VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

MARX *és* ENGELS

VÁLOGATOTT MŰVEI

HÁROM KÖTETBEN

MARX *és* ENGELS

VÁLOGATOTT MŰVEI

ELSŐ KÖTET

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1977

ISBN 963 09 0355 5 (Sorozatszám)
ISBN 963 09 0738 0

Ez a három kötet, amely azt a célt szolgálja, hogy segítséget nyújtson a marxizmus felsőfokú oktatásában résztvevőknek, továbbá az egyéni tanulóknak, a 40 kötetes nagysorozat — Marx és Engels Művei — kb. 25 ezer oldalából ad válogatást.

Az új kiadás a legutóbbi, 1963. évi kétkötetes Válogatott Művekhez képest lényegesen többet tartalmaz.

A bővítésekből kiemelhető „A tőke" négy kötetéből adott viszonylag nagy anyag (ennek kb. $^2/_3$ része „A tőke" I. kötetéből való), néhány szemelvény „A tőke" IV. kötetéből (az Értéktöbblet-elméletek első könyvéből); továbbá néhány részlet „A tőke" nyersfogalmazványából (Marx és Engels Művei 46. kötetének II. részéből). A Válogatott tartalmazza az ugyancsak a 46. kötetben szereplő „Bevezetést" (a politikai gazdaságtan tárgya és módszere), valamint „A politikai gazdaságtan bírálatához" című könyvből az áru elemzését. Ezeket a politikai gazdaságtani anyagokat a Válogatott II. kötete öleli fel.

A másik nagyobb bővítés Engels Anti-Dühringje; de kihagytuk ebből a politikai gazdaságtanról szóló szakaszt, minthogy a Válogatott II. kötete ezt pótolja.

Végül a Válogatott többet ad Marx és Engels leveleiből, a régebbi kb. 80 oldalas válogatás helyett több mint 200 oldalnyit. Ezek a levelek vonatkoznak a marxizmus mindhárom részére: a filozófiára, a politikai gazdaságtanra és az osztályharc elméletére.

Az egyes műveket, részleteket időrendi sorrendben közöljük. Ettől a második kötetben térünk valamelyest el: néhány korábbi írást, amely „A tőké"-hez kapcsolódik, ide iktattunk be, továbbá az egyes művek mellett közöljük a később hozzájuk írt előszavakat.

A szövegeket a magyar nyelven már megjelent nagysorozati művekből vettük át, kivéve néhány levelet, amelyeknek új fordítását adjuk.

A válogatásnál figyelembe vettük a Politikai Főiskola, az egyetemek marxista tanszékei, valamint a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus—Leninizmus Főosztálya észrevételeit, javaslatait.

A Válogatott Műveket jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval láttuk el.

Budapest, 1974.

A kiadó

A HEGELI JOGFILOZÓFIA KRITIKÁJÁHOZ

BEVEZETÉS

Németországban a *vallás kritikája* lényegében lezárult, márpedig a vallás kritikája minden kritika előfeltétele.

A tévedés *világi* létezése kompromittálódott, miután *mennyei oratio pro aris et focis-át** megcáfolták. Az ember, aki a mennyország fantasztikus valóságában, ahol emberfeletti embert keresett, csak önmagának *visszfényét* [*Widerschein*] találta meg, nem lesz többé hajlandó arra, hogy csak önmagának *látszatát* [*Schein*], csak a nem-embert találja meg, mikor igazi valóságát keresi és kell hogy keresse.

A vallástalan kritika alapzata: *az ember csinálja a vallást*, nem a vallás csinálja az embert. Mégpedig a vallás annak az embernek az öntudata és az önérzete, aki vagy még nem szerezte meg önmagát, vagy már ismét elvesztette. De *az ember* nem valami elvont, a világon kívül kuksoló lény. Az ember az *ember világa*, az állam, a társadalom. Ez az állam, ez a társadalom termeli a vallást, egy *visszájára fordított világtudatot*, mert maga is *visszájára fordított világ*. A vallás ennek a világnak általános elmélete, enciklopédikus összefoglalása, népszerű formába öntött logikája, spiritualista becsületügye, lelkesedése, erkölcsi szentesítése, ünnepélyes kiegészítése, általános vigasztaló és igazoló alapja. A vallás az emberi lényeg *fantasztikus megvalósulása*, mert az *emberi lényegnek* nincs igazi valósága. A vallás elleni küzdelem tehát közvetve küzdelem *ama világ* ellen, amelynek szellemi *aromája* a vallás.

A *vallási* nyomorúság a valóságos nyomorúság *kifejezése*, s egyszersmind *tiltakozás* a valóságos nyomorúság ellen. A vallás a szorongatott teremtmény sóhaja, egy szívtelen világ lelke, mint ahogyan szellemtelen állapotok szelleme. A vallás a nép *ópiuma*.

A vallást mint a nép *illuzórikus* boldogságát megszüntetni annyi, mint a nép *valóságos* boldogságát követelni. Az állapotáról táplált illúziók feladását követelni annyi, mint *amaz állapot feladását követelni, amely rászorul az illúziókra*.

* — *szónoklatát az oltárokért és a tűzhelyekért* — *Szerk.*

A vallás kritikája tehát *csírájában ama siralomvölgy kritikája*, amelynek *szentfénye* a vallás.

A kritika letépte a láncról a képzelt virágokat, de nem azért, hogy az ember a fantáziátlan, vigasztalan láncot hordja, hanem azért, hogy a láncot ledobja és élő virágot szakítson. A vallás kritikája kiábrándítja az embert, de azért, hogy mint kiábrándult, értelmére tért ember gondolkozzék, cselekedjék, alakítsa valóságát, hogy önmaga körül és így valódi napja körül keringjen. A vallás csak az illuzórikus nap, amely az ember körül kering, amíg ez nem önmaga körül kering.

A *történelem feladata* tehát, hogy miután az *igazság túlvilága* eltűnt, felépítse az *evilág igazságát*. Mindenekelőtt a *filozófiának*, amely a történelem szolgálatában áll, *feladata*, hogy — miután az ember önmagától való elidegenülésének *szent formája* lelepleződött — önmagától való elidegenülését *világi formáiban* leleplezze. A mennyország kritikája ezzel a föld kritikájává, a *vallás kritikája* a *jog kritikájává*, a *teológia kritikája* a *politika kritikájává* változik.

A következő fejtegetés[1] — egy adalék ehhez a munkához — első soron nem az eredetihez kapcsolódik, hanem egy másolathoz, a német állam- és jog*filozófiához*, abból az egyszerű okból, hogy *Németországhoz* kapcsolódik.

Ha magához a német *status quóhoz** kapcsolnók mondanivalónkat, mégha az egyedül helyénvaló módon is, azaz negatíve, az eredmény akkor is csak *anakronizmus* volna. Politikai jelenünknek még a tagadása is porlepte tény a modern népek történelmi lomtárában. Ha a rizsporos copfokat tagadom, még mindig megvannak a rizsporozatlan copfok. Ha az 1843-as német állapotokat tagadom, francia időszámítás szerint alig vagyok 1789-ben, nemhogy a jelen gyújtópontjában.

Igen, a német történelem olyan mozgással dicsekedhetik, amelyben nem előzte meg, nem is fogja követni egyetlen nép sem a történelmi égbolton. Mi ugyanis osztoztunk a modern népek restaurációiban, anélkül, hogy forradalmaikban osztoztunk volna. Minket restauráltak, először, mert más népek forradalmat mertek csinálni, és másodszor, mert más népek ellenforradalmat szenvedtek el; az egyik alkalommal mert uraink féltek, és a másik alkalommal mert uraink nem féltek. Mi, pásztorainkkal az élünkön, mindig csak egyszer voltunk a szabadság társaságában, *eltemetése napján*.

Az az iskola, amely a tegnap gyalázatával törvényesíti a ma gyalázatát, az az iskola, amely lázadónak nyilvánítja a jobbágy minden felkiáltását a korbács ellen, ha a korbács régi, törzsökös, történelmi korbács, az az iskola, amelynek a történelem, mint Izrael Istene szolgájának, Mózesnek, csak az *a posterioriját* mutatja,[2] a *történelmi jogi iskola* ezért kitalálta volna a német történelmet, ha jómaga nem a német történelem találmánya volna. Shylockként[3], de szolgai

* — *fennálló helyzetéhez — Szerk.*

Shylockként, a nép szívéből kimetszett minden font húsnál váltójára [Schein], történelmi fényére [Schein], keresztény-germán színére [Schein] esküdözik.

Jóindulatú lelkesedők pedig, vérbeli németeskedők és bölcselkedő szabadelvűek, szabadságunk történetét történelmünkön túl a teuton őserdőkben keresik. Miben különbözik azonban szabadságunk története a vadkan szabadságának történetétől, ha csak az erdőben található meg? Azonfelül tudjuk: Amit az ember az erdőbe kiált, azt zúgja vissza az erdő. Tehát békét a teuton őserdőknek!

Hadat a német állapotoknak! Azt! A *történelem színvonala alatt* állnak, *minden kritikán alul* vannak, de tárgyai maradnak a kritikának, ahogy a gonosztevő, aki az emberiesség színvonala alatt áll, tárgya marad a *bakónak*. Az ellenük folyó harcban a kritika nem a fej szenvedélye, hanem a szenvedély feje. Nem bonckés, hanem fegyver. Tárgya: az *ellensége*, akit nem megcáfolni, hanem *megsemmisíteni* akar. Mert ezeknek az állapotoknak a szelleme meg van cáfolva. Önmagukban véve ezek nem *gondolkozásra érdemes* tárgyak, hanem éppoly megvetendő, mint megvetett *exisztenciák*. A kritika magáért-valóan nem szorul rá arra, hogy megértésre jusson e tárggyal, hiszen tisztában van vele. Nem *öncélként* szerepel többé, hanem már csak *eszközként*. Lényegi pátosza a *méltatlankodás*, lényegi munkája a *leleplezés*.

Valamennyi társadalmi szférának egymásra gyakorolt kölcsönös fojtó nyomását kell ábrázolnia, az általános, tétlen lehangoltságot, az önmagát éppen annyira elismerő, mint félreismerő korlátoltságot, egy olyan kormányzati rendszer keretébe foglalva, amely — minden hitványság konzerválásából élve — maga sem más, mint a *kormányon levő hitványság*.

Micsoda színjáték! A társadalomnak a végtelenségig menő megoszlása a legkülönfélébb rasszokra, amelyek kicsinyes antipátiákkal, rossz lelkiismerettel és brutális középszerűséggel állnak egymással szemben, s amelyekkel éppen kölcsönös kétértelmű és gyanakvó állásfoglalásuk miatt, különbség nélkül minddel, ha különböző formaságok között is, úgy bánnak *uraik*, mintha *létezésük az ő engedélyüktől függne*. És még ezt is, hogy *uralkodnak* rajtuk, hogy *kormányozzák*, *birtokolják* őket, *égi engedélynek* kell elismerniök és vallaniok! Másrészt maguk ezek az uralkodók, akiknek nagysága fordított arányban áll számukkal!

A kritika, amely e tartalommal foglalkozik, *kézitusában* gyakorolt kritika, és a kézitusában nem arról van szó, hogy az ellenfél nemes, egyenrangú, *érdekes* ellenféli-e, hanem arról van szó, hogy *odavágjunk*. Arról van szó, hogy a németeknek egy pillanatot se engedjünk önámításra és belenyugvásra. A valóságos nyomást még nyomasztóbbá kell tennünk azzal, hogy hozzáadjuk a nyomás tudatát, s a gyalázatot még gyalázatosabbá, azzal, hogy nyilvánosságra hozzuk. A német társadalom minden szféráját mint a német társadalom *partie honteuse-ét** kell ábrázolni, e megkövesedett viszonyokat azzal kell táncba kényszerite-

* — szeméremrészét — *Szerk.*

nünk, hogy saját nótájukat húzzuk a talpuk alá! Hogy a népet *felbátorítsuk*, előbb arra kell megtanítanunk, hogy saját magától *megrettenjen*. Ezáltal a német népnek múlhatatlan szükségletét elégítjük ki, és a népek szükségletei egyszersmind kielégítésük végső okai.

És még a *modern* népek számára sem lehet érdektelen ez a német *status quo* korlátolt tartalma elleni harc, mert a német *status quo az ancien régime** nyílt *kiteljesítése*, az *ancien régime* pedig a *modern állam rejtett fogyatékossága*. A német politika jelene elleni harc: a modern népek múltja elleni harc, és e múlt emlékei még mindig rájuk nehezednek. Tanulságos számukra, ha látják, hogy az *ancien régime*, amely náluk *tragédiáját* érte meg, német kísértetként a *komédiáját* játssza. *Tragikus* volt története, ameddig a világ preexisztens hatalma volt, a szabadság pedig csak személyes ötlet volt, egyszóval, ameddig ő maga hitt és hinnie kellett jogosultságában. Ameddig az *ancien régime* meglevő világrendként küzdött egy csak létrejövő világgal, addig az ő részén egy világtörténelmi, de nem személyes tévedés állt. Bukása ezért tragikus volt.

A mostani német rezsim ezzel szemben — ez az anakronizmus, ez a kiáltó ellentmondás általánosan elismert axiómákkal szemben, az *ancien régime* közszemlére kiállított semmissége — már csak képzeli, hogy hisz önmagában, s a világtól ugyanezt a képzelődést követeli. Ha hinne saját *lényegében*, vajon megtenné-e azt, hogy ezt egy idegen lényeg *látszata* alá rejtse és a képmutatásban és a szofizmában keressen menedéket? A modern *ancien régime* már csak *komédiása* egy világrendnek, melynek *valódi hősei* meghaltak. A történelem alapos, és sok fázison megy át, amikor egy régi formát sírba tesz. Egy világtörténelmi forma utolsó fázisa a *komédiája*. Görögország isteneinek, akik már egyszer tragikusan halálos sebet kaptak Aiszkhülosz Leláncolt Prométheuszában, még egyszer komikusan meg kellett halniok Lukianosz Beszélgetéseiben. Miért halad így a történelem? Hogy az emberiség *derűsen* váljék meg múltjától. Ezt a *derűs* történelmi rendeltetést szánjuk Németország politikai hatalmainak.

Mihelyt azonban magát a *modern* politikai-társadalmi valóságot vetjük kritika alá, mihelyt tehát a kritika valóban emberi problémákhoz emelkedik fel, kívül esik a német *status quón*, mert különben tárgyát tárgya *alatt* ragadná meg. Íme egy példa! Az iparnak, egyáltalában a gazdagság világának a politikai világhoz való viszonya a modern kor egyik fő problémája. Milyen formában kelti fel ez a probléma a németek érdeklődését? A *védővámok*, a *tilalmi rendszer*, a *nemzetgazdaság* formájában. A németeskedés az emberből az anyagba vándorolt, és így egy szép reggel gyapotlovagjaink és vashőseink arra ébredtek, hogy hazafiakká változtak. Németországban tehát úgy kezdenek a monopólium befelé való szuverenitásának elismeréséhez, hogy *kifelé való szuverenitást* adnak neki. Tehát Németországban most kezdenek hozzáfogni ahhoz, amivel

* — *régi rendszer — Szerk.*

Franciaországban és Angliában kezdenek végezni. Azt a régi rothadt állapotot, amely ellen ezek az országok elméletileg lázonganak, s amelyet már csak úgy viselnek el, ahogyan láncokat szokás elviselni, Németországban mint szép jövő hajnalhasadását üdvözlik, amely még alig merészel átmenni a *fortélyos** elméletből a legkíméletlenebb gyakorlatba. Míg a probléma Franciaországban és Angliában így hangzik: *Politikai gazdaságtan* vagy a *társadalom uralma a gazdagság felett*, Németországban így hangzik: *Nemzetgazdaságtan* vagy a *magántulajdon uralma a nemzetiség felett*. Franciaországban és Angliában tehát arról van szó, hogy a monopóliumot, amely már végső konzekvenciáiig jutott, megszüntessék; Németországban arról, hogy a monopólium végső konzekvenciáiig eljussanak. Ott már a megoldásról, itt még csak az összeütközésről van szó. Elégséges példa ez a modern problémák *német* formájára, példa arra, hogy történelmünknek, akár az ügyefogyott regrutának, mennyire csak az a feladata volt eddig, hogy elcsépelt históriákat utánaegzecírozzon.

Ha tehát a német *összfejlődés* nem menne túl a német *politikai* fejlődésen, akkor egy német legfeljebb annyira vehetné ki a részét a jelen problémáiból, mint amennyire egy *orosz* kiveheti. Ámde ha az egyes egyént nem kötik nemzete korlátai, az egész nemzetet még kevésbé szabadítja fel egy egyénnek a felszabadulása. A szkíták egy lépést sem tettek előre a görög kultúra felé azzal, hogy Görögország egy szkítát** filozófusai közé számít.

Szerencsére mi, németek, nem vagyunk szkíták.

Ahogy a régi népek előtörténetüket a képzeletben élték meg, a *mitológiában*, akképpen mi, németek utótörténetünket gondolatban éltük meg, a *filozófiában*. *Filozófiai* kortársai vagyunk a jelennek anélkül, hogy *történelmi* kortársai lennénk. A német filozófia a német történelem *eszmei meghosszabbítása*. Ha tehát reális történelmünk *oeuvre incomplète-jei**** helyett eszmei történelmünk *oeuvre posthume-jeit*°, a *filozófiát* kritizáljuk, akkor kritikánk kellős közepén áll azoknak a kérdéseknek, amelyekről a jelen azt mondja: *that is the question*°°. Ami a haladott népeknél *gyakorlati* meghasonlás a modern állami állapotokkal, az Németországban, ahol maguk ezek az állapotok mégcsak nem is léteznek, mindenekelőtt *kritikai* meghasonlás ezen állapotok filozófiai tükröződésével.

A *német jog- és államfilozófia* az egyetlen a *hivatalos* modern jelennel *al pari*°°° álló *német történelem*. A német népnek tehát ezt az ő álomtörténelmét hozzá kell csapnia fennálló állapotaihoz és nemcsak e fennálló állapotokat, hanem egyszersmind elvont folytatásukat is kritikának kell alávetnie. Jövője nem *szorít-*

* listig; *egyben célzás* Friedrich Listre — *Szerk.*
** Anakharsziszt — *Szerk.*
*** — *befejezetlen művei* — *Szerk.*
° — *hátrahagyott műveit* — *Szerk.*
°° — *ez itt a kérdés*[4] — *Szerk.*
°°° — *egy szinten* — *Szerk.*

kozhatik sem reális állami és jogállapotainak közvetlen tagadására, sem eszmei állami és jogállapotainak közvetlen végigvitelére, mert reális állapotainak közvetlen tagadásával rendelkezik eszmei állapotaiban, eszmei állapotainak közvetlen végigvitelét pedig a szomszéd népeket szemlélve csaknem *átélte* már. Joggal követeli tehát a gyakorlati politikai párt Németországban a *filozófia negációját*. Nem a követelésben nincsen igaza, hanem abban, hogy megáll a követelésnél, amelyet sem nem visz, sem nem vihet végig komolyan. Azt hiszi, úgy hajtja végre ezt a negációt, ha hátat fordít a filozófiának és félrefordított fejjel — néhány bosszús és banális frázist mormol róla. Látókörének korlátozottságában a filozófiát nem számítja hozzá a *német* valóság területéhez, vagy éppenséggel azt hiszi, hogy a német gyakorlat és az annak szolgáló elméletek *alatt* áll. Azt követelitek, hogy a *való élet csíráihoz* kapcsolódjunk, de elfelejtitek, hogy a német nép való életének csírája eddig csak *koponyájában* burjánzott. Egyszóval: *Nem szüntethetitek meg a filozófiát anélkül, hogy meg ne valósítanátok.*

Ugyanezt a tévedést követte el, csak *fordított* előjellel, az *elméleti*, a filozófiából kiinduló politikai párt is.

Ez a párt a mostani harcban *csak a filozófiának a német világgal folytatott kritikai harcát* látta, és nem gondolta meg, hogy az *eddigi filozófia* maga is e világhoz tartozik és annak *kiegészítése*, ha csak eszmei is. Ellenfelével szemben kritikusan, önmagával szemben azonban kritikátlanul viselkedett, mert a filozófia *előfeltevéseiből* indult ki, és vagy megállott adott eredményeinél, vagy máshonnét előszedett követeléseket és eredményeket a filozófia közvetlen követeléseinek és eredményeinek tüntetett fel, ámbár ezek — feltéve, hogy jogosultak — ellenkezőleg, csak az *eddigi filozófiának*, a filozófiának mint filozófiának *negációjával* tarthatók fenn. Ennek a pártnak tüzetesebb ábrázolását fenntartjuk magunknak. Alapfogyatékosságát így foglalhatjuk össze: *Azt hitte, megvalósíthatja a filozófiát anélkül, hogy megszüntetné.*

A *német állam- és jogfilozófiának* — amely *Hegel* által kapta meg legkövetkezetesebb, leggazdagabb és végső megfogalmazását — kritikája mind a kettő: mind a modern államnak és a vele összefüggő valóságnak kritikai elemzése, mind a *német politikai és jogi tudat* egész eddigi *módjának* határozott tagadása is; e tudat legkimagaslóbb, legegyetemesebb, *tudománnyá* emelt kifejezése pedig éppen a *spekulatív jogfilozófia* maga. Ha csak Németországban volt lehetséges a spekulatív jogfilozófia, a modern államnak ez az elvont fellengzős *gondolkodása*, amelynek valósága túlvilág marad, ha e túlvilág csak a Rajnán túl van is: éppígy megfordítva a modern állam *német*, a *valóságos embertől* elvonatkoztató gondolati képe csak azért és annyiban volt lehetséges, mert és amennyiben maga a modern állam elvonatkoztat a *valóságos embertől*, illetve az *egész* embert csak képzelt módon elégíti ki. A németek a politikában *elgondolták*, amit a többi nép *megtett*. Németország a többi nép *elméleti lelkiismerete* volt. Gondolkodásának elvontsága és fennhéjázása mindig lépést tartott valóságának

egyoldalúságával és alantasságával. Ha tehát a *német államiság status quója* az *ancien régime* — a modern állam húsában levő tüske — *kiteljesülését* fejezi ki, akkor a *német államismeret status quója* a *modern állam kiteljesületlenségét*, magának a húsának sebzett voltát fejezi ki.

A spekulatív jogfilozófia kritikája már mint a *német* politikai tudat eddigi módjának határozott ellenfele sem önmagába torkollik, hanem olyan *feladatokba*, amelyek megoldására csak egy eszköz van: *a gyakorlat*.

Felvetődik a kérdés: eljuthat-e Németország egy *à la hauteur des principes** álló gyakorlathoz, vagyis egy *forradalomhoz*, amely nemcsak a modern népek *hivatalos színvonalára* emeli, hanem arra az *emberi magaslatra* is, amely e népek legközelebbi jövője lesz.

A kritika fegyvere persze nem pótolhatja a fegyverek kritikáját, az anyagi hatalmat anyagi hatalommal kell megdönteni, ám az elmélet is anyagi hatalommá válik, mihelyt a tömegeket megragadja. Az elmélet akkor képes a tömegek megragadására, ha *ad hominem*** demonstrál, és akkor demonstrál *ad hominem*, ha radikálissá lesz. Radikálisnak lenni annyi, mint a dolgot gyökerénél megfogni. Az ember gyökere azonban maga az ember. A német elmélet radikalizmusának — következésképpen gyakorlati energiájának — nyilvánvaló bizonyítéka az, hogy a vallás határozott *pozitív* megszüntetéséből indult ki. A vallás kritikája azzal a tanítással végződik, hogy az *ember a legfőbb lény az ember számára*, vagyis azzal a *kategorikus imperatívusszal*, hogy *fel kell forgatni mindazokat a viszonyokat*, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvetendő lény, azokat a viszonyokat, amelyeket legjobban annak a franciának a felkiáltásával jellemezhetünk, aki egy kutyaadó tervbevételekor így szólt: Szegény kutyák! Úgy akarnak veletek bánni, mint az emberekkel!

Még történelmileg is sajátos gyakorlati jelentése van az elméleti emancipációnak Németországra nézve. Németország *forradalmi* múltja ugyanis elméleti, a *reformáció*. Ahogyan akkoriban a *szerzetes*, most a *filozófus* az, akinek agyában a forradalom elkezdődik.

Luther, igaz, azáltal győzte le az *alázatosságból* fakadó szolgaságot, hogy a *meggyőződésből* fakadó szolgaságot tette a helyébe. Azáltal törte meg a tekintélybe vetett hitet, hogy helyreállította a hit tekintélyét. Azáltal változtatta a papokat laikusokká, hogy a laikusokat pápokká változtatta. Azáltal szabadította meg az embert a külső vallásosságtól, hogy a vallásosságot a belső emberré tette. Azáltal emancipálta a testet a lánc alól, hogy láncra verte a szívet.

De ha a protestantizmus nem is volt az igazi megoldás, mégis a feladat igazi felvetése volt. Most már nem a laikusnak a *rajta kívülálló pappal* való küzdelméről volt szó, hanem a *saját belső papja*, a saját *papos természete* elleni küz-

* — *az elvek magaslatán* — Szerk.
** — *az emberhez, személyhez szólóan* — Szerk.

delemről. És ha a német laikusoknak papokká való protestáns átváltoztatása a laikus-pápákat, a *fejedelmeket* emancipálta klérusukkal, a kiváltságosokkal és a filiszterekkel egyetemben, a papos németeknek emberekké való filozófiai átváltoztatása a *népet* fogja emancipálni. De ahogyan az emancipáció nem fog megállni a fejedelmeknél, úgy a javak *szekularizációja* sem áll majd meg a *templomrablásnál*, amelyet mindenekelőtt a képmutató Poroszország foganatosított. Annak idején a paraszthábború, a német történelem legradikálisabb ténye, a teológián szenvedett hajótörést. Ma, amikor a teológia maga is hajótörést szenvedett, a német történelemnek a szabadságtól legtávolabb álló ténye, a mi *status quónk* a filozófián megtörik. A reformáció előtti napon a hivatalos Németország Rómának legalázatosabb szolgája volt. A forradalma előtti napon Rómánál kisebb uraknak, Poroszországnak és Ausztriának, parlagi junkereknek és filiszterekneк alázatos szolgája.

A *radikális* német forradalom elé mindamellett, úgy látszik, egy nagy nehézség tornyosul.

A forradalmaknak ugyanis szükségük van egy *passzív* elemre, *anyagi* alapra. Az elmélet egy népben mindig csak annyira valósul meg, amennyire a nép szükségleteit valósítja meg. Vajon mármost a német gondolat követelései és a német valóság válaszai közti óriási meghasonlásnak megfelel-e majd a polgári társadalomnak az állammal és önmagával való ugyanilyen meghasonlása? Vajon az elméleti szükségletek közvetlenül gyakorlati szükségletek lesznek-e? Nem elég, ha a gondolat a megvalósulásra tör, a valóságnak önmagának is a gondolatra kell törekednie.

De Németország a politikai emancipáció közbenső fokait nem a modern népekkel egyidőben mászta meg. Még azokat a fokokat sem érte el a gyakorlatban, amelyeken elméletileg túlhaladt. Hogyan ugorhatna át egy *salto mortalé-val** nemcsak saját korlátain, hanem egyszersmind a modern népekén is, olyan korlátokon, amelyeket a valóságban a maga valóságos korlátaitól való megszabadulásnak kell éreznie és amelyekre ezért törekednie kell? Radikális forradalom csak radikális szükségletek forradalma lehet, ezeknek előfeltételei és szülőhelyei pedig, úgy látszik, éppenséggel nincsenek meg.

Ámde ha Németország csak a gondolkodás elvont tevékenységével kísérte a modern népek fejlődését, anélkül, hogy e fejlődés valóságos küzdelmeiben tevékeny részt vállalt volna, másrészt viszont osztozott e fejlődés *szenvedéseiben*, anélkül, hogy élvezeteiben, anélkül, hogy részleges kielégülésében osztozott volna. Az elvont tevékenységnek a másik oldalon az elvont szenvedés felel meg. Németország ezért egy reggel az európai hanyatlás szintjén találja majd magát, mielőtt valaha is az európai emancipáció szintjén állott volna. Olyan *fétisimádóhoz* lehet majd hasonlítani, aki a kereszténység betegségeiben senyved.

* — *halálugrással — Szerk.*

Ha mindenekelőtt a *német kormányokat* vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy ezek a korviszonyoktól, Németország helyzetétől, a német művelődés álláspontjától és végül saját szerencsés ösztönüktől hajtva a *modern államvilág* — amelynek előnyeivel nem rendelkezünk — *civilizált fogyatékosságait* összekombinálják az *ancien régime* — amelyhez teljes mértékben van szerencsénk — *barbár fogyatékosságaival*, úgyhogy Németországnak egyre inkább részesednie kell a *status quóján* túl fekvő államalakulatoknak, ha nem is értelmességében, de legalább értelmetlenségében. Van-e még ország a világon, amely például oly naivul osztozik az alkotmányos államiság minden illúziójában, anélkül, hogy realitásaiban osztoznék, mint az úgynevezett alkotmányos Németország? Vagy nem volt-e szükségszerűen német kormányötlet a cenzúra kínjait a francia szeptemberi törvények[5] kínjaival összekötni, amely törvények a sajtószabadságot előfeltételezik! Ahogyan a római Pantheonban minden nemzet *istenei* megtalálhatók voltak, úgy a szent római német birodalomban minden államforma *bűnei* megtalálhatók. Hogy ez az eklekticizmus eleddig nem is sejtett magaslatot fog elérni, arról kezeskedik kiváltképpen egy német király* *politikai-esztétikai ínyencsége*, aki a királyság minden szerepét, a feudális és a bürokrata, az abszolút és az alkotmányos, az autokrata és a demokrata királyság szerepét mind el szándékozik játszani, ha nem is a nép személye által, de *saját* személyében, ha nem is a nép számára, de *önmaga* számára. *Németország mint a politikai jelennek külön világgá konstituálódott fogyatékossága* nem döntheti le a sajátosan német korlátokat anélkül, hogy a politikai jelen általános korlátját le ne döntené.

Nem a *radikális* forradalom utópikus álom Németországban, nem az *általános emberi* emancipáció, hanem sokkal inkább a részleges, a *csak* politikai forradalom, az a forradalom, amely a ház pilléreit meghagyja. Min alapul a részleges, csak politikai forradalom? Azon, hogy a *polgári társadalom egy része* emancipálja magát és *általános* uralomra jut, azon, hogy egy meghatározott osztály a maga *különleges helyzetéből* kiindulva magára vállalja a társadalom általános emancipációját. Ez az osztály felszabadítja az egész társadalmat, de csak azzal az előfeltétellel, ha az egész társadalom ezen osztály helyzetében van, tehát pl. pénzzel és műveltséggel rendelkezik, vagy azt tetszése szerint megszerezheti.

A polgári társadalom egyik osztálya sem játszhatja ezt a szerepet anélkül, hogy önmagában és a tömegben a lelkesedés egy pillanatát elő ne idézze, egy pillanatot, amelyben testvériesül és egybeolvad a társadalommal egyáltalában, amelyben vele összecserélik és *általános képviselőjének* érzik és ismerik el, egy pillanatot, amelyben igényei és jogai a valóságban magának a társadalomnak az igényei és jogai, amelyben ő valóban a társadalmi fej és a társadalmi szív. Csak a társadalom általános jogainak nevében tarthat igényt egy különös osztály az

* IV. Frigyes Vilmos — *Szerk.*

általános uralomra. Hogy ezt az emancipátori helyzetet kivívja, s ezzel a társadalom minden szféráját a saját szférája érdekében politikailag kiaknázza, ehhez forradalmi energia és szellemi önérzet egymagában nem elegendő. Ahhoz, hogy egy *nép forradalma* és a polgári társadalom egy *különös osztályának emancipációja* egybeessen, hogy *egy* rend az egész társadalom rendjének számítson, ahhoz az kell, hogy megfordítva, a társadalom minden fogyatékossága egy másik osztályban összpontosuljon, hogy egy meghatározott rend a közbotránkozás rendje, az általános korlát testetöltése legyen, ahhoz az kell, hogy egy különös társadalmi szféra az egész társadalom *notórius bűnének* számítson, úgy hogy az e szféra alól való felszabadítás általános önfelszabadításnak lássék. Hogy *egy* rend *par excellence** a felszabadítás rendje legyen, ahhoz egy másik rendnek, megfordítva, a leigázás nyílt, látható rendjének kell lennie. A francia nemesség és a francia klérus negatív általános jelentősége feltétele volt a vele legközelebbről határos és szembenálló osztály, a *burzsoázia* pozitív általános jelentőségének.

De Németországban nemcsak az a következetesség, az az élesség, az a bátorság, az a kíméletlenség hiányzik minden különös osztályból, amely őt a társadalom negatív képviselőjévé bélyegezhetné. Ugyanígy hiányzik minden rendből a léleknek az a nagysága, amely, ha csak pillanatnyilag is, azonosítja magát a néplélekkel, az a zsenialitás, amely az anyagi erőt politikai hatalommá lelkesíti, az a forradalmi merészség, amely az ellenfél szemébe vágja a dacos jelszót: *Semmi vagyok és mindennek kellene lennem.*[6] Ellenkezőleg, a német erkölcsnek és tisztességnek magva, nemcsak az egyénekének, hanem az osztályokénak is, ama *szerény önzés*, amely korlátoltságát juttatja érvényre és hagyja önmagával szemben érvényre jutni. A német társadalom különböző szférái közti viszony ezért nem drámai, hanem epikus. Mindegyikük nem akkor kezd önmaga tudatára ébredni és a többiek mellé odatelepedni különös igényeivel, amikor elnyomják, hanem amikor közreműködése nélkül a korviszonyok olyan társadalmi alsó réteget teremtenek, amelyre ez az osztály a maga részéről nyomást gyakorolhat. Még a *német középosztály erkölcsi önérzete* is csak azon a tudaton nyugszik, hogy az összes többi osztályok filiszteri középszerűségének általános képviselője. Ezért nemcsak a német királyok kerültek *mal-à-propos*** a trónra, a polgári társadalom minden szférája megéli vereségét, mielőtt győzelmét megünnepelte volna, kifejleszti saját korlátját, mielőtt a vele szembenálló korlátot leküzdötte volna, érvényre juttatja szűkkeblű lényét, mielőtt nagylelkű lényét érvényre juttathatta volna, úgyhogy a nagy szerepnek még az alkalma is elmúlott már mindig, mielőtt meglett volna, úgyhogy minden osztály, amikorra a harcot a felette álló osztállyal elkezdi, már harcba van bonyolódva az alatta

* — *sajátképpen — Szerk.*
** — *rosszkor; nem idejekorán — Szerk.*

állóval. Ezért van az, hogy a fejedelemség még harcban áll a királysággal, a bürokrata harcban a nemességgel, a burzsoá harcban mindannyiukkal, miközben a proletár már kezd harcban állni a burzsoával. A középosztály még alig merészkedik arra, hogy a maga álláspontjáról megfogalmazza az emancipáció gondolatát, és a társadalmi állapotok fejlődése s a politikai elmélet haladása máris elavulttá, vagy legalábbis problematikussá nyilvánítja magát ezt az álláspontot.

Franciaországban ahhoz, hogy valaki minden akarjon lenni, elég valaminek lennie. Németországban semmi sem lehet valaki, ha nem akar mindenről lemondani. Franciaországban a részleges emancipáció az alapja az egyetemesnek. Németországban az egyetemes emancipáció — *conditio sine qua nonja** minden részlegesnek. Franciaországban a fokozatos felszabadulás valósága, Németországban a lehetetlensége kell hogy megszülje az egész szabadságot. Franciaországban minden néposztály *politikai idealista* és elsősorban nem különös osztálynak, hanem az egyáltalábanvett társadalmi szükségletek képviselőjének érzi magát. Az *emancipátor* szerepe tehát drámai mozgásban sorjában átmegy a francia nép különböző osztályaira, amíg végre elérkezik ahhoz az osztályhoz, amely többé nem bizonyos, az emberen kívül fekvő és mégis az emberi társadalom teremtette feltételek előfeltételével valósítja meg a társadalmi szabadságot, hanem ellenkezőleg, a társadalmi szabadság előfeltételével szervezi meg az emberi létezés minden feltételét. Németországban ellenben, ahol a gyakorlati élet éppoly szellemtelen, mint amilyen gyakorlatiatlan a szellemi élet, a polgári társadalom egy osztályában sincs meg a szükséglet és a képesség az általános emancipációra, amíg csak *közvetlen* helyzete, az *anyagi* szükségszerűség, *maguk a láncai* rá nem kényszerítik.

Miben van tehát a német emancipáció *pozitív* lehetősége?

Felelet: Abban, hogy képződik egy *radikális láncokat* hordó osztály, a polgári társadalom olyan osztálya, amely nem a polgári társadalom osztálya, olyan rend, amely minden rend felbomlása, olyan szféra, amely egyetemes szenvedései révén egyetemes jellegű, és nem tart igényt semmiféle *különös jogra*, mert nem valamiféle *különös jogtalanságot*, hanem *egyáltalán a jogtalanságot* követik el ellene, amely többé nem egy *történelmi* jogcímre, hanem már csak arra az *emberi* jogcímre hivatkozhatik, amely nem egyoldalú ellentétben áll a német államiság következményeivel, hanem mindenoldalú ellentétben áll annak előfeltételeivel, végül olyan szféra, amely nem emancipálhatja magát anélkül, hogy magát a társadalom összes többi szférái alól és ezzel a társadalom összes többi szféráit ne emancipálná, amely egyszóval az ember *teljes elvesztése*, tehát csak az *ember teljes visszanyerésével* nyerheti meg önmagát. A társadalom e felbomlása egy különös rend alakjában, ez a *proletariátus*.

* — *feltétele, amely nélkül nincsen: elengedhetetlen feltétele* — *Szerk.*

A proletariátus csak a beköszöntő *ipari* mozgalom révén kezd létrejönni Németországban, mert nem a *természetadta módon keletkezett*, hanem *a mesterségesen kitermelt* szegénység, nem a társadalom súlyától mechanikusan lenyomott, hanem a társadalom *akut felbomlásából*, kiváltképpen pedig a középrend felbomlásából eredő embertömeg alkotja a proletariátust, bár fokozatosan, mint ez magától értetődik, a természetadta szegénység és a keresztény-germán jobbágyság is soraiba lép.

Ha a proletariátus az *eddigi világrend felbomlását* hirdeti, ezzel csak *saját létezésének titkát* mondja *ki*, mert *ő* ennek a világrendnek *tényleges* felbomlása. Ha a proletariátus a *magántulajdon negációját* követeli, csak a *társadalom elvévé* emeli azt, amit a társadalom az *ő* elvévé emelt, ami *őbenne* a társadalom negatív eredményeként már saját közreműködése nélkül megtestesült. A proletárnak akkor a létrejövő világra vonatkozólag ugyanolyan joga van, mint a *német királynak* a létrejött világra vonatkozólag, amikor a népet az *ő* népének nevezi, ahogyan a lovat az *ő* lovának. A király azzal, hogy a népet az ő magántulajdonának nyilvánítja, csak azt mondja ki, hogy a magántulajdonos király.

Miként a filozófia a proletariátusban találja meg az *anyagi*, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a *szellemi* fegyvereit, és mihelyt a gondolat villáma mélyen becsap ebbe a naiv népi talajba, végbemegy a *németnek emberré* való emancipálódása.

Összegezzük az eredményt:

Németország egyetlen *gyakorlatilag* lehetséges felszabadulása az *annak* az elméletnek álláspontján való felszabadulás, amely az embert tartja az ember legfőbb lényének. Németországban a *középkor* alóli emancipáció csak úgy lehetséges, ha az egyszersmind a középkor *részleges* leküzdései alóli emancipáció is. Németországban a szolgaság *semmilyen* faját nem lehet megtörni anélkül, hogy a szolgaság *minden* faját meg ne törnék. Az *alapos* Németország nem forradalmasodhatik, ha nem *alapjaiban* forradalmasodik. A *német emancipációja* az *ember emancipációja*. Ennek az emancipációnak *agya* a *filozófia*, *szíve* a *proletariátus*. A filozófia nem valósíthatja meg magát a proletariátus megszüntetése nélkül, a proletariátus nem szüntetheti meg magát a filozófia megvalósítása nélkül.

Amikor már minden belső feltétel beteljesült, a *német feltámadás napját* a *gall kakas harsogása* fogja hírül adni.

1843 vége—1844 eleje.
Marx és Engels Művei. 1. köt.
1957. 378—391. old.

GAZDASÁGI-FILOZÓFIAI KÉZIRATOK 1844-BŐL

(Részlet)

AZ ELIDEGENÜLT MUNKA

Kiindultunk a nemzetgazdaságtan előfeltevéseiből. Elfogadtuk nyelvét és törvényeit. Feltételeztük a magántulajdont, a munka, tőke és föld, valamint a munkabér, tőkeprofit és földjáradék szétválasztását, ugyancsak a munka megosztását, a konkurrenciát, a csereérték fogalmát stb. Magából a nemzetgazdaságtanból — saját szavaival — mutattuk meg, hogy a munkás áruvá, mégpedig a legnyomorúságosabb áruvá süllyed le, hogy a munkás nyomora fordított arányban áll termelésének hatalmával és nagyságával, hogy a konkurrenciának szükségszerű eredménye a tőke kevés kézben való felhalmozódása, tehát a monopólium még félelmetesebb helyreállítása, hogy végül eltűnik a tőkés és földjáradékos, valamint a földműves és ipari munkás különbsége, és az egész társadalomnak két osztályra: a *tulajdonosok* és a tulajdonnélküli *munkások* osztályára kell szétesnie.

A nemzetgazdaságtan a magántulajdon tényéből indul ki. Nem magyarázza meg nekünk ezt a tényt. A magántulajdon *anyagi* folyamatát, amelyet az a valóságban végigcsinál, általános, elvont formulákba foglalja, amelyek azután neki *törvényekként* számítanak. Nem *ragadja meg fogalmilag* ezeket a törvényeket, azaz nem mutatja ki, miképpen származnak a magántulajdon lényegéből. A nemzetgazdaságtan nem ad felvilágosítást tőke és munka, tőke és föld megosztásának alapjáról. Amikor pl. meghatározza a munkabér viszonyát a tőke profitjához, a tőkések érdeke számít neki végső alapként; azaz felteszi, amit ki kell fejtenie. Éppígy kerül bele mindenütt a konkurrencia. Külső körülményekből magyarázzák. Hogy ezek a külső, látszólag véletlen körülmények mennyiben csak egy szükségszerű fejlődés kifejezései, arról a nemzetgazdaságtan semmit sem mond. Láttuk, hogy maga a csere is véletlen tényként jelenik meg számára. Az egyedüli kerekek, amelyeket a nemzetgazdász mozgásba hoz, a *kapzsiság* és a *kapzsik közötti háború, a konkurrencia.*

Éppen mert a nemzetgazdaságtan nem ragadja meg fogalmilag a mozgás összefüggését, azért állhatott megint szembe pl. a konkurrencia tana a mono-

pólium tanával, az iparszabadság tana a korporáció tanával, a földbirtok megosztásának tana a nagy földtulajdon tanával, mert a konkurrenciát, az iparszabadságot, a földbirtok-megosztást a monopóliumnak, a korporációnak és a feudális tulajdonnak csak véletlen, szándékos, erőszakos, nem pedig szükségszerű, elkerülhetetlen, természetes következményeiként fejtették ki és ragadták meg fogalmilag.

Most tehát fogalmilag meg kell ragadnunk azt a lényegi összefüggést, amely a magántulajdon, a kapzsiság, a munka, tőke és földtulajdon szétválasztása, csere és konkurrencia, az emberek értéke és elértéktelenedése, monopólium és konkurrencia stb., ezen egész elidegenülés és a *pénz*rendszer között fennáll.

Ne helyezkedjünk — mint a nemzetgazdász, amikor magyarázni akar — valamilyen költött ősállapotba. Egy ilyen ősállapot semmit sem magyaráz meg. Csupán szürke, ködös távolba tolja a kérdést. A tény, az esemény formájában feltételezi azt, amit levezetnie kell, tudniillik a szükségszerű viszonyt két dolog, pl. a munka megosztása és a csere között. Így magyarázza a teológia a gonosz eredetét a bűnbeeséssel, vagyis tényként, történeti formában feltételezi azt, amit megmagyaráznia kell.

Mi egy nemzetgazdasági, *jelenvaló* tényből indulunk ki.

A munkás annál szegényebb lesz, minél több gazdagságot termel, minél inkább növekszik termelése hatalomban és terjedelemben. A munkás annál olcsóbb áruvá lesz, minél több árut hoz létre. A dolgok világának *értékesedésével* egyenes arányban nő az emberek világának *elértéktelenedése*. A munka nemcsak árukat termel; önmagát és a munkást is mint *árut* termeli, mégpedig abban a viszonyban, amelyben egyáltalában árukat termel.

Ez a tény nem fejez ki egyebet, mint ezt: A tárgy, amelyet a munka termel, a munka terméke mint *idegen lényeg*, mint a termelőtől *független hatalom* lép vele szembe. A munka terméke az a munka, amely egy tárgyban rögzítette, dologivá tette magát, a munka *tárgyiasulása*. A munka megvalósulása a munka tárgyiasulása. A munkának ez a megvalósulása a nemzetgazdasági állapotban mint a munkás *megvalótlanulása*, a tárgyiasulás mint a *tárgy elvesztése és a tárgy igájában való szolgasága*, az elsajátítás mint *elidegenülés*, mint *külsővé-idegenné válás* jelenik meg.

A munka megvalósulása olyannyira megvalótlanulásként jelenik meg, hogy a munkás egészen az éhhalálig valótlanul. A tárgyiasulás olyannyira a tárgy elvesztéseként jelenik meg, hogy a munkás meg van fosztva a legszükségesebb tárgyaktól, nemcsak az élethez szükségesektől, hanem a munkatárgyaktól is. Sőt maga a munka tárggyá válik, amelyet a munkás csak a legnagyobb erőfeszítéssel és a legszabálytalanabb megszakításokkal tud hatalmába keríteni. A tárgy elsajátítása olyannyira elidegenülésként jelenik meg, hogy minél több tárgyat termel a munkás, annál kevesebbel bírhat, s annál inkább termékének, a tőkének uralma alá kerül.

Abban a meghatározásban, hogy a munkás a *munkájának termékéhez* mint *idegen* tárgyhoz viszonyul, benne rejlenek mindezek a következmények. Mert ezen előfeltevés szerint világos: Minél inkább kidolgozza magát a munkás, annál hatalmasabb lesz az idegen, tárgyi világ, amelyet magával szemben létrehoz, annál szegényebb lesz ő maga, az ő belső világa, annál kevesebb lesz az ő sajátja. Ugyanígy van a vallásban. Minél többet helyez az ember Istenbe, annál kevesebbet tart meg önmagában. A munkás beleteszi az életét a tárgyba; de az immár nem az övé, hanem a tárgyé. Minél nagyobb tehát ez a tevékenység, annál tárgynélkülibb a munkás. Ami a munkája terméke, az nem ő. Minél nagyobb tehát ez a termék, annál kevesebb ő maga. A munkásnak a maga termékében való *külsővé-idegenné válása* nemcsak azzal a jelentőséggel bír, hogy munkája tárggyá, *külső* exisztenciává válik, hanem, hogy *rajta kívül*, tőle függetlenül, idegenül existál és vele szemben önálló hatalommá válik, hogy az élet, amelyet a tárgynak kölcsönzött, ellenségesen és idegenül lép vele szembe.

Vegyük szemügyre mármost közelebbről ezt a *tárgyiasulást*, a munkás termelését és benne az *elidegenülést*, a tárgynak, az ő termékének *elvesztését*.

A munkás semmit sem hozhat létre a *természet*, az *érzéki külvilág* nélkül. Ez az az anyag, amelyen munkája megvalósul, amelyen munkája tevékeny, amelyből és amelynek révén termel.

Mint ahogy azonban a természet nyújtja a munka *létfenntartási eszközeit*, abban az értelemben, hogy a munka nem *élhet* tárgyak nélkül, amelyeken gyakorolják, úgy másfelől ő nyújtja a *létfenntartási eszközöket* a szűkebb értelemben is, tudniillik maga a *munkás* fizikai létfenntartásának eszközeit.

Minél inkább *elsajátítja* tehát a munkás a külvilágot, az érzéki természetet munkája által, annál inkább elvon magától *létfenntartási eszközöket* abban a kettős tekintetben, először, hogy az érzéki külvilág mindinkább megszűnik munkájához tartozó tárgy, munkájának *létfenntartási eszköze* lenni; másodszor, hogy mindinkább megszűnik közvetlen értelemben vett *létfenntartási eszköz*, a munkás fizikai létfenntartása számára való eszköz lenni.

E kettős tekintetben a munkás tehát tárgyának szolgájává lesz, először, hogy *munkájának tárgyat*, azaz hogy *munkát* kapjon, és másodszor, hogy *létfenntartási eszközöket* kapjon. Először tehát, hogy *munkásként*, és másodszor, hogy *fizikai szubjektumként* existálhasson. E szolgaság csúcspontja, hogy immái csak *munkásként* tartja fenn magát mint *fizikai szubjektum* és immár csak *fizikai szubjektumként* munkás.

(A munkásnak a maga tárgyában való elidegenülése nemzetgazdasági törvények szerint úgy fejeződik ki, hogy minél többet termel a munkás, annál kevesebb fogyasztani valója van, hogy minél több értéket hoz létre, annál értéktelenebbé, annál méltatlanabbá lesz, hogy minél megformáltabb a terméke, annál elformátlanodottabb a munkás, hogy minél civilizáltabb a tárgya, annál barbárabb a munkás, hogy minél hatalmasabb a munka, annál hatalmat-

lanabb a munkás, hogy minél több a szellem a munkában, annál inkább szellemnélkülivé és természet-szolgájává lett a munkás.)

A nemzetgazdaságtan a munka lényegében való elidegenülést elrejti azzal, hogy nem a munkás (a munka) *és a termelés közötti közvetlen viszonyt veszi szemügyre.* Persze; a munka csodás műveket termel a gazdagoknak, de kifosztottságot termel a munkásnak. Palotákat termel, de a munkásnak odúkat. Szépséget termel, de a munkásnak megnyomorodást. Gépekkel helyettesíti a munkát, de a munkások egy részét barbár munkára veti vissza, másik részét pedig géppé teszi. Szellemet termel, de a munkásnak ostobaságot, kretinizmust termel.

A munkának termékeihez való közvetlen viszonya a munkásnak termelése tárgyaihoz való viszonya. A vagyonosoknak a termelés tárgyaihoz és magához a termeléshez való viszonya csak ennek az első viszonynak *következménye.* És igazolja azt. Ezt a másik oldalt később fogjuk szemügyre venni.

Ha tehát azt kérdezzük: mi a munka lényegi viszonya, akkor azt kérdezzük, hogy mi a *munkás* viszonya a termeléshez.

Eddig a munkás elidegenülését, külsővé-idegenné válását csak az egyik tekintetben vettük szemügyre, tudniillik *munkája termékeihez való viszonyát.* De az elidegenülés nemcsak a termelés eredményében, hanem a *termelés aktusában,* magán *a termelő tevékenységen* belül megmutatkozik. Hogyan léphetne szembe a munkás idegenül tevékenységének termékével, ha magában a termelés aktusában nem idegenülne el önmagától: Hiszen a termék csak a tevékenység, a termelés összefoglalása. Ha tehát a munka terméke a külsővé-idegenné válás, akkor magának a termelésnek a tevékeny külsővé-idegenné válásnak, a tevékenység külsővé-idegenné válásának, a külsővé-idegenné válás tevékenységének kell lennie. A munka tárgyának elidegenülésében csak magának a munkának a tevékenységében való elidegenülés, külsővé-idegenné válás foglalódik össze.

Miben áll mármost a munka külsővé-idegenné válása?

Először is abban, hogy a munka a munkás számára *külsőleges,* azaz nem tartozik lényegéhez, hogy tehát munkájában nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi magát, nem fejt ki szabad fizikai és szellemi energiát, hanem fizikumát sanyargatja és szellemét tönkreteszi. Ezért a munkás csak a munkán kívül érzi magát magánál levőnek, a munkában pedig magán kívül levőnek. Otthon akkor van, amikor nem dolgozik, és amikor dolgozik, akkor nincs otthon. Munkája ennélfogva nem önkéntes, hanem kényszerű, *kényszermunka.* Ezért nem szükséglet kielégítése, hanem csak *eszköz* a rajta kívül levő szükségletek kielégítésére. A munka idegensége tisztán előtűnik abban, hogy mihelyt nem existál fizikai vagy egyéb kényszer, úgy menekülnek előle, mint a dögvész elől. A külsőleges munka, az a munka, amelyben az ember külsővé-idegenné válik, az önfeláldozás, a sanyargatás munkája. Végül a munka külsőlegessége a munkás számára megjelenik abban, hogy nem az ő sajátja,

hanem másvalakié, hogy nem az övé, hogy benne ő nem önmagához, hanem másvalakihez tartozik. Mint ahogy a vallásban az emberi fantázia, az emberi agy és az emberi szív öntevékenysége az egyéntől függetlenül, azaz mint idegen, isteni vagy ördögi tevékenység hat az egyénre, ugyanúgy a munkás tevékenysége nem az ő öntevékenysége. Másé, magamagának elvesztése.

Az lesz tehát az eredmény, hogy az ember (a munkás) már csak állati funkcióiban — evés, ivás és nemzés, legfeljebb még lakás, ékesség stb. — érzi magát szabadon tevékenynek, emberi funkcióiban pedig már csak állatnak. Az állati lesz az emberivé és az emberi az állativá.

Enni, inni és nemzeni stb. ugyan szintén valódi emberi funkciók. De abban az elvonatkoztatásban, amely ezeket az emberi tevékenység egyéb körétől elválasztja és végső és egyedüli végcélokká teszi, állatiak.

A gyakorlati emberi tevékenység, a munka elidegenülésének aktusát két tekintetben vettük szemügyre. 1. A munkásnak a *munka termékéhez* mint idegen és fölötte hatalommal bíró tárgyhoz való viszonya. Ez a viszony egyúttal az érzéki külvilághoz, a természeti tárgyakhoz mint idegen, vele ellenségesen szembenálló világhoz való viszony. 2. A munkának a *termelés aktusához* való viszonya a *munkán* belül. Ez a viszony a munkásnak saját tevékenységéhez mint valami idegen, nem hozzá tartozóhoz való viszonya, a tevékenység mint szenvedés, az erő mint hatalmatlanság, a nemzés mint megférfiatlanulás, a munkás *saját* fizikai és szellemi energiája, személyes élete — mert mi más az élet, mint tevékenység — mint sajátmaga ellen fordított, tőle független tevékenység, amely nem övé. Az *önelidegenülés*, mint fent a *dolog* elidegenülése.

Az *elidegenült munkának* az eddigi kettőből most még egy harmadik meghatározását kell levonnunk.

Az ember nembeli lény [Gattungswesen], nemcsak annyiban, hogy gyakorlatilag és elméletileg a nemet, mind a sajátját, mind a többi dolgokét is a maga tárgyává teszi, hanem — és ez csak más kifejezés ugyanazon dologra — annyiban is, hogy önmagához mint a jelenvaló, eleven nemhez viszonyul, hogy magához mint *egyetemes*, ennélfogva szabad lényhez viszonyul.

A nembeli élet mind az embernél, mind az állatnál fizikailag először is abban áll, hogy az ember (akár az állat) a szervetlen természetből él, s minél egyetemesebb az ember az állathoz képest, annál egyetemesebb a szervetlen természetnek az a területe, amelyből él. Mint ahogy növények, állatok, kövek, levegő, fény stb. elméletileg az emberi tudat egy részét alkotják, részint mint a természettudomány tárgyai, részint mint a művészet tárgyai — szellemi szervetlen természete, szellemi létfenntartási eszközei, amelyeket az élvezethez és az emésztéshez előbb el kell készítenie —, ugyanígy gyakorlatilag is az emberi élet és az emberi tevékenység egy részét alkotják. Fizikailag az ember csak ezekből a természeti termékekből él, jelenjenek meg bár ezek a táplálék, fűtés, ruházat, lakás stb. formájában. Az ember egyetemessége gyakorlatilag éppen abban az

egyetemességben jelenik meg, amely az egész természetet az ember *szervetlen* testévé teszi, mind annyiban, hogy a természet 1. közvetlen létfenntartási eszköz, mind annyiban, hogy [2.] élettevékenységének az anyaga, a tárgya és a szerszáma. A természet az ember *szervetlen teste*, tudniillik a természet, amennyiben maga is nem emberi test. Az ember a természetből *él*, ez azt jelenti: a természet az *ő teste*, amellyel állandó folyamatban kell maradnia, hogy meg ne haljon. Hogy az ember fizikai és szellemi élete összefügg a természettel, annak nem más az értelme, mint hogy a természet összefügg önmagával, mert az ember a természet része.

Azáltal, hogy az elidegenült munka az embertől 1. elidegeníti a természetet, 2. önmagát, saját tevékeny funkcióját, élettevékenységét, azáltal elidegeníti az embertől a *nemet*: *a nembeli életet* számára az egyéni élet eszközévé teszi. Először elidegeníti a nembeli életet és az egyéni életet és másodszor az utóbbit elvonatkoztatásában az első céljává teszi, ugyancsak elvont és elidegenült formájában.

Merthogy először is az embernek a munka, az *élettevékenység*, a *termelő élet* maga csak *eszközként* jelenik meg egy szükséglet, a fizikai exisztencia fenntartása szükségletének kielégítésére. De a termelő élet a nembeli élet. Ez az életet létrehozó élet. Az élettevékenység fajtájában rejlik egy species* egész jellege, nembeli jellege, és a szabad tudatos tevékenység az ember nembeli jellege. Maga az élet [Leben] csak az *élet eszközeként*, *létfenntartási eszközként* [*Lebensmittel*] jelenik meg.

Az állat közvetlenül egy az élettevékenységével. Nem különbözteti meg magát tőle. Ő maga *az*. Az ember magát az élettevékenységét akarása és tudata tárgyává teszi. Tudatos élettevékenysége van. Ez nem olyan meghatározottság, amellyel közvetlenül egybefolyik. A tudatos élettevékenység különbözteti meg az embert közvetlenül az állati élettevékenységtől. Éppen csak ezáltal nembeli lény az ember. Vagyis éppen csak azért tudatos lény, azaz azért tárgy a számára a saját élete, mert nembeli lény. Tevékenysége csak ezért szabad tevékenység. Az elidegenült munka akként fordítja meg ezt a viszonyt, hogy az ember, éppen mert tudatos lény, élettevékenységét, *lényegét* csak eszközzé teszi *exisztenciája* számára.

Egy *tárgyi világ* gyakorlati létrehozása, a szervetlen természet *megmunkálása* az embernek mint tudatos nembeli lénynek az igazolódása, azaz egy olyan lényé, amely a nemhez mint saját lényegéhez, vagyis magához mint nembeli lényhez viszonyul. Bár az állat is termel. Fészket, lakásokat épít magának, mint a méh, a hód, a hangya stb. Ámde csak azt termeli, amire közvetlenül a maga vagy kicsinye részére szüksége van; egyoldalúan termel, míg az ember egyetemesen termel; az állat csak a közvetlen fizikai szükséglet uralma alatt

* — fajta — *Szerk.*

termel, míg az ember még a fizikai szükséglettől szabadon is termel és az attól való szabadságban termel csak igazán; az állat csak önmagát termeli, míg az ember az egész természetet újratermeli; az állat terméke közvetlenül fizikai testéhez tartozik, míg az ember szabadon lép szembe termékével. Az állat csak ama species mértéke és szükséglete szerint alakít, amelyhez tartozik, míg az ember minden species mértéke szerint tud termelni és mindenütt az inherens mértéket tudja a tárgyra alkalmazni; az ember ezért a szépség törvényei szerint is alakít.

Éppen a tárgyi világ megmunkálásában bizonyul az ember ezért csak valóban *nembeli lénynek*. Ez a termelés az ő dolgozva-tevékeny nembeli élete. Általa jelenik meg a természet az *ő* műveként és az ő valóságaként. A munka tárgya ezért az *ember nembeli életének tárgyiasulása*: amikor magát nemcsak — mint a tudatban — intellektuálisan, hanem dolgozva-tevékenyen, valóban megkettőzi és ennélfogva önmagát egy általa teremtett világban szemléli. Amikor ezért az elidegenült munka elszakítja az embertől termelésének tárgyát, akkor *nembeli életét*, valóságos nembeli tárgyiságát szakítja el tőle, és az állattal szembeni előnyét azzá a hátránnyá változtatja át, hogy szervetlen testét, a természetet, elvonják tőle.

Éppígy, amikor az elidegenült munka az öntevékenységet, a szabad tevékenységet eszközzé fokozza le, az ember nembeli életét fizikai exisztenciájának eszközévé teszi.

A tudat, amellyel az ember neméről bír, az elidegenülés által tehát akként változik át, hogy a nembeli élet a számára eszközzé válik.

Az elidegenült munka tehát:

3. az *ember nembeli lényét*, mind a természetet, mind szellemi nembeli képességét, neki *idegen* lényeggé, *egyéni exisztenciájának eszközévé* teszi. Elidegeníti az embertől a saját testét, valamint a rajta kívüli természetet, valamint szellemi lényegét, *emberi* lényegét.

4. Egyik közvetlen következménye annak, hogy az ember elidegenült munkája termékétől, élettevékenységétől, nembeli lényétől, az *embernek* az *embertől* való *elidegenülése*. Mikor az ember önmagával áll szemben, akkor a *másik* ember áll vele szemben. Ami áll az embernek a munkájához, munkája termékéhez és önmagához való viszonyáról, az áll az embernek a másik emberhez, valamint a másik ember munkájához és munkájának tárgyához való viszonyáról.

Egyáltalában az a tétel, hogy az embertől elidegenült a nembeli lénye, annyit jelent, hogy egyik ember elidegenült a másiktól, mint ahogy mindegyikük az emberi lényegtől.

Az ember elidegenülése, egyáltalában minden olyan viszony, amelyben az ember önmagához áll, csak abban a viszonyban valósult meg, fejeződik ki, amelyben az ember a többi emberhez áll.

Ily módon szemügyre véve, az elidegenült munka viszonyában mindegyik

ember a másikat ama mérce és viszony szerint tekinti, amelyben ő maga mint munkás leledzik.

Kiindultunk egy nemzetgazdasági tényből, a munkásnak és termelésének elidegenüléséből. Kimondottuk e ténynek a fogalmát: az *elidegenült, külsővé-idegenné vált* munkát. Elemeztük ezt a fogalmat, tehát pusztán egy nemzetgazdasági tényt elemeztünk.

Lássuk mármost tovább, miképpen kell az elidegenült, külsővé-idegenné vált munka fogalmának a valóságban kifejeződnie és ábrázolódnia.

Ha a munka terméke idegen nekem, idegen hatalomként lép velem szembe, hát akkor kié?

Ha saját tevékenységem nem az enyém, idegen, kikényszerített tevékenység, hát akkor kié?

Egy *másik* lényé, nem az enyém.

Ki ez a lény?

Az *istenek*? Mindenesetre az első időkben a fő termelés, mint pl. a templomépítés stb. Egyiptomban, Indiában, Mexikóban, az istenek szolgálatában jelenik meg, mint ahogy a termék is az isteneké. Ámde az istenek egymaguk sohasem voltak a munkáltatók. Éppoly kevéssé a *természet*. És milyen ellentmondás volna is, hogy minél inkább aláveti magának munkája által az ember a természetet, minél inkább feleslegessé válnak az istenek csodái az ipar csodái által, az ember e hatalmak kedvéért lemondjon a termelésen érzett örömről és a termék élvezetéről.

Az az *idegen* lény, akié a munka és a munka terméke, akinek a szolgálatában áll a munka és élvezetére szolgál a munka terméke, csak maga az *ember* lehet.

Ha a munka terméke nem a munkásé, ha idegen hatalom vele szemben, ez csakis azáltal lehetséges, hogy a *munkáson kívül egy másik emberé*. Ha tevékenysége az ő számára kín, akkor másvalaki számára kell *élvezetnek* és másvalaki életörömének kell lennie. Nem az istenek, nem a természet, csak maga az ember lehet ez az idegen hatalom az ember felett.

Gondoljuk még meg azt az előbb felállított tételt, hogy az embernek önmagához való viszonya csak a másik emberhez való viszonya által lesz számára *tárgyi, valóságos*. Ha tehát az ember úgy viszonyul munkájának termékéhez, tárgyiasult munkájához, mint egy *idegen*, ellenséges, hatalmas, tőle független tárgyhoz, akkor úgy viszonyul hozzá, hogy egy másik, neki idegen, ellenséges, hatalmas, tőle független ember e tárgy ura. Ha saját tevékenységéhez mint nem-szabad tevékenységhez viszonyul, akkor úgy viszonyul hozzá, mint egy másik ember szolgálatában, egy másik ember uralma, kényszere és igája alatt folyó tevékenységhez.

Az embernek minden magától és a természettől való önelidegenülése abban a viszonyban jelenik meg, amelyet magának és a természetnek más, tőle megkülönböztetett emberekhez ad. Ezért a vallási önelidegenülés szükségképpen a

laikusnak a paphoz való viszonyában jelenik meg, vagy akár, minthogy itt az intellektuális világról van szó, egy közvetítőhöz stb. való viszonyában. A gyakorlati valóságos világban az önelidegenülés csak a más emberekhez való gyakorlati valóságos viszony által jelenhetik meg. Az eszköz, amely által az elidegenülés végbemegy, maga is *gyakorlati*. Az elidegenült munka által az ember tehát nemcsak a termelés tárgyához és aktusához mint idegen és vele szemben ellenséges hatalmakhoz való viszonyát hozza létre; létrehozza azt a viszonyt is, amelyben más emberek az ő termeléséhez és termékéhez állnak, és azt a viszonyt, amelyben ő e más emberekhez áll. Mint ahogy saját termelését a maga megvalótlanulásává, a maga büntetésévé, mint ahogy saját termékét veszteséggé, egy olyan termékké teszi, amely nem övé, ugyanúgy létrehozza annak, aki nem termel, a termelés és a termék feletti uralmát. Mint ahogy magától elidegeníti a saját tevékenységét, ugyanúgy az idegen sajátjává teszi annak nem saját tevékenységét.

Eddig ezt a viszonyt csak a munkás oldaláról vettük és később vesszük majd a nem-munkás oldaláról is szemügyre.

Tehát az *elidegenült, külsővé-idegenné vált munka* által a munkás létrehozza a munkától idegen és azon kívül álló embernek e munkához való viszonyát. A munkásnak a munkához való viszonya létrehozza a tőkésnek — vagy bármiképp nevezzük is a munkáltatót — a munkához való viszonyát. A *magántulajdon* tehát a terméke, az eredménye, a szükségszerű következménye a *külsővé-idegenné vált munkának*, a munkás külsőleges viszonyának a természethez és önmagához.

A *magántulajdon* tehát elemzés révén a *külsővé-idegenné vált munka*, azaz a *külsővé-idegenné vált ember*, az elidegenült munka, az elidegenült élet, az *elidegenült* ember fogalmából adódik.

A *külsővé-idegenné vált munka* (a *külsővé-idegenné vált élet*) fogalmát a nemzetgazdaságból persze a *magántulajdon mozgásának* eredményeként nyertük. De e fogalom elemzésénél megmutatkozik, hogy ha a magántulajdon a külsővé-idegenné vált munka alapjaként, okaként jelenik is meg, mégis éppenséggel annak következménye, mint ahogy az istenek is *eredetileg* az emberi értelem eltévelyedésének nem az oka, hanem az okozata. Később ez a viszony átcsap kölcsönhatásba.

Csak a magántulajdon fejlődésének végső tetőpontján tűnik ismét elő ez a titka, tudniillik egyfelől, hogy a magántulajdon a külsővé-idegenné vált *munka terméke*, és másodszor, hogy a magántulajdon az *eszköz*, amely által a munka külsővé-idegenné válik, e *külsővé-idegenné válás realizálása*.

Ez a kifejtés nyomban fényt vet különböző eddig megoldatlan összeütközésekre.

1. A nemzetgazdaság kiindul a munkából mint a termelés tulajdonképpeni lelkéből, s mindamellett a munkának semmit sem ad és a magántulajdonnak

mindent. Proudhon ebből az ellentmondásból a munka javára a magántulajdon ellen vont le következtetést. Mi azonban átlátjuk, hogy ez a látszólagos ellentmondás az *elidegenült munkának* önmagával való ellentmondása, és hogy a nemzetgazdaságtan csak kimondta az elidegenült munka törvényeit.

Azt is átlátjuk ezért, hogy *munkabér* és *magántulajdon* azonosak: mert a munkabér, amelynél a munka terméke, tárgya díjazza magát a munkát, csak szükségszerű következménye a munka elidegenülésének, mint ahogy a munkabérben a munka is nem öncélként, hanem a bér szolgájaként jelenik meg. Ezt később részletesebben kifejtjük és most már csak néhány következtetést vonunk le.

A *munkabér* erőszakos *felemelése* tehát (eltekintve minden más nehézségtől, eltekintve attól, hogy mint rendellenességet fenntartani is csak erőszakosan lehetne) nem lenne egyéb, mint a *rabszolga jobb díjazása*, és nem vívná ki sem a munkásnak, sem a munkának az emberi rendeltetését és méltóságát.

Sőt még a *munkabérek egyenlősége* is, ahogy azt Proudhon követeli, csak átváltoztatja a mostani munkásnak a munkájához való viszonyát minden embernek a munkához való viszonyává. A társadalmat ekkor elvont tőkésként fogják fel.

A munkabér az elidegenült munka közvetlen következménye, és az elidegenült munka a magántulajdon közvetlen oka. Az egyikkel tehát a másik oldalnak is el kell esnie.

2. Az elidegenült munkának a magántulajdonhoz való viszonyából következik továbbá, hogy a társadalomnak a magántulajdontól stb., a szolgaságtól való emancipációja a *munkás-emancipáció politikai* formájában mondódik ki, nem mintha csak a munkások emancipációjáról volna szó, hanem mert az ő emancipációjukban benne foglaltatik az általános emberi emancipáció, ez pedig azért foglaltatik benne, mert az egész emberi szolgaság benne tartalmaztatik a munkásnak a termeléshez való viszonyában, és minden szolgasági viszony csak ennek a viszonynak módosulása és következménye.

Mint ahogy az *elidegenült, külsővé-idegenné vált munka* fogalmából *elemzés* révén megtaláltuk a *magántulajdon* fogalmát, e két tényező segítségével ki lehet fejteni az összes nemzetgazdasági *kategóriákat*, és minden kategóriában, mint pl. az üzletelésben, a konkurrenciában, a tőkében, a pénzben csak ezeknek az első alapzatoknak egy *meghatározott* és *kifejlett kifejeződését* fogjuk viszontlátni.

Mielőtt azonban ezt az alakulást szemügyre vesszük, próbáljunk megoldani két feladatot.

1. Meghatározni a *magántulajdon* általános *lényegét*, amint az az elidegenült munka eredményeként adódott, az *igazán emberi* és *szociális tulajdonhoz* való viszonyában.

2. A *munka elidegenülését, külsővé-idegenné válását* tényként elfogadtuk és ezt a tényt elemeztük. Miképpen, kérdezzük mármost, jut az *ember* oda, hogy *munkáját külsővé-idegenné tegye*, elidegenítse? Miképpen van ez az elidegenülés

az emberi fejlődés lényegében megalapozva? Már sokat megkaptunk a feladat megoldásához, amikor a *magántulajdon eredetének* kérdését *átváltoztattuk* azzá a kérdéssé, hogy hogyan viszonyul a *külsővé-idegenné vált munka* az emberiség fejlődésmenetéhez. Mert amikor *magántulajdonról* beszélünk, azt hisszük, hogy valami az emberen kívül álló dologról van szó. Amikor a munkáról beszélünk, közvetlenül magáról az emberről van szó. A kérdésnek ez az új feltevése inkluzíve már megoldása is.

ad 1. *A magántulajdon általános lényege és viszonya az igazán emberi tulajdonhoz.*

A külsővé-idegenné vált munka két alkotórészre oldódott fel előttünk, amelyek egymást kölcsönösen feltételezik, illetve amelyek csak egy és ugyanazon viszonynak különböző kifejeződései. Az *elsajátítás elidegenülésként*, *külsővé-idegenné válásként*, *a külsővé-idegenné válás* pedig *elsajátításként*, az *elidegenülés* az igazi *meghonosodásként* jelenik meg.

Szemügyre vettük az egyik oldalt, a *külsővé-idegenné vált* munkát magára a *munkásra* való vonatkozásban, azaz a *külsővé-idegenné vált munka önmagához való viszonyát*. E viszony termékeként, szükségszerű eredményeként megtaláltuk a *nem-munkásnak* a *munkáshoz* és a *munkához* való *tulajdonviszonyát*. A *magántulajdon*, mint a külsővé-idegenné vált munka anyagi, összefoglalt kifejeződése, mind a két viszonyt átfogja, a *munkásnak a munkához és a munkája termékéhez és a nem-munkáshoz való viszonyát*, *és a nem-munkásnak a munkáshoz és munkájának termékéhez* való viszonyát.

Ha mármost láttuk, hogy a munkásra való vonatkozásban, aki a munka által *elsajátítja* a természetet, az elsajátítás elidegenülésként jelenik meg, az öntevékenység másvalaki számára való tevékenységként és másvalaki tevékenységeként, az elevenség az élet feláldozásaként, a tárgy termelése a tárgy elvesztéseként egy idegen hatalom, egy *idegen* ember javára, vegyük szemügyre most ennek a munkától és munkástól *idegen* embernek a viszonyát a munkáshoz, a munkához és a munka tárgyához.

Először is megjegyzendő, hogy mindaz, ami a munkásnál a *külsővé-idegenné válás*, *az elidegenülés tevékenységeként*, az a nem-munkásnál a *külsővé-idegenné válás*, *az elidegenülés állapotaként* jelenik meg.

Másodszor, hogy a munkás *valóságos*, *gyakorlati viszonyulása* a termelésben és a termékhez (mint érzelembeli állapot) a vele szembenálló nem-munkásnál *elméleti* viszonyulásként jelenik meg.

Harmadszor. A nem-munkás mindent megtesz a munkás ellen, amit a munkás önmaga ellen tesz, de nem teszi meg önmaga ellen, amit a munkás ellen tesz.

1844.

Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.
1962. 44—55. old.

MARX ÉS ENGELS

A SZENT CSALÁD VAGY A KRITIKAI KRITIKA KRITIKÁJA

BRUNO BAUER ÉS TÁRSAI ELLEN[7]

(Részletek)

II. sz. jellemző fordítás

A kritikai Proudhon: „A földművelők felosztották a földet maguk között; az egyenlőség csak a birtoklást szentesítette; ez alkalommal a tulajdont szentesítette." A kritikai Proudhon szerint a föld felosztásával nyomban létrejött a földtulajdon. A birtoklásról a tulajdonra való átmenetet az „ez alkalommal" fordulattal eszközli.

A valóságos Proudhon: „A földművelés megvetette az alapját a *földbirtoklásnak*... nem volt elég az, hogy a munkásnak munkája gyümölcsét biztosították, ha nem biztosították neki ugyanakkor a termelés szerszámát. Hogy a gyengébbet megóvják az erősebb túlkapásaitól... szükségét érezték annak, hogy a birtokosok között állandó határvonalat húzzanak." Tehát ez alkalommal az egyenlőség először a *birtoklást* szentesítette. „Évről évre a népesség gyarapodásával együtt láthatólag nőtt a telepesek mohósága és kapzsisága; úgy vélték, hogy új, áthághatatlan korlátokkal útját kell állni a nagyravágyásnak. Így vált a föld tulajdonná, az egyenlőség iránti szükséglet folytán... kétségtelen, hogy a felosztás soha nem volt földrajzilag egyenlő... de az elv mégis ugyanaz maradt; az egyenlőség szentesítette azelőtt a birtoklást, az egyenlőség szentesítette most a tulajdont."

A kritikai Proudhon szerint „a tulajdon egykori megalapítói a szükségletükről való gondoskodás közben nem vették észre, hogy a tulajdonjognak ugyanakkor megfelel az elidegenítés, az eladás, elajándékozás, megszerzés és elvesztés joga is, s ez szétrombolja az egyenlőséget, amelyből kiindultak".

A valóságos Proudhonnál nem arról van szó, hogy a tulajdon megalapítói a szükségletükről való gondoskodás közben nem vették észre a tulajdonnak ezt a fejlődésmenetét. Hanem arról van szó, hogy nem látták előre ezt, de még ha előre láthatták volna, még akkor is az időszerű szükséglet győzött volna. A valóságos Proudhon továbbá túlságosan tömegszerű ahhoz, hogy a *„tulajdonjoggal"* állítsa szembe az elidegenítés, eladás stb. jogát, azaz hogy a nemmel állítsa szembe fajait. Ő „az örökrész *megtartásának* jogát" állítja szembe az *„elidegenítése* stb. jogával", ami valóságos ellentét és valóságos haladás.

c) Kritikai csata a francia forradalom ellen

A tömeg korlátozottsága kényszerítette *a* „szellemet", *a* kritikát, Bauer urat arra, hogy a *francia forradalmat* ne *„prózai* értelemben" a franciák forradalmi kísérletei ama korának, hanem *„csak"* saját kritikai agyrémei *„jelképének* és *fantasztikus kifejezésének"* tartsa. *A* kritika úgy *vezekel „elnézéséért"*, hogy *új vizsgálatnak* veti alá *a forradalmat*. Egyszersmind megbünteti ártatlanságának csábítóját — „a tömeget", azáltal, hogy közli vele az „új vizsgálat" eredményeit.

„A *francia forradalom* olyan kísérlet volt, amely még teljességgel a XVIII. századhoz tartozott."

Hogy a XVIII. század egy kísérlete, amilyen a francia forradalom, még teljességgel a XVIII. század kísérlete, nem pedig mondjuk a XIX. század kísérlete, ez a kronológiai igazság úgy látszik „még teljességgel" azokhoz az igazságokhoz tartozik, amelyek „eleve önnönmaguktól értetődnek". De az ilyen igazságnak *a* kritika terminológiájában, amely kritika igen elfogult a „napnál világosabb" igazsággal szemben, *„vizsgálat"* a neve, és ezért természetes helyét „a forradalom új vizsgálatában" leli meg.

„Azok az eszmék azonban, amelyeket a francia forradalom hívott életre, nem vittek túl azon az *állapoton*, amelyet erőszakkal meg akart szüntetni."

Eszmék sohasem vihetnek túl egy régi világállapoton, hanem mindig csak a régi világállapot eszméin. Eszmék egyáltalában *semmit sem vihetnek ki*. Az eszmék kiviteléhez emberek kellenek, akik gyakorlati erőszakot alkalmaznak. Szó szerinti *értelmében* a kritikai mondat tehát ismét olyan igazság, amely magától értetődik, tehát megint *„vizsgálat"*.

E vizsgálattól nem érintve, a francia forradalom olyan eszméket hívott életre, amelyek túlvisznek az egész régi világállapot *eszméin*. A forradalmi mozgalom, amely 1789-ben a *Cercle socialban*[8] kezdődött, amelynek pályája közepén *Leclerc* és *Roux* voltak fő képviselői, s amely végül *Babeuf* összeesküvésével egy pillanatra vereséget szenvedett, hívta életre a *kommunista* eszmét, amelyet *Babeuf* barátja, *Buonarroti* az 1830-as forradalom után ismét meghonosított Franciaországban. Ez az eszme, következetesen kidolgozva, az *új világállapot eszméje*.

„Miután a forradalom ezért" (!) „megszüntette a népéleten belül a feudális elhatárolásokat, kénytelen volt a nemzetiség tiszta önzését kielégíteni, sőt felszítani, valamint a másik oldalon ezt az önzést a szükségszerű kiegészítése révén, egy legfelsőbb lény elismerése révén, az általános államiság e felsőbb megerősítése révén — amely államiságnak az egyes önös atomokat össze kell tartania — megfékezni."

A nemzetiség önzése az általános államiság természetadta önzése, ellentétben a feudális elhatárolások önzésével. A legfelsőbb lény az általános államiságnak, tehát a nemzetiségnek is felsőbb megerősítése. Mégis, Bauer úr szerint a legfelsőbb lény *megfékezi* a nemzetiség, azaz az általános államiság önzését!

Igazán kritikai feladat, egy önzést a megerősítése, méghozzá *vallási* megerősítése révén, azaz emberfeletti és ezért az emberi fékektől is mentes lényként való elismerése révén megfékezni! A legfelsőbb lény megteremtői mit sem tudtak erről a kritikai szándékukról.

Buchez úr, aki szerint a nemzetiség fanatizmusa a vallás fanatizmusára támaszkodik, jobban érti hősét, *Robespierre-t*.

Róma és Görögország a nemzetiségen szenvedtek hajótörést. *A* kritika tehát semmi sajátosat nem mond a francia forradalomról, amikor azt állítja, hogy a nemzetiségen szenvedett hajótörést. Ugyanúgy semmit nem mond a nemzetiségről, amikor ennek önzését *tisztának* határozza meg. Ez a tiszta önzés éppenséggel igen homályos, hússal és vérrel vegyült, természetadta önzésként jelenik meg, ha összehasonlítjuk például a *fichtei én* tiszta önzésével. Ha pedig tisztasága csak viszonylagos a feudális elhatárolások önzésével való ellentétben, akkor semmi szükség nem volt „a forradalom új vizsgálatára" annak megállapításához, hogy az az önzés, amelynek egy nemzet a tartalma, általánosabb illetve tisztább, mint az, amelynek egy különös rend és egy különös korporáció a tartalma.

A kritikának az általános államiságra vonatkozó felvilágosításai nem kevésbé tanulságosak. Arra korlátozódnak, hogy az általános államiságnak kell összetartania az egyes önös atomokat.

Pontosan és prózai értelemben szólva a polgári társadalom tagjai nem *atomok*. Az atom *jellegzetes tulajdonsága* az, hogy nincs *semmiféle* tulajdonsága és ezért nincs semmiféle saját *természeti szükségszerűsége* által megszabott kapcsolata más, rajta kívül levő lényekhez. Az atomnak *nincsenek szükségletei, önmagával beéri*; a rajta kívül levő világ az abszolút *üresség*, azaz e világ tartalomnélküli, értelemnélküli, semmitmondó, éppen azért, mert az atom önmagában rendelkezik az egész *teljességgel*. A polgári társadalom önző egyéne érzékietlen elképzelésében és élettelen elvonatkoztatásában felfújhatja ugyan magát *atommá*, azaz kapcsolatnélküli, önmagával beérő, szükségletnélküli, *abszolúte teljes*, boldog lénnyé. A boldogtalan *érzéki valóság* nem törődik az egyén képzelődésével, az egyént minden érzéke arra kényszeríti, hogy higgyen a rajta kívül levő világ és egyének létében, és még a *profán* gyomra is napról napra emlékezteti arra, hogy a rajta *kívül* levő világ nem *üres*, hanem tulajdonképpen ez a *kitöltő*. Az egyén minden lényegi tevékenysége és tulajdonsága, minden törekvése *szükségletté*, *szükséggé* válik, amely *önösségét* [*Selbstsucht*] más, rajta kívül levő dolgok és emberek iránti vággyá [Sucht nach anderen...] teszi. Minthogy pedig az egyik egyén szükségletének nincs önnönmagától értetődő értelme a másik önző egyén számára, aki ama szükséglet kielégítésének eszközével rendelkezik, tehát a szükségletnek nincs közvetlen összefüggése a kielégítéssel, ezért minden egyénnek meg kell teremtenie ezt az összefüggést, azáltal, hogy szintúgy kerítővé válik az idegen szükséglet és e szükséglet tárgyai

között. Tehát a *természeti szükségszerűség*, az *ember lényegi tulajdonságai* — bármily elidegenülten jelennek is meg —, az *érdek*, ezek tartják össze a polgári társadalom tagjait, *reális* kötelékük a *polgári*, nem pedig a *politikai* élet. Tehát nem az *állam* tartja össze a polgári társadalom *atomjait*, hanem az, hogy ezek csupán az *elképzelésben*, képzelődésük *mennyországában atomok* — a *valóságban* azonban az atomoktól erősen különböző lények, tudniillik nem *isteni önzők*, hanem *önző emberek*. Csak a *politikai babona* képzeli még manapság is, hogy a polgári életet az államnak kell összetartania, holott a valóságban megfordítva, a polgári élet tartja össze az államot.

„*Robespierre* és *Saint-Just* nagyszerű eszméje, hogy »*szabad népet*« alkossanak, amely csak az *igazságosság* és *erény* szabályai szerint él — lásd például Saint-Just jelentését Danton bűntetteiről, és a másik, az általános rendőrséggel foglalkozó jelentését —, csak a terror révén maradhatott fenn egy ideig, és *ellentmondás* volt, *amellyel szemben* a *néplényeg* közönséges és önös elemei azon a gyáva és alattomos módon reagáltak, amely csak várható volt tőlük."

Ez az *abszolút-kritikai* frázis, amely a „szabad népet" „*ellentmondásnak*" jellemzi, amellyel *szemben* a „*néplényeg*" elemeinek reagálniok kell, annyira abszolúte üres, hogy ellenkezőleg, a *szabadság*, az *igazságosság*, az *erény* a robespierre-i és saint-justi értelemben csakis egy „*nép*" életmegnyilvánulásai és csakis a „néplényeg" tulajdonságai lehetnek. Robespierre és Saint-Just kifejezetten az *antik*, csakis a „*néplényeghez*" tartozó „szabadságról, igazságosságról, erényről" beszélnek. A *spártaiak*, az *athéniek*, a *rómaiak* nagyságuk idején „szabad, igazságos, erényes népek".

„Mi" — kérdezi Robespierre a közerkölcs elveiről mondott beszédében (a konvent 1794. február 5-i ülésén) — „mi a demokratikus vagyis népi kormányzat *alapelve?* — Az *erény*. A *közerényről* beszélek, amely oly nagy csodákat művelt *Görögországban* és *Rómában*, s amely még csodálatraméltóbbakat művel majd a köztársasági Franciaországban; arról az erényről, amely nem egyéb, mint a hazának és törvényeinek szeretete."[9] Ezután Robespierre az *athénieket* és a *spártaiakat* kifejezetten „peuples libres"-nek* nevezi. Állandóan az antik *néplényeget* idézi emlékezetbe és hőseire, valamint megrontóira hivatkozik — Lükurgoszra, Démoszthenészre, Miltiadészra, Ariszteidészre, Brutusra és Catilinára, Caesarra, Clodiusra, Pisóra.

Saint-Just a Danton letartóztatásáról szóló jelentésben — amelyre a kritika hivatkozik — kifejezetten ezt mondja:

„A világ üres a *rómaiak* óta, s csak a rájuk való emlékezés tölti be, és jövendöli még a *szabadságot*."[10] Vádja antik módon *Danton* mint holmi *Catilina* ellen irányul.

* — „szabad nepek"-nek — *Szerk*

Saint-Just másik, az *általános rendőrséggel* foglalkozó jelentésében a *republikánust*, egészen az *antik* értelemben, *hajlithatatlannak*, *mértékletesnek*, *egyszerűnek* stb. ábrázolja. A *rendőrségnek* lényege szerint a római *cenzorságnak* megfelelő intézménynek kell lennie. — Kodrosz, Lükurgosz, Caesar, Cato, Catilina, Brutus, Antonius, Cassius itt sem marad el.

Végül *Saint-Just* a „*szabadságot*, igazságosságot, erényt", amelyet kíván, *egy szóval* jellemzi, mondván:

„Que les hommes révolutionnaires soient des *Romains*."* Robespierre, Saint-Just és pártjuk azért pusztult el, mert az antik, *realista-demokratikus közösséget*, amely a *valóságos rabszolgaság* alapján nyugodott, összetévesztették a *modern spiritualista-demokratikus képviseleti állammal*, amely az *emancipált rabszolgaságon*, a *polgári társadalmon* nyugszik. Micsoda roppant csalatkozás: az *emberi jogokban* el kell ismerniök és szentesíteniök kell a modern polgári társadalmat, az ipar, az általános konkurrencia, a céljaikat szabadon követő magánérdekek, az anarchia, az önmagától elidegenült természeti és szellemi egyéniség társadalmát, és egyúttal e társadalom *életmegnyilvánulásait* utólag egyes egyénekben meg akarják semmisíteni, és egyúttal e társadalom *politikai fejét antik* módon akarják kialakítani!

Tragikusan jelent meg ez a csalatkozás, amikor Saint-Just, kivégzése napján, az *emberi jogoknak* a Conciergerie[12] termében függő nagy táblájára mutatott és büszke önérzettel kijelentette: „C'est pourtant moi qui ai fait cela."** Éppen ez a tábla annak az *embernek* a *jogait* nyilatkoztatta ki, aki csakúgy nem lehet az antik közösség embere, mint ahogy *nemzetgazdasági* és *ipari* viszonyai nem az *antik* viszonyok.

Nem itt van a helye annak, hogy a *terroristák* csalatkozását történelmileg igazoljuk.

„Robespierre bukása után a *politikai felvilágosodás* és *mozgalom* a felé a pont felé sietett, amelyen *Napóleon* martalékává vált, aki nem sokkal brumaire 18-a[13] után ezt mondhatta: »prefektusaim, csendőreim és papjaim révén azt tehetem Franciaországgal, amit akarok.«"

A *profán* történelem ellenben arról tudósít: Robespierre bukása után kezd csak a *politikai* felvilágosodás, amely azelőtt *túl* akart *tenni* önmagán, amely *túláradó* volt, *prózai módon* megvalósulni. A *direktórium* kormányzata alatt a *polgári társadalom* az élet hatalmas áramlásával tör elő — maga a forradalom megszabadította a feudális kötelékektől és hivatalosan elismerte, bármennyire fel akarta is áldozni a *terrorizmus* egy antik-politikai életnek. Kereskedelmi vállalkozások Sturm und Drangja, meggazdagodási vágy, az új polgári életnek

* — „Hogy a forradalmárok *rómaiak* legyenek."[11] — *Szerk.*

** — „Mégis én alkottam ezt." — *Szerk.*

a mámora, amelynek első magát-élvezése még hetyke, könnyelmű, frivol, részegítő; *valóságos* felvilágosodása a francia *földnek*, melynek feudális tagolódását a forradalom pörölye szétzúzta, s melyet most a sok új tulajdonos első láza mindenoldalú művelés alá fog; a szabaddá vált ipar első megmozdulásai — íme az újonnan keletkezett polgári társadalom néhány életjele. A *polgári társadalmat pozitíve* a *burzsoázia* képviseli. A burzsoázia tehát *megkezdi* uralmát. Az *emberi jogok* többé nem *csupán* az *elméletben* léteznek.

Ami brumaire 18-án Napóleon martalékává vált, az nem egyáltalában a forradalmi mozgalom volt, mint ezt *a* kritika von Rotteck vagy Welcker úrnak készségesen elhiszi, hanem a *liberális burzsoázia*. Csak az akkori törvényhozók beszédeit kell elolvasni, hogy meggyőződjünk erről. Az ember úgy érzi, mintha a nemzeti konventből egy mai küldöttkamarába csöppent volna.

Napóleon a *forradalmi terrorizmus* utolsó harca volt a szintén a forradalom által proklamált *polgári társadalom* és ennek politikája ellen. Napóleon kétségtelenül már átlátta a *modern állam* lényegét, hogy ez az állam a polgári társadalom akadálytalan fejlődésén, a magánérdekek szabad mozgásán stb. nyugszik mint alapján. Elhatározta, hogy elismeri és védelmezi ezt az alapot. Nem holmi álmodozó terrorista volt ő. De Napóleon ugyanakkor az *államot* még *öncélnak* tekintette, a polgári életet pedig csak kincstárosnak és *alárendeltjének*, akinek nem lehet *saját akarata*. Napóleon *végigvitte* a *terrorizmust* azáltal, hogy a *permanens forradalom* helyére a *permanens háborút állította*. A teljes jóllakásig kielégítette a francia nemzetiség önzését, de megkövetelte a polgári üzletek, az élvezet, a gazdagság stb. feláldozását is, valahányszor a hódítás politikai célja ezt kívánta. Amikor a polgári társadalom liberalizmusát — mindennapi gyakorlatának politikai idealizmusát — zsarnoki módon elnyomta, nem kímélte leglényegesebb *anyagi* érdekeit, a kereskedelmet és az ipart sem, valahányszor ezek összeütközésbe kerültek az ő politikai érdekeivel. Az ipari hommes d'affaires* iránti megvetése kiegészítése volt az *ideológusok* iránti megvetésének. Belföldön is harcolt a polgári társadalommal, mint az őbenne még abszolút öncélnak számító állam ellenfelével. Így például kijelentette az államtanácsban, nem fogja tűrni, hogy nagykiterjedésű földeket birtokosuk tetszése szerint műveljen vagy ne műveljen meg. Így tervbe vette, hogy a *szállítmányozás* kisajátítása útján a kereskedelmet aláveti az államnak. Francia kereskedők készítették elő azt az eseményt, amely Napóleon hatalmát először rendítette meg. Párizsi tőzsdések egy mesterségesen előidézett éhínséggel arra kényszerítették, hogy az orosz hadjárat megindítását csaknem két hónappal elodázza és ily módon az év egy túlságosan előrehaladott szakára tegye át.

Mint ahogy Napóleonban még egyszer a forradalmi terrorizmus lépett

* — üzletemberek — *Szerk.*

szembe a liberális burzsoáziával, úgy a restaurációban, a Bourbonokban még egyszer az ellenforradalom lépett szembe vele. Végül 1830-ban a liberális burzsoázia megvalósította 1789-es vágyait, csak azzal a különbséggel, hogy most *kiteljesedett* a *politikai felvilágosodása*, hogy az alkotmányos képviseleti államban többé nem az állam eszményét, nem a világ üdvét és általános emberi célokat vélt elérni, hanem ezt az államot inkább *kizárólagos* hatalma *hivatalos* kifejezésének és *különös* érdeke *politikai* elismerésének ismerte fel.

A francia forradalom élettörténete, amely 1789-cel kezdődik, 1830-cal, amikor egyik mozzanata, most már a maga *szociális* jelentőségének tudatával gazdagodva, győzedelmeskedett, még nem fejeződött be.

d) Kritikai csata a francia materializmus ellen

„A *spinozizmus* uralkodott a XVIII. században, mind francia továbbfejlődése alakjában, amely az anyagot szubsztanciává tette, mind a teizmus alakjában, amely az anyagot szellemibb névvel látta el... *Spinoza francia iskolája* és a teizmus hívei csak két szekta voltak, amelyek *Spinoza rendszerének* igazi értelméről vitatkoztak... Ennek a felvilágosodásnak egyszerű sorsa az volt, hogy a *romantikába* hanyatlott, miután meg kellett adnia magát a francia mozgalom óta megindult reakciónak."

Idáig *a* kritika.

A francia materializmus kritikai történelmével szembeállítjuk egy rövid vázlatban profán, tömegszerű történelmét. Tisztelet teljesen elismerjük majd a szakadékot, amely elválasztja a történelmet, ahogy az valóban végbement, a történelemtől, ahogy az a régit és az újat egyaránt teremtő, *az* „abszolút kritika" dekrétuma szerint végbemegy. Végül, *a* kritika előírásainak engedelmeskedve, a kritikai történelem „miért?"-jét, „honnan?"-ját és „hová?"-ját majd „huzamos tanulmányozás tárgyává tesszük".

„*Pontosan* és *prózai értelemben* szólva" a XVIII. század francia felvilágosodása és nevezetesen a *francia materializmus* nemcsak a fennálló politikai intézmények, valamint a fennálló vallás és teológia elleni harc volt, hanem éppúgy *nyílt*, *kimondott* harc a *XVII. század metafizikája* és *minden metafizika*, kivált a *Descartes*, *Malebranche*, *Spinoza* és *Leibniz* metafizikája ellen. A *filozófiát* szembeállították a *metafizikával*, mint ahogy *Feuerbach Hegel* elleni első határozott fellépésekor a *megrészegült spekulációval* szembeállította a *józan filozófiát*. A XVII. század *metafizikája*, amelyet a XVIII. század francia felvilágosodása és nevezetesen *francia materializmusa* leterített, *győzelmes és tartalmas restaurációját* élte meg a XIX. század *német filozófiájában* és nevezetesen *spekulatív német filozófiájában*. Mióta *Hegel* ezt a metafizikát zseniális módon minden addigi metafizikával és a német idealizmussal egyesítette és metafizikai egyete-

mes birodalmat alapított, a teológia elleni támadásnak ismét, mint a XVIII. században, a *spekulatív metafizika* és *minden metafizika* elleni támadás felelt meg. A metafizika örökre vereséget fog szenvedni a *materializmustól*, amelyet most magának a *spekulációnak* a munkája kiteljesített és amely egybeesik a *humanizmussal*. De ahogy *Feuerbach* az *elmélet* területén, a francia és angol *szocializmus* és *kommunizmus* a *gyakorlat* területén képviselte a *humanizmussal* egybeeső *materializmust*.

„*Pontosan* és *prózai értelemben* szólva" a *francia materializmusnak két irányzata* van, az *egyik Descartes-ra*, a másik *Locke-ra* vezeti vissza eredetét. Az utóbbi *kiváltképpen francia* művelődési elem, és egyenesen a *szocializmusba* torkollik. Az előbbi, a *mechanikus* materializmus, a tulajdonképpeni francia *természettudományba* olvad bele. A két irányzat a fejlődés folyamán keresztezi egymást. A közvetlenül *Descartes-tól* eredő francia materializmusra nem kell részletesebben kitérnünk, éppígy *Newton* francia iskolájára és egyáltalában a francia természettudomány fejlődésére sem.

Ezért csak ennyit:

Fizikájában Descartes az *anyagnak* magateremtő erőt tulajdonított és a *mechanikai* mozgást az anyag életaktusának fogta fel. *Fizikáját* teljesen elválasztotta *metafizikájától*. Fizikáján *belül az anyag* az egyetlen *szubsztancia*, a lét és a megismerés egyetlen alapja.

A *mechanikus* francia materializmus *Descartes fizikájához* csatlakozott metafizikájával ellentétben. Tanítványai hivatásos *anti-metafizikusok* voltak, tudniillik *fizikusok*.

Leroy orvossal kezdődik ez az iskola, *Cabanis* orvossal éri el tetőpontját, *Lamettrie* orvos a középpontja. Descartes még élt, amikor Leroy az *állat* descartes-i konstrukcióját — mint hasonlóan a XVIII. században *Lamettrie* — átvitte az emberi lélekre, a lelket a *test* egy *moduszának*, az *eszméket* pedig *mechanikai mozgásoknak* nyilvánította. Sőt Leroy azt hitte, hogy Descartes eltitkolta igazi véleményét. Descartes tiltakozott. A XVIII. század végén *Cabanis* tetőzte be a descartes-i materializmust „*Rapports du physique et du moral de l'homme*"[14] című munkájában.

A *descartes-i* materializmus mind a mai napig létezik Franciaországban. Nagy eredményei vannak a *mechanikai természettudományban*, amelynek — „*pontosan* és *prózai értelemben* szólva" — a legkevésbé vethető a szemére *romantika*.

A XVII. század *metafizikájának*, amelyet Franciaországban kivált *Descartes* képviselt, születése órájától kezdve megvolt az *antagonistája* a *materializmusban*. Személyileg Descartes-tal szemben *Gassendinek*, az *epikureus* materializmus felújítójának alakjában lépett fel. A francia és az angol materializmus mindig benső kapcsolatban marad *Démokritosszal* és *Epikurosszal*. A descartes-i metafizikának másik ellentéte volt *Hobbes angol* materialista. Gassendi és

Hobbes jóval haláluk után, abban a pillanatban győzték le ellenfelüket, amikor ez hivatalos hatalomként már minden francia iskolában uralkodott.

Voltaire megjegyezte, hogy a XVIII. század franciáinak a jezsuita és janzenista viták[15] iránti közönyét nem annyira a filozófia, mint a *Law-féle* pénzügyi spekulációk idézték elő. Ugyanígy a XVII. század metafizikájának bukását csak annyiban magyarázhatjuk a XVIII. század materialista elméletéből, amennyiben magát ezt az elméleti mozgalmat az akkori francia élet gyakorlati alakulásából magyarázzuk. Ez az élet a közvetlen jelenre, a világi élvezetre és a világi érdekekre, a *földi* világra irányult. Teológiaellenes, metafizikaellenes, materialista gyakorlatának teológiaellenes, metafizikaellenes, materialista elméletek kellett hogy megfeleljenek. A metafizika *gyakorlatilag* vesztette el minden hitelét. Itt a dolognak csak az *elméleti* lefolyását kell röviden jeleznünk.

A metafizika a XVII. században (gondoljunk Descartes-ra, Leibnizre stb.) még *pozitív*, profán tartalommal vegyült. Felfedezéseket tett a matematikában, fizikában és más határozott tudományokban, amelyekről úgy látszott, hogy körébe tartoznak. Ez a látszat már a XVIII. század elején megsemmisült. A pozitív tudományok különváltak a metafizikától és önálló köröket vontak. A metafizika egész gazdagsága már csak gondolati lényekből és mennyei dolgokból állt, éppen amikor minden érdeklődés a reális lényekre és a földi dolgokra kezdett összpontosulni. A metafizika ízetlenné vált. Ugyanabban az évben, amelyben a XVII. század utolsó nagy francia metafizikusai, Malebranche és Arnauld meghaltak, születtek *Helvétius* és *Condillac*.

Az a férfi, aki a XVII. század metafizikáját és minden metafizikát *elméletileg* megfosztotta *hitelétől*, *Pierre Bayle* volt. Fegyverül a *szkepticizmust* használta, amelyet magukból a metafizikai varázsformulákból kovácsolt. Ő maga elsősorban a descartes-i metafizikából indult ki. Ahogy *Feuerbachot* a spekulatív teológia elleni harc hajtotta tovább a *spekulatív filozófia* elleni harcba, éppen azért, mert a spekulációban a teológia utolsó támaszát ismerte fel, mert kényszerítenie kellett a teológusokat arra, hogy az általudománytól visszamenekülj enek a *nyers*, ellenszenves *hithez*, ugyanúgy hajtotta Bayle-t a vallási kételkedés az e hitet alátámasztó metafizikában való kételkedésbe. Ezért a metafizikát egész történelmi folyamatában kritika alá vetette. A metafizika történetírója lett, hogy megírja a metafizika halálának történetét. Kiváltképp *Spinozát* és *Leibnizet* cáfolta.

Pierre Bayle nemcsak a materializmusnak és a józan emberi értelem filozófiájának befogadását készítette elő Franciaországban a metafizika szkeptikus felbomlasztásával. Meghirdette az *ateista társadalmat* — amelynek létezése szerinte hamarosan meg kell hogy kezdődjék — annak *bizonyításával*, hogy egy csupa ateistából álló társadalom *létezhet*ik, hogy az ateista tisztességes ember *lehet*, hogy az ember nem az ateizmussal, hanem a babonával és a bálványimádással alacsonyítja le magát.

Egy francia író kifejezése szerint *Pierre Bayle „az utolsó metafizikus* a XVII. század *szellemében* és az *első filozófus a XVIII. század szellemében*".

A XVII. század teológiájának és metafizikájának negatív megcáfolásán kívül szükség volt egy *pozitív, metafizikaellenes* rendszerre. Szükség volt egy könyvre, amely az akkori életgyakorlatot rendszerbe foglalja és elméletileg megalapozza. *Locke* írása „Az emberi értelem eredetéről" éppen kapóra jött a csatornán túlról. Lelkesen fogadták, mint várva várt vendéget.

Felvetődik a kérdés: Vajon *Locke Spinozának* a tanítványa? A „profán" történelem így válaszolhat erre:

A materializmus *egyszülött* gyermeke *Nagy-Britanniának*. Már skolasztikusa, *Duns Scotus* felvetette a kérdést: *„vajon nem tud-e az anyag gondolkodni"*.

Hogy ezt a csodát nyélbeüsse, Isten mindenhatóságához folyamodott, vagyis magát a *teológiát* kényszerítette arra, hogy a *materializmust* hirdesse. Azonfelül *nominalista* volt. A nominalizmus a fő elemek egyike az *angol* materialistáknál, mint ahogy egyáltalában *első kifejezése* a materializmusnak.

Az *angol materializmus* és minden *modern kísérleti* tudomány igazi ősapja *Bacon*. Számára a természettudomány az igazi tudomány, s az érzéki *fizika* a természettudomány legfontosabb része. Gyakran hivatkozik tekintélyként *Anaxagoraszra* és *homoiomeriáira*, valamint *Démokritoszra* és atomjaira.[16] Tanítása szerint az *érzékek* csalhatatlanok és minden ismeret *forrásai*. A tudomány *tapasztalati tudomány*, s abban áll, hogy az érzékileg adottra *ésszerű módszert* alkalmazunk. Indukció, elemzés, összehasonlítás, megfigyelés, kísérletezés — ezek az ésszerű módszer fő feltételei. Az *anyag* veleszületett tulajdonságai közül a *mozgás* az első és legjelesebb, nemcsak mint *mechanikai* és *matematikai* mozgás, hanem még inkább mint az anyag *törekvése, életszelleme, feszítőereje*, mint *gyötrődése* [*Qual*] — hogy Jakob Böhme kifejezését használjuk.[17] Az anyag primitív formái eleven, egyéniesítő, az anyagban bennerejlő, a sajátos különbségeket létrehozó *lényegi erők*.

Baconnél, mint első megteremtőjénél, a materializmus naiv módon még mindenoldalú fejlődés csíráit rejti magában. Az anyag költőien érzéki ragyogásában ránevet az egész emberre. Maga az aforisztikus tan ellenben még hemzseg a teológikus következetlenségektől.

Továbbfejlődésében a materializmus *egyoldalúvá* válik. *Hobbes* a *baconi* materializmus *rendszerbefoglalója*. Az érzékiség elveszti virágját és a *geométer* elvont érzékiségévé válik. A *fizikai* mozgás áldozatul esik a *mechanikai* vagy a *matematikai* mozgásnak; a *geometriát* nyilvánítják a fő tudománynak. A materializmus *embergyűlölővé* válik. Hogy az *embergyűlölő, testietlen* szellemet annak saját területén legyőzhesse, a materializmus maga is kénytelen testét sanyargatni és *aszkétává* válni. Mint *értelmi lény* lép fel, de kifejleszti az értelem könyörtelen következetességét is.

Ha az érzékiség szolgáltat az embernek minden ismeretet, érvel Hobbes,

Baconból kiindulva, akkor a szemlélet, a gondolat, a képzet stb. nem egyebek, mint az érzéki formájából többé-kevésbé kivetkőztetett testi világ fantomjai. A tudomány csak nevet adhat ezeknek a fantomoknak. *Egy* név több fantomra is alkalmazható. Sőt a neveknek is lehetnek neveik. De ellentmondás volna egyfelől minden eszme eredetét az érzéki világban látni, másfelől pedig azt állítani, hogy a szó több, mint szó, hogy az elképzelt, mindig egyes lényeken kívül még általános lények is vannak. Hiszen *testetlen szubsztancia* éppoly ellentmondás, mint *testetlen test. Test, lét, szubsztancia* egy és ugyanaz a *reális* eszme. A gondolatot nem lehet elválasztani attól az anyagtól, *amely* gondolkodik Az anyag minden változás szubjektuma. A *végtelen* szó *értelmetlen*, ha nem azt jelenti, hogy szellemünknek megvan az a képessége, hogy vég nélkül folytathatja a hozzátevést. Minthogy csak az anyagi észlelhető, tudható, így Isten létezéséről *semmit* sem tudunk. Csak saját létezésem biztos. Minden emberi szenvedély mechanikai mozgás, amely vagy végződik, vagy kezdődik. A törekvések tárgya a jó. Az ember ugyanazon törvényeknek van alávetve, mint a természet. Hatalom és szabadság azonosak.

Hobbes rendszerbe foglalta Bacont, de alapelvét, azt, hogy az ismeretek és eszmék az érzéki világból erednek, nem alapozta meg részletesebben.

Locke megalapozta Bacon és Hobbes elvét az emberi értelem eredetéről szóló tanulmányában.

Ahogy Hobbes a baconi materializmus *teista* előítéleteit semmisítette meg, úgy Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley stb. a locke-i szenzualizmus utolsó teológiai korlátját. A teizmus, legalábbis a materialista számára, nem több, mint kényelmes és hanyag módja a vallástól való megszabadulásnak.

Már említettük, milyen kapóra jött Locke műve a franciáknak. Locke a bon sens, a józan emberi értelem filozófiáját alapozta meg, vagyis kerülőúton kimondta azt, hogy nincsenek az egészséges emberi érzékektől és az ezeken alapuló értelemtől különböző filozófusok.

Locke *közvetlen* tanítványa és *francia* tolmácsolója, *Condillac* a locke-i szenzualizmust azonnal a XVII. század *metafizikája* ellen irányította. Bebizonyította, hogy a franciák joggal vetették el ezt a metafizikát mint a képzelőerő és teológiai előítéletek puszta tákolmányát. Közzétette *Descartes, Spinoza, Leibniz* és *Malebranche* rendszereinek egy cáfolatát.

„L'essai sur l'origine des connaissances humaines" című munkájában[18] kifejtette Locke gondolatait és bebizonyította, hogy nemcsak a lélek, hanem az érzékek is, nemcsak az eszmealkotás művészete, hanem az érzéki észlelés művészete is a *tapasztalat* és *szokás* dolga. Ezért a *neveléstől* és a *külső körülményektől* függ az ember egész fejlődése. Condillacot csak az *eklektikus* filozófia szorította ki a francia iskolákból.

A *francia* és az *angol* materializmus különbsége a két nemzetiség különbsége. A franciáktól az angol materializmus szellemet, húst és vért, ékesszólást kap.

Megadják neki a még hiányzó temperamentumot és kecsességet. *Civilizálják* az angol materializmust.

Helvétiusben, aki szintén Locke-ból indul ki, ölt a materializmus voltaképpeni francia jelleget. Ő azonnal a társadalmi életre vonatkoztatja (Helvétius: „De l'homme"[19]). Az érzéki tulajdonságok és az önszeretet, az élvezet és a jól felfogott személyes érdek az alapja minden morálnak. Az emberi intelligenciák természetes egyenlősége, az ész haladásának és az ipar haladásának egysége, az ember természetes jósága, a nevelés mindenhatósága — ezek rendszerének fő mozzanatai.

A descartes-i és az angol materializmus egyesítése található *Lamettrie* műveiben. Egészen a részletekig felhasználja Descartes fizikáját. „L'homme machine"-ja[20] a Descartes-féle állat-gép mintáját követő fejtegetés. Holbach „*Système de la nature*"-jében[21] a fizikai rész szintén a francia és az angol materializmus összekapcsolásából áll, a morális rész pedig lényegében Helvétius morálján nyugszik. Az a francia materialista, aki még leginkább áll kapcsolatban a metafizikával, és akit ezért Hegel is dicsér,[22] *Robinet* („De la nature"[23]), kifejezetten *Leibnizre* hivatkozik.

Volneyről, Dupuis-ről, Diderot-ról stb. éppúgy, mint a fiziokratákról, nem is kell beszélnünk, miután kimutattuk a francia materializmus kettős leszármazását Descartes fizikájától és az angol materializmustól, valamint a francia materializmus ellentétét a XVII. század *metafizikájával*, Descartes, Spinoza, Malebranche és Leibniz metafizikájával. Ezt az ellentétet a németek csak azóta láthatták meg, amióta maguk is ellentétben állnak a *spekulatív metafizikával*.

Ahogy a *descartes-i* materializmus a *voltaképpeni természettudományba* olvad bele, úgy a francia materializmus másik iránya egyenesen a *szocializmusba* és *kommunizmusba* torkollik.

Nem kell nagy éleselméjűség ahhoz, hogy az emberek eredeti jóságáról és egyenlő intelligenciabeli adottságáról, a tapasztalat, szokás, nevelés mindenhatóságáról, a külső körülményeknek az emberre való befolyásáról, az ipar nagy jelentőségéről, az élvezet jogosultságáról stb. szóló tanításaiból meglássuk a materializmusnak a kommunizmussal és szocializmussal való szükségszerű összefüggését. Ha az ember az érzéki világból és az érzéki világban szerzett tapasztalatból alakítja ki minden ismeretét, érzetét stb., akkor az a feladat, hogy úgy rendezzék be az empirikus világot, hogy a valóban emberit tapasztalja benne, ahhoz szokjon, hogy embernek tapasztalja magát. Ha a jól felfogott érdek az elve minden morálnak, akkor az a feladat, hogy az ember magánérdeke egybeessék az emberi érdekkel. Ha az ember materialista értelemben nem-szabad, vagyis szabad, de nem azon negatív erő révén, hogy ezt meg azt elkerülheti, hanem azon pozitív hatalom révén, hogy igazi egyéniségét érvényesítheti, akkor nem az egyesen kell büntetni a bűntettet, hanem a bűn társadalomellenes forrásait kell elpusztítani, és mindenkinek meg kell adni a társadalmi teret lényegi

életmegnyilvánulása számára. Ha az embert a körülmények alakítják, akkor a körülményeket emberiekké kell alakítani. Ha az ember természeténél fogva társadalmi, akkor igazi természetét csak a társadalomban fejleszti ki, és természetének hatalmát nem az egyes egyén, hanem a társadalom hatalmán kell mérni.

Ilyen és hasonló tételek találhatók csaknem szó szerint már a legrégibb francia materialistáknál is. Nem itt van a helye annak, hogy megítéljük őket. Jellemző a materializmus szocialista tendenciájára, hogy *Mandeville*, Locke egyik korai angol tanítványa, megírja a *bűnök apológiáját*[24]. Bebizonyítja, hogy a bűnök a *mai* társadalomban *nélkülözhetetlenek* és *hasznosak*. Ez semmiképpen sem a mai társadalom apológiája volt.

Fourier közvetlenül a francia materialisták tanításából indul ki. A *babouvisták* nyers, civilizálatlan materialisták voltak, de a fejlett kommunizmus is *közvetlenül* a *francia materializmustól* származik. Ez utóbbi ugyanis abban az alakban, amelyet *Helvétius* adott neki, visszavándorol szülőföldjére, *Angliába*. *Bentham* Helvétius moráljára alapozza rendszerét a *jól felfogott érdekről*, amiként *Owen Bentham* rendszeréből kiindulva alapozza meg az angol kommunizmust. A francia *Cabet* angliai száműzetésében indíttatást kap az ottani kommunista eszméktől, és Franciaországba visszatérve a kommunizmus legnépszerűbb, bár legsekélyesebb képviselőjévé válik. A tudományosabb francia kommunisták, *Dézamy*, *Gay* stb. a *materializmus* tanítását, akárcsak Owen, a *reális humanizmus* tanításaként és a *kommunizmus logikai* bázisaként fejtik ki. —

Hol szerezte hát Bauer úr illetve *a* kritika az okmányokat a francia materializmus kritikai történetéhez?

1. *Hegel* „*Geschichte* der Philosophie"-ja a francia materializmust a spinozai szubsztancia *realizálódásának* ábrázolja,[25] ami mindenesetre hasonlíthatatlanul értelmesebb, mint a „Spinoza francia iskolája".

2. *Bauer* úr azt olvasta ki a hegeli „Geschichte der Philosophie"-ból, hogy a francia materializmus Spinoza *iskolája*. Minthogy mármost Hegel egy másik művében azt találta, hogy teizmus és materializmus *egy és ugyanazon* alapelv *két pártja*, tehát Spinozának *két* iskolája volt, amelyek vitatkoztak egymással Spinoza rendszerének értelméről. Bauer úr a szóbanforgó értesülést Hegel „Phänomenologie"-jában találhatta. Itt szó szerint ez olvasható: „Erről az abszolút lényről a *felvilágosodás* vitába száll önmagával... és *két pártra* oszlik... az egyik... ezt a prédikátumnélküli abszolútot... a *legfőbb abszolút lénynek* nevezi... a másik *anyagnak* nevezi... mind a kettő *ugyanaz* a fogalom, a különbség nem a dologban van, hanem tisztán csak a két képződés különböző kiindulópontjában." (Hegel: „Phänomenologie", 420., 421., 422. old.)

3. Végül megint Hegelben találhatta Bauer úr azt, hogy a szubsztancia, ha nem megy tovább a fogalomhoz és öntudathoz, a „romantikába" téved. Hasonlót fejtett ki annak idején a „Hallische Jahrbücher"[26].

De *a „szellemnek"* mindenáron *„szimpla sorsot"* kell kiszabnia „ellenfelére", a *materializmusra.*

Megjegyzés. A francia materializmus összefüggését Descartes-tal és Locke-kal, valamint a XVIII. század filozófiájának ellentétét a XVII. század metafizikájával a legtöbb újabb *francia* filozófiatörténet részletesen bemutatja. Itt, a kritikai kritikával szemben, ismert dolgokat kellett csak ismételnünk. A XVIII. század materializmusának a XIX. század angol és francia *kommunizmusával* való összefüggését ellenben még részletesen be kell mutatni. Itt arra szorítkozunk, hogy egynéhány pregnáns helyet idézzünk Helvétiusból, Holbachból és Benthamből.

1. *Helvétius.* „Az emberek nem rosszak, de alá vannak vetve érdekeiknek. Tehát nem az emberek rosszaságát kell vádolni, hanem a törvényhozók tudatlanságát, akik a különös érdeket mindig ellentétbe állították az általános érdekkel." — „A moralisták eddig semmi eredményt nem értek el, mert a törvényhozás talaját kell megforgatni, hogy a bűnöket tápláló gyökereket kitépjék. New Orleansben az asszonyok eltaszíthatják férjüket, mihelyt megunták őket. Az ilyen országokban nem akad hűtlen asszony, mert nem érdekük, hogy azzá legyenek." — „A morál csak léha tudomány, ha nem egyesítik a politikával és a törvényhozással." — „A képmutató moralistákat egyrészt arról az egykedvűségről lehet felismerni, amellyel a birodalmakat felbomlasztó bűnöket szemlélik, másrészt arról az indulatosságról, amellyel a magánbűnök ellen háborognak." — „Az emberek nem születtek sem jóknak, sem rosszaknak, hanem készek arra, hogy az előbbiekké vagy az utóbbiakká legyenek, aszerint, hogy valamely közösségi érdek egyesíti vagy szétválasztja őket." — „Ha az állampolgárok csak úgy munkálkodhatnának különös javukon, hogy egyúttal a közjón munkálkodjanak, nem lennének bűnösök, csak a bolondok." („De l'esprit"[27], Párizs 1822, I. 117., 240., 241., 249., 251., 369. és 339. old.) — Ahogy Helvétius szerint a nevelés — s ezen ő (vö. i. m. 390. old.) nemcsak a szokásos értelemben vett nevelést, hanem az egyén életviszonyainak összességét érti — alkotja az embert, úgy ha szükség van egy reformra, amely megszünteti a különös érdek és a közösségi érdek közti ellentmondást, akkor másrészt ilyen reform véghezviteléhez a tudat átalakítására van szükség: „A nagy reformokat csak úgy lehet megvalósítani, ha gyengítik azt az ostoba tiszteletet, amelyet a népek és a régi törvények és szokások iránt tanúsítanak" (i. m. 260. old.), vagy, mint másutt mondja, megszüntetik a tudatlanságot.

2. *Holbach.* „Ce n'est que lui-même que l'homme peut aimer dans les objets qu'il aime: ce n'est que lui-même qu'il peut affectionner dans les êtres de son espèce." „L'homme ne peut jamais se séparer de lui-même dans aucun instant de sa vie: il ne peut se perdre de vue." „C'est toujours notre utilité, notre inté-

rêt... qui nous fait haïr ou aimer les objets"* („Système social", 1. köt., Párizs 1822, 80., 112. old.), de: „L'homme pour son propre intérêt doit aimer les autres hommes puisqu'ils sont nécessaires à son bien-être... La morale lui prouve, que de tous les êtres le *plus nécessaire à l'homme c'est l'homme.*"** (76. old.) „La vraie morale, ainsi que la vraie politique, est celle qui cherche à approcher les hommes, afin de les faire travailler par des efforts réunis à leur bonheur mutuel. Toute morale qui sépare *nos intérêts de ceux de nos associés* est fausse, insensée, contraire à la nature."*** (116. old.) „Aimer les autres... c'est *confondre nos intérêts avec ceux de nos associés*, afin de travailler à *l'utilité commune... La vertu* n'est que *l'utilité des hommes réunis en société.*"° (77. old.) „Un homme sans passions ou sans désirs cesserait d'être un homme... Parfaitement détaché de lui-même, comment pourrait-on le déterminer à s'attacher à d'autres? Un homme, indifférent pour tout, privé de passions, qui se suffirait à lui-même, ne serait plus un être sociable... La vertu n'est que la *communication du bien.*"°° (i. m. 118. old.) „La morale religieuse ne servit jamais à rendre les mortels plus sociables."°°° (i. m. 36. old.)

3. *Bentham.* Benthamből csak egy passzust idézünk, amelyben támadja a „politikai értelemben vett intérêt général-t+". „L'intérêt des individus... doit céder à l'intérêt public. Mais... qu'est-ce que cela signifie? Chaque individu n'est-il pas partie du public autant que chaque autre? Cet intérêt public, que vous personnifiez, n'est qu'un terme abstrait: il ne représente que la masse des intérêts individuels... S'il était bon de sacrifier la fortune d'un individu pour

* — „Csak önmagát szeretheti az ember azokban a tárgyakban, amelyeket szeret: csak önmaga iránt érezhet vonzódást faja lényeiben." „Az ember soha, élete egyetlen pillanatában sem válhatik el önmagától: nem tévesztheti magát szem elől." „Mindig a hasznunk, az érdekunk... gyűlölheti vagy szeretheti meg velünk a tárgyakat" — *Szerk.*

** — „Az embernek saját érdekében szeretnie kell a többi embert, mert ezek szükségesek az ő jólétéhez... A morál azt bizonyítja neki, hogy valamennyi lény közül az *ember a legszükségesebb az ember számára.*" — *Szerk.*

*** — „Az igazi morál, mint ahogy az igazi politika is, igyekszik közelebb hozni az embereket egymáshoz, hogy egyesült erővel dolgozzanak kölcsönös boldogságukért. Minden olyan morál, amely elválasztja a *mi érdekeinket társaink érdekeitől*, hazug, esztelen, természetellenes." — *Szerk.*

° — „A többieket szeretni... annyi, mint *egybeolvasztani a mi érdekeinket társaink érdekeivel*, hogy a *köz hasznára* dolgozzunk... *Az erény* nem egyéb, mint *a társadalomban egyesült emberek haszna.*" — *Szerk.*

°° — „Az ember szenvedélyek nélkül vagy vágyak nélkül nem lenne többé ember... Ha teljesen elszakad önmagától, hogyan lehetne arra bírni, hogy másokhoz vonzódjék? Az az ember, aki minden iránt közömbös, szenvedélyektől mentes, aki beéri önmagával, nem lenne többé társas lény... Az erény nem egyéb, mint a *jó közreadása.*" — *Szerk.*

°°° — „A vallásos morál sohasem szolgált arra, hogy a halandókat inkább társassá tegye." — *Szerk.*

\+ — általános érdeket — *Szerk.*

augmenter celle des autres, il serait encore mieux d'en sacrifier un second, un troisième, sans qu'on puisse assigner aucune limite... Les intérêts individuels sont les seuls intérêts réels."* (Bentham: „Théorie des peines et des récompenses"[28] stb. Párizs 1826. 3. kiad. II. köt. [229—]230. old.)

1844. szeptember—november.
Marx és Engels Művei. 2. köt. 1958.
36—37., 117—133. old.

* — „Az egyének érdekének... meg kell hajolnia a közérdek előtt. De... mit jelent ez? Bármelyik egyén nem ugyanannyira része-e a köznek, mint bármelyik másik? Ez a közérdek, amelynek személyiséget tulajdoníttok, csak elvont kifejezés: csak az egyéni érdekek tömegét képviseli... Ha jó volna egy egyén vagyonát feláldozni, hogy a többiét növeljük, még jobb volna egy másodikét, harmadikét feláldozni, anélkül, hogy valamilyen határt lehetne vonni... Az egyéni érdekek az egyetlen reális érdekek." — *Szerk.*

ENGELS

A MUNKÁSOSZTÁLY HELYZETE ANGLIÁBAN

(Részletek)

AZ IPARI PROLETARIÁTUS

A proletariátus különböző csoportjait abban a sorrendben fogjuk vizsgálni, amely a proletariátus kialakulásának előbb vázolt történetéből önmagától adódik. Az első proletárok az iparban jelentkeztek, és közvetlenül az ipar hozta létre őket; tehát először az *ipari munkásokra* fordítjuk figyelmünket, azokra, akik nyersanyagok feldolgozásával foglalkoznak. Az ipar anyagának, a nyers- és tüzelőanyagoknak a termelése csak az ipari átalakulás következtében vált jelentőssé és hozhatott létre egy új proletariátust: *a szénbányákban és ércbányákban dolgozó munkásságot.* Kihatott az ipar harmadsorban a *mezőgazdaságra* és negyedsorban *Írországra* — s ennek megfelelően kell megállapítani a proletariátus idetartozó csoportjainak sorrendjét is. Látni fogjuk, hogy, talán az írek kivételével, a különböző munkások műveltségi foka egyenes arányban van azzal, hogy milyen szoros a kapcsolatuk az iparral, hogy tehát az ipari munkások a legjobban, a bányászok már kevésbé, a mezőgazdasági munkások pedig még alig ismerik fel érdekeiket. Sőt az ipari proletárok között is megtaláljuk ezt a sorrendet, és látni fogjuk, hogy a gyári munkások, az ipari forradalom elsőszülöttei, kezdettől fogva mindmáig a munkásmozgalom magvát alkották, a többiek pedig abban a mértékben csatlakoztak a mozgalomhoz, amelyben az ipari átalakulás kiterjedt a mesterségükre; tehát Anglia példájából, abból, hogy a munkásmozgalom együtt halad az ipari mozgalommal, meg fogjuk érteni az ipar történelmi jelentőségét.

Mivel azonban a mozgalom jelenleg csaknem az egész ipari proletariátust magával ragadta, és az egyes csoportok helyzete éppen azért, mert valamennyien ipari munkáscsoportok, sok közös vonást mutat, előbb ezeket a közös vonásokat fogjuk vizsgálni, hogy később annál tüzetesebben vizsgálhassuk minden egyes csoport sajátosságait.

Fentebb már említettük, hogy az ipar kevesek kezében centralizálja a tulajdont. Nagy tőkéket követel, amelyekkel óriási vállalatokat alapít, és ily módon tönkreteszi a kis, kézműves burzsoáziát, — s amelyekkel szolgálatába állítja a

természet erőit, hogy az egymagában álló kézművest kiszorítsa a piacról. A munkamegosztás, a vízi- és különösen a gőzerő felhasználása, a gépi berendezés alkalmazása — ez az a három nagy emelő, amelyekkel az ipar a XVIII. század közepe óta azon dolgozik, hogy a világot kiemelje sarkából. A kisipar létrehozta a középosztályt, a nagyipar létrehozta a munkásosztályt és trónra ültette a középosztály kevés kiválasztottját, de csak azért, hogy később annál biztosabban ledönthessék onnan. Egyelőre azonban vitathatatlan és könnyen megmagyarázható tény, hogy az ipar szétrombolta a „régi jó idők" népes kisközéposztályát, s ez egyrészt gazdag tőkésekre, másrészt szegény munkásokra hullott szét.*

De az ipar centralizáló tendenciája nem állt meg itt. A népesség éppúgy centralizálódik, mint a tőke; ez egészen természetes, mert az iparban az embert, a munkást csak bizonyos tőkerésznek tekintik, amelynek a gyáros azért, amiért használatra átengedi magát, munkabér néven kamatot fizet. A nagy ipari vállalatnak sok munkásra van szüksége, akik egy épületben együtt dolgoznak; ezeknek a közelben kell lakniok, és már egy középszerű gyár esetén is egész falut alkotnak. E munkásoknak szükségleteik vannak, és hogy ezeket kielégíthessék, más emberekre van szükségük; kézművesek, szabók, cipészek, pékek, kőművesek, asztalosok költöznek oda. A falu lakossága, különösen az ifjabb nemzedék, hozzászokik a gyári munkához, megtanulja azt, és ha az első gyár, mint magától értetődik, nem tudja foglalkoztatni valamennyiöket, csökken a bér, aminek az a következménye, hogy új gyárosok települnek oda. Így a faluból kisváros, a kisvárosból nagyváros lesz. Minél nagyobb a város, annál nagyobbak az odatelepülés előnyei. Vasútai, csatornái, országútjai vannak, egyre nagyobb lesz a választék tapasztalt munkásokban; kéznél vannak az építészek és a gépgyárosok, akik konkurrálnak egymással, s ezért ott olcsóbban lehet új vállalatokat alapítani, mint távoli vidékeken, ahová előbb oda kell szállítani épületfát, gépeket, építőmunkásokat és gyári munkásokat; a nagyvárosnak piaca, tőzsdéje van, ahol csak úgy tolonganak a vevők; közvetlen összeköttetés van a nyersanyagot szolgáltató és a készárut felvevő piacokkal. Ez az oka annak, hogy a nagy gyárvárosok bámulatosan gyorsan növekednek. — Igaz, a falunak ezzel szemben megvan az az előnye, hogy ott rendszerint olcsóbb a bér; a falu és a gyárváros tehát állandóan konkurrál egymással, és ha ma a város van előnyben, holnap a falun csökken a bér annyira, hogy ott előnyösebb vállalatokat alapítani. Emellett azonban teljesen érvényben marad az ipar centralizáló tendenciája, és minden új vállalat, amelyet falun létesítenek, magában hordja egy gyárváros csíráit.

* Vö. „A nemzetgazdaságtan vázlata" c. munkámmal, a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-ben.[29] Ez az értekezésem a „szabad konkurrenciából" indul ki; az ipar azonban csak a szabad konkurrencia gyakorlata, a szabad konkurrencia pedig csak az ipar elve. — *Engels jegyzete.*

Ha az iparnak ez az őrült irama még egy évszázadig tarthatna, Anglia minden ipari kerülete egy-egy nagy gyárvárossá alakulna át, és Manchester és Liverpool valahol Warrington vagy Newton közelében találkoznék. A népesség ugyanilyen centralizálása folyik a kereskedelemben is, és ez az oka annak, hogy egynéhány nagy kikötő, mint Liverpool, Bristol, Hull és London, szinte teljesen monopolizálja a brit birodalom tengeri kereskedelmét.

Mivel az ipar és a kereskedelem ezekben a nagyvárosokban fejlődik ki a legtökéletesebben, a proletariátusra visszaható következményei is itt ütköznek ki a legélesebben és legnyíltabban. Itt éri el tetőpontját a tulajdon centralizálása; itt semmisülnek meg a legradikálisabban a régi jó idők szokásai és viszonyai; itt már odáig jutottak, hogy az „Old merry England"* kifejezés már semmit sem mond senkinek, mert az „Old England"-et még hírből, a nagyszülők meséiből sem ismerik. Ez az oka annak is, hogy itt csak egy gazdag és egy szegény osztály van, mert a kispolgárság napról napra mindinkább eltűnik. Ez az osztály, amely korábban a legszilárdabb osztály volt, most a legingatagabb lett; már csak egy letűnt kor roncsaiból és néhány olyan emberből áll, akik vagyont szeretnének szerezni; cégéres iparlovagokból és spekulánsokból, akiknek egy százaléka meggazdagszik, kilencvenkilenc százaléka pedig csődbe jut, és ennek a kilencvenkilenc százaléknak több mint a fele éppen a csődbe jutásból él.

De e városok lakosságának óriási többségét a proletárok alkotják, és most azt fogjuk vizsgálni, hogyan élnek ezek a proletárok, milyen befolyással van rájuk a nagyváros.

MUNKÁSMOZGALMAK

El fogják ismerni — még ha nem bizonyítottam volna is be olyan gyakran egyes példákon —, hogy az angol munkások ebben a helyzetben nem érezhetik magukat boldogoknak; hogy nincsenek olyan helyzetben, amelyben egy ember vagy az emberek egész osztálya emberi módon gondolkodhatna, érezhetne és élhetne. A munkásoknak tehát arra kell törekedniök, hogy kiszabaduljanak ebből a helyzetből, amely állattá alacsonyítja le őket, hogy jobb, emberibb helyzetet teremtsenek maguknak; ezt azonban csak úgy tehetik, ha harcolnak a burzsoáziának mint olyannak az érdekei ellen, s a burzsoáziának éppen az az érdeke, hogy a munkást kizsákmányolja. A burzsoázia azonban védi az érdekeit minden erejéből, ahogyan csak vagyona és a rendelkezésére álló államhatalom engedi. Mihelyt a munkás szabadulni akar mai helyzetéből, a burzsoá nyíltan ellenségévé lesz.

Ezenkívül a munkás minden pillanatban érzi, hogy a burzsoázia dologként, tulajdonaként kezeli, s már ezért is ellensége a burzsoáziának. Fentebb számtalan

* — „Régi boldog Anglia" — *Szerk.*

példával bebizonyítottam és mégannyi példával bizonyíthattam volna, hogy a mai viszonyok között a munkás csak úgy mentheti meg emberi mivoltát, hogy gyűlöli a burzsoáziát és fellázad ellene. És hogy a munkás *tud* a legizzóbb szenvedéllyel tiltakozni a vagyonosok zsarnoksága ellen, ezt nevelésének, helyesebben a nevelés hiányának köszönheti, meg annak a sok forró ír vérnek, amely az angol munkásosztály ereiben pezseg. — Az angol munkás már nem angol többé, nem számító pénzember, mint vagyonos honfitársa, a munkás érzésvilága teljesebben fejlett, veleszületett északi hidegségét ellensúlyozza kötetlensége, amelyben kifejlődhettek szenvedélyei és úrrá lehettek rajta. Az a racionális megfontoltság, mely annyira kifejlesztette az angol burzsoá önző hajlamait, amely az önzést uralkodó szenvedélyévé tette és minden gondolatát, vágyát csak egyre, a pénzhajhászásra összpontosította, nincs meg a munkásban, és éppen ezért szenvedélye izzó, túláradó, mint a külföldieké. Az angol munkásban már nem lelhetők fel az angol nemzeti vonások.

A munkásnak, mint láttuk, csak az az egyetlen területe van emberi mivoltának kifejezésére, hogy tiltakozik egész helyzete ellen, s ezért természetes, hogy a munkás éppen ebben az ellenállásban a legrokonszenvesebb, a legnemesebb, a legemberibb. Látni fogjuk, hogy a munkások minden ereje, minden tevékenysége erre az egyre összpontosul, s hogy még az emberi műveltség megszerzésére irányuló törekvések is közvetlen kapcsolatban vannak ezzel. Olykor ugyan erőszakosságról, sőt brutalitásról is be kell majd számolnunk, de sohasem szabad elfelejtenünk, hogy Angliában nyílt társadalmi háború folyik; és ha a burzsoázia érdeke azt követeli, hogy ezt a háborút képmutatóan, a béke, sőt az emberbaráti szeretet leple alatt folytassa, a munkásnak csak az lehet az érdeke, hogy feltárja a valódi viszonyokat, hogy véget vessen ennek a képmutatásnak; így tehát a munkásoknak a burzsoáziával és szolgáival szemben elkövetett legerőszakosabb ellenséges cselekedetei csak nyílt, leplezetlen megnyilvánulásai annak, amit a burzsoázia titokban és alattomban cselekszik a munkások ellen.

A munkásoknak a burzsoázia elleni lázadozása mindjárt az ipari fejlődés megindulása után megkezdődött, és különböző fázisokon ment át. Itt nincs hely arra, hogy részletesebben kifejtsem, mi e fázisok történelmi jelentősége az angol nép fejlődése szempontjából, ezt egy későbbi munkámban szeretném megtenni; most egyelőre csak az angol proletariátus helyzetét jellemző puszta tényekre szorítkozom.

A lázadás első, legnyersebb és legterméketlenebb formája a bűnözés volt. A munkás nyomorgott és látta, hogy mások jobban élnek. Sehogy sem tudta felfogni, miért kell éppen neki ilyen viszonyok között szenvednie, holott többet tett a társadalom érdekében, mint a gazdag here. A szükség emellett legyőzte veleszületett tulajdontiszteletét — a munkás lopott. Láttuk, hogy az ipar kiterjedésével a bűnözés is fokozódott, hogy az évi letartóztatások száma egyenes arányban van a feldolgozott gyapotbálákkal.

A munkások azonban csakhamar belátták, hogy ez nem segít rajtuk. A bűnözők a lopással csak egyenként, csak mint egyének tiltakozhattak a fennálló társadalmi rend ellen. A társadalom egész hatalmával rávetette magát minden egyes bűnözőre, és óriási túlerejével agyonnyomta. Azonkívül a lopás a tiltakozás legdurvább, egészen tudattalan formája volt; már ezért sem lehetett soha a munkások közvéleményének általános kifejezése, még ha hallgatólagosan esetleg helyeselték is. A munkás*osztály* akkor fejtett ki ellenállást először a burzsoáziával szemben, amikor erőszakkal ellenszegült a gépek bevezetésének, amint ez mindjárt az ipari mozgalom kezdetén történt. Már az első feltalálók, Arkwright és mások ellen is hajszát indítottak, és gépeiket összetörték; később számos felkelés tört ki a gépek ellen, és ezek majdnem ugyanúgy zajlottak le, mint a cseh kartonnyomók 1844. júniusi zavargásai[30]; a gyárakat lerombolták és a gépeket darabokra törték.

De az effajta ellenállás is csak elszigetelt volt, bizonyos helységekre korlátozódott és csak a fennálló viszonyok egyetlen oldala ellen irányult. Alighogy a munkások elérték a pillanatnyi célt, a társadalom minden hatalmával lecsapott az ismét védtelen gonosztevőkre, kedve szerint megfenyítette őket; a gépeket pedig mégis bevezették. Meg kellett találni az ellenállás új formáját.

Segítségükre volt ebben egy törvény, melyet a régi, reform előtti, oligarchikus-tory parlament hozott, egy törvény, amelyet később, amikor a Reform Bill a burzsoázia és a proletariátus ellentétét törvényileg szentesítette és a burzsoáziát az uralkodó osztály rangjára emelte, sohasem szavazott volna meg az alsóház. Ez a törvény, amelyet 1824-ben fogadtak el, hatályon kívül helyezte mindazokat a törvényeket, amelyek megtiltották, hogy a munkások érdekeik megvédése céljából egyesüljenek. A munkások megkapták a *szabad egyesülés jogát*, amelyet addig csak az arisztokrácia és a burzsoázia élvezett. Voltak ugyan már korábban is titkos munkásegyesülések, de sohasem értek el nagyobb eredményt. Így például Skóciában, mint Symons írja („Arts and Artisans"[31], 137. és kk. old.), a glasgow-i takácsok már 1812-ben általános sztrájkot rendeztek, s ezt egy titkos szövetség szervezte. 1822-ben ismét sztrájkoltak, és ez alkalommal két munkásnak, akiket a szövetség tagjai osztályárulóknak tekintettek, mert nem akartak a szövetséghez csatlakozni, vitriolt öntöttek az arcába, aminek következtében mindkettő megvakult. A skót bányamunkás-szövetség 1818-ban szintén elég erős volt ahhoz, hogy általános sztrájkot szervezzen. A tagok esküvel hűségre és titoktartásra kötelezték magukat; a szövetségeknek rendes taglistájuk, pénztáruk, könyvvitelük és helyi szervezeteik voltak. De az a körülmény, hogy egész munkájukat titokban kellett végezniök, gátolta fejlődésüket. Amikor azonban a munkások 1824-ben megkapták a szabad egyesülés jogát, az egyesületek csakhamar egész Angliában elterjedtek és nagyon megerősödtek. Minden munkaágban alakultak ilyen egyesületek (trade-unionok) azzal a leplezetlen szándékkal, hogy az egyes munkásoknak védelmet nyújtsanak a burzsoázia zsarnoksága és

lelketlen magatartása ellen. Azt tűzték ki célul, hogy a béreket megállapítják és mint *hatalom*, kollektíve tárgyalnak a munkáltatókkal; hogy a bért a munkáltató profitja szerint szabályozzák, arra alkalmas időben emelik, és egyes szakmákban mindenütt egyenlő magas szinten tartják; ezért tárgyalásokat folytattak a kapitalistákkal egy általánosan kötelező bérskála bevezetése végett, és ha valamelyik nem fogadta el a bérskálát, a munkások sztrájkba léptek. Arra törekedtek továbbá, hogy a tanoncok felvételének korlátozásával állandóan növeljék a munkáskeresletet, ezáltal magas szinten tartsák a béreket és amennyire csak lehet, meghiúsítsák a gyárosok alattomos mesterkedéseit, akik új gépek, szerszámok stb. bevezetésével igyekeztek a bért csökkenteni. Végül feladatuknak tekintették, hogy a munkanélküli munkásokat anyagilag támogassák. Ezt a támogatást vagy közvetlenül az egyesület pénztára nyújtotta, vagy pedig a munkás igazolólapot kapott, amellyel egyik helyről a másikra vándorolt, s szaktársai mindenütt támogatták, tájékoztatták, hogy hol lehet leginkább munkát kapni. Ezt a vándorlást a munkások trampnek, a vándorlót pedig trampernek nevezik. Hogy a kitűzött célokat elérhessék, elnököt és titkárt neveznek ki, akiket az egyesület fizet, mert minden valószínűség szerint egyetlen gyáros sem fog ilyen embereket alkalmazni; továbbá bizottságot alakítanak, amely beszedi a heti járulékokat és felügyel arra, hogy a befolyó összeget az egyesület céljaira fordítsák. Ahol lehetséges volt és ahol az előnyösnek látszott, egyes kerületi szervezetek föderációban egyesültek, és időről időre küldöttgyűléseket tartottak. Egyes esetekben megkísérelték, hogy *egy* szakma munkásait *egy* nagy országos egyesületben tömörítsék, és több ízben — először 1830-ban — megpróbálkoztak azzal is, hogy minden egyes szakma külön szervezetének fenntartása mellett az egész birodalomra kiterjedő általános munkásszövetséget alakítsanak. Ezek a szövetségek azonban sohasem voltak hosszú életűek, sőt a legtöbb esetben meg sem tudtak alakulni, mert rendkívüli általános felbuzdulás szükséges ahhoz, hogy ilyen egyesület létrejöhessen és hatékonyan működhessen.

Az egyesületek a következő eszközökkel igyekeznek céljaikat elérni: Ha egy vagy több munkáltató nem hajlandó a szövetség által megállapított bért fizetni, küldöttségeket menesztenek hozzá, vagy petíciót nyújtanak át neki (mint látjuk, a munkások értenek ahhoz, hogy elismerjék a gyárúr abszolút hatalmát saját kis államában); ha ez nem használ, a szövetség elrendeli a munka beszüntetését, és minden munkás hazamegy. A munkabeszüntetés (turn-out vagy strike) vagy részleges, ha egy vagy több munkáltató, vagy pedig általános, ha a szakma valamennyi munkáltatója vonakodik a bért az egyesület javaslatai szerint rendezni. Ezek az egyesület törvényes eszközei, ha ti. előzetes felmondás után hagyják abba a munkát, de nem mindig így történik ez. Ezek a törvényes eszközök azonban eléggé gyengék, amíg vannak olyan munkások, akik nem tagjai az egyesületnek, vagy a burzsoá által nyújtott pillanatnyi előnyök miatt elszakadnak tőle. Különösképpen áll ez részleges sztrájkokra, mert ilyenkor a gyáros könnyen

toborozhat munkásokat e fekete bárányok (úgynevezett knobstickek*) soraiból, és ezáltal meghiúsíthatja az egyesült munkások erőfeszítéseit. Az egyesületi tagok rendszerint fenyegetéssel, szidalmakkal, veréssel és egyebekkel, egyszóval minden úton-módon igyekeznek megfélemlíteni ezeket a sztrájktörőket; az árulók panasszal fordulnak a bírósághoz, és mivel mindeddig a törvényszerető burzsoázia kezében van a hatalom, az első törvénytelen cselekedet, a tagjai ellen indított első per majdnem minden esetben megtöri a szövetség erejét.

Ezeknek az egyesületeknek a története a munkások vereségeinek hosszú sora, amelyet elvétve egy-egy győzelem szakít meg. Természetes, hogy mindezek az erőfeszítések nem változtathatják meg azt a gazdasági törvényt, hogy a bért a munkapiacon mutatkozó kereslet és kínálat viszonya szabja meg. Ezek az egyesületek tehát a munkakereslet és kínálat viszonyára kiható *legfontosabb* okokkal szemben tehetetlenek. Kereskedelmi válság idején a szövetség maga kénytelen leszállítani a béreket, vagy teljesen fel kell oszlania, amikor pedig jelentősen fokozódik a munka iránti kereslet, nem tudja a bért magasabbra emelni, mint amennyire ez magától, a kapitalisták konkurrenciája folytán emelkedik. De a kevésbé fontos részlegesen ható okokkal szemben kétségtelenül van hatalma. Ha a gyárosnak nem kellene tartania a munkások összpontosított, tömeges ellenállásától, haszna növelése céljából egyre lejjebb szorítaná a bért; sőt, az a konkurrenciaharc, melyet a többi gyáros ellen kell folytatnia, kényszerítené erre, és a bér csakhamar a minimumra csökkenne. *Rendes körülmények között* a munkások ellenállása persze gátolja a gyárosok *egymással való* konkurrenciáját. Valamennyi gyáros tudja, hogy minden olyan bérleszállítás, amelyet nem igazolnak konkurrenseire is kiható körülmények, sztrájkot idézne elő, s ez kétségtelenül megkárosítaná, mert a sztrájk idején tőkéje tétlenül állna, gépei megrozsdásodnának, emellett pedig még nagyon is bizonytalan volna, vajon sikerül-e a bérleszállítás, ellenben biztosan tudja, hogy ha ez neki sikerülne, konkurrensei követnék példáját, a gyártmány ára esne, és a bérleszállításból remélt haszna semmivé válna. Továbbá, válság után a bérek az egyesületek nyomására kétségtelenül gyorsabban emelkednek, mint ahogy ez enélkül történne; a gyárosnak az az érdeke, hogy ne emelje a bért, amíg társainak konkurrenciája nem kényszeríti erre; most viszont, ha javul a piac, a munkások maguk követelnek magasabb bért, és mivel munkásokban nincsen nagy választék, ilyen körülmények között sztrájkkal sok esetben rákényszeríthetik a gyárost a béremelésre. De, mint mondottuk, a munkapiacon ható jelentősebb okokkal szemben az egyesületek tehetetlenek. Ilyen esetekben az éhség fokozatosan rákényszeríti a munkásokat, hogy bármilyen feltétellel ismét megkezdjék a munkát, és ha egyesek munkába álltak, a szövetség hatalma megtört, mert ez a néhány sztrájktörő a piacon még meglevő árukészletekkel együtt lehetővé teszi, hogy a burzsoázia a termelés meg-

* — sztrájktörők — *Szerk.*

zavarásának legsúlyosabb következményeit kiküszöbölje. A szövetség pénztára csakhamar kiürül, mert igen sok rászorulót kell támogatnia, idővel a szatócsok felmondják a hitelt, amelyet magas kamatra adtak, és a szükség rákényszeríti a munkásokat arra, hogy visszatérjenek a burzsoázia jármába. Mivel azonban a gyárosoknak saját érdekükben kerülniök kell minden szükségtelen bérleszállítást — természetesen ez csak a munkások ellenállása miatt lett a gyárosok érdeke —, a munkások viszont a kereskedelmi viszonyok által előidézett minden bérleszállításban helyzetük rosszabbodását látják, ami ellen lehetőleg védekezniök kell, ezért a legtöbb sztrájk a munkások vereségével végződik. Felvetődik a kérdés, vajon miért sztrájkolnak a munkások ilyen esetekben, amikor e lépésük hasztalansága egészen nyilvánvaló? Pusztán azért, mert a munkásoknak a bérleszállítás ellen, sőt a bérleszállítás szükségszerűsége ellen is tiltakozniok *kell*, mert ki kell jelenteniök, hogy nem nekik, az embereknek kell alkalmazkodniok a viszonyokhoz, hanem a viszonyoknak kell *hozzájuk*, az emberekhez igazodniok; mert hallgatásuk azt jelentené, hogy elismerik ezeket a viszonyokat, elismerik a burzsoáziának azt a jogát, hogy a kereskedelem kedvező periódusaiban kizsákmányolja őket, a rossz időkben pedig hagyja, hogy éhen vesszenek. A munkásoknak tiltakozniok kell ezellen, amíg szikrányi emberi érzés van bennük, és hogy *így* tiltakoznak, nem pedig másképpen, annak az az oka, hogy angolok, gyakorlati emberek, akik *tettekkel* tiltakoznak, nem úgy, mint a német teoretikusok, akik nyugodtan álomra hajtják fejüket, mihelyt tiltakozásukat megfelelően jegyzőkönyvbe vették és irattárba helyezték, ahol az ugyanolyan csendben fog szunnyadni, mint maguk a tiltakozók. Az angolok tettekben megnyilvánuló tiltakozásának viszont megvan a hatása, bizonyos korlátok közé szorítja a burzsoázia kapzsiságát, és nem engedi ellankadni a munkásoknak a vagyonos osztály társadalmi és politikai mindenhatóságával szemben kifejtett ellenállását, ugyanakkor pedig ez a tiltakozás arra a felismerésre is rászorítja őket, hogy a burzsoázia uralmának megtöréséhez többre van szükség, mint munkásegyletekre és sztrájkokra. De ezeknek a szövetségeknek és az általuk szervezett sztrájkoknak tulajdonképpeni jelentősége abban áll, hogy ez a munkások első kísérlete *a konkurrencia megszüntetésére*. Előfeltételük annak felismerése, hogy a burzsoázia uralma csakis a munkások egymással való konkurrenciáján alapszik, vagyis azon, hogy a proletariátus szét van forgácsolva, hogy a munkásokat szembeállítják egymással. És éppen azért, mert — ha csak egyoldalúan, csak korlátozottan is — a konkurrencia ellen, a mostani társadalmi rend életere ellen irányulnak, éppen ezért veszélyeztetik annyira ezt a társadalmi rendet. A munkás nem is támadhatná a burzsoáziát és egyben az egész fennálló társadalmi berendezkedést ennél sebezhetőbb ponton. Ha megszűnik a munkások egymással való konkurrenciája, ha valamennyi munkás elhatározza, hogy többé nem engedi magát a burzsoáziától kizsákmányolni, akkor befellegzett a tulajdon birodalmának. Hiszen a munkabér csak azért függ a kereslet és kínálat viszonyától, a munka-

piac véletlen helyzetétől, mert a munkások eddig eltűrték, hogy megvehető és eladható dologként kezeljék őket. Ha a munkások elhatározzák, hogy többé nem engedik magukat adni-venni, ha annak a meghatározásánál, hogy tulajdonképpen mi is a munka értéke, mint *emberek* lépnek fel, akiknek munkaerejükön kívül akaratuk is van, vége az egész mai nemzetgazdaságtannak és a bértörvényeknek. Persze, a bértörvények végeredményben ismét érvényesülnének, ha a munkások megállanának egymással való konkurrenciájuk megszüntetésénél; ezt azonban nem tehetik meg, hacsak nem akarnak lemondani egész eddigi mozgalmukról, hacsak nem akarják visszaállítani a munkások egymással való konkurrenciáját, — tehát ezt semmiképpen sem tehetik meg. A szükségszerűség kényszeríti rá őket arra, hogy nemcsak a konkurrencia egy *részét* szüntessék meg, hanem egyáltalában a konkurrenciát — és ezt meg is fogják tenni. A munkások már most napról napra egyre világosabban látják, mit jelent számukra a konkurrencia, jobban látják, mint a burzsoá, hogy a vagyonosok egymással való konkurrenciája is a munkást nyomja azáltal, hogy kereskedelmi válságokat idéz elő, hogy tehát ezt a konkurrenciát is ki kell küszöbölni. És csakhamar rájönnek majd arra is, *hogyan* kell ehhez hozzáfogniok. —

Szükségtelen hangsúlyoznunk, mennyire szítják ezek az egyesületek a munkások között a vagyonos osztállyal szembeni gyűlöletet és elkeseredést. A munkásság rendkívüli forrongása idején ezekből az egyesületekből indulnak ki — a vezető tagok tudtával vagy tudta nélkül — egyes olyan akciók, amelyek csak a kétségbeesésig fokozódott gyűlölettel, valami minden korlátot áttörő vad szenvedéllyel magyarázhatók. Ilyen természetűek voltak a már fentebb említett esetek, amikor vitriollal öntötték le a sztrájktörőket, s ilyen még számos más akció, amelyek közül néhányat elmondok. 1831-ben, egy elkeseredett munkásmegmozdulás idején, Hyde-ban, Manchester közelében, agyonlőtték a fiatal Ashton gyárost, amikor este a mezőn áthaladt, s a tettesnek sohasem sikerült a nyomára jutni. Kétségtelen, hogy a tettet munkások követték el bosszúból. — Igen gyakoriak a gyújtogatások és a robbantási kísérletek. *Sheffieldben*, 1843. szeptember 29-én, pénteken, megkísérelték, hogy Padgin fűrészgyáros Howard Street-i üzemét egy lőporral megtöltött és szorosan lefojtott vascsővel a levegőbe röpítsék — a kár igen jelentékeny volt. Másnap, szeptember 30-án *Shales Moorban*, *Sheffield* közelében hasonló kísérlet történt Ibbetson kés- és reszelőgyárában. Ibbetson úr azzal haragította magára a munkásokat, hogy tevékenyen részt vett a burzsoá mozgalmakban, alacsony bért fizetett, kizárólag sztrájktörőket alkalmazott, és saját előnyére használta ki a szegénytörvényt (az 1842. évi válság idején ugyanis úgy kényszerítette a munkásokat alacsony bér elfogadására, hogy a szegénygondozó hivatallal közölte a vonakodók nevét, azzal a megjegyzéssel, hogy kaphatnának munkát, de nem akarnak dolgozni, tehát nem érdemelnek támogatást). A robbanás meglehetősen nagy kárt okozott, és mindazok a munkások, akik elmentek megnézni, csak azt sajnálták, „hogy nem repült a

levegőbe az egész história". — *Boltonban*, 1843. október 6-án, pénteken, fel akarták gyújtani Ainsworth és Crompton gyárát, de nem okoztak kárt, — egészen rövid idő alatt ez már a harmadik vagy negyedik gyújtogatási kísérlet volt ebben a gyárban. — 1844. január 10-én, szerdán, a *sheffieldi* városi tanács ülésén a rendőrfőnök bemutatott egy öntöttvasból készült pokolgépet, amelyet 4 font lőporral töltve és egy meggyújtott, de kialudt kanóccal ellátva Kitchen úr Earl Street-i gyárában találtak. — 1844. január 21-én, vasárnap, robbanás történt Bentley és White *buryi* (Lancashire) fűrészmalmában; az üzembe lőporcsomagokat dobtak, és a robbantással igen nagy kárt okoztak. — 1844. február 1-én, csütörtökön, felgyújtották a *sheffieldi* Soho kerékgyárat, s a gyár lángok martaléka lett. — Négy hónap alatt tehát hat ilyen eset történt, s okuk kivétel nélkül a munkásoknak a munkáltatók elleni elkeseredésében keresendő. Hogy milyen társadalmi állapot az, amelyben ilyen dolgok akárcsak *lehetségesek* is, arra kár szót vesztegetnem. Ezek a tények eléggé bizonyítják, hogy Angliában megüzenték a társadalmi háborút és nyílt ellenségeskedés folyik még élénk üzletmenet idején is, mint például 1843 végén — de az angol burzsoázia még mindig nem tér észhez! A legkirívóbb azonban a *glasgow-i thugok** esete, amelyet 1838. január 3-tól 11-ig tárgyalt e város esküdtbírósága. A tárgyaláson kiderült, hogy a pamutfonók szövetsége, amely 1816 óta működött Glasgow-ban, rendkívül szervezett és erős volt. A tagokat eskü kötelezte a többség határozatainak végrehajtására, s sztrájkjaikat egy titkos bizottság vezette, amely a tagság nagy tömege előtt ismeretlen volt és a szervezet pénzével korlátlanul rendelkezett. A bizottság díjakat tűzött ki sztrájktörők, gyűlölt gyárosok fejére és gyárak felgyújtására. Így gyújtottak fel egy gyárat, amelyben férfiak helyett sztrájktörő nőket alkalmaztak fonásra; MacPherson asszonyt, az egyik sztrájktörő lány anyját meggyilkolták, és a két gyilkost a szövetség pénzén Amerikába szöktették. — Már 1820-ban rálőttek egy MacQuarry nevű sztrájktörőre, és megsebesítették, amiért a tettes 15 font st.-t kapott a szövetségtől. Később rálőttek bizonyos Grahamre is; a tettes 20 fontot kapott, de elfogták és életfogytiglani száműzetésre ítélték. Végül 1837 májusában egy sztrájkkal kapcsolatban az Oatbank és a Mile End gyáraiban zavargások törtek ki, és mintegy tucatnyi sztrájktörőt tettleg bántalmaztak; a zavargások még júliusban is tartottak, és egy Smith nevű sztrájktörőt annyira megvertek, hogy belehalt. Ekkor a bizottságot letartóztatták és megindították ellene a vizsgálatot. A bizottság elnökét és főtagjait bűnösnek mondották ki abban, hogy részt vettek törvénytelen egyesületekben, sztrájktörők bántalmazásában, James és Francis Wood gyárának felgyújtásában, és ezért 7

* Ezeket a munkásokat arról az ismert kelet-indiai szektáról nevezték el thugoknak, amely kizárólag azzal foglalkozott, hogy a kezébe kerülő idegeneket orvul meggyilkolta. — *Engels jegyzete.*

évre száműzték őket. — Mit szólnak ehhez a történethez a mi derék németjeink?*

A vagyonos osztály és különösen a gyárosok, akik közvetlenül érintkeznek a munkásokkal, elkeseredetten harcolnak az egyesületek ellen, és olyan érvekkel próbálják szüntelenül bebizonyítani a munkásoknak azok haszontalanságát, amelyek nemzetgazdaságtani szempontból egészen helyesek, de éppen ezért részben hibásak és a munkásokat teljesen hidegen hagyják. Már a burzsoázia buzgósága is azt bizonyítja, hogy nem érdektelen ebben a kérdésben; hiszen, a sztrájk okozta közvetlen kárt nem tekintve, úgy áll a dolog, hogy azt, ami a gyárosok zsebébe vándorol, szükségképpen a munkások zsebéből veszik ki. És még ha a munkások nem tudnák is olyan jól, hogy az egyesületek legalább bizonyos mértékig fékentartják munkáltatóik vetélkedő bércsökkentő kedvét, már csak azért is kitartanának az egyesületek mellett, mert ártanak velük ellenségüknek, a gyárosnak. A háborúban az egyik fél kára a másiknak haszon, és mivel a munkások hadilábon állnak a gyárosokkal, csak ugyanazt cselekszik, amit a magas potentátok tesznek, amikor hajbakapnak egymással. — A burzsoák közül megint csak barátunk, dr. Ure, a legádázabb ellensége minden munkásegyesületnek. Tajtékzik a dühtől, amikor a pamutfonók, a legerősebb munkásszekció „titkos törvényszékeiről" beszél, amelyek azzal kérkednek, hogy minden engedetlen gyárost ártalmatlanná tudnak tenni, „és így tönkretehetik azt az embert, aki éveken át megélhetést biztosított nekik". Szerinte olyan idők járnak, „amikor az ipar leleményes agya és éltető szíve a nyughatatlan alsó végtagok szolgaságába kerül", — kár, új Menenius Agrippa[33], hogy az angol munkásokat nem csitíthatod le olyan könnyen meséddel, mint a római plebejusokat! — és végül a következő megható történetet beszéli el: A mule-durvafonók egyszer szintén tűrhetetlenül visszaéltek erejükkel. A magas bér nem keltett bennük hálaérzetet a gyáros iránt, nem ösztönözte őket szellemi művelődésre (természetesen a burzsoáziára nézve ártalmatlan, sőt hasznos tudományokban), hanem sok esetben gőgössé tette őket, és módot nyújtott nekik arra, hogy a különböző gyárakban minden ok nélkül szervezett sztrájkok idején pénzzel támogassák a dacos szellemet. A Hyde-ban, Dukinfieldben és a környékbeli helységekben lezajlott sze-

* „Micsoda »vad igazságérzet« (wild justice) lakozhatott ezeknek az embereknek a szívében, hogy konklávéra összegyűlve munkástársukat mint osztályának és osztálya ügyének árulóját hideg megfontolással az áruló és szökevény halálára ítélték és — minthogy állami bíróság és hóhér nem teszi meg — titkos hóhérral kivégeztessék, — mintha hirtelen feltámadna a lovagvilág ősi feme-bírósága[32] és titkos törvényszéke és még egyszer megjelennék a megdöbbent emberek előtt, éppen csak hogy tagjai nem páncélinget viselnek, hanem bársonyzubbonyban járnak, nem a vesztfáliai erdőkben gyűlnek össze, hanem Glasgow szépen kövezett Gallowgate-jén! — Ez az érzés kétségtelenül nagyon elterjedt és *erősen* él a *tömegben*, ha csak *kevéseknél* nyilvánul is meg ilyen éles formában." — *Carlyle:* „Chartism", 40. old. — *Engels jegyzete.*

rencsétlen zavargások alkalmával a vidék gyárosai, aggódva, hogy a franciák, belgák és amerikaiak ki ne szorítsák őket a piacról, azzal a kéréssel fordultak Sharp, Roberts & Co. gépgyárához, hogy Sharp úr feltaláló szellemét egy automatikus mule megkonstruálására irányítsák, amely „megmentené a termelést a keserű rabszolgaságtól és a fenyegető összeomlástól". — „Pár hónap múlva elkészült a gép, amely szinte éppúgy gondolkodott, érzett és tapintott, mint egy tapasztalt munkás. Így ugrott ki *Minerva parancsára a modern Prométheusz kezéből a vasember*, ahogy a munkások nevezik, — egy olyan alkotás, melynek az a hivatása, hogy az ipari osztályok soraiban helyreállítsa a rendet és biztosítsa az angolok ipari uralmát. E herkulesi csodalény híre rémületbe ejtette a munkásegyesületet, *és még mielőtt — mondhatni — elhagyta volna bölcsőjét, megfojtotta az anarchia hidráját.*" Ure bebizonyítja továbbá, hogy annak a gépnek a feltalálása, amellyel egyidejűleg 4—5 színt nyomnak, a kartonnyomók zavargásainak eredménye volt, hogy a mechanikai szövészetben az írezők elégedetlenkedése egy új, tökéletesített írezőgép feltalálására vezetett, és még több más hasonló esetet sorol fel.* Ugyanez a Ure valamivel előbb íveken át azt igyekszik bebizonyítani, hogy a gépek előnyösek a munkásoknak! — Ure egyébként nem áll egyedül; a gyári jelentésben Ashworth gyáros és mások minden alkalommal kimutatják [I. Rept. 50. old.; E. 7. old.; D. 91. old.], mennyire haragszanak ezekre a szövetségekre. Ezek a bölcs burzsoák, éppúgy, mint bizonyos kormányok, minden mozgalmat, amelyet nem értenek meg, gonosz agitátorok, rosszindulatú emberek, demagógok, hangoskodók és zöldfülűek befolyására vezetnek vissza; azt állítják, hogy az egyesületek fizetett ügynökei érdekből agitálnak, mert ebből élnek — mintha nem a burzsoázia tenné szükségessé, hogy az egyesületek fizessék agitátoraikat, mert nem hajlandó alkalmazni őket!

E munkabeszüntetések hihetetlen gyakorisága bizonyítja a legjobban, milyen méreteket öltött a társadalmi háború Angliában. Nincs olyan hét, sőt alig van olyan nap, hogy itt vagy ott ne sztrájkolnának — hol bérleszállítás miatt, hol a béremelés megtagadása miatt; hol sztrájktörők alkalmazása miatt, hol azért, mert nem akarnak véget vetni a visszaéléseknek vagy a rossz gyári rendnek; hol új gépek bevezetése miatt, hol száz és száz más okból. Ezek a sztrájkok természetesen csak előőrsi csatározások, de néha nagyobb ütközetekké is fejlődnek, nem döntenek el semmit, de kétségtelen bizonyítékai annak, hogy közeleg a proletariátus és a burzsoázia döntő csatája. A sztrájkok a munkások hadiiskolái, amelyekben felkészülnek az immár elkerülhetetlen nagy harcra; a sztrájkokkal nyilvánítják ki a munkásosztály egyes osztagai, hogy csatlakoznak a munkások nagy mozgalmához. És ha átlapozunk egy évfolyamot a „Northern Star"-ból, az egyetlen lapból, amely a proletariátus valamennyi mozgalmáról beszámol, megállapíthatjuk, hogy a városi és vidéki ipari munkások mind szövetségekbe

* *Ure:* „Philosophy of Manufactures"[34], 366. és kk. old. — *Engels jegyzete.*

tömörültek és időnként általános sztrájkkal tiltakoznak a burzsoázia uralma ellen. És a sztrájkok mint hadiiskolák felülmúlhatatlanok. A sztrájkokban mutatkozik meg az angolok sajátságos bátorsága. A kontinensen az a vélemény, hogy az angolok, és különösen a munkások gyávák, hogy nem képesek forradalmat csinálni, mert nem lázadnak fel minden pillanatban, mint a franciák, mert látszólag nyugodtan beletörődnek a burzsoá rendbe. Ez a nézet egészen helytelen. Az angol munkások bátorság dolgában nem maradnak el egy nemzet mögött sem; éppoly nyughatatlanok, mint a franciák, csak másképpen harcolnak. A franciák, akik ízig-vérig politikusok, a társadalmi bajok ellen is politikai úton harcolnak; az angolok viszont azt tartják, hogy a politika csak az érdeket, a polgári társadalmat szolgálja, s ezért nem a kormány ellen, hanem közvetlenül a burzsoázia ellen harcolnak; ez pedig eredményesen egyelőre csak békés úton történhet. Az ipari pangás és annak következménye, a nyomor, 1834-ben a köztársaság jegyében kirobbantott lyoni felkelésre, 1842-ben pedig a népchartát és béremelést követelő manchesteri általános sztrájkra vezetett. Magától értetődik, hogy a sztrájkhoz is bátorság kell, sőt gyakran sokkal nagyobb bátorság, sokkal merészebb, szilárdabb elhatározás, mint a lázadáshoz. Valóban bámulatos, ahogy a munkás, aki tapasztalatból ismeri a nyomort, feleségével és gyermekeivel együtt szembenéz vele, hónapokig éhezik és szenved, és mindennek ellenére szilárd és rendíthetetlen marad. A francia forradalmárt halál, gályarabság fenyegeti, — de mi ez a sztrájkoló munkás lassú éhhalálához képest, mi ez ahhoz képest, hogy napról napra látnia kell, hogyan éhezik egész családja, ahhoz képest, hogy biztosan tudja, a burzsoázia bosszút áll majd rajta, s az angol munkás inkább mindezt elviseli, semhogy fejét a vagyonos osztály igájába hajtsa? Alább látunk majd egy példát arra, hogy milyen szívós, milyen rendíthetetlenül bátor az angol munkás, aki csak akkor enged az erőszaknak, amikor már minden ellenállás céltalan és értelmetlen. És éppen ebben a higgadt kitartásban, ebben a szilárd elszántságban, amelynek naponként száz és száz próbát kell kiállania, éppen ebben mutatja meg az angol munkás jellemének leginkább tiszteletet parancsoló oldalát. Emberek, akik annyi szenvedést képesek elviselni, hogy térdre kényszerítsenek egyetlenegy burzsoát, képesek lesznek arra is, hogy az egész burzsoázia hatalmát összetörjék. De ettől függetlenül is, az angol munkás elég gyakran megmutatta bátorságát. Az 1842. évi sztrájknak nem volt ugyan további következménye, de ennek részben az volt az oka, hogy a munkásokat a burzsoázia kergette sztrájkba, részben pedig az, hogy a munkások nem látták tisztán a sztrájk célját és megoszlott erről a véleményük. Egyébként azonban ott, ahol határozott *társadalmi* célokért kellett küzdeniük, éppen elég gyakran tettek tanúbizonyságot bátorságukról. Nem is beszélve az 1839. évi walesi felkelésről, Manchesterben tartózkodásom idején (1843 májusában) valóságos ütközetet vívtak. Egy téglagyárban (Pauling & Henfrey) ugyanis nagyobb téglákat kezdtek készíteni; a nagyobb téglákat természetesen drágábban adták el, de a bért nem emelték.

A munkások, mivel béremelési követelésüket elutasították, sztrájkba léptek, és a téglagyári munkások szövetsége a cég ellen kihirdette a bojkottot. A cégnek azonban nagy nehezen sikerült a környékről és a sztrájktörők közül munkásokat szerezni. Ezekkel szemben a szövetség kezdetben a megfélemlítés eszközéhez nyúlt. Erre a cég a gyár őrzésére tizenkét embert, kiszolgált katonákat és rendőröket fogadott fel, és felfegyverezte őket. Amikor hát a megfélemlítés nem használt, egy este tíz órakor a téglagyári munkások egy csapata katonai rendben, az első sorokat puskával felfegyverezve, megtámadta a gyárat, amely alig négyszáz lépésnyire volt egy gyalogos-kaszárnyától.* A munkások behatoltak a gyárba, és amint észrevették az őröket, tüzelni kezdtek rájuk, széttaposták a kirakott nyers téglákat, széthányták a már kiszárított téglák egymásra helyezett sorait, összezúztak mindent, ami útjukba akadt; behatoltak az egyik épületbe is, ahol széttörték a bútorokat és bántalmazták az ott lakó munkafelügyelő feleségét. Ezalatt az őrök egy sövény mögé húzódtak, ahonnan biztosan és akadálytalanul tüzelhettek; a gyárba benyomult munkások egy lángoló téglaégető kemence előtt álltak, amely élesen megvilágította őket, s így ellenfeleik minden golyója talált, a munkások viszont minden lövést elhibáztak. A lövöldözés mégis több mint félóráig tartott, míg el nem fogyott a munkások lőszere és el nem érték céljukat, össze nem törtek mindent, ami összetörhető volt a gyár udvarán. Akkor megjelent a katonaság; s a téglagyári munkások visszavonultak Ecclesbe (három mérföldnyire Manchestertől). Eccles előtt szemlét tartottak, itt mindenkit szekcióbeli számán szólítottak, aztán szétszéledtek, hogy annál biztosabban a mindenfelől előnyomuló rendőrség kezébe kerüljenek. Bizonyára igen sokan megsebesültek, de csak azok sebesüléséről tudunk, akiket elfogtak. Egyikük három golyót kapott: egyet a combjába, egyet a lábikrájába, egyet a vállába, és így vánszorgott még több mint négy mérföldet. — Ezek az emberek kétségtelenül bebizonyították, hogy bennük is van forradalmi bátorság és nem félnek a golyózáportól; ha pedig, mint 1842-ben történt, a fegyvertelen tömeget, amely azt sem tudta, hogy tulajdonképpen mit akar, a piactér bejáratait megszálló néhány dragonyos és rendőr fékentarthatta, ez még korántsem bizonyítja, hogy a tömeg nem volt bátor; ez a tömeg akkor sem mozdult volna, ha nem lettek volna ott a közhatalom, azaz a burzsoá hatalom szolgái. Amikor a népnek határozott célja volt, kellő bátorságot is tanúsított, mint például amikor megtámadták a Birley-gyárat, és tüzérséget kellett felvonultatni a gyár megvédésére.

Ezzel kapcsolatban még néhány szót arról, hogy Angliában mennyire tartják szentnek a törvényt. A burzsoának természetesen szent a törvény, hiszen az ő műve, az ő beleegyezésével, az ő védelmére és előnyére hozták. A burzsoá tudja, hogy ha akad is egy-egy törvény, amely éppen neki esetleg árt, a törvényhozás a maga egészében mégis az ő érdekeit védi, és hogy mindenekelőtt a törvény szent-

* A Cross Lane és a Regent Road sarkán — lásd Manchester térképét. — *Engels jegyzete*

sége, a társadalom egyik részének aktív, másik részének passzív akaratnyilvánításával megállapított rend sértetlensége a legerősebb támasza társadalmi állásának. Minthogy az angol burzsoá a törvényben, mint istenében, önmagára talál, ezért azt szentnek tartja, ezért valami csodálatos, megnyugtató erőt lát a rendőrbotban, amely tulajdonképpen az ő botja. Nem így a munkás. A munkás nagyon jól tudja, és nagyon gyakran tapasztalta, hogy a törvény csak korbács, melyet a burzsoá font számára, és ha nem okvetlenül szükséges, nem folyamodik a törvényhez. Nevetséges állítás, hogy az angol munkás fél a rendőrségtől, hiszen a manchesteri rendőrséget minden héten megverik, sőt a múlt évben a munkások megrohamoztak egy vasajtókkal és nehéz ablaktáblákkal biztosított rendőrőrszobát. Az 1842. évi sztrájk alkalmával a rendőrség ereje, mint mondottuk, csak maguknak a munkásoknak a tanácstalanságában rejlett.

Mivel a munkások nem tisztelik a törvényt, hanem csak tűrik, amennyiben nincs annyi erejük, hogy megváltoztassák, ezért természetes, hogy legalább javaslatokat akarnak tenni a törvény megváltoztatására, hogy a burzsoá törvény helyébe proletár törvényt akarnak állítani. Ez a proletár törvényjavaslat a *népcharta* (people's charter), amely formájában tisztán politikai okmány és az alsóháznak demokratikus alapokon való átszervezését követeli. A *chartizmus* a burzsoáziával szemben tanúsított ellenállás sűrített formája. Az egyesületekben és sztrájkokban az ellenállás mindig elszigetelt volt: csak egyes munkások vagy munkáscsoportok harcoltak egyes burzsoák ellen; amikor pedig általánossá vált a harc, többnyire nem a munkások szándéka tette azzá, és ha ez mégis szándékosan történt, e szándék alapja a chartizmus volt. Mert a chartizmussal az egész munkásosztály kel fel a burzsoázia ellen, és mindenekelőtt ennek politikai hatalmát, azt a törvényekből rakott falat támadja, amellyel a burzsoázia körülbástyázta magát. A chartizmus a *demokrata* pártból ered, amely a XVIII. század nyolcvanas éveiben *a proletariátussal együtt és a proletariátus körében* fejlődött ki, a francia forradalom idejében erőre kapott, s a békekötés után mint „*radikális*" párt lépett fel; akkoriban Birmingham és Manchester, korábban London volt a székhelye; a liberális burzsoáziával való szövetségben a régi parlament oligarcháitól kikényszerítette a Reform Billt, és azóta egyre jobban megszilárdult mint a burzsoáziával szemben álló munkáspárt. 1838-ban az általános Londoni Munkásegyesület (Working Men's Association) egy bizottsága William Lovett vezetésével kidolgozta a népchartát, amelynek „hat pontja" a következő: 1. általános választójogot minden nagykorú, épelméjű, büntetlen előéletű férfinak; 2. évenként újjáválasztandó parlamentet; 3. fizetést a parlament tagjainak, hogy vagyontalanok is vállalhassák a képviselői megbízatást; 4. titkos szavazással történő választásokat, hogy elejét vegyék a burzsoázia megvesztegetési és megfélemlítési kísérleteinek; 5. egyenlő választókerületeket, hogy biztosítsák az egyenlő képviseletet, és 6. a 300 font st. jövedelmű földbirtokban megállapított, s amúgyis illuzórikus választhatósági cenzus eltörlését, hogy legyen minden

választó választható is. — Bármilyen ártatlannak látszik ez a hat pont, amely csak az alsóház szervezetével foglalkozik, éppen elegendő ahhoz, hogy az angol alkotmányt királynőstül és felsőházastul szétrombolja. Az alkotmány úgynevezett monarchikus és arisztokratikus eleme csak azért létezhet, mert a burzsoázia érdeke a *látszólagos* fennmaradása; hiszen manapság mindkét elem léte igazán csak látszat. De ha majd egyszer az egész közvélemény az alsóház mögött áll, ha ez már nem csupán a burzsoázia, hanem az egész nemzet akaratát fejezi ki, akkor minden hatalom oly teljesen benne összpontosul majd, hogy eltűnik az uralkodó és az arisztokrácia nimbuszának utolsó fénysugara is. Az angol munkás nem tiszteli sem a lordokat, sem a királynőt, a burzsoázia viszont, bár véleményükkel nem sokat törődik, személyükben isteníti őket. Az angol chartista politikailag republikánus, bár ezt a szót sohasem vagy csak igen ritkán ejti ki; rokonszenvez a világ republikánus pártjaival, de szívesebben nevezi magát demokratának. A chartista azonban több, mint egyszerű republikánus; az ő demokráciája nemcsak politikai demokrácia.

Igaz, a chartizmus 1835-től, keletkezésétől, főleg a munkások mozgalma volt, de még nem különült el élesen a radikális kispolgárságtól. A munkások radikalizmusa karöltve haladt a burzsoázia radikalizmusával, a charta közös jelszavuk volt, minden évben együtt tartották „nemzeti konventjüket", egy pártnak látszottak. A kispolgárság éppen a Reform Bill eredményein érzett csalódása következtében és az 1837 és 1839 közötti rossz üzleti évek miatt igen harcias és vérszomjas volt akkoriban; kedve szerint való volt a heves chartista agitáció. Németországban el sem tudják képzelni, milyen heves volt ez az agitáció. Fegyverkezésre, sőt gyakran lázadásra szólították a népet; lándzsákat gyártottak, mint a francia forradalom idején, s 1838-ban a többi között igen aktív volt egy Stephens nevű metodista pap, aki Manchesterben így szólt az összegyűlt néphez: „Ne féljetek a kormány hatalmától, az elnyomóitok rendelkezésére álló katonáktól, szuronyoktól és ágyúktól; olyan eszköz van a kezetekben, amely erősebb mindennél, olyan fegyveretek van, amellyel szemben tehetetlen a szurony és az ágyú; s ezt a fegyvert egy tízéves gyermek is tudja forgatni — elég néhány gyufa meg egy köteg szurokba mártott szalma, és szeretném látni, mit tehet a kormány és száz- meg százezernyi katonája ez ellen az egy fegyver ellen, ha merészen alkalmazzuk."* — De már akkor megmutatkozott a munkás-chartizmus sajátos, *társadalmi* jellege. Ugyanez a Stephens így szólt a Kersall Mooron, Manchester említett mons sacer-jén egybegyűlt 200 000 főnyi tömeghez: „A chartizmus, barátaim, nem politikai kérdés; nem arról van szó, hogy választójogot kapjatok stb.; a chartizmus *kés- és villakérdés*, a charta annyi, mint jó lakás, jó étel és ital, jó megélhetés és rövid munkaidő." Az új szegénytörvény ellen és a tízórás törvényért indított mozgalmak már akkor is igen szoros kapcsolatban

* Láttuk, hogy a munkások megszívlelték ezeket a szavakat. — *Engels jegyzete.*

voltak a chartizmussal. E kor minden népgyűlésén tevékenyen részt vett a *tory* Oastler; a népchartát követelő birminghami nemzeti petíción kívül még száz és száz olyan petíciót fogadtak el, amelyben a munkások társadalmi helyzetének javítását sürgették; 1839-ben szintén nagy lendülettel folyt az agitáció, amikor pedig az év végén kissé alábbhagyott, Bussey, Taylor és Frost nekiláttak, hogy Észak-Angliában, Yorkshire-ban és Walesben egyidejűleg felkelést szervezzenek. Frostnak, minthogy tervét elárulták, idő előtt kellett megkezdenie a felkelést, és ezért kudarcot vallott; északon még kellő időben értesültek Frost vállalkozásának kudarcáról és visszavonultak; két hónappal később, 1840 januárjában Yorkshire-ban több úgynevezett rendőri zendülés (spy-outbreak)[35] tört ki, például Sheffieldben és Bradfordban, — s ezután a forrongás lassanként elült. Közben a burzsoázia gyakorlatibb, neki előnyösebb tervekre, tudniillik a gabonatörvények elleni harcra vetette magát; Manchesterben megalakult a Gabonatörvény-ellenes Szövetség, aminek az volt a következménye, hogy a radikális burzsoázia és a proletariátus kapcsolata meglazult. A munkások csakhamar felismerték, hogy a gabonatörvények eltörlése ugyan nagyon előnyös a burzsoáziának, de *nekik* keveset használna és ezért nem voltak hajlandók e tervet támogatni. Kitört az 1842. évi válság. Az agitáció ismét megélénkült, ugyanúgy, mint 1839-ben. Ezúttal azonban a gazdag ipari burzsoázia, amelyet ez a válság igen érzékenyen sújtott, szintén részt vett az agitációban. A Gabonatörvény-ellenes Liga — így nevezték most a manchesteri gyárosok által kezdeményezett egyesületet — nagyon radikális, harcias irányt vett. Lapjai és agitátorai leplezetlenül forradalmi hangot ütöttek meg, s ennek többek közt az volt az oka, hogy 1841 óta a konzervatív párt volt kormányon. Akárcsak korábban a chartisták, most a Liga is nyíltan felkelésre szólított; és a válságtól a legtöbbet szenvedő munkások sem ültek ölbe tett kézzel, amint ezt az az évi nemzeti petícióra gyűjtött $3^1/_2$ millió aláírás bizonyítja. Egyszóval a két radikális párt, amely kissé elidegenedett egymástól, most ismét szövetkezett; 1842. február 14-én Manchesterben az egybegyűlt liberálisok és chartisták petíciót szerkesztettek, amelyben mind a gabonatörvények eltörlését, mind a charta törvénybe iktatását követelték; s a következő napon mindkét párt elfogadta a petíciót. Tavasszal és nyáron fokozódott a nyomor és hevesebb lett az agitáció. A burzsoázia szilárdan eltökélte, hogy a válságot, a válság okozta nyomort és az általános forrongást kihasználva, kivívja a gabonatörvények eltörlését. Ezúttal, mivel a toryk voltak kormányon, még a törvényességről is félig-meddig lemondott; forradalmat akart, de a munkások segítségével. A munkások kaparják ki a gesztenyét a tűzből — és égessék meg ujjaikat a burzsoázia érdekében. Már sok helyen újra felkapták a „*szent hónap*", az általános munkássztrájk gondolatát, amelyet korábban (1839-ben) a chartisták vetettek fel; ezúttal azonban nem a munkások akartak sztrájkolni, hanem a gyárosok, akik a gabonavámok eltörlését úgy akarták kikényszeríteni a tory parlamenttől és kormánytól, hogy gyáraikat bezárják, munkásaikat pedig falura,

az arisztokrácia birtokaira küldik. Ez természetesen felkelésre vezetett volna, de a burzsoázia a biztos háttérben maradva nyugodtan bevárhatta az eredményt anélkül, hogy — a legrosszabb esetben — kompromittálná magát. Július végén javulni kezdett az üzletmenet; az idő sürgetett, és hogy el ne szalasszák az alkalmat, három stalybridge-i cég *emelkedő konjunktúra mellett* (vö. a Manchesterből és Leedsből július végén és augusztus elején küldött kereskedelmi jelentéseket), leszállította a béreket, — hogy saját elhatározásukból tették-e ezt, vagy pedig a többi gyáros és különösen a Liga hozzájárulásával, azt nem akarom eldönteni. Két cég azonban csakhamar meghátrált; a harmadik, William Bailey és Testvérei, kitartott, és azt mondta a panaszkodó munkásoknak, hogyha ez nem tetszik nekik, akkor talán jobb lesz, ha egy időre elmennek szórakozni. A munkások nagy felháborodással fogadták ezt a gúnyos kijelentést, elhagyták a gyárat, bejárták a helységet és minden munkást sztrájkra szólítottak. Néhány óra múlva már minden gyár állt, s a munkások Mottram Moorba vonultak, hogy gyűlést tartsanak. Ez augusztus 5-én történt. Augusztus 8-án a stalybridge-iek 5000 főnyi tömege Ashtonba és Hyde-ba vonult, leállítottak minden gyárat és szénbányát, gyűléseket tartottak, de ezeken nem a gabonatörvények eltörlését sürgették, ahogy a burzsoázia remélte, hanem „tisztességes napi bért a tisztességes napi munkáért" (a fair day's wages for a fair day's work). Augusztus 9-én Manchesterbe vonultak; a *hatóságok* — csupa liberális — *beengedték* őket, és itt is leállították a gyárakat; 11-én Stockportban voltak; itt ütköztek először ellenállásba, amikor a szegényházat, a burzsoázia e kedvencét megtámadták; ugyanezen a napon Boltonban általános sztrájk kezdődött és zavargások törtek ki, de a hatóságok itt sem avatkoztak be; a felkelés csakhamar kiterjedt valamennyi ipari kerületre, a termésbetakarításon és az élelmiszerkészítésen kívül minden munka szüneteltek. De a felkelt munkások is megőrizték nyugalmukat. Akaratuk ellenére kergették őket ebbe a felkelésbe; a gyárosok — egyetlenegy, a *tory* Birley (Manchester) kivételével — *szokásuktól eltérően* semmit sem tettek a munka beszüntetése ellen; a dolog megkezdődött anélkül, hogy a munkásoknak határozott céljuk lett volna. Igaz, abban egyek voltak, hogy nem fogják agyonlövetni magukat a gyárosokért, akik a gabonatörvényeket akarják hatályon kívül helyezni; egyébként azonban megoszlottak a vélemények: egyesek a népchartát akarták kivívni, mások viszont, akik ezt korainak tartották, csupán az 1840. évi béreket akarták kikényszeríteni. Ezért aztán meghiúsult a felkelés. Ha kezdettől fogva határozott célú, tudatos munkásfelkelés lett volna, kétségtelenül siker koronázta volna; de ezek a tömegek, amelyeket akaratuk ellenére hajtottak az utcára munkáltatóik, s amelyeknek egyáltalában nem volt határozott céljuk, semmit sem tehettek. Közben a burzsoázia, amely a kisujját sem mozdította azért, hogy a február 15-i szövetséget valóra váltsa, hamarosan belátta, hogy a munkások nem akarnak a burzsoázia eszközei lenni, belátta, hogy következetlen volt, amikor „törvényes" álláspontjától eltávolodott, és ezzel

veszélybe sodorta magát; ismét előszedte tehát régi törvényességét, s a kormány mellé állt a munkások ellen, akiket maga bujtatott fel, majd kényszerített rá a felkelésre. A burzsoák és hű szolgáik feleskiidtek rendőröknek, — ebben a külön rendőralakulatban részt vettek a manchesteri német kereskedők is, akik vastag botjaikkal, szivarozva, teljesen szükségtelenül parádéztak a városban. Prestonban a burzsoázia lövetett a népre, s így a nép akaratlan felkelésével most már nemcsak a kormány katonai hatalma, hanem az egész vagyonos osztály is szemben állt. A munkások, akiknek amúgy sem volt határozott céljuk, lassanként szétszéledtek, s a felkelés súlyosabb következmények nélkül végződött. Utóbb a burzsoázia aljasságát újabb aljassággal tetézte; úgy igyekezett fehérre mosni magát, hogy iszonyattal beszélt a nép erőszakos fellépéséről, ami sehogy sem illett tavaszi forradalmi hangjához, a chartista „felbujtókat" stb. tette felelőssé a felkelésért, holott ő maga hasonlíthatatlanul többet tett a felkelés kirobbantása érdekében, és hihetetlen pimaszsággal ismét korábbi álláspontjára helyezkedett, ismét a törvény szentségét hirdette. A chartistákat, akik úgyszólván semmivel sem járultak hozzá a felkeléshez, akik csak azt tették, amit a burzsoázia is akart, vagyis kihasználták a helyzetet, bíróság elé állították és elítélték, a burzsoáziának ellenben még a hajaszála sem görbült meg, sőt a munka szünetelése alatt haszonnal eladta készleteit.

A felkelésnek az volt az eredménye, hogy a proletariátus egészen határozottan különvált a burzsoáziától. A chartisták egyáltalában nem titkolták addig sem, hogy chartájukat készek minden eszközzel, ha kell, forradalom útján is kivívni; a burzsoázia, amely most egyszerre tudatára ébredt annak, hogy minden erőszakos átalakulás veszélyezteti helyzetét, hallani sem akart többé „fizikai erőszakról", csak „erkölcsi erőszakkal" kívánta elérni céljait — mintha az erkölcsi erőszak más volna, mint a fizikai erőszakkal való közvetlen vagy közvetett fenyegetés. Ez volt az egyik vitapont; ezt azonban áthidalták; mert a chartisták — akik nem kevésbé szavahihetők, mint a liberális burzsoázia — később azt állították, hogy ők sem apelláltak a fizikai erőszakra. De a másik, a legfőbb vitapont, amelyben a chartizmus teljes tisztaságában kikristályosodott, a gabonatörvény volt. A gabonatörvény eltörlése kérdésében a radikális burzsoázia érdekelve volt, a proletariátus azonban nem. A chartista párt ezért két pártra szakadt, amelyeknek politikai, szavakba foglalt elvei megegyeznek ugyan, de amelyek teljesen különbözők és nem egyeztethetők össze. *Sturge*, a radikális burzsoázia képviselője a birminghami nemzeti konventen 1843 januárjában azt javasolta, hogy a chartista szövetség szabályzatából hagyják ki a charta *nevet;* mert, mint mondta, a felkelés óta erőszakos forradalmi cselekedetek emlékei fűződnek hozzá, — holott a chartához már évek óta forradalmi emlékek fűződtek, és Sturge úrnak eddig nem volt kifogása ez ellen. A munkások ragaszkodtak a charta névhez, és leszavazták Sturge urat, mire ez az egyszerre lojálissá lett quaker a kisebbséggel együtt kivonult a teremből és radikális

burzsoákból megalakította a „Complete Suffrage Association"-t. Ennek a nemrég még jakobinus burzsoának annyira kellemetlenek lettek az emlékek, hogy még az általános választójog (universal suffrage) kifejezést is a nevetséges teljes választójog (complete suffrage) kifejezéssel cserélte fel! A munkások kinevették és nyugodtan tovább haladtak útjukon.

Ettől kezdve a chartizmus tiszta munkásügy volt, megszabadult minden burzsoá elemtől stb. A „teljes" választójogot követelő újságok — a „Weekly Dispatch", a „Weekly Chronicle", az „Examiner"[36] stb. — lassanként éppoly unalmasak lettek, mint a többi liberális lap, védelmezték a kereskedelmi szabadságot, támadták a tízórás törvényjavaslatot és valamennyi önálló munkáskövetelést, és általában nem sok radikalizmusról tettek tanúságot. A radikális burzsoázia minden konfliktusban a liberálisokhoz csatlakozott a chartistákkal szemben, és fő feladatául egyáltalában a gabonatörvény eltörlését tűzte ki, ami angol szempontból egyértelmű a szabad konkurrenciával. Ezáltal a radikálisok a liberális burzsoázia járszalagjára kerültek, és most felettébb szánalmas szerepet játszanak.

Ezzel szemben a chartista munkások kettőzött buzgalommal vettek részt a proletariátusnak a burzsoázia ellen vívott minden harcában. A szabad konkurrencia éppen elég szenvedést okozott a munkásoknak, hogy meggyűlöljék; a szabad konkurrencia képviselői, a burzsoák, esküdt ellenségei a munkásságnak. A munkások csak kárát vallhatják annak, ha teljesen szabaddá válik a konkurrencia. Eddigi követeléseik: a tízórás törvény, a munkás védelme a tőkével szemben, a jó bér, a biztosított megélhetés, az új szegénytörvény eltörlése — mindez, ami legalább oly lényeges része a chartizmusnak, mint a „hat pont", közvetlenül a szabad konkurrencia és a kereskedelmi szabadság ellen irányul. Nem csoda hát — s ezt az egész angol burzsoázia nem tudja megérteni —, hogy a munkások hallani sem akarnak a szabad konkurrenciáról, a kereskedelem szabadságáról, a gabonatörvények eltörléséről, és hogy ez utóbbi követelés legalábbis hidegen hagyja őket, de szószólóit elkeseredetten gyűlölik. Éppen a gabonatörvények eltörlése az a kérdés, amelyben a proletariátus a burzsoáziától, a chartizmus a radikalizmustól elválik, de egy burzsoá ezt nem érheti fel ésszel, mert nem tudja megérteni a proletariátust.

De éppen ebben különbözik a chartista demokrácia minden eddigi, politikai burzsoá demokráciától. A *chartizmus, lényegét tekintve, szociális jellegű.* A „hat pont", amely a radikális burzsoá számára minden, és amelyet, szerinte, legfeljebb még néhány alkotmányreform követhet, a proletár számára csak eszköz. „A politikai hatalom az eszközünk, a szociális boldogság a célunk" — ez most a chartisták világosan kifejezett jelszava. Stephens lelkész „kés- és villakérdését" 1838-ban csak a chartisták egy része fogadta el igazságnak; 1845-ben már mindannyiuk számára az. A chartisták között nincsenek többé csak-politikusok. Igaz, szocializmusuk még igen fejletlen, még mindig a földbirtok fel-

parcellázásában (allotmentsystem) látják a nyomor megszüntetésének legfontosabb eszközét, ami azonban az ipar fejlődése következtében már túlhaladott álláspont (l. a Bevezetést): igaz az is, hogy legtöbb gyakorlati javaslatuk (a munkás védelme stb.) látszatra reakciós jellegű, de egyrészt ezek a rendszabályok olyan természetűek, hogy vagy nem bírják ki a konkurrencia csapásait és ebben az esetben helyreáll a régi állapot, — vagy pedig éppen nekik magukat kell megszüntetniök a konkurrenciát; másrészt pedig a chartizmus mostani határozatlan helyzetében, a tisztán politikai párt elvétől való eltávolodása következtében szükségszerű, hogy a chartizmusnak éppen a szociális jellegében rejlő *megkülönböztető ismertetőjelei* tovább fejlődjenek. Elkerülhetetlen a szocializmushoz való közeledése, különösen ha a mostani ipari és kereskedelmi fellendülést követő újabb válság, amelynek valószínűleg már a jövő évben, de legkésőbb 1847-ig* be kell következnie, s amely sokkal mélyebb és pusztítóbb lesz, mint bármely előző válság, a nyomor révén arra készteti majd a munkásokat, hogy politikai eszközök helyett mindinkább szociális eszközökhöz folyamodjanak. A munkások győzelemre fogják vinni chartájukat, ez természetes; addig azonban még sok minden világossá válik előttük, amit a chartával elérhetnek, s amiről ma még keveset tudnak.

Ezalatt a szocialista agitáció is eredményesen halad. Az angol *szocializmusról* itt csak annyiban beszélünk, amennyiben befolyással van a munkásosztályra. Az angol szocialisták azt követelik, hogy vezessék be fokozatosan a vagyonközösséget 2000—3000 tagból álló „hazai kolóniákban"[37], amelyekben az emberek iparral és mezőgazdasággal foglalkoznak, egyenlő jogokat élveznek és egyenlő nevelésben részesülnek; követelik a válás megkönnyítését, az ésszerű kormányzást a véleményszabadság teljes biztosítása mellett; követelik továbbá a büntetések eltörlését, s a büntetésnek ésszerű bánásmóddal való helyettesítését. Ezek az angol szocialisták *gyakorlati* javaslatai; elméleti elveik itt nem érdekelnek bennünket. — Az angol szocializmust *Owen* kezdeményezte, aki gyáros volt; ezért az ő szocializmusa, bár lényegileg túlmegy a burzsoázia és a proletariátus ellentétén, formájában sok tekintetben elnéző a burzsoázia iránt és igazságtalan a proletariátussal szemben. A szocialisták roppant szelídek és békeszeretők, a fennálló rendet, ha még oly rossz is, annyiban jogosnak ismerik el, amennyiben kizárólag nyilvános meggyőzéssel kívánnak változtatni rajta; ugyanakkor azonban elveik annyira absztraktak, hogy mai formájukban sohasem győzhetik meg a közvéleményt. Emellett örökösen panaszkodnak, hogy az alsóbb osztályok demoralizálódnak a társadalmi rendnek ebben a felbomlásában nem látják meg a haladás elemét, és nem gondolnak arra, hogy a vagyonos osztályok demoralizációja — a magánérdek hajhászása és a képmutatás — még sokkal rosszabb. Nem ismerik el a történelmi fejlődést, és ezért mától

* (*1892*) Pontosan bekövetkezett. — *Engels jegyzete.*

holnapra, azonnal a kommunista rendbe akarják átvinni a nemzetet, anélkül, hogy folytatnák a politikát addig, amíg elérve célját, megszünteti önmagát.* Megértik ugyan, hogy a munkás miért haragszik a burzsoára, de ezt az elkeseredést, amely az egyetlen eszköze annak, hogy a munkás közelebb jusson céljához, terméketlennek tartják, és ehelyett filantrópiát és általános szeretetet prédikálnak, holott ez a jelenlegi angol viszonyok között még sokkal terméketlenebb. Ők csak a pszichológiai fejlődést ismerik el, az absztrakt ember fejlődését, akinek semmi kapcsolata sincs a múlttal, holott az egész világ, és vele együtt az egyes ember is, a múlt talajából nőtt ki. Ezért túlontúl tudósok, túlontúl metafizikusok, és nem sokra mennek. Részben a munkásosztályból regrutálódnak, de ennek csak igen kis részét, igaz, a legképzettebbeket és legállhatatosabbakat, nyerték meg. Mai alakjában a szocializmus sohasem lehet a munkásosztály közkincsévé; le kell majd szállnia a magasból és egy időre vissza kell térnie a chartista álláspontra; de a chartizmuson keresztülment, burzsoá elemeitől megtisztított, igazi proletár szocializmus, ahogyan már most sok szocialistában és sok chartista vezérben (akik majdnem mind szocialisták**) kialakul, rövidesen valóban jelentős szerepet fog játszani az angol nép fejlődéstörténetében. Az angol szocializmusnak, amelynek bázisa sokkal szélesebb, mint a francia kommunizmusé, de amely fejlődésében*** elmarad a francia kommunizmus mögött, egy időre vissza kell majd térnie a francia álláspontra, hogy később túlhaladjon rajta. Addig természetesen a franciák is tovább fognak fejlődni. A szocializmus egyszersmind leghatározottabb kifejezője a munkások soraiban uralkodó vallástalanságnak is, annyira határozott kifejezője, hogy az *öntudatlanul*, csupán gyakorlatilag vallástalan munkások gyakran visszarettennek élességétől. De a nyomor itt is rákényszeríti majd a munkásokat, hogy feladjanak egy olyan hitet, amely, mint egyre világosabban felismerik, csak arra való, hogy gyengítse őket, hogy alázatosan tűrjék sorsukat, és engedelmesen, híven szolgálják az őket kiszipolyozó vagyonos osztályt.

Látjuk tehát, hogy a munkásmozgalom két csoportra szakadt: a chartistákra és a szocialistákra. A chartisták elmaradottak, kevésbé fejlettek, de igazi, tősgyökeres proletárok, a proletariátus képviselői. A szocialisták látóköre szélesebb, gyakorlati intézkedéseket javasolnak a nyomor ellen, de eredetileg a burzsoázia soraiból jöttek, és ezért nem tudnak összeolvadni a munkásosztállyal. A szocializmus és a chartizmus egybeolvadása, a francia kommunizmusnak angol módon való reprodukciója: ez lesz a legközelebbi lépés, sőt részben már

* *Az 1887. és 1892. évi angol nyelvű kiadásban a mondatnak ez a része így hangzik:* „addig a pontig, amelyen az átalakulás lehetségessé is, meg szükségessé is válik. — *Szerk.*

** *(1892)* Természetesen általános, nem speciálisan owenista értelemben véve szocialisták. — *Engels jegyzete.*

*** *Az 1887. és 1892. évi angol nyelvű kiadásban:* elméleti fejlődésében — *Szerk.*

meg is kezdődött. Csak ha ez megvalósul, akkor lesz a munkásosztály igazán ura Angliának; közben tovább fejlődnek a politikai és szociális viszonyok, és egyengetik ennek az újonnan keletkező pártnak, a chartizmus e továbbfejlődésének az útját.

Ezek a különböző, hol egyesülő, hol különváló munkáscsoportok — az egyesületek tagjai, chartisták és szocialisták — saját erejükből számos iskolát és olvasótermet alapítottak a munkások műveltségének emelésére. Minden szocialista és csaknem minden chartista intézménynek, számos szakmai szervezetnek van már ilyen iskolája vagy olvasóterme. Ezekben az iskolákban igazi proletár szellemben nevelik a gyermekeket, minden burzsoá befolyástól mentesen; az olvasótermekben pedig kizárólag vagy majdnem kizárólag proletár folyóiratok és könyvek vannak. Ezek az intézmények igen veszélyesek a burzsoáziára nézve, és a burzsoáziának sikerült néhány hasonló intézményt, a „Mechanics' Institution"-okat[38] a proletár befolyás alól kivonni, s olyan szervekké alakítani, amelyek a burzsoáziának hasznos tudományokat terjesztenek a munkások közt. Természettudományokat tanítanak ott, amelyek elvonják a munkásokat a burzsoázia elleni harctól, és esetleg hozzásegítik őket egyes találmányokhoz, amelyek a burzsoáziának pénzt hoznak, — a munkásnak azonban *most* valóban egészen haszontalan a természet tanulmányozása, hiszen a nagyvárosban, éjt-napot munkában töltve, gyakran nem is láthatja a természetet; a nemzetgazdaságtant prédikálják, amelynek istene a szabad konkurrencia, és amelyből a munkás csak azt a következtetést vonhatja le, hogy legokosabb, ha csendes megadással éhen hal; az egész nevelés szeliden, simulékonyan, készségesen az uralkodó politikához és valláshoz alkalmazkodik, s a munkás tulajdonképpen egyre csak azt hallja, hogy legyen alázatos, passzív, és ne zúgolódjék sorsa ellen. A munkások zöme természetesen hallani sem akar ezekről az intézményekről, és a proletár olvasótermek felé, az érdekeit közvetlenül érintő viszonyok megvitatása felé fordul — ekkor aztán az önelégült burzsoázia kijelenti: dixi et salvavi*, és megvetéssel elfordul attól az osztálytól, amely „többre becsüli rosszindulatú demagógok szenvedélyes dühkitöréseit, mint a komoly műveltséget". Hogy a munkásoknak egyébként van érzékük a „komoly műveltséghez" is, ha nem az érdek sugallta burzsoá bölcsességgel elegyítve adják elő, ezt bizonyítják a proletár, különösen a szocialista intézményekben gyakran tartott természettudományi, esztétikai és nemzetgazdaságtani előadások, amelyeknek igen nagy hallgatósága van. Hallottam némelykor foszlott bársonykabátos munkásokat, akik nagyobb tudással beszéltek geológiáról, csillagászatról és más tárgyakról, mint sok művelt német burzsoá. S hogy az angol proletariátusnak mennyire sikerült önálló műveltségre szert tennie, az különösen abban mutatkozik meg, hogy az újabb filozófiai, politikai irodalom és a költészet korszakalkotó reme-

* — megmondtam és megmentettem (a lelkemet)[39] — *Szerk.*

keit csaknem kizárólag munkások olvassák. A burzsoá, aki a fennálló társadalmi rend és az azzal összefüggő előítéletek rabja, megijed és keresztet vet, ha olyasmiről van szó, ami valóban haladást jelent; a proletár viszont nyitott szemmel tekint az effélére, élvezettel és eredményesen tanulmányozza. E tekintetben különösen a szocialisták tettek igen sokat a proletariátus művelése érdekében, lefordították a francia materialistákat, *Helvétiust*, *Holbachot*, *Diderot-t* stb., és a legjobb angol művekkel együtt olcsó kiadásokban terjesztették. *Strauss* „Jézus élete" és *Proudhon* „Tulajdon" c. munkája szintén csak a proletárok közt forog közkézen. Shelley, a zseniális, prófétai *Shelley*, és *Byron*, aki izzó szenvedéllyel és maró szatírával ostorozta a fennálló társadalmat, a munkások közt talál a legtöbb olvasóra;[40] a burzsoák csak a mai képmutató morálhoz igazított kasztrált „családi kiadásokat" („family editions") kedvelik. —A legújabb kor két legnagyobb gyakorlati filozófusát, *Benthamet* és *Godwint*, főleg az utóbbit, szintén csaknem kizárólag proletárok olvassák; *Benthamnek* van ugyan iskolája a radikális burzsoázia körében is, de csak a proletariátusnak és a szocialistáknak sikerült Benthamből kiindulva továbbhaladniok. A proletariátus ezeken az alapokon megteremtette a saját irodalmát, mely jobbára időszaki kiadványokból és brosúrákból áll és tartalmát tekintve messze felülmúlja az egész burzsoá irodalmat. Erről majd más alkalommal.

Még egy dolgot kell megjegyeznünk: a munkásmozgalmak magvát a gyári munkások, közöttük különösen a pamutipari vidékek munkásai alkotják. Lancashire és kivált Manchester a legerősebb ipari munkásegyesületek székhelye, a chartizmus központja, az a hely, ahol legnagyobb a szocialisták száma. Minél mélyebben hatol be a gyárrendszer valamely munkaágba, annál inkább vesznek részt a munkások a mozgalomban; minél élesebb a munkások és a tőkések ellentéte, annál fejlettebb, annál erősebb a munkás proletár öntudata. Birmingham kismesterei, bár ők is szenvednek a válságoktól, mégis szerencsétlen közbülső helyet foglalnak el a proletár chartizmus és a szatócs radikalizmus között. Általában azonban minden ipari munkás egyik vagy másik formában csatlakozott a tőke és a burzsoázia elleni harchoz, és valamennyien egyek abban, hogy mint „working-men* — büszkék erre a címre és a chartista gyűléseken ez a rendes megszólítás — az összes tulajdonosokkal szemben önálló osztályt alkotnak, amelynek saját érdekei és elvei vannak, saját szemléletmódja, s hogy bennük testesül meg a nemzet ereje és fejlődőképessége.

1844. szeptember—1845. március.
Marx és Engels Művei. 2. köt. 1958.
238—240., 400—424. old.

* — „munkások" — *Szerk.*

TÉZISEK FEUERBACHRÓL[a]

1

Minden eddigi materializmusnak (Feuerbach materializmusát is beleszámítva) az a fő fogyatékossága, hogy a tárgyat, a valóságot, érzékiséget csak az *objektum vagy a* szemlélet* formájában fogja fel; nem pedig mint *érzéki-emberi** tevékenységet, gyakorlatot* nem szubjektívan. Ezért a *tevékeny* oldalt elvontan a materializmussal ellentétben az idealizmus — amely természetesen nem ismeri a valóságos, érzéki tevékenységet mint olyant — fejtette ki.*** Feuerbach érzéki — a gondolati objektumoktól valóban megkülönböztetett objektumokat akar: de magát az emberi tevékenységet nem fogja fel *tárgyi* tevékenységnek. Ennélfogva a „Wesen des Christentums"-ban[42] csak az elméleti viszonyulást tekinti az igazán emberinek, míg a gyakorlatot csak piszkos-zsidó megjelenési formájában fogja fel és rögzíti. Ennélfogva nem érti meg a „forradalmi", a „gyakorlati-kritikai" tevékenység jelentőségét.

2

Az a kérdés, hogy az emberi gondolkodást tárgyi igazság illeti-e meg — nem az elmélet kérdése, hanem *gyakorlati*° kérdés. A gyakorlatban kell az embernek gondolkodása igazságát, vagyis valóságát és hatalmát, evilágiságát bebizonyítania. Az olyan gondolkodás valóságáról vagy nem-valóságáról folytatott vita, amely el van szigetelve°° a gyakorlattól — tisztára *skolasztikus*°°° kérdés

* *Engelsnél:* vagy a — *Szerk.*

** *Engelsnél: emberi-érzéki — Szerk.*

*** *Engelsnél:* Ezért történt, hogy a *tevékeny* oldalt, a materializmussal ellentétben, az idealizmus fejtette ki — de csak elvontan, mivel az idealizmus természetesen nem ismeri a valóságos érzéki tevékenységet mint olyant. — *Szerk.*

° *Engelsnél:* gyakorlati — *Szerk.*

°° *Engelsnél:* elszigeteli magát — *Szerk.*

°°° *Engelsnél:* skolasztikus — *Szerk*

3

A körülmények megváltozásáról és a nevelésről szóló materialista tanítás megfeledkezik arról, hogy a körülményeket az emberek változtatják meg és a nevelőt magát is nevelni kell. Ennélfogva a társadalmat el kell különítenie két részre — melyek egyike fölötte áll.*

A körülmények változtatásának és az emberi tevékenységnek vagy önmegváltoztatásnak** egybeesését csak mint *forradalmi**** *gyakorlatot* lehet felfogni és racionálisan megérteni.

4

Feuerbach a vallási önelidegenülésnek, a világ egy vallási és egy világi világra való megkettőződésének tényéből indul ki. Munkája abban áll, hogy a vallási világot feloldja világi alapzatában.° De hogy°°° a világi alapzat elválik önmagától és magának a fellegekben önálló birodalmat rögzít meg+, az csak++ abból magyarázható, hogy ez a világi alapzat meghasonlott önmagával és ellentmond önmagának. Ezt a világi alapzatot kell tehát magamagában mind ellentmondásában megérteni, mind pedig gyakorlatilag forradalmasítani.+++ Tehát miután pl.× felfedeztük, hogy a földi család a szent család titka, mármost az előbbit magát kell elméletileg és gyakorlatilag megsemmisítenünk××.

* *Engelsnél:* Az a materialista tanítás, hogy az emberek a körülményeknek és a nevelésnek termékei, megváltozott emberek tehát más körülményeknek és változott nevelésnek termékei, megfeledkezik arról, hogy a körülményeket éppen az emberek változtatják meg, és hogy a nevelőt magát is nevelni kell. Ennélfogva szükségszerűen oda jut, hogy a társadalmat elkülöníti két részre, melyek egyike fölötte áll a társadalomnak (pl. Robert Owennál). — *Szerk.*

** *Engelsnél kimaradt.* — *Szerk.*

*** *Engelsnél:* forradalmasító [umwälzend] — *Szerk.*

° *Engelsnél:* egy vallási, elképzelt és egy valóságos világra — *Szerk.*

°° *Engelsnél betoldva:* Szem elől téveszti, hogy ennek a munkának az elvégzése után a fődolog még hátra van. — *Szerk.*

°°° *Engelsnél:* Ama tény ugyanis, hogy — *Szerk.*

\+ *Engelsnél:* magát a fellegekben, önálló birodalomként, rögzíti meg — *Szerk.*

++ *Engelsnél:* éppenséggel csak — *Szerk.*

+++ *Engelsnél:* Ezt a világi alapzatot kell tehát először ellentmondásában megérteni és azután az ellentmondás kiküszöbölésével gyakorlatilag forradalmasítani. — *Szerk.*

× *Engelsnél:* pl., miután — *Szerk.*

×× *Engelsnél:* elméletileg bírálnunk és gyakorlatilag forradalmasítanunk — *Szerk.*

5

Feuerbach, nem érve be az *elvont gondolkodással*, a *szemléletet* akarja*; de az érzékiséget nem mint *gyakorlati*** emberi-érzéki tevékenységet fogja fel.

6

Feuerbach a vallási lényeget feloldja az *emberi* lényegben. De az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.

Feuerbach, aki ennek a valóságos lényegnek a kritikájába nem bocsátkozik, ennélfogva kénytelen:

1. elvonatkoztatni a történelmi lefolyástól, a vallásos lelkületet magáértvalóan megrögzíteni és egy elvont — *elszigetelt* — emberi egyént előfeltételezni:

2. a lényeg ezért*** csak mint „emberi nem", mint belső, néma, a sok egyént *természetileg*° összekapcsoló általánosság fogható fel.

7

Feuerbach ezért nem látja, hogy a „vallásos lelkület" maga is társadalmi termék°°, és hogy az elvont egyén, melyet elemez, egy°°° meghatározott társadalmi formához tartozik.

8

Minden+ társadalmi élet lényegileg *gyakorlati*. Mindazok a misztériumok, amelyek az elméletet miszticizmusra indítják++, az emberi gyakorlatban és e gyakorlat megértésében találják racionális megoldásukat.

* *Engelsnél:* az *érzéki szemléletre* apellál — *Szerk.*
** *Engelsnél:* gyakorlati — *Szerk.*
*** *Engelsnél:* ezért az emberi lényeg nála — *Szerk.*
° *Engelsnél:* pusztán *természetileg* — *Szerk.*
°° *Engelsnél: társadalmi termék* — *Szerk.*
°°° *Engelsnél:* a valóságban egy — *Szerk.*
+ *Engelsnél:* A — *Szerk.*
++ *Engelsnél:* csábítják — *Szerk.*

9

A legtöbb, amihez a szemlélődő materializmus eljut,* vagyis az a materializmus, amely az érzékiséget nem gyakorlati tevékenységnek érti meg, az egyes egyének és a polgári társadalom szemlélete.**

10

A régi materializmus álláspontja a polgári*** társadalom; az újnak az álláspontja az emberi° társadalom vagy a társadalmi°° emberiség.

11

A filozófusok a világot csak különbözőképpen *értelmezték;* a°°° feladat az hogy *megváltoztassuk.*

1845 tavasza.
Marx és Engels Művei. 3. köt.
1960. 7—10. old.

* *Engelsnél:* amire a *szemlélődő* materializmus viszi — *Szerk.*
** *Engelsnél:* szemlélete a „polgári társadalomban" — *Szerk.*
*** *Engelsnél:* „*polgári*" — *Szerk.*
° *Engelsnél: emberi* — *Szerk.*
°° *Engelsnél:* társadalmasult — *Szerk.*
°°° *Engelsnél:* de a — *Szerk.*

MARX ÉS ENGELS

A NÉMET IDEOLÓGIA

(Részlet)

I

FEUERBACH

A MATERIALISTA ÉS AZ IDEALISTA SZEMLÉLET ELLENTÉTE*[43]

Mint német ideológusok jelentik, Németország a legutóbbi esztendőkben páratlan forradalmasodáson ment át. A hegeli rendszer oszlási folyamata, amely Strauss-szal kezdődött, világerjedéssé fejlődött, és ebbe minden „hatalmassága a múltnak" belesodródott. Az általános káoszban hatalmas birodalmak keletkeztek, hogy legott megint elsüllyedjenek, pillanatonként hősök bukkantak fel, hogy merészebb és hatalmasabb vetélytársak megint a sötétségbe taszítsák őket vissza. Olyan forradalom volt ez, amelyhez képest a francia forradalom gyerekjáték, olyan világküzdelem, amely mellett a diadokhoszok[44] harcai apróságoknak tetszenek. Hallatlan lázas sietséggel szorították ki egymást az elvek, rohanták le egymást a gondolati hősök, és az 1842-től 45-ig terjedő három év alatt nagyobb tisztogatás történt Németországban, mint máskülönben három évszázad alatt.

Mindez állítólag a tiszta gondolat területén játszódott le.**

Mindenesetre érdekes eseményről van szó: az abszolút szellem rothadási folyamatáról.*** E caput mortuum[45] különböző alkotórészei az utolsó életszikra kialvása után bomlásnak indultak, új vegyületekbe léptek és új szubsztanciákat alkottak. A filozófus-iparosok, akik eddig az abszolút szellem kiak-

* *E rész legelejéről a főkéziraton kívül fennmaradt egy megkezdett, de be nem fejezett tisztázat. A szöveget a tisztázat alapján adjuk; a lábjegyzetek a főkézirat fontosabb törléseit és eltéréseit is jelzik. — Szerk.*

** *A főkéziratban áthúzva:* A profán külvilág erről természetesen nem tudott meg semmit, mert az egész világrengető történés alapjában csak az abszolút szellem oszlási folyamatára terjedt ki. *— Szerk.*

*** *A főkéziratban áthúzva:* A lakodalmas- és halottasjelentő (‚a kritikus') nem hiányozhatott. *— Szerk*

názásából éltek, most az új vegyületekre vetették rá magukat. Mindegyikük a lehető legnagyobb buzgalommal végezte a neki jutott rész árusítását. Ez nem folyhatott konkurrencia nélkül. Eleinte eléggé polgárilag és szolidan ment ez. Később, amikor a német piac túl volt terhelve és az árunak a világpiacon minden fáradozás ellenére nem volt kelendősége, az üzletet a szokásos német módszer szerint lezüllesztették gyári tucat- és látszat-termeléssel, a minőség rontásával, a nyersanyag csalárd megjelölésével, a címkék meghamisításával, színleges vásárlásokkal, váltónyargalással és minden reális alapot nélkülöző hitelrendszerrel. A konkurrencia elkeseredett harcba torkollt, amelyet most világtörténelmi fordulatnak, hatalmasnál hatalmasabb eredmények és vívmányok létrehozójának dicsérnek fel és konstruálnak meg előttünk.

Hogy e filozófiai vásári tülekedést, amely még a tisztes német polgár kebleben is jóleső nemzeti érzést ébreszt, kellőképpen méltányolhassuk, hogy szemléltethessük ennek az egész ifjúhegeli mozgalomnak kicsinyességét, helyi korlátoltságát, s nevezetesen a tragikomikus kontrasztot e hősök valódi teljesítményei és e teljesítményekről táplált illúziók között, ahhoz az szükséges, hogy az egész látványosságot egyszer olyan nézőpontról vegyük szemügyre, amely Németországon kívül fekszik.*

A) Az ideológia egyáltalában, jelesül a német ideológia

A német kritika, egészen az általa tett legújabb erőfeszítésekig, nem tért le a filozófia talajáról. Korántsem vette vizsgálóra általános-filozófiai előfeltevéseit, sőt, összes kérdései egy meghatározott filozófiai rendszernek, a hegelinek

* *A főkéziratban áthúzva:* Ezért e mozgalom egyes képviselőinek sajátlagos kritikája előtt néhány általános megjegyzést teszünk (a német filozófiáról és az egész ideológiáról. Ezek a megjegyzések elegendők lesznek arra, hogy kritikájuk álláspontját olyannyira körvonalazzák, amennyire ez az utána következő egyes bírálatok megértéséhez és megalapozásához szükséges. E megjegyzéseinket azért szegezzük éppen *Feuerbachhal* szembe, mert ő az egyetlen, aki legalább egy lépést tett előre, s akinek dolgaival de bonne foi [jóhiszemmel] foglalkozni lehet), amelyek a mindnyájukban közös ideológiai előfeltevéseket közelebbről megvilágítják.

1. Az ideológia egyáltalában, sajátlag a német filozófia

A)

Csak egyetlen tudományt ismerünk, a történelem tudományát. A történelmet két oldalról lehet szemügyre venni; a természet történetére és az emberek történetére lehet felosztani. Ámde a két oldalt nem szabad elválasztani; ameddig emberek léteznek, a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást. A természet története, az úgynevezett természettudomány, itt nem érdekel minket; az emberek történetével azonban foglalkoznunk kell, minthogy szinte az egész ideológia vagy e történet elferdített felfogására, vagy a tőle való teljes elvonatkozásra vezetődik vissza. Az ideológia maga csupán egyik oldala e történetnek.

A tisztázat alább következő része a főkéziratban nem szerepel; a főkézirat szövege a 77. oldalon folytatódik. — Szerk.

a talajából nőttek ki. Nemcsak válaszaiban, hanem már magukban a kérdésekben is misztifikáció rejlett. Ez a Hegeltől való függőség az oka annak, hogy ezek közül az újabb kritikusok közül senki mégcsak meg sem kísérelte a hegeli rendszer átfogó bírálatát, bármennyire állítják is mindannyian, hogy túljutottak Hegelen. Hegel elleni és egymás elleni polémiájuk arra szorítkozik, hogy mindegyikük kiemeli a hegeli rendszer egyik oldalát és ezt mind az egész rendszer ellen, mind a mások által kiemelt oldalak ellen fordítja. Kezdetben tiszta, hamisítatlan hegeli kategóriákat emeltek ki — amilyenek a szubsztancia és az öntudat —, később e kategóriákat világiasabb nevekkel profanizálták — amilyenek az Emberi nem, az Egyetlen, az Ember stb.

Az egész német filozófiai kritika Strausstól Stirnerig a *vallási* képzetek kritikájára szorítkozik*. Kiindultak a valóságos vallásból és a tulajdonképpeni teológiából. Hogy mi a vallási tudat, a vallási képzet, azt a későbbiek folyamán különbözőképpen határozták meg. A haladás abban állott, hogy az állítólag uralkodó metafizikai, politikai, jogi, erkölcsi és egyéb képzeteket is a vallási vagy teológiai képzetek szférája alá sorolták be; ugyanígy a** politikai, jogi, erkölcsi tudatot vallási vagy teológiai tudatnak és a politikai, jogi, erkölcsi embert, végső fokon „az embert" vallási lénynek nyilvánították. A vallás uralmát előfeltételként fogadták el. Apránként minden uralkodó viszonyt vallási viszonynak nyilvánítottak és kultusszá változtattak át, a jog kultuszává, az állam kultuszává stb. Mindenütt csak dogmákkal és a dogmákba vetett hittel volt dolguk. A világot mind nagyobb terjedelemben kanonizálták, míg végül a tiszteletreméltó Szent Max en bloc*** szentté avathatta és ezzel egyszer és mindenkorra elintézhette.

Az óhegeliánusok mindent *megértettek*, mihelyt egy hegeli logikai kategóriára visszavezették. Az ifjúhegeliánusok mindent *kritizáltak*, amennyiben vallási képzeteket fogtak rá, illetve teológiainak nyilvánították. Az ifjúhegeliánusok megegyeznek az óhegeliánusokkal abban a hitben, hogy a vallás, a fogalmak, az általános uralkodik a fennálló világon. Csakhogy ők harcolnak ez ellen az uralom mint bitorlás ellen, melyet azok törvényes uralomként ünnepelnek.

Minthogy ezek az ifjúhegeliánusok a képzeteket, gondolatokat, fogalmakat, egyáltalában az általuk önállósított tudat termékeit az emberek tulajdonképpeni béklyóinak tartják — ugyanúgy, ahogyan az óhegeliánusok az emberi társadalom igazi kötelékeinek nyilvánítják őket —, magától értetődik, hogy az ifjú-

* *A tisztázatban áthúzva:*, amely azzal az igénnyel lépett fel, hogy ő a világ abszolút megváltója minden bajtól. Ezek a filozófusok állandóan a vallást tekintették és kezelték úgy, mint minden nekik ellenszenves viszony végső okát, mint ősellenséget — *Szerk.*

** *A tisztázatban áthúzva:* metafizikai — *Szerk.*

*** — általában, mindenestül — *Szerk.*

hegeliánusoknak csak a tudat ezen illúziói ellen kell is küzdeniök*. Minthogy fantáziájuk szerint az emberek viszonyai, minden tevékenykedésük, béklyóik és korlátaik tudatuk termékei, ezért az ifjúhegeliánusok következetesen azt az erkölcsi posztulátumot állítják az emberek elé, hogy jelenlegi tudatukat cseréljék fel az emberi, kritikai vagy egoisztikus tudattal és ezáltal törjék szét korlátaikat. Ez a követelés, hogy tudatunkat megváltoztassuk, arra a követelésre fut ki, hogy a fennállót másképpen magyarázzuk, vagyis más magyarázat segítségével ismerjük el. Az ifjúhegeliánus ideológusok állítólag „világrengető" frázisaik ellenére a legnagyobb konzervatívok. A legifjabbak közülük tevékenységükre a helyes kifejezést találták meg, mikor azt állítják, hogy csak „*frázisok*" ellen harcolnak. Csak azt felejtik el, hogy e frázisokkal ők maguk is csupán frázisokat szegeznek szembe, és hogy a valóságos fennálló világ** ellen semmiképpen sem küzdenek, ha csupán e világ frázisai ellen küzdenek. Az egyetlen eredmény, amire ez a filozófiai kritika vitte, egynéhány — méghozzá egyoldalú — vallástörténelmi felvilágosítás a kereszténységről; minden egyéb állításuk csupán további felcicomázása azon igényüknek, hogy ezeket a jelentéktelen felvilágosításokat világtörténelmi felfedezéseknek tekintsék.

E filozófusok közül egyiknek sem jutott eszébe, hogy a német filozófiának a német valósággal való összefüggését, kritikájuknak saját anyagi környezetükkel való összefüggését kutassák.***

Az előfeltételek, amelyekkel kezdjük, nem önkényesek, nem dogmák, hanem valóságos előfeltételek, amelyektől csak a képzeletben lehet elvonatkoztatni. Ezek az előfeltételek a valóságos egyének, cselekvésük és anyagi életfeltételeik, mind azok, amelyeket készentaláltak, mind azok, amelyeket saját cselekvésükkel hoztak létre. Ezek az előfeltételek tehát tisztán tapasztalati úton megállapíthatók.

Minden emberi történelem első előfeltétele természetesen eleven emberi egyének létezése.° Az első megállapítandó tényállás tehát ezeknek az egyéneknek testi szervezete és általa adott viszonyuk a rajtuk kívüli természethez. Itt természetesen nem térhetünk ki sem maguknak az embereknek fizikai miben-

* *A tisztázatban áthúzva:* és hogy az uralkodó tudat megváltoztatása a cél, amelyre törekszenek — *Szerk.*

** *A tisztázatban áthúzva:* változatlan marad — *Szerk.*

*** *Itt véget ér a tisztázat (ezután $^2/_3$ oldal üres). Innen kezdve a főkézirat szövegét adjuk. A tisztázatban fennmarad: másik szövegrészt a fejezet végén közöljük; lásd 126—129. old.* — *Szerk.*

° *Áthúzva:* Ezeknek az egyéneknek első *történelmi* cselekedete, amely által megkülönböztetik magukat az állatoktól, nem az, hogy gondolkoznak, hanem hogy *létfenntartási eszközeiket termelni* kezdik. — *Szerk.*

létére, sem pedig az emberek által készentalált természeti feltételekre: a földtani, hegy- és vízrajzi, éghajlati és egyéb viszonyokra.* Minden történetírásnak ezekből a természeti alapzatokból, valamint abból a módosulásukból kell kiindulnia, amelyet a történelem folyamán az emberek cselekvése idézett elő rajtuk.

Az embereket az állatoktól megkülönböztethetjük a tudattal, a vallással, vagy amivel akarjuk. Ők maguk akkor kezdik magukat az állatoktól megkülönböztetni, amikor *termelni* kezdik létfenntartási eszközeiket; olyan lépés ez, amelyet testi szervezetük szab meg. Azzal, hogy létfenntartási eszközeiket termelik, az emberek közvetve magát az anyagi életüket termelik.

Az a mód, ahogyan az emberek létfenntartási eszközeiket termelik, mindenekelőtt maguknak a készentalált és újratermelendő létfenntartási eszközöknek a mibenlététől függ.

A termelésnek ezt a módját nem szabad pusztán abból a szempontból néznünk, hogy ez az egyének fizikai létezésének újratermelése. Hanem ez már ezen egyének tevékenységének egy meghatározott mikéntje, életük megnyilvánításának egy meghatározott mikéntje, egy meghatározott *életmódjuk*. Ahogyan az egyének életüket megnyilvánítják, olyanok ők maguk. Az tehát, hogy mik,** egybevág termelésükkel, mind azzal, *amit* termelnek, mind pedig azzal, *ahogy* termelnek. Hogy tehát az egyének mik, az termelésük anyagi feltételeitől függ.

E termelés csak a *népesség megszaporodásával* jelentkezik. Ez megint előfeltételezi az egyének egymás közötti *érintkezését*[46]. Ennek az érintkezésnek a formáját megint csak a termelés szabja meg.***

A tényállás tehát ez: meghatározott egyének, akik meghatározott módon termelő tevékenységet fejtenek ki, ezekbe a meghatározott társadalmi és politikai viszonyokba lépnek. Az empirikus megfigyelés° minden egyes esetben empirikusan és minden misztifikáció és spekuláció nélkül fel kell hogy mutassa a társadalmi és politikai tagozódásnak a termeléssel való összefüggését. A társadalmi tagozódás és az állam mindenkor meghatározott egyének életfolyamatából áll elő, de nem aszerint, amilyennek ezek az egyének a maguk vagy a mások elképzelésében megjelennek, hanem aszerint, amilyenek *tényleg*, vagyis amiképpen ténykednek, amiképpen az anyagi termelést végzik, tehát amiképpen

* *Áthúzva:* Ezek a viszonyok szabjak meg azonban nemcsak az emberek eredeti, természetadta szervezetét, nevezetesen a faji különbségeket, hanem egész tovabbi fejlődésüket vagy nem-fejlődésüket is mind a mai napig. — *Szerk.*

** *Áthúzva:* megmutatkozik termelési módjukban, mind abban, *amit* termelnek, mind abban, ahogyan — *Szerk.*

*** *Ez a két bekezdés egy különálló, számozatlan lapon áll. — Szerk.*

° *Áthúzva:* amely egyszerűen a valóságos tényekhez tartja magát, képes lesz — *Szerk*

meghatározott anyagi és önkényüktől független korlátok, előfeltételek és körülmények között tevékenykednek.*

Az eszméknek, képzeteknek, a tudatnak a termelése először is közvetlenül bele van szőve az emberek anyagi tevékenységébe és anyagi érintkezésébe, a valóságos élet nyelvébe. A képzetalkotás, gondolkodás, az emberek szellemi érintkezése itt még anyagi magatartásuk közvetlen folyományaként jelenik meg. A szellemi termelésre, ahogyan az egy nép politikájának, törvényeinek, erkölcsének, vallásának, metafizikájának stb. nyelvében testet ölt, ugyanez áll. Az emberek termelik képzeteiket, eszméiket stb., de a tényleges, tevékenykedő emberek, ahogyan őket termelőerőik és az azoknak megfelelő érintkezés egy meghatározott fejlettsége — fel egészen a legtágabb érintkezési alakulatokig — feltételezi. A tudat [Bewusstsein] sohasem lehet más, mint a tudatos lét [bewusstes Sein], az emberek léte pedig az ő tényleges életfolyamatuk. Ha az emberek és viszonyaik az egész ideológiában, mint valami camera obscurában**, fejük tetejére állítva jelennek meg, ez a jelenség éppúgy történelmi életfolyamatukból ered, mint ahogy a recehártyán a tárgyak megfordítása közvetlen fizikai életfolyamatukból.

Szöges ellentétben a német filozófiával, amely az égből száll le a földre, itt a földről szállunk fel az égbe. Vagyis nem abból indulunk ki, amit az emberek mondanak, elképzelnek, beképzelnek, nem is a mondott, gondolt, elképzelt, beképzelt emberekből, hogy innen eljussunk a hús-vér emberekhez; a valóságosan tevékeny emberekből indulunk ki és az ő valóságos életfolyamatukból ábrázoljuk ez életfolyamat ideológiai tükröződéseinek és visszhangjainak fejlődését is. Az emberek agyában levő ködképződmények is az ő anyagi, empirikusan megállapítható és anyagi előfeltételekhez kötött életfolyamatuk szükségszerű párlatai. Az erkölcs, vallás, metafizika és egyéb ideológia és a nekik megfelelő tudatformák ilyenképpen nem tartják meg többé az önállóság látszatát. Nincsen történetük, nincsen fejlődésük, hanem az anyagi termelésüket és anyagi érintkezésüket kifejlesztő emberek ezzel a valóságukkal együtt gondolkodásukat és gondolkodásuk termékeit is megváltoztatják. Nem a tudat határ-

* *Áthúzva:* Azok a képzetek, amelyeket ezek az egyének alkotnak maguknak, azok vagy a természethez való viszonyukról, vagy egymáshoz való viszonyukról, vagy saját mibenlétükről alkotott képzetek. Világos, hogy mindezekben az esetekben ezek a képzetek az egyének valóságos viszonyainak és tevékenységének, termelésüknek, érintkezésüknek, társadalmi és politikai szervezetüknek — valóságos vagy illuzórikus — tudatbeli kifejezései. Ellenkező véleményt csak az vallhat, aki a valóságos, anyagilag megszabott egyének szellemén kívül még valami külön szellemet is előfeltételez. Ha ez egyének valóságos viszonyainak tudatbeli kifejezése illuzórikus, ha az emberek képzeteikben fejtetőre állítják valóságukat, ez ismét korlátolt anyagi tevékenységi módjuknak és ebből fakadó korlátolt társadalmi viszonyaiknak a következménye. — *Szerk.*

** – – sötétkamrában — *Szerk.*

rozza meg az életet, hanem az élet határozza meg a tudatot. Az első szemléleti módban a tudatból indulnak ki mint az eleven egyénből, a másodikban, amely megfelel a valóságos életnek, magukból a valóságos, eleven egyénekből és a tudatot csakis mint az *ő* tudatukat szemlélik.

Ez a szemléleti mód nem előfeltételnélküli. A valóságos előfeltételekből indul ki, s egy pillanatra sem tér el tőlük. Előfeltételei: az emberek, nem valamilyen fantasztikus lezártságban és rögzítettségben, hanem valóságos, empirikusan szemléletes fejlődési folyamatukban, mely meghatározott feltételek között megy végbe. Mihelyt ezt a tevékeny életfolyamatot ábrázoljuk, a történelem többé nem holt tények gyűjteménye, mint a még ugyancsak elvont empirikusoknál, nem is képzelt szubjektumok képzelt cselekvése, mint az idealistáknál.

Ott, ahol a spekuláció végéhez ér, a valóságos életnél kezdődik tehát a valódi, pozitív tudomány, az emberek gyakorlati tevékenykedésének, gyakorlati fejlődési folyamatának ábrázolása. A tudatról szóló frázisok végükhöz érnek, helyükre valódi tudásnak kell lépnie. A valóság ábrázolásával az önálló filozófia elveszíti létezési közegét. Helyére legfeljebb a legáltalánosabb eredmények összefoglalása léphet, amelyek az emberek történeti fejlődésének szemléletéből vonhatók el. Ezeknek az elvonatkoztatásoknak önmagukban, a valóságos történelemtől elválasztva, egyáltalán nincs értékük. Csak arra szolgálhatnak, hogy a történeti anyag rendezését megkönnyítsék, egyes rétegeinek egymásutánját jelezzék. De semmiképpen sem adnak — a filozófia módjára — receptet vagy szkémát, amelyhez a történelmi korszakokat hozzá lehet nyesegetni. Ellenkezőleg, a nehézség éppen ott kezdődik, amikor* az anyag — akár egy elmúlt korszaké, akár a jelené — szemügyrevételéhez és rendezéséhez, a valóságos ábrázoláshoz fogunk. E nehézségek elhárítását olyan előfeltételek szabják meg, amelyek semmiképpen sem adhatók itt meg, hanem amelyek csak az egyes korszakokban élő egyének valóságos életfolyamatának és cselekvésének tanulmányozásából adódnak. Néhány ilyen elvonatkoztatást, amelyet mi az ideológiával szemben alkalmazunk, itt kiemelünk és történeti példákon megvilágítjuk őket.**

[...]*** a valóságban és a *gyakorlati* materialista, azaz a *kommunista* számára arról van szó, hogy a fennálló világot forradalmasítsa, a készentalált dolgokat gyakorlatilag megtámadja és megváltoztassa. Ha Feuerbachnál hellyel-közzel találhatók is ilyesféle szemléletek, sohasem jutnak túl elszigetelt sejtéseken, és

* *Áthúzva:* a történeti anyag szemügyrevételéhez és rendezéséhez, a különböző rétegek valóságos tényszerű összefüggésének felkutatásához fogunk. — *Szerk.*

** *Ezután* 1/4 *oldal üres.* — *Szerk.*

*** *A szövegrész eleje hiányzik. Széljegyzet itt és a következő két kéziratoldalon:* Feuerbach — *Szerk.*

általános szemléleti módjára sokkalta kevesebb a befolyásuk, semhogy másként, mint fejlődésképes csírákként jöhessenek itt tekintetbe. Az érzéki világ Feuerbach-féle „felfogása" egyfelől e világ puszta szemléletére és másfelől a puszta érzetre korlátozódik: „*az* embert" teszi a „valóságos, történelmi emberek helyébe". „*Az* ember" realiter „a német". Az első esetben, az érzéki világ *szemléletében*, szükségképpen olyan dolgokba ütközik, amelyek ellentmondanak tudatának és érzésének, amelyek zavarják az érzéki világ minden része közötti, jelesül pedig az ember és a természet közötti általa előfeltételezett harmóniát.

(N. B. Nem az a hiba, hogy Feuerbach a kézenfekvőt, az érzéki *látszatot* alárendeli az érzéki tényállás pontosabb megvizsgálása útján megállapított érzéki valóságnak, hanem az, hogy végeredményben nem tud megbirkózni az érzékiséggel anélkül, hogy azt ne a *filozófus* „szemével", vagyis „szemüvegén át" nézze.)

Hogy ezeket kiküszöbölje, kénytelen kettős szemlélethez menekülni: egy profán szemlélethez, amely csak a „kézenfekvőt" látja a dolgokban, és egy magasabb, filozófiaihoz, amely meglátja „igazi lényegüket". Nem látja, hogy az őt körülvevő érzéki világ nem közvetlenül öröktől fogva adott, önmagával mindig egyenlő dolog, hanem az iparkodás [Industrie] és a társadalmi állapot terméke, mégpedig abban az értelemben, hogy történelmi termék, számtalan nemzedék tevékenységének eredménye, amelyek közül mindegyik az előtte járónak a vállán állott, annak iparát és érintkezését továbbfejlesztette, társadalmi rendjét a változott szükségletek szerint módosította. Még a legegyszerűbb „érzéki bizonyosság" tárgyai is csak a társadalmi fejlődés, az ipar és a kereskedelmi érintkezés által adottak számára. A cseresznyefa, mint csaknem minden gyümölcsfa, tudvalevőleg csak néhány évszázaddal ezelőtt, a *kereskedelem* révén származott át a mi égövünk alá és ezért csupán egy meghatározott társadalom e cselekvése *által*, egy meghatározott időben vált adottá Feuerbach „érzéki bizonyossága" számára. Egyébként, ha a dolgokat így fogjuk fel, amilyenek valóban és ahogyan történtek, minden mélyértelmű filozófiai probléma — mint alább még világosabban ki fog derülni — egész egyszerűen empirikus ténnyé oldódik fel. Így például az a fontos kérdés, hogy milyen az ember viszonya a természethez (vagy akár, mint Bruno mondja (110. old.[47]), milyenek az „ellentétek a természetben és a történelemben", mintha ez két egymástól elválasztott „dolog" lenne, s mintha az embernek nem mindig egy történelmi természettel és egy természeti történelemmel volna dolga), amelyből a „szubsztanciáról" és „öntudatról" szóló valamennyi „kifürkészhetetlen nagy mű"[48] származott —, ez a kérdés magától szétfoszlik, ha átlátjuk, hogy „az embernek a természettel való" annyit magasztalt „egysége" az iparban elejétől fogva fennállt és minden korszakban az ipar kisebb vagy nagyobb fejlettsége szerint másképpen állt fenn, éppúgy, mint az embernek a természettel való „küzdelme", amíg termelőerői megfelelő bázison ki nem fejlődtek. Az ipar és a kereskedelem, az életszükség-

letek termelése és cseréje megszabják az elosztást, a különböző társadalmi osztályok tagozódását, s ezek viszont megszabják amazok végzésének módját — és így van az, hogy Feuerbach például Manchesterben csak gyárakat és gépeket lát, holott száz évvel ezelőtt csak rokkákat és szövőszékeket lehetett látni, vagy a római Campagnában csak legelőket és mocsarakat fedez fel, holott Augustus idejében csupán római tőkések szőlleit és villáit találta volna. Feuerbach nevezetesen a természettudományi szemléletről beszél, titkokat említ meg, amelyek csak a fizikus és a vegyész szeme előtt tárulnak fel; de ipar és kereskedelem nélkül hol volna a természettudomány? Hiszen még ez a „tiszta" természettudomány is mind célját, mind anyagát csak a kereskedelem és ipar, az emberek érzéki tevékenysége által kapja meg.

Ez a tevékenység, ez a folytonos érzéki munkálkodás és alkotás, ez a termelés olyannyira alapzata az egész érzéki világnak — amint az jelenleg létezik —, hogy ha csak egy esztendőre is megszakadna, Feuerbach nemcsak a természeti világban lelne óriási változást, hanem az egész emberi világot és saját szemléleti képességét, sőt saját létezését is igen hamar hiányolná. Igaz, hogy emellett fennmarad a külső természet elsődlegessége, és igaz, hogy mindez nem alkalmazható az őseredeti, generatio aequivoca* által létrehozott emberekre; de ennek a megkülönböztetésnek csak annyiban van értelme, amennyiben az embert a természettől megkülönböztetettnek tekintjük. Egyébként ez az emberi történelmet megelőző természet nem az a természet, amelyben Feuerbach él, nem az a természet, amely manapság, talán egyes újabb eredetű déltengeri korallszigeteken kívül, bárhol is létezik, tehát Feuerbach számára sem létezik.

Feuerbachnak mindenesetre megvan az a nagy előnye a „tiszta" materialistákkal szemben, hogy átlátja, hogy az ember is „érzéki tárgy"; de eltekintve attól, hogy az embert csak „érzéki tárgyként", nem pedig „érzéki tevékenységként" fogja fel, minthogy ebben is megmarad az elmélet keretei közt, az embereket nem adott társadalmi összefüggésükben fogja fel, nem meglevő életfeltételeik között, amelyek azzá tették őket, amik, ezért sohasem jut el a valóban létező, tevékeny emberekhez, hanem megáll „az ember" elvontságánál, és csak arra képes, hogy a „valódi, egyéni, hús-vér embert" az érzetben elismerje, vagyis nem ismer másféle „emberi viszonyokat" „ember és ember között", mint a szeretetet és barátságot, méghozzá eszményítve. Nem bírálja a jelenlegi életviszonyokat. Sohasem jut el tehát odáig, hogy az érzéki világot az azt alkotó egyének együttes eleven érzéki *tevékenységeként* fogja fel, és ezért, amikor például egészséges emberek helyett egy sereg görvélykóros, agyondolgozott és tüdővészes éhenkórászt lát, kénytelen a „magasabb szemlélethez" és az „emberi nemben" való eszmei „kiegyenlítődéshez" menekülni, tehát éppen ott kénytelen visszaesni az idealizmusba, ahol a kommunista materialista mind az ipar,

* — ősnemzés — *Szerk.*

mind a társadalmi tagozódás átformálásának szükségességét és együttal feltételét látja.

Ahol Feuerbach materialista, ott a történelem nem szerepel nála, ahol pedig a történelmet tekintetbe veszi, ott nem materialista. Nála materializmus és történelem teljesen különesik, ami egyébként már a mondottakból magyarázódik.*

Történelem

Az előfeltételnélküli németeknél azzal kell kezdenünk, hogy leszögezzük minden emberi létezésnek, tehát minden történelemnek is első előfeltételét, nevezetesen azt az előfeltételt, hogy az embereknek ahhoz, hogy „történelmet csinálhassanak", meg kell élniök. Az élethez azonban mindenekelőtt evés és ivás, lakás, ruházat és még egy és más szükséges.** Az első történelmi tett tehát e szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök előállítása, magának az anyagi életnek a termelése, márpedig ez olyan történelmi tett, minden történelemnek olyan alapfeltétele, amelyet még ma is, mint évezredekkel ezelőtt, naponként és óránként teljesíteni kell, hogy az ember egyáltalán életben maradhasson. Még akkor is, ha az érzékiség, mint Szent Brunónál, egy botra, a minimumra redukálódik, akkor is előfeltételezi e bot megtermelésének tevékenységét. Minden történeti felfogásnak tehát az az első követelménye, hogy ezt az alapvető tényt egész jelentőségében és egész kiterjedésében megfigyeljük és érvényre juttassuk. Ezt a németek tudvalevően sohasem tették meg, ezért soha nem volt *földi* bázisuk a történelemhez és következésképpen soha nem volt történetírójuk sem. A franciák és angolok, még ha e ténynek az úgynevezett történelemmel való összefüggését csupán szerfelett egyoldalúan fogták is fel, jelesül mindaddig, amíg foglyai voltak a politikai ideológiának, mégis megtették az első kísérleteket arra, hogy a történetírásnak materialista bázist adjanak, amennyiben ők írtak először történelmi műveket a polgári társadalomról, a kereskedelemről és az iparról. — A második az, hogy maga a kielégített első szükséglet, a kielégítés cselekvése és a kielégítésnek már megszerzett szerszáma új szükségletekhez vezet — és új szükségleteknek ez a megteremtése az első történelmi tett. Itt tüstént megmutatkozik, milyen szellem szülötte a németek nagy történelmi

* *Áthúzva:* Ha itt mégis behatóbban foglalkozunk a történelemmel, ezt azért tesszük, mert a németek megszokták, hogy a „történelem" és „történelmi" szavaknál minden lehetőt elképzeljenek, csak nem a valóságost; ennek tündöklő bizonysága nevezetesen az „aranyszájú" Szent Bruno.

A következő bekezdés élének magasságában széljegyzet: Történelem — Szerk.

** *Széljegyzet: Hegel.* Geológiai, vízrajzi stb. viszonyok. Az emberi testek. Szükséglet, munka — *Szerk.*

bölcsessége, akik ott, ahol a pozitív anyagból kifogynak és ahol nem teológiai, politikai vagy irodalmi értelmetlenségről tárgyalnak, egyáltalán nem is történelemről, hanem „történelemelőtti kor" eseményeiről beszélnek, anélkül azonban, hogy felvilágosítanának bennünket arról, miképpen jutunk e „történelemelőtti kornak" nevezett értelmetlenségből a tulajdonképpeni történelembe, — bár másfelől történelmi spekulációjuk előszeretettel erre a „történelemelőtti korra" veti rá magát, mert azt hiszi, hogy itt biztonságban van a „nyers tény" beavatkozásaitól, és azért is, mert itt spekulációs hajlamát szabadjára engedheti és ezerszámra teremthet és dönthet le hipotéziseket. — A harmadik viszony, amely itt már eleve belép a történelmi fejlődésbe, az, hogy az emberek, akik saját életüket naponként újra megtermelik, kezdenek más embereket termelni, szaporodni — a férfi és nő, szülők és gyermekek közötti viszony, a *család*. Ez a család, amely kezdetben az egyetlen társadalmi viszony, a későbbiekben, amikor a megszaporodott szükségletek új társadalmi viszonyokat és az emberek megszaporodott száma új szükségleteket teremt, alárendeltté válik (kivéve Németországban), és akkor a létező empirikus adatokra támaszkodva kell tárgyalni és kifejteni, nem pedig a „család fogalmára" támaszkodva, mint az Németországban szokásos. Egyébként a társadalmi tevékenységnek ezt a három oldalát nem három különböző fokozatként kell felfogni, hanem csak három oldalként, vagy, hogy a németek számára világosan írjunk: három „mozzanatként", amelyek a történelem legkezdete és az első emberek óta egymás mellett léteztek és a történelemben még ma is érvényesülnek. — Az élet termelése, mind a saját életé a munkában, mind az idegen életé a nemzésben, most már azonnal kettős viszonyként jelenik meg — egyfelől természeti, másfelől társadalmi viszonyként —, társadalmiként abban az értelemben, hogy ezen több egyén együttműködését értjük, egyre megy, hogy az milyen feltételek között, milyen módon és milyen célból történik. Ebből következik, hogy egy meghatározott termelési mód vagy ipari fejlődési fok mindig az együttműködés meghatározott módjával vagy meghatározott társadalmi fejlődési fokkal jár együtt, és az együttműködésnek ez a módja maga is „termelőerő"; hogy az emberek számára hozzáférhető termelőerők mennyisége szabja meg a társadalmi állapotot, hogy tehát az „emberiség történetét" mindig az ipar és a csere történetével összefüggésben kell tanulmányozni és feldolgozni. De az is világos, miért lehetetlen Németországban ilyen történelmet írni, minthogy ehhez a németeknek nemcsak felfogóképességük és anyaguk, hanem „érzéki bizonyosságuk" sincs, és a Rajnán túl e dolgok felől nem lehet tapasztalatokat szerezni, mert ott már semmiféle történelem sem játszódik le. Tehát már eleve kitűnik, hogy materialisztikus összefüggés van az emberek között, amelyet a szükségletek és a termelés módja szabnak meg, és amely olyan régi, mint az emberek maguk — olyan összefüggés, amely mindig új formákat ölt és ezért „történelem", anélkül is, hogy bárminő politikai vagy vallási nonsens léteznék, amely az embereket még külön

összetartaná. Csak most, miután az eredeti, történelmi viszonyoknak már négy mozzanatát, négy oldalát szemügyre vettük, csak most látjuk, hogy az embernek* „tudata" is van.** De ez sincs eleve, mint „tiszta" tudat. A „szellemre" eleve ránehezedik az az átok, hogy „meg van terhelve" anyaggal, amely itt megmozgatott légrétegek, hangok, egyszóval a nyelv formájában lép fel. A nyelv olyan régi, mint a tudat — a nyelv *maga* a gyakorlati, más emberek számára is létező, tehát a magam számára is csak ezáltal létező valóságos tudat, és a nyelv, miként a tudat, csak a más emberekkel való érintkezés szükségletéből, kénytelenségéből keletkezik.*** Ahol viszony létezik, ott az számomra létezik, az állat nem „*viszonyul*" semmihez és egyáltalában nem viszonyul. Az állat számára másokhoz való viszonya nem viszonyként létezik. A tudat tehát már eleve társadalmi termék és az is marad, ameddig emberek egyáltalában léteznek. A tudat eleinte természetesen csupán a *legközelebbi* érzéki környezetről való tudat és a maga tudatára ébredő egyénen kívüli más személyekkel és dolgokkal való korlátolt összefüggés tudata; egyidejűleg tudata a természetnek, amely kezdetben teljesen idegen, mindenható és megtámadhatatlan hatalomként lép szembe az emberekkel, amelyhez az emberek teljesen állati módon viszonyulnak, amely félelmet ébreszt bennük, mint az állatban, és ily módon a természetnek tisztán állati tudata (természetvallás) — éppen azért, mert a természet még alig ment át történelmi módosításon; másrészt megvan annak a szükségszerűségnek a tudata, hogy a környező egyénekkel kapcsolatba kell lépni, annak a tudatnak kezdete, hogy az ember egyáltalában társadalomban él. Ez a kezdet éppolyan állati, mint e fok társadalmi élete maga, pusztán csordatudat, s az ember itt a birkától csak abban különbözik, hogy tudata helyettesíti az ösztönt, vagy hogy ösztöne tudatos. Itt mindjárt láthatjuk: Ezt a természetvallást vagy ezt a természethez való meghatározott viszonyulást a társadalmi forma szabja meg és megfordítva. Itt, mint mindenütt, kiviláglik természet és ember azonossága oly módon is, hogy az embereknek a természethez való korlátolt viszonya megszabja az emberek korlátolt viszonyát egymáshoz, és egymáshoz való korlátolt viszonyuk a természethez való korlátolt viszonyukat. E birkatudat vagy törzsi tudat további fejlődése és kialakulása a termelékenység fokozódásának, a szükségletek szaporodásának és a mindkettő alapjául szolgáló népességszaporulatnak a következménye. Ezzel kifejlődik a munka megosztása, amely eredetileg nem volt más, mint a munkának a nemi aktusban való megosztása, majd a munkának olyan megosztása, amely természetes képesség (például testi

* *Áthúzva:* egyebek között „szelleme" is van, és hogy ez a „szellem" „tudatként" „nyilvánul". — *Szerk.*

** *Széljegyzet:* Az embereknek azért van történetük, mert életüket *termelniök* kell, éspedig *meghatározott* módon: ez fizikai szervezetük által adott; csakúgy mint tudatuk. — *Szerk.*

*** *Áthúzva:* Környezetemhez való viszonyom a tudatom. — *Szerk.*

erő), szükségletek, véletlenek stb. stb. által önmagától vagy „természetadta módon" jön létre.* A munka megosztása csak attól a pillanattól válik valóban megosztássá, amikor bekövetkezik az anyagi és szellemi munka megosztása.** Ettől a pillanattól kezdve a tudat valóban azt képzelheti, hogy valami más, mint a fennálló gyakorlat tudata, hogy *valóságosan* képzelhet [vorstellen] valamit anélkül, hogy valami valóságosat képviselne [vorstellen] — ettől a pillanattól kezdve a tudatnak módjában áll, hogy emancipálja magát a világtól és áttérjen a „tiszta" elmélet, teológia, filozófia, erkölcs stb. kialakítására. De még ha ez az elmélet, teológia, filozófia, erkölcs stb. ellentmondásba kerül is a fennálló viszonyokkal, ez csak azért történhetik, mert a fennálló társadalmi viszonyok ellentmondásba kerültek a fennálló termelőerővel — ami egyébként a viszonyok egy meghatározott nemzeti körében azért is történhetik,*** mert az ellentmondás nem ebben a nemzeti környezetben, hanem eme nemzeti tudat és a többi nemzet gyakorlata között, tehát egy nemzet nemzeti és általános tudata között° lép fel°°.

Egyébként teljesen egyre megy, mihez kezd a tudat egy szál magában; ebből az egész szemétből csak arra az egy eredményre jutunk, hogy ez a három mozzanat, a termelőerő, a társadalmi állapot és a tudat egymással ellentmondásba kerülhet és kell kerülnie, mert a *munka megosztásával* adva van annak lehetősége, sőt valósága, hogy a szellemi és anyagi tevékenység —°°° hogy az élvezet és a munka, termelés és fogyasztás más-más egyéneknek jusson, az pedig, hogy ne kerüljenek ellentmondásba, csak úgy lehetséges, ha a munka megosztását ismét megszüntetik. Egyébként magától értetődik, hogy a „kísértetek", „kötelékek", „magasabb lény", „fogalom", „aggályosság" látszólag csak az elszigetelt egyén idealisztikus szellemi kifejezése, képzete, azoknak a nagyon is empirikus béklyóknak és korlátoknak képzete, amelyeken belül az élet termelési módja és az azzal összefüggő érintkezési forma mozog.+

* *Széljegyzet; áthúzva:* Az emberek tudatukat a valóságos történelmi fejlődésen belül fejlesztik ki. A munka megosztása által — *Szerk.*

** *Széljegyzet:* Ezzel egybeesik az ideológusok első formája — *papok.* — *Szerk.*

*** *Széljegyzet: Vallás.* A németek és az *ideológia* mint olyan — *Szerk.*

° *Áthúzva:* (mint most Németországban) — *Szerk.*

°° *Áthúzva:* amikor is aztán ennek a nemzetnek a szemében — mivelhogy ez az ellentmondás látszólag csak a nemzeti tudaton belüli ellentmondásként jelenik meg — úgy tűnik, hogy a harc is erre a nemzeti ganajra korlátozódik, éppen mert ez a nemzet a magán- és magáért-való ganaj — *Szerk.*

°°° *Széljegyzet; áthúzva:* Tevékenység és gondolkodás, vagyis gondolattalan tevékenység és tétlen gondolat — *Szerk.*

+ *Áthúzva:* Fennálló gazdasági korlátoknak ez az idealisztikus kifejezése nem tisztán elméleti csupán, hanem megvan a gyakorlati tudatban is, vagyis a magát emancipáló és a fennálló termelési móddal ellentmondásba kerülő tudat nem csupán vallásokat és filozófiákat alkot, hanem államokat is. — *Szerk.*

A munka megosztásával, amelyben mindezek az ellentmondások adva vannak és amely a maga részéről ismét a munkának a családban való természetadta megosztásán és a társadalomnak egyes, egymással ellentett családokra való szétválásán nyugszik, egyidejűleg az *elosztás* is adva van, mégpedig a munkának és termékeinek mind mennyiségre, mind minőségre *egyenlőtlen* elosztása, tehát a tulajdon, amelynek a családban, ahol a nő és a gyermekek a férfi rabszolgái, megvan már a csírája, az első formája. A családban levő, persze még nagyon kezdetleges, latens rabszolgaság az első tulajdon, amely egyébként itt már tökéletesen megfelel a modern közgazdászok definíciójának, amely szerint a tulajdon idegen munkaerő feletti rendelkezés. Egyébként munkamegosztás és magántulajdon azonos kifejezések — az egyikben ugyanazt jelentik ki a tevékenységre vonatkoztatva, amit a másikban a tevékenység termékére vonatkozólag jelentenek ki. — A munka megosztásával továbbá egyszersmind adva van az ellentmondás az egyes egyén vagy az egyes család érdeke és az egymással érintkező valamennyi egyén közösségi érdeke között; ez a közösségi érdek pedig nem csupán a képzetben létezik, mint valami „általános", hanem mindenekelőtt a valóságban, mint azoknak az egyéneknek kölcsönös függősége, akik között a munka megoszlik.

Éppen a különös és közösségi érdek ezen ellentmondásából kifolyólag a közösségi érdek mint *állam* önálló alakulást ölt, különválva a valóságos egyedi és össz-érdekektől, és ugyanakkor illuzórikus közösségiségként, de mindig a minden családi és törzsi tömörülésben meglevő kötelékek reális bázisán, aminők a hús és vér, a nyelv, a munka nagyobb mérvű megosztása és egyéb érdekek — különösen pedig, mint később ki fogjuk fejteni, a munka megosztása által már feltételezett osztályok reális bázisán, amelyek minden ilyen emberi halmazatban elkülönülnek egymástól és amelyek közül egyik valamennyi többin uralkodik. Ebből következik, hogy az államon belül folyó minden harc, a demokrácia, arisztokrácia és monarchia közötti harc, a választójogért való harc stb. stb. - nem egyebek, mint azok az illuzórikus formák, amelyekben a különböző osztályok valóságos harcaikat egymás között megvívják (amiről a német teoretikusoknak halvány sejtelmük sincs, jóllehet a „Deutsch-Französische Jahrbücher"-ben és a „Szent család"-ban[49] elég útmutatást kaptak ehhez), következik továbbá az is, hogy minden uralomra törekvő osztálynak, még ha uralma — mint a proletariátus esetében — az egész régi társadalmi forma és egyáltalában az uralom megszüntetését feltételezi is, először a politikai hatalmat kell meghódítania, hogy a saját érdekét ismét az általánosként mutathassa be, amire az első percben kényszerítve van. Éppen mert az egyének *csak* különös érdeküket keresik, mely számukra nem esik egybe közösségi érdekükkel — az általános egyáltalában illuzórikus formája a közösségiségnek —, ezt mint számukra „idegen" és tőlük „független", mint magában ismét különös és sajátságos „általános"-érdeket juttatják érvényre, vagy nekik maguknak kell

ebben a meghasonlásban mozogniok, mint a demokráciában. Másrészt aztán a közösségi és illuzórikus közösségi érdekekkel állandóan *valóban* szembeforduló különérdekek *gyakorlati* harca is szükségessé teszi, hogy az illuzórikus „általános"-érdek mint állam *gyakorlatilag* közbelépjen és megfékezze őket.

És végül a munka megosztása mindjárt annak is első példája, hogy ameddig az emberek a természetadta társadalomban vannak, ameddig tehát létezik a hasadás a különös és közös érdek között, ameddig tehát a tevékenység megosztása nem önkéntes, hanem természetadta, addig az ember saját tette egy számára idegen, vele szembenálló hatalommá válik, amely őt leigázza, ahelyett, hogy ő uralkodnék felette. Amint ugyanis a munkát elkezdik megosztani, mindenki egy meghatározott kizárólagos tevékenységi kört kap, amelyet ráerőszakolnak, amelyből nem tud kikerülni; vadász, halász vagy pásztor vagy kritikai kritikus, és annak kell maradnia, ha nem akarja az élet fenntartásához szükséges eszközöket elveszíteni — a kommunista társadalomban viszont, ahol mindenkinek nem csak egy kizárólagos tevékenységi köre van, hanem bármely tetszőleges tevékenységi ágban kiképezheti magát, a társadalom szabályozza az általános termelést és éppen ezáltal lehetővé teszi számomra, hogy ma ezt, holnap azt tegyem, reggel vadásszam, délután halásszam, este állattenyésztéssel foglalkozzam, ebéd után kritizáljak, ahogy éppen kedvem tartja — anélkül, hogy valaha vadásszá, halásszá, pásztorrá vagy kritikussá válnék. A társadalmi tevékenységnek ez a megrögződése, az, hogy saját termékünk dologi hatalommá szilárdul felettünk, kinő ellenőrzésünk alól, keresztülhúzza várakozásainkat, semmivé teszi számításainkat — ez az egyik fő mozzanat az eddigi történelmi fejlődésben*.

A kommunizmus szemünkben nem *állapot*, amelyet létre kell hozni, nem *eszmény*, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi kommunizmusnak a *valóságos* mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti. E mozgalom feltételei a ma fennálló előfeltételből adódnak.

A társadalmi hatalom, vagyis az a megsokszorozott termelőerő, amely a különböző egyéneknek a munka megosztásában megszabott együttműködése által létrejön, ezen egyének számára — minthogy az együttműködés maga nem önkéntes, hanem természetadta — nem mint saját, egyesült hatalmuk jelenik meg, hanem mint idegen, rajtuk kívül álló erő, amelyről nem tudják, honnan és hova tart, amelyen tehát nem lehetnek már úrrá, amely most ellenkezőleg, sajátságos, az emberek akarásától és megfutásától[50] független, sőt ezt az akarást és megfutást éppen irányító szakaszok és fejlődési fokok sorozatán megy át.

* *Áthúzva:* és a tulajdonban, amely — kezdetben maguk az emberek által véghezvitt berendezkedés létére — a társadalomnak nemsokára egy saját, a tulajdonnak a megteremtői által semmiképp sem szándékolt fordulatot ad, amely mindenki számára szemléletes, aki nem ragadt benne az „öntudat" vagy az „Egyetlen" kátyújában — *Szerk.*

Ez az *„elidegenülés"* — hogy a filozófusok számára érthetően fejezzük ki magunkat — természetesen csak két *gyakorlati* előfeltétellel szüntethető meg. Hogy „elviselhetetlen" hatalommá váljék, vagyis olyan hatalommá, amely ellen forradalmat csinálnak, ahhoz az kell, hogy az emberiség tömegét teljesen „tulajdonnélküliként" hozza létre, s egyszersmind ellentmondásban a gazdagsággal és műveltséggel egy meglevő világával — amely gazdagság és műveltség a termelőerő nagy megnövekedését, fejlődésének magas fokát előfeltételezi; másrészt pedig a termelőerők e fejlődése (amivel egyben már adva van az emberek *világtörténelmi* — és nem helyi — létezésében meglevő empirikus existencia) már azért is abszolút szükségszerű gyakorlati előfeltétel, mert nélküle csak a *nélkülözést** tennék általánossá, tehát az *ínséggel* szükségképpen ismét megkezdődnék a harc a szükségesért s ismét előállna az egész régi szemét, továbbá, mert csak a termelőerőknek ezzel az egyetemes fejlődésével tételeződik az emberek *egyetemes* érintkezése, ennélfogva egyrészt valamennyi népben egyidejűleg létrehozza a „tulajdonnélküli" tömeg jelenségét (általános konkurrencia), mindegyik népet függővé teszi a többinek a forradalmasodásaitól, és végül *világtörténelmi*, empirikusan egyetemes egyéneket állít a helyi jellegű egyének helyébe. Enélkül 1. a kommunizmus csak mint helyi jelenség létezhetnék, 2. magának az érintkezésnek a *hatalmai* nem fejlődhettek volna ki mint *egyetemes*, s ezért elviselhetetlen hatalmak, hazaisütetű-babonás „körülmények" maradtak volna, és 3. az érintkezés minden bővülése megszüntetné a helyi kommunizmust. A kommunizmus empirikusan csak az uralkodó népek tetteként „egyszerre" és egyidejűleg lehetséges, ez pedig a termelőerő egyetemes fejlődését és a vele összefüggő világérintkezést előfeltételezi. Egyébként olyan emberek tömege, akik *pusztán* munkások — a tőkétől vagy bármilyen korlátolt kielégüléstől elrekesztett tömeges munkáserő —, és ezért magának ennek a munkának mint biztosított életforrásnak** már nem időleges elvesztése is a konkurrencia folytán előfeltételezi a *világpiacot*. A proletariátus*** tehát csak *világtörténelmileg* létezhetik, mint ahogy akciója, a kommunizmus egyáltalában csak mint „világtörténelmi" létezés lehet meg; mint az egyének világtörténelmi létezése, vagyis mint az egyéneknek olyan létezése, amely közvetlenül összekapcsolódik a világtörténelemmel.°

Máskülönben hogyan lehetett volna például a tulajdonnak egyáltalában történelme, hogyan ölthetett volna különböző alakokat, és teszem a földtulajdon hogyan nyomulhatott volna — a különböző meglevő előfeltételeknek meg-

* *A sor fölé írva:* inség — *Szerk.*

** *A sor fölé írva:* a merőben bizonytalan helyzet — *Szerk*

*** *Áthúzva:* előfeltételezi tehát a világtörténelmet mint *gyakorlati* empirikus létezést. — *Szerk.*

° *Ez a bekezdés pótlólag betoldva a jobbhasábon, ezzel a jelzettel: Kommunizmus — Szerk.*

felelően — Franciaországban a szétparcellázottságtól a kevés kézben való centralizálás, Angliában a kevés kézben való centralizáltságtól a szétparcellázás felé, amint ma valóban ez a helyzet? Vagy hogy van az, hogy a kereskedelem, amely pedig nem egyéb, mint különböző egyének és országok termékeinek cseréje, az egész világ felett uralkodik a kereslet és kínálat viszonya révén — olyan viszony ez, amely, mint egy angol közgazdász mondja, az antik végzethez hasonlóan lebeg a föld felett s láthatatlan kézzel szerencsét és balszerencsét oszt az embereknek, birodalmakat alapít és birodalmakat rombol szét, népeket támaszt és tüntet el —, míg a bázis, a magántulajdon megszüntetésével, a termelés kommunista szabályozásával és azon idegenségnek ebben rejlő megsemmisítésével, amellyel az emberek saját termékükhöz viszonyulnak, a kereslet és kínálat viszonyának hatalma semmivé foszlik és az emberek a cserét, a termelést, kölcsönös viszonyulásuk módját ismét hatalmukba kerítik?

A valamennyi eddigi történelmi fokon meglevő termelőerők által megszabott és viszont maga is megszabó érintkezési forma a *polgári társadalom*, amelynek, mint már az előbbiekből kitűnik, az egyszerű család és az összetett család, az úgynevezett törzsi rendszer az előfeltétele és alapzata, és amelynek közelebbi meghatározásait már az előbbiek tartalmazzák. Már itt megmutatkozik, hogy ez a polgári társadalom minden történelem igazi kohója és színtere, és hogy milyen képtelenség a valóságos viszonyokat elhanyagoló eddigi történetfelfogás, amely a nagy-hűhós hadi és politikai színjátékokra szorítkozott.*

A tudat termeléséről

A történelem nem egyéb, mint az egyes nemzedékek egymásutánja, amelyek mindegyike kiaknázza azokat az anyagokat, tőkéket, termelőerőket, amelyeket valamennyi elődje reá hagyományozott, ilyenképpen tehát egyfelől a ráhagyott tevékenységet folytatja egészen megváltozott körülmények között, másfelől pedig a régi körülményeket módosítja egészen megváltozott tevékenységgel; s ezt mármost spekulatív módon úgy lehet kiforgatni, hogy a későbbi történelmet a korábbinak céljává teszik, például azt állítják, hogy Amerika felfedezésének az volt a célja, hogy elősegítse a francia forradalom kirobbanását, ami által azután a történelem megkapja a maga külön céljait és „személlyé válik más sze-

* *A kéziratban még ez következik:* Eddig az emberi tevékenységnek főleg csak az egyik oldalát, a *természetnek* az emberek által való *megmunkálását* vettük szemügyre. A másik oldal, *az embereknek az emberek* által való *megmunkálása* — —

Széljegyzet: Érintkezés és termelőerő

Az állam eredete és az állam viszonya a polgári társadalomhoz.

Ezután $^1/_6$ oldal üres. — Szerk.

mélyek mellett" (amilyenek: „Öntudat", „Kritika", „Egyetlen" stb.), holott az, amit a korábbi történelem „rendeltetésének", „céljának", „csírájának", „eszméjének" jelölnek meg, nem egyéb, mint elvonatkoztatás a későbbi történelemből, elvonatkoztatás abból az aktív befolyásból, amelyet a korábbi történelem a későbbire gyakorol. — Minél jobban kiterjednek mármost e fejlődés folyamán az egyes körök, amelyek egymásra hatnak, minél jobban megsemmisül az egyes nemzetiségek eredeti lezártsága a kifejlett termelési mód, érintkezés és a munkának a különböző nemzetek között ezáltal természetadta módon létrehozott megosztása révén, a történelem annál inkább világtörténelemmé válik, úgyhogy például ha Angliában egy gépet találnak fel, amely Indiában és Kínában számtalan munkást foszt meg kenyerétől és ezeknek a birodalmaknak egész létezési formáját felforgatja, ez a találmány világtörténelmi ténnyé válik; vagy például a cukor és a kávé világtörténelmi jelentőségüket a XIX. században azzal bizonyították be, hogy a napóleoni kontinentális rendszer[51] által e termékekben előidézett hiány a németeket Napóleon ellen felkelésre bírta és így az 1813-as dicsőséges felszabadító háború reális bázisa lett. Ebből következik, hogy a történelemnek ez a világtörténelemmé való átváltozása nem az „öntudatnak", világszellemnek vagy másvalamilyen metafizikai kísértetnek merőben elvont tette, hanem teljesen anyagi, empirikusan kimutatható tett, olyan tett, amelyre minden egyén, ahogy jár és kel, eszik, iszik és öltözik, bizonyítékot nyújt*.

Az eddigi történelemben persze szintúgy empirikus tény, hogy az egyes egyének, tevékenységüknek világtörténelmivé való kiterjedésével, mindinkább egy számukra idegen hatalom igája alá kerültek (ezt a nyomást aztán az úgynevezett világszellem stb. gonosz tréfájának is elképzelték), amely hatalom mind tömegesebb lett és végső fokon *világpiacként* mutatkozik meg. De éppannyira empirikusan megalapozott az is, hogy amikor a kommunista forradalom megdönti a fennálló társadalmi állapotot (erről alább lesz szó) és — ami ezzel azonos — megszünteti a magántulajdont, ezáltal ez a német teoretikusok számára oly titokzatos hatalom felbomlik és akkor minden egyes egyén felszabadítása abban a mértékben válik valóra, amilyenben a történelem teljesen világtörténelemmé változik át.** Hogy az egyén valóságos szellemi gazdagsága teljes

* *Áthúzva:* — maga Szent Max Stirner a hátán hordozza a világtörténelmet és mindennap eszi és issza, mint hajdanta Urunk Jézus Krisztus testét és vérét. Következik tehát, hogy a „világtörténelemben" az egyének éppannyira ugyanazok a tulajdonosok, mint a diákok és szabad varrólányok minden stirneri „egyesületében", és a világtörténelem megintcsak naponta termeli őt, az Egyetlent, aki a sajátmaga terméke, minthogy neki ennie, innia és ruházkodnia kell; az „Einziger etc."-beli idézetek, akárcsak Szent Maxnak Hess és más félreeső emberek elleni polémiája,[52] bizonyítják, mennyire terméke ő szellemileg is a világtörténelemnek. — *Szerk.*

** *Széljegyzet: A tudat termeléséről — Szerk.*

egészében valóságos vonatkozásainak gazdagságától függ, az a fentiekből világos. Az egyes egyének csak ezáltal szabadulnak meg a különböző nemzeti és helyi korlátoktól, kerülnek gyakorlati vonatkozásba az egész világ termelésével (szellemi termelésével is), és kerülnek abba a helyzetbe, hogy az egész föld e mindenoldalú termelését (az emberek alkotásait) élvezhessék. A *mindenoldalú* függőség, az egyének *világtörténelmi* együttműködésének ez a természetadta formája, e kommunista forradalom által átalakul az azon hatalmak fölötti ellenőrzéssé és tudatos uralkodássá, amelyek az emberek egymásra-hatásából keletkeztek, de eddig teljesen idegen hatalmakként félelmet ébresztettek bennük és uralkodtak őrajtuk. Ezt a szemléletet mármost ismét fel lehet fogni spekulatív-idealisztikusan, vagyis fantasztikusan az „emberi nem önlétrehozásaként" (a „társadalom mint szubjektum"), és ezáltal az egymással összefüggésben álló egyének egymás után következő sorát el lehet képzelni egyetlen egyénként, aki végbeviszi a misztériumot, hogy önmagát létrehozza. Itt megmutatkozik, hogy az egyének készítik ugyan *egymást*, mind fizikailag, mind szellemileg, de nem készítik önmagukat, sem Szent Bruno értelmetlenségében,* sem az „Egyetlen", a „kész" ember értelmében.**

Végül a kifejtett történetfelfogásból még a következő eredményeket kapjuk: 1. a termelőerők fejlődésében bekövetkezik egy fok, amelyen olyan termelőerők és érintkezési eszközök jönnek létre, amelyek a fennálló viszonyok között csak bajt okoznak, amelyek többé nem termelőerők, hanem rombolóerők (gépi berendezés és pénz) — és ami ezzel összefügg, létrejön egy osztály, amely a társadalom minden terhét kénytelen viselni, anélkül, hogy előnyeit élvezné, amely a társadalomból kiszorítva valamennyi többi osztállyal a leghatározottabb ellentétbe kényszerül; olyan osztály, amely a társadalom összes tagjainak többségét alkotja, és amelytől kiindul a gyökeres forradalom szükségességének tudata, a kommunista tudat, amely természetesen más osztályok soraiban is kialakulhat a szóbanforgó osztály helyzetének szemléleténél fogva; 2. azok a feltételek, amelyek között meghatározott termelőerőket alkalmazni lehet, egy meghatározott társadalmi osztály uralmának feltételei, amelynek szociális, tulajdonából eredő hatalma a mindenkori államformában ölt *gyakorlati*-idealisztikus kifejezést,*** és ezért minden forradalmi harc egy addig uralkodó osztály ellen irányul; 3. minden eddigi forradalomban a tevékenység módja mindig érintetlen maradt, és csupán e tevékenység más felosztásáról, a munkának más személyekre való új elosztásáról volt szó, a kommunista forradalom

* *Egy áthúzott rész következik, amely kifejtve visszatér a „Szent Bruno" szövegében.* — *Szerk.*

** *Áthúzva:* Az előzőkből mármost adódik annyi, hogy az egyének, akiknek tudata kommunista, mihelyt a fennálló társadalommal ne[m] — *Szerk.*

*** *Széljegyzet:* az emberek érdekeltek a termelés mostani állapotának fenntartásában — *Szerk.*

viszont a tevékenység eddigi *módja* ellen irányul, a *munkát** kiküszöböli és az összes osztályok uralmát magukkal az osztályokkal együtt megszünteti, mert ezt a forradalmat az az osztály viszi véghez, amely a társadalomban már nem számít osztálynak, amelyet nem ismernek el osztálynak, amely már kifejezője minden osztály, nemzetiség stb. felbomlásának a mai társadalmon belül: és 4. e kommunista tudat tömeges létrehozásához és magának a dolognak a keresztülviteléhez egyaránt az emberek tömeges megváltozása szükséges, ami csakis gyakorlati mozgalomban, *forradalomban* mehet végbe; a forradalom tehát nemcsak azért szükséges, mert az *uralkodó* osztályt nem lehet más módon megdönteni, hanem azért is, mert a *megdöntő* osztály csak forradalomban juthat el odáig, hogy lerázza nyakáról a múlt egész szennyét és képessé váljék a társadalom új megalapozására.**

Ez a történetfelfogás tehát azon nyugszik, hogy a valóságos termelési folyamatot fejti ki — mégpedig a közvetlen élet anyagi termeléséből kiindulva —, és az ezzel a termelési móddal összefüggő és általa létrehozott érintkezési formát, tehát a polgári társadalmat a maga különböző fejlődési fokaiban*** az

* *Áthúzva:* a tevékenység modern formáját, amely alatt az uralma a [...] — *Szerk.*

** *Áthúzva:* Valamennyi kommunista mind Franciaországban, mind Angliában és Németországban már jóideje egyetért a forradalomnak ebben a szükségszerűségében, Szent Bruno viszont nyugodtan tovább álmodozik és úgy véli, hogy a „reális humanizmust", vagyis a kommunizmust csak azért állítják „a spiritualizmus helyére" (amelynek nincs is helye), hogy tiszteletben részesüljön. Akkor, álmodozik tovább, alkalmasint „elérkezik az üdvözülés, a föld a mennyországgá s a mennyország a földdé változik". (A hittudós még mindig nem tudja feledni a mennyországot.) „Akkor öröm és vigasság[53] zeng majd mennyei harmóniákban örökkön-örökké." (140. old.) A szent egyházatya azonban nagyon fog csodálkozni, amikor felvirrad majd rá a végítélet napja, amelyen mindez beteljesedik — a nap, amelynek hajnalpirja égő városok visszfénye lesz az égen, amikor e „mennyei harmóniák" közt a Marseillaise és a Carmagnole dallama zeng majd fülébe az elmaradhatatlan ágyúdörgéssel együtt és a guillotine veri hozzá a taktust; amikor az elvetemült „tömeg" ça ira, ça irá-t[54] üvölt s az „öntudatot" a lámpavas segítségével magasztalja fel. ⟨Szent Brunónak legkevésbé van oka arra, hogy épületes képet fessen az „örömről és vigasságról örökkön-örökké". A „feuerbachi szeretetvallás híveinek" úgy látszik mégis hát sajátságos képzetük van erről az „örömről és vigasságról" — ahol is egészen más dolgokról van szó, mint „mennyei harmóniákról". És jóllehet a szent férfiút elég pontosan ismerik, mégis lemondanak.⟩ Lemondunk arról a gyönyörűségről, hogy a priori megkonstruáljuk Szent Bruno ítéletnapi magatartását. ⟨Nehéz is eldönteni, hogy miként kell majd felfogni a forradalmas proletárokat [prolétaires en révolution]: úgy-e, mint „szubsztanciát", amely az öntudat ellen lázad, mint „tömeget", amely meg akarja dönteni a kritikát, vagy mint a szellem „emanációját", amely szellem azonban még hijával van a baueri gondolatok megemésztéséhez szükséges konzisztenciának.⟩

Széljegyzet: Szent Család

Az egész kéziratoldal fölé a lapszám helyére írva: Bauer

Az alább következő szöveg élére írva: Feuerbach — *Szerk.*

*** *Áthúzva:* és gyakorlati-idealisztikus tükörképében, az államban, — *Szerk.*

egész történelem alapzataként fogja fel és egyrészt cselekvésében mint államot ábrázolja, másrészt a tudat összes különböző elméleti termékeit és formáit, vallást, filozófiát, erkölcsöt stb. stb. belőle magyarázza és keletkezésük folyamatát belőlük kiindulva követi, ami által azután természetesen ábrázolni lehet a dolgot a maga teljességében (és ezért e különböző oldalaknak egymásra való kölcsönhatását is). Ennek a történetfelfogásnak nem kell, mint az idealisztikus történetszemléletnek, minden időszakban valamilyen kategória után kutatnia, hanem állandóan megmarad a reális történelmi *talajon*, nem a gyakorlatot magyarázza az eszméből, hanem az eszmealakulatokat az anyagi gyakorlatból, és ehhez mérten arra az eredményre is jut, hogy a tudat valamennyi formája és terméke nem szellemi kritika által, nem az „öntudatba" való feloldás vagy „lidérccé", „kísértetté", „rigolyává" való átváltoztatás által, hanem csakis azoknak a reális társadalmi viszonyoknak gyakorlati megdöntése által oldható fel, amelyekből ezek az idealista fantazmagóriák származtak — hogy nem a kritika, hanem a forradalom a hajtóereje a történelemnek, a vallás, a filozófia és az egyéb elmélet történetének is. Ez a történetfelfogás megmutatja, hogy a történelem nem ér véget azzal, hogy „szellemből való szellemként" feloldódik az „öntudatba", hanem hogy minden fokon készentalálható benne egy anyagi eredmény, a termelőerők egy összege, egy történelmileg megteremtett viszony a természethez és az egyének közt egymáshoz, amelyet minden nemzedék az előtte járótól örököl; a termelőerőknek, tőkéknek és körülményeknek egy tömege, amelyet egyfelől az új nemzedék módosít ugyan, de amely másfelől elő is írja az új nemzedék életfeltételeit, és meghatározott fejlődést, sajátlagos jelleget ad neki — hogy tehát a körülmények éppannyira alkotják az embereket, mint az emberek a körülményeket. A termelőerőknek, tőkéknek és társadalmi érintkezési formáknak ez az összege, amelyet mindegyik egyén és mindegyik nemzedék mint valami adottat készentalál, a reális alapja annak, amit a filozófusok „szubsztanciának" és az „ember lényegének" képzeltek el, amit istenítettek és ami ellen harcoltak, olyan reális alap, amelyet az emberek fejlődésére gyakorolt hatásaiban és befolyásaiban a legkevésbé sem zavar az, hogy ezek a filozófusok az „öntudat" és az „Egyetlen" megtestesüléseként lázadnak ellene. A különböző nemzedékek e készentalált életfeltételei döntik el azt is, hogy a történelemben időszakosan visszatérő forradalmi megrázkódtatás elég erős lesz-e arra vagy sem, hogy minden fennállónak a bázisát megdöntse és ha a teljes forradalmasodásnak ezek az anyagi elemei — nevezetesen egyfelől a meglevő termelőerők, másfelől olyan forradalmi tömegnek a képződése, amely nemcsak az eddigi társadalomnak egyes feltételei ellen indít forradalmat, hanem maga az eddigi „élettermelés", az „össztevékenység" ellen, amely e társadalom bázisa volt — nincsenek meg, akkor a gyakorlati fejlődés szempontjából teljesen közömbös, hogy ennek a forradalmasodásnak az *eszméjét* már százszor is kimondták — mint ezt a kommunizmus története bizonyítja.

Az egész eddigi történetfelfogás a történelemnek ezt a valóságos bázisát vagy teljesen figyelmen kívül hagyta, vagy csak mellékes dolognak tekintette, amelynek a történeti folyamattal semmiféle összefüggése nincs. Így aztán a történelmet mindig valami rajta kívül eső mérce szerint kell megírni; a valódi élettermelés őstörténetinek jelenik meg, a történelmi elem viszont úgy jelenik meg, mint ami el van választva a közönséges élettől s e világon kívül és fölötte lebeg. Az embereknek a természethez való viszonyát ily módon kirekesztik a történelemből, s ezáltal létrehozzák a természet és a történelem ellentétét. Ezért az eddigi felfogás a történelemben csak fejedelmek és államok politikai színjátékait, valamint vallási és egyáltalában elméleti harcokat láthatott és sajátlag minden történeti korszaknál *osztoznia* kellett *e korszak illúziójában*. Ha például egy korszak azt képzeli magáról, hogy tisztán „politikai" vagy „vallási" indítékok határozzák meg, jóllehet a „vallás" és a „politika" csak a korszak valódi indítékainak formái, történetírója elfogadja ezt a nézetet. Ezeknek a meghatározott embereknek a valóságos gyakorlatukról alkotott „képzelmét", „képzetét" átváltoztatják a kizárólagosan meghatározó és aktív hatalommá, amely ezeknek az embereknek a gyakorlatán uralkodik és azt meghatározza. Ha a munka megosztásának az a kezdetleges formája, amely az indiaiaknál és egyiptomiaknál fordul elő, e népek államában és vallásában a kasztrendszert hívja életre, a történetíró azt hiszi, hogy a kasztrendszer az a hatalom, amely ezt a kezdetleges társadalmi formát létrehozta. A franciák és angolok legalább megmaradnak a politikai illúziónál, amely még legközelebb áll a valósághoz, a németek viszont a „tiszta szellem" tartományában mozognak és a vallási illúziót teszik meg a történelem hajtóerejévé. A hegeli történetfilozófia az utolsó, „legtisztább kifejezésére" hozott következtetése ennek az egész német történetírásnak, amelyben nem valóságos, de még csak nem is politikai érdekekről, hanem tiszta gondolatokról van szó, és amelynek aztán Szent Bruno szemében is úgy kell megjelennie, mint „gondolatok" sorozatának, melyek közül az egyik felfalja a másikat s végül elsüllyed az „öntudatban", és még következetesebben Szent Max Stirner szemében, aki az egész valóságos történelemről semmit sem tud, e történeti folyamatnak szükségképpen úgy kellett megjelennie, mint pusztán „lovag-", rabló- és kísértet-történetnek, amelynek látomásaitól természetesen csak a „szentségtelenség" révén tud megmenekedni.* Ez a felfogás valóban vallási jellegű, feltételezi, hogy a vallásos ember volt az ősember, akitől minden történelem kiindul, és képzeletében a vallási fantázia-termelést teszi a létfenntartási eszközöknek és magának az életnek valóságos termelése helyébe. Ez az egész történetfelfogás, felbomlásával és a belőle eredő kételyekkel és aggályokkal együtt, pusztán *nemzeti* ügye a németeknek és csak helyi érdeke van

* *Széljegyzet:* Az úgynevezett *objektív* történetírás éppen abban állott, hogy a történeti viszonyokat a tevékenységtől elválasztva fogta fel. Reakciós jelleg. — *Szerk.*

Németország számára, mint például annak a fontos, újabban többszörösen megtárgyalt kérdésnek: tulajdonképpen hogyan is jutunk „Isten országából az ember országába", mintha ez az „Isten országa" valaha is másutt létezett volna, mint a képzeletben és mintha a nagytudományú urak, anélkül, hogy tudnák, nem mindig „az ember országában" élnének, amelyhez most az utat keresik, és mintha az a tudományos szórakozás — mert nem több annál —, hogy megmagyarázzuk ennek az elméleti légvárépítésnek kuriózumát, éppen megfordítva nem abban állna, hogy keletkezését a valóságos földi viszonyokból mutatjuk ki. Egyáltalában ezeknél a németeknél mindig arról van szó, hogy a készentalált értelmetlenséget valamilyen más hóbortban oldják fel, vagyis előfeltételezzék, hogy ennek az egész értelmetlenségnek egyáltalában valami külön *értelme* van, amelyet ki kell deríteni, holott csak arról van szó, hogy ezeket az elméleti frázisokat a fennálló valóságos viszonyokból megmagyarázzuk. E frázisok valódi, gyakorlati feloldását, e képzeteknek az emberek tudatából való eltávolítását, mint már mondottuk, megváltozott körülmények, nem pedig elméleti levezetések viszik végbe. Az emberek tömege, vagyis a proletariátus számára ezek az elméleti képzetek nem léteznek, számukra tehát nem is kell őket feloldani, és ha ennek a tömegnek volt is valaha egynémely elméleti képzete, például vallása, azokat a körülmények most már rég feloldották.

E kérdések és megoldások tisztán nemzeti mivolta még abban is megmutatkozik, hogy ezek a teoretikusok egész komolyan azt hiszik, hogy olyan agyszülemények, mint „az istenember", „az ember" stb., álltak a történelem egyes korszakainak élén — Szent Bruno egészen odáig megy, hogy azt állítja: csak „a kritika és a kritikusok csinálták a történelmet" —, és ha történelmi konstrukciókra szánják rá magukat, minden korábbi dolgon a legnagyobb sietséggel átugranak és a „mongolságról" tüstént a tulajdonképpeni „tartalmas" történetre, nevezetesen a „Hallische" és „Deutsche Jahrbücher"-nek, valamint a hegeli iskola általános civakodássá való felbomlásának történetére térnek át. Minden más nemzetet, minden valóságos eseményt elfelejtenek, a theatrum mundi* a lipcsei könyvpiacra és a „Kritika", az „Ember" és az „Egyetlen" kölcsönös viszálykodásaira korlátozódik. Ha a teória esetleg egyszer rászánja magát valóban történelmi témák tárgyalására, amilyen például a XVIII. század, akkor is csak a képzetek történetét nyújtja, elszakítva a tényektől és a gyakorlati fejlődésektől, amelyek alapjukul szolgálnak, és ezt is csupán azzal a szándékkal, hogy ezt a kort tökéletlen előfokként, az igazi történelmi kornak, azaz az 1840—44-es német filozófusháborúság korának még korlátolt előfutárjaként ábrázolja. Ennek a célnak — hogy ti. a régebbi történelmet azért írják meg, hogy egy nem-történelmi személynek és fantáziáinak dicsőségét annál fényesebben ragyogtassák — megfelel azután az, hogy semmiféle valóban történelmi

* — világ színpada — *Szerk.*

eseményt, még a politikának a történelembe való igazán történelmi beavatkozásait sem említik meg, ehelyett egy nem tanulmányokon, hanem konstrukciókon és irodalmi pletykahistóriákon nyugvó mesét adnak — miként azt Szent Bruno tette immár feledésbe merült „Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts"-jában[55]. Ezek a fellengző és fennhéjázó gondolat-szatócsok, akik azt hiszik magukról, hogy végtelen magasan állnak minden nemzeti előítélet felett, a gyakorlatban tehát még sokkal nemzetibbek, mint azok a sörfiliszterek, akik Németország egységéről álmodoznak. Más népek tetteit nem is ismerik el történelminek, Németországban, Németországnak és Németországért élnek, a Rajna-dalt[56] egyházi énekké változtatják és meghódítják Elzászt és Lotaringiát, csakhogy a francia állam helyett a francia filozófiát lopják meg és francia tartományok helyett francia gondolatokat germanizálnak. Venedey úr kozmopolita Szent Brunóhoz és Szent Maxhoz képest, akik az elmélet világuralmával Németország világuralmát proklamálják.*

E fejtegetésekből az is kitűnik, mennyire csalódik Feuerbach, midőn („Wigand's Vierteljahrsschrift", 1845, II. köt.[57]) magát „köz-ember" voltára hivatkozva kommunistának nyilvánítja, a „kommunistát" „*az*" ember prédikátumává változtatja, tehát azt hiszi, hogy a kommunista szót, amely a fennálló világban egy meghatározott forradalmi párt hívét jelenti, megint csak puszta kategóriává változtathatja át. Feuerbach egész levezetése az emberek egymáshoz való viszonyát illetően csak annak a bizonyítására fut ki, hogy az embereknek szükségük van és *mindig szükségük volt* egymásra. Ennek a ténynek a tudatát akarja megalapozni, tehát, akár a többi teoretikus, csak egy *fennálló* tény helyes tudatát akarja létrehozni, míg a valóságos kommunista számára az a feladat, hogy ezt a fennállót megdöntse. Egyébként teljességgel elismerjük, hogy Feuerbach akkor, amikor éppen *ennek* a ténynek a tudatát igyekszik megteremteni, olyan messzire megy, amennyire egy teoretikus egyáltalán elmehet anélkül, hogy megszűnnék teoretikus és filozófus lenni. Jellemző azonban, hogy Szent Bruno és Szent Max azonnal Feuerbachnak a kommunistáról alkotott képzetét teszik az igazi kommunista helyébe, ami részben már azért történik, hogy a kommunizmus ellen is mint „szellemből való szellem", mint filozófiai kategória, mint egyívású ellenfél ellen küzdhessenek — Szent Bruno részéről pedig még pragmatikus okokból is. Példaképpen a fennálló elismerésére és egyben félreismerésére, amiben Feuerbach még mindig osztozik ellenfeleinkkel, emlékeztetünk a „Philosophie der Zukunft" ama helyére,[58] ahol kifejti, hogy egy dolog vagy ember léte egyúttal lénye is, hogy egy állati vagy emberi egyén meghatározott létezési viszonyai, életmódja és tevékenysége az,

* *Egy áthúzott csonka rész következik, amely csekély eltéréssel visszatér a „Szent Bruno" szövegében; élére írva:* Bauer

Az alább következő szöveg az áthúzott rész helyébe iktatva; élére írva: Feuerbach — *Szerk.*

amiben „lénye" magát kielégültnek érzi. Minden kivételt itt kifejezetten úgy fog fel, mint szerencsétlen véletlent, abnormitást, amelyen nem lehet változtatni. Ha tehát a proletárok milliói korántsem érzik magukat életviszonyaikban kielégülteknek, ha „létük" [...]*

Az uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az az osztály, amely a társadalom uralkodó *anyagi* hatalma, az egyszersmind uralkodó *szellemi* hatalma is. Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik, úgyhogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatai, akik híján vannak a szellemi termelés eszközeinek, átlagban neki vannak alávetve. Az uralkodó gondolatok nem egyebek, mint az uralkodó anyagi viszonyok eszmei kifejezése, a gondolatként megfogalmazott uralkodó anyagi viszonyok; tehát éppen azoké a viszonyoké, amelyek az egyik osztályt uralkodóvá teszik, vagyis ez osztály uralmának gondolatai. Az egyéneknek, akik az uralkodó osztályt alkotják, egyebek között tudatuk is van és ennélfogva gondolkodnak; amennyiben tehát mint osztály uralkodnak és egy történelmi korszakot egész terjedelmében meghatároznak, magától értetődik, hogy ezt egész kiterjedésükben teszik, tehát egyebek között mint gondolkodók, mint gondolatok termelői is uralkodnak, koruk gondolatainak termelését és elosztását szabályozzák; hogy tehát gondolataik a korszak uralkodó gondolatai. Olyan korban például és olyan országban, ahol királyi hatalom, arisztokrácia és burzsoázia vetekszik az uralomért, ahol tehát az uralom megoszlik, uralkodó gondolatként a hatalommegoszlás tana jelentkezik, amelyet immár „örök törvényként" mondanak ki. — A munka megosztása, amelyet már fentebb ([85—88.] old.) az eddigi történelem egyik fő hatalmaként leltünk fel, most az uralkodó osztályban is nyilvánul mint a szellemi és anyagi munka megosztása, úgyhogy ezen az osztályon belül az egyik rész az illető osztály gondolkodóiként lép fel (az osztály aktív konceptív ideológusaiként, akik ez osztály önmagáról táplált illúziójának kialakítását teszik fő megélhetési águkká), míg a többiek ezekhez a gondolatokhoz és illúziókhoz inkább passzív és receptív módon viszonyulnak, mert ők a valóságban az aktív tagjai az osztálynak és kevesebb idejük van ahhoz, hogy saját magukról illúziókat és gondolatokat alkossanak. Ezen az osztályon belül az osztálynak ez a kettéhasadása még a két rész bizonyos szembehelyezkedéséig és ellenségességéig is fejlődhetik, ez azonban minden olyan gyakorlati összeütközésnél, amikor maga az osztály kerül veszélybe, magától megszűnik, s ekkor aztán még a látszata is eltűnik annak, mintha az uralkodó gondolatok nem az uralkodó osztály gondolatai lennének és ez osztály hatalmától megkülönböz-

* *A folytatás hiányzik. A következő fennmaradt kéziratoldal egy áthúzott rész végével kezdődik, amely csekély eltéréssel visszatér a „Szent Max" szövegében. — Szerk.*

tetett hatalmuk volna. Forradalmi gondolatok létezése egy bizonyos korszakban már előfeltételezi egy forradalmi osztály létezését, amelynek előfeltételeiről már fentebb ([89–90.] old.) elmondottuk a szükségeset.

Ha mármost a történelmi folyamat felfogásában az uralkodó osztály gondolatait eloldozzuk magától az uralkodó osztálytól, ha önállósítjuk őket, ha megállunk ott, hogy egy korszakban ezek meg ezek a gondolatok uralkodtak, anélkül, hogy törődnénk e gondolatok termelésének feltételeivel és termelőikkel, ha tehát mellőzzük a gondolatok alapjául szolgáló egyéneket és világállapotokat, akkor például azt mondhatjuk, hogy abban a korban, amikor az arisztokrácia uralkodott, a becsület, hűség stb. fogalmai, a burzsoázia uralma alatt pedig a szabadság, egyenlőség stb. fogalmai uralkodtak.* Maga az uralkodó osztály átlagban ezt képzeli. Ez a történetfelfogás, amely minden történetíróban, kiváltképpen a XVIII. század óta, közös, szükségképpen arra a jelenségre bukkan, hogy egyre elvontabb gondolatok uralkodnak, vagyis olyan gondolatok, amelyek mindinkább az általánosság formáját öltik. Minden új osztály ugyanis, amely egy előtte uralkodó osztály helyébe lép, kényszerül, már csak azért is, hogy célját keresztülvigye, a maga érdekét a társadalom valamennyi tagjának közösségi érdekeként feltüntetni, vagyis eszmeileg kifejezve: gondolatainak az általánosság formáját adni, azokat úgy feltüntetni, mint egyedül ésszerű, általános érvényű gondolatokat. A forradalmasító osztály, már csak azért is, mert egy *osztállyal* áll szemben, eleve nem mint osztály, hanem mint az egész társadalom képviselője lép fel, a társadalom teljes tömegeként jelenik meg az egyedüli, uralkodó osztállyal szemben.** Ezt azért teheti, mert kezdetben érdeke még valóban inkább összefügg valamennyi többi nem-uralkodó osztály közösségi érdekével, mert az eddigi viszonyok nyomása alatt még nem fejlődhetett ki egy különös osztály különös érdekeként. Győzelme tehát a többi, uralomra nem jutó osztályok számos egyénének is hasznára válik, de csak annyiban, hogy ezeknek az egyéneknek most módot ad az uralkodó osztályba való felemelkedésre. Midőn a francia burzsoázia megdöntötte az arisztokrácia uralmát, ezáltal sok proletárnak lehetővé tette, hogy a proletariátus fölé emelkedjék, de csak amennyiben burzsoává vált. Ennélfogva minden új osztály csupán szélesebb bázison hozza létre az uralmát, mint amilyen az addig ural-

* *Áthúzva:* Ezek az „uralkodó fogalmak" annál általánosabb és átfogóbb formát öltenek majd, minél inkább kényszerül az uralkodó osztály a maga érdekét a társadalom valamennyi tagjának érdekeként ábrázolni. Magának az uralkodó osztálynak átlagban az a képzete, hogy ezek a fogalmai uralkodnak, és csak annyiban különbözteti meg ezeket a régebbi korszakok uralkodó képzeteitől, hogy örök igazságoknak ábrázolja őket. — *Szerk.*

** *Széljegyzet:* (Az általánosság megfelel: 1. az osztálynak kontra rend, 2. a konkurrenciának, világérintkezésnek stb., 3. az uralkodó osztály nagyszámúságának, 4. a *közösségi* érdekek illúziójának — kezdetben ez az illúzió igaz —, 5. az ideológusok csalatkozásának és a munka megosztásának.) — *Szerk.*

-kodó osztályé volt, viszont később aztán annál élesebben és mélyebben fejlődik is ki a nem-uralkodó osztályok ellentéte a most uralkodóval szemben. Mind a kettő feltételezi, hogy ez új uralkodó osztály ellen folytatandó harc megint az eddigi társadalmi állapotok határozottabb, gyökeresebb tagadására tör, mintsem azt valamennyi eddigi uralomra törekvő osztály tehette.

Ez az egész látszat, mintha egy meghatározott osztály uralma csupán bizonyos gondolatok uralma lenne, természetesen magától véget ér, mihelyt egyáltalában az osztályok uralma nem lesz a társadalmi rend formája többé, mihelyt tehát nem szükséges többé egy különös érdeket általános érdeknek vagy „az általánost" uralkodónak feltüntetni.

Miután már az uralkodó gondolatokat elválasztották az uralkodó egyéntől és mindenekelőtt a termelési mód egy adott fokából eredő viszonyoktól, és ennek folytán létrejött az az eredmény, hogy a történelemben mindig gondolatok uralkodnak, akkor nagyon könnyű e különböző gondolatokból „*a* gondolatot", az eszmét stb., mint a történelemben uralkodót, elvonatkoztatni és ezzel mindezeket az egyes gondolatokat és fogalmakat *a* magát a történelemben kifejtő fogalom „önmeghatározásaiként" felfogni.* Ezt tette a spekulatív filozófia. Hegel maga vallja be a „Geschichtsphilosophie"[59] végén, hogy ő „csakis a *fogalom* kifejlésének menetét vizsgálta" és a történelemben az „igazi *teodiceát*" ábrázolta (446. old.). Most aztán ismét vissza lehet nyúlni „a fogalom" termelőire, a teoretikusokra, ideológusokra és filozófusokra, és akkor arra az eredményre jutnak, hogy kezdettől fogva a filozófusok, a gondolkodók mint olyanok uralkodtak mindenkoron a történelemben, — ezt az eredményt, mint láttuk, már Hegel is kimondta.** Az egész bűvészet tehát, hogy a történelemben a szellem fennhatóságát (Stirnernél hierarchiáját) mutassák ki, a következő három műfogásra szorítkozik.

N° 1. Az empirikus okokból, empirikus feltételek mellett és anyagi egyénenként uralkodók gondolatait el kell választani ezektől az uralkodóktól és ily módon elismerni a gondolatok vagy illúziók uralmát a történelemben.

N° 2. Ebbe a gondolaturalomba rendet kell bevinni, az egymásra következő uralkodó gondolatok között misztikus összefüggést kimutatni, amit azáltal visznek végbe, hogy a „fogalom önmeghatározásaiként" fogják fel őket (ez azért lehetséges, mert e gondolatok empirikus alapzatuk közvetítésével csakugyan összefüggenek egymással, és mert *puszta* gondolatokként felfogva önmegkülönböztetésekké, a gondolkodás által tett különbségekké válnak).

* *Széljegyzet:* Akkor azután az is természetes, hogy az emberek összes viszonyait az ember fogalmából, az elképzelt emberből, az ember lényegéből, *az* emberből lehet levezetni. — *Szerk.*

** *Egy áthúzott rész következik, amely csekély eltéréssel visszatér a „Szent Max" szövegében.*

A következő mondat az áthúzott rész helyébe iktatva. — Szerk.

N° 3. Hogy ezen „önmagát meghatározó fogalom" misztikus külszínét kiküszöbölják, személlyé — „az öntudattá" — vagy, hogy aztán igazán materialistáknak mutatkozzanak, egy sereg személlyé változtatják át, akik „a fogalmat" képviselik a történelemben, „a gondolkodókká", a „filozófusokká", az ideológusokká, és ezeket aztán megintcsak a történelem csinálóiként, „az őrök tanácsaként", az uralkodókként fogják fel.* Ezzel eltávolították a történelemből valamennyi materialisztikus elemet és most már nyugodtan megereszthetik spekulatív paripájuk gyeplőjét.**

Ezt a történeti módszert, amely Németországban — s hogy miért kiváltképp ott — uralkodott, egyáltalában az ideológusok illúziójával való összefüggésből — például a jogászok, politikusok (köztük a gyakorlati államférfiak) illúzióiból, e fickók dogmatikus ábrándozásaiból és ferdítéseiből — kell kifejteni, s ez az illúzió egészen egyszerűen gyakorlati helyzetükből, foglalkozásukból és a munka megosztásából magyarázódik.

A közönséges életben minden shop-keeper*** nagyon jól meg tudja különböztetni azt, aminek valaki magát kiadja, attól, ami valóban, a mi történetírásunk ellenben még nem jutott el ehhez a triviális felismeréshez. Minden korról szóra elhiszi, amit az önmagáról mond és magáról képzel.°

Az érintkezési forma termelése

[...]°° található. Az elsőből a munka egy kialakult megosztásának és egy kiterjedt kereskedelemnek az előfeltétele adódik, a másodikból a helyhezkötöttség. Az elsőnél az egyéneket együvé kell hozni, a másodiknál az egyének az adott termelési szerszám mellett maguk is mint termelési szerszámok vannak jelen. Itt előtérbe lép tehát a különbség a természetadta és a civilizáció által megteremtett termelési szerszámok között. A szántóföld (a víz stb.) természetadta termelési szerszámnak tekinthető. Az első esetben, a természetadta termelési szerszám esetében, az egyének a természet alá vannak besorolva, a második esetben egy munkatermék alá. Az első esetben ezért a tulajdon (földtulajdon) is mint közvetlen, természetadta uralom, a második esetben mint a

* *Széljegyzet:* Az ember = a „gondolkodó emberi szellemmel". — *Szerk.*

** *Egy áthúzott rész következik, amely csekély eltéréssel visszatér a „Szent Max" szövegében.*

A következő bekezdés az áthúzott rész helyébe iktatva. — *Szerk.*

*** — szatócs — *Szerk.*

° *Egy áthúzott rész következik, amely csekély eltéréssel és tömörítéssel visszatér a „Szent Max" szövegében.* — *Szerk.*

°° *Négy kéziratoldal hiányzik. A hiányzó részben valószínűleg új szakasz kezdődött.* — *Szerk.*

munka, sajátlag a felhalmozott munka, a tőke uralma jelenik meg. Az első eset előfeltételezi, hogy az egyének valamilyen kötelék, mint akár a család, a törzs, maga a föld stb. által összetartoznak; a második, hogy egymástól függetlenek és csak a csere tartja össze őket. Az első esetben a csere főként az emberek és a természet közötti csere, olyan csere, amelyben az egyiknek munkáját a másiknak termékeire cserélik; a második esetben túlnyomóan emberek egymás közötti cseréje. Az első esetben elegendő az átlagos emberi értelem, testi és szellemi tevékenység még nem is válik szét; a második esetben a szellemi és testi munka megosztásának gyakorlatilag végbe kellett már mennie. Az első esetben a tulajdonosnak a nem-tulajdonosok feletti uralma személyi viszonyokon, egyfajta közösségen nyugodhatik; a második esetben dologi alakot kellett öltenie valami harmadikban, a pénzben. Az első esetben létezik ugyan a kisipar, de a természetadta termelési szerszám használata alá besorolva, és ezért a munka nincs elosztva különböző egyénekre; a második esetben az ipar csak a munka megosztásában és általa áll fenn.

Eddig a termelési szerszámokból indultunk ki, és már itt megmutatkozott, hogy az ipar bizonyos fejlődési fokain szükséges a magántulajdon. Az industrie extractive-ban* a magántulajdon még teljesen egybeesik a munkával; a kisiparban és minden eddigi mezőgazdaságban a tulajdon a meglevő termelési szerszámok szükségszerű következménye; a nagyiparban a termelési szerszám és a magántulajdon közötti ellentmondás csak a nagyiparnak a terméke, s létrehozásához a nagyiparnak már nagyon fejlettnek kell lennie. Tehát a magántulajdon megszüntetése is csak a nagyiparral lehetséges.

Az anyagi és szellemi munka legnagyobb megosztása a város és falu különválása. A város és falu közötti ellentét a barbárságból a civilizációba, a törzsi rendszerből az államba, a helyi keretekből a nemzetbe való átmenettel kezdődik és végigvonul a civilizáció egész történetén mind a mai napig (az Anti-Corn-Law-League[60]). — A várossal együtt adva van a közigazgatásnak, a rendőrségnek, az adóknak stb., egyszóval a községi rendszernek és ezzel egyáltalában a politikának a szükségessége. Itt mutatkozott meg először a népességnek két nagy osztályra való megoszlása, amely közvetlenül a munka megosztásán és a termelési szerszámokon nyugszik. A város már a népesség, a termelési szerszámok, a tőke, az élvezetek, a szükségletek koncentrációjának ténye, a falu viszont éppen az ellentett tényt, az elszigetelődést és egyedülállóságot szemlélteti. A város és falu közötti ellentét csak a magántulajdonon belül létezhetik. Ez az ellentét a legkirívóbb kifejezése annak, hogy az egyén be van sorolva a munka megosztása, egy meghatározott, reá kényszerített tevékenység alá, s ez

* — a kitermelő iparban, iparűzésben — *Szerk.*

a besoroltság az egyik embert korlátolt városi állattá, a másikat korlátolt falusi állattá teszi és naponta újra szüli érdekeik ellentétét. Itt megint a munka a fődolog, az egyének *fölötti* hatalom, és ameddig ez a hatalom létezik, addig léteznie kell a magántulajdonnak is. A város és falu ellentétének megszüntetése a közösség egyik első feltétele, olyan feltétel, amely megint egész sereg anyagi előfeltételtől függ, és amelyet a puszta akarat nem tölthet be, mint azt mindenki első pillantásra látja. (Ezeket a feltételeket még ki kell fejteni.) A város és a falu különválását úgy is fel lehet fogni, mint a tőke és a földtulajdon különválását, mint a tőke földtulajdontól független létezésének és fejlődésének kezdetét, olyan tulajdonnak a kezdetét, amelynek csakis a munkában és a cserében van a bázisa.

. Azokban a városokban, amelyek nem a korábbi történelemből kerültek át készen a középkorba, hanem újonnan alakultak szabaddá lett jobbágyokból, mindegyik embernek a maga különös munkája volt egyetlen tulajdona a csekély, szinte csak a legszükségesebb kézműves-szerszámban álló tőkén kívül, amelyet magával hozott. A folyvást a városba érkező szökött jobbágyok konkurrenciája, a falu folytonos háborúja a városok ellen és ennélfogva egy szervezett városi haderő szükségessége, az a kötelék, amelyet egy meghatározott munka közös tulajdona jelentett, áruik eladására szolgáló közös épületek szükségessége olyan korban, amelyben a kézművesek egyúttal commerçant-ok* is, a hivatlanoknak ezzel járó kirekesztése ezekből az épületekből, az egyes kézművességek egymás közti érdekellentéte, a fáradsággal kitanult munka védelmének szükségessége és az egész ország feudális szervezete voltak az okai annak, hogy mindegyik kézművesség munkásai céhekben egyesültek. Nem feladatunk itt bővebben kitérni a céhrendszernek arra a sokrendbeli módosulására, amelyek későbbi történelmi fejlemények révén lépnek fel. A jobbágyok menekülése a városokba az egész középkoron át szakadatlanul folyt. Ezek a jobbágyok, akiket falun uraik üldöztek, egyenként jöttek a városokba, ahol készentaláltak egy szervezett községet, amellyel szemben erőtlenek voltak, és így alá kellett vetniök magukat annak a helyzetüknek, amelyet a munkájuk iránti szükséglet és szervezett városi konkurrenseik érdeke számukra kijelölt. Ezek az egyenként érkező munkások sohasem tehettek szert hatalomra, mivel, ha munkájuk céhszerű volt, amelyet ki kellett tanulni, a céhmesterek a maguk hatalma alá hajtották és a maguk érdeke szerint szervezték meg őket, vagy pedig, ha munkájukat nem kellett kitanulni, tehát az nem céhszerű, hanem napszámosmunka volt, akkor sohasem jutottak el szervezkedésig, hanem szervezetlen plebs maradtak. A plebset az teremtette meg, hogy a városokban szükség volt napszámosmunkára. — Ezek a városok igazi „egyesületek" voltak, amelyeket az a közvetlen szükséglet, az a gond hívott életre, hogy a tulajdont megvédjék és az

* — kereskedők — *Szerk.*

egyes tagok termelési eszközeit és védelmi eszközeit gyarapítsák. E városok plebse, azáltal, hogy egymástól idegen, egyenként érkező egyénekből állt, akik egy szervezett, katonailag felszerelt, őket féltékenyen szemmeltartó hatalommal szervezetlenül álltak szemben, minden hatalomtól meg volt fosztva. A mesterlegényeket és inasokat minden kézművességben úgy szervezték, ahogy az a mesterek érdekének legjobban megfelelt;* a patriarchális viszony, amelyben mesterükkel állottak, ezeknek kettős hatalmat adott; egyrészt mert közvetlenül befolyásuk volt a legények egész életére, másrészt pedig, mert ez a viszony az ugyanannál a mesternél dolgozó legények számára valóságos kötelék volt, amely őket a többi mesterek legényeivel szemben összetartotta és tőlük elválasztotta; és végül a legényeket a fennálló rendhez kötötte már az az érdekük is, hogy maguk is mesterekké legyenek. Míg tehát a plebs legalább az egész városi rend elleni zendülésekig vitte, amelyek azonban erőtlensége folytán teljesen hatástalanok maradtak, a legények csak olyan, egyes céheken belüli kis ellenszegülésekig jutottak el, amilyenek magának a céhrendszernek létezéséhez hozzátartoznak. A középkor nagy felkelései mind a faluból indultak ki, de a parasztok szétforgácsoltsága és ebből következő kezdetlegessége miatt ugyancsak teljesen eredménytelenek maradtak.

A tőke ezekben a városokban még természetadta** tőke volt, a lakásból, a kézműves-szerszámokból és a természetadta, örökletes vevőkörből állott, s a fejletlen érintkezés és hiányos forgalom miatt nem lévén realizálható, apáról fiúra kellett öröklődnie. Ez a tőke nem volt pénzben felbecsülhető, mint a modern tőke, amelynél közömbös, hogy ilyen vagy olyan dologban fekszik, hanem közvetlenül a birtokos meghatározott munkájával összefüggő, attól el sem választható és ennyiben *rendi* tőke volt.

A városokban a munka megosztása az egyes céhek között még [egész természetadta] volt és magukban a céhekben az egyes munkások között egyáltalán nem történt meg. Mindegyik munkásnak munkák egész körében kellett járatosnak lennie, mindent meg kellett tudnia csinálni, amit szerszámaival meg lehetett csinálni; a korlátozott érintkezés és az egyes városok csekély összeköttetése egymással, a népesség hiánya és a szükségletek korlátozottsága nem nyújtottak módot a munka további megosztására, és ezért mindenkinek, aki mester akart lenni, egész kézművességében jártasnak kellett lennie. Innen ered, hogy a középkori kézművest még érdekli a maga speciális munkája és az, hogy abban ügyességre tegyen szert, és ez az érdeklődés bizonyos korlátolt művészi érzékké foko-

* *Áthúzva:* ők egymás közt megint szét voltak forgácsolva, mivel egy és ugyanazon kézművességen belül a különböző mesterek legényei megint szembenálltak egymással; — *Szerk.*
** *Áthúzva:* sajátosan *rendi* — *Szerk.*

zódhatott. De ugyancsak ezért minden középkori kézműves egészen fel is oldódott a maga munkájában, meghitt szolgasági viszonyba került vele és sokkal inkább be volt alá sorolva, mint a modern munkás, akinek számára közömbös a munkája.

A munka megosztásának következő kiterjeszkedése a termelés és a forgalom [Verkehr] különválása, a kereskedők különös osztályának kialakulása volt; s ez a különválás a történelmi múltú városokban (egyebek között a zsidókkal) átöröklődött, az újonnan képződöttekben pedig nagyon hamar bekövetkezett. Ezzel adva volt a legközelebbi környéken túlmenő kereskedelmi összeköttetés lehetősége, olyan lehetőség, amelynek valóra váltása a fennálló közlekedési eszközöktől, a falusi közbiztonságnak a politikai viszonyok által megszabott állapotától (az egész középkorban a kereskedők, mint ismeretes, fegyveres karavánokban vándoroltak) és a forgalom számára hozzáférhető területnek a mindenkori kulturális fok által megszabott kezdetlegesebb vagy fejlettebb szükségleteitől függött. — Azáltal, hogy egy különös osztályban konstituálódott a forgalom, s a kereskedelmet a kereskedők a város legközelebbi környezetén túl kiterjesztették, azonnal kölcsönhatás állott be a termelés és a forgalom között. A városok kapcsolatba lépnek *egymással*, új szerszámokat hoznak egyik városból a másikba, és a termelés és forgalom közti megosztás csakhamar a termelés új megosztását idézi elő az egyes városok között, s csakhamar mindegyikük valamely túlsúlyban levő iparágat aknáz ki. A kezdeti idők helyhezkötöttsége kezd lassanként feloldódni.

Csupán az érintkezés kiterjedésétől függ, hogy az egyik helyen nyert termelőerők, nevezetesen találmányok, elvesznek-e a későbbi fejlődés számára vagy sem. Ameddig még nem létezik olyan érintkezés, amely túlmenne a közvetlen szomszédságon, minden találmányt minden helyen külön kell felfedezni, és puszta véletlenek, mint például barbár népek betörései, s még a közönséges háborúk is, oda juttathatnak egy fejlett termelőerőkkel és szükségletekkel bíró országot, hogy megint elölről kell kezdenie. A történelem kezdetén minden találmányt naponként újra és minden helyen függetlenül kellett felfedezni. Hogy kialakult termelőerők még viszonylag igen kiterjedt kereskedelem esetén is milyen kevéssé vannak biztosítva a teljes letűnéstől, bizonyítják a föníciaiak*, akiknek találmányai e nemzetnek a kereskedelemből való kiszorítása, Nagy Sándor hódítása és az abból eredő hanyatlás folytán legnagyobbrészt hosszú időre veszendőbe mentek. Ugyanígy a középkorban pl. az üvegfestészet. Csak amikor az érintkezés világérintkezéssé vált és a nagyipar a bázisa, amikor vala-

* *Széljegyzet:* és az üvegkészítés a középkorban — *Szerk.*

mennyi nemzet bekapcsolódik a konkurrenciaharcba; csak akkor van biztosítva a nyert termelőerők fennmaradása.

A munka különböző városok közötti megosztásának a legközelebbi következménye a manufaktúráknak, a céhrendszerből kinőtt termelési ágaknak keletkezése volt. A manufaktúrák első felvirágzásának — Olaszországban és később Flandriában — történelmi előfeltétele a külföldi nemzetekkel való érintkezés volt. Más országokban — például Angliában és Franciaországban — a manufaktúrák eleinte a belföldi piacra korlátozódtak. Az említett előfeltételeken kívül a manufaktúrák további előfeltétele a népesség már előrehaladott koncentrációja — jelesül a falun — és a tőke koncentrációja, amely részben a céhtörvények ellenére a céhekben, részben a kereskedőknél egyesek kezében kezdett összegyűlni.

Az a munka, amely már eleve egy gépet, akár még a legkezdetlegesebb alakban is, előfeltételezett, csakhamar a legfejlődőképesebbnek mutatkozott. A szövés, amelyet addig falun a parasztok mellékesen űztek, hogy szükséges ruházatukat megszerezzék, volt az első munka, amely az érintkezés kiterjedése által ösztönzésre és további kiképződésre tett szert. A szövés volt az első és maradt a legfőbb manufaktúra. A népesség növekedésével növekvő kereslet a ruházati anyagok iránt, a természetadta tőkének a meggyorsult körforgás révén meginduló felhalmozódása és mobilizálódása, az ezáltal előidézett és az érintkezés fokozatos kiterjedése által egyáltalában előmozdított luxus-szükséglet a szövésnek mennyiségileg és minőségileg olyan ösztönzést adott, amely kiszakította az addigi termelési formából. A saját használatra szövő parasztok mellett, akik továbbra is megmaradtak és ma is megvannak, a takácsok új osztálya alakult ki a városokban, s ezeknek a szövetei az egész hazai piac és többnyire külső piacok számára is készültek. — A szövés, ez a legtöbb esetben kevés ügyességet kívánó és csakhamar végtelen sok ágra szétesőő munka egész mibenléténél fogva ellene szegült a céh béklyóinak. A szövést épp ezért többnyire faluhelyen és céhszervezet nélküli mezővárosokban folytatták, amelyek lassanként városokká, mégpedig csakhamar minden országban a legvirágzóbb városokká váltak. — A céhmentes manufaktúrával nyomban megváltoztak a tulajdonviszonyok is. A természetadta-rendi tőkén túlmenő első előrehaladás a kereskedők jelentkezésével volt adva, akiknek tőkéje eleve mobil volt, tőke volt modern értelemben véve, amennyire ilyenről az akkori viszonyok között szó lehet. A második előrehaladás a manufaktúrával következett be, amely ismét mobilizált egy tömeg természetadta tőkét és egyáltalában szaporította a mobil tőke tömegét a természetadta tőkével szemben. — A manufaktúra egyúttal a parasztok menedékévé vált az őket kirekesztő vagy rosszul fizető céhekkel szemben, mint ahogy korábban a céh-városok voltak a parasztok menedékei [az elnyomó vidéki nemességgel] szemben.

A manufaktúrák kezdetével egybeesett a csavargás egy időszaka, amelyet az

váltott ki, hogy megszűntek a feudális kíséretek, szélnek eresztették azokat az összeverődött hadseregeket, amelyek a királyokat szolgálták a hűbéresek ellen, tökéletesedett a földművelés és legelőkké változtattak nagy szántóföld-sávokat. Már ebből is kitűnik, hogy ez a csavargás milyen szorosan összefügg a hűbériség felbomlásával. Már a XIII. században akadnak egyes ilyenféle korszakok, de általánosan és tartósan ez a csavargás csak a XV. század végén és a XVI. század elején tűnik fel. Ezeket a csavargókat, akik oly nagy számban voltak, hogy többek között VIII. Henrik angol király 72 000-et akasztatott fel közülük, csak a legnagyobb nehézségekkel, a legszörnyűbb ínség révén és csupán hosszas ellenszegülés után lehetett rávenni arra, hogy dolgozzanak. A manufaktúrák gyors felvirágzása, kivált Angliában, fokozatosan felszívta őket.

A manufaktúrával a különböző nemzetek konkurrenciaviszonyba, kereskedelmi harcba léptek, amelyet háborúkkal, védővámokkal és tilalmakkal vívtak meg, míg régebben a nemzetek, ha összeköttetésben álltak, békés cserét folytattak egymással. Mostantól kezdve a kereskedelem politikai jelentőségűvé lett.

A manufaktúrával egyszersmind adva volt a munkásnak a munkáltatóhoz való változott viszonya. A céhekben továbblétezett a legények és a mesterek közötti patriarchális viszony; a manufaktúrában ennek helyébe a munkás és a tőkés közötti pénzviszony lépett; ennek a viszonynak falun és kisvárosokban megmaradt a patriarchális máza, de a nagyobb, tulajdonképpeni manufaktúravárosokban már korán elveszítette szinte minden patriarchális színezetét.

A manufaktúra és egyáltalában a termelés mozgása roppant lendületre tett szert az érintkezésnek azzal a kiterjedésével, amely Amerika és a kelet-indiai tengeri út felfedezésével következett be. Az* új, onnan behozott termékek, nevezetesen az arany- és ezüsttömegek — amelyek belekerültek a forgalomba, teljesen megváltoztatták az osztályok egymáshoz való helyzetét s erős csapást mértek a feudális földtulajdonra és a munkásokra —, továbbá a kalandor-expedíciók, a gyarmatosítás és mindenekelőtt a piacoknak most lehetségessé vált és napról napra mind jobban bekövetkező kiterjedése világpiaccá a történelmi fejlődés új szakaszát idézték elő, amelyre itt általánosságban nem kell bővebben kitérnünk. Az újonnan felfedezett országok gyarmatosítása által a nemzetek egymás elleni kereskedelmi harca új tápot nyert és ennek megfelelően kiterjedtebbé és elkeseredettebbé vált.

A kereskedelem és a manufaktúra kiterjedése meggyorsította a mobil tőke felhalmozását, míg a céhekben, amelyeket semmi sem ösztönzött a bővített termelésre, a természetadta tőke stabil maradt vagy még apadt is. A kereskede-

* *Áthúzva:* új piacok — *Szerk.*

lem és a manufaktúra megteremtette a nagyburzsoáziát, a céhekben a kispolgárság koncentrálódott, amely immár nem uralkodott a városokban, mint azelőtt, hanem meg kellett hajolnia a nagy kereskedők és a manufaktúratulajdonosok uralma előtt.* Innen ered a céhek hanyatlása, mihelyt kapcsolatba kerültek a manufaktúrával..

A nemzetek egymás közötti érintkezésbeli viszonya abban a korszakban, amelyről szóltunk, két különböző alakot öltött. Eleinte az arany és ezüst csekély forgalomban levő mennyisége megszabta e fémek kivitelének tilalmát; és a növekvő városi népesség foglalkoztatásának szükségessége folytán szükségessé vált, többnyire külföldről importált ipar nem nélkülözhette a kiváltságokat, amelyeket természetesen nemcsak a belföldi, hanem főként a külső konkurrencia ellen kaphatott. A helyi céhkiváltság ezekkel az eredeti tilalmakkal az egész nemzetre kiterjeszkedett. A vámok azokból az adókból keletkeztek, amelyeket a hűbérurak a területükön átvonuló kereskedőkre a kifosztás megváltásaként kiróttak; ezeket az adókat később a városok szintén kivetették, és a modern államok kialakulásával ezek lettek a kincstár legkézreesőbb eszköze a pénzszerzésre. — Az amerikai arany és ezüst megjelenése az európai piacokon, az ipar fokozatos fejlődése, a kereskedelem gyors fellendülése és a nem-céhes burzsoáziának, valamint a pénznek ezáltal előidézett felvirágzása ezeknek a rendszabályoknak más jelentőséget adott. Az állam, amely napról napra kevésbé nélkülözhette a pénzt, most az arany és ezüst kivitelének tilalmát kincstári szempontokból tartotta fenn; a burzsoák, akiknek számára ezek az újonnan piacra dobott pénztömegek az összevásárlás fő tárgyai voltak, ezzel teljesen meg voltak elégedve; az addigi kiváltságok bevételi forrássá váltak a kormány számára, s az pénzért árusította őket. A vámtörvényhozásban kialakultak a kiviteli vámok, amelyek az ipar útjába csak akadályt [gördítettek] és tisztán kincstári célt szolgáltak.

A második időszak a XVII. század közepével kezdődött és csaknem a XVIII.-nak a végéig tartott. A kereskedelem és a hajózás gyorsabban terjeszkedett, mint a manufaktúra, amely másodlagos szerepet játszott;** a gyarmatok kezdtek erős fogyasztókká válni, az egyes nemzetek hosszú harcokban megosztoztak a megnyíló világpiacon. Ez az időszak a hajózási törvényekkel[61] és gyarmati monopóliumokkal kezdődik. A nemzetek egymás közötti konkurrenciáját vámilletékek, tilalmak, szerződések útján lehetőleg kizárták; és a konkurrenciaharcot végső soron háborúk (különösen tengeri háborúk) útján vívták meg és döntötték el. A tengeren leghatalmasabb nemzet, az angol, biztosította túlsúlyát a kereskedelemben és a manufaktúrában. Már itt megvan az *egy* országra

* *Széljegyzet:* Kispolgárok — Középrend — Nagyburzsoázia — *Szerk.*

** *Áthúzva:* a megnyíló világpiacot összevásárolták az egyes nemzetek, amelyek viszálykodtak annak kiaknázásáért. — *Szerk.*

való koncentráció. — A manufaktúrát állandóan védték, a hazai piacon védővámokkal, a gyarmati piacon monopóliumokkal és a külföldin a lehetőség szerint különbözeti vámokkal. A magában az országban előállított anyag feldolgozását előmozdították (gyapjú és len Angliában, selyem Franciaországban), a belföldön termelt nyersanyag kivitelét megtiltották (gyapjú Angliában), a behozott anyag feldolgozását pedig elhanyagolták vagy elnyomták (gyapot Angliában). A tengeri kereskedelemben és a gyarmati hatalomban túlnyomó erejű nemzet biztosította magának természetesen a manufaktúra legnagyobb mennyiségi és minőségi kiterjesztését is. A manufaktúra a védelmet egyáltalában nem nélkülözhette, minthogy a legcsekélyebb változás által, amely más országokban végbemegy, elveszítheti piacát és tönkremehet; könnyű egy országban némiképpen kedvező feltételek mellett bevezetni, és éppen ezért könnyű el is pusztítani. Ugyanakkor annak a módnak következtében, ahogyan — kivált a XVIII. században falun — űzték, annyira összenőtt egyének nagy tömegének életviszonyaival, hogy egy ország sem merheti a manufaktúra létezését a szabad konkurrencia megengedésével kockáztatni. Ezért a manufaktúra, ha eljut a kivitelig, teljesen a kereskedelem kiterjedtségétől vagy korlátozottságától függ és [arra] viszony[lag] nagyon csekély a visszahatása. Innen származik másodlagos [jelentősége] és innen a kereskedők nagy befolyása a XVIII. században. [A keres]kedők és különösen a hajótulajdonosok követeltek mindenki másnál inkább állami védelmet és monopóliumokat; a manufaktúratulajdonosok ugyan szintén kértek és kaptak védelmet, de politikai jelentőség dolgában mindig a kereskedők mögött maradtak. A kereskedővárosok, sajátlag a tengeri kikötővárosok, némiképpen civilizálódtak és nagypolgáriak lettek, a gyárvárosokban viszont megmaradt a legnagyobb kispolgáriasság. Vö. Aikin[62] stb. A XVIII. század a kereskedelem százada volt. Pinto ezt nyomatékosan meg is mondja:[63] „Le commerce fait la marotte du siècle"*, és „depuis quelque temps li n'est plus question que de commerce, de navigation et de marine"**.

A tőke mozgása, bár jelentősen meggyorsult, mégis viszonylag még mindig lassú maradt. A világpiac szétforgácsolódása egyes részekre, amelyek mindegyikét egy különös nemzet aknázta ki, a nemzetek egymás közötti konkurrenciájának kizárása, magának a termelésnek gyámoltalansága, és az első fokaiból épphogy kifejlődő pénzgazdálkodás nagyon akadályozta a forgalmat. Ennek következménye egy piszkos, kicsinyes szatócsszellem lett, ez tapadt még minden kereskedőhöz és a kereskedeleműzés egész módjához. A manufaktúratulaj-

* — „A kereskedelem a század vesszőparipája" — *Szerk.*

** — „egy idő óta másról se beszélnek, mint kereskedelemről, hajózásról és hajóhadról" — *Szerk.*

donosokhoz és kivált a kézművesekhez képest ezek mindenesetre nagypolgárok, burzsoák voltak, a következő időszak kereskedőihez és gyárosaihoz képest kispolgárok maradtak. Vö. A. Smith.[64]

Jellemzi még ezt az időszakot az arany- és ezüstkiviteli tilalmak megszűnte, a pénzkereskedelemnek, a bankoknak, az államadósságoknak, a papírpénznek, a részvény- és értékpapírspekulációnak, a minden cikkben folytatott tőzsdeüzérkedésnek létrejötte és egyáltalában a pénzgazdálkodás kialakulása. A tőke ismét egy nagy részét elveszítette a még hozzátapadó természetadta jellegnek.

A kereskedelemnek és a manufaktúrának a XVII. században feltartóztathatatlanul fejlődő koncentrálódása egy országra, Angliára, ennek az országnak lassanként egy viszonylagos világpiacot teremtett és ezzel olyan keresletet ez ország manufaktúratermékei iránt, amelyet az addigi ipari termelőerők nem tudtak már kielégíteni. Ez a termelőerők feje fölé növő kereslet volt az a hajtóerő, amely előidézte a magántulajdonnak a középkor óta harmadik időszakát azáltal, hogy létrehozta a nagyipart — elemi erők ipari célokra való alkalmazását, a gépi berendezést és a munka legkiterjedtebb megosztását. Ennek az új szakasznak a többi feltétele — a konkurrencia szabadsága a nemzeten belül, az elméleti mechanika kialakulása (a Newton által beteljesített mechanika egyáltalában a XVIII. századi Franciaországban és Angliában a legnépszerűbb tudomány volt) stb. — Angliában már létezett. (A nemzeten belüli szabad konkurrenciát mindenütt forradalommal kellett kivívni — 1640 és 1688 Angliában, 1789 Franciaországban.)A konkurrencia hamarosan minden országot, amely történelmi szerepét meg akarta tartani, arra kényszerített, hogy a manufaktúráit újabb vámrendszabályokkal védje (a régi vámok a nagyipar ellen már nem használtak), és hogy hamarosan meghonosítsa vámok védelme alatt a nagyipart. A nagyipar e védelmi eszközök ellenére egyetemessé tette a konkurrenciát (ez a gyakorlati kereskedelmi szabadság, a védővám csak csillapítószer, védőgát a kereskedelmi szabadságon *belül*), kiépítette a közlekedési eszközöket és a modern világpiacot, alávetette magának a kereskedelmet, minden tőkét ipari tőkévé változtatott át és ezzel létrehozta a tőkék gyors forgását (a pénzgazdálkodás kialakulását) és centralizációjukat. Az egyetemes konkurrencia által minden egyént energiája legvégső megfeszítésére kényszerített. Amennyire lehetett, megsemmisítette az ideológiát, vallást, erkölcsöt stb., és ahol ezt nem tudta, ott kézzelfogható hazugsággá tette. A nagyipar teremtette csak meg a világtörténelmet, annyiban, hogy minden civilizált nemzetet és benne minden egyént szükségleteinek kielégítésében az egész világtól függővé tett és megsemmisítette az egyes nemzetek addigi természetadta kirekesztőlegességét. A természettudományt besorolta a tőke alá és a munka megosztását megfosztotta természetadta jellegének utolsó látszatától. Egyáltalában megsemmisítette a természetadta jel-

leget, amennyire ez a munkán belül lehetséges, és minden természetadta viszonyt pénzviszonnyá oldott fel. A természetadta városok helyébe megteremtette a máról holnapra felépült modern, nagy iparvárosokat. Ahova behatolt, tönkretette a kézművességet és egyáltalában az ipar minden korábbi fokát. Betetőzte [a] kereskedőváros győzelmét a falu felett. [Első előfeltétele] az automatikus rendszer. [Fejlődése] egész sereg olyan ter[melőc]rőt [ho]zott létre, amelyek számára a magán[tulajdon] éppannyira béklyóvá vált, mint a manufaktúra számára a céh, és mint a kialakuló kézművesség számára a kis, falusi üzem. Ezek a termelőerők a magántulajdon alatt csak egyoldalúan fejlődnek, a többség számára romboló erőkké válnak, és egy sereg ilyen erőt magántulajdonban egyáltalán nem is lehet alkalmazni. A nagyipar általában mindenütt ugyanazokat a viszonyokat hozta létre a társadalom osztályai között és ezáltal megsemmisítette az egyes nemzetiségek különösségét. És végül, míg minden nemzet burzsoáziájának még maradnak külön nemzeti érdekei, a nagyipar teremtett egy olyan osztályt, amelynek minden nemzetben ugyanaz az érdeke, és amelynél a nemzeti jelleg már megsemmisült, olyan osztályt, amely valóban lerázta az egész régi világot és ugyanakkor szembenáll vele. A nagyipar a munkás számára elviselhetetlenné teszi nemcsak a tőkéshez való viszonyát, hanem magát a munkát is.

Magától értetődik, hogy a nagyipar egy országnak nem minden helyén jut el a kialakulás egyazon magaslatára. Ez azonban nem tartóztatja fel a proletariátus osztálymozgalmát, minthogy a nagyipar létrehozta proletárok e mozgalom élére állanak és az egész tömeget magukkal ragadják, és minthogy a nagyiparból kirekesztett munkásokat ez a nagyipar még rosszabb élethelyzetbe hozza, mint magukat a nagyipari munkásokat. Ugyanígy hatnak azok az országok, amelyekben nagyipar fejlődött ki, a plus ou moins* nemipari országokra, amennyiben a világérintkezés által ezek is belesodródtak az egyetemes konkurrenciaharcba.

E különböző formák egyszersmind a munka szervezetének és ezzel a tulajdonnak is megannyi formái. Minden időszakban végbement a létező termelőerők egyesülése annyira, amennyire a szükségletek által ez szükségessé vált.

Ennek a termelőerők és az érintkezési forma közötti ellentmondásnak, amely, mint láttuk, az eddigi történelemben már több ízben előfordult, anélkül azonban, hogy annak alapzatát veszélyeztette volna, mindannyiszor forradalomban kellett kirobbannia, amelynek során egyszersmind különböző mellékalakokat öltött, mint összeütközések totalitása, mint különböző osztályok összeütközései, mint a tudat ellentmondása, gondolatok harca stb., politikai harc stb. Korlátolt szemszögből nézve most ki lehet ragadni az egyik ilyen mellék-

* — többé-kevésbé — *Szerk.*

alakot és e forradalmak bázisának lehet tekinteni, ami annál könnyebb, mert azok az egyének, akiktől a forradalmak kiindultak, műveltségi fokuknak és a történelmi fejlődés fokozatának megfelelően maguk is illúziókat tápláltak saját tevékenységük felől.

A történelem minden összeütközésének eredete tehát a mi felfogásunk szerint a termelőerők és az érintkezési forma közötti ellentmondásban van. Egyébként ahhoz, hogy ez az ellentmondás egy országban összeütközésekhez vezessen, nem szükséges, hogy magában ebben az országban éleződjék ki. Az iparilag fejlettebb országokkal folyó konkurrencia, melyet a kibővült nemzetközi érintkezés idéz elő, elegendő ahhoz, hogy kevésbé fejlett iparú országokban is hasonló ellentmondást hozzon létre (például Németországban a lappangó proletariátus, amelyet az angol ipar konkurrenciája hozott felszínre).

A konkurrencia elszigeteli egymással szemben az egyéneket — nem csupán a burzsoákat, de még inkább a proletárokat —, noha egyúvé hozza őket. Ezért hosszú időbe telik, amíg ezek az egyének egyesülhetnek, nem beszélve arról, hogy ehhez az egyesüléshez — ha az nem csupán helyi jellegű — a szükséges eszközöket, a nagy iparvárosokat és az olcsó és gyors közlekedést a nagyiparnak előbb ki kell építenie, s ezért minden szervezett hatalmat, amely ezekkel az elszigetelt és az elszigeteltséget napról napra újratermelő viszonyok között élő egyénekkel szembenáll, csak hosszú harcok után lehet legyőzni. Ennek ellenkezőjét kívánni annyit jelentene, mint azt kívánni, hogy ebben a meghatározott történelmi korszakban ne létezzék a konkurrencia, vagy hogy az egyének azokat a viszonyokat, amelyek fölött elszigeteltségükben nincs ellenőrzésük, verjék ki a fejükből.

Házépítés. A vadaknál magától értetődő, hogy mindegyik családnak saját barlangja vagy kunyhója van, ahogy a nomádoknál mindegyik családnak külön sátra. Ezt a különálló háztartást a magántulajdon további fejlődése csak még szükségesebbé teszi. A földművelő népeknél a közös háztartás ugyanúgy lehetetlen, mint a közös talajművelés. Nagy haladás volt a városok építése. De minden eddigi időszakban a különálló gazdálkodás megszüntetése — amely nem választható el a magántulajdon megszüntetésétől — már csak azért is lehetetlen volt, mert nem voltak meg ehhez az anyagi feltételek. A közös háztartás berendezése előfeltételezi a gépeknek, a természeti erők és sok más termelőerő — például a vízvezetékek, a gázvilágítás, a gőzfűtés stb. — felhasználásának fejlődését, a város és falu [közötti különbség] megszüntetését. E feltételek nélkül a közös gazdálkodás nem lenne maga is új termelőerő, nélkülözne minden anyagi bázist, pusztán elméleti alapzaton nyugodnék, azaz merő hóbort lenne és csak a kolostori gazdálkodás fokára jutna el. — Azt, hogy mire volt lehetőség, mutatja a városokká tömörülés és közös házak építése egyes meghatáro-

zott célokra (börtönök, kaszárnyák stb.). Hogy a különálló gazdálkodás megszüntetése nem választható külön a család megszüntetésétől, az magától értetődik.

{Az a Szent Maxnál gyakran előforduló tétel, hogy mindenki az állam által vált mindazzá, ami, alapjában ugyanaz a tétel, mint az, hogy a burzsoá csak egy példánya a burzsoánemnek; olyan tétel ez, amely előfeltételezi, hogy a burzsoák *osztálya* már az őt konstituáló egyének előtt létezett.}*

A középkorban a polgárok minden városban kénytelenek voltak egyesülni a falusi nemesség ellen, hogy a bőrüket védjék; a kereskedelem kiterjeszkedése, a közlekedés kiépülése** az egyes városokat elvezette oda, hogy megismerjenek más városokat, amelyek ugyanazokat az érdekeket ugyanazzal az ellentéttel küzdve juttatták érvényre. Az egyes városok sok helyi polgárságából csak nagyon fokozatosan született meg a polgár*osztály*. Az egyes polgárok életfeltételei a fennálló viszonyokkal szembeni ellentét és a munkának ezáltal megszabott módja révén egyszersmind olyan feltételekké váltak, amelyek valamennyiük számára közösek és minden egyestől függetlenek voltak. E feltételeket a polgárok teremtették meg, amennyiben kiszakították magukat a feudális kötelékből, és a polgárokat e feltételek teremtették meg, amennyiben a készentalált hűbériséggel szembeni ellentétük szabta meg őket. Az egyes városok közti összeköttetés bekövetkeztével ezek a közös feltételek osztályfeltételekké fejlődtek. Ugyanazok a feltételek, ugyanaz az ellentét, ugyanazok az érdekek nagyjában és egészében mindenütt ugyanolyan szokásokat is kellett hogy előidézzenek. Maga a burzsoázia csak lassanként fejlődik ki a feltételeivel együtt, a munka megosztásának megfelelően ismét különböző csoportokra hasad és végül minden készentalált birtokos osztályt felszív magába*** (miközben a készentalált birtoktalan osztály többségét és az eddig birtokos osztályok egy részét új osztállyá, a proletariátussá fejleszti ki) abban a mértékben, ahogy minden készentalált tulajdon ipari vagy kereskedelmi tőkévé változik át. Az egyes egyének csak annyiban képeznek osztályt, amennyiben közös harcot kell folytatniok egy másik osztály ellen; egyébként a konkurrenciában ismét ellenségesen állnak szemben egymással. A másik oldalon az osztály viszont önállósul az egyénekkel szemben, úgyhogy ezek életfeltételeiket eleve-elrendelten készentalálják, az osztály kijelöli élethelyzetüket és ezzel személyes fejlődésüket is, maga alá besorolja őket. Ez ugyanaz a jelenség, mint az egyes egyé-

* *Széljegyzet:* Az osztály *előre-létezése* a filozófusoknál — *Szerk.*

** *Áthúzva:* elvezetett több város egyesüléséhez, amelynek alapja a feudális nemességgel szembeni érdekeik egyenlősége volt. — *Szerk.*

*** *Széljegyzet:* Először a közvetlenül az államhoz tartozó munkaágakat szívja fel, később azután az összes többé-kevésbé ideológiai rendeket. — *Szerk.*

nek besorolása a munka megosztása alá, és csak a magántulajdonnak és magának a munkának felemelve-megszüntetésével küszöbölhető ki. Hogy miképpen fejlődik az egyéneknek ez az osztály alá besoroltsága egyúttal mindenféle képzetek alá stb. stb. való besoroltsággá, azt már több ízben jeleztük.

Ha az egyéneknek ezt a fejlődését, mely a történelmileg egymásra következő rendek és osztályok közös létezési feltételeiben és az ezek által rájuk erőszakolt általános képzetekben megy végbe, *filozófiailag* tekintjük, akkor persze könnyen azt képzelhetjük, hogy ezekben az egyénekben az emberi nem vagy az ember fejlődött ki, vagy hogy ők fejlesztették ki az embert; olyan képzelődés ez, mellyel néhányszor derekasan arculcsapják a történelmet. Ezeket a különböző rendeket és osztályokat azután az általános kifejezés specifikációiként, a nem alfajaiként, az ember fejlődési szakaszaiként foghatjuk fel.

Az egyéneknek ez a meghatározott osztályok alá besoroltsága csak akkor szüntethető meg, amikor már egy olyan osztály alakult ki, melynek az uralkodó osztállyal szemben többé nem egy különös osztályérdeket kell érvényre juttatnia.

Azt, hogy a személyi hatalmak (viszonyok) a munka megosztása révén dologi hatalmakká változtak át, nem lehet azáltal ismét megszüntetni, hogy az erről alkotott általános képzetet kiverjük a fejünkből, hanem csak azáltal, hogy az egyének ezeket a dologi hatalmakat megint besorolják maguk alá és a munka megosztását megszüntetik.* Ez a közösség nélkül nem lehetséges. Csak a [másokkal való] közösségben [kapja meg mindegyik] egyén az eszközöket ahhoz, hogy hajlamait minden irányban kiművelje; csak a közösségben válik tehát lehetővé a személyes szabadság. A közösség eddigi pótlékaiban, az államban stb. a személyes szabadság csakis az uralkodó osztály viszonyai között fejlődött egyének számára létezett és csak annyiban, amennyiben ennek az osztálynak az egyénei voltak. Az a látszólagos közösség, amellyé eddig az egyének egyesültek, mindig önállósította magát velük szemben és minthogy egy osztálynak egy másikkal szembeni egyesülése volt, a leigázott osztály számára nemcsak teljesen illuzórikus közösséget, hanem egyúttal új béklyót is jelentett. A valóságos közösségben az egyének társulásukban és társulásuk által egyúttal szabadságukat is elnyerik.

Az egyének mindig magukból indultak ki, de természetesen adott történelmi feltételeiken és viszonyaikon belül, nem pedig az ideológusok értelmében vett „tiszta" egyénből. De a történelmi fejlődés folyamán és éppen a társadalmi

* *Széljegyzet:* (Feuerbach: Lét és lény) — *Szerk.*

viszonyoknak a munka megosztásán belül elkerülhetetlen önállósulása következtében különbség ütközik ki mindegyik egyén életében, amennyiben ez az élet egyrészt személyes, másrészt be van sorolva a munka valamelyik ága és az ahhoz tartozó feltételek alá. (Ez nem úgy értendő, mintha például a járadékos, a tőkés stb. nem volnának személyek többé, hanem úgy, hogy személyiségüket egészen határozott osztályviszonyok szabják és határozzák meg, s a különbség csak egy más osztállyal való ellentétben ütközik ki, és saját maguk számára csak akkor, ha csődbe kerülnek.) A rendben (méginkább a törzsben) ez még el van fedve, például a nemes mindig nemes marad, a roturier* mindig roturier, tekintet nélkül egyéb viszonyaira; ez egyéniségétől elválaszthatatlan minőség. A személyes egyénnek az osztályegyénnel szembeni különbsége, az életfeltételeknek az e[gyén] számára való véletlensége csupán annak az osztálynak a fellépésével kezdőd[ik], amely maga is a burzsoázia terméke. [Az] egyének egymás közötti konkurrenciája és harca hozza csak lé[tre és fe]jleszti ki ezt a véletlenséget mint olyant. Ezért a burzsoá uralom alatt az egyének az elképzelésben szabadabbak, mint régebben, mert életfeltételeik véletlenek számukra; a valóságban természetesen kevésbé szabadok, mert inkább vannak besorolva dologi hatalom alá. A rendtől való különbség kivált a burzsoáziának a proletariátussal szemben való ellentétéből ütközik ki. Midőn a városi polgárok rendje, a korporációk stb. a vidéki nemességgel szemben színre léptek, létezési feltételük, az ingó tulajdon és a kézműves-munka — amelyek lappangóan léteztek már a feudális kötelékből való kiválásuk előtt is — mint valami pozitív jelent meg, amelyet a feudális földtulajdonnal szemben érvényesítettek, s amely ezért először a maga módján megint csak a feudális formát vette fel. Igaz, hogy az elszökő jobbágyok addigi jobbágyságukat személyiségükre nézve véletlen valaminek kezelték. Ezzel azonban csak ugyanazt tették, amit minden osztály tesz, amely béklyóitól megszabadítja magát, s azonfelül nem osztályként, hanem egyenként szabadították fel magukat. Továbbá nem léptek ki a rendiség keretéből, hanem csupán új rendet alkottak és addigi munkamódjukat az új helyzetben is megtartották és tovább kiképezték azáltal, hogy megszabadították az addigi, elért fejlődésüknek [többé] meg nem felelő béklyóktól. — A proletárok számára viszont saját életfeltételük, a munka és vele a mai társadalom valamennyi létezési feltétele véletlen valamivé vált; efölött az egyes proletároknak nincsen ellenőrzésük és efölött semmiféle *társadalmi* szervezet sem adhat nekik ellenőrzést, s az egyes proletár személyisége és reá erőszakolt életfeltétele — a munka — közötti ellentmondás az ő maga számára is kiütközik, jelesül mert már ifjúságától kezdve feláldozzák, és mert nincs meg az esélye, hogy osztályán belül eljusson azokhoz a feltételekhez, amelyek a másik osztályba átviszik.

* — közrendű — *Szerk.*

N. B. Ne feledkezzünk meg arról, hogy már az a szükségesség, hogy a jobbágyok létezhessenek, és a nagybani gazdaság lehetetlensége, ami magával hozta a birtokrészeknek a jobbágyok közötti elosztását, a jobbágyok kötelezettségeit a hűbérúrral szemben hamarosan természetbeni szolgáltatások és robotteljesítések egy átlagára csökkentette; ez pedig lehetővé tette a jobbágynak ingó tulajdon felhalmozását s ezzel megkönnyítette szökését urának birtokáról és reményt adott neki arra, hogy mint városi polgár boldogulni fog; egyben fokozatokat is létrehozott a jobbágyok között, úgyhogy az elszökő jobbágyok már félig polgárok. Ugyancsak világos itt az is, hogy a valamely kézművességhez értő jobbágyparasztoknak volt a leginkább esélyük arra, hogy ingó tulajdont szerezzenek.

Míg tehát az elszökő jobbágyok csak már meglevő létezési feltételeiket akarták szabadon kifejleszteni és érvényre juttatni és ezért végső fokon csak a szabad munkáig jutottak el, addig a proletároknak, hogy személyileg érvényre jussanak, saját eddigi létezési feltételüket, a munkát — amely egyúttal az egész eddigi társadalom létezési feltétele — kell megszüntetniök. Ennélfogva szöges ellentétben is állanak azzal a formával, amelyben a társadalom egyénei eddig magukat összességükben kifejezték, az állammal, és meg kell dönteniök az államot, hogy személyiségüket érvényre juttathassák.

Az egész eddigi kifejtésből kitűnik, hogy* az a közösségi viszony, amelybe egy osztály egyénei beléptek, és amelyeket a kívülállókkal szemben fennálló közösségi érdekeik szabtak meg, mindig olyan közösség volt, amelyhez ezek az egyének csak mint átlagegyének tartoztak, csak amennyire osztályuk létezési feltételeiben éltek, olyan viszony, amelyben nem mint egyéneknek, hanem mint osztálytagoknak volt részük. A forradalmi proletárok közösségében viszont, akik a maguk és valamennyi társadalomtag létezési feltételeit ellenőrzésük alá vonják, éppen megfordítva áll a dolog; ebben az egyének mint egyének vesznek részt. Éppen az egyéneknek ez az egyesülése (a most kifejlett termelőerőket természetesen előfeltételezve) helyezi az egyének ellenőrzése alá szabad fejlődésük és mozgásuk feltételeit, azokat a feltételeket, amelyek eddig a véletlenre voltak bízva és az egyes egyénekkel szemben önállósultak éppen azáltal, hogy különváltak mint egyének, hogy szükségszerű volt olyan egyesülésük, amely a munka megosztásával adódott és különválásuk folytán számukra idegen kötelékké vált. Az eddigi egyesülés csupán ezekre a feltételekre szóló (semmi esetre sem önkényes, mint ahogyan pl. a „Contrat social"** leírja, hanem szükség-

* *Áthúzva:* az egyének, akik minden történelmi korszakban magukat felszabadították, csak továbbfejlesztették már meglevő, számukra adott létezési feltételeiket — *Szerk.*

** — „Társadalmi szerződés" — *Szerk.*

szerű) egyesülés volt (vesd össze pl. az észak-amerikai állam kialakulását és a dél-amerikai köztársaságokat), amely feltételeken belül azután az egyéneknek a véletlenség élvezete jutott. Ezt a jogot, hogy bizonyos feltételeken belül zavartalanul örülhetnek a véletlenségnek, nevezték eddig személyes szabadságnak. — Ezek a létezési feltételek természetesen csak a mindenkori termelőerők és érintkezési formák.

A kommunizmus abban különbözik minden eddigi mozgalomtól, hogy felforgatja valamennyi eddigi termelési és érintkezési viszony alapzatát és első ízben kezeli az összes természetadta előfeltételeket tudatosan az eddigi emberek teremtményeiként, lehántja róluk a természetadta jellegüket és aláveti őket az egyesült egyének hatalmának. Berendezése ezért lényegileg gazdasági, ez egyesülés feltételeinek anyagi előállítása; a meglevő feltételeket az egyesülés feltételeivé teszi. Éppen az a fennálló, amelyet a kommunizmus teremt, a valódi bázis ahhoz, hogy lehetetlenné tegyen minden az egyénektől függetlenül fennállót, amennyiben ez a fennálló mégis nem egyéb, mint maguk az egyének eddigi érintkezésének terméke. A kommunisták tehát az eddigi termelés és érintkezés által létrehozott feltételeket gyakorlatilag szervetlen feltételekként kezelik, nem képzelik azonban, hogy az eddigi nemzedékek terve vagy rendeltetése az volt, hogy nekik anyagot szolgáltassanak, és nem hiszik, hogy ezek a feltételek az őket teremtő egyének számára szervetlenek voltak.

A személyes egyén és a véletlen egyén közötti különbség nem fogalmi megkülönböztetés, hanem történelmi tény. E megkülönböztetésnek különböző korokban különböző az értelme, például a rend a XVIII. században az egyén számára véletlen valami, plus ou moins a család is az. Olyan megkülönböztetés ez, amelyet nem nekünk kell minden korra vonatkozóan megtennünk, hanem amelyet minden kor maga tesz meg az általa készentalált különböző elemek között, mégpedig nem a fogalom szerint, hanem az élet anyagi összeütközéseinek kényszerítésére. Az, ami a későbbi kor szemében a korábbival ellentétben — tehát a korábbi kor által ráhagyott elemek között is — véletlennek jelenik meg, egy olyan érintkezési forma, amely a termelőerők meghatározott fejlődésének felelt meg. A termelőerők viszonya az érintkezési formához nem más, mint az érintkezési forma viszonya az egyének* ténykedéséhez vagy tevékenységéhez. (Ennek a tevékenységnek az alapformája természetesen az anyagi, amelytől minden más szellemi, politikai, vallási stb. forma függ. Az anyagi élet különböző alakulása természetesen mindenkor a már kifejlett szükségletektől függő, és mind e szükségletek létrehozása, mind kielégítésük maga is történelmi folyamat, amely nincs meg egyetlen birkánál vagy kutyánál sem (Stirner elké-

* *Áthúzva:* öntevékenységéhez — *Szerk.*

pesztő főérve *adversus* hominem*), noha mind a birkák, mind a kutyák mai alakjukban mindenesetre, bár malgré eux**, történelmi folyamat termékei.) Azok a feltételek, amelyek mellett az egyének addig érintkeznek egymással, amíg az ellentmondás még nem következett be, egyéniségükhöz tartozó feltételek, s nem külsőlegesek számukra, olyan feltételek, amelyek mellett ezek a meghatározott viszonyok között létező, meghatározott egyének anyagi életüket és azt, ami ezzel összefügg, kizárólag termelhetik — tehát öntevékenységük feltételei és ez az öntevékenység termeli őket.*** Az a meghatározott feltétel, amely mellett termelnek, addig, amíg az ellentmondás még nem következett be, megfelel tehát valóságos feltételezettségüknek, egyoldalú létezésüknek, amelynek egyoldalúsága csak az ellentmondás bekövetkeztével mutatkozik meg s ily módon a későbbiek számára létezik. Akkor ez a feltétel véletlen béklyónak látszik, és akkor annak tudatát, hogy béklyó, becsempészik a korábbi korba is.

E különböző feltételek, amelyek először az öntevékenység feltételeiként, később annak béklyóiként jelennek meg, az egész történelmi fejlődésben érintkezési formák összefüggő sorát alkotják, amelynek összefüggése abban áll, hogy a korábbi, béklyóvá vált érintkezési forma helyébe új, a fejlettebb termelőerőknek és ezzel az egyének haladott öntevékenységi módjának megfelelő érintkezési formát állítanak, amely à son tour° megint béklyóvá válik és akkor másik lép helyébe. Minthogy ezek a feltételek minden fokon megfelelnek a termelőerők egyidejű fejlődésének, történetük egyszersmind a fejlődő és minden új nemzedék által átvett termelőerők története és ezzel magukban az egyénekben rejlő erők fejlődésének története.

Minthogy ez a fejlődés természetadta módon megy végbe, azaz nincs alárendelve szabadon egyesült egyének együttes tervének, ezért különböző helyekről, törzsekből, nemzetekből, munkaágakból stb. indul ki, amelyek mindegyike eleinte a többitől függetlenül fejlődik és csak fokozatosan lép összeköttetésbe a többivel. Továbbá csak nagyon lassan megy végbe; a különböző fokokat és érdekeket sohasem küzdi le teljesen, hanem csak alárendeli őket a győző érdeknek, amely mellett még évszázadokig továbbtengődnek. Ebből következik, hogy még egy nemzeten belül is az egyéneknek — vagyoni viszonyaiktól eltekintve is — egészen különböző a fejlődésük, és hogy egy korábbi érdek, amelynek sajátságos érintkezési formáját már kiszorította egy későbbi érdekhez tartozó forma, az egyénekkel szemben önállósult látszólagos közösségben (állam,

* — az ember *ellen* — *Szerk.*
** — anélkül, hogy tehetnének róla — *Szerk.*
** *Széljegyzet:* Magának az érintkezési formának a termelése — *Szerk.*
*° — a maga részéről — *Szerk.*

jog) még sokáig egy hagyományos hatalomnak birtokában marad, s ezt a hatalmat végső fokon csakis forradalom által lehet megtörni. Ezzel magyarázható az is, hogy egyes pontokat illetően, amelyek általánosabb összefoglalást engednek meg, miért tűnhetik a tudat olykor előrehaladottabbnak, mint az egyidejű empirikus viszonyok, úgyhogy egy későbbi korszak harcaiban támaszkodni lehet korábbi teoretikusokra mint tekintélyekre. — Ezzel szemben olyan országokban, amelyek, mint Észak-Amerika, egy már fejlett történelmi korszakban az elején kezdik pályájukat, a fejlődés igen gyorsan megy végbe. Az ilyen országoknak nincsenek más természetadta előfeltételeik, csak azok az egyének, akik ott letelepednek, és akiket erre a letelepedésre a régi országok szükségleteiknek meg nem felelő érintkezési formái bírtak rá. Az ilyen országok tehát a régi országok leghaladottabb egyéneivel és ennélfogva az ezeknek az egyéneknek megfelelő legfejlettebb érintkezési formával kezdik, még mielőtt ez az érintkezési forma a régi országokban érvényre tud jutni. Ez a helyzet minden kolóniával, ha nem puszta katonai vagy kereskedelmi állomások. Példa erre Karthago, a görög gyarmatok és Izland a XI. és XII. században. Hasonló viszony áll fenn a hódításnál, amikor a meghódított országba egy más talajon kifejlődött érintkezési formát készen átvisznek; hazájában még korábbi korszakokból származó érdekek és viszonyok terhelték, itt azonban teljesen és akadálytalanul lehet és kell érvényre juttatni, már csak azért is, hogy a hódítóknak tartós hatalmat biztosítson. (Anglia és Nápoly a normann hódítás után, amikor a feudális szervezet legkiteljesedettebb formáját kapták.)

Ennek az egész történelemfelfogásnak a hódítás ténye látszólag ellentmond. Eddig az erőszakot, a háborút, fosztogatást, rablást-gyilkolást stb. stb. tették a történelem hajtóerejévé. Itt csak a fő pontokra szorítkozhatunk, és ezért csupán azt a csattanós példát vesszük elő, amikor egy barbár nép elpusztít egy régi civilizációt és ehhez kapcsolódva elölről kezdődik a társadalom egy új tagozódásának kialakulása. (Róma és a barbárok, a feudalizmus és Gallia, a keletrómai birodalom és a törökök.) A hódító barbárnépnél maga a háború, mint már fentebb jeleztük, még szabályszerű érintkezési forma, amelyet annál buzgóbban aknáznak ki, minél nagyobb mértékben teremti meg a népesség megszaporodása — a hagyományos és számukra egyedül lehetséges kezdetleges termelési mód mellett — új termelési eszközök szükségletét. Itáliában viszont a földtulajdon koncentrációja (amelyet a felvásárláson és eladósodáson kívül még az öröklés is okozott, mert a nagyfokú fesiettség és a ritka házasodás miatt a régi nemzetségek lassanként kihaltak és birtokaik kevesek kezébe kerültek) és marhalegelővé való átalakulása (amit a közönséges, még ma is érvényes gazdasági okokon kívül az is okozott, hogy rablott és sarcolt gabonát hoztak be és ennek következtében az itáliai gabonának nem voltak fogyasztói) arra vezetett, hogy a szabad népesség csaknem eltűnt, a rabszolgák pedig mindig újra kihal-

tak és állandóan újakkal kellett őket pótolni. A rabszolgaság maradt az egész termelés bázisa. A szabadok és a rabszolgák között álló plebejusok sohasem jutottak túl azon, hogy lumpenproletariátus legyenek. Egyáltalában Róma sohasem jutott túl azon, hogy város legyen, és a provinciákkal szinte csak politikai összefüggésben állott, amelyet politikai események természetesen ismét meg is szakíthattak.

Semmi sem közkeletűbb, mint az a képzet, hogy a történelemben eddig mindig csak valaminek az *elvételén* fordult meg a dolog. A barbárok *elveszik* a római birodalmat, s ennek az elvételnek a tényével szokás magyarázni az átmenetet a régi világból a hűbériségbe. De amikor a barbárok elvesznek valamit, minden azon fordul meg, vajon az a nemzet, amelyet bevesznek, kifejlesztett-e ipari termelőerőket, mint ez a modern népeknél a helyzet, vagy pedig termelőerői főként csupán egyesülésükön és* a közösségen nyugszanak. Az elvételt továbbá megszabja az a tárgy, amelyet elvesznek. Egy járadékosnak értékpapírban álló vagyonát nem is lehet elvenni anélkül, hogy az elvevő alá ne vesse magát az elvett ország termelési és érintkezési feltételeinek. Ugyanez áll egy modern ipari ország egész ipari tőkéjére. Végül pedig az elvétel mindenütt egyhamar véget ér, és ha már nincs mit elvenni, el kell kezdeni termelni. A termelésnek ebből az egyhamar fellépő szükségességéből következik, hogy annak a közösségi formának, melyet a letelepülő hódítók felvesznek, meg kell felelnie a készentalált termelőerők fejlődési fokának, vagy ha már eleve nem ez az eset, meg kell változnia a termelőerőknek megfelelően. Ez magyarázza azt a népvándorlás utáni időben állítólag mindenütt észlelt tényt is, hogy ti. a szolga volt az úr, és a hódítók hamarosan átvették a meghódítottak nyelvét, műveltségét és szokásait. A hűbériséget egyáltalában nem készen hozták Németországból, hanem a hódítók részéről a had hódítás közben kialakult harci szervezetéből eredt, és ez csak a hódítás után, a meghódított országokban készentalált termelőerők behatására fejlődött ki a tulajdonképpeni hűbériséggé. Hogy ezt a formát menynyire a termelőerők szabták meg, mutatja azoknak a kísérleteknek kudarca, amelyekkel más, régi római reminiszcenciákból eredő formákat akartak keresztülvinni (Nagy Károly stb.).**

A nagyiparban és a konkurrenciában az egyének összes létezési feltételei*** a két legegyszerűbb formába: a magántulajdonba és a munkába olvadtak össze. A pénzzel minden érintkezési forma és maga az érintkezés is az egyének számára véletlenként tételeződik. Tehát már a pénzben benne rejlik, hogy min-

* *Áthúzva:* együttműködésükön; amennyire az lehetséges, — *Szerk.*
** *A bekezdés alá odaírva:* folytatni — *Szerk.*
*** *Széljegyzet:* feltételezettségei, egyoldalúságai — *Szerk.*

den addigi érintkezés csak egyéneknek meghatározott feltételek közötti érintkezése, nem pedig egyéneknek mint egyéneknek az érintkezése volt. Ezek a feltételek kettőre — felhalmozott munkára vagyis magántulajdonra, illetve tényleges munkára — redukálódnak. Ha mindkettő vagy az egyik közülük megszűnik, megakad az érintkezés. Maguk a modern közgazdászok, például Sismondi, Cherbuliez stb.,[65] szembeállítják az association des individus-t* az association des capitaux-val.** Másfelől maguk az egyének teljesen be vannak sorolva a munka megosztása alá és ezáltal a legteljesebb függőségbe kerültek egymástól. A magántulajdon, amennyiben — a munkán belül — szembekerül a munkával, a felhalmozás szükségességéből fejlődik ki és kezdetben mindig még inkább közösségi formája van, a későbbi fejlődésben azonban mindjobban közeledik a magántulajdon modern formájához. A munka megosztásával már eleve adva van a *munkafeltételeknek*, szerszámoknak és anyagoknak a megosztása is és ezzel a felhalmozott tőke szétforgácsolódása különböző tulajdonosok között, ezzel pedig a tőke és munka szétforgácsolódása és magának a tulajdonnak különböző formái. Minél inkább kialakul a munka megosztása és minél inkább növekszik a felhalmozás, annál élesebben kialakul ez a szétforgácsolódás is. Maga a munka csak e szétforgácsolódás előfeltételével állhat fenn.

(Egyes nemzetek egyéneinek személyes energiája — németek és amerikaiak — energia már faji keresztezés következtében — innen a németek kreténsége — Franciaországban, Angliában stb. idegen népek egy már fejlett talajra, Amerikában teljesen új talajra átültetve, Németországban a természetadta népesség nem mozdult a helyéről.)

Itt tehát két tény mutatkozik meg.*** Először is a termelőerők az egyéntől teljesen függetleneknek és elszakítottaknak jelennek meg, saját világnak az egyének mellett, aminek abban van az alapja, hogy az egyének, akiknek erői ezek, szétforgácsoltan és egymással ellentétben léteznek, míg másfelől ezek az erők csak ezen egyének érintkezésében és összefüggésében valóságos erők. Tehát az egyik oldalon termelőerők totalitása áll, amelyek mintegy dologi alakot öltöttek és maguknak az egyéneknek a számára már nem az egyének erői, hanem a magántulajdonéi, és ezért csak annyiban az egyének erői, amennyiben azok magántulajdonosok. Egyetlen korábbi időszakban sem öltötték a termelőerők az egyének *mint* egyének érintkezése számára ezt a közömbös alakot, mert érintkezésük maga még korlátolt volt. A másik oldalon e termelőerőkkel szemben áll az egyének többsége, akiktől ezek az erők el vannak szakítva, és

* — az egyének társulását — *Szerk.*
** — a tőkék társulasával — *Szerk.*
*** *Széljegyzet:* Sismondi — *Szerk.*

akik ezért minden valóságos élettartalomtól megfosztva, elvont egyénekké váltak, de akik ezáltal kerültek csak abba a helyzetbe, hogy *mint egyének* egymással összeköttetésbe lépjenek. Az egyetlen összefüggés, amelyben a termelőerőkkel és saját létezésükkel még állanak, a munka, elvesztette náluk az öntevékenység minden látszatát és csak úgy tartja fenn életüket, hogy elnyomorítja azt. Míg a korábbi időszakokban az öntevékenységet és az anyagi élet létrehozását az választotta el egymástól, hogy mindegyik más-más személyre jutott és az anyagi élet létrehozása az egyének korlátoltsága miatt maga is még az öntevékenység alárendelt fajtájának számított, most a kettő annyira különesik, hogy az anyagi élet maga egyáltalában célként, ennek az anyagi életnek a létrehozása pedig, a munka (amely az öntevékenységnek most egyedül lehetséges, de mint látjuk, negatív formája), eszközként jelenik meg.

Most tehát odáig jutott a dolog, hogy* az egyéneknek a termelőerők meglevő totalitását el kell sajátítaniok, nemcsak azért, hogy eljussanak öntevékenységükhöz, hanem már egyáltalában azért is, hogy létezésüket biztosíthassák. Ezt az elsajátítást először is az elsajátítandó tárgy szabja meg — a totalitássá kifejlődött és csak egyetemes érintkezés keretében létező termelőerők. Ez az elsajátítás tehát már erről az oldalról is a termelőerőknek és az érintkezésnek megfelelő egyetemes jelleggel kell hogy bírjon. Ezeknek az erőknek az elsajátítása maga nem egyéb, mint az anyagi termelési szerszámoknak megfelelő egyéni képességek kifejlesztése. A termelési szerszámok totalitásának elsajátítása már ezért is a képességek totalitásának kifejlesztését jelenti magukban az egyénekben. Ezt az elsajátítást továbbá megszabják az elsajátító egyének. Csakis a jelenkor minden öntevékenységből teljesen kirekesztett proletárjai képesek arra, hogy teljes, többé nem korlátolt öntevékenységüket, amely a termelőerők totalitásának elsajátításában és a képességek totalitásának ezzel tételezett kifejlesztésében áll, érvényre juttassák. Minden korábbi forradalmi elsajátítás korlátolt volt; olyan egyének, akiknek öntevékenységét korlátozott termelési szerszám és korlátozott érintkezés korlátolta, ezt a korlátozott termelési szerszámot sajátították el és ezért csak újabb korlátozottsághoz jutottak el. Termelési szerszámuk tulajdonukká vált, de ők maguk a munka megosztása és saját termelési szerszámuk alá maradtak besorolva. Minden eddigi elsajátításnál egyének tömege maradt egyetlen termelési szerszám alá besorolva; amikor majd a proletárok sajátítanak el, termelési szerszámok tömegét kell mindegyik egyén alá, a tulajdont pedig valamennyiük alá besorolni. A modern egyetemes érintkezés nem is sorolható másként be az egyének alá, csak úgy, hogy valamennyiük alá sorolják be.

Az elsajátítást továbbá megszabja az az út és mód, ahogyan azt végre kell

* *Áthúzva:* a totalitássá kifejlődött és egyetemes érintkezéssel összefüggő termelőerőket az egyének egyáltalán el sem sajátíthatják már, — *Szerk.*

hajtani. Csakis egyesülés útján lehet végrehajtani, amely a proletariátus jellegénél fogva megint csak egyetemes lehet, és csakis forradalom útján, amelyben egyfelől megdöntik az eddigi termelési és érintkezési mód és társadalmi tagozódás hatalmát és másfelől kifejlődik a proletariátus egyetemes jellege és az elsajátítás keresztülviteléhez szükséges energiája, továbbá a proletariátus levet magáról mindent, ami eddigi társadalmi helyzetéből még rajta maradt.

Csak ezen a fokon esik egybe az öntevékenység az anyagi élettel, ami megfelel az egyének teljes egyénekké való kifejlődésének és minden természetadta jelleg levetkezésének; és ekkor felel meg egymásnak a munka átváltozása öntevékenységgé és az eddig feltételektől megszabott érintkezés átváltozása az egyének mint olyanok érintkezésévé. Azzal, hogy az egyesült egyének a totális termelőerőket elsajátítják, a magántulajdon véget ér. Míg az eddigi történelemben mindig egy-egy különös feltétel jelent meg véletlennek, most az egyének elkülönülése maga, kinek-kinek különös magánfoglalkozása maga vált véletlenné.

Azokat az egyéneket, akik nincsenek már a munka megosztása alá besorolva, a filozófusok „az ember" néven eszményként képzelték el, és az egész folyamatot, amelyet kifejtettünk, „az ember" fejlődési folyamatának fogták fel, úgyhogy az eddigi egyének helyébe minden történelmi fokon „az embert" csempészték és mutatták be a történelem hajtóerejének. Az egész folyamatot ilyenképpen „az ember" önelidegenülési folyamataként fogták fel, és ez lényegében onnan ered, hogy mindig a későbbi fejlődési fok átlagegyénét csempészték a korábbiéba és a későbbi tudatot a korábbi egyénekbe.* Ezzel a megfordítással, amely eleve elvonatkoztat a valóságos feltételektől, volt lehetséges az egész történelem átváltoztatása a tudat fejlődési folyamatává.

A polgári társadalom átfogja az egyének egész anyagi érintkezését a termelőerők egy meghatározott fejlődési fokán belül. Átfogja egy fejlődési fok egész kereskedelmi és ipari életét, s ennyiben túllép az államon és a nemzeten, ámbár másrészt kifelé ismét nemzetiségként kell érvényesülnie, befelé államként tagozódnia. A „polgári társadalom" szó a XVIII. században támadt, amikor a tulajdonviszonyok már kinőttek az antik és a középkori közösségből. A polgári társadalom mint olyan csak a burzsoáziával fejlődik ki; de a közvetlenül a termelésből és az érintkezésből kifejlődő társadalmi szervezetet, amely minden időkben bázisa az államnak és az egyéb eszmei jellegű felépítménynek, folyvást ezzel a névvel jelölték.

* *Széljegyzet:* Önelidegenülés — *Szerk.*

Az állam és a jog viszonya a tulajdonhoz

A tulajdon első formája mind az ókori világban, mind a középkorban a törzsi tulajdon, amelyet a rómaiaknál főként a háború, a germánoknál az állattenyésztés szab meg. Az ókori népeknél*, minthogy egy városban több törzs együtt lakik, a törzsi tulajdon állami tulajdonként és az egyesnek ahhoz való joga puszta possessióként** jelenik meg, amely azonban, mint a törzsi tulajdon egyáltalában, csak a földtulajdonra korlátozódik. A tulajdonképpeni magántulajdon mind a régi, mind a modern népeknél az ingó tulajdonnal kezdődik. — (Rabszolgaság és közösség) (dominium ex jure Quiritum***). A középkorból kilépő népeknél a törzsi tulajdon ily módon különböző fokokon át — feudális földtulajdon, testületi ingó tulajdon, manufaktúra-tőke — fejlődik a modern, a nagyipar és egyetemes konkurrencia által megszabott tőkéig, a tiszta magántulajdonig, amely a közösség minden látszatát levetette és kirekesztette az állam minden behatását a tulajdon fejlődésére. E modern magántulajdonnak felel meg a modern állam, amelyet az adók útján a magántulajdonosok lassanként megvásároltak, az államadósságok útján teljesen a kezükbe kerítettek, és amelynek létezése az állampapírok tőzsdei emelkedése és esése révén teljességgel függővé vált attól a kereskedelmi hiteltől, amelyet neki a magántulajdonosok, a burzsoák adnak. A burzsoázia, minthogy *osztály* és nem *rend* többé, kénytelen már nemzetileg, nem pedig helyileg megszerveződni és átlagérdekének általános formát adni. Azáltal, hogy a magántulajdon a közösség alól emancipálódott, az állam a polgári társadalom mellett és rajta kívül álló különös létezéssé vált; de nem más, mint annak a szervezetnek a formája, melyet a burzsoák tulajdonuk és érdekeik kölcsönös biztosítására mind kifelé, mind befelé szükségszerűen maguknak adnak. Az állam önállósága manapság már csak olyan országokban fordul elő, ahol a rendek nem fejlődtek teljesen osztályokká, ahol a haladottabb országokban félreállított rendek még szerepet játszanak és felemásság létezik, amelyekben ennélfogva a népesség egyik része sem tud a többi fölött uralomra jutni. Ez a helyzet nevezetesen Németországban. A modern állam legkiteljesedettebb példája Észak-Amerika. Az újabb francia, angol és amerikai írók mind akként nyilatkoznak, hogy az állam csak a magántulajdon kedvéért létezik, úgyhogy ez átment a köznapi tudatba is.

Minthogy az állam az a forma, amelyben egy uralkodó osztály egyénei közös érdeküket érvényesítik és egy korszak egész polgári társadalma összefoglalódik, ebből az következik, hogy minden közös intézmény az állam révén közvetítődik, politikai formát kap. Innen származik az az illúzió, mintha a törvény az

* *Áthúzva:* (különösen Rómában és Spártában) — *Szerk.*
** — birtoklásként — *Szerk.*
*** — a római polgárok (magán-)jogából fakadó tulajdon — *Szerk.*

akaraton, mégpedig a reális bázisától elszakított, a *szabad* akaraton nyugodnék. Ugyanígy aztán a jogot megint a törvényre redukálják.

A magánjog a magántulajdonnal egyidőben fejlődik ki a természetadta közösség felbomlásából. A rómaiaknál a magántulajdon és magánjog kifejlődése nem járt további ipari és kereskedelmi következményekkel, mert egész termelési módjuk ugyanolyan maradt.* A modern népeknél, ahol a feudális közösséget az ipar és a kereskedelem felbomlasztotta, a magántulajdon és magánjog keletkezésével új szakasz kezdődött, amely képes volt további fejlődésre. Mindjárt az első város, amely a középkorban kiterjedt tengeri kereskedelmet folytatott, Amalfi, kialakította a tengeri jogot is.[66] Mihelyt az ipar és a kereskedelem — először Olaszországban s később más országokban — továbbfejlesztette a magántulajdont, nyomban újra elővették és érvénybe léptették a kialakult római magánjogot. Mikor később a burzsoázia annyi hatalomra tett szert, hogy a fejedelmek felkarolták érdekeit avégett, hogy a burzsoázia segítségével megdöntsék a feudális nemességet, akkor kezdődött meg minden országban — Franciaországban a XVI. században — a jog tulajdonképpeni fejlődése, amely minden országban, Anglia kivételével, a római törvénykönyv bázisán ment végbe. A magánjog további kialakítására (különösen az ingó tulajdonnal kapcsolatban) Angliában is római jogelveket kellett bevonni. (Nem szabad elfelejteni, hogy a jognak éppúgy nincs saját története, mint a vallásnak.)

A magánjogban a fennálló tulajdonviszonyokat az általános akarat eredményének nyilvánítják. Maga a jus utendi et abutendi** egyrészt azt a tényt mondja ki, hogy a magántulajdon a közösségtől teljesen függetlenné vált, és másrészt azt az illúziót, mintha maga a magántulajdon pusztán a magánakaraton, a dolog fölötti önkényes rendelkezésen nyugodnék. A gyakorlatban az abutinak*** nagyon is meghatározott gazdasági határai vannak a magántulajdonos számára, ha nem akarja, hogy tulajdona és ezzel jus abutendi-je más kezébe menjen át, minthogy a dolog, pusztán akaratához való vonatkozásban tekintve, egyáltalában nem is dolog, hanem csak az érintkezésben — és a dologhoz való jogtól függetlenül — válik valóságos tulajdonná (*viszony* ez, amelyet a filozófusok eszmének neveznek).° — Ez a jogászi illúzió, amely a jogot a puszta akaratra redukálja, a tulajdonviszonyok további fejlődése során szükségszerűen arra vezet, hogy valaki jogcímet bírhat egy dologra anélkül, hogy a dolgot valóban bírná. Ha például a konkurrencia folytán egy földbirtok járadéka kiküszö-

* *Áthúzva:* és ezt a fejlődést nem az ipar és a kereskedelem kiterjedése idézte elő: *Széljegyzet:* (Uzsora!) — *Szerk.*

** — (a dologgal való) élés és visszaélés joga — *Szerk.*

*** — a visszaélni-nek — *Szerk.*

° *Széljegyzet: Viszony a filozófusok szemében = eszme.* Ők csupán „*az* embernek" önmagához való viszonyát ismerik, és ezért minden valóságos viszony szemükben eszmévé válik. — *Szerk.*

bölődik, akkor a tulajdonosának megvan ugyan hozzá a jogcíme, a jus utendi et abutendi-val egyetemben. De semmit sem kezdhet vele, mint földtulajdonosnak semmije sincs, ha nincs egyébként még elegendő tőkéje ahhoz, hogy földjét megművelhesse. A jogászoknak ugyanebből az illúziójából magyarázható, hogy számukra és minden törvénykönyv számára egyáltalában véletlen, hogy egyének egymással viszonyokba lépnek, például szerződést kötnek, és hogy a törvénykönyv ezeket a viszonyokat olyanoknak tekinti, amelyekbe az ember tetszése szerint belép[het] vagy sem, s amelyek tartalma egészen a szerződők egyéni [ön]kényén [nyu]gszik. — Valahányszor az ipar és a kereskedelem fejlőd[ése] folytán új [ér]intkezési formák képződtek, [p]l. biztosítási stb. társaságok, a jog mindannyiszor kénytelen volt felvenni őket a tulajdonszerzés fajai közé.*

**Különböző nemzetek egymás közötti vonatkozásai attól függnek, mennyire fejlesztette ki mindegyikük termelőerőit, a munka megosztását és a belső érintkezést. Ezt a tételt általánosan elismerik. De nemcsak egy nemzet viszonya a többihez, hanem e nemzet egész belső tagozódása maga is termelésének, valamint belső és külső érintkezésének fejlődési fokától függ. Hogy egy nemzet termelőerői mennyire fejlettek, azt legszembetűnőbben az a fok mutatja, ameddig a munka megosztása kifejlődött. Minden új termelőerő, ha nem csupán a már eddig ismert termelőerőknek tisztán mennyiségi kiterjesztése (például földterületek termősítése), a munka megosztásának újabb kiképezését hozza magával.

A munka egy nemzeten belüli megosztása először is az ipari és kereskedelmi munkának a földművelő munkától való különválását és ezzel *város* és *falu* különválását és érdekeik ellentétét eredményezi. További fejlődése a kereskedelmi munkának az ipari munkától való különválásához vezet. Ugyanekkor a munkának e különböző ágakon belüli megosztása folytán a meghatározott munkákon együttműködő egyének között ismét különböző ágazatok keletkeznek. Ezeknek az egyes ágazatoknak egymással szembeni helyzetét a földművelő, ipari és kereskedelmi munka üzemmódja szabja meg (patriarchalizmus, rabszolgaság, rendek, osztályok). Ugyanezek a viszonyok mutatkoznak fejlettebb érintkezés mellett különböző nemzetek egymáshoz való kapcsolataiban.

A munka megosztásának különböző fejlődési fokai a tulajdon megannyi különböző formáját jelentik; vagyis a munka megosztásának mindenkori foka

* *Itt véget ér az „I. Feuerbach" főkézirata. Ezután még néhány jegyzet következik a kéziratban, amelyek feltehetőleg a további kidolgozás tervére vonatkoznak. Ezeket Marx és Engels Művei 3. kötetének 544—545. oldalán közöljük. — Szerk.*

** *A tisztázat-kéziratban fennmaradt szövegrész. — Szerk.*

meghatározza az egyének egymáshoz való viszonyait is a munka anyagára, szerszámára és termékére vonatkozólag.

A tulajdon első formája a törzsi tulajdon. Ez a termelés fejletlen fokának felel meg, amikor egy nép vadászatból és halászatból, állattenyésztésből vagy legfeljebb földműveléshől él. Ez utóbbi esetben megműveletlen földek nagy tömegét előfeltételezi. A munkamegosztás e fokon még nagyon kevéssé fejlett és a családban meglevő természetadta munkamegosztás további kiterjesztésére szorítkozik. A társadalmi tagozódás ennélfogva a család kiterjesztésére szorítkozik: patriarchális törzsfők, alattuk a törzs tagjai, végül rabszolgák. A családban lappangó rabszolgaság csak fokozatosan fejlődik ki a népesség és a szükségletek megszaporodásával és a külső érintkezésnek, mind a háborúnak, mind a cserekereskedelemnek kiterjedésével.

A második forma az ókori községi és állami tulajdon, amely kivált több törzsnek szerződés vagy hódítás folytán *várossá* való egyesüléséből keletkezik és amelynél a rabszolgaság továbbra is fennáll. A községi tulajdon mellett már kifejlődik az ingó és később az ingatlan magántulajdon is, de mint abnormis, a községi tulajdonnak alárendelt forma. Az állampolgároknak csak közösségükben van hatalmuk dolgozó rabszolgáik felett és már ezért is kötve vannak a községi tulajdon formájához. Ez az aktív állampolgárok közös magántulajdona, akik a rabszolgákkal szemben kénytelenek megmaradni a társulásnak e természetadta módja mellett. Ezért a társadalomnak egész ezen alapuló tagozódása és vele a nép hatalma olyan fokban sorvad el, amilyenben nevezetesen az ingatlan magántulajdon kifejlődik. A munka megosztása már fejlettebb. Megtaláljuk már város és falu ellentétét, később azoknak az államoknak ellentétét, amelyek a városi és amelyek a falusi érdeket képviselik, magukon a városokon belül pedig az ipar és a tengeri kereskedelem ellentétét. A polgárok és rabszolgák közötti osztályviszony teljesen kialakult*.

A magántulajdon fejlődésével itt alakulnak ki először azok a viszonyok, amelyeket a modern magántulajdonnál, csak kiterjedtebb méretben, újra megtalálunk. Egyfelől a magántulajdon koncentrációja, amely Rómában igen korán megkezdődött (bizonyítéka a liciniusi földtörvény[67]), s amely a polgárháborúk óta és jelesül a császárok alatt igen gyorsan haladt előre; másfelől ezzel összefüggésben a plebejus kisparasztok átalakulása proletariátussá, amely proletariátus azonban a vagyonos polgárok és a rabszolgák között elfoglalt felemás helyzete miatt nem lépett önálló fejlődés útjára.

A harmadik forma a feudális vagy rendi tulajdon. Az ókor a *városból* és annak kis területéből indult ki, a középkornak viszont a *falu* volt a kiinduló-

* *Áthúzva:* a római plebejusok között először kis földtulajdonosokat találunk, később egy proletariátus kezdeteit, de ez a proletariátus a birtokos polgárok és a rabszolgák közti felemás helyzetében nem fejlődhetik — *Szerk.*

pontja. Az ott-talált gyér, nagy földterületen szétszórt népesség, amely a hódítókkal nem szaporodott meg tetemesen, szabta meg ezt a megváltozott kiindulópontot. Ezért, Görögországgal és Rómával ellentétben, a feudális fejlődés sokkal szélesebb terepen kezdődik, amelyet előkészítettek a római hódítások és a földművelésnek kezdetben ezzel kapcsolatos elterjedése. A hanyatló római birodalom utolsó évszázadai és maga a barbár hódítás nagymennyiségű termelőerőt tett tönkre; a földművelés visszaesett, az ipar piac hiánya miatt lehanyatlott, a kereskedelem elszenderült vagy erőszakosan megakasztották, a falusi és városi népesség apadt. Ezek a készentalált viszonyok és a hódításnak ezáltal megszabott szervezési módja fejlesztették ki a germán hadiszervezet befolyása alatt a feudális tulajdont. Miként a törzsi és a községi tulajdon, ez is közösségen alapul, amellyel azonban közvetlenül termelő osztályként nem a rabszolgák állanak szemben, mint az antik közösséggel, hanem a jobbágy kisparasztok. A feudalizmus teljes kialakulásával egyidejűleg még ehhez járult a városokkal való ellentét is. A földbirtok hierarchikus tagozódása és az ezzel összefüggő fegyveres kíséretek adták meg a nemességnek a jobbágyok feletti hatalmat. Ez a feudális tagozódás, éppen úgy, mint az antik községi tulajdon, a leigázott termelő osztállyal szembeni társulás volt; csak a társulás formája és a közvetlen termelőkhöz való viszony volt más, mert más termelési feltételek voltak.

A földbirtok e feudális tagozódásának a *városokban* a testületi tulajdon, a kézművesség feudális szervezete felelt meg. A tulajdon itt főképp az egyes személyek munkájában állt. A társult rablónemesség elleni társulás szükségessége, közös vásárcsarnokok szükséglete olyan korban, amikor az iparos egyúttal kereskedő is volt, a felvirágzó városokba tóduló szökött jobbágyok növekvő konkurrenciája, az egész ország feudális tagozódása hozta magával a *céheket;* egyes kézművesek lassacskán megtakarított kis tőkéi és e kézművesek állandó száma a növekvő népesség közepette kifejlesztette a mester-, legény- és inasviszonyt, amely a városokban olyasféle hierarchiát hozott létre, amilyen a falun volt.

A fő tulajdon tehát a feudális korszakban egyfelől földtulajdonban állott, a hozzáláncolt jobbágymunkával, és másfelől saját munkában, csekély, a mesterlegények munkáján parancsnokló tőkével. Mindkettőnek tagozódását a korlátolt termelési viszonyok — a csekély és kezdetleges talajművelés és a kézműszerű ipar — szabták meg. A munka megosztása a feudalizmus virágkorában csekély volt. Minden országban fennállt a város és falu ellentéte; a rendi tagozódás nagyon élesen kidomborodott ugyan, de a falun a fejedelmek, nemesség, papság és parasztság, a városokban pedig a mesterek, legények, inasok és csakhamar a napszámos plebs elkülönülésén kívül nem volt jelentékeny megosztás. A földművelésben a munkamegosztást a parcellákban való művelés nehezítette meg, amely mellett kifejlődött a parasztok saját háziipara, az iparban a munka az egyes iparágakon belül egyáltalán nem, az egyes iparágak

között csak nagyon kevéssé volt megosztva. Az ipar és kereskedelem megosztását a régebbi városokban készentalálták, az újabbakban csak később fejlődött ki, amikor a városok egymással kapcsolatba léptek.

Nagyobb területek összefogása feudális királyságokká mind a földbirtokos nemesség, mind a városok számára szükséglet volt. Ezért az uralkodó osztály, a nemesség szervezetének élén mindenütt egyeduralkodó állott.

1845—1846.

Marx és Engels Művei. 3. köt.
1960. 19—80. old.

MARX

A FILOZÓFIA NYOMORÚSÁGA

VÁLASZ PROUDHON ÚRNAK „A NYOMORÚSÁG FILOZÓFIÁJÁ"-RA

(Részlet)

5. §. A sztrájkok és a munkásegyesülések

„A bérek minden emelkedő mozgásának csakis a gabona, a bor stb. árának emelkedése, vagyis az ínség lehet a hatása. Mert mi a bér? A gabona stb. önköltségi ára; minden dolog teljes ára. Menjünk még tovább: a bér azoknak az elemeknek arányossága, amelyek a gazdagságot alkotják, és amelyeket a munkások tömege naponta újratermelő módon elfogyaszt. Mármost a bért megkettőzni... annyit jelent, hogy minden termelőnek nagyobb részt juttatunk, mint amekkora az ő terméke, ami ellentmondásos; és ha csak kisszámú iparra terjed is ki az emelés, ez általános zavart idéz elő a cserében, egyszóval *ínséget*... Kijelentem, lehetetlen, hogy a sztrájkok, amelyeket béremelés követ, ne vezessenek *általános drágulásra:* ez éppoly bizonyos, mint hogy kétszer kettő négy." (*Proudhon*, I. köt. 110—111. old.[68]).

Mi mindezeket az állításokat tagadjuk, kivéve azt, hogy kétszer kettő négy.

Először is, nincs *általános drágulás*. Ha minden dolog ára a bérrel egyidejűleg kétszeresére emelkedik, akkor nincs változás az árakban, csak a kifejezésekben.

Továbbá, a bérek általános emelkedése sohasem idézheti elő az áruk többékevésbé általános drágulását. Hiszen ha minden ipar az állótőkéhez, vagyis az általa alkalmazott szerszámokhoz viszonyítva ugyanolyan számú munkást foglalkoztatna, akkor a bérek általános emelkedése a profitok általános csökkenését idézné elő, az áruk piaci ára pedig egyáltalán nem változnék.

Minthogy azonban a kézi munka aránya az állótőkéhez a különböző iparokban nem ugyanaz, ezért mindazok az iparok, amelyek viszonylag nagyobb tömegű állótőkét és kevesebb munkást alkalmaznak, előbb vagy utóbb kénytelenek lesznek áruik árát leszállítani. Ellenkező esetben, ha áruik ára nem csökkenne, profitjuk a profitok általános színvonala fölé emelkednék. A gépek nem bérmunkások. A bérek általános emelkedése tehát kevésbé fogja érinteni azokat az iparokat, amelyek a többiekhez képest több gépet alkalmaznak, mint munkást. Minthogy azonban a konkurrenciának mindig az az irányzata, hogy

a profitokat nivellálja, azok a profitok, amelyek a szokott szinvonal fölé emelkednek, csak átmenetiek lehetnek. Így tehát, némi ingadozástól eltekintve, a bérek általános emelkedése nem általános drágulással jár, mint Proudhon úr mondja, hanem az árak részleges esésével, azaz olyan áruk piaci árának esésével, melyeket főleg gépek segítségével gyártanak.

A profitnak és a béreknek emelkedése és csökkenése csak azt az arányt fejezi ki, amelyben a tőkések és a munkások egy munkanap termékében részesednek, a termék árát azonban a legtöbb esetben nem befolyásolja. De hogy „a sztrájkok, amelyeket béremelés követ, általános drágulásra, sőt, ínségre vezetnek" — ezek olyan eszmék, amelyek csupán egy meg nem értett költő agyából pattanhatnak ki.

Angliában rendszeresen előfordult, hogy a sztrájkok valamely új gép feltalálására és beállítására adtak alkalmat. A gép volt, mondhatni, az a fegyver, melyet a tőkések a fellázadt szakmunka leverésére használtak fel. A *self-acting mule*, a modern ipar legnagyobb találmánya, harcképtelenné tette a lázadó fonómunkásokat. Ha az egyesüléseknek és sztrájkoknak semmi más hatásuk nem lett volna, csupán az, hogy kihívták maguk ellen a mechanikai géniusz erőfeszítéseit, már csak ezzel is óriási befolyást gyakoroltak az ipar fejlődésére.

„Egy cikkben, amelyet Léon Faucher úr tett közzé... 1845 szeptemberében"[69] — folytatja Proudhon úr — „azt olvasom, hogy az angol munkások egy idő óta alább hagytak az *egyesülések* szokásával, ez bizonnyal haladás, melyhez csak szerencsét kívánhatunk nekik: de, úgymond, ez a munkások erkölcsében mutatkozó javulás főleg közgazdasági nevelésük következménye. Korántsem a gyárosoktól függenek a bérek, kiáltott fel egy boltoni gyűlésen egy fonómunkás; depresszió időszakában a munkáltató úgyszólván csak ostor a szükség kezében, és akár akarja, akár nem, ütnie kell. A szabályozó elv a kínálat és a kereslet viszonya, és a munkáltatóknak nincs hatalmuk fölötte... Nagyszerű" — kiált fel Proudhon úr —, „ezek aztán jól idomított munkások, mintamunkások stb. stb. stb. Ez a nyomorúság hiányzott Angliának: a csatornát nem fogja átlépni." (*Proudhon*, I. köt. 261—262. old.)

Anglia valamennyi városa közül Bolton az, ahol a radikalizmus a legjobban kifejlődött. A boltoni munkások arról ismeretesek, hogy a lehető legforradalmibbak. Angliában a gabonatörvények eltörléséért folytatott nagy agitáció idején az angol gyárosok úgy vélték, hogy csak akkor szállhatnak szembe a földtulajdonosokkal, ha a munkásokat tolják előtérbe. De minthogy a munkások érdekei nem kevésbé voltak ellentétesek a gyárosokéval, mint a gyárosok érdekei a földtulajdonosokéval, a gyárosoknak a munkásgyűléseken természetesen mindig alul kellett maradniok. Mit tettek tehát? Hogy a látszatot megmentsék, olyan gyűléseket szerveztek, amelyek nagy részben művezetőkből, csekélyszámú munkáshívükből és a tulajdonképpeni *kereskedelem barátaiból* állottak. Amikor azután, mint Boltonban és Manchesterben, az igazi munká-

sok próbáltak ilyen gyűlésen részt venni, hogy tiltakozzanak e mesterséges demonstrációk ellen, megtiltották nekik a belépést, mondván, hogy ez *ticket-meeting*. Ez a szó olyan gyűlést jelent, amelyre csak belépőjeggyel ellátott személyeket engednek be. Mindazonáltal a falragaszok nyilvános gyűléseket hirdettek. Valahányszor ilyen gyűlést tartottak, a gyárosok lapjai dagályosan és részletesen beszámoltak az ott elhangzott beszédekről. Mondanunk sem kell, hogy ezeket a beszédeket a művezetők mondották. A londoni lapok a beszámolókat szó szerint közölték. Proudhon úr, balszerencséjére, a művezetőket közönséges munkásoknak nézi, és rájuk parancsol, hogy át ne lépjék a csatornát.

Hogy 1844-ben és 1845-ben a sztrájkok kevésbé vonták magukra a figyelmet, mint korábban, annak az az oka, hogy 1844 és 1845 volt a fellendülés első két éve az angol ipar számára 1837 óta. Mindazonáltal egyetlen *trade-union* sem oszlott fel.

Hallgassuk meg most a boltoni művezetőket. Szerintük a gyárosok nem urai a béreknek, mert nem urai a termék árának, a termékek árának pedig azért nem urai, mert nem urai a világpiacnak. Ezért azt magyarázgatják, hogy nem kell egyesüléseket létrehozni, amelyeknek célja, hogy a munkáltatóktól béremelést csikarjanak ki. Proudhon úr, ellenkezőleg, attól való félelmében tiltja meg a munkásoknak az egyesüléseket, hogy az egyesülés a bérek emelkedésére vezetne, ez pedig általános ínséget idézne elő. Mondanunk sem kell, hogy egy pontban a művezetők és Proudhon úr között tökéletes az egyetértés: abban, hogy a bérek emelkedése egyet jelent a termékek árának emelkedésével.

De vajon csakugyan az ínségtől való félelem-e a valódi oka Proudhon úr dühének? Nem. Ő csupán azért haragszik a boltoni művezetőkre, mert az értéket a *kínálattal és kereslettel* határozzák meg, és mitsem törődnek a *konstituált értékkel*, a konstituáltság állapotába jutott értékkel, az érték konstituálásával, beleértve az *állandó kicserélhetőséget* és valamennyi többi *viszony-arányosságot* és *arányossági viszonyt*, amelyek mind a Gondviselés támogatását élvezik.

„A munkások sztrájkja *törvénytelen*, és ezt nemcsak a Code pénal mondja,[70] hanem a gazdasági rendszer, a szilárd rendnek a szükségessége is... Hogy minden munkás egyénileg szabadon rendelkezzék személyével és kezével, ez tűrhető; de hogy a munkások egyesülések révén erőszakra vetemedjenek a monopólium ellen, ezt a társadalom nem engedheti meg." (I. köt. 234—235. old.)

Proudhon úr a Code pénal egy cikkelyét úgy akarja feltüntetni, mint a polgári termelés viszonyainak szükséges és általános eredményét.

Angliában az egyesüléseket parlamenti törvény engedélyezi, és a gazdasági rendszer volt az, amely a parlamentet rákényszerítette, hogy ezt a törvényes engedélyt megadja. Amikor 1825-ben Huskisson miniszter idején a parlamentnek módosítania kellett a törvényhozást, hogy azt egyre inkább összhangba

hozza a szabad konkurrencia eredményeképpen létrejött állapottal, szükségképpen el kellett törölnie minden törvényt, amely tiltotta a munkások egyesüléseit. Minél jobban kifejlődik a modern ipar és a konkurrencia, annál több az olyan elem, amely előidézi és segíti az egyesüléseket, mihelyt pedig az egyesülések gazdasági ténnyé váltak, amely napról napra jobban megszilárdul, nem telhet bele sok idő és törvényes ténnyé válnak.

Így tehát a Code pénal cikkelye legfeljebb azt bizonyítja, hogy a modern ipar és a konkurrencia az alkotmányozó nemzetgyűlés és a császárság idején még nem volt eléggé fejlett.

A közgazdászok és a szocialisták* egyetlenegy pontban megegyeznek: abban, hogy elítélik az *egyesüléseket*. Csak különbözőképpen indokolják elítélő álláspontjukat.

A közgazdászok azt mondják a munkásoknak: Ne egyesüljetek. Azzal, hogy egyesültök, gátoljátok az ipar szabályszerű menetét, akadályozzátok a gyárosokat abban, hogy eleget tegyenek a megrendeléseknek, zavarjátok a kereskedelmet és siettetitek a gépek behatolását, amelyek munkátokat részben haszontalanná teszik, és ezzel arra kényszerítenek benneteket, hogy még alacsonyabb bért fogadjatok el. Egyébként, bármit tesztek is, hiábavaló. Béreteket mindig a munkáskezek keresletének és kínálatának viszonya fogja meghatározni, és fellázadnotok a politikai gazdaságtan örök törvényei ellen éppoly nevetséges, mint veszélyes erőfeszítés.

A szocialisták azt mondják a munkásoknak: Ne egyesüljetek, mert végeredményben mit nyertek vele? Béremelést? A közgazdászok a legkézzelfoghatóbban bebizonyítják nektek, hogy arra a néhány garasra, amelyet siker esetén néhány pillanatra nyerhettek, örökké tartó bércsökkenés fog következni. Ügyes számolók bebizonyítják nektek, hogy évekre lenne szükségetek ahhoz, hogy a bérek növekedésén legalább azokat a költségeiteket visszaszerezzétek, amelyeket az egyesülések szervezésére és fenntartására kellett fordítanotok. És mi, mint szocialisták azt mondjuk nektek, hogy eltekintve ettől a pénzkérdéstől, ti változatlanul csak munkások lesztek, a munkáltatók pedig mindig munkáltatók lesznek, akárcsak eddig. Tehát ne egyesüljetek, ne politizáljatok, mert egyesülni nem annyit jelent-e, mint politizálni?

A közgazdászok azt akarják, hogy a munkások maradjanak meg a társadalomban, ahogyan az alakult és amilyennek ők azt kézikönyveikben leírták és megpecsételték.

A szocialisták azt akarják, hogy a munkások hagyják ott a régi társadalmat, hogy így könnyebben beléphessenek az új társadalomba, amelyet ők számukra annyi előrelátással előkészítettek.

* *(1885)* Vagyis az akkoriak, a fourier-isták Franciaországban, az owenisták Angliában. — *Engels jegyzete.*

A közgazdászok és szocialisták ellenére, a kézikönyvek és utópiák ellenére, a munkásegyesülések egy pillanatra sem szűntek meg együtt haladni és növekedni a modern ipar fejlődésével és növekedésével. Ez most annyira így van, hogy valamely ország munkásegyesüléseinek fejlődési foka pontosan jelzi azt a fokot, amelyet az illető ország a világpiac hierarchiájában elfoglal. Angliának, ahol az ipar a fejlettség legmagasabb fokát érte el, vannak a legnagyobb és a legjobban szervezett egyesülései.

Angliában a munkások nem álltak meg a részleges egyesüléseknél, amelyeknek nem volt más céljuk, mint egy-egy múló sztrájk, és azzal együtt el is tűntek. Állandó egyesüléseket, *trade-unionokat* alakítottak, s ezek védőbástyául szolgálnak nekik a vállalkozók elleni harcaikban. És jelenleg mindezeket a helyi *trade-unionokat* összefogja a *National Association of United Trades*[71], amelynek központi bizottsága Londonban székel, és amelynek már 80 000 tagja van. Ezek a sztrájkok, egyesülések, *trade-unionok* egyidejűleg jöttek létre a munkások politikai harcaival, s a munkások most *chartisták* néven egy nagy politikai pártot alkotnak.

A munkások első kísérletei, hogy egymással *társuljanak*, mindig az egyesülések formáját öltik.

A nagyipar egymást nem ismerő emberek tömegét gyűjti össze egy helyen. A konkurrencia megosztja őket érdekeik tekintetében. De a munkabér fenntartása, ez a munkáltatójukkal szemben közös érdekük egyesíti őket az ellenállás egyazon gondolatában — létrejön az *egyesülés*. Az egyesülésnek tehát mindig kettős célja van, megszünteti a munkások egymásközti konkurrenciáját, hogy képesek legyenek egy általános konkurrenciára a tőkéssel. Bár az ellenállás első célja csak a bérek fenntartása volt, abban a mértékben, ahogy a tőkések a maguk részéről a megtorlás gondolatában egyesülnek, a kezdetben elszigetelt egyesülések csoportokká alakulnak, és a mindig egyesült tőkéve szemben fontosabbá válik számukra a szövetség fenntartása, mint a munkabéré. Ez annyira igaz, hogy az angol közgazdászok egészen elámulnak, látván, hogy a munkások bérük számottevő részét áldozzák fel a szövetségek kedvéért, holott ezek a szövetségek a közgazdászok szerint csak a bér kedvéért alakultak. Ebben a harcban — valóságos polgárháborúban — egyesülnek és kifejlődnek mindazon elemek, amelyek szükségesek egy eljövendő ütközethez. Mihelyt erre a fokra ért, a szövetség politikai jelleget ölt.

A gazdasági feltételek először munkássá változtatták a lakosság tömegét. A tőke uralma e tömeg számára közös helyzetet, közös érdekeket teremtett. Ily módon ez a tömeg a tőkével szemben már osztály, de önmaga számára még nem az. Ebben a harcban, amelynek csak néhány fázisát jeleztük, ez a tömeg egyesül, önmaga számára is osztállyá alakul. Az érdekek, amelyeket védelmez, osztályérdekekké válnak. De az osztálynak osztály elleni harca politikai harc.

A burzsoáziára vonatkozólag két fázist kell megkülönböztetnünk: azt,

amikor a hűbériség és az abszolút monarchia uralma idején osztállyá alakult, és azt, amikor már osztállyá alakultan megdöntötte a hűbériséget és a monarchiát, hogy a társadalmat burzsoá társadalommá tegye. E két fázis közül az első volt a hosszabb, és ez kívánta meg a nagyobb erőfeszítéseket. A burzsoázia is a hűbérurak elleni részleges egyesülésekkel kezdte.

Jó néhány kutatást végeztek, hogy felvázolják azokat a különböző történelmi fázisokat, amelyeken a burzsoázia a városi közösségtől kezdve osztállyá alakulásáig átment.

De amikor arról van szó, hogy a sztrájkokról, egyesülésekről és azokról az egyéb formákról adjanak pontosan számot, amelyekben a proletárok szemünk láttára valósítják meg osztállyá szerveződésüket, akkor egyeseket valódi félelem fog el, mások pedig *transzcendentális* lenézést tanúsítanak.

Egy elnyomott osztály a létfeltétele minden osztályantagonizmuson alapuló társadalomnak. Az elnyomott osztály felszabadítása tehát szükségszerűen magában foglalja egy új társadalom megteremtését. Hogy az elnyomott osztály képes legyen magát felszabadítani, ahhoz az kell, hogy a már megszerzett termelőerők és a fennálló társadalmi viszonyok ne tudjanak többé egymás mellett létezni. Valamennyi termelési szerszám közül a legnagyobb termelőerő maga a forradalmi osztály. A forradalmi elemek osztállyá szerveződése feltételezi, hogy már megvannak mindazok a termelőerők, amelyek a régi társadalom méhében kifejlődhettek.

Azt jelenti-e ez, hogy a régi társadalom bukása után új osztályuralom lesz, amely egy új politikai hatalomban summázódik? Nem.

A munkásosztály felszabadulásának feltétele minden osztály eltörlése, mint ahogy a harmadik rend, a polgári rend felszabadulásának feltétele az összes rendek* eltörlése volt.

A munkásosztály, fejlődése folyamán, a régi polgári társadalmat olyan társulással fogja helyettesíteni, amely kizárja az osztályokat és antagonizmusukat, és akkor nem lesz többé voltaképpeni politikai hatalom, mert a politikai hatalom éppen a polgári társadalomban meglevő antagonizmus hivatalos summázása.

Addig azonban a proletariátus és a burzsoázia közötti antagonizmus osztálynak osztály ellen vívott harca, olyan harc, amely legmagasabb fokú megnyilvánulásában totális forradalom. Egyébként lehet-e csodálkozni azon, hogy egy társadalom, amely az osztályok *ellentétén* alapul, végső megoldásként a brutális *ellentmondásba*, embernek emberrel való összecsapásába torkollik?

* (*1885*) A „rendek" kifejezés itt történelmi értelemben, a hűbéri állam rendjei, megszabott és körülhatárolt előjogokkal bíró rendek értelmében szerepel. A burzsoázia forradalma eltörölte a rendeket előjogaikkal együtt. A polgári társadalom már csak *osztályokat* ismer. Teljes ellentmondásban volt tehát a történelemmel, amikor a proletariátust „negyedik rendnek" nevezték. — *Engels jegyzete.*

Ne mondjátok, hogy a társadalmi mozgalom kizárja a politikai mozgalmat. Nincs olyan politikai mozgalom, amely ne volna ugyanakkor társadalmi is.

Csak a dolgoknak olyan rendjében nem lesznek a *társadalmi evolúciók* többé *politikai revolúciók*, amelyben nem lesznek már osztályok és osztályantagonizmusok. Addig azonban a társadalom minden általános átformálásának előestéjén a társadalmi tudomány utolsó szava mindig ez lesz:

„Küzdelem vagy halál; véres harc vagy megsemmisülés. Ilyen kérlelhetetlenül van feltéve a kérdés."

George Sand[72]

1847 első fele.

Marx és Engels Művei. 4. köt.
1959. 167—174. old.

A KOMMUNISTA PÁRT KIÁLTVÁNYA[73]

Kísértet járja be Európát — a kommunizmus kísértete. Szent hajszára szövetkezett e kísértet ellen a régi Európának minden hatalma: a pápa és a cár, Metternich és Guizot, francia radikálisok és német rendőrök.

Akad-e ellenzéki párt, amelyről kormányon levő ellenfelei nem híresztelték, hogy kommunista, akad-e ellenzéki párt, amelyik nem vágta vissza a kommunizmus megbélyegző vádját a haladottabb ellenzékieknek éppúgy, mint reakciós ellenfeleinek?

Ebből a tényből két dolog következik.

A kommunizmust immár az összes európai hatalmak hatalomnak ismerik el.

Legfőbb ideje, hogy a kommunisták az egész világ előtt nyíltan kifejtsék nézeteiket, céljaikat, törekvéseiket, és a kommunizmus kísértetéről szóló mesékkel magának a pártnak a kiáltványát állítsák szembe.

Évégből a legkülönbözőbb nemzetiségű kommunisták összegyűltek Londonban, és papírra vetették a következő kiáltványt, amelyet angol, francia, német, olasz, flamand és dán nyelven tesznek közzé.

I. BURZSOÁK ÉS PROLETÁROK*

Minden eddigi társadalom története** osztályharcok története.

* (*1888*) Burzsoázián a modern tőkések osztálya értendő, akik a társadalmi termelési eszközök tulajdonosai és bérmunkát alkalmaznak. Proletariátuson pedig a modern bérmunkások osztálya, akik, minthogy nincsenek saját termelési eszközeik, kénytelenek eladni munkaerejüket, hogy megélhessenek. — *Engels jegyzete.*

** (*1888; 1890*) Azaz minden *írott* történet. 1847-ben a társadalom őstörténete, az a társadalmi szervezet, mely a feljegyzett történetet megelőzően létezett, jóformán ismeretlen volt. Azóta Haxthausen felfedezte az oroszországi közös földtulajdont, Maurer bebizonyította, hogy ez az a társadalmi alap, amelyből valamennyi germán törzs történelmi fejlődése kiindult, s fokozatosan kiderült, hogy Indiától Írországig mindenütt a föld közös birtoklásán alapuló faluközösségek képviselik vagy képviselték a társadalom ősi formáját. Végül Morgannek a *nemzetség* igazi természetére és a *törzshöz* való viszonyára vonatkozó, betetőző

Szabad és rabszolga, patrícius és plebejus, báró és jobbágy, céhmester* és mesterlegény, egyszóval: elnyomó és elnyomott folytonos ellentétben álltak egymással, szakadatlan, hol palástolt, hol nyílt harcot vívtak, olyan harcot, amely mindenkor az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a harcban álló osztályok közös pusztulásával végződött.

A történelem korábbi korszakaiban majdnem mindenütt a társadalomnak különböző rendekre való teljes tagoltságát, a társadalmi állások sokféle fokozatát látjuk. Az ókori Rómában patríciusok, lovagok, plebejusok, rabszolgák; a középkorban hűbérurak, hűbéresek, céhmesterek, mesterlegények, jobbágyok, s ezenkívül még ezeknek az osztályoknak majd mindegyikében ismét külön fokozatok vannak.

A hűbéri társadalom pusztulásából keletkezett modern polgári társadalom nem szüntette meg az osztályellentéteket. Csak új osztályokkal, az elnyomás új feltételeivel, a harc új formáival cserélte fel a régieket.

A mi korszakunkat, a burzsoázia korszakát azonban az jellemzi, hogy egyszerűsítette az osztályellentéteket. Az egész társadalom mindinkább két nagy ellenséges táborra szakad, két nagy, egymással homlokegyenest szembenálló osztályra: burzsoáziára és proletariátusra.

A középkor jobbágyaiból lettek az első városok polgárai; ebből a polgárságból fejlődtek ki a burzsoázia első elemei.

Amerika felfedezése, Afrika körülhajózása új teret nyitott a felemelkedő burzsoáziának. A kelet-indiai és kínai piac, Amerika gyarmatosítása, a gyarmatokkal folytatott csere, a csereeszközök és egyáltalában az áruk gyarapodása — mindez eddig soha nem ismert lendületet adott a kereskedelemnek, a hajózásnak, az iparnak, és ezzel előidézte a széthulló hűbéri társadalom forradalmi elemének gyors fejlődését.

Az ipar űzésének eddigi feudális vagy céhes módja már nem tudta kielégíteni az új piacokkal megnövekvő szükségletet. Helyébe a manufaktúra lépett. A céhmestereket kiszorította az ipari középrend; a különböző testületek közötti munkamegosztást felváltotta az egyes műhelyen belüli munkamegosztás.

De egyre tágultak a piacok, egyre nőtt a szükséglet. Már a manufaktúra sem tudta kielégíteni. Ekkor a gőz és a gépi berendezés forradalmasította az ipari termelést. A manufaktúra helyébe a modern nagyipar lépett, az ipari

felfedezése feltárta ennek az ősi kommunista társadalomnak belső szervezetét annak tipikus formájában. Ezeknek az őseredeti közösségeknek a felbomlásával kezdődik a társadalomnak különálló és végeredményben antagonisztikus osztályokra való hasadása. Ezt a bomlási folyamatot megpróbáltam nyomon követni „A család, a magántulajdon és az állam eredete" c. könyvemben, II. kiad. Stuttgart 1886. — *Engels jegyzete.*

* (*1888*) *Céhmester:* a céh teljesjogú tagja, mester a céhen belül, nem a céh elöljárója. — *Engels jegyzete.*

középrend helyét ipari milliomosok, egész ipari hadseregek főnökei, a modern burzsoák foglalták el.

A nagyipar létrehozta a világpiacot, amelyet Amerika felfedezése előkészített. A világpiac a kereskedelem, a hajózás, a szárazföldi közlekedés mérhetetlen fejlődését idézte elő. Ez viszont visszahatott az ipar terjeszkedésére, és amilyen mértékben terjeszkedett az ipar, a kereskedelem, a hajózás és a vasút, ugyanolyan mértékben fejlődött a burzsoázia, gyarapította tőkéit és szorította háttérbe a középkorból átöröklött összes osztályokat.

Látjuk tehát, hogy maga a modern burzsoázia egy hosszú fejlődési folyamatnak, a termelési és érintkezési módban végbement sorozatos forradalmi átalakulásoknak a terméke.

A burzsoázia e fejlődésének minden egyes fokát megfelelő politikai haladás* kísérte. A burzsoázia elnyomott rend a hűbérurak uralma alatt, felfegyverzett és önkormányzati társulás a kommunában**, itt független városköztársaság***, ott a monarchia harmadik, adóköteles rendje°, azután a manufaktúra idején a nemesség ellensúlya a rendi vagy az abszolút monarchiában, s fő alapzata egyáltalában a nagy monarchiáknak, végül a nagyipar és a világpiac létrehozása után a modern képviseleti államban kivívta magának a kizárólagos politikai uralmat. A modern államhatalom nem más, mint az egész burzsoáosztály közös ügyeit igazgató bizottság.

A burzsoáziának a történelemben felettébb forradalmi szerepe volt.

A burzsoázia, ahol uralomra jutott, szétrombolt minden hűbéri, patriarchális, idillikus viszonyt. Könyörtelenül széttépte a tarkabarka hűbéri kötelékeket, melyek az embert természetes feljebbvalójához fűzték, s nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzés nélküli „készpénzfizetést". A jámbor rajongás, a lovagi lelkesedés, a nyárspolgári érzelgősség szent borzongását az önző számítás jeges vizébe fojtotta. A személyi méltóságot csereértékké oldotta fel, és az oklevelekben biztosított, nehezen szerzett számtalan szabadság helyébe az *egy* lelkiismeretlen kereskedelmi szabadságot iktatta. Egyszóval, a vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmá-

* *Az 1888-as angol kiadásban:* ennek az osztálynak megfelelő politikai haladása — *Szerk.*

** (*1888*) „Commune" volt a neve Franciaországban a keletkező városoknak már azelőtt, hogy mint „harmadik rend" kiharcolták feudális uraiktól és gazdáiktól helyi önkormányzatukat és politikai jogaikat. Általában itt a burzsoázia gazdasági fejlődésének tipikus országául Angliát vesszük, politikai fejlődése példájául pedig Franciaországot. — (*1890*) Kommunának nevezték az olasz- és franciaországi városi polgárok városi közösségüket azután, hogy hűbéruraiktól megváltották vagy kicsikarták első önkormányzati jogaikat. — *Engels jegyzete.*

*** *Az 1888-as angol kiadásban kiegészítve:* (mint Olaszországban és Németországban) — *Szerk.*

° *Az 1888-as angol kiadásban kiegészítve:* (mint Franciaországban) — *Szerk.*

nyolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, közvetlen, sivár kizsákmányolást állította.

A burzsoázia megfosztotta dicsfényüktől az összes eleddig tisztelt és jámbor félelemmel szemlélt tevékenységeket. Fizetett bérmunkásává változtatta az orvost, a jogászt, a papot, a költőt, a tudomány emberét.

A burzsoázia leszaggatta a családi viszonyról meghatóan szentimentális fátylát és e viszonyt puszta pénzviszonyra redukálta.

A burzsoázia leleplezte, hogy annak a brutális erőmegnyilvánulásnak, amelyet a reakció a középkoron annyira csodál, megfelelő kiegészítője a legrenyhébb semmittevés volt. Csak a burzsoázia mutatta meg, mit tud az emberi tevékenység létrehozni. Különb csodaműveket létesített, mint az egyiptomi piramisok, a római vízvezetékek és a gótikus katedrálisok, különb hadjáratokat vitt véghez, mint a népvándorlás és a keresztes hadjáratok.

A burzsoázia nem létezhet anélkül, hogy ne forradalmasítsa folyton a termelési szerszámokat, tehát a termelési viszonyokat, tehát az összes társadalmi viszonyokat. Ezzel szemben minden korábbi ipari osztály első létfeltétele a régi termelési mód változatlan fenntartása volt. A burzsoá korszakot minden előbbi korszaktól a termelés folytonos átalakítása, az összes társadalmi állapotok szakadatlan megrendítése, az örökös bizonytalanság és mozgás különbözteti meg. Az összes szilárd, berozsdásodott viszonyok, a nyomukban járó régtől tisztelt képzetekkel és nézetekkel együtt felbomlanak, az összes újonnan kialakuló viszonyok elavulnak, mielőtt még megcsontosodhatnának. Minden, ami rendi és állandó, elpárolog, mindent, ami szent, megszentségtelenítenek, és az emberek végre arra kényszerülnek, hogy józan szemmel vizsgálják léthelyzetüket, kölcsönös kapcsolataikat.

Az egyre kiterjedtebb piacnak a szükséglete, amelyen termékeit eladhatja, végigkergeti a burzsoáziát az egész földgolyón. Mindenüvé be kell magát fészkelnie, mindenütt be kell rendezkednie, mindenütt összeköttetéseket kell létesítenie.

A burzsoázia a világpiac kiaknázása által valamennyi ország termelését és fogyasztását kozmopolitává formálta. A reakciósok nagy bánatára kihúzta az ipar lába alól a nemzeti talajt. Az ősi nemzeti iparok elpusztultak és napról napra pusztulnak. Új iparok szorítják ki őket, amelyeknek meghonosítása minden civilizált nemzet életkérdésévé válik, olyan iparok, amelyek már nem hazai nyersanyagot dolgoznak fel, hanem a legtávolabbi égövek nyersanyagát, és amelyeknek gyártmányait nemcsak magában az országban, hanem a világ minden részén fogyasztják. A régi, belföldi termékekkel kielégített szükségletek helyébe újak lépnek, amelyeknek kielégítésére a legtávolibb országok és éghajlatok termékei kellenek. A régi helyi és nemzeti önellátás és elzárkózottság helyébe a nemzetek sokoldalú érintkezése, egymástól való sokrétű függése lép. És ez így van nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes

nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság mindinkább lehetetlenné válik, és a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakul ki.

A burzsoázia az összes termelési szerszámok gyors tökéletesítése, a végtelenül megkönnyített közlekedés révén valamennyi nemzetet, még a legbarbárabbakat is, belerántja a civilizációba. Áruinak olcsó ára az a nehéztüzérség, amellyel rommá lő minden kínai falat, amellyel kapitulációra bírja a barbárok legmakacsabb idegengyűlöletét is. Minden nemzetet rákényszerít, hogy, hacsak nem akarnak tönkremenni, elsajátítsák a burzsoázia termelési módját; rákényszeríti őket, hogy meghonosítsák maguknál az úgynevezett civilizációt, azaz váljanak burzsoává. Egyszóval: a burzsoázia a saját képmására formált világot teremt magának.

A burzsoázia a falut a város uralma alá vetette. Óriási városokat teremtett, a városi népesség létszámát a falusival szemben nagymértékben megnövelte, s ezzel a népesség jelentékeny részét a falusi élet bárgyúságából kiragadta. S ahogy a falut a várostól, úgy a barbár és félbarbár országokat a civilizáltaktól, a paraszt népeket a burzsoá népektől, a Keletet a Nyugattól tette függővé.

A burzsoázia mindinkább megszünteti a termelési eszközök, a birtok és a népesség szétforgácsoltságát. A népességet összesűrítette, a termelési eszközöket centralizálta, és a tulajdont kevés kézben koncentrálta. Ennek szükségszerű következménye a politikai centralizáció volt. Független, szinte csak szövetséges viszonyban levő tartományokat, melyeknek különböző érdekeik, törvényeik, kormányaik és vámjaik voltak, *egy* nemzetté tömörítettek, melynek *egy* a kormánya, *egy* a törvénye, *egy* a nemzeti osztályérdeke, *egy* a vámhatára.

A burzsoázia alig százéves osztályuralma alatt tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint valamennyi letűnt nemzedék együttvéve. Természeti erők leigázása, gépi berendezés, a vegyészet alkalmazása iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távírók, egész világrészek megművelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tétele, lábdobbantásra a földből előpattanó egész népességek — mely korábbi század sejthette, hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak!

Láttuk azonban, hogy azok a termelési és érintkezési eszközök, amelyeknek alapzatán a burzsoázia kialakult, a hűbéri társadalomban jöttek létre. E termelési és érintkezési eszközök fejlődésének bizonyos fokán azok a viszonyok, amelyek között a hűbéri társadalom termelt és cserélt, a földművelés és az ipar feudális szervezete, egyszóval a feudális tulajdonviszonyok nem feleltek meg többé a már kifejlett termelőerőknek. Gátolták a termelést, ahelyett, hogy előmozdították volna. Mindmegannyi béklyóvá váltak. Szét kellett feszíteni, szét is feszítették őket.

Helyükbe a szabad konkurrencia lépett, a neki megfelelő társadalmi és politikai berendezkedéssel, a burzsoáosztály gazdasági és politikai uralmával.

Szemünk előtt hasonló mozgás megy végbe. A polgári termelési és érintkezési viszonyok, a polgári tulajdonviszonyok, a modern polgári társadalom, amely oly hatalmas termelési és érintkezési eszközöket varázsolt elő, ahhoz a boszorkánymesterhez hasonlít, aki nem ura többé az általa felidézett földalatti hatalmaknak. Az ipar és a kereskedelem története évtizedek óta nem egyéb, mint annak a története, hogyan lázonganak a modern termelőerők a modern termelési viszonyok ellen, azok ellen a tulajdonviszonyok ellen, melyek a burzsoáziának és uralmának életfeltételei. Elég a kereskedelmi válságokat említenünk, amelyek periodikus visszatérésükkel egyre fenyegetőbben kétségessé teszik az egész polgári társadalom létezését. A kereskedelmi válságokban rendszeresen megsemmisül nemcsak az előállított termékeknek, hanem a már létrehozott termelőerőknek egy nagy része is. A válságokban olyan társadalmi járvány tör ki, melyet minden előbbi korszak képtelenségnek tekintett volna — a túltermelés járványa. A társadalom hirtelen a pillanatnyi barbárság állapotába esik vissza; mintha valami éhínség, általános megsemmisítő háború megfosztotta volna minden létfenntartási eszköztől; az ipar, a kereskedelem mintha megsemmisült volna, és miért? Azért, mert a társadalomnak túlsok a civilizációja, túlsok a létfenntartási eszköze, túlsok az ipara, túlsok a kereskedelme. A társadalom rendelkezésére álló termelőerők már nem a polgári civilizáció és* a polgári tulajdonviszonyok előmozdítására szolgálnak; ellenkezőleg, túl hatalmasokká lettek e viszonyok számára, e viszonyok gátolják őket; és mihelyt ezt a gátat leküzdik, az egész polgári társadalomban zavart támasztanak, veszélyeztetik a polgári tulajdon létezését. A polgári viszonyok túl szűkké váltak ahhoz, hogy befogadhassák az önmaguk által létrehozott gazdagságot. — Hogyan küzdi le a burzsoázia a válságokat? Egyrészt úgy, hogy kénytelen megsemmisíteni a termelőerők nagy tömegét; másrészt úgy, hogy új piacokat hódít meg, és alaposabban aknázza ki a régieket. Tehát hogyan? Úgy, hogy még egyetemesebb, még hatalmasabb válságokat készít elő és a válságok elhárításának eszközeit csökkenti.

A fegyverek, amelyekkel a burzsoázia a feudalizmust leterítette, most maga a burzsoázia ellen fordulnak.

De a burzsoázia nemcsak kikovácsolta a fegyvereket, amelyek halálát okozzák; megszülte azokat a férfiakat is, akik e fegyvereket forgatni fogják — a modern munkásokat, a *proletárokat*.

Amilyen mértékben a burzsoázia, azaz a tőke fejlődik, ugyanolyan mértékben fejlődik a proletariátus, a modern munkások osztálya, akik csak addig élnek, amíg munkát kapnak, és akik csak addig kapnak munkát, amíg munkájuk a tőkét gyarapítja. Ezek a munkások, akik darabonként kénytelenek eladni

* *Az 1872-es és az azt követő kiadásokban az* a polgári civilizáció és *szók kimaradtak.* — *Szerk.*

magukat, éppen olyan áruk, mint minden egyéb kereskedelmi cikk, s ezért éppúgy ki vannak téve a konkurrencia minden viszontagságának, a piac minden ingadozásának.

A proletárok munkája a gépi berendezés terjedésével és a munkamegosztással elvesztette minden önálló jellegét és ezzel minden vonzóerejét a munkás számára. A munkás a gép puszta tartozékává válik, akitől csak a legegyszerűbb, legegyhangúbb, legkönnyebben megtanulható fogást kívánják meg. Ezért a munkás okozta költségek szinte kizárólag a megélhetéséhez és faja fenntartásához szükséges létfenntartási eszközökre korlátozódnak. De az áruk ára, tehát a munka ára is egyenlő termelési költségeivel. Ezért amilyen mértékben nő a munka ellenszenvessége, olyan mértékben csökken a munkabér. Sőt mi több, amilyen mértékben nő a gépi berendezés és a munkamegosztás, ugyanolyan mértékben nő a munka tömege* is, akár a munkaórák szaporítása, akár az adott idő alatt elvégzendő munka szaporítása, a gépek gyorsabb járatása stb. révén.

A modern ipar a patriarchális mester kis műhelyét az ipari tőkés nagy gyárává változtatta át. Gyárban összezsúfolt munkástömegeket katonásan szerveznek. Mint ipari közkatonákat altisztek és tisztek tökéletesen kiépített hierarchiájának felügyelete alá helyezik őket. Nemcsak a burzsoáosztálynak, a burzsoá államnak a szolgái, hanem napról napra, óráról órára szolgaságba görnyeszti őket a gép, a felügyelő, s mindenekelőtt maga az egyes gyártulajdonos burzsoá. Ez a zsarnokság annál kicsinyesebb, gyűlöletesebb, elkeserítőbb, minél nyíltabban hirdeti végcéljául a nyerészkedést.

Minél kevesebb ügyességet és erőkifejtést kíván meg a kézi munka, azaz minél inkább kifejlődik a modern ipar, annál inkább kiszorítja a férfiak munkáját a női és a gyermekmunka**. A nemi és korkülönbségeknek a munkásosztályt illetőleg nincs többé társadalmi érvénye. Már csak munkaszerszámok léteznek, amelyek koruk és nemük szerint különböző költségeket okoznak.

Ha a munkás kizsákmányolását a gyáros már annyira befejezte, hogy a munkás készpénzben megkapja a munkabérét, akkor megrohanja a burzsoázia többi része: a háztulajdonos, a szatócs, a zálogos stb.

Az eddigi kis középrendek, a kisiparosok, kiskereskedők és járadékosok, a kézművesek és parasztok, mindezek az osztályok*** a proletariátusba süllyednek; részben azért, mert kis tőkéjük nagyipar űzésére nem elegendő és a nagyobb tőkések konkurrenciáját nem bírja ki, részben azért, mert szakmai ügyességüket új termelési módszerek elértéktelenítik. Így toborzódik a proletariátus a népesség minden osztályából.

* *Az 1888-as angol kiadásban:* tömege *helyett:* terhe — *Szerk.*

** *Az 1888-as angol kiadásban az* és a gyermek- *szók kimaradtak.* — *Szerk.*

*** *Az 1888-as angol kiadásban kiegészítve:* fokozatosan — *Szerk.*

A proletariátus különböző fejlődési fokokon megy át. Harca a burzsoázia ellen létezésével kezdődik.

Eleinte az egyes munkások, azután egy gyár munkásai, majd egy munkaág egy helységben dolgozó munkásai harcolnak az ellen az egyes burzsoá ellen, aki közvetlenül kizsákmányolja őket. Támadásuk nemcsak a polgári termelési viszonyok ellen irányul, hanem maguk a termelési szerszámok ellen is; megsemmisítik a konkurráló idegen árut, szétzúzzák a gépeket, felgyújtják a gyárakat, igyekeznek a középkori munkás már letűnt helyzetét visszaszerezni maguknak.

Ezen a fokon a munkások az egész országban szétszórt és a konkurrencia által szétforgácsolt tömeget alkotnak. A munkások tömegesebb összetartása még nem a saját egyesülésüknek, hanem a burzsoázia egyesülésének következménye, mert a burzsoáziának, saját politikai céljai elérésére, az egész proletariátust mozgósítania kell, s egyelőre még mozgósíthatja is. Ezen a fokon a proletárok tehát nem saját ellenségeik, hanem ellenségeik ellenségei ellen harcolnak, az abszolút monarchia maradványai, a földtulajdonosok, a nem-ipari burzsoák, a kispolgárok ellen. Így az egész történelmi mozgalom a burzsoázia kezében összpontosul; minden így kivívott győzelem a burzsoázia győzelme.

De az ipar fejlődésével nemcsak szaporodik a proletariátus, hanem nagyobb tömegekbe is zsúfolódik, ereje nő, s ezt mindjobban érzi. A proletariátuson belül az érdekek, az életkörülmények mindjobban kiegyenlítődnek, mert a gépi berendezés mindinkább elmossa a különbségeket munka és munka között, s a bért csaknem mindenütt egyformán alacsony színvonalra szorítja le. A burzsoák növekvő egymás közti konkurrenciája s az ebből fakadó kereskedelmi válságok a munkások bérét mind ingadozóbbá teszik; a gépi berendezés egyre gyorsabban fejlődő, szüntelen tökéletesítése egész életpozíciójukat teszi mind bizonytalanabbá; az egyes munkás és az egyes burzsoá közti összeütközés mindinkább két osztály összeütközésének jellegét ölti. A munkások elkezdenek egyesüléseket* alakítani a burzsoák ellen; tömörülnek munkabérük megvédelmezésére. Sőt állandó szövetségeket is alapítanak, hogy ezen alkalmi zendülések esetére gondoskodjanak a maguk ellátásáról. Helyenként a harc felkelésekben tör ki.

Egyszer-másszor győznek a munkások, de csak ideig-óráig. Harcaik tulajdonképpeni eredménye nem a közvetlen siker, hanem a munkások egyre szélesebben terjedő egyesülése. Ezt előmozdítják a nagyipar által létrehozott egyre növekvő közlekedési eszközök, amelyek a különböző helységek munkásai között kapcsolatot teremtenek. Márpedig csak erre a kapcsolatra van szükség, hogy a sok, mindenütt azonos jellegű helyi harc nemzeti méretű harccá, osztályharccá központosuljon. De minden osztályharc politikai harc. És azt az egyesü-

* *Az 1888-as angol kiadásban kiegészítve:* (szakszervezeteket) — *Szerk.*

lést, amihez a középkori polgárnak a maga rossz útjaival évszázadok kellettek, a modern proletár a vasutak segítségével néhány esztendő alatt véghezviszi.

A proletároknak ezt az osztállyá és ezáltal politikai párttá szerveződését minduntalan újra szétrobbantja a munkások egymás közötti konkurrenciája, de mindig újra feltámad, erősebben, szilárdabban, hatalmasabban. S kihasználva a burzsoázián belüli meghasonlásokat, kicsikarja a munkások egyes érdekeinek törvény formájában való elismerését. Így például a tízórás törvényt Angliában.

Egyáltalán, a régi társadalmon belüli összeütközések sokféleképpen egyengetik a proletariátus fejlődésének útját. A burzsoázia szakadatlan harcban áll: kezdetben az arisztokráciával, később magának a burzsoáziának ama részeivel, melyeknek érdekei ellentmondásba kerülnek az ipar haladásával; állandóan harcol minden idegen ország burzsoáziájával. Mindezekben a harcaiban kénytelen a proletariátushoz fordulni, segítségét igénybe venni és ezzel a proletariátust a politikai mozgalomba bevonni. Maga a burzsoázia nyújtja tehát a proletariátusnak saját műveltsége elemeit*, vagyis a fegyvert önmaga ellen.

Továbbá, mint láttuk, az ipar haladása az uralkodó osztály egész rétegeit taszítja le a proletariátusba vagy legalábbis fenyegeti életfeltételeiket. Ezek is a műveltség elemeinek** nagy tömegét nyújtják a proletariátusnak.

Végül olyan időkben, amikor az osztályharc döntéshez közeledik, a bomlási folyamat az uralkodó osztályban, az egész régi társadalomban annyira heves, annyira kirívó jelleget ölt, hogy az uralkodó osztály egy kis része elszakad osztályától és a forradalmi osztályhoz csatlakozik, ahhoz az osztályhoz, amelyé a jövő. Ezért ugyanúgy, ahogy korábban a nemesség egy része átpártolt a burzsoáziához, most a burzsoázia egy része pártol át a proletariátushoz, és nevezetesen a burzsoá ideológusok egy része, azok, akik felküzdötték magukat az egész történelmi mozgalom elméleti megértéséig.

Valamennyi osztály közül, amely napjainkban a burzsoáziával szemben áll, csakis a proletariátus valóban forradalmi osztály. A többi osztály a nagyipar kifejlődésével lezüllik és elpusztul, a proletariátus a nagyipar legsajátabb terméke.

A középrendek, a kisiparos, a kiskereskedő, a kézműves, a paraszt — mind azért harcolnak a burzsoázia ellen, hogy középrendként való létezésüket a pusztulástól megóvják. Ezek tehát nem forradalmiak, hanem konzervatívak. Sőt mi több: reakciósak, mert megpróbálják a történelem kerekét visszafelé forgatni. Ha forradalmiak, akkor azért azok, mert előttük áll a proletariátusba való átmenetük, akkor nem jelenlegi, hanem jövő érdekeiket védelmezik, akkor elhagyják saját álláspontjukat, hogy a proletariátuséra térjenek át.

* *Az 1888-as angol kiadásban:* a politikai és általános műveltség elemeit — *Szerk.*

** *Az 1888-as angol kiadásban:* felvilágosodás és haladás új elemeinek — *Szerk.*

A lumpenproletariátust, a régi társadalom legalsó rétegeinek ezt a passzív rothadását a proletárforradalom hellyel-közzel belesodorja a mozgalomba, de egész élethelyzete következtében inkább hajlandó arra, hogy magát reakciós üzelmekhez megvásároltassa.

A proletariátus életfeltételeiben már megsemmisültek a régi társadalom életfeltételei. A proletárnak nincsen tulajdona; feleségéhez és gyermekeihez való viszonyának már semmi köze a polgári családi viszonyhoz; a modern ipari munka, a tőke modern igája, amely ugyanaz Angliában és Franciaországban, Amerikában és Németországban, lehántott róla minden nemzeti jelleget. A törvények, az erkölcs, a vallás az ő szemében csupa polgári előítélet, amelyek mögött megannyi polgári érdek rejtőzik.

Minden eddigi osztály, amely az uralmat meghódította, a már megszerzett életpozícióját úgy igyekezett biztosítani, hogy az egész társadalmat alávetette az ő szerzési feltételeinek. A proletárok csak úgy hódíthatják meg a társadalmi termelőerőket, hogy megszüntetik a maguk eddigi elsajátítási módját és ezzel az egész eddigi elsajátítási módot. A proletároknak nincs semmi sajátjuk, amit biztosítaniok kellene, — nekik le kell rombolniok minden eddigi magánbiztonságot és magánbiztosítékot.

Minden eddigi mozgalom kisebbségek mozgalma vagy kisebbségek érdekében folytatott mozgalom volt. A proletármozgalom az óriási többség önálló mozgalma az óriási többség érdekében. A proletariátus, a mai társadalom legalsóbb rétege, nem emelkedhet fel, nem egyenesedhet ki anélkül, hogy levegőbe ne röpítse a hivatalos társadalmat alkotó rétegek fölötte emelkedő egész felépítményét.

Ha nem is tartalmában, de formájában a proletariátusnak a burzsoázia ellen folyó harca eleinte nemzeti. Minden egyes ország proletariátusának természetesen mindenekelőtt a saját burzsoáziájával kell leszámolnia.

A proletariátus fejlődésének legáltalánosabb szakaszait felvázolva, a fennálló társadalmon belül dúló többé vagy kevésbé burkolt polgárháborút követtük nyomon addig a pontig, amelyen nyílt forradalomban tör ki, és a proletariátus a burzsoázia erőszakos megdöntése útján megalapítja uralmát.

Amint láttuk, minden eddigi társadalom az elnyomó és elnyomott osztályok ellentétén nyugodott. De ahhoz, hogy valamely osztályt el lehessen nyomni, biztosítani kell számára azokat a feltételeket, amelyek közt legalább szolgai létét tengetheti. A jobbágy a jobbágyság idején a kommuna tagjává küzdhette fel magát, éppúgy, mint ahogy a kispolgár a feudális abszolutizmus járma alatt burzsoává. Ezzel szemben a modern munkás nemcsak hogy nem emelkedik fel az ipar haladásával, hanem mind mélyebben süllyed saját osztályának feltételei alá. A munkás pauperré válik és a pauperizmus még gyorsabban nő, mint a népesség és a gazdagság. Ebből világosan kitűnik, hogy a burzsoázia képtelen arra, hogy továbbra is a társadalom uralkodó osztálya maradjon és szabályozó

törvényként ráerőszakolja a társadalomra osztályának életfeltételeit. Képtelen az uralkodásra, mert képtelen arra, hogy rabszolgájának létét akár csak rabszolgaságának keretében is biztosítsa, mert kénytelen őt olyan helyzetbe süllyeszteni, amelyben neki kell rabszolgáját eltartania, ahelyett, hogy az tartaná el őt. A társadalom nem élhet már alatta, azaz a burzsoázia élete már nem fér össze a társadalommal.

A burzsoáosztály létének és uralmának leglényegesebb feltétele a gazdagságnak magánosok kezében való felhalmozódása, a tőke képződése és gyarapodása; a tőke feltétele a bérmunka. A bérmunka kizárólag a munkások egymás közötti konkurrenciáján nyugszik. Az ipar haladása, amelynek az akarat nélküli és ellenállásra képtelen hordozója a burzsoázia, a munkásoknak a konkurrencia okozta elszigetelődése helyébe a munkásoknak a társulás révén létrejövő forradalmi egyesülését állítja. A nagyipar fejlődésével tehát kicsúszik a burzsoázia lába alól maga a talaj, amelyen termel és a termékeket elsajátítja. Mindenekelőtt saját sírásóját termeli. Pusztulása és a proletariátus győzelme egyaránt elkerülhetetlen.

II. PROLETÁROK ÉS KOMMUNISTÁK

Milyen viszonyban állanak a kommunisták a proletárokkal általában?

A kommunisták nem külön párt a többi munkáspárttal szemben.

Nincsenek az egész proletariátus érdekeitől elütő érdekeik.

Nem állítanak fel külön* elveket, hogy ezek kaptájára húzzák a proletármozgalmat.

A kommunisták a többi proletárpárttól csak abban különböznek, hogy egyrészt a proletárok különböző nemzeti harcaiban az egész proletariátus közös, a nemzetiségtől független érdekeit hangsúlyozzák és érvényesítik, másrészt abban, hogy a proletariátus és a burzsoázia között folyó harc különböző fejlődési fokain mindig az összmozgalom érdekét képviselik.

A kommunisták tehát a gyakorlatban minden ország munkáspártjainak leghatározottabb**, szüntelen továbbhaladásra ösztökélő részét alkotják; az elmélet terén a proletariátus többi tömegével szemben az az előnyük, hogy világosan látják a proletármozgalom feltételeit, menetét és általános eredményeit.

A kommunisták legközelebbi célja ugyanaz, mint valamennyi többi proletárpárté: a proletariátus osztállyá alakítása, a burzsoá uralom megdöntése, a politikai hatalom meghódítása a proletariátus által.

* *Az 1888-as angol kiadásban:* szektás — *Szerk.*

** *Az 1888-as angol kiadásban:* leghaladóbb és leghatározottabb — *Szerk.*

A kommunisták elméleti tételei korántsem egyik vagy másik világboldogító által kitalált vagy felfedezett eszméken, elveken nyugszanak.

E tételek csupán általános kifejezései a meglevő osztályharc, a szemünk láttára végbemenő történelmi mozgalom tényleges viszonyainak. A korábbi tulajdonviszonyok eltörlése nem olyasmi, ami sajátságosan a kommunizmus jellegzetessége.

Minden tulajdonviszony állandó történelmi változásnak, állandó történelmi átalakulásnak volt alávetve.

A francia forradalom például eltörölte a hűbéri tulajdont a polgári tulajdon javára.

Ami a kommunizmust megkülönbözteti, az nem általában a tulajdon eltörlése, hanem a polgári tulajdon eltörlése.

De a modern polgári magántulajdon az utolsó és legtökéletesebb kifejezése a termékek olyan előállításának és elsajátításának, amely osztályellentéteken alapul, azon, hogy az egyik ember a másikat* kizsákmányolja.

Ilyen értelemben a kommunisták ebben az egyetlen kifejezésben foglalhatják össze elméletüket: a magántulajdon megszüntetése.

Nekünk, kommunistáknak szemünkre vetették, hogy el akarjuk törölni a személyesen szerzett, önnönmunkával keresett tulajdont; azt a tulajdont, amely minden személyi szabadságnak, tevékenységnek és önállóságnak alapja.

Munkával keresett, szerzett, megszolgált tulajdon! A kispolgári, kisparaszti tulajdonról beszéltek-e, amely a polgári tulajdont megelőzte? Ezt a tulajdont nem kell eltörölnünk, az ipar fejlődése eltörölte és napról napra eltörli.

Vagy a modern polgári magántulajdonról beszéltek?

De teremt-e a bérmunka, a proletár munkája a proletárnak tulajdont? Semmi esetre. A bérmunka a tőkét teremti meg, vagyis azt a tulajdont, amely a bérmunkát kizsákmányolja, amely csak azzal a feltétellel gyarapodhat, hogy új bérmunkát hoz létre, hogy azt újra kizsákmányolja. A tulajdon mai alakjában a tőke és a bérmunka ellentétében mozog. Vegyük szemügyre ennek az ellentétnek mindkét oldalát.

Tőkésnek lenni nemcsak tisztán személyi, hanem társadalmi helyzet elfoglalását is jelenti a termelésben. A tőke közösségi termék és csak a társadalom sok tagjának együttes tevékenységével, sőt végeredményben csak valamennyi tagjának együttes tevékenységével hozható mozgásba.

A tőke tehát nem személyi, hanem társadalmi hatalom.

Ha tehát a tőkét közösségi tulajdonná változtatjuk át, amely a társadalom valamennyi tagjáé, akkor nem személyi tulajdon változik át társadalmivá. Csupán a társadalmi jellege változik meg a tulajdonnak. A tulajdon elveszti osztályjellegét.

* *Az 1888-as angol kiadásban:* a kisebbség a többséget — *Szerk.*

Térjünk át a bérmunkára.

A bérmunka átlagos ára a munkabér minimuma, azaz azoknak a létfenntartási eszközöknek az összege, melyek szükségesek ahhoz, hogy a munkást mint munkást életben tartsák. Amit tehát a bérmunkás a maga tevékenységével elsajátít, az pusztán arra elég, hogy csupasz életét újratermelje. Mi semmi esetre sem akarjuk eltörölni a közvetlen élet újratermelésére szolgáló munkatermékeknek ezt a személyi elsajátítását, azt az elsajátítást, amely nem tesz lehetővé idegen munka fölött hatalmat adó többletet. Mi csak ennek az elsajátításnak nyomorúságos jellegét akarjuk megszüntetni, amikor a munkás csak azért él, hogy a tőkét gyarapítsa, csak annyiban él, amennyiben az uralkodó osztály érdeke megkívánja.

A polgári társadalomban az eleven munka csak eszköz a felhalmozott munka gyarapítására. A kommunista társadalomban a felhalmozott munka csak eszköz a munkások életfolyamatának kibővítésére, gazdagítására, előmozdítására.

A polgári társadalomban tehát a múlt uralkodik a jelenen, a kommunista társadalomban a jelen a múlton. A polgári társadalomban a tőke önálló és személyisége van, a munkálkodó egyén ellenben önállótlan és személytelen.

És ennek a viszonynak a megszüntetését nevezi a burzsoázia a személyiség és a szabadság megszüntetésének! És joggal. Kétségtelenül a burzsoá személyiség, a burzsoá önállóság és a burzsoá szabadság megszüntetéséről van szó.

Szabadságon a mai polgári termelési viszonyok között a szabadkereskedelmet, a szabad adásvételt értik.

De ha elesik a kalmárkodás, akkor elesik a szabad kalmárkodás is. A szabad kalmárkodásról hangoztatott szólamoknak éppúgy, mint burzsoáziánk minden egyéb szabadságkérkedésének, egyáltalában csak a kötött kalmárkodással, a középkor elnyomott polgáraival szemben van értelmük, de nem a kalmárkodásnak, a polgári termelési viszonyoknak és magának a burzsoáziának kommunista megszüntetésével szemben.

Rémüldöztök, hogy mi meg akarjuk szüntetni a magántulajdont. De fennálló társadalmatokban a társadalom tagjainak kilenctized részére nézve megszűnt a magántulajdon; a magántulajdon éppen azáltal létezik, hogy a társadalom kilenctized részére nézve nem létezik. Azt vetitek tehát szemünkre, hogy olyan tulajdont akarunk megszüntetni, amelynek szükségszerű előfeltétele, hogy a társadalom óriási többségének nincs tulajdona.

Egyszóval azt vetitek szemünkre, hogy a ti tulajdonotokat akarjuk megszüntetni. Valóban, ezt akarjuk.

Attól a pillanattól kezdve, hogy a munka nem változtatható át tőkévé, pénzzé, földjáradékká, egyszóval monopolizálható társadalmi hatalommá, azaz attól a pillanattól, hogy a személyi tulajdon nem csaphat át polgári tulajdonba, attól a pillanattól kezdve szerintetek megszűnt a személyiség.

Beismeritek tehát, hogy személyiségen senki mást nem értek, mint a burzsoát, a polgári tulajdonost. És ezt a személyiséget csakugyan meg kell szüntetni.

A kommunizmus senkitől sem veszi el azt a hatalmat, hogy társadalmi termékeket elsajátítson, csupán azt a hatalmat veszi el, hogy ezen elsajátítás révén idegen munkát leigázzon.

Akadt olyan ellenvetés, hogy a magántulajdon megszüntetésével megszűnik minden tevékenység és általános lustaság kap lábra.

Eszerint a polgári társadalomnak rég tönkre kellett volna mennie a restség miatt; mert azok, akik dolgoznak benne, nem szereznek, és azok, akik szereznek benne, nem dolgoznak. Az egész aggály arra a tautológiára lyukad ki, hogy mihelyt nincs tőke, nincs többé bérmunka.

Mindazokat az ellenvetéseket, amelyeket az anyagi termékek kommunista elsajátítási és termelési módja ellen felhoztak, ugyanúgy kiterjesztették a szellemi termékek elsajátítására és termelésére is. Ahogy a burzsoá szemében az osztálytulajdon megszűnése magának a termelésnek a megszűnése, úgy az osztályműveltség megszűnése az ő szemében azonos egyáltalában a műveltség megszűnésével.

Az a műveltség, melynek vesztét siratja, az óriási többség számára a géppé idomítást jelenti.

De ne vitatkozzatok velünk úgy, hogy a polgári tulajdon eltörlését a szabadságról, műveltségről, jogról stb.-ről alkotott polgári elképzeléseiteken méritek. Eszméitek maguk is a polgári termelési és tulajdonviszonyok termékei, amiként jogotok csupán osztályotok törvényre emelt akarata, olyan akarat, amelynek tartalma adva van osztályotok anyagi életfeltételeiben.

Abban az érdek sugallta elképzelésben, amellyel ti a magatok termelési és tulajdonviszonyait* történelmi, a termelés fejlődésében átmeneti viszonyokból örök természeti és észtörvényekké változtatjátok át, osztoztok minden letűnt uralkodó osztállyal. Amit meg tudtok érteni, ha az ókori tulajdonról van szó, amit meg tudtok érteni, ha a hűbéri tulajdonról van szó, azt már nem szabad megértenetek a polgári tulajdonnál.

A család megszüntetése! Még a legradikálisabbak is felháborodnak a kommunisták e gyalázatos szándékán.

Mi a jelenlegi, a polgári család alapja? A tőke, a magánszerzés. Teljesen kifejlett alakban ez a család csak a burzsoázia számára létezik; de kiegészítői a proletár kényszerű családtalansága és a nyilvános prostitúció.

A burzsoá családja természetesen megszűnik e kiegészítőjének a megszűnésével és mindkettő eltűnik a tőke eltűnésével.

* *Az 1888-as angol kiadásban:* amellyel a jelenlegi termelési módotokból és tulajdonformátokból fakadó társadalmi formákat — *Szerk.*

Szemünkre vetitek, hogy mi meg akarjuk szüntetni azt, hogy a szülők kizsákmányolják gyermekeiket? Ezt a bűnténytbeismerjük.

De, mondjátok ti, mi megszüntetjük a legmeghittebb viszonyokat, amikor az otthoni nevelés helyébe a társadalmit tesszük.

Vajon nem a társadalom határozza-e meg a ti nevelésteket is? Nem azok a társadalmi viszonyok határozzák-e meg, amelyek közt neveltek, a társadalomnak az iskola stb. révén történő közvetlenebb vagy közvetettebb beavatkozása? Nem a kommunisták találták ki a társadalom hatását a nevelésre; ők csupán megváltoztatják e hatás jellegét, kiragadják a nevelést az uralkodó osztály befolyása alól.

A családról és a nevelésről, a szülők és gyermekek közötti meghitt viszonyról hangoztatott polgári szólamok annál visszataszítóbbak, minél inkább szétfoszlik a nagyipar a proletárok minden családi kötelékét, minél inkább változtatja a gyermekeket közönséges kereskedelmi cikké és munkaszerszámmá.

De ti, kommunisták, a nőközösséget akarjátok bevezetni, kiáltja felénk karban az egész burzsoázia.

A burzsoá puszta termelési szerszámnak tekinti feleségét. Hallja, hogy a termelési szerszámok közösségi kiaknázását követelik, és persze nem tud egyebet gondolni, mint azt, hogy ez a közösségi sors a nőket szintén éri majd.

Nem sejti, hogy éppen arról van szó, hogy megszüntessük a nőknek azt a helyzetét, amelyben puszta termelési szerszámok.

Egyébként semmi sem nevetségesebb, mint burzsoáink magasztos erkölcsi felháborodása a kommunisták állítólagos hivatalos nőközösségén. A kommunistáknak nem kell a nőközösséget bevezetniök, mert ez majdnem mindig létezett.

Burzsoáink nem elégednek meg azzal, hogy proletárjaik felesége és leányai rendelkezésükre állanak, a hivatalos prostitucióról nem is beszélve, hanem fő gyönyörűségüket abban lelik, hogy egymás feleségét elcsábítják.

A polgári házasság a valóságban feleségközösség. Legfeljebb azt lehetne a kommunistáknak szemükre vetni, hogy a képmutatóan leplezett nőközösség helyett hivatalos, őszinte nőközösséget akarnak bevezetni. Egyébként magától értetődik, hogy a mostani termelési viszonyok megszűnésével a belőlük fakadó nőközösség, vagyis a hivatalos és nem hivatalos prostitúció is eltűnik majd.

Továbbá szemükre vetették a kommunistáknak, hogy el akarják törölni a hazát, a nemzetiséget.

A munkásoknak nincs hazájuk. Nem lehet tőlük elvenni azt, amijük nincs. Minthogy a proletariátusnak mindenekelőtt a politikai hatalmat kell meghódítania, nemzeti osztállyá* kell emelkednie, önmagát nemzetté kell szerveznie, ezért maga is még nemzeti, bár semmi esetre sem burzsoá értelemben.

* *Az 1888-as angol kiadásban:* a nemzet vezető osztályává — *Szerk.*

A népek nemzeti elkülönülése és ellentétei már a burzsoázia fejlődésével, a szabadkereskedelemmel, a világpiaccal, az ipari termelés és az ennek megfelelő életviszonyok egyformaságával egyre inkább és inkább eltűnnek.

A proletariátus uralma még inkább eltünteti majd őket. Együttes cselekvés — legalábbis a civilizált országoké — a proletariátus felszabadulásának egyik első feltétele.

Amilyen mértékben megszűnik az egyik egyén kizsákmányolása a másik által, olyan mértékben szűnik meg az egyik nemzet kizsákmányolása a másik által.

A nemzeten belüli osztályellentéttel együtt a nemzetek egymással szemben ellenséges magatartása is eltűnik.

Azokat a vádakat, amelyeket a kommunizmus ellen vallási, filozófiai és egyáltalában ideológiai szempontból emelnek, nem érdemes részletesen tárgyalni.

Kell-e mélységes belátás annak megértéséhez, hogy az emberek életviszonyaival, társadalmi vonatkozásaival, társadalmi létével együtt megváltoznak képzeteik, nézeteik és fogalmaik, egyszóval tudatuk is?

Mi egyebet bizonyít az eszmék története, mint azt, hogy a szellemi termelés az anyagi termeléssel együtt alakul át? Valamely kor uralkodó eszméi mindenkor csak az uralkodó osztály eszméi voltak.

Beszélnek eszmékről, melyek egy egész társadalmat forradalmasítanak; ezzel csak azt a tényt mondják ki, hogy a régi társadalom kebelében kialakultak egy újnak az elemei, hogy a régi életviszonyok felbomlásával lépést tart a régi eszmék felbomlása.

Amikor az antik világ pusztulóban volt, az antik vallásokon győzedelmeskedett a keresztény vallás. Amikor a keresztény eszméket a XVIII. században legyűrték a felvilágosodás eszméi, a hűbéri társadalom haláltusáját vívta az akkor forradalmi burzsoáziával. A lelkiismereti és vallásszabadság eszméi csak a szabad konkurrencia uralmát fejezték ki a lelkiismeret* terén.

„Csakhogy" — mondják majd — „a vallási, erkölcsi, filozófiai, politikai, jogi stb. eszmék a történelmi fejlődés folyamán kétségtelenül módosultak. De a vallás, az erkölcs, a filozófia, a politika, a jog e változások közepette mindenkor fennmaradtak.

Vannak azonkívül örök igazságok, mint szabadság, igazságosság stb., amelyek közösek valamennyi társadalmi állapotban. A kommunizmus azonban eltörli az örök igazságokat, eltörli a vallást, az erkölcsöt, ahelyett, hogy újjáalakítaná őket, ellentmond tehát minden eddigi történelmi fejlődésnek."

Mire redukálódik ez a vád? Az egész eddigi társadalom története osztály-

* *Az 1872-es és az azt követő kiadásokban:* lelkiismeret [Gewissen] *helyett:* tudás [Wissen] — *Szerk.*

ellentétekben mozgott, amelyek a különböző korszakokban különböző alakot öltöttek.

De bárminő formát öltöttek is ezek az osztályellentétek, valamennyi elmúlt évszázad közös ténye az, hogy a társadalom egyik része kizsákmányolta a másikat. Ezért nem csoda, hogy mindezen századok társadalmi tudata, minden változatossága és különfélesége ellenére, bizonyos közös formákban mozog, olyan tudatformákban, melyek csak az osztályellentét teljes eltűnésével fognak egészen elenyészni.

A kommunista forradalom a leggyökeresebb szakítás a hagyományos tulajdonviszonyokkal, nem csoda, hogy fejlődése során a leggyökeresebben szakít a hagyományos eszmékkel.

De ne foglalkozzunk tovább a burzsoáziának a kommunizmussal szemben tett ellenvetéseivel.

Már fentebb láttuk, hogy a munkásforradalom első lépése a proletariátus uralkodó osztállyá emelése, a demokrácia kivívása.

A proletariátus arra használja majd fel politikai uralmát, hogy a burzsoáziától fokról fokra elragadjon minden tőkét, hogy az állam, azaz az uralkodó osztállyá szervezett proletariátus kezében centralizáljon minden termelési szerszámot és a lehető leggyorsabban növelje a termelőerők tömegét.

Ez természetesen eleinte csak a tulajdonjogba és a polgári termelési viszonyokba való zsarnoki beavatkozások útján történhetik, tehát olyan rendszabályok útján, amelyek gazdasági szempontból elégtelenek és tarthatatlanoknak látszanak, amelyek azonban a mozgalom folyamán túlhajtanak önmagukon*, és mint az egész termelési mód átalakításának eszközei elkerülhetetlenek.

Ezek a rendszabályok természetesen országonként különbözők lesznek.

A legelőrehaladottabb országokban azonban meglehetős általánosan alkalmazhatók lesznek a következők:

1. A földtulajdon kisajátítása és a földjáradék állami kiadásokra fordítása.
2. Erős progresszív adó.
3. Az örökösödési jog eltörlése.
4. Az összes emigránsok és lázadók tulajdonának elkobzása.
5. A hitel centralizálása az állam kezében nemzeti bank révén, amely állami tőkével és kizárólagos monopóliummal rendelkezik.
6. Az egész közlekedésügy centralizálása az állam kezében.
7. A nemzeti gyárak, termelési szerszámok gyarapítása, a földek megművelhetővé tétele és javítása közös terv szerint.
8. Mindenkire kiterjedő egyenlő munkakötelezettség, ipari hadseregek felállítása, különösen a mezőgazdaság számára.

* *Az 1888-as angol kiadásban:* felülmúlják önmagukat, a régi társadalmi rendbe való további beavatkozásokat tesznek szükségessé — *Szerk.*

9. A mezőgazdaság és az ipar űzésének egyesítése, a város és a falu közötti ellentét* fokozatos megszüntetésének előmozdítása**.

10. Minden gyermek nyilvános és ingyenes nevelése. A gyermekek mai formában való gyári munkájának eltörlése. A nevelés egyesítése az anyagi termeléssel stb. stb.

Amikor majd a fejlődés folyamán az osztálykülönbségek eltűntek, és minden termelés a társult egyének kezében összpontosult, akkor a közhatalom elveszti politikai jellegét. A politikai hatalom, voltaképpeni értelmében, valamely osztálynak egy más osztály elnyomására szolgáló szervezett hatalma. Ha a proletariátus a burzsoázia elleni harcában szükségszerűen osztállyá egyesül, forradalom útján uralkodó osztállyá teszi magát, és mint uralkodó osztály a régi termelési viszonyokat erőszakkal megszünteti, akkor e termelési viszonyokkal együtt megszünteti az osztályellentétnek, egyáltalában az osztályoknak a létfeltételeit***, és ezzel sajátmagának mint osztálynak az uralmát is.

A régi polgári társadalom s a vele járó osztályok és osztályellentétek helyébe olyan társulás lép, amelyben minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele.

III. SZOCIALISTA ÉS KOMMUNISTA IRODALOM

1. A reakciós szocializmus

a) A feudális szocializmus

A francia és az angol arisztokráciát történelmi helyzete arra rendelte, hogy pamfleteket írjon a modern polgári társadalom ellen. Az 1830-as francia júliusi forradalomban, az angol reform-mozgalomban az arisztokráciát ismét legyűrte a gyűlölt felkapaszkodott jövevény. Komoly politikai harcról nem lehetett szó többé. Már csak az irodalmi harc maradt meg számára. De még az irodalom területén is lehetetlenné váltak a restaurációs korszaknak° a régi szólamai. Az arisztokráciának, hogy rokonérzést kelthessen, úgy kellett tennie, mintha szem elől tévesztené saját érdekeit és csakis a kizsákmányolt munkásosztály érdekében formulázná meg vádiratát a burzsoázia ellen. Így készítette elő azt az

* *Az 1872-es és az azt követő kiadásokban:* különbség — *Szerk.*

** *Az 1888-as angol kiadásban kiegészítve:* a népességnek az egész országban való egyenletesebb elosztása révén — *Szerk.*

*** *Az 1872-es és az azt követő kiadásokban:* egyáltalában az osztályoknak a létfeltételeit *helyett:* létfeltételeit, egyáltalában az osztályokat — *Szerk.*

° (*1888*) Nem az 1660—1689-es angol restauráció, hanem az 1814—1830-as francia restauráció. — *Engels jegyzete.*

elégtételt, hogy gúnydalokat énekelhessen új urára, s többé-kevésbé veszterhes jóslatokat súghasson fülébe.

Ily módon keletkezett a feudális szocializmus — félig siratóének, félig gúnydal, félig a múlt utórezgése, félig a jövő fenyegetődzése — hellyel-közzel szíven találva a burzsoáziát keserű, szellemesen maró ítéletével, de mindig nevetséges hatást keltve azáltal, hogy teljesen képtelen a modern történelem menetének megértésére.

A proletár koldustarisznyát lengették zászlóként kezükben, hogy a népet maguk mögé gyűjtsék. Valahányszor azonban a nép utánuk indult, meglátta hátsó felükön a régi feudális címert, s hangos és tiszteletlen kacagással faképnél hagyta őket.

A francia legitimisták egy része és az „Ifjú Anglia" adták elő ezt a színjátékot.

Amikor a feudálisok azt bizonyítják, hogy a kizsákmányolás általuk alkalmazott módja másféle volt, mint a polgári kizsákmányolás, csak arról feledkeznek meg, hogy ők egészen más és ma már idejüket múlt körülmények és feltételek között zsákmányoltak ki. Amikor bebizonyítják, hogy az ő uralmuk alatt a modern proletariátus nem létezett, csak arról feledkeznek meg, hogy éppen a modern burzsoázia az ő társadalmi rendjüknek a szükségszerű hajtása volt.

Egyébként oly kevéssé titkolják kritikájuknak reakciós jellegét, hogy fő vádjuk a burzsoázia ellen éppen az, hogy annak uralma alatt egy olyan osztály fejlődik, amely az egész régi társadalmi rendet a levegőbe fogja röpíteni.

Sokkal inkább azt vetik a burzsoázia szemére, hogy forradalmi proletariátust, mint azt, hogy egyáltalában proletariátust hoz létre.

A politikai gyakorlatban ezért részt vesznek a munkásosztály ellen irányuló minden erőszakos intézkedésben, a köznapi életben pedig nem tartják méltóságukon alulinak, hogy hangzatos szólamaik ellenére aranyalmákat* szüreteljenek és a hűséget, szeretetet, becsületet a gyapjú-, cukorrépa- és pálinka-kalmárkodással cseréljék fel.**

Ahogy a pap mindig egy húron pendült a hűbérúrral, azonképpen a papi szocializmus a feudális szocializmussal.

Mi sem könnyebb, mint a keresztény aszketizmust szocialista mázzal bevonni. Nem kelt-e ki a kereszténység is a magántulajdon ellen, a házasság ellen, az állam ellen? Nem prédikálta-e helyébe a jótékonyságot és a koldulást, a

* *Az 1888-as angol kiadásban:* az ipar fájáról lehullott aranyalmákat — *Szerk.*

** (*1888*) Ez főképp Németországra vonatkozik, ahol a földbirtokos arisztokrácia és a junkerek birtokaik nagy részét saját számlájukra, intézőikkel műveltetik meg, és ezen felül répacukrot gyártanak és burgonyaszeszt főznek nagy mennyiségben. A gazdagabb angol arisztokraták még nem jutottak el idáig, de azok is tudják, hogyan kárpótolhatják magukat földjáradékuk csökkentéséért azzal, hogy nevüket odakölcsönzik többé-kevésbé kétes részvénytársaságok alapítóinak. — *Engels jegyzete.*

cölibátust és a test sanyargatását, a szerzetesi életet és az egyházat? A szent* szocializmus csupán az a szenteltvíz, amellyel a pap az arisztokraták bosszúságát megszenteli.

b) A kispolgári szocializmus

A feudális arisztokrácia nem az egyetlen osztály, amelyet a burzsoázia megdöntött, amelynek életfeltételei a modern polgári társadalomban elsorvadtak és elhaltak. A középkori polgári rend és kisparaszti rend a modern burzsoázia előfutára volt. Az iparilag és kereskedelmileg fejletlenebb országokban ez az osztály még el-eltengődik a felemelkedő burzsoázia mellett.

Azokban az országokban, ahol a modern civilizáció kifejlődött, egy új kispolgárság képződött, amely a proletariátus és a burzsoázia között lebeg és a polgári társadalom kiegészítő részeként állandóan újból képződik; tagjait azonban a konkurrencia szüntelenül letaszítja a proletariátusba, sőt, a nagyipar fejlődésével ők maguk is közeledni látják azt az időpontot, amikor teljesen eltűnnek mint a modern társadalom önálló része, és amikor a kereskedelemben, az iparban és a földművelésben munkafelügyelőkkel és alkalmazottakkal helyettesítik őket.

Olyan országokban mint Franciaország, ahol a parasztosztály a népességnek jóval több mint a fele, természetes volt, hogy azok az írók, akik a proletariátus érdekében felléptek a burzsoáziával szemben, a burzsoá rendszert bírálva kispolgári és kisparaszti mértékkel mértek, s a kispolgárság álláspontjáról fogták pártját a munkásoknak. Így keletkezett a kispolgári szocializmus. Ennek az irodalomnak Sismondi a feje nemcsak Franciaországban, hanem Angliában is.

Ez a szocializmus felette éleselméjűen szedte ízekre a modern termelési viszonyokban levő ellentmondásokat. Leleplezte a közgazdászok képmutató szépítgetéseit. Cáfolhatatlanul kimutatta a gépi berendezés és a munkamegosztás romboló hatásait, a tőkék és a földbirtok koncentrációját, a túltermelést, a válságokat, a kispolgárok és kisparasztok szükségszerű pusztulását, a proletariátus nyomorát, a termelés anarchiáját, a gazdagság megoszlásának kiáltó visszásságait, a nemzetek között dúló ipari megsemmisítő háborút, a régi erkölcsöknek, a régi családi viszonyoknak, a régi nemzetiségeknek a felbomlását.

Ami azonban a pozitív tartalmát illeti, ez a szocializmus vagy a régi termelési és érintkezési eszközöket akarja visszaállítani és velük együtt a régi tulajdonviszonyokat és a régi társadalmat, vagy pedig a modern termelési és érintkezési eszközöket akarja visszaerőszakolni a régi tulajdonviszonyok keretébe, ame-

* *Az 1848-as kiadásokban sajtóhiba:* mai [heutig]; *a Hirschfeld-féle kiadásban:* szent [heilig]. *Az 1872-es és az azt követő kiadásokban:* keresztény — *Szerk.*

lyet ezek már szétfeszítettek, szét kellett hogy feszítsenek. Mindkét esetben reakciós és utópikus egyszerre.

Céhrendszer az iparban és patriarchális gazdálkodás a falun, ebben merül ki minden tudománya.

További fejlődésében ez az irányzat gyáva csömörbe fulladt.*

c) A német vagy az „igazi" szocializmus

A franciaországi szocialista és kommunista irodalom, amely egy uralmon levő burzsoázia nyomása alatt keletkezett és az ezen uralom elleni harcnak irodalmi kifejezése, olyan időben került Németországba, amikor a burzsoázia éppen csak megkezdte harcát a feudális abszolutizmus ellen.

Német filozófusok, félfilozófusok és széplelkek mohón rávetették magukat erre az irodalomra, és csak arról feledkeztek meg, hogy ezeknek az írásoknak Franciaországból való bevándorlásával nem vándoroltak be egyszersmind a francia életviszonyok is Németországba. A német viszonyokkal szemben e francia irodalom elvesztette minden közvetlen gyakorlati jelentőségét és tisztán irodalmi ábrázatot öltött. Az igazi társadalomról,** az emberi lényeg megvalósításáról való üres spekulációként kellett megjelennie. Így a XVIII. század német filozófusainak szemében az első francia forradalom követeléseinek csak az volt az értelmük, hogy ezek általában a „praktikus ész" követelései, a forradalmi francia burzsoázia akaratmegnyilvánulása pedig az ő szemükben a tiszta akarat törvényeit jelentette — az akaratét, aminőnek lennie kell, az igazán emberi akaratét.

A német literátorok munkája kizárólag abban állt, hogy az új francia eszméket összhangba hozzák a maguk régi filozófiai lelkiismeretével, vagy jobban mondva, hogy a maguk filozófiai álláspontjáról sajátítsák el a francia eszméket.

Ez az elsajátítás ugyanolyan módon történt, ahogy általában idegen nyelvet szokás elsajátítani: fordítás útján.

Ismeretes, hogy a szerzetesek olyan kéziratokra, amelyeken a pogány ókor klasszikus művei voltak feljegyezve, ráírták a katolikus szentekről szóló ízetlen történeteiket. A német literátorok ennek éppen a fordítottját cselekedték meg a profán francia irodalommal. Filozófiai badarságaikat a francia eredeti mögé írták. Például a pénzviszonyok*** francia bírálata mögé ezt írták: „az emberi

* *Az 1888-as angol kiadásban az utolsó mondat helyett:* Végül, amikor a kérlelhetetlen történelmi tények eloszlatták az önáltatás minden kábító hatását, a szocializmusnak ez a formája nyomorult csömörbe fulladt. — *Szerk.*

** *Az 1872-es és az azt követő kiadásokban az* Az igazi társadalomról *szók kimaradtak. Az 1888-as angol kiadásban az egész mondat kimaradt.* — *Szerk.*

*** *Az 1888-as angol kiadásban:* pénz gazdasági funkcióinak — *Szerk.*

lényeg külsőlegessé válása", a burzsoá állam francia bírálata mögé pedig ezt: „az elvontan általános uralmának megszüntetése" stb.

Ezeket a francia fejtegetések mögé becsempészett filozófiai szólamaikat elkeresztelték „a tett filozófiájának", „igazi szocializmusnak", „a szocializmus német tudományának", „a szocializmus filozófiai megokolásának" stb.

A francia szocialista-kommunista irodalmat ily módon valósággal kiherélték. És minthogy német kézben ez az irodalom nem fejezte ki többé egyik osztálynak a másik elleni harcát, a német abban a tudatban volt, hogy legyűrte a „francia egyoldalúságot", hogy igazi szükségletek helyett az igazság szükségletét, és a proletariátus érdekei helyett az emberi lényeg érdekeit képviselte, az emberét egyáltalában, azon emberét, aki nem tartozik semmiféle osztályhoz, aki egyáltalában nem a valósághoz, hanem csak a filozófiai fantázia ködfellegeihez tartozik.

Ez a német szocializmus, amely a maga esetlen iskolai gyakorlatait oly komolyan és ünnepélyesen vette, és olyan vásári módon kürtölte világgá, eközben fokról fokra elvesztette pedáns ártatlanságát.

A német, főként a porosz burzsoáziának a feudálisok és az abszolút királyság elleni harca, egyszóval a liberális mozgalom komolyabbá vált.

Az „igazi" szocializmus számára tehát adva volt a várva várt alkalom, hogy a politikai mozgalommal szembeszegezze szocialista követeléseit, hogy a hagyományos átkokat szórja a liberalizmusra, a képviseleti államra, a polgári konkurrenciára, a polgári sajtószabadságra, a polgári jogra, a polgári szabadságra és egyenlőségre, s a néptömegnek azt prédikálja, hogy ebben a polgári mozgalomban semmit sem nyerhet, sőt ellenkezőleg, *mindent* elveszíthet. A német szocializmus éppen jókor feledte el, hogy a francia kritika, amelynek ő szellemnélküli visszhangja volt, feltételezi a modern polgári társadalmat a neki megfelelő anyagi életfeltételekkel és a hozzászabott politikai alkotmánnyal, s hogy mindez csupa olyan előfeltétel, amelynek még csak a kivívásáról van szó Németországban.

A német abszolút kormányoknak és papokból, iskolamesterekből, kurtanemesekből és bürokratákból álló kíséretüknek az „igazi" szocializmus kapóra jött madárijesztő volt a fenyegetően feltörekvő burzsoázia ellen.

Édeskés kiegészítője volt azoknak a keserű korbácsütéseknek és puskagolyóknak, amelyekkel ugyanezek a kormányok a német munkásfelkeléseket megdolgozták.*

Amikor az „igazi" szocializmus ily módon a német burzsoázia elleni fegyverré vált a kormányok kezében, ugyanakkor közvetlenül is egy reakciós érde-

* *A Hirschfeld-féle kiadásban:* megdolgozták [bearbeiteten] *helyett:* megválaszolták [beantworteten] — *Szerk.*

ket képviselt, a német rendi polgárság érdekét. Németországban a fennálló állapotok tulajdonképpeni társadalmi alapja a XVI. századból átöröklődött és itt azóta különböző formában mindig újból felbukkanó kispolgárság.

Ennek fennmaradása egyet jelent a fennálló német állapotok fennmaradásával. E kispolgárság retteg a burzsoázia ipari és politikai uralmától, mert a saját biztos pusztulását látja benne, egyrészt a tőke koncentrációja, másrészt egy forradalmi proletariátus felemelkedése következtében. Úgy tűnt néki, hogy az „igazi" szocializmus egy csapásra agyonüti mind a két legyet. S az „igazi" szocializmus járványként terjedt el.

A spekulatív pókhálóból szőtt, finomkodó lelkek szövirágaival kihímzett, az ömlengő szeretet kedélyharmatától átitatott köntös, ez az agyoncicomázott köntös, amelybe a német szocialisták néhány vézna „örök igazságukat" bebugyolálták, csak növelte árujuk kelendőségét ennél a közönségnél.

A német szocializmus pedig a maga részéről mindinkább felismerte azt a hivatását, hogy ennek a rendi polgárságnak fellengző képviselője legyen.

Kikiáltotta a német nemzetet mintanemzetnek, a német nyárspolgárt pedig mintaembernek. Teljesen visszájára fordított, rejtett, magasabb, szocialista értelmet adott a német nyárspolgár minden hitványságának. Csak a végső következtetést vonta le, amikor egyenesen nekitámadt a kommunizmus „nyersen destruktív" irányzatának és kijelentette, hogy pártatlan fennköltségében fölötte áll minden osztályharcnak. Csekély kivétellel mindaz, ami Németországban mint állítólag szocialista és kommunista mű közkézen forog, ennek az ernyesztő szennyirodalomnak körébe tartozik.*

2. A konzervatív vagy burzsoá szocializmus

A burzsoázia egy része orvosolni akarja a *társadalmi visszásságokat*, hogy ezzel a polgári társadalom fennmaradását biztosítsa.

Közgazdászok, emberbarátok, jótétlelkek, a dolgozó osztályok helyzetén javítók, jótékonyságszervezők, állatvédők, antialkoholista egyesületek alapítói, zugreformerek tartoznak ide a legtarkább változatosságban. S ezt a burzsoá szocializmust egész rendszerekké is kidolgozták.

Példaként Proudhon „Philosophie de la misère"-jét említjük meg.

A szocialistáskodó burzsoák a modern társadalom életfeltételeit akarják, a belőlük szükségszerűen fakadó harcok és veszedelmek nélkül. A fennálló társadalmat akarják, az azt forradalmasító és felbomlasztó elemek híjával. Burzsoá-

* (*1890*) Az 1848-as forradalmi vihar az egész mocskos irányzatot elsöpörte és képviselőinek elvette a kedvét attól, hogy továbbra is szocializmusban utazzanak. Ennek az irányzatnak fő képviselője és klasszikus típusa Karl Grün úr. — *Engels jegyzete.*

ziát akarnak proletariátus nélkül. A burzsoázia azt a világot, amelyben ő uralkodik, természetesen minden világok legjobbikának tartja. A burzsoá szocializmus ezt a vigasztaló elképzelést többé vagy kevésbé teljes rendszerré dolgozza ki. Amikor a proletariátust felszólítja, hogy váltsa valóra az ő rendszereit, hogy bevonulhasson az új Jeruzsálembe, akkor alapjában véve nem mást követel tőle, mint azt, hogy rekedjen meg a mai társadalomban, de róla alkotott gyűlöletes elképzeléseit vetkezze le.

E szocializmus egy második, kevésbé rendszeres, de gyakorlatibb formája azzal próbálta elvenni a munkásosztály kedvét minden forradalmi mozgalomtól, hogy kimutatta: nem ilyen vagy olyan politikai változás, hanem csakis az anyagi életviszonyok, a gazdasági viszonyok megváltozása válhat hasznára. Az anyagi életviszonyok megváltoztatásán azonban ez a szocializmus semmiképpen sem a polgári termelési viszonyok eltörlését érti, ami csakis forradalmi úton érhető el, hanem adminisztratív javítgatásokat, amelyek e termelési viszonyok talaján történnek, tehát a tőke és a bérmunka viszonyán mit sem változtatnak, hanem a legkedvezőbb esetben csökkentik a burzsoázia számára uralkodásának költségeit és egyszerűsítik államháztartását.

A burzsoá szocializmus akkor éri el csak igazán a megfelelő kifejezését, amikor puszta szónoki fordulattá válik.

Szabadkereskedelem! a munkásosztály érdekében; védővámok! a munkásosztály érdekében; cellás fogházak! a munkásosztály érdekében; ez a burzsoá szocializmus utolsó szava, az egyetlen, amit komolyan gondol.

A burzsoá szocializmus éppen abban áll, hogy kijelenti, a burzsoák — a munkásosztály érdekében burzsoák.

3. A kritikai-utópikus szocializmus és kommunizmus

Nem arról az irodalomról szólunk itt, amely minden nagyobb modern forradalomban a proletariátus követeléseinek adott hangot (Babeuf írásai stb.).

A proletariátus első kísérletei, hogy az általános felindulás idején, a hűbéri társadalom megdöntésének időszakában, közvetlenül saját osztályérdekét érvényesítse, szükségszerűen megfeneklettek magának a proletariátusnak fejletlen voltán, úgyszintén felszabadulása anyagi feltételeinek hiányán, hiszen ezek csak a polgári korszak termékei. Az a forradalmi irodalom, amely a proletariátusnak ezeket az első mozgalmait kísérte, tartalmát tekintve szükségszerűen reakciós. Általános aszketizmust és durva egyenlősítést hirdet.

A tulajdonképpeni szocialista és kommunista rendszerek, Saint-Simon, Fourier, Owen stb. rendszerei, a proletariátus és a burzsoázia közötti harcnak abban az első, fejletlen időszakában bukkannak fel, amelyet előbb tárgyaltunk. (Lásd: Burzsoázia és proletariátus.)

E rendszerek feltalálói látják ugyan az osztályok ellentétét, valamint a szétbomlasztó elemek működését magában az uralkodó társadalomban. De nem látnak a proletariátus részéről semminemű történelmi öntevékenységet, semminemű őt sajátosan jellemző politikai mozgalmat.

Minthogy az osztályellentét fejlődése egy ütemben halad az ipar fejlődésével, ugyanígy nem találják meg a proletariátus felszabadításának anyagi feltételeit sem, és olyan társadalmi tudományt, olyan társadalmi törvényeket kutatnak, amelyek ezeket a feltételeket megteremtenék.

A társadalmi tevékenység helyébe személyes feltaláló tevékenységüknek kell lépnie, a felszabadítás történelmi feltételeinek helyébe képzeletalkotta feltételeknek, a proletariátus fokozatosan végbemenő osztállyá szerveződése helyébe a társadalom külön kieszelt szervezetének. A világ jövendő történelme számukra a maguk társadalmi tervezeteinek propagandájává és gyakorlati megvalósításává oldódik fel.

Tudatában vannak ugyan annak, hogy tervezeteikben főképpen a munkásosztálynak mint a legszenvedőbb osztálynak érdekeit képviselik. A proletariátus csak ebből a szempontból, csak mint a legszenvedőbb osztály létezik számukra.

Az osztályharc fejletlen formája, valamint saját élethelyzetük azonban azzal jár, hogy úgy vélik, magasan fölötte állnak ennek az osztályellentétnek. A társadalom minden tagjának élethelyzetén, a legjobb sorban levőkén is javítani akarnak. Ezért szüntelen az egész társadalomhoz apellálnak, megkülönböztetés nélkül, sőt kiváltképpen az uralkodó osztályhoz. Hiszen csak meg kell érteni rendszerüket ahhoz, hogy a lehető legjobb társadalom lehető legjobb tervezetének ismerjék el.

Elvetnek tehát minden politikai, s főként minden forradalmi akciót, céljukat békés úton akarják elérni, és megpróbálnak apró, természetesen kudarcba fulladó kísérletekkel, a példa erejével utat törni az új társadalmi evangéliumnak.

A jövendő társadalmának ez a fantasztikus rajza — egy olyan időben, amikor a proletariátus még nagyon fejletlen, tehát maga is még fantasztikusan fogja fel saját helyzetét — a társadalom általános átalakítására irányuló első, sejtelem sugallta törekvéseinek felel meg.

Ezek a szocialista és kommunista írások azonban kritikai elemeket is tartalmaznak. Megtámadják a fennálló társadalom összes alapjait. Rendkívül értékes anyaggal járultak tehát hozzá a munkások felvilágosításához. A jövő társadalmára vonatkozó pozitív tételeik, például a város és a falu közötti ellentétnek, a családnak, a magánszerzésnek, a bérmunkának a megszüntetése, a társadalmi harmónia meghirdetése, az államnak a termelés puszta igazgatásává változtatása; mindezek a tételek csupán azt fejezik ki, hogy eltűnik majd az osztályellentét, amely éppen csak kifejlődőben van, amelyet ők még csak első alak-

talan határozatlanságában ismernek. Ezeknek a tételeknek tehát még tisztára utopikus értelmük van.

A kritikai-utopikus szocializmus és kommunizmus jelentősége fordított viszonyban van a történelmi fejlődéssel. Amilyen mértékben fejlődik és alakul az osztályharc, ugyanolyan mértékben veszti el ez az osztályharcon való képzeletbeli felülemelkedés, az osztályharcnak ez a képzeletben való leküzdése minden gyakorlati értékét, minden elméleti jogosultságát. Ezért ha e rendszerek megalapítói sok tekintetben forradalmiak voltak is, tanítványaik mindenkor reakciós szektákat alkotnak. A proletariátus további történelmi fejlődésével szemben ragaszkodnak a mesterek régi nézeteihez. Ezért következetesen azon igyekeznek, hogy az osztályharc újból eltompuljon és az ellentétek kiegyenlítődjenek. Még mindig álmodoznak társadalmi utópiáik kísérleti megvalósításáról, különálló falanszterek alakításáról, home-kolóniák alapításáról, kis Ikária felállításáról* — az új Jeruzsálem zsebkiadásáról —, és mindezeknek a légváraknak felépítéséhez a polgári szívek és pénzeszsákok emberszeretetére kell apellálniok. Lassacskán az előbb jellemzett reakciós vagy konzervatív szocialisták kategóriájába süllyednek és már csak abban különböznek tőlük, hogy pedantériájuk rendszeresebb, s hogy fanatikus, babonás hittel bíznak társadalmi tudományuk csodahatásaiban.

Ezért elkeseredetten szembeszállnak a munkások minden politikai mozgalmával, mert azok csakis az új evangéliumban nem bízó vak hitetlenségből fakadhatnak.

Az angliai owenisták, a franciaországi fourieristák amott a chartistákat, emitt a reformistákat támadják.

IV. A KOMMUNISTÁK VISZONYA A KÜLÖNBÖZŐ ELLENZÉKI PÁRTOKHOZ

A II. fejezetben elmondottak után magától értetődik, hogy mi a kommunisták viszonya a már megalakult munkáspártokhoz, tehát az angol chartistákhoz és az észak-amerikai agrár-reformerekhez.

A kommunisták a munkásosztály közvetlen céljaiért és érdekeiért küzdenek, de a jelen mozgalomban egyszersmind a mozgalom jövendőjét képviselik.

* *(1888)* Falanszstereknek hívták a Charles Fourier tervezte szocialista kolóniákat; Ikiániának nevezte Cabet a maga Utópiáját, majd később az általa létesített amerikai kommunista kolóniát. — *(1890)* Home-kolóniáknak (anyaországon belüli kolóniáknak) nevezte Owen a maga kommunista mintatársaságait. Falanszstereknek a Fourier által tervbe vett társadalmi palotákat nevezték. Ikária volt a neve annak az utópikus képzeletbeli országnak, amelynek kommunista intézményeit Cabet vázolta fel. — *Engels jegyzete.*

Franciaországban a kommunisták a szocialista-demokrata* párthoz csatlakoznak a konzervatív és radikális burzsoázia ellen, nem mondva le arról a jogukról, hogy kritikai magatartást tanúsítsanak a forradalmi hagyományokból sarjadzó szólamokkal és illúziókkal szemben.

Svájcban a radikálisokat támogatják, de nem tévesztik szem elől, hogy ez a párt ellentmondásos elemekből áll, egyrészt francia értelemben vett demokrata szocialistákból, másrészt radikális burzsoákból.

A lengyeleknél a kommunisták azt a pártot támogatják, amelyik az agrárforradalmat vallja a nemzeti felszabadulás feltételének, azt a pártot, amely az 1846. évi krakkói felkelést életre hívta.

Németországban a kommunista párt, mihelyt a burzsoázia forradalmi módon lép fel, együtt küzd a burzsoáziával az abszolút monarchia, a feudális földtulajdon és a kispolgáriság ellen.

Egyetlen pillanatra sem mulasztja el azonban, hogy a munkásokban a lehető legvilágosabban tudatosítsa a burzsoázia és a proletariátus közötti kibékíthetetlen ellentétet, hogy így a német munkások azokat a társadalmi és politikai feltételeket, amelyeket a burzsoáziának uralmával meg kell teremtenie, azonnal mint megannyi fegyvert a burzsoázia ellen fordíthassák, hogy így, a németországi reakciós osztályok megdöntése után, nyomban megindulhon a harc maga a burzsoázia ellen.

Németországra irányítják a kommunisták legnagyobb figyelmüket, mert Németország polgári forradalom küszöbén áll, és mert ezt az átalakulást általában az európai civilizáció előrehaladottabb feltételei között és sokkal fejlettebb proletariátussal hajtja végre, mint Anglia a XVII. és Franciaország a XVIII. században, a német polgári forradalom tehát csak egy proletárforradalom közvetlen előjátéka lehet.

Egyszóval, a kommunisták mindenütt támogatnak a fennálló társadalmi és politikai állapotokkal szembeforduló minden forradalmi mozgalmat.

Mindezekben a mozgalmakban a kommunisták a mozgalom alapvető kérdéseként a tulajdon kérdését helyezik előtérbe, függetlenül attól, hogy ez a kérdés többé vagy kevésbé fejlett formát öltött-e.

A kommunisták végül mindenütt az egész világ demokratikus pártjainak szövetkezésén és egyetértésén munkálkodnak.

A kommunisták nem titkolják nézeteiket és szándékaikat. Nyíltan kijelentik,

* (*1888*) Akkoriban ezt a pártot a parlamentben Ledru-Rollin, az irodalomban Louis Blanc, a napisajtóban a „La Réforme" képviselte. A szocialista-demokrata név a névnek ezeknél a feltalálóinál a demokrata vagy köztársasági párt többé-kevésbé szocialista színezetű szekcióját jelentette. — (*1890*) Az akkoriban magát szocialista-demokratának nevező francia párt az volt, amelyet a politikában Ledru-Rollin, az irodalomban Louis Blanc képviselt; annyira különbözött tehát a mai német szociáldemokráciától, mint ég a földtől. — *Engels jegyzete.*

hogy céljaik csakis minden eddigi társadalmi rend erőszakos megdöntésével érhetők el. Reszkessenek az uralkodó osztályok egy kommunista forradalomtól. A proletárok e forradalomban csak láncaikat veszíthetik. Cserébe egy egész világot nyerhetnek.

Világ proletárjai, egyesüljetek!

1847. december—1848. január.
Marx és Engels Művei. 4. köt.
1959. 437—470. old.

ELŐSZÓ A KOMMUNISTA PÁRT KIÁLTVÁNYA 1872-ES NÉMET KIADÁSÁHOZ

A Kommunisták Szövetsége, egy nemzetközi munkásegyesülés, amely az akkori viszonyok között magától értetődően csak titkos lehetett, az 1847 novemberében Londonban megtartott kongresszusán megbízta az alulírottakat egy a nyilvánosságnak szánt, részletes elméleti és gyakorlati pártprogram megfogalmazásával. Így keletkezett az itt következő „Kiáltvány", amelynek kézirata néhány héttel a februári forradalom előtt jutott el kinyomtatás végett Londonba. Először németül kerülvén nyilvánosságra, ezen a nyelven Németországban, Angliában és Amerikában legalább tizenkét különböző kiadásban nyomtatták ki. Angolul első ízben 1850-ben Londonban, a „Red Republican"-ben jelent meg, Miss Helen Macfarlane fordításában, majd 1871-ben Amerikában, legkevesebb három különféle fordításban. Franciául első ízben Párizsban, rövid idővel az 1848-as júniusi felkelés előtt, nemrégen pedig a New York-i „Le Socialiste"-ban jelent meg. Egy újabb fordítása előkészületben van. Lengyelül Londonban jelent meg, rövid idővel első német kiadása után. Oroszul Genfben a hatvanas években. Dán nyelvre ugyancsak hamarosan megjelenése után fordították le.

Bármennyire megváltoztak is a viszonyok az utóbbi huszonöt esztendő alatt, az ebben a „Kiáltvány"-ban kifejtett általános alapelvek nagyjában és egészében még ma is teljesen helyesek. Egyes részletek itt-ott javítandók lennének. Ezen alapelvek gyakorlati alkalmazása, jelenti ki maga a „Kiáltvány", mindenütt és mindenkor a történelmileg meglevő körülményektől fog függni, és ezért egyáltalában nem helyezünk különös súlyt a II. fejezet végén javasolt forradalmi rendszabályokra. Ez a passzus ma sok tekintetben másképp hangzanék. Tekintettel a nagyiparnak az utóbbi huszonöt esztendőben tett óriási továbbfejlődésére és a munkásosztálynak ezzel együtt tovább haladó pártszervezettségére, az először a februári forradalomból, majd, még sokkal inkább, a Párizsi Kommünből adódó gyakorlati tapasztalatokra — amikor a proletariátus első ízben volt két hónapon át a politikai hatalom birtokában —, ma ez a program helyenként elavult. Nevezetesen a Kommün bebizonyította, hogy „a munkásosztály nem veheti egyszerűen birtokába a kész államgépezetet, hogy azt saját céljaira mű-

ködésbe hozza". (Lásd „A polgárháború Franciaországban. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának Üzenete" német kiadásának 19. oldalát, ahol ez a gondolat bővebben ki van fejtve.) Továbbá magától értetődik, hogy a szocialista irodalom kritikája mai szempontból hézagos, mert csak 1847-ig terjed; ugyanúgy az is, hogy a kommunistáknak a különböző ellenzéki pártokhoz való viszonyára vonatkozó megjegyzések (IV. fejezet), bár alapvonásaikban még ma is helyesek, kifejtésükben azonban ma már azért is elavultak, mert a politikai helyzet teljesen átalakult, és a történelmi fejlődés a legtöbb ott felsorolt pártot elsöpörte a föld színéről.

De a „Kiáltvány" történelmi dokumentum, amelyen változtatni már nincs jogunk. Egy későbbi kiadás talán majd az 1847-től máig terjedő időközt áthidaló bevezetés kíséretében fog megjelenni; a jelenlegi lenyomat túl váratlanul ért minket ahhoz, hogy időt hagyjon erre.

London, 1872. június 24.

Karl Marx *Friedrich Engels*

Marx és Engels Művei. 4. köt.
1959. 563—564. old.

ELŐSZÓ AZ 1882-ES OROSZ KIADÁSHOZ*

A „Kommunista Párt kiáltványá"-nak első orosz kiadása, Bakunyin fordításában, a hatvanas évek elején** jelent meg a „Kolokol" nyomdájában. A Nyugat az idő tájt ebben (a „Kiáltvány" *orosz* kiadásában) csak egy irodalmi kuriózumot láthatott. Az ilyen felfogás ma lehetetlen volna.

Hogy mennyire korlátolt területet foglalt el még akkoriban (1847 decemberében) a proletármozgalom, azt legvilágosabban megmutatja a „Kiáltvány" utolsó fejezete: A kommunisták viszonya a különböző ellenzéki pártokhoz a különböző országokban. Itt ugyanis éppen Oroszország és az Egyesült Államok hiányzanak. Az az idő volt ez, amikor Oroszország az egész európai reakció utolsó nagy tartalékát alkotta; amikor az Egyesült Államok a fölös európai proletárerőket bevándorlás révén felszívta. Mindkét ország nyersanyaggal látta el Európát és egyben ipari termékeinek felvevőpiaca volt. Akkoriban tehát mindkét ország, így vagy úgy, a fennálló európai rend támasza volt.

Mennyire másként van ma! Éppen az európai bevándorlás tette képessé Észak-Amerikát arra az óriási mezőgazdasági termelésre, melynek konkurrenciája alapjaiban rendíti meg az európai földtulajdont — a nagyot csakúgy, mint a kicsit. Ezenfelül ez tette lehetővé az Egyesült Államoknak, hogy roppant ipari segélyforrásait olyan energiával és olyan fokon aknázza ki, hogy annak rövidesen meg kell törnie Nyugat-Európa és kiváltképpen Anglia ipari egyeduralmát. Mindkét körülmény forradalmasítóan hat vissza magára Amerikára. A farmer kis és közepes földtulajdona, az egész politikai berendezkedés bázisa, mindinkább áldozatául esik az óriásfarm konkurrenciájának; egyidejűleg az ipari kerületekben most először fejlődik ki egy tömeges proletariátus és a tőkék mesébe illő koncentrációja.

És hát Oroszország! Az 1848/49-es forradalom idején nemcsak az európai fejedelmek, hanem az európai burzsoák is az orosz beavatkozásban találtak egyetlen menekvésre az éppen hogy ébredező proletariátus elől. A cárt az euró-

* *Az előszó szövegét a német nyelvű eredeti alapján közöljük. — Szerk.*

** *Helyesen:* 1869-ben — *Szerk.*

pai reakció főnökeként proklamálták. Ma a cár a forradalom hadifoglya Gatcsinában és Oroszország az európai forradalmi akció élcsapata.

A „Kommunista Kiáltvány" feladata az volt, hogy proklamálja a modern polgári tulajdon elkerülhetetlenül küszöbönálló felbomlását. Oroszországban azonban azt látjuk, hogy a gyorsan felvirágzó kapitalista szédelgés és az éppen hogy kifejlődő polgári földtulajdon mellett a földnek nagyobbik fele a parasztok közös birtokában van. Az a kérdés most: átmehet-e az orosz obscsina, a föld ősrégi közös birtoklásának egyik, jóllehet erősen megrendült formája, közvetlenül a közös birtoklás magasabb, kommunista formájába? Vagy, ellenkezőleg, végig kell-e előbb mennie ugyanazon felbomlási folyamaton, amely a Nyugat történelmi fejlődését alkotja?

Az egyetlen válasz, amely erre manapság lehetséges, a következő: ha az orosz forradalom jeladás lesz egy nyugati proletárforradalomra, úgy, hogy a kettő egymást kiegészíti, akkor a mostani orosz közös földtulajdon kiindulópontja lehet egy kommunista fejlődésnek.

London, 1882. január 21.

Karl Marx *F. Engels*

Marx és Engels Művei. 4. köt.
1959. 565–566. old.

ELŐSZÓ AZ 1883-AS NÉMET KIADÁSHOZ

A jelen kiadás előszavát, sajnos, egyedül kell aláírnom. Marx, az a férfiú, akinek Európa és Amerika egész munkásosztálya többet köszönhet, mint bárki másnak — Marx a highgate-i temetőben nyugszik, és sírja fölött immár az első fű zöldell. Halála óta a „Kiáltvány" átdolgozásáról vagy kiegészítéséről már éppenséggel nem lehet szó többé. Annál inkább szükségesnek tartom, hogy itt még egyszer nyomatékosan leszögezzem a következőket.

A „Kiáltványon" végighúzódó alapgondolat: hogy a gazdasági termelés és minden történelmi korszaknak ebből szükségszerűen folyó társadalmi tagozódása az alapja e korszak politikai és szellemi történetének; hogy ennek megfelelően (a föld ősrégi közös birtoklásának felbomlása óta) az egész történelem osztályharcok története volt, kizsákmányolt és kizsákmányoló, elnyomott és elnyomó osztályok között a társadalmi fejlődés különböző fokain folytatott harcok története; hogy ez a harc azonban most olyan fokot ért el, amelyen a kizsákmányolt és elnyomott osztály (a proletariátus) már csak úgy szabadíthatja fel magát az őt kizsákmányoló és elnyomó osztály (a burzsoázia) alól, ha egyidejűleg az egész társadalmat mindenkorra megszabadítja a kizsákmányolástól, az elnyomástól és az osztályharcoktól — ez az alapgondolat egyedül és kizárólag Marxé.*

Ezt már gyakran kijelentettem; de éppen most szükséges, hogy ez itt álljon maga a „Kiáltvány" előtt is.

London, 1883. június 28. *F. Engels*

Marx és Engels Művei. 4. köt.
1959. 567. old.

* *(1890)* „Ehhez a gondolathoz" — mondom az angol fordításhoz készült előszóban —, „amely véleményem szerint arra van elhivatva, hogy a történelemtudományban ugyanolyan haladásnak legyen az alapja, mint aminőnek Darwin elmélete volt a természettudományban — ehhez a gondolathoz mindketten már több esztendővel 1845 előtt fokozatosan közeledtünk. Hogy mennyire haladtam ebben az irányban önállóan előre, legjobban mutatja »A munkásosztály helyzete Angliában« c. munkám. Mikor azonban 1845 tavaszán Brüsszelben ismét találkoztam Marxszal, ő már teljesen kidolgozta ezt a gondolatot, és majdnem olyan világos szavakkal tárta elém, mint amelyekkel azt itt összefoglaltam." — *Engels jegyzete.*

ELŐSZÓ AZ 1888-AS ANGOL KIADÁSHOZ

A „Kiáltvány" a Kommunisták Szövetségének, egy eleinte kizárólag német, később nemzetközi munkásegyesülésnek a programjaként jelent meg, amely egyesülés a kontinens 1848 előtti politikai viszonyai között elkerülhetetlenül titkos társaság volt. A Szövetség 1847 novemberében Londonban tartott kongresszusa megbízta Marxot és Engelst, hogy dolgozzanak ki közzététel céljából egy teljes elméleti és gyakorlati pártprogramot. A német nyelvű kéziratot 1848 januárjában, néhány héttel a február 24-i francia forradalom előtt küldték el kinyomtatás végett Londonba. Egy francia fordítást rövid idővel az 1848-as júniusi felkelés előtt adtak ki Párizsban. Az első angol fordítás, Miss Helen Macfarlane munkája, George Julian Harney „Red Republican"-jében jelent meg Londonban 1850-ben. Egy dán és egy lengyel kiadást is közzétettek.

Az 1848. júniusi párizsi felkelésnek — a proletariátus és a burzsoázia közötti első nagy csatának — a veresége következtében az európai munkásosztály társadalmi és politikai törekvései egy időre ismét háttérbe szorultak. A harc a hatalomért ettől kezdve, akárcsak a februári forradalom előtt, ismét kizárólag a vagyonos osztály különböző csoportjai között folyt; a munkásosztály arra volt korlátozva, hogy a politikai mozgásszabadságért küzdjön, és hogy a burzsoá radikálisok szélsőbal szárnyának szerepét töltse be. Ahol független proletármozgalmak még életjelt adtak magukról, kíméletlenül üldözték őket. Így a porosz rendőrség kinyomozta a Kommunisták Szövetségének akkoriban Kölnben székelő Központi Bizottságát. A Bizottság tagjait letartóztatták és 18 havi vizsgálati fogság után 1852 októberében bíróság elé állították. Ez a híres „kölni kommunista per" október 4-től november 12-ig tartott; a letartóztatottak közül hetet háromtól hat évig terjedő várfogságra ítéltek. Nyomban az ítélet kihirdetése után a megmaradt tagok a szövetséget formailag is feloszlatták. Ami a „Kiáltvány"-t illeti, úgy látszott, hogy ettől kezdve feledésre van kárhoztatva.

Amikor az európai munkásosztály ismét eléggé megerősödött az uralkodó osztályok elleni új támadáshoz, létrejött a Nemzetközi Munkásszövetség. De ez a szövetség, amely kifejezetten abból a célból alakult, hogy Európa és Amerika

egész harcos proletariátusát egyetlen testületbe forrassza össze, nem proklamálhatta azonnal a „Kiáltvány"-ban lefektetett alapelveket. Az Internacionálé programjának eléggé tágnak kellett lennie ahhoz, hogy az angol trade-unionok, a francia, belga, olasz és spanyol proudhonisták és a németországi lassalleánusok* elfogadhassák. Marx, aki ezt a programot valamennyi párt megelégedésére megfogalmazta, szilárdan bízott a munkásosztály szellemi fejlődésében, amelynek az együttes cselekvésből és a kölcsönös véleménycseréből szükségszerűen ki kellett sarjadnia. Maguk a tőke ellen vívott harc eseményei és viszontagságai — a vereségek még jobban, mint a győzelmek — elkerülhetetlenül kellett, hogy tudatára ébresszék az embereket különböző kedvenc csodaszereik elégtelenségének, és egyengessék az utat a munkásosztály felszabadulása igazi feltételeinek tökéletesebb átlátásához. És Marxnak igaza volt. Amikor 1874-ben az Internacionálé feloszlott, a munkások egészen más emberek voltak már, mint alapításakor, 1864-ben. A proudhonizmus Franciaországban, a lassalleánizmus Németországban kihalóban volt és még a konzervatív angol trade-unionok is — ámbár legtöbbjük már régen megszüntette kapcsolatát az Internacionáléval — fokozatosan haladtak a felé a pont felé, amelyen a múlt évben Swanseaben elnökük így szólhatott nevükben: „A kontinentális szocializmus nem ijesztő már számunkra." Valóban, a „Kiáltvány" alapelvei jelentős előrehaladást tettek az egész világ munkásai között.

Ily módon maga a „Kiáltvány" is megint előtérbe került. A német szöveget 1850 óta többször újranyomták Svájcban, Angliában és Amerikában. 1872-ben angolra fordították New Yorkban, ez a fordítás a „Woodhull and Claflin's Weekly"-ben jelent meg. Ennek az angol szövegnek alapján a New York-i „Le Socialiste"-ban egy francia fordítás is napvilágot látott. Azóta Amerikában legalább két további — többé-kevésbé csonka — angol fordítás készült, amelyek egyikét Angliában utánnyomták. Az első orosz fordítás, Bakunyin műve, 1863 körül** jelent meg Herzen *„Kolokol"-jának* nyomdájában Genfben, egy második ugyancsak Genfben, 1882-ben, a hős Vera Zaszulics fordításában. Egy újabb dán kiadás található a „Socialdemokratisk Bibliothek"-ban (Koppenhága 1885); egy újabb francia fordítás a „Le Socialiste"-ban (Párizs 1886***). Ez utóbbi kiadás alapján spanyol fordítás készült, amelyet 1886-ban Madridban adtak ki. A német utánnyomások számát nem lehet pontosan megállapítani, egészben véve legalább tizenkettő van. Egy örmény fordítás, amelynek néhány hónappal ezelőtt kellett volna megjelennie Konstantinápolyban, érte-

* Személy szerint Lassalle előttünk mindig Marx tanítványának vallotta magát és, mint ilyen, a „Kiáltvány" talaján állott. De nyilvános agitációjában, 1862—1864-ben, nem ment túl az állami hitellel támogatott termelőszövetkezetek követelésén. — *Engels jegyzete.*

** *Helyesen:* 1869-ben — *Szerk.*

*** *Helyesen:* 1885 — *Szerk.*

sülésem szerint azért nem látott napvilágot, mert a kiadó félt Marx nevével közzétenni egy könyvet, a fordító viszont nem volt hajlandó a „Kiáltvány"-t a saját termékének mondani. Más nyelvekre történt további fordításokról hallottam ugyan, ezeket azonban nem láttam. Így hát a „Kiáltvány" története nagymértékben tükrözi a modern munkásmozgalom történetét; jelenleg kétségtelenül az egész szocialista irodalom legelterjedtebb, legnemzetközibb terméke, közös program, melyet Szibériától Kaliforniáig munkások milliói ismernek el.

És mégis, megírása idején nem nevezhettük volna *szocialista* kiáltványnak. Szocialistának 1847-ben egyrészt a különböző utopikus rendszerek híveit nevezték, az angol owenistákat és a francia fourieristákat; ezek is, azok is akkor már puszta szektává zsugorodtak és fokozatosan kihalóban voltak; másrészt a legkülönfélébb szociális kuruzslókat, akik azt állították, hogy mindenfajta toldással-foldással, a tőke és a profit minden veszélyeztetése nélkül orvosolják az összes társadalmi bajokat — mindkét esetben olyan embereket, akik a munkásosztály mozgalmán kívül állottak és inkább a „művelt" osztályoknál kerestek támogatást. A munkásosztálynak az a része, amelyik meggyőződött a pusztán politikai átalakulások elégtelenségéről és a társadalom teljes átformálásának szükségességét hirdette, ez a rész akkor kommunistának nevezte magát. Nyers, csiszolatlan, merőben ösztönös kommunizmus volt ez, mégis érintette a legfontosabb pontot, és elég erős volt a munkásosztályban ahhoz, hogy létrehozza Franciaországban Cabet, Németországban pedig Weitling utopikus kommunizmusát. Tehát 1847-ben szocializmus burzsoámozgalmat, kommunizmus munkásmozgalmat jelentett. A szocializmus, legalábbis a kontinensen, „tiszteletreméltó" volt, a kommunizmus épp az ellenkezője. És minthogy mi kezdettől fogva azon a nézeten voltunk, hogy „a munkásosztály felszabadítása magának a munkásosztálynak a műve kell hogy legyen", semmi kétségünk nem lehetett afelől, hogy a két név közül melyiket kell választanunk. Sőt, azóta sem jutott sohasem eszünkbe, hogy e nevet megtagadjuk.

Bár a „Káltvány" kettőnk közös munkája, kötelességemnek tartom megállapítani, hogy alapgondolata, mely az egésznek magva, Marxé. Ez a gondolat a következő: hogy minden történeti korszakban az uralkodó gazdasági termelési és cseremód és az ebből szükségszerűen folyó társadalmi szervezet az az alap, amelyre e korszak politikai és szellemi története épült és amelyből ez egyedül megmagyarázható; hogy következésképpen az emberiség egész története (a földet közös tulajdonban birtokló kezdetleges nemzetségi társadalom felbomlása óta) osztályharcok története volt, kizsákmányoló és kizsákmányolt, uralkodó és elnyomott osztályok küzdelmeié; hogy ezeknek az osztályharcoknak története a fejlődés során most olyan fokot ért el, amelyen a kizsákmányolt és elnyomott osztály — a proletariátus — csak úgy érheti el felszabadulását a kizsákmányoló és uralkodó osztály — a burzsoázia — járma alól, ha egy-

idejűleg az egész társadalmat egyszer s mindenkorra megszabadítja minden kizsákmányolástól és elnyomástól, osztálykülönbségtől és osztályharctól.

Ehhez a gondolathoz, amely véleményem szerint arra van elhivatva, hogy a történelemtudományban ugyanolyan haladásnak legyen az alapja, mint aminőnek Darwin elmélete volt a természettudományban — ehhez a gondolathoz mindketten már több esztendővel 1845 előtt fokozatosan közeledtünk. Hogy mennyire haladtam ebben az irányban önállóan előre, legjobban mutatja „A munkásosztály helyzete Angliában" című munkám.* Mikor azonban 1845 tavaszán Brüsszelben ismét találkoztam Marxszal, ő már teljesen kidolgozta ezt a gondolatot és majdnem olyan világos szavakkal tárta elém, mint amelyekkel azt itt összefoglaltam.

Az 1872-es német kiadáshoz írt közös előszavunkból idézem az alábbiakat:

„Bármennyire megváltoztak is a viszonyok az utóbbi huszonöt esztendő alatt, az e »Kiáltvány«-ban kifejezett általános alapelvek nagyjában és egészében még ma is teljesen helyesek. Egyes részletek itt-ott javítandók lennének. Ezen alapelvek gyakorlati alkalmazása, jelenti ki maga a »Kiáltvány«, mindenütt és mindenkor a történelmileg meglevő körülményektől fog függni, és ezért egyáltalában nem helyezünk különös súlyt a II. fejezet végén javasolt forradalmi rendszabályokra. Ez a passzus ma sok tekintetben másképp hangzanék. Tekintettel a nagyiparnak az utóbbi huszonöt esztendőben tett óriási továbbfejlődésére és a munkásosztálynak ezzel együtt továbbhaladó pártszervezettségére, az először a februári forradalomból, majd, még sokkal inkább, a Párizsi Kommünből adódó gyakorlati tapasztalatokra — amikor a proletariátus első ízben volt két hónapon át a politikai hatalom birtokában —, ma ez a program helyenként elavult. Nevezetesen a Kommün bebizonyította, hogy »a munkásosztály nem veheti egyszerűen birtokába a kész államgépezetet, hogy azt saját céljaira működésbe hozza«. (Lásd „A polgárháború Franciaországban. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának Üzenete", London, Truelove 1871, 15. old., ahol ez a gondolat bővebben ki van fejtve.) Továbbá magától értetődik, hogy a szocialista irodalom kritikája mai szempontból hézagos, mert csak 1847-ig terjed; ugyanúgy az is, hogy a kommunistáknak a különböző ellenzéki pártokhoz való viszonyára vonatkozó megjegyzések (IV. fejezet), bár alapvonásaikbam még ma is helyesek, kifejtésükben azonban ma már azért is elavultak, mert a politikai helyzet teljesen átalakult és a történelmi fejlődés a legtöbb ott felsorolt pártot elsöpörte a föld színéről.

* *Frederick Engels:* „The Condition of the Working Class in England in 1844", fordította Florence Kelley-Wischnewetzky. New York, Lovell — London, W. Reeves 1888. — *Engels jegyzete.*

De a »Kiáltvány« történelmi dokumentum, amelyen változtatni már nincs jogunk."

A jelen fordítás Samuel Moore úr műve, aki Marx „Tőké"-jének nagyobbik részét is fordította. A munkát közösen átnéztük és ahhoz a történelmi célzások megvilágítására néhány jegyzetet csatoltam.

London, 1888. január 30.

Friedrich Engels

Marx és Engels Művei. 4. köt.
1959. 567—571. old.

ELŐSZÓ AZ 1890-ES NÉMET KIADÁSHOZ

A fentiek* megírása óta ismét szükségessé vált a „Kiáltvány" egy új német kiadása, és sok mindenféle történt is vele, ami itt megemlítendő.

Egy második orosz fordítás — Vera Zaszulicstól — jelent meg 1882-ben Genfben; előszavát Marx és én írtuk. Az eredeti német kézirat, sajnos, elkallódott, oroszból kell tehát visszafordítanom, ami semmiképpen sem válik a munka javára. Így hangzik:**

— — —

Körülbelül ugyanabban az időben új lengyel fordítás jelent meg Genfben: „Manifest kommunistyczny".

Továbbá egy új dán fordítás jelent meg a „Socialdemokratisk Bibliothek"-ban, Koppenhága 1885. Sajnos, nem egészen teljes; kimaradt belőle néhány lényeges rész, amely a fordítónak úgy látszik nehézséget okozott, s egyebekben is itt-ott észrevehetők a felületesség nyomai, ami annál kellemetlenebbül feltűnő, mert a munkán meglátszik, hogy a fordító kissé több gonddal kitűnőt tudott volna nyújtani.

1886-ban*** új francia fordítás jelent meg a párizsi „Le Socialiste"-ban; az eddig megjelentek között ez a legjobb.

Ennek nyomán ugyanabban az évben először a madridi „El Socialistá"-ban, majd brosúraként spanyol átültetést hoztak nyilvánosságra: „Manifiestá del Partido Comunista" por Carlos Marx y F. Engels, Madrid, Administración de „El Socialista", Hernán Cortés 8.

Mint kuriózumot megemlítem még, hogy 1887-ben örmény fordítás kéziratát ajánlották fel egy konstantinápolyi kiadónak; de a jóembernek nem volt bátorsága ahhoz, hogy kinyomasson valamit, amin a Marx név állott és azt

* *Az 1883-as német kiadás előszava. — Szerk.*

** *A „Kiáltvány" orosz előszavának német eredetije azóta előkerült. Szövegét lásd 167—168. old. — Szerk.*

*** *Helyesen:* 1885-ben — *Szerk.*

akarta, hogy a fordító inkább magát nevezze meg szerzőként, amit azonban ez visszautasított.

Miután majd az egyik, majd a másik többé-kevésbé pontatlan amerikai fordítást több ízben újranyomták Angliában, végre 1888-ban hiteles fordítás jelent meg. Samuel Moore barátom készítette és kinyomatása előtt mégegyszer mindketten együtt átnéztük. Címe: „Manifesto of the Communist Party" by Karl Marx and Frederick Engels. Authorized English Translation, edited and annotated by Frederick Engels, 1888. London, William Reeves, 185 Fleet St. E. C. Ennek a kiadásnak néhány jegyzetét átvettem a jelenlegibe.

A „Kiáltvány"-nak megvolt a maga saját életpályája. Megjelenése pillanatában a tudományos szocializmusnak akkoriban még kislétszámú élcsapata lelkesen köszöntötte (mint ezt az első előszóban felsorolt fordítások bizonyítják), a párizsi munkások 1848. júniusi leveretésével kezdődő reakció azonban csakhamar háttérbe szorította, és végül a kölni kommunisták 1852 novemberében történt elítélésével „törvény szerint" kiközösítették. A februári forradalomtól datálódó munkásmozgalomnak a nyilvánosság színpadáról való letűntével a „Kiáltvány" is a háttérbe szorult.

Amikor az európai munkásosztály ismét kellőképp megerősödött az uralkodó osztályok hatalma elleni új rohamhoz, létrejött a Nemzetközi Munkásszövetség. Célja az volt, hogy *egy* nagy hadtestté olvassza össze Európa és Amerika egész harcos munkásságát. Ezért nem lehetett a „Kiáltvány"-ban lefektetett alapelvekből *kiindulnia*. Olyan programmal kellett rendelkeznie, amely nem csapta be az ajtót az angol trade-unionok, a francia, belga, olasz és spanyol proudhonisták, meg a német lassalleánusok* előtt. Ezt a programot — az Internacionálé szervezeti szabályzatának elvi indokolását — Marx még Bakunyin és az anarchisták által is elismert mesteri módon fogalmazta meg. A „Kiáltvány"-ban felállított tételek végső győzelmét illetően Marx csakis és kizárólag a munkásosztály szellemi fejlődésére hagyatkozott, melynek az együttes cselekvésből és a véleménycseréből szükségszerűen ki kellett sarjadnia. A tőke ellen vívott harc eseményei és viszontagságai, a vereségek még jobban, mint a sikerek, elkerülhetetlenül fel kellett hogy világosítsák a harcolókat eddigi csodaszereik elégtelenségéről, és koponyáikat fogékonyabbá kellett hogy tegyék a munkások felszabadulása igazi feltételeinek alapos átlátására. És Marxnak igaza volt. A munkásosztály 1874-ben, az Internacionálé feloszlásakor, egészen más munkásosztály volt, mint 1864-ben, alapításakor. A proudhonizmus a latin országokban, a specifikus lassalleánizmus Németországban kihalóban

* Személy szerint Lassalle előttünk mindig Marx „tanítványának" vallotta magát és, mint ilyen, természetesen a „Kiáltvány" talaján állott. Másképp áll a dolog azokkal a híveivel, akik nem mentek túl követelésén, az állami hitellel támogatott termelőszövetkezeteken, s az egész munkásosztályt felosztották államsegélyesekre és önsegélyesekre. — *Engels jegyzete.*

volt, és még az akkori megrögzött konzervatív angol trade-unionok is fokozatosan haladtak a felé a pont felé, amelyen 1887-ben swanseai kongresszusuk elnöke így szólhatott nevükben: „A kontinentális szocializmus nem ijesztő már számunkra." De a kontinentális szocializmus 1887-ben már csaknem kizárólag az az elmélet volt, amelyet a „Kiáltvány" hirdet. És így a „Kiáltvány" története bizonyos fokig a modern munkásmozgalom történetét tükrözi, 1848-tól kezdve. Jelenleg kétségtelenül az egész szocialista irodalomnak legszélesebb körben elterjedt, legnemzetközibb terméke, a világ sokmillió munkásának közös programja Szibériától Kaliforniáig.

És mégis, megjelenése idején nem nevezhettük volna *szocialista* kiáltványnak. Szocialistán 1847-ben kétfajta embert értettek. Egyrészt a különböző utopikus rendszerek híveit, különösen az angol owenistákat és a francia fourieristákat — mindkét irányzat már akkor fokozatosan kihaló puszta szektává zsugorodott. Másrészt a legkülönfélébb szociális kuruzslókat, akik különböző csodaszereikkel és mindenféle toldással-foldással akarták a társadalmi visszásságokat kiküszöbölni, anélkül, hogy a tőkének és a profitnak a legkisebb fájdalmat is okoznák. Mindkét esetben olyan embereket, akik a munkásmozgalmon kívül állottak, és inkább a „művelt" osztályoknál kerestek támogatást. Ezzel szemben a munkásoknak az a része, amelyik a pusztán politikai átalakulások elégtelenségéről meggyőződve a társadalom alapvető átformálását követelte, ez a rész akkor *kommunistának* nevezte magát. Még csiszolatlan, csak ösztönös, néha kissé nyers kommunizmus volt ez; de elég erős volt ahhoz, hogy az utopikus kommunizmus két rendszerét hozza létre: Franciaországban Cabet „ikáriai" kommunizmusát, Németországban Weitlingét. 1847-ben szocializmus burzsoámozgalmat, kommunizmus munkásmozgalmat jelentett. A szocializmus, legalábbis a kontinensen, szalonképes volt, a kommunizmus épp az ellenkezője. És minthogy mi már akkor igen határozottan azon a nézeten voltunk, hogy „a munkásosztály felszabadítása magának a munkásosztálynak a műve kell hogy legyen", egyetlen pillanatig sem lehettünk kétségben afelől, hogy a két név közül melyiket válasszuk. S azóta sem jutott sohasem eszünkbe, hogy e nevet megtagadjuk.

„Világ proletárjai, egyesüljetek!" Csak kevés hang válaszolt, amikor e szavakat világgá kiáltottuk, immár 42 esztendővel ezelőtt, az első olyan párizsi forradalom előestéjén, amelyben a proletariátus saját követeléseivel állott elő. De 1864. szeptember 28-án a legtöbb nyugat-európai ország proletárjai egyesültek a dicső emlékezetű Nemzetközi Munkásszövetségben. Igaz, maga az Internacionálé csak kilenc esztendeig élt. De hogy a világ proletárjainak általa megalapozott örök szövetsége még él, és erőteljesebben él, mint valaha, arra nincs jobb tanú, mint éppen a mai nap. Mert ma, amikor e sorokat írom, az európai és amerikai proletariátus seregszemlét tart első ízben mozgósított harci erői fölött, amelyeket *egy* hadseregként, *egy* zászló alatt és *egy* legközelebbi

célért mozgósított: a törvényben lerögzítendő nyolcórás normál-munkanapért, amelyet már az Internacionálé 1866-os genfi kongresszusa, majd ismételten az 1889-es párizsi munkáskongresszus proklamált. És a mai nap látványa az egész világ tőkéseinek és földesurainak felnyitja majd a szemét a tekintetben, hogy ma a világ proletárjai valóban egyesültek.

Bárcsak mellettem állana még Marx, hogy ezt saját szemével láthatná!

London, 1890. május 1.

F. Engels

Marx és Engels Művei. 4. köt.
1959. 572—574. old.

ELŐSZÓ AZ 1892-ES LENGYEL KIADÁSHOZ*

Az a tény, hogy a „Kommunista Kiáltvány"-ból új lengyel kiadás vált szükségessé, különböző észrevételekre ad indítékot.

Először is figyelemreméltó, hogy a „Kiáltvány" újabban mintegy fokmérője lett a nagyipar fejlettségének az európai kontinensen. Amilyen mértékben terjeszkedik egy országban a nagyipar, ugyanolyan mértékben nő azon ország munkásai között a kívánság is, hogy felvilágosodjanak helyzetükről, amelyet mint munkásosztály a vagyonos osztályokkal szemben elfoglalnak, ugyanolyan mértékben szélesedik ki közöttük a szocialista mozgalom és fokozódik a kereslet a „Kiáltvány" iránt. Úgyhogy nemcsak a munkásmozgalom állása, hanem a nagyipar fejlettségi foka is meglehetős pontossággal lemérhető minden országban azon, hogy a „Kiáltvány" hány példányban van elterjedve az ország nyelvén.

Eszerint az új lengyel kiadás a lengyel ipar határozott előrehaladását jelzi. És hogy ez az előrehaladás a tíz évvel ezelőtt megjelent legutóbbi kiadás óta valóban végbement, ahhoz kétség sem férhet. Orosz-Lengyelország — a Kongresszusi Lengyelország — az Orosz Birodalom nagy iparvidéke lett. Míg az orosz nagyipar sporadikusan szét van szórva — egy része a Finn-öböl mentén, másik része a központban (Moszkva és Vlagyimir), harmadik része a Fekete- és az Azovi-tengernél, egyéb részei pedig másutt vannak szétszóródva —, addig a lengyel ipar aránylag kis területen zsúfolódott össze és élvezi az ebből a koncentrációból fakadó előnyöket és hátrányokat. Az előnyöket elismerték a konkurrens orosz gyárosok, amikor védővámokat követeltek Lengyelországgal szemben, noha oly sóváran kívánták a lengyeleket oroszokká változtatni. A hátrányok — a lengyel gyárosok és az orosz kormány szempontjából — a szocialista eszméknek a lengyel munkások közötti rohamos elterjedésében és a „Kiáltvány" iránti fokozódó keresletben mutatkoznak.

A lengyel ipar gyors fejlődése pedig, amely feje fölé nőtt az orosz iparnak, a maga részéről újabb bizonyítéka a lengyel nép elpusztíthatatlan életerejének

* *Az előszó szövegét a német nyelvű eredeti alapján közöljük. — Szerk.*

és újabb biztosítéka küszöbönálló nemzeti helyreállításának. Egy független, erős Lengyelország helyreállítása azonban olyan ügy, amely nemcsak a lengyelekre tartozik, hanem valamennyiünkre. Az európai nemzetek őszinte nemzetközi együttműködése csak akkor lehetséges, ha e nemzetek mindegyike teljesen autonóm a saját házában. Az 1848-as forradalom, amely proletár zászló alatt, proletár harcosokkal végül is csak a burzsoázia munkáját végeztette el, testamentumának végrehajtói — Louis Bonaparte és Bismarck — révén is keresztülvitte Olaszország, Németország, Magyarország függetlenségét; de Lengyelországot, amely 1792 óta többet tett a forradalomért, mint ez a három együttvéve, Lengyelországot magára hagyták, amikor 1863-ban a tízszeres orosz túlerő legyűrte. Lengyelország függetlenségét a nemesség sem megtartani, sem újra kiharcolni nem tudta; a burzsoáziának ez a függetlenség ma legalábbis közömbös. Márpedig Lengyelország függetlensége szükségszerűség az európai nemzetek harmonikus együttműködése számára. E függetlenséget csak a fiatal lengyel proletariátus harcolhatja ki, és nála jó kézben van. Hiszen valamennyi többi európai ország munkásainak éppúgy szükségük van Lengyelország függetlenségére, mint maguknak a lengyel munkásoknak.

London, 1892. február 10.

F. Engels

Marx és Engels Művei. 4. kot.
1959. 575—576. old.

AZ OLASZ OLVASÓHOZ*

A „Kommunista Párt kiáltványá"-nak közzététele szinte napra egybeesett 1848. március 18-ával, a milánói és a berlini forradalommal, annak a két nemzetnek a fegyveres felkelésével, amelyek központi helyet foglalnak el, az egyik a kontinensen, a másik a Földközi-tengeren, annak a két nemzetnek a fegyveres felkelésével, amelyeket ez ideig a megosztottság és belső viszály gyengített, s amelyek ennek következtében idegen uralom alá kerültek. Ha Olaszország az osztrák császárnak volt alávetve, Németország a minden oroszok cárjának közvetett, de azért nem kevésbé hatékony igáját viselte. 1848. március 18. következményei megszabadították Olaszországot és Németországot ettől a szégyentől; ha ezt a két nagy nemzetet 1848 és 1871 között helyreállították és bizonyos mértékben a maga urává tették, akkor ez, mint Karl Marx mondotta, azért történt, mert azok az emberek, akik az 1848-as forradalmat leverték, akaratuk ellenére e forradalom végrendeletének végrehajtói voltak.

Az akkori forradalom mindenütt a munkásosztály műve volt; a munkásosztály volt az, amely a barikádokat emelte és életét vásárra vitte. De csak a párizsi munkásoknak volt eltökélt szándékuk, hogy a kormányt megdöntvén, megdöntik a burzsoázia uralmát is. Bármennyire tudatában voltak azonban a saját osztályuk és a burzsoázia között létező végzetes antagonizmusnak, sem az ország gazdasági haladása, sem a francia munkástömegek szellemi fejlődése nem érkezett el arra a fokra, amely a társadalmi átalakulást lehetővé tette volna. A forradalom gyümölcseit tehát végeredményben a tőkésosztály szakította le. A többi országban — Olaszországban, Németországban, Ausztriában, Magyarországon — a munkások először nem is tettek mást, mint azt, hogy a burzsoáziát hatalomra juttatták. De a burzsoázia uralkodása egy országban sem lehetséges nemzeti függetlenség nélkül; az 1848-as forradalomnak tehát maga után kellett vonnia azon nemzetek egységét és autonómiáját, amelyek azt addig nélkülözték: Olaszországét, Magyarországét, Németországét. Lengyelországé is sorra fog kerülni.

* *Az előszó szövegét a francia nyelvű eredeti alapján közöljük. — Szerk.*

Tehát az 1848-as forradalom, ha nem is volt szocialista forradalom, egyengette az utat és előkészítette a talajt ez utóbbi számára. Az elmúlt 45 év burzsoá uralma, azzal a lendülettel, amelyet minden országban a nagyiparnak adott, mindenütt nagyszámú, koncentrált és erős proletariátust teremtett; felnevelte tehát — hogy a „Kiáltvány" kifejezésével éljünk — saját sírásóit. Az egyes európai nemzetek autonómiájának és egységének helyreállítása nélkül sem a proletariátus nemzetközi egyesülése, sem ezeknek a nemzeteknek közös célok érdekében való békés és ésszerű együttműködése nem volna megvalósítható. Képzeljük el az olasz, magyar, német, lengyel, orosz munkások nemzetközi és közös fellépését az 1848 előtti politikai feltételek között!

Ily módon 1848 csatái nem voltak hiábavalók; nem múlt el haszontalanul az a 45 esztendő sem, amely bennünket ettől a forradalmi időszaktól elválaszt. A gyümölcsök érlelődnek, és csak azt kívánom, hogy a „Kiáltvány" ezen olasz fordításának a közzététele éppoly kedvező előjel legyen az olasz proletariátus győzelme számára, amilyen az eredetinek a közzététele volt a nemzetközi forradalom számára.

A „Kiáltvány" teljes igazságot szolgáltat a kapitalizmus múltbeli forradalmi akciójának. Az első kapitalista nemzet Itália volt. A feudális középkor végét, a modern kapitalista korszak hajnalát gigászi alak jelzi. Az olasz Dante ez, a középkor utolsó és egyben az újkor első költője. Ma is, mint 1300-ban, új történelmi korszak bontakozik ki. Vajon kitermeli-e számunkra Olaszország az új Dantét, aki jelezni fogja e proletár korszak megszületésének óráját?

London, 1893. február 1.

Friedrich Engels

Marx és Engels Művei. 4. köt.
1959. 577—578. old.

A KOMMUNISTA PÁRT KÖVETELÉSEI NÉMETORSZÁGBAN[74]

„Világ proletárjai, egyesüljetek!"

1. Egész Németország egységes, oszthatatlan köztársasággá nyilváníttatik.

2. Minden német, aki betöltötte 21. évét, választó és választható, feltéve, hogy nem szenvedett büntetőjogi büntetést.

3. A népképviselők díjazást kapnak, hogy a munkás is helyet foglalhasson a német nép parlamentjében.

4. Általános népfelfegyverzés. A seregek a jövőben egyszersmind munkásseregek, úgyhogy a hadsereg nem csupán fogyaszt, mint korábban, hanem még többet is termel fenntartási költségeinél.

Ez azonkívül eszköz a munka megszervezésére.

5. Az igazságszolgáltatás ingyenes.

6. Valamennyi feudális teher, valamennyi úrbér, robot, tized stb., amely eddig a falu népére nehezedett, minden kártalanítás nélkül eltöröltetik.

7. A fejedelmi és más feudális földbirtokok, az összes bányák, aknák stb. állami tulajdonná változnak. E földbirtokokon a földművelést nagyban és a tudomány legmodernebb segédeszközeivel a közösség hasznára űzik.

8. A parasztbirtokokat terhelő jelzálogok állami tulajdonná nyilváníttatnak. A kamatokat e jelzálogokért a parasztok az államnak fizetik.

9. Azokon a vidékeken, ahol a bérleti rendszer van kifejlődve, a földjáradékot, illetve a haszonbért adóként az államnak fizetik.

Mindezek a 6, 7, 8 és 9 alatt megadott rendszabályok azért foganatosíttatnak, hogy csökkentsék a parasztok és kisbérlők közterheit és egyéb terheit, az állami kiadások fedezéséhez szükséges eszközök csorbítása nélkül és magának a termelésnek veszélyeztetése nélkül.

A tulajdonképpeni földtulajdonosnak, aki sem paraszt, sem bérlő, semmiféle része nincs a termelésben. Az ő fogyasztása ezért puszta visszaélés.

10. Az összes magánbankok helyébe egy állami bank lép, az állami bank értékpapírjának törvényben megszabott árfolyama van.

Ez a rendszabály lehetővé teszi a hitelügynek az *egész* nép érdekében való

szabályozását, és ezzel aláássa a nagy pénzemberek uralmát. Azzal, hogy fokozatosan a papírpénzt állítja az arany és az ezüst helyébe, olcsóbbítja a polgári érintkezés nélkülözhetetlen eszközét, az általános csereeszközt, és megengedi, hogy az aranyat és az ezüstöt kifelé működtessék. E rendszabály végül szükséges ahhoz, hogy a konzervatív burzsoák érdekei odakapcsolódjanak a kormányhoz.*

11. Az összes közlekedési eszközöket: vasutakat, csatornákat, gőzhajókat, utakat, postákat stb. az állam veszi kezébe. Állami tulajdonná változnak és a vagyontalan osztálynak ingyen állnak rendelkezésére.

12. Valamennyi állami hivatalnok díjazásában csak az a megkülönböztetés történik, hogy akiknek családjuk *van*, tehát több a szükségletük, magasabb fizetést is húznak, mint a többiek.

13. Az egyház teljes elválasztása az államtól. Az összes felekezetek lelkészeit csakis önkéntes hitközségük díjazza.

14. Az örökösödési jog korlátozása.

15. Erős progresszív adók bevezetése és a fogyasztási adók eltörlése.

16. Nemzeti műhelyek létesítése. Az állam garantálja minden munkásnak az exisztenciáját és gondoskodik a munkára képtelenekről.

17. Általános, ingyenes népnevelés.

A német proletariátusnak, kispolgárságnak és kisparasztságnak érdekében áll, hogy teljes energiával munkálkodjék a fenti rendszabályok keresztülvitelén. Mert csak ezek megvalósításával juthatnak el ama milliók, akiket eddig Németországban egy kisszámú csoport kizsákmányolt, és akiket továbbra is igyekezni fognak elnyomatásban tartani, a maguk jogához és ahhoz a hatalomhoz, amely őket mint minden gazdagság létrehozóit megilleti.

A bizottság:

Karl Marx *Karl Schapper* *H. Bauer* *F. Engels*
J. Moll *W. Wolff*

1848. március 21. és 29. között.
Marx és Engels Művei. 5. köt.
1961. 1—2. old.

A FRANKFURTI GYŰLÉS

Köln, május 31. Két hét óta Németországnak alkotmányozó nemzetgyűlése van, mely az egész német nép választásából keletkezett.[75]

A német nép szuverenitását az ország csaknem valamennyi nagy- és kisvárosának utcáin és különösen Bécs és Berlin barikádjain küzdötte ki. Ezt a szuverenitást gyakorolta a nemzetgyűlési választásokon.

A nemzetgyűlés első aktusának annak kellett volna lennie, hogy fennhangon és nyilvánosan meghirdesse a német nép e szuverenitását.

Második aktusának kellett volna lennie, hogy a népszuverenitás alapján kidolgozza a német alkotmányt, és Németország ténylegesen meglevő állapotából eltávolítsa mindazt, ami ellentmondott a népszuverenitás elvének.

Egész ülésszaka alatt a szükséges rendszabályokhoz kellett volna nyúlnia, hogy meghiúsítson minden reakciós kísérletet, hogy megvédelmezze azt a forradalmi talajt, amelyen áll, hogy minden támadással szemben biztosítsa a forradalom vívmányát, a népszuverenitást.

A német nemzetgyűlés most már egy tucatnyi ülést tartott, és mindebből semmit sem tett meg.

Ehelyett azonban a következő nagy tettekkel biztosította Németország üdvét:

A nemzetgyűlés felismerte, hogy kell neki egy szabályzat, mert tudta, ahol két vagy három német együtt van, ott kell nekik egy szabályzat, különben a széklábak döntenek. Nos, valami iskolamester előre látta ezt az esetet és megtervezett a maga gyűlésnek egy külön szabályzatot. Javasolják, hogy ideiglenesen fogadják el ezt az iskolai dolgozatot; a legtöbb küldött nem ismeri, de a gyűlés minden további nélkül elfogadja, mert mi lett volna Németország képviselőiből szabályzat nélkül? Fiat reglementum partout et toujours!*

Raveaux úr Kölnből egy egészen ártalmatlan javaslatot tett a frankfurti és a berlini gyűlés közötti összeütközések ügyében.[76] De a gyűlés a végleges szabályzatról tanácskozik, és bár Raveaux javaslata sürgős, a szabályzat még

* — Legyen meg a szabályzat mindenütt és mindörökké! — *Szerk.*

sokkal sürgősebb. Pereat mundus, fiat reglementum!* Mindazonáltal a választott nyárspolgárok bölcsessége nem tagadhatja meg magától, hogy néhány megjegyzést tegyen a Raveaux-féle javaslatról is, s lassacskán, mialatt még arról beszélnek, hogy a szabályzat kerüljön-e előbb sorra vagy a javaslat, már vagy két tucat módosítvány jön létre ehhez a javaslathoz. Elszórakoznak velük, beszélnek, fennakadnak, lármáznak, elfecsérlik az időt, és elnapolják a szavazást május 19-ről május 22-re. Május 22-én ismét előkerül az ügy; újabb módosítványok záporoznak, újból elkalandoznak a tárgytól, s hosszas beszédek és többszöri zűrzavar után elhatározzák, hogy a már napirendre tűzött kérdést visszautalják az alosztályoknak. Ezzel szerencsésen lejárt az idő, a küldött urak pedig enni mennek.

Május 23-án előbb a jegyzőkönyvön veszekszenek; aztán megint átvesznek számtalan javaslatot, és aztán megint vissza akarnak térni a napirendre, tudniillik az annyira kedvelt szabályzatra, amikor a mainzi Zitz szóváteszi a porosz katonaság brutalitásait és a porosz parancsnok zsarnoki visszaéléseit Mainzban. Itt egy vitathatatlan, egy sikerült reakciós kísérlet forgott fenn, olyan eset, amely egészen speciálisan a gyűlés illetékessége alá tartozott. Az volt a feladat, hogy felelősségre vonják az öntelt katonát, aki Mainzot szinte a nemzetgyűlés szeme láttára bombázással merte fenyegetni, az volt a feladat, hogy a lefegyverzett mainziakat saját házukban megvédjék egy rájuk kényszerített, ellenük felbujtott szoldateszka erőszakoskodásaitól. De Bassermann úr, a badeni Wassermann** mindezt csekélységnek nyilvánítja; Mainzot — úgymond — sorsára kell bízni, az összesség előbbre való, itt a gyűlés ülésezik és Össz-Németország érdekében egy szabályzaton tanácskozik — valóban, mi is ehhez képest Mainz bombázása? Pereat Moguntia, fiat reglementum!*** De a gyűlésnek lágy szíve van, bizottságot választ, hogy az Mainzba menjen és az ügyet kivizsgálja, és — csakugyan ismét ideje, hogy az ülést berekesszék és elmenjenek enni.

Május 24-én végleg elvesztettük a parlamentáris fonalat. A szabályzat úgy látszik elkészült vagy elkallódott, mindenesetre semmit sem hallunk már róla. Ehelyett azonban a jóakaratú javaslatoknak igazi jégzápora zúdul ránk, amelyekben a szuverén nép számos képviselője tanúságot tett korlátolt alattvalói értelmének[78] nyakasságáról. Majd beadványok, petíciók, tiltakozások stb. következtek, és végül a nemzeti mosogatólé számtalan, hetet-havat összehordó beszédben talált kiutat. De nem szabad elhallgatnunk, hogy négy bizottságot neveztek ki.

Végül Schlöffel úr kért szót. Három német állampolgár, Esselen úr, Pelz úr

* — Vesszen a világ, legyen meg a szabályzat![77] — *Szerk.*

** — Vízöntő, vízhordó; locsogó — *Szerk.*

*** — Vesszen Mainz, legyen meg a szabályzat! — *Szerk.*

és Löwenstein úr parancsot kapott, hogy még aznap délután 4 óra előtt hagyja el Frankfurtot. A magas- és nagybölcsességű rendőrség azt állította, hogy nevezett urak a Munkásegyletben[79] mondott beszédeikkel magukra vonták a polgárság méltatlankodását és ezért el kell távozniok! És ezt engedi meg magának a rendőrség, azután, hogy az előparlament[80] proklamálta a német állampolgárjogot, azután, hogy ezt még a tizenhét „bizalmi férfiú" (hommes de confiance de la diète)[81] alkotmánytervezete is elismerte! A dolog sürgős. Schlöffel úr szót kér ez ügyben; megtagadják tőle; kéri, hogy a tárgy sürgősségéről beszélhessen, amire szabályzat szerint joga volt, és ezúttal így hangzott a jelszó: fiat politia, pereat reglementum!* Természetesen, hiszen ideje volt hazamenni és enni.

25-én a képviselők gondolatterhes fői ismét meggörnyedtek a tömegesen befutott javaslatok alatt, mint érett kalászok a záporeső alatt. Aztán két küldött még egyszer megpróbálta felvetni a kiutasítási ügyet, de tőlük is megtagadták a szót, még a tárgy sürgősségére vonatkozólag is. Egyes beadványok, különösen a lengyelek egy beadványa, sokkal érdekesebbek voltak, mint a küldöttek összes javaslatai. Most azonban végre szóhoz jutott a Mainzba küldött bizottság. Elmondta, hogy csak holnap tud jelentést tenni; egyébként, mint az természetes, túl későn érkezett; 8000 porosz szurony 1200 polgárőr lefegyverzésével helyreállította a nyugalmat, és egyelőre csak napirendre lehet térni felette. Ezt is tették, rögtön elővéve a napirendet, nevezetesen a Raveaux-féle javaslatot. Mivel ez Frankfurtban még mindig nem volt elintézve, Berlinben viszont Auerswald egy leirata által rég céltalanná lett, a nemzetgyűlés elhatározta, hogy az ügyet elnapolja holnapig és elmegy enni.

26-án ismét miriádnyi javaslatot jelentettek be, és utána a mainzi bizottság megtette végleges és nagyon határozatlan jelentését. Az előadó Hergenhahn úr volt, ex-népember és pro tempore** miniszter. Rendkívül mérsékelt határozatot indítványozott, de a gyűlés hosszú vita után még ezt a szelíd indítványt is túl erősnek találta; úgy határozott, hogy a mainziakat a poroszok kegyelmére bízza, akik egy Hüser parancsnoksága alatt állnak, és „abban a reményben, hogy a kormányzatok megteszik azt, ami a tisztük", áttért a napirendre! Ez a napirend megint abban állt, hogy az urak elmentek enni.

27-én, a jegyzőkönyv miatti hosszú előzetes viták után, végre tárgyalásra került a Raveaux-féle javaslat. Fél háromig beszéltek pro és kontra, aztán enni mentek; de ezúttal tartottak egy esti ülést és végre befejezték az ügyet. Mivel a nemzetgyűlés túl nagy lassúsága miatt Auerswald úr már elintézte a Raveaux-féle javaslatot, Raveaux úr csatlakozott Werner úr módosítványához, amely sem igenlőleg, sem tagadólag nem foglalt állást a népszuverenitás kérdésében.

* — legyen meg a rendőrség, vesszen a szabályzat! — *Szerk.*
** — ez idő szerint — *Szerk.*

A nemzetgyűlésről szóló híreink nem terjednek tovább ennél; de minden okunk megvan azt hinni, hogy e határozat után a nemzetgyűlés berekesztette az ülést, hogy elmenjen enni. Hogy már ilyen korán hozzájutottak az evéshez, azt pusztán Robert Blum szavainak köszönhetik: „Uraim, ha ma eldöntik a napirendet, akkor lehetséges, hogy e gyűlés egész napirendje sajátságos módon lerövidül!"

1848. május 31.

Marx és Engels Művei. 5. köt.
1961. 8—11. old.

A JÚNIUSI FORRADALOM[82]

A párizsi munkásokat *elnyomta* a túlerő, de *meg nem törhette* őket. *Megverettek*, de ellenfeleik *legyőzettek*. A brutális erőszak pillanatnyi diadalának ára a februári forradalom összes illúzióinak és képzelgéseinek megsemmisülése, az egész ó-republikánus párt felbomlása, a francia nemzetnek két nemzetté, a vagyonosok nemzetévé és a munkások nemzetévé való hasadása volt. A trikolor köztársaság már csak *egy színt* visel, a megvertek színét, *a vér színét*. *Vörös köztársasággá* lett.

Nem volt a nép oldalán semmiféle republikánus tekintély, lett légyen az a „National"-tól[83] vagy a „Réforme"-tól![84] Anélkül, hogy más vezérei, más eszközei lettek volna, mint a lázadás maga, tovább állt ellent az egyesült burzsoáziának és szoldateszkának, mint valaha is egy minden katonai apparátussal ellátott francia dinasztia ellenállt valamely, a néppel egyesült burzsoá frakciónak. Azért, hogy a nép utolsó illúziója is eltűnjön, hogy teljesen szakítson a múlttal, az elnyomók oldalán kellett állnia a francia lázadások megszokott költői járulékának: a lelkes burzsoá ifjúságnak, az école politechnique* növendékeinek, a háromszögletű kalapoknak is. Az orvosi fakultás növendékeinek meg kellett tagadniok a sebesült plebejusoktól a tudomány segítségét. A tudomány nem a plebejusért van, aki elkövette azt a kimondhatatlan, azt a ki sem mondható vétket, hogy ezegyszer saját exisztenciájáért tette kockára életét, s nem Lajos Fülöpért vagy Marrast úrért.

A februári forradalom utolsó hivatalos maradványa, a végrehajtó bizottság[85], az események komolyságával szembekerülve ködképként szertefoszlott. Lamartine világítógolyói Cavaignac gyújtóröppentyűivé változtak át.

A fraternité, az ellentétes osztályok testvérisége, amelyek egyike kizsákmányolja a másikat, ez a fraternité, amelyet februárban proklamáltak, nagy betűkkel felírtak Párizs homlokára, minden fogházra, minden kaszárnyára — ennek a fraternitének igazi, hamisítatlan, prózai kifejezése a *polgárháború*, a polgár-

* — technikai főiskola — *Szerk.*

háború a maga legrettenetesebb alakjában, a munka és a tőke háborúja. Ez a testvériség lángolt Párizs összes ablakai előtt június 25-ének estéjén, amikor a burzsoázia Párizsa kivilágítást rendezett, míg a proletariátus Párizsa leégett, elvérzett, utolsót nyögött.

A testvériség pontosan addig tartott, amíg a burzsoázia érdeke testvére volt a proletariátus érdekének. 1793 régi forradalmi hagyományainak tudákosai, szocialista rendszeralkotók, akik a burzsoáziánál koldultak a nép számára, és akiknek megengedték, hogy hosszú prédikációkat tartsanak és mindaddig kompromittálják magukat, amíg a proletár oroszlánt álomba kellett ringatni, republikánusok, akik a megkoronázott fő kivételével a teljes régi polgári rendet kívánták, dinasztikus ellenzékiek[86], akiknek a véletlen egy miniszercsere helyett egy dinasztia bukását csempészte oda, legitimisták[87], akik a libériát nem ledobni, hanem csak a szabását megváltoztatni akarták — ezek voltak a szövetségestársak, akikkel a nép a maga februárját csinálta. Amit a nép Lajos Fülöpben ösztönszerűen gyűlölt, az nem Lajos Fülöp, hanem egy osztály megkoronázott uralma, a trónon ülő tőke volt. De, mint mindig, nagylelkű lévén, úgy véli, hogy megsemmisítette ellenségét, miután ellenségeinek ellenségét, a *közös* ellenséget megdöntötte.

A *februári forradalom* a *szép* forradalom, az általános rokonszenvvel kísért forradalom volt, mert az ellentétek, amelyek benne a királysággal szemben kirobbantak, *kifejletlenül*, egyetértően egymás mellett szunnyadoztak, mert a hátterüket képező szociális harc csak légnemű létezéshez jutott, a frázis, a szó létezéséhez. A *júniusi forradalom* a *rút* forradalom, a visszataszító forradalom, mert a frázis helyébe a dolog lépett, mert a köztársaság felfedte magát a fejét a szörnyetegnek, leverve róla az oltalmazó és rejtegető koronát.

Rend! ez volt Guizot csatakiáltása! *Rend*! kiáltotta a guizot-ista Sébastiani, amikor Varsó orosz lett. *Rend*! kiáltja Cavaignac, a francia nemzetgyűlésnek és a republikánus burzsoáziának brutális visszhangja.

Rend! dörögték kartácsai, amikor szétszaggatták a proletariátus testét.

A francia burzsoázia 1789 óta végbement számtalan forradalma közül egyik sem volt a *rend* elleni merénylet, mert meghagyta az osztály uralmát, meghagyta a munkások rabszolgaságát, meghagyta a *polgári rendet*, bármily gyakran cserélődött is ennek az uralomnak és ennek a rabszolgaságnak a politikai formája. Június ehhez a *rendhez* nyúlt hozzá. Jaj júniusnak!

Az *ideiglenes kormány* alatt illendőség volt, sőt mi több, *szükségszerűség* volt azt prédikálni a nagylelkű munkásoknak — akik, mint hivatalos plakátok ezreiben kinyomatták, „*három havi nyomorúságot bocsátottak a köztársaság rendelkezésére*" —, politika és egyúttal rajongás volt azt prédikálni nekik, hogy a februári forradalmat az *ő saját érdekükben* csinálták, és hogy a februári forradalomban mindenekelőtt *a munkások érdekeiről* van szó. A nemzetgyűlés *megnyitása* óta — prózai lett a hang. Már csak arról volt szó, hogy — mint Trélat

miniszter mondotta — *a munkát régi feltételeire vezessék vissza*. A munkások tehát azért küzdöttek februárban, hogy ipari válságba vessék őket.

A nemzetgyűlés ügyködése abban áll, hogy februárt, legalábbis a munkások számára, meg nem történtté tegye, s őket a régi viszonyok közé visszavesse. De még ez sem történt meg, mert egy gyűlésnek éppoly kevéssé áll hatalmában, mint egy királynak, hogy egy egyetemes jellegű ipari válságnak odakiáltsa: *eddig és ne tovább*! A nemzetgyűlés, ama brutális buzgalmában, hogy véget vessen a bosszantó februári szólamoknak, mégcsak nem is *azokhoz* a rendszabályokhoz folyamodott, amelyek a régi viszonyok talaján lehetségesek voltak. A 17 és 25 év közötti párizsi munkásokat a hadseregbe erőszakolja vagy az utcára dobja; a máshová valókat kiutasítja Párizsból Sologne-ba anélkül, hogy legalább az elbocsátólevélhez járó pénzt kifizetné nekik; a felnőtt párizsiaknak ideiglenesen kegyelemkenyeret biztosít katonai módra szervezett műhelyekben, azzal a feltétellel, hogy nem vesznek részt semmiféle népgyűlésen, vagyis azzal a feltétellel, hogy megszűnnek republikánusok lenni. Sem a február utáni szentimentális retorika, sem a május 15. utáni brutális törvényhozás[88] nem volt elégséges. Tettleg, gyakorlatilag kellett eldönteni a kérdést. Csőcselék, vajon a *magatok* számára csináltátok a februári forradalmat, vagy a *mi* számunkra? A burzsoázia úgy tette fel a kérdést, hogy júniusnak kellett azt megválaszolnia — kartáccsal és barikádokkal.

És mégis, ahogy egy népképviselő* június 25-én mondja, dermedtség sújtja az egész nemzetgyűlést. El van kábulva, amikor kérdés és felelet vérrel árasztja el Párizs kövezetét, el van kábulva, az egyik része azért, mert illúziói a lőporfüstben szertefoszlanak, a másik azért, mert nem tudja felfogni, hogyan merészelheti a nép a maga *legsajátabb* érdekeit *önállóan* képviselni. *Orosz pénz, angol pénz, a bonapartista sas, a liliom*[89], mindenféle amulett kell ahhoz, hogy ezt a különös eseményt értelmükhöz közvetítse. A gyűlés *mindkét része* érzi azonban, hogy mérhetetlen szakadék választja el őket a néptől. Egyik sem mer kiállni a népért.

Mihelyt a dermedtség elmúlt, kitör az őrjöngés, és a többség joggal pisszegi le ama nyomorúságos utópistákat és képmutatókat, akik azt az anakronizmust követik el, hogy még szájukra veszik a fraternité, a testvériség frázisát. Hiszen éppen ennek a frázisnak és a sokértelmű mélyében rejlő illúzióknak az eltörléséről volt szó. Amikor a legitimista *Larochejaquelein*, e lovagias álmodozó, kikelt a becstelenség ellen, amellyel azt kiáltják: „Vae victis! *Jaj a legyőzötteknek*!"[90], a gyűlés többsége olyan vitustáncba kezdett, mintha a tarantella csípte volna meg. *Jaj nektek*! kiáltja a munkásoknak, elleplezni akarván, hogy a „*legyőzött*" senki más, mint ő maga. Most vagy neki kell elpusztulnia, vagy a köztársaságnak. És ezért üvölti görcsösen: Éljen a köztársaság!

* Ducoux. — *Szerk.*

A mély szakadék, amely előttünk feltárult, megtéveszthetí-e a demokratákat, elhitetheti-e velünk, hogy az államformáért folyó harcok tartalmatlanok, illuzórikusak, nullák?

Csak gyenge, gyáva lelkek vethetik fel ezt a kérdést. Az összeütközéseket, amelyek magának a polgári társadalomnak a feltételeiből származnak, végig kell harcolni, ábrándozással nem tüntethetők el. A legjobb államforma az, amelyben a társadalmi ellentéteket nem kenik el, nem béklyózzák meg erőszakkal, tehát csak mesterségesen, tehát csak látszatra. A legjobb államforma az, amelyben ezek az ellentétek nyílt harcig és ezáltal megoldásig jutnak.

Megkérdezik majd tőlünk, hogy nincs-e egyetlen könnyünk, egyetlen sóhajunk, egyetlen szavunk sem azokért az áldozatokért, akik a nép dühétől estek el: a nemzetőrségért, a garde mobile-ért, a garde républicaine-ért, a sorkatonaságért?

Az ő özvegyeiket és árváikat majd gondjába veszi az állam, őket dekrétumok fogják magasztalni, maradványaikat ünnepélyes halotti szertartással adják át a földnek; őket a hivatalos sajtó halhatatlannak fogja nyilvánítani, nekik az európai reakció Kelettől Nyugatig hódolattal adózik majd.

De a plebejusokat, az éhségtől marcangolt, a sajtó által becsmérelt, az orvosoktól cserbenhagyott, a tisztességtudók által tolvajoknak, gyújtogatóknak, gályaraboknak szidalmazott plebejusokat, akiknek asszonyai és gyermekei még határtalanabb nyomorba zuhantak, akiknek életben maradt legjobbjait tengeren túlra deportálják — az ő fenyegetően sötét homlokukat babérral koszorúzni: ez *a demokrata sajtó előjoga*, a demokrata sajtó *joga*.

1848. június 28.

Marx és Engels Művei. 5. köt.
1961. 123—126. old.

A FEUDÁLIS TERHEK MEGSZÜNTETÉSÉRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNY TERVEZETE

Köln, július 29. Ha egy Rajna-vidéki olykor megfeledkeznék arról, hogy mit köszönhet az „idegenuralomnak", a „korzikai zsarnok elnyomásának"[91], akkor olvassa csak el azt a törvénytervezetet a különböző terhek és úrbérek térítésnélküli megszüntetéséről, amelyet Hansemann úr „megvitatás végett" az Úrnak 1848. esztendejében az ő kiegyezőihez eljuttat. Lehnsherrlichkeit, Allodifikationszins, Sterbefall, Besthaupt, Kurmede, Schutzgeld, Jurisdiktionszins, Dreidinggelder, Zuchtgelder, Siegelgelder, Blutzehnt, Bienenzehnt[92] stb. — mily idegenül, mily barbárul hangzanak ezek az értelmetlen elnevezések a feudalizmus francia forradalmi szétzúzása által, a Code Napoléon[93] által civilizált füleinknek! Mily érthetetlen nekünk a középkori szolgáltatásoknak és úrbéreknek ez az egész żagyvaléka, az özönvíz előtti idők limlomjának ez a gyűjteménye.

És mégis, oldd le a te saruidat lábaidról, német hazafi, mert a hely, amelyen állasz, szent föld[94]! Ezek a barbárságok — a keresztény-germán glória romjai, az utolsó szemei egy láncnak, amely végigvonul a történelmen és összekapcsol téged atyáid dicsőségével, fel egészen a cheruszk erdőkig[95]! Ez a dohos lég, ez a feudális iszap, amelyet itt klasszikus hamisítatlanságában látunk viszont, ezek hazánk ősi legsajátabb termékei, és aki igaz német, annak fel kell kiáltania a költővel:

„Ez itt az édes honi lég!
Tüzes arcom érzi máris!
S hazám tapadós mocska itt
ez országúti sár is!"[96]

Ha ezt a törvénytervezetet átolvassuk, akkor az első pillantásra úgy tűnik, mintha mezőgazdaságügyi miniszterünk, *Gierke* úr, Hansemann úr parancsára egy hatalmasan „merész belemarkolást"[97] végezne, mintha egyetlen tollvonással egy egész középkort szüntetne meg, és mindezt ingyen, magától értetődik!

Ha ezzel szemben a tervezet *indokolását* nézzük meg, azt látjuk, hogy mindjárt annak bizonyításával kezdődik, hogy tulajdonképpen *semmiféle* feudális

terhet nem szabad térítés nélkül megszüntetni — tehát egy merész állítással, amely közvetlenül ellentmond a „merész belemarkolásnak".

E két merészség között lavíroz keresztül mármost óvatosan és vigyázatosan a miniszter úr gyakorlati félénksége. Balra „az általános jólét" és a „korszellem követelményei", jobbra a „földesuraságok tisztességgel szerzett jogai", középütt a „falusi viszonyok szabadabb fejlődésének dicséretre méltó gondolata", megtestesíttetvén Gierke úr szemérmes zavarában — micsoda csoportozat!

Elég az hozzá, Gierke úr teljesen elismeri, hogy a feudális terheket általánosságban csak kártalanítás ellenében szabad megszüntetni. Ezzel a legnyomasztóbb, a legelterjedtebb, a legfőbb terhek továbbra is *fennmaradnak*, illetve, mivel a parasztok ténylegesen már eltörölték őket, *újból helyreállíttatnak*.

Ámde, véli Gierke úr, „ha egyes viszonyok, amelyeknek belső megalapozottsága hiányos, vagy amelyeknek fennmaradása nem összeegyeztethető a korszellem és az általános jólét követelményeivel, mégis *kártalanítás nélkül* szűnnek meg, akkor az ezáltal érintettek ismerjék fel, hogy nem csupán a közjónak, hanem saját jólfelfogott érdekünknek is hoznak némi áldozatot avégett, hogy a jogosultak és a kötelezettek viszonyát békéssé és barátivá alakítsák, és ezzel a földbirtoknak egyáltalában megőrizzék azt a helyzetet az államban, amely őt az egésznek az üdvére megilleti"

A forradalom falun az összes feudális terhek tényleges kiküszöböléséből állt. A tett kormánya, amely elismeri a forradalmat, falun azzal ismeri el, hogy suba alatt megsemmisíti. A régi status quót egészében visszahozni lehetetlen; a parasztok minden további nélkül agyonvernék feudális báróikat, ezt még Gierke úr is belátja. Ezért jelentéktelen, csak itt-ott létező feudális terheknek egy pompázatos listáját megszüntetik, és a fő feudális terhet, amely ebben az egyszerű szóban foglalható össze: *robot*, újból helyreállítják.

A nemesség az összes megszüntetendő jogokkal évi nem egész 50 000 tallért áldoz fel, és több milliót ment meg ezzel. Sőt, mint a miniszter reméli, ezzel megbékíti maga iránt a parasztokat és a jövőben még a szavazataikat is megnyeri a kamarai választásoknál. Valóban, az üzlet jó lenne, ha Gierke úr nem számítaná el magát!

A parasztok ellenvetései ezzel kiküszöbölődnének, a nemesség ellenvetései, amennyiben helyzetét helyesen ismeri fel, szintúgy. Marad még a kamara, maradnak a jogi és a radikális konzekvencia-firtatás aggályai. A megszüntetendő és a nem megszüntetendő terhek közötti különbségnek, amely nem egyéb, mint a meglehetősen értéktelen és a nagyon értékes terhek közötti különbség, a kamara kedvéért egy látszólagos jogi és közgazdasági megalapozottságot kell kapnia. Gierke úrnak ki kell mutatnia a megszüntetendő terhekről 1., hogy belső megalapozottságuk hiányos, 2., hogy az általános jólétnek, 3., hogy a korszellem követelményeinek ellentmondanak, és 4., hogy megszüntetésük alapjában véve nem megsértése a tulajdonjognak, nem kártalanítás nélküli kisajátítás.

Hogy mindezen úrbérnek és szolgáltatásnak a hiányos megalapozottságát bebizonyítsa, Gierke úr elmélyed a hűbérjog legkomorabb régióiba. Felidézi „a germán államoknak egy évezrednyi idő óta tartó" egész, „eredetileg igen lassú fejlődését". De mit segít ez Gierke úron? Minél mélyebbre megy, minél inkább felkavarja a hűbérjog poshadó iszapját, a hűbérjog annál inkább bebizonyítja neki a kérdéses terheknek nem a hiányos, hanem a feudális álláspontból igen szolid megalapozottságát; és a szerencsétlen miniszter csak az általános derültségnek teszi ki magát, ha azon erőlködik, hogy a hűbérjogot modern magánjogi kinyilatkoztatásokra késztesse, a XII. század feudális bárója pedig arra, hogy ugyanúgy gondolkozzék és ítéljen, mint a XIX. század burzsoája.

Gierke úr szerencsésen örökölte von Patow úr alapelvét: mindaz, ami a hűbérúriság és az örök-alattvalóság folyománya, térítés nélkül megszüntetendő, minden egyéb azonban csak megváltandó. De azt hiszi-e Gierke úr, nagy adag éleselméjűség kell ahhoz, hogy kimutassuk neki, hogy a megszüntetendő terhek egytől egyig úgyszintén „a hűbérúriság folyományai"?

Nyilván nem kell hozzáfűznünk, hogy Gierke úr a következtetés kedvéért mindenütt modern jogi fogalmakat csempész be a feudális jogi meghatározások közé és végszükség esetén mindig ezekre apellál. Ha azonban Gierke úr e terhek egyikét-másikát a modern jog képzeteivel méri, akkor nem lehet belátni, hogy miért nem teszi ezt valamennyinél. De persze akkor a robot rossz színbe kerülne a személyiség és a tulajdon szabadságával szemben.

De még rosszabbul jár Gierke úr a megkülönböztetéseivel, amikor a közjólétnek és a korszellem követelményeinek az érvét hozza elő. Hiszen magától értetődik: ha ezek a jelentéktelen terhek útjában vannak a közjólétnek és ellentmondanak a korszellem követelményeinek, akkor a robot, az úrdolga, a laudémiák stb. még sokkal inkább. Avagy Gierke úr azt a jogot, hogy a parasztok *libáit* megkopasszák (1. §, 14. sz.), időszerűtlennek, azt a jogot azonban, hogy *magukat* a *parasztokat* megkopasszák, időszerűnek találja?

Következik annak bizonyítása, hogy a szóbanforgó megszüntetés nem sért semmilyen tulajdonjogot. Ez a kiáltó valótlanság természetesen csakis látszatra, mégpedig csakis azáltal bizonyítható, hogy a lovagságnak felsorolják, hogy ezek a jogok értéktelenek számára, és ezen értéktelenséget természetesen csakis megközelítőleg lehet bebizonyítani. Gierke úr mármost a legnagyobb buzgalommal végigsorolja az első paragrafusnak mind a 18 szakaszát, és nem veszi észre, hogy ugyanabban a mértékben, amelyben sikerül bebizonyítania a kérdéses *terhek* értéktelenségét, egyúttal *törvénytervezetének értéktelenségét* is bebizonyítja. A jó Gierke úr! Mennyire nehezünkre esik őt édes csalódásából kiragadni és arkhimédészi-feudális köreit széttaposni!

De van mármost még egy nehézség! A most megszüntetendő terhek korábbi megváltásainál, mint minden megváltásnál, a megvesztegetett bizottságok

szörnyen becsapták a parasztokat a nemesség javára. A parasztok most a régi kormányzat idején megkötött összes megváltási szerződések felülvizsgálását kívánják, és tökéletesen igazuk van!

Gierke úr azonban semmi effélébe nem mehet bele, mert ezzel „szembenáll a formális jog és törvény", amely egyáltalában minden haladással szembenáll, hiszen minden új törvény megszüntet egy régi formális jogot és törvényt. „Ennek következményei bizonyossággal megjövendölhetők ebben: azért, hogy a kötelezetteknek előnyöket szerezzünk minden idők jogi alapelveinek ellentmondó úton" (forradalmak is ellentmondanak minden idők jogi alapelveinek), „az államban levő földbirtok igen nagy részére, ennélfogva" (!) „magára az államra *kiszámíthatatlan bajt* kellene *hoznunk*!" És most Gierke úr megrendítő alapossággal bebizonyítja, hogy az efféle eljárás „a földbirtok egész jogállapotát kérdésessé teszi és megrendíti, és ezáltal, számtalan perrel és költséggel kapcsolatban, nehezen gyógyítható sebet üt a földbirtokon, a nemzeti jólét legfőbb alapzatán"; hogy ez „beavatkozás a szerződések érvényességére vonatkozó jogi alapelvekbe, olyan támadás a legkétségbevonhatatlanabb szerződésviszonyok ellen, amely következményeiben szükségképpen megrendítené a magánjog stabilitásába vetett minden bizalmat és ezzel az egész üzleti érintkezést a legfenyegetőbb módon veszélyeztetné"!!!

Itt tehát Gierke úr a tulajdonjogba való beavatkozást lát, amely minden jogi alapelvet megrendítene. És miért nem beavatkozás a szóbanforgó terhek térítésnélküli megszüntetése? Itt nemcsak a legkétségbevonhatatlanabb szerződésviszonyok vannak, itt egy időtlen idők óta megtagadhatatlanul foganatosított, nem vitatott jogosultság van, míg a felülvizsgálás követelésénél szóbanforgó szerződésekről semmiképpen sem mondható, hogy nem vitatottak, mivel a megvesztegetések és becsapások köztudottak és sok esetben bizonyíthatók.

Nem tagadhatjuk: bármily jelentéktelenek is a megszüntetett terhek, Gierke úr a megszüntetésükkel „a kötelezetteknek előnyöket szerez minden idők jogi alapelveinek ellentmondó úton", amellyel „a formális jog és törvény egyenesen szembenáll"; Gierke úr „szétzilálja a földbirtok egész jogállapotát", gyökerükben támadja meg a „legkétségbevonhatatlanabb" jogokat.

Valóban, Gierke úr, érdemes volt ilyen súlyos bűnöket elkövetni ilyen pauvre* eredmények kedvéért?

Persze, *Gierke úr megtámadja a tulajdont* — ez tagadhatatlan —, de nem a modern, polgári tulajdont, hanem a feudálist. A feudális tulajdon romjain emelkedő polgári tulajdont *erősíti* a feudális tulajdonnak ezzel a szétrombolásával. És pusztán azért nem akarja a megváltási szerződéseket felülvizsgálni, mert ezekkel a szerződésekkel a feudális tulajdonviszonyok *polgáriakká* változtak, tehát mert nem vizsgálhatja felül őket anélkül, hogy egyszersmind for-

* — szegényes — *Szerk.*

málisan meg ne sértse a polgári tulajdont. És a polgári tulajdon természetesen éppoly szent és sérthetetlen, amily megtámadható és — a szükséghez és a miniszter urak kurázsijához mérten — megsérthető a feudális tulajdon.

Mi mármost e hosszú törvény rövid értelme?

Ez a legcsattanósabb bizonyíték arra, hogy az 1848-as német forradalom csak *paródiája az 1789-es francia forradalomnak*.

1789. augusztus 4-én[98], három héttel a Bastille ostroma után, a francia nép *egy* napon végzett a feudális terhekkel.

1848. július 11-én, négy hónappal a márciusi barikádok után, a feudális terhek végeznek a német néppel, teste Gierke cum Hansemanno*.

Az 1789-es francia burzsoázia egy pillanatra sem hagyta cserben szövetségeseit, a parasztokat. Tudta, hogy uralmának alapja a feudalizmus lerombolása a falun, a szabad, földbirtokos parasztosztály megteremtése volt.

Az 1848-as német burzsoázia minden habozás nélkül elárulja a parasztokat, akik a *legtermészetesebb szövetségesei*, akik egy test és vér vele, akik nélkül tehetetlen a nemességgel szemben.

A feudális jogok fennmaradása, szentesítésük az (illuzórikus) megváltás formájában, ez tehát az 1848-as német forradalom eredménye. Sok hűhó semmiért!

1848. július 29.

Marx és Engels Művei. 5. köt.
1961. 264—269. old.

* — tanú rá Gierke és Hansemann[99] — *Szerk.*

A BURZSOÁZIA ÉS AZ ELLENFORRADALOM[100]

Köln, december 9. Mi sohasem titkoltuk. A mi talajunk nem a *jogtalaj*, hanem a *forradalmi talaj*. A kormány most a maga részéről feladta a jogtalaj képmutatását. Forradalmi talajra helyezkedett, mert az *ellenforradalmi* talaj is *forradalmi*.

Az 1848. április 6-i törvény 6. §-a így rendelkezik: „A nép jövendőbeli képviselőit minden esetben illesse meg az összes *törvényekhez* valamint az államháztartási előirányzat megállapításához való hozzájárulásnak és az *adó-jóváhagyásnak a joga*."

Az 1848. április 8-i törvény 13. §-a kimondja: „A jelen törvény alapján összeülő gyűlés arra van hivatva, hogy a *jövendőbeli államalkotmányt* a koronával való kiegyezés útján *megállapítsa*, és a birodalmi rendek eddigi hatásköreit, nevezetesen az adók jóváhagyása tekintetében, gyűlésezésének tartama alatt gyakorolja."

A kormány a pokolba küldi a kiegyező-gyűlést[101], saját fennkölt személyében diktál az országnak egy soi-disant* alkotmányt[102], és önmaga hagyja jóvá magának azokat az adókat, amelyeket a népképviselők megtagadtak tőle.

A porosz kormány eklatáns módon véget vetett a Camphauseniádának, ennek az ünnepélyes jellegű *jogi Jobsiádának*[103]. Bosszúból a nagy *Camphausen*, ennek az epopeiának a feltalálója, nyugodtan tovább ülésezik Frankfurtban ugyanannak a porosz kormánynak a követeként és tovább intrikál a Bassermannokkal ugyanannak a porosz kormánynak a szolgálatában. Ez a Camphausen, aki feltalálta a kiegyezési elméletet[104], hogy megmentse a jogtalajt, azaz, hogy elüsse a forradalmat mindenekelőtt az azt megillető tiszteletnyilvánításoktól, feltalálta egyúttal az aknákat is, amelyeknek az volt a rendeltetésük, hogy később a jogtalajt a kiegyezési elmélettel együtt a levegőbe röpítsék.

Ez a férfiú adományozta a *közvetett* választásokat, s ezek olyan gyűlést hoztak létre, amelynek a kormány, abban a pillanatban, amikor a gyűlés egy pilla-

* — úgynevezett; állítólagos — *Szerk.*

nára a sarkára állt, odamennydöröghette: **Trop tard!*** Ez a férfiú hívta vissza a porosz herceget, az ellenforradalom vezérét, és nem átallotta ez utóbbinak menekülését hivatalos hazugsággal tanulmányúttá változtatni[105]. Ez a férfiú hagyta érvényben a politikai bűnökre vonatkozólag a régi porosz törvényhozást és a régi törvényszékeket. A régi bürokrácia és a régi hadsereg e férfiú alatt nyert újra időt arra, hogy ijedtségéből magához térjen és teljesen újjászervezze magát. A régi rezsim összes vezetői sértetlenül megmaradtak helyükön. Camphausen idején viselte a kamarilla a poseni háborút,[106] míg ő maga Dániában viselt háborút.[107] A dán háborúnak az volt a rendeltetése, hogy levezesse a német ifjúság túltengő honfierejét[108] — s ezt az ifjúságot aztán, amikor hazatért, kellőképpen rendőrileg meg is rendszabályozták —, az volt a rendeltetése, hogy Wrangel tábornoknak és hirhedt gárdaezredeinek bizonyos népszerűséget szerezzen és általában a porosz szoldateszkát rehabilitálja. Mihelyt ez a cél megvalósult, e látszatháborút mindenáron el kellett fojtani egy gyalázatos fegyverszünetben, amelyben ugyanez a Camphausen ismét kiegyezett a német nemzetgyűléssel Majna-Frankfurtban. A dán háború eredménye a „*mindkét Mark főparancsnoka*"[109] és a márciusban kiűzött gárdaezredeknek Berlinbe való visszatérése volt.

És az a háború, amelyet a potsdami kamarilla Camphausen auspíciumai alatt *Posenban* viselt!

A poseni háború több volt, mint a porosz forradalom elleni háború. Ez Bécs eleste volt, Itália eleste, a júniusi hősök veresége. Ez volt az első döntő diadal, amelyet az orosz cár az európai forradalom fölött kivívott. És mindez a nagy *Camphausennak*, a gondolkodó történelembarátnak[110], a nagy vita lovagjának, a közvetítés héroszának az auspíciumai alatt.

Így az ellenforradalom *Camphausen* alatt és által hatalmába kerítette az összes döntő posztokat, előkészítette a maga ütőképes hadseregét, miközben a kiegyező-gyűlés vitázott. A tett minisztere, *Hansemann-Pinto* alatt újonnan beöltöztették a régi rendőrséget, és a burzsoázia éppoly elkeseredett, mint kicsinyes háborút viselt a nép ellen. *Brandenburg* alatt levonták a következtetéseket ezekből a premisszákból. Nem kellett hozzá már más, csak — fej helyett egy bajusz meg egy kard.

Amikor Camphausen távozott, ezt kiáltottuk oda neki:

*A burzsoázia szellemében vetett reakciót, az arisztokrácia és az abszolutizmus szellemében fogja learatni.***

Nem kételkedünk abban, hogy *Camphausen* őexcellenciája, a porosz követ, önmagát e pillanatban a feudális urak közé számítja, és „félreértésével" a legbékésebben kiegyezik.

* **Túl későn!** — *Szerk.*

** *Vö. Marx és Engels Művei. 5. köt. 88. old.* — *Szerk.*

De ne ámítsuk magunkat; ne tulajdonítsunk egy Camphausennak, egy Hansemann-nak, ezeknek a legalárendeltebb nagyságrendű férfiaknak semmiféle világtörténelmi iniciatívát. Nem voltak ők egyebek, mint egy osztály szervei. Beszédjük, cselekedeteik csak hivatalos visszhangja volt egy osztálynak, amely őket előtérbe tolta. Ők csak a nagyburzsoázia voltak — az előtérben.

Ennek az osztálynak a képviselői alkották a *liberális ellenzéket* a jobblétre szenderült, Camphausen által egy pillanatra újjáélesztett *egyesült Landtag-ban*[111].

Szemére vetették e liberális ellenzéki uraknak, hogy a márciusi forradalom után hűtlenné lettek elveikhez. Ez tévedés.

A nagy földbirtokosok és tőkések — s kizárólag ezek voltak képviselve az egyesült Landtagban —, egyszóval a pénzeszsákok, pénzben és műveltségben gyarapodtak. A polgári társadalom poroszországi kifejlődésével — azaz az iparnak, a kereskedelemnek és a mezőgazdaságnak a kifejlődésével — a régi rendi különbségek egyfelől elvesztették anyagi alapjukat.

Maga a nemesség lényegében elpolgáriasult. Hűség, szeretet és hit művelése helyett mindenekelőtt takarmányrépában, pálinkában és gyapjúban működött. Fő lovagi tornájává a gyapjúpiac lett. Másfelől az abszolutista állam, amelynek lába alól a fejlődés során régi társadalmi alapját kivarázsolták, akadályozó béklyójává lett az új polgári társadalomnak, melyben megváltozott a termelési mód és megváltoztak a szükségletek. A burzsoáziának részt kellett követelnie a politikai uralomból, már anyagi érdekei miatt is. Csakis ő maga volt képes arra, hogy kereskedelmi és ipari szükségleteit törvényesen érvényesítse. Ki kellett vennie ezeknek a „legszentebb érdekeinek" az igazgatását egy levitézlett, éppoly tudatlan, mint pökhendi bürokrácia kezéből. A maga számára kellett igényelnie az államvagyon ellenőrzését, mert önmagát vélte e vagyon teremtőjének. Miután a bürokráciától eltulajdonította az úgynevezett műveltség monopóliumát, és tudatában volt annak, hogy a polgári társadalmi szükségletek valóságos ismeretében messze felülmúlja a bürokráciát, megvolt az a becsvágya is, hogy társadalmi helyzetének megfelelő politikai helyzetet akarjon kicsikarni. Célja eléréséhez lehetőséget kellett kapnia arra, hogy saját érdekeit, nézeteit és a kormány cselekedeteit szabadon megvitassa. Ezt nevezte a *„sajtószabadság jogának"*. Lehetőséget kellett kapnia arra, hogy akadályoztatás nélkül *egyesülésekbe* tömörüljön. Ezt nevezte a *„szabad egyesülési jognak"*. A *vallásszabadságot* stb. a *szabad konkurrencia* szükségszerű folyományaként ugyancsak követelnie kellett. És a porosz burzsoázia 1848 márciusa előtt a legjobb úton haladt, hogy összes kívánságait megvalósulva lássa.

A porosz állam pénzszűkében volt. Hitele kiapadt. Ez volt a titka az „egyesült Landtag" összehívásának. A kormány berzenkedett ugyan sorsa ellen, s kegyvesztettként bocsátotta el az „egyesültet", de a pénzszűke és a hitelhiány lassanként óhatatlanul a burzsoázia karjaiba dobta volna. Miként a feudális bárók, az Isten kegyelméből való királyok is mindenkor elcserélték kiváltságaikat kész-

pénzre. Minden keresztény-germán államban a jobbágyok felszabadítása volt az első, az alkotmányos monarchia pedig a második nagy felvonása ennek a világtörténelmi kufárkodásnak. „L'argent n'a pas de maître"*, de a maîtres-ek megszűnnek maîtres-ek lenni, mihelyt démonétisévá** (értéküket vesztetté) lesznek.

Az „egyesült Landtag" liberális ellenzéke tehát nem volt semmi egyéb, mint a burzsoázia ellenzékisége egy olyan kormányzati formával szemben, amely már nem felelt meg érdekeinek és szükségleteinek. Hogy az udvar ellenzéke lehessen, udvarolnia kellett a népnek.

Talán valóban azt képzelte, hogy a nép *kedvéért* van ellenzékben.

Ezért azokat a jogokat, azokat a szabadságokat, amelyekre a *maga kedvéért* törekedett, természetesen csakis *népjogok* és *népszabadságok* cégére alatt igényelhette a kormánytól.

Ez az ellenzék, mint mondottuk, a legjobb úton haladt, amikor a *februári vihar* kitört.

Köln, december 11. Amikor a márciusi vízözön — ez a miniatűr vízözön — leapadt, nem szörnyeket, nem forradalmi kolosszusokat hagyott hátra a föld berlini felszínén, hanem régi stílusú kreatúrákat, zömök polgári figurákat — az „egyesült Landtag" liberálisait, az öntudatos porosz burzsoázia képviselőit. Azok a tartományok, amelyeknek a legfejlettebb a burzsoáziájuk — a *Rajna-tartomány* és *Szilézia* — adták a legnagyobb kontingenst az új minisztériumokhoz. Mögöttük rajnai jogászoknak egész uszálya. Amilyen mértékben a burzsoáziát háttérbe szorították a feudálisok, olyan mértékben engedte át helyét a minisztériumokban a Rajna-tartomány és Szilézia az ó-porosz tartományoknak. A Brandenburg-kormányt már csak egy elberfeldi tory fűzi össze a Rajna-tartománnyal. *Hansemann* és *von der Heydt*! Ez a két név fejezi ki a porosz burzsoázia számára az 1848 márciusa és decembere közötti egész különbséget!

A porosz burzsoázia az állam csúcsára vetődött, de nem úgy, ahogy óhajtotta, *a koronával való békés tranzakció* által, hanem egy *forradalom* által. Nem saját érdekeit, hanem a *népérdekeket* kellett képviselnie a koronával, azaz *önmagával* szemben, mert egy *népmozgalom* egyengette az útját. De a korona az ő szemében éppen csak az az Isten kegyelméből való ellenző volt, amely mögött saját profán érdekeinek kellett megbújniok. Az *ő* saját érdekei sérthetetlenségének és az érdekeinek megfelelő politikai formák sérthetetlenségének alkotmányos nyelvre lefordítva így kellett hangzania: *a korona sérthetetlensége*. Innen a német, és különösen a porosz burzsoáziának az *alkotmányos monarchiáért* való rajongása. A februári forradalom, németországi utófájásaival együtt,

* — „A pénznek nincs ura" — *Szerk.*

** — pénztelenné; pénzüktől megfosztottá — *Szerk.*

kapóra jött tehát a porosz burzsoáziának, mert kezébe juttatta az állam kormányrúdját, de éppen annyira keresztül is húzta számításait, mert így uralma olyan feltételekhez volt kötve, amelyeket sem nem akart, sem nem tudott teljesíteni.

A burzsoázia a kisujját sem mozdította. Megengedte a népnek, hogy verekedjék érette. A reá átruházott uralom ezért nem a hadvezér uralma volt, aki legyőzte ellenfelét, hanem egy biztonsági bizottságé, amelyre a győztes nép rábízza a maga érdekeinek megóvását.

Camphausen még teljes egészében érezte ennek a helyzetnek a kényelmetlenségét, és kormányának egész gyöngesége ebből az érzésből és az azt meghatározó körülményekből ered. Ezért valamiféle szégyenpír sugározza át kormányzásának legszemérmetlenebb cselekedeteit is. A nyílt *szemérmetlenség* és *arcátlanság Hansemann* kiváltsága volt. A pír *árnyalata* az egyetlen különbség e két festő között.

Nem szabad összetéveszteni a *porosz márciusi forradalmat* sem az 1648-as *angol*, sem az 1789-es *francia* forradalommal.

1648-ban a burzsoázia a modern nemességgel volt szövetségben a királyság, a feudális nemesség és az uralkodó egyház ellen.

1789-ben a burzsoázia a néppel volt szövetségben királyság, nemesség és uralkodó egyház ellen.

Az 1789-es forradalomnak (legalábbis Európában) csak az 1648-as forradalom szolgált mintaképül, az 1648-as forradalomnak csak a németalföldiek felkelése Spanyolország ellen. Mindkét forradalom nemcsak időpontját, hanem tartalmát tekintve is egy évszázaddal előbbre volt mintaképénél.

Mindkét forradalomban a burzsoázia volt az az osztály, amely *valóban* a mozgalom élén állott. A *proletariátusnak és a polgárság nem a burzsoáziához tartozó frakcióinak* vagy még nem voltak a burzsoáziától különválasztott érdekei, vagy pedig még nem alkottak önállóan kifejlődött osztályokat vagy osztálytagozatokat. Ezért, ahol szembehelyezkednek a burzsoáziával, mint például 1793—94-ben Franciaországban, csak a burzsoázia érdekeinek keresztülviteléért harcolnak, ha nem is a burzsoázia *módján*. Az *egész francia terrorizmus* nem volt egyéb, mint *plebejus modorban* való leszámolás a *burzsoázia ellenségeivel*, az abszolutizmussal, a feudalizmussal és a nyárspolgársággal.

Az 1648-as és 1789-es forradalmak nem *angol* és *francia* forradalmak, hanem *európai* stílusú forradalmak voltak. Nem a társadalom egy *bizonyos* osztályának a *régi politikai renden* aratott győzelmét jelentették; *az új európai társadalom politikai rendjének proklamálása* voltak. A burzsoázia győzött bennük; ám *a burzsoázia győzelme* akkor *egy új társadalmi rend győzelme* volt, a polgári tulajdon győzelme a feudális tulajdonon, a nemzetiség győzelme a provincializmuson, a konkurrencia győzelme a céhen, a felosztás győzelme a majorátuson, a föld tulajdonosa uralmának győzelme a földnek a tulajdonos fölötti uralmán,

a felvilágosodás győzelme a babonán, a család győzelme a családnéven, az ipar győzelme a hősi lustaságon, a polgári jog győzelme a középkori kiváltságokon. Az 1648-as forradalom a XVII. század győzelme* volt a XVI. században, az 1789-es forradalom a XVIII. század győzelme a XVII. században. Ezek a forradalmak még inkább az akkori világ szükségleteit fejezték ki, mint a világ azon részeiét, amelyeken lezajlottak, Angliáét és Franciaországét.

A *porosz márciusi forradalomban* mindebből semmi sincs meg.

A februári forradalom *eltörölte* az alkotmányos királyságot a valóságban, a burzsoá-uralmat pedig eszmeileg. A porosz márciusi forradalomnak meg kellett *teremtenie* az alkotmányos királyságot eszmeileg, a burzsoá-uralmat pedig a valóságban. Közel sem járván ahhoz, hogy *európai forradalom* legyen, csupán egy európai forradalom elsatnyult utóhatása volt egy elmaradott országban. Nem előtte járt évszázadának, hanem több mint fél évszázaddal elmaradt mögötte. Eleve *másodlagos* volt, de tudvalevő, hogy a másodlagos betegségek nehezebben gyógyíthatók és egyúttal jobban tönkreteszik a testet, mint az eredeti betegségek. Nem egy új társadalom létrehozásáról volt szó, hanem a Párizsban kimúlt társadalom berlini újjászületéséről. A porosz márciusi forradalom még csak *nemzeti, német* sem volt, eleve *provinciális-porosz* volt. A bécsi, a kasseli, a müncheni, a mindenfajta provinciális felkelések mellette zajlottak és kétségessé tették a rangját.

1648-at és 1789-et végtelen önérzettel töltötte el, hogy a teremtés csúcsán áll, az 1848-as berlini forradalomnak viszont abban állt a becsvágya, hogy anakronizmust alkosson. Fénye a csillagok fényéhez hasonlított, amely csak akkor érkezik el hozzánk, földlakókhoz, amikor az azt kisugárzó égitestek már száz- és százezer éve kihunytak. A porosz márciusi forradalom kicsinyben, mint ahogy mindenben kicsiny volt, ilyen csillag volt Európa számára. Fénye egy rég elrothadt társadalom-hulla fénye volt.

A német burzsoázia oly restül, gyáván és lassan fejlődött, hogy abban a pillanatban, amikor vésztjóslóan szembenállt a feudalizmussal és az abszolutizmussal, önmagát vésztjóslóan szemben találta a proletariátussal és a polgárság mindazon frakcióival, amelyeknek érdekei és eszméi közel állnak a proletariátushoz. És azt látta, hogy nemcsak egy osztály áll ellenségesen *mögötte*, hanem egész Európa is *előtte*. A porosz burzsoázia, az 1789-es francia burzsoáziától eltérően, nem olyan osztály volt, amely az *egész* modern társadalmat képviselte a régi társadalom reprezentánsaival, a királysággal és a nemességgel szemben. Afféle *renddé* süllyedt, kontrasztban a koronával és a néppel szemben egyaránt, ellenzékieskedőn mindkettővel szemben, határozatlanul külön-külön mindegyik ellenfelével szemben, mert állandóan mindkettőt maga előtt, illetőleg maga mögött látta; eleve hajlott a nép elárulására és a régi társadalom meg-

* *A „Neue Rheinische Zeitung"-ban:* forradalma — *Szerk*

koronázott képviselőjével való kompromisszumra, mert ő maga már a régi társadalomhoz tartozott; nem egy új társadalom érdekeit képviselte egy régi ellen, hanem megújult érdekeket egy elavult társadalmon belül; nem azért került a forradalom kormánykerekéhez, mert a nép mögötte állt, hanem azért, mert a nép maga előtt taszigálta; nem azért volt a csúcson, mert egy új társadalmi korszaknak a kezdeményezőerejét, hanem csak azért, mert egy réginek a neheztelését képviselte; a régi államnak egy keresztül nem tört rétege volt, melyet egy földrengés az új állam felszínére vetett; önmagában való hit nélkül, a népben való hit nélkül, felfelé morogva, lefelé reszketve, önző mindkét oldallal szemben és a maga önzése tudatában, forradalmi a konzervatívokkal szemben, konzervatív a forradalmárokkal szemben, saját jelszavaival szemben bizalmatlan, frázisokat hangoztatva eszmék helyett, megfélemlítve a világon végigsöprő vihartól, kiaknázva a világon végigsöprő vihart — energia egyik irányban sem, plágium mindegyik irányban, közönséges, mert nem eredeti, eredeti a közönségességben — saját vágyaival kufárkodó, kezdeményezés nélkül, önmagában való hit nélkül, a népben való hit nélkül, világtörténelmi elhivatottság nélkül — egy elátkozott aggastyán, aki látja, hogy arra van kárhoztatva, hogy egy robusztus nép első ifjonti fellobbanásait a saját elaggott érdekében vezesse és levezesse — se szem! se fül! se fog, se semmi — ilyen állapotban találta ott magát a *porosz burzsoázia* a márciusi forradalom után a porosz állam kormányrúdjánál.

Köln, december 15. A *kiegyezési elmélet*, amelyet a *Camphausen*-kormányban kormányzatra jutott burzsoázia nyomban a porosz contrat social* „legszélesebb" alapjának proklamált, korántsem volt üres elmélet; ellenkezőleg, ez az „*arany*" élet fáján[112] nőtt.

A márciusi forradalom korántsem rendelte alá az Isten kegyelméből való szuverenitást a népszuverenitásnak. Csak arra kényszerítette a koronát, az abszolutista államot, hogy megegyezzen a burzsoáziával, hogy *kiegyezzen* régi vetélytársával.

A korona feláldozza a burzsoáziának a nemességet, a burzsoázia pedig a koronának a népet. Ezzel a feltétellel lesz a királyság polgárivá és a burzsoázia királyivá.

Március után már csak ez a két hatalom létezik. Kölcsönösen a forradalom villámhárítójaként szolgálnak egymásnak. Mindezt természetesen a „*legszélesebb demokratikus alapon*".

Ez volt a *titka a kiegyezési elméletnek.*

Az olaj- és gyapjúkereskedők[113], akik a márciusi forradalom utáni első kormányt alkották, abban a szerepben tetszelegtek maguknak, hogy a lemeztelení-

* — társadalmi szerződés — *Szerk.*

tett koronát plebejus szárnyaikkal takargatják. Kéjelegtek a gyönyörűségben, hogy udvarképesek, és hogy viszolyogva, puszta nagylelkűségből engedve rideg rómaiságukból — az egyesült Landtag rómaiságából —, hajdani népszerűségük tetemével töltik ki a szakadékot, amely elnyeléssel fenyegette a trónt. Mennyire pöffeszkedett *Camphausen* miniszter az alkotmányos trón *bábájaként*. A derék férfiú szemlátomást meg volt hatva önmagától, saját nagylelkűségétől. A korona és környezete viszolyogva tűrte ezt a megalázó védnökséget, s jobb napokra várva, igyekezett bonne mine à mauvais jeu* vágni.

A félig-meddig felbomlott hadsereg, az állásaiért és fizetéseiért reszkető bürokrácia, a megalázott feudális rend, amelynek vezetője alkotmányos tanulmányúton volt, néhány édeskés szóval és hajbókolással könnyen lóvá tette a bourgeois gentilhomme-ot**.

A porosz burzsoázia az uralom *névleges* birtokosa volt, egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy a régi állam hatalmai hátsó gondolat nélkül rendelkezésére bocsátották magukat és saját mindenhatóságának mindmegannyi alázatos letéteményeseivé változtak.

Nemcsak a kormányban, a monarchia egész területén megittasult a burzsoázia ettől a tévhittől.

Vajon az egyetlen hőstettek, amelyeket a porosz burzsoázia március után véghezvitt — a polgárőrségnek a fegyvertelen proletariátus ellen irányuló gyakran véres zaklatásai —, nem találtak-e a hadseregben, a bürokráciában és még a feudális urakban is szolgálatkész cinkostársakra? Vajon az egyetlen erőfeszítéseket, amelyeknek nekidurálták magukat a burzsoázia helyi képviselői, a *községtanácsok* — amelyeknek tolakodóan szervilis közönségességét egy Windischgrätz, egy Jellachich meg egy Welden később a megérdemelt rúgásokkal jutalmazta —, vajon ezeknek a községtanácsoknak a márciusi forradalom utáni egyetlen hőstetteit, a néphez intézett patriarchálisan komoly intő szavait, nem csodálták-e meg az elnémult kormányzati prezidensek és a magukba szállt hadosztálytábornokok? És a porosz burzsoázia kételkedhetett-e még abban, hogy a hadseregnek, a bürokráciának, a feudálisoknak a régi haragja az önmagát és az anarchiát megfékező nagylelkű győzőnek, a burzsoáziának láttán tiszteletteljes alázatban elült?

A dolog világos volt. A porosz burzsoáziának már csak egy feladata volt, az a feladat, hogy kényelmessé tegye magának-uralmát, eltávolítsa a zavaró anarchistákat, helyreállítsa a „rendet és nyugalmat" és utólag behozza a márciusi vihar idején veszendőbe ment kamatokat. Már csak arról lehetett szó, hogy uralmának és az uralma feltételét képező márciusi forradalomnak a *termelési költségeit* a minimumra korlátozza. Vajon a fegyvereket, amelyeket a

*— jó arcot a rossz játékhoz — *Szerk.*
**— úrhatnám polgárt[114] — *Szerk.*

porosz burzsoázia a feudális társadalom és annak koronája elleni harcában a nép cégére alatt volt kénytelen igénybevenni — egyesülési jogot, sajtószabadságot stb. —, nem kellett-e összetörni ezeket egy megszédített nép kezében, amelynek már nem volt szükséges e fegyvereket a burzsoázia *érdekében* forgatnia, s amely aggasztó tanújeleit adta annak, hogy kedve van a burzsoázia *ellen* forgatni őket?

A koronával való *kiegyezésének — erről a burzsoázia meg volt győződve* —, a régi, sorsába beletörődött állammal való alkujának szemlátomást már csak egy akadály állott útjában, egyetlenegy akadály, a nép — *puer robustus sed malitiosus**, mint Hobbes mondja. A *nép* meg a *forradalom*!

A *forradalom* volt *a nép jogcíme;* a forradalomra alapította szertelen igényeit. A forradalom volt az a váltó, amelyet a burzsoáziára intézvényezett. A forradalom által jutott a burzsoázia uralomra. Uralmának napjával beköszöntött e váltó lejárati napja. A burzsoáziának a váltót meg kellett *óvatolnia.*

A *forradalom* — ez a nép ajkán azt jelentette: Ti burzsoák, ti vagytok a comité du salut public, a közjóléti bizottság[116], amelynek kezébe adtuk az uralmat, nem azért, hogy a ti érdekeitekről a koronával *kiegyezzetek*, hanem azért, hogy a koronával *szemben* a mi érdekeinket, a nép érdekeit érvényesítsétek.

A *forradalommal* a nép óvást emelt a burzsoáziának a koronával való kiegyezése ellen. A koronával kiegyező burzsoáziának *óvást kellett* tehát *emelnie — a forradalom* ellen.

És ez a nagy *Camphausen* alatt történt. A *márciusi forradalmat nem ismerték el.* A berlini nemzetképviselet azzal, hogy *elvetette* a márciusi forradalom elismerésére tett javaslatot, *a porosz burzsoázia képviseleteként, kiegyező-gyűlésként* konstituálódott.

E gyűlés a megtörténtet meg nem történtté tette. Fennhangon proklamálta a porosz nép előtt, hogy a nép nem azért egyezik ki a burzsoáziával, hogy a korona ellen forradalmat csináljon, hanem azért csinál forradalmat, hogy a korona a burzsoáziával a nép ellen kiegyezzen! Így semmisítette meg a forradalmi nép *jogcímét* és nyerte meg a konzervatív burzsoázia *jogtalaját.*

A jogtalaj!

Brüggemann és őáltala a „*Kölnische Zeitung*"[117] olyan sokat csevegett, fecsegett, sopánkodott a „jogtalajról", olyan gyakran elvesztette, újra megtalálta a „jogtalajt", kilyukasztotta, megfoldozta a jogtalajt, Berlinből Frankfurtba, Frankfurtból Berlinbe röpítette, megszűkítette, kitágította, egyszerű talajból fapadlóvá, fapadlóból dupla fenekűvé — a dupla fenék tudvalevőleg a színpadi bűvészek fő szerszáma —, dupla fenekű padlóból feneketlen csapóajtóvá változtatta, hogy végül a jogtalaj olvasóink számára joggal változott a „*Kölnische Zeitung*" talajává, s összetéveszthetik a porosz burzsoázia jelszavát

* — *robusztus, de rosszindulatú fiú*[115] — *Szerk.*

Joseph Dumont úr magánjelszavával, a *porosz* világtörténelem egy szükségszerű ötletét a „*Kölnische Zeitung*" egy önkényes hóbortjával, a jogtalajban pedig már csak azt a talajt látják, amelyen a „Kölnische Zeitung" megterem.

A jogtalaj, mégpedig a *porosz jogtalaj*!

Vajon az a *jogtalaj*, amelyen március *után* Camphausen, a nagy vita lovagja, az egyesült Landtag feltámasztott kísértete és a kiegyező-gyűlés mozog, ez az 1815-ös alkotmánytörvény-e, vagy az 1820-as Landtag-törvény, vagy az 1847-es pátens, vagy pedig az 1848. április 8-i választási és kiegyezési törvény?

Mindebből semmi sem.

A „jogtalaj" egyszerűen azt jelentette, hogy a forradalom nem nyerte meg a talaját és a régi társadalom nem vesztette el a talaját, hogy a márciusi forradalom csak egy „esemény", amely megadta a „lökést" a trón és a burzsoázia közötti, a régi porosz államon belül már jóideje előkészített „megállapodásnak", amelynek szükségességét maga a korona már korábbi legfelsőbb rendeleteiben kimondta, csak éppen március előtt nem tekintette „*sürgetőnek*". A „*jogtalaj*" egyszóval azt jelentette, hogy a burzsoázia március *után* ugyanazon az alapon akar tárgyalni a koronával, mint március *előtt*, mintha semmiféle forradalom nem ment volna végbe és az egyesült Landtag a forradalom nélkül érte volna el célját. A „jogtalaj" azt jelentette, hogy a nép jogcíme, a *forradalom*, a kormányzat és a burzsoázia közötti contrat social-ban nem létezik. *A burzsoázia a maga igényeit az ó-porosz törvényhozásból származtatta, hogy a nép ne származtasson semmiféle igényt az új-porosz forradalomból.*

Magától értetődik, hogy a burzsoázia *ideológiai kreténjeinek*, újságíróinak stb. a burzsoá-érdek e megszépítését a burzsoázia tulajdonképpeni érdekeként kellett feltüntetniök és erről magukat és másokat meggyőzniök. Egy *Brüggemann* fejében a jogtalaj frázisa valódi szubsztanciává változott.

A *Camphausen*-kormány megoldotta feladatát, a *közvetítésnek* és az *átmenetnek* a feladatát. Ez a kormány volt ugyanis a *közvetítő* a nép vállain felemelkedő burzsoázia és azon burzsoázia között, amelynek már nem volt szüksége a nép vállaira; a látszólag a koronával szemben a népet képviselő burzsoázia és azon burzsoázia között, amely valóban a koronát képviselte a néppel szemben; a magát a forradalomtól elvető burzsoázia és azon burzsoázia között, amelyet mint magot a forradalomból kivetettek.

Szerepének megfelelően a Camphausen-kormány szűzi szemérmességben a forradalommal szembeni *passzív ellenállásra* szorítkozott.

Bár elméletben elvetette a forradalmat, de a gyakorlatban csupán *berzenkedett* követeléseivel szemben és csupán *eltűrte* a régi államhatalmi szervek újjászervezését.

Eközben a burzsoázia azt hitte, hogy elérkezett arra pontra, amikor a *passzív ellenállásnak aktív támadásra* kell áttérnie. A *Camphausen*-kormány távozott, nem azért, mert ezt vagy azt a balfogást követte el, hanem azon egyszerű okból,

mert a márciusi forradalom utáni *első* kormány, mert *a márciusi forradalom kormánya* volt, és eredetének megfelelően még a népi diktátor mögé kellett rejtenie a burzsoázia képviselőjét. Ez a kétértelmű keletkezése és felemás jellege még bizonyos illendőségek, fenntartások és tapintat betartására késztette a szuverén néppel szemben, ami a burzsoázia számára terhessé vált, és amire egy második, közvetlenül a kiegyező-gyűlésből származó kormánynak már nem kellett figyelemmel lennie.

A Camphausen-kormány visszalépése ezért rejtély volt a kocsmapolitikusok előtt. E kormányt *a tett kormánya*, a *Hansemann*-kormány[118] követte, mert a burzsoázia abból a periódusból, amelyben a népet *passzívan* elárulta a koronának, át szándékozott térni arra a periódusra, amelyben a népet *aktívan* aláveti a maga, a koronával való kiegyezése folytán létrejött uralmának. *A tett kormánya* a márciusi forradalom *utáni második kormány* volt. Ez volt az egész titka.

Köln, december 29.

„Uraim! Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát!"

Ebben az öt szóban összegezte Hansemann az egész egyesült-Landtag-liberalizmust. Ez a férfiú volt a szükségképpeni feje a magából a kiegyező-gyűlésből származó kormánynak, annak a kormánynak, amelynek a néppel szembeni *passzív ellenállást* a nép elleni *tevékeny támadássá* kellett változtatnia, *a tett kormányának.*

Egyetlen porosz kormányban sem volt ennyi *polgári* név! Hansemann, Milde, Märker, Kühlwetter, Gierke! Még *von Auerswald*, ennek a kormánynak az udvarképes címkéje is, a königsbergi ellenzék liberális, azaz a burzsoáziának hódoló nemességéhez tartozott. Egyedül *Roth von Schreckenstein* képviselte a csőcselék között a régi, bürokratizált porosz feudális nemességet. *Roth von Schreckenstein*! Önmagát túlélt címe a boldogult *Hildebrand* egyik elveszett rabló- és lovagregényének![119] De *Roth von Schreckenstein* csak a polgári ékszer feudális foglalata volt. *Roth von Schreckenstein*, a polgári kormány közepette, ezt hirdette óriásbetűkkel: A porosz feudalitás, hadsereg, bürokrácia követi a porosz polgárság újonnan feltűnt csillagát. E polgárság rendelkezésére bocsátották magukat ezek a hatalmasok, és a polgárság úgy plántálja őket a trónja elé, ahogy régi címer-jelképeken medvéket plántáltak a népek urai elé. Roth von Schreckenstein csak a polgári kormány medvéje kell hogy legyen.

Június 26-án a Hansemann-kormány bemutatkozott a nemzetgyűlésnek. De csak *júliusban* kezdődik el komoly létezése. A *júniusi forradalom* volt a tett kormányának a háttere, miként a *februári forradalom* a közvetítés kormányának a háttere.

A porosz burzsoázia kiaknázta a nép ellen a párizsi burzsoáziának a párizsi proletariátus fölött aratott véres győzelmét, miként a porosz korona kiaknázta

a burzsoázia ellen a horvátok[120] véres bécsi győzelmét. A porosz burzsoáziának az osztrák november utáni vajúdásai — a *leszámolás* a porosz népnek a francia június utáni vajúdásaiért. Rövidlátó szűkkeblűségükben a német nyárspolgárok összetévesztették magukat a francia burzsoáziával. Ők nem döntöttek meg semmiféle trónt, ők nem számolták fel a feudális társadalmat, még kevésbé annak utolsó maradványát, nekik nem kellett egy maguk teremtette társadalmat fenntartaniok. Azt hitték június után, miként február után, miként a XVI. század kezdete óta, miként a XVIII. században, hogy a maguk tősgyökeres fifikusan-profitéhes módján hetvenöt százalékos profitot húzhatnak idegen munkából. Nem sejtették, hogy a francia június mögött az osztrák november, az osztrák november mögött pedig a porosz december leselkedik. Nem sejtették, hogy míg Franciaországban a trónokat romboló burzsoázia már csak egyetlenegy ellenséget látott maga előtt — a proletariátust, a koronával birokra kelő porosz burzsoáziának már csak egyetlenegy szövetségese volt — a nép. Nem mintha nem lettek volna mindkettőjüknek ellenségesen szembenálló érdekeik. De azért, mert még összekovácsolta őket *ugyanaz* az érdek egy harmadik, mindkettőjüket egyformán elnyomó hatalommal szemben.

A Hansemann-kormány *a júniusi forradalom kormányának* tekintette magát. És a nyárspolgárok minden porosz városban „tisztes republikánusokká" váltak a „vörös rablókkal" szemben — miközben nem szűntek meg derék royalisták lenni, és alkalomadtán nem vették észre, hogy a „vöröseik" — *fekete-fehér*[121] kokárdákat viseltek.

Június 26-i trónbeszédében Hansemann nem sokat teketóriázott a Camphausen-féle misztikusan ködös *„legszélesebb demokratikus alapon* nyugvó monarchiával".

„*Alkotmányos monarchia a kétkamarás rendszer alapján* és a törvényhozó hatalom közös gyakorlása mindkét kamara és a korona által" — erre a száraz formulára redukálta lelkes elődjének sejtelmes jelmondatát.

„A legszükségesebb, az új államberendezkedéssel össze nem egyeztethető viszonyok módosítása, a tulajdon megszabadítása azoktól a bilincsektől, melyek annak *előnyös felhasználását* a monarchia nagy részében megbénítják, az igazságszolgáltatás átszervezése, az adózási törvényhozás megreformálása, főként *az adómentességek eltörlése* stb." és mindenekelőtt „*az államhatalom megerősítése*, mert ez szükséges a" (polgárok által) „kivívott *szabadság* megvédéséhez a reakcióval szemben" (a szabadság kiaknázása a feudálisok érdekében) „és az anarchiával szemben" (a szabadság kiaknázása a nép érdekében) „és *a megzavart bizalom helyreállításához*" — ez volt a kormányprogram, ez volt a programja a kormányra jutott porosz burzsoáziának, amelynek *Hansemann* a klasszikus képviselője.

Az „egyesült Landtagban" Hansemann a legelkeseredettebb és a legcinikusabb ellenzője volt a bizalomnak, mert — „*Uraim! Pénzkérdésekben nem*

ismerünk tréfát!" A kormányban Hansemann első szükségességként proklamálta a „*megzavart bizalom helyreállítását*", mert — ezúttal a *néphez* fordult, miként akkor a *trónhoz* —, mert „*Uraim! Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát*!" Akkor arról a bizalomról volt szó, amely pénzt *ad*, ezúttal arról a bizalomról, amely pénzt *csinál;* ott a *feudális* bizalomról, az Istenben, királyban és hazában való alázatosan hű bizalomról, itt a *polgári* bizalomról, az adásvevésben, a tőke kamatozásában, az üzletfelek fizetőképességében való bizalomról, a kereskedelmi bizalomról; nem a hit, remény, szeretetről, hanem a *hitelről.*

„*A megzavart bizalom helyreállítása*!" Ezekkel a szavakkal Hansemann a porosz burzsoázia rögeszméjét mondta ki.

A *hitel* azon a biztonságon nyugszik, hogy a bérmunka kizsákmányolása a tőke által, a proletariátusé a burzsoázia által, a kispolgároké a nagypolgárok által a hagyományos módon tovább folytatódik. A proletariátus minden politikai megmoccanása, bármily természetű is, még ha közvetlenül a burzsoázia vezényli is, megzavarja tehát a bizalmat, a hitelt. „A megzavart bizalom helyreállítása!" tehát Hansemann szájában ezt jelentette:

Minden politikai megmoccanás elfojtása a proletariátusban és a társadalom mindazon rétegeiben, amelyeknek érdekei nem esnek egybe közvetlenül annak az osztálynak az érdekeivel, amely úgy véli, hogy az állam kormányrúdjánál áll.

Hansemann ezért szorosan „a megzavart bizalom helyreállítása" mellé helyezte „*az államhatalom megerősítését*". Csak éppen ennek az „államhatalomnak" a természetében tévedett. Azt hitte, hogy a hitelnek, a polgári bizalomnak szolgáló államhatalmat erősíti, pedig csak azt az államhatalmat erősítette, amely megköveteli és szükség esetén kartáccsal csikarja ki a bizalmat, mert nincs hitele. A polgári uralom termelési költségeivel akart fukarkodni és megterhelte a burzsoáziát azokkal a megfizethetetlen milliókkal, amelyekbe a porosz feudális uralom restaurációja kerül.

A munkásokkal szemben Hansemann nagyon szűkszavúan nyilatkozott: Van a zsebében, úgymond, egy nagyszerű gyógyír a számukra. De mielőtt elővehetné, mindenekelőtt a „megzavart bizalmat" kell helyreállítani. A bizalom helyreállításához az kell, hogy a munkásosztály felhagyjon a politizálással és az államügyekbe való beavatkozással és visszatérjen régi szokásaihoz. Ha a munkásosztály követi tanácsát, helyreáll a bizalom, akkor a titokzatos nagyszerű gyógyír mindenképpen hatásos, már csak azért is, mert már nem szükséges és már nem alkalmazható, hiszen ez esetben kiküszöbölődött a betegség, a polgári rend megzavarása. És minek gyógyír, ahol nincs betegség? De ha a nép kitart amellett, hogy a maga feje után megy — nos jó, akkor „*megerősíti*" az „államhatalmat", a rendőrséget, a hadsereget, a törvényszékeket, a bürokráciát, a nép nyakára szabadítja medvéit, hiszen a „bizalom" „pénzkérdéssé" lett, és:

„Uraim! Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát!"

Bármennyire mosolyogna is rajta Hansemann, az ő programja *becsületes* program, derék szándékú program volt.

Meg akarta erősíteni az államhatalmat, nemcsak az anarchiával, azaz a néppel szemben, meg akarta erősíteni a reakcióval, azaz a koronával és a feudális érdekekkel szemben is, amennyiben ezek megpróbálnának a pénzeszsákocskán és a *„legszükségesebben"*, azaz a burzsoázia legszerényebb politikai igényein felülkerekedni.

A tett kormánya egész összetételében már tiltakozás volt e „reakció" ellen.

Minden korábbi porosz kormány közül kivált ugyanis azzal, hogy valóságos *miniszterelnöke* a *pénzügyminiszter* volt. A porosz állam évszázadokon át a leggondosabban eltitkolta, hogy háború és belügy és külügy és egyház- és iskolaügy, sőt, a király személye körüli minisztérium és hit, remény, szeretet a profán *pénzügyeknek* van alárendelve. A tett kormánya ezt a bosszantó polgári igazságot vezérelvévé tette, a maga vezérévé téve Hansemann urat, azt a férfiút, akinek kormányprogramja, éppúgy mint ellenzéki programja ebben összegeződött:

„Uraim! Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát!"

Poroszországban a monarchia „pénzkérdéssé" lett.

Térjünk most át a tett kormányának programjáról a kormány tetteire.

Az a fenyegetés, hogy *„megerősítik az államhatalmat"* az *„anarchiával"* szemben, azaz a munkásosztállyal és a polgárságnak mindazon frakcióival szemben, amelyek nem álltak meg Hansemann úr programjánál, komolynak bizonyult. Sőt, azt mondhatnók, hogy, a répacukor- és a pálinka-adó felemelésének kivételével, ez a *reakció* az úgynevezett *anarchiával*, azaz a forradalmi mozgalommal szemben — a tett kormányának egyetlen komoly tette volt.

Egy csomó sajtópör a Landrecht[122] vagy ennek híján a Code pénal alapján, számtalan letartóztatás ugyanezen az „elégséges alapon" (Auerswald formulája), a konstábler-intézmény bevezetése Berlinben,[123] amely szerint két házra egy konstábler jutott, a rendőri beavatkozások az egyesülési szabadságba, a szoldateszka rászabadítása az elbizakodottá lett polgárokra, a polgárőrség rászabadítása az elbizakodottá lett proletárokra, a példa okából bevezetett ostromállapot — mindez még friss emlékezetben él Hansemann olimpiásza óta. Részletezésére nincs szükség.

Kühlwetter a tett kormánya törekvéseinek ezt az oldalát a következő kijelentésében foglalta össze: „Az olyan államnak, amely igen szabad akar lenni, igen nagy rendőri személyzettel kell rendelkeznie végrehajtó hatalomként", s ehhez maga Hansemann az ő állandósult széljegyzetét mormolta: „Ez lényegesen hozzá fog járulni *a bizalom helyreállításához*, a *pangó kereskedelmi tevékenység megélénkítéséhez* is."

A tett kormánya alatt „*megerősödött*" tehát az ó-porosz rendőrség, a parquet*, a bürokrácia, a hadsereg — melyek a burzsoázia *zsoldjában*, ezért ennek *szolgálatában* is álltak, vélte Hansemann. Elég az hozzá, „*megerősödött*".

A proletariátusnak és a polgári demokráciának a hangulatát viszont *egyetlen* tény jellemzi. Mivel egyes reakciósok egyes demokratákat bántalmaztak Charlottenburgban, a nép megrohamozta Berlinben a miniszterelnökség palotáját. Ennyire népszerűvé vált a tett kormánya. Másnap Hansemann indítványt tett a csoportosulások és a nyilvános gyűlések elleni törvényre. Ennyire ravaszul intrikált a reakció ellen.

A tett kormányának valóságos, megfogható, népszerű tevékenysége tehát merőben *rendőri* tevékenység volt. A proletariátusnak és a *városi* demokráciának a szemében ez a kormány és a kiegyező-gyűlés, amelynek többsége a kormányban képviselve volt, meg a porosz burzsoázia, amelynek többsége alkotta a kiegyező-gyűlés többségét, nem képviselt semmi egyebet, mint a *régi*, megint felfrissített *rendőr- és hivatalnokállamot*. Hozzájárult még az elkeseredettség a burzsoáziával szemben, mivel a burzsoázia uralmon volt és a *polgárőrségben* a rendőrség integráns részévé alakult.

Ez volt a nép szemében a „márciusi vívmány", hogy még a burzsoázia liberális urai is — *rendőri* funkciókat vállaltak. Tehát megkettőzött rendőrség!

Nem a tett kormányának tetteiből, hanem az alaptörvényekre vonatkozó javaslataiból tűnik csupán ki, hogy a „*rendőrséget*", a régi állam utolsó kifejeződését, csakis polgári érdekből „*erősítette meg*" és sarkallta tettekre.

A Hansemann-kormánynak a *községi rendtartás*, az *esküdtszékek*, a *polgárőrség-törvény* ügyében előterjesztett tervezeteiben egy vagy más formában mindig a *vagyon* a határ a *törvényes* és a *törvényen kívüli* ország között. Mindezek a törvényjavaslatok a királyi hatalomnak a legszolgalelkűbb engedményeket teszik ugyan, mert ezt az oldalt a polgári kormány a maga ártalmatlanná vált szövetségesének hitte, de kárpótlásul annál kíméletlenebbül lép előtérbe a tőkének a munka feletti uralma.

A kiegyező-gyűlés által szentesített polgárőrség-törvényt maga a burzsoázia ellen fordították, s e törvénynek kellett törvényes ürügyül szolgálnia a burzsoázia lefegyverzéséhez. A burzsoázia elképzelése szerint persze csak a községi rendtartás kibocsátása és az alkotmány kihirdetése után, azaz uralmának megszilárdítása után lépett volna hatályba. Azok a tapasztalatok, amelyekre a porosz burzsoázia a polgárőrség-törvénnyel szert tett, hozzájárulhatnak felvilágosításához; megláthatja ezekből, hogy egyelőre mindazt, amit a nép ellen vél tenni, csakis önmaga ellen teszi.

A nép számára tehát a Hansemann-kormány *gyakorlatilag* az ó-porosz

* — ügyészség — *Szerk.*

rendőrporoszlóskodásban összegeződött, *elméletileg* pedig a burzsoák és nem-burzsoák közötti *belga* mintájú sértő megkülönböztetésekben.[124]

Térjünk át a kormányprogram másik részére, *a reakcióval szembeni anarchiára.*

Ezen oldal tekintetében a kormány inkább jámbor óhajokat mutathat fel, mint tetteket.

A jámbor *polgári* óhajokhoz tartozik a kincstári birtokok parcellánkénti eladása magántulajdonosoknak, a bankintézmény kiszolgáltatása a szabad konkurrenciának, a Seehandlung[125] átváltoztatása magánintézménnyé stb.

A tett kormányának az volt a balszerencséje, hogy a feudális párt ellen intézett összes gazdasági támadásai a *kényszerkölcsön* égisze alatt lépnek színre, és reform-kísérleteit egyáltalában a nép csupán a megerősített „államhatalom" kasszájának megtöltésére szolgáló pénzügyi kisegítő eszköznek tekintette. Hansemann így gyűlöletet aratott az egyik pártnál, anélkül hogy elismerést aratott volna a másiknál. És nem tagadható, hogy csak ott kockáztatott meg komolyabb támadást a feudális kiváltságok ellen, ahol a pénzügyminiszterhez legközelebb álló *„pénzkérdés"*, ahol *a pénzügyminisztérium értelmében vett pénzkérdés* feltolakodott. És ebben a szűkkeblű értelemben kiáltotta oda a feudálisoknak:

„Uraim! Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát!" Ily módon még a feudálisok ellen irányuló pozitív polgári törekvéseinek is ugyanaz a rendőri színezetük volt, mint *„a kereskedelmi tevékenység megélénkítésére"* hozott negatív rendszabályainak. A *rendőrség* ugyanis a politikai gazdaságtan nyelvén *fiskus.* A répacukor- és a pálinka-adó felemelése, amelyet Hansemann a nemzetgyűlésben keresztülvitt és törvénnyé emelt, felháborította az Istennel a királyért és hazáért lelkesedő pénzeszsákokat Sziléziában, a Markokban, Szászországban, Kelet- és Nyugat-Poroszországban stb. De miközben ez a rendszabály felidézte az ipari földbirtokosok dühét az ó-porosz tartományokban, ugyanakkora elégedetlenséget keltett a Rajna-tartomány polgári pálinkaégetői körében is, akik úgy látták, hogy az ó-porosz tartományokkal szemben ezáltal még kedvezőtlenebb konkurrencia-feltételek közé kerültek. És, hogy beteljen a mérték, e rendszabály elkeserítette a régi tartományok munkásosztályát, amelynek nem jelentett és nem jelenthetett semmi mást, mint: *egy nélkülözhetetlen létfenntartási eszköz megdrágulását.* Semmi más nem maradt tehát ebből a rendszabályból, mint a „megerősített államhatalom" kasszájának megtöltése! És ez a példa elegendő, mert — ez a tett kormányának egyetlen olyan tette a feudálisok ellen, amely *valóban* tetté, az egyetlen ilyen irányú törvényjavaslat, amely valóban törvénnyé lett.

Hansemann-nak az osztályadó- és *földadó-mentesítések megszüntetésére* vonatkozó „javaslatai", csakúgy mint jövedelmi adó-tervezete nagy tarantellatáncot idézett elő az „Isten, király és haza" földesúri rajongóinak körében.

Kikiáltották Hansemannt — *kommunistának*, és nevének említésekor a porosz kereszteslovag még ma is háromszor keresztet vet. E névnek olyan a csengése számára, mint Fra Diavolóé[126]. A földadómentesítés megszüntetése, az egyetlen jelentős rendszabály, amelyet a kiegyező-gyűlés dicsősége idején egy porosz miniszter javasolt, meghiúsult *a baloldal elvi korlátoltságán*. És maga Hansemann tette ezt a korlátoltságot jogosulttá. Minek tárt volna fel a baloldal a „*megerősített államhatalom*" kormányának újabb pénzügyi segélyforrásokat az alkotmány összefabrikálása, az alkotmányra való felesküvés előtt?

A par excellence* polgári kormány olyan balszerencsés volt, hogy legradikálisabb rendszabályát a kiegyező-gyűlés radikális tagjainak kellett megbénítaniok. Olyan szegényes volt, hogy a feudalitás elleni egész keresztes hadjárata egy minden osztály előtt egyformán gyűlöletes *adóemelésbe* torkollt, és hogy egész pénzügyi éleselméjűsége egy *kényszerkölcsönben* vetélt el. Két olyan rendszabály, amelyek végül is csak az *ellenforradalomnak* szereztek *szubszidiumokat maga a burzsoázia ellen folytatott hadjáratához*. De a *feudálisok* meggyőződtek a *polgári* kormány „rosszakaratú" szándékairól. Ily módon a porosz burzsoáziának még a feudalizmus elleni pénzügyi harcában is megmutatkozott, hogy népszerűtlen tehetetlenségében *pénzt* is csak *önmaga ellen* tudott behajtani, és — *Uraim*! *Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát*!

Ahogyan a polgári kormánynak sikerült a városi proletariátust, a polgári demokráciát és a feudálisokat egyaránt elkeserítenie maga ellen, ugyanúgy el tudta magától idegeníteni és ellenségévé tenni még a feudalizmus által leigázott *parasztosztályt* is, amiben a *kiegyező-gyűlés* a legbuzgóbban támogatta. Egyáltalán, ne feledkezzünk meg arról, hogy élettartama felében ez a gyűlés a Hansemann-kormányban találta meg hozzáillő képviselőjét, és hogy a mai polgári mártírok Hansemann tegnapi uszályhordozói voltak.

Az a tervezet, melyet Hansemann alatt Patow a feudális terhektől való mentesítésre benyújtott[127] (lásd erre vonatkozó korábbi bírálatunkat**), a legsiralmasabb tákolmány volt, mely egyesítette a feudális kiváltságok — az „új államberendezkedéssel összeférhetetlen viszonyok" — eltörlésére irányuló tehetetlen polgári vágyat ama polgári félelemmel, hogy bármiféle tulajdonhoz forradalmi módon hozzányúljon. A siralmas, szorongó, szűkkeblű önzés olyan mértékben elvakította a porosz burzsoáziát, hogy *szükségszerű szövetségesét* — a *parasztosztályt* — eltaszította magától.

Június 3-án *Hanow* képviselő azt javasolta, „hogy mindazokat a tárgyalásokat, amelyek a földesúri-paraszti viszonyok tisztázása és a szolgálatmegváltások tárgyában folyamatban vannak, az egyik fél javaslatára azonnal szüntes-

* — kiváltképp; sajátképp — *Szerk.*

** *Vö. Marx és Engels Művei. 5. köt. 97—98., 264—269., 295—299. old.* — *Szerk.*

sék be, amíg e tárgyról egy új, méltányos alapelvekre épülő törvény kibocsátásra nem kerül".

És csak *szeptember végén*, tehát négy hónappal később, a Pfuel-kormány alatt fogadta el a kiegyező-gyűlés a folyamatban levő földesúri-paraszti tárgyalások beszüntetésére vonatkozó törvénytervezetet, azután, hogy az összes liberális módosítványokat elvetette és megmaradt „a folyó szolgáltatások ideiglenes megállapításának fenntartása" valamint „a vitás úrbéreknek és a hátralékoknak behajtása" mellett.

A kiegyező-gyűlés, ha nem tévedünk, *augusztusban* azt tartotta, hogy *Nenstielnek „a robotszolgáltatások azonnali megszüntetésére* vonatkozó javaslata *nem sürgős*" — és a parasztoknak sürgősnek kellett volna tartaniok azt, hogy ugyanazért a kiegyező-gyűlésért verekedjenek, amely őket a márciusban kivívott tényleges állapotukhoz képest visszavetette?

A francia burzsoázia a parasztok felszabadításával kezdte. A parasztok segítségével hódította meg Európát. A porosz burzsoázia annyira foglya volt a maga *legszűkebb*, legközelebbfekvő érdekeinek, hogy még ezt a szövetségest is eljátszotta és eszközzé tette a feudális reakció kezében.

A polgárkormány feloszlatásának *hivatalos* története ismeretes.

E kormány szárnyai alatt az „államhatalom" olyannyira „megerősödött", a nép energiája olyannyira el volt fojtva, hogy a dioszkuroszoknak[128], Hansemann—Kühlwetternek, már július 15-én az igazgatási hivatalnokok, különösképpen a kerületi főnökök reakciós üzelmei ellen irányuló intelmet kellett kibocsátaniok a monarchia valamennyi kormányzati prezidenséhez, hogy később a kiegyező-gyűlés mellett egy másik gyűlés is ülésezett Berlinben, *„a nemesség és a nagy földbirtokosok gyűlése"* kiváltságaik *„megvédésére"*,[129] s hogy végül a berlini úgynevezett nemzetgyűléssel szemben szeptember 4-én Oberlausitzben összeült egy a középkorból örökölt „kommunális Landtag[130] a földbirtok fenyegetett tulajdonjogainak megóvására".

Az az energia, amelyet a kormány és az úgynevezett nemzetgyűlés ezekkel a mind fenyegetőbbekké váló ellenforradalmi tünetekkel szemben latba vetett, megfelelő módon papiros-intelmekben nyilvánult meg. Szuronyai, golyói, börtönei és poroszlói a polgárkormánynak csak a nép számára voltak *„a megzavart bizalom helyreállítására és a kereskedelmi tevékenység megélénkítésére"*.

A *schweidnitzi* események, amikor a szoldateszka a polgárőrség elleni orvtámadással közvetlenül a burzsoáziát gyilkolta, végre felébresztették a nemzetgyűlést apátiájából. Augusztus 9-én hőstettre szánta rá magát, a Stein—Schultze-féle hadparancsra[131], amelyben a végső kényszerítőeszköz a porosz tisztek *jóérzésére* való apellálás volt. Micsoda kényszerítőeszköz! Vajon a royalista becsület nem tiltotta-e meg a tiszteknek, hogy a polgári becsületre hallgassanak?

Egy hónappal a Stein—Schultze féle hadparancs elfogadása után, *szeptember 7-én*, a nemzetgyűlés megint határozatba hozta, hogy határozata valóságos határozat, és hogy a miniszteréknek azt végre kell hajtaniok. Hansemann vonakodott, és szeptember 11-én lemondott, miután előzőleg kinevezte önmagát bankigazgatóvá 6000 tallér évi fizetéssel, mert — *Uraim! Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát!* Végül *szeptember 25-én* a kiegyező-gyűlés hálásan elfogadta *Pfuel* szájából a Stein—Schultze-féle hadparancs teljesen letompított elismerő-formuláját, bár ez a hadparancs időközben a párhuzamosan futó Wrangel-féle hadparancs[132] és a Berlin körüli csapatösszevonások folytán *rossz tréfává* alacsonyodott.

Csak végig kell pillantanunk ezeken az imént közölt dátumokon meg a Stein—Schultze-féle hadparancs történetén, és meggyőződünk arról, hogy nem ama hadparancs volt Hansemann lemondásának *valódi* oka. Hansemann, aki nem rettent vissza a forradalom elismerésétől, visszarettent volna ama papiros-proklamációtól? Hansemann, aki a tárcát mindannyiszor újra felemelte, valahányszor az kiesett kezéből, ezúttal jóemberi ingerültségből ott hagyta volna kiárusításra a miniszteri padon? Nem, a mi Hansemannunk nem álmodozó! Hansemannt egyszerűen lóvá tették, aminthogy egyáltalában a lóvá tett burzsoáziát képviselte. Elhitették vele, hogy a korona semmi körülmények között sem fogja elejteni. Elveszejtették vele népszerűségének utolsó látszatát, hogy végül feláldozhassák a parlagi junkerok nehezteléseinek és megszabadulhassanak a polgári gyámkodástól. Ezenfelül az Oroszországgal és Ausztriával megbeszélt hadjárat terve azt követelte, hogy a kabinet élére a kiegyező-gyűlésen kívül álló, a kamarilla által kinevezett tábornok kerüljön. A polgárkormány alatt a régi „államhatalom" eléggé „megerősödött" ahhoz, hogy megkockáztathassa ezt a coup-t*.

Pfuel csalódást keltett. A horvátok bécsi győzelme még egy Brandenburgot is használható eszközzé tett.

A Brandenburg-kormány alatt a kiegyező-gyűlést gyalázatosan szétkergették, rászedték, kigúnyolták, megalázták, üldözték, és a *nép* a döntő pillanatban *közömbös* maradt. A gyűlés *veresége a porosz burzsoáziának*, a *konstitucionalistáknak* a *veresége* volt, tehát *a demokrata párt győzelme*, bármilyen drágán kellett is ezt a győzelmet megfizetnie.

Hát az *oktrojált* alkotmány?

Egykor arról volt szó, hogy sohasem fog egy „darab papír" a király és az *ő* népe közé furakodni.[133] Most arról van szó: *Csak egy darab papír* furakodjék a király és az *ő* népe közé. Poroszország *valódi* alkotmánya az — *ostromállapot*. Az oktrojált francia alkotmánynak csak egyetlen 14.§-a volt,

* — csínyt — *Szerk.*

amely megszüntette ezt az alkotmányt.[134] Az oktrojált porosz alkotmánynak mindegyik paragrafusa egy-egy 14. §.

A korona ezzel az alkotmánnyal új kiváltságokat oktrojál — tudniillik *önmagának.*

Engedélyezi önmagának, hogy a kamarákat in indefinitum* feloszlassa. Engedélyezi a miniszereknek, hogy a közbeeső időben tetszés szerinti törvényeket bocsássanak ki (a tulajdonról stb. is). Engedélyezi a képviselőknek, hogy ezért bevádolják a minisztereket, kockáztatva azt, hogy ostromállapotban „belső ellenségeknek" nyilváníttatnak. Végül engedélyezi önmagának, hogy ha tavasszal az ellenforradalom részvényei jól állnak, akkor ennek e levegőben lebegő *„darab papírnak"* a helyébe egy a középkori rendi megkülönböztetésekből *organikusan* kisarjadó keresztény-germán Magna Chartát[135] állítson, vagy pedig az alkotmányosdit egyáltalában feladja. A burzsoázia konzervatív része még ez utóbbi esetben is összekulcsolná kezét és így fohászkodna:

Az Úr adta, az Úr vette el. Áldott legyen az Úrnak neve![136]

A porosz polgárságnak, mint egyáltalán a német polgárságnak a története márciustól decemberig azt bizonyítja, hogy Németországban egy tiszta *polgári forradalom* és a *burzsoá-uralomnak* az *alkotmányos monarchia* formájában való megalapítása lehetetlen, hogy csakis a feudális abszolutista ellenforradalom vagy pedig a *szociálrepublikánus forradalom* lehetséges.

De hogy maga a burzsoázia életképes részének is megint fel kell ébrednie apátiájából, arról kezeskedik nekünk mindenekelőtt az az *óriásszámla*, amelylyel az ellenforradalom tavasszal meg fogja őt lepni, és — mint Hansemannunk olyan elmésen mondja:

Uraim! Pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát!

1848. december 9., 11., 15., 29.
Marx és Engels Művei. 6. köt.
1962. 95—116. old.

A MAGYAR HARC[137]

Köln, január. Miközben Itáliában már megkezdődik az első visszacsapás a tavaly nyári és őszi ellenforradalom ellen, a magyar rónákon most fejeződik be az utolsó elnyomó harc a közvetlenül a februári forradalomból eredő mozgalom ellen. Az új olasz mozgalom az 1849-es mozgalom előjátéka, a magyarok elleni háború az 1848-as mozgalom utójátéka. Valószínű, hogy ez az utójáték még a titokban készülődő új drámába is át fog húzódni.

Heroikus az utójáték is, akárcsak a 48-as forradalmi tragédia első, gyorsan pergő jelenetei, akárcsak Párizs és Bécs eleste, jólesően heroikus azok után a részint lanyha, részint kicsinyes közjátékok után, amelyek június és október között zajlottak le. 1848 utolsó felvonása a *terrorizmuson* keresztül megy át 1849 első felvonásába.

Az 1848-as forradalmi mozgalomban először, 1793 óta először meri megtenni egy nép, amelyet körülzárt az ellenforradalmi túlerő, hogy a gyáva ellenforradalmi dühvel a forradalmi szenvedélyt, a terreur blanche-sal a terreur rouge-t* állítsa szembe. Hosszú idő óta először találkozunk egy valóban forradalmi jellemmel, egy olyan férfiúval, aki népe nevében fel meri venni az élethalálharc kesztyűjét, aki nemzete számára Danton és Carnot egy személyben, s ez a férfiú — *Kossuth Lajos*.

A túlerő iszonyatos. 4 millió magyar ellen egész Ausztria, 16 millió fanatizált szlávval az élen.

A tömeges felkelés, a nemzeti fegyvergyártás, az asszignáták, a gyors leszámolás mindenkivel, aki gátolja a forradalmi mozgalmat, a permanenciában levő forradalom, egyszóval a dicső 1793-as esztendő összes fő vonásai ismét fellelhetők a Kossuth által felfegyverzett, megszervezett, fellelkesített Magyarországon. Ez a forradalmi szervezet, amelynek úgyszólván 24 órán belül készen kell állnia, ha elbukni nem akar, ez hiányzott Bécsben, különben Windischgrätz sohasem hatolt volna be oda. Meglátjuk, hogy e forradalmi szervezet ellenére behatol-e Magyarországra.

* — a fehér terrorral a vörös terrort — *Szerk.*

Vegyük szemügyre közelebbről a harcot és a harcoló feleket.

Az osztrák monarchia abból a kísérletből jött létre, hogy Németországot ugyanolyan módon egyesítsék egyetlen monarchiává, ahogy azt Franciaországban a francia királyok XI. Lajosig végrehajtották. A kísérlet megfeneklett mind a németek, mind az osztrákok szánalmas provinciális korlátoltságán és a Habsburg-ház ennek megfelelő szatócsszellemén. Egész Németország helyett a Habsburgok csak azokat a délnémet tartományokat kapták meg, amelyek közvetlen harcban álltak egyes szláv törzsekkel, vagy amelyekben egy német feudális nemesség és egy német polgárság leigázott szláv törzsek fölött együttesen uralkodott. Mindkét esetben minden egyes tartomány németjeinek szükségük volt külső támogatásra. Ilyen támogatáshoz a szlávok elleni egyesülés által jutottak, ez az egyesülés pedig a kérdéses tartományoknak a Habsburg-jogar alatti egyesítésével jött létre.

Így keletkezett Német-Ausztria. Elég bármely kézikönyvben elolvasnunk, hogy az osztrák monarchia hogyan jött létre, hogyan bomlott fel ismét és hogyan jött létre megint — folyvást a szlávokkal való harcban —, hogy meglássuk, milyen helytálló ez a fejtegetés.

Német-Ausztriával határos Magyarország. Magyarországon a magyarok ugyanazt a harcot vívták, mint a németek Német-Ausztriában. Az Ausztriai Főhercegségben és Stájerországban a szláv barbárok között előretolt német ék kezet nyújtott a Lajta melletti, ugyancsak szláv barbárok között előretolt magyar éknek. Ahogy a német nemesség délen és északon, Csehországban, Morvaországban, Karintiában és Krajnában uralma alatt tartott és germanizált szláv törzseket, belesodorva őket ezzel az európai mozgalomba, ugyanúgy tartott uralma alatt a magyar nemesség ugyancsak szláv törzseket délen és északon, Horvátországban, Szlavóniában és a Kárpátok vidékén. Mindkettőjük érdekei azonosak, mindkettőjük ellenfelei természetes szövetségesek voltak. A magyarok és az ausztriai németek szövetsége szükségszerűség volt. Hogy ez a szövetség felbonthatatlanná váljék, ahhoz már csak egy nagy tény, egy mindkettőjük ellen irányuló hatalmas támadás hiányzott. Ez a tény bekövetkezett, amikor a törökök meghódították a bizánci birodalmat. A törökök Magyarországot, másodsorban pedig Bécset fenyegették, és Magyarország évszázadokra felbonthatatlanul odakerült a Habsburg-házhoz.

Ám mindkettőjük közös ellenfelei lassacskán meggyöngültek. A török birodalom tehetetlenné vált, és a szlávoknak már nem futotta erejükből, hogy felkeljenek a magyarok és a németek ellen. Sőt, a szláv országokban uralkodó német és magyar nemesség egy része szláv nemzetiséget vett fel, s ezzel maguk a szláv nemzetek érdekeltté lettek annak a monarchiának a fenntartásában, amelynek inkább a nemességet kellett védelmeznie, éspedig a kifejlődő német és magyar polgársággal szemben. A nemzeti ellentétek eltűntek, és a Habsburg-ház más politikához folyamodott. Ugyanaz a Habsburg-ház, amely a német nyárspol-

gárság vállán kapaszkodott fel a német császári trónra, bármely más dinasztiánál határozottabban a feudális nemesség képviselőjévé lett a polgársággal szemben.

Ebben a szellemben vett részt Ausztria Lengyelország felosztásában. A galíciai nagy sztaroszták[138] és vajdák, a Potockiak, Lubomirskiak meg Czartoryskiak elárulták Lengyelországot Ausztriának, és a leghűségesebb támaszaivá lettek a Habsburg-háznak, amely ennek fejében biztosította vagyonukat a köznemesség és a polgárság támadásaival szemben.

Ám a városok polgársága egyre nagyobb gazdagságra és befolyásra tett szert, és az iparral párhuzamosan előrehaladó mezőgazdaság megváltozott helyzetbe juttatta a parasztokat a földesurakkal szemben. A polgároknak és a parasztoknak a nemesség elleni mozgalma egyre fenyegetőbbé vált. S minthogy a parasztok mozgalma — a parasztok mindenütt a nemzeti és helyi korlátoltság hordozói lévén — szükségszerűen helyi és nemzeti, ezért vele egyidejűleg ismét fellángoltak a régi nemzeti harcok.

Így álltak a dolgok, amikor Metternich megalkotta a maga mesterművét. A legesleghatalmasabb feudális bárók kivételével az egész nemességet megfosztotta minden befolyástól az államvezetésben. A burzsoáziát azzal fosztotta meg erejétől, hogy megnyerte magának a leghatalmasabb pénzbárókat — ezt meg is kellett tennie, a pénzügyek rákényszerítették. Így aztán a feudálisoknak és a pénzembereknek legfelső rétegére, valamint a bürokráciára és a hadseregre támaszkodva, összes vetélytársai közül ő érte el a legtökéletesebben az abszolút monarchia eszményét. Minden egyes nemzet polgárait és parasztjait úgy a nemzetnek a nemessége és minden más nemzetnek a parasztjai által, minden egyes nemzet nemességét pedig a tulajdon nemzete polgáraitól és parasztjaitól való félelem által tartotta féken. A különböző osztályérdekek, nemzeti korlátoltságok és helyi előítéletek, bármennyire bonyolultak voltak is, kölcsönösen tökéletesen sakkban tartották egymást, és Metternichnek, e vén zsiványnak teljesen szabad mozgást tettek lehetővé. Hogy mennyire vitte a népek egymás ellen uszításában, azt a galíciai mészárlások bizonyítják, ahol Metternich a parasztok érdekében indított lengyel demokratikus mozgalmat magukkal a vallásilag és nemzetileg fanatizált rutén[139] parasztokkal fojtatta el.[140]

Az 1848-as év Ausztriában először a legszörnyűbb zűrzavart keltette, mert egy pillanatra szabadon engedte mindezeket a különböző törzseket, amelyeket Metternich addig egymással igáztatott le. Németek, magyarok, csehek, lengyelek, morvák, szlovákok, horvátok, ruténok, románok, illírek[141], szerbek összeütközésbe kerültek egymással, miközben mindezeken a nemzeteken belül az egyes osztályok szintén harcban álltak egymással. De ez a zűrzavar hamarosan rendszereződött. A harcolók két nagy hadi táborra oszlottak; az egyik oldalon, a forradalom oldalán, a németek, a lengyelek és a magyarok; az ellenforradalom oldalán pedig a többiek, a lengyelek kivételével az összes szlávok, a románok meg az erdélyi szászok.

Honnan van ez a nemzetek szerinti elkülönülés, milyen tényeken alapul?

Ez az elkülönülés megfelel a szóbanforgó törzsek egész eddigi történetének. Ez mindezeknek a nagy és kis nemzeteknek az élete vagy halála feletti döntés kezdete.

Ezt bizonyítja Ausztria egész korábbi története mind a mai napig, és az 1848-as év is ezt igazolta. Ausztria összes nemzetei és nemzetecskéi között csak három van, amelyek a haladás hordozói voltak, amelyek aktívan belenyúltak a történelembe, amelyek még most is életképesek — a *németek*, a *lengyelek*, a *magyarok*. Ezért forradalmiak most.

Valamennyi többi nagy és kis törzsnek és népnek egyelőre az a rendeltetése, hogy letűnjön a forradalmi világviharban. Ezért ellenforradalmiak most.

Ami a *lengyeleket* illeti, utalunk a frankfurti lengyel vitáról szóló cikkünkre.* Forradalmi szellemük megfékezésére már Metternich a ruténokhoz fordult, egy olyan törzshöz, amely a lengyelektől a némiképp eltérő nyelvjárás és különösen a görög vallás folytán különbözik, s amely ősidők óta Lengyelországhoz tartozott, ám csak Metternichtől tudta meg, hogy a lengyelek az elnyomói. Mintha a régi Lengyelországban nem nyomták volna el magukat a lengyeleket éppen úgy, mint a ruténokat, mintha osztrák uralom alatt közös elnyomójuk nem Metternich lett volna!

Ennyit a lengyelekről meg a ruténokról, akik egyébként történelmüknél és földrajzi helyzetüknél fogva annyira különválnak a tulajdonképpeni Ausztriától, hogy mindenekelőtt őket kellett kiiktatnunk, hogy eligazodhassunk az egyéb népkavarodásban.

De előbb még jegyezzük meg azt, hogy a lengyelek nagy politikai áttekintését és igazi forradalmi érzékét árulja el, hogy most régi ellenségeikkel, a németekkel és a magyarokkal szövetségben a pánszláv ellenforradalom ellen lépnek fel. Egy olyan szláv nép, amelynek kedvesebb a szabadsága, mint a szlávsága, már csak ezzel is bebizonyítja életképességét, már ezzel is biztosítja jövőjét.

Most pedig térjünk rá a tulajdonképpeni Ausztriára.

Ausztria — az Elba felső völgye és a Közép-Duna vidéke a Szudétáktól és a Kárpátoktól délre — a korai középkorban kizárólag szlávok lakta föld. Ezek a szlávok nyelv és szokások tekintetében ugyanahhoz a törzshöz tartoznak, mint Törökország szlávjai, a szerbek, a bosnyákok, a bolgárok és a trákiai és makedóniai szlávok, vagyis a lengyelekkel és oroszokkal szemben délszlávnak nevezett törzshöz. E rokon szláv törzseken kívül a Fekete-tengertől a Cseherdőig és a Tiroli Alpokig húzódó roppant területet csak a Balkán déli részén lakták még itt-ott görögök, az Al-Duna vidékén pedig szétszórt, románul beszélő vlachok.

* *Vö. Marx és Engels Művei. 5. köt. 304—347. old. — Szerk.*

E közé a tömör szláv tömeg közé nyomultak be ékalakban nyugatról a németek, keletről a magyarok. A német elem meghódította Csehország nyugati felét, és a Duna mindkét oldalán egészen a Lajtán túlig hatolt előre. Az Ausztriai Főhercegség, Morvaország egy része, Stájerország legnagyobb része germanizáltatott és így elválasztotta a cseheket és a morvákat a karintiaiaktól és a krajnaiaktól. Erdélyt meg Közép-Magyarországot egészen a német határig szintén teljesen megtisztították a szlávoktól, és ezt a területet a magyarok foglalták el, akik itt elválasztották a szlovákokat és (északon) egyes rutén vidékeket a szerbektől, horvátoktól, szlavóniaiaktól[142], s mindezeket a népeket uralmuk alá hajtották. Végül a törökök, a bizánciak példájára, leigázták a Dunától és a Szávától délre élő szlávokat, és a délszlávok örökre eljátszották történelmi szerepüket.

A délszlávoknak az utolsó kísérlete, hogy önállóan belenyúljanak a történelembe, a huszita háború volt, egy cseh nemzeti parasztháboru, amelyet vallási zászló alatt a német nemesség és a német császári főhatalom ellen vívtak. A kísérlet meghiúsult, és a csehek azóta szakadatlanul a német birodalom uszályába vannak bilincselve.

Legyőzőik ellenben, a németek meg a magyarok átvették a történelmi kezdeményezést a Duna-vidéken. A németek és különösen a magyarok nélkül a délszlávok eltörökösödtek volna, ahogy egy részük valóban eltörökösödött — sőt mohamedánokká lettek volna, ahogy a szláv bosnyákok még ma is azok. És ez olyan szolgálat, amelyet az ausztriai délszlávok még azzal sem fizetnek meg túl drágán, ha nemzetiségüket a némettel vagy a magyarral cserélik fel.

A XV. és XVI. századi török inváziő a VIII. századi arab inváziő második kiadása volt. Martell Károly győzelmét[143] újra és újra kivívták Bécs falai alatt és a magyar rónákon. Mint annak idején Poitiers-nál, mint később a mongol betöréskor Wahlstattnál[144], itt megint az egész európai fejlődés forgott veszélyben. És amikor ennek megmentéséről volt szó, mit számíthatott néhány régesrégen széthullott, tehetetlenné vált nemzetiség, mint az ausztriai szlávok, akiket egy füst alatt ugyancsak megmentettek?

E külső helyzetnek felelt meg a belső is. Az előrehajtó osztály, a mozgás hordozója, a polgárság, mindenütt német vagy magyar volt. A szlávok nehezen, a délszlávok pedig csak egészen szórványosan tudtak szert tenni nemzeti polgárságra. És a polgársággal együtt az ipari hatalom, a tőke is német, ill. magyar volt, német műveltség fejlődött ki, a szlávok intellektuálisan is a németek fennhatósága alá kerültek, még Horvátországban is. Ugyanez történt, csak később és ezért kisebb mértékben Magyarországon, ahol a magyarok a németekkel együtt vették át az intellektuális és kereskedelmi vezetést. A magyarországi németek azonban, jóllehet a német nyelvet megtartották, érzület, jellem és szokások tekintetében igazi magyarokká lettek. Csak az újonnan behozott paraszt-telepesek, a zsidók és az erdélyi szászok alkotnak kivételt és ragasz-

kodnak mereven egy abszurd nemzetiség megtartásához egy idegen ország kellős közepén.

És ha a magyarok a civilizációban némileg elmaradtak is a német-osztrákok mögött, ezt politikai tevékenységükkel a legutóbbi időben ragyogóan pótolták. 1830 és 1848 között egymagában Magyarországon több politikai élet volt, mint egész Németországban, a régi magyar berendezkedés feudális formáit jobban kiaknázták a demokrácia érdekében, mint a németek a délnémet alkotmányok modern formáit. És ki állott itt a mozgalom élén? A magyarok. Ki támogatta az osztrák reakciót? A horvátok és a szlavóniaiak.

Ezzel a magyar mozgalommal szemben, valamint az újjáéledő németországi politikai mozgalommal szemben alapítottak az ausztriai szlávok egy Sonderbundot[145]: a *pánszlávizmust*.[146]

A pánszlávizmus nem Oroszországban vagy Lengyelországban keletkezett, hanem Prágában meg Zágrábban. A pánszlávizmus Ausztria és másodsorban Törökország összes kis szláv nemzeteinek és nemzetecskéinek a szövetsége az ausztriai németek, a magyarok és esetleg a törökök elleni harcra. A törökök csak esetlegesen jönnek számba, és mint szintén egészen lesüllyedt nemzet, egészen el is hanyagolhatók. A pánszlávizmus, alaptendenciáját tekintve, Ausztria forradalmi elemei ellen irányul, és ezért eleve reakciós.

A pánszlávizmus ezt a reakciós tendenciát nyomban kettős árulással bizonyította be: feláldozta az egyetlen szláv nemzetet, amely mostanáig forradalmi módon lépett fel, a *lengyeleket*, a maga kicsinyes nemzeti korlátoltságainak, önmagát és Lengyelországot pedig *eladta az orosz cárnak*.

A pánszlávizmus közvetlen célja egy szláv birodalom létrehozása az Érchegységtől és a Kárpátoktól le a Fekete-, az Égei- és az Adriai-tengerig orosz fennhatóság alatt; olyan birodalomé, amely a német, olasz, magyar, román, török, görög és albán nyelven kívül még vagy egy tucat szláv nyelvet és fő nyelvjárást foglalna magába. Mindez nem azon elemek által összetartva, amelyek eddig Ausztriát összetartották és fejlesztették, hanem a szlávság mint elvont tulajdonság és az úgynevezett szláv nyelv által, amely csakugyan közös a lakosság többségénél. De hol létezik ez a szlávság másutt, mint néhány ideológus fejében, hol létezik a „szláv nyelv" másutt, mint Palacký, Gaj és társai urak képzeletében és megközelítőleg az orosz egyház ószláv litániájában, amelyet már egyetlen szláv sem ért meg? A valóságban mindezek a népek a civilizáció legkülönbözőbb szintjén állnak, kezdve Csehországnak (a *németek* által) meglehetősen magas fokra fejlesztett modern iparától és műveltségétől egészen a horvátok és bolgárok szinte nomád barbárságáig, s a valóságban ezért mindezeknek a nemzeteknek a legellentétesebb érdekeik vannak. A valóságban e tíz-tizenkét nemzet szláv nyelve mindmegannyi többnyire egymás számára érthetetlen nyelvjárásból áll, amelyek még különböző fő törzsekre (cseh, illír, szerb, bolgár) is visszavezethetők, s amelyek mindenféle irodalom teljes el-

hanyagolása és e népek többségének nyersesége miatt puszta tájszólássá váltak, s irodalmi nyelvként kevés kivétellel mindig egy *idegen* nem-szláv nyelv állt fölöttük. A pánszláv egység tehát vagy puszta ábránd, vagy pedig — *az orosz kancsuka.*

És mely nemzetek álljanak e nagy szláv birodalom élére? Éppen ugyanazok, amelyek ezer esztendő óta szét vannak szóródva, szét vannak forgácsolódva, amelyekre más, nem-szláv népek *erőltették rá* élet- és fejlődésképes elemek befogadását, amelyeket nem-szláv népek győzelmes fegyverei mentettek meg a török barbárságban való alámerüléstől, kicsiny, mindenütt egymástól elválasztott, tehetetlen, nemzeti erejüktől megfosztott, néhány ezertől nem egészen két millió főig terjedő törzsek! Úgy legyöngültek, hogy például az a törzs, amely a középkorban a legerősebb és legfélelmetesebb volt, a bolgárok, most Törökországban már csak szelídségükről meg vajszívűségükről ismeretesek és azt tartják dicsőségüknek, hogy magukat dobr hrisztijaninnak, jó kereszténynek nevezik! Hol van egyetlenegy is ezekből a törzsekből, a cseheket és a szerbeket sem kivéve, amelynek a népben élő és a legapróbb lokális harcokon túlmenő nemzeti történelmi hagyománya lenne?

A pánszlávizmus ideje a VIII. és IX. században volt, amikor a délszlávok még egész Magyarországot és Ausztriát birtokolták és Bizáncot fenyegették. Ha akkor nem tudtak a német és magyar inváziónak ellenállni, ha nem tudták függetlenségüket elnyerni és tartós birodalmat alakítani, még akkor sem, amikor mindkét ellenségük, a magyarok és németek egymást marcangolták, hogyan akarják ezt most, ezeréves leigázás és elnemzetietlenedés után?

Nincs olyan ország Európában, amelynek ne lennének valamelyik zugában egy vagy több nép romjai, egy korábbi lakosság maradványai, háttérbe szorítva és leigázva attól a nemzettől, amely később a történelmi fejlődés hordozójává lett. Ezek a *népmorzsák*, egy a történelem menetétől, mint Hegel mondja,[147] könyörtelenül eltiport nemzet maradékai, mindenkor az ellenforradalom fanatikus hordozóivá lesznek, és teljes kiirtásukig vagy elnemzetietlenedésükig azok is maradnak, ahogy egyáltalában már egész létezésük tiltakozás egy nagy történelmi forradalom ellen.

Ilyenek Skóciában a gaelok, 1640 és 1745 között a Stuartok támaszai.

Ilyenek Franciaországban a bretonok, 1792 és 1800 között a Bourbonok támaszai.

Ilyenek Spanyolországban a baszkok, Don Carlos támaszai.

Ilyenek Ausztriában a pánszlávista *délszlávok*, akik nem egyebek, mint egy felette zavaros *ezeréves fejlődésből* kikerült *népmorzsa.* Hogy ez a szintén felette zavaros népmorzsa a maga üdvét csakis az egész európai mozgalom visszafelé fordulásában látja, mert annak az ő számára nem nyugatról kelet felé, hanem keletről nyugat felé kellene haladnia, hogy az ő számára a felszabadító fegyver, az egység köteléke az *orosz kancsuka* — ez a világ legtermészetesebb dolga.

A délszlávok reakciós jellege tehát már 1848 előtt világosan megnyilvánult. Az 1848-as év ezt nyíltan napfényre hozta.

Amikor a februári vihar kitört, ki csinálta az osztrák forradalmat? Bécs vagy Prága? Buda-Pest vagy Zágráb? A németek meg a magyarok vagy a szlávok?

Igaz: a műveltebb délszlávok között létezett egy kicsiny demokrata párt, amely nemzetiségét nem akarta ugyan feladni, de mégis a szabadság rendelkezésére akarta bocsátani. Ezt az illúziót, amelynek nyugat-európai demokraták között is sikerült rokonszenvet keltenie, olyan rokonszenvet, mely teljesen jogos volt, ameddig a szláv demokraták részt vettek a közös ellenség elleni harcban — ezt az illúziót szertefoszlatta Prága ágyúzása. Ettől az eseménytől kezdve az összes délszláv törzsek, a horvátok példájára, az osztrák reakció szolgálatába szegődtek. A délszláv mozgalomnak azok a vezetői, akik még továbbra is a nemzetek egyenjogúságáról, demokratikus Ausztriáról stb. fecsegnek, vagy együgyű képzelgők, mint például sok újságíró, vagy pedig gazemberek, mint Jellachich. Demokratikus fogadkozásaik semmivel sem jelentenek többet, mint a hivatalos osztrák ellenforradalom demokratikus fogadkozásai. Elég az hozzá, a gyakorlatban a délszláv nemzetiség helyreállítása azzal kezdődik, hogy a legbrutálisabban tombolnak az osztrák és a magyar forradalom ellen, hogy megteszik az első nagy szívességet az orosz cárnak.

Az osztrák kamarilla a főnemességen, a bürokrácián és a szoldateszkán kívül csakis a szlávoknál talált támogatásra. A szlávok döntötték el Itália bukását, a szlávok ostromolták meg Bécset, a szlávok azok, akik most a magyarokra mindenfelől rázúdulnak. Élükön szóvivőként a csehek Palacký vezetésével, kardforgatóként a horvátok Jellachich vezetésével.

Ez a hála azért, hogy a német demokratikus sajtó júniusban mindenütt a cseh demokratákkal rokonszenvezett, amikor Windischgrätz kartáccsal verte le őket, ugyanaz a Windischgrätz, aki most a hősük.

Összegezzük:

Ausztriában, Lengyelországot és Itáliát kivéve, az 1848-as évben, mint már ezer esztendő óta, a németek és a magyarok vették át a történelmi kezdeményezést. Ők képviselik a *forradalmat.*

A délszlávok, akiket ezer esztendő óta a németek meg a magyarok vettek az uszályukba, 1848-ban csak azért keltek fel nemzeti önállóságuk létrehozásáért, hogy ezzel egyúttal a német—magyar forradalmat elnyomják. Ők képviselik az *ellenforradalmat.* Hozzájuk csatlakozott két ugyancsak régóta lehanyatlott, minden történelmi tetterő nélküli nemzet: az erdélyi szászok és az erdélyi románok.

A Habsburg-ház, amely hatalmát azzal alapította meg, hogy egyesítette a németeket és a magyarokat a délszlávok elleni harcban, most létezésének utolsó pillanatait azzal tengeti tovább, hogy egyesíti a délszlávokat a németek és a magyarok elleni harcban.

Ez a kérdés politikai oldala. Lássuk most a katonait.

A kizárólagosan magyarlakta terület egész Magyarországnak és Erdélynek még egyharmadát sem teszi ki. Pozsonytól kezdve a Dunától és a Tiszától északra, egészen a Kárpátok gerincéig több millió szlovák és bizonyos számú rutén lakik. Délen, a Száva, a Duna és a Dráva között horvátok meg szlavóniaiak laknak; ettől keletre, a Duna mentén több mint fél milliós szerb település van. Ezt a két szláv övezetet az erdélyi románok és szászok kapcsolják össze.

A magyarok tehát három oldalról természetes ellenségekkel vannak körülvéve. A szlovákok, akiknek birtokukban vannak a hegyszorosok, a gerillaháborúkra kiválóan alkalmas tájaikkal veszélyes ellenfelek lennének, ha kevésbé közönyösek volnának.

Így azonban a magyaroknak észak felől csupán a Galíciából és Morvaországból betört hadseregek támadásainak kell ellenállniok. Keleten viszont tömegesen keltek fel a románok meg a szászok és az ottani osztrák hadtesthez csatlakoztak. Helyzetük kiváló, részben a vidék hegyes természete miatt, részben azért, mert a legtöbb város és erődítmény az ő birtokukban van.

Végül délen a német telepesektől, románoktól és ugyancsak egy osztrák hadtesttől támogatott bánáti szerbeket a hatalmas Alibunári-láp fedezi, és szinte megtámadhatatlanok.

A horvátokat a Dráva meg a Duna fedezi, s minthogy nekik egy erős osztrák sereg minden segédeszközzel a rendelkezésükre áll, már október előtt magyar területre nyomultak előre, és most könnyűszerrel tartják védelmi vonalukat a Dráva alsó folyásánál.

Legvégül pedig, a negyedik oldalról, Ausztria felől, most Windischgrätz és Jellachich zárt oszlopban nyomulnak előre. A magyarok minden oldalról körül vannak zárva, roppant túlerőtől vannak körülzárva.

E harc a Franciaország ellen 1793-ban folytatott harcra emlékeztet. Csupán azzal a különbséggel, hogy a magyarok gyéren lakott és csak félig-meddig civilizált országának korántsem állnak rendelkezésére azok a segédeszközök, mint akkoriban a francia köztársaságnak.

A Magyarországon gyártott fegyvernek és lőszernek szükségképpen igen rossz minőségűnek kell lennie; különösen az ágyúk gyártása nem valósítható meg gyorsan. Az ország megközelítőleg sem akkora, mint Franciaország, és ezért minden talpalatnyi elvesztett föld sokkal nagyobb veszteség. A magyaroknak nem marad egyebük, mint forradalmi lelkesedésük, vitézségük és az az erélyes, gyors szervezés, amelyet Kossuth biztosíthatott nekik.

De azért Ausztria még nem győzött. „Habár az ellenséges seregek [...] meg fogják kísérteni áttörni a Lajtánál, ha ott meg nem győzzük, meggyőzzük Győrnél*, ha itt nem, [...] Pestnél vagy a Tiszánál, [...] de végre megverjük."[148]

* *A „Neue Rheinische Zeitung"-ban:* a Répcénél — *Szerk.*

Így mondta Kossuth, és ő minden tőle telhetőt megtesz, hogy megtartsa szavát.

Magának Buda-Pestnek az elestével is megmarad még a magyaroknak a nagy magyar alföld, egy olyan terület, amely mintha lovasgerilla-háborúra lenne teremtve, és amely a mocsarak között számos szinte bevehetetlen pontot kínál, ahol a magyarok befészkelhetik magukat. És a magyarokban, akik csaknem mind lovasok, megvannak mindazok a tulajdonságok, amelyek ennek a háborúnak a viseléséhez kellenek. Ha a császári sereg bemerészkedik erre a puszta vidékre, ahol egész ellátását Galíciából vagy Ausztriából kell hozatnia, mert ott semmit, de semmit nem talál, akkor nem lehet tudni, hogyan tartaná magát. Zárt csapattestekben semmire sem megy, ha pedig mozgóalakulatokra bomlik, el van veszve. Nehézsége menthetetlenül a gyors magyar lovasalakulatok kezére juttatná, sőt, ha valahol győzne, még az üldözésre sem lenne lehetősége; a szétugrasztott császáriak mindegyike pedig mindegyik parasztban, mindegyik pásztorban halálos ellenségére találna. A háború ezeken a pusztákon az algériai háborúhoz hasonlít, s a nehézkes osztrák hadseregnek évek kellenének, hogy befejezze. És a magyarok, ha csupán néhány hónapig tartják magukat, meg vannak mentve.

A magyarok ügye korántsem áll olyan rosszul, ahogy azt a fizetett feketesárga lelkesedés el szeretné hitetni. Még nincsenek legyőzve. De ha elbuknak, dicsőségesen buknak el mint az 1848-as forradalom utolsó hősei, és csak rövid időre. Akkor a szláv ellenforradalom a maga egész barbárságával egy pillanatra elárasztja az osztrák monarchiát, és a kamarilla meg fogja látni, hogy miféle szövetségesei vannak. Ám a francia proletariátus első győztes felkelésekor, amelyet Louis Napoléon erőnek erejével igyekszik felidézni, szabaddá lesznek az ausztriai németek és magyarok, s véres bosszút állnak a szláv barbárokon. Az az általános háború, amely akkor fog kitörni, szétrobbantja majd ezt a szláv Sonderbundot és úgy megsemmisíti mindezeket a csökönyös kis nációkat, hogy a nevük sem marad fenn.

A következő világháború nemcsak reakciós osztályokat és dinasztiákat, hanem egész reakciós népeket fog eltüntetni a föld színéről. És ez is haladás.

1849. január 8. körül.
Marx és Engels Művei. 6. köt.
1962. 157—167. old.

BÉRMUNKA ÉS TŐKE[149]

Köln, április 4. Több oldalról szemünkre vetették, hogy nem ábrázoltuk a *gazdasági viszonyokat*, amelyek a mostani osztályharcok és nemzeti harcok anyagi alapját alkotják. Ezeket a viszonyokat tervszerűen csak ott érintettük, ahol politikai összeütközésekben közvetlenül előtolakodtak.

Mindenekelőtt arról volt szó, hogy az osztályharcot a napi eseményekben nyomon kövessük, s a meglevő és napról napra újonnan létrehozott történelmi anyagon tapasztalatilag kimutassuk, hogy a februárt és márciust véghezvivő munkásosztály leigázásával egyúttal ellenfelei is vereséget szenvedtek — a burzsoá-republikánusok Franciaországban, a feudális abszolutizmus ellen küzdő polgár- és parasztosztályok az egész európai kontinensen; hogy a tisztes köztársaság győzelme Franciaországban egyúttal azoknak a nemzeteknek a veresége volt, amelyek a februári forradalomra hősies függetlenségi háborúkkal feleltek; végül, hogy Európa a forradalmi munkások legyőzésével visszaesett régi kettős rabszolgaságába, az *angol—orosz* rabszolgaságba. A párizsi júniusi harc, Bécs eleste, a berlini november* tragikomédiája, Lengyelország, Itália és Magyarország kétségbeesett erőfeszítései, Írország kiéheztetése — ezek voltak a fő mozzanatok, melyekben a burzsoázia és a munkásosztály között Európa-szerte folyó osztályharc összpontosult, amelyeken kimutattuk, hogy minden forradalmi felkelésnek, akármilyen távolállónak lássék is célja az osztályharctól, hajótörést kell szenvednie mindaddig, amíg a forradalmi munkásosztály nem győz, hogy minden társadalmi reform utópia marad mindaddig, amíg a proletárforradalom és a feudális ellenforradalom egy *világháborúban* össze nem mérik erejüket. Ábrázolásunkban, mint a valóságban, *Belgium* és *Svájc* tragikomikus karikatúraszerű zsánerképek voltak a nagy történelmi tablóban, az egyik a polgári monarchia mintaállama, a másik a polgári köztársaság mintaállama, mind a kettő olyan állam, amely azt képzeli magáról, hogy egyaránt független az osztályharctól és az európai forradalomtól.

Most, miután olvasóink 1848-ban hatalmas politikai formákban kifejlődni

* *Az 1891-es kiadásban:* a berlini 1848-as november — *Szerk.*

látták az osztályharcot, ideje, hogy közelebbről szemügyre vegyük magukat a gazdasági viszonyokat, amelyeken* alapul a burzsoázia létezése és osztályuralma, valamint a munkások rabszolgasága.

Három nagy szakaszban tárgyaljuk majd: 1. a *bérmunka* viszonya *a tőkéhez*, a munkás rabszolgasága, a tőkés uralma, 2. *a polgári középosztályok és a paraszti rend*** *elkerülhetetlen pusztulása a mostani rendszerben*, 3. *a különböző európai nemzetek burzsoá osztályainak kereskedelmi leigázása és kizsákmányolása* a világpiac önkényura — *Anglia* — által.

Igyekezni fogunk mindezt lehetőleg egyszerűen és népszerűen ábrázolni, és nem tételezzük fel a politikai gazdaságtan legelemibb fogalmainak ismeretét sem. Azt akarjuk, hogy a munkások megértsenek bennünket. S azonfelül Németországban a legegyszerűbb gazdasági viszonyokra vonatkozóan is a legcsodálatosabb tudatlanság és fogalomzavar uralkodik mindenütt, kezdve a fennálló állapotok szabadalmazott védelmezőin és végezve a **szocialista csodadoktorokon** és a **félreismert politikai zseniken**, akikben a szétforgácsolt Németország még gazdagabb, mint uralkodókban.

Mindenekelőtt tehát az első kérdés: **Mi a munkabér? Mi határozza meg?**

Ha munkásoktól megkérdeznénk: „Mennyi a munkabére?" — az egyik azt felelné: „Munkanaponként 1 frankot*** kapok a burzsoámtól", a másik: „2 frankot kapok" stb. A különböző munkaágak szerint, amelyekhez tartoznak, különböző pénzösszegeket jelölnének meg, amelyeket egy meghatározott munkaidőért vagy° egy meghatározott munka elvégzéséért, például egy rőf vászon szövéséért vagy egy nyomtatott ív szedéséért mindenkori burzsoájuktól kapnak. A megjelölt összegek különböző volta ellenére ebben az egy pontban°° mindannyian meg fognak egyezni: A munkabér az a pénzösszeg, melyet a burzsoá°°° egy meghatározott munkaidőért vagy meghatározott munkateljesítményért fizet.

A burzsoá tehát+ *megveszi* munkájukat pénzért. A munkások pénzért *eladják* neki munkájukat.++ A burzsoá+++ ugyanazért a pénzösszegért×, amelyért meg-

* *Az 1891-es kiadásban kiegészítve:* egyaránt — *Szerk.*

** *Az 1891-es kiadásban: az úgynevezett polgári rend* — *Szerk.*

*** 1 frank egyenlő 8 porosz ezüstgarassal. — *Marx jegyzete.* — *Az 1891-es kiadásban* frank *és* centime *helyett mindenütt* márka *és* fillér. — *Szerk.*

° *Az 1891-es kiadásban kimaradt:* egy meghatározott munkaidőért vagy — *Szerk.*

°° *Az 1891-es kiadásban:* ebben a pontban — *Szerk.*

°°° *Az 1891-es kiadásban:* tőkés — *Szerk.*

\+ *Az 1891-es kiadásban:* tőkés tehát úgy látszik — *Szerk.*

++ *Az 1891-es kiadásban kiegészítve:* De ez csak a látszat. Amit a valóságban eladnak a tőkésnek pénzért, az munkaerejük. Ezt a munkaerőt a tőkés megveszi egy napra, egy hétre, egy hónapra stb. S miután megvette elhasználja úgy, hogy a munkásokat a megállapodás szerinti időben dolgoztatja. — *Szerk.*

+++ *Az 1891-es kiadásban:* tőkés — *Szerk.*

× *Az 1891-es kiadásban:* összegért — *Szerk.*

vette munkájukat*, például 2 frankért, 2 font cukrot vagy meghatározott mennyiségű valamilyen más árut vehetett volna. A 2 frank, amelyért 2 font cukrot vett, a 2 font cukor *ára*. A 2 frank, amelyért tizenkét órai munkát** vett, a tizenkét órai munka ára. A munka*** tehát áru, nem többé és nem kevésbé, mint a cukor. Az előbbit órával mérik és° az utóbbit mérleggel.

A munkások árujukat, a munkát°° kicserélik a tőkés árujára, a pénzre, mégpedig ez a csere meghatározott arányban történik. Ennyi meg ennyi pénz ennyi meg ennyi munkáért°°°. Tizenkét órai szövésért 2 frank. És nem képviseli-e ez a 2 frank mindazokat a más árukat, amelyeket 2 frankért megvehetek? A valóságban tehát a munkás árját, a munkát°°, kicserélte mindenféle más+ árura, mégpedig meghatározott arányban. Azáltal, hogy a tőkés 2 frankot adott neki, ennyi meg ennyi húst, ennyi meg ennyi ruhát, ennyi meg ennyi fát, világítást stb. adott neki cserébe a munkanapjáért. A 2 frank tehát azt az arányt fejezi ki, amelyben a munka*** más árura++ kicserélődik, munkája+++ *csereértékét*. Egy áru csereértékét, *pénzben* felbecsülve, nevezik éppen az *árának*. A *munkabér* tehát csak külön neve a *munka árának*×, ezen sajátságos áru árának, melynek tartálya nem más, mint emberi hús és vér.

Vegyünk egy tetszés szerinti munkást, például egy szövőt. A burzsoá×× adja neki a szövőszéket és a fonalat. A szövő nekifog a munkának, és a fonalból vászon lesz. A burzsoá++ birtokba veszi a vásznat és eladja például 20 frankért. Vajon a szövő munkabére *részesedés-e* a vászonban, a 20 frankban, munkája termékében? Semmiképpen sem. Jóval azelőtt, hogy a vásznat eladták, talán jóval azelőtt, hogy megszőtték, a szövő megkapta munkabérét. A tőkés tehát ezt a bért nem abból a pénzből fizeti, melyet a vászonért be fog venni, hanem már meglevő pénzéből. Ahogy a szövőszék és a fonal nem a szövőnek a terméke — a burzsoá adja××× neki ezeket —, éppúgy nem az ő termékei azok az áruk, melyeket árujáért, a munkáért□ cserébe kap. Lehet, hogy a burzsoá nem is talált vevőt a vásznára. Lehet, hogy a vászon eladásából még a munkabért sem hozta ki. Lehet, hogy a szövés béréhez viszonyítva igen előnyösen adja el a vásznat.

* *Az 1891-es kiadásban:* munkaerejüket — *Szerk.*
** *Az 1891-es kiadásban:* a munkaerő tizenkét órai használatát — *Szerk.*
*** *Az 1891-es kiadásban:* munkaerő — *Szerk.*
° *Az 1891-es kiadásban kimaradt:* és — *Szerk.*
°° *Az 1891-es kiadásban:* munkaerőt — *Szerk.*
°°° *Az 1891-es kiadásban:* a munkaerő ilyen meg ilyen hosszú használatáért — *Szerk.*
\+ *Az 1891-es kiadásban kimaradt:* más — *Szerk.*
++ *Az 1891-es kiadásban:* árukra — *Szerk.*
+++ *Az 1891-es kiadásban:* munkaereje — *Szerk.*
× *Az 1891-es kiadásban:* munkaerő árának, amelyet közönségesen a *munka árának* neveznek — *Szerk.*
×× *Az 1891-es kiadásban:* tőkés — *Szerk.*
××× *Az 1891-es kiadásban:* adta — *Szerk.*
□ *Az 1891-es kiadásban:* munkaerőért — *Szerk.*

Mindehhez a szövőnek semmi köze sincsen. A tőkés meglevő vagyonának, tőkéjének egy részével pontosan úgy megveszi a szövő munkáját*, ahogy vagyonának egy másik részével megvette a nyersanyagot — a fonalat — és a munkaszerszámot — a szövőszéket. Miután ezeket bevásárolta — és e bevásárlásokhoz tartozik a vászon termeléséhez szükséges munka** is —, már csak *tulajdonában levő nyersanyagokkal és munkaszerszámokkal* termel. Az utóbbiakhoz tartozik most persze derék szövőnk is, aki a termékben vagy a termék árában éppoly kevéssé részesedik, mint a szövőszék.

*A munkabér tehát nem a munkás részesedése az általa termelt áruban. A munkabér már meglevő áruknak az a része, amellyel a tőkés meghatározott mennyiségű termelő munkát*** vásárol magának.*

A munka** tehát áru, melyet tulajdonosa, a bérmunkás, a tőkének elad. Miért adja el? Hogy éljen.

Ámde a munka° a munkás saját élettevékenysége, saját életmegnyilvánulása. És ezt az *élettevékenységet* eladja egy másik személynek, hogy a szükséges *létfenntartási eszközöket* biztosítsa magának. Élettevékenysége tehát számára csak *eszköz* arra, hogy létezhessen. Azért dolgozik, hogy éljen. A munkát nem is számítja bele az életébe, ellenkezőleg: a munka az élete áldozása. Áru, melyet továbbadott egy másik személynek. Tevékenységének terméke ezért nem is célja tevékenységének. Amit saját magának termel, az nem a selyem, melyet sző, nem az arany, melyet az aknából kibányászik, nem a palota, melyet épít. Amit saját magának termel, az a *munkabér*, és selyem, arany, palota az ő számára feloldódnak meghatározott mennyiségű létfenntartási eszközben, talán egy pamutzekében, egy rézpénzben meg egy pincelakásban. És a munkás, aki tizenkét órán át sző, fon, fúr, esztergál, épít, lapátol, követ tör, terhet hord stb. — vajon élete megnyilvánulásának, életnek tekinti-e ezt a tizenkét órai szövést, fonást, fúrást, esztergálást, építést, lapátolást, kőtörést? Ellenkezőleg. Az élet ott kezdődik számára, ahol ez a tevékenység megszűnik: az asztal mellett, a kocsmapultnál, az ágyban. A tizenkét órai munkának ellenben számára nem mint szövésnek, fonásnak, fúrásnak stb. van értelme, hanem mint *keresetnek*, amely az asztalhoz, a kocsmapulthoz, az ágyba juttatja. Ha a selyemhernyó azért fonna, hogy létét mint hernyó tengesse, tökéletes bérmunkás volna.

A munka°° nem mindig volt *áru*. A munka nem mindig volt bérmunka, azaz *szabad* munka. A *rabszolga* éppúgy nem adja el munkáját* a rabszolgatartónak, ahogy az ökör nem adja el teljesítményét a parasztnak. A rabszolgát

* *Az 1891-es kiadásban:* munkaerejét — *Szerk.*
** *Az 1891-es kiadásban:* munkaerő — *Szerk.*
*** *Az 1891-es kiadásban: munkaerőt* — *Szerk.*
° *Az 1891-es kiadásban:* a munkaerő működése, a munka — *Szerk.*
°° *Az 1891-es kiadásban:* munkaerő — *Szerk.*

munkájával* együtt egyszer s mindenkorra eladták tulajdonosának. A rabszolga áru, amely az egyik tulajdonos kezéből átmehet a másik kezébe. *Ő maga* áru, de munkája** nem az *ő* áruja. A *jobbágy* a munkájának*** csak egy részét adja el. Nem ő kap a föld tulajdonosától bért, hanem a föld tulajdonosa kap tőle adót. A jobbágy hozzátartozik a földhöz és gyümölcsözik a föld urának. A *szabad munkás* ellenben saját maga adja el magát, mégpedig részenként. Nap nap után elárverezi életének 8, 10, 12, 15 óráját a legtöbbet ígérőnek, a nyersanyagok, a munkaszerszámok és a létfenntartási eszközök tulajdonosának, azaz a tőkésnek. A munkás nem tartozik hozzá sem egy tulajdonoshoz, sem a földhöz: de mindennapi életének 8, 10, 12, 15 órája azé, aki megveszi. A munkás a tőkést, akihez elszegődik, annyiszor hagyja ott, ahányszor akarja, és a tőkés annyiszor bocsátja el őt, ahányszor jónak látja, mihelyt nem húz belőle hasznot vagy nem azt a hasznot húzza többé, amelyre számított. De a munkás, akinek egyetlen szerzési forrása a munka° eladása, nem hagyhatja ott *a vevők egész osztályát*, azaz a *tőkésosztályt* anélkül, hogy le ne mondjon létéről. *Nem ennek vagy annak a burzsoának*°° *tulajdona, hanem a burzsoáziáé, a burzsoá osztályé*°°°, és emellett az ő dolga, hogy túladjon magán, azaz hogy ebben a burzsoá osztályban+ vevőt találjon magának.

Mielőtt most közelebbről szemügyre vesszük a tőke és bérmunka közti viszonyt, röviden ábrázolni fogjuk azokat a legáltalánosabb viszonyokat, melyek a munkabér meghatározásánál tekintetbe jönnek.

A *munkabér*, mint láttuk, egy meghatározott árunak, a munkának++ az *ára*. A munkabért tehát ugyanazok a törvények határozzák meg, amelyek minden más áru árát meghatározzák.

Kérdés tehát, *mi határozza meg egy áru árát*?

Köln, április 5. Mi határozza meg egy áru *árát*?

A konkurrencia a vevők és az eladók között, a kereslet viszonya a kínálathoz, az ajánlat viszonya az igényhez+++. A konkurrencia, mely egy áru árát meghatározza, *háromoldalú*.

Ugyanazt az árut különböző eladók kínálják. Aki ugyanolyan minőségű árut

* *Az 1891-es kiadásban:* munkaerejével — *Szerk.*
** *Az 1891-es kiadásban:* munkaereje — *Szerk.*
*** *Az 1891-es kiadásban:* munkaerejének — *Szerk.*
° *Az 1891-es kiadásban:* munkaerő — *Szerk.*
°° *Az 1891-es kiadásban:* tőkésnek — *Szerk.*
°°° *Az 1891-es kiadásban:* hanem a *tőkésosztályé* — *Szerk.*
+ *Az 1891-es kiadásban:* tőkésosztályban — *Szerk.*
++ *Az 1891-es kiadásban:* munkaerőnek — *Szerk.*
+++ *Az 1891-es kiadásban:* az igény viszonya az ajánlathoz — *Szerk.*

a legolcsóbban ad el, biztos lehet abban, hogy felülkerekedik a többi eladón és biztosítja magának a legnagyobb kelendőséget. Az eladók tehát kölcsönösen harcolnak egymással a kelendőségért, a piacért. Mindegyikük el akar adni, lehetőleg sokat akar eladni, és lehetőleg egyedül akar eladni, a többi eladó kirekesztésével. Az egyik ezért olcsóbban ad el, mint a másik. *Az eladók között* tehát *konkurrencia* folyik, amely a kínált áru árát *leszorítja.*

De *a vevők között* is *konkurrencia* folyik, amely viszont *emeli* a kínált áruk árát.

Végül *konkurrencia* folyik *a vevők és az eladók között:* amazok lehetőleg olcsón akarnak venni, ezek lehetőleg drágán akarnak eladni. Ennek a vevők és eladók közötti konkurrenciának az eredménye attól függ, hogyan aránylik a konkurrencia előbb említett két oldala egymáshoz, vagyis hogy a vevők seregében folyó konkurrencia, vagy pedig az eladók seregében folyó konkurrencia az erősebb. Az ipar két hadsereget vonultat fel egymás ellen, és mindegyikük saját soraiban saját csapataik is csatáznak egymással. Az a hadsereg arat győzelmet a szembenállón, amelynek csapatai között a legkisebb a verekedés.

Tegyük fel, hogy 100 bála gyapot van a piacon és ugyanakkor 1000 bála gyapotra van vevő. Ebben az esetben tehát a kereslet tízszer akkora, mint a kínálat. A vevők közötti konkurrencia tehát igen erős lesz; mindegyikük meg akar kaparintani egy bálát, de lehetőleg mind a 100-at. Ez a példa nem önkényes feltételezés. A kereskedelem történetében megértük a rossz gyapottermések időszakait, amikor néhány egymással szövetkezett tőkés nem 100 bálát, hanem a föld egész gyapotkészletét megkísérelte összevásárolni. Az adott esetben tehát az egyik vevő úgy igyekszik majd a másikat a nyeregből kivetni, hogy viszonylag magasabb árat kínál a bála gyapotért. A gyapoteladók, akik látják, hogy az ellenséges had csapatai a leghevesebb harcban vannak egymással, és hogy mind a 100 bálájuk eladása teljesen biztosítva van, óvakodnak majd attól, hogy hajba kapjanak, nehogy a gyapot árát leszorítsák olyan pillanatban, amikor ellenfeleik versenyeznek egymás közt, hogy ezt az árat felsrófolják. Az eladók hadában tehát hirtelen béke honol. *Egy* emberként állnak szemben a vevőkkel, bölcs nyugalommal keresztbefonják karjukat, és követeléseik határtalanok volnának, ha még a legtolakodóbb, legnagyobb vásárlókedvű vevők ajánlatainak is nem volnának igen megszabott határai.

Ha tehát egy áru kínálata kisebb, mint a kereslet, akkor csak csekély vagy éppenséggel semmi konkurrencia sem folyik az eladók között. Amilyen arányban ez a konkurrencia csökken, olyan arányban nő a vevők közötti konkurrencia. Eredmény: az áruk árának többé vagy kevésbé jelentékeny emelkedése.

Tudvalevő, hogy gyakoribb a fordított eset, fordított eredménnyel: a kínálat jelentékeny többlete a kereslettel szemben; elkeseredett konkurrencia az eladók között; hiány vevőkben; az áru elkótyavetyélése potom áron.

De mit jelent az árak emelkedése, esése, mit jelent magas ár, alacsony ár? Egy homokszem magas, ha mikroszkópon át vesszük szemügyre, és egy torony

alacsony, ha egy heggyel hasonlítjuk össze. És ha az árat a kereslet és a kínálat viszonya határozza meg, mi határozza meg a kereslet és a kínálat viszonyát?

Forduljunk akármelyik polgárhoz. Pillanatnyi töprengés nélkül új Nagy Sándorként ketté fogja vágni ezt a metafizikai csomót az egyszeregy segélyével. Ha az áru előállítása, melyet eladok, 100 frankomba került — mondja majd —, és ha ennek az árunak az eladásából 110 frankot veszek be — persze egy év leforgása alatt —, akkor ez polgári, tisztes, mérsékelt nyereség. De ha a cserében 120, 130 frankot kapok, akkor ez magas nyereség; ha pedig 200 frankot vennék be, akkor ez rendkívüli, óriási nyereség lenne. Mi tehát a polgár számára a nyereség mértéke? Árujának *termelési költségei*. Ha ezért az áruért cserébe más áruk olyan mennyiségét kapja, amelynek az előállítása kevesebbe került, akkor veszteti. Ha árujáért cserébe más áruk olyan mennyiségét kapja, amelynek az előállítása többe került, akkor nyert. S a nyereség esését vagy emelkedését aszerint számítja, hány fokkal áll árujának csereértéke a null fok — a *termelési költségek* — alatt vagy fölött.

Láttuk tehát, hogy a kereslet és kínálat változó viszonya az áraknak hol emelkedését, hol esését, hol magas, hol alacsony árakat idéz elő.

Ha egy áru ára hiányos kínálat vagy aránytalanul növekvő kereslet következtében jelentékenyen emelkedik, akkor szükségképpen valamely másik áru ára arányosan esett; mert hiszen egy áru ára csak pénzbeli kifejezése annak az aránynak, melyben más árukat adnak érte cserébe. Ha például egy rőf selyem ára 5 frankról 6 frankra emelkedik, akkor az ezüst ára a selyemhez viszonyítva esett, és éppígy esett a selyemhez viszonyítva az ára minden más árunak, amely megmaradt a régi árán. Nagyobb mennyiséget kell belőlük cserébe adnunk, hogy ugyanazt a selyemmennyiséget kapjuk.

Mi lesz a következménye egy áru áremelkedésének? Egy tömeg tőke ráveti magát a virágzó iparágra, és a tőkéknek ez a bevándorlása az előnyben levő ipar területére addig tart majd, amíg ez az ipar a szokásos nyereséget nem hozza, vagy inkább, amíg termékeinek ára túltermelés következtében a termelési költségek alá nem süllyed.

Megfordítva. Ha egy áru ára az áru termelési költségei alá esik, akkor a tőkék ennek az árunak a termelésétől visszavonulnak. Azt az esetet kivéve, amikor egy iparág már nem korszerű, tehát el kell pusztulnia, az ilyen áru termelése, azaz kínálata a tőkék e menekülése folytán addig fog csökkenni, amíg meg nem felel a keresletnek, tehát az ára megint termelési költségeinek szintjére nem emelkedik, vagy inkább amíg a kínálat a kereslet alá nem esik, azaz amíg az áru ára megint termelési költségei fölé nem emelkedik, mert *egy áru piaci ára mindig a termelési költségei felett vagy alatt áll.*

Látjuk, hogy a tőkék folyton ki- és bevándorolnak az egyik ipar területéről a másikéra. A magas ár túl nagy bevándorlást és az alacsony ár túl nagy kivándorlást idéz elő.

Más szempontból kimutathatnók, hogy nemcsak a kínálatot, hanem a keresletet is a termelési költségek határozzák meg. De ez túl messze vinne bennünket tárgyunktól.

Az imént láttuk, hogy a kínálat és kereslet ingadozásai egy áru árát mindig újra visszaviszik a termelési költségek színvonalára. *Igaz, hogy egy áru valóságos ára mindig a termelési költségek felett vagy alatt áll; de az emelkedés és esés kölcsönösen kiegészítik egymást*, úgyhogy egy meghatározott időtartamon belül, az ipar apályát és dagályát összevetve, az árukat termelési költségeiknek megfelelően cserélik ki, árukat tehát termelési költségeik határozzák meg.

Azt, hogy az árakat a termelési költségek határozzák meg, nem abban az értelemben kell felfognunk, ahogy a közgazdászok felfogják. A közgazdászok azt mondják, hogy az áruk *átlagos ára* egyenlő a termelési költségekkel; ez szerintük a *törvény*. Az anarchikus mozgást, amelyben az emelkedést az esés, az esést pedig az emelkedés kiegyenlíti, véletlennek tekintik. Ugyanilyen joggal lehetne, ahogy ezt más közgazdászok meg is tették, az ingadozásokat tekinteni a törvénynek* és a termelési költségek által való meghatározást véletlennek. De csak ezek az ingadozások, amelyek közelebbről szemügyre véve a leborzasztóbb pusztításokkal járnak, és földrengésekhez hasonlóan alapjaiban rengetik meg a polgári társadalmat, csak ezek az ingadozások határozzák meg lefolyásukban az árat a termelési költségek által. Ennek a rendetlenségnek az összmozgása a rendje. Ennek az ipari anarchiának a folyamatában, ebben a körmozgásban a konkurrencia úgyszólván egyik kilengést a másikkal egyenlíti ki.

Látjuk tehát: az áru árát termelési költségei oly módon határozzák meg, hogy azokat az időszakokat, amikor ennek az árunak az ára a termelési költségek fölé emelkedik, kiegyenlítik azok az időszakok, amikor az ár a termelési költségek alá süllyed, és megfordítva. Ez persze nem az egyes adott ipari termékre érvényes, hanem csak az egész iparágra. Nem érvényes tehát az egyes ipari vállalkozóra sem, hanem csak az ipari vállalkozók egész osztályára.

Az árnak a termelési költségek általi meghatározása egyenlő az árnak azon munkaidő általi meghatározásával, amely egy áru előállításához szükséges; mert a termelési költségek állnak: 1. nyersanyagokból és szerszámokból**, azaz ipari termékekből, amelyeknek az előállítása egy bizonyos mennyiségű munkanapba került, amelyek tehát meghatározott*** mennyiségű munkaidőt képviselnek; és 2. közvetlen munkából, melynek mértéke éppen az idő.

Ugyanazok az általános törvények mármost, amelyek az áruk árát általában szabályozzák, szabályozzák természetesen *a munkabért, a munka árát is.*

* *Az 1891-es kiadásban:* tekinteni törvénynek — *Szerk.*

** *Az 1891-es kiadásban:* szerszámok kopásából — *Szerk.*

*** *Az 1891-es kiadásban:* bizonyos — *Szerk.*

A munka bére hol emelkedik, hol esik, a kereslet és kínálat viszonya szerint, a munka* vevői – a tőkések – és a munka* eladói – a munkások – közötti konkurrencia alakulása szerint. Az áruk áringadozásainak általában megfelelnek a munkabér ingadozásai. *De ezeken az ingadozásokon belül a munka árát a termelési költségek határozzák meg, az a munkaidő, amely ennek az árunak, a munkának** az előállításához szükséges.*

*Melyek mármost magának*** a munkának** a termelési költségei?*

Azok a költségek, amelyek szükségesek a munkásnak mint munkásnak fenntartásához és munkássá való kiképzéséhez.

Minél kevesebb kiképzési időt követel meg ezért egy munka, annál kisebbek a munkás termelési költségei, annál alacsonyabb munkája ára, munkabére. Olyan iparágakban, amelyekben szinte semmi tanulási idő nem szükséges és a munkás puszta testi létezése elegendő, a munkás előállításához szükséges termelési költségek szinte csak azokra az árukra korlátozódnak, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a munkás° életben maradjon. *Munkája árát* ezért *a szükséges létfenntartási eszközök ára* határozza meg.

De még egy másik szempontot figyelembe kell vennünk.

A gyáros, amikor termelési költségeit és ezeknek megfelelően a termékek árát kiszámítja, számításba veszi a munkaszerszámok elhasználódását is. Ha például egy gépe 1000 frankba kerül és ez a gép tíz év alatt használódik el, akkor évenként 100 frankot hozzácsap az áru árához, hogy tíz év után az elhasznált gépet újjal pótolhassa. Ugyanígy be kell számítanunk az egyszerű munka* termelési költségeibe a szaporodás költségeit is, amelyek lehetővé teszik a munkásfaj számára, hogy sokasodjon és az elhasznált munkásokat újakkal pótolja. A munkás kopását tehát ugyanúgy számításba veszik, mint a gép kopását.

Az egyszerű munka* termelési költségei tehát *a munkás létfenntartási és szaporodási költségeire rúgnak*. Ezeknek a létfenntartási és szaporodási költségeknek az ára alkotja a munkabért. Az így meghatározott munkabért *a munkabér minimumának* nevezik. A munkabérnek ez a minimuma, akárcsak egyáltalában az áruk árának a termelési költségek általi meghatározása, nem az *egyes egyénre* érvényes, hanem a *nemre*. Egyes munkások, munkások milliói nem kapnak eleget ahhoz, hogy megélhessenek és szaporodhassanak; de *az egész munkásosztály munkabére* az ingadozásokon belül erre a minimumra egyenlítődik ki.

Most, miután megegyeztünk a legáltalánosabb törvényekre vonatkozóan, amelyek a munkabért, mint minden más áru árát szabályozzák, sajátosabban szemügyre vehetjük tárgyunkat.

* *Az 1891-es kiadásban:* munkaerő — *Szerk.*

** *Az 1891-es kiadásban: munkaerőnek* — *Szerk.*

*** *Az 1891-es kiadásban kimaradt: magának* — *Szerk.*

° *Az 1891-es kiadásban kiegészítve:* munkaképesen — *Szerk.*

Köln, április 6. A tőke nyersanyagokból, munkaszerszámokból és mindenféle létfenntartási eszközökből áll, melyeket új nyersanyagok, új munkaszerszámok és új létfenntartási eszközök létrehozására fordítanak. Mindezen alkotórészek a munka teremtményei, a munka termékei, *felhalmozott munka*. Felhalmozott munka, amely eszközül szolgál új termeléshez, az tőke.

Ezt mondják a közgazdászok.

Mi egy néger rabszolga? Fekete fajú ember. Az egyik magyarázat annyit ér, mint a másik.

A néger — néger. Csak meghatározott viszonyok között lesz *rabszolgává*. Egy gyapotfonó gép — gép, amellyel gyapotot fonnak. Csak meghatározott viszonyok között lesz *tőkévé*. Ha ezekből a viszonyokból kiszakítjuk, éppoly kevéssé tőke, ahogy az *arany* önmagában véve nem *pénz*, vagy a cukor nem a cukor *ára*.

A termelésben az emberek nemcsak a természettel kerülnek kapcsolatba*. Csak azáltal termelnek, hogy meghatározott módon együttműködnek és tevékenységeiket kicserélik egymással. Hogy termelhessenek, meghatározott kapcsolatokba és viszonyokba lépnek egymással, és a természettel való kapcsolatuk**, termelésük csak e társadalmi kapcsolatok és viszonyok keretében megy végbe.

A termelési eszközök jellege szerint természetesen ezek a társadalmi viszonyok, melyekbe a termelők egymással lépnek, a feltételek, melyek között tevékenységeiket kicserélik és a termelés összaktusában részt vesznek, különbözőek lesznek. Egy új hadiszerszámnak, a lőfegyvernek a feltalálásával szükségképpen megváltozott a hadsereg egész belső szervezete, megváltoztak azok az arányok, amelyekben egyének hadsereget alkothatnak és hadseregként működhetnek, megváltozott a különböző hadseregek egymáshoz való aránya is.

A társadalmi viszonyok, melyek között az egyének termelnek, *a társadalmi termelési viszonyok tehát változnak, átalakulnak az anyagi termelési eszközöknek, a termelőerőknek változásával és fejlődésével. A termelési viszonyok összességükben alkotják azt, amit társadalmi viszonyoknak, társadalomnak* nevezünk, mégpedig *meghatározott, történelmi fejlődési fokon* álló társadalmat, sajátságos, megkülönböztető jellegű társadalmat alkotnak. Az antik társadalom, a feudális társadalom, a polgári társadalom a termelési viszonyok ilyen összességei, s mindegyikük egyúttal külön fejlődési fokot jelöl az emberiség történetében.

A *tőke* is társadalmi termelési viszony. A tőke *polgári termelési viszony*, a polgári társadalom termelési viszonya. Vajon azokat a létfenntartási eszközöket, munkaszerszámokat, nyersanyagokat, amelyekből a tőke áll, nem adott

* *Az 1891-es kiadásban:* nemcsak a természetre hatnak, hanem egymásra is — *Szerk.*
** *Az 1891-es kiadásban:* ráhatásuk a természetre — *Szerk.*

társadalmi feltételek között, meghatározott társadalmi viszonyok közepette hozták-e létre és halmozták-e fel? Nem adott társadalmi feltételek között, meghatározott társadalmi viszonyokban használják-e fel őket új termelésre? És nem éppen ez a meghatározott társadalmi jelleg teszi-e az új termelésre szolgáló termékeket *tőkévé?*

A tőke nemcsak létfenntartási eszközökből, munkaszerszámokból és nyersanyagokból, nemcsak anyagi termékekből áll; éppúgy áll *csereértékekből.* Minden termék, amelyből áll, *áru.* A tőke tehát nemcsak anyagi termékek összege, hanem áruk, csereértékek, *társadalmi nagyságok* összege.

A tőke ugyanaz marad, ha gyapjú helyébe gyapotot, gabona helyébe rizst, vasutak helyébe gőzhajókat teszünk, feltéve csupán, hogy a gyapotnak, a rizsnek, a gőzhajóknak — a tőke testének — ugyanaz a csereértéke, ugyanaz az ára, mint a gyapjúnak, a gabonának, a vasutaknak, amelyekben előzőleg megtestesült. A tőke teste folyton átalakulhat, anélkül, hogy a tőkén a legkisebb változás esnék.

De ha minden tőke áruknak, azaz csereértékeknek az összege, azért még az áruknak, a csereértékeknek nem minden összege tőke.

A csereértékek minden összege csereérték. Minden egyes csereérték csereértékek összege. Például egy ház, amely 1000 frankot ér, 1000 frank csereérték. Egy darab papír, amely egy centime-ot ér, $^{100}/_{100}$ centime csereértékeknek az összege. Olyan termékek, amelyek más termékekre kicserélhetők, *áruk.* Az a meghatározott arány, melyben kicserélhetők, a termékek *csereértéke,* vagy pénzben kifejezve: az *ára.* E termékek tömege azon a rendeltetésükön, hogy *áruk* legyenek, illetve *csereértéket* képviseljenek, illetve meghatározott *áruk* legyen, mit sem változtathat. Akár nagy egy fa, akár kicsi, fa marad. Akár latban, akár mázsában cseréljük ki a vasat más termékekre, megváltozik-e ezzel jellege, hogy áru, csereérték? Tömege szerint az árunak nagyobb vagy kisebb az értéke, magasabb vagy alacsonyabb az ára.

Hogyan lesz mármost áruk, csereértékek egy összege tőkévé?

Úgy, hogy mint önálló társadalmi hatalom, azaz mint *a társadalom egy részének* a hatalma *a közvetlen, eleven munkával** való *csere* útján fenntartja magát és gyarapodik. Egy olyan osztály létezése, melynek semmije sincs, csak munkaképessége, a tőke szükségszerű előfeltétele.

Csak a felhalmozott, múltbeli, tárgyiasult munkának a közvetlen, eleven munka feletti uralma teszi a felhalmozott munkát tőkévé.

A tőke nem abban áll, hogy felhalmozott munka az eleven munkának eszközül szolgál új termelésre. Abban áll, hogy az eleven munka a felhalmozott munkának eszközül szolgál csereértéke fenntartására és gyarapítására.

* *Az 1891-es kiadásban: munkaerővel — Szerk.*

Mi megy végbe a tőke és bérmunka* közötti cserében?

A munkás a munkájáért** cserébe létfenntartási eszközöket kap, de a tőkés a létfenntartási eszközeiért cserébe munkát kap, a munkás termelő tevékenységét, azt a teremtő erőt, amellyel a munkás nemcsak pótolja azt, amit elfogyaszt, hanem a felhalmozott munkának nagyobb értéket ad, mint amennyivel azelőtt bírt. A munkás a meglevő létfenntartási eszközök egy részét kapja a tőkéstől. Mire szolgálnak neki ezek a létfenntartási eszközök? A közvetlen fogyasztásra. De miután létfenntartási eszközöket elfogyasztok, ezek visszavonhatatlanul elvesznek számomra, hacsak azt az időt, amely alatt ezek az eszközök életben tartanak, fel nem használom arra, hogy új létfenntartási eszközöket termeljek, hogy az elfogyasztás ideje alatt munkámmal új értékeket teremtsek a fogyasztásban elpusztuló értékek helyébe. De éppen ezt az újratermelő nemes erőt a munkás átengedi a tőkének cserébe a kapott létfenntartási eszközökért. Önmaga számára tehát ez veszendőbe ment.

Vegyünk egy példát: Egy bérlő a napszámosának naponként 5 ezüstgarast fizet. Az 5 ezüstgarasért a napszámos egész nap a bérlő földjén dolgozik és ily módon 10 ezüstgarasnyi bevételt biztosít számára. A bérlő nemcsak azon értékek pótlását kapja meg, amelyeket a napszámosnak át kell engednie; megkétszerezi az értékeket. Az 5 ezüstgarast tehát, melyet a napszámosnak adott, termékeny, termelő módon használta fel, fogyasztotta el. Az 5 ezüstgarasért a napszámosnak éppen a munkáját és erejét vette meg, amely kétszer akkora értékű mezőgazdasági terméket hoz létre, és 5 ezüstgarasból 10 ezüstgarast csinál. A napszámos ellenben termelőereje helyébe, melynek hatásait átengedte éppen a bérlőnek, 5 ezüstgarast kap, melyet kicserél létfenntartási eszközökre, s ezeket a létfenntartási eszközöket gyorsabban vagy lassabban elfogyasztja. Az 5 ezüstgaras tehát kétféle módon került elfogyasztásra: *újratermelő* módon a tőke számára, mert munkaerőre cserélték ki, amely 10 ezüstgarast hozott létre; *nem-termelő* módon a munkás számára, mert létfenntartási eszközökre cserélődött, amelyek mindörökre eltűntek, és amelyek értékét csak úgy kaphatja meg újra, ha ugyanazt a cserét a bérlővel megismétli. *A tőke tehát előfeltételezi a bérmunkát, a bérmunka előfeltételezi a tőkét. Kölcsönösen feltételezik egymást; kölcsönösen létrehozzák egymást.*

Vajon a munkás a pamutgyárban csak pamutszöveteket termel? Nem, tőkét termel. Értékeket termel, melyek újból arra szolgálnak, hogy munkája felett parancsnokoljanak, azért hogy*** segítségével új értékeket teremtsenek.

A tőke csak úgy gyarapodhat, hogy munkára° cserélődik ki, hogy bér-

* *Az 1891-es kiadásban:* tőkés és bérmunkas — *Szerk.*
** *Az 1891-es kiadásban:* munkaerejéért — *Szerk.*
*** *Az 1891-es kiadásban:* azért hogy *helyett:* és — *Szerk.*
° *Az 1891-es kiadásban:* munkaerőre — *Szerk.*

munkát hoz létre. A bérmunka* csak úgy cserélődhet ki tőkére, hogy gyarapítja a tőkét, hogy erősíti azt a hatalmat, amelynek rabszolgája. *A tőke gyarapodása tehát a proletariátusnak, azaz a munkásosztályoknak** a gyarapodása.*

A tőkésnek és a munkásnak tehát *ugyanaz* az érdeke, állítják a burzsoák és közgazdászaik. És valóban! A munkás tönkremegy, ha a tőke nem foglalkoztatja. A tőke tönkremegy, ha nem zsákmányolja ki a munkát***, és hogy kizsákmányolhassa, meg kell vennie. Minél gyorsabban gyarapodik a termelésre szánt tőke, a termelő tőke, minél virágzóbb tehát az ipar, minél inkább gazdagodik a burzsoázia, minél jobb az üzletmenet, annál több munkásra van szüksége a tőkésnek, annál drágábban adja el magát a munkás.

A munkás tűrhető helyzetének elengedhetetlen feltétele tehát *a termelő tőke lehetőleg gyors növekedése.*

De mi a termelő tőke növekedése? A felhalmozott munka hatalmának növekedése az eleven felett. A burzsoázia uralmának növekedése a dolgozó osztály felett. Ha a bérmunka megtermeli a rajta uralkodó idegen gazdagságot, a vele szemben ellenséges hatalmat, a tőkét, akkor a tőkétől visszaáramlanak hozzá foglalkoztatási, azaz létfenntartási eszközei, azzal a feltétellel, hogy újból részévé teszi magát a tőkének, emelővé, amely újból beleveti a tőkét a növekedés gyorsuló mozgásába.

Hogy a tőke érdekei és a munka° érdekei ugyanazok, ez csak ennyit jelent: a tőke és a bérmunka egy és ugyanazon viszonynak két oldala. Az egyik feltételezi a másikat, ahogy az uzsorás és a tékozló kölcsönösen feltételezik egymást.

Amíg a bérmunkás bérmunkás, sorsa a tőkétől függ. Ez a munkás és a tőkés hírhedt érdekközössége.

Köln, április 7. Ha a tőke nő, akkor nő a bérmunka tömege, nő a bérmunkások száma, egyszóval: a tőke uralma az egyének nagyobb tömegére terjed ki. És tegyük fel a legkedvezőbb esetet: ha a termelő tőke nő, nő a munka iránti kereslet. Emelkedik tehát a munka ára, a munkabér.

Egy ház lehet nagy vagy kicsi, amíg a környező házak szintén kicsik, kielégít minden társadalmi igényt, mely egy lakással szemben támasztható. De ha a kis ház mellett palota emelkedik, a kis ház kunyhóvá zsugorodik. A kis ház most azt bizonyítja, hogy birtokosa semmiféle, vagy csak igen csekély igényeket támaszthat; és akármilyen magasra nő is háza a civilizáció folyamán, ha a szomszédos palota ugyanolyan vagy még nagyobb mértékben nő, a viszonylag

* *Az 1891-es kiadásban:* bérmunkás munkaereje — *Szerk.*
** *Az 1891-es kiadásban:* munkásosztálynak — *Szerk.*
*** *Az 1891-es kiadásban:* munkaerőt — *Szerk.*
° *Az 1891-es kiadásban: munkások — Szerk.*

kis ház lakója mind kényelmetlenebbül, kielégületlenebbül, nyomottabban érzi magát négy fala között.

A munkabér észrevehető emelkedése előfeltételezi a termelő tőke gyors növekedését. A termelő tőke gyors növekedése a gazdagság, a fényűzés, a társadalmi szükségletek és a társadalmi élvezetek éppoly gyors növekedését idézi elő. Tehát jóllehet a munkás élvezetei fokozódtak, csökkent az élvezetek nyújtotta társadalmi kielégülés a tőkés meggyarapodott, a munkás számára elérhetetlen élvezeteihez viszonyítva, egyáltalában a társadalom fejlődésének állásához viszonyítva. Szükségleteink és élvezeteink a társadalomból fakadnak; ezért a társadalmon mérjük őket, nem kielégítésük tárgyain. Mivel társadalmi természetűek, viszonylagos természetűek.

Egyáltalában a munkabért nemcsak az áruk tömege határozza meg, amelyet érte cserébe kaphatok. A munkabér különböző vonatkozásokat tartalmaz.

Amit a munkások munkájukért* közvetlenül kapnak, az egy meghatározott pénzösszeg. Vajon csak ez a pénz-ár határozza meg a munkabért?

A XVI. században az Európában forgalomban levő arany és ezüst Amerika** felfedezése következtében megszaporodott. Az arany és az ezüst értéke ezért a többi áruhoz viszonyítva esett. A munkások munkájukért* ugyanolyan tömegű vert ezüstöt kaptak, mint azelőtt. Munkájuk pénz-ára ugyanaz maradt, és munkabérük mégis esett, mert ugyanolyan mennyiségű ezüstért cserébe kisebb mennyiségű egyéb árut kaptak. Ez egyike volt azoknak a körülményeknek, melyek a XVI. században a tőke növekedését, a burzsoázia felemelkedését előmozdították.

Vegyünk egy másik esetet. 1847 telén rossz termés következtében a legnélkülözhetetlenebb létfenntartási eszközök: a gabona, hús, vaj, sajt stb. ára jelentékenyen emelkedett. Tegyük fel, hogy a munkások továbbra is ugyanazt a pénzösszeget kapták munkájukért*. Vajon nem esett-e a munkabérük? Persze hogy esett. Ugyanazért a pénzért kevesebb kenyeret, húst stb. kaptak cserébe. Munkabérük esett, nem azért, mert az ezüst értéke csökkent, hanem azért, mert a létfenntartási eszközök értéke növekedett.

Tegyük fel végül, hogy a munka pénz-ára ugyanaz marad, míg valamennyi mezőgazdasági és ipari áru ára új gépek alkalmazása, kedvező időjárás stb. következtében esik. Ugyanazért a pénzért a munkások most többet vásárolhatnak mindenféle áruból. Munkabérük tehát emelkedett, éppen azért, mert annak pénzértéke nem változott.

A munka pénz-ára, a névleges munkabér, nem esik tehát egybe a reális

* *Az 1891-es kiadásban:* munkaerejükért — *Szerk.*

** *Az 1891-es kiadásban:* a gazdagabb és könnyebben megmunkálható amerikai bányák — *Szerk.*

munkabérrel, azaz az áruknak azzal a mennyiségével, melyet a munkabérért cserébe valóban adnak. Amikor tehát a munkabér emelkedéséről vagy eséséről beszélünk, akkor nemcsak a munka pénz-árát, a névleges munkabért kell szem előtt tartanunk.

De sem a névleges munkabér, vagyis az a pénzösszeg, amelyért a munkás a tőkésnek eladja magát, sem a reális munkabér, vagyis az áruösszeg, melyet a munkás ezért a pénzért vásárolhat, nem merítik ki a munkabérben foglalt vonatkozásokat.

A munkabért még meghatározza mindenekelőtt a tőkés nyereségéhez, profitjához való aránya — ez viszonylagos, relatív munkabér.

A reális munkabér a munka árát a többi áru árához viszonyítva fejezi ki, a relatív munkabér ellenben a közvetlen munka árát a felhalmozott munka árához viszonyítva, a bérmunka és a tőke viszonylagos értékét, a tőkések és a munkások kölcsönös értékét.*

A reális munkabér ugyanaz maradhat, sőt emelkedhet is, és a relatív munkabér mindamellett eshet. Tegyük fel például, hogy minden létfenntartási eszköz ára $^2/_3$-dal süllyedt, míg a napibér csak $^1/_3$-dal süllyed, tehát például 3 frankról 2 frankra. Bár a munkás ezzel a 2 frankkal nagyobb mennyiségű áru felett rendelkezik, mint korábban 3 frankkal, munkabére a tőkés nyereségéhez viszonyítva mégis csökkent. A tőkés (például a gyáros) profitja 1 frankkal gyarapodott, azaz a tőkés által a munkásnak fizetett kisebb mennyiségű csereértékért a munkásnak nagyobb mennyiségű csereértéket kell termelnie, mint korábban. A tőke értéke** a munka értékéhez*** viszonyítva emelkedett. A társadalmi

* *Az 1891-es kiadás e bekezdés helyén a következő két bekezdést közli:*

A reális munkabér a munka árát a többi áru árához viszonyítva fejezi ki, a relatív munkabér ellenben a közvetlen munka részesedését az általa újonnan létrehozott értékben, ahhoz a részesedéshez viszonyítva, mely a felhalmozott munkának, a tőkének jut.

Fentebb, a [231.] oldalon ezt mondottuk: „A munkabér nem a munkás részesedése az általa termelt áruban. A munkabér már meglevő áruknak az a része, amellyel a tőkés meghatározott mennyiségű termelő munkaerőt vásárol magának." De ezt a munkabért a tőkésnek megint pótolnia kell abból az árból, amelyen a munkás által létrehozott terméket eladja; pótolnia kell akképpen, hogy ráfordított termelési költségein felül rendszerint még többlet, profit is maradjon. A munkás által létrehozott áru eladási ára a tőkés szempontjából három részre oszlik: *először* az általa előlegezett nyersanyagok árának pótlására, valamint az úgyancsak általa előlegezett szerszámok, gépek és más munkaeszközök kopásának pótlására, *másodszor* az általa előlegezett munkabér pótlására és *harmadszor* az ezek feletti többletre, a tőkés profitjára. Míg az első rész csak *korábban meglevő értékeket* pótol, világos, hogy mind a munkabér pótlása, mind a tőkés többletprofitja nagyjában és egészében *a munkás munkája által teremtett* és a nyersanyagokhoz hozzátett *új értékből* kerül ki. És *ebben az értelemben* mind a munkabért, mind a profitot, hogy összehasonlítsuk őket egymással, a munkás termékében való részesedésnek foghatjuk fel. — *Szerk.*

** *Az 1891-es kiadásban:* részesedése — *Szerk.*

*** *Az 1891-es kiadásban:* részesedéséhez — *Szerk.*

gazdagság elosztása tőke és munka között még egyenlőtlenebb lett. A tőkés ugyanazzal a tőkével nagyobb mennyiségű munka felett parancsnokol. A tőkésosztály hatalma a munkásosztály felett nőtt, a munkás társadalmi helyzete rosszabbodott, egy fokkal mélyebben a tőkések* alá szorult le.

Melyik mármost az *az általános törvény, amely a munkabér és a profit esését és emelkedését kölcsönös vonatkozásukban meghatározza*?

*Munkabér és profit fordított arányban állnak egymással. A tőke csereértéke***, a profit, ugyanabban az arányban emelkedik, amelyben a munka csereértéke***, a napibér, esik és megfordítva. A profit abban a mértékben emelkedik, amelyben a munkabér esik, abban a mértékben esik, amelyben a munkabér emelkedik.*

Talán azt az ellenvetést teszik majd, hogy a tőkés nyereségre tehet szert azáltal, hogy termékeit előnyösen cseréli ki más tőkésekkel, hogy az áruja iránti kereslet emelkedik — akár azért, mert új piacok nyílnak meg, akár azért, mert a régi piacokon pillanatnyilag gyarapodtak a szükségletek stb. —, hogy tehát a tőkés profitja gyarapodhat azáltal, hogy más tőkéseket rászed, függetlenül a munkabérnek, a munka*** csereértékének emelkedésétől és esésétől, vagy hogy a tőkés profitja emelkedhet a munkaszerszámok tökéletesedése, a természeti erők új alkalmazása stb. révén is.

Mindenekelőtt el kell ismerni, hogy az eredmény ugyanaz marad, ha fordított úton érték is el. A profit nem azért emelkedett ugyan, mert a munkabér esett, de a munkabér azért esett, mert a profit emelkedett. A tőkés ugyanolyan mennyiségű° munkával nagyobb mennyiségű csereértéket vásárolt anélkül, hogy ezért a munkát magasabban fizette volna meg, tehát a munkát alacsonyabban fizetik ahhoz a tiszta hozadékhoz viszonyítva, melyet a tőkésnek hoz.

Azonkívül emlékezzünk rá, hogy az áruk áringadozásai ellenére minden áru átlagárát, azt az arányt, amelyben más árukra kicserélődik, *termelési költségei* határozzák meg. A tőkésosztályon belüli rászedések ezért szükségképpen kiegyenlítődnek. A gépi berendezés tökéletesítése, természeti erők új alkalmazása a termelés szolgálatában lehetővé teszi, hogy egy adott munkaidő alatt ugyanazzal a munka- és tőkemennyiséggel nagyobb tömegű terméket, de semmi esetre sem nagyobb tömegű csereértéket hozzanak létre. Ha a fonógép alkalmazása révén még egyszer annyi fonalat tudok szolgáltatni óránként, mint a fonógép feltalálása előtt, például 100 fontot 50 helyett, akkor ezért a 100 fontért°° nem kapok több árut cserébe, mint azelőtt 50 fontért, mivel a termelési költségek a felére estek, illetve, mivel ugyanannyi költséggel kétszer annyi terméket tudok szolgáltatni.

* *Az 1891-es kiadásban:* tőkésé — *Szerk.*
** *Az 1891-es kiadásban: részesedése — Szerk.*
*** *Az 1891-es kiadásban:* munkaerő — *Szerk.*
° *Az 1891-es kiadásban kiegészítve:* idegen — *Szerk.*
°° *Az 1891-es kiadásban kiegészítve:* hosszabb időt tekintve — *Szerk.*

Végül akármilyen arányban ossza is el egymás között akár egy országnak, akár az egész világpiacnak a tőkésosztálya, burzsoáziája a termelés tiszta hozadékát, ennek a tiszta hozadéknak az összmennyisége mindig csak az a mennyiség, amellyel a felhalmozott* munkát nagyjában és egészében gyarapította az eleven** munka. Ez az összmennyiség tehát abban az arányban nő, amelyben a munka a tőkét gyarapítja, azaz abban az arányban, amelyben a profit a munkabérhez képest emelkedik.

Látjuk tehát, hogy még ha a *tőke—bérmunka viszonyon belül* maradunk is, *a tőke érdekei és a bérmunka érdekei homlokegyenest szembenállnak egymással.*

A tőke gyors növekedése egyenlő a profit gyors növekedésével. A profit csak akkor növekedhet gyorsan, ha a munka csereértéke***, ha a relatív munkabér éppoly gyorsan csökken. A relatív munkabér eshet, jóllehet a reális munkabér a névleges munkabérrel, a munka pénzértékével egyidejűleg emelkedik, csak nem ugyanabban az arányban emelkedik, mint a profit. Ha például jó üzletmenet idején a munkabér 5 százalékkal emelkedik, a profit ellenben 30 százalékkal, akkor a viszonylagos, relatív munkabér *nem növekedett*, hanem *csökkent*.

Ha tehát a munkás bevétele a tőke gyors növekedésével növekedik, akkor ezzel egyidejűleg növekedik a társadalmi szakadék, amely a munkást a tőkéstől elválasztja, akkor ezzel egyidejűleg növekedik a tőke hatalma a munka felett, a munka függése a tőkétől.

Hogy a munkásnak érdeke a tőke gyors növekedése, az csak ezt jelenti: Minél gyorsabban gyarapítja a munkás az idegen gazdagságot, annál zsírosabb morzsák esnek le számára, annál több munkás foglalkoztatható és hívható életre, annál inkább gyarapítható a tőkétől függő rabszolgák tömege.

Láttuk tehát:

Még a munkásosztály számára *legkedvezőbb helyzet, a tőke lehető leggyorsabb növekedése* — akármennyire javít is a munkás anyagi életén — sem szünteti meg az ellentétet a munkás érdekei és a burzsoáérdekek, a tőkés érdekei között. *Profit és munkabér* továbbra is *fordított arányban* állnak egymással.

Ha a tőke gyorsan növekedik, a munkabér emelkedhet; aránytalanul gyorsabban emelkedik a tőke profitja. A munkás anyagi helyzete javult, de társadalmi helyzete rovására. A társadalmi szakadék, mely a tőkéstől elválasztja, szélesedett.

Végül:

Hogy a bérmunka számára legkedvezőbb feltétel a termelő tőke lehető leg-

* *A „Neue Rheinische Zeitung"-ban:* a közvetlen; *a „Neue Rheinische Zeitung" 268. számában megjelent helyreigazítás és az 1891-es kiadás szerint javítva. — Szerk.*

** *A „Neue Rheinische Zeitung"-ban:* a felhalmozott; *a „Neue Rheinische Zeitung" 268. számában megjelent helyreigazítás szerint javítva; az 1891-es kiadásban:* a közvetlen. *— Szerk.*

*** *Az 1891-es kiadásban:* ára *— Szerk.*

gyorsabb növekedése, az csak ezt jelenti: Minél gyorsabban gyarapítja és növeli a munkásosztály a vele ellenségesen szembenálló hatalmat, a felette uralkodó idegen gazdagságot, annál kedvezőbb feltételek között engedtetik meg neki, hogy újra dolgozzon a polgári gazdagság gyarapításán, a tőke hatalmának növelésén, megelégedve azzal, hogy maga kovácsolja magának az arany láncokat, amelyeken őt a burzsoázia maga után vonszolja.

Köln, április 10. *A termelő tőke növekedése és a munkabér emelkedése* valóban olyan elválaszthatatlanul összekapcsolódik-e, ahogy azt a polgári közgazdászok állítják? Nem szabad készpénznek vennünk, amit mondanak. Még azt sem szabad nekik elhinnünk, hogy minél hájasabb a tőke, annál jobban hizlalja a rabszolgáját. A burzsoázia túlságosan felvilágosult, túlságosan jól számol, semhogy osztozna a hűbérúr előítéleteiben, aki fényes szolgaszemélyzetével kérkedik. A burzsoáziát létfeltételei arra kényszerítik, hogy számoljon.

Tehát közelebbről meg kell vizsgálnunk:

Hogyan hat a termelő tőke növekedése a munkabérre?

Ha a polgári társadalom termelő tőkéje nagyjában és egészében nő, munkának *többoldalú* felhalmozása megy végbe. A tőkék* számban és terjedelemben nőnek. A tőkék *gyarapodása* gyarapítja a *tőkések közötti konkurrenciát*. A tőkék *növekvő terjedelme* megadja az eszközöket arra, hogy *hatalmasabb munkáshadseregeket, óriásibb harci szerszámokkal*** *vigyenek az ipari csatatérre*.

Az egyik tőkés csak úgy vetheti ki a nyeregből a másikat és csak úgy hódíthatja el tőkéjét, hogy olcsóbban ad el. Hogy olcsóbban adhasson el anélkül, hogy tönkretegye magát, olcsóbban kell termelnie, azaz a munka termelőerejét, amennyire lehet, fokoznia kell. A munka termelőereje pedig mindenekelőtt *nagyobb munkamegosztással*, a *gépi berendezés* általánosabb bevezetésével és állandó tökéletesítésével fokozható. Minél nagyobb a munkáshadsereg, amely között a munka megoszlik, minél hatalmasabb szinten vezetik be a gépi berendezést, annál jobban csökkennek viszonylag a termelési költségek, annál termékenyebb lesz a munka. Ennélfogva általános versengés keletkezik a tőkések között a munkamegosztásnak és a gépi berendezésnek a növelésére és a lehető legnagyobb szinten való kiaknázására.

Ha mármost egy tőkés nagyobb munkamegosztással, új gépek alkalmazásával és tökéletesítésével, a természeti erők előnyösebb és tömegesebb kiaknázásával megtalálja a módját annak, hogy ugyanazon mennyiségű munkával vagy felhalmozott munkával nagyobb mennyiségű terméket, árut teremtsen,

* *A „Neue Rheinische Zeitung"-ban és az 1891-es kiadásban:* tőkések; *a „Neue Rheinische Zeitung" 270. számában megjelent helyreigazítás szerint javítva. — Szerk.*

** *Az 1891-es kiadásban: harci kéziszerszámokkal — Szerk.*

mint konkurrensei, ha például ugyanazon munkaidő alatt, melyben konkurrensei fél rőf vásznat szőnek, ő egy egész rőf vásznat tud termelni, hogyan fog ez a tőkés eljárni?

Megtehetné, hogy a fél rőf vásznat továbbra is az eddigi piaci áron adja el, de ez nem volna eszköz arra, hogy ellenfeleit kivesse a nyeregből és saját kelendőségét növelje. Ám ugyanabban a mértékben, amelyben termelése kiszélesedett, kiszélesedett számára a kelendőség szükséglete. A hatalmasabb és költségesebb termelési eszközök, melyeket életre hívott, őt arra *képessé teszik* ugyan, hogy áruját olcsóbban adja el, de egyszersmind arra *kényszerítik*, hogy több árut adjon el, hasonlíthatatlanul *nagyobb* piacot hódítson meg áruinak; tőkésünk tehát a fél rőf vásznat olcsóbban fogja eladni, mint konkurrensei.

De a tőkés az egész rőföt nem adja majd olyan olcsón, ahogy konkurrensei a fél rőföt adják, jóllehet az egész rőf termelése neki nem kerül többe, mint a többinek a fél rőfé. Különben semmi* nyeresége sem volna belőle, hanem csak a termelési költségeket kapná vissza a cserében. Esetleges nagyobb bevétele onnan eredne, hogy nagyobb tőkét hozott mozgásba, de nem onnan, hogy tőkéjét jobban értékesítette, mint a többiek. Azonkívül azt a célt, amelyet el akar érni, eléri, ha áruja árát csak néhány százalékkal alacsonyabbra szabja, mint konkurrensei. Kiveti őket a nyeregből, kelendőségüknek legalább egy részét elhódítja azzal, hogy *olcsóbban ad el*, mint ők. És végül emlékezzünk arra, hogy a piaci ár mindig *a termelési költségek felett* vagy *alatt* áll, aszerint, hogy egy áru eladása az ipar kedvező vagy kedvezőtlen idényébe esik. Aszerint, hogy a rőf vászon piaci ára az eddig szokásos termelési költségek alatt vagy felett áll, változik majd az a százalék, amelyen a tőkés, aki új, termékenyebb termelési eszközöket alkalmazott, valóságos termelési költségei felett ad el.

Ám tőkésünk *kiváltsága* nem tartós; más versengő tőkések bevezetik ugyanazokat a gépeket, ugyanazt a munkamegosztást, bevezetik ugyanolyan vagy nagyobb szinten, és ez a bevezetés olyan általánossá lesz, hogy a vászon ára nemcsak *a régi*, hanem *az új termelési költségei alá* csökken majd.

A tőkések tehát kölcsönösen ugyanabban a helyzetben vannak, mint az új termelési eszközök bevezetése *előtt* voltak, és ha ezekkel az eszközökkel ugyanazon az áron kétszer annyi terméket szolgáltathatnak, akkor *most* kénytelenek a régi áron *alul* kétszer annyi terméket szolgáltatni. Ezeknek az új termelési költségeknek a bázisán újrakezdődik ugyanez a játék. Nagyobb munkamegosztás, több gépi berendezés, nagyobb szint, amelyen a munkamegosztást és a gépi berendezést kiaknázzák. És a konkurrencia ismét ugyanazt az ellenhatást szüli ez ellen az eredmény ellen.

* *Az 1891-es kiadásban kiegészítve:* extra — *Szerk.*

Látjuk, hogy a termelési mód, a termelési eszközök folyton átalakulnak, forradalmasodnak, hogy *a munkamegosztás szükségszerűen nagyobb munkamegosztáshoz, a gépi berendezés alkalmazása a gépi berendezés nagyobb alkalmazásához, a nagy szinten dolgozás nagyobb szinten való dolgozáshoz vezet.*

Ez az a törvény, amely a polgári termelést mindig újra kiveti régi kerékvágásából, és a tőkét arra kényszeríti, hogy a munka termelőerőit megfeszítse, *mert* egyszer már megfeszítette őket, a törvény, mely nem engedi nyugodni, és folyton azt súgja a fülébe: Előre! Előre!

Ez a törvény nem más, mint az a törvény, amely a kereskedelmi korszakok ingadozásain belül egy áru árát szükségszerűen kiegyenlíti *termelési költségeire.*

Akármilyen hatalmas termelési eszközöket vet is be valamely tőkés, a konkurrencia ezeket a termelési eszközöket általánossá fogja tenni, és attól a pillanattól fogva, hogy általánossá tette őket, tőkéje nagyobb termékenységének egyetlen eredménye az, hogy most *ugyanazért az árért* tízszer, hússzor, százszor annyit kell szolgáltatnia, mint azelőtt. Minthogy azonban talán ezerszer annyit kell eladnia ahhoz, hogy az eladott termék nagyobb tömegével ellensúlyozza az alacsonyabb eladási árat, mert a tömegesebb eladás most nemcsak azért szükséges, hogy* nyerjen, hanem hogy a termelési költségeket pótolja — maga a termelési szerszám, mint láttuk, egyre drágább lesz —, mert ez a tömeges eladás nemcsak az ő, hanem vetélytársai számára is létkérdéssé vált, ezért a régi harc *annál hevesebben* kezdődik újra, *minél termékenyebbek a már feltalált termelési eszközök. A munka megosztása és a gépi berendezés alkalmazása tehát hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben fog újra folytatódni.*

Akármekkora is a hatalma az alkalmazott termelési eszközöknek, a konkurrencia igyekszik a tőkét e hatalom arany gyümölcseitől megfosztani azáltal, hogy az áru árát a termelési költségekre redukálja, azáltal tehát, hogy amilyen mértékben olcsóbb a termelés — azaz ugyanakkora mennyiségű munkával többet lehet termelni —, olyan mértékben teszi a konkurrencia az olcsóbb termelést, azaz a régi áron való tömegesebb szolgáltatását** parancsoló törvénnyé. Ily módon a tőkés saját erőfeszítéseivel semmit sem nyert, csak azt a kötelezettséget, hogy ugyanazon munkaidő alatt többet szolgáltasson, egyszóval csak *tőkéjének nehezebb értékesítési feltételeit.* Míg tehát a konkurrencia folyton üldözi őt a termelési költségek törvényével, és minden fegyver, melyet vetélytársai ellen kovácsol, saját maga ellen fordul, a tőkés folyton igyekszik rászedni a konkurrenciát azáltal, hogy szüntelenül új, bár költségesebb de olcsóbban termelő gépeket és munkamegosztásokat vezet be a régiek helyébe, és nem várja meg, amíg a konkurrencia folytán az újak elavulnak.

* *Az 1891-es kiadásban kiegészítve:* többet — *Szerk.*

** *Az 1891-es kiadásban:* mind nagyobb terméktömegeknek ugyanezért az árösszegért való szolgáltatását — *Szerk.*

Képzeljük el mármost ezt a lázas tevékenykedést *az egész világpiacon egyidejűleg*, és akkor megértjük, hogy a tőke növekedése, felhalmozása és koncentrációja önmagát hajszoló és mind hatalmasabb szinten végrehajtott szakadatlan munkamegosztással, új gépek alkalmazásával és a régiek tökéletesítésével jár együtt.

De hogyan hatnak ezek a körülmények, melyek a termelő tőke növekedésétől elválaszthatatlanok, a munkabér meghatározására?

A nagyobb *munkamegosztás* képessé tesz *egy* munkást arra, hogy 5, 10, 20 munkás munkáját elvégezze; a munkások közötti konkurrenciát tehát 5, 10, 20-szorosára növeli. A munkások nemcsak úgy konkurrálnak egymással, hogy az egyik olcsóbban adja el magát, mint a másik; úgy is konkurrálnak, hogy *egy* elvégzi 5, 10, 20 munkás munkáját, és a tőke által bevezetett és folyton növelt *munkamegosztás* kényszeríti a munkásokat a konkurrenciának erre a fajtájára.

Továbbá: amilyen mértékben nő a *munkamegosztás*, olyan mértékben *egyszerűsödik* a munka. A munkás *különös ügyessége* értéktelenné válik. A munkást egyszerű, egyhangú termelőerővé változtatják, amelynek sem testi, sem szellemi feszítőerőt nem kell latba vetnie. Munkája mindenki számára hozzáférhető munkává válik. Ennek következtében mindenfelől konkurrensek szorongatják, s azonfelül emlékezzünk arra, hogy minél egyszerűbb, minél könnyebben megtanulható a munka, minél kisebb termelési költségek szükségesek elsajátításához, annál mélyebbre süllyed a munkabér, mert mint minden más áru árát, a munkabért is a termelési költségek határozzák meg.

Minél kevésbé kielégítő, minél visszataszítóbb tehát a munka, annál jobban nő a konkurrencia és csökken a munkabér. A munkás igyekszik munkabére tömegét megtartani azáltal, hogy többet dolgozik, akár úgy, hogy több órát dolgozik, akár úgy, hogy egy óra alatt többet szolgáltat. A szükségtől hajtva még növeli tehát a munkamegosztás áldatlan hatásait. Az eredmény: *minél többet dolgozik, annál kevesebb bért kap*, mégpedig annál az egyszerű oknál fogva, hogy ugyanilyen mértékben konkurrál munkástársaival, tehát megannyi konkurrensévé teszi munkástársait, akik éppoly rossz feltételekért kínálkoznak fel, mint ő maga, tehát mert végső fokon *önmagával konkurrál, önmagával mint a munkásosztály tagjával.*

A *gépi berendezés* ugyanezeket a hatásokat sokkal nagyobb szinten idézi elő azáltal, hogy kiszorítja a tanult munkásokat tanulatlanokkal, a férfiakat nőkkel, a felnőtteket gyerekekkel, hogy a gépi berendezés ott, ahol újonnan bevezetik, a kézi munkásokat tömegesen dobja ki az utcára, ott pedig, ahol fejlesztik, tökéletesítik, termékenyebb gépekkel helyettesítik, kisebb csoportokban szorítja ki a munkásokat. Fentebb nagy vonásokban vázoltuk a tőkések egymás közti ipari háborúját. *Ennek a háborúnak az a sajátossága, hogy a csatákat nem annyira a munkáshadsereg toborzásával, mint inkább elbocsátásával nyerik meg.*

A hadvezérek, a tőkések abban versengenek egymással, hogy ki tud többet elbocsátani az ipar katonáiból.

Igaz, a közgazdászok azt mesélik, hogy a gépek révén feleslegessé vált munkások *új* foglalkoztatási ágakat találnak.

Nem merik egyenesen azt állítani, hogy ugyanazok a munkások, akiket elbocsátottak, új munkaágakban elhelyezkednek. A tények túlságosan hangosan rácáfolnak erre a hazugságra. Tulajdonképpen csak azt állítják, hogy *a munkásosztály más alkotórészei* előtt, például a fiatal munkásnemzedéknek azon része előtt, amely már készen állt arra, hogy a letűnt iparágba belépjen, új foglalkoztatási eszközök fognak megnyílni. Ez persze nagy elégtétel az elesett munkásoknak. A tőkés urak nem szűkölködnek majd friss kizsákmányolható húsban és vérben, és hagyják, hogy a halottak temessék el az ő halottaikat[150]. Ez olyan vigasz, amelyet a burzsoák inkább önmaguknak adnak, mint a munkásoknak. Ha a gépi berendezés a bérmunkások egész osztályát megsemmisítené, nem volna-e ez rettenetes a tőkének, amely bérmunka nélkül megszűnik tőke lenni?

De tegyük fel, hogy a gépi berendezés által közvetlenül kiszorított munkások és az új nemzedéknek az a teljes része is, amely már erre a szolgálatra várt, *új foglalkoztatást találnak*. Elképzelhető, hogy ezt éppoly magasan fizetik majd, mint az elvesztettet? *Ez ellentmondana a gazdaságtan minden törvényének.* Láttuk, hogyan hozza magával a modern ipar azt, hogy az összetett, magasabbrendű foglalkozást mindig egyszerűbb, alárendeltebb foglalkozás helyettesíti.

Hogyan találhatna tehát valamely munkástömeg, melyet a gépi berendezés egy iparágból kivetett, egy másikban menedéket, hacsak nem úgy, hogy *alacsonyabban, rosszabbul fizetik*?

Kivételként megemlítették azokat a munkásokat, akik magának a gépi berendezésnek a gyártásában dolgoznak. Mihelyt az ipar több gépi berendezést kíván és használ el, mondják, a gépeknek szükségképpen szaporodniok, tehát a gépgyártásnak, tehát a munkások foglalkoztatásának a gépgyártásban növekednie kell, s az ebben az iparágban alkalmazott munkások tanult, sőt művelt munkások.

1840 óta ez az állítás, mely már korábban is csak félig volt igaz, az igazságnak még a látszatát is elvesztette, mivel a gépek gyártásához egyre sokoldalúbban gépeket alkalmaztak, nem többé és nem kevésbé, mint a pamutfonal gyártásához, s a gépgyárakban foglalkoztatott munkások a felette tökéletes gépekkel szemben már csak igen tökéletlen gépek szerepét játszhatták.

De a férfi helyett, akit a gép kiszorított, a gyár talán *három* gyermeket és *egy* nőt foglalkoztat! És nem kellett-e azelőtt a férfi salaire-jéből* a három

* *Az 1891-es kiadásban:* béréből — *Szerk.*

gyermek és egy asszony ellátására telnie? Nem kellett-e a munkabér minimumából a faj fenntartására és szaporítására telnie? Mit bizonyít hát ez a kedvelt burzsoá szólam? Semmi egyebet, csak azt, hogy most *négyszer* annyi munkáséletet használnak el *egy* munkáscsalád salaire-jének* biztosítására, mint korábban.

Foglaljuk össze: *Minél inkább nő a termelő tőke, annál inkább kiterjed a munka megosztása és a gépi berendezés alkalmazása. Minél inkább kiterjed a munka megosztása és a gépi berendezés alkalmazása, annál inkább kiterjed a konkurrencia a munkások között, annál inkább összezsugorodik a salaire-jük***.

Ráadásul a munkásosztály a *társadalom magasabb rétegeiből* is regrutálódik még; kis iparosok és kis járadékosok egész tömege zuhan le a munkásosztályba, s ezeknek nincs sietősebb dolguk, mint hogy felemeljék karjaikat a munkások karjai mellett. Így a magasba nyújtott és munkát kérő karok erdeje mind sűrűbb lesz, maguk a karok pedig mind soványabbak.

Magától értetődik, hogy a kis iparos nem bírhatja ki az olyan háborút***, melynek egyik első feltétele az, hogy egyre nagyobb szinten termeljen, vagyis éppen hogy nagy, ne pedig kis iparos legyen.

Az sem kíván további magyarázatot, hogy a tőke kamata abban a mértékben csökken, amelyben a tőke tömege és száma gyarapodik, amelyben a tőke növekedik, hogy ezért a kis járadékos már nem tud járadékából megélni, tehát az iparra kell magát vetnie, tehát a kis iparosok sorait, és ezzel a proletárjelölteket segít szaporítani.

Végül abban a mértékben, amelyben a tőkéseket a fent vázolt mozgás arra kényszeríti, hogy a már meglevő óriási termelési eszközöket nagyobb szinten aknázzák ki és ebből a célból a hitel összes rúgóit mozgásba hozzák, abban a mértékben szaporodnak a° földrengések, amikor is a kereskedelmi világ csak úgy tartja fenn magát, hogy a gazdagság, a termékek, sőt a termelőerők egy részét feláldozza az alvilág isteneinek — egyszóval abban a mértékben szaporodnak a *válságok*. Ezek már azért is gyakoribbakká és hevesebbekké válnak, mert abban a mértékben, melyben a terméktömeg, tehát a kiterjedt piacok iránti szükséglet nő, a világpiac mindinkább összezsugorodik, mind kevesebb°° piac marad fenn kiaknázásra, mert minden előző válság a világkereskedelem uralma alá hajtott egy-egy addig meg nem hódított vagy a kereskedelem által csak felszínesen kiaknázott piacot. De a tőke nem csak *él* a munkából. Előkelő és egyszersmind barbár úrként magával rántja sírjába rabszolgái holttetemeit,

* *Az 1891-es kiadásban:* megélhetésének — *Szerk.*
** *Az 1891-es kiadásban: bérük — Szerk.*
*** *Az 1891-es kiadásban:* harcot — *Szerk.*
° *Az 1891-es kiadásban:* az ipari — *Szerk.*
°° *Az 1891-es kiadásban kiegészítve:* új — *Szerk.*

munkások egész hekatombáit, akik a válságokban elpusztulnak. Látjuk tehát: *Ha a tőke gyorsan nő, hasonlíthatatlanul gyorsabban nő a konkurrencia a munkások között, azaz viszonylag annál inkább csökkennek a foglalkoztatási eszközök, a létfenntartási eszközök a munkásosztály számára, s mindamellett a tőke gyors növekedése a legkedvezőbb feltétel a bérmunka számára.*

(Folyt. köv.)[151]

1847. december körül.

Marx és Engels Művei. 6. köt.
1962. 386—412. old.

MAGYARORSZÁG

Köln, május 18. Abban a pillanatban, amikor a magyar háború az oroszok tényleges benyomulása következtében *európai* háborúvá válik, kénytelenek vagyunk annak további lefolyásáról jelentéseinket beszüntetni. Már csak az adatott meg számunkra, hogy rövid áttekintésben még egyszer bemutassuk olvasóinknak e nagyszerű kelet-európai forradalmi háború fejlődését.

Emlékszünk, hogy a *Kossuth* által vezetett pozsonyi országgyűlés már a februári forradalom előtt, 1847 őszén egy sor forradalmi határozatot hozott, határozatilag kimondta a földtulajdon eladhatóságát, a parasztok szabad költözködési jogát, a feudális terhek megváltását, a zsidók emancipációját, valamenynyi osztály egyenlő adózását;[152] engedélyezte a horvátoknak és szlavóniaiaknak, hogy belügyekben hivatalosan saját nyelvüket használják, és végül egy külön felelős magyar kormány követelésével ugyanazon a napon, amikor Párizsban megkezdődött a februári forradalom (február 22-én), megtette az első lépést *Magyarország elszakadására*.[153]

Kitört a februári forradalom. Ezzel összeroppant a bécsi kormány ellenállása a magyarok követeléseivel szemben. Március 16-án, a bécsi forradalom másnapján jóváhagyták az önálló magyar kormányt, s ezzel Magyarországnak Ausztriával való kapcsolatát a puszta perszonális unióra csökkentették.

Most az önállóvá lett magyar forradalom gyorsan haladt előre. Megszüntették az összes politikai kiváltságokat, bevezették az általános választójogot, állami kártalanítás ellenében váltságdíj nélkül eltörölték az összes feudális terheket, robotokat és dézsmákat, megvalósították az uniót Erdéllyel, kikényszerítették Kossuth pénzügyminiszterré való kinevezését és a lázadó Jellachich bán elmozdítását.

Eközben az osztrák kormányzat ismét magához tért. Mialatt az állítólagos felelős kormány Bécsben tehetetlen maradt, az innsbrucki udvar[154] kamarillája — az itáliai császári hadseregre, a csehek, a horvátok és a szerbek nemzeti vágyaira és a rutén parasztok megátalkodott korlátoltságára támaszkodva — annál inkább megerősödött.

Június 17-én[155] kitört a Bánátban és a Bácskában az udvar pénze és ügynökei

által szított felkelés. 20-án a császár Innsbruckban kihallgatáson fogadta Jellachichot, és újra bánná nevezte ki.[156] Horvátországba visszatérve, Jellachich megtagadta az engedelmességet a magyar kormánynak, és augusztus 25-én hadat üzent neki.

A habsburgi kamarilla árulása nyilvánvaló volt. A magyarok még egyszer megkísérelték visszatéríteni a császárt az alkotmányos útra. Kétszáz[157] országgyűlési tagból álló küldöttséget menesztettek Bécsbe; a császár kitérő választ adott. A felháborodás nőtt. A nép biztosítékokat követelt és kormányváltozást kényszerített ki. Az árulókat, akik ott ültek a pesti kormányban is, eltávolították, és szeptember 20-án Kossuthot nevezték ki miniszterelnöknek.[158] De már négy nappal ezután a császár helyettese, István főherceg nádor Bécsbe menekült,[159] és 26-án a császár kiadja a magyarokhoz intézett ismert manifesztumát,[160] amelyben a kormányt mint lázadót elmozdította, a magyarfaló Jellachichot Magyarország kormányzójává nevezte ki és Magyarország leglényegesebb forradalmi vívmányait megtámadta.

A manifesztumot, amelyet egyetlen magyar miniszter sem ellenjegyzett, Kossuth semmisnek és érvénytelennek nyilvánította.

Eközben Jellachich, akinek kedvezett a dezorganizáltság és árulás, amely az egész, névleg magyar, de valójában régi császári tisztikarban és táborkarban uralkodott, előnyomult Székesfehérvárig. Ott a magyar hadsereg, áruló vezetői ellenére, megverte és osztrák területre, Bécs falai alá kergette. A császár és a vén áruló Latour elhatározták, hogy erősítést küldenek Jellachichnak és Magyarországot német és szláv csapatokkal visszahódítják. Ekkor kitör az október 6-i bécsi forradalom és egyelőre meghiúsítja a császári-királyi terveket.

Kossuth egy magyar hedtesttel nyomban a bécsiek segítségére indul. A Lajtánál a bécsi Reichstag határozatlansága és saját tisztjeinek árulása, valamint legnagyobbrészt népfelkelőkből álló hadseregének rossz szervezettsége visszatartja az azonnali benyomulástól. Végül is kénytelen egy csomó tisztet letartóztatni, Pestre vitetni és néhányat agyonlövetni, s most megkockáztatja a támadást. Túl késő — Bécs már elesett, és Kossuth fegyelmezetlen népfelkelőit Schwechatnál a reguláris osztrák csapatok megfutamították.

Még hat hétig tartott a fegyvernyugvás a császáriak és a magyarok között. Mialatt mindkét hadsereg mindent megmozgatott a maga erősítésére, az olmützi kamarilla[161] végrehajtotta rég előkészített csínyjét: lemondatta az idióta Ferdinándot, aki a forradalomnak tett engedményekkel kompromittálta és lejáratta magát, és a gyermek Ferenc Józsefet, Zsófia fiát helyezte a maga eszközeként a trónra. A pesti országgyűlés a magyar alkotmányra támaszkodva nem ismerte el ezt a trónváltozást.

December közepén végre megindult a háború. A császári hadsereg addigra úgyszólván bekerítette Magyarországot, s minden oldalról támadott.

Ausztriából három hadtest legalább 90 000 főnyi létszámmal Windischgrätz

tábornagy személyes főparancsnoksága alatt a Dunától délre nyomult előre. Stájerországból Nugent körülbelül 20 000 emberrel a Dráva balpartján, Horvátországból Dahlen 10 000 emberrel a Dráva jobbpartján vonult a Bánát felé. Magában a Bánátban több határőrezred, Temesvár várőrsége, a szerb népfelkelők és Knićanin szerb segédhadteste, összesen 30 000—40 000 ember harcolt Todorovich és Rukavina parancsnoksága alatt. Erdélyben Puchner állt 20 000—25 000 emberrel és a Bukovinából betört Malkowski[162] 10 000—15 000 emberrel. Végül Galíciából Schlick 20 000—25 000 főnyi hadtesttel a Tisza felső folyása felé nyomult előre.

A császári hadsereg tehát egészében véve legalább 200 000 főnyi reguláris, jórészt harcedzett csapatokból állt, nem számítva a szláv, román és szász népfelkelőket és nemzetőröket, akik délen és Erdélyben vettek részt a harcban.

Ezekkel az óriási haderőkkel Magyarország talán 80 000—90 000 főnyi kiképzett hadsereget — ebből 24 000 fő korábban a császári hadseregben szolgált — és ezenkívül 50 000—60 000 főnyi még egészen szervezetlen honvédet és népfelkelőt tudott szembeállítani; e hadsereg vezetői legnagyobbrészt ugyanolyan árulók voltak, mint azok a tisztek, akiket Kossuth a Lajtánál letartóztatott.

De míg az erőszakkal féken tartott Ausztriából egyelőre egyetlen újoncot sem lehetett már kipréselni, míg Ausztria pénzügyileg tönkrement és csaknem pénz nélkül volt, a magyarok előtt még nagyszerű erőforrások álltak nyitva. A magyarok lelkes szabadságvágya, amelyet a nemzeti büszkeség is fokozott, napról napra nőtt és az ötmilliós kis néphez viszonyítva hallatlan nagyszámú önkéntest bocsátott Kossuth rendelkezésére; a magyar bankóprés kimeríthetetlen pénzforrást nyújtott számára, és ezeket a nemzeti asszignátákat minden magyar kemény ezüstpénzként fogadta el. A fegyver- és ágyúgyárak teljes üzemben voltak. A hadsereg csak fegyvernek, gyakorlatnak és jó vezetőknek volt híján, s minderre néhány hónap alatt kellett szert tenni. Tehát minden azon fordult meg, hogy időt nyerjenek, hogy a császáriakat becsalogassák az országba, ahol a folytonos gerillaháborúban kimerülnek, erős helyőrségek és egyéb különítmények hátrahagyása következtében meggyengülnek.

A magyaroknak ezért volt az a tervük, hogy lassan visszahúzódnak az ország belsejébe, állandó ütközetekben begyakoroltatják az újoncokat, és végső szükség esetén az úttalan mocsarakkal teli Tisza-vonalat, ezt a magyar föld magva köré húzott természetes árkot állítják maguk és az ellenség közé.

Minden számítás szerint a magyaroknak a Pozsony és Pest közti területen még a fölényben levő osztrák haderővel szemben is két-három hónapig tartaniok kellett volna magukat. De ekkor beállt az erős fagy, amely valamennyi folyót és mocsarat több hónapon át még nehézágyúk számára is járható jégtakaróval borított. Ezáltal valamennyi a védelem számára kedvező terepviszony ki volt küszöbölve, a magyarok által emelt valamennyi sánc haszontalanná

vált, s ezeket a megkerülés veszélye fenyegette. Így történt, hogy a magyar hadsereget alig húsz nap alatt Soprontól és Pozsonytól Győrig, Győrtől Mórig, Mórtól Pestig vetették vissza, hogy kénytelenek voltak Pestet is kiüríteni és valóban már a hadjárat elején a Tisza mögé visszavonulni.

Mialatt ez történt a főseregggel, a többi hadtesttel is ugyanez volt a helyzet. Délen Nugent és Dahlen mindinkább előrenyomult a magyarok által megszállt Eszék ellen, és a szerbek egyre inkább közeledtek a Maros vonalához; Erdélyben Puchner és Malkowski Marosvásárhelynél egyesültek; északon Schlick a Kárpátokból levonult a Tiszáig és Miskolc fölött összeköttetést teremtett Windischgrätzcel.

Úgy látszott, hogy az osztrákok csaknem végeztek a magyar forradalommal. Magyarország kétharmada és Erdély háromnegyede mögöttük volt, s a magyarokra elöl, két oldalt és hátul egyszerre mértek csapásokat. Még néhány mérföld előre, és valamennyi császári hadtest kezet nyújthat egymásnak egy mind szűkebbre összehúzódó körben, amelyben mint egy boa constrictor gyűrűjében megfojtják Magyarországot.

Most az volt a feladat, hogy míg elöl a Tisza — egyelőre mint áthághatatlan akadály — az ellenségnek útját állta, valamelyik oldalról szabad utat teremtsenek.

Ez két oldalon történt: Erdélyben Bem, Szlovákiában Görgey révén. Mindkettő olyan hadjáratot vezetett, amellyel a jelenkor leglángeszűbb hadvezéreinek bizonyultak.

Bem december 29-én érkezett Kolozsvárra, Erdély egyetlen pontjára, amely még a magyarok kezében volt.[163] Gyorsan koncentrálta a magával hozott erősítéseket, a megvert magyar és székely csapatok maradványait, Marosvásárhely ellen vonult, megverte az osztrákokat, és először Malkowskit a Kárpátokon át Bukovinába és onnan Galíciába kergette, ahol Stanislawowig[164] nyomult előre. Ezután gyorsan visszafordult Erdélybe és Puchnert néhány mérföld híján Nagyszebenig űzte maga előtt. Néhány ütközet, néhány gyors ide-oda vonulás, és egész Erdély a kezében volt, kivéve két várost, Nagyszebent és Brassót, s ezek is elvesztek volna, ha nem hívják be az országba az oroszokat. A 10 000 főnyi orosz segédcsapatok olyan súllyal estek a latba, hogy Bem kénytelen volt visszavonulni a Székelyföldre. Ott megszervezte a székelyek felkelését, s amikor ez sikerült, a székely népfelkelőkkel lekötötte a Segesvárig előrenyomult Puchnert, megkerülte annak állásait, egyenesen Nagyszeben ellen vonult, kiverte onnan az oroszokat, megverte az utána nyomuló Puchnert, Brassó ellen indult, és kardcsapás nélkül bevonult oda.

Ezzel Erdély meg volt hódítva, és a magyar hadsereg háta szabaddá vált. Az a természetes erődítményvonal, amelyet a Tisza alkotott, most folytatást és kiegészítést nyert a Kárpátok és az erdélyi hegyek vonulatában a Szepességtől le a bánáti határokig.

Ugyanebben az időben Görgey hasonló diadalmenetet hajtott végre Északnyugat-Magyarországon. Pestről egy hadtesttel Szlovákiába indulva, két hónapon át sakkban tartotta Götz, Csorich és Simunich tábornokok három oldalról ellene operáló hadtesteit és végül, amikor helyzete a túlerővel szemben tarthatatlanná vált, keresztülvágta magát a Kárpátokon, s eljutott Eperjesig és Kassáig. Itt Schlick hátába került, akit rákényszerített, hogy gyorsan feladja állását és egész hadműveleti bázisát, s visszavonuljon Windischgrätz főseregéhez, míg ő maga a Hernád mentén lefelé vonult a Tiszához és egyesült a magyar főerővel.

Ez a főerő, amelynek élén most Dembiński állt, szintén átkelt a Tiszán és minden ponton megfutamította az ellenséget. Hatvanig[165], Pesttől hat mérföldnyire nyomult előre, amikor az ellenséges haderők erősebb koncentrációja ismét visszavonulásra kényszerítette. Kápolnánál, Maklárnál és Poroszlónál kifejtett heves ellenállás után ismét visszatért a Tisza mögé, éppen abban a pillanatban, amikor Görgey Tokajnál elérte a Tiszát.[166] A két hadtest egyesülése jelt adott a magyarok új, nagyszerű előnyomulására. Újonnan kiképzett regruták érkeztek az ország belsejéből és megerősítették a magyarok hadrakelt seregét. Lengyel és német légiók alakultak, rátermett vezetők nőttek fel vagy kapcsolódtak be, és a decemberi, vezető nélküli, szervezetlen tömeg helyett váratlanul egy koncentrált, bátor, nagyszámú, jól szervezett és kitűnően vezetett hadsereg állt szemben a császáriakkal.

A magyarok három hadtestben keltek át a Tiszán. A jobbszárny (Görgey) északra vonult, Eperjesnél megkerülte a korábban utána nyomult Rambergh-hadosztályt és Rimaszombaton át gyorsan visszaűzte a császári főseregheg. Ezt az utóbbit Dembiński Egernél, Gyöngyösnél, Gödöllőnél és Hatvannál megverte, úgyhogy az sietve visszavonult Pest alá. Végül a balszárny (Vetter) kiűzte Jellachichot Kecskemétről, Szolnokról és Ceglédről, megverte Jászberénynél, és ugyancsak arra kényszerítette, hogy Pest falai alá vonuljon vissza.[167] Itt most a császáriak a Duna mentén álltak Pesttől Vácig, széles félkörben körülvéve a magyaroktól.

Hogy Pestet ne tegyék ki a Budáról való ágyúzásnak, a magyarok bevált eszközükhöz folyamodtak, mármint hogy az osztrákokat inkább manőverezéssel, mint nyílt frontális támadással űzzék ki e pozíciójukból. Görgey bevette Vácot és az osztrákokat visszavetette a Garam és a Duna mögé, a Garam és a Nyitra között megverte Wohlgemuthot és ezzel felmentette a császáriak által ostromolt Komáromot. A császáriak, minthogy visszavonulási útjukat fenyegették, kénytelenek voltak gyors visszavonulásra elszánni magukat; Welden, az új főparancsnok Győr és Pozsony irányába húzódott vissza, Jellachichnak pedig, hogy igen makrancos horvátjait lecsendesítse, sürgősen le kellett vonulnia velük a Duna mentén Szlavóniába.

Visszavonulásuk során, amely inkább vad menekülésre hasonlított, Welden

(különösen a Schlick parancsnoksága alatt álló utóvédje) és Jellachich még jelentős vereségeket szenvedett. Miközben az utóbbinak a hadteste fáradságosan és lassan átvágta magát Tolna és Baranya megyén, Welden lehetővé tudta tenni hadserege roncsainak Pozsonyba való koncentrálását. Roncsok voltak ezek, komoly ellenállásra képtelenek.

A magyaroknak az osztrák fősereg ellen aratott e meglepő győzelmeivel egy időben Perczel Mór Szegedről és Tolnából kiindulva Pétervárad felé nyomult, azt felmentette, majd elfoglalta a Bácskát és behatolt a Bánátba, hogy itt egyesüljön az Erdélyből előnyomuló Bemmel. Bem már elfoglalta Aradot[168] és ostrom alá vette Temesvárt; Perczel Versecen[169] szorosan a török határnál áll, úgyhogy a Bánát meghódítása csak néhány nap kérdése. Ugyanakkor a székelyek védik az elsáncolt erdélyi hegyszorosokat, a népfelkelők a felsőmagyarországiakat, Görgey pedig jelentékeny haderővel a Jablonkai-hágóban, a morva—galíciai határon áll.[170]

Egyszóval, még néhány nap, és a győzelmes magyar hadsereg, az óriási osztrák hadak roncsait maga előtt kergetve, diadalmenetben bevonult volna Bécsbe, és örökre megsemmisítette volna az osztrák monarchiát.

Magyarországnak Ausztriától való elszakadását már Debrecenben április 14-én eldöntötték; a lengyelekkel való szövetséget január közepe óta nyíltan hirdették, és ez 20 000—30 000 lengyelnek a magyar hadseregbe való belépésével valósággá vált.[171] A német-osztrákokkal való szövetséget, amely az október 6-i bécsi forradalom óta és a schwechati csatában már fennállt, szintén képviselték és fenntartották a magyar seregben harcoló német légiók, valamint az a stratégiai és politikai szükségesség is, hogy a magyarok Bécs bevételével és Ausztria forradalmasításával elismerést szerezzenek függetlenségi nyilatkozatuknak.

Ily módon a magyar háború nagyon hamar elvesztette kezdeti nemzeti jellegét, és éppen a látszólag legnemzetibb lépéssel, a függetlenségi nyilatkozattal öltött végérvényesen európai jelleget. A lengyelekkel való szövetség mindkét ország felszabadítására, a németekkel való szövetség Kelet-Németország forradalmasítására csak akkor nyert határozott jelleget, szilárd alapot, amikor Magyarország elszakadt Ausztriától és ezáltal az osztrák monarchiát feloszlottnak nyilvánította. Ha Magyarország függetlenné válik, Lengyelországot helyreállítják, Német-Ausztriát Németország forradalmi gyújtópontjává teszik, Lombardia és Itália önmagától eléri függetlenségét — e tervek véghezvitelével az egész kelet-európai államrendszer szét lett volna zúzva, Ausztria eltűnik, Poroszország felbomlik, Oroszország visszaszorul Ázsia határára.

A Szent Szövetségnek[172] tehát mindent meg kellett mozgatnia, hogy gátat vessen a fenyegető kelet-európai forradalomnak: az orosz hadseregek az erdélyi és galíciai határokhoz özönlöttek. Poroszország megszállta a cseh—sziléziai határt és átengedte területén az oroszokat Prerauba, s néhány nap múlva az első orosz hadtest morva földön állt.

A magyarok, jól tudva, hogy néhány héten belül nagyszámú friss haderőkkel kerülnek szembe, nem vonultak oly gyorsan Bécs ellen, ahogy azt eleinte várni lehetett. Bécset éppúgy, mint Pestet nem foglalhatták el frontális támadással anélkül, hogy ne kelljen a várost lövetni, ezt pedig nem volt szabad megtenniök. Megint, mint Pest esetében, arra kényszerültek, hogy megkerüléssel vegyék be, ehhez pedig idő kellett s az a biztos tudat, hogy őket magukat nem fenyegetik oldalról és hátulról. De éppen itt az oroszok voltak azok, akik hátulról fenyegették őket, míg másfelől, Bécs közvetlen fenyegetése esetén, Radetzky hadseregének erős alkalmi különítményei voltak várhatók.

A magyarok tehát igen okosan cselekedtek,[173] amikor ahelyett, hogy gyorsan Bécs ellen mentek volna, megelégedtek azzal, hogy a császáriakat egyre tovább űzték vissza Magyarországról, a Kis-Kárpátoktól a Stájer Alpok nyúlványaiig nagy ívben körülfogták őket, egy erős hadtestet küldtek a Jablunkai-hágóhoz, megerősítették és fedezték a galíciai hegyszorosokat, megtámadták Budát és főleg a visszahódított nyugati megyékben gyorsan besoroztak újonnan 250 000 főt.[174] Így módon biztosítják oldalukat és hátukat, és olyan hadsereget hoznak össze, amelynek éppúgy nincs miért félnie az orosz segédcsapatoktól, mint ahogy nem kellett félnie az egykor oly óriási császári hadseregtől. Ebből a hírneves fekete-sárga hadseregből 200 000 katona nyomult be Magyarországra, és alig 50 000 tért vissza, a többi elesett, megsebesült, megbetegedett, fogságba esett vagy átpártolt.

Igaz, az oroszok még sokkal hatalmasabb hadseregekkel fenyegetnek. Állítólag 120 000, mások szerint 170 000 fő vonul be. A „Triester Freihafen" szerint a működő hadrakelt sereg jóval több, mint 500 000 főnyi. De ismerjük az orosz túlzásokat, tudjuk, hogy a megadott számoknak csak a fele szerepel a törzskönyvekben, és hogy a törzskönyvek számainak megint a fele sincs meg a valóságban. Ha az orosz segítség, a Lengyelország megszállásához szükséges csapatok levonása után, 60 000—70 000 főnyi tényleges állomány lesz, akkor Ausztria örülhet. Ekkora sereggel pedig a magyarok el fognak bánni.

Az 1849-es magyar háború igen sokban hasonlít az 1830—31-es lengyel háborúhoz.[175] De éppen abban különbözik tőle, hogy valamennyi esély, amely akkor Lengyelország ellen szólt, most a magyaroknak kedvez. Tudjuk, hogy Lelewel akkoriban sikertelenül sürgette, hogy először is a parasztok és zsidók emancipációjával a lakosság tömegét a forradalomhoz kössék, és másodszor az egész régi Lengyelország felkelésével a felosztásban részt vevő mindhárom hatalmat bonyolítsák bele a háborúba, hogy a háborút *európaivá* tegyék. *A magyarok azzal kezdik*, amit annak idején Lengyelországban csak akkor fogadtak el, amikor már *túl késő* volt. A belső társadalmi forradalom, a feudalizmus megsemmisítése volt Magyarországon az első intézkedés; Lengyelországnak és Németországnak a háborúba való belebonyolítása a második, s ezzel megvolt az európai háború. Az első *orosz* hadtestnek német földre való benyomulásával

kezdődött, s az első *francia* zászlóaljnak német földre való benyomulásával fog döntő fordulatot venni.

Azáltal, hogy a magyar háború európaivá lett, kölcsönhatásba lép az európai mozgalom összes többi mozzanataival. Lefolyása nemcsak Németországra hat, hanem Franciaországra és Angliára is. Nem várható, hogy az angol burzsoázia tűrni fogja Ausztriának orosz tartománnyá változtatását; az pedig bizonyos, hogy a francia nép nem fogja nyugodtan nézni, hogyan tör felé mind jobban és jobban az ellenforradalom. Bárhogy üssenek is ki a választások Franciaországban, a hadsereg mindenesetre a forradalom mellett nyilatkozott, és pillanatnyilag a hadsereg dönt. Ha a hadsereg háborút akar — márpedig akar —, akkor a háború meglesz.

És ez a háború be fog következni. A párizsi forradalom, akár a választások révén, akár a hadseregnek a forradalmi párttal már a választási urnáknál végbement testvériesülése révén, küszöbön áll. S miközben Dél-Németországban kialakul egy német forradalmi hadsereg magva és megakadályozza Poroszországot, hogy aktívan részt vegyen a magyar hadjáratban, Franciaország ugrásra készen áll, hogy a harcban aktívan részt vegyen. Néhány hét, talán néhány nap már meghozza a döntést és a francia, a magyar—lengyel és a német forradalmi hadsereg nemsokára Berlin falai alatt a csatatéren fogja megülni testvériesülésének ünnepét.

1849. május 18.

Marx és Engels Művei. 6. köt.
1962. 494—502. old.

OSZTÁLYHARCOK FRANCIAORSZÁGBAN 1848-tól 1850-ig

Néhány fejezet kivételével az 1848—49-es forradalmi évkönyvekben minden fontosabb szakasznak ez a címe: *A forradalom veresége*!

Ami ezekben a vereségekben megveretett, az nem a forradalom volt. A forradalom előtti hagyományos koloncok voltak, olyan társadalmi viszonyok eredményei, amelyek még nem éleződtek éles osztályellentétekké — személyek, illúziók, elképzelések, tervek, amelyektől a forradalmi párt a februári forradalom előtt nem volt mentes, amelyektől nem a *februári győzelem*, hanem csakis egy sor *vereség* szabadíthatta meg.

Más szavakkal: a forradalmi haladás nem a maga közvetlen tragikomikus vívmányaival tört magának utat, hanem fordítva, azáltal, hogy létrehozott egy egységes, hatalmas ellenforradalmat, létrehozott egy olyan ellenfelet, amely ellen folytatott harcában érlelődött csak a felforgatás pártja valóban forradalmi párttá.

Ennek a bebizonyítása a következő oldalak feladata.

I

AZ 1848. JÚNIUSI VERESÉG

1848. FEBRUÁRTÓL JÚNIUSIG

A júliusi forradalom után, amikor a liberális Laffitte bankár compère-jét*, az orléans-i herceget, diadalmenetben az Hôtel de Ville-be** vezette, ezt a kijelentést tette: „*Mostantól fogva a bankárok uralkodnak.*" Laffitte a forradalom titkát árulta el.

Lajos Fülöp idején nem a francia burzsoázia uralkodott, hanem annak *egyik frakciója*, bankárok, tőzsdekirályok, vasútkirályok, szén- és vasércbányák,

* — komáját — *Szerk.*
** — a városházára — *Szerk.*

valamint erdőségek birtokosai, a hozzájuk csatlakozó földtulajdon egy része — az úgynevezett *finánc arisztokrácia*. Ez ült a trónon, ez diktált a kamarákban törvényeket, ez osztogatta az állami állásokat a minisztériumtól egészen a dohányárudáig.

A tulajdonképpeni *ipari burzsoázia* a hivatalos ellenzék egy részét alkotta, vagyis a kamarákban csak mint kisebbség volt képviselve. Ellenzékisége annál határozottabbá vált, minél tisztábban bontakozott ki a finánc arisztokrácia egyeduralma és minél inkább biztosítva vélte ő a saját uralmát a munkásosztály felett az 1832-es, 1834-es és 1839-es vérbefojtott zendülések[176] után. *Grandin*, roueni gyáros, az alkotmányozó, valamint a törvényhozó nemzetgyűlésben a polgári reakció legfanatikusabb szócsöve, a képviselőházban Guizot leghevesebb ellenfele volt. *Léon Faucher*, aki később azáltal vált ismertté, hogy hiába erőlködött, hogy a francia ellenforradalom Guizot-jává tornássza fel magát, Lajos Fülöp uralmának utolsó idejében tollharcot vívott az ipar mellett a spekuláció és uszályhordozója, a kormány ellen. *Bastiat* pedig Bordeaux és az egész bortermelő Franciaország nevében agitált az uralkodó rendszer ellen.

A *kispolgárság* valamennyi árnyalata, úgyszintén a *parasztosztály* teljesen ki volt rekesztve a politikai hatalomból. Végül a hivatalos ellenzékhez tartoztak vagy egészen a pays légal-on* kívül voltak a felsorolt osztályok *ideológiai* képviselői és szószólói, a tudósai, ügyvédei, orvosai stb., egyszóval: az úgynevezett *kapacitásai*.

Pénzínsége következtében a júliusi monarchia már kezdettől fogva függött a nagyburzsoáziától, és a nagyburzsoáziától való függése növekvő pénzínség kimeríthetetlen forrásává vált. Lehetetlen az állam igazgatását a nemzeti termelés érdekének alárendelni anélkül, hogy a költségvetés egyensúlyát, az állami kiadások és az állami bevételek közötti egyensúlyt helyre ne állítanák. És hogyan lehetne ezt az egyensúlyt helyreállítani az állami költekezés korlátozása nélkül, vagyis anélkül, hogy olyan érdekeket ne sértenének, melyek az uralkodó rendszernek megannyi támaszai voltak, és anélkül, hogy az adómegosztást újra ne szabályoznák, vagyis anélkül, hogy az adóteher tekintélyes részét ne hárítanák magának a nagyburzsoáziának a vállára?

Az állam eladósodása ellenkezőleg *közvetlen érdeke* volt a burzsoázia ama frakciójának, mely a kamarákban uralkodott és a törvényeket hozta. Az *állami deficit* volt éppen spekulációjuk tulajdonképpeni tárgya és meggazdagodásuk fő forrása. Évről évre újabb deficit. Négy-öt év lejártával újabb kölcsön. És minden új kölcsön új alkalmat nyújtott a finánc arisztokráciának, hogy a mes-

* Pays légal — törvényes ország. Így nevezték a júliusi monarchia idején a választójoggal bíró vagyonosokat, szemben a lakosság túlnyomó többségével, melynek nem volt választójoga. — *Szerk.*

tersége sen a csőd szélén tartott államot megzsarolja, — az állam a legkedvezőtlenebb feltételek mellett volt kénytelen a bankárokkal megállapodást kötni. Minden új kölcsön újabb alkalmat adott arra, hogy a közönséget, amely tőkéjét állami járadékokba fekteti, kifosszák tőzsdei műveletekkel, melyeknek titkába a kormány és a kamarai többség be volt avatva. Az állami hitel ingadozó volta és az államtitkok bírása a bankároknak, valamint üzlettársaiknak a kamarákban és a trónon, egyáltalában lehetőséget adott arra, hogy az állampapírok árfolyamában rendkívüli, hirtelen ingadozásokat idézzenek elő, s ezeknek a mindenkori eredménye egy tömeg kisebb tőkés anyagi romlása és a nagy játékosok mesébe illő gyors meggazdagodása kellett hogy legyen. Minthogy az állami deficit a burzsoázia uralkodó frakciójának közvetlen érdeke volt, érthető, hogy a *rendkívüli* állami ráfordítások Lajos Fülöp uralkodásának utolsó éveiben jóval több mint kétszeresével felülmúlták a Napóleon alatti rendkívüli állami ráfordításokat, sőt kis híján évi 400 millió frank összeget értek el, miközben Franciaország évi összkivitele átlagosan csak ritkán emelkedett 750 millió frankra. Az iszonyú összegek, melyek így az állam kezén átfolytak, ezenfelül alkalmat nyújtottak csalárd szállítási szerződésekre, megvesztegetésekre, sikkasztásokra, mindenfajta gazemberségre. Az állam becsapása, amely a kölcsönök útján nagyban történt, az állami munkáknál megismétlődött kicsinyben. A kamarák és a kormány közötti viszony megsokszorozódott az egyes hivatalok és az egyes vállalkozók közötti viszonyként.

Mint egyáltalában az állami ráfordításokat és az államkölcsönöket, az uralkodó osztály kiaknázta a *vasútépítéseket* is. A terhek fő részét a kamarák az államra hárították, a spekuláló fináncarisztokrácia részére pedig biztosították az arany gyümölcsöket. Emlékezetesek azok a képviselőházi botrányok, amikor véletlenül kiderült, hogy a többség valamennyi tagja, a miniszterek egy részét is beleértve, mint részvényes érdekelt volt ugyanazokban a vasútépítésekben, amelyeket utóbb mint törvényhozók állami költségen hajtattak végre.

Ezzel szemben a legkisebb pénzügyi reform is meghiúsult a bankárok befolyásán. Így pl. a *postareform*. Rothschild tiltakozott. Hát szabad volt az államnak csökkentenie olyan bevételi forrásokat, amelyekből állandóan növekvő adósságának a kamatait kellett fedeznie?

A júliusi monarchia nem egyéb volt, mint a francia nemzeti gazdagság kiaknázására alakult részvénytársaság, melynek osztalékai a miniszterek, kamarák, 240 000 választó és függelékük között oszlottak meg. Lajos Fülöp ennek a társaságnak az igazgatója volt — Robert Macaire[177] a trónon. A kereskedelmet, ipart, mezőgazdaságot, hajózást, az ipari burzsoázia érdekeit ez a rendszer szükségképpen állandóan veszélyeztette és csorbította. Az ipari burzsoázia olcsó kormányt, gouvernement à bon marché-t írt zászlajára a júliusi napokban.

Minthogy a fináncarisztokrácia hozta a törvényeket, vezette az államigazgatást, rendelkezett valamennyi szervezett közhatalom felett, uralkodott

a közvéleményen a tények és a sajtó révén, ezért minden területen, az udvartól le egészen a café borgne-ig* megismétlődött ugyanaz a prostitúció, ugyanaz a szemérmetlen csalás, ugyanaz a kóros szenvedély, meggazdagodni nem a termelés útján, hanem már meglevő idegen gazdagság elcsalása útján; a polgári társadalomnak főként a csúcsain úrrá lett az egészségtelen és léha vágyak féktelen, magukkal a polgári törvényekkel is minden pillanatban összeütköző érvényrejuttatása, amelyben a játékból származó gazdagság, természetének megfelelően, kielégülését keresi, ahol az élvezet crapuleux-vé** válik, ahol pénz, mocsok és vér egybefolyik. A finánctarisztokrácia a szerzési módjában éppúgy, mint élvezeteiben nem egyéb, mint *a lumpenproletariátusnak a polgári társadalom magasiatain való újjászületése.*

És a francia burzsoázia nem uralkodó frakciói azt kiáltották: *korrupció!* A nép azt kiáltotta: *à bas les grands voleurs! à bas les assassins!****, amikor 1847-ben a polgári társadalom legfenségesebb színpadain nyilvánosan eljátszották ugyanazokat a jeleneteket, melyek a lumpenproletariátust rendszerint a bordélyokba, a szegényházba és az őrültekházába, a bírák elé, a fegyenctelepekre és a vérpadra juttatják. Az ipari burzsoázia veszélyeztetettnek látta érdekeit, a kispolgárság erkölcsileg megbotránkozott, a nép képzelete felháborodott, Párizst elárasztották a pamfletek — „La dynastie Rothschild", „Les juifs rois de l'époque"° stb. —, melyekben a finánctarisztokrácia uralmát többé vagy kevésbé szellemesen leplezték le és bélyegezték meg.

Rien pour la gloire!°° A dicsőség nem hoz semmit! La paix partout et toujours!°°° A háború lenyomja a három- és négyszázalékos kötvények árfolyamát! ezt írta zászlajára a tőzsdezsidók Franciaországa. Külpolitikája ezért abban merült ki, hogy sorozatosan megbántotta a francia nemzeti érzést, amely annál hevesebben lobbant fel, amikor Krakkónak Ausztriába való bekebelezésével betetőződött Lengyelország megrablása és Guizot a svájci Sonderbund-háborúban aktívan a Szent Szövetség oldalára állott. A svájci liberálisok győzelme ebben a látszatháborúban megnövelte a franciaországi polgári ellenzék önbizalmát, Palermo népének véres felkelése felvillanyozta a megbénult néptömeget s felébresztette nagy forradalmi emlékeit és szenvedélyeit.+

* — zugkocsmáig — *Szerk.*
** — kicsapongóvá — *Szerk.*
*** — *le a nagy tolvajokkal! le a gyilkosokkal!* — *Szerk.*
° — „A Rothschild-dinasztia", „A zsidók a korszak királyai".[178] — *Szerk.*
°° — A dicsőségre mit sem adunk! — *Szerk.*
°°° — Béke mindenütt és mindenkor! — *Szerk.*
+ Krakkó bekebelezése Ausztriába Oroszország és Poroszország beleegyezésével 1846. november 11. — Svájci Sonderbund-háború 1847. november 5—28. — Palermói felkelés 1848. január 12., január végén a nápolyiak kilenc napig ágyúzzák a várost. — *Engels jegyzete az 1895-ös kiadáshoz.*

Az általános elégedetlenség kitörését végül siettette és a rossz hangulatot lázadássá érlelte *két gazdasági világesemény*.

Az 1845-ös és 1846-os *burgonyavész* és *rossz termés* fokozták az általános erjedést a nép körében. Az 1847-es drágaság Franciaországban, akárcsak a kontinens többi részén, véres összeütközéseket idézett elő. A finánccarisztokrácia szemérmetlen orgiáival szemben a nép harca a legszükségesebb létfenntartási eszközökért! Buzançais-ben kivégzik az éhséglázadókat[179], Párizsban telizabált escroc-okat* a királyi család von el a bíróság elől!

A második nagy gazdasági esemény, amely a forradalom kitörését siettette, az angliai *általános kereskedelmi és ipari válság* volt; e válságot már 1845 őszén jelezte a vasútrészvény-spekulánsok tömeges bukása, majd 1846-ban egy sor közbejött esemény — mint például a gabonavámok küszöbönálló eltörlése — késleltette, végül 1847 őszén kirobbant a londoni nagy gyarmatárukereskedők csődjeiben, melyeket nyomban követett a vidéki bankok fizetésképtelensége és az angol ipari kerületek gyárainak bezárása. E válság utóhatása a kontinensen még nem merült ki, amikor kitört a februári forradalom.

A gazdasági járvány pusztítása a kereskedelemben és az iparban a finánccarisztokrácia egyeduralmát még elviselhetetlenebbé tette. Az ellenzéki burzsoázia egész Franciaországban megindította a *bankettagitációt* egy *választási reformért*, amelytől azt várta, hogy megnyomódítja számára a kamarákban a többséget és megdönti a tőzsde kormányát. Párizsban az ipari válságnak még külön az a következménye is volt, hogy egy sereg gyárost és nagykereskedőt, akik a fennálló körülmények között a külföldi piacon nem tudtak többé üzleteket kötni, a belső kereskedelemre zúdított. Ezek nagy vállalatokat létesítettek, melyeknek konkurrenciája tömegével tett tönkre szatócsokat és kis boltosokat. Innen ered a rengeteg csőd a párizsi burzsoáziának ennél a részénél, innen ered forradalmi fellépése februárban. Ismeretes, hogy Guizot és a kamarák a reformjavaslatokra félreérthetetlen kihívással válaszoltak, hogy Lajos Fülöp túl későn szánta el magát egy Barrot-kormány kinevezésére, hogy összecsapásra került sor a nép és a hadsereg között, hogy a hadsereget a nemzetőrség passzív magatartása lefegyverezte, hogy a júliusi monarchia kénytelen volt helyét egy ideiglenes kormánynak átadni.

Az *ideiglenes kormány*, amely a februári barikádokon jött létre, összetételében szükségszerűen azokat a különböző pártokat tükrözte vissza, amelyek között a győzelem megoszlott. Ez a kormány nem lehetett egyéb, mint *kompromisszum* azok között a *különböző osztályok között*, amelyek közösen döntötték meg a júliusi trónt, érdekeik azonban ellenségesen szemben álltak egymással. A kormány *nagy többsége* a burzsoázia képviselőiből állott. A republikánus kispolgárságot Ledru-Rollin és Flocon, a republikánus burzsoáziát

* — szélhámosokat — *Szerk.*

a „National" emberei, a dinasztikus ellenzéket Crémieux, Dupont de l'Eure stb. képviselték. A munkásosztálynak csak két képviselője volt, Louis Blanc és Albert. Végül ott volt az ideiglenes kormányban Lamartine, akinek személye eleinte nem valóságos érdeket, meghatározott osztályt jelentett, hanem magát a februári forradalmat, a közös felkelést a maga illúzióival, költészetével, képzelt tartalmával és a maga frázisaival. A februári forradalom szócsöve egyébként, helyzeténél és nézeteinél fogva, a *burzsoáziához* tartozott.

Ha Párizs á politikai központosítás folytán uralkodik Franciaországon, a munkások forradalmi földrengések pillanatában uralkodnak Párizson. Az ideiglenes kormány első életmegnyilvánulása az a kísérlet volt, hogy kivonja magát e lenyűgöző befolyás alól azáltal, hogy a megittasult Párizstól a józan Franciaországhoz fordul. Lamartine kétségbevonta a barikádharcosok jogát a köztársaság kikiáltására, mondván, hogy erre csak a franciák többsége illetékes; meg kell várni szavazatait, a párizsi proletariátusnak nem szabad győzelmét bitorlással bemocskolnia. A burzsoázia a proletariátusnak csak *egyetlen* bitorlást enged meg — a harc bitorlását.

Február 25-én a déli órákban a köztársaságot még nem kiáltották ki, ezzel szemben már valamennyi minisztériumot szétosztották az ideiglenes kormány polgári elemei, továbbá a „National" tábornokai, bankárai és ügyvédjei között. A munkások azonban el voltak szánva arra, hogy ezúttal nem tűrnek el olyan szemfényvesztést, mint 1830 júliusában. Készen álltak arra, hogy a harcot újra felvegyék és a köztársaságot a fegyverek erejével kényszerítsék ki. Ezzel az üzenettel ment *Raspail* az Hôtel de Ville-re. A párizsi proletariátus nevében *megparancsolta* az ideiglenes kormánynak, hogy kiáltsa ki a köztársaságot; ha a népnek ezt a parancsát két órán belül nem hajtják végre, akkor 200 000 ember élén tér vissza. Az elesettek hullái még alig hűltek ki, a barikádokat még nem távolították el, a munkásoktól még nem vették el a fegyvert, és az egyetlen hatalom, melyet velük szembe lehetett állítani, a nemzetőrség volt. Ilyen körülmények között az ideiglenes kormány államférfiúi meggondolásai és jogi aggályai hirtelen eltűntek. A kétórás határidő még le sem járt, és máris ott díszelegtek Párizs összes falain a hatalmas történelmi szavak:

*République francaise! Liberté, Égalité, Fraternité!**

Az általános választójog alapzatán álló köztársaság kikiáltásával azoknak a korlátozott céloknak és indítékoknak, melyek a burzsoáziát a februári forradalomba belekergették, még az emléke is elenyészett. A polgárság néhány frakciója helyett hirtelen a francia társadalom valamennyi osztálya belesodródott a politikai hatalom körébe, kénytelen volt elhagyni a páholyokat, a földszintet, a karzatot, és személyesen kellett részt vennie a játékban a forradalmi színpadon! Az alkotmányos királysággal együtt eltűnt a polgári társadalommal

* — *Francia köztársaság! Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!* — *Szerk.*

önkényesen szembenálló államhatalomnak a látszata is és az alárendelt harcoknak az egész sora, melyeket ez a látszólagos hatalom provokál!

A proletariátus azáltal, hogy az ideiglenes kormányra s az ideiglenes kormány révén egész Franciaországra rádiktálta a köztársaságot, legott önálló pártként az előtérbe lépett, de egyúttal a porondra szólította maga ellen az egész polgári Franciaországot. A terepet hódította meg, amelyen forradalmi felszabadulásáért harcolhatott, korántsem magát ezt a felszabadulást.

A februári köztársaságnak mindenekelőtt inkább a *burzsoázia uralmát* kellett *teljessé tennie* azáltal, hogy a finánctőkrácia mellett *valamennyi birtokos osztályt* bevonta a politikai hatalom körébe. A nagy földbirtokosok többsége, a legitimisták megszabadultak attól a politikai jelentéktelenségtől, melyre őket a júliusi monarchia kárhoztatta. Nem hiába agitált a „Gazette de France"[180] együtt az ellenzék lapjaival, nem hiába fogta a forradalom pártját Larochejaquelein a képviselőház február 24-i ülésén. Az általános választójog révén a névleges birtokosok, akik a franciák nagy többségét teszik, a *parasztok*, lettek Franciaország sorsának döntőbíráivá. A februári köztársaság végre világosan láthatóvá tette a burzsoázia uralmát azzal, hogy leverte a koronát, amely mögé a tőke elrejtőzött.

Ahogyan a júliusi napokban a munkások harcolták ki a *polgári monarchiát*, úgy a februári napokban a *polgári köztársaságot*. Ahogyan a júliusi monarchia kénytelen volt *köztársasági intézmények által körülvett monarchiának* hirdetni magát, úgy a februári köztársaság *szociális intézményekkel körülvett köztársaságnak*. A párizsi proletariátus ezt az engedményt is *kikényszeritette*.

Egy munkás, Marche, diktálta azt a rendeletet, amellyel az éppen csak megalakult ideiglenes kormány arra kötelezte magát, hogy a munkások munka által való megélhetését biztosítja, hogy minden állampolgárnak munkát szerez stb. És amikor néhány nappal később ígéreteiről megfeledkezett, és úgy látszott, hogy a proletariátust figyelmen kívül hagyta, 20 000 munkásból álló tömeg vonult az Hôtel de Ville elé e kiáltással: *A munka megszervezését! A munka külön minisztériumának felállítását!* Kelletlenül és hosszas viták után az ideiglenes kormány kinevezett egy állandó különbizottságot, azzal a feladattal, hogy *találja meg* az eszközöket a dolgozó osztályok helyzetének megjavítására! Ezt a bizottságot a párizsi kézművestestületek küldötteiből alakították meg, elnökei Louis Blanc és Albert voltak. Üléstermül a Luxembourg-palotát jelölték ki számára. Ily módon a munkásosztály képviselőit az ideiglenes kormány székhelyéről száműzték, a kormány polgári része a valóságos államhatalmat és a közigazgatás gyeplőit egyedül tartotta kézben, s a pénzügyek, a kereskedelem, a közmunkák minisztériumai *mellett*, a bank és a tőzsde *mellett* egy *szocialista zsinagóga* jött létre, melynek főpapjaira, Louis Blanc-ra és Albert-re az a feladat várt, hogy az ígéret földjét felfedezzék, az új evangéliumot meghirdessék és a párizsi proletariátust foglalkoztassák. Minden profán állam-

hatalomtól való megkülönböztetésül nem állt rendelkezésükre sem költségvetés, sem végrehajtó hatalom. A fejükkel kellett a polgári társadalom alappilléreinek nekimenniök. Miközben a Luxembourg a bölcsek kövét kereste, az Hôtel de Ville-ben a pengő pénzt verték.

És mindamellett a párizsi proletariátus igényei, amennyire a polgári köztársaságon túlmentek, nem tehettek szert más létezésre a Luxembourg-beli ködös létezésnél.

A burzsoáziával közösen vitték végbe a munkások a februári forradalmat, a burzsoázia *mellett* igyekeztek érdekeiket keresztülvinni, ahogy magában az ideiglenes kormányban a polgári többség mellé egy munkást iktattak be. *A munka megszervezését*! De a bérmunka, az a munka meglevő, polgári megszervezése. Nélküle nincs tőke, nincs burzsoázia, nincs polgári társadalom. *A munka külön minisztériumát*! De a pénzügyek, a kereskedelem, a közmunkák minisztériuma, vajon ezek nem a munka *polgári* minisztériumai? És *mellettük* a munka *proletár* minisztériuma a tehetetlenség minisztériuma kellett hogy legyen, a jámbor óhajok minisztériuma, a Luxembourg bizottsága. Ahogyan a munkások azt hitték, hogy a burzsoázia mellett felszabadulhatnak, ugyanúgy azt gondolták, hogy a többi burzsoá nemzet mellett Franciaország nemzeti falain belül végrehajthatnak egy proletárforradalmat. De a francia termelési viszonyokat Franciaország külkereskedelme, világpiaci helyzete és e piac törvényei szabják meg; hogyan törhette volna meg ezeket Franciaország európai forradalmi háború nélkül, amely visszaütött volna a világpiac zsarnokára, Angliára?

Egy olyan osztály, amelyben a társadalom forradalmi érdekei összpontosulnak, mihelyt felemelkedett, közvetlenül a saját helyzetében megtalálja forradalmi tevékenységének tartalmát és anyagát: le kell vernie ellenségeit, a harc szükségletei által megkövetelt rendszabályokhoz kell nyúlnia, saját tetteinek következményei hajtják tovább. Nem bocsátkozik elméleti vizsgálódásokba saját feladatairól. A francia munkásosztály nem volt ezen az álláspontón, még képtelen volt saját forradalmának végrehajtására.

Az ipari proletariátus fejlődését egyáltalában az ipari burzsoázia fejlődése szabja meg. Csak a burzsoázia uralma alatt tesz szert arra a kiterjedt nemzeti létezésre, amely forradalmát nemzeti forradalommá emelheti, s teremti meg ő maga azokat a modern termelési eszközöket, melyek forradalmi felszabadulásának megannyi eszközévé válnak. Csak az ipari burzsoázia uralma tépi ki a feudális társadalom anyagi gyökereit és egyengeti a terepet — az egyedülit, amelyen proletárforradalom lehetséges. Franciaországban az ipar jobban kifejlődött és a burzsoázia forradalmi szempontból fejlettebb, mint a kontinens többi részén. De a februári forradalom nem közvetlenül a finánctőkés ellen irányult-e? Ez a tény bebizonyította, hogy az ipari burzsoázia nem uralkodott Franciaországon. Az ipari burzsoázia csak ott uralkodhat, ahol a modern ipar az összes tulajdonviszonyokat a maga képére alakítja át, s csak ott

tehet szert az ipar erre a hatalomra, ahol meghódította a világpiacot, mert fejlődéséhez a nemzeti határok nem elegendők. Franciaország ipara azonban nagyobbrészt még a nemzeti piacot is csupán egy többé-kevésbé módosított tilalmi rendszer révén tartja meg. Ezért ha a francia proletariátusnak egy forradalom pillanatában Párizsban olyan tényleges hatalma és olyan befolyása van, amelyek eszközeit meghaladó nekilendülésekre sarkallják, Franciaország többi részén viszont egyes elszórt ipari központokban van összezsúfolva és úgyszólván elvész a parasztok és kispolgárok túlnyomó tömegében. A tőke elleni harc a maga fejlett, modern formájában, döntő mozzanatában, vagyis az ipari bérmunkás harca az ipari burzsoá ellen, Franciaországban részleges tény, amely a februári napok után annál kevésbé adhatta meg a forradalom nemzeti tartalmát, mivel a tőke alárendelt kizsákmányolási módjai elleni harc, a paraszt harca az uzsora és a jelzálog ellen, a kispolgáré a nagykereskedő, a bankár és a gyáros, egyszóval a csőd ellen, még benne volt a finánckarisztokrácia elleni általános felkelés burkában. Nagyon is érthető tehát, hogy a párizsi proletariátus a maga érdekét a polgári érdek *mellett* igyekezett keresztülvinni, ahelyett, hogy mint magának a társadalomnak forradalmi érdekét juttatta volna érvényre, és a *vörös* lobogót a *háromszínűvel* szemben elejtette[181]. A francia munkások egy lépést sem tehettek előre, a polgári rendnek egy hajaszálát sem görbíthették meg, mielőtt a forradalom menete a nemzetnek a proletariátus és a burzsoázia között álló tömegét, a parasztokat és a kispolgárokat fel nem lázította e rend ellen, a tőke uralma ellen, s nem kényszerítette őket arra, hogy csatlakozzanak a proletárokhoz mint élharcosaikhoz. Csak a júniusi szörnyű vereség árán vásárolhatták meg a munkások ezt a győzelmet.

A Luxembourg-bizottságé, a párizsi munkások e teremtményéé az érdem, hogy európai szószékről leleplezte a XIX. század forradalmának titkát: *a proletariátus felszabadítását*. A „Moniteur"[182] belevörösödött, amikor hivatalosan terjesztenie kellett azokat a „vad ábrándokat", melyek eddig a szocialisták apokrif írásaiban eltemetve hevertek és csak időről időre, mint távoli, félig borzalmas, félig nevetséges regék ütötték meg a burzsoázia fülét. Európa meglepetten riadt fel polgári szendergéséből. A proletárok eszméiben tehát, akik a finánckarisztokráciát összetévesztették egyáltalában a burzsoáziával; republikánus jóemberek képzeletében, akik az osztályoknak még a létezését is tagadták vagy legfeljebb az alkotmányos monarchia következményeként ismerték el; az uralomból eddig kizárt polgári frakciók képmutató frázisaiban *a burzsoázia uralma* el volt törölve a köztársaság bevezetésével. Valamennyi royalista republikánussá és Párizs valamennyi milliomosa munkássá változott akkor. Az a frázis, mely az osztályviszonyok e képzelt megszűnésének megfelelt, a *fraternité* volt, az általános testvériesülés és testvériség. Ez a kedélyes elvonatkoztatás az osztályellentétektől, ez az érzelgős kiegyenlítése az egymásnak ellentmondó osztályérdekeknek, ez az ábrándos felülemelkedés az osztályharcon,

a fraternité, ez volt a februári forradalom tulajdonképpeni jelszava. Az osztályokat pusztán *félreértés* osztotta meg, és Lamartine a február 24-i ideiglenes kormányt így keresztelte el:[183] „un gouvernement qui suspend *ce malentendu terrible qui existe entre les différentes classes*".* A párizsi proletariátus úszott ebben a nagylelkű testvériesülési mámorban.

Az ideiglenes kormány, miután már rákényszerült a köztársaság kikiáltására, a maga részéről mindent elkövetett, hogy ezt a köztársaságot a burzsoázia és a vidék számára elfogadhatóvá tegye. Az első francia köztársaság véres rémségeit megtagadták azáltal, hogy eltörölték a halálbüntetést politikai vétségekre, a sajtót minden vélemény számára szabaddá tették, a hadsereg, a bíróság, a közigazgatás kevés kivétellel megmaradtak a régi méltóságok kezén, a júliusi monarchia egyetlen főbűnösét sem vonták felelősségre. A „National" polgári republikánusai azzal szórakoztak, hogy a monarchiára emlékeztető neveket és viseleteket ó-köztársaságiakkal cserélték fel. Számukra a köztársaság nem volt egyéb, mint új báli ruha a régi polgári társadalom számára. A fiatal köztársaság abban látta legfőbb érdemét, hogy ne rémítsen, sőt inkább állandóan maga rémüldözzék s létezésének puha engedékenységével és ellenállásra képtelenségével biztosítsa a létezését és fegyverezze le az ellenállást. A kiváltságos osztályoknak az országon belül, a zsarnoki hatalmaknak kívül hangosan tudtára adták, hogy a köztársaság békés természetű. Jelmondata: élni és élni hagyni. Ehhez még az is hozzájárult, hogy rövid idővel a februári forradalom után felkeltek a németek, lengyelek, osztrákok, magyarok, olaszok, mindegyik nép a közvetlen helyzetének megfelelően. Oroszország és Anglia — az utóbbi maga is forrongó állapotban, az előbbi megfélemlítve — felkészületlen volt. A köztársaság tehát nem került szembe *nemzeti* ellenséggel. Nem voltak tehát nagyszabású külső bonyodalmak, amelyek lángra lobbanthatták volna a tetterőt, meggyorsíthatták volna a forradalmi folyamatot, az ideiglenes kormányt előrehajthatták vagy félrelökhették volna. A párizsi proletariátus, amely a köztársaságot saját teremtményének tekintette, természetesen helyesléssel fogadta az ideiglenes kormány minden olyan intézkedését, amely megkönnyítette a kormány számára, hogy a polgári társadalomban tért nyerjen. A proletariátus készséggel hagyta magát Caussidière által rendőri szolgálatokra felhasználni, hogy a tulajdont Párizsban oltalmazza, mint ahogy hagyta, hogy a munkások és mesterek közötti bérviszályokat Louis Blanc elcsitítsa. Becsületbeli ügyének tekintette, hogy a köztársaság polgári becsületét Európa előtt sértetlenül megóvja.

A köztársaság nem ütközött ellenállásba sem kívülről, sem belülről. Ez lefegyverezte. Feladata többé nem az volt, hogy a világot forradalmi úton átalakítsa,

* — „olyan kormány, amely megszünteti *a különböző osztályok között fennálló borzalmas félreértést*". — *Szerk.*

hanem már csak az, hogy a polgári társadalom viszonyaihoz alkalmazkodjék. Hogy milyen vakbuzgalommal fogott hozzá az ideiglenes kormány ehhez a feladathoz, arról a legbeszédesebben *pénzügyi rendszabályai* tanúskodnak.

A *közhitel* és a *magánhitel* természetesen megrendült. A *közhitel* azon a bizalmon alapszik, hogy az állam engedi magát a finánczsidók által kiaknazni. A régi állam azonban eltűnt, és a forradalom mindenekelőtt a finánczaristokrácia ellen irányult. A legutóbbi európai kereskedelmi válság hullámai még nem csillapodtak le. A csődök még egymást követték.

Már a februári forradalom kitörése előtt megbénult tehát a *magánhitel*, megakadt a forgalom, pangott a termelés. A forradalmi válság fokozta a kereskedelmi válságot. És ha a magánhitel azon a bizalmon alapszik, hogy a polgári termelés a maga viszonyainak egész terjedelmében, hogy a polgári rend érintetlen és érinthetetlen, miként kellett hatnia egy olyan forradalomnak, amely a polgári termelés alapját, a proletariátus gazdasági rabszolgaságát kérdésessé tette, amely a tőzsdével szemben a Luxembourg szfinxjét állította fel? A proletariátus felemelkedése egyet jelent a polgári hitel megszüntetésével, mert a polgári termelésnek és rendjének a megszüntetését jelenti. A közhitel és a magánhitel a gazdasági hőmérő, amelyen egy forradalom intenzitása megmérhető. *Amilyen mértékben ezek esnek, ugyanolyan mértékben emelkedik a forradalom heve és teremtő ereje.*

Az ideiglenes kormány le akarta törölni a köztársaságról a polgárságellenes színezetet. Ezért mindenekelőtt azon kellett igyekeznie, hogy ezen új államforma *csereértékét*, tőzsdei *árfolyamát* biztosítsa. A köztársaság tőzsdei árfolyamával együtt szükségképpen ismét emelkedett a magánhitel.

Hogy még a *gyanúját* is elhárítsa annak, mintha a monarchiától átvett kötelezettségeknek nem akarna vagy nem tudna eleget tenni, hogy a köztársaság polgári erkölcse és fizetőképessége iránt bizalmat keltsen, az ideiglenes kormány egy éppoly méltatlan, mint gyerekes kérkedéshez folyamodott. Még a törvényes fizetési határidő *előtt* kifizette az állam hitelezőinek az 5%-os, $4^1/_2$%-os, 4%-os kamatokat. A polgári magábiztosság, a tőkések önérzete legott felébredt, amikor látták azt az aggodalmas sietséget, amellyel bizalmukat megvásárolni igyekeztek.

Az ideiglenes kormány pénzzavara természetesen nem csökkent ettől a színpadi fogástól, amely megfosztotta a rendelkezésre álló készpénztől. A pénzszűkét nem lehetett tovább titkolni és a *kispolgároknak, cselédeknek, munkásoknak* kellett fizetniök azért a kellemes meglepetésért, amelyben az állam hitelezőit részesítették.

Bejelentették, hogy a 100 frankon felüli összegről szóló *takarékbetétkönyveket* nem lehet többé pénzre beváltani. A takarékpénztárakban elhelyezett összegeket lefoglalták és rendeletileg egy vissza nem fizethető államadóssággá változtatták át. Ezáltal a különben is szorongatott *kispolgárt* keserűséggel töltötték el a köztársaság iránt. Minthogy takarékbetétkönyve helyett állam-

adósági kötvényeket kapott, kénytelen volt a tőzsdére menni, hogy eladja őket és így egyenesen kiszolgáltassa magát a tőzsdezsidóknak, akik ellen a februári forradalmat csinálta.

A finánctarisztokráciának, amely a júliusi monarchia alatt uralkodott, magas egyháza a *Bank* volt. Ahogy a tőzsde az állami hitelt kormányozza, úgy a Bank a *kereskedelmi hitelt*.

Minthogy a februári forradalom közvetlenül fenyegette, nemcsak uralmában, hanem létezésében is, a Bank kezdettől fogva a köztársaság hitelének lerontására törekedett azáltal, hogy a hitelhiányt általánossá tette. A bankároknak, a gyárosoknak, a kereskedőknek a Bank hirtelen felmondta a hitelt. Ez a mesterkedés, minthogy nem idézett elő azonnali ellenforradalmat, szükségszerűen visszaütött magára a Bankra. A kapitalisták visszavonták azt a pénzt, melyet a Bank pincéjében helyeztek el. A bankjegytulajdonosok megrohanták a pénztárt, hogy bankóikat aranyra és ezüstre váltsák be.

Az ideiglenes kormány erőszakos beavatkozás nélkül, törvényes módon *csődre* kényszeríthette volna a Bankot; csak passzívan kellett volna viselkednie és sorsára hagynia a Bankot. A *Bank csődje* — ez az özönvíz, amely a finánctarisztokráciát, a köztársaság leghatalmasabb és legveszélyesebb ellenségét, a júliusi monarchia aranytalapzatát egy szempillantás alatt elsöpörte volna a francia földről. Ha pedig a Bank csődbe jutott, maga a burzsoázia egy utolsó kétségbeesett mentési kísérletnek kellett volna hogy lássa azt, ha a kormány Nemzeti Bankot hoz létre és a nemzeti hitelt a nemzet ellenőrzése alá veti.

Az ideiglenes kormány ezzel szemben a Bank jegyeinek *kényszerárfolyamot* adott. Sőt többet is tett ennél. Az összes vidéki bankokat a Banque de France fiókintézeteivé változtatta és megengedte, hogy a Bank kivesse a hálóját egész Franciaországra. Később a Banknál lekötött kölcsön biztosítékául elzálogosította nála az *állami erdőségeket*. Így szilárdította meg és szélesítette ki a februári forradalom közvetlenül a bankok uralmát, amelyet meg kellett volna döntenie.

Eközben az ideiglenes kormány a növekvő deficit lidérenyomása alatt görnyedt. Hiába koldult hazafias áldozatokért. Csak a munkások dobtak oda neki alamizsnát. Hősi eszközhöz kellett folyamodni, *új adó* kivetéséhez. De kit adóztassanak meg? A tőzsde hiénáit, a bankkirályokat, az állam hitelezőit, a járadékosokat, a gyárosokat? Ezzel az eszközzel a köztársaság nem hízelegte volna be magát a burzsoáziánál. Ez azt jelentette volna, hogy egyfelől veszélyeztetik az állami hitelt és a kereskedelmi hitelt, miközben másfelől olyan nagy áldozatok és megaláztatások árán igyekeztek azt megvásárolni. Valakinek azonban a pénzt ki kellett szurkolnia. Ki az, akit a polgári hitelnek feláldoztak? Jacques le bonhomme*, a *paraszt*.

* *A francia paraszt gúnyneve; magyarul kb.:* együgyű Jakab. — *Szerk.*

Az ideiglenes kormány a négy egyenes adóra frankonként 45 centime-os pótadót vetett ki. A párizsi proletariátust a kormánysajtó azzal áltatta, hogy ez az adó kiváltképpen a nagy földtulajdont terheli, a restauráció adományozta milliárd tulajdonosait[184]. A valóságban azonban ez a pótadó mindenekelőtt a *parasztosztályt*, azaz a francia nép nagy többségét sújtotta. *Nekik kellett megfizetniök a februári forradalom költségeit*, bennük tett szert fő anyagára az ellenforradalom. A 45 centime-os adó életkérdés volt a francia paraszt szempontjából, ő meg a köztársaság életkérdésévé tette. A *köztársaság* a francia paraszt számára ettől a perctől fogva a *45 centime-os adó* volt, és a paraszt a párizsi proletariátusban a tékozlót látta, aki az ő költségén éli világát.

Ahogy az 1789-es forradalom azzal kezdődött, hogy a parasztról lerázta a feudális terheket, az 1848-as forradalom, azért hogy a tőkét ne veszélyeztesse és államgépezetét működésben tartsa, új adóval mutatkozott be a falu lakosságánál.

Csak *egy* eszközzel tudta volna az ideiglenes kormány mindezeket a kellemetlenségeket elhárítani és az államot a régi kerékvágásból kilendíteni: *az államcsőd bejelentésével*. Emlékezetes, mint adta elő Ledru-Rollin utólag a nemzetgyűlésen erényes felháborodását, amellyel a tőzsdezsidó Fouldnak, a mostani francia pénzügyminiszternek ezt a sugalmazását elutasította. Fould a tudás fájának almáját nyújtotta oda neki.

Az ideiglenes kormány, azáltal, hogy elismerte azt a váltót, amelyet a régi polgári társadalom az államra intézvényezett, annak hatalmába került. A polgári társadalom szorongatott adósává lett, ahelyett, hogy fenyegető hitelezőként állott volna vele szemben, akinek sokesztendős forradalmi tartozásokat kell rajta behajtania. Meg kellett erősítenie az ingadozó polgári viszonyokat, hogy eleget tegyen olyan kötelezettségeknek, amelyeket csak e viszonyok között kell teljesíteni. A hitel a kormány életfeltételévé lett, a proletariátusnak adott engedmények, a proletariátusnak tett ígéretek pedig megannyi *bilinccsé* váltak, amelyeket szét *kellett* törni. A munkások felszabadítása — még mint *frázis* is — elviselhetetlen veszéllyé lett az új köztársaság számára, mert állandó tiltakozás volt a hitel helyreállítása ellen, amely a fennálló gazdasági osztályviszonyok háborítatlan és zavartalan elismerésén nyugszik. *A munkásokkal* tehát *végezni* kellett.

A februári forradalom kivetette a hadsereget Párizsból. A nemzetőrség — vagyis a burzsoázia a maga különböző árnyalataiban — alkotta az egyetlen hatalmat. Egymagában azonban a nemzetőrség nem érezte magát elég erősnek a proletariátussal szemben. Azonfelül arra kényszerült — bár szívós ellenállás után, száz különféle akadályt gördítve —, hogy sorait lassan és részben megnyissa, és felfegyverzett proletárokat engedjen belépni. Csak egy kiút maradt tehát hátra: *a proletárok egyik részét szembeállítani a másikkal*.

Ebből a célból az ideiglenes kormány megalakította a *garde mobile* egyen-

ként ezer főnyi 24 zászlóalját 15—20 éves fiatalemberekből. Ezek nagyrészt a *lumpenproletariátushoz* tartoztak, amely minden nagy városban az ipari proletariátustól pontosan megkülönböztethető tömeget alkot, innen toborzódnak a tolvajok és mindenfajta bűnözők, a társadalom hulladékaiból élnek, emberek, akiknek nincs meghatározott foglalkozásuk, csavargók, gens sans feu et sans aveu*, akik különböznek ugyan a nemzet műveltségi foka szerint, amelyhez tartoznak, de lazzarone[185] jellegüket sohasem tagadják meg; fiatal korban, amelyben az ideiglenes kormány toborozta őket, teljesen befolyásolhatók, éppúgy képesek a legnagyobb hőstettekre és a leglelkesebb önfeláldozásra, mint a legközönségesebb útonállásra és a legmocskosabb megvesztegethetőségre. Az ideiglenes kormány naponta 1 frank 50 centime-ot fizetett nekik, vagyis megvásárolta őket. Saját egyenruhát adott nekik, vagyis külsőleg megkülönböztette őket a munkászubbonyt viselőktől. Vezetőkül részint az állandó hadsereg tisztjeit osztották be hozzájuk, részint ők maguk választottak fiatal burzsoácsemetéket, akiknek hetvenkedése a hősi halálról és a köztársaság iránti odaadásról megnyerte őket.

Ily módon a párizsi proletariátussal a saját soraiból kikerült 24 000 ifjonti erőben levő vakmerő ember alkotta hadsereg állott szemben. A proletariátus *„éljen"*-t kiáltott, amikor a garde mobile végigvonult Párizson. A barikádok élharcosait ismerte fel bennük. A *proletár* gárdának tekintette őket a polgári nemzetőrséggel szemben. Tévedése megbocsátható volt.

A kormány elhatározta, hogy a garde mobile-on kívül még egy ipari munkáshadsereget is gyűjt maga köré. Százezer, a válság és a forradalom által utcára dobott munkást sorozott be Marie miniszter az ún. nemzeti műhelyekbe. E fényes név mögött nem rejtőzött más, mint a munkások unalmas, egyhangú, improduktív *földmunkára* való felhasználása 23 sou munkabér ellenében. A nemzeti műhelyek nem voltak egyebek, mint *angol workhouse-ok*[186] *a szabad ég alatt.* — Az ideiglenes kormány azt hitte, hogy bennük egy *második proletárhadsereget* alakított *maguk a munkások ellen.* Ezúttal a burzsoázia csalódott a nemzeti műhelyekben, ahogy a munkások csalódtak a garde mobile-ban. A *lázadás hadseregét* teremtette meg.

De *egy* célt elértek.

Nemzeti műhelyek — ez volt a neve a népi műhelyeknek, amelyekről Louis Blanc a Luxembourg-ban szónokolt. Marie műhelyei, melyeket a Luxembourgral szöges *ellentétben* terveltek ki, a közös cégér révén a tévedések olyan cselszövéséhez nyújtottak alkalmat, mely a spanyol inas-vígjátékoknak[187] is dicséretére vált volna. Az ideiglenes kormány saját maga terjesztette titokban azt a mendemondát, hogy ezek a nemzeti műhelyek Louis Blanc találmányai, ez pedig annál is inkább hihetőnek látszott, mivel Louis Blanc, a nemzeti műhelyek

* — emberek, akiknek se otthona, se meggyőződése — *Szerk.*

prófétája, tagja volt az ideiglenes kormánynak. S a párizsi burzsoázia félig naiv, félig szándékos összecserélésében, Franciaország és Európa mesterségesen fenntartott véleményében ezek a workhouse-ok az első megvalósítása voltak a szocializmusnak, amelyet velük együtt állítottak pellengérre.

Nem tartalmuk, hanem a címük révén voltak a *nemzeti műhelyek* a proletariátus megtestesült tiltakozása a polgári iparral, a polgári hitellel és a polgári köztársasággal szemben. Reájuk zúdult hát a burzsoázia egész gyűlölete. Bennük találta meg egyúttal azt a pontot, amely ellen a támadást irányíthatta, mihelyt eléggé megerősödött a februári illúziókkal való nyílt szakításra. A *kispolgárok* minden kedvetlensége, minden rossz érzése ugyancsak e nemzeti műhelyek, a közös céltábla ellen irányult. Valóságos dühvel számolgatták azokat az összegeket, melyeket a proletár naplopók elnyeltek, miközben a kispolgárság helyzete napról napra elviselhetetlenebbé vált. Állami ellátás látszatmunkáért — ez a szocializmus!, morogták magukban. Nyomorúságuk okát a nemzeti műhelyekben, a Luxembourg szónoklataiban, a munkások Párizson át tartott felvonulásaiban keresték. És senki sem lovalta fel magát jobban a kommunisták állítólagos mesterkedései ellen, mint a kispolgár, aki menthetetlenül ott tántorgott a csőd szakadéka szélén.

Így tehát a burzsoázia és a proletariátus között küszöbönálló tusában minden előny, minden döntő poszt, a társadalom minden közbülső rétege a burzsoázia kezében volt, ugyanakkor, amikor a februári forradalom hullámai magasan összecsaptak az egész kontinens fölött, és minden újabb posta új forradalmi jelentéseket hozott majd Olaszországból, majd Németországból, majd Európa legtávolabbi délkeleti részéről, és fenntartotta a nép általános mámorát azáltal, hogy állandó bizonyságait hozta egy győzelemnek, melyet ő már eljátszott.

Március 17. és *április 16.* voltak az első csatározások abban a nagy osztályharcban, amelyet a polgári köztársaság a szárnyai alatt rejtegetett.

Március 17-én nyilvánvalóvá lett a proletariátus kétértelmű helyzete, amely minden döntő tettet kizárt. Tüntetésének eredetileg az volt a célja, hogy visszavesse az ideiglenes kormányt a forradalom útjára, a körülményekhez képest elérje a kormány polgári tagjainak kizárását és kierőszakolja a nemzetgyűlési és a nemzetőrségi választások napjának elhalasztását.[188] De március 16-án a nemzetőrségben képviselt burzsoázia az ideiglenes kormánnyal szemben ellenséges tüntetést rendezett. A bas Ledru-Rollin!* kiáltással az Hôtel de Ville elé nyomultak. És a nép kénytelen volt március 17-én ezt kiáltani: Éljen Ledru-Rollin! Éljen az ideiglenes kormány! Kénytelen volt a polgársággal *szemben* a polgári köztársaság pártját fogni, amelyet, úgy látta, kérdésessé tettek. Megszilárdította az ideiglenes kormányt ahelyett, hogy alávetette volna magának. Március 17. melodramatikus jelenetben pufogott el, és ha a párizsi proletariá-

* — Le Ledru-Rollinnal! — *Szerk.*

tus ezen a napon még egyszer megmutatta óriás testét, a burzsoázia az ideiglenes kormányon belül és kívül annál inkább el volt szánva megtörésére.

Április 16. félreértés volt, amelyet az ideiglenes kormány együtt rendezett a burzsoáziával. A munkások nagy számban gyülekeztek a Mars-mezőn és a lovardában, hogy előkészítsék a nemzetőrség vezérkarának megválasztását. Egyszerre csak egész Párizsban a város egyik végétől a másikig villámgyorsan elterjedt a hír, hogy a munkások fegyveresen gyülekeznek a Mars-mezőn Louis Blanc, Blanqui, Cabet és Raspail vezetésével, hogy onnan az Hôtel de Ville elé vonuljanak, az ideiglenes kormányt megdöntsék és egy kommunista kormányt kiáltsanak ki. Riadóra dobolnak — Ledru-Rollin, Marrast, Lamartine később mind magának vitatta a kezdeményezés dicsőségét —, egy óra leforgása alatt 100 000 ember áll fegyverben. az Hôtel de Ville minden pontját megszállja a nemzetőrség, egész Párizs visszhangzik a kiáltástól: Le a kommunistákkal! Le Louis Blanc-nal, Blanquival, Raspail-jal, Cabet-val! és a küldöttségek sokasága hódol az ideiglenes kormány előtt, valamennyien készen állnak a haza és a társadalom megmentésére. Amikor végül is a munkások megjelennek az Hôtel de Ville előtt, hogy az ideiglenes kormánynak átadják annak a hazafias gyűjtésnek az eredményét, amelyet a Mars-mezőn szerveztek, csodálkozásukra megtudják, hogy a polgári Párizs egy igen óvatosan megrendezett látszatharcban megverte saját árnyékát. Az április 16-i rettenetes merénylet szolgáltatta az ürügyet a *hadseregnek Párizsba való visszahívására* — ez volt az otrombán megrendezett komédia tulajdonképpeni célja — és a vidék reakciós föderalista tüntetéseire.

Május 4-én összeült a *közvetlen általános választással* létrejött *nemzetgyűlés*. Az általános választójognak nem volt meg az a varázsereje, amelyet a régivágású republikánusok tulajdonítottak neki. Ezek egész Franciaországban, legalábbis a franciák többségében, egyazon érdekű, egyazon felfogású stb. *citoyeneket* láttak. Ez az *ő népimádatuk* volt. A választások az *ő elképzelt* népük helyett a *valódi* népet hozták napvilágra, vagyis azoknak a különböző osztályoknak a képviselőit, amelyekre a nép bomlik. Láttuk, miért kellett a parasztoknak és a kispolgároknak a harcias kedvű burzsoázia és a restaurációért lihegő nagy földtulajdonosok vezetése alatt választaniok. De ha az általános választójog nem is volt az a csodatevő varázsvessző, amelynek republikánus jóemberek tartották, megvolt az a hasonlíthatatlanul nagyobb érdeme, hogy az osztályharcot szabadjára engedte, lehetővé tette, hogy a polgári társadalom különböző középrétegei illúzióikat és csalódásaikat gyorsan átéljék, hogy a kizsákmányoló osztály valamennyi frakcióját egy lendülettel az állam magaslatára dobta, és így lerántotta róluk a hazug álarcot, míg a monarchia a maga cenzusával a burzsoáziának csak meghatározott frakcióit járatta le, a többieket pedig a színfalak mögött rejtekben hagyta és egy közös ellenzék dicsfényével övezte.

A május 4-én összeült alkotmányozó nemzetgyűlésben a *burzsoá-republikánusok*, a „National" republikánusai voltak túlsúlyban. Még a legitimisták és az orléanisták is először csak a polgári republikanizmus álarcában mertek mutatkozni. Csak a köztársaság nevében lehetett felvenni a harcot a proletariátus ellen.

Május 4-től és nem február 25-től keletkezik a köztársaság, vagyis az a köztársaság, amelyet a francia nép elismert; ez nem az a köztársaság, amelyet a párizsi proletariátus az ideiglenes kormányra ráerőszakolt, nem a szociális intézményekkel körülvett köztársaság, nem az az álomkép, amely a barikádharcosok előtt lebegett. A nemzetgyűlés által kikiáltott, az egyedül törvényes köztársaság az a köztársaság, amely nem forradalmi fegyver a polgári rend ellen, ellenkezőleg, a polgári rend politikai helyreállítása, a polgári társadalom újból való politikai megszilárdítása, egyszóval: *a polgári köztársaság*. Ez a megállapítás a nemzetgyűlés szószékéről hangzott el és az egész köztársaságpárti és köztársaságellenes polgári sajtóban visszhangra talált.

És láttuk, hogy a februári köztársaság valóban nem volt és nem is lehetett más, mint *polgári* köztársaság, hogy azonban az ideiglenes kormány a proletariátus közvetlen nyomása alatt arra kényszerült, hogy *szociális intézményekkel körülvett köztársaságként* hirdesse ki, láttuk, hogy a párizsi proletariátus még képtelen volt arra, hogy másképp, mint *elgondolásban, elképzelésben* túlhaladja a polgári köztársaságot, hogy mindenütt ennek szolgálatában cselekedett, ahol valóban cselekvésre került a sor, hogy a proletariátusnak tett ígéretek elviselhetetlen veszéllyé váltak az új köztársaság számára, hogy az ideiglenes kormány egész életfolyamata a proletariátus követelései elleni folytonos harcban összegeződött.

A nemzetgyűlésben egész Franciaország ült törvényt a párizsi proletariátus felett. A nemzetgyűlés azonnal szakított a februári forradalom szociális illúzióival, kereken a *polgári köztársaságot* proklamálta, semmivel se többet mint a polgári köztársaságot. Az általa kinevezett végrehajtó bizottságból tüstént kizárta a proletariátus képviselőit: Louis Blanc-t és Albert-t; elvetette a külön munkaminisztériumra vonatkozó javaslatot, viharos tetszésnyilvánítással fogadta Trélat miniszter kijelentését: „Már csak arról van szó, hogy *a munkát régi feltételeire vezessék vissza.*"

De mindez nem volt elég. A februári köztársaságot a munkások harcolták ki a burzsoázia passzív támogatásával. A proletárok jogosan tekintették magukat február győzteseinek és a győztes elbizakodott követeléseivel léptek fel. Az utcán kellett őket legyőzni, meg kellett nekik mutatni, hogy alulmaradnak, mihelyt nem a burzsoáziával *együtt*, hanem a burzsoázia *ellen* harcolnak. Ahogyan a februári köztársasághoz, a maga szocialista engedményeivel, a burzsoáziával a királyság ellen egyesült proletariátus csatájára volt szükség, ugyanúgy egy második csata volt szükséges ahhoz, hogy a köztársaságot elvá-

lasszák a szocialista engedményektől, hogy a *polgári köztársaságot* hivatalosan mint az uralkodó köztársaságot domborítsák ki. Fegyverrel a kézben kellett a burzsoáziának a proletariátus követeléseire rácáfolni. S a polgári köztársaság valódi születési helye nem a *februári győzelem*, hanem a *júniusi vereség*.

A proletariátus siettette a döntést, amikor május 15-én behatolt a nemzetgyűlésbe, sikertelenül megpróbálta visszahódítani forradalmi befolyását, s csak azt érte el, hogy legerélyesebb vezetőit a burzsoázia porkolábjainak kezére juttatta.[189] *Il faut en finir*! Véget kell vetni ennek a helyzetnek! Ezzel a kiáltással adott kifejezést a nemzetgyűlés annak az elhatározásának, hogy a proletariátust döntő harcra kell kényszeríteni. A végrehajtó bizottság egy sereg kihívó rendeletet bocsátott ki, például megtiltotta a népcsoportosulásokat stb. Az alkotmányozó nemzetgyűlés szószékéről egyenesen provokálták, szidalmazták, gúnyolták a munkásokat. A tulajdonképpeni támadási pontot azonban, amint láttuk, a *nemzeti* műhelyek szolgáltatták. Az alkotmányozó gyűlés parancsolólag feléjük irányította a végrehajtó bizottságot, amely csak arra várt, hogy saját tervét a nemzetgyűlés parancsaként mondják ki.

A végrehajtó bizottság azzal kezdte, hogy megnehezítette a nemzeti műhelyekbe való belépést, a napi bért darabbérré változtatta át, a nem párizsi születésű munkásokat Sologne-ba száműzte, állítólag földmunkák elvégzésére. Ezek a földmunkák csak szónoki formulával szolgáltak arra, hogy a munkások előzését szépítgessék, amint a csalódottan visszatérő munkások társaikkal közölték. Végül június 21-én megjelent a „Moniteur"-ben egy dekrétum, amely elrendelte az összes nőtlen munkásoknak a nemzeti műhelyekből való erőszakos eltávolítását vagy a hadseregbe való besorozását.

A munkásoknak nem volt más választásuk, mint éhenhalni vagy harcot kezdeni. Június 22-én azzal a hatalmas felkeléssel válaszoltak, amelyben első nagy csatáját vívta meg egymással a két osztály, melyre a modern társadalom hasad. A harc a *polgári* rend megtartásáért vagy elpusztításáért folyt. A köztársaságot burkoló fátyol szétszakadt.

Ismeretes, hogy a munkások példátlan bátorsággal és zsenialitással, vezetők, közös terv, segélyforrások nélkül, nagy részük a fegyvert is nélkülözve öt napon át sakkban tartották a hadsereget, a garde mobile-t, a párizsi nemzetőrséget valamint a vidékről odaözönlő nemzetőrséget. Ismeretes, hogy a burzsoázia a kiállott halálfélelemért hallatlan kegyetlenséggel kárpótolta magát és több mint 3000 foglyot lemészárolt.

A francia demokrácia hivatalos képviselőit a republikánus ideológia annyira fogva tartotta, hogy csak néhány héttel később kezdték sejteni a júniusi harc értelmét. Szinte elkábultak a lőporfüsttől, amelyben képzeletbeli köztársaságuk szétfoszlott.

A közvetlen benyomást, melyet a júniusi vereség híre reánk tett, az olvasó engedelmével a „Neue Rheinische Zeitung" szavaival ecseteljük.

„A februári forradalom utolsó hivatalos maradványa, a végrehajtó bizottság, az események komolyságával szembekerülve ködképként szertefoszlott. Lamartine világítógolyói Cavaignac gyújtóröppentyűivé változtak át. A fraternité, az ellentétes osztályok testvérisége, amelyek egyike kizsákmányolja a másikat, ez a fraternité, amelyet februárban proklamáltak, nagy betűkkel felírtak Párizs homlokára, minden fogházra, minden kaszárnyára — ennek a fraternitének igazi, hamisítatlan, prózai kifejezése a *polgárháború*, a polgárháború a maga legrettenetesebb alakjában, a munka és a tőke háborúja. Ez a testvériség lángolt Párizs összes ablakai előtt június 25-ének estéjén, amikor a burzsoázia Párizsa kivilágítást rendezett, míg a proletariátus Párizsa leégett, elvérzett, utolsót nyögött. A testvériség pontosan addig tartott, amíg a burzsoázia érdeke testvére volt a proletariátus érdekének. — 1793 régi forradalmi hagyományainak tudákosai, szocialista rendszeralkotók, akik a burzsoáziánál koldultak a nép számára és akiknek megengedték, hogy hosszú prédikációkat tartsanak és mindaddig kompromittálják magukat, amíg a proletár oroszlánt álomba kellett ringatni, republikánusok, akik a megkoronázott fő kivételével a teljes régi polgári rendet kívánták, dinasztikus ellenzékiek, akiknek a véletlen egy miniszterc sere helyett egy dinasztia bukását csempészte oda, legitimisták, akik a libériát nem ledobni, hanem csak a szabását megváltoztatni akarták, ezek voltak a szövetségestársak, akikkel a nép a maga februárját csinálta... A februári forradalom a *szép* forradalom, az általános rokonszenvvel kísért forradalom volt, mert az ellentétek, amelyek benne a királysággal szemben kirobbantak, *kifejletlenül*, egyetértően egymás mellett szunnyadoztak, mert a hátterüket képező szociális harc csak légnemű létezéshez jutott, a frázis, a szó létezéséhez. A *júniusi forradalom* a *rút* forradalom, a visszataszító forradalom, mert a frázis helyébe a dolog lépett, mert a köztársaság felfedte magát a fejét a szörnyetegnek, leverve róla az oltalmazó és rejtegető koronát. — *Rend*! ez volt Guizot csatakiáltása. *Rend*! kiáltotta a guizot-ista Sébastiani, amikor Varsó orosz lett. *Rend*! kiáltja Cavaignac, a francia nemzetgyűlésnek és a republikánus burzsoáziának brutális visszhangja. *Rend*! dörögték kartácsai, amikor szétszaggatták a proletariátus testét. A francia burzsoázia 1789 óta végbement számtalan forradalma közül egyik sem volt a *rend* elleni merénylet, mert meghagyta az osztály uralmát, meghagyta a munkások rabszolgaságát, meghagyta a *polgári* rendet, bármily gyakran cserélődött is ennek az uralomnak és ennek a rabszolgaságnak a politikai formája. Június ehhez a rendhez nyúlt hozzá. Jaj júniusnak!" („Neue Rheinische Zeitung", 1848. június 29.)*

Jaj júniusnak! — veri vissza az európai visszhang.

A burzsoázia *kényszerítette* a párizsi proletariátust a júniusi felkelésre. Már ebben benne volt a proletariátus elítéltetése. Sem közvetlen bevallott szükség-

* *Lásd Marx és Engels Művei. 5. köt. 123—124. old. — Szerk.*

lete nem hajtotta arra, hogy a burzsoázia bukását erőszakosan kiharcolja, sem eléggé erős nem volt még e feladatra. A „*Moniteur*"-nek kellett hivatalosan közölnie vele, hogy elmúlt az az idő, amikor a köztársaság még indíttatva érezte magát arra, hogy a tiszteletet megadja illúzióinak, és csak veresége győzte meg arról az igazságról, hogy a polgári köztársaságon *belül* helyzetének legcsekélyebb javulása is *utópia* marad, olyan utópia, amely bűntetté válik, amint meg akarják valósítani. Formájukban fellengzős, tartalmukban kicsinyes, sőt még mindig polgári követelései helyébe, amelyeknek elismerését a februári forradalomtól akarta kicsikarni, a merész forradalmi harci jelszó lépett: *A burzsoázia megdöntése*! *A munkásosztály diktatúrája*!

Azáltal, hogy a proletariátus a maga sírját a *polgári köztársaság* bölcsőjévé tette, nyomban arra is kényszerítette ezt a köztársaságot, hogy tiszta alakjában lépjen elő, mint olyan állam, amelynek bevallott célja a tőke uralmának, a munka rabszolgaságának örökössé tétele. Mivel állandóan szemmel kellett tartani a sebhelyektől borított, kiengesztelhetetlen, legyőzhetetlen ellenséget — amely legyőzhetetlen, mert létezése a feltétele a burzsoázia saját életének —, a minden béklyótól megszabadult burzsoá uralom szükségszerűen azonnal *burzsoá terrorizmusba* csapott át. Miután a proletariátust egyelőre eltávolították a színről, miután a burzsoá diktatúrát hivatalosan elismerték, a polgári társadalom középrétegei, a kispolgárság és a parasztosztály, kénytelenek voltak abban a mértékben, amelyben helyzetük elviselhetetlenebbé és a burzsoáziával való ellentétük élesebbé vált, mindinkább a proletariátushoz csatlakozni. Ahogy korábban a proletariátus felemelkedésében, most a vereségében kellett nyomorúságuk okát megtalálniok.

Ha a júniusi felkelés a kontinensen mindenütt megnövelte a burzsoázia önbizalmát és arra vitte, hogy nyíltan szövetségre lépjen a feudális királysággal a nép ellen, vajon ki lett ennek a szövetségnek az első áldozata? Maga a kontinentális burzsoázia. A júniusi vereség megakadályozta abban, hogy uralmát megszilárdítsa és a népet a polgári forradalom legalacsonyabb fokán — félig kielégítve, félig elkedvetlenítve — megállásra bírja.

Végül: a júniusi vereség elárulta Európa zsarnoki hatalmainak azt a titkot, hogy Franciaországnak minden körülmények között fenn kell tartania a békét kifelé, hogy befelé a polgárháborút viselhesse. Ezáltal azokat a népeket, amelyek megindították a harcot nemzeti függetlenségükért, kiszolgáltatták Oroszország, Ausztria és Poroszország túlerejének, de ugyanakkor e nemzeti forradalmak sorsát alávetették a proletárforradalom sorsának, megfosztották őket a nagy társadalmi átalakulástól való látszólagos önállóságuktól, függetlenségüktől. A magyar ne legyen szabad, a lengyel se, az olasz se, amíg a munkás rabszolga marad!

Végül Európa a Szent Szövetség győzelmei következtében olyan alakot öltött, hogy minden új franciaországi proletár felkelésnek közvetlenül egybe kell

esnie egy *világháborúval*. Az új francia forradalom kénytelen azonnal elhagyni a nemzeti talajt és *meghódítani az európai terepet:* csakis ezen mehet végbe a tizenkilencedik század szociális forradalma.

Tehát csak a júniusi vereség teremtette meg mindazokat a feltételeket, amelyek mellett Franciaország az európai forradalom *kezdeményezését* magához ragadhatja. Csak miután a *júniusi felkelők* vérében megmártották, lett a trikolor az európai forradalom zászlajává — *vörös zászlóvá*!

Mi pedig azt kiáltjuk: *Meghalt a forradalom*! *Éljen a forradalom*![190]

II

1849. JÚNIUS 13

1848. JÚNIUSTÓL 1849. JÚNIUS 13-IG

1848. február 25. Franciaországra oktrojálta a *köztársaságot*, június 25. a *forradalmat* erőszakolta rá. És a forradalom június 25. után ezt jelentette: *a polgári társadalom átalakítása*, míg február előtt ezt jelentette: *az államforma átalakítása.*

A júniusi harcot a burzsoázia *republikánus* frakciója vezette, a győzelemmel együtt szükségszerűen a kezébe került az államhatalom. Az ostromállapot következtében a güzsbakötött Párizs ellenállás nélkül a lábaiknál hevert, vidéken meg morális ostromállapot uralkodott, a burzsoák fenyegető, brutális győzelmi mámora és a parasztok szabadjára engedett tulajdonfanatizmusa. *Alulról* tehát nem fenyegetett semmilyen veszély!

A munkások forradalmi hatalmával egyúttal megtört a *demokrata republikánusok*, vagyis a *kispolgárság* értelmében vett republikánusok politikai befolyása is, akiket a végrehajtó bizottságban Ledru-Rollin, az alkotmányozó nemzetgyűlésben a hegypárt, a sajtóban a „Réforme" képviselt. A demokrata republikánusok a burzsoá-republikánusokkal közösen április 16-án összeesküdtek a proletariátus ellen, a júniusi napokban közösen harcoltak ellene. Ily módon maguk robbantották fel azt a hátteret, amelyből pártjuk hatalomként kiemelkedett, mivel a kispolgárság csak addig tudja megtartani forradalmi állását a burzsoáziával szemben, amíg a proletariátus mögötte áll. Menesztették őket. A burzsoá-republikánusok nyíltan megszegték azt a színleges szövetséget, amelyet az ideiglenes kormány és a végrehajtó bizottság korszakában kelletlenül és hátsó gondolatokkal velük kötöttek. Miután mint szövetséges társakat lenézték és eltaszították őket, a demokrata republikánusok alárendelt csatlósaivá süllyedtek a trikolor-republikánusoknak, akiktől semmilyen engedményt sem tudtak kicsikarni, akiknek uralmát azonban minden alkalommal támogatniok kellett, valahányszor úgy tűnt, hogy ezt és vele együtt a köztár-

saságot az antirepublikánus burzsoá frakciók kérdésessé tették. Ezek a frakciók végül, orléanisták és legitimisták, kezdettől fogva kisebbségben voltak az alkotmányozó nemzetgyűlésben. A júniusi napok előtt maguk is csak a polgári republikanizmus álarca alatt mertek fellépni, a júniusi győzelem egy pillanatra az egész polgári Franciaországgal Cavaignacban ünnepeltette megváltóját, és amikor rövid idővel a júniusi napok után az antirepublikánus párt ismét önállósította magát, a katonai diktatúra és a párizsi ostromállapot miatt csápjait csak igen félénken és óvatosan nyújthatta ki.

1830 óta a *burzsoá-republikánus* frakció a maga írói, szószólói, tekintélyei, történetői, képviselői, tábornokai, bankárjai és ügyvédjei személyében egy párizsi újság, a „*National*" körül csoportosult. A „National"-nak vidéken megvoltak a helyi lapjai. A „National" klikkje volt a *trikolor köztársaság dinasztiája*. Azonnal kezébe kaparintotta az összes állami méltóságokat, a minisztériumokat, a rendőrprefektúrát, a postaigazgatóságot, a prefektusi állásokat, a hadseregben megüresedett magasabb tiszti állásokat. A végrehajtó hatalom élén tábornoka, *Cavaignac* állott; főszerkesztője, Marrast, az alkotmányozó nemzetgyűlés állandó elnöke lett. Szalonjaiban ceremóniamesterként Marrast egyúttal a tisztes köztársaság házigazdai tisztjét is ellátta.

Afféle tiszteletből a republikánus hagyomány iránt még forradalmár francia írók is megerősítették azt a tévedést, mintha az alkotmányozó nemzetgyűlésben a royalisták uralkodtak volna. Ellenkezőleg, az alkotmányozó gyűlés a júniusi napok óta a *burzsoá-republikanizmus kizárólagos képviselője* maradt, és ezt az oldalát annál határozottabban domborította ki, minél inkább összeomlott a trikolor-republikánusok befolyása a nemzetgyűlésen kívül. Amikor a polgári köztársaság *formájának* megvédéséről volt szó, a burzsoá-republikánusoknak rendelkezésére álltak a demokrata republikánusok szavazatai, amikor a *tartalomról* volt szó, akkor a burzsoá-republikánusokat még beszédmódjuk sem választotta el többé a royalista burzsoá frakcióktól, hiszen a burzsoázia érdekei, osztályuralmának és osztálykizsákmányolásának anyagi feltételei alkotják éppen a polgári köztársaság tartalmát.

Nem a royalizmus, hanem a burzsoá-republikanizmus valósult meg tehát ennek az alkotmányozó gyűlésnek az életében és tetteiben, amely végül nem halt meg, meg sem ölték, hanem elrohadt.

Az alkotmányozó gyűlés uralmának egész ideje alatt, amíg ez a színpad előterében a nagy politikai drámát játszotta, a háttérben megszakítás nélkül folyt az áldozati ünnep, — az elfogott júniusi felkelők folyamatos statáriális elítélése vagy ítélet nélküli deportálása. Az alkotmányozó gyűlésben volt annyi tapintat, hogy beismerje, hogy a júniusi felkelőkben nem bűnözőket ítél el, hanem ellenségeket semmisít meg.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés első tette az volt, hogy *vizsgálóbizottságot* létesített a júniusi és a május 15-i eseményeknek, valamint annak kivizsgálá-

sára, hogy a szocialista és demokrata pártvezérek milyen részt vettek ezekben. A vizsgálat közvetlenül Louis Blanc, Ledru-Rollin és Caussidière ellen irányult. A burzsoá-republikánusok égtek a türelmetlenségtől, hogy e vetélytársaiktól megszabaduljanak. Bosszújuk végrehajtását nem is bízhatták volna alkalmasabb személyre, mint *Odilon Barrot* úrra, a dinasztikus ellenzék egykori vezérére, a megtestesült liberalizmusra, a nullité grave-ra*, az alapos sekélyességre, akinek nemcsak egy dinasztiáért kellett bosszút állnia, hanem még egy meghiúsított miniszterelnökséget is számon kellett kérnie a forradalmároktól. Biztos garancia volt ez arra, hogy kérlelhetetlen lesz. Ezt a Barrot-t nevezték ki tehát a vizsgálóbizottság elnökévé, és ő a februári forradalom ellen teljes pert konstruált, amely ebben foglalható össze: Március 17. *tüntetés*, április 16. *összeesküvés*, május 15. *merénylet*, június 23. *polgárháború*! Miért nem terjesztette ki tudós és bűnügyi vizsgálatait egészen február 24-ig? A „Journal des Débats"[191] megadja rá a választ: Február 24. *Róma megalapítása.* Az államok eredete mondába vész, amelyet el kell hinni, amelyről nem szabad vitatkozni. Louis Blanc-t és Caussidière-t kiszolgáltatták a bíróságnak. A nemzetgyűlés befejezte saját maga megtisztogatásának művét, amelyet május 15-én kezdett meg.

A tőke jelzálogadó formájában való megadóztatásának a tervét, amelyet az ideiglenes kormány készített el és Goudchaux újból előterjesztett, az alkotmányozó gyűlés elvetette, a munkaidőt 10 órára korlátozó törvényt eltörölte, az adósok börtönét ismét bevezette, a francia nép nagy részét, amely sem olvasni, sem írni nem tud, az esküdtek közé való felvételből kizárta. Miért nem a szavazati jogból is? Az újságok óvadékát ismét bevezették, az egyesülési jogot korlátozták.

De sietségükben, hogy a régi polgári viszonyoknak visszaadják régi garanciáikat, s hogy minden nyomot eltöröljenek, melyet a forradalmi hullámok hátrahagytak, a burzsoá-republikánusok olyan ellenállásba ütköztek, amely váratlan veszéllyel fenyegetett.

Senki sem harcolt a júniusi napokban fanatikusabban a tulajdon megmentéséért és a hitel helyreállításáért, mint a párizsi kispolgárok — kávémérők, vendéglősök, marchands de vins**, kis boltosok, szatócsok, kézművesek stb. A butik összeszedte magát és megindult a barikádok ellen, hogy helyreállítsa azt a forgalmat, amely az utcáról a butikba vezet. A barikádok mögött azonban a butik vevői és adósai állottak, előtte pedig a hitelezői. És miután a barikádokat lerombolták és a munkásokat megsemmisítették, és a boltok őrei diadalittasan visszarohantak boltjaikhoz, ezek bejáratát elbarikádozva találták a tulajdon egyik megmentője, a hitel egyik hivatalos szereplője által, aki

* — jelentőségteljes senkire — *Szerk.*
** — kocsmárosok — *Szerk.*

orruk alá dugta a fenyegető írásokat: lejárt váltó! lejárt házbér! lejárt adóssághevél! lejárt butik! tönkrement butikos!

A tulajdon megmentése! De a ház, amelyben laktak, nem volt az ő tulajdonuk; a bolt, amelyet őriztek, nem volt az ő tulajdonuk; az áru, amelyet eladtak, nem volt az ő tulajdonuk. Sem az üzletük, sem a tányér, amelyből ettek, sem az ágy, amelyben aludtak, nem volt már az övék. Éppen velük szemben kellett *ezt a tulajdont megmenteni* a háztulajdonos számára, aki a házat bérbeadta, a bankár számára, aki a váltót leszámította, a tőkés számára, aki a készpénzelőlegeket adta, a gyáros számára, aki az árukat eladás céljából ezekre a boltosokra rábízta, a nagykereskedő számára, aki a nyersanyagokat ezeknek a kézműveseknek hitelezte. *A hitel helyreállítása*! De az újból megerősödött hitel éppen azzal mutatta meg, hogy eleven és féltően szerető isten,[192] hogy a fizetésképtelen adóst asszonyostól és gyerekestől kiűzte négy fala közül, látszólagos javait a tőkének dobta oda, őt magát pedig az adósok börtönébe vetette, amely a júniusi felkelők hullái felett fenyegetően ismét felmagaslott.

A kispolgárok rémülten vették észre, hogy ellenállásra képtelenül kiszolgáltatták magukat hitelezőiknek azáltal, hogy leverték a munkásokat. Február óta állandóan húzódó és látszólag tudomásul nem vett csődjük június után nyíltan bejelentésre került.

A kispolgárok *névleges tulajdonát* mindaddig háborítatlanul hagyták, amíg arról volt szó, hogy őket a *tulajdon nevében* harcba küldjék. Most, miután a nagy ügyet a proletariátussal elrendezték, megint rendezni lehetett a kis üzletet a szatócscsal. Párizsban az esedékes váltók összege több mint 21 millió frankra rúgott, vidéken több mint 11 millióra. Több mint 7000 párizsi cég üzlettulajdonosa február óta nem fizetett házbért.

Ha a nemzetgyűlés február végéig visszamenőleg a *politikai adósság* kivizsgálását rendelte el, a kispolgárok most a maguk részéről a *polgári adósságok* kivizsgálását követelték február 24-ig visszamenőleg. Tömegével gyűltek össze a tőzsde csarnokában és fenyegetődzve követelték, hogy a kereskedelmi bíróság ítéletével hosszabbítsák meg a fizetési határidőt minden kereskedő számára, aki igazolni tudja, hogy csak a forradalom által előidézett pangás következtében vált fizetésképtelenné és február 24-én üzlete jól állt, s kényszerítsék a hitelezőt, hogy követelését mérsékelt százalékos fizetés ellenében számolja fel. Ezt a kérdést a nemzetgyűlésben törvényjavaslatként tárgyalták a „*concordat à l'amiable*"-ok* formájában. A nemzetgyűlés ingadozott; ekkor váratlanul arról értesült, hogy ugyanakkor a Porte St. Denis-nél a felkelők feleségeinek és gyermekeinek ezrei amnesztiakérelmet készítenek elő.

A feltámadt júniusi kísértet láttára a kispolgárok megremegtek, a gyűlés pedig visszanyerte kérlelhetetlenségét. A concordat à l'amiable-okat, a hite-

* — „*baráti megegyezések*" — *Szerk.*

lező és az adós közötti baráti megegyezéseket leglényegesebb pontjaikban elvetették.

Miután tehát a nemzetgyűlésen belül a burzsoázia republikánus képviselői a kispolgárok demokrata képviselőit már régóta eltaszították, ez a parlamenti szakítás polgári, reális gazdasági értelmet kapott azáltal, hogy a kispolgárokat mint adósokat prédául engedték a burzsoáknak mint hitelezőknek. A kispolgárok egy nagy része teljesen tönkrement, s a megmaradtaknak csak azt engedték meg, hogy üzletüket olyan feltételek mellett folytassák, amelyek a tőke feltétlen jobbágyaivá tették őket. 1848. augusztus 22-én vetette el a nemzetgyűlés a concordat à l'amiable-okat, 1848. szeptember 19-én pedig, az ostromállapot kellős közepén, Louis Bonaparte herceget és Vincennes foglyát, a kommunista Raspailt, Párizs képviselőivé választották. A burzsoázia pedig Fouldot, a zsidó bankárt és orléanistát választotta meg. Tehát minden oldalról egyszerre nyílt hadüzenet az alkotmányozó nemzetgyűlés ellen, a burzsoá-republikanizmus ellen, Cavaignac ellen.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a párizsi kispolgárok tömeges csődjének utóhatásai szükségképpen messze tovább gyűrűztek túl a közvetlenül érintetteken, és hogy a polgári érintkezést ismét megrendítették, mialatt az állami deficit a júniusi felkelés költségei folytán újból megduzzadt, az állami bevétel pedig a megakasztott termelés, a megcsappant fogyasztás és a csökkenő behozatal következtében állandóan süllyedt. Cavaignac és a nemzetgyűlés nem folyamodhatott más eszközhöz, mint egy új kölcsönhöz, amely még jobban belekényszerítette a nemzetgyűlést a finánctőkés arisztokrácia igájába.

Ha a kispolgárok a júniusi győzelem gyümölcseként a csődöt és a bírói úton való felszámolást aratták, Cavaignac janicsárjai viszont, a *garde mobile* tagjai, a kurtizánok lágy karjaiban nyerték el jutalmukat és mint a „társadalom ifjú megmentői" mindenféle hódolatban részesültek a trikolor gentilhommejának*, Marrastnak a szalonjaiban, aki egyszerre játszotta a tisztes köztársaság Amphitrüonjának[193] és trubadurjának szerepét. Ezenközben a *hadsereget* elkeserítette az, hogy a garde mobile-t ilyen társadalmi elsőbbségben részesítik, és hogy zsoldjuk összehasonlíthatatlanul magasabb, ugyanakkor pedig szertefoszlottak mindazok a nemzeti illúziók, melyekkel a burzsoá-republikanizmus Lajos Fülöp idején újságja, a „*National*" útján a hadsereg és a parasztosztály egy részét magához tudta kötni. Az a közvetítő szerep, amelyet Cavaignac és a nemzetgyűlés *Észak-Olaszországban* játszottak, hogy az olaszokat Angliával közösen elárulják Ausztriának — az uralomnak ez az egyetlen napja semmivé tette a „National" tizennyolc ellenzéki évét. Nem volt kormány, amely kevésbé lett volna nemzeti, mint a „National"-é, amely jobban függött volna Angliától, pedig Lajos Fülöp alatt abból élt, hogy napról napra a legkülönbözőbb vál-

* — nemesének — *Szerk.*

zatokban ismételgette Cato mondását: Carthaginem esse delendam*; nem volt kormány, amely jobban meghunyászkodott volna a Szent Szövetség előtt, pedig egy Guizot-tól a bécsi szerződések széttépését kívánta. A történelem iróniája Bastide-ot, a „National" volt külpolitikai szerkesztőjét tette meg Franciaország külügyminiszterévé, hogy minden egyes távirata minden egyes cikkének egy-egy cáfolata legyen.

A hadsereg és a parasztosztály egy pillanatig azt hitte, hogy a katonai diktatúrával egyidejűleg Franciaország napirendjére kerül a külső háború és a „gloire". Cavaignac azonban nem a kard diktatúrája volt a polgári társadalom felett, hanem a burzsoázia diktatúrája a kard által. S a katonából most már csak a csendőrre volt szükség. Cavaignac az antik republikánus belenyugvás komor arcjátéka mögé rejtette sivár alázatosságát, amelyet polgári hivatalának megalázó feltételeivel szemben tanúsított. L'argent n'a pas de maître! A pénz nem ismer el urat! A tiers-état-nak** ezt a régi jelmondatát idealizálta Cavaignac és általában az alkotmányozó gyűlés, amikor a politika nyelvére fordította le: a burzsoázia nem ismer el királyt, uralmának igazi formája a köztársaság!

És ezt a *formát* kidolgozni, egy köztársasági *alkotmányt* elkészíteni, ebben állott az alkotmányozó nemzetgyűlés „nagy alapvető munkája". A keresztény naptárnak köztársasági naptárrá, Szent Bertalannak Szent Robespierre-ré való átkeresztelése nem változtat többet az időjárás alakulásán, mint amennyit ez az alkotmány a polgári társadalmon változtatott vagy változtatni akart. Ahol túlment a *jelmezcserén*, ott *meglevő* tényeket vett jegyzőkönyvbe. Így iktatta be ünnepélyesen a köztársaság tényét, az általános választójog tényét, a két korlátozott jogú alkotmányos kamara helyett az egyetlen szuverén nemzetgyűlés tényét. Így iktatta be és szabályozta Cavaignac diktatúrájának tényét azáltal, hogy az állandó, nem-felelős, örökletes királyságot változó, felelős, választott királysággal helyettesítette: a négy évre szóló elnökséggel. Így emelte nem kevésbé alkotmányos törvénnyé a rendkívüli hatalom tényét, amellyel a nemzetgyűlés a május 15-i és június 25-i rémület után saját biztonsága érdekében elnökét elővigyázatból felruházta. Az alkotmány többi része terminológiai munka volt. A régi monarchia szerkezetéről leszaggatták a royalista címkéket, és republikánusokat ragasztottak fel. Marrast, a „National" egykori főszerkesztője, most pedig az alkotmány főszerkesztője, ezt az akadémiai feladatot nem minden tehetség nélkül végezte el.

Az alkotmányozó gyűlés ahhoz a chilei hivatalnokhoz hasonlított, aki a földtulajdon-viszonyokat kataszteri felméréssel tartósabban akarta rendezni abban a pillanatban, amikor a föld alatti moraj már jelezte a vulkanikus ki-

* — Karthágót le kell rombolni[194] — *Szerk*

** — harmadik rendnek — *Szerk.*

törést, amely magát a földet is elsodorta a lába alól. Míg elméletben kicirkalmazta azokat a formákat, amelyekben a burzsoázia uralma köztársasági kifejezést nyert, addig a gyűlés a valóságban csak minden formula megszüntetése útján tartotta fenn magát, a sans phrase* erőszakkal, az *ostromállapottal*. Két nappal azelőtt, hogy alkotmányművét megkezdte, kihirdette az ostromállapot fenntartását. Alkotmányokat korábban akkor készítettek és fogadtak el, amikor a társadalmi átalakulási folyamat nyugvóponthoz érkezett, amikor az újonnan kialakult osztályviszonyok már megszilárdultak, és az uralkodó osztály egymással küzdő frakciói kompromisszumhoz folyamodtak, amely lehetővé tette nekik, hogy a harcot maguk között folytassák és ugyanakkor a kimerült néptömeget kizárják belőle. Ez az alkotmány viszont nem szentesített semmilyen társadalmi forradalmat, ez a régi társadalom pillanatnyi győzelmét szentesítette a forradalom felett.

Az első alkotmánytervezetben[195], amelyet a júniusi napok előtt szerkesztettek, még benne volt a „*droit au travail*", a munkára való jog, az első gyámoltalan formula, amelyben összegeződtek a proletariátus forradalmi igényei. Ezt azonban *droit à l'assistance*-szá, közsegélyre való joggá változtatták, márpedig melyik modern állam nem tartja el ilyen vagy olyan módon a maga pauperjeit? A munkára való jog polgári értelemben értelmetlenség, nyomorúságos jámbor óhaj, de a munkára való jog mögött ott áll a tőke feletti hatalom, a tőke feletti hatalom mögött a termelési eszközök elsajátítása, a szövetkezett munkásosztálynak való alávetésük, tehát a bérmunkának, a tőkének és kölcsönös viszonyuknak megszüntetése. A „*munkára való jog*" mögött a júniusi felkelés állott. Az alkotmányozó gyűlésnek, amely a forradalmi proletariátust ténylegesen hors la loi, törvényen kívül helyezte, elvileg ki kellett dobnia az alkotmányból, a törvények törvényéből az *ő* formuláját, átokkal kellett sújtania a „munkára való jogot". De nem állt meg itt. Ahogy Platón száműzte köztársaságából a költőket, úgy száműzte a nemzetgyűlés a magáéból örök időkre — *a progresszív adót*. S a progresszív adó nemcsak polgári rendszabály, amelyet a fennálló termelési viszonyokon belül nagyobb vagy kisebb szinten lehet megvalósítani; a progresszív adó az egyetlen eszköz volt arra, hogy a polgári társadalom középrétegeit a „tisztes" köztársasághoz kössék, az államadósságot csökkentsék, a burzsoázia antirepublikánus többségét sakkban tartsák.

A concordat à l'amiable-ok alkalmával a trikolor-republikánusok a kispolgárságot ténylegesen feláldozták a nagypolgárságnak. Ezt az egyes tényt elvvé emelték a progresszív adó törvényes eltiltásával. A polgári reformot egy szintre helyezték a proletárforradalommal. De akkor melyik osztály maradt meg köztársaságuk támaszaként? A nagyburzsoázia. Ennek zöme pedig antirepublikánus volt. Ha a „National" republikánusait arra használta fel,

* — szépítés nélküli — *Szerk.*

hogy a régi gazdasági életviszonyokat újra megszilárdítsa, az újra megszilárdult társadalmi viszonyokat viszont a nekik megfelelő politikai formák helyreállítására akarta felhasználni. Cavaignac már október elején kénytelen volt Dufaure-t és Vivient, Lajos Fülöp egykori miniszterei a köztársaság miniszterei vé tenni, bármennyire zúgtak és morogtak is emiatt saját pártjának korlátolt puritánjai.

A trikolor alkotmány elvetett minden kompromisszumot a kispolgársággal és a társadalom egyetlen új elemét sem tudta az új államformához hozzákötni, ezzel szemben sietett visszaadni a hagyományos sérthetetlenséget annak a testületnek, melyben a régi állam a legkonokabb és legfanatikusabb védelmezőire talált. A *bírák elmozdíthatatlanságát*, amelyet az ideiglenes kormány kérdésessé tett, alkotmányos törvénnyé emelte. Az *egy* király, akit elmozdított, csőstől támadt fel a törvényességnek ezekben az elmozdíthatatlan inkvizitoraiban.

A francia sajtó Marrast úr alkotmányának ellentmondásait sokoldalúan elemezte, pl. azt, hogy két szuverén van egymás mellett, a nemzetgyűlés és az elnök stb. stb.

De az átfogó ellentmondása ennek az alkotmánynak az, hogy azokat az osztályokat, amelyeknek társadalmi rabszolgaságát örökössé szándékozik tenni, a proletariátust, a parasztokat, a kispolgárokat, az általános választójog révén a politikai hatalom birtokába helyezi. Azt az osztályt pedig, amelynek régi társadalmi hatalmát szentesíti, a burzsoáziát, megfosztja ennek a hatalomnak politikai garanciáitól. Politikai uralmát demokratikus feltételek közé szorítja, amelyek minden pillanatban az ellenséges osztályokat segítik győzelemre és a polgári társadalomnak magukat az alapjait teszik kérdésessé. Az egyik osztálytól azt kívánja, hogy a politikai felszabadulástól ne menjen tovább a társadalmi felszabadulásig, a másiktól pedig azt, hogy a társadalmi restaurációtól ne menjen vissza a politikai restaurációig.

A burzsoá-republikánusok nem sokat törődtek ezekkel az ellentmondásokkal. Amilyen mértékben megszűntek *nélkülözhetetlenek* lenni — márpedig nélkülözhetetlenek csak mint a régi társadalom élharcosai a forradalmi proletariátussal szemben voltak —, néhány héttel győzelmük után, egy *párt* helyzetéből egy *klikkére* süllyedtek le. És az alkotmányt úgy kezelték, mint valami nagy *cselszövést*. Amit benne meg akartak alkotni, az mindenekelőtt a klikk uralma volt. Az elnök a meghosszabbított Cavaignac legyen, a törvényhozó gyűlés pedig egy meghosszabbított alkotmányozó gyűlés. Azt remélték, hogy a néptömegek politikai hatalmát látszathatalommá fokozhatják le, magával ezzel a látszathatalommal pedig majd eléggé játszhatnak ahhoz, hogy a burzsoázia többségét folytonosan a júniusi napok dilemmája elé állíthassák: a „*National*" *birodalma* — vagy az *anarchia birodalma*.

Az alkotmány művét, amelyet szeptember 4-én kezdtek el, október 23-án

befejezték. Szeptember 2-án az alkotmányozó gyűlés elhatározta, hogy mindaddig nem oszlik fel, amíg az alkotmányt kiegészítő alaptörvényeket meg nem hozták. Mindazonáltal úgy döntött, hogy legsajátabb teremtményét, az elnököt már december 10-én életre hívja, jóval mielőtt saját működésének körforgása lezárult volna. Olyan bizonyosra vette, hogy az alkotmány homunkuluszában[196] anyjának a fiát köszöntheti. Óvatosságból úgy intézkedtek, hogy ha a jelöltek közül egyik sem kap kétmillió szavazatot, a választás a nemzetről az alkotmányozó nemzetgyűlésre száll át.

Hiábavaló elővigyázatosságok! Az alkotmány megvalósításának első napja az alkotmányozó nemzetgyűlés uralmának utolsó napja volt. A választási urnák mélyén ott feküdt a halálos ítélete. Az „anyjának a fiát" kereste, és a „nagybátyjának az unokaöccsét" találta meg. Cavaignac-Saul megvert egymillió szavazatot, Napóleon-Dávid pedig hatmilliót. Hatszorosan megverték Cavaignac-Sault.[197]

1848. december 10. a *parasztfelkelés* napja volt. Csak ettől a naptól kelteződött a francia parasztok számára a február. A szimbólum, mely a forradalmi mozgalomba való belépésüket kifejezte, gyámoltalanul agyafúrt, gazul gyermekded, bambán fennkölt volt, kiszámított babona, ünnepélyes bohózat, lángeszűen dőre anakronizmus, világtörténelmi kópéság, a civilizált emberek értelme számára kibetűzhetetlen hieroglifa — ez a szimbólum félreismerhetetlenül magán viselte annak az osztálynak az arculatát, amely a civilizáción belül a barbárságot képviseli. A köztársaság az *adóvégrehajtóval* jelentkezett nála, ő a köztársaságnál a *császárral* jelentkezett. Napóleon volt az egyetlen ember, aki az 1789-ben újonnan teremtett parasztosztály érdekeit és fantáziáját hiánytalanul képviselte. Azáltal, hogy Napóleon nevét a köztársaság homlokzatára írta, a parasztosztály kifelé a háborút, befelé osztályérdekének érvényesítését jelentette be. Napóleon a parasztok számára nem személy, hanem program volt. Zászlókkal, zeneszóval vonultak fel a választások színhelyére, ezt kiáltozva: plus d'impôts, à bas les riches, à bas la république, vive l'Empereur! Semmi adót többé, le a gazdagokkal, le a köztársasággal, éljen a császár! A császár mögött a paraszthábóru rejtőzött. A köztársaság, amelyet a parasztság leszavazott, a *gazdagok köztársasága* volt.

December 10. a parasztok coup d'état-ja* volt, amely a fennálló kormányt megbuktatta. És ettől a naptól kezdve, amikor a parasztok Franciaországtól egy kormányt elvettek, egy kormányt pedig adtak neki, szemüket többé nem vették le Párizsról. Miután egy pillanatra a forradalmi dráma aktív hősei voltak, nem lehetett őket többé a kórus tétlen és akarat nélküli szerepébe visszaszorítani.

A többi osztály is hozzájárult a parasztok választási győzelmének teljessé

* — államcsínyje — *Szerk.*

tételéhez. Napóleon megválasztása a *proletariátus* számára Cavaignac elmozdítását, az alkotmányozó gyűlés bukását, a burzsoá-republikanizmus leköszönését, a júniusi győzelem érvénytelenítését jelentette. A *kispolgárság* számára Napóleon az adós uralmát jelentette a hitelező felett. A *nagyburzsoázia* többsége számára Napóleon megválasztása nyílt szakítás volt azzal a frakcióval, amelyet egy pillanatra fel kellett használnia a forradalom ellen, amely azonban elviselhetetlenné vált számára, mihelyt a pillanat adta helyzetet alkotmányos helyzetté igyekezett szilárdítani. Napóleon Cavaignac helyett, ez a nagyburzsoázia számára a monarchiát jelentette a köztársaság helyett, a royalista restauráció kezdetét, a bátortalanul sejtetett Orléans-t, az ibolya alá rejtett liliomot.[198] Végül a *hadsereg* Napóleonban a garde mobile ellen, a béke-idillje ellen, a háború mellett szavazott.

Így történt, ahogy a „Neue Rheinische Zeitung" mondotta,[199] hogy Franciaország legegyügyűbb embere a legsokrétűbb jelentést kapta. Éppen ezért, mert semmi sem volt, mindent jelenthetett, csak önmagát nem. Bármennyire különböző volt is azonban Napóleon nevének értelme a különböző osztályok ajkán, e névvel mindegyik ezt írta szavazólapjára: Le a „National" pártjával, le Cavaignackal, le az alkotmányozó nemzetgyűléssel, le a burzsoá köztársasággal. Dufaure miniszter az alkotmányozó gyűlésen nyíltan kijelentette: december 10. egy második február 24.

A kispolgárság és a proletariátus azért szavazott en bloc* Napóleon *mellett*, hogy Cavaignac *ellen* szavazzon és a szavazatok egyesítése által kiüsse az alkotmányozó nemzetgyűlés kezéből a végső döntést. Egyébként mindkét osztály leghaladottabb része felállította saját jelöltjeit. Napóleon volt a burzsoá köztársaság ellen szövetkezett valamennyi párt *gyűjtőneve*, *Ledru-Rollin* és *Raspail* a *tulajdonnevek* voltak, az előbbi a demokrata kispolgárságé, az utóbbi a forradalmi proletariátusé. A Raspail melletti szavazatok — a proletárok és szocialista szószólóik ezt nyíltan hangoztatták — nem voltak egyebek, mint puszta tüntetés, megannyi tiltakozás minden elnökség ellen, azaz maga az alkotmány ellen, megannyi szavazat Ledru-Rollin ellen, az első tett, amellyel a proletariátus önálló pártként elszakadt a demokrata párttól. Ez a párt viszont — a demokrata kispolgárság és parlamenti képviselője, a hegypárt — Ledru-Rollin jelöltségét azzal a teljes komolysággal kezelte, amellyel megszokta, hogy magát ünnepélyesen becsapja. Ez volt egyébként a kispolgárság utolsó kísérlete, hogy önálló pártként lépjen fel a proletariátussal szemben. Nemcsak a republikánus burzsoá párt, hanem a demokrata kispolgárság és hegypártja is vereséget szenvedett december 10-én.

Franciaországnak most egy *hegypárt* mellett egy *Napóleonja* is volt, bizonyságául annak, hogy mindketten csak élettelen torzképei voltak azoknak a nagy

* — egészében, egyöntetűen — *Szerk.*

valóságoknak, melyeknek a nevét viselték. Louis Napoléon a császári föveggel és a sassal nem volt nyomorúságosabb paródiája a régi Napóleonnak, mint amilyen paródiája volt a hegypárt az 1793-ból kölcsönzött szólamaival és a demagóg pózaival a régi hegypártnak. Az 1793-hoz fűződő hagyományos babona így egyidejűleg vetkeződött le a Napóleonhoz fűződő hagyományos babonával. A forradalom csak akkor érkezett el önmagához, amikor megszerezte *saját, eredeti* nevét, és ezt csak akkor tehette, amikor a modern forradalmi osztály, az ipari proletariátus, uralkodóan az előtérbe lépett. Azt lehet mondani, hogy december 10. a hegypártot már csak azért is elképesztette és teljesen tanácstalanná tette, mert a régi forradalommal való klasszikus analógiát egy galád paraszti tréfával vihogva felborította.

December 20-án Cavaignac letette tisztét és az alkotmányozó gyűlés Louis Napoléont a köztársaság elnökének nyilvánította. December 19-én, egyeduralmának utolsó napján, a nemzetgyűlés elvetette a júniusi felkelők amnesztiájára vonatkozó javaslatot. Visszavonni a június 27-i rendeletet, amelynek alapján 15 000 felkelőt a bírói ítélet megkerülésével deportálásra kárhoztatott, nem jelentette volna ez magának a júniusi csatának a visszavonását?

Odilon Barrot, Lajos Fülöp utolsó minisztere lett Louis Napoléon első minisztere. Ahogyan Louis Napoléon uralmának kezdetét nem december 10-ről keltezte, hanem egy 1804-es szenátusi határozattól[200], talált magának egy olyan miniszterelnököt, aki kormányát nem december 20-ról keltezte, hanem egy február 24-i királyi dekrétumtól. Mint Lajos Fülöp törvényes örököse, Louis Napoléon az uralomváltozást enyhítette a régi kormány megtartásával, amelynek ezenfelül ideje sem futotta arra, hogy magát lejárassa, mivel arra sem volt ideje, hogy a világra jöjjön.

A royalista burzsoá frakciók vezetői ajánlották Bonaparte-nak ezt a választást. Mint a régi dinasztikus ellenzék feje, aki tudatán kívül átmenetet alkotott a „National" republikánusaihoz, méginkább alkalmas volt arra, hogy teljes tudatossággal átmenetet alkosson a burzsoá köztársaságtól a monarchiához.

Odilon Barrot volt a feje annak az egyetlen régi ellenzéki pártnak, amely — minthogy mindig hiába küzdött a miniszteri tárcáért — még nem koptatta el magát. A forradalom az összes régi ellenzéki pártokat gyors egymásutánban az állam csúcsára lendítette, hogy régi szólamaikat ne csak tettekben, hanem magukban a szólamokban is kénytelenek legyenek megtagadni, visszavonni és hogy végül, amikor egy undorító keverékben egyesülnek, a nép valamennyit a történelem szemétdombjára hajítsa. És a sors semmilyen hitehagyástól nem kímélte meg ezt a Barrot-t, a polgári liberalizmusnak ezt a megtestesülését, aki tizennyolc éven át szellemének hitvány üresség*é*t testének fontoskodó viselkedése mögé rejtette.[201] Ha időnként őt magát is megriasztotta a nagyon is szemet szúró ellentét a jelen bogáncsai és a múlt babérjai között, egyetlen pillantás a tükörbe már visszaadta miniszteri higgadtságát és emberi öncsodálatát. Ami a

tükörből feléje sugárzott, az Guizot volt, akit mindig irigyelt, aki őt mindig legyűrte, maga Guizot, csakhogy Guizot Odilon olümposzi homlokával. Amit nem vett észre, azok a midászfülek[202] voltak.

Február 24. Barrot-ja csak december 20. Barrot-jában bontakozott ki. Mellé, az orléanista és voltairiánus mellé kultuszminiszterként társul szegődött — a legitimista és jezsuita Falloux.

Néhány nappal később a belügyminisztériumot a malthusiánus Léon Faucher-nak adták át. A jog, a vallás, a politikai gazdaságtan! A Barrot-kormány mindezt magában foglalta, s ezenfelül a legitimisták és orléanisták egyesülése volt. Csak a bonapartista hiányzott. Bonaparte még titkolta azt a vágyát, hogy Napóleont jelentse, hiszen *Soulouque* még nem játszotta Toussaint Louverture-t.

A „National" pártját tüstént eltávolították az összes magasabb állásokból, ahová magát befészkelte. A rendőrprefektúrát, a postaigazgatóságot, a főügyészséget, a párizsi polgármesterséget, mindent a monarchia régi kreatúráiva töltöttek be. A legitimista Changarnier megkapta Szajna-département nemzetl őrségének, a garde mobile-nak és az első hadosztály sorkatonaságának egyesített főparancsnokságát; az orléanista Bugeaud lett az alpesi hadsereg főparancsnoka. Ez a hivatalnok-csere a Barrot-kormány idején szakadatlanul folyt.- A kormány első cselekedete a régi royalista közigazgatás restaurációja volt. Egy szempillantás alatt megváltozott a hivatalos színpad: a színfalak, a jelmezek, a nyelv, a színészek, a mellékszereplők, a statiszták, a súgók, a felek viszonya, a dráma indítékai, az összeütközés tartalma, az egész helyzet. Csak az ásatag alkotmányozó gyűlés volt még mindig a helyén. Ámde attól az órától kezdve, hogy a nemzetgyűlés Bonaparte-ot, Bonaparte Barrot-t, Barrot Changarnier-t beiktatta, Franciaország a köztársasági alkotmányozás periódusából a megalkotott köztársaság periódusába lépett. A megalkotott köztársaságban pedig mire való egy alkotmányozó gyűlés? A föld megteremtése után teremtője nem tehetett mást, mint hogy az égbe meneküljön. Az alkotmányozó gyűlés el volt tökélve arra, hogy nem követi példáját, hiszen a nemzetgyűlés volt a burzsoá-republikánusok pártjának utolsó menedéke. Ha a végrehajtó hatalom összes fogantyúit ki is tépték a kezéből, nem maradt-e meg számára az alkotmányozó mindenhatóság? Első gondolata az volt, hogy azt a szuverén posztot, amely birtokában volt, minden körülmények között megtartja és innen kiindulva visszahódítja az elveszett terepet. Ha a Barrot-kormányt egy „National"-kormány kiszorítja, a royalista személyzet máris takarodhat a közigazgatás palotáiból és a trikolor személyzet diadalmasan ismét bevonulhat. A nemzetgyűlés elhatározta a kormány megbuktatását, és a támadásra maga a kormány adott olyan alkalmat, amelynél jobbat az alkotmányozó nemzetgyűlés nem is találhatott ki.

Emlékszünk, mit jelentett Louis Bonaparte a parasztok számára: Semmi

adót többé! Hat napja ült Bonaparte az elnöki székben és a hetedik napon, december 27-én kormánya javasolta a *sóadó fenntartását*, amelynek eltörlését az ideiglenes kormány elrendelte. A sóadó osztozik a boradóval abban a kiváltságban, hogy a régi francia pénzügyi rendszer bűnbakja, különösen a falusi nép szemében. A Barrot-kormány a parasztok választottjának szájába nem adhatott maróbb megjegyzést választóira, mint ezeket a szavakat: a *sóadó visszaállítása*! A sóadóval Bonaparte elvesztette forradalmi savát-borsát — a parasztfelkelés Napóleonja szertefoszlott mint valami ködkép, és nem maradt más hátra, mint a royalista burzsoá cselszövés nagy ismeretlenje. Nem is minden szándék nélkül tette meg a Barrot-kormány ezt a tapintatlanul, durván kiábrándító cselekedetet az elnök első kormányzati cselekedetévé.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés a maga részéről mohón kapott a kettős alkalmon, hogy a kormányt megbuktassa s a parasztok választottjával szemben magát a paraszti érdek képviselőjéül tolja fel. Elvetette a pénzügyminiszter javaslatát, a sóadót korábbi összegének egyharmadára szállította le, ezáltal 60 millióval növelte az 560 milliós állami deficitet és e *bizalmatlansági szavazat* után nyugodtan várta, hogy a kormány lemondjon. Ily kevéssé értette meg az új világot, mely körülvette, és saját megváltozott helyzetét. A kormány mögött ott állott az elnök és az elnök mögött ott állott hatmillió ember, aki ugyanannyi bizalmatlansági szavazatot helyezett a választási urnába az alkotmányozó nemzetgyűlés ellen. Az alkotmányozó nemzetgyűlés visszaadta a nemzetnek bizalmatlansági szavazatát. Nevetséges csere! Elfelejtette, hogy szavazatai elvesztették kényszerárfolyamukat. A sóadó elvetése csak megérlelte Bonaparte és kormánya elhatározását, hogy az alkotmányozó gyűléssel „*végezzen*". Megkezdődött az a hosszú párbaj, mely az alkotmányozó gyűlés életének egész másik felét kitöltötte. *Január 29.*, március 21., május 8. ennek a válságnak a journée-i, nagy napjai, megannyi előfutárai *június 13-nak*.

A franciák, pl. Louis Blanc, január 29-ét úgy fogták fel, mint egy alkotmánybeli ellentmondás kiütközését, az ellentmondását egy szuverén, fel nem oszlatható, az általános választójogból keletkezett nemzetgyűlés és egy elnök között, aki a szöveg szerint a nemzetgyűlésnek felelős, akit azonban valójában nemcsak hogy éppúgy szentesít az általános választójog, és aki még hozzá a maga személyében egyesíti az összes szavazatokat, melyek a nemzetgyűlés egyes tagjai közt eloszlanak és százszorosan szétforgácsolódnak, hanem az egész végrehajtó hatalomnak teljes birtokában is van, mely felett a nemzetgyűlés csak mint erkölcsi hatalom lebeg. Január 29-nek ez a magyarázata összetéveszti a szószéken, a sajtóban, a klubokban folyó harc nyelvét a harc valódi tartalmával. Louis Bonaparte az alkotmányozó gyűléssel szemben — ez nem az egyik egyoldalú alkotmányos hatalom volt a másikkal szemben, nem a végrehajtó hatalom volt a törvényhozó hatalommal szemben, hanem maga a megalkotott burzsoá köztársaság megalkotásának eszközeivel szemben, annak a forradalmi

burzsoá frakciónak nagyratörő cselszövényeivel és ideológiai követeléseivel szemben, amely a köztársaságot megalapította és most csodálkozással látta, hogy megalkotott köztársasága úgy fest, mint egy restaurált monarchia, és szeretné erőszakkal megrögzíteni az alkotmányozó periódust feltételeivel, illúzióival, nyelvével és személyeivel egyetemben, s megakadályozni, hogy az érett burzsoá köztársaság a maga teljes és sajátságos alakjában előlépjen. Ahogy az alkotmányozó nemzetgyűlés a belé visszahullott Cavaignacot képviselte, úgy Bonaparte a tőle még el nem vált törvényhozó nemzetgyűlést, azaz a megalkotott burzsoá köztársaság nemzetgyűlését.

Bonaparte megválasztása csak akkor adhatta meg önmaga magyarázatát, amikor az *egy* név helyére annak sokértelmű jelentését tette, amikor megismétlődött az új nemzetgyűlés megválasztásában. A régi nemzetgyűlés mandátumát december 10. érvénytelenítette. Ami tehát január 29-én egymással szembekerült, az nem *ugyanannak* a köztársaságnak az elnöke és a nemzetgyűlése volt, hanem a létrejövő köztársaság nemzetgyűlése és a létrejött köztársaság elnöke, két olyan hatalom, amely a köztársaság életfolyamatának egészen különböző periódusait testesítette meg, egyfelől a burzsoázia kicsiny republikánus frakciója, amely egyedül volt alkalmas arra, hogy a köztársaságot kikiáltsa, a forradalmi proletariátustól utcai harccal és rémuralommal elhódítsa és az alkotmányban eszményi alapvonásait felvázolja, és másfelől a burzsoázia egész royalista tömege, amely egyedül volt alkalmas arra, hogy ebben a megalkotott burzsoá köztársaságban uralkodjék, az alkotmányt ideológiai sallangjaitól megtisztítsa és a proletariátus leigázásához elkerülhetetlen feltételeket törvényhozásával és közigazgatásával megvalósítsa.

A január 29-én kitört fergetegnek az elemei egész január hónapban gyülekeztek. Az alkotmányozó nemzetgyűlés a Barrot-kormányt bizalmatlansági szavazatával lemondásra akarta kényszeríteni. A Barrot-kormány ezzel szemben azt javasolta az alkotmányozó gyűlésnek, hogy véglegesen szavazzon önmagának bizalmatlanságot, határozza el öngyilkosságát, rendelje el *saját feloszlatását*. Rateau, az egyik leghomályosabb képviselő, terjesztette január 6-án a kormány utasítására ezt az indítványt az elé az alkotmányozó gyűlés elé, amely már augusztusban elhatározta, hogy nem oszlatja fel magát mindaddig, amíg egész sor, az alkotmányt kiegészítő alaptörvényt ki nem bocsátott. A kormányban ülő Fould a nemzetgyűlésnek kereken kijelentette, hogy feloszlatása szükséges a *„megrendült hitel helyreállítása céljából"*. És vajon nem rendítette-e meg a nemzetgyűlés a hitelt azáltal, hogy az ideiglenes állapotot meghosszabbította és Barrot-val Bonaparte-ot és Bonaparte-tal a megalkotott köztársaságot ismét kérdésessé tette? Az olümposzi Barrot, akit őrjöngő Rolanddá[203] tett az a kilátás, hogy a végre-valahára elcsípett miniszterelnökséget, amelyet a republikánusok már egyszer egy decenniumra, azaz 10 hónapra elnapoltak, alig kétheti élvezet után ismét elragadhatják tőle, Barrot ezzel a nyomorult gyülekezettel

szemben zsarnokabb volt a zsarnoknál. Legenyhébb szava az volt, hogy „vele semmiféle jövő nem lehetséges". És valóban a nemzetgyűlés már csak a múltat képviselte. „A nemzetgyűlés" — tette hozzá gúnyosan — „képtelen a köztársaságot olyan intézményekkel körülvenni, melyekre megszilárdításához szükség van." Valóban! Azzal egyidejűleg, hogy megszűnt kizárólagos ellentéte a proletariátussal, megtört burzsoá energiája is, s a royalistákkal való ellentéttel együtt ismét feléledt republikánus fellengzőssége. Így kétszeresen képtelen volt arra, hogy a megfelelő intézményekkel megerősítse a burzsoá köztársaságot, amelyet nem értett meg többé.

Rateau javaslatával egyidejűleg a kormány országszerte a *petíciók özönét* idézte fel, és Franciaország minden zugából bálaszámra repültek naponta az alkotmányozó nemzetgyűlés fejéhez a billet-doux-k*, amelyekben többé vagy kevésbé határozottan felkérték, hogy *oszlassa fel* magát és írja meg végrendeletét. Az alkotmányozó nemzetgyűlés viszont ellenpetíciókat küldetett, amelyekben felszólíttatta magát, hogy maradjon életben. A Bonaparte és Cavaignac közötti választási harc felújult a nemzetgyűlés feloszlatását követelő és ellenző petíciók harcaként. A petíciók rendeltetése az volt, hogy december 10. utólagos kommentárjai legyenek. Ez az agitáció egész januárban tartott.

Az alkotmányozó gyűlés és az elnök közötti összeütközésben az alkotmányozó gyűlés nem mehetett vissza az általános választáshoz, mint a maga eredetéhez, mivel az általános szavazati joghoz fellebbeztek ellene. Nem támaszkodhatott semmilyen szabályszerű hatalomra, mivel éppen a törvényes hatalom elleni harcról volt szó. A kormányt nem tudta bizalmatlansági szavazatokkal megdönteni, ahogyan január 6-án és 26-án még egyszer megkísérelte, mivel a kormány nem kért tőle bizalmat. Csak egy lehetőség maradt számára — *a felkelés*. A felkelés harci erői a *nemzetőrség republikánus része*, a *garde mobile* s a forradalmi proletariátus központjai, a *klubok* voltak. A garde mobile, a júniusi napoknak ezek a hősei alkották decemberben a burzsoázia republikánus frakciójának szervezett harci erejét, ugyanúgy, ahogyan június előtt a *nemzeti műhelyek* a forradalmi proletariátus szervezett harci erejét alkották. Ahogyan az alkotmányozó gyűlés végrehajtó bizottsága a nemzeti műhelyek ellen irányította durva támadását, amikor a proletariátus elviselhetetlenné vált igényeivel végeznie kellett, úgy irányította támadását Bonaparte kormánya a garde mobile ellen, amikor a burzsoázia republikánus frakciója elviselhetetlenné vált igényeivel kellett végeznie. A kormány elrendelte a *garde mobile feloszlatását*. Felét elbocsátották és az utcára tették, a másik fele pedig demokratikus szervezet helyett monarchikus szervezetet kapott és zsoldját a sorkatonaság rendes zsoldjára szállították le. A garde mobile a júniusi felkelők helyzetébe került,

* — szerelmes levélkék — *Szerk.*

és az újságok naponta közöltek *nyilvános gyónásokat*, melyekben beismerte júniusi vétkét és bocsánatért esedezett a proletariátushoz.

És a *klubok*? Attól a pillanattól kezdve, amikor az alkotmányozó gyűlés Barrot-ban az elnököt, az elnökben a megalkotott burzsoá köztársaságot, a megalkotott burzsoá köztársaságban pedig egyáltalában a burzsoá köztársaságot vitássá tette, a februári köztársaság valamennyi alkotóeleme szükségszerűen a klubok köré sorakozott, mindazok a pártok, amelyek a fennálló köztársaságot meg akarták dönteni és erőszakos visszafejlesztési folyamattal saját osztályérdekeik és elveik köztársaságává akarták átalakítani. Ami megtörtént, ismét meg nem történt volt, a forradalmi mozgalom kikristályosodásai ismét folyékonyak lettek, a köztársaság, amelyért harcoltak, ismét a februári napok meg nem határozott köztársasága volt, amelynek meghatározását mindegyik párt magának tartotta fenn. A pártok egy pillanatra ismét elfoglalták régi februári állásaikat, anélkül, hogy osztoztak volna február illúzióiban. A „National" trikolor-republikánusai ismét a „Réforme" demokrata republikánusaira támaszkodtak és élharcosoknak a parlamenti harc előterébe tolták őket. A demokrata republikánusok ismét a szocialista republikánusokra támaszkodtak — január 27-én nyilvános kiáltvány jelentette be kibékülésüket és egyesülésüket — és a klubokban készítették elő hátterüket a felkeléshez. A kormány sajtója a „National" trikolor-republikánusait joggal kezelte június feltámadt felkelőiként. Hogy a burzsoá köztársaság élén megmaradhassanak, vitássá tették magát a burzsoá köztársaságot. Január 26-án Faucher miniszter az egyesülési jogra vonatkozó törvényjavaslatot terjesztett elő, amelynek első paragrafusa így szólt: „*A klubok betiltatnak.*" Indítványozta, hogy ezt a törvényjavaslatot mint sürgőset azonnal vitassák meg. Az alkotmányozó gyűlés a sürgősségi indítványt elvetette, és Ledru-Rollin január 27-én 230 aláírással ellátott indítványt nyújtott be arról, hogy a kormányt helyezzék vád alá az alkotmány megsértése miatt. A kormány vád alá helyezése olyan pillanatban, amikor az ilyen eljárás tapintatlanul leleplezte a bíró, nevezetesen a kamarai többség tehetetlenségét, vagy pedig a vádló tehetetlen tiltakozása volt maga e többség ellen — ez volt az a nagy forradalmi ütőkártya, amelyet az utószülött hegypárt ettől kezdve a válság minden csúcspontján kijátszott. Szegény hegypárt, saját nevének súlya nyomta agyon!

Blanqui, Barbès, Raspail és mások május 15-én az alkotmányozó nemzetgyűlést úgy akarták szétkergetni, hogy a párizsi proletariátus élén behatoltak üléstermébe. Barrot ugyanezen nemzetgyűlés számára erkölcsi május 15-ét készített elő, oly módon, hogy rá akarta diktálni önmaga feloszlatását és az üléstermet be akarta zárni. Ugyanez a nemzetgyűlés Barrot-t megbízta volt a májusi vádlottak elleni vizsgálattal, és most, ugyanabban a pillanatban, amikor a nemzetgyűléssel szemben egy royalista Blanquiként jelent meg, amikor a nemzetgyűlés vele szemben a klubokban, a forradalmi proletároknál, Blanqui

pártjában kereste szövetségeseit, ebben a pillanatban a kérlelhetetlen Barrot a nemzetgyűlést azzal az indítvánnyal gyötörte, hogy a májusi foglyokat vegye ki az esküdtszék hatásköre alól és utalja a „National" pártja által feltalált felső bíróság — az Haute Cour — elé. Érdekes, hogy a miniszteri tárcáért reszkető aggodalom még egy Barrot agyából is milyen, szinte Beaumarchais-hoz méltó csattanókat tudott kicsiholni! A nemzetgyűlés hosszas habozás után elfogadta indítványát. A májusi merénylőkkel szemben visszatért valódi jellemèhez.

Míg az alkotmányozó gyűlés az elnökkel és a miniszterekkel szemben *felkelésre*, az elnök és a kormány az alkotmányozó gyűléssel szemben államcsínyre kényszerült, mivel nem volt törvényes eszközük az alkotmányozó gyűlés feloszlatására. Az alkotmányozó gyűlés azonban az alkotmány anyja volt, az alkotmány pedig az elnök anyja. Az államcsínnyel az elnök széttépte az alkotmányt és megsemmisítette köztársasági jogcímét. Kénytelen volt ekkor a császári jogcímet elővenni; a császári jogcím azonban felidézte az orléanista jogcímet, és mindketten elhalványultak a legitimista jogcím mellett. A törvényes köztársaság bukása csak legszélsőbb ellenpólusát, a legitimista monarchiát lendíthette a magasba olyan pillanatban, amikor az orléanista párt még csak február legyőzöttje és Bonaparte még csak december 10. győztese volt, amikor a köztársasági bitorlással szemben mindketten még csak a szintén bitorolt monarchikus címüket állíthatták szembe. A legitimisták tudták, hogy a pillanat kedvező, nyíltan szőtték az összeesküvést. Megvolt minden reményük arra, hogy Changarnier tábornokban megtalálják *Monkjukat*. Klubjaikban ugyanolyan nyíltan hirdették a *fehér monarchia* eljövetelét, mint a proletár klubokban a *vörös köztársaságét*.

Egy szerencsésen levert zendüléssel a kormány minden nehézségtől megszabadult volna. „A törvényesség megöl bennünket", kiáltotta Odilon Barrot. Egy zendülés lehetővé tette volna, hogy a salut public* megmentése ürügyén az alkotmányozó nemzetgyűlést feloszlassák, hogy az alkotmányt magának az alkotmánynak az érdekében megszegjék. Odilon Barrot durva fellépése a nemzetgyűlésben, a klubok feloszlatásának indítványozása, ötven trikolor prefektus zajos elmozdítása és royalistákkal való felváltása, a garde mobile feloszlatása, az a sértő bánásmód, amelyben Changarnier parancsnokait részesítette, a már Guizot idejében lehetetlenné vált egyetemi tanárnak, Lherminiernek visszahelyezése, a legitimista hetvenkedések tűrése — megannyi kihívás volt a zendülésre. A zendülés azonban nem hallatta szavát. A jeladást az alkotmányozó nemzetgyűléstől és nem a kormánytól várta.

Végre elkövetkezett január 29., az a nap, amikor dönteni kellett a Rateau-féle indítvány feltétlen elvetésére vonatkozó Mathieu (de la Drôme)-féle indítványról. Legitimisták, orléanisták, bonapartisták, a garde mobile, a hegypárt,

* — közjó — *Szerk.*

a klubok, mind összeesküvéseket szőttek ezen a napon, mindegyik éppúgy az állítólagos ellenség ellen, mint az állítólagos szövetségestárs ellen. Bonaparte lóháton szemlét tartott a csapatok egy része felett a Concorde-téren, Changarnier stratégiai manővereket fitogtatva színészkedett, az alkotmányozó nemzetgyűlés pedig ülésezéseinek épületét katonaság által megszállva találta. A nemzetgyűlés, minden egymást keresztező reménység, félelem, várakozás, erjedés, feszültség, összeesküvés középpontja, az oroszlánszívű gyűlés, egy pillanatig sem habozott, amikor közelebb került a világszellemhez, mint valaha. Ahhoz a harcoshoz hasonlított, aki nemcsak saját fegyverének használatától fél, hanem azt is kötelességének tartja, hogy ellenfelének fegyvereit csorbítatlanul hagyja. Halálmegvető bátorsággal aláírta saját halálos ítéletét és elvetette a Rateau-féle indítvány feltétlen elvetését. Maga is ostromállapotban lévén, határt szabott az olyan alkotmányozó tevékenységnek, amelynek szükséges kerete a párizsi ostromállapot volt. Azzal állt bosszút, méltóan önmagához, hogy másnap vizsgálatot rendelt el arról a rémületről, amelyet neki a kormány január 29-én okozott. A hegypárt bebizonyította, hogy híján van a forradalmi erélynek és a politikai értelemnek, mivel hagyta, hogy a „National" pártja a cselszövényeknek ebben a nagy komédiájában kikiáltónak használja fel. A „National" pártja megtette az utolsó kísérletet arra, hogy az uralom monopóliumát, amelynek a burzsoá köztársaság keletkezésének időszakában birtokosa volt, a megalkotott köztársaságban továbbra is megtartsa. Ez a kísérlet kudarcot vallott.

Míg a januári válságban az alkotmányozó gyűlés létezéséről volt szó, a március 21-i válságban az alkotmány létezéséről. Ott a „National" pártjának személyeiről, itt az eszményéről. Szükségtelen utalnunk arra, hogy a tisztes republikánusok ideológiájuk fennkölt érzését olcsóbban áldozták fel, mint a kormányhatalom világi élvezetét.

Március 21-én a nemzetgyűlés napirendjén Faucher-nak az egyesülési jog elleni törvényjavaslata állott: *a klubok betiltása.* Az alkotmány 8. cikkelye minden francia számára biztosítja az egyesülési jogot. A klubok betiltása tehát az alkotmány nyilvánvaló megsértése volt, és magára a nemzetgyűlésre várt az a feladat, hogy szentjeinek meggyalázását szentesítse. De a klubok a forradalmi proletariátus gyülekezőhelyei, összeesküvőfészkei voltak. A nemzetgyűlés maga tiltotta meg a munkásoknak, hogy burzsoáik ellen egyesüljenek. És mi egyebek voltak a klubok, mint az egész munkásosztály egyesülése az egész burzsoá osztály ellen, munkásállam alakítása a burzsoá állam ellen? Hát nem voltak-e a klubok a proletariátus megannyi alkotmányozó nemzetgyűlése és a felkelés megannyi harcrakész osztaga? Amit az alkotmánynak mindenekelőtt meg kellett alkotnia, az a burzsoázia uralma volt. Az alkotmány tehát egyesülési jogon nyilvánvalóan csak a burzsoázia uralmával, azaz a polgári renddel összhangban álló egyesüléseket érthette. Ha elméleti illendőségből általánosan fejezte ki magát, nem azért volt-e itt a kormány és a nemzetgyűlés, hogy a különös

esetben értelmezze és alkalmazza? És ha a köztársaság ősvilági korszakában a klubokat ténylegesen betiltotta az ostromállapot, vajon a rendezett, a megalkotott köztársaságban nem kellett-e őket törvényileg betiltani? A trikolor-republikánusok az alkotmány e prózai értelmezésével csak az alkotmány fellengzős szólamát tudták szembeállítani. Egy részük, Pagnerre, Duclerc stb. a kormány mellett szavazott és így megszerezte számára a többséget. A másik rész, Cavaignac arkangyallal és Marrast egyházatyával az élen, miután a klubok betiltásáról szóló cikkely keresztülment, Ledru-Rollinnal és a hegypárttal együtt visszavonult egy külön irodahelyiségbe — „és tanácskozást folytatott". — A nemzetgyűlés megbénult, nem volt meg többé a határozatképességhez szükséges szavazatszám. Még idejében emlékeztetett Crémieux úr az irodában arra, hogy innen az út egyenesen az utcára vezet és hogy már nem 1848 februárját, hanem 1849 márciusát írják. A „National" pártjának hirtelen kinyílt a szeme, visszatért a nemzetgyűlés üléstermébe, mögötte az újból rászedett hegypárt, melyet állandóan forradalmi vágyak gyötörtek, de éppoly állandóan alkotmányos lehetőségek után kapkodott és még mindig inkább a helyén érezte magát a burzsoá-republikánusok mögött, mint a forradalmi proletariátus előtt. Így játszódott le a komédia. Az alkotmányozó gyűlés pedig maga mondotta ki, hogy az alkotmány szövegének megsértése az alkotmány értelmének egyetlen megfelelő megvalósítása.

Még csak egy pontot kellett rendezni, mégpedig a megalkotott köztársaság viszonyát az európai forradalomhoz, a köztársaság *külpolitikáját*. 1849. május 8-án szokatlan izgalom uralkodott az alkotmányozó nemzetgyűlésben, amelynek életideje néhány napon belül le kellett hogy járjon. A francia hadsereg támadása Róma ellen, visszaűzetése a rómaiak által, politikai becstelensége és katonai felsülése, a francia köztársaságnak a római köztársaságon elkövetett orgyilkossága, a második Bonaparte első itáliai hadjárata került napirendre. A hegypárt ismét kijátszotta nagy ütőkártyáját, Ledru-Rollin az elnök asztalára tette az elmaradhatatlan vádindítványt az alkotmány megsértése miatt a kormány és ez alkalommal Bonaparte ellen is.

A május 8-i motívum később megismétlődött június 13-ának motívumaként. Tárgyaljuk tehát meg a római expedíciót.

Cavaignac már 1848. november közepén hadiflottát küldött Civitavecchiába, hogy a pápát megvédje, fedélzetre vegye és átvitorlázzék vele Franciaországba. A pápára az a feladat várt, hogy megáldja a tisztes köztársaságot és biztosítsa Cavaignac elnökké választását. A pápával Cavaignac a papokat, a papokkal a parasztokat, a parasztokkal pedig az elnökséget akarta horogra keríteni. Cavaignac expedíciója legközelebbi célját tekintve választási reklám volt ugyan, egyúttal azonban tiltakozás és fenyegetés is a római forradalom ellen. Csírájában magában foglalta Franciaország intervencióját a pápa javára.

Ezt a pápa melletti intervenciót Ausztriával és Nápollyal együtt a római

köztársaság ellen Bonaparte minisztertanácsának első ülésén határozták el, december 23-án. Falloux a kormányban, ez azt jelentette, hogy a pápa Rómában, mégpedig — a pápa Rómájában. Bonaparte-nak már nem azért kellett a pápa, hogy a parasztok elnökévé legyen, hanem azért kellett a pápa konzerválása, hogy az elnök parasztjait konzerválja. Elnökké a parasztok hiszékenysége tette meg. Hitükkel együtt elvesztenék hiszékenységüket, a pápával pedig elvesztenék hitüket. És a szövetkezett orléanisták és legitimisták, akik Bonaparte nevében uralkodtak! Mielőtt a királyt restaurálnák, előbb azt a hatalmat, kellett restaurálni, amelyik a királyokat szentesíti. És függetlenül royalizmusuktól: a régi, a pápa világi hatalmának alávetett Róma nélkül nincs pápa, pápa nélkül nincs katolicizmus, katolicizmus nélkül nincs francia vallás és vallás nélkül mi lesz a régi francia társadalomból? A jelzálog, amellyel a paraszt a mennyei javakra [himmlische Güter] bír, garantálja azt a jelzálogot, amellyel a burzsoá a parasztbirtokokra [Bauerngüter] bír. A római forradalom tehát merénylet volt a tulajdon ellen, a polgári rend ellen, éppoly félelmetes, mint a júniusi forradalom. A Franciaországban helyreállított burzsoá uralom megkövetelte a pápai uralom restaurálását Rómában. Végül pedig a római forradalmárok szövetségeseit verték meg; az ellenforradalmi osztályoknak a megalkotott francia köztársaságban létrejött szövetsége szükségszerűen kiegészült a francia köztársaságnak a Szent Szövetséggel, Nápollyal és Ausztriával létrejött szövetségében. A december 23-i minisztertanácsi határozat nem volt titok az alkotmányozó nemzetgyűlés előtt. Ledru-Rollin már január 8-án interpellációt intézett a kormányhoz ebben az ügyben, a kormány tagadott, a nemzetgyűlés napirendre tért. Vajon hitt a kormány szavainak? Tudjuk, hogy az egész január hónapot azzal töltötte, hogy a kormánynak bizalmatlanságot szavazott. Ha azonban a kormánynak az volt a szerepe, hogy hazudjon, a nemzetgyűlés szerepe az volt, hogy színlelje, mintha a hazugságot elhitte volna, és ezzel a köztársasági dehors-t* megmentse.

Közben Piemontot megverték, Károly Albert lemondott, az osztrák hadsereg ott állt Franciaország kapuinál. Ledru-Rollin hevesen interpellált. A kormány bebizonyította, hogy Észak-Olaszországban csak Cavaignac politikáját folytatta, Cavaignac pedig csak az ideiglenes kormány politikáját, vagyis Ledru-Rollinét. Ez alkalommal a nemzetgyűléstől még bizalmi szavazatot is kapott, és felhatalmazták Észak-Olaszország valamely alkalmas pontjának ideiglenes megszállására, hogy ezzel a szárd terület sérthetetlenségéről és a római kérdésről Ausztriával folytatandó békés tárgyalást alátámassza. Tudvalevő, hogy Olaszország sorsa Észak-Olaszország csatamezőin dől el. Lombardiával és Piemonttal együtt ezért Róma is elesett, vagy pedig Franciaországnak hadat kellett volna üzennie Ausztriának és ezzel együtt az európai ellenforra-

* — látszatot — *Szerk.*

dalomnak. A nemzetgyűlés a Barrot-kormányt hirtelen a régi Jóléti Bizottságnak tekintette? Vagy önmagát a konventnek? Mire való volt hát Észak-Olaszország egy pontjának katonai megszállása? Az átlátszó fátyol mögé a Róma elleni expedíciót rejtették.

Április 14-én 14 000 ember vitorlázott Oudinot vezényletével Civitavecchiába, április 16-án a nemzetgyűlés 1 200 000 frank hitelt engedélyezett a kormánynak egy földközi-tengeri intervenciós hajóhad háromhónapi fenntartására. Ily módon a nemzetgyűlés minden eszközt megadott a kormánynak a Róma elleni intervencióra, miközben úgy tett, mintha Ausztria ellen engedné interveniálni. Nem látta, amit a kormány tett, csak hallotta, amit mondott. Ilyen hitre nem volt példa Izraelben, az alkotmányozó nemzetgyűlés abba a helyzetbe került, hogy nem volt szabad tudnia arról, amit a megalkotott köztársaságnak tennie kellett.

Végül május 8-án eljátszották a komédia utolsó jelenetét, az alkotmányozó nemzetgyűlés felszólította a kormányt, hogy az olaszországi expedíciót gyors intézkedésekkel térítse vissza az eléje kitűzött célhoz. Bonaparte ugyanaznap este a „Moniteur"-ben levelet tett közzé, amelyben Oudinot-nak legnagyobb elismerését fejezte ki. Május 11-én a nemzetgyűlés elvetette a vádindítványt ugyanezen Bonaparte és kormánya ellen. És a hegypárt, amely ahelyett, hogy a csalásnak ezt a szövevényét széttépte volna, a parlamenti komédiát tragikusan fogja fel, hogy ő maga Fouquier-Tinville szerepét játssza el benne, nem árulta-e el, hogy a konventtől kölcsönzött oroszlánbőre alatt veleszületett kispolgári borjúbőr van!

Az alkotmányozó nemzetgyűlés életének második fele ebben foglalható összes: Január 29-én beismeri, hogy a burzsoázia royalista frakciói az általa megalkotott köztársaság természetes elöljárói, március 21-én, hogy az alkotmány megsértése nem egyéb, mint az alkotmány megvalósítása, és május 11-én, hogy a francia köztársaságnak fellengző módon bejelentett passzív szövetsége a küzdő népekkel nem egyéb, mint aktív szövetsége az európai ellenforradalommal.

Ez a nyomorúságos gyülekezet, mielőtt távozott volna a színről, két nappal születésének évfordulója, május 4. előtt, még megszerezte magának azt az elégtételt, hogy a júniusi felkelők amnesztiájára vonatkozó indítványt elvetette. Miután hatalma összetört, a nép halálosan gyűlölte, a burzsoázia pedig, amelynek eszköze volt, eltaszította, bántalmazta, megvetéssel félrehajította, miután életének második felében első felét megtagadni kényszerült, miután republikánus illúzióitól megfosztották, nagy alkotások nélkül való múlttal, reménytelen jövővel, mint élő holttest, amely darabonként hal el — csak úgy tudta még galvanizálni saját tetemét, hogy a júniusi győzelmet állandóan visszaidézte és utólag megint átélte, hogy az elátkozottaknak folyton megismételt elátkozásával igazolta magát. Vámpír volt, mely a júniusi felkelők véréből élt!

Hátrahagyta az állami deficitet, amelyet megnövelnek a júniusi felkelés költségei, a sóadó kiesése, a kártérítések, amelyeket az ültetvényeseknek a néger rabszolgaság megszüntetéséért kiutalt, a római expedíció költségei, a boradó kiesése, amelynek eltörlését végvonaglásában még elrendelte, kárörvendő aggastyánként, aki boldog, hogy nevető örökösének kompromittáló becsületbeli adósságot varrhatott a nyakába.

Március elején megkezdődött a *törvényhozó nemzetgyűlés* választási agitációja. Két főcsoport lépett fel egymással szemben, a *rendpárt* és a *demokrata-szocialista* vagy *vörös párt*, kettőjük között állottak az *alkotmány barátai*, amely név alatt a „National" trikolor-republikánusai igyekeztek pártot ábrázolni. A *rendpárt* közvetlenül a júniusi napok után alakult meg; csak miután december 10. lehetővé tette számára, hogy a „National"-nak, a burzsoá-republikánusoknak a klikkjét magától eltaszítsa, csak akkor lepleződött le létezésének titka, hogy az *orléanisták* és a *legitimisták koalíciója egy pártban.* A burzsoá osztály két nagy frakcióra szakadt szét, amelyek felváltva tartották kezükben a hatalom monopóliumát, a *nagy földtulajdon* a *restaurált monarchia* alatt, a *finánc arisztokrácia* és az *ipari burzsoázia* a *júliusi monarchia* alatt. *Bourbon* volt a királyneve az egyik frakció érdekei túlnyomó befolyásának, *Orléans* a másik frakció érdekei túlnyomó befolyásának — a *köztársaság név nélküli birodalma* volt az egyetlen, amelyben a két frakció egyenlő arányú uralomban tartani tudta a közös osztályérdeket, anélkül, hogy kölcsönös vetélkedésükkel felhagytak volna. Ha a burzsoá köztársaság nem lehetett egyéb, mint az egész burzsoá osztálynak teljessé tett és tisztán megnyilvánult uralma, mi egyéb is lehetett volna, mint a legitimistákkal kiegészített orléanisták és az orléanistákkal kiegészített legitimisták uralma, a *restauráció és a júliusi monarchia szintézise?* A „National" burzsoá-republikánusai nem képviselték osztályuknak gazdasági alapokon nyugvó egyetlen nagyobb frakcióját sem. Csak az a jelentőségük és történelmi jogcímük volt, hogy a monarchia idején mindkét burzsoá frakcióval, melyek csak a maguk *külön* uralmát fogták fel, szembeállították a burzsoá osztály általános uralmát: a *köztársaság név nélküli birodalmát*, melyet eszményítettek és antik cikornyákkal feldíszítettek maguknak, de amelyben mindenekelőtt a saját klikkjük uralmát üdvözölték. Ha a „National" pártja nem hitt a saját szemének, amikor az általa alapított köztársaság csúcsán a koalícióra lépett royalistákat pillantotta meg, ezek maguk sem kevésbé tévedtek egyesült uralmuk tényét illetően. Nem értették meg, hogy ha frakcióik mindegyike önmagában tekintve royalista is, vegyületük termékének szükségszerűen *republikánusnak* kellett lennie, a fehér és a kék monarchiának semlegesítenie kellett egymást a trikolor köztársaságban. Mivel a forradalmi proletariátussal és a proletariátus mint központ körül mindinkább tömörülő átmeneti osztályokkal való ellentétük arra kényszerítette őket, hogy egyesült erejüket vessék latba és ennek az egyesült erőnek a szervezetét konzerválják,

a rendpárt mindegyik frakciója kénytelen volt a másiknak restaurációs és felsőbbségi vágyakozásaival a közös uralmat, vagyis a burzsoá uralom *köztársasági formáját* szembeállítani. Ennélfogva azt látjuk, hogy ezek a royalisták kezdetben azonnali restaurációban hisznek, később — tajtékzó dühvel és a köztársaság elleni halálos szidalmakkal ajkukon — konzerválják a köztársasági formát, végül beismerik, hogy csak a köztársaságban tudják egymást elviselni és a restaurációt bizonytalan időre elnapolják. Maga az egyesített uralom élvezése megerősítette mind a két frakciót és még kevésbé tette képessé és hajlandóvá arra, hogy bármelyikük alárendelje magát a másiknak, vagyis hogy restaurálja a monarchiát.

A *rendpárt* kereken meghirdette választási programjában a burzsoá osztály uralmát, azaz uralma életfeltételeinek, a *tulajdonnak*, a *családnak*, a *vallásnak*, a *rendnek* a fenntartását! Osztályuralmát és osztályuralmának feltételeit természetesen úgy tüntette fel, mint a civilizáció uralmát és az anyagi termelés, valamint az abból eredő társadalmi érintkezési viszonyok szükséges feltételeit. A rendpártnak hatalmas pénzösszegek álltak a rendelkezésére, megszervezte fiókjait egész Franciaországban, a régi társadalom valamennyi ideológusa a zsoldjában volt, rendelkezett a fennálló kormányhatalom befolyásával, ingyenes vazallus-serege volt a kispolgárok és a parasztok egész tömegében, akik a forradalmi mozgalomtól még távol állva, a tulajdon főméltóságaiban találták meg a maguk kis tulajdonának és e tulajdon kis előítéleteinek természetes képviselőit; a rendpárt, melyet szerte az országban megszámlálhatatlan kiskirály képviselt, jelöltjeinek elutasítását felkelésként megbüntethette, elbocsáthatta a rebellis munkásokat, az ellenszegülő béreseket, cselédeket, kereskedősegédeket, vasúti hivatalnokokat, írnokokat, valamennyi neki polgárilag alárendelt funkcionáriust. Végül helyenként sikerült fenntartania azt a tévhitet, hogy a republikánus alkotmányozó nemzetgyűlés akadályozta meg december 10. Bonaparte-ját csodatevő erőinek kinyilvánításában. A rendpártról szólva nem említettük meg a bonapartistákat. Nem komoly frakciója voltak ők a burzsoá osztálynak, hanem vén, babonás hadirokkantak és fiatal, hitetlen szerencselovagok gyűjteménye. — A rendpárt győzött a választásokon, ő küldte be a törvényhozó nemzetgyűlés nagy többségét.

A koalícióra lépett ellenforradalmi burzsoá osztállyal szemben a kispolgárság és a parasztosztály már forradalmasodott részeinek természetesen szövetkeznie kellett a forradalmi érdekek főképviselőjével, a forradalmi proletariátussal. Láttuk, hogy a kispolgárság demokrata szószólóit a parlamenten belül, azaz a hegypártot, hogyan hajtották parlamenti kudarcai a proletariátus szocialista szószólóihoz, és hogy a valódi kispolgárságot a parlamenten kívül a concordat à l'amiable-ok, a burzsoá érdekek durva érvényesítése, a csőd, hogyan hajtották a valódi proletárokhoz. Január 27-én a hegypárt és a szocialisták ünnepélyesen kibékültek, az 1849-es nagy februári banketten pedig meg-

ismételték egyesülési aktusukat. A szociális és a demokrata párt, a munkások pártja és a kispolgárok pártja a *szociáldemokrata párttá*, vagyis a *vörös* párttá egyesült.

A francia köztársaság, melyet a júniusi napokat követő agónia egy pillanatra megbénított, az ostromállapot megszüntetése, október 19. óta a lázas izgalmak szakadatlan sorozatát élte át. Először az elnökségért vívott harc; majd az elnök harca az alkotmányozó nemzetgyűléssel; a harc a klubok körül; a bourges-i[204] per, amelyben az elnöknek, a koalícióra lépett royalistáknak, a tisztes republikánusoknak, a demokrata hegypártnak, a proletariátus szocialista doktrinerjeinek törpe alakjaival szemben a proletariátus valódi forradalmárai ősvilági szörnyekként jelentek meg, amilyeneket csak egy özönvíz hagy hátra a társadalom felszínén, vagy csak egy társadalmi özönvíz előjelei lehetnek; a választási agitáció; a Bréa-gyilkosok[205] kivégzése; a folytonos sajtóperek, a kormány erőszakos rendőri beavatkozásai a bankettekbe; az arcátlan royalista provokációk; Louis Blanc és Caussidière képének pellengérre állítása; a megalkotott köztársaság és az alkotmányozó nemzetgyűlés közötti szakadatlan harc, amely a forradalmat minduntalan visszaszorította kiindulópontjára, a győzőt legyőzötté, a legyőzöttet győzővé tette és a pártok és osztályok helyzetét, szétválásukat és szövetkezésüket egy szempillantás alatt felborította; az európai ellenforradalom gyors menete, a magyarok dicsőséges harca, a német fegyveres felkelések, a római expedíció, a francia hadsereg szégyenteljes veresége Róma előtt — a mozgásnak ebben az örvényében, a történelmi nyugtalanságnak ebben a gyötrelmében, a forradalmi szenvedélyeknek, reménységeknek, csalódásoknak ebben a drámai apályában és dagályában a francia társadalom különböző osztályainak hetekben kellett számolniok fejlődési szakaszaikat, mint ahogyan azelőtt félévszázadokban számolták. A parasztoknak és a vidéknek jelentős része forradalmasítva volt. Nemcsak hogy csalódtak Napóleonban, a vörös párt a név helyett a tartalmat kínálta nekik, az illuzórikus adómentesség helyett a legitimistáknak kifizetett milliárd visszafizetését, a jelzálog szabályozását és az uzsora megszüntetését.

Magát a hadsereget is megfertőzte a forradalmi láz. A hadsereg Bonaparteban a győzelemre szavazott, s ő a vereséget adta neki. A hadsereg benne a kis káplárra szavazott, aki mögött a nagy forradalmi hadvezér rejlik, Bonaparte pedig a nagy tábornokokat adta neki vissza, akik mögött a kapcáskodó káplár lappang. Kétségtelen volt, hogy a vörös pártnak, azaz a koalícióra lépett demokrata pártnak, ha nem is győzelmet, de nagy diadalokat kellett aratnia, hogy Párizs, a hadsereg, hogy a vidék egy nagy része rá fog szavazni. *Ledru-Rollint*, a hegypárt vezérét öt département választotta meg; a rendpárt egyik vezére sem aratott ilyen győzelmet, a tulajdonképpeni proletárpárt által felvetett egyetlen név sem. Ez a választás feltárja előttünk a demokrata-szocialista párt titkát. Ha egyfelől a hegypárt, a demokrata kispolgárság parlamenti él-

harcosa, egyesülésre kényszerült a proletariátus szocialista doktrinerjeivel — a proletariátus, amelyet a júniusi rettenetes fizikai vereség arra kényszerített, hogy szellemi győzelmek révén álljon újra talpra, és amelyet a többi osztály fejlődése még nem tett képessé a forradalmi diktatúra megragadására, kénytelen volt magát felszabadítása doktrinerjeinek, a szocialista szektaalapítóknak karjába vetni —, másfelől a forradalmi parasztság, a hadsereg, a vidék a hegypárt mellé állt, mely ezáltal a forradalmi táborban úrrá lett és a szocialistákkal való megegyezés révén a forradalmi pártban minden ellentétet kiküszöbölt. Az alkotmányozó nemzetgyűlés életének utolsó felében a hegypárt a republikánus pátoszt képviselte benne és elfeledtette az ideiglenes kormány, a végrehajtó bizottság, a júniusi napok idején elkövetett bűneit. Ugyanabban a mértékben, amelyben a „National" pártja, felemás természetének megfelelően, hagyta, hogy a royalista kormány elnyomja, emelkedett a „National" mindenhatósága idején félreállított hegypárt és jutott érvényre a forradalom parlamenti képviselőjeként. Valóban, a „National" pártja a többi, royalista frakcióval nem tudott egyebet szembeállítani, mint becsvágyó személyeket és idealista badarságokat. A hegypárt ezzel szemben a burzsoázia és a proletariátus között lebegő tömeget képviselte, amelynek anyagi érdekei demokratikus intézményeket követeltek. Ezért a Cavaignacokkal és Marrastokkal szemben Ledru-Rollin és a hegypárt a forradalom igazságában gyökerezett és e fontos helyzet tudatából annál nagyobb bátorságot merített, minél inkább korlátozódott a forradalmi energia megnyilvánulása parlamenti kirohanásokra, vádindítványok benyújtására, fenyegetésekre, hangfelemelésekre, dörgedelmes beszédekre és túlzásokra, melyek azonban nem jutottak túl az üres szólamon. A parasztok nagyjából ugyanabban a helyzetben voltak, mint a kispolgárok, nagyjából ugyanazok voltak társadalmi követeléseik is. Ennélfogva a társadalom valamennyi középrétegének, amennyiben belesodródott a forradalmi mozgalomba, Ledru-Rollinban kellett megtalálnia a hősét. Ledru-Rollin volt a demokrata kispolgárság nagy személyisége. A rend pártjával szemben elsősorban e rend félig konzervatív, félig forradalmi és egészen utópista reformátorainak kellett az élre sodródniok.

A „National" pártját, „az alkotmány quand même* barátait", a républicain pur et simple-eket** a választásokon teljesen megverték. Csak parányi kisebbségük került a törvényhozó kamarába, legismertebb vezéreik letűntek a színről, még Marrast is, a tisztes köztársaság főszerkesztője és Orpheusza.

Május 28-án ült össze a törvényhozó gyűlés, június 11-én kiújult a május 8-i összetűzés, Ledru-Rollin a hegypárt nevében vádindítványt nyújtott be az elnök és a kormány ellen az alkotmány megsértése, Róma bombázása miatt.

* — mindenáron való alkotmány — *Szerk.*
** — tiszta, feltétel nélküli republikánusokat — *Szerk.*

Június 12-én a törvényhozó gyűlés elvetette a vádindítványt, mint ahogyan az alkotmányozó gyűlés elvetette azt május 11-én, de ezúttal a proletariátus a hegypártot az utcára hajtotta, csakhogy nem utcai harcra, hanem csak utcai felvonulásra. Elég annyit mondani, hogy a hegypárt állt e mozgalom élén, és máris tudjuk, hogy a mozgalmat leverték és hogy 1849 júniusa nevetséges és hitvány torzképe volt 1848 júniusának. A június 13-i nagy visszavonulást csupán Changarnier-nak még nagyobb hadijelentése homályosította el, azé a nagy emberé, akit a rendpárt rögtönzött magának. Minden társadalmi korszaknak szüksége van a maga nagy embereire és ha nem talál ilyeneket, akkor — ahogy Helvétius mondja — kitalálja őket.

December 20-án a megalkotott burzsoá köztársaságnak még csak az egyik fele létezett, az *elnök*, május 28-án kiegészült másik felével, a *törvényhozó gyűléssel*. 1848 júniusában a megalkotódó burzsoá köztársaság a proletariátus ellen folytatott hallatlan csatával, 1849 júniusában a megalkotott burzsoá köztársaság a kispolgársággal lejátszott páratlan komédiával véste be nevét a történelem születési anyakönyvébe. 1849 júniusa büntetés volt 1848 júniusáért. 1849 júniusában nem a munkásokat győzték le, hanem a kispolgárokat verték meg, akik közöttük és a forradalom között álltak. 1849 júniusa nem a bérmunka és a tőke között lejátszódó véres tragédia volt, hanem az adós és a hitelező között lejátszódó, bebörtönzésben bővelkedő és siralmas színjáték. A rendpárt győzött, mindenható volt, most meg kellett mutatnia, hogy mi ő.

III

1849. JÚNIUS 13. KÖVETKEZMÉNYEI

1849. JÚNIUS 13-TÓL 1850. MÁRCIUS 10-IG

December 20-án az *alkotmányos köztársaság* Janus-feje még csak *egy* arcot mutatott, a végrehajtó arcot, Louis Bonaparte elmosódóan lapos vonásaival, 1849. május 28-án megmutatta második arcát, a *törvényhozóit*, sebhelyekkel borítva, melyeket a restauráció és a júliusi monarchia orgiái hagytak hátra. A törvényhozó nemzetgyűléssel teljessé vált az *alkotmányos köztársaság* megjelenése, vagyis azé a köztársasági államformáé, amelyben a burzsoá osztály uralma alkotmányilag rögzítve van, tehát a francia burzsoáziát alkotó két nagy royalista frakciónak, a koalícióra lépett legitimistáknak és orléanistáknak, a *rendpártnak* közös uralma. Míg a francia köztársaság így a royalista pártok koalíciójának tulajdonába került, ugyanakkor az ellenforradalmi hatalmak európai koalíciója általános kereszteshadjáratot indított a márciusi forradalmak utolsó menedékhelyei ellen. Oroszország betört Magyarországba, Poroszország felvonult a birodalmi alkotmány hadserege ellen, Oudinot pedig bombázta

Rómát. Az európai válság szemmelláthatóan döntő fordulóponthoz közeledett, egész Európa tekintete Párizsra szegeződött, egész Párizs tekintete pedig a *törvényhozó gyűlésre*.

Június 11-én Ledru-Rollin a törvényhozó gyűlés szónoki emelvényére lépett. Nem szónokolt — vádiratot fogalmazott meg a miniszterek ellen, pőrén, cikornya nélkül, tényszerűen, velősen, erélyesen.

A Róma elleni támadás támadás az alkotmány ellen, a római köztársaság elleni támadás támadás a francia köztársaság ellen. Az alkotmány V. cikkelye így szól: „A francia köztársaság sohasem használja fel haderőit valamely nép szabadsága ellen" — és az elnök a francia hadsereget a római szabadság ellen használja fel. Az alkotmány 54. cikkelye megtiltja a végrehajtó hatalomnak, hogy valamilyen háborút üzenjen a nemzetgyűlés beleegyezése nélkül. Az alkotmányozó nemzetgyűlés május 8-i határozata a minisztereket határozottan utasítja, hogy a római expedíciót a lehető leggyorsabban hozzák összhangba eredeti rendeltetésével, tehát éppoly határozottan megtiltja nekik a Róma elleni háborút — és Oudinot Rómát bombázza. Ledru-Rollin ily módon magát az alkotmányt hívta terhelő tanúnak Bonaparte és miniszterei ellen. A nemzetgyűlés royalista többségének ő, az alkotmány tribunja, arcába vágta a fenyegető kijelentést: „A republikánusok tudni fogják, hogyan kell az alkotmánynak tiszteletet szerezni, minden eszközzel, ha kell a fegyverek erejével is." „*A fegyverek erejével*" — ismételte a hegypárt százszoros visszhangja. A többség rettenetes tumultussal válaszolt, a nemzetgyűlés elnöke Ledru-Rollint rendreutasította, Ledru-Rollin megismételte a kihívó kijelentést és végül az elnöki asztalra helyezte Bonaparte és miniszterei vád alá helyezésére vonatkozó indítványát. A nemzetgyűlés 361 szavazattal 203 ellen elhatározta, hogy Róma bombázása felett egyszerűen napirendre tér.

Azt hitte talán Ledru-Rollin, hogy a nemzetgyűlést megverheti az alkotmánnyal, az elnököt pedig a nemzetgyűléssel?

Az alkotmány persze megtiltott minden támadást idegen népek szabadsága ellen, de amit a francia hadsereg Rómában megtámadott, az a kormány szerint nem a „szabadság", hanem az „anarchia zsarnoksága" volt. Hát még mindig nem értette meg a hegypárt, az alkotmányozó gyűlésben szerzett összes tapasztalatai ellenére sem, hogy az alkotmány értelmezése nem azokra tartozik, akik csinálták, hanem már csak azokra, akik elfogadták? Hogy szó szerinti szövegét életképes értelmében kell felfogni, és hogy egyetlen életképes értelme a burzsoá értelem? Hogy az alkotmány hiteles tolmácsa Bonaparte és a nemzetgyűlés royalista többsége, mint ahogyan a Biblia hiteles tolmácsa a pap, és a törvény hiteles tolmácsa a bíró? Az általános választások méhéből épp hogy világra jött nemzetgyűlés kötelezőnek érezze magára nézve annak a halott alkotmányozó nemzetgyűlésnek végrendeleti intézkedését, amelynek élő akaratát egy Odilon Barrot megtörte? Amikor Ledru-Rollin az alkotmányozó nemzetgyűlés

május 8-i határozatára hivatkozott, megfeledkezett arról, hogy ugyanez az alkotmányozó nemzetgyűlés május 11-én elvetette Bonaparte és miniszterei vád alá helyezésére vonatkozó első indítványát, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés az elnököt és a minisztereket felmentette és ezzel a Róma elleni támadást mint „alkotmányost" szentesítette, hogy ő csak fellebbezést nyújtott be a már meghozott ítélet ellen, és végül, hogy a republikánus alkotmányozó gyűléstől ő a royalista törvényhozó gyűléshez fellebbezett? Maga az alkotmány hívja a felkelést segítségül, mivel egy külön cikkelyben minden polgárt felhív az alkotmány védelmére. Ledru-Rollin erre a cikkelyre támaszkodott. De vajon ugyanakkor a közhatalmakat nem az alkotmány védelmére szervezték-e, és az alkotmány megsértése nem csak akkor kezdődik-e, amikor az egyik alkotmányos közhatalom a másik ellen fellázad? A köztársaság elnöke, a köztársaság miniszterei, a köztársaság nemzetgyűlése pedig a legteljesebb egyetértésben voltak.

Amit a hegypárt június 11-én megkísérelt, az a „*tiszta ész határain belüli felkelés*", vagyis tisztán *parlamenti felkelés* volt. A gyűlés többségének, amelyet a néptömegek fegyveres felkelésének kilátása megfélemlített, Bonaparte és a miniszterek személyében saját hatalmát és saját megválasztásának jelentőségét kellett volna megsemmisítenie. Nem próbálta-e meg hasonlóképpen az alkotmányozó gyűlés Bonaparte megválasztását érvényteleníteni, amikor oly makacsul ragaszkodott a Barrot—Falloux-kormány menesztéséhez?

Sem a konvent idejéből nem hiányoztak példák parlamenti felkelésekre, amelyek a többség és kisebbség viszonyát hirtelen fenekestől felforgatták — és miért ne sikerült volna az ifjú hegypártnak az, ami a réginek sikerült? —, sem a pillanatnyi viszonyok nem látszottak kedvezőtlennek ilyen vállalkozásra. A nép izgatottsága Párizsban aggodalmat keltő csúcspontra hágott, a hadsereg, választási szavazatait tekintve, úgy látszott, hogy nem szívelte a kormányt, maga a törvényhozó többség még túl fiatal volt, semhogy megszilárdulhatott volna és azonkívül öregurakból állott. Ha a hegypártnak sikerült volna egy parlamenti felkelés, az állam vezetése közvetlenül reá szállt volna. A demokrata kispolgárság a maga részéről, mint mindig, semmit sem óhajtott forróbban, mint azt, hogy a harcot feje fölött a fellegekben a parlament halott szellemei egymás közt vívják meg. Végül egy parlamenti felkeléssel mindketten, a demokrata kispolgárság és képviselője, a hegypárt, elérték volna nagy céljukat, a burzsoázia hatalmának megtörését anélkül, hogy a proletariátust megszabadították volna béklyóitól vagy a messze távlatban való megjelenésnél többet engedtek volna meg neki; a proletariátust felhasználták volna anélkül, hogy veszélyessé válhatott volna.

A nemzetgyűlés június 11-i szavazása után a hegypárt néhány tagja és a titkos munkástársaságok kiküldöttei összejövetelt tartottak. Az utóbbiak követelték, hogy még aznap este vágjanak neki. A hegypárt ezt a tervet határozottan vissza-

utasította. Semmiképpen sem akarta a vezetést a kezéből kiadni; szövetségesei éppoly gyanúsak voltak neki, mint ellenfelei — és joggal. 1848 júniusának emlékezete elevenebben izgatta a párizsi proletariátus sorait, mint valaha. Mindazonáltal kötve volt a hegypárttal való szövetséghez. A hegypárt képviselte a département-ok nagyobbik részét, túlzott színekben tüntette fel befolyását a hadseregben, rendelkezett a nemzetőrség demokrata részével, mögötte állt a butik erkölcsi ereje. Ebben az időpontban elkezdeni a felkelést a hegypárt akarata ellenére, ez a proletariátus számára — amelyet ráadásul megtizedelt a kolera, tömegestül űzött el Párizsból a munkanélküliség — 1848. júniusi napjainak hasztalan megismétlését jelentette volna, a nélkül a helyzet nélkül, amely akkor a kétségbeesett harcot kikényszerítette. A proletár kiküldöttek az egyedül ésszerű dolgot cselekedték; a hegypártot arra kötelezték, hogy *kompromittálja* magát, vagyis lépjen ki a parlamentáris harc korlátai közül, ha vádindítványát elvetnék. A proletariátus egész június 13-án megtartotta ezt a szkeptikusan megfigyelő pozíciót, és várta, hogy a demokrata nemzetőrség és a hadsereg között komolyan elkötelező, visszavonhatatlan tusa kezdődjék, hogy azután belevesse magát a harcba és a forradalmat az elébe kitűzött kispolgári célon túlhajtsa. A győzelem esetére már megalakult a proletár kommün, hogy majd a hivatalos kormány mellett működésbe lépjen. A párizsi munkások tanultak 1848 júniusának véres iskoláján.

Június 12-én a törvényhozó nemzetgyűlésben maga Lacrosse miniszter indítványozta, hogy azonnal térjenek át a vádindítvány tárgyalására. A kormány az éjszaka folyamán minden előkészületet megtett a védelemre és a támadásra; a nemzetgyűlés többsége elhatározta, hogy a lázadó kisebbséget az utcára kergeti, a kisebbség nem tudott többé visszakozni, a kocka el volt vetve, 377 szavazattal 8 ellenében elvetették a vádindítványt, a hegypárt, mely a szavazástól tartózkodott, dúlva-fúlva rontott be a „békés demokrácia" propagandacsarnokaiba, a „Démocratie pacifique"[206] szerkesztőségébe.

A parlament épületétől való eltávolodás ugyanúgy megtörte a hegypárt erejét, mint ahogyan Antaiosznak, a Föld óriásfiának erejét megtörte a földtől való eltávolodása. A törvényhozó gyűlés helyiségeiben Sámsonok, a „békés demokrácia" helyiségeiben már csak filiszterek voltak. Hosszú, zajos, üres vita bontakozott ki. A hegypárt el volt tökélve, hogy az alkotmány tiszteletét minden eszközzel kikényszeríti, „*csak nem a fegyverek erejével*". Ebben az elhatározásában támogatta az „alkotmány barátai"-nak kiáltványa[207] és küldöttsége. Az „alkotmány barátai"-nak nevezték magukat a „National" klikkjének, a burzsoá-republikánus pártnak a roncsai. Míg megmaradt parlamenti képviselőik közül hatan a vádindítvány elvetése *ellen*, addig a többiek valamennyien a vádindítvány elvetése *mellett* szavaztak, míg *Cavaignac* a rendpártnak rendelkezésére bocsátotta a kardját, addig a klikknek a parlamenten kívül álló nagyobbik része mohón ragadta meg az alkalmat, hogy kilépjen a politikai

pária helyzetéből és a demokrata párt soraiba furakodjék. Hát nem jelentek-e meg természetes pajzshordozóiként ennek a pártnak, amely az ő pajzsuk, az ő *elvük*, az *alkotmány* mögé bújt?

Virradatig vajúdott a „hegy". Megszült *„egy kiáltványt a néphez"*, amely június 13-án két szocialista újságban jelent meg, többé-kevésbé szégyenlősen meghúzódva.[208] A kiáltvány az elnököt, a minisztereket, a törvényhozó gyűlés többségét *„alkotmányon kívül állónak"* (hors la constitution) nyilvánította és felhívást intézett a nemzetőrséghez, a hadsereghez, végül pedig a néphez is, hogy „keljen fel". *„Éljen az alkotmány!"* volt a jelszó, amelyet kiadott, olyan jelszó, mely nem jelentett egyebet, mint: *„Le a forradalommal!"*

A hegypárt alkotmányos kiáltványának felelt meg június 13-án a kispolgárok úgynevezett *békés tüntetése*, azaz egy utcai felvonulás a Château d'Eau-tól a boulevard-okon végig, 30 000 ember, legtöbbje nemzetőr, fegyver nélkül, a titkos munkás-szekciók tagjaival összevegyülve, hömpölygött ezzel a kiáltással: *„Éljen az alkotmány!"*; gépiesen, szenvtelenül, rossz lelkiismerettel üvöltötték ezt a menet tagjai is, a járdákon hullámzó nép visszhangja pedig gúnyosan visszaverte, ahelyett, hogy mennydörgésszerűen megnövelte volna. A sokszólamú énekből hiányzott a mellhang. És amikor a menet az „alkotmány barátainak" székháza előtt eltámolygott, és a ház ormán megjelent az alkotmánynak egy felbérelt hírnöke, aki claqueur-kalapjával hevesen hasogatta a levegőt és roppant tüdejéből az *„Éljen az alkotmány"* jelszót jégesőként hullatta a búcsújárók fejére, a helyzet komikuma mintha egy pillanatra magukon a felvonulókon is úrrá lett volna. Ismeretes, hogy amikor a Rue de la Paix bejáratához értek és a boulevard-okon Changarnier dragonyosai és vadászai korántsem parlamentárisan fogadták őket, a menet egy pillanat alatt minden irányban szétszóródott és a szórványos „fegyverbe" kiáltásokat már csak azért hajította maga mögé, hogy a június 11-i parlamenti fegyverbe szólítás beteljesedjék.

A Rue du Hasard-on összegyűlt hegypártiak többsége kerceket oldott, amikor úgy látszott, hogy a békés felvonulásnak ez az erőszakos szétugratása, aggasztó hírek fegyvertelen polgároknak a boulevard-okon történt megöléséről, a növekvő utcai zsivaj felkelés közeledését jelzik. Egy képviselőkből álló kis csapat élén *Ledru-Rollin* mentette meg a hegypárt becsületét. A Palais Nationalban összegyűlt párizsi tüzérség védelme alatt a Conservatoire des Arts et Métiers* épületébe mentek, ahová meg kellett volna érkeznie a nemzetőrség ötödik és hatodik légiójának. De a hegypártiak hiába vártak az ötödik és a hatodik légióra; ezek az óvatos nemzetőrök cserbenhagyták képviselőiket, a párizsi tüzérség maga akadályozta meg a népet barikádok felállításában, a zűrzavaros összevisszaság minden elhatározást lehetetlenné tett, a sorkatona-

* — Technológiai főiskola és ipari múzeum — *Szerk.*

ság szuronyt szegezve előrenyomult, a képviselők egy részét elfogták, a másik része elmenekült. Így végződött június 13.

Míg 1848. június 23. a forradalmi proletariátus felkelése, 1849. június 13. a demokrata kispolgárok felkelése volt, mindegyik felkelés *klasszikusan tiszta* kifejezője annak az osztálynak, mely hordozója volt.

Csak Lyonban került sor szívós, véres összeütközésre. Itt, ahol az ipari burzsoázia és az ipari proletariátus közvetlenül állnak szemben egymással, ahol a munkásmozgalmat az általános mozgalom nem fogja körül és nem határozza meg úgy, mint Párizsban, június 13. a visszahatásában elvesztette eredeti jellegét. Ahol a vidéken egyebütt becsapott, nem gyújtott — *hideg villám* volt.

Június 13. lezárja az *alkotmányos köztársaság életének* első *szakaszát*, mely 1849. május 28-án a törvényhozó gyűlés összeülésével kezdte meg normális létezését. Ennek az előjátéknak egész tartamát a rendpárt és a hegypárt, a burzsoázia és a kispolgárság közötti zajos harc tölti ki; a kispolgárság hiába berzenkedik annak a burzsoá köztársaságnak megszilárdítása ellen, amelyért ő maga is szakadatlanul összeesküvéseket szőtt az ideiglenes kormányban, a végrehajtó bizottságban, amelyért a júniusi napok idején oly fanatizmussal harcolt a proletariátus ellen. Június 13. megtöri ellenállását és az egyesült royalisták *törvényhozó diktatúráját* fait accompli-vá* teszi. Ettől a perctől fogva a nemzetgyűlés már csak *a rendpárt jóléti bizottsága.*

Párizs „*vád alá*" helyezte az elnököt, a minisztereket és a nemzetgyűlés többségét, ők pedig „*ostromállapotba*" helyezték Párizst. A hegypárt a törvényhozó gyűlés többségét „*alkotmányon kívül állónak*" nyilvánította, a többség viszont az alkotmány megsértése miatt átadta a hegypártot az Haute Cournak** és proskribálta mindazt, ami életerő még volt benne. Fej és szív nélküli törzzsé csonkították. A kisebbség a *parlamenti felkelés* kísérletéig ment el, a többség a maga *parlamenti zsarnokságát* törvénnyé emelte. Új *ügyrendet* rendelt el, amely a szószék szabadságát eltörölte és a nemzetgyűlés elnökét felhatalmazta, hogy a képviselőket rendzavarásért cenzúrával, pénzbírsággal, a jelenléti díjak megvonásával, időleges kizárással, fogdával büntesse. A hegypárt csonka törzse fölé nem kardot, hanem virgácsot függesztett. A hegypárti képviselők megmaradt részének becsületbeli kötelessége lett volna, hogy tömegesen kivonuljon. Ilyen eljárás meggyorsította volna a rendpárt felbomlását. Szét kellett volna esnie eredeti alkotóelemeire abban a pillanatban, amikor valamilyen ellentétnek még a látszata sem tartja többé össze.

A demokrata kispolgárokat *parlamenti* erejükkel egyidejűleg *fegyveres* erejüktől is megfosztották azáltal, hogy feloszlatták a párizsi tüzérséget valamint a nemzetőrség 8., 9. és 12. légióját. A fináncarisztokrácia légiója viszont, amely

* — befejezett ténnyé — *Szerk.*
** — Felső Bíróságnak — *Szerk.*

június 13-án megrohanta Boulé és Roux nyomdáit, szétrombolta a gépeket, feldúlta a republikánus újságok irodáit, szerkesztőket, szedőket, nyomdászokat, kézbesítőket, kifutófiúkat önkényesen letartóztatott, a nemzetgyűlés szószékéről bátorító biztatásban részesült. Franciaország egész területén egymás után oszlatták fel a republikanizmusra gyanús nemzetőrségeket.

Új *sajtótörvény*, új *egyesülési törvény*, új *ostromállapot-törvény*, zsúfolt párizsi börtönök, a politikai menekültek előzése, mindazoknak az újságoknak betiltása, melyek a „National" keretein túlmennek, Lyon és a környező öt département kiszolgáltatása a katonai zsarnokság durva zaklatásainak, a mindenütt jelenlevő ügyészségek, a hivatalnokok oly gyakran megtisztított seregének újabb megtisztítása — ezek voltak a győztes reakció elkerülhetetlen, állandóan visszatérő *közhelyei*, amelyeket a júniusi mészárlások és deportálások után csupán azért érdemes még megemlíteni, mert ezúttal nemcsak Párizs ellen, hanem a département-ok ellen is, nemcsak a proletariátus ellen, hanem mindenekelőtt a középosztályok ellen irányultak.

A megtorló törvények, amelyekkel az ostromállapot kimondását a kormány döntésére bízták, a sajtót még szorosabban gúzsbakötötték és az egyesülési jogot megsemmisítették, június és augusztus hónapban a nemzetgyűlés egész törvényhozói tevékenységét igénybe vették.

Ezt a korszakot azonban a győzelemnek nem a *tényleges*, hanem az *elvi* kiaknázása jellemzi, nem a nemzetgyűlési határozatok, hanem e határozatok megokolása, nem az ügy, hanem a frázis, nem a frázis, hanem a hangsúly és a gesztus, amely a frázist elevenné teszi. A *royalista érzület* kíméletlenül arcátlan kinyilvánítása, a köztársaság megvetően előkelő sértegetése, a restaurációs célok kacérkodóan léha kifecsegése, egyszóval a *köztársasági illem* hetvenkedő megsértése ad ennek az időszaknak sajátságos hangot és színezetet. Éljen az alkotmány! ez volt június 13. *legyőzöttjeinek* csatakiáltása. A *győztesek* tehát fel voltak oldva az alkotmányos, vagyis a köztársasági beszédmód színlelése alól. Az ellenforradalom leigázta Magyarországot, Olaszországot, Németországot, és a győztesek azt hitték, hogy a restauráció már Franciaország kapuinál van. Valóságos konkurrencia támadt a rendpárt frakcióinak előtáncosai között, hogy royalizmusukat a „Moniteur"-rel bizonyítsák és a monarchia alatt esetleg elkövetett liberális vétkeiket meggyónják, megbánják, Isten és ember előtt bocsánatot kérjenek értük. Nem múlt el nap anélkül, hogy a nemzetgyűlés szónoki emelvényén a februári forradalmat országos szerencsétlenségnek ne nyilvánították volna, anélkül, hogy valamelyik legitimista parlagi nemes ünnepélyesen meg ne állapította volna, hogy a köztársaságot sohasem ismerte el, anélkül, hogy a júliusi monarchia valamelyik gyáva szökevénye és árulója el ne mesélte volna azokat az utólagos hőstetteket, amelyek véghezvitelében csak Lajos Fülöp emberszeretete vagy egyéb félreértések akadályozták meg. A februári napokban csodálatraméltó nem a győztes nép nagylelkűsége volt, hanem

a royalisták önfeláldozása és mérséklete, amellyel a népnek megengedték, hogy győzzön. Az egyik népképviselő azt javasolta, hogy a februári sebesültek támogatására szánt pénz egy részét a *garde municipale*[209] tagjainak juttassák, mivel egyedül ők szolgálták jól a hazát azokban a napokban. Egy másik az Orléans-i hercegnek lovasszobrot akart állíttatni a Carrousel-téren. Thiers az alkotmányt piszkos papírdarabnak nevezte. A szónoki emelvényen egymás után jelentek meg orléanisták, hogy megbánásukat fejezzék ki a legitim királyság elleni összeesküvésükért, legitimisták, akik szemrehányást tettek maguknak, hogy az illegitim királysággal szembeni ellenszegüléssel egyáltalában a királyság bukását siettették, Thiers, aki megbánta, hogy Molé ellen, Molé, aki megbánta, hogy Guizot ellen, Barrot, aki megbánta, hogy mindhárom ellen fondorkodott. Az „Éljen a szociáldemokrata köztársaság!" kiáltást alkotmányellenesnek nyilvánították; az „Éljen a köztársaság!" kiáltást mint szociáldemokrata jelszót üldözték. A waterlooi csata évfordulóján az egyik képviselő kijelentette: „Kevésbé félek a poroszok betörésétől, mint attól, hogy a forradalmár emigránsok Franciaország földjére teszik a lábukat." A Lyonban és a szomszédos département-okban megszervezett terror miatti panaszokra Baraguay d'Hilliers így válaszolt: „Jobban szeretem a fehér terrort, mint a vörös terrort." (J'aime mieux la terreur blanche que la terreur rouge.) És a gyűlés minden alkalommal viharosan tapsolt, valahányszor szónokai ajkáról éles megjegyzés hangzott el a köztársaság, a forradalom, az alkotmány ellen, a királyság, a Szent Szövetség mellett. A legjelentéktelenebb köztársasági formaságok minden megsértése, például, amikor a képviselőket nem a „citoyens"* megszólítással illették, lelkesedéssel töltötte el a rend lovagjait.

A július 8-i párizsi pótválasztások, melyek az ostromállapot hatása alatt és a proletariátus nagy részének a szavazástól való tartózkodása mellett mentek végbe, Róma elfoglalása a francia hadsereg által, a vörös eminenciások[210] bevonulása Rómába, kíséretükben az inkvizícióval és a szerzetesi terrorizmussal — mindezek újabb győzelmekkel tetézték a júniusi győzelmet és fokozták a rendpárt mámorát.

Végül augusztus közepén a royalisták elrendelték a nemzetgyűlés elnapolását két hónapra, részint azért, mert részt akartak venni az éppen egybegyűlt département-tanácsokon, részben pedig azért, mert a többhónapos tendenciaorgia kifárasztotta őket. A nemzetgyűlés helyetteséül és *a köztársaság őreiül* átlátszó gúnnyal egy huszonöt képviselőből álló bizottságot hagytak hátra, a legitimisták és orléanisták színe-virágát, egy Molét, egy Changarnier-t. A gúny azonban mélyebb volt, mintsem sejtették. A történelem, miután arra ítélte őket, hogy segítsenek megdönteni a királyságot, amelyet szerettek, most

* — „polgártársak" — *Szerk.*

azt a sorsot rendelte számukra, hogy konzerválják a köztársaságot, amelyet gyűlöltek.

A törvényhozó gyűlés *elnapolásával lezárul az alkotmányos köztársaság életének második szakasza, royalista kamaszkora.*

Párizsban ismét megszűnt az ostromállapot, a sajtó működése ismét megkezdődött. A szociáldemokrata lapok megjelenésének felfüggesztése idején, a megtorló törvényhozás és a royalista tombolás időszakában az *alkotmányos-monarchista kispolgárok* régi irodalmi képviselője, a „Siècle"[211] *republikanizálódott*, a *polgári reformerek* régi irodalmi kifejezője, a „Presse"[212] *demokratizálódott*, a *republikánus burzsoák* régi klasszikus orgánuma, a „National" pedig szocializálódott.

A *titkos társaságok* abban a mértékben terjedtek és erősödtek, ahogy a *nyilvános klubok* lehetetlenné váltak. Az ipari *munkásszövetkezetek*, amelyeket mint tisztán kereskedelmi társaságokat megtűrtek, gazdaságilag jelentéktelenek voltak, de politikailag a proletariátus összefogásának megannyi eszközévé váltak. Június 13. a különböző félforradalmi pártokat megfosztotta hivatalos fejeiktől, a megmaradt tömegek meglelték saját fejüket. A rend lovagjai a vörös köztársaság előre beharangozott rémségeivel ijesztgették az embereket, de a győzelmes ellenforradalom magyarországi, badeni, római aljas garázdálkodásai, hyperboreikus[213] kegyetlenkedései a *„vörös köztársaságot"* fehérre mosták. És a francia társadalom elégedetlen közbülső osztályai kezdték többre becsülni a vörös köztársaság ígéreteit, annak bizonytalan rémségeivel együtt, mint a vörös monarchia rémségeit annak tényleges reménytelenségével. Egyetlen szocialista sem fejtett ki Franciaországban több forradalmi propagandát, mint *Haynau*[214]. A chaque capacité selon ses oeuvres!*

Közben Louis Bonaparte a nemzetgyűlés szünetét arra használta ki, hogy hercegi utazásokat tegyen a vidéken, a legvérmesebb legitimisták meg Emsbe[216] zarándokoltak Szent Lajos unokájához, a rendbarát népképviselők zöme pedig az éppen akkor összeülő département-tanácsokban űzte cselszövéseit. Arról volt szó, hogy a département-tanácsokkal mondassák ki azt, amit a nemzetgyűlés többsége még nem mert kimondani: *a sürgősségi indítványt az alkotmány azonnali revíziójára.* Az alkotmány értelmében az alkotmányt csak 1852-ben revideálhatta volna egy külön ebből a célból összehívott nemzetgyűlés. Ha azonban a département-tanácsok többsége ebben az értelemben nyilatkozik, vajon nem volt-e a nemzetgyűlés kötelessége, hogy az alkotmány szűzességét Franciaország hangjának feláldozza? A nemzetgyűlés ugyanazt remélte ezektől a vidéki gyűlésektől, amit Voltaire „Henriade"-jában az apácák a pandúroktól. A nemzetgyűlés Putifárnéinak azonban néhány kivételtől eltekintve a vidék megannyi Józsefjével volt dolguk. A túlnyomó többség nem akarta megérteni

* — Minden képességnek munkája szerint![215] — *Szerk.*

a tolakodó sugalmazást. Az alkotmány revíziója magukon azokon az eszközökön hiúsult meg, amelyekkel meg akarták valósítani, a département-tanácsok szavazásán. Franciaország hangja, mégpedig a polgári Franciaországé megszólalt és a revízió ellen szólt.

Október elején a törvényhozó nemzetgyűlés ismét összeült — tantum mutatus ab illo*. Arculata teljesen megváltozott. Az alkotmány revíziójának a département-tanácsok részéről történt váratlan elvetése a nemzetgyűlést visszavetette az alkotmány határai közé és figyelmeztette élettartamának határaira. Az orléanistákat bizalmatlanná tették a legitimisták búcsújárásai Emsbe, a legitimisták gyanút fogtak az orléanisták Londonnal való tárgyalásai[218] miatt, a két frakció újságjai szították a tüzet és trónjelöltjeik kölcsönös igényeit latolgatták. Az orléanisták és a legitimisták együttesen nehezteltek a bonapartisták üzelmei miatt, melyek a hercegi utazásokban, az elnök többé-kevésbé átlátszó önállósulási kísérleteiben, a bonapartista újságok követelődző hangjában mutatkoztak; Louis Bonaparte neheztelt a nemzetgyűlésre, amely csak a legitimista-orléanista összeesküvést találta jogosnak, a kormányra, amely őt ennek a nemzetgyűlésnek mindig elárulta. Végül magában a kormányban meghasonlást okozott a római politika, valamint a *Passy* miniszter által javasolt és a konzervatívok által szocialistának kikürtölt *jövedelemadó*.

Az egyik legelső javaslat, melyet a Barrot-kormány az újra összeült törvényhozó gyűlés elé terjesztett, 300 000 frank hitel követelése volt az *Orléans-i hercegnő* özvegyi tartásdíjának kifizetésére. A nemzetgyűlés ezt megszavazta és a francia nemzet adósságának listáját megtoldotta hétmillió frank összeggel. Míg tehát Lajos Fülöp sikerrel tovább játszotta a „pauvre honteux", a szemérmes koldus szerepét, Bonaparte részére sem a kormány nem merte indítványozni a fizetési pótlékot, sem a nemzetgyűlés nem látszott hajlandónak azt megadni. És Louis Bonaparte, mint kezdettől fogva, most is ama nehéz választás előtt tétovázott: *Aut Caesar aut Clichy*!**

A miniszter második hitelkövetelése, kilencmillió frank *a római expedíció költségeire*, növelte a feszültséget egyfelől Bonaparte, másfelől a miniszterek és a nemzetgyűlés között. Louis Bonaparte a „Moniteur"-ben közzétette parancsőrtisztjéhez, Edgar Neyhez intézett levelét, amelyben a pápai kormányt alkotmányos biztosítékokhoz kötötte. A pápa viszont „motu proprio"[219] szózatot bocsátott ki, amelyben restaurált uralmának bárminő korlátozását visszautasította. Bonaparte levele szándékos titokszegéssel fellebbentette kabinetjének függönyét, hogy önmagát jóakaratú, de saját házában félreismert és gúzsbakötött zseniként tegye ki a karzat pillantásainak. Nem ez volt az első alkalom, hogy Bonaparte „egy szabad lélek titkos szárnycsapásaival"[220] kacér-

* — de mennyire megvaltozott[217] — *Szerk.*
** — *Vagy Caesar, vagy Clichy!* — *Szerk.*

kodott. *Thiers*, a bizottság előadója, ügyet sem vetett Bonaparte szárnycsapására, és megelégedett a pápa ünnepélyes nyilatkozatának francia tolmácsolásával. Nem a kormány, hanem *Victor Hugo* próbálta az elnököt megmenteni olyan napirendi indítvánnyal, amelyben a nemzetgyűlés helyeselné Napóleon levelét. *Allons donc*! *Allons donc*!* Ezzel a tiszteletlenül hányaveti indulatszóval temette el a többség Hugo indítványát. Az elnök politikája? Az elnök levele? Az elnök maga? *Allons donc*! *Allons donc*! Ki az ördög veszi Bonaparte urat au sérieux**? Azt hiszi Ön, Victor Hugo úr, hogy mi elhisszük Önnek, hogy Ön hisz az elnökben? *Allons donc*! *Allons donc*!

Végül siettette a szakítást Bonaparte és a nemzetgyűlés között az *Orléans-ok és Bourbonok visszahívásával* kapcsolatos vita. A kormány helyett az elnök unokafivére, Vesztfália volt királyának fia nyújtotta be ezt a javaslatot, melynek célja nem egyéb volt, mint hogy a legitimista és orléanista trónkövetelőket a bonapartista trónkövetelővel egy szintre, vagy helyesebben a bonapartista trónkövetelő *alá* szorítsa le, aki legalábbis ténylegesen az állam csúcsán állt.

Napoléon Bonaparte elég tiszteletlen volt ahhoz, hogy az *előzött királyi családok visszahívását* és a *júniusi felkelők amnesztiáját* egy és ugyanazon javaslat részeivé tegye. A többség méltatlankodása nyomban arra kényszerítette, hogy a szentnek és az elvetemültnek, a királyi vérnek és a proletár fajzatnak, a társadalom állócsillagainak és mocsári lidércfényeinek ezért a bűnös összekapcsolásáért bocsánatot kérjen és a két javaslat mindegyikének megadja az őt megillető rangot. A többség a királyi család visszahívását erélyesen elutasította, és *Berryer*, a legitimisták Démoszthenésze semmiféle kétséget nem hagyott e szavazás értelmét illetően. A trónkövetelők polgári lefokozása, ez az, amit el akarnak érni! Meg akarják őket fosztani a dicsfénytől, az utolsó fenségtől, mely számukra még megmaradt, a *száműzetés fenségétől*! Mit gondolnának arról a trónkövetelőről, kiáltott fel Berryer, aki felséges származásáról megfeledkezve idejönne, hogy mint egyszerű magánember éljen. Világosabban nem is mondhatták volna meg Louis Bonaparte-nak, hogy jelenlétével semmit sem nyert és hogy, ha a koalícióra lépett royalistáknak szükségük is volt rá itt Franciaországban mint *semleges emberre* az elnöki székben, a komoly trónkövetelőket a száműzetés ködével távol kell tartani a profán pillantásoktól.

November 1-én Louis Bonaparte válaszul üzenetet küldött a törvényhozó gyűlésnek, amelyben meglehetősen nyers szavakkal bejelentette a Barrot-kormány menesztését és egy új kormány megalakítását. A Barrot—Falloux-kormány a royalista koalíció kormánya volt, a d'Hautpoul-kormány Bonaparte kormánya, az elnök szerve volt a törvényhozó gyűléssel szemben, az *alkalmazottak kormánya.*

* — *Ugyan kérem*! — *Szerk.*
** — komolyan — *Szerk.*

Bonaparte már nem volt többé 1848. december 10-ének pusztán *semleges embere*. A végrehajtó hatalom birtoklása egy sereg érdeket csoportosított körülötte, az anarchia elleni harc magát a rend pártját kényszerítette arra, hogy Bonaparte befolyását növelje, és ha Bonaparte *már nem* volt többé népszerű, akkor a rend pártja *népszerűtlen* volt. Ami az orléanistákat és a legitimistákat illeti, vajon nem reménykedhetett Bonaparte abban, hogy versengésük és valamiféle monarchista restauráció szükségessége a *semleges trónkövetelő* elismerésére kényszeríti őket?

1849. november 1-ével kezdődik az alkotmányos köztársaság életének harmadik szakasza, az a szakasz, mely 1850. március 10-ével fejeződik be. Nemcsak hogy megkezdődik az alkotmányos intézményeknek az a szabályszerű játéka, amelyet Guizot annyira megcsodált — a civakodás a végrehajtó és a törvényhozó hatalom között. Az egyesült orléanisták és legitimisták restaurációs vágyaival szemben Bonaparte a maga tényleges hatalmának jogcímét képviseli, a köztársaságot; Bonaparte restaurációs vágyaival szemben a rendpárt közös uralmuk jogcímét képviseli, a köztársaságot; az orléanistákkal szemben a legitimisták, a legitimistákkal szemben az orléanisták a status quo-t képviselik, a köztársaságot. A rendpárt mindezen frakciói, melyek közül mindegyik in petto* tartotta saját királyát és saját restaurációját, vetélytársaik bitorlási és felülkerekedési vágyaival szemben kölcsönösen a burzsoázia közös uralmát juttatták érvényre, azt a formát, amelyben a külön igények semlegesítve és fenntartva maradnak — a *köztársaságot*.

Ahogy Kant a köztársaságot mint egyedül ésszerű államformát a praktikus ész követelményévé teszi, amelynek megvalósítását ugyan sohasem lehet elérni, de amelynek elérésére mint célra állandóan törekedni kell és amelyet az érzületben meg kell őrizni, ugyanúgy jártak el ezek a royalisták a *királysággal*.

Ily módon az alkotmányos köztársaság, mely üres ideológiai formulaként került ki a burzsoá-republikánusok kezéből, a koalícióra lépett royalisták kezében tartalommal teli eleven formává lett. És Thiers nem sejtette, milyen igazat mondott, amikor azt mondta: „Mi royalisták, mi vagyunk az alkotmányos köztársaság igazi támaszai."

A koalíció kormánya bukásának, az alkalmazottak kormánya megjelenésének egy második jelentősége is van. Pénzügyminiszterét *Fouldnak* hívták. Fould pénzügyminisztersége azt jelentette, hogy a francia nemzeti gazdagságot hivatalosan áldozatul dobták a tőzsdének, azt, hogy az állam vagyonát a tőzsde kezelte a tőzsde érdekében. Fould kinevezésével a finánctőkrácia jelentette be restaurációját a „Moniteur"-ben. Ez a restauráció szükségszerűen kiegészítette a többi restaurációt, melyek az alkotmányos köztársaság meganynyi láncszemét alkották.

* — készenlétben — *Szerk.*

Lajos Fülöp sohasem merészelt egy valódi loup-cervier-t (tőzsdei hiénát) tenni pénzügyminiszterré. Ahogyan királysága a felső burzsoázia uralmának eszményi neve volt, minisztériumaiban a kiváltságos érdekeknek ideológikus érdektelen neveket kellett viselniök. A burzsoá köztársaság mindenütt előtérbe tolta azt, amit a különböző monarchiák, legitimista és orléanista egyaránt, a háttérben rejtve tartottak. Emez a földre húzta le azt, amit amazok az égbe emeltek. A szentek neveit az uralkodó osztályérdekek polgári tulajdonneveivel helyettesítette.

Egész ábrázolásunk megmutatta, hogy a köztársaság, fennállásának első napjától kezdve, a fináncarisztokráciát nem megdöntötte, hanem megerősítette. De az engedmények, melyeket neki tettek, végzet voltak, amelynek az ember alávetette magát anélkül, hogy elő akarta volna idézni. Foulddal a kormányzati kezdeményezés visszakerült a fináncarisztokráciához.

Felmerül a kérdés, hogyan viselhette el és hogyan tűrhette a koalícióra lépett burzsoázia a fináncarisztokrácia uralmát, mely Lajos Fülöp idején a többi burzsoá frakció kirekesztésén vagy alárendelésén alapult?

A válasz egyszerű.

Először, maga a fináncarisztokrácia mértékadóan fontos részét alkotja a royalista koalíciónak, melynek közös kormányzati hatalmát köztársaságnak hívják. Az orléanisták szóvivői és tekintélyei nem a fináncarisztokrácia régi szövetségeseiből és cinkosaiból kerülnek-e ki? Maga a fináncarisztokrácia nem az orléanizmus arany falanxa-e? Ami a legitimistákat illeti, a gyakorlatban már Lajos Fülöp idején részt vettek a tőzsde-, bánya- és vasútspekuláció minden orgiájában. Egyáltalában a nagy földtulajdon kapcsolata a fináncarisztokráciával *szabályszerű tény*. Bizonyíték: *Anglia*. Bizonyíték *Ausztria* is.

Olyan országban, mint Franciaország, ahol a nemzeti termelés nagysága aránytalanul alárendelt mértékű a nemzeti adósság nagyságához képest, ahol a spekuláció legjelentősebb tárgya az állami járadék, és a tőkének, amely nemtermelő módon akar értékesülni, a fő piaca a tőzsde, ilyen országban szükségképpen minden polgári vagy félpolgári osztályból számtalan ember van érdekelve az államadósságban, a tőzsdejátékban, a pénzügyekben. Mindezek a másodrendű érdekeltek vajon nem abban a frakcióban látják-e természetes támaszaikat és parancsolójukat, mely ezt az érdeket a leghatalmasabb méretekben, amely ezt nagyban és egészében képviseli?

Mi szabja meg azt, hogy az állam vagyona a pénzarisztokráciára száll át? Az állam állandóan növekedő eladósodása. És az állam eladósodását? Az, hogy kiadásai állandóan meghaladják bevételeit, amely aránytalanság az államkölcsönök rendszerének oka és egyúttal okozata.

Hogy ettől az eladósodástól megszabaduljon, az államnak vagy korlátoznia kell kiadásait, azaz egyszerűsítenie, csökkentenie kell a kormányzati szervezetet, lehetőleg keveset kell kormányoznia, lehetőleg kevés személyzetet kell

foglalkoztatnia, lehetőleg kevés kapcsolatba kell kerülnie a polgári társadalommal. Ez az út járhatatlan volt a rendpárt számára, amelynek abban a mértékben kellett növelnie megtorló eszközeit, hivatalos állami beavatkozását, mindenoldalú jelenlétét az állami szervek révén, amelyben egyre több oldalról fenyegette veszély uralmát és osztályának életfeltételeit. Nem lehet a csendőrséget csökkenteni abban a mértékben, amelyben a személy és tulajdon elleni támadások szaporodnak.

Vagy pedig az államnak meg kell próbálnia az adósságokat megkerülni és rögtöni, bár átmeneti költségvetési egyensúlyt teremteni azáltal, hogy *rendkívüli adókkal* terheli meg a leggazdagabb osztályokat. Azért, hogy a nemzeti gazdagságot a tőzsdei kizsákmányolástól megmentse, a rendpárt feláldozza saját gazdagságát a haza oltárán? Pas si bête!*

A francia állam teljes átalakítása nélkül tehát a francia államháztartás átalakítása is lehetetlen. Ezzel az államháztartással szükségszerűen velejár az állam eladósodása, az állam eladósodásával pedig szükségszerűen velejár az államadóssággal való kereskedésnek, az állam hitelezőinek, a bankároknak, a pénzváltóknak, a tőzsdei hiénáknak az uralma. A rendpártnak csupán egyik frakciója volt közvetlenül érdekelve a finánctarisztokrácia megdöntésében, a *gyárosok*. Nem a közepes, a kisebb ipari tőkésekről beszélünk, hanem a gyári érdek kormányzóiról, akik Lajos Fülöp alatt a dinasztikus ellenzék széles bázisát alkották. Ezeknek az érdeke kétségtelenül a termelési költségek csökkentése, tehát az adók csökkentése, amelyek belekerülnek a termelésbe, tehát az államadósságok csökkentése, amelyeknek kamatai belekerülnek az adókba, tehát a finánctarisztokrácia megdöntése.

Angliában — és a legnagyobb francia gyárosok angol vetélytársaikhoz képest kispolgárok — a bank és a tőzsdearisztokrácia elleni kereszteshadjárat élén valóban a gyárosokat — egy Cobdent, egy Brightot — látjuk. Miért nincs így Franciaországban? Angliában az ipar, Franciaországban a mezőgazdaság van túlsúlyban. Angliában az iparnak free trade-re**, Franciaországban védővámra van szüksége, nemzeti monopóliumra a többi monopólium mellett. A francia ipar nem uralkodik a francia termelésen, a francia ipari tőkések ennélfogva nem uralkodnak a francia burzsoázián. Hogy érdekeiknek a burzsoázia többi frakcióival szemben érvényt szerezzenek, nem tehetnek úgy, mint az angolok, hogy a mozgalom élére állnak és ugyanakkor osztályérdekeiket a végsőkig élezik; a forradalom uszályába kell szegődniök és olyan érdekeket kell szolgálniok, melyek osztályuk összérdekeivel szembenállnak. Februárban félreismerték helyzetüket, február észretérítette őket. S vajon kit fenyegetnek közvetlenebbül a munkások, mint a munkaadót, az ipari tőkést? A gyáros ennél-

* — Nem olyan ostoba! — *Szerk.*
** — szabadkereskedelemre — *Szerk.*

fogva Franciaországban szükségszerűen a rendpárt legfanatikusabb tagjává lett. A finánccarisztokrácia csorbítja a *profitját, de mi ez ahhoz képest, ha a proletariátus megszünteti a profitot*?

Franciaországban a kispolgár teszi azt, amit rendes körülmények között az ipari burzsoának kellene tennie; a munkás teszi azt, ami rendes körülmények között a kispolgár feladata volna, de ki oldja meg a munkás feladatát? Senki. Ezt a feladatot nem Franciaországban oldják meg, ezt Franciaországban proklamálják. Ezt a feladatot sehol sem fogják a nemzeti kereteken belül megoldani[221], a francia társadalmon belül folyó osztályháború világháborúba csap át, melyben nemzetek szállnak szembe egymással. A megoldás csak abban a pillanatban kezdődik, amikor a világháború a proletariátust annak a népnek az élére hajtja, mely a világpiacon uralkodik, Anglia élére. A forradalom, amely ezzel nem végéhez, hanem szervező kezdetéhez érkezett el, nem rövidlélegzetű forradalom. A mostani nemzedék azokhoz a zsidókhoz hasonlít, akiket Mózes a pusztában vezet. Nemcsak új világot kell meghódítania, hanem el kell pusztulnia, hogy helyet adjon azoknak az embereknek, akik az új világra megértek.

Térjünk vissza Fouldhoz.

1849. november 14-én Fould a nemzetgyűlés szónoki emelvényére lépett és kifejtette pénzügyi rendszerét: A régi adórendszer védelme! A boradó fenntartása! Passy jövedelemadójának visszavonása!

Passy sem volt forradalmár, Lajos Fülöp régi minisztere volt. A Dufaure-szabású puritánokhoz és Teste-nek, a júliusi monarchia bűnbakjának* legbensőbb bizalmasaihoz tartozott. Passy is dicsérte a régi adórendszert, ajánlotta a boradó fenntartását, de ugyanakkor lerántotta a fátyolt az állami deficitről. Kijelentette, hogy új adóra, jövedelemadóra van szükség, ha nem akarnak államcsődöt. Fould, aki Ledru-Rollinnak ajánlotta az államcsődöt, a törvényhozó gyűlésnek az állami deficitet ajánlotta. Megtakarításokat ígért, amelyeknek titka később abban lepleződött le, hogy pl. a kiadások hatvan millióval csökkentek, és a függő adósság kétszáz millióval növekedett — a számok csoportosításával, az elszámolások felállításával üzött szemfényvesztő fogások voltak ezek, amelyek végül mind új kölcsönökre lyukadtak ki.

Fould idejében a finánccarisztokrácia a többi féltékeny burzsoá frakció mellett természetesen nem lépett fel oly szemérmetlenül korruptan, mint Lajos Fülöp idejében. De a rendszer csak ugyanaz volt, az adósságok állandó növelése, a deficit elpalástolása. Idővel pedig a régi tőzsdei szédelgés leplezetleneb-

* 1847. július 8-án Párizsban a főrendiház előtt megkezdődött a per Parmentier és Cubiéres tábornok ellen — azzal, hogy sóbánya-engedély megszerzése céljából tisztviselőket vesztegettek meg —, valamint az akkori közmunkaügyi miniszter, Teste ellen — azzal, hogy ilyen megvesztegetési pénzeket elfogadott. Teste a per folyamán öngyilkossági kísérletet követett el. Valamennyit súlyos pénzbüntetésre ítélték, Teste-et azonkívül még háromévi börtönre. — *Engels jegyzete az 1895-ös kiadáshoz.*

bül elölépett. Bizonyíték: az avignoni vasútra vonatkozó törvény, az állampapírok titokzatos ingadozásai, amelyek egy időben egész Párizsban szóbeszéd tárgyai voltak, végül Fouldnak és Bonaparte-nak a március 10-i választásokra vonatkozó rosszul sikerült spekulációi.

A finánc arisztokrácia hivatalos restaurációjával a francia népnek hamarosan megint egy február 24-éhez kellett elérkeznie.

Az alkotmányozó gyűlés, örököse elleni gyűlöletének egyik rohamában, a boradót az Úr 1850. évére eltörölte. Régi adók eltörlésével nem lehetett új adósságokat fizetni. *Creton*, a rendpárt egyik kreténje a boradó fenntartását már a törvényhozó gyűlés elnapolása előtt javasolta. Fould a bonapartista kormány nevében magáévá tette ezt a javaslatot és 1849. december 20-án, Bonaparte elnökké kikiáltásának évfordulóján a nemzetgyűlés elrendelte *a boradó restaurációját*.

E restauráció vezérszónoka nem pénzügyi ember volt, hanem *Montalembert*, a jezsuitafőnök. Levezetése megkapóan egyszerű volt: az adó az az emlő, amelyből a kormány táplálkozik. A kormány pedig az elnyomás eszközeit, a tekintély szerveit, a hadsereget, a rendőrséget, a hivatalnokokat, a bírákat, a minisztereket, a *papokat* jelenti. Az adó elleni támadás az anarchisták támadását jelenti a rend őrszemei ellen, akik a polgári társadalom anyagi és szellemi termelését a proletár vandálok beavatkozásával szemben megvédik. Az adó az ötödik istenség a tulajdon, a család, a rend és a vallás mellett. És a boradó kétségtelenül adó és ráadásul nem közönséges, hanem hagyományos, monarchista érzületű, tiszteletreméltó adó. Vive l'impôt des boissons! Three cheers and one cheer more!*

Ha a francia paraszt az ördögöt a falra festi, az adóvégrehajtó alakjában festi. Attól a pillanattól kezdve, hogy Montalembert az adót istenné emelte, a paraszt istentelenné, ateistává lett és az ördögnek, a *szocializmusnak* a karjaiba vetette magát. A rend vallása eljátszotta a parasztot, a jezsuiták eljátszották, Bonaparte eljátszotta. 1849. december 20. visszavonhatatlanul kompromittálta 1848. december 20-át. Nem a „nagybátyjának az unokaöccse" volt családjában az első, akire a boradó vereséget mért, az az adó, amely Montalembert kifejezése szerint a forradalom viharát sejteti. A valódi, a nagy Napóleon Szent Ilona szigetén kijelentette, hogy a boradó újrabevezetése nagyobb mértékben járult hozzá bukásához, mint bármi más, mert elidegenítette tőle Dél-Franciaország parasztjait. Ez az adó már XIV. Lajos korában a nép gyűlöletének fő tárgya volt (lásd Boisguillebert és Vauban írásait), az első forradalom eltörölte, Napóleon viszont 1808-ban módosított formában újra bevezette. Mikor a restauráció Franciaországba bevonult, nemcsak a kozákok ügettek előtte, hanem a boradó megszüntetéséről szóló ígéretek is. A gentil-

* — Éljen az italadó! Háromszoros éljen és még egy éljen! — *Szerk.*

hommerie-nak* természetesen nem kellett a gent taillable à merci et miséricorde** számára adott szavát megtartania. 1830. megígérte a boradó eltörlését. Nem volt szokása, hogy megtegye, amit kimondott, és hogy kimondja, amit megtett. 1848. megígérte a boradó eltörlését, ahogyan mindent megígért. Az alkotmányozó gyűlés végül, amely semmit sem ígért, végrendeletileg, mint már említettük, úgy intézkedett, hogy a boradónak 1850. január 1-én el kell tűnnie. És éppen tíz nappal 1850. január 1. előtt a törvényhozó gyűlés ismét bevezette, úgyhogy a francia nép állandóan üldözte a boradót, és ha az ajtón kidobta, visszajött az ablakon.

A boradó elleni népi gyűlöletnek az a magyarázata, hogy ez a francia adórendszer valamennyi gyűlöletes tulajdonságát egyesíti magában. Beszedésének módja gyűlöletes, elosztásának módja arisztokratikus, mivel a legközönségesebb boroknál ugyanannyi az adószázalék, mint a legdrágábbaknál. Tehát mértani arányban növekszik a fogyasztók vagyonának csökkenése szerint; fordított progresszív adó. A boradó ezért, mint a hamisított és utánzott borokra kitűzött jutalom, egyenesen provokálja a dolgozó osztályok megmérgezését. A boradó csökkenti a fogyasztást, mivel minden 4000 lakoson felüli város határában vámsorompót állít fel és minden várost idegen országgá változtat, amely vámokkal védekezik a francia bor ellen. A nagy borkereskedők, de még inkább a kicsik, a marchand de vins-ek, a kocsmárosok, akiknek keresete közvetlenül függ a borfogyasztástól, valamennyien a boradó nyílt ellenségei. És végül azáltal, hogy a fogyasztást csökkenti, a boradó megfosztja a termelést a felvevőpiactól. A városi munkások számára lehetetlenné teszi a bor megfizetését, a bortermelők számára viszont lehetetlenné teszi a bor eladását. Franciaország pedig mintegy tizenkét millió főnyi bortermelő lakosságot számlál. Érthető tehát általában a nép gyűlölete, érthető kivált a parasztok fanatizmusa a boradó ellen. Azonfelül a boradó restaurációjában a parasztok nem elszigetelt, többé-kevésbé véletlen jelenséget láttak. A parasztoknak van egy sajátos fajta történelmi hagyományuk, amely apáról fiúra száll, s ebben a történelmi iskolában azt rebesgették, hogy minden kormány, amíg a parasztokat rá akarja szedni, a boradó eltörlését ígéri, és mihelyt a parasztokat rászedte, a boradót fenntartja vagy újra bevezeti. A boradón tapasztalja ki a paraszt a kormány zamatát, irányzatát. A boradó restaurációja december 20-án ezt jelentette: *Louis Bonaparte ugyanolyan, mint a többi;* ő azonban nem volt ugyanolyan, mint a többi, ő *paraszti találmány* volt és azokkal a többmillió aláírást számláló petíciókkal, amelyeket a boradó ellen benyújtottak, a parasztok visszavonták azokat a szavazatokat, melyeket egy évvel azelőtt a „nagybátyjának unokaöccsére" leadtak.

* — a nemességnek — *Szerk.*
** — kényre-kedvre adóztatható nép — *Szerk.*

A faluši népesség, az egész francia népességnek több, mint kétharmada, nagyobbrészt úgynevezett szabad *földtulajdonosokból* áll. Az első nemzedék, amelyet a 1789-es forradalom a hűbéri terhektől váltság nélkül megszabadított, a földért semmilyen árat sem fizetett. A következő nemzedékek azonban *földár* alakjában fizették meg azt, amit féljobbágyi sorban levő elődeik járadék, tized, robot stb. formájában fizettek. Minél inkább megnövekedett egyfelől a népesség, minél inkább előrehaladt másfelől a föld felosztása — annál drágább lett a parcella ára, mert kisebbedésével együtt nőtt a kereslet iránta. De amilyen arányban emelkedett az ár, amelyet a paraszt a parcelláért fizetett, akár közvetlenül vásárolta, akár társörököseitől számíttatta fel magának mint tőkét, olyan arányban fokozódott szükségszerűen a *paraszt eladósodása*, vagyis a *jelzálog*. A földet terhelő adósságcímletet ugyanis *jelzálognak*, a földre szóló záloglevélnek nevezik. Ahogyan a középkori földbirtokon a *kiváltságok*, úgy halmozódnak fel a jelenkori parcellán a *jelzálogok*. — Másrészt: a parcellázás rendszerében a föld, tulajdonosai számára, merőben *termelési szerszám*. Mármost amilyen mértékben a föld felosztódik, olyan mértékben csökken termékenysége. A gépi berendezés alkalmazása a földre, a munkamegosztás, a föld megjavításának hatalmas eszközei, például lecsapoló- és öntözőcsatornák építése és ehhez hasonlók, mindinkább lehetetlenné válnak, miközben a megművelés *improduktív költségei* ugyanolyan arányban nőnek, mint magának a termelési szerszámnak a megosztódása. Mindez függetlenül attól, van-e a parcella birtokosának tőkéje vagy nincs. De minél inkább fokozódik a megosztódás, annál inkább a földdarab és a hozzá tartozó igen nyomorúságos felszerelés a parcellásparaszt egész tőkéje, annál inkább elmarad a tőkebefektetés a földbe, annál kevésbé van földje, pénze és műveltsége a zsellérnek ahhoz, hogy az agronómia vívmányait alkalmazza, annál inkább visszaesik a talaj megművelése. Végül a *tiszta hozam* abban az arányban csökken, amelyben a *bruttófogyasztás* növekszik, amelyben a birtok a paraszt egész családját más elfoglaltságtól elvonja, s mégsem képes belőle megélni a család.

Amilyen mértékben növekszik tehát a népesség és vele együtt a föld megosztódása, olyan mértékben *drágul a termelési szerszám*, a föld, és csökken *termékenysége*, olyan mértékben *hanyatlik a mezőgazdaság és adósodik el a paraszt*. És ami okozat volt, maga is okká válik. Mindegyik nemzedék még több adósságot hagy hátra a másiknak, mindegyik új nemzedék kedvezőtlenebb és súlyosabb feltételek között kezd munkához, a jelzálogosítás jelzálogosítást szül, és amikor a paraszt már nem kínálhatja parcelláját zálogul *új adósságokhoz*, vagyis nem terhelheti meg új jelzáloggal, akkor egyenesen az *uzsora* karmaiba kerül, annál nagyobbak lesznek az *uzsorakamatok*.

Így került sor arra, hogy a francia paraszt a földet terhelő *jelzálog kamatainak* formájában, *nem jelzálogosított uzsoraelőlegek* kamatainak a formájában, nemcsak földjáradékot, nemcsak az ipari profitot, egyszóval nemcsak az *egész*

tiszta nyereséget engedte át a tőkésnek, hanem még *a munkabérnek egy részét* is, hogy tehát az *ír bérlő* szintjére süllyedt — és mindezt azzal az ürüggyel, hogy ő *magántulajdonos.*

Ezt a folyamatot Franciaországban siettette az állandóan növekedő *adóteher* és a *bírósági költségek*, amelyeket részint közvetlenül azok a formaságok idéztek elő, melyekkel a francia törvényhozás a földtulajdont körülveszi, részint az egymással határos és egymást keresztező parcellákból eredő számtalan összeütközés, részint a parasztok perlekedési dühe, akiknek tulajdonélvezete az elképzelt tulajdonnak, a *tulajdonjognak* fanatikus érvényesítésére korlátozódik.

Egy 1840-es statisztikai kimutatás szerint a francia földbirtok bruttótermése 5 237 178 000 frank volt. Ebből 3 552 000 000 frank lemegy a megmunkálás költségeire, beleértve a dolgozó emberek fogyasztását is. Marad 1 685 178 000 franknyi nettótermék, ebből 550 milliót le kell vonni jelzálogkamatokra, 100 milliót igazságügyi hivatalnokokra, 350 milliót adókra és 107 milliót oktatási díjakra, bélyegköltségekre, jelzálogosítási illetékekre stb. Marad a nettótermék egyharmad része, 538 millió; a lakosságra fejenként elosztva nem is egészen 25 frank nettótermék[222]. Ebben a számításban természetesen sem a jelzálogon kívüli uzsora, sem az ügyvédi költségek stb. nem szerepelnek.

Megérthetjük a francia parasztok helyzetét, amikor a köztársaság régi terheiket még újabbakkal tetézte. Látjuk, hogy a parasztok kizsákmányolása az ipari proletariátus kizsákmányolásától csak *formailag* különbözik. A kizsákmányoló ugyanaz: *a tőke*. Az egyes tőkések az egyes parasztokat a *jelzálog* és az *uzsora* útján zsákmányolják ki, a tőkésosztály pedig az *állami adó* útján zsákmányolja ki a parasztosztályt. A parasztoknak a tulajdoni jogcíme az a talizmán, mellyel a tőke a parasztot eddig megbabonázta, az az ürügy, amellyel az ipari proletariátus ellen bujtogatta. Csak a tőke bukása teszi lehetővé a paraszt felemelkedését, csak egy antikapitalista proletárkormányzat szüntetheti meg gazdasági nyomorát, társadalmi lefokozottságát. Az *alkotmányos köztársaság* nem más, mint egyesült kizsákmányolóinak diktatúrája, *a szociáldemokrata, a vörös* köztársaság pedig szövetségeseinek diktatúrája. És a mérleg ama szavazatok szerint emelkedik vagy süllyed, amelyeket a paraszt a választási urnába dob. Saját magának kell sorsát eldöntenie. — Ezt mondták a szocialisták pamfletokban, almanachokban, kalendáriumokban, mindenféle röpiratokban. Még érthetőbbé tették számára ezt a nyelvet azok az elleniratok, melyekben a rendpárt fordult a paraszthoz és a szocialisták szándékainak és eszméinek durva túlzásával, brutális felfogásával és ábrázolásával eltalálta az igazi paraszti hangot és túlságosan is felcsigázta a paraszt sóvárgását a tiltott gyümölcs után. De a legérthetőbben maguk a tapasztalatok beszéltek, amelyekre a parasztosztály a szavazati jog felhasználása révén tett szert és a csalódások, melyek forradalmi iramban szakadatlanul zúdultak reá. *A forradalmak a történelem mozdonyai.*

A parasztok lassú átalakulása különböző tünetekben jelentkezett. Mutatkozott már a törvényhozó gyűlés választásainál, mutatkozott a Lyont környező öt département ostromállapotánál, mutatkozott néhány hónappal június 13. után abban, hogy a Chambre introuvable* egykori elnöke helyébe hegypártit választott meg Gironde département, mutatkozott 1849. december 20-án, amikor az elhalt legitimista képviselő helyére egy vöröset választottak meg *du Gard* département-ban[223], a legitimistáknak ezen az ígéretföldjén, amely 1794-ben és 1795-ben a köztársaságiak elleni legborzalmasabb gazságok színhelye, 1815-ben pedig a terrent blanche** központja volt, ahol liberálisokat és protestánsokat nyilvánosan gyilkoltak meg. A legmozdulatlanabb osztálynak ez a forradalmasodása a legvilágosabban a boradó újrabevezetése után ütközött ki. 1850 januárjában és februárjában a kormányintézkedések és a törvények majdnem kizárólag a *département*-ok és a *parasztok* ellen irányultak. Ez haladásuk legcsattanósabb bizonyítéka.

D'Hautpoul körrendelete, mellyel a zsandárt kinevezte a prefektus, az alprefektus és mindenekelőtt a maire*** inkvizítorává, mellyel a kémkedést a legtávolibb falu legelrejtettebb zugáig megszervezték; *az iskolamesterek elleni törvény*, amellyel őket, a parasztosztály tekintélyeit, szószólóit, nevelőit és tolmácsolóit a prefektusok önkényének vetették alá, amellyel őket, a tanult osztály proletárjait, űzött vadként egyik községből a másikba hajszolták; *a maire-ek elleni törvényjavaslat*, mellyel fejük fölé függesztették az elmozdítás Damoklész-kardját és amellyel őket, a parasztközségek elnökeit, minden pillanatban a köztársaság elnökével és a rendpárttal állították szembe; az a *rendelet*, amely Franciaország 17 katonai körzetét négy pasalikká változtatta[224] és a franciákra nemzeti szalonul a kaszárnyát és a katonai tábort erőszakolta rá; *a tanügyi törvény*, mellyel a rendpárt az általános választójog uralma alatt Franciaország öntudatlanságát és erőszakos elbutítását annak életfeltételéül proklamálta — mik voltak mindezek a törvények és rendszabályok? Kétségbeesett kísérletek arra, hogy a département-okat és a département-ok parasztjait a rendpárt számára visszahódítsák.

Ha *megtorlásnak* tekintjük őket, siralmas eszközök, amelyek éppen az ellenkező hatást érték el. A nagy rendszabályok, mint a boradó és a 45 centime-os adó fenntartása, a milliárd visszafizetése ügyében benyújtott parasztpetíciók gúnyos elutasítása stb., mindezek a törvényhozói mennykőcsapások a parasztosztályt csak egyszer, nagyjában, a központból kiindulva érték; a felsorolt törvények és rendszabályok a támadást és az ellenállást *általánossá*, minden egyes

* Így hívják a történelemben a közvetlenül Napóleon második bukása után 1815-ben megválasztott, fanatikusan ultra-royalista és reakciós képviselőházat. — *Engels jegyzete az 1895-ös kiadáshoz.*

** — fehér terror — *Szerk.*

*** — falusi bíró, városban polgármester, elöljáró neve. — *Szerk.*

kunyhó mindennapos beszédtárgyává tették, beoltották a forradalmat minden faluba, *a forradalmat helyivé és parasztivá tették.*

Másrészt Bonaparte e javaslatai és azoknak a nemzetgyűlés által való elfogadása nem azt bizonyítják-e, hogy az alkotmányos köztársaság mindkét hatalma egységes, amikor arról van szó, hogy meg kell zabolázni az anarchiát, vagyis mindazokat az osztályokat, melyek a burzsoá diktatúra ellen fellázadnak? Nem biztosította-e *Soulouque* nyomban goromba üzenete után[225] a törvényhozó gyűlést a rend iránti odaadásáról abban az üzenetben, amelyet közvetlenül ezután küldött *Carlier*-val, Fouchénak ezzel a szennyes és közönséges torzképével, ahogy maga Louis Bonaparte laposra silányozott torzképe volt Napóleonnak?

A *tanügyi törvény* az ifjú katolikusok és az öreg voltairiánusok szövetségét mutatja. Mi egyéb is lehetett volna az egyesült burzsoák uralma, mint a jezsuitabarát restauráció és szabadgondolkodót játszó júliusi monarchia koalícióra lépett önkényuralma? A fegyvereket, amelyeket az egyik burzsoá frakció a másik ellen szétosztott a nép között, amikor egymással a főuralomért tusakodtak, nem kellett-e a nép kezéből ismét kiragadni, amióta ez a burzsoázia egyesült diktatúrájával állott szemben? A párizsi butikost semmi sem háborította fel jobban, még a concordat à l'amiable-ok elvetése sem, mint a *jezsuitizmusnak* ez a kacér fitogtatása.

Közben tovább folytatódtak az összeütközések a rendpárt különböző frakciói között, valamint a nemzetgyűlés és Bonaparte között. Nem tetszett a nemzetgyűlésnek, hogy Bonaparte nyomban coup d'état-ja után, saját bonapartista kormányának megalkotása után, a monarchiának újonnan prefektussá kinevezett rokkantjait maga elé idézte és állásukat ahhoz a feltételhez kötötte, hogy alkotmányellenesen agitáljanak elnökké való újraválasztása mellett; nem tetszett, hogy *Carlier* egy legitimista klub betiltásával ünnepelte meg hivatalbalépését, hogy Bonaparte saját újságot alapított, „Le Napoléon"-t[226], amely elárulta a közönségnek az elnök titkos vágyait, ugyanakkor, amikor miniszтereinek a törvényhozó gyűlés színpadán ezeket meg kellett cáfolniok; nem tetszett a nemzetgyűlésnek, hogy különböző bizalmatlansági szavazatai ellenére az elnök makacsul megtartotta a kormányt; nem tetszett az a kísérlete sem, hogy az altisztek kegyét napi négy sou pótlékkal, a proletariátus kegyét pedig Eugène Sue „Mystères"-jéből való plágiummal, a becsület-kölcsönbankkal nyerje meg, végül nem tetszett az az arcátlanság, mellyel a még hátralevő júniusi felkelők Algériába deportálását javasoltatta a miniszterekkel, hogy a törvényhozó gyűlésre hárítsa a nagybani népszerűtlenséget, az elnök viszont önmagának fenntartja a kicsinybeni népszerűséget egyes kegyelmi tényekedésekkel. *Thiers* fenyegető kijelentéseket tett „coup d'état"-ról és „coup de tête"-ekről*,

* — „államcsinyekről" és „vakmerő csinyekről" — *Szerk.*

és a törvényhozó gyűlés azzal állt bosszút Bonaparte-on, hogy minden törvényjavaslatot, melyet Bonaparte a maga érdekében nyújtott be, elvetett, hogy minden javaslatot, melyet az közös érdekből nyújtott be, zajosan és bizalmatlanul megvizsgált, vajon nem arra törekszik-e, hogy a végrehajtó hatalom növelésével Bonaparte személyes hatalmának használjon. Egyszóval *a megvetés összeesküvésével állt bosszút.*

A legitimisták pártja viszont bosszúsággal látta, hogy majdnem minden posztot a tehetségesebb orléanisták kerítenek ismét hatalmukba, és növekszik a *centralizáció*, míg ők a maguk üdvét elvileg a *decentralizációban* keresték. És valóban. Az ellenforradalom *erőszakosan centralizált*, azaz előkészítette a forradalom gépezetét. A bankjegyek kényszerárfolyamával még Franciaország aranyát és ezüstjét is *centralizálta* a Párizsi Bankban és ily módon megteremtette a forradalom *kész hadipénztárát.*

Végül az orléanisták bosszúsággal látták, hogyan állítják szembe a legitimitás újra felmerülő elvét az ő fattyúelvükkel és hogyan mellőzik és sértegetik őket minden pillanatban mint nemesi férj polgári mésalliance-át.

Láttuk, hogyan álltak fokról fokra a proletariátus mellé a parasztok, kispolgárok, egyáltalában a középrétegek, miután a hivatalos köztársasággal szemben nyílt ellentétbe kergették, miután ez ellenfeleiként kezelte őket. *Lázadás a burzsoá diktatúrával szemben, a társadalom megváltoztatásának szükséglete, a demokratikus köztársasági intézményeknek mint a társadalom mozgató szerveinek fenntartása, a proletariátus mint döntő forradalmi erő köré való csoportosulás* — ezek a közös jellemvonásai annak a pártnak, melyet *a szociáldemokrácia pártjának, a vörös köztársaság pártjának neveztek.* Ez *az anarchia pártja*, ahogyan ellenfelei elkeresztelték, nem kevésbé volt különböző érdekek koalíciója, mint a *rendpárt.* A régi társadalmi rendetlenség legcsekélyebb reformjától egészen a régi társadalmi rend felforgatásáig, a polgári liberalizmustól a forradalmi terrorizmusig — ilyen távol állnak egymástól azok a végletek, amelyek az „anarchia" pártjának kiinduló- és végpontját alkotják.

A védővámok megszüntetése — szocializmus!, mert megtámadja a rendpárt *ipari* frakciójának monopóliumát. Az államháztartás rendezése — szocializmus!, mert megtámadja a rendpárt *pénzügyi* frakciójának monopóliumát. Külföldi hús és gabona beengedése — szocializmus!, mert megtámadja a rendpárt harmadik frakciójának, a *nagy földtulajdonnak* a monopóliumát. A free-trader* pártnak, azaz a leghaladottabb angol burzsoá pártnak követelései Franciaországban megannyi szocialista követelésnek látszanak. Voltairianizmus — szocializmus!, mert megtámadja a rendpárt negyedik frakcióját, a *katolikus* frakciót. Sajtószabadság, egyesülési jog, általános népoktatás — szocializmus, szocializmus! Megtámadják a rendpárt egyetemes monopóliumát.

* — szabadkereskedő — *Szerk.*

A forradalom menete az állapotokat oly gyorsan érlelte, hogy a reform legkülönbözőbb árnyalatú barátainak, a középosztályok legszerényebb igényeinek is a legszélsőbb felforgató párt zászlaja, a *vörös zászló* körül kellett csoportosulniok.

De bármilyen sokrétű volt is az anarchia pártja különböző nagy csoportjainak *szocializmusa* aszerint, hogy milyenek voltak osztályuk vagy osztályfrakciójuk gazdasági feltételei és azokból folyó egyetemes forradalmi szükségleteik, *egy* pontban egységes volt: azt hirdette magáról, hogy a *proletariátus felszabadításának eszköze* és hogy a proletariátus felszabadítása az ő *célja*. Egyesek részéről szándékos ámítás volt ez, önámítás mások részéről, akik a szükségleteik szerint átváltoztatott világot olyan világnak tüntetik fel, amely mindenki számára a legjobb, minden forradalmi igényt megvalósít és minden forradalmi összeütközést megszüntet.

Az „*anarchia pártjának*" meglehetősen egyformán hangzó *általános* szocialista szólamai mögött *a „National", a „Presse" és a „Siècle" szocializmusa* húzódik meg, amely a fináncarisztokrácia uralmát akarja többé vagy kevésbé következetesen megdönteni és az ipart és az érintkezést eddigi bilincseitől megszabadítani. Ez az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság szocializmusa, melyeknek rendpártbeli kormányzói megtagadják ezeket az érdekeket, amennyiben nem vágnak többé egybe magánmonopóliumaikkal. Ettől a *polgári szocializmustól*, mely természetesen, mint a szocializmus minden válfaja, a munkások és kispolgárok egy részét egyesíti, különválik a tulajdonképpeni, a *kispolgári szocializmus*, a par excellence* szocializmus. A tőke ezt az osztályt főleg mint *hitelező* üldözi — ez az osztály *hitelintézményeket* kíván; a tőke ezt az osztályt *a konkurrenciával* eltapossa — ezért államilag támogatott *szövetkezeteket* kíván; elnyomja őt a *koncentrációval* — ezért *progresszív adókat*, az örökösödés korlátozását, a nagy munkálatoknak az állam kezébe való átvételét és más olyan rendszabályokat kíván, melyek *a tőke növekedését erőszakosan feltartóztatják*. Minthogy szocializmusának békés megvalósításáról álmodozik — netalán egy néhány napos második februári forradalomtól eltekintve —, az eljövendő történelmi folyamat természetesen úgy tűnik neki, mint *rendszerek alkalmazása*, melyeket a társadalom gondolkodói eszelnek vagy eszeltek ki, akár együttesen, akár mint egyes feltalálók. Ily módon eklektikusaivá vagy híveivé válnak a meglevő szocialista *rendszereknek*, *a doktriner szocializmusnak*, mely csak addig volt a proletariátus elméleti kifejezője, amíg az még nem fejlődött tovább önálló szabad történelmi mozgalommá.

Míg tehát az *utópiát*, a *doktriner szocializmust*, amely az összmozgalmat alárendeli egyik mozzanatának, amely a közösségi, társadalmi termelés helyébe az egyes tudákosnak az agymunkáját helyezi és mindenekelőtt az osztályok for-

* — igazi; kiváltképpeni — *Szerk.*

radalmi harcát s annak szükségszerűségeit kis bűvészfogásokkal vagy nagy érzelgősségekkel képzeletben eltünteti, míg ezt a doktriner szocializmust, mely alapjában véve csak a mostani társadalmat eszményíti, árnyék nélküli képet fest róla és annak valóságával szemben a maga eszményét akarja érvényesíteni, míg ezt a szocializmust a proletariátus a kispolgárságnak engedi át, míg a különböző szocialista vezérek egymás közötti harca mindegyik úgynevezett rendszerről felfedi, hogy a társadalmi átalakulás egyik átmeneti pontjának a többivel szemben való túlzott igényű megrögzítése — addig a *proletariátus* mindinkább a *forradalmi szocializmus*, a *kommunizmus* körül csoportosul, melynek számára maga a burzsoázia a *Blanqui* nevet találta ki. Ez a szocializmus a *forradalom permanenssé nyilvánítása*, a proletariátus *osztálydiktatúrája* mint szükségszerű átmeneti pont az *osztálykülönbségek megszüntetéséhez egyáltalában*, mindazoknak a termelési viszonyoknak a megszüntetéséhez, amelyeken ezek nyugszanak, mindazoknak a társadalmi vonatkozásoknak a megszüntetéséhez, amelyek ezeknek a termelési viszonyoknak megfelelnek, mindazoknak az eszméknek a felforgatásához, melyek ezekből a társadalmi vonatkozásokból származnak.

E leírás terjedelme nem engedi meg, hogy ezt a kérdést bővebben tárgyaljuk.

Láttuk: ahogy a *rend* pártjában a *finárcarisztokrácia* került szükségszerűen az élre, az *„anarchia"* pártjában a *proletariátus*. Miközben a forradalmi szövetséggé egyesült különböző osztályok a proletariátus körül csoportosultak, miközben a département-ok mind bizonytalanabbá és maga a törvényhozó gyűlés mind mogorvábbá vált a francia Solouque követelődzésével szemben — közeledtek a régen húzott-halasztott pótválasztások a június 13-i proskribált hegypártiak helyének betöltésére.

A kormány, melyet ellenségei megvetettek, állítólagos barátai pedig sértegettek és naponta megaláztak, csak *egy* eszközt látott arra, hogy az undorító és tarthatatlan helyzetből kikerüljön — a *zendülést*. Egy párizsi zendülés lehetővé tette volna, hogy Párizsban és a département-okban kihirdessék az ostromállapotot és ily módon a választásokat irányítsák. Másrészt pedig a rend barátai olyan kormánnyal szemben, amely az anarchiát legyőzte, engedményekre kényszerültek volna, ha nem akartak maguk is anarchistáknak látszani.

A kormány munkához látott. 1850. február elején a népet a szabadságfák[227] kidöntésével provokálták — hasztalanul. Ha a szabadságfák a helyüket vesztették el, a kormány a fejét vesztette el és riadtan húzódott vissza saját provokációja elől. A nemzetgyűlés azonban Bonaparte-nak ezt az ügyetlen önállósulási kísérletét fagyos bizalmatlansággal fogadta. Nem járt több sikerrel az sem, hogy eltávolították a szalmavirág-koszorúkat a júliusi oszlopról[228]. Ez alkalmat adott a hadsereg egy részének arra, hogy forradalmi tüntetéseket rendezzen, a nemzetgyűlésnek pedig arra, hogy többé-kevésbé burkolt formában bizalmatlanságot szavazzon a kormány ellen. Hiába fenyegetődzött a kormánysajtó az

általános választójog eltörlésével, a kozákok inváziójával. Hiába szólította egyenesen fel d'Hautpoul a törvényhozó gyűlés színe előtt a baloldalt arra, hogy menjenek az utcára, és jelentette ki, hogy a kormány készen áll fogadásukra. D'Hautpoul nem kapott más választ, mint az elnök rendreutasítását, és a rendpárt csendes kárörömmel hagyta, hogy a baloldal egyik képviselője kigúnyolja Bonaparte bitorló vágyait.[229] Végül hiába jósoltak február 24-re forradalmat. A kormány elérte, hogy február 24-re a nép ügyet sem vetett.

A proletariátus nem hagyta, hogy *zendülésre* provokálják, mert arra készült, hogy *forradalmat* csináljon.

Nem törődve a kormány provokációival, melyek csak fokozták az általános ingerültséget a fennálló állapottal szemben, a választási bizottság, mely teljesen a munkások befolyása alatt állott, Párizsban három jelöltet állított: *de Flotte*-ot, *Vidal*t és *Carnot*-t. *De Flotte* a júniusi deportáltak egyike volt, aki Bonaparte egyik népszerűséghajhászó ötlete folytán amnesztiában részesült, barátja volt Blanquinak és részt vett az 1848. május 15-i támadásban. *Vidal*, akit „A gazdagság elosztásáról" című könyvéről mint kommunista írót ismertek, Louis Blanc egykori titkára volt a Luxembourg-bizottságban; *Carnot* a konvent Carnot-jának, a győzelem megszervezőjének fia volt, a „National" pártjának legkevésbé kompromittált tagja, az ideiglenes kormány és a végrehajtó bizottság oktatásügyi minisztere, aki a népoktatásról szóló demokratikus törvényjavaslatával élő tiltakozás volt a jezsuiták tanügyi törvénye ellen. Ez a három jelölt képviselte a három szövetkezett osztályt, élén a júniusi felkelő, a forradalmi proletariátus képviselője, mellette a doktrinér szocialista, a szocialista kispolgárság képviselője, végül a harmadik a republikánus burzsoá párt képviselője, amely pártnak demokratikus formulái a rendpárttal szemben szocialista értelmet nyertek és saját értelmüket rég elvesztették. *Általános koalíció* volt ez *a burzsoázia és a kormány ellen, mint februárban.* Ezúttal azonban *a forradalmi szövetség feje a proletariátus* volt.

Minden gáncsvetés ellenére a szocialista jelöltek győztek. Még a hadsereg is a júniusi felkelőre szavazott saját hadügyminiszterével, Lahitte-tal szemben. A rendpárt olyan volt, mint akit mennykőcsapás ért. A vidéki választások nem vigasztalták meg; a hegypártiakat juttatták többséghez.

Az 1850. március 10-i választás! *Ez 1848 júniusának visszavonása volt:* a júniusi felkelők lemészárlói és deportálói visszatértek a nemzetgyűlésbe, de megtörten, a deportáltak mögött lépkedve és az ő elveikkel az ajkukon. *Ez 1849. június 13-ának visszavonása volt:* a nemzetgyűlés által proskribált hegypárt visszatért a nemzetgyűlésbe, de már nem mint a forradalom parancsnoka, hanem mint előretolt harsonása. *Ez december 10-ének visszavonása volt:* minisztere, Lahitte személyében Napóleon bukott meg. Franciaország parlamenti története csak egy ehhez hasonló esetet ismer: d'Haussez-nak, X. Károly miniszterének bukását 1830-ban. Végül az 1850. március 10-i választás megsemmi-

sítése volt a május 13-i választásnak, mely a rendpártot juttatta többséghez A március 10-i választás tiltakozás volt a május 13-i többség ellen. Március 10. forradalom volt. A szavazócédulák mögött az utcakövek hevertek.

„A március 10-i szavazás a háború" — kiáltott fel Ségur d'Aguesseau, a rendpárt egyik legszélsőségesebb tagja.

1850. március 10-ével az alkotmányos köztársaság új szakaszba lép, *felbomlásának szakaszába*. A többség különböző frakciói ismét egyesülnek egymással és Bonaparte-tal, ők megint a rend megmentői, Bonaparte megint a *semleges emberük*. Ha emlékeznek arra, hogy ők royalisták, ez csak azért történik, mert nem bíznak a burzsoá köztársaság lehetőségében, ha Bonaparte emlékszik arra, hogy ő trónkövetelő, ez csak azért történik, mert nem bízik abban, hogy megmarad elnöknek.

De Flotte-nak, a júniusi felkelőnek megválasztására Bonaparte a rendpárti utasítását követve azzal válaszolt, hogy *Baroche*-t belügyminiszterré nevezte ki, azt a Baroche-t, aki Blanqui és Barbès, Ledru-Rollin és Guinard ügyésze volt. *Carnot* megválasztására a törvényhozó gyűlés a tanügyi törvény elfogadásával válaszolt. *Vidal* megválasztására a szocialista sajtó elnyomásával. A rendpárt önnön félelmét sajtójának kürtszavával igyekszik túlharsogni. „A kard szent!" — kiáltja egyik újságja; „a rend védelmezőinek meg kell kezdeniök a támadást a vörös párt ellen", mondja a másik; „a szocializmus és a társadalom között életre-halálra szóló párbaj folyik, szakadatlan, könyörtelen háború; ebben a kétségbeesett párbajban az egyiknek vagy a másiknak el kell pusztulnia; ha a társadalom nem semmisíti meg a szocializmust, a szocializmus semmisíti meg a társadalmat!" — kukorékolja a rend harmadik kakasa. Építsétek a rend barikádjait, a vallás barikádjait, a család barikádjait! Párizs 127 000 választójával végezni kell![230] Bertalan-éjszakát[231] a szocialistáknak! És a rendpárt egy pillanatig hisz is győzelmének bizonyosságában.

A legfanatikusabban a *„párizsi butikosok"* ellen robbannak ki újságjai. A párizsi butikosok a júniusi felkelőt választották meg képviselőnek! — ez azt jelenti, hogy nem lehetséges egy második 1848. június, azt jelenti, hogy nem lehetséges egy második 1849. június 13., ez azt jelenti, hogy a tőke erkölcsi befolyása meg van törve, ez azt jelenti, hogy a burzsoá nemzetgyűlés már csak a burzsoáziát képviseli, ez azt jelenti, hogy a nagy tulajdon elveszett, mivel hűbérese, a kis tulajdon, a tulajdon nélküliek táborában keresi menekvését.

A rendpárt természetesen visszatér elkerülhetetlen *közhelyéhez*. *„Több elnyomást!"* — kiáltja —, *„tízszeres elnyomást!"*, elnyomó ereje azonban tizedére csökkent, az ellenállás viszont megszázszorozódott. Nem kell-e magát az elnyomás főeszközét, a hadsereget elnyomni? És a rendpárt kimondja utolsó szavát: „A fojtogató törvényesség vasgyűrűjét szét kell törni. *Az alkotmányos köztársaság lehetetlenség*. Igazi fegyvereinkkel kell harcolnunk, 1848 februárja óta a forradalom ellen a *saját* fegyvereivel és a *saját* terepén harcoltunk, elfo-

gadtuk *saját* intézményeit, az alkotmány olyan erődítmény, amely csak az ostromlóknak, nem az ostromlottaknak nyújt védelmet! Azáltal, hogy a trójai faló hasában becsempésztük magunkat a szent Ilionba, nem úgy jártunk, mint elődeink, a *grec-ek**, nem az ellenséges várost hódítottuk meg, hanem magunkat tettük foglyokká."

Az alkotmány alapja azonban az *általános választójog. Az általános választójog megsemmisítése*, ez volt a rendpártnak, a burzsoá diktatúrának az utolsó szava.

Az általános választójog igazat adott nekik 1848. május 4-én, 1848. december 20-án, 1849. május 13-án és 1849. július 8-án. Az általános választójog nem adott igazat önmagának 1850. március 10-én. A burzsoá uralom mint az általános választójog következménye és eredménye, mint a szuverén népakarat nyilvánvaló aktusa, ez a burzsoá alkotmány értelme. De attól a pillanattól kezdve, amikor e választójognak, e szuverén akaratnak a tartalma már nem a burzsoá uralom, van még értelme az alkotmánynak? Nem kötelessége-e a burzsoáziának, hogy a választójogot úgy szabályozza, hogy az azt akarja, ami ésszerű, vagyis a burzsoázia uralmát? Az általános választójog, azáltal, hogy a meglevő államhatalmat minduntalan ismét megszünteti és önmagából újból megteremti, vajon nem szüntet meg minden stabilitást, nem tesz-e kérdésessé minden pillanatban minden fennálló hatalmat, nem semmisíti-e meg a tekintélyt, nem fenyeget-e azzal, hogy magát az anarchiát emeli tekintéllyé? 1850. március 10. után ki kételkedhet még ebben?

Azzal, hogy elveti az általános választójogot, mellyel magát eddig kendőzte, amelyből teljhatalmát merítette, a burzsoázia nyíltan beismeri: „*Diktatúránk eddig a nép akaratából állott fenn, most a nép akarata ellenére kell megszilárdítani.*" És következésképpen támaszát többé nem *Franciaországban* keresi, hanem Franciaországon kívül, idegenben, az *invázióban.*

Az invázióval a burzsoázia, ez a második Koblenz[232], amely magában Franciaországban ütötte fel székhelyét, az összes nemzeti szenvedélyeket életrekelti maga ellen. Az általános választójog elleni támadással az új forradalomra ad *általános ürügyet*, és a forradalomnak ilyen ürügyre szüksége van. Minden *különös* ürügy megbontaná a forradalmi szövetség frakcióit és felszínre hozná különbségeiket. Az *általános* ürügy megszédíti a félforradalmi osztályokat, lehetővé teszi, hogy önmagukat megtévesszék az eljövendő forradalom *meghatározott jellege*, saját cselekedeteik következményei felől. Minden forradalomnak szüksége van egy bankettkérdésre.[233] Az új forradalom bankettkérdése az általános választójog.

A koalícióra lépett burzsoá frakciók felett azonban már akkor elhangzott az

* — *Grec-ek* — szójáték: görögök, de hivatásos hamiskártyások is. — *Engels jegyzete az 1895-ös kiadáshoz.*

ítélet, amikor *egyesült* hatalmuk egyetlen lehetséges formájától, *osztályuralmuk* leghatalmasabb és legtökéletesebb formájától, az *alkotmányos köztársaságtól* visszamenekültek *a monarchiához*, ehhez az alsóbbrendű, tökéletlen, gyengébb formához. Ahhoz az aggastyánhoz hasonlítanak, aki azért, hogy ifjúi erejét visszanyerje, gyerekruháit szedte elő és megpróbálta belegyömöszölni fonnyadt tagjait. Köztársaságuknak csak *egy* érdeme volt — az, hogy a *forradalom melegágya lett.*

1850. március 10-ének ez a felirata:

Après moi le déluge, utánam az özönvíz!

IV

AZ ÁLTALÁNOS VÁLASZTÓJOG MEGSZÜNTETÉSE 1850-BEN

(Az előző három fejezet folytatása megtalálható a „Neue Rheinische Zeitung" utolsó, 5–6. kettős számának „Szemlé"-jében*. Ez először az 1847-ben Angliában kitört nagy kereskedelmi válságot írja le és ennek az európai kontinensre való visszahatásaiból magyarázza meg az ottani politikai bonyodalmak kiéleződését az 1848. februári és márciusi forradalmakká, majd kifejti, miként bénította meg a forradalmi fellendülést és miként tette lehetővé a reakció egyidejű győzelmeit a kereskedelemnek és az iparnak 1848 folyamán ismét beállt és 1849-ben még magasabb fokra hágott virágzása. Sajátosan Franciaországról ezután ez olvasható:)**

Ugyanezek a tünetek mutatkoztak *Franciaországban* 1849 és különösen 1850 eleje óta. A párizsi iparok teljesen el vannak látva munkával és a roueni és a mülhauseni pamutgyárak is meglehetősen jól mennek, noha itt a magas nyersanyagárak, miként Angliában, gátlólag hatottak. A franciaországi virágzás kifejlődését ezenkívül különösen elősegítette a széleskörű spanyolországi vámreform és a különböző luxuscikkek vámjának leszállítása Mexikóban; a francia áruk kivitele mindkét piac irányában jelentősen növekedett. A tőkék gyarapodása Franciaországban egész sor spekulációhoz vezetett, amelyekhez a kaliforniai aranybányák nagyarányú kiaknázása szolgált ürügyül. Egy sereg társaság bukkant fel, amelyeknek alacsony összegű részvényei és szocialista színezetű prospektusai egyenesen a kispolgárok és munkások bugyellárisára pályáztak, amelyek azonban mindnyájan arra a puszta csalásra lyukadtak ki, amely csakis a franciák és a kínaiak sajátossága. Az egyik ilyen társaságot még maga a kormány pártfogolja. A behozatali vámok Franciaországban az év

* *Lásd Marx és Engels Művei. 7. köt. 425—428. és 433—442. old. — Szerk.*

** *Ezt a bevezető bekezdést Engels írta az 1895-ös kiadáshoz. — Szerk.*

első kilenc hónapjában 1848-ban 63 millió frankra rúgtak, 1849-ben 95 millió frankra, 1850-ben pedig 93 millió frankra. Egyébként 1850 szeptemberében megint emelkedtek több mint egy millióval 1849 megfelelő hónapjához képest. A kivitel szintén emelkedett 1849-ben és még inkább 1850-ben.

A helyreállított virágzás legdöntőbb bizonyítéka a Bank készpénzfizetéseinek az 1850. augusztus 6-i törvény által való felújítása. 1848. március 15-én a Bankot felhatalmazták készpénzfizetéseinek beszüntetésére. Bankjegyforgalma akkor, a vidéki bankokat is beleértve, 373 millió frankra rúgott (14 920 000 font sterling). 1849. november 2-án ez a forgalom 482 millió frankra, azaz 19 280 000 font sterlingre rúgott; a szaporulat 4 360 000 font sterling; és 1850. szeptember 2-án 496 millió frankra, azaz 19 840 000 font sterlingre; a szaporulat mintegy 5 millió font sterling. És emellett nem következett be a bankjegyek elértéktelenedése; ellenkezőleg, a bankjegyek megnövekedett forgalmát az aranynak és ezüstnek a Bank pincéiben való állandóan növekedő felhalmozása kísérte, úgyhogy 1850 nyarán a készpénzkészlet körülbelül 14 millió font sterling, Franciaországban hallatlan összeg volt. Hogy a Bank ily módon abba a helyzetbe került, hogy bankjegyforgalmát és ezáltal aktív tőkéjét 123 millió frankkal, azaz 5 millió font sterlinggel felemelje, az döntően bizonyítja, mennyire helyes volt egy korábbi füzetben az a megállapításunk, hogy a forradalom a finánccarisztokráciát nemcsak nem döntötte meg, hanem még meg is erősítette. Még szembetűnőbben mutatja ezt az eredményt az utóbbi évek francia banktörvényhozásáról szóló következő áttekintés. 1847. június 10-én a Bankot felhatalmazták, hogy 200 frankos bankjegyeket adjon ki; a legalacsonyabb bankjegy addig 500 frankos volt. Egy 1848. március 15-én kiadott rendelet a Francia Bank jegyeit törvényes pénznek nyilvánította és a Bankot felmentette az alól a kötelezettség alól, hogy ezeket készpénzre beváltsa. Bankjegykibocsátását 350 millió frankra korlátozták. Egyidejűleg felhatalmazták a Bankot arra, hogy 100 frankos bankjegyeket adjon ki. Egy április 27-i rendelet a département-bankoknak a Francia Bankkal való egybeolvasztását rendelte el; egy másik, 1848. május 2-i rendelet a bankjegykibocsátást felemelte 452 millió frankra. Az 1849. december 22-i rendelet a bankjegykibocsátás maximumát 525 millióra emelte. Végül az 1850. augusztus 6-i törvény felújította a bankjegyeknek pénzre való beválthatóságát. Ezek a tények, a forgalom állandó fokozódása, az egész francia hitelnek a Bank kezében való koncentrálása és az egész francia aranynak és ezüstnek a Bank pincéiben való felhalmozódása, Proudhon urat arra a következtetésre juttatták, hogy a Banknak most le kell vetnie régi kígyóbőrét és proudhoni népbankká[234] kell átalakulnia. Még arra sem volt szükség, hogy Proudhon az 1797 és 1819 közti angol bankkorlátozás történetét[235] ismerje, csak egy pillantást kellett volna vetnie a csatornán túlra, és megláthatta volna, hogy ez a polgári társadalom történetében az ő számára hallatlan tény nem volt semmi egyéb, mint nagyon is normális

polgári esemény, amely Franciaországban csak most következett be először. Látható, hogy azok az állítólag forradalmi teoretikusok, akik Párizsban az ideiglenes kormány után a legfőbb hangadók voltak, a meghozott rendszabályok természetét és eredményeit illetően ugyanolyan tudatlanok voltak, mint maguk az ideiglenes kormánybeli urak.

Az ipari és kereskedelmi virágzás ellenére, amelyet Franciaország pillanatnyilag élvez, a népesség zöme, a 25 millió paraszt, nagy pangásban sínylődik. Az utóbbi évek jó termései a gabonaárakat Franciaországban még sokkal lejjebb szorították, mint Angliában, és az eladósodott, uzsorától kiszipolyozott és adók alatt görnyedő parasztok helyzete így semmiképp sem lehet fényes. Az utóbbi három év története azonban eléggé bebizonyította, hogy a népességnek ez az osztálya forradalmi kezdeményezésre egyáltalán nem képes.

Miként a válság periódusa később következik be a kontinensen, mint Angliában, ugyanúgy a virágzásé is. Az elsődleges folyamat mindig Angliában megy végbe; Anglia a polgári világegyetem demiurgosza. Annak a ciklusnak különböző fázisai, melyen a polgári társadalom újra meg újra átmegy, a kontinensen másodlagos és harmadlagos formában következnek be. Először is a kontinens aránytalanul többet vitt ki Angliába, mint bármely más országba. Ez az Angliába irányuló kivitel azonban ismét Anglia helyzetétől függ, különösen a tengerentúli piachoz való viszonyától. Továbbá Anglia a tengerentúli országokba aránytalanul többet visz ki, mint az egész kontinens együtt, úgyhogy a tengerentúli országokba irányuló kontinentális kivitel mennyisége mindig Anglia mindenkori tengerentúli kivitelétől függ. Ezért ha a válságok először a kontinensen hoznak is létre forradalmakat, azok alapja mégis mindig Angliában van. Erőszakos kitöréseknek természetesen előbb kell sorra kerülniök a polgári test végtagjaiban, mint szívében, mivel a kiegyenlítődés lehetősége itt nagyobb, mint amott. Másrészt a kontinentális forradalmak Angliára való visszahatásának foka egyszersmind a hőmérő foka, amely megmutatja, hogy ezek a forradalmak mennyiben teszik valóban kérdésessé a polgári életviszonyokat, vagy mennyiben érintik csupán politikai alakzataikat.

Ilyen általános virágzás idején, amikor a polgári társadalom termelőerői oly buján fejlődnek, amennyire ez polgári viszonyok között egyáltalán lehetséges, valódi forradalomról szó sem lehet. Ilyen forradalom csak azokban a periódusokban lehetséges, amikor ez a *két tényező:* a *modern* termelőerők és a *polgári termelési formák* egymással *ellentmondásba* kerülnek. Azok a különböző civakodások, melyeket a kontinentális rendpárt egyes frakcióinak képviselői most egymással folytatnak és amelyekkel egymást kölcsönösen lejáratják, nemhogy új forradalmakra adnának alkalmat, ellenkezőleg, csak azért lehetségesek, mert a viszonyok alapja pillanatnyilag annyira biztos, és — amit a reakció nem tud — annyira *polgári*. A polgári fejlődés feltartóztatására irányuló minden reakciós kísérlet ugyanúgy vissza fog róla pattanni, mint a demokraták

minden erkölcsi felháborodása és minden lelkes szózata. *Új forradalom csak új válság nyomában lehetséges. De éppen olyan bizonyos is, mint ez.*

Térjünk most át *Franciaországra.*

A győzelmet, amelyet a nép a kispolgárokkal szövetségben a március 10-i választásokon kivívott, maga a nép tette semmissé azáltal, hogy az április 28-i új választást provokálta. Vidalt Párizson kívül Alsó-Rajnában is megválasztották A párizsi bizottság, melyben a hegypártnak és a kispolgárságnak erős képviselete volt, rávette Vidalt arra, hogy az alsó-rajnai mandátumot fogadja el A március 10-i győzelem megszűnt döntő győzelem lenni; a döntés dátumát újból kitolták, a nép feszítőereje ellankadt, forradalmi győzelmek helyett törvényes győzelmekhez szoktatták. Március 10-ének forradalmi értelmét, a júniusi felkelés rehabilitálását végül teljesen megsemmisítette Eugène Sue-nek. az érzelgős kispolgári szociálfantasztának jelölése, amelyet a proletariátus legfeljebb tréfaképpen, a grizettek kedvéért fogadhatott el. Ezzel a jóérzületű jelöléssel szemben a rendpárt, melyet felháborított az ellenfelek ingadozó politikája, olyan jelöltet állított, aki a júniusi *győzelmet* volt hivatva képviselni Ez a nevetséges jelölt Leclerc volt, a spártai családatya, akiről azonban a hősi fegyverzetet a sajtó darabonként leszaggatta, és aki a választáson fényes vereséget is szenvedett. Az április 28-i új választási győzelem a hegypártot és a kispolgárságot elbizakodottá tette. Gondolatban már azon örvendett, hogy merőben törvényes úton és anélkül, hogy új forradalommal a proletariátust ismét előtérbe tolná, elérheti vágyainak célját; biztosan számított arra, hogy az 1852-es új választásokon az általános választójog révén Ledru-Rollin urat az elnöki székbe ülteti és hegypárti többséget hoz be a nemzetgyűlésbe. A rendpárt, mely az új választás, Sue jelölése, valamint a hegypárt és a kispolgárság hangulata alapján teljesen bizonyos volt abban, hogy ezek el vannak tökélve arra, hogy minden körülmények között nyugton maradnak, a két választási győzelemre azzal a *választási törvénnyel* válaszolt, mely az általános választójogot megszüntette.

A kormány nagyon is óvakodott attól, hogy ezt a törvényjavaslatot saját felelősségére készítse el. Látszólagos engedményt tett a többségnek azáltal. hogy a törvényjavaslat kidolgozását átengedte a többség főméltóságainak, a tizenhét várgrófnak.[238] Nem a kormány javasolta tehát a nemzetgyűlésnek, hanem a nemzetgyűlés többsége javasolta saját magának az általános választójog megszüntetését.

Május 8-án terjesztették a tervezetet a kamara elé. Az egész szociáldemokrata sajtó egy emberként kelt fel, hogy a népnek méltóságteljes magatartást, calme majestueux-t*, passzivitást és képviselői iránti bizalmat prédikáljon. Ezeknek az újságoknak minden cikke annak beismerése volt, hogy egy forradalom

* — fenséges nyugalmat — *Szerk*

mindenekelőtt az úgynevezett forradalmi sajtót semmisítené meg, hogy tehát most önfenntartásáról van szó. Az állítólag forradalmi sajtó kifecsegte egész titkát. Saját halálos ítéletét írta alá.

Május 21-én a hegypárt vitára bocsátotta az előzetes kérdést és indítványozta, hogy vessék el az egész tervezetet, mert megsérti az alkotmányt. A rendpárt azt válaszolta, hogy szükség esetén megsértik az alkotmányt is, most azonban erre nincs szükség, mert az alkotmány minden értelmezésre alkalmas és mert csakis a többség illetékes arra, hogy a helyes értelmezés felől döntsön. Thiers és Montalembert féktelenül vad támadásaival a hegypárt illedelmes és művelt humanizmust szegezett szembe. A hegypárt a jogtalajra hivatkozott; a rendpárt arra a talajra utasította, amelyen a jog terem, a polgári tulajdonra. A hegypárt nyöszörgött: hát valóban erőnek erejével forradalmakat akarnak előidézni? A rendpárt azt felelte: állunk elébe.

Május 22-én az előzetes kérdést 462 szóval 227 ellenében elintézték. Ugyanazok a férfiak, akik oly ünnepélyes alapossággal bizonygatták, hogy a nemzetgyűlés és minden egyes képviselő lemond, ha lemond a népről, megbízójáról, állhatatosan a helyükön maradtak és egyszerre csak arra törekedtek, hogy maguk helyett a vidéket bírják rá a cselekvésre, mégpedig petíciók útján, és megindulás nélkül ültek ott még akkor is, amikor május 31-én a törvény fényesen keresztülment. Egy tiltakozással próbálták magukat megbosszulni, amelyben jegyzőkönyvbe vétették, hogy ők ártatlanok az alkotmányon elkövetett erőszakban, olyan tiltakozással, melyet még csak nem is nyíltan jelentettek be, hanem úgy csempésztek be hátulról az elnök zsebébe.

A 150 000 főnyi hadsereg Párizsban, a döntés hosszú elodázása, a sajtó csitító hangja, a hegypárt és az újonnan választott képviselők kishitűsége, a kispolgárok fenséges nyugalma, mindenekelőtt pedig a kereskedelem és az ipar virágzása minden forradalmi kísérletet a proletariátus részéről megakadályozott.

Az általános választójog betöltötte hivatását. A nép többsége kijárta azt a nevelőiskolát, amire az általános választójog forradalmi korszakban egyedül szolgálhat. El kellett törölni forradalom vagy a reakció útján.

Még több energiát fejtett ki a hegypárt egy nem sokkal később adódott alkalommal. D'Hautpoul hadügyminiszter a szónoki emelvényről a februári forradalmat végzetes szerencsétlenségnek nevezte. A hegypárt szónokainak, akik, mint mindig, most is zajos erkölcsi felháborodással tűntek ki, Dupin elnök nem adta meg a szót. Girardin azt javasolta a hegypártnak, hogy nyomban vonuljanak ki tömegestől. Az eredmény ez lett: a hegypárt ülve maradt, Girardint pedig, mint méltatlant, kitaszították a párt kebeléből.

A választási törvény még kiegészítésre szorult — új *sajtótörvényre.* Ez nem is váratott magára sokáig. A kormány javaslata, melyet a rendpárt módosításai többszörösen megszigorítottak, felemelte az óvadékot, a tárcaroyat regényeire

külön bélyegilletéket szabott ki (ez válasz volt Eugène Sue megválasztására), bizonyos ívszámig minden hetenként vagy havonta megjelenő kiadványt megadóztatott, és végül elrendelte, hogy minden újságcikket el kell látni a szerző aláírásával. Az óvadékra vonatkozó rendelkezések megölték az úgynevezett forradalmi sajtót; pusztulását a nép elégtételnek tekintette az általános választójog eltörléséért. Mindazonáltal az új törvény a sajtónak nemcsak eme része ellen irányult és nemcsak erre volt kihatással. Mindaddig, amíg a napi sajtó névtelen volt, úgy jelent meg, mint a megszámlálhatatlan és névtelen közvélemény orgánuma: a sajtó a harmadik hatalom volt az államban. Azzal, hogy minden cikket alá kellett írni, az újság nem lett egyéb, mint többé vagy kevésbé ismert egyének írói közlendőinek gyűjteménye. Minden cikk hirdetéssé süllyedt. Eddig az újságok a közvélemény papírpénzeként voltak forgalomban; most többé vagy kevésbé rossz sajátváltókká olvadtak, amelyeknek jósága és forgalma nemcsak a kibocsátó, hanem a forgató hitelétől is függött. A rossz sajtó elleni legmesszebbmenő rendszabályokra ugyanúgy a rendpárt sajtója provokált, mint az általános választójog megszüntetésére. A rendpártnak és méginkább egyes vidéki képviselőinek azonban még a jó sajtó is kellemetlenné vált nyugtalanító névtelenségével. A rendpárt azt kívánta, hogy csak a megfizetett író álljon vele szemben, nevével, lakóhelyével és aláírásával. Hiába siránkozott a jó sajtó a hálátlanság miatt, mellyel szolgálatait jutalmazzák. A törvény keresztülment, s a név megjelölésének elrendelése mindenekelőtt őt érintette. A republikánus újságírók neve meglehetősen ismert volt; de a „Journal des Débats", az „Assemblée Nationale"[237], a „Constitutionnel"[238] stb. stb. tisztes cégei siralmas képet nyújtottak fennen hangoztatott állambölcsességükkel, amikor a titokzatos társaság egyszerre csak szétesett megvásárolható, nagy gyakorlattal rendelkező penny a liner-ekre*, akik készpénzért minden lehetséges ügyet megvédtek, mint Granier de Cassagnac, vagy elhasznált mosogatórongyokra, akik magukat államférfiaknak nevezték, mint Capefigue, vagy kacérkodó salabakterekre, mint Lemoinne úr, a „Débats" munkatársa.

A sajtótörvény vitájánál a hegypárt az erkölcsi züllésnek már olyan fokára süllyedt, hogy arra kellett szorítkoznia, hogy egy régi Lajos Fülöp-féle hírességnek, Victor Hugo úrnak ragyogó szóáradatát megtapsolja.

A választási törvénnyel és a sajtótörvénnyel a forradalmi és demokrata párt lelép a hivatalos színpadról. Hazautazásuk előtt, rövid idővel az ülésszak berekesztése után, a hegypárt két frakciója, a szocialista demokraták és a demokrata szocialisták, két kiáltványt bocsátott ki, két testimonium paupertatis-t**, amelyben bebizonyították, hogy ha a hatalom és a siker soha nem is volt az ő

* — bértollnokokra, firkászokra — *Szerk.*
** — szegénységi bizonyítványt — *Szerk.*

oldalukon, ők mégis mindig az örök jog és valamennyi többi örök igazság oldalán állottak.

Vegyük most a rendpártot szemügyre. A „Neue Rheinische Zeitung" 3 füzetében, a 16. oldalon* ezt írtuk: „Az egyesült orléanisták és legitimisták restaurációs vágyaival szemben Bonaparte a maga tényleges hatalmának jogcímét képviseli, a köztársaságot; Bonaparte restaurációs vágyaival szemben a rendpárt közös uralmuk jogcímét képviseli, a köztársaságot; az orléanistákkal szemben a legitimisták, a legitimistákkal szemben az orléanisták a status quo-t képviselik, a köztársaságot. A rendpárt mindezen frakciói, amelyek közül mindegyik in petto tartotta saját királyát és saját restaurációját, vetélytársaik bitorlási és felülkerekedési vágyaival szemben kölcsönösen a burzsoázia közös uralmát juttatták érvényre, azt a formát, amelyben a külön igények semlegesítve és fenntartva maradnak — *a köztársaságot*... És Thiers nem sejtette, milyen igazat mondott, amikor azt mondta: »Mi royalisták, mi vagyunk az alkotmányos köztársaság igazi támaszai.«"

A républicains malgré eux-nek** ez a komédiája, az ellenszenv a status quoval szemben és annak állandó megszilárdítása; Bonaparte és a nemzetgyűlés szakadatlan súrlódásai; a folyton megújuló fenyegetés, hogy a rendpárt szétválik egyes alkotórészeire, és ugyanakkor frakcióinak folyton megismétlődő szövetkezése; mindegyik frakciónak az a kísérlete, hogy a közös ellenségen aratott mindegyik győzelmet az ideiglenes szövetségesek vereségévé változtassa; a kölcsönös féltékenykedés, áskálódás, kimerítés, a fáradhatatlan kardcsörtetés, amely minden alkalommal egy újabb baiser Lamourette-tel[239] végződik — a tévedéseknek ez az egész csömörletes komédiája sohasem fejlődött ki klasszikusabban, mint az utóbbi hat hónap alatt.

A rendpárt a választási törvényt egyúttal Bonaparte feletti győzelemnek tekintette. Vajon nem mondott-e le a kormány, amikor saját javaslatának megszerkesztését és felelősségét a tizenhetes bizottságnak engedte át? És Bonaparte fő ereje a nemzetgyűléssel szemben nem azon alapult-e, hogy őt a hatmillió választotta meg? — Bonaparte viszont a választási törvényt úgy kezelte, mint a nemzetgyűlésnek tett engedményt, amellyel megvásárolta a törvényhozó hatalomnak a végrehajtó hatalommal való összhangját. Jutalmul a közönséges kalandor azt akarta, hogy civillistáját emeljék fel hárommillióval. Szabad volt-e a nemzetgyűlésnek összeütközésbe kerülnie a végrehajtó hatalommal olyan pillanatban, amikor a franciák nagy többségét kiközösítette? A nemzetgyűlés dühösen felpattant, úgy látszott, hogy végsőkig akarja vinni a dolgot, bizottsága elvetette a javaslatot, a bonapartista sajtó fenyegetődzött és a kitagadott, választójogától megfosztott népre utalt, egy sereg zajos egyezkedési

* *Lásd ebben a kötetben, 316. old. — Szerk.*

** — botcsinálta republikánusoknak — *Szerk.*

kísérletre került sor és a nemzetgyűlés végül is érdemben engedett, de ugyanakkor bosszút állt elvben. A civillistának évi hárommillióval való elvi felemelése helyett 2 160 000 frank segélyt szavazott meg Bonaparte-nak. Sőt mi több, ezt az engedményt is csak akkor tette, amikor Changarnier, a rendpárt tábornoka és Bonaparte fogadatlan pártfogója, ezt támogatta. A kétmilliót tehát tulajdonképpen nem Bonaparte-nak, hanem Changarnier-nak szavazta meg.

Ezt a de mauvaise grâce* odadobott ajándékot Bonaparte teljesen az adományozó szellemében fogadta. A bonapartista sajtó újból szitkozódott a nemzetgyűlés ellen. Mikor azután a sajtótörvény vitájánál a név megjelölésére vonatkozó módosítást megtették, amely megint sajátlag a másodrendű lapok, Bonaparte magánérdekeinek képviselői ellen irányult, a vezető bonapartista lap, a „Pouvoir"[240] nyílt és heves támadást intézett a nemzetgyűlés ellen. A miniszteréknek meg kellett tagadniok a lapot a nemzetgyűlés előtt; a „Pouvoir" felelős kiadóját a nemzetgyűlés színe elé idézték és a legmagasabb pénzbüntetésre, 5000 frankra ítélték. Másnap a „Pouvoir" még sokkal szemtelenebb cikket közölt a nemzetgyűlés ellen, és a kormány bosszújaképp az ügyészség rögtön eljárást indított több legitimista újság ellen az alkotmány megsértése miatt.

Végül a kamara elnapolásának kérdéséhez érkeztek. Bonaparte kívánta az elnapolást, hogy a nemzetgyűléstől nem zavartatva operálhasson. A rendpárt kívánta, egyrészt hogy frakciói véghezvihessék cselszövéseiket, másrészt hogy az egyes képviselők magánérdekeik után járhassanak. Az elnapolásra mindkettőjüknek szüksége volt, hogy a reakció győzelmeit a vidéken megszilárdítsák és továbbfejlesszék. A gyűlés ezért elnapolta magát augusztus 11-től november 11-ig. Minthogy azonban Bonaparte semmiképpen sem titkolta, hogy neki csak az a fontos, hogy a nemzetgyűlés terhes felügyeletétől megszabaduljon, a nemzetgyűlés még a bizalmi szavazatra is rányomta az elnök iránti bizalmatlanság bélyegét. Az állandó bizottságból, melynek huszonnyolc tagja a köztársaság erénycsőszeként a szünet alatt helyén maradt, az összes bonapartistákat kihagyták. Sőt helyettük a „Siècle" és a „National" egyes republikánusait választották be, hogy a többségnek az alkotmányos köztársasághoz való ragaszkodását az elnök előtt kifejezésre juttassák.

Kevéssel a kamara elnapolása előtt és különösen közvetlenül az elnapolás után úgy látszott, hogy a rendpárt két nagy frakciója, az orléanisták és a legitimisták ki akarnak békülni, éspedig a két királyi ház összeolvasztása útján, melynek zászlai alatt harcoltak. A lapok tele voltak békülési javaslatokkal, melyeket, írták, St. Leonardsban Lajos Fülöp betegágyánál vitattak meg, amikor Lajos Fülöp halála hirtelen leegyszerűsítette a helyzetet. Lajos Fülöp volt a bitorló, V. Henrik a megrabolt, Párizs grófja viszont, minthogy V. Henrik-

* — kelletlenül — *Szerk.*

nek nem volt gyermeke, trónjának jogos örököse volt. A két dinasztikus érdek egybeolvasztása ellen nem lehetett semmi kifogás. A burzsoázia két frakciója azonban éppen most fedezte fel, hogy nem egy meghatározott királyi ház iránti rajongás választotta el őket, hanem ellenkezőleg, különvált osztályérdekeik tartották egymástól távol a két dinasztiát. A legitimisták, akik ugyanúgy zarándokoltak Wiesbadenba, V. Henrik udvarába, mint konkurrenseik St. Leonardsba, itt értesültek Lajos Fülöp haláláról. Azonnal megalakítottak egy in partibus infidelium[241] kormányt, mely főleg a köztársaság erénycsőszei ama bizottságának tagjaiból állott, és amely a párt kebelén belül felmerült egyik viszály alkalmával az Isten kegyelméből való jog legleplezetlenebb proklamálásával rukkolt ki. Az orléanisták ujjongtak a kompromittáló botrány miatt, melyet ez a kiáltvány[242] a sajtóban kiváltott, és egy pillanatig sem titkolták a legitimisták iránti nyílt ellenségeskedésüket.

A nemzetgyűlés elnapolásának idején ültek össze a département-ok képviseletei. Többségük az alkotmány többé vagy kevésbé fenntartásos revíziója mellett nyilatkozott, azaz egy közelebbről meg nem határozott monarchista restauráció mellett, egy „*megoldás*" mellett, és ugyanakkor beismerte, hogy túl illetéktelen és túl gyáva ahhoz, hogy ezt a megoldást megtalálja. A bonapartista frakció ezt a revíziós kívánságot azonnal Bonaparte elnökségének meghosszabbítása értelmében magyarázta.

Az alkotmányos megoldás: Bonaparte leköszönése 1852 májusában, egyidejűleg új elnök választása az ország összes választóinak részvételével, az alkotmány revíziója revíziós kamara útján az új elnökség első hónapjaiban, ez az uralkodó osztály számára teljesen megengedhetetlen volt. Az új elnökválasztás napja az összes ellenséges pártok, a legitimisták, az orléanisták, a burzsoá-republikánusok, a forradalmárok találkozójának napja lenne. Erőszakos döntésre kerülne szükségképpen a sor a különböző frakciók között. Még ha a rendpártnak sikerülne is a dinasztikus családokon kívül álló semleges férfi jelöltségében megegyezni, ezzel ismét szembelépne Bonaparte. A rendpárt a nép elleni harcában kénytelen állandóan növelni a végrehajtó hatalom erejét. A végrehajtó hatalom erejének minden növelése hordozójának, Bonapartenak az erejét növeli. Ennélfogva amilyen mértékben a rendpárt a közös hatalmat erősíti, olyan mértékben erősíti Bonaparte dinasztikus igényeinek harci eszközeit is, erősíti Bonaparte-nak azt az esélyét, hogy a döntés napján az alkotmányos megoldást erőszakosan meghiúsítsa. Bonaparte akkor a rendpárttal szemben éppoly kevéssé fog az alkotmány egyik alappillérébe beleütközni, ahogyan a rendpárt sem ütközött a néppel szemben a másikba a választási törvénynél. Sőt a nemzetgyűléssel szemben valószínűleg az általános választójoghoz fellebbezne. Egyszóval az alkotmányos megoldás az egész politikai status quo-t kérdésessé teszi, a status quo veszélyeztetése mögött pedig a polgár a káoszt, az anarchiát, a polgárháborút látja. Bevásárlásait és

eladásait, váltóit, házasságait, közjegyző előtt kötött megállapodásait, jelzálogait, földjáradékait, házbéreit, profitjait, valamennyi szerződését és jövedelmi forrását látja kérdésessé téve 1852 májusának második vasárnapján, és ennek a kockázatnak nem teheti ki magát. A politikai status quo veszélyeztetése mögött az egész polgári társadalom összeomlásának veszélye rejlik. A burzsoázia szellemében való egyetlen lehetséges megoldás a megoldás elodázása. Az alkotmányos köztársaságot csak az alkotmány megsértésével mentheti meg, az elnök hatalmának meghosszabbításával. Ez volt a rendpárti sajtó utolsó szava is a „megoldásokról" folytatott hosszadalmas és mélyenjáró viták után, melyekbe a département-tanácsok ülésszaka után bocsátkozott. A nagyhatalmú rendpárt így szégyenszemre arra kényszerült, hogy az ál-Bonaparte nevetséges, közönséges és számára gyűlöletes személyét komolyan vegye.

Ez a mocskos alak szintén tévedésben élt azon okokat illetően, melyek őt mindinkább a nélkülözhetetlen ember jellegével ruházták fel. Míg pártjában volt elég tisztánlátás, hogy Bonaparte növekvő jelentőségét a viszonyoknak tulajdonítsa, addig ő maga azt hitte, hogy jelentőségét egyedül neve varázserejének köszönheti, valamint annak, hogy szakadatlanul Napóleont karikírozza. Napról napra vállalkozóbb lett. A St. Leonards és Wiesbaden felé tartó zarándoklásokkal szembeállította a maga franciaországi körutazásait. A bonapartisták annyira nem bíztak személyiségének varázslatos hatásában, hogy mindenhová velc küldték fizetett tapsolóknak a December 10-i Társaságnak[243], a párizsi lumpenproletariátus e szervezetének tömegével vonatokra és postakocsikra pakolt embereit. Olyan beszédeket mondattak el bábjukkal, amelyek a különböző városokban az elnöki politika jelszavául hol a republikánus rezignációt, hol a kitartó szívósságot hirdették, aszerint, hogy milyen volt a fogadtatás. Minden mesterkedés ellenére ezek az utazások semmiképpen sem voltak diadalmenetek.

Miután Bonaparte úgy gondolta, hogy a népet már fellelkesítette, hozzáfogott a hadsereg megnyeréséhez. Satory mezején, Versailles mellett nagy szemléket tartott, amelyeken a katonákat fokhagymás kolbásszal, pezsgővel és szivarral iparkodott megvásárolni. Ha a valódi Napóleon hódító hadjáratainak fáradalmai közepette fel tudta lelkesíteni kimerült katonáit pillanatnyi patriarchális bizalmaskodással — az ál-Napóleon azt hitte, hogy a csapatok hálából majd ezt kiáltják: „Vive Napoléon; vive le saucisson!*, vagyis: Éljen a paprikás kolbász, éljen a paprikajancsi!

Ezek a szemlék kirobbantották a régóta lappangó ellentétet egyrészt Bonaparte és hadügyminisztere, d'Hautpoul, másrészt Changarnier között. Changarnier-ban találta meg a rendpárt a maga valóban semleges emberét, akinél

* — Éljen Napóleon; éljen a kolbász! — *Szerk.*

saját dinasztikus igényekről szó sem lehetett. Őt szánta Bonaparte utódjául. Changarnier azonkívül 1849. január 29-i és június 13-i fellépésével a rendpárt nagy hadvezérévé lett, a modern Nagy Sándorrá, akinek brutális közbelépése — így tűnt a félénk polgár szemében — elvágta a forradalom gordiuszi csomóját. Bár alapjában éppoly nevetséges volt, mint Bonaparte, ily módon felettébb olcsó szerrel hatalommá lett, és a nemzetgyűlés szembeállította az elnökkel, hogy azt ellenőrizze. Ő maga hivalkodott pl. a dotáció kérdésében azzal a pártfogással, melyben Bonaparte-ot részesítette, és egyre fensőségesebben lépett fel vele és a miniszterekkel szemben. Amikor a választási törvény alkalmával felkelésre számítottak, tisztjeinek megtiltotta, hogy a hadügyminisztertől vagy az elnöktől bármilyen parancsot is elfogadjanak. A sajtó is hozzájárult Changarnier alakjának felnagyításához. Minthogy a rendpárt nagy személyiségeknek teljesen híján volt, természetesen arra szorult, hogy az egész osztályából hiányzó erőt egyetlen egyénnek tulajdonítsa és ezt az egyént ily módon roppant nagyra duzzassza fel. Így jött létre a Changarnier-ről, a *„társadalom védőbástyájáról"* szóló mítosz. Az a fennhéjázó szemfényvesztés, az a titokzatos fontoskodás, amellyel Changarnier leereszkedett odáig, hogy a világot vállaira vegye, a legnevetségesebb ellentétben áll a satoryi szemle alatt és után lejátszódott eseményekkel, amelyek megcáfolhatatlanul bizonyították, hogy Bonaparte-nak, a végtelenül kicsinynek, csak egy tollvonására van szüksége ahhoz, hogy a polgári félelemnek ezt a fantasztikus torzszülemányét, a kolosszus Changarnier-t a középszerűség méreteire szállítsa le és őt, a társadalommentő hőst nyugalmazott tábornokká változtassa.

Bonaparte már hosszabb idő óta úgy töltötte ki bosszúját Changarnier-n, hogy hadügyminiszterét a kényelmetlen védnökkel való fegyelmi viszályokra ingerelte. A legutóbbi satoryi szemle végül kirobbantotta a régi gyűlöléseket. Changarnier alkotmányos felháborodása nem ismert többé határt, amikor látta, hogy a lovasezredek ezzel az alkotmányellenes kiáltással vonulnak el: Vive l'Empereur!* Bonaparte, hogy elejét vegye minden kellemetlen vitának, amely e kiáltás körül a küszöbönálló kamarai ülésszakban támadhatna, eltávolította d'Hautpoul hadügyminisztert azzal, hogy Algéria kormányzójává nevezte ki. Helyébe egy a császárság korából való megbízható vén tábornokot állított, aki brutalitásban nem maradt el Changarnier mögött. Hogy azonban d'Hautpoul elbocsátása ne tűnjék Changarnier-nak tett engedményként, ugyanakkor Neumayer tábornokot, a nagy társadalommentő jobbkezét, Párizsból Nantes-ba helyezte át. Neumayer volt az, aki a legutóbbi szemle alkalmával az egész gyalogságot rábírta arra, hogy fagyos hallgatással vonuljon el Napóleon utódja előtt. Changarnier, aki Neumayer személyében magát

* — Éljen a császár! — *Szerk.*

érezte találva, tiltakozott és fenyegetőzött. Hiába. Kétnapos tárgyalás után megjelent a „Moniteur"-ben a Neumayer áthelyezésére vonatkozó rendelet, és a rend hősének nem maradt más választása, mint vagy alávetni magát a fegyelemnek, vagy lemondani.

Bonaparte-nak Changarnier-val vívott harca folytatása a rendpárttal vívott harcának. A nemzetgyűlés ezért november 11-én fenyegető előjelek között ül újból össze. Vihar lesz ez egy pohár vízben. Lényegében a régi játék kell hogy folytatódjék. A rendpárt többsége azonban a különböző frakciókbeli elvekenyargalók kiáltozása ellenére kénytelen lesz az elnök hatalmát meghosszabbítani. Ugyanúgy Bonaparte, minden előzetes tiltakozása ellenére, már csak a pénzhiánytól is megtörve, a hatalomnak ezt a meghosszabbítását mint egyszerű megbízatást el fogja fogadni a nemzetgyűlés kezéből. Így a megoldás kitolódik, a status quo továbbra is megmarad, a rendpárt egyik frakciója lejáratja, gyengíti, lehetetlenné teszi a másikat, az elnyomást a közös ellenség, a nemzet zöme ellen kiterjesztik és kimerítik egészen addig, míg maguk a gazdasági viszonyok ismét el nem érik a fejlődésnek azt a pontját, amikor egy új robbanás mindezeket a civakodó pártokat alkotmányos köztársaságukkal együtt levegőbe repíti.

A polgár megnyugtatására egyébként meg kell jegyezni, hogy a Bonaparte és a rendpárt között lejátszódó botrány azzal az eredménnyel jár, hogy egy sereg kistőkést a tőzsdén tönkretesz és vagyonukat a nagy tőzsdei hiénák zsebébe játssza át.

1850.

Marx és Engels Művei. 7. köt.
1962. 5—103. old.

BEVEZETÉS AZ „OSZTÁLYHARCOK FRANCIAORSZÁGBAN 1848-TÓL 1850-IG" 1895-ÖS KIADÁSÁHOZ[244]

Az itt újra kiadott munka Marx első kísérlete volt arra, hogy a kortörténet egy részletét materialista felfogásmódja segítségével az adott gazdasági helyzetből magyarázza meg. A „Kommunista Kiáltvány" az elméletet nagy vonásokban az egész újabbkori történelemre alkalmazta, azokban a cikkekben pedig, amelyeket Marx és én a „Neue Rheinische Zeitung"-ban írtunk, állandóan felhasználtuk egykorú politikai események megmagyarázására. Itt viszont arról volt szó, hogy egy több évig tartó, egész Európára nem kevésbé döntő, mint jellegzetes fejlődés menetében kellett a belső oksági összefüggést kimutatni, vagyis a szerző felfogása szerint a politikai eseményeket végső fokon gazdasági okok hatásaira visszavezetni.

A napi történet eseményeinek és eseménysorozatainak megítélésében sohasem lesz módunk arra, hogy a *végső* gazdasági okokig menjünk vissza. Még ma is, amikor az idevágó szaksajtó oly dúsan szolgáltat anyagot, még Angliában is lehetetlen lesz az ipar és a kereskedelem menetét a világpiacon, valamint a termelési módszerekben bekövetkező változásokat napról napra úgy nyomon követni, hogy az általános végeredményt ezekből a sokszorosan összekuszálódott és állandóan változó tényezőkből bármely időpontra nézve megállapíthassuk, olyan tényezőkből, amelyek közül azonfelül a legfontosabbak többnyire hosszú ideig rejtve fejtenek ki hatást, mielőtt hirtelenül erőszakosan a felszínen érvényesülnének. Világos áttekintést egy adott időszak gazdasági történetéről sohasem szerezhetünk azzal egyidőben, csupán utólag, miután az anyag összegyűjtése és megrostálása már megtörtént. A statisztika itt szükséges segédeszköz, és ez mindig az események mögött kullog. A folyamatban levő kortörténetet illetően ezért nagyon is gyakran kényszerülünk majd arra, hogy ezt a tényezőt, a legdöntőbbet, állandónak, a szóbanforgó időszak elején talált gazdasági helyzetet az egész időszakra nézve adottnak és változatlannak tekintsük, vagy pedig ennek a helyzetnek csak olyan változásait vegyük figyelembe, amelyek magukból a nyíltan elénk táruló eseményekből erednek, és ezért ugyancsak nyilvánvalóak. A materialista módszer ezért itt nagyon is gyakran kénytelen lesz arra szorítkozni, hogy a politikai összeütközéseket visszavezesse

a gazdasági fejlődés által adott, készen talált társadalmi osztályok és osztályfrakciók érdekharcaira, s az egyes politikai pártokról kimutassa, hogy ugyanezeknek az osztályoknak és osztályfrakcióknak többé-kevésbé adekvát politikai kifejezései.

Magától értetődik, hogy a gazdasági helyzet — minden megvizsgálandó folyamat tulajdonképpeni alapja — egyidejű változásainak ez az elkerülhetetlen elhanyagolása okvetlenül hibaforrás. De a napi történet összefoglaló ábrázolásának valamennyi feltétele elkerülhetetlenül rejt magában hibaforrásokat; ez azonban senkit sem tart vissza attól, hogy napi történetet írjon.

Amikor Marx erre a munkára vállalkozott, az említett hibaforrás még sokkal kevésbé volt elkerülhető. Az 1848—1849-es forradalmi időkben az egyidejűleg végbemenő gazdasági átalakulásokat nyomon követni, vagy éppenséggel az áttekintést megtartani fölöttük, merőben lehetetlen volt. Szintúgy a londoni száműzetés első hónapjaiban, 1849—50 őszén és telén. Ez volt azonban éppen az az idő, amikor Marx a munkához hozzáfogott. És e kedvezőtlen körülmények ellenére — mivel Franciaországnak mind a februári forradalom előtti gazdasági helyzetét, mind a forradalom utáni politikai történetét pontosan ismerte — olyan ábrázolását tudta adni az eseményeknek, amely belső összefüggésüket azóta is utolérhetetlen módon tárta fel, és amely fényesen kiállotta azt a kétszeres próbát, melynek később maga Marx vetette alá.

Az első próbára úgy került sor, hogy 1850 tavaszától Marxnak ismét jutott ideje gazdasági tanulmányokra, és legelőször az utóbbi tíz év gazdasági történetét vette elő. Ezáltal magukból a tényekből teljesen világossá vált számára az, amire addig a hézagos anyagból félig apriorisztikusan következtetett: hogy az 1847-es világkereskedelmi válság volt a februári és márciusi forradalmak tulajdonképpeni szülőanyja, s hogy az újból megerősödött európai reakció éltető ereje az az ipari prosperitás volt, mely 1848 közepétől kezdve fokozatosan újból beállott és 1849-ben és 1850-ben teljes virágzásához ért. Ez döntő jelentőségű volt. Míg az első három cikket (amelyek a „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", Hamburg 1850. januári, februári és márciusi számában jelentek meg) még a forradalmi energia közeli új fellendülésének várakozása hatja át, az utolsó, 1850 őszén megjelent kettős számban (május—október) a történeti áttekintés, mely Marxtól és tőlem származik, egyszer s mindenkorra szakít ezekkel az illúziókkal: „Új forradalom csak új válság nyomában lehetséges. De éppen olyan bizonyos is, mint ez."* De ez volt az egyetlen lényeges változtatnivaló. Az eseményeknek a megelőző fejezetekben adott magyarázatán, az ott megállapított oksági összefüggéseken abszolúte semmit sem kellett változtatni, ahogy ezt az elbeszélésnek ugyanabban az áttekintésben adott, 1850. március 10-től őszig terjedő folytatása

* *Lásd Marx és Engels Művei. 7. köt. 428. old. — Szerk.*

bizonyítja. Ezért ezt a folytatást negyedik cikként felvettem ebbe az új kiadásba.*

A második próba még keményebb volt. Mindjárt Louis Bonaparte 1851 december 2-i államcsínyje után Marx újból feldolgozta Franciaország történetét 1848 februárjától egészen eddig a forradalmi időszakot egyelőre lezáró eseményig („Louis Bonaparte brumaire 18-ája"**, 3. kiadás, Hamburg, Meissner 1885). Ebben a brosúrában Marx a jelen írásban ábrázolt időszakot, bár rövidebben, újból tárgyalja. Ha ezt a második ábrázolást, mely a több mint egy évvel később bekövetkezett döntő esemény fényénél íródott, összehasonlítjuk az itt közölttel, láthatjuk, hogy a szerzőnek csak igen keveset kellett változtatnia.

Írásunknak egészen különleges jelentőséget ad még az a körülmény, hogy első ízben mondja ki azt a formulát, amelyben a világ valamennyi országának munkáspártja a gazdasági újjáalakulásra vonatkozó követelését általános egyöntetűséggel röviden összefoglalja: a termelési eszközöknek a társadalom által való elsajátítását. A második fejezetben, a „munkára való joggal" kapcsolatban, melyet Marx úgy jellemez, hogy ez „az első gyámoltalan formula, amelyben összegeződtek a proletariátus forradalmi igényei", ez olvasható: „...de a munkára való jog mögött ott áll a tőke feletti hatalom, a tőke feletti hatalom mögött *a termelési eszközök elsajátítása*, a szövetkezett munkásosztálynak való alávetésük, tehát a bérmunkának, a tőkének és kölcsönös viszonyuknak megszüntetése."*** Itt van tehát — első ízben — megformulázva az a tétel, mely a modern munkásszocializmust élesen megkülönbözteti a feudális, a polgári, a kispolgári stb. szocializmus valamennyi különböző árnyalatától csakúgy, mint az utópikus és az ösztönös munkáskommunizmus zavaros vagyonközösségétől. Amikor Marx később ezt a formulát kiterjesztette a a csereeszközök elsajátítására is, ez a bővítés, mely egyébként a „Kommunista Kiáltvány" után magától értetődött, nem fejezett ki mást, mint a főtétel folyományát. Néhány bölcs ember Angliában újabban még hozzátette, hogy az „elosztás eszközeit" is át kellene ruházni a társadalomra. Ezeknek az uraknak nehezükre esnék megmondani, melyek is ezek a termelési és csereeszközöktől különböző gazdasági elosztási eszközök; hacsak nem *politikai* elosztási eszközöket értenek ezeken, adókat, szegénygondozást, ideértve a Sachsenwald-szerű[245] és egyéb dotációkat. De hiszen ezek először is már most az összesség: az állam vagy a közösség birtokában levő elosztási eszközök, másodszor pedig éppen meg akarjuk szüntetni őket.

*

* *Lásd ebben a kötetben, 332—343. old. — Szerk.*
** *Lásd ebben a kötetben, 405—485. old. — Szerk.*
*** *Lásd ebben a kötetben, 286. old. — Szerk.*

Mikor a februári forradalom kitört, a forradalmi mozgalmak feltételeiről és lefolyásáról alkotott elképzeléseinket illetően mindnyájan az addigi történelmi tapasztalatnak, nevezetesen a franciaországinak igézete alatt állottunk. Hiszen éppen ez uralkodott az egész európai történelmen 1789 óta, s most ismét ez adta meg a jelt az általános forradalmi átalakulásra. Így magától értetődő és elkerülhetetlen volt, hogy a Párizsban 1848 februárjában kikiáltott „szociális" forradalomnak, a proletariátus forradalmának természetéről és menetéről alkotott elképzeléseinket erősen színezték az emlékezések 1789—1830 példaképeire. Hát még amikor a párizsi forradalom visszhangra talált Bécs, Milánó, Berlin győzelmes felkeléseiben, amikor egész Európa, az orosz határig, belesodródott a mozgalomba; mikor azután júniusban a proletariátus és a burzsoázia Párizsban megvívta első nagy csatáját az uralomért; mikor valamennyi ország burzsoáziáját osztályának még győzelme is annyira megrázkódtatta, hogy visszamenekült a csak minap megdöntött monarchista-feudális reakció karjába — az akkori körülmények között nem lehetett számunkra többé kétséges, hogy megkezdődött a nagy döntő küzdelem, hogy ezt a küzdelmet egyetlen hosszú és viszontagságos forradalmi időszakban kell végigharcolni, hogy ez a küzdelem azonban csak a proletariátus végleges győzelmével fejeződhet be.

Az 1849-es vereségek után semmiképpen sem osztoztunk az in partibus, jövőbeli ideiglenes kormányok körül csoportosult vulgáris demokráciának az illúzióiban. Ez a „népnek" hamaros, egyszer s mindenkorra döntő győzelmére számított az „elnyomók" felett, mi viszont hosszú harcra számítottunk — az „elnyomók" eltávolítása után — éppen ebben a „népben" rejtőző ellentétes elemek között. A vulgáris demokrácia az újabb kirobbanást máról holnapra várta; mi már 1850 őszén kijelentettük, hogy a forradalmi időszaknak legalábbis az *első* fejezete lezárult, és hogy újabb gazdasági világválság kitöréséig semmi sem várható. Ezért ki is közösítettek bennünket mint a forradalom árulóit ugyanazok, akik később majdnem kivétel nélkül megalkudtak Bismarckkal — amennyiben Bismarck őket erre érdemesnek találta.

A történelem azonban nekünk sem adott igazat; leleplezte, hogy akkori nézetünk illúzió volt. Sőt még tovább ment; nemcsak akkori tévedésünket rombolta szét, hanem azokat a feltételeket is teljesen felforgatta, amelyek között a proletariátusnak harcolnia kell. Az 1848-as harcmód ma minden tekintetben elavult, és ez olyan körülmény, amely megérdemli, hogy ez alkalommal közelebbről megvizsgáljuk.

Minden eddigi forradalom azzal végződött, hogy egy meghatározott osztályuralmat egy másik osztályuralom szorított ki; de minden eddigi uralkodó osztály csak törpe kisebbség volt az uralom alatt tartott néptömeghez képest. Az egyik uralkodó kisebbséget megdöntötték, egy másik kisebbség ragadta meg helyette az állam kormányrúdját és alakította át az állami intézményeket saját érdekeinek megfelelően. Ez mindenkor az a kisebbségi csoport volt, ame-

lyet a gazdasági fejlődés állása az uralomra képessé és hivatottá tett, s éppen ezért, és csak ezért történt, hogy az uralom alatt tartott többség az átalakuláskor vagy részt vett benne e kisebbség javára, vagy legalábbis nyugodtan tűrte az átalakulást. De ha a mindenkori konkrét tartalomtól eltekintünk, mindezeknek a forradalmaknak közös formája, hogy kisebbségi forradalmak voltak. Még akkor is, ha a többség részt vett benne, — tudatosan vagy nem tudatosan — ez csak egy kisebbség szolgálatában történt; a kisebbség azonban ezáltal vagy már a többség passzív, ellenállást nem tanúsító magatartása révén is az egész nép képviselőjének tűnt.

Az első nagy siker után a győztes kisebbség rendszerint megoszlott; az egyik fele beérte az elért eredménnyel, a másik még tovább akart menni, új követeléseket támasztott, melyek legalábbis részben a nép nagy tömegeinek tényleges vagy látszólagos érdekében állottak. Ezeket a radikálisabb követeléseket egyes esetekben keresztül is vitték; gyakran azonban csak átmenetileg, a mérsékeltebb párt ismét felülkerekedett, és az utoljára elért eredmények egészben vagy részben ismét veszendőbe mentek; a legyőzöttek ilyenkor árulást emlegettek vagy a véletlenre fogták a vereséget. Valójában azonban a dolog többnyire így állt: az első győzelem vívmányait csak a radikálisabb párt második győzelme biztosította; ha ezt elérték, és általa azt, ami pillanatnyilag szükséges volt, a radikálisok és sikereik ismét eltűntek a színpadról.

Az újabb kor valamennyi forradalma, a tizenhetedik századi nagy angol forradalomtól kezdve, ezeket a vonásokat mutatta, amelyek minden forradalmi harctól elválaszthatatlanoknak tűntek. Úgy látszott, hogy ezek a vonások alkalmazhatók a proletariátusnak a maga felszabadulásáért vívott harcaira is; annál inkább, mivel éppen 1848-ban meg lehetett számolni azokat az embereket, akik csak valamelyest is megértették, hogy melyik irányban kell ezt a felszabadulást keresni. Maguk a proletár tömegek még Párizsban, a győzelem után sem voltak semmiképpen tisztában azzal, hogy merre vegyék útjukat. És mégis, a mozgalom megvolt, ösztönösen, önkéntelenül, elfojthatatlanul. Vajon nem ez volt-e éppen az a helyzet, amelyben a forradalomnak sikerülnie kellett, jóllehet kisebbség vezette, de ezúttal nem a kisebbség, hanem a többség legigazibb érdekében? Ha minden hosszabb forradalmi időszakban az előretörő kisebbség a nép nagy tömegeit puszta tetszetős általtásokkal oly könnyen megnyerhette, miért volna a nép kevésbé hozzáférhető olyan eszmék számára, melyek gazdasági helyzetének legsajátabb visszatükrözései, melyek nem egyebek, mint világos, ésszerű kifejezései az önmaga által csak határozatlanul érzett, de még meg nem értett szükségleteinek? Igaz ugyan, hogy a tömegeknek ez a forradalmi hangulata majdnem mindig és többnyire igen hamar ellanyhult vagy éppen az ellenkezőjébe csapott át, mihelyt az illúzió eloszlott s a csalódás bekövetkezett. Itt azonban nem általtásokról volt szó, hanem arról, hogy magának a nagy többségnek a legigazibb érdekeit kercsztülvigyék, olyan érdekeit, amelyekkel

ez a nagy többség akkor ugyan semmiképpen sem volt tisztában, amelyekkel azonban hamarosan eléggé tisztába kellett jönnie a gyakorlati keresztülvitel folyamán, meggyőzve attól, amit saját szemével látott. És, ahogy azt Marx a harmadik cikkben kimutatta, mikor az 1848-as „szociális" forradalomból létrejött polgári köztársaság fejlődése 1850 tavaszán a valóságos uralmat a — tetejébe monarchista érzelmű — nagyburzsoázia kezébe összpontosította, ezzel szemben valamennyi többi társadalmi osztályt, parasztokat és kispolgárokat egyaránt, a proletariátus körül tömörített, oly módon, hogy a közös győzelemkor és azután nem ezeknek az osztályoknak, hanem a tapasztalatokon okult proletariátusnak kellett a döntő tényezővé válnia — hát nem volt-e meg minden kilátás itt arra, hogy a kisebbség forradalma átcsapjon a többség forradalmába?

Nekünk és mindazoknak, akik hasonlóan vélekedtek, a történelem nem adott igazat. A történelem világosan megmutatta, hogy a gazdasági fejlődés állása a kontinensen akkor még korántsem volt érett a tőkés termelés megszüntetésére; bebizonyította ezt azzal a gazdasági forradalommal, amely 1848 óta az egész kontinenst megragadta s Franciaországban, Ausztriában, Magyarországon, Lengyelországban és újabban Oroszországban valójában csak most honosította meg a nagyipart, Németországból pedig éppenséggel elsőrangú ipari országot csinált — mindezt kapitalista, tehát 1848-ban a terjeszkedésre még nagyon is képes alapzaton. De éppen ez az ipari forradalom az, amely első ízben teremtett mindenütt tiszta helyzetet az osztályviszonyokban, amely a manufaktúraidőszakból, Kelet-Európában pedig még a céhes kézművességből fennmaradt közbülső exisztenciák tömegét felszámolta, amely valódi burzsoáziát és valódi nagyipari proletariátust hozott létre, és ezeket a társadalmi fejlődés előterébe tolta. De ezáltal ennek a két nagy osztálynak a harca, amely 1848-ban Anglián kívül csak Párizsban és legfeljebb egyes nagy ipari központokban állt fenn, most már egész Európára kiterjedt és olyan intenzitást ért el, amilyen 1848-ban még elképzelhetetlen volt. Akkor a sok zavaros szekta-evangélium a maga csodaszereivel, ma az *egy* általánosan elismert, átlátszóan tiszta, a harc végső céljait élesen megfogalmazó marxi elmélet; akkor a lakóhely és nemzetiség szerint elkülönült és különböző, csupán a közös szenvedések érzése által összekapcsolt, fejletlen, lelkesedés és kétségbeesés között tanácstalanul ide-oda hányódó tömegek, ma szocialisták *egy* nagy nemzetközi hadserege, amely feltartóztathatatlanul halad előre, melynek létszáma, szervezete, fegyelme, éleslátása és a győzelemben való bizonyossága napról napra növekszik. Ha a proletariátusnak ez a hatalmas hadserege sem érte el még mindig a célt, és ha távol attól, hogy a győzelmet *egy* nagy csapással szerezze meg, kemény, szívós harcban kell állásról állásra lassan előrenyomulnia, ez egyszer és mindenkorra bizonyítja, hogy mennyire lehetetlen volt 1848-ban a társadalmi átalakulást egyszerű rajtaütéssel kivívni.

Burzsoázia, amely két dinasztikus-monarchista szekcióra szakadt, de amely

mindenekelőtt nyugalmat és biztonságot kívánt pénzügyletei számára, vele szemben egy bár legyőzött, de még mindig fenyegető proletariátus, mely körül egyre inkább tömörültek kispolgárok és parasztok, — állandóan fenyegető erőszakos kirobbanás, mely mindamellett nem nyújtott kilátást végleges megoldásra — ez volt az a helyzet, melyet mintha csak a harmadik, az áldemokrata trónkövetelő, Louis Bonaparte államcsínyje számára teremtettek volna. Louis Bonaparte a hadsereg segítségével 1851. december 2-án véget vetett a feszült helyzetnek és biztosította Európának a belső nyugalmat, hogy cserébe a háborúk új korszakával boldogítsa[246]. Az alulról jövő forradalmak időszaka egyelőre lezárult; következett a felülről jövő forradalmak időszaka.

Az 1851-es visszahatás, a császárság, újból bebizonyította, mennyire éretlenek voltak ama korszak proletár törekvései. De éppen ez a visszahatás teremtette meg azokat a feltételeket, melyek között e törekvéseknek meg kellett érniök. A belső nyugalom biztosította az új ipari fellendülés teljes kifejlődését, a hadsereg foglalkoztatásának és a forradalmi áramlatok kifelé való levezetésének szükségessége létrehozta a háborúkat, melyekben Bonaparte a „nemzetiségi elv" érvényesítésének ürügyén annexiókat igyekezett Franciaország számára kiügyeskedni. Utánzója, Bismarck átvette ugyanezt a politikát Poroszország számára; megcsinálta államcsínyjét, 1866-os felülről való forradalmát a Német Szövetséggel és Ausztriával, de nem kevésbé a porosz konfliktus-kamarával szemben is. De Európa túl kicsiny volt két Bonaparte számára, és a történelem iróniája úgy akarta, hogy Bismarck döntse meg Bonaparte-ot, és Vilmos porosz király ne csak a kisnémet császárságot állítsa helyre, hanem a francia köztársaságot is[247]. Az általános eredmény azonban az lett, hogy Európában a nagy nemzetek önállósága és belső egyesülése, Lengyelország kivételével, ténnyé vált. Természetesen viszonylag szerény keretek között — de mégis annyira, hogy a munkásosztály fejlődésének folyamatában nemzeti bonyodalmak lényeges akadályt többé nem jelentettek. Az 1848-as forradalom sírásói végrendeletének végrehajtóivá lettek. És mellettük már fenyegetően felemelkedett 1848 örököse, a proletariátus, az *Internacionálé*ban.

Az 1870—71-es háború után Bonaparte eltűnik a színpadról, Bismarck küldetése is befejeződött, úgyhogy most már ismét közönséges junkerré süllyedhetett vissza. Az időszakot azonban a Párizsi Kommün zárja le. Thiers alattomos kísérlete, hogy a párizsi nemzetőrség lövegeit ellopja, győzelmes felkelést idézett elő. Ismét megmutatkozott, hogy Párizsban többé nem lehetséges más forradalom, mint a proletariátusé. A győzelem után az uralom egészen magától, egészen vitatlanul a munkásosztály ölébe hullott. És ismét megmutatkozott, hogy még akkor is, húsz évvel az írásunkban ábrázolt korszak után, mennyire lehetetlen volt a munkásosztálynak ez az uralma. Egyrészt Franciaország cserbenhagyta Párizst, csak nézte, mint vérzett el MacMahon golyóitól, másrészt

a Kommün önmagát emésztette fel az őt megosztó két párt, a blanquisták (többség) és a proudhonisták (kisebbség) terméketlen viszályában, melyek egyike sem tudta, mi a teendő. Amilyen meddő volt 1848-ban a rajtaütés, ugyanolyan meddő maradt 1871-ben az ajándékba kapott győzelem.

Azt hitték, hogy a Párizsi Kommünnel a harcos proletariátust végleg eltemették. De éppen ellenkezőleg, a Kommüntől és a német—francia háborútól számítható leghatalmasabb fellendülése. Az egész hadügy teljesen átalakult a fegyverbíró lakosság összességének a már csak milliókban számolható hadseregekbe való besorolása és az addig elképzelhetetlen hatóerejű tűzfegyverek, lövedékek és robbanóanyagok révén, s ez egyrészt hirtelen véget vetett a bonaparte-i háborús időszaknak és biztosította a békés ipari fejlődést, mivel a hallatlanul szörnyűséges és teljesen kiszámíthatatlan kimenetelű világháború kivételével minden egyéb háborút lehetetlenné tett, másrészt a mértani haladvány szerint emelkedő katonai kiadásokkal az adókat szédítő magasságba és ezáltal a szegényebb néposztályokat a szocializmus karjaiba hajtotta. Elzász-Lotaringia annexiója, az eszeveszett fegyverkezési versengésnek ez a legközelebbi oka, soviniszta uszításra késztethette a francia és a német burzsoáziát egymás ellen; a két ország munkásai számára új egyesítő kötelékké vált. A Párizsi Kommün évfordulója pedig az egész proletariátus első egyetemes ünnepévé lett.

Az 1870—71-es háború, valamint a Kommün veresége, ahogy ezt Marx megjósolta, az európai munkásmozgalom súlypontját Franciaországból egyelőre Németországba helyezte át. Franciaországban persze évekre volt szükség, amíg az 1871. májusi érvágást kiheverték. Németországban viszont, ahol a ráadásul még a francia milliárdok áldásával[248] valósággal melegházban növelt ipar egyre gyorsabban fejlődött, még sokkal gyorsabban és kitartóbban növekedett a szociáldemokrácia. Hála annak a megértésnek, mellyel a német munkások az 1866-ban bevezetett általános választójogot felhasználták, a párt csodálatot keltő növekedése kétségbevonhatatlan számokban az egész világ előtt nyilvánvaló lett. 1871: 102 000, 1874: 352 000, 1877: 493 000 szociáldemokrata szavazat. Ezután következett ezeknek az eredményeknek a magas felsőbbség részéről való elismerése a szocialistaellenes törvény[249] alakjában; a pártot időlegesen szétszórták, a szavazatok száma 1881-ben 312 000-re esett. Ezt azonban gyorsan kiheverték, és most, a kivételes törvény nyomása alatt, sajtó nélkül, külső szervezet nélkül, egyesülési és gyülekezési jog nélkül, most kezdődött csak igazán a gyors terjeszkedés: 1884: 550 000, 1887: 763 000, 1890: 1 427 000 szavazat. Az állam keze ekkor megbénult. A szocialistaellenes törvény eltűnt, a szocialista szavazatok száma 1 787 000-re emelkedett, az összes leadott szavazatok egynegyede fölé. A kormány és az uralkodó osztályok kimerítették összes eszközeiket — haszontalanul, céltalanul, eredménytelenül. Tehetetlenségük kézzelfogható bizonyítékai, melyeket a hatóságoknak az éjjeli őrtől kezdve egészen a birodalmi kancellárig zsebre kellett rakniok — és mind-

ezt a megvetett munkásoktól! —, ezek a bizonyítékok milliókra rúgtak. Az állam végére ért a tudományának, a munkások pedig a magukénak még csak a kezdetén voltak.

A német munkások azonban azon az első szolgálaton kívül, melyet mint a legerősebb, legfegyelmezettebb és leggyorsabban felduzzadó szocialista párt puszta létezésükkel teljesítettek, még egy második nagy szolgálatot is tettek ügyüknek. Valamennyi országban élő elvtársaik kezébe új fegyvert, a legélesebb fegyverek egyikét adták azáltal, hogy megmutatták nekik, hogyan kell az általános választójogot felhasználni.

Az általános választójog Franciaországban már régóta fennállt, de rossz hírbe hozta az a visszaélés, amelyet a bonapartista kormányzat űzött vele. A Kommün után nem volt munkáspárt, mely a választójoggal élhetett volna. Spanyolországban is fennállt a választójog a köztársaság óta, de ott kezdettől fogva szabály volt, hogy valamennyi komoly ellenzéki párt tartózkodott a választásoktól. Az általános választójogról szerzett svájci tapasztalatok is mindenre jók voltak, csak arra nem, hogy egy munkáspártra bátorítólag hassanak. A latin országok forradalmi munkásai megszokták, hogy a választójogban kelepcét, a kormányzati becsapás eszközét lássák. Németországban másképpen volt ez. Már a „Kommunista Kiáltvány" is azt hirdette, hogy az általános választójognak, a demokráciának a kiharcolása a harcos proletariátus egyik legelső és legfontosabb feladata, és Lassalle ezt a pontot ismét felvette. Mikor aztán Bismarck arra kényszerült, hogy ezt a választójogot bevezesse mint az egyetlen eszközt arra, hogy a néptömegeket tervei számára megnyerje, akkor munkásaink azonnal komolyan vették a dolgot és August Bebelt beküldték az első alkotmányozó Reichstagba. És ettől a naptól kezdve a választójogot olyan módon használták fel, amely nekik ezerszeresen kifizetődött és valamennyi ország munkásainak mintaképül szolgált. A választójogot, a francia marxista program szavaival élve ont transformé, de moyen de duperie qu'il a été jusqu'ici, en instrument d'émancipation — átváltoztatták a rászedés eszközéből, ami eddig volt, a felszabadulás szerszámává.[250] S ha az általános választójog más nyereséget nem is hozott volna, mint azt, hogy lehetővé tette, hogy minden harmadik évben számbavegyük sorainkat; hogy a szavazatok számának rendszeresen megállapított, váratlanul gyors növekedése által a munkások győzelemben való bizonyosságát ugyanolyan mértékben növelte, mint az ellenfelek rémületét, és ezáltal a legjobb propagandaeszközünkké lett; hogy pontos képet adott nekünk saját erőnkről, valamint az összes szembenálló pártok erejéről, és ezáltal akciónk arányainak megszabásához olyan mércét szolgáltatott, melynek nincsen párja — bennünket a korai csüggedtségtől ugyanúgy megóvott, mint a korai vakmerőségtől —, ha ez lett volna az egyetlen nyereségünk a választójogból, már ez is túlontúl elegendő lett volna. De ennél még sokkal többet nyújtott. A választási agitációban páratlan eszközt szolgáltatott arra,

hogy a néptömegekkel, ott, ahol még távol állanak tőlünk, érintkezésbe lépjünk, hogy minden pártot arra kényszerítsünk, hogy nézeteit és cselekedeteit támadásainkkal szemben az egész nép előtt védelmezze; ezenfelül a Reichstagban olyan szószékhez juttatta képviselőinket, amelyről egészen más tekintéllyel és szabadsággal beszélhetnek parlamenti ellenfeleikhez és a kinti tömegekhez, mint a sajtóban és a gyűléseken. Mit használt a kormánynak és a burzsoáziának a szocialistaellenes törvény, ha a választási agitáció és a Reichstagban elhangzott szocialista beszédek e törvényen állandóan rést ütöttek?

Az általános választójognak ezzel a sikeres felhasználásával azonban a proletariátusnak egy egészen új harcmódja lépett életbe, és ez a harcmód gyorsan továbbfejlődött. Észrevették, hogy azok az állami intézmények, amelyekben a burzsoázia uralma megszerveződik, még további fogódzókat is kínálnak, melyeknek segítségével a munkásosztály ugyanezekkel az állami intézményekkel szemben felveheti a harcot. Részt vettek tehát az egyes Landtagok, községtanácsok, ipari bíróságok választásain, vitássá tettek a burzsoázia számára minden olyan posztot, melynek betöltésénél a proletariátus elegendő részének volt beleszólása. Így történt aztán, hogy a burzsoázia és a kormány odáig jutottak, hogy a munkáspárt törvényes akciójától jobban féltek, mint a törvénytelentől, a választás eredményeitől jobban, mint a lázadásétól.

Mert a harc feltételei ezen a téren is lényegesen megváltoztak. A régi stílusú lázadás, az utcai barikádharc, mely 1848-ig mindenütt meghozta a végső döntést, jelentősen elavult.

Ne ringassuk magunkat illúziókban: a felkelés tényleges győzelme a katonaság felett utcai harcban, mintegy két hadsereg közötti győzelem, a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Erre azonban a felkelők éppoly ritkán is törekedtek. Náluk csak arról volt szó, hogy a csapatokat megpuhítsák erkölcsi befolyás útján, amely két hadviselő ország hadserege közötti harcban egyáltalán nem, vagy legalábbis sokkal kisebb mértékben játszik szerepet. Ha sikerül, akkor a csapat megtagadja az engedelmességet, vagy a parancsnokok elvesztik a fejüket, és a felkelés győz. Ha nem sikerül, akkor lehet bár a katonaság számbeli kisebbségben, mégis érvényre jut a jobb felszerelésnek és kiképzésnek, az egységes vezetésnek, a harci erők tervszerű felhasználásának és a fegyelemnek a fölénye. A legtöbb, amire a felkelés valóban harcászati akcióban viheti, egy magában álló barikád szakszerű kiépítése és védelme. Kölcsönös támogatás, tartalékok felállítása, illetve felhasználása, egyszóval az egyes osztagok összeműködése és egybekapcsolódása — amely nélkül egyetlen városrészt sem lehet megvédeni, nem hogy egy egész nagyvárost — csak igen fogyatékosan, legtöbbször egyáltalán nem érhető el; a harci erőknek egy döntő pontra való koncentrálása itt magától elesik. Ezért a passzív védekezés az uralkodó harci forma; a támadás helyenként, de csak kivételesen, alkalmi előretörésekre és oldaltámadásokra szánja el magát, rendszerint azonban arra szorítkozik csu-

pán, hogy a visszavonuló csapatok által elhagyott állásokat elfoglalja. Ehhez járul még, hogy a katonaságnak lövegei, valamint teljesen felszerelt és gyakorlott műszaki csapatai vannak, olyan harci eszközei, melyek a felkelőknél csaknem minden esetben teljesen hiányoznak. Nem csoda tehát, hogy még a legnagyobb hősiességgel megvívott barikádharcok is — Párizs 1848. június, Bécs 1848. október, Drezda 1849. május — a felkelés vereségével végződtek, mihelyt a támadók vezérei, politikai meggondolásoktól nem gátolva, tisztán katonai szempontok szerint cselekedtek, és katonáik megbízhatók maradtak.

A felkelőknek 1848-ig elért számos sikere igen sokféle okra vezethető vissza. 1830 júliusában és 1848 februárjában Párizsban, úgyszintén a legtöbb spanyol utcai harcban, a felkelők és a katonaság között polgárőrség állott, mely vagy egyenesen átment a felkelés oldalára, vagy pedig langyos, határozatlan magatartásával a katonaságot is megingatta és a felkelés számára ráadásul fegyvereket szállított. Ott, ahol ez a polgárőrség eleve a felkelés ellen lépett fel, mint 1848 júniusában Párizsban, le is győzték a felkelést. Berlinben 1848-ban a nép részben azért győzött, mert a [március] 19-ére virradó éjszaka és reggel új harci erőkkel jelentékenyen meggyarapodott, részben mert a csapatok kimerültek és ellátásuk rossz volt, és végül mert a parancsnoklás megbénult. De minden esetben azért vívták ki a győzelmet, mert a katonaság megtagadta az engedelmességet, mert a parancsnokok elhatározóképességüket elvesztették, vagy mert a kezük meg volt kötve.

A barikádnak tehát még az utcai harcok klasszikus korában is inkább erkölcsi, mint anyagi volt a hatása. Eszköz volt a katonaság szilárdságának megingatására. Ha a barikád addig kitartott, amíg ez sikerült, akkor a felkelők győztek; ha nem, akkor vereséget szenvedtek. ⟨Ez a fő pont, melyet szem előtt kell tartani akkor is, amikor az esetleges jövőbeni utcai harcok esélyeit vizsgáljuk.⟩*

Ezek az esélyek már 1849-ben is eléggé rosszul álltak. A burzsoázia mindenütt a kormányok oldalára állott, a „műveltség és tulajdon" üdvözölte és megvendégelte a felkelések ellen kivonuló katonaságot. A barikád elvesztette varázsát; a katona a barikád mögött már nem „a népet", hanem lázadókat, bujtogatókat, fosztogatókat, vagyonfelosztókat, a társadalom söpredékét látta; a tiszt idővel jártassá lett az utcai harc harcászati formáiban, nem menetelt többé egyenesen és fedezetlenül a hevenyészett mellvéd ellen, hanem megkerülte kerteken, udvarokon és házakon át. És ez most, némi ügyességgel, tíz eset közül kilencben sikerrel járt.

Azóta azonban még igen sok dolog megváltozott, és mind a katonaság előnyére. A nagyvárosok jóval nagyobbak lettek, de a hadseregek még inkább. Párizs és Berlin 1848 óta nem nőtt meg a négyszeresére, helyőrségük azonban még ennél is többre. Ezeket a helyőrségeket a vasutak segítségével 24 óra alatt

* *Csúcsos zárójellel az 1895-ös kiadásban törölt szövegrészeket jeleztük. — Szerk.*

több mint kétszeresére lehet emelni, 48 óra alatt pedig óriási hadseregekké duzzasztani. Ennek a roppantul megerősített csapatlétszámnak a fegyverzete összehasonlíthatatlanul hatékonyabb lett. 1848-ban a simacsövű perkussziós elöltöltő fegyver, ma a kis űrméretű, tölténytáras hátultöltő, mely négyszer olyan messzire, tízszer olyan pontosan és tízszer olyan gyorsan lő, mint az előbbi. Akkor a tüzérség viszonylag gyenge hatású tömör golyói és kartácsai, ma a perkussziós gránátok, melyekből egy elegendő a legjobb barikád szétrombolásához. Akkor utászcsákány a tűzfalak áttörésére, most dinamittöltények.

Ezzel szemben a felkelők oldalán az összes feltételek rosszabbodtak. Olyan felkelésre, mellyel a nép valamennyi rétege rokonszenvezne, aligha kerül sor ismét, az osztályharcban alkalmasint soha nem fog minden középréteg olyan kizárólagosan a proletariátus köré csoportosulni, hogy a burzsoázia köré seregló reakciós párt ezzel szemben úgyszólván eltűnjön. A „nép" tehát mindig megosztottan fog megjelenni, és ezáltal hiányozni fog egy hatalmas, 1848-ban oly módfelett hatékony emelő. Ha nagyobb számban jutnak kiszolgált katonák a felkelők oldalára, felfegyverzésük annál nehezebb lesz. A fegyverüzletek vadász- és luxuspuskái — még ha a rendőrség nem is tette volna őket előzetesen használhatatlanná a závárzat egy részének eltávolításával — korántsem érnek fel még közelharcban sem a katona ismétlőpuskájával. 1848-ig lőporból és ólomból mindenki elkészíthette magának a szükséges lőszert, ma minden puskának más a tölténye, és ezek a töltények csak egyetlen dologban egyeznek meg mindenütt, abban, hogy valamennyi a nagyipar terméke, tehát nem lehet ex tempore* elkészíteni őket, hogy tehát a legtöbb puska hasznavehetetlen, ha nincs külön hozzávaló lőszerünk. És végül a nagyvárosok 1848 óta újonnan épített negyedeit hosszú, egyenes és széles utcákkal építették, mintha az új lövegek és puskák hatása számára készültek volna. Őrült lenne az a forradalmár, aki a Berlin északi és keleti részén levő új munkáskerületeket maga szemelné ki barikádharc számára.

⟨Azt jelenti ez, hogy a jövőben az utcai harc semmilyen szerepet sem fog többé játszani? Korántsem. Csupán azt, hogy 1848 óta a feltételek sokkal kedvezőtlenebbekké váltak a harcoló civilek és sokkal kedvezőbbekké a katonaság számára. A jövő utcai harca tehát csak akkor győzhet, ha ezt a kedvezőtlen helyzetet más mozzanatok kiegyenlítik. Utcai harc tehát ritkábban fog előfordulni egy nagy forradalom kezdetén, mint további folyamán, és nagyobb erőkkel kell majd rá vállalkozni. De ezek aztán, mint a nagy francia forradalom egész folyamán, mint 1870. szeptember 4-én és október 31-én Párizsban[251], a nyílt támadást bizonyára előnyben fogják részesíteni a passzív barikádtaktikával szemben.⟩

* — rögtönözve — *Szerk.*

Megérti az olvasó most már, hogy miért akarnak az uralmon levő hatalmak bennünket okvetlenül odajuttatni, ahol a puska ropog és a kard suhog? Hogy miért vádolnak bennünket ma gyávasággal azért, mert nem megyünk minden teketória nélkül az utcára, amikor eleve bizonyosak vagyunk abban, hogy ott vereséget szenvedünk? Hogy miért esdekelnek hozzánk oly buzgón, hogy játsszuk már végre valahára az ágyútöltelék szerepét?

Az urak újra meg újra hiába fecsérelik kéréseiket és kihívásaikat. Olyan ostobák nem vagyunk. Éppúgy követelhetnék a legközelebbi háborúban ellenségüktől, hogy seregei az öreg Fritz* vonalalakzatában vagy mint Wagramnál és Waterloonál egész hadosztályok oszlopaiban álljanak fel, mégpedig kováspuskával a kézben. Ha a feltételek a népek háborújában megváltoztak, nem kevésbé változtak meg az osztályharcban is. A rajtaütéseknek, kicsiny tudatos kisebbségek által öntudatlan tömegek élén végrehajtott forradalmaknak az ideje elmúlt. Amikor a társadalmi szervezet teljes átalakításáról van szó, ebben a tömegeknek maguknak is részt kell venniök, maguknak is meg kell érteniök, hogy miről van szó, mi mellett szállnak síkra életükkel és vérükkel. A legutóbbi ötven év története erre tanít bennünket. Hogy azonban a tömegek megértsék, mi a teendő, ehhez hosszú, kitartó munkára van szükség, és éppen ezt a munkát végezzük el most, mégpedig olyan sikerrel, mely az ellenfelet kétségbeejti.

A latin országokban is mindinkább belátják, hogy a régi taktikát felül kell vizsgálni. Mindenütt ⟨háttérbe szorult az előkészületlen nekirohanás, mindenütt⟩ utánozták a választójog kihasználásának, a számunkra hozzáférhető összes posztok meghódításának német példáját**. Franciaországban, ahol több mint száz év óta egyik forradalom a másik után ásta alá a talajt, ahol egyetlen párt sincs, amely összeesküvésekben, felkelésekben és minden egyéb forradalmi akcióban ne tette volna meg a magáét, Franciaországban, ahol ennek folytán a hadsereg a kormány számára korántsem megbízható, és ahol egyáltalában a körülmények rajtaütésszerű felkelés számára sokkal kedvezőbbek, mint Németországban — még Franciaországban is a szocialisták mindinkább belátják, hogy tartós győzelem csak akkor lehetséges számukra, ha előbb megnyerik a nép nagy tömegét, vagyis ez esetben a parasztokat. A párt legközelebbi feladatát itt is a lassú propagandamunkában és a parlamenti tevékenységben ismerték fel. Az eredmények nem is maradtak el. Nemcsak a községtanácsok egész sorát hódították meg; a kamarákban 50 szocialista ül, és ezek már három kormányt és egy köztársasági elnököt megbuktattak. Belgiumban a munkások a múlt évben kikényszerítették a választójogot, és a választókerületek negyedrészében győztek. Svájcban, Olaszországban, Dániában, sőt Bulgáriában és Romániában is van a szocialistáknak parlamenti képviseletük.

* — II. Frigyes. — *Szerk.*

** *Maga Engels által kihúzva:* hacsak a kormányok nyíltan nem provokálnak — *Szerk.*

Ausztriában az összes pártok egyetértenek abban, hogy a Reichsratba* való bejutásunkat nem lehet többé megakadályozni. Bejutunk, ez bizonyos, már csak azon vitatkoznak, hogy melyik ajtón át. Sőt ha Oroszországban összeül a híres Zemszkij Szobor[252], az a nemzetgyűlés, mely ellen a fiatal Miklós oly hiába berzenkedik, még ott is biztosan számíthatunk arra, hogy abban képviselve leszünk.

Magától értetődően külföldi elvtársaink ezzel semmiképpen sem mondanak le a forradalomhoz való jogukról. Hiszen a forradalomhoz való jog egyáltalában az egyetlen *valóban* „történelmi jog", az egyetlen jog, amelyen kivétel nélkül valamennyi modern állam alapul, Mecklenburgot is beleértve, melynek nemesi forradalma 1755-ben fejeződött be az „örökös egyezménnyel", a feudalizmusnak még ma is érvényes dicső okiratba foglalásával. A forradalomhoz való jog oly megingathatatlanul él a köztudatban, hogy még von Boguslawski tábornok is egyedül ebből a népjogból vezeti le az államcsínyhez való jogot, melyet császárjának vindikál.

De bármi történjék is más országokban, a német szociáldemokrácia különleges helyzetben van, és ezért, legalább egyelőre, feladata is különleges. A kétmillió választó, akiket a szavazóurnához küld, a fiatal férfiakkal és a nőkkel együtt, akik mint nem-választók mögöttük állanak, a nemzetközi proletárhadsereg legnagyobb létszámú, legszilárdabb tömegét, döntő „erő-zömét" alkotják. Ez a tömeg a leadott szavazatoknak már most több mint egynegyedét adja; és ahogy a Reichstag pótválasztásai, az egyes államok Landtagjainak választásai, a községtanácsi és az ipari bírósági választások bizonyítják, szakadatlanul növekszik. Növekedése oly spontán módon, oly állandóan, oly feltartóztathatatlanul és egyúttal oly nyugodtan megy végbe, mint valami természeti folyamat. A kormány minden beavatkozása tehetetlennek bizonyult vele szemben. Két és egynegyedmillió választóra már ma számíthatunk. Ha ez így megy tovább, a század végéig meghódítjuk a társadalom középrétegeinek, a kispolgároknak és a kisparasztoknak a többségét, és olyan döntő hatalommá növekszünk az országban, mely előtt akarva, nem akarva, minden más hatalomnak meg kell hajolnia. Hogy ezt a növekedést szakadatlanul folyamatban tartsuk addig, amíg a jelenlegi kormányzati rendszernek magától a fejére nem nő, ⟨ezt a napról napra növekvő erő-zömöt elővédharcokban fel nem őrölni, hanem a döntés napjáig sértetlenül megőrizni,⟩ ez a legfőbb feladatunk. Csak egy eszköz van, amely a németországi szocialista harci erők állandó növekedését pillanatnyilag föltartóztathatná, sőt egy időre vissza is vethetné: a katonasággal való nagyméretű összeütközés, egy olyan érvágás, amilyen az 1871-es párizsi volt. Idővel ezt is kihevernők. Egy milliókra rúgó pártot a világból kilövöldözni, erre Európa és Amerika valamennyi ismétlőpuskája sem elegen-

* — Birodalmi Tanácsba. — *Szerk.*

dő. De a normális fejlődés megakadna, ⟨az erő-zöm a válságos pillanatban talán nem állana rendelkezésre,⟩ a döntő harc késlekednék, elhúzódnék és súlyosabb áldozatokkal járna.

A világtörténelem iróniája mindent a feje tetejére állít. Mi, a „forradalmárok", a „felforgatók", sokkal jobban gyarapodunk a törvényes eszközök segítségével, mint a törvénytelenekével és a felforgatással. A rendpártokat, ahogyan ők magukat nevezik, tönkreteszi az a törvényes állapot, melyet ők maguk teremtettek. Kétségbeesetten kiáltják Odilon Barrot-val együtt: la légalité nous tue, a törvényesség megöl bennünket, nekünk pedig ettől a törvényességtől keményekké válnak izmaink és pirossá az arcunk, s olyanok vagyunk, mintha örökké élnénk. És ha *mi* nem vagyunk olyan őrültek, hogy engedjük magunkat az ő kedvükért utcai harcba belekergetni, akkor végül is nem marad más hátra számukra, mint hogy saját maguk szegjék meg ezt a rájuk nézve annyira végzetes törvényességet.

Egyelőre új törvényeket csinálnak a felforgatás ellen. Ismét a feje tetején áll minden. Ezek a mai felforgatásellenes fanatikusok nem maguk voltak-e a tegnapi felforgatók? Talán *mi* idéztük fel az 1866-os polgárháborút?[253] Talán *mi* kergettük el Hannover királyát, Hessen választófejedelmét, Nassau hercegét ősi, törvényes örökös tartományukból és annektáltuk ezeket az örökös tartományokat? És ezek, akik felforgatták a Német Szövetséget és három isten kegyelméből való koronát, ezek panaszkodnak felforgatásról? Quis tulerit Gracchos des seditione querentes?* Ki engedhetné meg a Bismarck-imádóknak, hogy a felforgatást becsmérelje?

De fogadtassák csak el felforgatásellenes törvényjavaslataikat, súlyosbítsák még azokat, változtassák át az egész büntetőtörvényt gumivá, semmi mást nem fognak elérni, mint saját tehetetlenségük újabb bizonyítékát. Ahhoz, hogy a szociáldemokráciának komolyan nekimenjenek, egészen más rendszabályokhoz kell még folyamodniok. A szociáldemokrata felforgatáson, mely pillanatnyilag abból él, hogy a törvényeket megtartja, csak rendpárti felforgatással tudnak kifogni, mely nem élhet anélkül, hogy a törvényeket meg ne szegje. Rössler úr, a porosz bürokrata és von Boguslawski úr, a porosz tábornok megmutatta nekik az egyetlen módot, mellyel talán még ki lehet fogni a munkásokon, akik sehogy se hagyják magukat utcai harcba csalogatni. Az alkotmány megszegése, diktatúra, visszatérés az abszolutizmushoz, regis voluntas suprema lex!** Tehát csak bátorság, Uraim, csak semmi kifogás, hozzá kell látni!

Ne feledkezzenek meg azonban Önök arról, hogy a Német Birodalom, csakúgy, mint minden kisállam és egyáltalában minden modern állam, *szerződésnek a terméke;* először a fejedelmeknek egymás között, másodszor a fejedelmeknek

* — Ki tűrné el, hogy a Gracchusok panaszkodjanak lázadásról?[254] — *Szerk.*
** — a király akarata a legfelsőbb törvény! — *Szerk.*

a néppel kötött szerződéséé. Ha az egyik fél megszegi a szerződést, akkor semmissé lesz az egész szerződés, a másik felet sem köti többé. ⟨Amire olyan szép példát mutatott nekünk Bismarck 1866-ban. Ha tehát Önök megszegik a birodalmi alkotmányt, akkor a szociáldemokrácia szabad, azt tehet Önökkel szemben, amit akar. Hogy azonban mit fog akkor tenni — azt ma aligha köti az Önök orrára!⟩

Majdnem pontosan 1600 esztendeje a római birodalomban ugyancsak egy veszedelmes felforgató párt garázdálkodott. Aláásta a vallást és az állam összes alapjait; kereken tagadta, hogy a császár akarata a legfelsőbb törvény, hazátlan volt, nemzetközi, elterjedt a birodalom valamennyi országában, Galliától egészen Ázsiáig és a birodalom határain túlra. Sokáig a föld alatt, titokban bujtogatott; hosszabb ideje azonban már elég erősnek érezte magát arra, hogy nyíltan kilépjen a napvilágra. Ez a felforgató párt, melyet a keresztény néven ismertek, a hadseregben is erősen képviselve volt; egész légiók voltak keresztények. Amikor a pogány nemzeti egyház áldozati szertartásaihoz kivezényelték őket, hogy ott fegyverrel tisztelegjenek, a felforgató katonák arcátlanságukban odáig merészkedtek, hogy tiltakozásul különleges jelvényeket — kereszteket — tűztek sisakjukra. Még a feljebbvalók részéről szokásos kaszárnyai zaklatások is eredménytelenek voltak. Diocletianus császár nem nézhette tovább nyugodtan, hogyan ássák alá hadseregében a rendet, az engedelmességet, a fegyelmet. Erélyesen közbelépett, míg nem volt késő. Szocialistaellenes — akarom mondani keresztényellenes törvényt adott ki. A felforgatók gyűléseit betiltották, gyűléstermeiket lezárták vagy éppen lerombolták, a keresztény jelvényeket, kereszteket stb. ugyanúgy eltiltották, mint Szászországban a vörös zsebkendőket. A kereszténységet állami hivatalok betöltésére alkalmatlannak nyilvánították, még őrvezető sem lehetett belőlük. Minthogy akkor még nem voltak a „személyek tekintetbevételére" oly jól beidomított bírák, amint ezt von Köller úr felforgatásellenes törvényjavaslata[255] feltételezi, a keresztényeknek rövid úton megtiltották, hogy a bíróság előtt keressék igazukat. Ez a kivételes törvény is hatástalan maradt. A keresztények a kivételes törvényt gúnyból leszaggatták a falakról, sőt állítólag Nikomédiában még a palotát is rágyújtották a császárra. A császár erre az időszámításunk 303. esztendejében rendezett nagy keresztényüldözéssel állt bosszút. Ez volt az utolsó ilyenfajta üldözés. És olyan hatékony volt, hogy tizenhét évvel később a hadsereg túlnyomó részben keresztényekből állott, és az egész római birodalom következő egyeduralkodója, Constantinus, akit a papok nagynak neveznek, a kereszténységet államvallásnak nyilvánította.

London, 1895. március 6. *F. Engels*

Marx és Engels Művei. 7. köt.
1962. 531—545. old.

A KÖZPONTI VEZETŐSÉG ÜZENETE A KOMMUNISTÁK SZÖVETSÉGÉHEZ

1850. MÁRCIUS[256]

A Központi Vezetőség a Szövetséghez

Testvérek! A Szövetség az 1848—49-es két forradalmi év alatt kétféleképpen megállta a helyét; először azáltal, hogy tagjai mindenütt energikusan belevetették magukat a mozgalomba, hogy a sajtóban, a barikádokon és csatatereken az egyetlen eltökélten forradalmi osztály, a proletariátus első soraiban állottak. Továbbá megállta helyét a Szövetség azáltal, hogy felfogása a mozgalomról, amint azt a kongresszusok és a Központi Vezetőség 1847. évi körleveleiben és a Kommunista Kiáltványban lerögzítette, az egyetlen helyes felfogásnak bizonyult, hogy az ezen okmányokban kifejezett várakozások maradéktalanul beteljesedtek, és hogy a mai társadalmi állapotok azon felfogása, melyet korábban a Szövetség csak titokban terjeszthetett, most közszájon forog, és azt nyilvánosan, a piactereken hirdetik. Ugyanakkor a Szövetség korábbi szilárd szervezete jelentősen meglazult. A tagok nagy része, miután közvetlenül részt vett a forradalmi mozgalomban, úgy vélte, hogy a titkos társaságok ideje elmúlt és a nyilvános működés egymagában kielégítő. Az egyes körzetek és csoportok hagyták, hogy kapcsolataik a Központi Vezetőséggel ellanyhuljanak és lassanként elhaljanak. Míg tehát a demokrata párt, a kispolgárság pártja, mindjobban megszerveződött Németországban, a munkáspárt elvesztette egyetlen szilárd támaszát, legfeljebb egyes helységekben, helyi célokra volt megszervezve, és ezáltal az általános mozgalomban teljesen a kispolgári demokraták uralma és vezetése alá került. Ennek az állapotnak véget kell vetni, helyre kell állítani a munkások önállóságát. A Központi Vezetőség megértette ennek szükségességét, és ezért már 1848—49 telén Németországba küldte egy megbízottját, Joseph Mollt, a Szövetség újjászervezésére. Moll küldetése azonban nem járt maradandó hatással, részint mert a német munkásoknak akkoriban még nem volt elég tapasztalatuk, részint mert a tavaly májusi felkelés a munkát félbeszakította. Moll maga fegyvert fogott, belépett a badeni-pfalzi hadseregbe, és június 29-én a Murg menti ütközetben elesett. A Szövetség egyik legrégibb, legtevékenyebb és legmegbízhatóbb tagját vesz-

tette el benne, aki valamennyi kongresszuson és központi vezetőségben aktívan dolgozott és már korábban számos küldetést nagy sikerrel teljesített. A németországi és franciaországi forradalmi pártok 1849. júliusi veresége után a Központi Vezetőség csaknem valamennyi tagja Londonban ismét összegyűlt, új forradalmár erőkkel egészült ki, és újult hévvel fogott a Szövetség újjászervezéséhez.

Az újjászervezés csak egy megbízott révén következhet be, és a Központi Vezetőség igen fontosnak tartja, hogy a megbízott éppen ebben a pillanatban indul el, amikor új forradalom küszöbén állunk, amikor tehát a munkáspártnak, amennyire csak lehetséges, szervezettnek, egységesnek és önállónak kell lennie, amikor nem szabad, hogy ismét, mint 1848-ban, a burzsoázia kihasználja és uszályába fogja.

Megmondottuk nektek, testvérek, már 1848-ban, hogy a német liberális burzsoák nemsokára uralomra kerülnek, és újonnan megszerzett hatalmukat azonnal a munkások ellen fogják fordítani. Láttátok, hogy ez be is teljesedett. Valóban a burzsoák voltak azok, akik az 1848. márciusi megmozdulás után azonnal magukhoz ragadták az államhatalmat, és ezt a hatalmat arra használták fel, hogy a munkásokat, akik szövetségeseik voltak a harcban, nyomban visszavessék korábbi elnyomott helyzetükbe. Ha a burzsoázia nem is vihette ezt véghez anélkül, hogy ne szövetkezzék a márciusban eltávolított feudális párttal, sőt anélkül, hogy végül ne engedje át ismét az uralmat ennek a feudális abszolutista pártnak, de olyan feltételeket biztosított magának, amelyek a kormány pénzügyi zavarai révén előbb-utóbb kezére játszanak az uralmat és összes érdekeit garantálnák, ha lehetséges volna, hogy a forradalmi mozgalom már most úgynevezett békés fejlődésbe menjen át. Uralma biztosítására a burzsoáziának még arra sem lenne szüksége, hogy a nép elleni erőszakos rendszabályokkal magát meggyűlöltesse, hiszen mindezeket az erőszakos lépéseket már megtette a feudális ellenforradalom. A fejlődés azonban nem fog erre a békés útra térni. Ellenkezőleg, a forradalom, amelyet ez a fejlődés meggyorsít, küszöbön áll, akár a francia proletariátus önálló felkelése fogja előidézni, akár a Szent Szövetség inváziója a forradalmi Bábel[257] ellen.

Azt a szerepet pedig, amelyet 1848-ban a német liberális burzsoák játszottak a néppel szemben, az árulásnak ezt a szerepét a küszöbönálló forradalomban a demokrata kispolgárok fogják átvenni, akik most ugyanazt a helyet töltik be az ellenzék táborában, mint 1848 előtt a liberális burzsoák. Ez a párt, a demokrata párt, amely a munkásokra sokkal veszélyesebb, mint korábban a liberálisok, három elemből tevődik össze.

I. A nagyburzsoázia leghaladottabb részeiből, amelyek a feudalizmus és abszolutizmus azonnali teljes megdöntését tűzték ki célul. Ezt a csoportot az egykori berlini kiegyezők, az adómegtagadók[258] képviselik.

II. Az alkotmányos-demokrata kispolgárokból, akiknek fő céljuk a mozga-

lom eddigi menete során egy többé-kevésbé demokratikus szövetségi állam felállítása volt, amint erre képviselőik, a frankfurti gyűlés baloldala, majd később a stuttgarti parlament[259], és a birodalmi alkotmányért folytatott hadjáratban ők maguk törekedtek.

III. A republikánus kispolgárokból, akiknek eszményük egy német föderatív köztársaság, Svájc mintájára, s akik most vörösöknek és szociáldemokratáknak nevezik magukat, mert azt a jámbor óhajt táplálják, hogy megszüntessék a nagytőke nyomását a kistőkére, a nagyburzsoá nyomását a kispolgárra. E csoport képviselői voltak a demokrata kongresszusok és bizottságok tagjai, a demokrata egyletek vezetői, a demokrata újságok szerkesztői.

Mindezek a csoportok most, vereségük után, magukat republikánusoknak vagy vörösöknek nevezik, éppen úgy, ahogyan most Franciaországban a republikánus kispolgárok szocialistáknak nevezik magukat. Ott, ahol — mint Württembergben, Bajorországban stb. — még alkalmuk nyílik arra, hogy céljaikat alkotmányos úton kövessék, ezt az alkalmat arra használják fel, hogy megtartsák régi frázisaikat és tettekkel bizonyítsák be, hogy semmit sem változtak. Egyébként magától értetődő, hogy e·párt megváltozott neve a munkások irányában mit sem változtat, csupán azt bizonyítja, hogy ez a párt most kénytelen az abszolutizmussal egyesült burzsoázia ellen fordulni és a proletariátusra támaszkodni.

A kispolgári demokrata párt Németországban igen erős, nemcsak a városok polgári lakosságának nagy többségét foglalja magában, a kis ipari tőkéseket, kereskedőket és a kézművesmestereket; kíséretéhez tartozik a parasztság és a mezőgazdasági proletariátus is, amíg nem talál támaszt a városok önálló proletariátusában.

A forradalmi munkáspárt viszonya a kispolgári demokratákhoz a következő: együtt halad velük az ellen a csoport ellen, amelyet azok meg akarnak dönteni; ellenük lép fel mindenben, amivel önmagukat akarják megszilárdítani.

A demokrata kispolgárok nemcsak hogy nem akarják a forradalmi proletárok javára átalakítani az egész társadalmat, hanem a társadalmi állapotoknak olyan megváltoztatására törekednek, amely a fennálló társadalmat nekik lehetőleg elviselhetővé és kényelmessé tenné. Ezért mindenekelőtt az állami kiadások csökkentését kívánják a bürokrácia korlátozása útján, valamint azt, hogy az adók nehezét a nagy földbirtokosokra és burzsoákra hárítsák át. Továbbá azt kívánják, hogy szüntessék meg a nagytőkének a kistőkére gyakorolt nyomását állami hitelintézetek és uzsoraellenes törvények útján, ami által nekik és a parasztoknak lehetővé válik, hogy a tőkések helyett az államtól kapjanak előlegeket kedvező feltételekkel; kívánják továbbá a polgári tulajdonviszonyok érvényesítését a falun a feudalizmus teljes eltörlése útján. Hogy mindezt véghezvigyék, demokratikus — akár alkotmányos, akár köztársasági —

állami berendezkedésre van szükségük, amely a többséget nekik és szövetségeseiknek, a parasztoknak juttatja, és demokratikus községi berendezkedésre, amely az ő kezükbe adja a községi tulajdon feletti közvetlen ellenőrzést és egy sereg funkciót, amelyet most a bürokraták gyakorolnak.

A tőke uralmának és gyors gyarapodásának útját kell állni továbbá részben az örökösödési jog korlátozásával, részben lehetőleg jó néhány munkának az államra való átruházásával. Ami a munkásokat illeti, mindenekelőtt bizonyos, hogy bérmunkásoknak kell maradniok, mint eddig, a demokrata kispolgárok csupán jobb bért és biztosítottabb megélhetést kívánnak a munkásoknak, és remélik, hogy ezt részleges állami foglalkoztatással és jótékonysági intézkedésekkel elérik, tehát azt remélik, hogy a munkásokat többé vagy kevésbé palástolt alamizsnákkal megvesztegetik és forradalmi erejüket helyzetüknek pillanatnyilag elviselhetővé tételével megtörik. A kispolgári demokrácia itt összefoglalt követeléseit ennek az irányzatnak nem minden csoportja képviseli így együtt, és összességükben e követelések igen kevés hívük előtt lebegnek határozott célként. Minél tovább haladnak egyes embereik vagy csoportjaik, annál többet fognak e követelések közül magukévá tenni, és azok a kevesek, akik a fent kifejtettekben saját programjukat látják, bizonyára úgy gondolják, hogy ezzel azután el is mentek a legvégsőig, ami a forradalomtól csak kívánható. A proletariátus pártját azonban ezek a követelések semmiképpen sem elégíthetik ki. Míg a demokrata kispolgárok a forradalmat lehetőleg gyorsan és legfeljebb a fenti kívánságok érvényesítésével be akarják fejezni, a mi érdekünk és feladatunk az, hogy a forradalmat permanenssé tegyük, addig, amíg valamennyi többé vagy kevésbé vagyonos osztály kiszorul az uralomból, a proletariátus meghódítja az államhatalmat, és a proletárok egyesülése nemcsak egy országban, hanem a világ valamennyi uralkodó országában annyira előrehaladott lesz, hogy a proletárok egymás közti konkurrenciája ezekben az országokban megszűnik, és hogy legalább a döntő termelőerők a proletárok kezében összpontosulnak. A mi számunkra nem a magántulajdon megváltoztatásáról, hanem csak eltörléséről lehet szó, nem az osztályellentétek elkenéséről, hanem az osztályok megszüntetéséről, nem a fennálló társadalom megjavításáról, hanem egy új társadalom alapításáról. Nem kétséges, hogy a kispolgári demokrácia a forradalom további fejlődése során egy pillanatra túlnyomó befolyáshoz jut majd Németországban. A kérdés tehát az, mi legyen a proletariátus és sajátlag a Szövetség állásfoglalása a kispolgári demokráciával szemben:

1. amíg tovább fennállnak a mostani viszonyok, amelyek között a kispolgári demokratákat szintén elnyomják;

2. a legközelebbi forradalmi harcban, amely nekik juttatja a túlsúlyt;

3. e harc után, abban az időben, amikor túlsúlyban vannak a megdöntött osztályokkal és a proletariátussal szemben.

1. A jelen pillanatban, amikor a demokrata kispolgárok mindenütt el van-

nak nyomva, általában megegyezést és megbékülést prédikálnak a proletariátusnak, kezüket nyújtják neki, és egy nagy ellenzéki párt létesítésére törekednek, amely a demokrata tábor valamennyi árnyalatát átfogná, azaz arra törekednek, hogy a munkásokat beleelegyítsék egy olyan párt szervezetébe, amelyben a demokrata kispolgárok külön érdekeit palástoló általános szociáldemokrata frázisok uralkodnak, s amelyben a proletariátus határozott követeléseivel az édes békesség kedvéért nem lenne szabad előhozakodni. Egy ilyen egyesülés csak az ő előnyükre és teljesen a proletariátus hátrányára ütne ki. A proletariátus elvesztené egész, fáradságosan megszerzett önálló helyzetét, és ismét a hivatalos polgári demokrácia függelékévé süllyedne. Ezt az egyesülést tehát a leghatározottabban vissza kell utasítani. Ahelyett, hogy újra a polgári demokraták üdvrivalgó kórusává alacsonyodnának, a munkásoknak, mindenekelőtt a Szövetségnek, arra kell törekedniök, hogy a hivatalos demokraták mellett létrehozzák a munkáspárt önálló, titkos és nyílt szervezetét, és minden helyi csoportot munkásegyletek középpontjává és magjává tegyenek, amelyekben a proletariátus helyzetét és érdekeit — polgári befolyásoktól függetlenül — vitatják meg. Hogy a polgári demokraták mennyire nem gondolnak komolyan olyan szövetségre, amelyben a proletárok egyenlő hatalommal és egyenlő jogokkal állnak oldalukon, mutatják például a breslaui demokraták, akik lapjukban, a „Neue Oderzeitung"-ban[260], az önállóan szervezett munkásokat, akiket ők szocialistáknak bélyegeznek, a legdühödtebben üldözik. Egy közös ellenfél elleni harc esetére nincs szükség külön megegyezésre. Mihelyt közvetlen harcra kerül a sor ilyen ellenféllel szemben, a két párt érdekei pillanatnyilag egybevágnak, és mint eddig, a jövőben is magától létrejön ez a csupán egy pillanatra szánt kapcsolat. Magától értetődik, hogy az elkövetkezendő véres konfliktusoknál, mint valamennyi eddiginél, a győzelmet főleg a munkásoknak kell bátorságukkal, elszántságukkal és önfeláldozásukkal kiharcolniok. Mint eddig, ebben a harcban is a kispolgárok zöme, amíg csak lehet, habozó, határozatlan és tétlen magatartást fog tanúsítani, hogy azután, mihelyt a győzelem eldőlt, azt magának lefoglalja, a munkásokat nyugalomra és munkájukhoz való visszatérésre szólítsa fel, elejét vegye úgynevezett kilengéseknek és a proletariátust kizárja a győzelem élvezetéből. A munkásoknak nincs hatalmukban, hogy a kispolgári demokratákat ebben megakadályozzák, de hatalmukban van, hogy megnehezítsék felülkerekedésüket a felfegyverzett proletariátussal szemben és nekik olyan feltételeket szabjanak, hogy a polgári demokraták uralma már eleve magában hordja a bukás csíráját és hogy jelentősen megkönnyítse ennek az uralomnak későbbi kiküszöbölését a proletariátus uralma által. A munkásoknak mindenekelőtt a konfliktus alatt és közvetlenül a harc után, amennyire csak lehetséges, ellensúlyozniok kell a polgári csitítást és kényszeríteniök kell a demokratákat mostani terrorista frázisaik végrehajtására. A munkásoknak arra kell törekedniök, hogy a közvetlen forradalmi felbuzdulást ne

hagyják ismét mindjárt a győzelem után elnyomni. Ellenkezőleg, amíg csak lehet, elevenen kell tartaniok ezt a felbuzdulást. Nemcsak hogy ne szálljanak szembe az úgynevezett kilengésekkel, a népnek gyűlölt egyének vagy gyűlöletes emlékű középületek elleni bosszújával, ne csak tűrjék ezeket az eseteket, hanem ragadják magukhoz vezetésüket. A harc alatt és után a munkások a polgári demokraták követelései mellett minden alkalommal állítsák fel saját követeléseiket. Mihelyt a demokrata polgárok arra készülnek, hogy magukhoz ragadják a kormányt, biztosítékokat kell követelni a munkások számára. Ezeket a biztosítékokat a munkásoknak szükség esetén kényszerrel kell megszerezniök, és egyáltalában gondoskodniok kell arról, hogy a kormány új urai elkötelezzék magukat minden valamennyire is lehetséges engedményre és ígéretre — ez a legbiztosabb eszköz arra, hogy lejárassák őket. Egyáltalában minden módon, az állapotok nyugodt és hidegvérű felfogásával és az új kormány iránti leplezetlen bizalmatlansággal, amennyire csak lehet fékezniök kell azt a győzelmi mámort és az új állapotért való lelkesedést, amely minden győzelmes utcai harc után bekövetkezik. Az új hivatalos kormányok mellett egyúttal saját forradalmi munkáskormányokat kell felállítaniok, akár községi elöljáróságok, községtanácsok formájában, akár munkásklubok vagy munkásbizottságok útján, úgyhogy a polgári demokrata kormányok ne csak hogy azonnal elveszítsék a munkások támogatását, hanem már eleve azt lássák, hogy figyelik és fenyegetik őket olyan hatóságok, amelyek mögött ott áll a munkások egész tömege. Egyszóval: a győzelem első pillanatától kezdve a bizalmatlanságnak többé nem a legyőzött reakciós párt felé kell irányulnia, hanem az eddigi szövetségesek ellen, az ellen a párt ellen, amely a közös győzelmet egyedül akarja kiaknázni.

2. Ahhoz azonban, hogy ezzel a párttal, melynek árulása a munkások ellen a győzelem első órájában megkezdődik, erélyesen és fenyegetően szembeszállhassanak, a munkásoknak felfegyverzetteknek és szervezetteknek kell lenniök. Azonnal keresztül kell vinni az egész proletariátus felfegyverzését puskákkal, muskétákkal, ágyúkkal és lőszerrel, szembe kell szállni a régi, a munkások ellen irányuló polgárőrség felélesztésével. Ahol azonban ezt az utóbbit nem tudják megakadályozni, a munkásoknak meg kell kísérelniök, hogy önállóan mint proletárgárda szervezkedjenek, maguk választotta parancsnokokkal és saját, maguk választotta vezérkarral, és hogy ne az államhatalomnak, hanem a munkások által felállított forradalmi községtanácsoknak a parancsnoksága alá helyezzék magukat. Ahol munkásokat az állam számlájára foglalkoztatnak, keresztül kell vinni felfegyverzésüket és megszervezésüket külön csapattestben, maguk választotta parancsnokokkal vagy a proletárgárda részeként. A fegyvereket és a lőszert semmi esetre sem szabad a kezükből kiadni, minden lefegyverzési kísérletet szükség esetén erőszakkal kell meghiúsítani. A munkásokra gyakorolt polgári demokrata befolyás megsemmisítése, a munkások azonnali önálló és fegyveres szervezete és a polgári demokraták pillanatnyilag

elkerülhetetlen uralmát lehetőleg megnehezítő és lejáratő feltételek keresztülvitele — ezek azok a fő pontok, amelyeket a proletariátusnak és ennélfogva a Szövetségnek az elkövetkezendő felkelés alatt és után szem előtt kell tartania.

3. Mihelyt az új kormányok valamelyest megszilárdultak, azonnal megkezdődik harcuk a munkások ellen. Ahhoz, hogy ekkor a demokrata kispolgárokkal erőteljesen szállhassanak szembe, mindenekelőtt az szükséges, hogy a munkások klubokban önállóan legyenek megszervezve és központosítva. A Központi Vezetőség, mihelyt ez valamennyire lehetséges lesz, a fennálló kormányok megdöntése után Németországba megy, azonnal kongresszust hív egybe, és ennek megteszi a szükséges javaslatokat a munkásklubboknak a mozgalom székhelyén létesítendő vezetőség alatti központosítására. A munkásklubok legalább tartományi kapcsolatának gyors megszervezése a legfontosabb pontok egyike a munkáspárt megerősödése és fejlődése szempontjából; a fennálló kormányok megdöntésének legközelebbi következménye egy nemzeti képviselet választása lesz. A proletariátusnak itt arról kell gondoskodnia:

I. Hogy a helyi hatóságok és a kormánybiztosok semmiféle fondorkodása ne zárhasson ki valamilyen ürüggyel egy sereg munkást a választójogból.

II. Hogy a polgári demokrata jelöltek mellett mindenütt állítsanak munkásjelölteket, akik lehetőleg a Szövetség tagjaiból kerüljenek ki, s akiknek megválasztását minden lehetséges eszközzel szorgalmazni kell. Még ahol a megválasztására semmi kilátás sincs, ott is saját jelöltet kell állítaniok a munkásoknak, hogy megőrizzék önállóságukat, megszámlálják erőiket, a nyilvánosság elé tárják forradalmi magatartásukat és pártálláspontjukat. Nem szabad, hogy megtévesszék őket ezzel kapcsolatban a demokraták szólamai, mint például az, hogy ezáltal szétforgácsolják a demokrata pártot és lehetővé teszik a reakció győzelmét. Valamennyi ilyen frázis végül is odairányul, hogy a proletariátust becsapják. Azok az előnyök, amelyekre a proletárpárt ilyen független fellépéssel feltétlenül szert tesz, mérhetetlenül fontosabbak, mint az a hátrány, amelyet néhány reakciós jelenléte a képviseletben előidézhet. Ha a demokrácia kezdettől fogva határozottan és terrorisztikusan lép fel a reakció ellen, akkor annak befolyása a választásokon már előre megsemmisült.

Az első pont, amelynél a polgári demokraták konfliktusba fognak kerülni a munkásokkal, a feudalizmus eltörlése lesz; a kispolgárok, mint az első francia forradalomban, a feudális földbirtokokat szabad tulajdonul fogják adni a parasztoknak, vagyis azt akarják, hogy továbbra is fennmaradjon a falusi proletariátus, és egy kispolgári parasztosztály képződjék, amely az elszegényedés és eladósodás ugyanazon körforgásán megy át, amelyben a francia paraszt most még leledzik.

A munkásoknak ezzel a tervvel a falusi proletariátus érdekében és saját érdekükben szembe kell szállniok. Azt kell követelniök, hogy az elkobzott feudális tulajdon állami birtok maradjon, és munkástelepek céljaira használ-

hassák fel, amelyeket a szövetkezett falusi proletariátus a mezőgazdasági nagyüzem minden előnye segítségével művel meg, és ami által a közös tulajdon elve nyomban szilárd alapzatot kap a megrendülő polgári tulajdonviszonyok közepette. Ahogy a demokraták a parasztokkal szövetkeznek, a munkásoknak a falusi proletariátussal kell szövetséget kötniök. Továbbá, a demokraták vagy egyenesen föderatív köztársaságra fognak törekedni, vagy, ha az egységes és oszthatatlan köztársaságot nem kerülhetik el, legalább megkísérlik a központi kormányt a községek és tartományok lehető legnagyobb önállóságával és függetlenségével megbénítani. A munkásoknak ezzel a tervvel szemben nem csupán az egységes és oszthatatlan német köztársaságért kell fáradozniok, hanem azon belül is a hatalomnak az államhatalom kezében való leghatározottabb központosításáért. Nem szabad, hogy megtévesszék őket a községek szabadságáról, önkormányzatáról stb. hangoztatott demokrata szólamok. Olyan országban, mint Németország, ahol még annyi középkori maradványt kell az útból eltakarítani, ahol annyi helyi és tartományi makacsságot kell megtörni, semmi körülmények között sem szabad tűrni, hogy minden falu, minden város, minden tartomány új akadályt gördítsen a forradalmi tevékenység elé, amely teljes erejében csak a központból indulhat ki. — Nem szabad tűrni, hogy megújuljon a mostani állapot, amelynek következtében egy és ugyanazon vívmányért a németeknek minden városban, minden tartományban külön kell verekedniök. A legkevésbé sem tűrhető, hogy egy úgynevezett szabad községi berendezkedéssel állandósuljon a tulajdon olyan formája, amely még elmaradottabb a modern magántulajdonnál és mindenütt szükségszerűen ebbe a magántulajdonba olvad fel, tudniillik a községi tulajdon és a belőle támadó viszályok szegény és gazdag községek között, valamint az állampolgári jog mellett fennálló községi polgárjog, ennek a munkások elleni fondorkodásaival. Mint 1793-ban Franciaországban, úgy ma Németországban a legszigorúbb központosítás megvalósítása a valóban forradalmi párt feladata.*

* Ma emlékeztetnünk kell arra, hogy ez a rész félreértésen alapul. Akkoriban — hála a bonapartista és liberális történelemhamisítóknak — eldöntöttnek tekintették, hogy a francia központosított közigazgatási gépezetet a nagy forradalom vezette be és főleg a konvent alkalmazta elkerülhetetlen és döntő fegyverként a royalista és föderalista reakció és a külső ellenség leverésére. Most azonban ismert tény, hogy az egész forradalom alatt, brumaire 18-ig, a département-ok, kerületek és községek teljes közigazgatása maguk az igazgatottak által választott hatóságokból állott, amelyeknek az állam általános törvényein belül teljes cselekvési szabadságuk volt; hogy éppen ez az amerikaihoz hasonló vidéki és helyi önkormányzat lett a forradalom legerősebb emelője, mégpedig oly mértékben, hogy Napóleon közvetlenül brumaire 18-i államcsínyje után sietett ezt a még mindig fennálló prefektus-rendszerrel felváltani, amely tehát kezdettől fogva merőben reakciós eszköz volt. De amennyire a helyi és vidéki önkormányzat nem mond ellent a politikai, nemzeti központosításnak, annyira nincs szükségszerűen egybekötve azzal a korlátolt kantonális, illetve községi önzéssel, amely oly visszataszító számunkra Svájcban, s amelyet 1849-ben valamennyi délnémet föderatív republikánus szabállyá akart tenni Németországban. — *Engels jegyzete az 1895-ös kiadáshoz.*

Láttuk, hogy a demokraták a legközelebbi megmozdulásnál uralomra kerülnek, hogy arra kényszerülnek majd, hogy többé-kevésbé szocialista rendszabályokat javasoljanak. Felvetődik a kérdés, milyen rendszabályokat javasoljanak ezzel szemben a munkások? Természetesen a megmozdulás kezdetén a munkások még nem állhatnak elő közvetlenül kommunista rendszabályokkal. De:

1. A demokratákat arra kényszeríthetik, hogy lehetőleg sok oldalról nyúljanak bele az eddigi társadalmi rendbe, zavarják meg annak szabályos menetét és járassák le magukat, valamint, hogy lehetőleg sok termelőerőt, szállítóeszközt, gyárat, vasutat stb. összpontosítsanak az állam kezében.

2. A demokraták javaslatait, akik persze nem forradalmi, hanem csupán reformer módon fognak fellépni, a végletekig kell hajtaniok és a magántulajdon elleni közvetlen támadásokká változtatniok, úgyhogy például, ha a kispolgárok azt javasolják, hogy vásárolják meg a vasutakat és gyárakat, a munkásoknak azt kell követelniök, hogy ezeket a vasutakat és gyárakat mint reakciósok tulajdonát az állam egyszerűen és kártalanítás nélkül kobozza el. Ha a demokraták arányos adót javasolnak, a munkások követeljenek progresszív adót; ha maguk a demokraták indítványoznak mérsékelt progresszív adót, a munkások ragaszkodjanak olyan adóhoz, amelynek tételei annyira gyorsan emelkednek, hogy a nagytőke tönkremegy rajta; ha a demokraták az államadósságok szabályozását követelik, a munkások követeljék az államcsődöt. A munkások követeléseinek tehát mindenütt a demokraták engedményeihez és rendszabályaihoz kell igazodniok.

Ha a német munkások nem is juthatnak uralomra és osztályérdekeik megvalósításához anélkül, hogy egy hosszabb forradalmi fejlődésen teljesen végig ne mennének, de ezúttal legalább bizonyosak lehetnek afelől, hogy a közeledő forradalmi színjáték első felvonása egybeesik saját osztályuk franciaországi közvetlen győzelmével és ezáltal igen meggyorsul.

De a legtöbbet nekik maguknak kell megtenniök végső győzelmükért azzal, hogy tudatára ébrednek osztályérdekeiknek, hogy minél előbb önálló pártállást foglalnak el, hogy egyetlen pillanatra sem hagyják magukat a demokrata kispolgárok képmutató frázisai által letéríteni a független proletárpárt megszervezésének útjáról. Harci kiáltásuk ez legyen: Permanens forradalom.

London, 1850. március.

Marx és Engels Művei. 7. köt.
1962. 236—245. old.

FORRADALOM ÉS ELLENFORRADALOM NÉMETORSZÁGBAN[261]

(Részlet)

IV

AUSZTRIA

Most Ausztriáról kell beszélnünk, arról az országról, amely 1848 márciusáig csaknem olyan hétpecsétes titok volt más nemzetek szemében, mint Kína a legutóbbi angol háború előtt.[262]

Ehelyütt természetesen csak Német-Ausztriával foglalkozhatunk. Az ausztriai lengyelek, magyarok vagy olaszok ügyei nem tartoznak tárgyunkhoz, és amennyiben befolyásolták az osztrák németek sorsát 1848 óta, annyiban alább figyelembe kell majd vennünk őket.

Metternich herceg kormányzata két sarkpont körül fordult meg: először is megpróbálta az osztrák uralomnak alávetett különböző nemzetek mindegyikét sakkban tartani az összes többi, hasonló helyzetben levő nemzet által; másodszor — s ez volt mindig az abszolút monarchiák alapelve —, két osztályra támaszkodott, a feudális földesurakra és a tőzsdespekuláns nagytőkésekre; egyszersmind ki is játszotta e két osztály befolyását és hatalmát egymás ellen úgy, hogy a kormányzat szabad kezet biztosítson magának. A nagybirtokos nemesség, amelynek egész jövedelme a legkülönfélébb feudális szolgáltatásokból állt, szükségképpen támogatta azt a kormányt, amely egyetlen védelme volt a jobbágyok letiport osztálya ellen, akiknek kifosztásából élt. S ha egyszer-egyszer, mint 1846-ban Galíciában, a kevésbé vagyonos nemesek ellenzékbe mentek át a kormányzattal szemben, Metternich lóhalálában éppen ezeket a jobbágyokat szabadította rájuk, akik mindenesetre kihasználták az alkalmat, hogy közvetlenebb elnyomóikon rettenetes bosszút álljanak. A tőzsde nagytőkéseit viszont azok az óriási összegek láncolták a Metternich-kormányzathoz, amelyeket állampapírokba fektettek. Ausztria, amely 1815-ben visszaállította teljes hatalmát, 1820 óta restaurálta és fenntartotta Itáliában az abszolút monarchiát, és az 1810-es államcsőd folytán kötelezettségeinek egy részétől megszabadult, a békekötés után igen hamar megint hitelképes lett a nagy, európai pénzpiacokon, és amilyen mértékben nőtt a hitele, úgy élt is vele. Így történt, hogy

Európa valamennyi nagy pénzembere tőkéje jelentős részét osztrák állampapírokba fektette; valamennyien érdekelve voltak ez ország hitelképességének fenntartásában, és mivel az osztrák államhitel fenntartása mindig új és új kölcsönöket követelt, kényszerültek időről időre új tőkét előlegezni, hogy fenntartsák a hitelét azoknak az értékpapíroknak, amelyekre már előleget adtak. Az 1815 után bekövetkezett hosszantartó béke folytán, és mivel lehetetlennek látszott, hogy egy ezeréves birodalom, mint amilyen Ausztria, megdőljön, bámulatos mértékben megnövekedett a Metternich-kormányzat hitele és még a bécsi bankárok és tőzsdespekulánsok jóindulatától sem függött; mert amíg Metternich bőségesen kaphatott pénzt Frankfurtban és Amsterdamban, addig természetesen megvolt az az elégtétele, hogy az osztrák kapitalisták a lába előtt hevertek. Egyébként minden más tekintetben is hatalmában voltak; a nagy profitokat, amelyeket bankárok, tőzsdespekulánsok és állami szállítók az abszolút monarchiákból oly kitűnően ki tudnak sajtolni, ellensúlyozta az a csaknem korlátlan hatalom, amellyel a kormány személyük és vagyonuk fölött rendelkezett; erről a részről tehát az oppozíció leghalványabb árnyékát sem lehetett elvárni. Ilyen módon Metternich biztos volt a birodalom két leghatalmasabb és legbefolyásosabb osztályának támogatásában, ezenkívül olyan hadsereggel és bürokráciával rendelkezett, amelynél az abszolutizmus céljaira alkalmasabbat keresve sem lehetett volna találni. Az osztrák állam szolgálatában álló hivatalnok és katonatiszt egészen különleges fajta; apáik is a Kaisert* szolgálták és a fiaik is ugyanezt fogják tenni; nem tartoznak a sokféle nemzetiségek egyikéhez sem, melyek a kétfejű sas szárnyai alatt tömörültek; a birodalom egyik végéről a másikra dobálják őket és dobálták is mindig, Lengyelországból Itáliába, Németországból Erdélybe. A magyart, a lengyelt, a németet, a románt, az olaszt, a horvátot, szóval mindenkit, aki nem hordja a „császári és királyi" tekintély pecsétjét stb. és sajátos nemzeti jellege van, egyaránt megvetik. Nekik nincsen nemzetiségük, illetve inkább csakis ők teszik ki az igazi osztrák nemzetet. Nyilvánvaló, hogy milyen kezes és egyszersmind hatalmas eszköz lehet az ilyen polgári és katonai hierarchia egy értelmes és erélyes államvezető kezében.

Ami a népesség többi osztályait illeti, Metternichet, az ancien régime államférfiának igazi szellemében, nemigen érdekelte támogatásuk. Velük szemben Metternich csak egyfajta politikát ismert: adók formájában annyit kipréselni belőlük, amennyit csak lehetséges, és ugyanakkor nyugton tartani őket. A kereskedő és ipari burzsoázia Ausztriában csak lassan fejlődött ki. A dunai kereskedelem viszonylag jelentéktelen volt; az ország csak egy tengeri kikötővel rendelkezett, s ennek a kikötőnek — Triesztnek — a forgalma igen korlátozott volt. A gyárosok jelentékeny védelemben részesültek, amely a legtöbb esetben

* — császárt — *Szerk*

még minden külföldi verseny teljes kirekesztéséig is terjedt. De ezeket az előnyöket főképp adózóképességük emelésére való tekintettel kapták, s ezt erősen ellensúlyozták az ipar belföldi korlátozásai, a céhek és más feudális testületek kiváltságai, amelyeket aggályosan fenntartottak mindaddig, míg azok a kormányzat céljait és szándékait nem gátolták. A kis kézművesek be voltak szorítva ezeknek a középkori céheknek szűk keretei közé; a céhek örökös viszályban ugrasztották egymásnak az egyes iparágakat kiváltságaikért, és azáltal, hogy a munkásosztályt a társadalmi felemelkedés lehetőségétől szinte teljesen elzárták, ezeknek a kényszeregyesüléseknek a tagjai részére valamiféle örökletes stabilitást biztosítottak. Végül pedig a parasztokat és munkásokat puszta adóalanyként kezelték, és csak annyira törődtek velük, hogy lehetőleg ugyanolyan létfeltételek között tartsák őket, amelyek közt abban az időben éltek, es amelyek közt már atyáik is éltek volt. E célból minden régi, megrögződött, átörökölt tekintélyt ugyanúgy fenntartottak, mint az államét: a földesúr tekintélyét a kis földbérlő fölött, a gyárosét a gyári munkás fölött, a kis iparosmesterét a mesterlegény és az inas fölött, az atya tekintélyét a fiú fölött a kormányzat mindenütt a legszigorúbban megvédte, és mindenfajta engedetlenséget, ugyanúgy, mint a törvény áthágását, az osztrák igazságszolgáltatás egyetemes szerszámával — a bottal fenyítettek meg.

Végül, hogy a mesterséges stabilitás megteremtésére irányuló efféle törekvéseket egy mindent összefoglaló rendszerbe építsék bele, a nemzetnek engedélyezett szellemi táplálékot a leggondosabb körültekintéssel válogatták meg és a lehető legtakarékosabban adagolták. A nevelést mindenütt a katolikus papság tartotta kezében, s a főpapok, akárcsak a feudális nagybirtokosok, a legerősebben érdekelve voltak a fennálló rendszer megőrzésében. Az egyetemeket úgy szervezték meg, hogy csak szakemberek képzését tették lehetővé, akik a tudomány különféle speciális ágaiban többé-kevésbé szerezhettek ugyan nagy jártasságot, de semmi esetre sem juthattak hozzá ahhoz az egyetemes általános műveltséghez, amelyet más egyetemek nyújthattak. Napisajtó egyáltalán nem létezett, Magyarország kivételével, s a magyar újságok a monarchia minden más részéből ki voltak tiltva. Ami az irodalmat általában illeti, ennek területe egy évszázad alatt egyáltalán nem bővült, sőt, II. József halála után még szűkült is. És a határok mentén mindenütt, ahol csak az osztrák államok civilizált országgal érintkeztek, a vámhivatalnokok kordonával együtt irodalmi cenzorokból álló kordont is létesítettek, amely egyetlen külföldi könyvet, egyetlen külföldi újságot be nem engedett Ausztria területére, mielőtt tartalmát kétszer-háromszor alaposan át nem rostálta és a vészes korszellem szennyeződésének legcsekélyebb nyomától is teljesen tisztának nem találta.

1815-től kezdve ez a rendszer mintegy harminc évig bámulatos sikerrel működött. Ausztria csaknem ismeretlen maradt Európa számára, és Ausztriában ugyanilyen keveset tudtak Európáról. Az egyes néposztályoknak és a népesség

egészének társadalmi helyzetében látszólag a legcsekélyebb változás sem történt. Bármily ellenségeskedés élt is az egyes társadalmi osztályok közt — s ennek az ellenségeskedésnek a megléte Metternich szemében a kormányzás egyik fő feltétele volt, amelyet ő még istápolt is azáltal, hogy a felsőbb osztályokat minden elnyomó kormányzati rendszabály eszközeivé tette, és ezáltal az ódiumot rájuk hárította —, bármily gyűlölettel viseltetett is a nép az állam alacsonyabb hivatalnokai ellen, a központi kormányzattal szemben nagyjában egészében kevés vagy semmi elégedetlenség sem mutatkozott. A császárt imádták, s úgy látszott, hogy a tények igazat adnak az öreg I. Ferencnek, amikor e rendszer tartósságában kételkedve önelégülten hozzáfűzte: „Mindazonáltal, engemet és Metternichet még kibír."

Ám a felület alatt mégis lassú mozgás ment végbe, és ez meghiúsította Metternich összes fáradozásait. Az ipari és kereskedő burzsoázia vagyona és befolyása növekedett. A gépi és gőzerőnek a gyáriparba való bevonulása Ausztriában csakúgy, mint másutt, teljesen felforgatta egész társadalmi osztályok régi viszonyait és életfeltételeit; jobbágyokat szabad emberekké, kisparasztokat gyári munkásokká változtatott; aláaknázta a régi feudális kézművescéheket és sokakat közülük megfosztott minden létlehetőségtől. Az új kereskedelmi és ipari népesség mindenütt összeütközésbe került a régi, feudális intézményekkel. — A burzsoázia, amelyet üzlete egyre gyakrabban külföldi utakra késztetett, mindenféle mesés híreket hozott a császári vámhatárokon kívül fekvő civilizált országokról; végül a vasutak kiépülése is meggyorsította az ipari és a szellemi haladást. Magának az osztrák államszerkezetnek is volt egy veszedelmes része, ti. a magyar feudális alkotmány, parlamenti üléseivel és harcaival, amelyeket a nemesség elszegényedett és ellenzéki tömegei folytattak a kormányzat és szövetségesei, a mágnások ellen. Pozsony, az országgyűlés székhelye közvetlenül Bécs kapui előtt terült el. Mindezek az elemek hozzájárultak ahhoz, hogy a városi burzsoáziában, ha nem is éppen az ellenzékiségnek — mert ellenzékiség még nem volt lehetséges —, de legalább az elégedetlenségnek a szelleme felébredjen, általános óhaj jelentkezzék nem is annyira alkotmányos, mint inkább közigazgatási reformok iránt. És akárcsak Poroszországban, a bürokrácia egy része itt is csatlakozott a burzsoáziához. Ebben az örökletes tisztviselő-kasztban nem felejtették el II. József hagyományait; a műveltebb állami tisztviselők, akik időnként maguk is belekontárkodtak képzeletbeli reformtervek kovácsolásába, határozottan többre becsülték e császár haladó, intellektuális zsarnokságát Metternich „atyai" zsarnokságánál. A szegényebb nemességnek egy része szintén a burzsoáziával tartott, és ami az alsóbb néposztályokat illeti, amelyek mindig bőségesen találtak okot a panaszra fölötteseik — ha nem is éppen a kormányzat — ellen, ezek a legtöbb esetben szükségképpen csatlakoztak a burzsoázia reformkívánalmaihoz.

Körülbelül ebben az időben — mondjuk 1843-ban vagy 1844-ben — Német-

országban az irodalomnak egy külön ága alakult ki, amely hozzájárult ehhez a változáshoz. Néhány osztrák tollforgató regényíró, kritikus, rossz költő, valamennyien elég középszerű tehetséggel, de azzal a jellegzetes iparkodással megáldva, amely a zsidó fajta sajátja, letelepedett Lipcsében és Ausztria határain kívül eső más német városokban, és itt, Metternich hatósugarán kívül, megjelentettek egy sereg könyvet és röpiratot osztrák kérdésekről. Ők is, kiadóik is „bombaüzletet" csináltak. Egész Németország mohón várta, hogy beavassák az európai Kína politikájának titkaiba, és még nagyobb kíváncsiságot tanúsítottak maguk az osztrákok, akik ezekhez a kiadványokhoz a cseh határon nagyban űzött csempészés útján jutottak hozzá A titkok, amelyeket ezek a kiadványok elárultak, természetesen nem voltak nagy jelentőségűek, és a jóakaratú szerzők által kiagyalt reformtervek szinte a politikai szűzességgel határos ártatlanság pecsétjét hordozták. Alkotmány és sajtószabadság Ausztriában — ezek elérhetetlen dolgoknak számítottak; közigazgatási reformok, a tartományi Landtagok jogainak kiterjesztése, külföldi könyvek és újságok bebocsátása, a cenzúra enyhítése — ennél tovább alig terjedtek ezeknek a jóravaló osztrákoknak lojális és szerény óhajai.

Mindenesetre az, hogy egyre kevésbé lehetett megakadályozni Ausztria irodalmi kapcsolatát Németország többi részével és Németországon keresztül az egész világgal, sokban hozzájárult egy kormányellenes közvélemény kialakulásához, és legalább valami kevés politikai tájékoztatáshoz juttatta az osztrák lakosság egy részét. Ilyenformán 1847 végén Ausztriát, jóllehet kisebb mértékben, szintén hatalmába kerítette az akkoriban egész Németországban eluralkodó politikai és politikai-vallási agitáció; és ha ez Ausztriában kevesebb zajjal haladt is előre, elég forradalmi elemet talált itt is, akikre hatni tudott. Itt volt a paraszt, jobbágy vagy zsellér, akit agyonnyomorított a földesúri vagy a kormányzati kiuzsorázás; aztán a gyári munkás, akit rendőrbot kényszerített arra, hogy bármilyen feltételek mellett dolgozzék, amelyeket a gyáros jónak látott megszabni; aztán a mesterlegény, aki előtt a céhszabályok minden lehetőséget elzártak arra, hogy iparában önállóságra tegyen szert; aztán a kereskedő, aki üzletvitelében lépten-nyomon képtelen előírásokba ütközött; aztán a gyáros, aki a kiváltságaik fölött féltékenyen őrködő céhekkel, vagy a pénzsóvár és minden lében kanál hivatalnokokkal folytonos harcban állt; aztán a tanító, a tudós, a nagyobb műveltségű hivatalnok, hiábavaló küzdelemben a tudatlan és pöffeszkedő papsággal, vagy ostoba és parancsoló fölöttesekkel. Egyszóval: nem volt egyetlen osztály sem, amely meg lett volna elégedve, mert a kis engedményeket, amelyekre a kormányzat itt-ott rákényszerült, nem a saját költségére tette — ezt a kincstár nem engedhette meg —, hanem a főnemesség és a klérus költségére; ami pedig a nagybankárokat és az államkötvénytulajdonosokat illeti, a legutóbbi itáliai események, a magyar országgyűlés növekvő ellenzékisége, az elégedetlenség szokatlan szelleme, a birodalomszerte

megnyilvánuló hangos reformkövetelés nem volt alkalmas arra, hogy bizalmukat az osztrák birodalom szilárdságában és fizetőképességében megerősítse. Így Ausztria is lassan, de biztosan egy hatalmas átalakulás felé haladt, amikor Franciaországban hirtelen olyan esemény történt, amely egyszerre kirobbantotta a fenyegető vihart, és meghazudtolta az öreg Ferenc állítását, amely szerint az ő és Metternich napjaira az épület még kitart.

London, 1851. szeptember

V

A BÉCSI MÁRCIUSI FELKELÉS

1848. február 24-én Lajos Fülöpöt elkergették Párizsból és kikiáltották a francia köztársaságot. A rákövetkező március 13-án Bécs népe megdöntötte Metternich herceg uralmát és őt magát szégyenteljes futásra kényszerítette az országból. Március 18-án Berlin népe fogott fegyvert és tizennyolcórás elkeseredett harccal megszerezte azt az elégtételt, hogy a király megadta magát neki. Egyidejűleg Németország kisebb államainak fővárosaiban is többé-kevésbé heves kitörésekre került sor, mégpedig mindenütt ugyanilyen sikerrel. A német nép, ha első forradalmát nem vitte is végig, legalább világosan rálépett a forradalom útjára.

E különféle felkelések mozzanatainak részleteire ehelyütt nem térhetünk ki; de ki kell fejtenünk jellegüket és azt az álláspontot, amelyet a különböző néposztályok velük kapcsolatban elfoglaltak.

A bécsi forradalmat, azt lehetne mondani, a lakosság szinte egyöntetűen vitte végbe. A burzsoázia — a bankárok és a tőzsdespekulánsok kivételével —, a kispolgárság, az egész munkásság egyszerre mint egy ember kelt fel az ellen a kormányzat ellen, amelyet mindenki utált, amelyet mindenki olyannyira gyűlölt, hogy támogatói — a nemesek és a pénzmágnások törpe kisebbsége — a legelső rohamra eltűntek a felszínről. A burzsoáziát Metternich olyan politikai tudatlanságban tartotta, hogy számára az anarchia, szocializmus és terror uralmáról, a tőkésosztály és a munkásosztály közti fenyegető harcokról szóló párizsi hírek tökéletesen érthetetlenek voltak. Politikai ártatlanságában e hírekhez vagy egyáltalán semminemű értelmet nem tudott fűzni, vagy azt hitte, Metternich ördögi találmányai, melyeknek célja, hogy a polgárságot engedelmességre rémítse. Ezenkívül, e burzsoák még sohasem láttak munkásokat osztályként fellépni, vagy saját, külön osztályérdekeikért síkraszállni. Eddigi tapasztalataik alapján nem tudták elképzelni, hogy olyan osztályok között, melyek most oly szívbéli egyetértésben döntöttek meg egy mindnyájuk által gyűlölt kormányzatot, bármiféle nézeteltérések merülhetnének fel. Úgy látták,

hogy a munkásnép velük minden pontban egyetért: alkotmányt, esküdtszéket, sajtószabadságot stb. akar. Így, legalábbis 1848 márciusában, szívvel-lélekkel vitték a mozgalmat, a mozgalom pedig a burzsoáziát (legalábbis elméletben) nyomban az állam uralkodó osztályává emelte.

De minden forradalomnak az a sorsa, hogy a különböző osztályoknak ez az egyesülése, amely bizonyos fokig mindig szükségszerű feltétele minden forradalomnak, nem tarthat sokáig. Alighogy győzelmet arattak a közös ellenség fölött, a győztesek máris külön táborokra oszlanak és fegyvereiket egymás ellen fordítják. Éppen az osztályellentétek gyors és heves fejlődése teszi a forradalmat régi és bonyolult társadalmi szervezetekben a társadalmi és politikai haladásnak olyan hatalmas hajtóerejévé, éppen az egymást a hatalomban felváltó új és új pártok szüntelen gyors felszökkenésének köszönhető, hogy a nemzet ily heves forrongások idején öt év alatt nagyobb utat fut be, mint amilyent rendes körülmények közt egy évszázad alatt tenne meg.

A bécsi forradalom a burzsoáziát elméletileg uralkodó osztállyá tette; azaz a kormányzattól kicsikart engedmények olyan természetűek voltak, hogy azok gyakorlati megvalósítása és hosszabb fenntartása a burzsoázia fölényét okvetlenül biztosította volna. De gyakorlatilag ennek az osztálynak a fölénye korántsem volt megalapozva. Igaz, hogy a nemzetőrség megalakítása révén, miáltal a burzsoázia és a kispolgárság fegyverhez jutott, ez az osztály erőre és jelentőségre tett szert; igaz, hogy amikor megalakult a „biztonsági bizottság", egyfajta forradalmi, nem-felelős kormány, amelyben a burzsoáziáé lett a döntő szó — ez az osztály a hatalom élére került. De ugyanekkor a munkások egy részét is felfegyverezték; ők és a diákok vállalták a harc oroszlánrészét, már amennyire harcról egyáltalán szó volt; és a diákok — mintegy 4000 főnyi jól felfegyverzett és sokkal fegyelmezettebb alakulat, mint a nemzetőrség — képezték a forradalmi haderő magvát, tulajdonképpeni erejét, és egyáltalán nem mutattak hajlandóságot arra, hogy a puszta eszköz szerepét játsszák a biztonsági bizottság kezében. Jóllehet elismerték a biztonsági bizottságot, sőt a leglelkesebb védelmezői voltak, mégis egy önálló, meglehetősen zavargó csapatot alkottak, amely külön tanácskozott az aulában, közbülső helyet foglalt el a burzsoázia és a munkásosztály között, és állandó nyugtalanságával gátat vetett annak, hogy a dolgok visszazökkenjenek a hétköznapok régi, nyugodt kerékvágásába, nemritkán pedig a biztonsági bizottságra is rákényszerítette a maga határozatait. Másrészt a munkásokat, akik úgyszólván minden keresettől elestek, állami költségen fenntartott közmunkákon kellett foglalkoztatni, s a pénzt e célra természetesen az adófizetők zsebéből és Bécs város pénztárából kellett kihúzni. Mindez a bécsi kereskedőket és iparosokat szükségképpen kellemetlenül érintette. A város gyárüzemei, amelyek egy nagy ország gazdag és arisztokrata udvartartásainak fogyasztására rendezkedtek be, a forradalom folytán, az arisztokrácia és az udvar menekülése folytán magától értetődően

teljesen leálltak; a kereskedelemben pangás következett be, és a nyugtalanság, az izgalom, amelyet a diákok és a munkások állandóan szítottak, bizonyára nem volt alkalmas „a bizalom helyreállítására", ahogyan akkoriban mondani szokták. Így csakhamar meglehetősen hűvössé vált a viszony egyfelől a burzsoázia, másfelől a zavargó diákok és munkások között; és ez a hűvösség hosszabb ideig csak azért nem érlelődött nyílt ellenségeskedéssé, mert a kormány és kivált az udvar, égve a vágytól, hogy a régi rendet helyreállítsa, folytonosan igazolta a forradalmibb elemek gyanakvását és zavargó tevékenységét, és még a burzsoázia szeme előtt is folytonosan felvillantotta a régi, Metternich-féle zsarnokság kísérletét. Így került sor Bécsben május 15-én és 26-án megint az összes osztályok újabb felkelésére, mert a kormányzat támadni, illetve aláásni próbált egyes újonnan kivívott szabadságjogokat, s így a szövetség a nemzetőrség — azaz felfegyverzett burzsoázia —, a diákok és a munkások között mindegyik alkalommal egy időre újból megszilárdult.

Ami a többi néposztályt illeti, az arisztokrácia és a pénzmágnások eltűntek, s a parasztság mindenütt szorgosan működött azon, hogy a feudalizmust az utolsó szögig lerombolja. Az itáliai háború[263] jóvoltából és a gondok következtében, amelyeket Bécs és Magyarország az udvarnak okoztak, a parasztok szabadon mozoghattak, és ezért felszabadulásuk műve Ausztriában jobban sikerült, mint Németország bármely más részében. Az osztrák birodalmi gyűlésnek rövidesen ezután csak meg kellett erősítenie azokat a lépéseket, amelyeket a parasztság a gyakorlatban már megtett, és ha bármi mást képes lenne is Schwarzenberg herceg kormánya helyreállítani, a parasztság feudális szolgaságának újbóli bevezetésére soha többé nem lesz hatalma. És ha Ausztria e pillanatban megint aránylag nyugodt, sőt erős is, ez főleg azért van, mert a nép nagy többsége, a parasztság valóban nyert a forradalom által, és mert — ha bármi mást meg is támadott a restaurált kormány — ezek a kézzelfogható anyagi előnyök, amelyeket a parasztság kivívott, mindeddig érintetlenül maradtak.

London, 1851. október

VI

A BERLINI FELKELÉS

A forradalmi mozgalom másik központja Berlin volt. És az előző cikkeinkben közöltek után nem lesz meglepő, hogy a mozgalom itt korántsem kapta meg csaknem valamennyi osztálynak azt az egyöntetű támogatását, amelyben a bécsi részesült. Poroszországban a burzsoázia már tényleges harcokat vívott meg a kormányzattal; az „egyesült Landtag" eredménye nyílt szakítás volt;

a polgári forradalom küszöbön állt, és ez a forradalom, első kitörésében, éppen olyan egyöntetű lehetett volna, mint a bécsi, ha nem esett volna meg a párizsi februári forradalom. — Ez az esemény siettetett mindent, míg egyszersmind gyökeresen különböző zászló alatt bontakozott ki, mint amilyen alatt a porosz burzsoázia a kormánnyal szembeszállni készült. A februári forradalom Franciaországban éppen azt a kormányzati rendet borította fel, amelyet a porosz burzsoázia a saját országában létrehozni szándékozott. A februári forradalom a munkásosztálynak a burzsoázia elleni forradalmaként jelentkezett; kikiáltotta a burzsoá kormány bukását és a munkás emancipációját. Márpedig a porosz burzsoáziának az utóbbi időben épp elege volt a munkásosztály háborgásából a saját országában. Amikor a sziléziai felkelések első rémületén túlesett, még meg is próbálta, hogy ezt a háborgást a saját javára fordítsa; mindamellett megmaradt benne a forradalmi szocializmustól és kommunizmustól való üdvös félelem, s ezért — amikor a kormányzat élén Párizsban olyan embereket látott, akiket a tulajdon, a rend, a vallás, a család és a modern burzsoá többi penatesei* legveszélyesebb ellenségeinek tekintett — forradalmi heve tüstént jelentékenyen lehűlt. Tudta, hogy most meg kell ragadni a pillanatot, és hogy a munkástömegek segítsége nélkül csatát fog veszíteni; és mégis cserbenhagyta a bátorsága. Ezért az első szórványos és vidéki megmozdulások alkalmából a kormányzat oldalára állt, igyekezett Berlinben nyugton tartani a népet, amely öt napon át tömegesen özönlött a királyi palota elé, hogy ott megtárgyalják a híreket és változásokat követeljenek a kormányban; és amikor a király Metternich bukásának hírére végre némi csekély engedményeket tett, a burzsoázia a forradalmat befejezettnek tekintette és sietett őfelségének megköszönni, hogy teljesítette népének összes kívánságait. Ám akkor elkövetkezett a katonaság rohama a tömeg ellen, a barikádok, a harc és a királyság veresége. Ekkor minden egyszerre színt váltott; éppen a munkásosztály, amelyet a burzsoázia a háttérbe igyekezett szorítani, nyomult előre, harcolt és győzött; és egy csapásra erejének tudatára ébredt. A választójog, a sajtószabadság, az esküdti jog, a gyülekezési jog korlátozásai — olyan korlátozások, amelyek a burzsoázia számára igen kellemesek lettek volna, mert csak alatta álló osztályokat érintettek volna — immár nem voltak lehetségesek. Az „anarchia" párizsi jelenetei megismétlődésének veszélye fenyegetett. E veszély láttán minden eddigi széthúzás eltűnt. A győzelmes munkással szemben — bár ez saját követeléseivel még nem is hozakodott elő — sokéves ellenfelek és barátok összeforrottak, és a burzsoázia s a megdöntött rendszer hívei közti szövetséget még Berlin barikádjain megkötötték. A szükséges engedményeket, de nem többet, mint amennyi elkerülhetetlen volt, meg kellett tenni, az egyesült Landtag ellenzéki vezetői-

* — házi istenei — *Szerk.*

ből kormányt kellett alakítani, és a korona megmentésével kapcsolatos szolgálatai jutalmául a burzsoáziának meg kellett kapnia a támogatást a régi kormányzat minden pillére, a feudális nemesség, a bürokrácia, a hadsereg részéről. Ezek mellett a feltételek mellett vállalta Camphausen úr és Hansemann úr a kormány megalakítását.

Az új miniszterek annyira rettegtek a felbolydult tömegektől, hogy minden eszközt jónak tartottak, ha csak alkalmasnak látszott a tekintély megrendült alapzatainak megerősítésére. A szegény, becsapott fickók azt hitték, hogy a régi rendszer feltámadásának minden veszélye elmúlt; és így a régi államapparátust egészében felhasználták a „rend" helyreállításának céljára. Egyetlen bürokratát vagy katonatisztet sem bocsátottak el; a régi bürokratikus közigazgatási rendszerben jottányi változtatást sem vittek végbe. Ezek a jeles konstitucionalista és felelős miniszterek még azokat a hivatalnokokat is visszahelyezték tisztségükbe, akiket a nép, forradalmi buzgalma első hevében, régebbi bürokratikus basáskodásuk miatt elkergetett. Poroszországban semmi sem változott a miniszterek személyén kívül; még a minisztériumok hivatalnoki kara is érintetlen maradt, és az alkotmánybarát állásvadászok egész falkáját, amely a friss-sütetű államvezetők kórusát alkotta és elvárta részét a hatalomból és tisztségekből, türelemre intették, míg a nyugalmi állapot helyreállítása majd megengedi, hogy változtatásokat hajtsanak végre a hivatalnokszemélyzetben, amely művelet e pillanatban nem lenne veszélytelen.

A király, aki a március 18-i felkelés után teljesen összetört, csakhamar rájött, hogy ő ezeknek a „liberális" miniszteréknek éppen olyan szükséges, mint ők neki. A trónust megkímélte a felkelés; a trónus volt az utolsó még megmaradt gát az „anarchia" ellen; a liberális burzsoáziának és vezetőinek, akik most a kormányban ültek, tehát minden érdekük azt diktálta, hogy a koronával a legjobb viszonyban legyenek. A király és az őt körülvevő reakciós kamarilla ezt csakhamar észrevette, és felhasználta az alkalmat, hogy a kormány eljárását akadályozza, még azokban a parányi reformokban is, amelyekre az időnként vállalkozott.

A kormány első gondja az volt, hogy a legutóbbi, erőszakkal elért változásokat valamiféle törvényes mázzal vonja be. Az egész nép tiltakozása ellenére összehívta az egyesült Landtagot, hogy mint a nép törvényes és alkotmányos szerve hozzon új választási törvényt olyan gyűlés megválasztására, amely a koronával kiegyezik majd az új alkotmányra nézve. Közvetett választást javasoltak, oly módon, hogy a szavazók tömege bizonyos számú elektort választ, akik aztán megválasztják a képviselőket. A kétlépcsős választásnak ezt a rendszerét az egyesült Landtag minden oppozíció ellenére elfogadta. Azután huszonötmillió dolláros kölcsönt kértek tőle, amelyhez — a néppárt tiltakozása ellenére — szintén hozzájárult.

A kormány ilyetén eljárása következtében a néppárt, vagy amint most

nevezte magát, a demokrata párt, rendkívül gyorsan fellendült. Ez a párt, amely a kisiparosok és kiskereskedők osztályának vezetése alatt állt és a forradalom kezdetén a munkásság nagy többségét is zászlaja alá gyűjtötte, közvetlen és általános választójogot követelt francia mintára, követelte továbbá egyetlen törvényhozó gyűlés intézményesítését és a március 18-i forradalomnak mint az új kormányrendszer alapjának teljes és nyílt elismerését. A mérsékeltebb szárnya megelégedett volna egy ilyen módon „demokratizált" monarchiával, míg a radikálisabb szárny végcélul a köztársaság megteremtését tűzte ki. Mindkét szárny megegyezett abban, hogy a frankfurti német nemzetgyűlést elismerte az ország legfőbb hatalmának, míg a konstitucionalisták és a reakciósok ettől az ő megállapításuk szerint végletesen forradalmi testülettől a legnagyobb mértékben irtóztak.

A munkásosztály önálló mozgalma a forradalom révén egy időre megszakadt. A mozgalom közvetlen szükségletei és körülményei nem engedték meg, hogy a proletár párt bármilyen sajátlagos követelést előtérbe helyezzen. És valóban, amíg a talaj a munkások önálló cselekvése számára nem volt megtisztítva, amíg a közvetlen és általános választójog nem volt bevezetve, amíg a harminchat nagyobb és kisebb állam továbbra is számtalan szilánkra forgácsolta szét Németországot, mi mást tehetett a proletár párt, mint hogy a számára mindennél fontosabb párizsi megmozdulást figyelje, és közösen harcoljon a kispolgársággal olyan jogok eléréséért, amelyek lehetővé teszik, hogy később saját harcát megharcolja?

Így hát csak három pont volt, amelyek révén a proletár párt politikai fellépésében lényegesen eltért a kispolgári osztálytól, illetve helyesebben, az úgynevezett demokrata párttól: először, a francia mozgalom különböző megítélése, amennyiben ugyanis a demokraták támadták, és a proletár forradalmárok védték a párizsi szélsőséges pártot; másodszor, az egységes és oszthatatlan német köztársaság szükségességének hirdetése, míg a demokratáknak a legszélsőségesebb radikális elemei is legföljebb egy föderatív köztársaságért mertek sóhajtozni; és harmadszor, a minden alkalommal megnyilvánuló forradalmi merészség és tettrekészség, amely bármely kispolgári vezetés alatt álló és túlnyomóan kispolgári összetételű pártból mindig hiányozni fog.

A proletár, illetve valóban forradalmi pártnak csak nagyon fokozatosan sikerült kivonni a munkások tömegeit a demokraták befolyása alól, akiknek a forradalom kezdetén az uszályába kerültek. De a demokrata vezetők határozatlansága, gyöngesége és gyávasága a kellő időben megtette a magáét, és ma az utóbbi évek megrázkódtatásaiból származó egyik legfontosabb eredménynek mondhatjuk, hogy a munkásosztály mindenütt, ahol bizonyos mértékig jelentékenyebb számban koncentrálódott, egészen megszabadult attól a demokrata befolyástól, amely az 1848-as és 1849-es években a baklövések és balsikerek végtelen sorozatába vitte bele. De jobb, ha nem vágunk elébe a dol-

goknak; e két év eseményei bőséges alkalmat adnak majd arra, hogy a demokrata uraságokat működésben lássuk.

A parasztság Poroszországban, akárcsak Ausztriában — bár kevesebb erélylyel, minthogy a feudalizmus itt nagyjában-egészében nem nyomasztotta akkora súllyal —, felhasználta a forradalmat arra, hogy egy csapásra megszabaduljon minden feudális béklyótól. De itt a burzsoázia, a föntebb ismertetett okokból, azonnal a parasztság ellen, legrégibb, legnélkülözhetetlenebb szövetségese ellen fordult. A demokraták, az úgynevezett magántulajdon elleni támadásoktól éppúgy rettegve, mint a burzsoák, szintén cserbenhagyták; így történt, hogy három hónapi emancipáció, véres harcok és katonai exekúciók után, kiváltképpen Sziléziában, a feudalizmust magának a tegnap még antifeudális burzsoáziának a segítségével helyreállították. Ezzel a burzsoázia maga mondta ki maga fölött a legsúlyosabb kárhoztató ítéletet. Ilyen árulást legjobb szövetségesei ellen, önmaga ellen soha semmilyen párt sem követett el a történelem folyamán, és bármilyen megaláztatást és bűnhődést tartogat még a jövő e burzsoá párt számára, az ezzel az egy tettével lealázásának minden csöppjét kiérdemelte.

London, 1851. október

VII

A FRANKFURTI NEMZETGYŰLÉS

Mint olvasóink talán még emlékeznek rá, hat megelőző cikkünkben a németországi forradalmi mozgalmat addig a két nagy győzelemig követtük, amelyet a nép március 13-án Bécsben és március 18-án Berlinben kivívott. Láttuk, hogy Ausztriában és Poroszországban egyaránt alkotmányos kormányokat alakítottak és az egész jövendő politika zsinórmértékéül liberális, azaz burzsoá elveket hirdettek meg; és az egyetlen figyelemreméltó különbség a mozgalom két nagy központja között abban állt, hogy Poroszországban a liberális burzsoázia két gazdag kereskedő, Camphausen és Hansemann urak személyében, közvetlenül megragadta a hatalom gyeplőjét, míg Ausztriában, ahol a burzsoázia politikailag jóval iskolázatlanabb volt, a liberális bürokrácia lépett kormányra és fogadkozott, hogy a hatalmat a burzsoázia érdekében fogja gyakorolni. Láttuk továbbá, hogy azok a pártok, társadalmi osztályok, amelyek eddig egyek voltak az ellenzékiségben a régi kormányzattal szemben, a győzelem után — vagy akár még a küzdelem tartama alatt — meghasonlottak egymással, és hogy a liberális burzsoázia, amely egyedül húzott hasznot a győzelemből, nyomban tegnapi szövetségesei ellen fordult, ellenséges magatartást tanúsított minden nála haladóbb jellegű osztállyal vagy párttal szemben, és szövetséget

kötött a legyőzött feudális és bürokratikus erőkkel. Valóban nyilvánvaló volt már a forradalmi dráma kezdetétől fogva, hogy a liberális burzsoázia a legyőzött, de meg nem semmisített feudális és bürokratikus pártokkal szemben csak úgy tudja magát tartani, ha a népi és haladóbb pártokra támaszkodik; és hogy viszont ezeknek a haladóbb tömegeknek az áradata ellen a feudális nemesség és a bürokrácia támogatására szintén rászorul. Ebből elég világosan kiderült, hogy a burzsoázia Ausztriában és Poroszországban nem volt elég erős ahhoz, hogy hatalmát fenntartsa és az ország intézményeit a saját szükségleteihez és eszméihez idomítsa. A liberális burzsoá kormány csak átmeneti állomás volt, ahonnan az országnak, a körülmények fordulata szerint, vagy az egységet megteremtő köztársasági rendszer magasabb foka felé kell majd előrehaladnia, vagy a régi, klerikális-feudális és bürokratikus rezsimbe visszazuhannia. Mindenesetre a valódi döntő csata még hátra volt; a márciusi események csak bevezették a harcot.

Mivel Ausztria és Poroszország volt a két uralkodó német állam, minden döntő forradalmi győzelem Bécsben vagy Berlinben döntő lett volna egész Németországra nézve. És amennyire az események 1848 márciusában e két városba eljuttottak, annyira el is döntötték a dolgok alakulását egész Németországban. Ezért nem is kellene a kisebb államokban lejátszódott eseményekbe belebocsátkozni; és nyugodtan szorítkozhatnánk csakis az osztrák és a porosz ügyek vizsgálatára, ha ezeknek a kis államoknak a létezése nem adott volna indítékot egy olyan testület létrejöttére, amely puszta fennállásának ténye folytán a németországi rendellenes helyzetnek és a legutóbbi forradalom hiányosságának fölöttébb szembeszökő bizonyítékát szolgáltatta. Ez a testület, amely már pozíciójánál fogva olyan rendellenes, olyan nevetséges és tulajdon fontosságától mégis olyan eltelt volt, hogy aligha akad párja a történelemben — a majna-frankfurti úgynevezett *német nemzetgyűlés*.

A bécsi és berlini népi győzelmek után magától értetődött, hogy képviseleti gyűlésnek kell összeülnie egész Németország nevében. Ezt a testületet meg is választották, és az összeült Frankfurtban, a régi szövetségi gyűlés mellett. A német nemzetgyűléstől elvárta a nép, hogy majd minden vitás kérdést rendez, és az egész Német Szövetség legmagasabb törvényhozó hatalmaként fog majd működni. Ugyanakkor azonban a szövetségi gyűlés, amely ezt a nemzetgyűlést összehívta, egyáltalán nem jelölte ki annak jogkörét. Senki sem tudta, hogy határozatai törvényerejűek-e, vagy pedig a szövetségi gyűlés vagy az egyes kormányok jóváhagyásától függenek. Ebben a kusza helyzetben a nemzetgyűlésnek, ha csak szikrányi energia lakozott volna benne, a szövetségi gyűlést — amelynél nem volt népszerűtlenebb testület Németországban — haladéktalanul fel kellett volna oszlatnia, haza kellett volna küldenie és helyét a saját kebeléből választott szövetségi kormánnyal kellett volna betöltenie. A német nép szuverén akarata egyetlen törvényes kifejezésének kellett volna

magát nyilvánítania, és ezzel törvényerőt kölcsönzött volna minden egyes rendelkezésének. Mindenekelőtt pedig olyan szervezett és fegyveres erőt kellett volna magának biztosítania az országban, amely elég erős lett volna ahhoz, hogy a kormányok részéről tanúsított bármily ellenállást megtörjön. És mindez a forradalom akkori kezdeti időszakában könnyű volt, nagyon könnyű. De ezzel sokat, túl sokat vártunk volna egy olyan gyülekezettől, amely többségében liberális ügyvédekből és doktrinér tanárokból tevődött össze, egy gyülekezettől, amely, bár igényt támasztott arra, hogy a német szellem és tudomány színejava megtestesülésének tartsák, valójában nem volt más, mint színpad, ahol régi és levitézlett politikai figurák tették közszemlére akaratlan nevetségességüket, gondolati és cselekvési tehetetlenségüket egész Németország színe előtt. A vénasszonyoknak ez a gyülekezete fennállásának első napjától kezdve jobban rettegett a legkisebb népi megmozdulástól, mint valamennyi német kormány valamennyi reakciós összeesküvésétől együttvéve. A szövetségi gyűlés felügyelete alatt tanácskozott, sőt, szinte kikönyörögte a szövetségi gyűléstől rendelkezéseinek szentesítését, mert első határozatait ezen a gyűlöletes testületen keresztül kellett kihirdetnie. Ahelyett, hogy saját szuverenitását hangsúlyozta volna, gondosan elkerülte minden ilyen veszélyes kérdés megvitatását. Ahelyett, hogy népi véderővel vette volna körül magát, napirendre tért a kormányok minden erőszakos túlkapása fölött. Mainzban szeme láttára hirdették ki az ostromállapotot, az ottani lakosságot lefegyverezték, de a nemzetgyűlés meg sem mozdult. Később az osztrák János főherceget Németország kormányzójává választotta, és a maga összes határozatait törvényerejűeknek nyilvánította; ámde János főherceget csak akkor iktatták be új méltóságába, miután az összes kormányok megadták beleegyezésüket, és a beiktatást sem a nemzetgyűlés eszközölte, hanem a szövetségi gyűlés; ami pedig a nemzetgyűlés rendelkezéseinek törvényerejét illeti, ezt a pontot a nagyobb kormányok sohasem ismerték el, és maga a nemzetgyűlés sem juttatta érvényre; így ez függőben maradt. Ily módon tanúi lettünk egy olyan gyűlés furcsa látványának, amely igényt támasztott arra, hogy egy nagy és szuverén nemzet egyetlen törvényes képviseletének tartsák, és mégsem volt meg sem az akarata, sem az ereje ahhoz, hogy jogait elismertesse. Ennek a testületnek a tanácskozásai semmilyen gyakorlati eredményt sem hoztak; még elméleti értékük sem volt, hiszen csak elavult filozófiai és jogi iskolák legelcsépeltebb közhelyeit ismételgették; minden mondat, amelyet ebben a gyűlésben kimondtak, jobban mondva eldadogtak, réges-rég ezerszer megjelent nyomtatásban, és ezerszer jobban.

Így az állítólagos új német központi hatalom mindent a régiben hagyott. Távol attól, hogy Németország rég óhajtott egységét megvalósítsa, még az ott uralkodó legjelentéktelenebb fejedelmeket sem detronizálta: nem fűzte szorosabbra az egyesítő kötelékeket az elkülönült tartományok között; a kisujját sem mozdította meg, hogy letörje a vámsorompókat, amelyek Hanno-

vert Poroszországtól és Poroszországot Ausztriától elválasztották; még a legcsekélyebb kísérletet sem tette az irányban, hogy eltörölje a terhes illetékeket, amelyek szerte Poroszországban a belföldi hajózást akadályozták. De minél kevesebbet cselekedett ez a gyűlés, annál többet szájhősködött. Német flottát teremtett — papíron; annektálta Lengyelországot és Sziléziát; megengedte Német-Ausztriának, hogy Itália ellen háborút viseljen, de megtiltotta az olaszoknak, hogy az osztrákokat biztos búvóhelyükre, Németországba kövessék; teli tüdővel éltette a francia köztársaságot és magyarországi követeket fogadott,[264] akik bizonyára sokkal zavarosabb fogalmakat vittek haza Németország felől, mint amilyenekkel hazulról érkeztek.

Ez a gyűlés volt a forradalom kezdetén valamennyi német kormány madárijesztője. Szerfölött diktatórikus és forradalmi cselekvésére számítottak — éppen mert szükségesnek vélte, hogy illetékességének meghatározásától eltekintsen. E kormányok tehát az intrikák kiterjedt hálózát szőtték, hogy gyöngítsék ennek a rettegett testületnek a befolyását; kiderült azonban, hogy több szerencséjük van, mint eszük, mert a nemzetgyűlés jobban intézte a kormányok ügyeit, mint ők maguk intézhették volna. A főszám ezek között az intrikák között a helyi törvényhozó gyűlések összehívása volt, s így nemcsak a kisebb államok hívták össze parlamentjüket, hanem Poroszország és Ausztria is alkotmányozó gyűlést rendelt el. Ezekben a parlamentekben, akárcsak a frankfurti képviselőházban, szintén a liberális burzsoázia, illetve szövetségesei, liberális ügyvédek és bürokraták kezében volt a többség, s a dolgok nagyjában mindegyikben azonosan alakultak. Az egyetlen különbség az, hogy a német nemzetgyűlés egy képzeletbeli ország parlamentje volt, mivel megtagadta annak a feladatnak a teljesítését, amely pedig saját első létfeltétele lett volna, ti. az egységes Németország megalakítását; hogy egymaga alkotta képzeletbeli kormányzat képzeletbeli és soha meg nem valósítandó rendszabályait vitatta, és képzeletbeli határozatokat hozott, amelyekkel senki sem törődött — míg Ausztriában és Poroszországban az alkotmányozó testületek legalább valóságos parlamentek voltak, amelyek valóságos kormányokat buktattak meg és neveztek ki, s a fejedelmekre, akikkel küzdeniök kellett, legalább egy időre rákényszerítették határozataikat. Ezek a testületek is gyávák voltak, és hiányzott belőlük a forradalmi határozottság szélesebb látóköre; ezek is elárulták a népet, és a hatalmat ismét a feudális, bürokrata és katonai önkényuralom kezére játszották. De emellett legalább rákényszerültek arra, hogy közvetlen érdekű gyakorlati kérdéseket tárgyaljanak, és a földön éljenek a többi halandókkal együtt, míg a frankfurti széltolók akkor voltak a legboldogabbak, amikor „az álmok birodalmában", „im Luftreich des Traums"[265] kalandozhattak. Ilyenformán a bécsi és a berlini alkotmányozó gyűlés befolyása a német forradalom történetének fontos fejezete, míg a frankfurti kollektív maflaság keserves elmélkedései legföljebb az irodalmi és régészeti furcsaságok gyűjtőjét érdekelhetik.

A német nép, mélyen átérezve annak szükségességét, hogy felszámolja a káros területi széttagoltságot, amely a nemzet együttes erejét szétforgácsolta és hatástalanná tette, a frankfurti nemzetgyűléstől ideig-óráig egy új érának legalábbis a hajnalodását várta. De ennek a bölcs társaságnak a gyermeteg viselkedése a nemzet lelkesedését igen hamar lehűtötte. A malmöi fegyverszünet (1848. szeptember) szégyenletes folyományai kirobbantották a nép felháborodását egy olyan testület ellen, amelytől azt remélték, hogy a nemzetnek szabad működési teret fog nyitni, és amely ehelyett, páratlan gyávaságtól hajtva, csak helyreállította régi szilárdságukban azokat az alapokat, amelyeken a mostani ellenforradalmi rendszer nyugszik.

London, 1852. január

VIII

LENGYELEK, CSEHEK ÉS NÉMETEK

Az előző cikkekben elmondottakból már világosan látható, hogy — ha csak az 1848. márciusi forradalmat újabb forradalom nem követi — a dolgok állapota Németországban elkerülhetetlenül visszasüllyed oda, ahol ez előtt az esemény előtt volt. Ámde a történelmi jelenség, amelyet némileg megvilágítani próbálunk, olyan bonyolult természetű, hogy a későbbi események nem érthetők meg teljesen, ha nem vesszük figyelembe azt, amit a német forradalom külügyi kapcsolatainak nevezhetnénk. S ezek a külügyi kapcsolatok éppen olyan szövevényesek voltak, mint a belügyek.

Németország egész keleti felét az Elbáig, a Saaléig és a Cseh-erdőig tudvalevőleg az elmúlt ezredév folyamán hódították vissza szláv eredetű hódítóktól. E területek nagyobbik részét olyan alaposan elnémetesítették, hogy a szláv nemzetiség és nyelv ott már századok óta tökéletesen eltűnt; és ha eltekintünk egyes, egészen elszigetelt maradványoktól, amelyek mindenestől sem érik el a százezres lélekszámot (mint a kasubok Pomerániában, a vendek vagy szorbok Lausitzban), úgy az ottani lakosság tulajdonképpen német. Másképp áll azonban a dolog az egykori Lengyelország egész határa mentén és a cseh nyelvű országokban: Csehországban és Morvaországban. Itt a két nemzetiség minden körzetben összekeveredett, s míg a városok általában többé-kevésbé németek, falun a szláv elem a túlnyomó, de a német befolyás állandó előretörése folytán ott is lassanként szétbomlik és háttérbe szorul.

A dolgok ilyetén állása a következőkben leli magyarázatát. A németek már Nagy Károly ideje óta a legállandóbb és legkitartóbb erőfeszítéseiket Európa keleti részének meghódítására, kolonizálására vagy legalábbis civilizálására összpontosították. A feudális nemesség Elba és Odera közötti hódításai, a

egy meglehetősen kétes törvényességre törekedtek, amely ha Magyarországot nem is mentette meg, de legalább — egy későbbi időszakban — igen jól hangzott az angol burzsoá közönség fülében.

Ami azt a kifogást illeti, hogy esetleg konfliktusba kerülhettek volna a frankfurti német központi hatalommal, ez teljesen tarthatatlan. A frankfurti hivatalos tényezőket az ellenforradalom bécsi győzelme de facto máris megdöntötte; ugyanez lett volna a sorsuk, ha a forradalom ott megkapta volna azt a támogatást, amelyre szüksége volt, hogy ellenségeit legyőzze. Végül pedig az a fő érv, hogy Magyarország nem hagyhatta el a törvényesség és alkotmányosság talaját, igen jó hatással lehet a brit freetraderekre*, de a történelem soha nem fogja kielégítőnek tekinteni. Tegyük fel, hogy Bécs népe március 13-án és október 6-án ragaszkodott volna a „törvényes és alkotmányos" eszközökhöz, mi lett volna akkor azzal a „törvényes és alkotmányos" mozgalommal és mindazokkal a dicsőséges csatákkal, amelyek először hívták fel Magyarországra a civilizált világ figyelmét? Magát azt a törvényes és alkotmányos talajt, amelyen a magyarok 1848-ban és 1849-ben állítólag mozogtak, a bécsi nép rendkívül törvénytelen és alkotmányellenes március 13-i felkelése vívta ki számukra. Nem célunk e helyütt a magyar forradalom történetét tárgyalni, de ildomosnak tartjuk megjegyezni, hogy a legkevésbé sem hasznos dolog kimondottan csak törvényes ellenállási eszközökkel élni olyan ellenséggel szemben, amelyik megveti az ilyen aggályokat; és azonfelül a törvényességnek e nélkül az örökös igénye nélkül, amelyet Görgey megragadott és a kormányzat ellen fordított, nem lett volna lehetséges Görgey hadseregének odaadása tábornoka iránt és a szégyenteljes világosi katasztrófa. És amikor a magyarok, hogy becsületüket megmentsék, 1848. október vége felé mégis átkeltek a Lajtán — nem volt-e az ugyanolyan törvénytelen, mint amilyen bármely azonnali és határozott támadás lett volna?

Tudott dolog, hogy nem táplálunk rosszindulatot Magyarország iránt. A harc idején mellette álltunk; bátran mondhatjuk, hogy lapunk, a „Neue Rheinische Zeitung" minden más újságnál többet tett a magyar ügy németországi népszerűsítéséért, amennyiben megmagyarázta a magyarok és a szlávok közti harc természetét és nyomon követte a magyar háborút olyan cikksorozatban, amely azután abban a megtiszteltetésben részesült, hogy az e tárgyról szóló csaknem összes későbbi könyvek belőle plagizáltak, még a született magyarok és a „szemtanúk" művei is. Magyarországot a kontinens minden eljövendő megrázkódtatásánál még most is Németország szükségszerű és természetes szövetségesének tekintjük. De elég szigorúak voltunk saját honfitársainkkal szemben ahhoz, hogy szomszédainkról is jogunk legyen őszintén megmondani a véleményünket; meg azután itt az a feladatunk, hogy történelmi pártatlansággal

* — szabadkereskedőkre — *Szerk.*

tényeket jegyezzünk fel, s ezért ki kell jelentenünk, hogy ebben az adott esetben Bécs népének nemeslelkű merészsége nemcsak sokkal nemesebb, hanem sokkal távolabbra látó is volt, mint a magyar kormány aggodalmas elővigyázatossága. És mint németeknek, engedtessék meg nekünk kimondani azt is, hogy a magyar hadjárat összes ragyogó győzelmeiért és dicsőséges csatáiért sem adnók oda Bécs népének, honfitársainknak, spontán, magányos felkelését és hősies ellenállását, amelynek révén Magyarország időt nyert, hogy megszervezze azt a hadsereget, amely ilyen nagy dolgokat vihetett véghez.

Bécs második szövetségese a német nép volt. De ezt mindenütt lekötötte ugyanaz a harc, amelyet a bécsiek vívtak. Frankfurt, Baden, Köln éppen akkor szenvedett vereséget; ezeket a központokat lefegyverezték. Berlinben és Boroszlóban a nép farkasszemet nézett a hadsereggel, és bármikor várható volt a nyílt harc kitörése. Így álltak a dolgok a mozgalom minden helyi központjában. Mindenütt kérdések voltak függőben, amelyeket csak a fegyverek erejével lehetett megoldani; és most először váltak súlyosan érezhetővé annak áldatlan következményei, hogy Németország régi széttagoltsága és decentralizáltsága fennmaradt. A különböző kérdések alapjában véve ugyanazok voltak minden államban, minden tartományban, minden városban; de mindenütt más formában, más ürügyekkel bukkantak fel, s mindenütt az érettségnek más és más fokát érték el. — Így történt, hogy bár mindenütt érezték a bécsi események döntő fontosságát, mégsem lehetett sehol olyan erőteljes csapást mérni, amelytől remélhető lett volna, hogy támogatást nyújt a bécsieknek vagy elterelő hadmozdulatot jelent a javukra; s így nem maradt más segítségük, mint a frankfurti parlament és központi hatalom. Hozzájuk minden úton-módon fordultak is, de mit tettek ezek?

A frankfurti parlament és az a fattyú, amelyet a régi német szövetségi gyűléssel való vérfertőző érintkezés gyümölcseként hozott a világra, az úgynevezett központi hatalom, arra használta fel a bécsi mozgalmat, hogy nyilvánvalóvá tegye a maga teljes semmiségét. Ez a megvetésre méltó gyűlés, mint láttuk, már régen elvesztette szűzességét, s bármennyire fiatal volt is, már őszült és kitapasztalta a fecsegő áldiplomatikus szajhaság minden csalafintaságát. A hatalomról, a német újjászületésről és egységről szőtt álmokból és ábrándokból, amelyek kezdetben eltöltötték, nem maradt más, mint egy sereg — léptennyomon elismételt — kongó teuton frázis, és minden egyes képviselő szilárd hite a saját fontosságában, valamint a közönség hiszékenységében. Az eredeti naivitás elpárolgott; a német nép képviselői gyakorlati emberekké váltak, azaz rájöttek arra, hogy az ő helyzetük mint Németország sorsának döntőbíráié annál biztosabb, minél kevesebbet cselekszenek és minél többet fecsegnek. Nem mintha tanácskozásaikat fölöslegesnek tartották volna; éppen ellenkezőleg. Csak rájöttek arra, hogy minden valóban nagy kérdés tiltott terület számukra, amelytől jobb, ha távol tartják magukat, és mintha csak a kelet-római

birodalom bizánci doktorainak zsinata lettek volna, a civilizált világ minden részén már réges-rég elintézett elméleti dogmákról, vagy gyakorlati eredményre sohasem vezető mikroszkopikus gyakorlati kérdésekről olyan fontoskodással és kitartással vitatkoztak, hogy méltóak lettek arra a sorsra, amely végül is utolérte őket. Ily módon, a nemzetgyűlés egyfajta Lancaster-iskola[280] lévén tagjai kölcsönös oktatására, és ezért nagyon fontos számukra, meg voltak győződve róla, hogy még többet is tesz, mint amennyit a német népnek joga van elvárni tőle, s mindenkit hazaárulónak tekintettek, aki pimaszul azt merészelte kívánni tőlük, hogy jussanak valamilyen eredményre.

Amikor a bécsi felkelés kitört, egy csomó interpelláció, vita, indítvány és ellenindítvány hangzott el róla, amelyek természetesen semmire sem vezettek. A központi hatalomnak közbe kellett lépnie. Két megbízottat küldött Bécsbe, Welckert, az egykori liberálist és Moslét. Don Quijote és Sancho Panza utazásai valóságos Odüsszeia a német egység e két kóbor lovagjának hőstetteihez és kalandjaihoz képest. Bécsbe nem mertek menni. Windischgrätztől fejmosást kaptak, a félkegyelmű császár megbámulta őket és Stadion miniszter szemérmetlenül bolondját járatta velük. Sürgönyeik és jelentéseik a frankfurti jegyzőkönyveknek talán az egyetlen része, amely maradandó helyet kap a német irodalomban; valóságos szatirikus regény, a frankfurti nemzetgyűlés és kormánya szégyenének örökös emlékműve.

A nemzetgyűlés baloldala is küldött két megbízottat Bécsbe, hogy ott tekintélyét fenntartsák: Fröbel és Robert Blum urakat. Amikor a veszély közeledett, Blum helyesen úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a német forradalom nagy csatáját itt kell megvívni, és habozás nélkül elhatározta, hogy életét is kockára teszi az ügyért. Fröbel viszont úgy vélekedett, hogy kötelessége megőriznie magát frankfurti posztjának fontos feladatai számára. Blum a frankfurti gyűlés egyik legjobb szónokának számított; minden bizonnyal a legnépszerűbb volt. Ékesszólása semmilyen tapasztalt parlamenti gyülekezet próbáját sem állta volna ki; túlságosan szerette a német szakadár prédikátorok sekélyes pátoszát, s érveiből hiányzott mind a filozófiai éleselméjűség, mind pedig a gyakorlati tényismeret. Politikailag a „mérsékelt demokrácia" híve volt, egy meglehetősen határozatlan irányzaté, amelyet éppen elvei határozottságának e hiánya miatt kedveltek. Mindamellett Robert Blum természettől fogva ízig-vérig plebejus volt, ha némi csiszoltsággal is, és döntő pillanatokban plebejus ösztöne és plebejus energiája fölébe kerekedett határozatlan és ezért ingadozó politikai meggyőződésének és tudásának. Ilyen pillanatokban magasan képességeinek szokásos színvonala fölé emelkedettt.

Bécsben tehát az első pillanatban látta, hogy országa sorsának itt kell eldőlnie, nem pedig az eleganciára pályázó frankfurti vitákban. Rögtön határozott: feladta a visszavonulás minden gondolatát, parancsnoki tisztséget vállalt a forradalmi seregben, s rendkívüli hidegvérről és határozottságról tett tanúsá-

got. Ő volt az, aki jó ideig késleltette a város elfoglalását és annak egyik oldalát fedezte a támadás ellen azáltal, hogy a dunai Tábor-hidat felgyújtotta. Köztudomású, hogy az ostrom után letartóztatták, haditörvényszék elé állították és főbelőtték. Blum hősként halt meg. A frankfurti gyűlés pedig, ámbár a rémülettől megdermedten, kifelé mégis jó képet vágott a véres gyalázathoz. Olyan határozatot hozott, amely szelíd hangjával és diplomatikus tartózkodásával inkább a legyilkolt vértanú sírjának meggyalázása volt, mintsem Ausztria megbélyegzése. De hát nem lehetett elvárni, hogy ez a megvetésreméltó gyűlés felháborodjék egyik tagjának meggyilkolása miatt, különösen, ha a baloldal vezetőjéről van szó.

London, 1852. március

Marx és Engels Művei. 8. köt.
1962. 25—67. old.

LOUIS BONAPARTE BRUMAIRE TIZENNYOLCADIKÁJA

I

Hegel megjegyzi valahol, hogy minden nagy világtörténelmi tény és személy úgyszólván kétszer kerül színre.[281]. Elfeledte hozzáfűzni: egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat. Caussidière Danton helyett, Louis Blanc Robespierre helyett, az 1848—51-es hegypárt[282] az 1793—95-ös hegypárt helyett, az unokaöcs a nagybátya helyett. És ugyanez a karikatúra van meg a körülményekben, amelyek között brumaire tizennyolcadikának második kiadása megjelenik!

Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják. Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára. És éppen amikor azzal látszanak foglalkozni, hogy magukat és a dolgokat átalakítsák, hogy valami még soha nem voltat teremtsenek, éppen az ilyen forradalmi válság-korszakokban idézik fel aggodalmasan a maguk szolgálatára a múlt szellemeit, kölcsönveszik neveiket, harci jelszavaikat, jelmezeiket, hogy ebben az ősi, tiszteletreméltó álruhában s ezen a kölcsönzött nyelven vigyék színre az új világtörténelmi jelenetet. Így Luther Pál apostolnak álcázta magát, az 1789—1814-es forradalom felváltva római köztársaságnak és római császárságnak kendőzte magát, és az 1848-as forradalom nem tudott jobbat, mint hol 1789-nek, hol 1793—95 forradalmi hagyományának a parodizálását. Így fordítja vissza a kezdő, aki új nyelvet tanult meg, azt mindig az anyanyelvére, de az új nyelv szellemét csak akkor sajátította el, és szabadon csak akkor tudja e nyelvet alkalmazni, amikor már visszaemlékezések nélkül mozog benne és használata közben megfeledkezik öröklött nyelvéről.

E világtörténelmi halottidézések szemügyre vételekor azonnal megmutatkozik egy kirívó különbség. Camille Desmoulins, Danton, Robespierre, Saint-Just, Napóleon, a régi francia forradalom hősei, valamint pártjai és tömegei a római jelmezben és a római frázisokkal koruk feladatát hajtották végre — a modern *polgári* társadalom béklyóinak lerázását és e társadalom létrehozását. Míg az előbbiek a feudális talajt zúzták darabokra és a rajta termett feudális

fejeket kaszálták le, Napóleon Franciaországon belül megteremtette azokat a feltételeket, amelyek között először vált lehetővé a szabad konkurrencia kifejlődése, a felparcellázott földtulajdon kiaknázása, a nemzet felszabadult ipari termelőerejének kihasználása, a francia határokon túl pedig mindenütt elsöpörte a feudális alakulatokat, amennyire ez szükséges volt ahhoz, hogy a franciaországi polgári társadalomnak az európai szárazföldön megfelelő, korszerű környezetet teremtsen. Mihelyt az új társadalmi formáció létrejött, eltűntek az özönvíz előtti óriások s velük az újra feltámadott rómaiasság — a Brutusok, a Gracchusok, a Publicolák, a tribunok, a szenátorok és maga Caesar. A polgári társadalom a maga józan valóságában megszülte igazi tolmácsait és szóvivőit a Saykben, a Cousinokban, a Royer-Collard-okban, a Benjamin Constant-okban és a Guizot-kban; valódi hadvezérei az irodai pult mögött ültek, politikai fejük pedig XVIII. Lajos hájfeje volt. Egészen lekötve a gazdagság termelésétől és a konkurrencia békés harcától, e társadalom már nem értette meg, hogy a római kor kísértetei őrizték bölcsőjét. De bármily kevéssé hősies is a polgári társadalom, mégis hősiességre, önfeláldozásra, terrorra, polgárháborúra és népek csatáira volt szükség ahhoz, hogy világra jöjjön. S gladiátorai a római köztársaság klasszikusan szigorú hagyományaiban lelték meg azon eszményeket és művészi formákat, azon önámításokat, amelyekre szükségük volt, hogy harcaik polgárian korlátolt tartalmát önmaguk előtt elrejtsék és szenvedélyüket a nagy történelmi tragédia magaslatán tartsák. Így költözött ki egy másik fejlődési fokon, egy évszázaddal korábban, Cromwell és az angol nép az ótestamentumból nyelvet, szenvedélyeket és illúziókat polgári forradalma számára. Amikor elérték a valódi célt, amikor végrehajtották az angol társadalom polgári átalakítását, Habakukot kiszorította Locke.

A halottfeltámasztás ezekben a forradalmakban tehát az új harcok felmagasztalására szolgált, nem pedig a régiek parodizálására, arra szolgált, hogy az adott feladatot a képzeletben eltúlozzák, nem pedig arra, hogy a valóságban történő megoldásuk elől visszameneküljenek, arra, hogy újra rátaláljanak a forradalom szellemére, nem pedig, hogy kísértetét újból járkáltassák.

1848—51-ben csak a régi forradalom kísértete járkált, kezdve Marraston, e républicain en gants jaunes-on*, aki az öreg Bailly jelmezét öltötte magára, egészen ama kalandorig, aki triviális visszataszító vonásait Napóleon vas halotti maszkja mögé rejti. Egy egész nép, amely azt hiszi, hogy a forradalommal meggyorsított hajtóerőre tett szert, hirtelen egy elhalt korszakba visszahelyezve találja magát, s hogy semmi tévedés se lehessen a visszaesés felől, feltámadnak a régi dátumok, a régi időszámítás, a régi nevek, a régi rendeletek, amelyekről úgy látszott, hogy már régen a tudálékosság lomtárába kerültek, s a régi poroszlók, akikről úgy látszott, hogy régen elrothadtak. A nemzet úgy

* — sárgakesztyűs republikánuson; republikánus piperkőcön — *Szerk.*

tűnik önmagának, mint ama bolond angol Bedlamben[283], aki azt hiszi, hogy a régi fáraók korában él, és nap mint nap kesereg azokon a kemény szolgálatokon, amelyeket az etiópiai bányákban aranyásóként teljesítenie kell, befalazva ebbe a föld alatti börtönbe, egy fejére erősített lámpa gyér világánál, mögötte a rabszolgafelügyelő hosszú korbáccsal, a kijáratoknál pedig barbár zsoldosok tömkelege, akik sem a bányák kényszermunkásait, sem egymást nem értik, mert nem beszélnek közös nyelven. „S mindezt tőlem követelik" — sóhajt a bolond angol —, „tőlem, a szabadnak született brittől, hogy aranyat csináljak a régi fáraóknak." „Hogy kifizessék a Bonaparte család adósságait" — sóhajt a francia nemzet. Az angol, amíg eszén volt, nem tudott szabadulni az aranycsinálás rögeszméjétől. A franciák, amíg forradalmat csináltak, nem tudtak szabadulni Napóleon emlékétől, amint ezt a december 10-i választás[284] bizonyította. A forradalom veszélyeiből visszavágytak Egyiptom húsosfazekaihoz, és 1851. december 2-a volt rá a felelet. Megkapták nemcsak a régi Napóleon karikatúráját, megkapták magát a régi Napóleont úgy karikírozva, amilyennek a XIX. század közepén mutatkoznia kell.

A XIX. század szociális forradalma nem merítheti poézisét a múltból, hanem csakis a jövőből. Nem kezdheti el önmaga megvalósítását, amíg nem vetett le minden babonás hiedelmet a múltról. A korábbi forradalmaknak szükségük volt a világtörténelmi visszaemlékezésekre, hogy elkábítsák magukat saját tartalmuk tekintetében. A XIX. század forradalmának a halottakra kell hagynia halottaik eltemetését, hogy a saját tartalmához elérkezzék. Amott a frázis túlhaladta a tartalmat, itt a tartalom haladja túl a frázist.

A februári forradalom a régi társadalom lerohanása, *meglepése* volt, és a nép ezt a váratlan *rajtaütést* világtörténelmi tettnek proklamálta, amellyel megnyílt az új korszak. December 2-án egy hamiskártyás fogásával elsikkasztják a februári forradalmat, s ami megdöntöttnek látszik, az már nem a monarchia, hanem ama liberális engedmények, amelyeket tőle évszázados harcokkal kicsikartak. Ahelyett, hogy maga a *társadalom* vívott volna ki magának új tartalmat, úgy látszik, mintha csak az *állam* térne vissza legrégibb formájához, a kard és a csuha szemérmetlenül egyszerű uralmához. Így válaszol az 1848. februári coup de main-re* az 1851. decemberi coup de tête**. Ahogy jött, úgy szertefoszlott. Ám a közbeeső idő nem múlt el haszontalanul. Az 1848 és 1851 közötti évek alatt a francia társadalom pótolta — mégpedig rövidített, mert forradalmi módszerrel — azokat a tanulmányokat és tapasztalatokat, amelyeknek szabályszerű, hogy úgy mondjuk, iskolás fejlődés esetén meg kellett volna előzniök a februári forradalmat ahhoz, hogy az a felszín megrázkódtatásánál több legyen. Most úgy látszik, mintha a társadalom visszalépett volna

* — váratlan csínyre, rajtaütésre; ökölcsapásra — *Szerk.*
** — nekikeseredett csíny; kihívó puccs — *Szerk.*

kiindulópontja mögé; igazában még csak most kell megteremtenie magának a forradalmi kiindulópontot, azt a helyzetet, azokat a viszonyokat, azokat a feltételeket, melyek között a modern forradalom egyáltalán komollyá válik.

Polgári forradalmak, mint a XVIII. század forradalmai, gyorsan rohannak sikerről sikerre, drámai hatásaik egymást múlják felül, emberek és dolgok mintha szikrázó ékkövekbe lennének foglalva, minden napnak az eksztázis a szelleme; ámde e forradalmak rövidéltűek, csakhamar elérik tetőpontjukat, és hosszú csömör fogja el a társadalmat, mielőtt megtanulja, hogy forrongási korszakának [Drang- und Sturmperiode] eredményeit józanul elsajátítsa. Proletárforradalmak viszont, mint a XIX. század forradalmai, állandóan bírálják önmagukat, folyton megszakítják saját menetüket, visszatérnek a látszólag már elvégzetthez, hogy megint újból elkezdjék, kegyetlen alapossággal gúnyolják első kísérleteik felemásságait, gyengéit és gyatraságait, úgy látszik, mintha ellenfelüket csak azért tepernék le, hogy az új erőt szívjon a földből s még nagyobb óriásként egyenesedjék fel velük szemben, mindig újra visszariadnak saját céljaik bizonytalan hatalmasságától, míg meg nem teremtődik az a helyzet, amely minden visszafordulást lehetetlenné tesz, s a viszonyok maguk kiáltják:

Hic Rhodus, hic salta!
Itt a rózsa, itt táncolj![285]

Egyébként minden valamirevaló megfigyelőnek sejtenie kellett, még ha nem is követte lépésről lépésre nyomon a francia fejlődés menetét, hogy a forradalom hallatlan felsülés előtt áll. Elég volt azt az öntelt diadalcsaholást hallani, amellyel a demokrata urak kölcsönösen szerencsét kívántak egymásnak 1852. május második vasárnapja[286] áldást ígérő hatásaihoz. 1852. május második vasárnapja rögeszmévé vált fejükben, dogmává, mint a chiliasztáknak[287] fejében az a nap, amelyen újból megjelenik Krisztus és megkezdődik az ezeréves birodalom. A gyengeség, mint mindig, a csodahitbe menekült; azt hitte, legyőzte az ellenséget, ha a képzeletben tovavarázsolta, s elvesztette minden képességét a jelen megértésére, tétlenül égig magasztalván azt a jövőt, amely reá vár, és azokat a tetteket, amelyeket in petto* tarsolyában hordoz, ámde még nem akar velük előállani. Ama hősök, akik bebizonyult alkalmatlanságukat úgy igyekeznek megcáfolni, hogy kölcsönösen megajándékozzák egymást szánalmukkal és csoportba verődnek, már összekészítették batyujukat, előlegként besöpörték babérkoszorújukat, és éppen azzal foglalatoskodtak, hogy a váltók piacán leszámítoltassák azokat a köztársaságokat in partibus, amelyek számára igénytelen kedélyük teljes csendjében már gondosan megszervezték a kormányszemélyzetet. December 2-a úgy érte őket, mint derült égből jövő villám, s a népek,

* — titokban; belsőleg készen — *Szerk.*

melyek a kishitű kedvetlenség korszakaiban szívesen veszik, ha belső félelmüket a leghangosabban kiabálók túlharsogják, talán meggyőződtek arról, hogy elmúltak azok az idők, amikor a libák gágogása megmenthette a Capitoliumot.[288]

Az alkotmány, a nemzetgyűlés, a dinasztikus pártok[289] a kék és a vörös republikánusok[290], Afrikának a hősei[291], a szószék mennydörgése, a napi sajtó villózása, az egész irodalom, a politikai nevek és a szellemi előkelőségek, a polgári törvény és a büntetőjog, a liberté, égalité, fraternité* és 1852. május második vasárnapja — minden eltűnt, mint a délibáb, egy ember mágikus igéjére, akit még ellenségei sem mondanak varázslómesternek. Az általános választójog, úgy látszik, csak azért élte ezt egy pillanattal túl, hogy sajátkezűleg, az egész világ szeme láttára megcsinálja végrendeletét és magának a népnek nevében kijelentse: Minden, ami fennáll, megérdemli, hogy tönkremenjen.[292]

Nem elég azt mondani, mint a franciák teszik, hogy nemzetüket meglepték. Egy nemzetnek és egy nőnek nem bocsátják meg azt az óvatlan órát, amelyben az első jött-ment kalandor erőszakot követhetett el rajta. A rejtélyt az efféle fordulatok nem oldják meg, csak másképp formulázzák. Még mindig meg kell magyarázni, hogyan lephet meg s hogyan vethet ellenállás nélkül fogságba három iparlovag egy 36 milliós nemzetet.

Rekapituláljuk általános vonásokban azokat a fázisokat, amelyeken a francia forradalom 1848. február 24-től 1851 decemberéig végigment.

Három fő periódus félreismerhetetlen: a *februári periódus*; 1848. május 4-től 1849. május 28-ig — *a köztársaság konstituálásának* vagy *az alkotmányozó nemzetgyűlésnek a periódusa*; 1849. május 28-tól 1851. december 2-ig — *az alkotmányos köztársaságnak* vagy *a törvényhozó nemzetgyűlésnek a periódusa*.

Az *első periódus* — 1848. február 24-től, vagyis Lajos Fülöp bukásától május 4-ig, az alkotmányozó gyűlés összeüléséig —, a tulajdonképpeni *februári periódus*, a forradalom *előjátékának* nevezhető. Jellege hivatalosan abban nyilatkozott meg, hogy az általa improvizált kormány saját magát *ideiglenesnek* nyilvánította, és miként a kormány, úgy mindaz, amit ebben a periódusban kezdeményeztek, megkíséreltek, kinyilvánítottak, csak *ideiglenesnek* mondta magát. Senki és semmi sem merte a fennmaradás és a valódi tett jogát igénybe venni. Mindazok az elemek, amelyek a forradalmat előkészítették vagy meghatározták, dinasztikus ellenzék, republikánus burzsoázia, demokrata-republikánus kispolgárság, szociáldemokrata munkásság, megtalálták ideiglenesen a helyüket a februári *kormányban*.

Másképp nem is lehetett. A februári napok eredeti célja egy választási reform volt, amely a politikai kiváltságosok körét magán a vagyonos osztályon belül szélesítette volna ki és a pénzarisztokrácia kizárólagos uralmát döntötte volna

* — szabadság, egyenlőség, testvériség — *Szerk.*

meg. De amikor a valódi konfliktusra került sor, amikor a nép a barikádokra lépett, amikor a nemzetőrség passzívan viselkedett, a hadsereg pedig nem fejtett ki komoly ellenállást és a királyság megfutamodott, akkor a köztársaság magától értetődőnek látszott. Minden párt a maga szája íze szerint értelmezte a köztársaságot. A proletariátus, minthogy ő csikarta ki fegyveres kézzel, rányomta bélyegét és *szociális köztársaságnak* proklamálta. Így utaltak a modern forradalom általános tartalmára, amely a legfurcsább ellentmondásban állt mindazzal, ami a meglevő anyaggal, a tömeg elért műveltségi fokával, az adott körülmények és viszonyok között közvetlenül megvalósítható volt. Másrészt a februári forradalomban közreható valamennyi többi elem igénye elismerést nyert azzal az oroszlánrésszel, amelyet a kormányban kaptak. Egyetlen periódusban sem találkozunk ennélfogva szárnyaló frázisoknak és tényleges bizonytalanságnak meg gyámoltalanságnak, lelkesebb újításvágynak és a régi rutin gyökeresebb uralmának, az egész társadalom látszólagosabb harmóniájának és elemei mélyebb elidegenedésének tarkább keverékével. Mialatt a párizsi proletariátus még az előtte megnyílt nagy perspektíva szemlélésében tobzódott és komolyan vett vitákba merült a szociális problémákról, a társadalom régi hatalmai csoportosultak, összeszedelőzködtek, észbe kaptak és váratlan támaszra leltek a nemzet tömegében, a parasztokban és a kispolgárokban, akik a júliusi monarchia sorompóinak leomlása után valamennyien egyszerre a politikai színpadra tódultak.

A második periódus — 1848. május 4-től 1849. május végéig — a *polgári köztársaság konstituálásának, megalapításának* a periódusa. Közvetlenül a februári napok után nemcsak a dinasztikus ellenzéket lepték meg a republikánusok, a republikánusokat a szocialisták, hanem egész Franciaországot meglepte Párizs. A nemzetgyűlés, amely 1848. május 4-én összeült, minthogy a nemzet választotta, a nemzetet képviselte. Élő tiltakozás volt a februári napok követeléseivel szemben, és az volt a feladata, hogy a forradalom eredményeit a polgári mércére lecsökkentse. Hiába kísérelte meg a párizsi proletariátus, amely e nemzetgyűlés jellegét azonnal felfogta, hogy a gyűlés létezését néhány nappal összeülte után, május 15-én, erőszakosan elvitassa, hogy feloszlassa, hogy megint egyes alkotóelemeire szórja szét ezt a szerves alakzatot, amelyben őt a nemzet ellenható szelleme fenyegette. Május 15-ének tudvalevőleg nem volt más eredménye, mint az, hogy Blanquit és társait, azaz a proletár párt valódi vezéreit* ennek az általunk vizsgált ciklusnak az egész tartamára eltávolították a nyilvános színtérről.

Lajos Fülöp *polgári monarchiájára* csak a *polgári köztársaság* következhetik, vagyis, ha a király nevében a burzsoázia egy korlátozott része uralkodott,

* *Az 1852-es kiadásban:* ... valódi vezéreit, a forradalmi kommunistákat... — *Szerk.*

most majd a nép nevében a burzsoázia összessége uralkodik. A párizsi proletariátus követelései utópikus fecsegések, amelyekkel le kell számolni. Az alkotmányozó nemzetgyűlés e nyilatkozatára a párizsi proletariátus a *júniusi felkeléssel*, az európai polgárháborúk történetének legkolosszálisabb eseményével válaszolt. A polgári köztársaság győzött. Az ő oldalán állt a pénzarisztokrácia, az ipari burzsoázia, a középosztály, a kispolgárság, a hadsereg, a garde mobileban megszervezett lumpenproletariátus, a szellemi tekintélyek, a papok és a falusi népesség. A párizsi proletariátus oldalán senki sem állt, csak ő maga. A győzelem után több mint 3000 felkelőt lemészároltak, 15 000-et ítélet nélkül deportáltak. Ezzel a vereséggel a proletariátus a forradalmi színpad *hátterébe* lép. Mindig újra megkísérli az előnyomulást, mihelyt a mozgalom látszólag új lendületet vesz, de mind gyengébb erőkifejtéssel és egyre csekélyebb eredménnyel. Mihelyt valamelyik felette álló társadalmi réteg forradalmi erjedésbe kerül, ő szövetkezik vele és így osztozik mindazokban a vereségekben, amelyeket a különböző pártok egymás után elszenvednek. De ezek az utólagos csapások annál gyengébbekké válnak, minél inkább a társadalom egész felületére oszlanak el. A proletariátusnak a gyűlésben és a sajtóban fellépő jelentősebb vezérei sorban a bíróságok áldozatául esnek, és mind kétesebb figurák állnak az élére. Részben *doktrinér kísérletekbe, cserebankokba és munkásszövetkezetekbe* veti bele magát, *tehát olyan mozgalomba, amelyben lemond arról, hogy a régi világot annak saját nagy összeszközeivel átalakítsa, inkább a társadalom háta mögött, magánúton, a maga korlátozott létfeltételein belül próbálja megváltását végbevinni, tehát szükségképp hajótörést szenved.* Úgy látszik, sem önmagában nem leli meg újra a forradalmi nagyságot, sem pedig újonnan kötött szövetségeiből nem tud új energiát nyerni addig, amíg *mindazon osztályok*, amelyekkel júniusban harcolt, nem hevernek mellette a porban. De legalább a nagy világtörténelmi harc becsületével bukik el; nemcsak Franciaország, egész Európa reszket a júniusi földrengéstől, míg a felette álló osztályok rákövetkező vereségeit olyan olcsón vásárolják meg, hogy a győztes párt részéről való pimasz túlzás kell ahhoz, hogy egyáltalán eseményeknek számíthassanak, és annál szégyenletesebbekké válnak, minél távolabb áll a vereséget szenvedő párt a proletár párttól.

A júniusi felkelők veresége mármost persze előkészítette, egyengette a talajt, amelyre a polgári köztársaságot alapozni, felépíteni lehetett; de egyúttal megmutatta, hogy Európában más kérdésekről van szó, mint a „köztársaság vagy monarchia" kérdéséről. Ez a vereség nyilvánvalóvá tette, hogy *polgári köztársaság* itt egy osztálynak más osztályok feletti korlátlan zsarnokságát jelenti. Bebizonyította, hogy régóta civilizált országokban, ahol fejlett az osztályok kiképződése, ahol modern termelési feltételek vannak s olyan szellemi tudat, amelyben évszázadok munkája minden hagyományos eszmét feloldott, *a köztársaság egyáltalában csak a polgári társadalom politikai átalakulási formáját*

jelenti, nem pedig *konzervatív életformáját*,* mint például az Észak-amerikai Egyesült Államokban, ahol már vannak ugyan osztályok, de még nem rögződtek, hanem állandó áramlásban folytonosan cserélik és egymásnak átadják alkotóelemeiket, ahol a modern termelési eszközök nem stagnáló túlnépesedéssel esnek egybe, hanem a fejeknek és kezeknek viszonylagos hiányát pótolják, s ahol végül az anyagi termelés lázasan ifjonti mozgása, amelynek egy új világot kell elsajátítania, sem időt, sem alkalmat nem hagyott a régi szellemvilág eltörlésére.

A júniusi napokban a proletár osztállyal, mint *az anarchia pártjával*, a szocializmus, a kommunizmus pártjával szemben az összes osztályok és pártok *a rend pártjává* egyesültek. „Megmentették" a társadalmat a *„társadalom ellenségeitől"*. A régi társadalom jeligéit: *„Tulajdon, család, vallás, rend"* adták ki jelszóként hadseregüknek, és így biztatták az ellenforradalmi keresztes hadjáratot: „E jelben győzni fogsz!"[293] E pillanattól fogva, mihelyt ama számos párt egyike, melyek a júniusi felkelők ellen e jelben sereglettek össze, megkísérli, hogy a agam saját osztályérdekében ura maradjon a forradalmi harctérnek, vereséget szenved a „Tulajdon, család, vallás, rend" kiáltással szemben. A társadalmat mindmegannyiszor megmentik, valahányszor szűkül a felette uralkodók köre, valahányszor egy kizárólagosabb érdeket győzelemre visznek a szélesebb érdekkel szemben. Egyidejűleg a legegyszerűbb polgári pénzügyi reformnak, a legközönségesebb liberalizmusnak, a legformálisabb republikánusságnak, a legsekélyesebb demokráciának minden követelését a „társadalom ellen irányuló merényletként" büntetik és „szocializmusként" bélyegzik meg. S végül magukat a „vallás és rend" főpapjait kergetik el rúgásokkal Pythia-székeikből, sötét éjszaka kirángatják őket ágyaikból, rabszállító kocsikba dugják, börtönbe vetik vagy száműzetésbe küldik őket, templomukat a földdel teszik egyenlővé, szájukra lakatot vernek, tollukat kettétörik, törvényüket darabokra tépik — a vallás, a tulajdon, a család, a rend nevében. Rendfanatikus burzsoákra erkélyeiken részeg katonahordák lövöldöznek, családi szentélyüket megbecstelenítik, házaikat időtöltésből bombázzák — a tulajdon, a család, a vallás és a rend nevében. Majd végül a polgári társadalom söpredéke alkotja a *rend szent falanxát*, s a hős Crapülinski[294] mint a *„társadalom megmentője"* bevonul a Tuileriákba.

II

Vegyük fel újból a fejtegetés fonalát.

Az *alkotmányozó nemzetgyűlés* története a júniusi napok óta a *republikánus burzsoá-frakció uralmának és felbomlásának a története*, azé a frakcióé, amely

* *Az 1852-es kiadásban:* ...a polgári társadalom *forradalmi szétrombolási formáját* jelenti, nem pedig annak *konzervatív fejlődési formáját*... — *Szerk.*

trikolor republikánusok, tiszta republikánusok, politikai republikánusok, formalisztikus republikánusok stb. néven ismeretes.

Lajos Fülöp polgári monarchiája alatt ez a frakció a *hivatalos* republikánus *ellenzéket* és ennélfogva az akkori politikai világnak egyik elismert alkotóelemét képezte. A kamarákban képviselőkkel és a sajtóban jelentős hatáskörrel bírt. Párizsi orgánuma, a „National" a maga módján éppoly tiszteletreméltónak számított, akárcsak a „Journal des Débats". Ennek az alkotmányos monarchia idején elfoglalt helyzetének felelt meg a jellege. Ez a frakció nem volt a burzsoáziának nagy közös érdek által egybefűzött és sajátos termelési feltételek által elhatárolt frakciója. Republikánus érzelmű burzsoák, írók, ügyvédek, tisztek és hivatalnokok klikkje volt; befolyása az ország Lajos Fülöp ellen érzett személyi ellenszenvén, a régi köztársaságra való emlékezéseken, egyes rajongók republikánus hitén, de mindenekelőtt a *francia nacionalizmuson* alapult, amelynek a bécsi szerződések[295] és az Angliával való szövetség elleni gyűlöletét állandóan ébren tartotta. Azoknak a híveknek nagy részét, akik Lajos Fülöp idején köréje csoportosultak, a „National" ennek a rejtett imperializmusnak köszönhette, amely ezért később, a köztársaság idején, megsemmisítő konkurrensként szállhatott szembe vele Louis Bonaparte személyében. A pénzarisztokrácia ellen a „National" éppúgy harcolt, mint az egész polgári ellenzék. A költségvetés ellen folytatott polémia, amely Franciaországban egyenes összefüggésben volt a pénzarisztokrácia elleni harccal, túl olcsó népszerűséget és túl gazdag anyagot szolgáltatott puritán leading article-ekhez*, semhogy azt ki ne aknázta volna. Az ipari burzsoázia hálás volt neki azért, mert szolgailag védelmezte a francia védővámrendszert — amit azonban a „National" inkább nemzeti, mint nemzetgazdasági okokból tett —, az egész burzsoázia pedig azért, mert gyűlölködően denunciálta a kommunizmust és a szocializmust. Egyébként a „National" pártja *tiszta republikánus* volt, vagyis a burzsoá-uralom monarchista formája helyett annak köztársasági formáját követelte és mindenekelőtt a maga oroszlánrészét ebben az uralomban. Ezen átalakulás feltételeit korántsem látta világosan. De ami napnál világosabb volt számára — és, ami a Lajos Fülöp utolsó időszakában tartott reform-banketteken nyilvános kijelentésként is elhangzott —, az népszerűtlensége volt a demokrata kispolgárok és különösen a forradalmi proletariátus körében. Ezek a tiszta republikánusok, mint afféle tiszta republikánusok, már készek voltak arra, hogy egyelőre beérjék az orléans-i hercegné régensségével,[296] amikor a februári forradalom kitört és legismertebb képviselőiknek helyet juttatott az ideiglenes kormányban. Ezek természetesen már eleve bírták a burzsoázia bizalmát és az alkotmányozó nemzetgyűlés többségét. Az összeülő nemzetgyűlés által megalakított végrehajtó bizottságból azonnal kirekesztették az ideiglenes kormány *szocialista* elemeit,

* — vezércikkekhez — *Szerk.*

és a „National" pártja kihasználta a júniusi felkelés kitörését arra, hogy a *végrehajtó bizottságot* is lemondassa és ezzel legközelebbi versenytársaitól, a *kispolgári* vagy *demokrata republikánusoktól* (Ledru-Rollin stb.) megszabaduljon. Cavaignac, a burzsoá-republikánus párt tábornoka, a júniusi csata parancsnoka lépett a végrehajtó bizottság helyébe, afféle diktátori hatalommal. Marrast, a „National" egykori főszerkesztője lett az alkotmányozó nemzetgyűlés állandó elnöke, s a minisztériumok, valamint az összes egyéb jelentős állások a tiszta republikánusok kezébe kerültek.

A republikánus burzsoá-frakció, amely régóta a júliusi monarchia törvényes örökösének tekintette magát, túlszárnyalva látta hát eszményeit, ámde nem úgy jutott uralomra, ahogy Lajos Fülöp alatt álmodta, a burzsoáziának a trón ellen irányuló liberális lázadása által, hanem a proletariátusnak a tőke ellen irányuló, kartáccsal levert felkelése által. Amit a *legforradalmibb* eseményként képzelt el, az a valóságban a *legellenforradalmibb* eseményként játszódott le. A gyümölcs az ölébe hullott, de a tudás fájáról hullott le, nem az élet fájáról.

A *burzsoá-republikánusok* kizárólagos *uralma* csak 1848. június 24-től december 10-ig tartott. Ez az uralom egy *köztársasági alkotmány megszerkesztésében* és a *párizsi ostromállapotban* foglalható össze.

Az új *alkotmány* alapjában véve csak az 1830-as alkotmány-charta[297] republikanizált kiadása volt. A júliusi monarchia szűk választási cenzusa, amely még a burzsoázia nagy részét is kizárta a politikai uralomból, összeegyeztethetetlen volt a polgári köztársaság létezésével. A februári forradalom e cenzus helyébe azonnal proklamálta az általános közvetlen választójogot. A burzsoá-republikánusok ezt az eseményt nem tehették meg nem történtté. Be kellett érniök annak a korlátozó rendelkezésnek a hozzáfűzésével, amely kiköti a választókerületben való hathónapos helybenlakást. A közigazgatásnak, a helyhatóságoknak, a jogszolgáltatásnak, a hadseregnek stb. régi szervezete csorbítatlan maradt, vagy ahol ezt az alkotmány megváltoztatta, ott a változtatás a tartalomjegyzéket, nem pedig a tartalmat, a nevet, nem pedig a dolgot érintette.

Az 1848-as szabadságok elkerülhetetlen vezérkara — a személyes szabadság, a sajtó-, szólás-, egyesülési, gyülekezési, tan- és vallásszabadság stb. — alkotmányos egyenruhát kapott, amely sebezhetetlenné tette. E szabadságok mindegyikét ugyanis a francia citoyen* *feltétlen* jogának nyilvánítják, de azzal az állandó széljegyzettel, hogy ez a jog annyiban korlátlan, amennyiben azt nem korlátozzák „*másoknak az egyenlő jogai* és a *közbiztonság*" vagy pedig olyan „törvények", amelyeknek éppen az egyéni szabadságoknak ezt az egymással és a közbiztonsággal való harmóniáját kell közvetíteniök. Például: „A polgároknak joguk van arra, hogy egyesüljenek, békésen és fegyvertelenül

* — polgár; honpolgár — *Szerk.*

gyülekezzenek, petícionáljanak és hogy véleményüket a sajtó útján vagy bármely más módon kifejezésre juttassák. *E jogok élvezésének nincs egyéb korlátja, mint másoknak az egyenlő jogai és a közbiztonság.*" (A francia alkotmány II. fejezete, 8. §.) — „A tanítás szabad. A tanítás szabadságának *élvezése* a törvény által rögzített feltételek között és az állam főfelügyelete alatt történik." (Uo. 9. §.) — „Minden polgár lakása sérthetetlen, *kivétel* csak a törvény által előírt formák között tehető." (II. fej., 3. §.) Stb. stb. — Az alkotmány tehát állandóan utal olyan jövőbeli *alap*törvényekre, amelyeknek feladata e széljegyzetek végrehajtása és e korlátlan szabadságok élvezésének akképpen való szabályozása, hogy azok sem egymásba, sem pedig a közbiztonságba ne ütközzenek. És később a rend barátai ezeket az alaptörvényeket életre is hívták és mindeme szabadságokat akképpen szabályozták, hogy azoknak élvezése közben a burzsoázia nem ütközik bele más osztályok egyenlő jogaiba. Ahol a burzsoázia ezektől a szabadságoktól „másokat" teljesen eltiltott, vagy pedig élvezésüket olyan feltételekkel engedélyezte, amelyek megannyi rendőri csapdát jelentenek, ott ez mindig csupán a „*közbiztonság*" érdekében, azaz a burzsoázia biztonsága érdekében történt, amint ezt az alkotmány előírja. Ezért a továbbiakban mindkét oldal teljes joggal hivatkozik az alkotmányra — a rend barátai, akik mindeme szabadságokat megszüntették csakúgy, mint a demokraták, akik mindezeket követelték. Tudniillik az alkotmány mindegyik paragrafusa magában foglalja a saját antitézisét, a saját felső- és alsóházát, tudnillik az általános frázisban a szabadságot, a széljegyzetben pedig a szabadság megszüntetését. Ameddig tehát a szabadság *nevét* respektálták és csak valóságos gyakorlását akadályozták — magától értetődik törvényes úton —, addig a szabadság alkotmányos létezése csorbítatlan, érintetlen maradt, bármennyire agyonütötték is a *közönséges* létezését.

Ez az ily elmés módon sebezhetetlenné tett alkotmány, akárcsak Akhilleusz, egy pontján mégis sebezhető volt, bár nem a sarkán, hanem a fején, vagyis inkább a két fején, amelyekbe csúcsosodott — ezek a fejek: egyfelől a *törvényhozó gyűlés*, másfelől az *elnök*. Lapozzuk át az alkotmányt és meglátjuk, hogy csak azok a paragrafusok abszolútak, pozitívak, ellentmondás nélküliek, elferdíthetetlenek, amelyek az elnöknek a törvényhozó gyűléshez való viszonyát határozzák meg. Itt tudniillik arról volt szó a burzsoá-republikánusok számára, hogy önmagukat biztosítsák. Az alkotmány 45—70. paragrafusai úgy vannak megszerkesztve, hogy a nemzetgyűlés az elnököt alkotmányosan, az elnök a nemzetgyűlést csak alkotmányellenesen teheti el az útból, csak úgy, hogy magát az alkotmányt teszi el az útból. Itt tehát az alkotmány kihívja önmaga erőszakos megsemmisítését. Nemcsak szentesíti, mint az 1830-as charta, a hatalmak megosztását, hanem ki is szélesíti, egészen az elviselhetetlen ellentmondásig. Az *alkotmányos hatalmak játéka*, ahogy Guizot a törvényhozó és a végrehajtó hatalom közötti parlamenti perpatvart nevezte, az

1848-as alkotmányban folytonosan va banque-ot játszik. Az egyik oldalon 750, általános választójoggal megválasztott és újraválasztható népképviselő, akik ellenőrzés alá nem vetett, fel nem oszlatható, oszthatatlan nemzetgyűlést alkotnak, olyan nemzetgyűlést, amely törvényhozói teljhatalmat élvez, amely végső fokon dönt háborúról, békéről és kereskedelmi szerződésekről, egyedül rendelkezik az amnesztia jogával és permanenciája folytán szüntelenül a színpad előterének ura marad. Másfelől az elnök, a királyi hatalom minden attribútumával, azzal a jogosultsággal, hogy miniszterei a nemzetgyűléstől függetlenül kinevezheti és elbocsáthatja, kezében a végrehajtó hatalom minden eszköze, ő dönt minden pozíció betöltése és ezzel legalább másfél millió exisztencia felett Franciaországban, mert ennyien csüngenek az 500 000 hivatalnokon s minden rendű és rangú tiszten. Mögötte az egész fegyveres erő. Élvezi azt a kiváltságot, hogy egyes bűnösöknek megkegyelmezzen, hogy nemzetőrségeket felfügesszen, hogy maguk a polgárok által választott megyei, járási és községtanácsokat az államtanáccsal egyetértésben elmozdítson. Neki van fenntartva a külfölddel való összes szerződések kezdeményezése és irányítása. Míg a gyűlés állandóan a dobogón szerepel és a kritikai, közönséges napfénynek van kitéve, addig ő a világtól elrejtett életet él az elíziumi mezőkön[298], mégpedig szeme előtt és szívében az alkotmány 45. cikkelyével, amely naponta fülébe kiáltja: „Frère, il faut mourir!"* Hatalmad megszűnik a megválasztásod utáni negyedik évben a szép május hó második vasárnapján! Akkor vége a dicsőségnek, a darabot másodszor nem játsszák, és ha adósságaid vannak, idejekorán láss hozzá, hogy az alkotmány által számodra megszabott 600 000 frankból kifizesd, hacsak nem akarsz inkább a szép május hó második hétfőjén Clichybe[300] vándorolni! — Ha az alkotmány ekképpen az elnöknek juttatja a tényleges hatalmat, a nemzetgyűlésnek meg az erkölcsi hatalmat igyekszik biztosítani. Eltekintve attól, hogy lehetetlen törvényparagrafusokkal erkölcsi hatalmat teremteni, az alkotmány itt megint önmagát szünteti meg azzal, hogy az elnököt az összes franciák által, közvetlen választójog alapján választja. Míg Franciaország szavazatai a nemzetgyűlés 750 tagjára szétforgácsolódnak, itt viszont *egy* egyénre összpontosulnak. Míg minden egyes népképviselő csak ezt vagy azt a pártot, ezt vagy azt a várost, ezt vagy azt a hídfőt képviseli, vagy éppen csak annak a szükségességét, hogy meg kell választani egy tetszés szerinti hétszázötvenediket, amikor sem az ügyet, sem az embert nem nézik meg olyan pontosan, *ő* azonban a nemzet választottja, és megválasztásának aktusa az a nagy ütőkártya, amelyet a szuverén nép minden négy évben egyszer kijátszik. A megválasztott nemzetgyűlés metafizikai viszonyban, de a megválasztott elnök személyes viszonyban van a nemzettel. A nemzetgyűlés a

* — „Testvér, meg kell halni!"[299] — *Szerk.*

maga egyes képviselőiben a nemzeti szellem sokféle oldalát ábrázolja ugyan, de az elnökben testet ölt a nemzeti szellem. Az elnöknek, szemben a nemzetgyűléssel, valamifajta isteni joga van, ő a nép kegyelméből való.

Thétisz tengeristennő megjósolta Akhilleusznak, hogy ifjúsága virágában fog meghalni. Az alkotmány is, amelynek ugyanúgy megvan a maga sebezhető pontja, mint Akhilleusznak, ugyanúgy sejtette, mint Akhilleusz, hogy korai halállal kell távoznia. Az alkotmányozó tiszta republikánusoknak elég volt eszményi köztársaságuk egéből egy pillantást vetni a profán világra ahhoz, hogy felismerjék, hogyan fokozódik napról napra a royalisták, a bonapartisták, a demokraták, a kommunisták féktelensége és a saját hitelvesztésük ugyanabban a mértékben, amelyben nagy törvényhozói remekművük befejezéséhez közeledtek — nem kellett ahhoz Thétisznek elhagynia a tengert, hogy e titkot közölje velük. A végzetet alkotmányos fifikával próbálták rászedni, az alkotmány 111. paragrafusával, amely szerint az *alkotmány revíziójára* irányuló minden javaslatot három egymás utáni vitában, amelyek között mindig egy-egy teljes hónapnak kell eltelnie, legalább háromnegyedes többséggel kell megszavazni, azzal a további feltétellel, hogy nem kevesebb, mint 500 nemzetgyűlési képviselő vesz részt a szavazásban. Ezzel csak tehetetlen kísérletet tettek arra, hogy majd még parlamenti kisebbségként is — s lelki szemükkel prófétai módon már ennek látták magukat — gyakorolhassák azt a hatalmat, amely e pillanatban, amikor rendelkeztek a parlamenti többséggel és a kormányhatalom minden eszközével, napról napra inkább kicsúszott gyenge kezeikből.

Végül az alkotmány egy melodramatikus paragrafusban rábízza önmagát „az egész francia nép és minden egyes francia éberségére és hazafiságára", miután már előzőleg egy másik paragrafusban az „ébereket" és a „hazafiakat" rábízta a speciálisan általa feltalált vésztörvényszék, az „Haute Cour" főbenjáró ügyekben illetékes gyengéd figyelmességére.

Ez volt az 1848-as alkotmány, amelyet 1851. december 2-án nem egy fej borított fel, hanem felborult egy puszta kalappal való érinkezéstől; igaz, ez a kalap háromszögletű napóleoni kalap volt.

Amíg a burzsoá-republikánusok a nemzetgyűlésben ennek az alkotmánynak a kiagyalásával, megvitatásával és megszavazásával foglalkoztak, addig Cavaignac a gyűlésen kívül fenntartotta *Párizs ostromállapotát*. A párizsi ostromállapot volt az alkotmányozó nemzetgyűlés bábja republikánus vajúdásánál. Ha az alkotmányt később szuronyokkal teszik el láb alól, nem szabad elfelejtenünk, hogy ugyancsak szuronyokkal, mégpedig a nép ellen fordított szuronyokkal kellett már az anyaméhben megvédeni és szuronyok segítségével kellett világra hozni. A „tisztes republikánusok" ősei a maguk szimbólumát, a trikolort végighordozták Európán. Ők szintén feltaláltak valamit, ami magától utat lelt az egész kontinensen, de mindig megújuló szeretettel visszatért Franciaországba, amíg most az ország département-jainak felében polgárjogra tett szert — az *ost-*

romállapotot. Pompás találmány ez, amely periodikusan alkalmaztatott a francia forradalom folyamán bekövetkező minden egyes válságban. De kaszárnyának és bivouacnak*, amelyeket így periodikusan a francia társadalom fejére ültettek, hogy agyát összepréseljék és elnémítsák őt, kardnak és muskétának, amelyekkel periodikusan ítélkeztettek és igazgattattak, gyámkodtattak és cenzúráztattak, rendőri és éjjeliőri szolgálatot végeztettek, bajusznak és komiszruhának, amelyeket periodikusan a társadalom legfőbb bölcsességének és a társadalom rektorának kürtöltek ki — nem kellett-e kaszárnyának és bivouacnak, kardnak és muskétának, bajusznak és komiszruhának végül is arra a ötletre jutniok, hogy inkább egyszer s mindenkorra megmentik a társadalmat azzal, hogy saját rezsimjüket kiáltják ki a legfelsőbbnek és a polgári társadalmat egészen megszabadítják attól a gondtól, hogy önmagát kormányozza? Kaszárnyának és bivouacnak, kardnak és muskétának, bajusznak és komiszruhának annál is inkább rá kellett jönniök erre az ötletre, mert akkor nagyobb érdemükért jobb készpénzfizetést is várhattak, míg a pusztán periodikus ostromállapotnál és az átmeneti társadalommegmentéseknél, amelyeket egyik vagy másik burzsoá-frakció parancsára eszközöltek, nem sok szolid dolog hullott le számukra — egynémely halotton és sebesültön, s egynémely barátságos burzsoá-fintoron kívül. Miért ne játsszék a katonaság végre egyszer a saját érdekében és a saját érdeke kedvéért ostromállapotot, megostromolva egyúttal a polgári pénztárcákat is? Egyébként ne felejtsük el, hogy — mellékesen megjegyezve — *Bernard ezredes*, ugyanaz a katonai bizottsági elnök, aki Cavaignac alatt 15 000 felkelőt segített hozzá az ítélet nélküli deportáláshoz, e pillanatban ismét a Párizsban tevékenykedő katonai bizottság élén áll.

Habár a tisztes, a tiszta republikánusok ültették el a párizsi ostromállapottal azt a csemeteiskolát, amely 1851. december 2-a pretoriánusainak[301] nagyranövesztésére volt hivatva, dicséretet érdemelnek viszont azért, mert ahelyett, hogy túlzásba vitték volna a nemzeti érzést, mint Lajos Fülöp alatt tették, most, amikor ők rendelkeztek a nemzeti hatalommal, hason csúsznak a külföld előtt, és ahelyett, hogy Itáliát felszabadították volna, eltűrik, hogy osztrákok és nápolyiak újra meghódítsák.[302] Louis Bonaparte-nak 1848. december 10-i elnökké választása véget vetett Cavaignac diktatúrájának és az alkotmányozó nemzetgyűlésnek.

Az alkotmány 44. paragrafusa kimondja: „A francia köztársaság elnöke csupán az lehet, aki soha nem vesztette el francia állampolgári minőségét." A francia köztársaság első elnöke, L. N. Bonaparte nemcsak hogy elvesztette francia állampolgári minőségét, nemcsak hogy angol special constable, hanem még honosított svájci állampolgár is volt.[303]

* — sátortábornak — *Szerk.*

A december 10-i választás jelentőségét más helyütt már kifejtettem.* Erre itt nem térek vissza. Elég, ha itt annyit jegyzek meg, hogy ez a választás a *parasztok reakciója* volt — akiknek a februári forradalom költségeit fizetniök kellett — a nemzet többi osztályával szemben, a *falu reakciója a várossal szemben.* E választás nagy visszhangra talált a hadseregben, amelynek a „National" republikánusai sem dicsőséget, sem zsoldpótlékot nem szereztek, a nagyburzsoázia körében, amely Bonaparte-ot a monarchiához vezető hídként, a proletárok és a kispolgárok körében, akik őt Cavaignacra mért ostorcsapásként üdvözölték. Később majd alkalmat találok arra, hogy közelebbről belebocsátkozzam a parasztoknak a francia forradalomhoz való viszonyába.

Az 1848. december 20-tól[304] az alkotmányozó gyűlés 1849 májusában bekövetkezett feloszlatásáig eltelt időszak a burzsoá-republikánusok bukásának történetét öleli fel. Azután, hogy köztársaságot alapítottak a burzsoázia számára, hogy elkergették a színtérről a forradalmi proletariátust és egyelőre elhallgattatták a demokrata kispolgárságot, őket magukat félretolja a burzsoázia tömege, amely ezt a köztársaságot joggal foglalja le mint a *maga tulajdonát.* De az a burzsoá tömeg *royalista* volt. Egy része — a nagy földtulajdonosok — a *restauráció* alatt uralkodott és ezért *legitimista* volt. Másik része — a pénzarisztokraták és a nagyiparosok — a júliusi monarchia alatt uralkodott és ezért *orléanista* volt. A hadseregnek, az egyetemnek, az egyháznak, a barreaunak**, az akadémiának és a sajtónak a főméltóságai megoszlottak, jóllehet különböző arányban, a két oldal között. Itt, a polgári köztársaságban, amely sem a *Bourbon,* sem az *Orléans,* hanem a *Tőke* nevet viselte, megtalálták azt az államformát, amelyben *együttesen* uralkodhattak. Már a júniusi felkelés egyesítette őket a „rend pártjává". Most az volt a legközelebbi teendőjük, hogy eltávolítsák a burzsoá-republikánusok klikkjét, amely még birtokában tartotta a nemzetgyűlés helyeit. Amilyen brutálisan éltek vissza ezek a tiszta republikánusok a fizikai hatalommal a néppel szemben, éppoly gyáván, megszeppenten, bátortalanul, megtörten, harcképtelenül hátráltak meg most, amikor a végrehajtó hatalommal és a royalistákkal szemben kellett volna megvédeniök republikánusságukat és törvényhozó jogukat. Nem feladatom, hogy itt felbomlásuk szégyenletes történetét elbeszéljem. Kimúlás volt az, nem elbukás. Örök időkre eljátszották históriájukat, és a következő periódusban ezek a republikánusok mind a nemzetgyűlésen belül, mind azon kívül, már csak emlékekként szerepelnek, emlékekként, amelyek újra megelevenedni látszanak, mihelyt újra a köztársaság puszta nevéről van szó és valahányszor a forradalmi konfliktus azzal fenyeget, hogy a legalacsonyabb színvonalra süllyed. Mellékesen jegyzem meg,

* *Vö. ebben a kötetben, 288—289. old.* — *Szerk.*
** — ügyvédi karnak — *Szerk.*

hogy az az újság, amely e pártnak nevet adott, a „National", a következő periódusban áttér a szocializmusra.

Mielőtt ezzel a periódussal végeznénk, még egy visszapillantást kell vetnünk arra a két erőre, amelyek közül az egyik a másikat 1851. december 2-án megsemmisíti, holott 1848. december 20-tól az alkotmányozó gyűlés lelépéséig házastársi viszonyban éltek. E két erőn egyfelől Louis Bonaparte-ot, és másfelől a koalícióra lépett royalistáknak, a rendnek, a nagyburzsoáziának a pártját értjük. Bonaparte, elnöki tisztjének elfoglalásakor, nyomban rendpárti kormányt alakított, amelynek élére Odilon Barrot-t állította, nota bene, a parlamentáris burzsoázia legliberálisabb frakciójának régi vezérét. Barrot úr kihajszolta végre a kormányt, amelynek kísértete 1830 óta üldözte, sőt mi több, az elnökséget ebben a kormányban; ámde nem úgy, ahogy azt Lajos Fülöp alatt elképzelte, a parlamenti ellenzék legavanzsáltabb fejeként, hanem azzal a feladattal, hogy egy parlamentet agyonverjen, s szövetségben valamennyi ősellenségével, jezsuitákkal és legitimistákkal. Végre hazavitte a menyasszonyt, de csak miután az prostituálódott. Maga Bonaparte látszólag teljesen homályba burkolózott. Ama párt cselekedett helyette.

Mindjárt az első minisztertanácson elhatározták a római expedíciót,[305] s megállapodtak abban, hogy azt a nemzetgyűlés háta mögött hajtják végre és az ehhez szükséges eszközöket hamis ürüggyel csikarják ki tőle. Ilyenformán azzal kezdték, hogy a nemzetgyűlést becsapták s a külföld abszolút hatalmaival titkos összeesküvést szőttek a forradalmi római köztársaság ellen. Bonaparte ugyanilyen módon és ugyanezen manőverekkel készítette elő december 2-i csínyjét a royalista törvényhozó gyűlés és annak alkotmányos köztársasága ellen. Ne feledjük, hogy ugyanaz a párt, amely 1848. december 20-án Bonaparte kormányát megalakította, alkotta 1851. december 2-án a törvényhozó nemzetgyűlés többségét.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés augusztusban elhatározta, hogy csak akkor oszlik fel, amikor már kidolgozott és kihirdetett egész sor alaptörvényt, amelyek az alkotmány kiegészítésére voltak hivatva. A rendpárt 1849. január 6-án Rateau képviselő útján azt a javaslatot tette a gyűlésnek, hogy ejtse el az alaptörvényeket és inkább *saját feloszlását* hozza határozatba. Nemcsak a kormány, Odilon Barrot úrral az élén, hanem a nemzetgyűlés valamennyi royalista tagja is azt harsogta a fülébe e pillanatban, hogy feloszlására szükség van a hitel helyreállításához, a rend konszolidálásához, ahhoz, hogy véget vessenek a bizonytalan provizóriumnak és megalapozzanak egy végleges állapotot, hogy a gyűlés akadályozza az új kormány produktivitását s pusztán rosszakaratból igyekszik létezését tovább tengetni, és hogy az ország már torkig van vele. Bonaparte megjegyezte magának mindezeket a szidalmakat a törvényhozó hatalom ellen, betanulta őket és 1851. december 2-án bebizonyította a parlamenti royalistáknak, hogy tanult tőlük. Saját jelszavaikat ismételte meg velük szemben

A Barrot-kormány és a rendpárt tovább mentek. Egész Franciaországban *petíciókat* sugalmaztak a *nemzetgyűléshez*, amelyek barátságosan arra kérték, hogy tűnjön el. A nemzetgyűlés, a nép alkotmányosan szervezett kifejezője ellen ilyenformán a nép szervezetlen tömegeit vitték tűzbe. Megtanították Bonaparte-ot a parlamenti gyűlésektől a néphez apellálni. Végre 1849. január 29-én eljött az a nap, amelyen az alkotmányozó nemzetgyűlésnek határoznia kellett saját feloszlatásáról. A nemzetgyűlés arra ébredt, hogy az épületet, amelyben ülésezett, katonák szállták meg; Changarnier, a rendpárt tábornoka, akinek kezében egyesítve volt a nemzetőrségnek és a sorkatonaságnak a főparancsnoksága, nagy csapatszemlét tartott Párizsban, mintha csata készülne, és a koalícióra lépett royalisták fenyegetően kijelentették az alkotmányozó nemzetgyűlésnek, hogy erőszakot fognak alkalmazni, ha a szép szóra nem hajlik. A nemzetgyűlés hajlott a szép szóra s már csak egy egészen rövid élethaladékot alkudott ki magának. Mi más volt január 29-e, mint az 1851. december 2-i coup d'état, csak éppen Bonaparte-tal együtt a royalisták által a republikánus nemzetgyűlés ellen végrehajtva? Az urak nem vették észre, vagy nem akarták észrevenni, hogy Bonaparte 1849. január 29-ét felhasználta arra, hogy a csapatok egy részét a Tuileriáknál maga előtt elvonultassa, és mohón ragadta meg éppen ezt az alkalmat, a katonai hatalomnak a parlamenti hatalom elleni ezen első nyilvános bevetését, hogy Caligulát sejtessen önmagában. Ezek az urak persze csak az ő Changarnier-jukat látták.

Az egyik indítóok, amely a rend pártját még különösképpen arra késztette, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés élettartamát erőszakosan megrövidítse, az alkotmányt kiegészítő *alap*törvények voltak, mint a tanügyi törvény, a kultusztörvény stb. A koalícióra lépett royalistáknak nagyon fontos volt, hogy ezeket a törvényeket ők maguk csinálják és ne a bizalmatlanná vált republikánusokkal csináltassák. Ámde ezek közt az alaptörvények közt volt egy törvény a köztársasági elnök felelősségéről is. 1851-ben a törvényhozó gyűlés éppen egy ilyen törvény megszerkesztésével foglalkozott, amikor Bonaparte ezt a csínyt a december 2-i csínyjével megelőzte. Mit nem adtak volna a koalícióra lépett royalisták az 1851-es parlamenti téli hadjáratukban azért, ha már készen találták volna ezt a törvényt az elnök felelősségéről, mégpedig egy bizalmatlan, gyűlölködő republikánus gyűlés szövegezésében!

Az alkotmányozó nemzetgyűlést, azután, hogy 1849. január 29-én maga törte ketté utolsó fegyverét, a Barrot-kormány és a rend barátai halálra hajszolták, semmit nem mulasztottak el, ami megalázhatta, s önmagán kétségbeeső gyengeségében olyan törvényeket csikartak ki tőle, amelyek a közönség megbecsülése utolsó maradványainak elvesztésébe kerültek neki. Bonaparte, akit napóleoni rögeszméje foglalkoztatott, elég arcátlan volt ahhoz, hogy a parlamenti hatalom e lealacsonyítását nyilvánosan kiaknázza. Amikor ugyanis a nemzetgyűlés 1849. május 8-án megszavazta a kormány megrovását Civitavecchiának

Oudinot által végrehajtott megszállása miatt és elrendelte, hogy a római expedíciót térítsék vissza állítólagos céljához, akkor Bonaparte a „Moniteur"-ben ugyanaznap este levelet tett közzé Oudinot-hoz, amelyben szerencsét kíván neki hőstetteihez, s a parlamenti firkászokkal ellentétben máris a hadsereg nagylelkű védelmezőjeként tetszeleg. A royalisták mosolyogtak ezen. Azt hitték, hogy egyszerűen lépre ment nekik. Végül, amikor Marrast, az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke, pillanatnyilag veszélyeztetettnek vélte a nemzetgyűlés biztonságát és az alkotmányra támaszkodva kirendelt egy ezredest ezredével együtt, az vonakodott eleget tenni neki, a fegyelemre hivatkozott s Marrastot Changarnier-hoz utasította, aki gúnyosan elutasította őt azzal a megjegyzéssel, hogy nem szereti a baïonnette intelligente-okat*. 1851 novemberében, amikor a koalícióra lépett royalisták el akarták kezdeni a döntő harcot Bonaparte ellen, megpróbálták a hírhedt *quaestor-billjükben*[306] keresztülvinni azt az elvet, hogy a nemzetgyűlés elnöke közvetlenül kirendelhet csapatokat. Egyik tábornokuk, Le Flô írta alá a törvényjavaslatot. Ám hiába szavazott Changarnier a javaslat mellett, és hiába adózott hódolattal Thiers az egykori alkotmányozó gyűlés körültekintő bölcsességének. *Saint-Arnaud hadügyminiszter* ugyanúgy válaszolt neki, mint Changarnier válaszolt Marrastnak, mégpedig — a hegypárt zajos helyeslése közepette!

Így bélyegezte meg maga a *rend pártja*, amikor még csak kormány volt, de még nem nemzetgyűlés, a *parlamenti rezsimet*. És még felsikolt, amikor ezt 1851. december 2-a száműzi Franciaországból!

Mi szerencsés utat kívánunk ennek a rezsimnek.

III

1849. május 28-án ült össze a törvényhozó nemzetgyűlés. 1851. december 2-án kergették szét. Ez a periódus öleli fel az *alkotmányos vagy parlamentáris* köztársaság élettartamát.**.

Az első francia forradalomban a *konstitucionalisták* uralmára a *girondistáké* következik és a *girondisták* uralmára a *jakobinusoké*. E pártok mindegyike

* — intelligens szuronyokat — *Szerk.*

** *Az 1852-es kiadásban itt még egy bekezdés szerepelt:*

Ez a periódus három fő korszakra oszlik: *1849. május 28-tól 1849. június 13-ig* — a demokrácia és a burzsoázia harca, *a kispolgári vagy demokrata párt veresége; 1849. június 13-tól 1850. május 31-ig* — a burzsoáziának, azaz a koalícióra lépett orléanistáknak és legitimistáknak vagy a rend pártjának parlamenti diktatúrája, amely *az általános választójog eltörlésével* éri el a tetőpontját; *1850. május 31-től 1851. december 2-ig* — a burzsoázia és Bonaparte harca; *a burzsoá-uralom megdöntése, az alkotmányos vagy parlamentáris köztársaság pusztulása.* — *Szerk.*

a haladóbb pártra támaszkodik. Mihelyt elég messzire vitte a forradalmat, úgyhogy többé nem tudja követni s még kevésbé tud az élén járni, a mögötte álló merészebb szövetséges félretolja s a guillotine-ra küldi őt. A forradalom ekképpen felfelé ívelő vonalban mozog.

Az 1848-as forradalom fordított irányú. A proletár párt mint a kispolgári-demokrata párt függeléke jelenik meg. Ez április 16-án, május 15-én és a júniusi napokban elárulja és elejti a proletár pártot. A demokrata párt a maga részéről a burzsoá-republikánus párt vállára támaszkodik. Alighogy a burzsoá-republikánusok azt hiszik, hogy szilárdan állnak, lerázzák a terhes bajtársat és ők maguk a rendpárt vállára támaszkodnak. A rendpárt behúzza vállát, a burzsoá-republikánusokat lebukfencezteti és önmagát a fegyveres erő vállára veti. Még azt hiszi, hogy ennek vállán ül, amikor egy szép napon észreveszi, hogy a vállak szuronyokká változtak. Mindegyik párt hátra rúg a továbbhajtó párt felé, elöl pedig a visszanyomó pártra támaszkodik. Nem csoda, hogy ebben a nevetséges helyzetben elveszti az egyensúlyt, s az elkerülhetetlen arcfintorok után furcsa szökellések közepette összeroskad. A forradalom ekképpen lefelé ívelő vonalban mozog. Még el sem takarították az utolsó februári barikádokat, még meg sem alakult az első forradalmi hatóság, s máris ebben a hátráló mozgásban van.

A tárgyalt periódus a kiáltó ellentmondások legtarkább keveréke: konstitucionalisták, akik nyíltan az alkotmány ellen konspirálnak, forradalmárok, akik bevallottan konstitucionalisták, egy nemzetgyűlés, amely mindenható akar lenni és folyvást parlamentáris marad; egy hegypárt, amely a tűrésben leli hivatását és elkövetkezendő győzelmek jövendölésével parírozza jelenbeli veresége it; royalisták, akik a köztársaság pater conscriptusai* és akiket a helyzet arra kényszerít, hogy az ellenségeskedő királyi házakat, amelyeknek hívei, tartsák meg külföldön, a köztársaságot pedig, amelyet gyűlölnek, Franciaországban; egy végrehajtó hatalom, amely erejét magában a gyengeségében és tiszteletreméltóságát az önmaga iránt keltett megvetésben leli; egy köztársaság, amely nem egyéb, mint két monarchiának, a restaurációnak és a júliusi monarchiának az összesített becstelensége, az impérium címkéjével ellátva; — egyesülések, amelyeknek legelső klauzulája a szétválás, harcok, amelyeknek legelső törvénye az eldöntetlenség, féktelen, tartalmatlan agitáció a nyugalom nevében, a nyugalom legünnepélyesebb prédikálása a forradalom nevében, szenvedélyek igazság nélkül, igazságok szenvedély nélkül, hősök hőstettek nélkül, történelem események nélkül; fejlődés, amelynek mintha egyetlen hajtóereje a naptár lenne és amely kifáraszt ugyanazoknak a feszültségeknek és elernyedéseknek folytonos ismétlődésével; ellentétek, amelyek mintha csak azért korbácsolódnának periodikusan tetőpontjukra, hogy letompuljanak és összeomoljanak anélkül, hogy képesek volnának feloldódni; önhitten köz-

* — honatyái (a római szenátorok megszólítása) — *Szerk.*

szemlére tett erőfeszítések és polgári rémület a világvége veszélye miatt, ugyanakkor pedig a világmegmentők a legkicsinyesebb cselszövéseket és udvari komédiákat viszik színre, amelyek a maguk laisser aller-jában* nem annyira az ítélet napjára, mint inkább a fronde[307] idejére emlékeztetnek; — Franciaország hivatalos összlángesze tönkretéve egyetlen egyén fifikus ostobaságától; a nemzet összakarata, amely valahányszor az általános választójogban megszólal, a tömegérdekek megrögzött ellenségeiben keresi megfelelő kifejezését, míg végül egy kalóz önfejűségében találja meg azt. Ha akad történelmi szakasz, amely szürke alapon szürkére van festve, akkor ez az. Emberek és események fordított Schlemihlekként[308] jelennek meg, árnyakként, amelyek elvesztették testüket. Maga a forradalom megbénítja saját hordozóit, és csak ellenfeleit ruházza fel szenvedélyes erőszakossággal. Amikor a „vörös kísértet", amelyet az ellenforradalmárok folyvást felidéznek és kiűznek, végre megjelenik, akkor nem anarchista frígiai sapkával a fején jelenik meg, hanem a rend egyenruhájában, *vörös buggyosnadrágban.*

Láttuk már: Az a kormány, amelyet Bonaparte 1848. december 20-án, mennybemenetele napján beiktatott, a rendpártnak, a legitimista és orléanista koalíciónak kormánya volt. Ez a Barrot—Falloux-kormány túlélte a republikánus alkotmányozó gyűlést — amelynek élettartamát többé-kevésbé erőszakosan megrövidítette —, és még kezében volt a kormányrúd. Changarnier, a szövetkezett royalisták tábornoka, folyvást a maga személyében egyesítette az első katonai hadosztály és a párizsi nemzetőrség főparancsnokságát. Végül az általános választások nagy többséget biztosítottak a rendpártnak a nemzetgyűlésben. Itt összetalálkoztak Lajos Fülöp képviselői és pairjei a legitimisták szent csapatával, akik számára a nemzet nagyszámú szavazólapja a politikai színpadra szóló belépőjeggyé változott. A bonapartista népképviselők túl gyéren voltak ahhoz, hogy önálló parlamenti pártot alkothassanak és csak mint a rendpárt mauvaise queue-je** jelentek meg. Így a rendpárt birtokában volt a kormányhatalomnak, a hadseregnek és a törvényhozó testületnek, egyszóval az állam összhatalmának, erkölcsileg megerősítve az általános választások által, amelyek uralmát a nép akarataként tüntették fel, és azon győzelem által, amelyet az ellenforradalom az egész európai kontinensen egyidejűleg aratott.

Soha még párt nem kezdte meg hadjáratát nagyobb anyagi eszközökkel, kedvezőbb előjelek között.

A hajótörést szenvedett *tiszta republikánusok* száma a törvényhozó nemzetgyűlésben egy körülbelül ötven főnyi klikkre olvadt össze, élén az afrikai tábornokokkal, Cavaignackal, Lamoricière-ral, Bedeauval. A nagy ellenzéki pártot viszont a *hegypárt* alkotta. Ezt a parlamenti keresztnevet a *szociáldemokrata*

* — szabad folyásában — *Szerk.*
** — rossz uszálya — *Szerk.*

párt adta magának. A nemzetgyűlés 750 szavazatából több mint 200-zal rendelkezett, és ezért legalábbis oly hatalmas volt, mint a rendpárt három frakciójának bármelyike magában véve. Az egész royalista koalícióval szembeni viszonylagos kisebbségét különös körülmények ellensúlyozni látszottak. Nemcsak az mutatkozott meg, hogy a vidéki választásokon jelentős számú hívet nyert a falusi népesség körében. Párizsnak majdnem valamennyi képviselőjét is a maga soraihoz számlálta, a hadsereg három altiszt megválasztásával demokrata hitvallást tett, s a hegypárt fejét, Ledru-Rollint, a rendpárt minden képviselőjével szemben parlamenti nemesi rangra emelte az öt département, amely együttesen rá szavazott. Úgy látszott tehát — tekintve a royalistáknak egymás között és az egész rendpártnak Bonaparte-tal való elkerülhetetlen összeütközéseit —, hogy a hegypárt 1849. május 28-án a siker minden elemét kezében tartja. Két héttel később mindent elvesztett, a becsületet is beleszámítva.

Mielőtt a parlamenti történetet tovább követjük, néhány megjegyzésre van szükség, hogy elkerüljük a szokásos tévedéseket a tárgyalt korszak egész jellege tekintetében. Ha a demokraták módján nézzük, akkor a törvényhozó nemzetgyűlés periódusában ugyanarról van szó, mint az alkotmányozó nemzetgyűlés periódusában: egyszerűen republikánusok és royalisták harcáról. Magát a mozgalmat azonban a demokraták *egy* jelszóba foglalják össze: „*reakció*" — éjszaka, amikor minden tehén fekete, s amikor ledarálhatják éjjeliőri közhelyeiket. És persze első pillantásra a rendpárt különböző royalista frakciók gomolyagának látszik, amelyek nemcsak egymás ellen fondorkodnak, hogy mindegyik a saját trónkövetelőjét emelje trónra és az ellenpárt trónkövetelőjét kizárja, hanem valamennyien egyesülnek is a „köztársaság" elleni közös gyűlöletben és közös támadásokban. A hegypárt a maga részéről e royalista összeesküvéssel ellentétben a „köztársaság" képviselőjeként jelenik meg. Úgy tűnik, mintha a rendpárt állandóan egy olyan „reakcióval" foglalkozna, amely — nem többé és nem kevésbé, mint Poroszországban — a sajtó, az egyesülés stb. ellen irányul és a bürokráciának, a csendőrségnek és a parquet-nak* a brutális rendőri beavatkozásaiban foganatosul, mint Poroszországban. A „hegypárt" meg a maga részéről éppúgy folyton azzal foglalkozik, hogy ezeket a támadásokat elhárítsa és így az „örök emberi jogokat" védje, mint ezt minden úgynevezett néppárt többé-kevésbé tette másfél század óta. De a helyzetnek és a pártoknak közelebbi szemügyre vételekor eltűnik ez a felszíni látszat, amely e periódus *osztályharcát* és sajátságos arculatát elfátyolozza.

Legitimisták és orléanisták alkották, mint mondottuk, a rendpárt két nagy frakcióját. Vajon ami ezeket a frakciókat trónkövetelőikhez kötötte és egymástól elválasztotta, az csak a liliom és a trikolor volt, a Bourbon-ház és az Orléans-ház, a royalizmus különböző árnyalatai — vajon egyáltalán csak a royaliz-

* — ügyészségnek — *Szerk.*

mus hitvallása? A Bourbonok alatt a *nagy földtulajdon* uralkodott papjaival és lakájaival, az Orléans-ok alatt a pénzarisztokrácia, a nagyipar, a nagykereskedelem, vagyis *a tőke* ügyvédekből, professzorokból és ékesszólókból álló kíséretével. A legitim királyság csupán politikai kifejezése volt a földesurak öröklött uralmának, ahogy a júliusi monarchia csupán politikai kifejezése volt a polgári parvenük bitorolt uralmának. Ami tehát ezt a két frakciót elválasztotta egymástól, azok nem úgynevezett elvek, hanem anyagi létfeltételeik voltak, a tulajdon két különböző fajtája, a városnak és a falunak régi ellentéte, a tőke és a földtulajdon közötti vetélkedés. Hogy ugyanakkor régi emlékek, személyes ellenségeskedések, félelmek és remények, előítéletek és illúziók, rokon- és ellenszenvek, meggyőződések, hitcikkelyek és elvek is fűzték őket az egyik vagy a másik királyi házhoz — ki tagadná ezt? A tulajdon különböző formáin a társadalmi létfeltételeken egy egész felépítmény emelkedik különböző és sajátságosan alakult érzésekből, illúziókból, gondolkodásmódokból és életszemléletekből. Ezeket az egész osztály teremti meg és alakítja ki a maga anyagi alapjaiból és a megfelelő társadalmi viszonyokból. Az egyes egyén, akihez mindez hagyományon és nevelésen át jut el, azt képzelheti, hogy ezek a tulajdonképpeni indítóokai és kiindulópontjai cselekvésének. Habár az orléanisták, a legitimisták, mindkét frakció önmagával és a másikkal azt igyekezett elhitetni, hogy a két királyi ház iránti ragaszkodásuk választja el őket egymástól, a tények később azt bizonyították, hogy ellenkezőleg, az érdekeik meghasonlottsága tiltotta a két királyi ház egyesülését. S ahogy a magánéletben különbséget teszünk aközött, amit egy ember hisz és mond önmagáról, és aközött, ami ő valóban és amit tesz, a történelmi harcokban még sokkal inkább meg kell különböztetnünk a pártok frázisait és képzelgéseit a valódi organizmusuktól és a valódi érdekeiktől, az elképzelésüket a realitásuktól. Orléanisták és legitimisták a köztársaságban egyforma igényekkel álltak egymás mellett. Habár mindegyik fél a másikkal szemben a *saját* királyi házának *restaurációját* akarta keresztülvinni, ez mégsem jelentett mást, mint azt, hogy a *két nagy érdek*, amelyekre a *burzsoázia* hasad — földtulajdon és tőke —, mindegyik a saját felsőbbségét és a másik alárendeltségét igyekezett restaurálni. A burzsoázia két érdekéről beszélünk, mert a nagy földtulajdon, feudális kacérkodása és faji gőgje ellenére, teljesen elpolgáriasodott a modern társadalom fejlődése következtében. Így Angliában a toryk sokáig azt képzelték magukról, hogy a királyságért, az egyházért és az óangol alkotmány szépségeiért rajonganak, amíg a veszély napja ki nem csikarta belőlük a vallomást, hogy csak a *földjáradékért* rajonganak.*

A koalícióra lépett royalisták az egymás ellen folytatott intrikáikat a sajtóban, Emsben, Claremontban, a parlamenten kívül vitték színre. A kulisszák

* *Vö. Marx és Engels Művei. 8. köt. 322—327. old. — Szerk.*

mögött megint magukra öltötték régi orléanista és legitimista libériájukat, s megint eljátszották régi lovagi tornáikat. De a nyilvános színpadon, a nagy politikai drámáikban, nagy parlamenti pártként, puszta hajbókolással fizetik ki megfelelő királyi házukat és elnapolják a monarchia restaurációját in infinitum*. Valódi ügyüket mint a *rend pártja* intézik, vagyis *társadalmi*, nem pedig *politikai* cégér alatt, mint a polgári világrend képviselői, nem pedig mint kóbor hercegnők lovagjai; mint burzsoá-osztály más osztályokkal szemben, nem pedig mint royalisták a republikánusok ellen. S mint a rend pártja korlátlanabb és keményebb uralmat gyakoroltak a társadalom egyéb osztályai felett, mint bármikor azelőtt a restauráció vagy a júliusi monarchia alatt, ahogy ez az uralom egyáltalán csak a parlamentáris köztársaság formájában volt lehetséges, mert csak ebben a formában egyesülhetett a francia burzsoázia két nagy alosztálya, tehát csak ebben a formában tűzhették napirendre osztályuk uralmát ezen osztály egyik kiváltságos frakciójának rezsimje helyett. S ha ennek ellenére a rend pártjaként is inzultálták a köztársaságot és hangot adtak ellenszenvüknek iránta, ez nemcsak royalista visszaemlékezésből történt. Ösztönük sugallta, hogy a köztársaság betetőzi ugyan politikai uralmukat, de egyszersmind aláássa annak társadalmi alapját, mert most közvetítés nélkül kell a leigázott osztályokkal szembenállniok s velük megbirkózniok, a korona által nyújtott fedezék nélkül, anélkül, hogy a nemzet érdeklődését az egymás között s a királysággal vívott alárendelt harcaikkal levezethetnék. A gyengeség érzése volt az, ami visszarettentette őket saját osztályuralmuk tiszta feltételeitől s visszakívántatta velük annak tökéletlenebb, fejletlenebb és éppen ezért veszélytelenebb formáit. Ezzel szemben valahányszor a koalícióra lépett royalisták összeütközésbe kerülnek a velük szembenálló trónkövetelővel, Bonapartetal, valahányszor azt hiszik, hogy a végrehajtó hatalom parlamenti mindenhatóságukat fenyegeti, valahányszor tehát uralmuk politikai jogcímét kell kidomborítaniok, *republikánusokként* lépnek fel, nem pedig *royalistákként*, kezdve az orléanista Thiers-en, aki figyelmezteti a nemzetgyűlést, hogy a köztársaság választja el őket egymástól a legkevésbé, egészen a legitimista Berryer-ig, aki 1851. december 2-án, a háromszínű szalaggal övezve, a tizedik kerületi elöljáróság épülete előtt összegyűlt népnek tribunként a köztársaság nevében szónokol. Igaz, hogy a visszhang gúnyosan feléje kiáltja: V. Henrik! V. Henrik!

A koalícióra lépett burzsoáziával szemben kialakult egy kispolgárok és munkások közötti koalíció: az úgynevezett *szociáldemokrata* párt. A kispolgárok azt látták, hogy az 1848-as júniusi napok után rosszul jutalmazták őket, hogy anyagi érdekeik veszélyeztetve vannak és hogy az ezen érdekek érvényesítésére hivatott demokratikus biztosítékokat az ellenforradalom kérdésessé

* — a végtelenségig — *Szerk.*

teszi. Ezért közeledtek a munkásokhoz. Másfelől parlamenti képviseletük, a burzsoá-republikánusok diktatúrája idején félretolt *hegypárt*, az alkotmányozó nemzetgyűlés életének második felében a Bonaparte és a royalista miniszterek elleni harcával visszahódította elvesztett népszerűségét. E párt szövetséget kötött a szocialista vezérekkel. A kibékülést 1849 februárjában banketteken ünnepelték. Közös programot dolgoztak ki, közös választási bizottságokat alakítottak és közös jelölteket állítottak. A proletariátus szociális követeléseinek lefaragták a forradalmi élét és demokratikus fordulatot adtak nekik, a kispolgárság demokratikus igényeit megfosztották pusztán politikai formájuktól és szocialista élüket helyezték előtérbe. Így keletkezett a *szociáldemokrácia*. E kombináció eredménye, az uj *hegypárt*, néhány, a munkásosztályból származó mellékszereplőt és néhány szocialista szektariánust leszámítva, ugyanazokat az elemeket foglalta magában, mint a régi hegypárt, csak számban megerősödve. De a hegypárt a fejlődés során megváltozott azzal az osztállyal együtt, amelyet képviselt. A szociáldemokrácia sajátságos jellege abban foglalható össze, hogy demokratikus-republikánus intézményeket követel eszközként, nem ahhoz, hogy a két végletet, a tőkét és a bérmunkát megszüntesse, hanem ahhoz, hogy ellentétüket letompítsa és összhanggá változtassa. Bármily különböző rendszabályokat javasolnak is e cél elérésére, bármennyire felcicomázza is magát ez a cél többé-kevésbé forradalmi képzetekkel, a tartalom ugyanaz marad. Ez a tartalom pedig a társadalom megváltoztatása demokratikus úton, de a kispolgáriasság határain belül való megváltoztatása. Csak nem kell korlátolt módon azt képzelni, hogy a kispolgárság elvileg önző osztályérdeket akar keresztülvinni. Ellenkezőleg, azt hiszi, hogy felszabadulásának *különös* feltételei azok az *általános* feltételek, amelyek egyedül teszik lehetővé a modern társadalom megmentését és az osztályharc elkerülését. Éppoly kevéssé kell azt képzelni, hogy a demokrata képviselők mármost valamennyien shopkeeperek* vagy ezeknek a rajongói. Műveltségük s egyéni helyzetük tekintetében olyan távol állhatnak tőlük, mint ég a földtől. Ami őket a kispolgár képviselőivé teszi, az az, hogy a fejükben nem jutnak túl azokon a korlátokon, amelyeken amaz az életben nem jut túl, hogy ezért ők az elméletben ugyanazokra a feladatokra és megoldásokra hajtatnak, amelyekre amazt hajtja a gyakorlatban az anyagi érdek és a társadalmi helyzet. Egyáltalában ez a viszonyuk valamely osztály *politikai* és *irodalmi képviselőinek* ahhoz az osztályhoz, amelyet képviselnek.

Ebből a fejtegetésből magától értetődik, hogy amikor a hegypárt a rendpárttal folyton a köztársaságért és az úgynevezett emberi jogokért küzd, akkor a hegypárt végcélja nem a köztársaság, sem pedig az emberi jogok, éppoly kevéssé, ahogy egy hadsereg, amelyet meg akarnak fosztani fegyvereitől s

* — szatócsok — *Szerk.*

amely ezellen védekezik, nem azért lépett a harc mezejére, hogy a fegyverei birtokában maradjon.

A rend pártja mindjárt a nemzetgyűlés összeültekor provokálta a hegypártot. A burzsoázia most szükségesnek érezte, hogy leszámoljon a demokrata kispolgárokkal, ahogy egy évvel azelőtt megértette annak szükségességét, hogy végezzen a forradalmi proletariátussal. Csakhogy az ellenfél helyzete más volt. A proletár párt ereje az utcában gyökerezett, a kispolgároké magában a nemzetgyűlésben. Ki kellett hát csalni őket a nemzetgyűlésből az utcára, és velük magukkal szétzúzatni parlamenti hatalmukat, mielőtt még idő és alkalom azt megszilárdíthatta volna. A hegypárt hanyatt-homlok rohant a csapdába.

A csalétek, amelyet elébe vetettek, Rómának a francia csapatok által történt bombázása volt. Ez megsértette az alkotmány V. cikkelyét, amely szerint a francia köztársaságnak tilos haderőit egy másik nép szabadsága ellen felhasználni. Ezenfelül az 54. § szerint az is tilos, hogy a végrehajtó hatalom bármiféle hadüzenetet intézzen a nemzetgyűlés hozzájárulása nélkül, az alkotmányozó nemzetgyűlés pedig a május 8-i határozatával helytelenítette a római expedíciót. Ezeknek az okoknak alapján Ledru-Rollin 1849. június 11-én vádindítványt terjesztett be Bonaparte és miniszterei ellen. Thiers darázsszúrásai által felingerelve éppenséggel arra a fenyegetésre ragadtatta magát, hogy az alkotmányt minden eszközzel, még fegyverrel a kézben is megvédi. A hegypárt *egy* emberként emelkedett fel és megismételte ezt a fegyverbehívást. Június 12-én a nemzetgyűlés elvetette a vádindítványt, és a hegypárt elhagyta a parlamentet. A június 13-i események ismeretesek: a hegypárt egy részének kiáltványa, amelyben Bonaparte-ot és miniszтereit „alkotmányon kívül állóknak" nyilvánították; a demokrata nemzetőrök utcai felvonulása, akik fegyvertelenek lévén, Changarnier csapataival szembekerülve szétszaladtak stb. stb. A hegypárt egy része külföldre menekült, egy másik részét átadták a bourges-i vésztörvényszéknek, a maradék részt pedig egy parlamenti szabályzattal a nemzetgyűlés elnökének iskolamesteri felügyelete alá rendelték. Párizst megint ostromállapotba helyezték és nemzetőrségének demokratikus részét feloszlatták. Így törték meg a hegypárt befolyását a parlamentben, és a kispolgárok hatalmát Párizsban.

Lyont, ahol június 13-a véres munkásfelkelésre adta meg a jelt, a környező öt département-nal együtt szintén ostromállapotban levőnek nyilvánították, s ez az állapot mind e pillanatig tart.

A hegypárt zöme cserbenhagyta élcsapatát, amennyiben megtagadta proklamációjának az aláírását. A sajtó dezertált, amennyiben csak két újság merte nyilvánosságra hozni a pronunciamentót*. A kispolgárok elárulták képviselőiket, amennyiben a nemzetőrök távol maradtak, vagy ahol megjelentek, meg-

* — kormány elleni harcias kiáltványt — *Szerk.*

akadályozták a barikádépítést. A képviselők rászedték a kispolgárokat, amennyiben a hadseregbeli állítólagos szövetségesek sehol sem voltak láthatók. Végül a demokrata párt ahelyett, hogy újabb erőt nyert volna a proletariátustól, megfertőzte azt saját gyengeségével, és — mint rendszerint a fennkölt demokrata tettek esetében — a vezetőknek megvolt az az elégtételük, hogy „népüket" dezertálással, a népnek pedig megvolt az az elégtétele, hogy vezetőit csalárdsággal vádolhatta.

Ritkán hirdettek meg akciót nagyobb zajjal, mint a hegypárt küszöbönálló hadjáratát, ritkán kürtöltek ki eseményt nagyobb magabiztossággal és oly sokkal idő előtt, mint a demokrácia elkerülhetetlen győzelmét. Egész bizonyos: a demokraták hisznek a kürtökben, amelyeknek harsogásától Jerikó falai ledőltek. S valahányszor a zsarnokság sáncai előtt állanak, igyekeznek a csodát utánozni. Ha a hegypárt a parlamentben akart győzni, nem lett volna szabad fegyverbe hívnia. Ha a parlamentben fegyverbe hívott, nem lett volna szabad az utcán parlamentárisan viselkednie. Ha komolyan gondolta a békés tüntetést, akkor dőreség volt nem előre látnia, hogy harciasan fogják fogadni. Ha valódi harcra törekedett, akkor eredeti dolog volt letenni azokat a fegyvereket, amelyekkel azt meg kellett volna vívnia. De a kispolgárok és demokrata képviselőik forradalmi fenyegetései nem egyebek, mint kísérletek az ellenfél megfélemlítésére. S ha zsákutcába tévedtek, ha eléggé kompromittálták magukat ahhoz, hogy rákényszerülnek fenyegetéseik valóra váltására, akkor ez olyan kétértelmű módon történik, amely mit sem kerül inkább, mint a célhoz vezető eszközöket, és ürügyeket keres a vereségre. A harsogó nyitány, amely a harcot meghirdette, csüggedt dörmögéssé válik, mihelyt a harcnak el kell kezdődnie, a színészek nem veszik többé au sérieux* önmagukat, s a cselekmény laposra zsugorodik, mint egy léggömb, amelybe gombostűt szúrnak.

Egyetlen párt sem túlozza el jobban önmaga előtt eszközeit, mint a demokrata párt, egyik sem ámítja önmagát könnyelműbben a helyzetet illetően. Ha a hadsereg egy része mellette szavazott, a hegypárt máris meg volt győződve arról, hogy a hadsereg fel fog őérte lázadni. S milyen alkalomból? Abból az alkalomból, amelynek a csapatok álláspontjáról nem volt más értelme, mint hogy a forradalmárok a római katonák pártját fogták a francia katonák ellen. Másrészt 1848 júniusának emlékei még túl frissek voltak, semhogy ne élt volna a proletariátusban egy mély ellenszenv a nemzetőrséggel szemben, a titkos társaságok vezetőiben pedig egy erős bizalmatlanság a demokrata vezetőkkel szemben. Ezeknek az egyenetlenségeknek az elsimításához veszélyben forgó nagy közös érdekek kellettek volna. Egy elvont alkotmány-paragrafus megsértése nem kínálkozhatott ilyen érdek gyanánt. Nem sértették-e meg már ismételten az alkotmányt, maguknak a demokratáknak a bizonykodása szerint

* — komolyan — *Szerk.*

is? Nem bélyegezték-e meg az alkotmányt a legnépszerűbb újságok mint ellenforradalmi tákolmányt? De a demokrata, mivel a kispolgárságot képviseli, tehát egy *átmeneti osztályt*, amelyben egyszerre két osztály érdekei letompulnak, azt képzeli magáról, hogy egyáltalában az osztályellentét fölé emelkedik. A demokraták elismerik, hogy egy kiváltságos osztály áll velük szemben, de ők a nemzet valamennyi többi részével együtt alkotják a *népet*. Amit ők képviselnek, az a *népjog;* ami őket érdekli, az a *népérdek*. Nekik ezért nincs szükségük arra, hogy egy küszöbönálló harc előtt megvizsgálják a különböző osztályok érdekeit és állásait. Nekik nincs szükségük arra, hogy saját eszközeiket túlságosan gondosan mérlegeljék. Nekik éppen csak jelt kell adniok, hogy a *nép* a maga összes kimeríthetetlen erőforrásaival a *sanyargatókra* vesse magát. Ha aztán a kivitelnél érdekeik érdekteleneknek és erejük erőtlenségnek bizonyul, akkor ez vagy kártékony szofistákon múlik, akik az *oszthatatlan népet* különböző ellenséges táborokra szaggatják, vagy a hadsereg túl elállatiasodott és túl elvakult volt ahhoz, hogy a demokrácia tiszta céljait saját javaként fogja fel, vagy a kivitel egy részletén feneklett meg az egész, vagy pedig egy előre nem látott véletlen hiúsította meg ezúttal a játszmát. A demokrata mindenesetre éppoly makulátlanul kerül ki a legcsúfosabb vereségből, amilyen ártatlanul belekerült, azzal az újdonsült meggyőződéssel, hogy neki győznie kell, hogy nem neki magának és pártjának kell a régi álláspontot feladnia, hanem megfordítva, a viszonyoknak kell őhozzá érlelődniök.

Ne képzeljük ezért, hogy a megtizedelt, megtört, az új parlamenti szabályzattal megalázott hegypárt túlságosan szerencsétlen volt. Ha június 13-a eltávolította vezetőit, másrészt helyet csinál alárendeltebb kapacitásoknak, akiknek ez az új pozíció hízeleg. Ha parlamenti erőtlenségük nem volt többé kétségbe vonható, most már jogosan korlátozhatták cselekvésüket az erkölcsi felháborodás kitöréseire és dörgedelmes szónoklásra. Ha a rendpárt úgy tett, mintha bennük mint a forradalom utolsó hivatalos képviselőiben látná az anarchia minden rémségének megtestesülését, a valóságban annál sekélyesebbek és szerényebbek lehettek. Június 13-a miatt pedig ezzel a mélyértelmű fordulattal vigasztalódtak: De ha az általános választójoghoz mernek nyúlni, akkor aztán! Akkor megmutatjuk, kik vagyunk. Nous verrons.*

Ami a külföldre menekült hegypártiakat illeti, elég itt megemlíteni, hogy Ledru-Rollin azért, mert sikerült neki alig két hét alatt a hatalmas pártot, melynek élén állt, menthetetlenül tönkretennie, most hivatva érezte magát, hogy in partibus francia kormányt alakítson; hogy alakja a messzeségben, eltávolítva a cselekvés talajától, abban a mértékben nőtt, amelyben a forradalom színvonala süllyedt és a hivatalos Franciaország hivatalos nagyságai törpültek; hogy 1852 republikánus pretendenseként szerepelhetett; hogy időszakonként kör-

* — Majd meglátjuk. — *Szerk.*

iratokat intézett a havasalföldiekhez és más népekhez, s a kontinens zsarnokait a maga és szövetségesei tetteivel fenyegette. Nem volt-e némi igaza Proudhonnak, amikor ezen uraknak odakiáltotta: „Vous n'êtes que des blagueurs"*?

Június 13-án a rendpárt nemcsak a hegypártot törte meg, hanem azt is keresztülvitte, hogy az *alkotmányt alárendeljék a nemzetgyűlés többségi határozatainak*. A köztársaságot pedig így értelmezte: a burzsoázia a köztársaságban parlamentáris formák között uralkodik, nem korlátoztatván, mint a monarchiában, a végrehajtó hatalom vétója vagy a parlament feloszlathatósága által. Ez volt a *parlamentáris köztársaság*, ahogy Thiers nevezte. De ha a burzsoázia június 13-án biztosította mindenhatóságát a parlament épületén belül, nem sújtotta-e magát a parlamentet a végrehajtó hatalommal és a néppel szemben gyógyíthatatlan gyengeséggel, amikor e parlament legnépszerűbb részét kitaszította? Amikor számos képviselőt minden további ceremónia nélkül a parquet megkeresésének kiszolgáltatott, saját parlamenti sérthetetlenségét szüntette meg. A megalázó szabályzat, amelynek a hegypártot alávetette, ugyanolyan mértékben emeli magasabbra a köztársaság elnökét, amilyen mértékben a nép egyes képviselőit lejjebb szorítja. Azzal, hogy az alkotmányos berendezkedés védelmére irányuló felkelést anarchikus, a társadalom felforgatását célzó tettnek bélyegezte, megtiltotta önmagának, hogy a felkeléshez apelláljon, mihelyt a végrehajtó hatalom vele szemben sértené meg az alkotmányt. S a történelem iróniája úgy hozza, hogy azt a tábornokot, aki Bonaparte megbízásából Rómát bombázta, s így a közvetlen indítóokot szolgáltatta a június 13-i alkotmányos lázadáshoz, hogy *Oudinot-t* a rendpárt 1851. december 2-án kénytelen könyörögve és hasztalanul felkínálni a népnek az alkotmány tábornokaként Bonaparte ellen. Június 13-ának egy másik hőse, *Vieyra*, aki a nemzetgyűlés szószékéről dicséretet aratott azokért a brutalitásokért, amelyeket demokrata újságok helyiségeiben a pénzarisztokráciához tartozó nemzetőrök bandájának élén elkövetett, ugyanez a Vieyra be volt avatva Bonaparte összeesküvésébe és lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a nemzetgyűlést halála órájában elvágták annak minden lehetőségétől, hogy a nemzetőrség megvédje.

Június 13-ának még más értelme is volt. A hegypárt Bonaparte vád alá helyezését akarta kicsikarni. Veresége tehát Bonaparte közvetlen győzelme volt, személyes diadala demokrata ellenségei felett. A rend pártja kivívta a győzelmet, Bonaparte-nak csak le kellett aratnia. Meg is tette. Június 14-én Párizs falain egy kiáltvány volt olvasható, amelyben az elnök, mintegy a maga közreműködése nélkül, vonakodva, pusztán az események ereje által kényszerítve, kilép kolostori elzárkózottságából, mint a félreismert erény panaszkodik ellenfeleinek rágalmai miatt, s miközben a maga személyét látszik a rend ügyével azonosítani, éppen ellenkezőleg, a rend ügyét azonosítja a maga sze-

* — „Szószátyárok vagytok, semmi egyebek" — *Szerk.*

mélyével. Ezenfelül, jóllehet a nemzetgyűlés utólag jóváhagyta a Róma elleni expedíciót, de Bonaparte volt az, aki kezdeményezte. Miután újra bevezette Sámuel főpapot a Vatikánba, remélhette, hogy ő Dávid királyként vonul be a Tuileriákba.[309] Megnyerte magának a papokat.

A június 13-i lázadás, mint láttuk, békés utcai felvonulásra korlátozódott. Nem volt hát semmiféle harci babér, amit vele szemben arathattak volna. Mégis, ebben a hősökben és eseményekben oly szegény korban, a rendpárt ezt a vérontás nélküli csatát második Austerlitzcé[310] avatta. Szószék és sajtó a néptömegekkel mint az anarchia erőtlenségével szemben a hadsereget mint a rend erejét és Changarnier-t mint a „társadalom védőbástyáját" dicsőítette. Ezt a misztifikációt végül ő maga is elhitte. De suba alatt a kétesnek tűnő hadtesteket elhelyezték Párizsból, azokat az ezredeket, amelyeknél a választások a legdemokratikusabban ütöttek ki, Franciaországból Algírba száműzték, a csapatokból a nyugtalanfejűeket büntetőosztagokba irányították, végül módszeresen keresztülvitték a sajtó kizárását a kaszárnyából és a kaszárnya kizárását a polgári társadalomból.

Itt elérkeztünk a francia nemzetőrség történetének döntő fordulópontjához. 1830-ban a nemzetőrség döntötte el a restauráció bukását. Lajos Fülöp alatt kudarcot vallott minden lázadás, amelyben a nemzetőrség a katonaság oldalán állt. Amikor az 1848. februári napokban a nemzetőrség a felkeléssel szemben passzívnak, Lajos Fülöppel szemben pedig kétesnek mutatkozott, Lajos Fülöp elveszettnek tartotta magát és el is volt veszve. Így az a meggyőződés vert gyökeret, hogy a forradalom a nemzetőrség *nélkül* s a hadsereg a nemzetőrség *ellen* nem győzhet. A hadsereg babonás hite volt ez a polgári mindenhatóságban. Az 1848-as júniusi napok, amikor a nemzetőrség egésze a sorkatonasággal együtt leverte a felkelést, megerősítette ezt a babonát. Bonaparte hatalomra kerülése után a nemzetőrség pozíciója némiképpen hanyatlott azáltal, hogy parancsnokságát Changarnier személyében alkotmányellenesen egyesítették az első katonai hadosztály parancsnokságával.

Ahogy itt a nemzetőrség feletti parancsnokság a katonai főparancsnok egyik attributumának, úgy maga a nemzetőrség már csak a sorkatonaság függelékének mutatkozott. Június 13-án megtörték a nemzetőrséget: mégpedig nemcsak a részleges feloszlatásával, amely ettől fogva periodikusan Franciaország minden pontján megismétlődött és csak romokat hagyott belőle. A június 13-i tüntetés mindenekelőtt a demokrata nemzetőrök tüntetése volt. Ha fegyvereiket nem is, de egyenruhájukat szembeállították a hadsereggel, márpedig éppen ebben az egyenruhában rejlett a talizmán. A hadsereg meggyőződött arról, hogy ez az egyenruha éppolyan gyapjúrongy, mint más rongy. A varázs megtört. Az 1848-as júniusi napokban burzsoázia és kispolgárság nemzetőrségként egyesült a hadsereggel a proletariátus ellen, 1849. június 13-án a burzsoázia a kispolgári nemzetőrséget a hadsereggel kergettette szét, 1851. december 2-án

magának a burzsoáziának a nemzetőrsége már nem volt sehol, és Bonaparte ezt a tényt csak megállapította, amikor utólag aláírta a feloszlatásáról szóló rendeletet. Így a burzsoázia maga törte ketté utolsó fegyverét a hadsereggel szemben, de ketté kellett törnie attól a pillanattól kezdve, amikor a kispolgárság nem vazallusként mögötte, hanem rebellisként előtte állt, ahogy egyáltalán az abszolutizmussal szembeni minden védelmi eszközét saját kezével kellett szétrombolnia, mihelyt ő maga abszolúttá vált.

A rendpárt eközben úgy ünnepelte a hatalom visszahódítását — amely 1848-ban csak azért látszott elveszettnek, hogy 1849-ben korlátaitól megszabadulva újra előkerüljön —, hogy szidalmazta a köztársaságot és az alkotmányt, hogy elátkozott minden eljövendő, jelenlegi és elmúlt forradalmat, beleértve azt is, amit saját vezérei csináltak, hogy olyan törvényeket hozott, amelyek a sajtót gúzsba kötötték, az egyesülési szabadságot megsemmisítették és az ostromállapotot szerves intézményként szabályozták. Majd a nemzetgyűlés elnapolta magát augusztus közepétől október közepéig, miután távolléte idejére egy permanencia-bizottságot nevezett ki. E szünet alatt a legitimisták Emsszel, az orléanisták Claremonttal intrikáltak, Bonaparte a hercegi körutazásaival intrikált, a département-ok tanácsai pedig úgy, hogy az alkotmány revízióját tárgyalták — csupa olyan mozzanat, amelyek a nemzetgyűlés periodikus szüneteiben rendszeresen visszatérnek, s amelyekbe csak akkor akarok belebocsátkozni, amikor eseményekké válnak. Itt még csak annyit jegyzek meg, hogy a nemzetgyűlés apolitikusan cselekedett, amikor hosszabb intervallumokra eltűnt a színpadról, s a köztársaság élén már csak *egy*, jóllehet siralmas alakot hagyott szem előtt, Louis Bonaparte alakját, miközben a rend pártja, a közönség megbotránkozására, royalista alkotóelemeire bomlott és egymással ellenkező restaurációs vágyai után futott. Valahányszor ezekben a szünetekben a *parlament* zavarkeltő lármája elnémult és a teste feloldódott a nemzetben, félreismerhetetlenül megmutatkozott, hogy már csak *egyvalami* hiányzik e köztársaság igazi alakjának tökéletessé tételéhez: a *parlament* szüneteinek állandósítása s a *köztársaság* feliratának — Liberté, Egalité, Fraternité — helyettesítése ezen egyértelmű szavakkal: Infanterie, Cavalerie, Artillerie!*

IV

1849. október közepén a nemzetgyűlés újra összeült. November elsején Bonaparte üzenettel lepte meg, amelyben a Barrot—Falloux-kormány elbocsátását s új kormány alakítását jelentette be. Soha még lakájokat nem kergettek

* — Gyalogság, Lovasság, Tüzérség! — *Szerk.*

el kevesebb teketóriával a szolgálatból, mint Bonaparte a maga minisztereit. A nemzetgyűlésnek szánt rúgásokat egyelőre Barrot és társai kapták.

A Barrot-kormány, mint láttuk, legitimistákból és orléanistákból tevődvén össze, a rendpárt kormánya volt. Bonaparte-nak szüksége volt rá ahhoz, hogy a republikánus alkotmányozó gyűlést feloszlassa, a Róma elleni expedíciót nyélbe üsse és a demokrata pártot megtörje. E kormány mögött ő látszólag eltűnt, a kormányzati hatalmat a rendpártnak engedte át, s azt a szerény jellemálarcot öltötte magára, amelyet Lajos Fülöp alatt az újságok felelős kiadója viselt, az homme de paille* álarcát. Most ledobta a lárvát, mert ez többé nem könnyű fátyol volt, amely mögé arculatát elrejthette, hanem vasálarc, amely megakadályozta abban, hogy saját arculatát megmutassa. A Barrot-kormányt azért helyezte hivatalba, hogy a rendpárt nevében a republikánus nemzetgyűlést szétrobbantsa; azért bocsátotta el, hogy saját nevét a rendpárt nemzetgyűlésétől függetlennek nyilvánítsa.

Erre az elbocsátásra nem hiányoztak elfogadható ürügyek. A Barrot-kormány még az illendőségi formákat is elhanyagolta, amelyek a köztársaság elnökét hatalomnak tüntethették volna fel a nemzetgyűlés mellett. A nemzetgyűlés szünetelése alatt Bonaparte közzétette Edgar Neyhez intézett levelét, amelyben mintha rosszallotta volna a pápa** antiliberális fellépését, mint ahogy az alkotmányozó gyűléssel szembehelyezkedve levelet tett közzé, amelyben Oudinot-t a római köztársaság ellen intézett támadásért megdicsérte. Amikor mármost a nemzetgyűlés megszavazta a római expedíció költségvetését, Victor Hugo, állítólagos liberalizmusból, szóvá tette az említett levelet. A rendpárt azt az ötletet, hogy Bonaparte ötleteinek bármiféle politikai súlyuk lehetne, megvetően hitetlenkedő felkiáltásokba fojtotta. Egyetlen miniszter sem vette fel a Bonaparte-nak odadobott kesztyűt. Egy más alkalommal Barrot, ismert üres pátoszával, a felháborodás szavait ejtette a szónoki emelvényről azokról a „visszataszító üzelmekről", amelyek, kijelentése szerint, az elnök legközvetlenebb környezetében végbemennek. Végül a kormány, miközben az orléans-i hercegnének özvegyi járadékot eszközölt ki a nemzetgyűléstől, minden olyan indítványt elutasított, amely az elnöki civillista felemelését célozta. És Bonaparte-ban a császári trónkövetelő annyira bensőségesen egybeolvadt a lezüllött szerencselovaggal, hogy az az *egy* nagy eszme, hogy ő hivatott a császárság restaurálására, mindig kiegészült azzal a másikkal, hogy a francia nép hivatott az ő adósságai kifizetésére.

A Barrot—Falloux-kormány volt a Bonaparte által életre hívott első és utolsó *parlamentáris kormány*. Ezért elbocsátása döntő fordulópont. Ezzel a rendpárt elvesztette — hogy soha többé ne hódítsa vissza — a parlamentáris

* — stróman — *Szerk.*
** — IX. Pius. — *Szerk.*

rezsim megtartásához nélkülözhetetlen egyik posztot, a végrehajtó hatalom fogódzóját. Könnyen érthető, hogy olyan országban, mint Franciaország, ahol a végrehajtó hatalom több mint félmillió egyénből álló hivatalnoksereg felett rendelkezik, tehát az érdekek és az exisztenciák óriási tömegét tartja állandóan a legfeltétlenebb függőségben, ahol az állam a polgári társadalmat a legátfogóbb életmegnyilvánulásaitól egészen a legjelentéktelenebb megmoccanásáig, a legáltalánosabb létezési módjaitól egészen az egyének magánexisztenciájáig behálózza, ellenőrzi, rendszabályozza, szemmel tartja s gyámkodik felette, ahol ez az élősdi test a legrendkívülibb központosítás folytán olyan mindenütt-jelenvalóságra, mindentudásra, olyan gyors mozgási képességre és rugalmasságra tesz szert, amely csak a valóságos társadalmi test tehetetlen önállótlanságában, zilált idomtalanságában lel analógiára, hogy egy ilyen országban a nemzetgyűlés a miniszteri állások felett való rendelkezéssel együtt minden valóságos befolyását veszni hagyta, ha ugyanakkor nem egyszerűsítette az államigazgatást, ha nem csökkentette amennyire csak lehet a hivatalnoksereget, végül pedig, ha nem tette lehetővé a polgári társadalomnak és a közvéleménynek, hogy megteremtsék saját, a kormányzati hatalomtól független szerveiket. De a francia burzsoázia *anyagi érdeke* éppen a legbensőbben össze van szövődve ennek a széles és sokfelé elágazó államgépezetnek a fenntartásával. Itt helyezi el fölös népességét és egészíti ki állami fizetések formájában azt, amit profitok, kamatok, járadékok és tiszteletdíjak formájában nem vághat zsebre. Másrészt *politikai érdeke* arra kényszerítette, hogy az elnyomást, tehát az államhatalom eszközeit és személyzetét napról napra növelje, miközben egyidejűleg szakadatlan háborút kellett viselnie a közvélemény ellen, és a társadalom önálló mozgásszerveit bizalmatlanul csonkítania, bénítania kellett mindenütt, ahol nem sikerült azokat teljesen amputálnia. Így a francia burzsoáziát osztályhelyzete kényszerítette arra, hogy egyrészt minden parlamenti hatalomnak, tehát a saját parlamenti hatalmának életfeltételeit is megsemmisítse, másrészt a vele szemben ellenséges végrehajtó hatalmat ellenállhatatlanná tegye.

Az új kormányt d'Hautpoul-kormánynak nevezték. Nem azért, mintha d'Hautpoul tábornok miniszterelnöki rangot kapott volna. Ellenkezőleg, Barrot-val együtt Bonaparte eltörölte ezt a méltóságot is, amely a köztársaság elnökét egy alkotmányos király legális jelentéktelenségére kárhoztatta ugyan, de az alkotmányos király trónja és koronája nélkül, jogara és kardja nélkül, felelősségmentessége nélkül, a legfőbb állami méltóság elévülhetetlen birtoklása nélkül, s ami a legvégzetesebb volt, civillista nélkül. A d'Hautpoul-kormánynak csak egy parlamenti tekintélyű embere volt, a zsidó *Fould*, a pénzarisztokrácia egyik leghírhedtebb tagja. Neki jutott a pénzügyminiszterség. Ha megnézzük a párizsi tőzsdejegyzéseket, azt látjuk, hogy 1849. november 1-től a francia államkötvények a Bonaparte-részvények emelkedésével és esésével együtt emelkednek és esnek. Míg Bonaparte így megtalálta szövetségesét a tőzs-

dén, Carlier-nak Párizs rendőrfőnökévé való kinevezésével egyúttal hatalmába kerítette a rendőrséget is.

Ám a kormányváltozás következményei csak a fejlődés folyamán tűnhettek ki. Egyelőre Bonaparte csak egy lépést tett előre, hogy annál szembeszökőbben visszaűzzék. Goromba üzenetét a nemzetgyűlés iránti legszolgaibb alázatosság nyilvánítása követte. Valahányszor a miniszterek megkockáztatták a félénk kísérletet, hogy Bonaparte személyes hóbortjait törvényjavaslatként beterjesszék, úgy látszott, hogy maguk is csak kelletlenül és helyzetük által kényszerítve teljesítik azokat a komikus megbízásokat, amelyeknek sikertelenségéről előre meg voltak győződve. Valahányszor Bonaparte a miniszterek háta mögött kifecsegte szándékait és „idée napoléonienne"-jeivel[311] játszadozott, saját miniszterei dezavuálták a nemzetgyűlés szószékéről. Bitorló vágyai mintha csak azért tudódtak volna ki, hogy ellenfeleinek kárörvendő kacaja el ne némuljon. Úgy viselkedett, mint egy félreismert lángész, akit az egész világ tökfilkónak tekint. Soha nagyobb mértékben nem volt része az összes osztályok megvetésében, mint ebben a periódusban. Soha a burzsoázia feltétlenebbül nem uralkodott, soha kérkedőbben nem tette közszemlére az uralom jelvényeit.

Nem feladatom itt a burzsoázia törvényhozó tevékenységének történetét megírni, amely e periódusban két törvényben foglalható össze: abban a törvényben, amely visszaállítja a *boradót*, s a *tanügyi törvényben*, amely eltörli a hitetlenséget.[312] Ha a franciáknak megnehezítették a borivást, annál bővebben töltöttek nekik az igaz élet vizéből. Ha a burzsoázia a boradóról szóló törvényben sérthetetlennek nyilvánította a gyűlöletes régi francia adórendszert, tanügyi törvényével viszont igyekezett a tömegek régi lelkiállapotát biztosítani, amely ezt a rendszert elviselhetővé tette. Az emberek álmélkodnak azon, hogy az orléanisták, a liberális burzsoák, a voltairiánizmusnak és az eklektikus filozófiának e régi apostolai, ősellenségeikre, a jezsuitákra bízzák a francia szellem igazgatását. Ám orléanisták és legitimisták megoszolhattak a trónkövetelő tekintetében, de megértették, hogy egyesült uralmuk két korszak elnyomási eszközeinek egyesítését parancsolja, hogy a júliusi monarchia leigázási eszközeit ki kell egészíteni és meg kell erősíteni a restauráció leigázási eszközeivel.

A parasztok, akik minden reményükben csalatkoztak, akiket egyrészt a gabonaárak alacsony állása, másrészt a növekvő adóteher és a jelzálogadósság jobban nyomott, mint valaha, mozgolódni kezdtek a département-okban. Meg is kapták a választ a tanítók elleni hajtóvadászatban, akiket a lelkészeknek, a maire-ek* elleni hajtóvadászatban, akiket a prefektusoknak a fennhatósága alá rendeltek, és egy kémkedési rendszerben, amelynek mindenkit alárendeltek. Párizsban és a nagy városokban még a reakció is korszakának arculatát viseli.

* — polgármesterek; községi bírók — *Szerk.*

s inkább provokál, semmint lesújt. A falun elsekélyesedik, közönségessé, kicsinyessé, fárasztóvá, sanyargatóvá, egyszóval zsandárrá lesz. Érthető, hogy a papi rezsimmel megszentelt zsandárrezsim három esztendejének mennyire demoralizálnia kellett éretlen tömegeket.

Akármennyi szenvedélyt és szónoklatot vetett is latba a rendpárt a nemzetgyűlés szószékéről a kisebbség ellen, beszéde egytagú, maradt, mint a keresztényé, akinek a beszéde ez legyen: igen, igen, nem, nem![313] — egytagú a szószékről csakúgy, mint a sajtóban. Unalmas, mint az a rejtvény, amelynek megoldása előre ismeretes. Akár petícionálási jogról volt szó, akár boradóról, sajtószabadságról vagy szabadkereskedelemről, klubokról vagy községi berendezkedésről, a személyes szabadság védelméről vagy az államháztartás rendezéséről, a jelszó mindig visszatér, a téma mindig ugyanaz marad, az ítélet mindig kész s változatlanul ekképpen hangzik: „*Szocializmus*!" *Szocialistának* nyilvánítják még a polgári liberalizmust is, szocialistának a polgári felvilágosítást, szocialistának a polgári pénzügyi reformot. Szocialista követelés volt vasutat építeni ott, ahol már volt csatorna, s szocialista viselkedés volt bottal védekeznie annak, akit karddal támadtak meg.

Ez nem puszta szólásmód, divat, párttaktika volt. A burzsoázia helyesen látta meg, hogy az összes fegyverek, amelyeket a feudalizmus ellen ő kovácsolt, őellene fordították élüket, hogy az összes művelődési eszközök, amelyeket létrehozott, fellázadtak az ő saját civilizációja ellen, hogy az összes istenek, amelyeket teremtett, elpártoltak tőle. Megértette, hogy az összes úgynevezett polgári szabadságok és haladásszervek az ő *osztályuralmát* támadják és fenyegetik, társadalmi alapjában és politikai csúcsán egyidejűleg, tehát „*szocialistákká*" lettek. Ebben a fenyegetésben és ebben a támadásban joggal látta a szocializmus titkát, amelynek értelmét és irányzatát helyesebben ítéli meg, mint ahogy az úgynevezett szocializmus önmagát megítélni képes, amely ezért nem tudja megérteni, hogy miért zárkózik el előle konokul a burzsoázia, akár érzelgősen az emberiség szenvedéseiről nyöszörög, akár keresztényi módon az ezeréves birodalmat és az általános testvéri szeretetet hirdeti, akár humanisztikusan szellemről, műveltségről, szabadságról fecseg, akár doktrinér módon valamennyi osztály kibékítésére és jólétére irányuló rendszert eszel ki. Amit azonban a burzsoázia nem értett meg, az az a következmény volt, hogy most már a *saját parlamenti rezsimjének*, egyáltalában a *politikai uralmának*, *szocialistaként* szintén az általános elmarasztaló ítélet alá kellett esnie. Amíg a burzsoá-osztály uralma nem szerveződött meg teljesen, amíg nem nyerte el tiszta politikai kifejezését, addig a többi osztály ellentéte sem léphetett tisztán előtérbe, s ahol előtérbe lépett, nem vehette azt a veszélyes fordulatot, amely az államhatalom ellen irányuló minden harcot a tőke elleni harccá változtat. Ha a burzsoázia a társadalom minden életmegnyilvánulásában a „nyugalmat" látta veszélyeztetve, hogyan akarhatta a társadalom élén a *nyugtalanság rezsimjét*, a saját rezsim-

jét, a *parlamentáris rezsimet* megtartani, azt a rezsimet, amely, egyik szónokának kifejezése szerint, a harcban s a harc által él? A parlamentáris rezsim a vitából él, hogyan tiltsa hát el a vitát? Minden érdeket, minden társadalmi intézményt itt általános gondolatokká változtatnak, gondolatokként kezelnek, hogyan álljon hát helyt valamelyik érdek, valamely intézmény a gondolattal szemben, s hogyan parancsoljon tiszteletet hitcikkelyként? A szószék szónoki csatája az újságfirkászok csatáját idézi elő, a parlamenti vitaklub szükségképpen kiegészül a szalonok és a kocsmák vitaklubjaival, a képviselők, akik folytonosan a népvéleményhez apellálnak, feljogosítják a népvéleményt, hogy petíciókban mondja meg valódi véleményét. A parlamentáris rezsim mindent a többségek döntésére bíz, hogyne akarnának hát a parlamenten kívüli nagy többségek dönteni? Ha ti odafent, az állam csúcsán a hegedűt cincogtatjátok, mi más várható, mint hogy alant táncra perdülnek?

Azzal tehát, hogy azt, amit azelőtt mint *„liberálist"* ünnepelt, most mint *„szocialistát"* kárhoztat, a burzsoázia bevallja, hogy saját érdeke követeli, hogy felmentsék őt az *önkormányzás* veszélye alól, hogy az ország nyugalmának helyreállításához mindenekelőtt az ő burzsoá-parlamentjét kell nyugalomba helyezni; hogy a társadalmi hatalmának csorbítatlan megtartásához politikai hatalmának letörése szükséges; hogy a magánburzsoák csak azzal a feltétellel tudják továbbra is kizsákmányolni a többi osztályt és zavartalanul élvezni a tulajdont, a családot, a vallást és a rendet, ha osztályuk a többi osztály mellett egyenlő politikai jelentéktelenségre van kárhoztatva; hogy pénzeszacskóját csak úgy mentheti meg, ha a koronát leütik fejéről, s a kardot, melynek őt védelmeznie kell, egyúttal mint Damoklesz-kardot saját feje fölé függesztik.

Az általános polgári érdekek területén a nemzetgyűlés annyira improduktívnak bizonyult, hogy például a Párizs—Avignon-vasútról folytatott tárgyalások, amelyek 1850 telén kezdődtek, 1851. december 2-án még nem értek meg a befejezésre. Ahol nem elnyomásról, ellenhatásról volt szó, gyógyíthatatlan terméketlenséggel volt megverve.

Mialatt Bonaparte kormánya részint kezébe ragadta a rendpárt szellemében való törvények kezdeményezését, részint még túlzásba is vitte szigorukat a végrehajtás és alkalmazás során, azalatt Bonaparte másfelől gyerekesen balga javaslatokkal igyekezett népszerűséget kivívni, a nemzetgyűléssel való ellentétét konstatálni, s egy titkos tartalékra utalni, amelyet csak a viszonyok akadályoznak egyelőre abban, hogy rejtett kincseit a francia nép elé tárja. Ilyen volt az a javaslat, hogy az altiszteknek napi négy sou pótlékot rendeljenek el. Ilyen volt az a javaslat, hogy becsülethitelbankot alapítsanak a munkások számára. Pénzt ajándékba és pénzt kölcsönbe kapni, ez volt az a perspektíva, amelytől a tömegek lépre csalását remélte. Ajándékozás és kölcsönzés — erre szorítkozik a lumpenproletariátus pénzügyi tudománya, az előkelő lumpenproletariátusé éppúgy, mint a közönségesé. Erre szorítkoztak azok a rugók, amelyeket Bona-

parte mozgásba tudott hozni. Soha trónkövetelő sekélyesebben nem spekulált a tömegek sekélyességére.

A nemzetgyűlés ismételten felfortyant e félreismerhetetlen kísérletek láttán, amelyekkel Bonaparte az ő költségére akart népszerűséget szerezni, a növekvő veszedelem láttán, hogy ez a kalandor, akit az adósságok korbácsoltak előre és semmiféle szerzett hírnév nem tartott vissza, egy kétségbeesett csínyt fog megkockáztatni. A rendpárt és az elnök közötti egyenetlenség fenyegető jelleget öltött, amikor egy váratlan esemény Bonaparte-ot bűnbánóan visszavetette a rendpárt karjaiba. Az *1850. március 10-i pótválasztásokra* gondolunk. Ezeket a választásokat azért tartották, hogy a június 13-a után bebörtönzés vagy száműzetés következtében megürült képviselői helyeket ismét betöltsék. Párizs csakis szociáldemokrata jelölteket választott meg. Sőt, a legtöbb szavazatot egy 1848. júniusi felkelőre, de Flotte-ra adta. Így állt bosszút a proletariátussal szövetkezett párizsi kispolgárság az 1849. június 13-i vereségéért. Mintha csak azért tűnt volna el a veszély pillanatában a harctérről, hogy kedvező alkalommal tömegesebb haderőkkel és merészebb harci jelszóval térjen oda vissza. E választási győzelem veszélyességét egy körülmény még fokozni látszott. A hadsereg Párizsban a júniusi felkelőre szavazott Lahitte-tal, Bonaparte egyik miniszterével szemben, a département-okban pedig nagyrészt a hegypártiakra, akik itt is, bár nem oly döntően mint Párizsban, túlsúlyban maradtak ellenfeleikkel szemben.

Bonaparte hirtelen megint szembe találta magát a forradalommal. Akárcsak 1849. január 29-én, akárcsak 1849. június 13-án, 1850. március 10-én is eltűnt a rend pártja mögött. Megtört, csüggedten bocsánatot kért, felajánlkozott, hogy a parlamenti többség parancsára bármily tetszés szerinti kormányt kinevez, sőt könyörgött az orléanista és a legitimista pártvezéreknek, a Thiers-eknek, a Berryer-knek, a Broglie-knak, a Moléknak, egyszóval az úgynevezett várgrófoknak, hogy az állam kormányrúdját személyesen vegyék kezükbe. A rend pártja nem tudta ezt a visszahozhatatlan pillanatot kihasználni. Ahelyett, hogy merészen megragadta volna a felajánlott hatalmat, még arra sem kényszerítette Bonaparte-ot, hogy a november 1-én elbocsátott kormányt visszahelyezze; megelégedett azzal, hogy bocsánatával megalázza és a d'Hautpoul-kormányt *Baroche* úrral kiegészítse. Ez a Baroche közvádlóként előbb a május 15-i forradalmárok ellen, majd a június 13-i demokraták ellen tombolt a bourges-i vésztörvényszék előtt, mindkét esetben a nemzetgyűlés elleni merénylet vádját emelve. Később Bonaparte egyetlen minisztere sem járult hozzá jobban a nemzetgyűlés megalázásához, és 1851. december 2-a után mint a szenátus jól elhelyezkedett és drágán megfizetett alelnökét látjuk viszont. Beleköpött a forradalmárok levesébe, hogy Bonaparte kikanalazza.

A szociáldemokrata párt a maga részéről, úgy látszott, csak ürügyet hajhászott arra, hogy saját győzelmét megint kérdésessé tegye s annak élét letom-

pítsa. Vidalt, az egyik újonnan megválasztott párizsi képviselőt egyidejűleg Strasbourg-ban is megválasztották. Rábírták, hogy mondjon le párizsi megbízatásáról és a strasbourg-it fogadja el. A demokrata párt tehát ahelyett, hogy a választások terén aratott győzelmének végleges jelleget adott volna s ezáltal a rendpártot rákényszerítette volna, hogy ezt azonnal a parlamentben vitássá tegye, ahelyett, hogy így az ellenfelet a néplelkesedésnek és a hadsereg kedvező hangulatának pillanatában harcra késztette volna, új választási agitációval fárasztotta ki Párizst márciusban és áprilisban; hagyta, hogy a felkorbácsolt népszenvedélyek felőrlődjenek ebben a megismételt ideiglenes szavazási játékban, hogy a forradalmi tetterő jóllakjék alkotmányos sikerekkel, hogy elpufogjon kicsinyes fondorlatokban, üres szónoklatokban és látszatmozgalmakban, hogy a burzsoázia összeszedje magát és megtegye a maga intézkedéseit, végül pedig, hogy a márciusi választások jelentősége meggyengüljön, érzelgős kommentárt lelvén az áprilisi pótválasztásban, Eugène Sue megválasztásában. Egyszóval március 10-ével április bolondját járatta.

A parlamenti többség megértette ellenfele gyengeségét. Az ő tizenhét várgrófja — mivel Bonaparte átengedte neki a támadás vezetését és felelősségét — új választási törvényt dolgozott ki, amelynek beterjesztését Faucher úrra bízták, aki erre a megtiszteltetésre igényt tartott. Május 8-án nyújtotta be azt a törvényt, amely az általános választójogot eltörölte, a választójogot a választókerületben való hároméves helybenlakás feltételéhez kötötte, végül a munkásokat illetően e helybenlakás igazolását munkáltatóik bizonyítványától tette függővé.

Amily forradalmi módon izgattak és tomboltak a demokraták az alkotmányos választási harc alatt, oly alkotmányos módon prédikáltak most — amikor ama választási győzelmek komolyságát fegyveres kézzel kellett volna bebizonyítani — rendet, fenséges nyugalmat (calme majestueux), törvényszerű magatartást, vagyis vak behódolást az ellenforradalom törvényként terpeszkedő akaratának. A vita során a hegypárt azzal szégyenítette meg a rend pártját, hogy annak forradalmi szenvedélyességével szemben a jogi talajon helytálló jóember szenvedélymentes magatartását juttatta érvényre, s azzal a borzasztó szemrehányással vágta földhöz ellenfelét, hogy az forradalmi úton jár. Még az újonnan megválasztott képviselők is azon fáradoztak, hogy tisztes és megfontolt fellépésükkel bebizonyítsák, mily téves volt őket anarchistáknak kikiáltani s megválasztásukat a forradalom győzelmeként értelmezni. Május 31-én az új választási törvény keresztülment. A hegypárt beérte azzal, hogy az elnök zsebébe csempészett egy tiltakozást. A választási törvényt új sajtótörvény követte, amely a forradalmi újságsajtót teljesen felszámolta.[314] Megérdemelte sorsát. Ez után az özönvíz után két polgári orgánum, a „National" és a „Presse" maradt fenn a forradalom legszélsőbb előőrseként.

Láttuk, hogyan tettek meg a demokrata vezérek márciusban és áprilisban

mindent, hogy Párizs népét látszatharcba keverjék, hogyan tettek meg május 8-a után mindent, hogy a valóságos harctól visszatartsák. Ezenfelül nem szabad elfelednünk, hogy az 1850-es esztendő egyike volt az ipari és kereskedelmi virágzás legfényesebb esztendeinek, tehát a párizsi proletariátus foglalkoztatottsága teljes volt. Csakhogy az 1850. május 31-i választási törvény a politikai hatalomban való minden részvételből kizárta. Magától a harci tereptől is elvágta. Visszavetette a munkásokat abba a páriahelyzetbe, amelyben a februári forradalom előtt voltak. Azzal, hogy egy ilyen esemény láttán a demokraták irányítására bízták magukat és pillanatnyi jóllét kedvéért el tudták feledni osztályuk forradalmi érdekét, ezzel lemondtak arról a megtiszteltetésről, hogy hódító erő legyenek, alávetették magukat sorsuknak, bebizonyították, hogy az 1848. júniusi vereség évekre harcképtelenekké tette őket, és hogy a történelmi folyamatnak egyelőre megint a fejük *felett* kell végbemennie. Ami azt a kispolgári demokráciát illeti, amely június 13-án így kiáltott fel: „de ha az általános választójoghoz nyúlnak, akkor aztán!" — ez most azzal vigasztalódott, hogy az ellenforradalmi csapás, mely őt érte, nem csapás, és a május 31-i törvény nem törvény. 1852. május második vasárnapján minden francia megjelenik majd a választás színhelyén, egyik kezében a szavazólappal, a másikban a karddal. Ezzel a jóslattal elégítette ki önmagát. Végül a hadsereget, akárcsak az 1849. május 28-i választásokért, az 1850. márciusi és áprilisi választásokért is megfenyítették feljebbvalói. De most a hadsereg határozottan eltökélte: „Harmadszor a forradalom nem szed rá bennünket."

Az 1850. május 31-i törvény a burzsoázia coup d'état-ja volt. A forradalom felett aratott összes eddigi győzelmei csak ideiglenes jellegűek voltak. Rögtön kérdésessé váltak, mihelyt a mostani nemzetgyűlés lelép a színpadról. Egy új általános választás véletlenétől függtek, és a választások története 1848 óta megcáfolhatatlanul bebizonyította, hogy amilyen mértékben fejlődött a burzsoázia tényleges uralma, ugyanolyan mértékben ment veszendőbe a néptömegek feletti erkölcsi uralma. Az általános választójog március 10-én egyenesen a burzsoázia uralma ellen nyilatkozott, a burzsoázia az általános választójog száműzésével felelt. A május 31-i törvény tehát egyike volt az osztályharc szükségszerűségeinek. Másrészt az alkotmány ahhoz, hogy a köztársaság elnökének megválasztása érvényes legyen, minimálisan kétmillió szavazatot követelt. Ha egyik elnökjelölt sem kapta meg ezt a minimumot, a nemzetgyűlésnek kellett ama három jelölt közül, akikre a legtöbb szavazat esett, megválasztania az elnököt. Abban az időben, amikor az alkotmányozó nemzetgyűlés ezt a törvényt készítette, tízmillió választó szerepelt a választói névjegyzékekben. Ennek értelmében tehát a választójogosultak egyötöde elégséges volt ahhoz, hogy az elnökválasztás érvényes legyen. A május 31-i törvény legalább hárommillió szavazót törölt a választói névjegyzékekből, a választójogosultak számát hétmillióra csökkentette és mindazonáltal megtartotta az

elnökválasztásnál a kétmilliós törvényes minimumot. Felemelte tehát a törvényes minimumot a választóképes szavazatok egyötödéről azoknak majdnem egyharmadára, azaz mindent megtett, hogy az elnökválasztást a nép kezéből a nemzetgyűlés kezébe csempéssze át. Ennélfogva úgy látszott, hogy a rend pártja a május 31-i választási törvénnyel kétszeresen megerősítette uralmát azáltal, hogy a nemzetgyűlés megválasztását és a köztársasági elnök megválasztását a társadalom maradi részére bízta rá.

V

A nemzetgyűlés és Bonaparte közötti harc nyomban újra kitört, mihelyt a forradalmi válságot átvészelték és az általános választójogot eltörölték.

Az alkotmány Bonaparte járandóságát 600 000 frankban szabta meg. Alig fél évvel beiktatása után sikerült neki ezt az összeget a kétszeresére emelnie. Odilon Barrot kicsikart ugyanis az alkotmányozó nemzetgyűléstől 600 000 frank évi pótlékot úgynevezett reprezentációs költségekre. Június 13-a után Bonaparte hasonló kívánságokat hangoztatott, ám anélkül, hogy ezúttal Barrotnál meghallgatásra talált volna. Most, május 31-e után, azonnal megragadta a kedvező alkalmat és minisztereivel a nemzetgyűlésen hárommilliós civillistát javasoltatott. A hosszú, kalandos csavargóélet a legfejlettebb csápokkal látta el, hogy kitapogassa a gyenge pillanatokat, amikor a burzsoáziából pénzt préselhet ki. Bonaparte formálisan zsarolt. A nemzetgyűlés az ő közreműködésével és tudtával becstelenítette meg a népszuverenitást. Azzal fenyegetőzött, hogy a gaztettet feljelenti a nép ítélőszékének, ha a nemzetgyűlés nem nyitja meg erszényét és nem vásárolja meg hallgatását évi hárommillióval. A nemzetgyűlés hárommillió franciát megfosztott szavazati jogától. Bonaparte minden forgalomból kivont franciáért egy forgalomban levő frankot, pontosan hárommillió frankot kívánt. Ő, hatmillió francia választottja, kártérítést követel azokért a szavazatokért, melyektől utólag csalárdul megfosztották. A nemzetgyűlés bizottsága visszautasította a tolakodót. A bonapartista sajtó fenyegetőzött. Szakíthatott-e a nemzetgyűlés a köztársaság elnökével olyan pillanatban, amikor elvileg és véglegesen szakított a nemzet tömegével? Az évi civillistát elvetette ugyan, de engedélyezett 2 160 000 frank egyszeri pótlékot. Így kétszeres gyengeség hibájába esett azzal, hogy a pénzt engedélyezte és ugyanakkor bosszúságával kimutatta, hogy csak kelletlenül engedélyezte. Később meglátjuk, mire kellett Bonaparte-nak a pénz. Ez után az általános választójog eltörlését nyomon követő bosszús utójáték után, amelyben Bonaparte a márciusi és áprilisi válság alatt tanúsított alázatos magatartását kihívó arcátlansággal cserélte fel a bitorló parlamenttel szemben, a nemzetgyűlés elnapolta magát három hónapra, augusztus 11-től november 11-ig. Maga helyett egy 28-tagú

permanencia-bizottságot hagyott hátra, amelyben nem volt egyetlen bonapartista sem, ezzel szemben néhány mérsékelt republikánus belekerült. Az 1849-es permanencia-bizottság csakis a rend embereiből és bonapartistákból állt. De akkor a rend pártja a forradalommal szemben nyilvánította magát permanenciában levőnek. Ezúttal a parlamentáris köztársaság az elnökkel szemben nyilvánította magát permanenciában levőnek. A május 31-i törvény után már csak ez a vetélytárs állt szemben a rend pártjával.

Midőn a nemzetgyűlés 1850 novemberében újra összeült, úgy látszott, hogy az elnökkel folytatott eddigi kicsinyes csatározások helyett elkerülhetetlenné válik egy nagy kíméletlen harc, a két hatalom élethalálharca.

Mint 1849-ben, a rend pártja az ez évi parlamenti szünet alatt is felbomlott egyes frakcióira, mindegyik a saját restaurációs intrikáival foglalatoskodván, amelyek Lajos Fülöp halálával új tápot kaptak. A legitimisták királya, V. Henrik, még formális kormányt is kinevezett, amely Párizsban székelt és amelyben a permanencia-bizottság egyes tagjai helyet foglaltak. Bonaparte tehát fel volt jogosítva arra, hogy a maga részéről körutazásokat tegyen a francia département-okban, és a jelenlétével szerencséltetett városok hangulata szerint hol leplezettebben, hol nyíltabban kifecsegje saját restaurációs terveit és szavazatokat toborozzon magának. Ezeken az útjain, amelyeket a nagy hivatalos „Moniteur"-nek és Bonaparte kis magán-moniteurjeinek természetesen diadalmenetként kellett ünnepelniök, Bonaparte kíséretében állandóan ott voltak a *December 10-i Társaság* tagjai. E Társaság 1849-ben alakult. Jótékonysági társaság alapításának ürügyén a párizsi lumpenproletariátust titkos szekciókba szervezték, minden szekciót bonapartista ügynökök vezettek, az egésznek az élén egy bonapartista tábornok állt. Kétes anyagi eszközökből élő és kétes származású tönkrement rouék* mellett, a burzsoázia lezüllött és kalandor vadhajtásai mellett csavargók, kiszolgált katonák, szabadult fegyencek, szökött gályarabok, szélhámosok, utcai mutatványosok, lazzaronék**, zsebtolvajok, szemfényvesztők, játékosok, maquereauk***, bordélyosok, teherhordók, literátorok, kintornások, rongyszedők, ollóköszörűsök, üstfoltozók, koldusok, egyszóval az egész határozatlan, szertezilált, ide-oda hányódó tömeg, melyet a franciák la bohème-nek° neveznek; ezzel a vele rokon elemmel alkotta meg Bonaparte a December 10-i Társaság magvát. „Jótékonysági társaság" — amennyiben az összes tagok, akárcsak Bonaparte, szükségét érezték annak, hogy a dolgozó nemzet költségére jótékonykodjanak önmagukkal. Ez a Bonaparte, aki *a lumpenproletariátus főnökeként* szervezkedik, aki csakis itt talál

* — feslett, gátlástalan világfiak; kéjencek — *Szerk.*
** — csavargók; koldusok — *Szerk.*
*** — kerítők; kitartottak — *Szerk.*
° — bohémvilágnak — *Szerk.*

rá újból tömeges formában azokra az érdekekre, amelyeket ő személyesen hajszol, aki az összes osztályok eme söpredékében, üledékében, hulladékában felismeri azt az egyetlen osztályt, amelyre feltétlenül támaszkodhatik — ez az igazi Bonaparte, Bonaparte sans phrase*. Régi, minden hájjal megkent roué lévén, a népek történelmi életét és nagy politikai drámáit a legközönségesebb értelemben vett komédiának fogja fel, maskarádénak, ahol a nagy jelmezek, szavak és pózok csak a legkicsinyesebb aljasság elmaszkírozására szolgálnak. Így volt ez Strasbourg-ba vonulásakor, amikor egy idomított svájci keselyű alakította a napóleoni sast. Boulogne-i partraszállása számára néhány londoni lakájt bújtat francia egyenruhába.[315] Ezek alakítják a hadsereget. December 10-i Társaságában 10 000 csavargót gyűjt össze, akiknek a népet kell alakítaniok, mint Zubolynak az oroszlánt.[316] Olyan pillanatban, amikor maga a burzsoázia a legteljesebb mértékben komédiát játszott, de a világ legkomolyabb módján, a francia drámai etikett egyetlen pedáns feltételének megsértése nélkül, és saját magát is félig becsapva, félig meggyőzve saját nagy politikai drámájának ünnepélyességéről, győznie kellett annak a kalandornak, aki a komédiát egyszerűen komédiának vette. Csak amikor ünnepélyes ellenfelét az útból eltette, amikor már maga is komolyan veszi császári szerepét és a napóleoni álarccal a valódi Napóleont véli alakítani, akkor lesz saját világszemlélete áldozatává, azzá a komoly paprikajancsivá, aki már nem a világtörténelmet veszi komédiának, hanem a maga komédiáját világtörténelemnek. Ami a szocialista munkások számára a nemzeti műhelyek, ami a burzsoá-republikánusok számára a garde mobile voltak, az volt Bonaparte számára a December 10-i Társaság, az ő sajátságos párthadereje. Utazásaikor e Társaság vasútra rakott osztagainak kellett számára a közönséget improvizálniok, a közlelkesedést színre vinniök, vive l'Empereur-t** üvölteniök, a republikánusokat inzultálniok és elpáholniok, természetesen a rendőrség védelme alatt. Párizsba való visszautazásaikor nekik kellett alkotniok az előhadat, ellentüntetéseket megelőzniök vagy szétkergetniök. A December 10-i Társaság az *övé*, az ő műve volt, az ő legsajátabb gondolata. Amit máskülönben elsajátít, azt a viszonyok hatalma juttatja neki, amit máskülönben tesz, azt a viszonyok teszik érte, vagy pedig beéri mások tetteinek lemásolásával; de ő, a polgárok előtt nyilvánosan a rend, a vallás, a család, a tulajdon hivatalos szólamaival, háta mögött a Schufterlék és a Spiegelbergek[317] titkos társaságával, a rendetlenség, a prostitúció és a tolvajlás társaságával, — ez Bonaparte maga mint eredeti szerző, és a December 10-i Társaság története az ő saját története. Mármost kivételesen megesett, hogy rendpárthoz tartozó népképviselőket a decembristák elpáholtak. Sőt, mi több, Yon, a nemzetgyűléshez kirendelt, biztonságának őrzésével

* — frázis nélkül; sallang nélkül — *Szerk.*
** — éljen a császárt — *Szerk.*

megbízott rendőrbiztos egy bizonyos Alais-nak a vallomása alapján jelentette a permanencia-bizottságnak, hogy a decembristák egyik szekciója elhatározta Changarnier tábornoknak és Dupinnek, a nemzetgyűlés elnökének meggyilkolását és ennek végrehajtására már az egyéneket is kijelölte. Megérthetjük Dupin úr rémületét. A December 10-i Társaság elleni parlamenti vizsgálat, vagyis a bonaparte-i titkos világ megszentségtelenítése elkerülhetetlennek látszott. Közvetlenül a nemzetgyűlés összeülése előtt Bonaparte elővigyázatból feloszlatta a Társaságát, természetesen csak papíron, hiszen Carlier rendőrfőnök még 1851 végén is hiába igyekezett őt egy részletes emlékiratban rábírni, hogy a decembristákat valóban kergessék szét.

A December 10-i Társaságnak mindaddig meg kellett maradnia Bonaparte magánhadseregeként, amíg nem sikerült neki a nyilvános hadsereget egy December 10-i Társasággá változtatnia. Bonaparte kevéssel a nemzetgyűlés elnapolása után megtette erre az első kísérletet, mégpedig éppen a nemzetgyűléstől kicsikart pénzzel. Mint fatalista, abban a meggyőződésben él, hogy vannak bizonyos felsőbb hatalmak, amelyeknek az ember s különösen a katona képtelen ellenállni. E hatalmak közé sorolja elsősorban a szivart és a pezsgőt, a hideg szárnyast és a fokhagymás kolbászt. Ezért traktál az Elysée termeiben egyelőre tiszteket és altiszteket szivarral és pezsgővel, hideg szárnyassal és fokhagymás kolbásszal. Október 3-án megismétli ugyanezt a manővert a katona-tömegekkel a st.-mauri csapatszemle alkalmával s október 10-én még nagyobb mértékben a satoryi seregszemlén. A nagybácsi Nagy Sándor ázsiai hadjáratairа emlékezett vissza, az unokaöcs Bacchusnak ugyanazon a földön tett hódító hadjáratairа. Igaz, hogy Nagy Sándor félisten volt, Bacchus viszont isten, méghozzá a December 10-i Társaság védőistene.

Az október 3-i szemle után a permanencia-bizottság maga elé idézte d'Hautpoul hadügyminisztert. Ő megígérte, hogy ezek a fegyelemsértések nem fognak megismétlődni. Ismeretes, hogyan tartotta meg Bonaparte október 10-én d'Hautpoul szavát. Mindkét szemlén Changarnier vezényelt mint a párizsi hadsereg főparancsnoka. Ő, egyidejűleg a permanencia-bizottság tagja, a nemzetőrség főnöke, a január 29-i és június 13-i „megmentő", a „társadalom védőbástyája", a rendpárt jelöltje az elnöki méltóságra, két monarchia feltételezett Monkja, eddig sohasem ismerte el, hogy alá van rendelve a hadügyminiszternek, a köztársasági alkotmányt mindig nyíltan kigúnyolta, Bonaparte-ot kétértelműen előkelő pártfogásával üldözte. Most a fegyelemért buzgólkodott a hadügyminiszterrel szemben és az alkotmányért Bonaparte-tal szemben. Míg a lovasság egy része október 10-én a „Vive Napoléon! Vivent les saucissons!"* kiáltást hallatta, Changarnier elrendezte, hogy legalább a gyalogság, amely barátjának, Neumayernak a vezénylete alatt vonult el, fagyos hallgatásba me-

* — „Éljen Napóleon! Éljen a kolbász!" — *Szerk.*

rült. Büntetésül a hadügyminiszter, Bonaparte ösztönzésére, elmozdította Neumayer tábornokot párizsi posztjáról azzal az ürüggyel, hogy a 14. és 15. katonai hadosztály főparancsnokának nevezi ki. Neumayer ezt a helycserét elutasította, s így kénytelen volt elbocsáttatni magát. Changarnier a maga részéről november 2-án napiparancsot tett közzé, amelyben a csapatoknak megtiltotta, hogy szolgálatban bármifajta politikai felkiáltásokat vagy demonstrációkat engedjenek meg maguknak. Az Elysée lapjai rátámadtak Changarnier-ra, a rendpárt lapjai Bonaparte-ra, a permanencia-bizottság ismételt titkos üléseket tartott, amelyeken ismételten indítványozták, hogy nyilvánítsák a hazát veszélyben levőnek, a hadsereg mintha két ellenséges táborra oszlott volna, két ellenséges vezérkarral — az egyik az Elysée-ben, ahol Bonaparte, a másik a Tuileriákban, ahol Changarnier tanyázott. Úgy látszott, csak a nemzetgyűlés összeülése kell ahhoz, hogy a harci jel felharsanjon. A francia közönség Bonaparte és Changarnier e súrlódásait úgy ítélte meg, mint az az angol újságíró, aki a következő szavakkal jellemezte ezeket: „Franciaország politikai cselédlányai a forradalom izzó láváját régi seprűkkel söprik el és munkájuk közben egymást szapulják."

Eközben Bonaparte sietett d'Hautpoul hadügyminisztert elmozdítani, hanyatt-homlok Algírba expediálni, s helyébe Schramm tábornokot hadügyminiszterré kinevezni. November 12-én amerikaiasan bőbeszédű, részletekkel túlzsúfolt, rendtől illatozó, kibékülést áhítozó, alkotmányosan rezignált üzenetet küldött a nemzetgyűlésnek, amely mindenről szólt, csak nem a pillanat question brûlante-jairól*. Mintegy mellékesen ejtett szót arról, hogy az alkotmány kifejezett utasításai szerint csakis az elnök rendelkezik a hadsereggel. Az üzenet a következő fennen fogadkozó szavakkal végződött:

„Franciaország mindenekelőtt nyugalmat kíván... Csakis esküm által kötve, azok között a szűk határok között fogok maradni, amelyeket az számomra kijelölt... Ami engem illet, akit a nép választott s aki csakis a népnek köszönhetem hatalmamat, én mindig alá fogom vetni magamat a nép törvényben kifejezett akaratának. Ha Önök ennek az ülésszaknak a folyamán az alkotmány revízióját határozzák el, akkor egy alkotmányozó nemzetgyűlés fogja a végrehajtó hatalom helyzetét szabályozni. Ha nem, akkor a nép ünnepélyesen kinyilvánítja döntését 1852-ben. De bármilyenek legyenek is a jövendő megoldásai, jussunk megegyezésre, nehogy valaha is a szenvedélyt, a meglepetést vagy az erőszakot hagyjuk dönteni egy nagy nemzet sorsa felett... Ami az én figyelmemet mindenekelőtt igénybe veszi, az nem ama kérdés, hogy megtudjam, ki fogja Franciaországot 1852-ben kormányozni, hanem az, hogy a rendelkezésemre álló időt úgy használjam fel, hogy a közbeeső időszak nyugtalanság és zavar nélkül múljék el. Szívemet őszintén feltártam Önök előtt: Önök nyíltságomra bizal-

* — égető kérdéseiről — *Szerk.*

mukkal, jó szándékomra közreműködésükkel fognak felelni, és a többi Isten dolga."

A burzsoázia tisztes, képmutatóan mérsékelt, erényesen banális nyelvezete a December 10-i Társaság kényurának és St.-Maur meg Satory piknikhősének szájával nyilatkoztatja ki a maga legmélyebb értelmét.

A rendpárt várgrófjai egy pillanatig sem áltatták magukat arra vonatkozóan, hogy mennyi bizalmat érdemel ez a szívfeltárás. Esküket illetően régen eltompultak, a politikai hamis eskü veteránjai, virtuózai tartoztak körükbe, a hadseregről szóló részlet pedig nem kerülte el figyelmüket. Kedvetlenül vették észre, hogy az üzenet a legutóbb kibocsátott törvények terjengős felsorolásánál a legfontosabb törvényen, a választási törvényen mesterkélt hallgatással átsiklott, sőt az alkotmány revíziójának meg nem történte esetére az 1852-es elnökválasztást a népre bízta. A választási törvény ólomgolyó volt a rendpárt lábán, amely akadályozta a járásban, hát még a rohamozásban! Ráadásul Bonaparte a December 10-i Társaság hivatalos feloszlatásával és d'Hautpoul hadügyminiszter elbocsátásával saját kezűleg áldozta fel a bűnbakokat a haza oltárán. A várt összetűzésnek élét vette. Végül maga a rendpárt is aggódva igyekezett a végrehajtó hatalommal való minden döntő konfliktust elkerülni, gyengíteni, elkenni. Félelmében, hogy elveszti azt, amit a forradalommal szemben kivívott, tűrte, hogy vívmányaink gyümölcseit vetélytársa arassa le. „Franciaország mindenekelőtt nyugalmat kíván." Így kiáltott oda a rendpárt a forradalomnak február óta, így kiáltott oda Bonaparte üzenete a rendpártnak. „Franciaország mindenekelőtt nyugalmat kíván." Bonaparte olyan cselekedeteket követett el, amelyek bitorlásra irányultak, de a rendpárt követte el a „nyugtalanságot", ha e cselekedetek miatt lármát csapott és hipochondriásan értelmezte őket. A satoryi kolbászok hallgattak, mint a csuka, ha senki sem beszélt róluk. „Franciaország mindenekelőtt nyugalmat kíván." Tehát Bonaparte azt kívánta, hogy hagyják őt nyugodtan működni, s a parlamentáris párt kettős félelemtől volt megbénítva: attól a félelemtől, hogy megint felidézi a forradalmi nyugtalanságot, és attól a félelemtől, hogy saját osztálya szemében, a burzsoázia szemében ő maga fog nyugtalanságszítónak tűnni. Mivelhogy Franciaország tehát mindenekelőtt nyugalmat kívánt, a rendpárt, miután Bonaparte az üzenetében „békéről" beszélt, nem mert „háborúval" felelni. A közönség, amely a nemzetgyűlés megnyitásakor nagy botrányjelenetekkel kecsegtette magát, csalódott várakozásában. Az ellenzéki képviselőket, akik azt kívánták, hogy a permanencia-bizottságnak az októberi eseményekről felvett jegyzőkönyveit terjesszék a parlament elé, a többség leszavazta. Elvileg kerültek minden vitát, amely izgalmat kelthetett volna. A nemzetgyűlés munkája 1850 novemberében és decemberében érdektelen volt.

Végre december vége felé megkezdődött a gerillaharc a parlament egyes előjogaiért. A mozgalom a két hatalom előjogaiért folytatott kicsinyes tor-

zsalkodásokká posványosodott el azóta, hogy a burzsoázia az általános választójog eltörlésével az osztályharcot egyelőre elnémította.

Az egyik népképviselő — Mauguin — ellen adósságai miatt bírói ítéletet eszközöltettek ki. A bíróság elnökének megkeresésére Rouher igazságügyminiszter kijelentette, hogy az adós ellen minden további nélkül letartóztatási parancs állítandó ki. Mauguint tehát az adósok börtönébe vetették. A nemzetgyűlés e merénylet hallatára felzúdult. Nemcsak Mauguin azonnali szabadonbocsátását rendelte el, hanem még ugyanazon este greffier-jével* erőszakkal kihozatta Clichyből. De hogy hitet tegyen a magántulajdon szentsége mellett, s azzal a hátsó gondolattal, hogy szükség esetén menhelyt nyit kényelmetlenné vált hegypártiak számára, kijelentette, hogy népképviselőknek adósság miatti bebörtönzése a nemzetgyűlés hozzájárulásának előzetes kikérése után megengedhető. Elfeledte dekretálni, hogy az elnök is bezárható adósság miatt. A saját testületének tagjait övező sérthetetlenség utolsó látszatát is megsemmisítette.

Emlékszünk, hogy Yon rendőrbiztos egy bizonyos Alais vallomása alapján feljelentette a decembristák egy szekcióját, hogy az Dupin és Changarnier meggyilkolását tervezi. Erre való hivatkozással a quaestorok mindjárt az első ülésen azt javasolták, hogy alakítsanak egy külön parlamenti rendőrséget, amely a nemzetgyűlés magánköltségvetéséből kapja zsoldját és teljesen független a rendőrfőnöktől. Baroche, a belügyminiszter, tiltakozott e hatáskörébe való beavatkozás ellen. Erre nyomorúságos kompromisszumot kötöttek, amely szerint a gyűlés a maga rendőrbiztosát a magánköltségvetésből fizeti ugyan és quaestorai fogják kinevezni és elbocsátani, ámde a belügyminiszterrel történt előzetes megegyezés alapján. Közben a kormány Alais-t bíróság elé állította, s itt könnyű volt vallomását misztifikációnak feltüntetni és a közvádló kijelentései révén nevetséges fényt vetni Dupinre, Changarnier-ra, Yonra és az egész nemzetgyűlésre. Most, december 29-én, Baroche miniszter levelet intéz Dupinhez, melyben Yon elbocsátását kívánja. A nemzetgyűlés irodája elhatározza, hogy Yont megtartja helyén, a nemzetgyűlés azonban, amely megijedt a maga erőszakosságától Mauguin ügyében, és megszokta, hogy valahányszor a végrehajtó hatalom ellen egy ütést kockáztat meg, kettőt kap vissza cserébe, nem hagyja jóvá ezt a határozatot. Yont szolgálati buzgalma jutalmául elbocsátja, és megfosztja magát egy olyan parlamenti előjogtól, amely elengedhetetlen azzal az emberrel szemben, aki nem éjjel határoz, hogy azt nappal végrehajtsa, hanem nappal határoz és éjjel** hajtja végre.

Láttuk, hogyan kerülte meg, fojtotta el a nemzetgyűlés novemberben és decemberben nagy, csattanós alkalmakkor a végrehajtó hatalommal való harcot. Most azt látjuk, hogy a legkicsinyesebb alkalmakkor kénytelen a harcot fel-

* — irodatisztjével — *Szerk.*

** 1851. december 1-ről 2-re virradó éjjel. — *Szerk.*

venni. A Mauguin-ügyben elvben megerősíti a népképviselőknek adósság miatti bebörtönzését, de fenntartja magának, hogy azt csak számára nem kívánatos képviselőkre hagyja alkalmazni, s ezért a becstelen kiváltságért perlekedik az igazságügyminiszterrel. Ahelyett, hogy az állítólagos gyilkossági tervet felhasználta volna arra, hogy vizsgálatot rendeljen el a December 10-i Társaság ellen, és Bonaparte-ot igazi alakjában mint a párizsi lumpenproletariátus fejét Franciaország és Európa előtt menthetetlenül kipellengérezze, az összetűzést olyan pontig engedi lesülyedni, amelyen közte és a belügyminiszter között már csak arról van szó, hogy kinek a hatáskörébe tartozik egy rendőrbiztos kinevezése és elbocsátása. Így azt látjuk, hogy a rend pártja ez alatt az egész periódus alatt kétértelmű helyzete következtében kénytelen a végrehajtó hatalommal való harcát kicsinyes hatásköri viszályokban, torzsalkodásokban, törvénycsavarásokban, határvillongásokban elpufogtatni, felaprózni és a legízetlenebb formai kérdéseket tevékenysége tartalmává tenni. Nem mer az összetűzésbe belemenni abban a pillanatban, amikor annak elvi jelentősége van, amikor a végrehajtó hatalom valóban pellengérre állította magát, és a nemzetgyűlés ügye nemzeti ügy volna. Ezzel a nemzetnek menetparancsot adna, és semmitől sem fél inkább, mint hogy a nemzet megmozduljon. Ezért ilyen alkalmakkor elutasítja a hegypárt indítványait s napirendre tér felettük. Miután így a vitás kérdést nagy dimenzióiban feladta, a végrehajtó hatalom nyugodtan kivárja azt az időpontot, amikor ugyanazt a kérdést kicsinyesen jelentéktelen alkalmakkor újra felvetheti, amikor ez úgyszólván már csak parlamenti helyi érdekű. Akkor kitör a rendpárt visszafojtott dühe, akkor lerántja a függönyt a kulisszákról, akkor denunciálja az elnököt, akkor kijelenti, hogy a köztársaság veszélyben forog, de akkor már pátosza ízetlennek, a harc indítóoka pedig képmutató ürügynek, vagy egyáltalában harcra nem érdemesnek tűnik. A parlamenti vihar egy pohár vízben dúló viharrá, a harc intrikává, az összetűzés botránnyá válik. Míg a forradalmi osztályok kárörvendve legeltetik szemüket a nemzetgyűlés megaláztatásán, mert éppannyira rajonganak a nemzetgyűlés parlamenti előjogaiért, mint ama gyűlés a közszabadságokért, addig a parlamenten kívül álló burzsoázia nem érti meg, hogyan vesztegetheti idejét a parlamenten belül levő burzsoázia ilyen kicsinyes civakodásokkal és hogyan veszélyeztetheti a nyugalmat az elnökkel folytatott ilyen nyomorúságos vetélkedés által. A burzsoázia megzavarodik az olyan stratégián, amely abban a pillanatban köt békét, amikor mindenki csatákat vár és abban a pillanatban támad, amikor mindenki azt hiszi, hogy megkötötték a békét.

December 20-án Pascal Duprat meginterpellálta a belügyminisztert az aranyrúd-sorsjátékról. Ez a sorsjáték „Elízium lánya"[318] volt, Bonaparte hozta világra híveivel, és Carlier rendőrfőnök hivatalos pártfogása alá vette, bár a francia törvény minden sorsjátékot tilt, kivéve azokat, melyek jótékony célt szolgálnak. Hétmillió sorsjegy, darabonként egy frank, a nyereség állítólag

arra szánva, hogy párizsi csavargókat Kaliforniába szállítsanak. Egyrészt azt akarták, hogy arany-álmok szorítsák ki a párizsi proletariátus szocialista álmait, a főnyereményre való csábító kilátás a munkára való doktrinér jogot. A párizsi munkások a kaliforniai aranyrudak fényében természetesen nem ismertek rá azokra az igénytelen frankokra, amelyeket zsebükből kicsaltak. De lényegében egyenes csalásról volt szó. A csavargók, akik kaliforniai aranybányákat akartak nyitni anélkül, hogy Párizsból kimozdulnának, maga Bonaparte és adósságban úszó asztaltársasága voltak. A nemzetgyűlés által engedélyezett hárommillió franknak már a nyakára hágtak, a pénztárt így vagy úgy megint meg kellett tölteni. Hiába indított Bonaparte úgynevezett cité ouvrière-ek* építésére nemzeti gyűjtést, melynek élén jelentős összeggel ő maga szerepelt. A keményszívű burzsoák bizalmatlanul várták, míg ő befizeti a részvényét, s miután ez természetesen nem következett be, a szocialista légvárakra épített spekuláció összeomlott. Az aranyrudak jobban vonzottak. Bonaparte és társai nem elégedtek meg azzal, hogy zsebre vágják annak a többletnek egy részét, amivel a hétmillió meghaladta a kisorsolandó rudak értékét, hanem hamis sorsjegyeket gyártottak, ugyanazon számmal tíz, tizenöt, sőt húsz sorsjegyet bocsátottak ki — a December 10-i Társaság szellemének megfelelő pénzügyi művelet! Itt a nemzetgyűlés nem a köztársaság fiktív elnökével állt szemben, hanem a hús-vér Bonaparte-tal. Itt tetten érhette őt, nem az alkotmánnyal, hanem a Code pénallal** való konfliktusban. Ha a nemzetgyűlés Duprat interpellációja felett napirendre tért, ez nemcsak azért történt, mert Girardin javaslata, hogy jelentse ki magát „satisfait"-nek***, a maga rendszeres korrupcióját juttatta a rendpárt eszébe. A burzsoá, és mindenekelőtt az államférfivá felfújt burzsoá, a maga gyakorlati aljasságát elméleti fellengősséggel egészíti ki. Államférfiként ő, akárcsak a vele szemben álló államhatalom, felsőbbrendű lénnyé válik, amely ellen csak felsőbb, megszentelt módon lehet küzdeni.

Bonaparte, akinek mint bohémnek, mint hercegi lumpenproletárnak, éppen az az előnye volt a burzsoá gazemberrel szemben, hogy a harcot aljas módon vívhatta, most, miután maga a gyűlés saját kezűleg átsegítette őt a katonai bankettek, a szemlék, a December 10-i Társaság és végül a Code pénal sikamlós talaján, elérkezettnek látta a pillanatot, amikor átmehet a látszólagos védekezésből a támadásba. Az igazságügyminiszternek, a hadügyminiszternek, a tengerészeti miniszternek, a pénzügyminiszternek közben lejátszódó kis vereségei, amelyek által a nemzetgyűlés kinyilvánította bosszús elégedetlenségét, nemigen feszélyezték. Nemcsak azt akadályozta meg, hogy ezek a miniszterek távozzanak és ezzel elismerjék a végrehajtó hatalom alárendeltségét a parlamenttel

* — munkásvárosok — *Szerk.*
** — büntetőtörvénykönyvvel — *Szerk.*
*** — „kielégített"-nek — *Szerk.*

szemben. Most befejezhette azt is, amit a nemzetgyűlés szünete alatt megkezdett: a katonai hatalom elszakítását a parlamenttől, *Changarnier elmozdítását.*

Egy elysée-i lap nyilvánosságra hozott egy napiparancsot, amelyet május hó folyamán állítólag az első hadosztályhoz intéztek, amely tehát Changarnier-tól származott, s amelyben a tiszteknek azt javasolták, hogy lázadás esetén a saját soraikban mutatkozó árulóknak ne kegyelmezzenek, azonnal lőjék agyon őket és a nemzetgyűléstől tagadják meg a csapatokat, ha ilyeneket követelne. 1851. január 3-án e napiparancs miatt interpellációt intéztek a kabinethez. A kabinet az ügy megvizsgálására előbb háromhónapi, azután egyheti, végül csak huszonnégy órai gondolkodási időt kér. A nemzetgyűlés ragaszkodik az azonnali felvilágosításhoz. Changarnier feláll és kijelenti, hogy ez a napiparancs sohasem létezett. Hozzáfűzi, hogy mindig igyekezni fog a nemzetgyűlés felszólításainak eleget tenni, s hogy összeütközés esetén a nemzetgyűlés számíthat rá. A nemzetgyűlés leírhatatlan tapsviharral fogadja ezt a kijelentést, s bizalmat szavaz Changarnier-nak. Azzal, hogy egy tábornok magánpártfogása alá helyezi magát, leköszön, dekretálja saját tehetetlenségét és a hadsereg mindenhatóságát, de a tábornok csalódik, amikor a gyűlésnek Bonaparte ellen oly hatalmat bocsát rendelkezésre, amelyet ő ugyanattól a Bonaparte-tól csak hűbérbe kapott, s amikor a maga részéről ettől a parlamenttől, védelemre szoruló védencétől, vár védelmet. De Changarnier hisz abban a titokzatos hatalomban, amelylyel őt a burzsoázia 1849. január 29-e óta felruházta. A harmadik hatalomnak tartja magát a két másik államhatalom mellett. Osztozik e korszak többi hősének, jobban mondva szentjének sorsában, akiknek nagysága éppen abban az érdek sugallta nagy véleményben áll, amelyet pártjuk róluk terjeszt, s akik köznapi figurákká zsugorodnak össze, mihelyt a viszonyok arra szólítják őket, hogy csodát műveljenek. Egyáltalában, a hitetlenség a halálos ellensége ezeknek a vélt hősöknek és valódi szenteknek. Innen méltóságteljes erkölcsi felháborodásuk a lelkesedni nem tudó tréfálkozókon és gúnyolódókon.

Ugyanazon az estén a minisztereket az Elysée-be rendelték. Bonaparte Changarnier elmozdítását követeli, öt miniszter megtagadja ennek az aláírását, a „Moniteur" kormányválságot jelent be, s a rend sajtója azzal fenyegetőzik, hogy parlamenti hadsereget alakítanak Changarnier parancsnoksága alatt. E lépésre a rendpártnak megvolt az alkotmányos felhatalmazása. Csupán ki kellett neveznie Changarnier-t a nemzetgyűlés elnökévé s tetszés szerinti csapatokat kirendelnie a maga biztonságára. Ezt annál is inkább megtehette, mert Changarnier valóságosan még a hadsereg és a párizsi nemzetőrség élén állt s csak azt leste, hogy a hadsereggel együtt kirendeljék. A bonapartista sajtó még csak nem is merte kétségbe vonni a nemzetgyűlés jogát a csapatok közvetlen kirendelésére — ez a jogi kifogás az adott viszonyok között nem kecsegtetett sikerrel. Hogy a hadsereg engedelmeskedett volna a nemzetgyűlés parancsának, az valószínű, ha meggondoljuk, hogy Bonaparte-nak nyolc napig tűvé kellett tennie

egész Párizst, hogy végre két tábornokot találjon — Baraguay d'Hilliers-t és St.-Jean d'Angélyt —, akik kijelentették, hogy készek Changarnier elmozdítását ellenjegyezni. Hogy azonban a rendpárt a saját soraiban és a parlamentben megtalálta volna az ilyen határozathoz szükséges számú szavazatot, az több mint kétséges, ha megfontoljuk, hogy egy héttel később 286 szavazat elszakadt tőle, s hogy a hegypárt egy hasonló javaslatot már 1851 decemberében is, a döntés utolsó órájában, elvetett. Ámde talán most még sikerült volna a várgrófoknak pártjuk tömegét akkora hősiességre rávenni, hogy szuronyerdő mögött biztonságban érezzék magukat s elfogadják egy olyan hadsereg szolgálatát, mely az ő táborukba dezertált. Ehelyett a várgróf urak január 6-án este az Elysée-be vonultak, hogy Bonaparte-ot állambölcs fordulatokkal és aggályokkal rávegyék, mondjon le Changarnier elmozdításáról. Akit rábeszélni igyekszünk, azt a helyzet urának ismerjük el. Bonaparte, akinek ez a lépés biztonságot adott, január 12-én új kormányt nevez ki, amelyben a régi kormány vezetői, Fould és Baroche, megmaradtak. St. Jean d'Angély hadügyminiszter lett; a „Moniteur" közli a Changarnier-t elmozdító rendeletet, parancsnokságát kettéosztják: Baraguay d'Hilliers kapja az első hadosztályt és Perrot a nemzetőrséget. A társadalom védőbástyája el van bocsátva, s ha emiatt egyetlen tégla sem esik le a háztetőről, a tőzsdeárfolyamok viszont emelkednek.

Eltaszítván a hadsereget, amely Changarnier személyében rendelkezésére bocsátotta magát, s így visszavonhatatlanul átengedvén azt az elnöknek, a rendpárt kinyilvánítja, hogy a burzsoázia elvesztette uralkodásra való hivatottságát. Parlamentáris kormány már nem létezett. Miután most még a hadseregbe és a nemzetőrségbe való kapaszkodás lehetőségét is elvesztette, miféle hatalmi eszköz maradt kezében, hogy egyidejűleg fenntartsa a parlament bitorolt hatalmát a nép felett és a parlament alkotmányos hatalmát az elnökkel szemben? Semmilyen. Már csak hatalom híján való elvekhez fellebbezhetett, amelyeket maga is mindig csak olyan általános szabályokként értelmezett, amelyeket másoknak írnak elő azért, hogy az értelmezők annál szabadabban mozoghassanak. Changarnier elmozdításával, a katonai hatalomnak Bonaparte kezébe kerülésével lezárul az általunk vizsgált periódusnak, a rendpárt és a végrehajtó hatalom közötti harc periódusának első szakasza. A két hatalom között most megtörtént a nyílt hadüzenet, a háború nyíltan folyik, de csak azután, hogy a rendpárt elvesztette fegyvereit és katonáit. Kormány nélkül, hadsereg nélkül, nép nélkül, közvélemény nélkül, május 31-i választási törvénye óta nem lévén többé képviselője a szuverén nemzetnek, vakon, süketen, fogatlanul, kisemmizetten, a nemzetgyűlés lassanként *ófrancia parlamentté*[319] vált, amely kénytelen a cselekvést a kormánynak átengedni és zsörtölődő óvásokkal post festum* beérni.

* — ünnep után; utólag — *Szerk.*

A rendpárt az új kormányt a felháborodás viharával fogadja. Bedeau tábornok emlékeztet arra a szelídségre, amelyet a permanencia-bizottság a szünet idején tanúsított, és arra a túlzott kíméletre, amellyel jegyzőkönyvei közzétételéről lemondott. A belügyminiszter erre maga ragaszkodik ezeknek a jegyzőkönyveknek közzétételéhez, amelyek most természetesen ízetlenekké lettek, mint az állott víz, nem fednek fel semmilyen új tényt, s a legkisebb hatással sincsenek az elfásult közönségre. Rémusat indítványára a nemzetgyűlés visszavonul választmányaiba és kinevezi a „rendkívüli intézkedések bizottságát". Párizs már csak azért sem tér le mindennapos rendjének vágányáról, mert a kereskedelem e pillanatban virágzik, a gyárak foglalkoztatva vannak, a gabonaárak alacsonyak, élelmiszer bőségesen van, a takarékpénztárak betétei napról napra szaporodnak. A „rendkívüli intézkedések", amelyeket a parlament olyan zajosan jelentett be, január 18-án elpufognak a miniszterek elleni bizalmatlansági vótumban anélkül, hogy Changarnier tábornokot még csak meg is említenék. A rendpárt kénytelen volt vótumát így megfogalmazni azért, hogy biztosítsa magának a republikánusok szavazatát, mivel ezek a kormány összes intézkedései közül éppen csak Changarnier elmozdítását helyeslik, míg a rendpárt valójában nem helytelenítheti a kormány egyéb aktusait, amelyeket maga diktált neki.

A január 18-i bizalmatlansági vótumot 415 szavazat döntötte el 286 ellenében. Csak úgy ment tehát keresztül, hogy a szélső legitimisták és orléanisták *koalícióba* léptek a tiszta republikánusokkal és a hegypárttal. Ez tehát azt bizonyította, hogy a rend pártja nemcsak a kormányt, nemcsak a hadsereget, hanem — Bonaparte-tal való konfliktusaiban — a maga önálló parlamenti többségét is elvesztette, hogy táborából a képviselők egy csapata dezertált egyezkedési fanatizmusból, a harctól való félelemből, ellankadásból, rokonok állami fizetésére való családi tekintetből, a felszabaduló miniszteri posztokra való spekulálásból (Odilon Barrot), abból a sekélyes önzésből, amellyel a közönséges burzsoá mindig hajlandó osztálya összérdekét egy vagy más magánindoknak feláldozni. A bonapartista képviselők eleve csak a forradalom elleni harcban tartoztak a rendpárthoz. A katolikus párt feje, Montalembert, már akkor Bonaparte javára vetette latba befolyását, mert elvesztette hitét a parlamenti párt életképességében. Végül e párt vezérei, Thiers és Berryer, az orléanista és a legitimista, kénytelenek voltak magukat nyíltan republikánusnak proklamálni, beismerni, hogy szívük királyi, fejük azonban republikánus érzületű, hogy a parlamentáris köztársaság az összburzsoázia uralmának egyetlen lehetséges formája. Így kénytelenek voltak a restaurációs terveket, amelyeket a parlament háta mögött fáradhatatlanul tovább szőttek, magának a burzsoá osztálynak a szine előtt éppoly veszélyes, mint fejetlen intrikaként megbélyegezni.

A január 18-i bizalmatlansági vótum a minisztereket sújtotta és nem az elnököt. De Changarnier-t nem a kormány, hanem az elnök mozdította el. Talán

magát Bonaparte-ot kellett volna a rendpártnak vád alá helyeznie? Restaurációs óhajai miatt? Ezek csak a saját óhajaik kiegészítői voltak. Talán a katonai szemléken és a December 10-i Társaságban folytatott konspirációja miatt? Ezeket a témákat réges-rég eltemették egyszerű napirendek halmaza alatt. Talán azért, mert elmozdította január 29-e és június 13-a hősét, azt a férfiút, aki 1850 májusában megfenyegette Párizst, hogy lázadás esetén mind a négy sarkán felgyújtja? Hegypárti szövetségeseik és Cavaignac még azt sem engedték meg nekik, hogy a társadalom megdőlt védőbástyáját hivatalos részvétnyilvánítással vigasztalják. Ők maguk sem vitathatták el az elnöktől az alkotmányos felhatalmazást arra, hogy egy tábornokot elmozdítson. Csak azért tomboltak, mert alkotmányos jogával nem-parlamentárisan élt. Hát ők nem éltek-e parlamentáris előjogukkal állandóan alkotmányellenesen, főként pedig az általános választójog eltörlésekor? Rá voltak tehát utalva arra, hogy szigorúan a parlamentáris korlátok között mozogjanak. És az a sajátságos betegség kellett hozzá, amely 1848 óta az egész kontinensen dúlt, a *parlamenti kretenizmus*, amely az általa megfertőzötteket egy képzelt világba zárja s teljesen megfosztja őket attól, hogy a nyers külvilágot érzékeljék, arra emlékezzenek, azt megértsék — ez a parlamenti kretenizmus kellett ahhoz, hogy miután a parlamenti hatalom minden feltételét saját kezűleg megsemmisítették, és a más osztályokkal folytatott harcukban meg is kellett semmisíteniök, parlamenti győzelmeiket még mindig győzelmeknek tartsák és azt higgyék, hogy az elnököt sújtják, amikor miniszтereit ütik. Csak alkalmat adtak neki arra, hogy a nemzetgyűlést újra megalázza a nemzet szemében. Január 20-án a „Moniteur" jelentette, hogy az összkormány lemondását elfogadták. Azzal az ürüggyel, hogy egyetlen parlamenti pártnak sincs már többsége, ahogy ezt a január 18-i vótum, a hegypárt és a royalisták koalíciójának e gyümölcse bizonyítja, s hogy be kell várni egy többség újrakialakulását, Bonaparte úgynevezett átmeneti kormányt nevezett ki, amelynek egyetlen tagja sem tartozott a parlamenthez, csupa teljesen ismeretlen és jelentéktelen egyént, tisztára kereskedősegédekből és írnokokból álló kormányt. A rendpárt most vesződhetett e bábokkal való játszadozásban ereje fogytáig, a végrehajtó hatalom nem tartotta többé fáradságra érdemesnek, hogy komoly képviselete legyen a nemzetgyűlésben. Bonaparte annál szembeötlőbben központosította az egész végrehajtó hatalmat a maga személyében, annál szabadabb játéktere volt arra, hogy ezt a maga céljaira kiaknázza, minél inkább puszta statiszták voltak a miniszterei.

A hegypárttal koalícióra lépett rendpárt azzal bosszulta meg magát, hogy elvetette az elnök 1 800 000 frankos javadalmazására vonatkozó javaslatot, amelynek beterjesztésére a December 10-i Társaság feje miniszteri kereskedősegédeit kényszerítette. Ezúttal a kérdést csak 102 szavazatos többség döntötte el; január 18-a óta tehát újfent leszakadt 27 szavazat, a rendpárt felbomlása folytatódott. Egyidejűleg, nehogy bárki egy pillanatig is tévedésben legyen a

hegypárttal való koalíciójának értelmét illetően, a rendpárt még csak figyelembe venni sem volt hajlandó a hegypárt 189 tagja által aláírt, a politikai bűnösök általános amnesztiáját indítványozó javaslatot. Elegendő volt annyi, hogy a belügyminiszter, bizonyos Vaïsse, kijelentse, hogy a nyugalom csak látszólagos, hogy titokban nagy agitáció folyik, hogy mindenütt jelenlevő társaságok szervezkednek titokban, hogy a demokrata lapok újbóli megjelenésükre készülnek, hogy a département-okból kedvezőtlen jelentések érkeznek, hogy a Genfbe menekültek egy összeesküvés élén állnak, amely Lyonon át egész Dél-Franciaországra kiterjed, hogy Franciaország ipari és kereskedelmi válság küszöbén áll, hogy a roubaix-i gyárosok csökkentették a munkaidőt, hogy a belle-île-i foglyok fellázadtak — elegendő volt annyi, hogy akár csak egy Vaïsse felidézze a vörös kísértetet, s a rend pártja máris vita nélkül elvetett egy olyan javaslatot, amely a nemzetgyűlésnek hallatlan népszerűséget szerzett volna és Bonaparte-ot visszakergette volna karjaiba. Ahelyett, hogy hagyta magát a végrehajtó hatalom által újabb nyugtalanságok perspektívájával megfélemlíteni, inkább az osztályharcnak kellett volna egy kis játékteret engednie, hogy a végrehajtó hatalmat függő helyzetben tartsa. De nem érzett magában elég erőt arra, hogy a tűzzel játsszék.

Közben az úgynevezett átmeneti kormány április közepéig tovább tengődött. Bonaparte a nemzetgyűlést folyton újabb miniszterkombinációkkal fárasztotta, ugratta. Hol úgy látszott, mintha republikánus kormányt akarna alakítani Lamartine-nal és Billault-val, hol meg parlamentáris kormányt az elkerülhetetlen Odilon Barrot-val — akinek a neve sohasem hiányozhatik, ha balekra van szükség —, hol legitimista kormányt Vatimesnillel és Benoît d'Azyval, hol meg orléanistát Malleville-lel. Míg így a rendpárt különböző frakcióit egymással szemben feszültségben tartja, és valamennyit egy republikánus kormány perspektívájával és az általános választójog ez esetben elkerülhetetlen visszaállításával rémíti, ugyanakkor a burzsoáziában azt a meggyőződést kelti, hogy egy parlamentáris kormányért folytatott őszinte fáradozásai a royalista frakciók engesztelhetetlenségén szenvednek hajótörést. A burzsoázia azonban annál hangosabban követelt „erős kormányt", annál megbocsáthatatlanabbnak tartotta, hogy Franciaországot „igazgatás nélkül" hagyják, minél inkább közeledni látszott most egy általános kereskedelmi válság, amely éppúgy toborzott híveket a szocializmus számára a városokban, ahogy falun a végzetesen alacsony gabonaár. A kereskedelem napról napra lanyhult, a nem foglalkoztatott kezek szemlátomást sokasodtak, Párizsban legalább 10 000 munkás volt kenyértelen, Rouenban, Mulhouse-ban, Lyonban, Roubaix-ban, Tourcoing-ben, St.-Etienneben, Elbeufben és más városokban számtalan gyár leállt. Ilyen körülmények között Bonaparte április 11-én megkockáztathatta a január 18-i kormány restaurálását. Rouher, Fould, Baroche stb. urakat megerősítette Léon Faucher úrral, akit az alkotmányozó nemzetgyűlés, az utolsó napjaiban, öt miniszteri szavazat

kivételével egyhangúlag bizalmatlansági vótummal bélyegzett meg hamis táviratok terjesztéséért. A nemzetgyűlés tehát azért aratott január 18-án győzelmet a kormányon, harcolt három hónapig Bonaparte-tal, hogy április 11-én Fould és Baroche bevehessék miniszteri frigyükbe harmadiknak[320] a puritán Faucher-t.

1849 novemberében Bonaparte beérte *nem-parlamentáris* kormánnyal. 1851 januárjában *parlamenten kívüli* kormánnyal, és április 11-én elég erősnek érezte magát arra, hogy *parlamentellenes* kormányt alakítson, amely harmonikusan egyesítette magában mindkét gyűlésnek — az alkotmányozó és a törvényhozó, a republikánus és a royalista gyűlésnek — a bizalmatlansági vótumait. A kormányoknak e lépcsőzete volt az a hőmérő, amelyen a parlament a saját élethőmérsékletének csökkenését lemérhette. Ez a hőmérséklet április végén olyan alacsonyra esett, hogy Persigny egy személyes találkozáskor arra szólíthatta fel Changarnier-t, hogy menjen át az elnök táborába. Bonaparte, jelentette ki neki Persigny, a nemzetgyűlés befolyását teljesen megsemmisítettnek tekinti, s már készen is van a proklamáció, amelyet a folyvást szándékba vett, de véletlenül megint elhalasztott coup d'état után ki fognak bocsátani. Changarnier közölte a rendpárt vezéreivel ezt a halálos ítéletet, de ki hisz abban, hogy a poloskacsípés öl? S a parlament, bármennyire megvert, bármennyire felbomlott, bármennyire rothadt volt is, nem tudta magát rászánni arra, hogy a December 10-i Társaság groteszk főnökével vívott párbajában mást lásson, mint párbajt egy poloskával. De Bonaparte azt felelte a rend pártjának, amit Agészilaosz Agisz királynak: „*Hangyának tetszem neked, de egyszer majd oroszlán leszek.*"[321]

VI

A hegypárttal és a tiszta republikánusokkal kötött koalíció, amelyre a rendpárt kárhoztatva volt abbeli hiábavaló erőlködésében, hogy a katonai hatalmat megtartsa és a végrehajtó hatalom legfelsőbb vezetését újra meghódítsa, vitathatatlanul bebizonyította, hogy a rendpárt elvesztette az önálló *parlamenti többséget*. A naptár, az óramutató puszta hatalma május 28-án jelt adott teljes feloszlására. Május 28-ával megkezdődött a nemzetgyűlés életének utolsó éve. Most el kellett határoznia magát az alkotmány változatlan fenntartására vagy annak revíziójára. De az alkotmány revíziója nemcsak azt jelentette, hogy a burzsoázia uralma vagy a kispolgári demokrácia uralma, demokrácia vagy proletár anarchia, parlamentáris köztársaság vagy Bonaparte, hanem egyúttal azt is jelentette, hogy Orléans vagy Bourbon! Így pottyant be a parlament kellős közepébe Erisz almája[322], amely miatt a rendpártot ellenséges frakciókra különítő érdekek összeütközésének nyíltan ki kellett robbannia. A rendpárt heterogén társadalmi szubsztanciák vegyülete volt. A revízió kérdése olyan politikai hőmérsékletet teremtett, amelyben a termék megint eredeti alkotóelemeire bomlott.

A bonapartistáknak a revízióban való érdekeltsége egyszerű volt. Számukra mindenekelőtt a Bonaparte újraválasztását tiltó 45. § eltörlése és Bonaparte hatalmának meghosszabbítása volt a fontos. Nem kevésbé egyszerűnek látszott a republikánusok pozíciója. Ezek feltétel nélkül elvetettek minden revíziót, mert ebben általános összeesküvést láttak a köztársaság ellen. Minthogy a nemzetgyűlésben *a szavazatoknak több mint egynegyedével* rendelkeztek, a revízióról hozandó jogerős határozathoz és egy revideáló gyűlés összehívásához pedig az alkotmány értelmében a szavazatok háromnegyede kívántatott meg, csak szavazataikat kellett megszámlálniok, hogy biztosak legyenek a győzelemben. És ők biztosak voltak a győzelemben.

E világos pozíciókkal szemben a rend pártja kibogozhatatlan ellentmondásokban leledzett. Ha elveti a revíziót, akkor veszélyezteti a status quó-t, mivel Bonaparte-nak már csak egy kivezető utat hagyott, az erőszak útját, mivel Franciaországot 1852. május második vasárnapján, a döntés pillanatában, a forradalmi anarchiának dobta martalékul, olyan elnökkel, aki elvesztette tekintélyét, olyan parlamenttel, amelynek már régen nem volt tekintélye, és olyan néppel, amely azt éppen visszahódítani szándékozott. Ha az alkotmányos revízió mellett szavaz, akkor tudja, hogy hiába szavaz, és a republikánusok vétóján alkotmányosan hajótörést kell szenvednie. Ha alkotmányellenesen az egyszerű szavazattöbbséget kötelező erejűnek nyilvánítja, akkor csak úgy remélheti a forradalom féken tartását, ha feltétlenül alárendeli magát a végrehajtó hatalomnak, akkor Bonaparte-ot teszi meg úrrá az alkotmány felett, a revízió felett és önmaga felett. Egy csupán részrevízió, amely meghosszabbítja az elnök hatalmát, a császári bitorlás útját egyengeti. Egy általános revízió, amely megrövidíti a köztársaság létezését, elkerülhetetlen konfliktusba sodorja a dinasztikus igényeket, mert a Bourbon-restauráció feltételei s az orléanista restauráció feltételei nemcsak különbözők voltak, hanem kölcsönösen ki is zárták egymást.

A parlamentáris köztársaság több volt, mint az a semleges terület, amelyen a francia burzsoázia két frakciója, legitimisták és orléanisták, nagy földtulajdon és ipar egyenjogúan megférhettek egymás mellett. Ez volt az elkerülhetetlen feltétele *közös* uralmuknak, az egyetlen államforma, amelyben általános osztályérdekük maga alá rendelte különös frakcióik igényeit csakúgy, mint a társadalom valamennyi többi osztályát. Mint royalisták visszaestek régi ellentétükbe, a földtulajdon vagy a pénz szupremáciájáért folyó harcba, s ennek az ellentétnek legfőbb kifejezése, megszemélyesítése, maguk a királyaik, a dinasztiáik voltak. Ezért húzódozott a rendpárt *a Bourbonok visszahívásától.*

Creton, orléanista és népképviselő, 1849-ben, 1850-ben és 1851-ben periodikusan javaslatot tett a királyi családok száműzetéséről szóló rendelet eltörlésére. A parlament éppily periodikusan olyan royalista gyűlés látványát nyújtotta, mely makacsul becsapja száműzött királyai előtt a kapukat, amelyeken hazatérhettek volna. III. Richárd azzal a megjegyzéssel gyilkolta meg VI. Hen-

riket, hogy túl jó e világ számára s az égbe való. Ők kijelentették, hogy Franciaország túl rossz ahhoz, hogy királyait visszakapja. A viszonyok hatalmától kényszerítve republikánusok lettek és ismételten szentesítették azt a néphatározatot, amely kitiltotta királyaikat Franciaországból.

Az alkotmány revíziója — s ennek figyelembevételére a körülmények kényszerítettek — a köztársasággal együtt egyszersmind a két burzsoáfrakció közös uralmát is kérdésessé tette, és a monarchia lehetőségével együtt újra életre hívta azoknak az érdekeknek a vetélkedését is, amelyeket a monarchia váltakozva kiváltképpen képviselt — a harcot az egyik frakció szupremáciájáért a másik felett. A rendpárt diplomatái azt hitték, hogy a harc elsimítható a két dinasztia összeolvasztásával, a royalista pártoknak és királyi házaiknak úgynevezett *fúziójával*. A restaurációnak és a júliusi monarchiának a valódi fúziója a parlamentáris köztársaság volt, amelyben az orléanista és a legitimista színek elmosódtak s a burzsoá válfajok eltűntek a burzsoában mint olyanban, a burzsoá nemben. Most azonban az orléanistának legitimistává, a legitimistának orléanistává kellett volna lennie. A királyságnak, ellentétük megszemélyesítésének, egységüket kellett volna megtestesítenie, kizárólagos frakcióérdekeik kifejeződésének közös osztályérdekük kifejeződésévé kellett volna válnia, a monarchiának azt kellett volna nyújtania, amit csak a két monarchia megszüntetése, a köztársaság nyújthatott és nyújtott. A bölcsek köve volt ez, amelynek feltalálásán a rendpárt doktorai fejüket törték. Mintha a legitim monarchia valaha is az ipari burzsoák monarchiája, vagy a polgárkirályság valaha is az ősi földbirtokos arisztokrácia királysága lehetne. Mintha földtulajdon és ipar *egy* korona alatt testvériesülhetnének, mikor a korona csak egy főre szállhatott, vagy az idősebb, vagy a fiatalabb testvér fejére. Mintha az ipar egyáltalán kiegyezhetne a földtulajdonnal, amíg a földtulajdon rá nem szánja magát arra, hogy maga is iparivá váljék. Ha V. Henrik holnap meghalna, Párizs grófja ezért még nem lenne a legitimisták királyává, hacsak meg nem szűnne az orléanisták királya lenni. De a fúzió filozófusai, akik abban a mértékben terpeszkedtek, amelyben a revízió kérdése előtérbe lépett, akik az „Assemblée nationale"-ban hivatalos napilapot teremtettek maguknak, akik még e pillanatban is (1852. február) megint működnek, az egész nehézséget a két dinasztia ellenszegülésével és vetélkedésével magyarázták. Az Orléans-család és V. Henrik összebékítésének kísérletei, amelyek Lajos Fülöp halálakor kezdődtek, de amelyeket, mint egyáltalában a dinasztikus intrikákat, csak a nemzetgyűlés szüneteiben, felvonásközökben, a kulisszák mögött játszottak, amelyek inkább érzelgős kacérkodások voltak a régi babonával, semmint komolyan vett ügyletek, most nagy politikai drámává lettek, amelyeket a rendpárt a nyilvánosság színpadán, nem pedig, mint eddig, műkedvelő színházban adott elő. A futárok röpködtek Párizsból Velencébe, Velencéből Claremontba, Claremontból Párizsba. Chambord gróf kiáltványt tesz közzé, amelyben „családja valamennyi tagjának segít-

ségével" nem a maga restaurációját, hanem a „nemzeti" restaurációt jelenti be. Az orléanista Salvandy V. Henrik lába elé borul. A legitimisták főnökei, Berryer, Benoît d'Azy, St. Priest, Claremontba vándorolnak, hogy rábeszéljék az Orléans-okat, de hiába. A fuzionisták túl későn veszik észre, hogy a két burzsoá-frakció érdekei sem kizárólagosságukból nem vesztenek, sem engedékenységben nem nyernek, ha családi érdekeknek, két királyi ház érdekeinek formájában csúcsosodnak ki. Ha V. Henrik Párizs grófját elismeri utódjának — az egyetlen siker, amelyet a fúzió a legjobb esetben elérhetett —, akkor az Orléans-ház nem nyert semmiféle olyan igényjogosultságot, amelyet V. Henrik gyermektelensége már amúgy is nem biztosított számára, de elveszti mindazokat az igényjogosultságokat, amelyeket a júliusi forradalom révén kivívott. Lemond eredeti igényjogosultságairól, minden jogcímről, amelyet közel százéves harcban kicsikart a Bourbonok idősebb ágától, elcseréli történelmi előjogát, a modern királyság előjogát családfája előjogára. A fúzió tehát nem egyéb, mint az Orléans-ház önkéntes lemondása, legitimista belenyugvása, bűnbánó visszalépés a protestáns államegyházból a katolikusba. Olyan visszalépés, amely ezenfelül még csak vissza sem viszi a trónra, amelyet elvesztett, hanem csak a trón lépcsőjére, amelyen született. A régi orléanista miniszterek, Guizot, Duchâtel stb., akik szintén Claremontba siettek, hogy a fúziót támogassák, valójában csak a júliusi forradalom felett érzett csömört képviselték, a polgárkirályságból és a polgárok királyságából való kiábrándultságot, azt a babonát, hogy a legitimitás az utolsó talizmán az anarchia ellen. Közvetítőnek képzelvén magukat Orléans és Bourbon között, a valóságban már csak hitehagyott orléanisták voltak, s mint ilyeneket fogadta is őket Joinville herceg. Az orléanisták életképes, harcias része viszont, Thiers, Baze stb., annál könnyebben győzték meg Lajos Fülöp családját arról, hogy ha minden közvetlen monarchista restauráció a két dinasztia fúzióját, minden ilyen fúzió pedig az Orléans-ház lemondását feltételezi, akkor viszont elődeik hagyományának teljesen megfelel, hogy egyelőre elismerjék a köztársaságot és bevárják, amíg az események megengedik, hogy az elnöki széket trónná változtassák. Joinville elnökjelöltségét kósza hírként elterjesztették, a közönség kíváncsiságát ébren tartották, s néhány hónappal később, a revízió elvetése után, szeptemberben nyilvánosan proklamálták e jelölést.

Így az orléanisták és a legitimisták közötti royalista fúzió-kísérlet nemcsak meghiúsult, hanem szétzúzta *parlamenti fúziójukat*, republikánus közös formájukat, és a rendpártot megint eredeti alkotóelemeire bontotta; de minél inkább nőtt az elidegenedés Claremont és Velence között, minél inkább megfeneklett a kiegyezés, minél inkább terjedt a Joinville-agitáció, annál buzgóbbak, komolyabbak lettek a Faucher — Bonaparte minisztere — és a legitimisták közötti tárgyalások.

A rendpárt felbomlása nem állt meg eredeti elemeinél. A két nagy frakció mindegyike maga is újra bomlásnak indult. Mintha mindazok a régi árnyalatok,

amelyek korábban e két körön, mind a legitimista, mind az orléanista körön belül harcban álltak egymással és szorongatták egymást, megint felelevenedtek volna, mint kiszáradt ázalékállatkák, amikor vízzel kerülnek érintkezésbe, mintha újból elegendő életerőre kaptak volna, hogy saját csoportokat és önálló ellentéteket alkossanak. A legitimisták visszaálmodták magukat azokba a vitás kérdésekbe, amelyek a Tuileriák és a Marsan-pavilon között, Villèle és Polignac között zajlottak.[323] Az orléanisták újra átélték ama lovagi tornák aranykorát, amelyeket Guizot, Molé, Broglie, Thiers és Odilon Barrot vívtak egymással.

A rendpártnak revízióra hajlamos, de a revízió határai tekintetében megintcsak meghasonlott része, amely az egyrészt a Berryer és Falloux, másrészt a Larochejacquelein vezetése alatt álló legitimistákból, és a Molé, Broglie, Montalembert és Odilon Barrot vezetése alatt álló, a harcba belefáradt orléanistákból tevődött össze, a következő határozatlan és tágértelmű javaslatban egyezett ki a bonapartista képviselőkkel: „Alulírott képviselők, avégből, hogy a nemzet visszakapja szuverenitása teljes gyakorlását, az alkotmány revízióját indítványozzák." Egyidejűleg azonban előadójuk, Tocqueville útján egyhangúlag kijelentették, hogy a nemzetgyűlésnek nincsen joga a *közársaság eltörlését* javasolni, ez a jog csak a revíziós kamarát illeti meg. Egyébként, úgymond, az alkotmány csakis *„legális" módon* revideálható, tehát csakis akkor, ha a szavazatok alkotmányosan előírt háromnegyede a revízió mellett dönt. Hatnapi viharos vita után, július 19-én, mint előre látható volt, elvetették a revíziót. 446-an mellette szavaztak, de 278-an ellene. A szélső orléanisták, Thiers, Changarnier stb. együtt szavaztak a republikánusokkal és a hegypárttal.

A parlament többsége így az alkotmány ellen, de maga ez az alkotmány a kisebbség mellett foglalt állást, s ennek határozatát kötelezőnek nyilvánította. De a rendpárt az alkotmányt nem rendelte-e alá 1850. május 31-én, nem rendelte-e alá 1849. június 13-án a parlamenti többségnek? Nem alapult-e egész eddigi politikája azon, hogy az alkotmány paragrafusait alárendelte a parlament többségi határozatainak? Nem engedte-e át a törvény betűjébe vetett ótestamentumi babonás hitet a demokratáknak és nem fenyítette-e meg a demokratákat ezért? De ebben a pillanatban az alkotmány revíziója nem jelentett egyebet, mint az elnök hatalmának fennmaradását, ahogy az alkotmány fennmaradása nem jelentett egyebet, mint Bonaparte elmozdítását. A parlament Bonaparte mellett, de az alkotmány a parlament ellen foglalt állást. Bonaparte tehát a parlament szellemében cselekedett, amikor összetépte az alkotmányt, és az alkotmány szellemében cselekedett, amikor szétkergette a parlamentet.

A parlament az alkotmányt s vele együtt a saját uralmát „a többségen kívül állónak" nyilvánította, határozatával megszüntette az alkotmányt és meghosszabbította az elnöki hatalmat, ugyanakkor pedig kijelentette, hogy sem az alkotmány nem halhat meg, sem az elnöki hatalom nem élhet, ameddig maga a parlament fennmarad. Azok, akiknek az volt a feladatuk, hogy eltemessék, az ajtó

előtt álltak. Miatt a parlament a revíziót vitatta, Bonaparte eltávolította a határozatlannak mutatkozó Baraguay d'Hilliers tábornokot az első hadosztály éléről, s helyébe Magnan tábornokot, a lyoni győzőt, a decemberi napok hősét nevezte ki, ama kreatúráinak egyikét, akik már Lajos Fülöp idején, a boulogne-i expedíció alkalmával többé-kevésbé kompromittálták magukat érte.

A rendpárt a revízióról hozott határozatával bebizonyította, hogy sem uralkodni, sem szolgálni, sem élni, sem meghalni nem tud, a köztársaságot sem elviselni, sem megdönteni, az alkotmányt sem fenntartani, sem sutba dobni nem tudja, hogy az elnökkel sem együttműködni, sem szakítani nem tud. Kitől várta hát mindezen ellentmondások megoldását? A naptártól, az események menetétől. Nem merte többé hinni, hogy ereje van az események felett. Kihívta tehát az eseményeket, hogy azok kövessenek el erőszakot rajta, és ezzel kihívta azt a hatalmat is, amelynek, a nép ellen folytatott harcban, egyik attributumot a másik után átengedte, míg végül ő maga erőtlenül állt vele szemben. Hogy a végrehajtó hatalom feje minél zavartalanabbul kidolgozhassa ellene harci tervét, megerősíthesse támadó eszközeit, kiválogathassa fegyvereit, megszilárdíthassa állásait, a rendpárt éppen ebben a kritikus pillanatban elhatározta, hogy visszavonul a színpadról és három hónapra, augusztus 10-től november 4-ig, elnapolja magát.

Nemcsak hogy a parlamenti párt felbomlott a maga két nagy frakciójára, nemcsak hogy a két frakció mindegyike önmagán belül felbomlott, hanem a parlamenten belüli rendpárt is meghasonlott a parlamenten *kívüli* rendpárttal. A burzsoázia szóvivői és írástudói, szószéke és sajtója, egyszóval a burzsoázia ideológusai és maga a burzsoázia, a képviselők és a képviseltek elidegenülten álltak egymással szemben s nem értették többé egymást.

A vidéki legitimisták a maguk korlátolt látókörével és korlátlan lelkesedésével azzal vádolták parlamenti vezéreiket, Berryer-t és Falloux-t, hogy dezertáltak a bonapartista táborba és elpártoltak V. Henriktől. Liliomeszükkel hittek a bűnbeesésben, de nem hittek a diplomáciában.

Hasonlíthatatlanul végzetesebb és döntőbb volt a kereskedelmi burzsoázia szakítása a maga politikusaival. Nem azt vetette szemükre, mint a legitimisták az övéiknek, hogy elpártoltak az elvtől, hanem megfordítva, azt, hogy haszontalanná vált elvekhez ragaszkodnak.

Már előbb utaltam arra, hogy amióta Fould belépett a kormányba, a *pénzarisztokrácia* — a kereskedelmi burzsoáziának az a része, amelynek Lajos Fülöp alatt oroszlánrésze volt az uralomban — bonapartistává lett. Fould nemcsak Bonaparte érdekét képviselte a tőzsdén, ő egyúttal a tőzsde érdekét is képviselte Bonaparte-nál. A pénzarisztokrácia állásfoglalását legcsattanóbban egy európai sajtóorgánumából, a londoni „Economist"-ból[324] vett idézet jellemzi. E lap 1851. február 1-i számában ezt íratja magának Párizsból: „Most már mindenfelől megállapítottuk, hogy Franciaország mindenekelőtt nyugalmat kíván.

Ezt jelenti ki az elnök a törvényhozó gyűléshez intézett üzenetében, ez hallatszik visszhangként a nemzetgyűlés szónoki emelvényéről, ezt bizonygatják az újságok, ezt hirdetik a templomi szószékről, *ezt bizonyítja az állampapírok érzékenysége, amint a legkisebb zavarra van kilátás, és szilárdságuk, valahányszor a végrehajtó hatalom győz.*"

1851. november 29-i számában az „Economist" a saját nevében kijelenti: „*Most Európa valamennyi tőzsdéjén el van ismerve az elnök a rend őrének.*" A pénzarisztokrácia tehát a rendpártnak a végrehajtó hatalommal folytatott parlamenti harcát mint *rendzavarást* kárhoztatta, s minden olyan győzelmet, amelyet az ő állítólagos képviselőin az elnök aratott, a *rend győzelmeként* ünnepelt. Pénzarisztokrácián itt nemcsak a nagy kölcsönügyletek vállalkozóit és állampapír-spekulánsokat kell érteni, akikkel kapcsolatban azonnal érthető, hogy érdekük egybeesik az államhatalom érdekével. Az egész modern pénzüzlet, az egész bankgazdaság a legszorosabban össze van szövődve az államhitellel. A bank üzleti tőkéjének egy részét szükségképpen gyorsan átváltható állampapírokban helyezik el és kamatoztatják. Letétei, a rendelkezésére bocsátott és általa kereskedők és gyárosok között szétosztott tőke, részben az államjáradékosok osztalékából erednek. Ha az egész pénzpiac és e pénzpiac papjai számára az államhatalom stabilitása minden korban a szentírást jelentette, mennyivel inkább így van ez ma, amikor minden vízözön azzal fenyeget, hogy a régi államokkal együtt a régi államadósságokat is elsodorja?

Az *ipari burzsoázia* is bosszankodott a maga rend-fanatizmusában a parlamenti rendpártnak a végrehajtó hatalommal való civódásain. Thiers, Anglas, Sainte-Beuve stb. a január 18-i, Changarnier elmozdításakor leadott szavazatuk után megbízóiktól, éppen az ipari kerületekből, nyilvános megrovásban részesültek, amelyben főként a hegypárttal kötött koalíciójukat a rend ellen elkövetett hazaárulásként ostorozták. Ha azt láttuk, hogy azok a hencegő ingerkedések, kicsinyes intrikák, amelyekben a rendpártnak az elnök elleni harca megnyilvánult, nem érdemeltek jobb fogadtatást, másfelől ez a burzsoá párt, amely követeli képviselőitől, hogy a katonai hatalmat a saját parlamentjük kezéből ellenállás nélkül átengedjék egy kalandor trónkövetelő kezébe, még azokat az intrikákat sem érte meg, amelyeket reá pazaroltak. Bebizonyította, hogy az ő *közérdekének*, az ő saját *osztályérdekének*, az ő *politikai hatalmának* megvédéséért folyó harc neki mint a magánüzlet zavarása csak terhére van és ingerli.

A vidéki városok polgári előkelőségei, a magisztrátusok, a kereskedelmi bíróságok tagjai stb. Bonaparte-ot körutazásai alkalmazával majdnem kivétel nélkül mindenütt a legszolgaibb módon fogadták, még akkor is, amikor, mint Dijonban, a nemzetgyűlést és sajátosan a rendpártot kíméletlenül támadta.

Ha a kereskedelem jól ment, mint még 1851 elején, akkor a kereskedelmi burzsoázia tombolt minden parlamenti harc miatt, nehogy az kedvét szegje a kereskedelemnek. Ha a kereskedelem rosszul ment, s 1851. február vége óta

tartósan így volt, akkor a pangásért a parlamenti harcokat okolta és elnémulásukat követelte, hogy a kereskedelem megint szóhoz jusson. A revíziós-viták éppen erre a rossz időszakra estek. Minthogy itt a fennálló államforma létéről vagy nemlétéről volt szó, a burzsoázia annál inkább feljogosítottnak érezte magát arra, hogy képviselőitől e kínzó provizórium megszüntetését és ugyanakkor a status quo fenntartását követelje. Ez nem volt ellentmondás. A provizórium megszüntetésén éppen annak fennmaradását értette, ama pillanatnak a ködös távolba való kitolását, amikor majd dönteni kell. A status quo fenntartására csak két út volt: vagy Bonaparte hatalmának meghosszabbítása, vagy pedig Bonaparte alkotmányszerű távozása és Cavaignac megválasztása. A burzsoázia egy része az utóbbi megoldást kívánta, és képviselőinek nem tudott jobb tanácsot adni, mint azt, hogy hallgassanak, ne bolygassák ezt az égető pontot. Ha képviselőik nem beszélnek, vélték, akkor Bonaparte nem fog cselekedni. Struccparlamentet kívántak maguknak, amely fejét a homokba rejti, hogy láthatatlan maradjon. A burzsoázia másik része azt kívánta, hogy Bonaparte-ot, mivel már egyszer az elnöki székben ül, hagyják meg az elnöki székben, hogy minden a régi kerékvágásban menjen. Felháborította őket, hogy parlamentjük nem szegte meg nyíltan az alkotmányt és nem mondott le minden teketória nélkül.

A département-ok tanácsai, a nagyburzsoázia e vidéki képviseletei, amelyek a nemzetgyűlés szünete alatt augusztus 25-étől üléseztek, szinte egyhangúlag a revízió mellett foglaltak állást, tehát a parlament ellen és Bonaparte mellett.

A *parlamenti képviselőivel* való meghasonlásánál is félreérthetetlenebbül mutatta ki a burzsoázia a maga irodalmi képviselői, a saját sajtója elleni dühét. Azok a mértéktelen pénzbírságok és szemérmetlen fogházbüntetések, amelyekre a burzsoá esküdtszékek a burzsoá újságírókat ítélték, valahányszor támadták Bonaparte bitorlásvágyait, valahányszor a sajtó megkísérelte, hogy a burzsoázia politikai jogait a végrehajtó hatalommal szemben megvédje, nemcsak Franciaországot, hanem egész Európát is elcsodálkoztatták.

Ha a *parlamenti rendpárt*, mint megmutattam, nyugalomért való kiáltozásával önmagát intette nyugalomra és — azáltal, hogy a társadalom többi osztályával vívott harcában saját rendszerének, a parlamentáris rendszernek minden feltételét saját kezűleg megsemmisítette — a burzsoázia politikai uralmát a burzsoázia biztonságával és fennállásával összeférhetetlennek nyilvánította, a *burzsoázia parlamenten kívüli tömege* viszont az elnök iránti szolgalelkűségével, a parlament ócsárlásával, a saját sajtója brutális bántalmazásával felhívta Bonaparte-ot, hogy nyomja el, semmisítse meg osztályának beszélő és író részét, a maga politikusait és literátorait, a maga szószékét és sajtóját, hogy aztán a burzsoázia egy erős és korlátozatlan kormányzat védelme alatt bizalomteljesen foglalkozhasson magánüzleteivel. Ez a burzsoázia félreérthetetlenül kinyilvánította, hogy a saját politikai uralmától való megszabadulásra sóvárog avégett, hogy megszabaduljon az uralom fáradalmaitól és veszélyeitől.

És ez a burzsoázia, amely már a saját osztálya uralmáért vívott pusztán parlamenti és irodalmi harcon is felháborodott, és amely e harc vezetőit elárulta, ez merészeli most utólag megvádolni a proletariátust, amiért nem kelt véres harcra, élethalálharcra őérette. Ő, aki minden pillanatban feláldozta általános osztályérdekét, azaz politikai érdekét, a legkorlátoltabb, legpiszkosabb magánérdeknek, s képviselőitől hasonló áldozatot követelt, most ő jajgat azon, hogy a proletariátus feláldozta az ő ideális politikai érdekeit a maga materiális érdekeinek. Szépléleknek tünteti fel magát, akit a szocialistáktól félrevezetett proletariátus félreismert és a döntő pillanatban cserbenhagyott. S ez általános visszhangra lel a polgári világban. Itt természetesen nem német zugpolitikusokról és szellemi süvölvényekről beszélek. Utalok például ugyanarra az „Economist"-ra, amely még 1851. november 29-én, tehát négy nappal az államcsíny előtt, Bonaparte-ot a „rend őrének", a Thiers-eket és Berryer-ket ellenben „anarchistáknak" nyilvánította, de már 1851. december 27-én, miután Bonaparte ezeket az anarchistákat elnémította, árulásról kiabál, amelyet „tudatlan, neveletlen, ostoba proletártömegek a társadalom közép- és felsőbb osztályainak ügyessége, tudása, fegyelme, szellemi befolyása, intellektuális segélyforrásai és erkölcsi súlya" ellen elkövettek. Ez az ostoba, tudatlan és közönséges tömeg nem volt senki más, mint maga a burzsoá tömeg.

Igaz, Franciaország 1851-ben afféle kisebb kereskedelmi válságot élt át. Február végén a kivitel csökkenése mutatkozott 1850-nel szemben, márciusban a kereskedelem senyvedt s a gyárak bezártak, áprilisban az ipari départementok helyzete éppoly kétségbeejtőnek látszott, mint a februári napok után, májusban az üzlet még nem élénkült meg, még június 28-án a Francia Bank értékpapír-készlete a betétek óriási növekedésével és a váltóelőlegek éppoly nagy csökkenésével a termelés szünetelését mutatta, s csak október közepén állt be ismét az üzlet fokozatos javulása. A francia burzsoázia ezt a kereskedelmi pangást tisztán politikai okokkal magyarázta, a parlament és a végrehajtó hatalom harcával, a csak ideiglenes államformából fakadó bizonytalansággal, 1852. május második vasárnapjának rémítő kilátásával. Nem akarom tagadni, hogy mindezek a körülmények egyes iparágakra Párizsban és a vidéken nyomasztóan hatottak. De a politikai viszonyoknak ez a hatása mindenesetre csak helyi jellegű és jelentéktelen volt. Kell-e jobb bizonyíték erre, mint az, hogy a kereskedelem javulása éppen abban a pillanatban állt be, amikor a politikai helyzet rosszabbodott, a politikai látóhatár elsötétült s minden pillanatban villámcsapást vártak az Elíziumból, október közepe táján? A francia burzsoá, akinek „ügyessége, tudása, szellemi belátása és intellektuális segélyforrásai" nem érnek túl az orránál, egyébként a londoni ipari kiállítás[325] egész tartama alatt orrával ütközhetett bele kereskedelmi nyomorúságának okába. Amíg Franciaországban bezártak a gyárak, addig Angliában kereskedelmi csődök törtek ki. Amíg az ipari pánik áprilisban és májusban tetőpontjára hágott Franciaországban, addig

Angliában a kereskedelmi pánik hágott tetőpontjára áprilisban és májusban. Az angol gyapjúipar éppúgy senyvedt, mint a francia gyapjúipar, az angol selyemipar éppúgy, mint a francia selyemipar. Habár az angol pamutgyárak továbbdolgoztak, ez már nem ugyanazzal a profittal járt, mint 1849-ben és 1850-ben. A különbség csak az volt, hogy a válság Franciaországban ipari, Angliában kereskedelmi válság volt, hogy amíg Franciaországban a gyárak leálltak, addig Angliában kibővültek, de kedvezőtlenebb körülmények között, mint a megelőző években, hogy Franciaországban a kivitelt, Angliában a behozatalt érték a főcsapások. A közös ok, amely természetesen nem a francia politikai láthatáron belül keresendő, nyilvánvaló volt. 1849 és 1850 a legnagyobb anyagi virágzásnak és olyan túltermelésnek az évei voltak, amely csak 1851-ben mutatkozott meg túltermelésként. Ezt az év elején az ipari kiállításra való kilátás még különösen fokozta. Sajátságos körülményként járult még ehhez: először az 1850-es és 1851-es rossz gyapottermés, majd az a bizonyosság, hogy a gyapottermés nagyobb lesz, mint várták, először a gyapotárak emelkedése, majd hirtelen esésük, egyszóval a gyapotárak ingadozásai. A nyersselyemtermés, legalábbis Franciaországban, még az átlagon is alul maradt. Végül a gyapjúipar 1848 óta olyannyira kibővült, hogy a gyapjútermelés nem tudott vele lépést tartani és a nyersgyapjú ára a gyapjúkészítmények árához képest igen aránytalanul emelkedett. Itt tehát három világpiaci ipar nyersanyagában már háromszoros anyagunk van a kereskedelmi pangásra. Ezektől a különleges körülményektől eltekintve az 1851. évi látszólagos válság nem volt egyéb, mint a túltermelésnek és túlspekulációnak az a megtorpanása, amely az ipari körforgás során mindenkor bekövetkezik, mielőtt a túltermelés minden erejét összeszedi, hogy lázasan átrohanjon a kör utolsó szakaszán s megint elérkezzen kiindulópontjához, az *általános kereskedelmi válsághoz*. A kereskedelem történetének ilyen intervallumaiban Angliában kereskedelmi csődök törnek ki, míg Franciaországban maga az ipar áll le, részben azért, mert az angoloknak éppen akkor elviselhetetlenné váló konkurrenciája valamennyi piacon visszavonulásra kényszeríti, részben azért, mert luxusipar lévén, elsősorban érinti az üzlet minden fennakadása. Így Franciaország az általános válságokon kívül saját nemzeti kereskedelmi válságain is keresztülmegy; ezeket azonban sokkal inkább a világpiac általános helyzete határozza meg és feltételezi, mint francia helyi befolyások. Nem lesz érdektelen a francia burzsoá előítéletével az angol burzsoá ítéletét szembeállítani. Az egyik legnagyobb liverpooli cég a következőket írja 1851-es évi kereskedelmi jelentésében: „Kevés év csalta meg jobban a kezdetén előlegezett reményeket, mint az éppen lezárult; a nagy virágzás helyett, amelyre egyhangúlag számítottak, az utóbbi negyedszázad egyik legelcsüggesztőbb évének bizonyult. Ez persze csak a kereskedő, nem az ipari osztályokra érvényes. Pedig hát minden bizonnyal nem alaptalanul következtettünk az év elején az ellenkezőjére; a termékkészletek gyérek voltak, a tőke bőséges, az élelmiszerek

olcsók, biztosítva volt a gazdag aratás; a kontinensen zavartalan béke honolt, itthon sem politikai, sem pénzügyi zavarok nem voltak: valóban, a kereskedelem szárnyai soha nem voltak szabadabbak... Minek tulajdonítható ez a kedvezőtlen eredmény? Azt hisszük, hogy a *túlhajtott kereskedelemnek* mind a behozatalban, mind a kivitelben. Ha maguk a kereskedőink nem szabnak szűkebb határt tevékenységüknek, akkor semmi más nem tarthat bennünket a rendes kerékvágásban, mint egy-egy pánik minden három évben."

Képzeljük el mármost a francia burzsoát, hogy ezen üzleti pánik közepette hogyan kínozzák, hogyan rajzzák körül, hogyan kábítják el a kereskedelemtől beteg fejét az államcsínyekről és az általános választójog visszaállításáról szóló híresztelések, a parlament és a végrehajtó hatalom harca, az orléanisták és a legitimisták fronde-háborúja, a kommunista konspirációk Dél-Franciaországban, az állítólagos jacquerie-k[326] Nièvre és Cher département-okban, a különféle elnökjelöltek reklámjai, az újságok vásári jelszavai, a republikánusok fenyegetései, hogy fegyveres kézzel fogják megvédeni az alkotmányt és az általános választójogot, az in partibus emigrált hősök evangéliumai, amelyek azt hirdetik, hogy 1852. május második vasárnapján eljő a világ vége — és megértjük, hogy a burzsoá a fúzió, revízió, prorogáció, konstitúció, konspiráció, koalíció, emigráció, uzurpáció és revolúció e mondhatatlan, zajos konfúziójában eszeveszetten lihegi oda parlamentáris köztársaságának: „*Inkább a borzalmas vég, mint a vég nélküli borzalom*!"

Bonaparte megértette ezt a kiáltást. Felfogóképességét élesítette a hitelezők növekvő türelmetlenkedése, akik minden naplementekor, amely közelebb hozta 1852. május második vasárnapját, a lejárat napját, a csillagok járásában földi váltóik megóvatolását látták. A hitelezők igazi asztrológusok lettek. A nemzetgyűlés véget vetett Bonaparte reményének, hogy hatalmát alkotmányosan meghosszabbíthatja, Joinville herceg elnökjelöltsége nem engedett további ingadozást.

Ha valaha esemény hosszú idővel bekövetkezte előtt előre vetette árnyékát, akkor ez Bonaparte államcsínyje volt. Már 1849. január 29-én, alig egy hónappal megválasztása után, javaslatot tett erre Changarnier-nak. Saját miniszterelnöke, Odilon Barrot, 1849 nyarán burkoltan, Thiers 1850 telén nyíltan denunciálta az államcsínyek politikáját. Persigny 1851 májusában még egyszer meg akarta nyerni Changarnier-t a csíny számára. A „Messager de l'Assemblée"[327] nyilvánosságra hozta ezt a tárgyalást. A bonapartista lapok minden parlamenti viharnál államcsínnyel fenyegetőztek, s minél inkább közeledett a válság, annál hangosabbak lettek. Az orgiákon, amelyeket Bonaparte minden éjjel mindkét nembeli swell mobbal* ült, az államcsínyt mindig másnap reggelre tűzték ki, valahányszor közeledett az éjfél és bőséges italáldozat megoldotta

* — előkelő csőcselékkel; úri szélhámosokkal — *Szerk.*

a nyelveket és feltüzelte a képzeletet. A kardok kirepültek hüvelyükből, a poharak összecsendültek, a képviselőket az ablakon hajigálták ki, a császári palást Bonaparte vállára hullt, míg a beköszöntő reggel előzte a kísértetjárást s a bámuló Párizs kevéssé zárkózott Vesta-szűzektől és indiszkrét paladinoktól megtudta, milyen veszélytől szabadult meg ismét. Szeptemberben és októberben egyik rémhír a másikat követte egy coup de'état-ról. Az árny egyszerre színt öltött, mint egy színes dagerrotip. Csak üssük fel az európai napisajtó orgánumainak szeptemberi és októberi számait s szó szerint ilyen utalásokat találunk: „Párizs államcsíny-hírekkel van tele. A fővárost az éjjel csapatok árasztják el és másnap reggel rendeletek jelennek meg, amelyek a nemzetgyűlést feloszlatják, a Szajna-département-t ostromállapotba helyezik, az általános választójogot visszaállítják és a néphez apellálnak. Bonaparte állítólag miniszstereket keres ezeknek a törvénytelen rendeleteknek a végrehajtására." A tudósítások, amelyek ezekről a hírekről szólnak, végzetesen mindig ezzel fejeződnek be: „*elhalasztva*". Az államcsíny mindig rögeszméje volt Bonaparte-nak. Ezzel az eszmével tért vissza Franciaország földjére. Ez az eszme annyira hatalmába kerítette, hogy folytonosan elárulta és kifecsegte. Annyira gyenge volt, hogy éppoly folytonosan megint feladta. Az államcsíny árnyéka mint kísértet annyira meghitté vált a párizsiak számára, hogy nem akartak hinni benne, amikor végül hús-vér alakban jelent meg előttük. Tehát nem a December 10-i Társaság főnökének zárkózott tartózkodása, sem pedig a nemzetgyűlés előre nem sejtett lerohanása volt az, ami miatt az államcsíny sikerült. Ha sikerült, akkor *Bonaparte* indiszkréciója ellenére s a *nemzetgyűlés* előzetes tudtával sikerült, a megelőző fejlődés szükségszerű, elkerülhetetlen eredményeképpen.

Október 10-én Bonaparte a minisztereinek bejelentette azt az elhatározását, hogy vissza akarja állítani az általános választójogot, 16-án a miniszterek lemondtak, 26-án Párizs a Thorigny-kormány megalakulásáról értesült. Egyidejűleg Carlier rendőrfőnököt felváltották Maupas-val, s Magnan, az első hadosztály parancsnoka, összevonta a legmegbízhatóbb ezredeket a fővárosban. November 4-én a nemzetgyűlés újra összeült. Egyéb dolga nem volt már, mint röviden, de velősen átismételni azt a tanfolyamot, amelyet már elvégzett, és bebizonyítani, hogy csak akkor tették sírba, amikor már halott volt.

Az első pozíció, amelyet a végrehajtó hatalommal való harcában a nemzetgyűlés elvesztett, a kormány volt. Ezt a veszteséget ünnepélyesen be kellett ismernie, teljes értékűnek elfogadván a Thorigny-kormányt, egy puszta látszatkormányt. A permanencia-bizottság nevetéssel fogadta Giraud urat, amikor az új miniszterek nevében bemutatkozott. Ilyen gyenge kormány olyan erős rendszabályok hozatalára, mint az általános választójog visszaállítása! De éppen erről volt szó: semmit a parlament*ben*, mindent a parlament *ellen* keresztülvinni.

A nemzetgyűlés mindjárt újraösszeülése első napján megkapta Bonaparte

üzenetét, amelyben az általános választójog visszaállítását és az 1850. május 31-i törvény eltörlését követelte. Miniszterei ugyanaznap ilyen értelmű dekrétumot terjesztettek be. A gyűlés a miniszterek sürgősségi indítványát azonnal elvetette, magát a törvényt pedig november 13-án, 355 szavazattal 348 ellenében. Így még egyszer széttépte a maga mandátumát, még egyszer megerősítette, hogy a nép szabadon választott képviseletéből egy osztály bitorló parlamentjévé változott, még egyszer beismerte, hogy maga vágta el az izmokat, amelyek a parlamenti fejet a nemzet testével összekötötték.

A végrehajtó hatalom az általános választójog visszaállítására tett javaslatával a nemzetgyűléstől a néphez fellebbezett, a törvényhozó hatalom viszont quaestor-billjével a néptől a hadsereghez fellebbezett. Ennek a quaestor-billnek rögzítenie kellett volna a törvényhozó hatalom jogát csapatok közvetlen kirendelésére, parlamenti hadsereg megalakítására. Ha így a hadsereget döntőbírónak nevezte ki önmaga és a nép, önmaga és Bonaparte között, ha a hadsereget döntő államhatalomnak ismerte el, másrészt meg kellett erősítenie azt, hogy már régen feladta a hadsereg feletti uralom igényét. Azzal, hogy csapatoknak azonnali kirendelése helyett a kirendelés jogáról vitatkozott, elárulta, hogy kételkedik saját erejében. Azzal, hogy a quaestor-billt elvetette, nyíltan bevallotta erőtlenségét. Ez a törvény 108 szavazattal maradt kisebbségben, vagyis a hegypárton múlt a sorsa. A hegypárt Buridán szamarának helyzetében volt, habár nem két szénástarisznya között, hogy eldöntse, melyik a vonzóbb, hanem két adag ütleg között, hogy eldöntse, melyik a keményebb. Az egyik oldalon a félelem Changarnier-tól, a másik oldalon a félelem Bonaparte-tól. Meg kell vallani, hogy e helyzet nem volt éppen heroikus.

November 18-án a rendpárt által benyújtott, a községi választásokra vonatkozó törvényhez azt a módosítványt javasolták, hogy a községi választóknál legyen elegendő három évi helybenlakás helyett egy évi. A módosítvány egyetlen szótöbbséggel bukott meg, de ez az egy szavazat azonnal tévedésnek bizonyult. A rendpárt azáltal, hogy ellenséges frakcióira forgácsolódott szét, régen elvesztette önálló parlamenti többségét. Most megmutatta, hogy egyáltalán semmilyen többség nem volt már a parlamentben. A nemzetgyűlés *határozatképtelenné* vált. Atomisztikus alkotóelemeit nem tartotta már össze semmiféle kohéziós erő, életének utolsó leheletét is elfogyasztotta, halott volt.

Végül a burzsoázia parlamenten kívüli tömegének is még egyszer, néhány nappal a katasztrófa előtt, ünnepélyesen meg kellett erősítenie azt, hogy szakított a parlamenten belüli burzsoáziával. Thiers, aki mint parlamenti hős kiváltképpen meg volt fertőzve a parlamenti kretenizmus gyógyíthatatlan betegségével, a parlament halála után új parlamenti intrikát eszelt ki az államtanáccsal, egy felelősségi törvényt, amelynek az elnököt az alkotmány korlátai közé kellett volna szorítania. Bonaparte, ugyanúgy, ahogy szeptember 15-én az új párizsi vásárcsarnok alapkőletételénél második Masaniellóként elbűvölte

a dame des halles-okat*, a halasasszonyokat — persze, ami a reális hatalmat illeti, egy halasasszony felért 17 várgróffal —, ugyanúgy, ahogy a quaestor-bill benyújtása után fellelkesítette az Elysée-ben megvendégelt hadnagyokat, most, november 25-én magával ragadta az ipari burzsoáziát, amely összegyűlt a cirkuszban, hogy kezéből átvegye a londoni ipari kiállítás pályadíj-érmeit. Közlöm beszéde jellemző részét a „Journal des Débats" nyomán: „Ilyen nem-remélt sikerek láttán feljogosultnak érzem magam arra, hogy megismételjem, milyen nagy lenne a francia köztársaság, ha reális érdekeit követhetné és intézményeit megreformálhatná ahelyett, hogy egyrészt demagóg, másrészt monarchista hallucinációk ebben zavarják." (Hangos, viharos és ismételt taps az amifiteátrum minden részéből.) „A monarchista hallucinációk meggátolnak minden haladást és minden komoly ipari kibontakozást. Haladás helyett nincs más, csak harc. Látunk férfiakat, akik azelőtt a királyi tekintélynek és előjogoknak a legbuzgóbb támogatói voltak, egy konvent híveivé válni pusztán avégett, hogy gyengítsék az általános választójogból származott tekintélyt." (Hangos és ismételt taps.) „Láttunk férfiakat, akik a legtöbbet szenvedtek a forradalomtól és a leginkább keseregtek miatta, új forradalmat provokálni csakis azért, hogy a nemzet akaratát bilincsbe verjék... Én nyugalmat ígérek Önöknek a jövőre stb. stb." (Bravó! bravó! Viharos bravó-kiáltások.) — Így tapsol az ipari burzsoázia, így kiáltja oda szolgalelkű bravóját a december 2-i államcsínynek, a parlament megsemmisítésének, a saját uralma pusztulásának, Bonaparte diktatúrájának. A november 25-i mennydörgő tapsra a december 4-i ágyúdörgés volt a felelet, s a legtöbb bravót kiáltó Sallandrouze úr házát verte szét a legtöbb bomba.

Cromwell, amikor a hosszú parlamentet feloszlatta,[328] egyedül jelent meg annak körében, kihúzta óráját, hogy ez a parlament egyetlen pillanattal se létezzen tovább az általa megszabott időnél, s minden egyes parlamenti tagot vidáman humoros szidalmak között kergetett el. Napóleon, aki kisebb volt, mint mintaképe, brumaire 18-án legalább megjelent a törvényhozó testületben és felolvasta neki, jóllehet elfogódott hangon, a halálos ítéletét. A második Bonaparte, aki egyébként egészen más végrehajtó hatalommal rendelkezett, mint Cromwell vagy Napóleon, nem a világtörténelem évkönyveiben kereste mintaképét, hanem a December 10-i Társaság évkönyveiben, a büntetőtörvénykezés évkönyveiben. Meglopja a Francia Bankot 25 millió frank erejéig, megvásárolja Magnan tábornokot 1 millióval, a katonákat egyenként 15 frankkal meg pálinkával, mint a tolvaj, éjjel, titkon jön össze cinkostársaival; a legveszedelmesebb parlamenti vezérek házát feltöreti, és Cavaignacot, Lamoricière-t, Le Flô't, Changarnier-t, Charras-t, Thiers-t, Baze-t stb. ágyukból vonszoltatja ki; Párizs főtereit, valamint a parlament épületét csapatokkal szállja

* — vásárcsarnoki hölgyeket; kofákat — *Szerk.*

meg, s korán reggel vásári hangú plakátokat ragasztat minden falra, amelyekben a nemzetgyűlés és az államtanács feloszlatását, az általános választójog visszaállítását és a Szajna-département ostromállapotba helyezését teszi közzé. Nem sokkal ezután hamis okiratot tétet be a „Moniteur"-be, amely szerint befolyásos parlamenti nevek állam-consultává csoportosultak köréje.

A 10. kerületi elöljáróság épületében egybegyűlt, főleg legitimistákból és orléanistákból álló csonka parlament, amely ismételt „Éljen a köztársaság!" kiáltások között határozatot hoz Bonaparte elmozdításáról, hiába szónokol az épület előtt bámészkodó tömegnek, míg végül afrikai lövészek őrizete alatt előbb a d'Orsay-kaszárnyába hurcolják, később rabszállító kocsiba rakják és a mazasi, hami és vincennes-i börtönökbe szállítják őket. Így ért véget a rendpárt, a törvényhozó gyűlés és a februári forradalom. Befejezés előtt ismételjük meg röviden a forradalom történetének sémáját.

I. *Első periódus.* 1848. február 24-től május 4-ig. A februári periódus. Előjáték. Általános testvériesülési szélhámosság.

II. *Második periódus.* A köztársaság konstituálásának és az alkotmányozó nemzetgyűlésnek a periódusa.

1. 1848. május 4-től június 25-ig. Valamennyi osztály harca a proletariátus ellen. A proletariátus veresége a júniusi napokban.

2. 1848. június 25-től december 10-ig. A tiszta burzsoá-republikánusok diktatúrája. Az alkotmány kidolgozása. Az ostromállapot kihirdetése Párizsban. A burzsoá-diktatúra kiküszöbölése december 10-én Bonaparte elnökké választásával.

3. 1848. december 20-tól 1849. május 28-ig. Az alkotmányozó gyűlés harca Bonaparte-tal és a vele egyesült rendpárttal. Az alkotmányozó gyűlés pusztulása. A republikánus burzsoázia bukása.

III. *Harmadik periódus.* Az *alkotmányos köztársaság* és a *törvényhozó nemzetgyűlés* periódusa.

1. 1849. május 28-tól 1849. június 13-ig. A kispolgárok harca a burzsoáziával és Bonaparte-tal. A kispolgári demokrácia veresége.

2. 1849. június 13-tól 1850. május 31-ig. A rendpárt parlamenti diktatúrája. Betetőzi uralmát az általános választójog eltörlésével, de elveszti a parlamentáris kormányt.

3. 1850. május 31-től 1851. december 2-ig. Harc a parlamenti burzsoázia és Bonaparte között.

a) 1850. május 31-től 1851. január 12-ig. A parlament elveszti a hadsereg feletti főparancsnokságát.

b) 1851. január 12-től április 11-ig. A parlamentnek a közigazgatási hatalom visszahódítására irányuló kísérletei meghiúsulnak. A rendpárt elveszti az önálló parlamenti többséget. Koalíciója a republikánusokkal és a hegypárttal.

c) 1851. április 11-től 1851. október 9-ig. Revíziós, fúziós és meghosszabbítási kísérletek. A rendpárt felbomlik egyes alkotóelemeire. A burzsoá-parlamentnek és a burzsoá-sajtónak a burzsoázia tömegével való szakítása állandósul.

d) 1851. október 9-től december 2-ig. Nyílt szakítás a parlament és a végrehajtó hatalom között. A parlament befejezi haldoklását s holtan terül el, cserbenhagyva saját osztálya által, a hadsereg által és minden más osztály által. A parlamentáris rezsim és a burzsoá-uralom pusztulása Bonaparte győzelme. A császárság restaurációjának paródiája.

VII

A *szociális köztársaság* fráziskent, jóslásként jelent meg a februári forradalom küszöbén. Az 1848-as júniusi napokban *a párizsi proletariátus* vérébe fojtották, de a dráma rákövetkező felvonásaiban mint kísértet járkál. Jelentkezik a *demokratikus köztársaság*; 1849. június 13-án elpufog kereket oldott *kispolgáraival* együtt, de menekülés közben kétszeresen hetvenkedő reklámokat szór maga mögé. A *parlamentáris köztársaság* a burzsoáziával együtt hatalmába keríti az egész színpadot, létezésének egész terjedelmében kiéli magát, de 1851. december 2-a eltemeti, miközben a koalícióban levő royalisták félelmükben azt kiáltozzák: „Éljen a köztársaság!"

A francia burzsoázia berzenkedett a dolgozó proletariátus uralma ellen, uralomra juttatta hát a lumpenproletariátust, élén a December 10-i Társaság főnökével. A burzsoázia lélegzetelállító félelemben tartotta Franciaországot a vörös anarchia eljövendő borzalmaitól; Bonaparte leszámítolta neki ezt a jövendőt, amikor december 4-én a rend pálinkától felbuzdult hadseregével a Boulevard Montmartre és a Boulevard des Italiens előkelő polgárait ablakaikból lelövette. A burzsoázia dicsőítette a kardot; a kard uralkodik felette. A burzsoázia megsemmisítette a forradalmi sajtót; saját sajtóját semmisítik meg. A népgyűléseket rendőri felügyelet alá helyezte; az ő szalonjait helyezik a rendőrség felügyelete alá. Feloszlatta a demokrata nemzetőrségeket; saját nemzetőrségét oszlatták fel. Kihirdette az ostromállapotot; az ostromállapotot őellene hirdetik ki. Kiszorította az esküdtszékeket katonai bizottságokkal; az ő esküdtszékeit szorítják ki katonai bizottságok. Alávetette a népoktatást a papoknak; a papok alávetik őt saját oktatásuknak. Ítélet nélkül deportált; ítélet nélkül deportálják. Az államhatalommal elnyomta a társadalom minden megmozdulását; az államhatalom elnyomja az ő társadalmának minden megmozdulását. Pénzeszsákja iránti lelkesedésből fellázadt saját politikusai és literátorai ellen; politikusait és literátorait félretolják, de pénzeszsákját kifosztják, miután száját betömték és tollát széttörték. A burzsoázia fáradhatatlanul azt kiáltotta oda a forradalomnak, amit Szent Arsenius a kereszténynek:

„Fuge, tace, quiesce! Fuss, hallgass, nyugodj!" Bonaparte a burzsoáziának kiáltja oda: „Fuge, tace, quiesce! Fuss, hallgass, nyugodj!"

A francia burzsoázia régen megoldotta Napóleon dilemmáját: „Dans cinquante ans l'Europe sera républicaine ou cosaque."* Megoldotta a „république cosaque"** formájában. Nem valami Kirké torzította gonosz varázslattal szörnyeteggé a polgári köztársaság remekművét. Ama köztársaság a tiszteletreméltóság látszatán kívül mit sem veszített. A mostani Franciaország már készen benne foglaltatott a parlamentáris köztársaságban. Csak egy szuronydöfés kellett ahhoz, hogy a hólyag felpattanjon és a szörny szemmel láthatóvá legyen.***

Miért nem kelt fel a párizsi proletariátus december 2-a után?

A burzsoázia megdöntését még csak dekretálták, a dekrétum nem volt végrehajtva. A proletariátus minden komoly felkelése azonnal új életet öntött volna a burzsoáziába, kibékítette volna a hadsereggel, és a munkások számára egy második júniusi vereséget biztosított volna.

* — „Ötven éven belül Európa republikánussá lesz vagy kozákká." — *Szerk.*

** — „kozák köztársaság" — *Szerk.*

*** *Az 1852-es kiadásban itt még a következő bekezdések szerepelnek:*

A februári forradalom közvetlen célja az volt, hogy megdöntse az Orléans-dinasztiát és a burzsoáziának azt a részét, amely alatta uralkodott. Ezt a célt csak 1851. december 2-án érték el. Ekkor kobozták el az Orléans-ház roppant birtokait, befolyásának reális alapját, és amit a februári forradalom után vártak, az december után következett be — börtönbe vetése, elmenekülése, elmozdítása, száműzetése, lefegyverzése, kigúnyolása azon férfiaknak, akik 1830 óta Franciaországot hírnevükkel kifárasztották. De Lajos Fülöp alatt a kereskedelmi burzsoáziának csak egy része uralkodott. A többi frakciója egy dinasztikus és egy republikánus ellenzéket alkotott, vagy egészen kívül állt az úgynevezett legális országon. Csak a parlamentáris köztársaság fogadta be a kereskedelmi burzsoázia összes frakcióit a maga állami körébe. Ezenfelül Lajos Fülöp alatt a kereskedelmi burzsoázia kizárta a földbirtokos burzsoáziát. Csak a parlamentáris köztársaság állította őket egyenjogúakként egymás mellé, párosította össze a júliusi monarchiát a legitim monarchiával és olvasztotta eggyé a tulajdon uralmának két korszakát. Lajos Fülöp alatt a burzsoázia kedvezményezett része elrejtette uralmát a korona alatt; a parlamentáris köztársaságban a burzsoázia uralma, miután a burzsoázia a maga összes elemeit egyesítette és birodalmukat osztályuk birodalmává tágította, fedetlenül mutatta meg a fejét. Így magának a forradalomnak kellett előbb a formát megteremtenie, amelyben a burzsoá-osztály uralma legtágabb, legáltalánosabb és végső kifejezését elnyerhette, amelyben tehát most már meg is lehetett dönteni anélkül, hogy fel tudna támadni.

Csak most hajtották végre a februárban hozott ítéletet az orléanista burzsoázia, azaz a francia burzsoázia legéletképesebb frakcióján. Most szenvedett vereséget a parlamentjében, az ügyvédi karában, a kereskedelmi bíróságaiban, a tartományi képviseleteiben, a közjegyzőségében, az egyetemén, a szószékén és a törvényszékein, a sajtójában és az irodalmában, a közigazgatási jövedelmeiben és a bírósági bevételeiben, a hadseregtől kapott fizetésében és az állami járadékaiban, lelkében és testében. *Blanqui* állította első követelésként a forradalom elé a burzsoá-gárdák feloszlatását, és a burzsoá-gárdák, amelyek februárban kezüket nyújtották a forradalomnak, hogy azt a járásban akadályozzák, decemberben letűntek a színről. Maga a Panteon megint közönséges templommá válik. A burzsoá-rezsim utolsó formájával megtört az a varázs is, amely ennek a rezsimnek XVIII. századi kezdeményezőit szentté avatta. — *Szerk.*

December 4-én burzsoá és épicier* harcra tüzelték a proletariátust. E nap estéjén a nemzetőrség több légiója megígérte, hogy fegyveresen és egyenruhában megjelenik a harc színterén. Burzsoá és épicier rájöttek ugyanis arra, hogy Bonaparte a december 2-i dekrétumainak egyikében eltörölte a titkos szavazást és rájuk parancsolt, hogy a hivatalos listákban nevük mellé az Igent vagy a Nemet bejegyezzék. A december 4-i ellenállás megfélemlítette Bonaparte-ot. Az éj folyamán Párizs minden utcasarkán plakátokat ragasztatott ki, melyek a titkos szavazás visszaállítását adták tudtul. Burzsoá és épicier úgy vélték, hogy elérték céljukat. Aki másnap nem jelent meg, az az épicier és a burzsoá volt.

A párizsi proletariátust Bonaparte a december elsejéről másodikára virradó éjszakán rajtaütéssel megfosztotta vezetőitől, a barikádok parancsnokaitól. Tisztek nélküli hadsereg lévén, az 1848. és 1849. júniusi és az 1850. májusi emlékek hatására idegenkedvén attól, hogy a hegypártiak lobogója alatt küzdjön, élcsapatára, a titkos társaságokra bízta, hogy megmentsék Párizs felkelői becsületét, amelyet a burzsoázia annyira ellenállás nélkül dobott a szoldateszka martalékául, hogy Bonaparte a nemzetőrséget később azzal a gúnyos indokkal fegyverezhette le: attól tart, hogy ezeket a fegyvereket az anarchisták a nemzetőrség ellen használnák fel.

„*C'est le triomphe complet et définitif du socialisme*!"** Így jellemezte Guizot december 2-át. De ha a parlamentáris köztársaság bukása csírájában magában hordja is a proletárforradalom győzelmét, legközelebbi kézzelfogható eredménye *Bonaparte győzelme volt a parlament felett, a végrehajtó hatalom győzelme a törvényhozó hatalom felett, a frázis nélküli hatalom győzelme a frázis hatalma felett.* A nemzet a parlamentben általános akaratát törvénnyé, vagyis az uralkodó osztály törvényét a maga általános akaratává emelte. A végrehajtó hatalommal szemben lemond minden saját akaratáról és aláveti magát az idegen akarat hatalmi parancsának, a tekintélynek. A végrehajtó hatalom a törvényhozó hatalommal ellentétben a nemzet heteronómiáját fejezi ki annak autonómiájával ellentétben. Franciaország tehát mintha csak azért menekült volna meg egy osztály zsarnokságától, hogy visszaessen egy egyén zsarnoksága alá, mégpedig egy tekintély nélküli egyén tekintélye alá. A harc mintha úgy simult volna el, hogy valamennyi osztály egyaránt tehetetlenül és egyaránt hangtalanul borul le a puskatus előtt.

De a forradalom alapos. Most még csak a tisztítótűzön visz át az útja. Dolgát módszeresen viszi véghez. 1851. december 2-ig előkészületeinek az egyik felét végezte el, most végzi a másik felét. Először tökéletesítette a parlamenti hatalmat, hogy megdönthesse. Most, hogy ezt elérte, tökéletesíti a *végrehajtó hatalmat*, visszavezeti legtisztább kifejezésére, elszigeteli, egyetlen tárgyként állítja

* — szatócs — *Szerk.*

** — „*Ez a szocializmus teljes és végleges győzelme!*" — *Szerk.*

magával szembe, hogy minden rombolóerejét ellene összpontosítsa. S ha előmunkálatának ezt a másik felét is véghezvitte, Európa felugrik majd ültéből és ujjongva kiáltja: Jól áskálsz, vén vakand![329]

Ez a végrehajtó hatalom, roppant bürokratikus és katonai szervezetével, szerteágazó és mesterséges államgépezetével, félmilliós hivatalnokseregg el másik félmilliós hadsereg mellett, ez a rettenetes élősdi test, mely hálóként fonja be a francia társadalom testét és minden pórusát eltömi — az abszolút monarchia idején keletkezett, a feudalizmus bomlásakor, amelynek meggyorsulását elősegítette. A földtulajdonosok és városok hűbérúri kiváltságai átváltoztak az államhatalom mindmegannyi attributumává, a feudális méltóságok fizetett hivatalnokokká, az egymásnak ellentmondó középkori teljhatalmak tarka sokasága pedig egy olyan államhatalom szabályozott tervévé, amelynek munkája gyárszerűen van megosztva és központosítva. Az első francia forradalomnak, amelynek az volt a feladata, hogy minden helyi, területi, városi és tartományi különhatalom megtörésével megteremtse a nemzet polgári egységét, tovább kellett fejlesztenie azt, amit az abszolút monarchia megkezdett: a központosítást, de ugyanakkor tovább kellett fejlesztenie a kormányzati hatalom terjedelmét, attributumait és kiszolgálóit is. Napóleon betetőzte ezt az államgépezetet. A legitim monarchia és a júliusi monarchia nem tett hozzá mást, mint nagyobb munkamegosztást, abban a mértékben növekvőt, amelyben a polgári társadalmon belüli munkamegosztás új érdekcsoportokat teremtett, tehát új anyagot az államigazgatás számára. Minden *közös* érdeket azonnal leválasztottak a társadalomról, mint magasabb, *általános* érdeket szembeállították vele, kiragadták a társadalom tagjainak öntevékenységéből és a kormányzati tevékenység tárgyává tették — egy falunak a hídjától, iskolaépületétől és községi vagyonától kezdve egészen Franciaországnak a vasútjaiig, nemzeti vagyonáig és országos egyeteméig. Végül a parlamentáris köztársaság a forradalom elleni harcában kényszerítve látta magát arra, hogy a megtorló rendszabályokkal együtt a kormányzati hatalom eszközeit és központosítását is erősítse. Ezt a gépezetet minden forradalmi átalakulás tökéletesítette, ahelyett hogy szétzúzta volna. Az uralomért egymást felváltva küzdő pártok roppant államépületnek birtokbavételét tekintették a győztes legfőbb zsákmányának.

De az abszolút monarchia alatt, az első forradalom idején, Napóleon alatt, a bürokrácia csak eszköz volt a burzsoázia osztályuralmának előkészítésére. A restauráció alatt, Lajos Fülöp alatt, a parlamentáris köztársaság alatt, a bürokrácia az uralkodó osztálynak az eszköze volt, bármennyire törekedett is önkényuralomra.

Csupán a második Bonaparte alatt tűnik úgy, mintha az állam teljesen önállósult volna. Az államgépezet a polgári társadalommal szemben annyira megerősödött, hogy élére elegendő a December 10-i Társaság főnöke, egy

idegenből szakadt szerencselovag, pajzsra emeltetvén egy részeg szoldateszka által, amelyet pálinkával és kolbásszal vásárolt meg, s amelynek mindig újra oda kell vetnie egy-egy darab kolbászt. Innen a csüggedt kétségbeesés, a legborszasztóbb megaláztatásnak, lealacsonyítottságnak az érzése, amely Franciaország kebelét szorongatja és lélegzetét elállítja. Franciaország úgy érzi, mintha megbecstelenítették volna.

S mégis, az államhatalom nem lóg a levegőben. Bonaparte egy osztályt képvisel, mégpedig a francia társadalom legnépesebb osztályát, a *parcellás parasztokat.*

Ahogy a Bourbonok a nagy földtulajdon dinasztiája, ahogy az Orléans-ok a pénz dinasztiája volt, úgy a Bonaparte-ok a parasztoknak, vagyis a francia nép tömegének a dinasztiája. A francia parasztok kiválasztottja nem az a Bonaparte, aki a burzsoá-parlamentnek alávetette magát, hanem az a Bonaparte, aki a burzsoá-parlamentet szétkergette. Három évig sikerült a városoknak a december 10-i választás értelmét meghamisítaniok s a parasztokat a császárság visszaállításától elütniök. Az 1848. december 10-i választást csak az 1851. december 2-i coup d'état váltotta valóra.

A parcellás parasztok óriási tömeget alkotnak, amelynek tagjai azonos helyzetben élnek, de anélkül, hogy sokrétű kapcsolatba lépnének egymással. Termelési módjuk elszigeteli őket egymástól ahelyett, hogy kölcsönös érintkezésbe hozná őket. Az elszigetelődést elősegítik Franciaország rossz közlekedési eszközei és a parasztok szegénysége. Termelésük mezeje, a parcella, megművelésében nem engedi meg a munkamegosztást, a tudomány alkalmazását, nem engedi meg tehát a fejlődés sokrétűségét, a képességek különbözőségét, a társadalmi viszonyok gazdagságát. Minden egyes parasztcsalád majdnem teljesen kielégíti önmagát, közvetlenül maga termeli fogyasztásának legnagyobb részét, és ennélfogva az élete fenntartásához szükséges anyagot inkább a természettel való cserében, semmint a társadalommal való érintkezésben nyeri. A parcella, a paraszt meg a család; mellette egy másik parcella, egy másik paraszt meg egy másik család. Egy kupac belőlük egy falu, egy kupac falu pedig egy département. Ily módon a francia nemzet nagy tömege egynemű mennyiségek egyszerű összeadásából képződik, ahogy például egy zsák krumpli egy krumpliszsákot képez. Amennyiben millió és millió család olyan gazdasági létfeltételek között él, amelyek életmódjukat, érdekeiket és műveltségüket más osztályokétól megkülönböztetik és azokkal ellenségesen szembeállítják — annyiban osztályt képeznek. Amennyiben a parcellás parasztok között csak helyi összefüggés van és érdekeik azonossága nem teremt közöttük közösséget, nemzeti kapcsolatot és politikai szervezetet — annyiban nem képeznek osztályt. Képtelenek ezért arra, hogy osztályérdekeiket a saját nevükben akár egy parlament által, akár egy konvent által érvényre juttassák. Nem tudják önmagukat képviselni, képviseletre szorulnak. Képviselőjüknek egyúttal urukként,

felettük álló tekintélyként kell megjelennie, korlátlan kormányzati hatalomként, amely más osztályokkal szemben oltalmazza őket és felülről esőt meg napfényt küld nekik. A parcellás paraszt politikai befolyása tehát végső fokon abban jut kifejezésre, hogy a végrehajtó hatalom alárendeli magának a társadalmat.

A történelmi hagyomány révén létrejött a francia parasztoknak az a csodahite, hogy egy Napóleon nevű férfiú majd visszahoz nekik minden dicsőséget. S akadt egy olyan egyén, aki ennek a férfiúnak adja ki magát, mert a Napóleon nevet viseli a Code Napoléon következtében, amely elrendeli: La recherche de la paternité est interdite.* Húszévi csavargás és egész sor groteszk kaland után a monda beteljesül, s ez a férfiú a franciák császára lesz. Az unokaöcs rögeszméje valóra vált, mert egybeesett a franciák legnépesebb osztályának rögeszméjével.

De hát a parasztfelkelések fél Franciaországban — vetik majd ellenem —, a hadsereg hajtóvadászatai a parasztokra, a parasztok tömeges bebörtönzése és deportálása?

XIV. Lajos óta Franciaország nem élt meg hasonló parasztüldözést „demagóg üzelmek miatt".

De értsük meg jól. A Bonaparte-dinasztia nem a forradalmi, hanem a konzervatív parasztot képviseli, nem azt a parasztot, aki szociális létfeltételén, a parcellán, túl akar menni, hanem azt, aki ellenkezőleg, ezt rögzíteni akarja, nem azt a falusi népességet, amely saját energiájával a városokhoz csatlakozva, a régi rendet meg akarja dönteni, hanem azt, amely megfordítva, ebbe a régi rendbe tompán begubózva arra vár, hogy a császárság kísértete őt parcellájával együtt megmentse és előnyben részesítse. A Bonaparte-dinasztia nem a paraszt felvilágosultságát, hanem babonáját képviseli, nem ítéletét, hanem előítéletét, nem jövőjét, hanem múltját, nem modern Cevennes-jét[330], hanem modern Vendée-jét[331].

A parlamentáris köztársaság három évi kemény uralma a francia parasztok egy részét megszabadította a napóleoni illúziótól és — bár még csak felszínesen — forradalmasította; a burzsoázia azonban erőszakosan visszavetette őket, valahányszor megmozdultak. A parlamentáris köztársaság alatt a francia parasztok modern tudata küzdelemben állt hagyományos tudatukkal. Ez a folyamat az iskolamesterek és a papok közötti szakadatlan harc formájában ment végbe. A burzsoázia letörte az iskolamestereket. A parasztok első ízben tettek erőfeszítéseket arra, hogy a kormányzati tevékenységgel szemben önálló magatartást tanúsítsanak. Ez a maire-eknek a prefektusokkal való folytonos összeütközéseiben nyilvánult meg. A burzsoázia elmozdította a maire-eket. Végül a parlamentáris köztársaság periódusa alatt különböző

* — Az apaság kutatása tilos. — *Szerk.*

helységek parasztjai felkeltek saját szüleményük, a hadsereg ellen. A burzsoázia ostromállapotokkal és exekúciókkal büntette őket. S ez a burzsoázia most a tömegek ostobaságáról jajgat, a vile multitude-ről*, amely őt Bonaparte-ért elárulta. Ő maga szilárdította meg erőszakkal a parasztosztály császárhitét, ő rögzítette azokat az állapotokat, amelyeknek talaján ez a parasztvallás született. Persze a burzsoáziának a tömegek butaságától kell rettegnie, amíg a tömegek konzervatívak maradnak, és belátásuktól, mihelyt forradalmiakká lesznek.

A coup d'état-t követő felkelésekben a francia parasztok egy része fegyverrel a kezében tiltakozott 1848. december 10-i saját szavazata ellen. Az 1848 óta megjárt iskola kitanította őket. Csakhogy elkötelezték magukat a történelmi alvilágnak, a történelem pedig szavukon fogta őket, s többségük még annyira elfogult volt, hogy éppen a legvörösebb département-okban szavazott a parasztnépesség nyíltan Bonaparte mellett. Bonaparte-ot — úgy vélték — a nemzetgyűlés akadályozta a mozgásban. Most csak szétzúzta a bilincseket, amelyeket a városok raktak a falu akaratára. Helyenként a parasztokat még ez a groteszk elképzelés is foglalkoztatta: egy Napóleon mellé egy konventet.

Azután, hogy az első forradalom a féljobbágy parasztokat szabad földtulajdonosokká változtatta, Napóleon megszilárdította és szabályozta azokat a feltételeket, amelyek között a csak imént nekik jutott francia földet zavartalanul kiaknázhatták és a tulajdon iránti ifjonti vágyukat kielégíthették. De amibe a francia paraszt most belepusztul, az maga a parcellája, a föld felosztása, az a tulajdonforma, amelyet Franciaországban Napóleon konszolidált. Éppen az anyagi feltételek tették a francia hűbéres parasztot parcellás parasztté és Napóleont császárrá. Két nemzedék elég volt ahhoz, hogy létrehozza az elkerülhetetlen eredményt: a földművelés fokozódó rosszabbodását, a földműves fokozódó eladósodását. A „napóleoni" tulajdonforma, amely a XIX. század elején a francia falusi népesség felszabadulásának és meggazdagodásának feltétele volt, e század folyamán rabszolgaságuk és pauperizmusuk törvényévé fejlődött. És éppen ez a törvény az első „idée napoléonienne", amelyért a második Bonaparte-nak helyt kell állnia. Ha osztozik még a parasztokkal ama illúzióban, hogy tönkremenésük oka nem magában a parcellatulajdonban, hanem azon kívül, másodlagos körülmények befolyásában keresendő, akkor kísérletezései mint szappanbuborékok fognak szétpattanni a termelési viszonyokon.

A parcellatulajdon gazdasági fejlődése alapjában felforgatta a parasztoknak a társadalom többi osztályához való viszonyát. Napóleon alatt a föld parcellázása falun kiegészítette a szabad konkurrenciát és a kezdődő nagyipart a

* — hitvány tömegről — *Szerk.*

városokban.* A parasztosztály a mindenütt jelenvaló tiltakozás volt a csak imént megdöntött földbirtokos arisztokrácia ellen.** Azok a gyökerek, amelyeket a parcellatulajdon a francia földbe eresztett, elvontak a feudalizmustól minden tápanyagot. A parcella határkarói alkották a burzsoázia természetes erődítményét régi legfőbb urainak minden rajtaütése ellen. De a XIX. század folyamán a feudális úr helyébe a városi uzsorás lépett, a föld feudális kötelezettsége helyébe a jelzálog, az arisztokrata földtulajdon helyébe a polgári tőke. A paraszt parcellája már csak az az ürügy, amely a tőkésnek megengedi, hogy profitot, kamatot és járadékot húzzon a földből, ráhagyva magára a földművesre, hogyan csiholja ki munkabérét. A francia földet terhelő jelzálogadósság a francia parasztságra akkora kamatot ró, amekkora a teljes brit nemzeti adósság évi kamata. A parcellatulajdon a tőke e rabszolgaságában, amelybe fejlődése elkerülhetetlenül belehajtja, a francia nemzet tömegét barlanglakókká változtatta. Tizenhatmillió paraszt (nőket és gyermekeket beleszámítva) olyan odúkban tanyázik, melyek nagy részének csak egy, másik részének csak két, illetve a legkedvezőbb esetben három nyílása van. Az ablak a házon ugyanaz, mint az öt érzék a fej számára. A polgári rend, amely a század elején az államot állította oda az újonnan keletkezett parcella őréül és a parcellát babérokkal trágyázta, vámpírrá lett, amely kiszívja a parcella szíve vérét és agyvelejét, s beledobja a tőke alkimista üstjébe. A Code Napoléon már csak a végrehajtás, dobraverés és a kényszerárverés törvénykönyve. Franciaország négymillió (gyermekeket stb. beleszámítva) hivatalosan számba vett pauperjához, csavargójához, bűnözőjéhez és prostituáltjához még ötmillió ember járul, aki a létezés szélén lebeg és vagy magán a falun tanyázik, vagy pedig rongyaival és gyermekeivel folyton a faluból a városba s a városból a falura menekül. A parasztok érdeke tehát nincs többé, mint Napóleon alatt, összhangban a burzsoázia érdekeivel, a tőkével, hanem ellentétben van velük. Természetes szövetségesüket és vezetőjüket tehát a *városi proletariátusban* találják meg, amelynek feladata a polgári rend megdöntése. De az *erős és korlátlan kormányzat* — s ez a második „idée napoléonienne", amelyet a második Napóleonnak meg kell valósítania — arra van hivatva, hogy ezt az „anyagi" rendet erőszakkal megvédje. S csakugyan, ez az „ordre matériel"*** szerepel jelszóként Bonaparte-nak a lázongó parasztok ellen kiadott összes proklamációiban.

* *Az 1852-es kiadásban itt még a következő mondatok szerepelnek:* Még a parasztosztály kedvezményben részesítése is érdekében állt az új polgári rendszernek. Ez az újonnan teremtett osztály a polgári rezsim mindenoldalú meghosszabbítása volt túl a városok kapuján, a maga nemzeti méretben való megvalósítása. Ez az osztály ... — *Szerk.*

** *Az 1852-es kiadásban itt még a következő mondat szerepel:* De ha mindenekelőtt kedvezményezett volt, mindenekelőtt ez az osztály kínálta a támadási pontot is a feudálisok restaurációja számára. — *Szerk.*

*** — „anyagi rend" — *Szerk.*

A jelzálog mellett, amellyel a tőke megterheli, a parcellára az *adó* is nehezedik. Az adó a bürokráciának, a hadseregnek, a papoknak és az udvarnak, egyszóval a végrehajtó hatalom egész apparátusának az életforrása. Erős kormányzat és erős adók azonosak. A parcellatulajdon a természeténél fogva alkalmas arra, hogy egy mindenható és megszámlálhatatlan bürokrácia alapja legyen. A parcellatulajdon a viszonyok és a személyek egyenletes színvonalát teremti meg az ország egész felületén. Lehetővé tesz tehát egy legfelsőbb központból való egyenletes behatást is ennek az egyenletes tömegnek minden pontjára. Megsemmisíti a néptömeg és az államhatalom közötti arisztokratikus közbenső fokozatokat. Mindenfelől előidézi tehát ennek az államhatalomnak közvetlen beavatkozását és közvetlen szerveinek beékelését. Végül nem-foglalkoztatott túlnépességet hoz létre, amely sem a falun, sem a városban nem talál helyet és ezért az állami hivatalok után nyúl, mint afféle tisztes alamizsna után, s állami hivatalok teremtését provokálja.* Napóleon új piacokban, amelyeket szuronnyal megnyitott, s a kontinens kifosztásában kamatostul visszaadta a kényszeradót. Ez az adó ösztönzés volt a paraszt iparkodása számára, míg most megfosztja iparkodását az utolsó segélyforrástól, betetőzi a pauperizmussal szembeni ellenállás képtelenségét. És egy sujtásokkal borított és jól táplált roppant bürokrácia az az „idée napoléonienne", amely a második Bonapartenak a legjobban tetszik. Hogy is ne tetszene, mikor kénytelen a társadalom valódi osztályai mellett egy mesterséges kasztot teremteni, amely számára Bonaparte rezsimjének fenntartása kenyérkérdéssé lesz. Egyik első pénzügyi művelete éppen ezért az volt, hogy a hivatalnoki fizetéseket régi színvonalukra emelte és új szinekúrákat teremtett.

Egy másik „idée napoléonienne" a *papok* uralma mint a kormányzás eszköze. De ha az újonnan keletkezett parcella, összhangban lévén a társadalommal, függőségben a természeti erőktől s alávetvén magát az őt felülről oltalmazó tekintélynek, természetszerűleg vallásos volt, az adósságoktól zilált, a társadalommal és a tekintéllyel meghasonlott, a saját korlátoltságából kiűzött parcella természetszerűleg vallástalanná válik. Az ég egészen csinos ráadás volt az éppen elnyert keskeny földsávhoz, kiváltképp, mert az hozza az időjárást; de sértéssé válik, mihelyt a parcelláért pótlásul tukmálják a parasztra. A pap akkor már csak a földi rendőrség felkent kopójaként jelenik meg — egy másik

* *Az 1852-es kiadásban itt még a következő mondatok szerepelnek:* Napóleon alatt ez a nagyszámú kormányzati személyzet nemcsak közvetlenül termelő volt, amennyiben állami építkezések stb. formájában az állam kényszereszközeivel kivitelezte az újonnan keletkezett parasztság számára azt, amit a burzsoázia a magánipar útján még nem tudott teljesíteni. Az állami adó is szükséges kényszereszköz volt a város és falu közti csere fenntartására. Különben a parcellatulajdonos, mint Norvégiában, mint Svájc egy részében, paraszti magát kielégítésében megszakította volna az összeköttetést a városi emberrel. — *Szerk.*

„idée napoléonienne".* — A Róma elleni expedíció legközelebb magában Franciaországban fog végbemenni, de Montalembert úréval ellenkező értelemben.[332]

Az „idée napoléonienne"-ek csúcspontja végül a *hadsereg* túlsúlya. A hadsereg a parcellás parasztok point d'honneurje** volt, őket magukat hősökké változtatta, akik kifelé új tulajdonukat védték, az éppen kivívott nemzetiségüket dicsőítették, a világot kifosztották és forradalmasították. Az egyenruha volt a saját díszruhájuk, a háború a költészetük, a képzeletben meghosszabbított és kikerekített parcella a hazájuk, hazaszeretetük pedig a tulajdon érzésének eszményi formája volt. De az ellenségek, akikkel szemben most a francia parasztnak meg kell védenie tulajdonát, nem a kozákok, hanem a huissier-k*** és az adószedők. A parcella már nem az úgynevezett hazában van, hanem a jelzálogkönyvben. Maga a hadsereg már nem a parasztifjúság virága, hanem a paraszti lumpenproletariátus mocsárvirága. Nagyobbrészt remplaçant-okból° áll, helyettesekből, ahogy a második Bonaparte maga is csak remplaçant, Napóleon helyettese. Hőstetteit a hadsereg most a parasztok ellen rendezett hajtóvadászatokon, csendőri szolgálatban viszi véghez, s ha a December 10-i Társaság főnökét rendszerének belső ellentmondásai a francia határon túlra űzik, akkor a hadsereg néhány banditacsíny után nem babérokat, hanem ütlegeket fog aratni.

Látjuk: az *összes* „idée napoléonienne"-ek a *fejletlen, fiatalosan üde parcella eszméi*, s az idejétmúlt parcella számára értelmetlenek. Csak haláltusájának hallucinációi, szavak, amelyek frázissá, szellemek, amelyek kísértetté váltak. De szükség volt a császárság paródiájára ahhoz, hogy a francia nemzet tömege megszabaduljon a hagyomány terhétől, és hogy az államhatalomnak a társadalommal való ellentéte tisztán kidomborodjék. A parcellatulajdon fokozódó szétzilálódásával összedől a rája emelt államépítmény. Az állami központosítás, amelyre a modern társadalomnak szüksége van, csak a romjaira épül annak a katonai-bürokratikus kormányzati gépezetnek, amelyet a feudalizmus ellen kovácsoltak.°°

* *Az 1852-es kiadásban a mondatnak ez a része így hangzik:* ... „idée napoléonienne" amelynek a második Bonaparte alatt nem az a hivatása, mint Napóleon alatt, hogy a parasztrezsim ellenségeire ügyeljen a városban, hanem az, hogy Bonaparte ellenségeire ügyeljen a falun. — *Szerk.*

** — becsületbeli ügye — *Szerk.*

*** — bírósági végrehajtók — *Szerk.*

° — helyettesítőkből; olyanokból, akik pénzért a katonai szolgálatra kötelezettek helyett vonulnak be — *Szerk.*

°° *Az 1852-es kiadásban a két utolsó mondat helyett a bekezdés így végződik:* Az államgépezet szétrombolása nem fogja veszélyeztetni a központosítást. A bürokrácia csak alacsony és brutális formája egy olyan központosításnak, amely még meg van terhelve ellentéte, a feudalizmus által. A napóleoni restaurációban való csalódással a francia paraszt elveszti hitét a maga parcellájában, az erre a parcellára emelt egész államépítmény összeomlik és a *proletár*

A francia paraszti viszonyok megfejtik nekünk a *december 20-i és 21-i általános választások* rejtélyét, amelyek a második Bonaparte-ot a Sinai-hegyre vezették, nem azért, hogy törvényeket kapjon, hanem hogy adjon.*

A burzsoáziának most nyilvánvalóan nem volt más választása, mint az, hogy Bonaparte-ot válassza.** Amikor a puritánok a konstanzi zsinaton[333] a pápák bűnös életére panaszkodtak s az erkölcsreform szükségességéről jajveszékeltek, Pierre d'Ailly bíboros ezt mennydörögte feléjük: „Már csak maga az ördög mentheti meg a katolikus egyházat, s ti angyalokat követeltek." Így kiáltotta a francia burzsoázia is a coup d'état után: Már csak a December 10-i Társaság főnöke mentheti meg a polgári társadalmat! Már csak a tolvajlás mentheti meg a tulajdont, a hamis eskü a vallást, a fattyúság a családot, a rendbontás a rendet!

Bonaparte, mint a végrehajtó hatalom önállósult hatalma, úgy érzi, hogy ő van hivatva a „polgári rend" biztosítására. De ennek a polgári rendnek erőssége a középosztály. Ezért a középosztály képviselőjének tudja magát és ilyen értelemben bocsát ki rendeleteket. De ő csak azáltal valaki, hogy e középosztály politikai hatalmát megtörte és naponta újra megtöri. Ezért a középosztály politikai és irodalmi hatalmának ellenfeléül tudja magát. De azzal, hogy a középosztály anyagi hatalmát oltalmazza, újra létrehozza annak politikai hatalmát. Ezért az ok életben tartandó, de az okozat, ahol csak mutatkozik, kiirtandó. De ez az ok és okozat némi összezavarása nélkül nem történhetik, mert a kölcsönhatásban mindkettő elveszti megkülönböztető ismérveit. Új rendeletek, amelyek elmossák a határvonalat. Bonaparte egyúttal a burzsoáziával szemben a parasztok s egyáltalában a nép képviselőjének tudja magát, aki a polgári társadalmon belül az alsóbb néposztályokat akarja boldogítani. Új rendeletek, amelyek eleve elütik az „igazi szocialistákat"[334] a maguk kormányzati bölcsességétől. De Bonaparte mindenekelőtt a December 10-i Társaság főnökének, a lumpenproletariátus képviselőjének tudja magát, amelyhez ő maga, entourage-a***, kormányzata és hadserege is tartozik, és amelynek min-

forradalom hozzájut ahhoz a *kórushoz, amely nélkül szólóéneke minden parasztnemzetnél halotti énekké lesz. — Szerk.*

* *Az 1852-es kiadásban itt még a következő mondatok szerepelnek:* Mindenesetre, a francia nemzet ama végzetes napokban halálos bűnt követett el a demokrácia ellen, amely térden áll és napról napra így imádkozik: Szent általános választójog, könyörögjél érettünk! Az általános választójog hívői természetesen nem akarnak lemondani egy csodaerőről, amely olyan nagy dolgokat vitt végbe rajtuk, amely egy II. Bonaparte-ot egy Napóleonná, egy Saulust egy Paulusszá és egy Simont egy Petrusszá változtatott. A népszellem úgy szól hozzájuk a választási urna által, mint Ezékiel próféta istene a velőtlen csontokhoz: „Haec dicit dominus deus ossibus suis: Ecce, ego intromittam in vos spiritum et vivetis" — „Így szól az Úr Isten az ő csontjainak: Imé, én bocsátok ti belétek lelket, hogy megéledjetek!" — *Szerk.*

** *Az 1852-es kiadásban itt még a következő mondatok szerepelnek:* Zsarnokság vagy anarchia. A burzsoázia természetesen a zsarnokság mellett szavazott. — *Szerk.*

*** — környezete — *Szerk.*

denekelőtt az a fontos, hogy önmagával tegyen jót és kaliforniai nyereményeket húzzon ki az államkincstárból. S valóban a December 10-i Társaság főnökének bizonyul, rendeletekkel, rendeletek nélkül és rendeletek ellenére.

E férfiúnak ezen ellentmondásos feladata magyarázza meg kormányzata ellentmondásait, azt a zavaros ide-oda tapogatózást, amely hol ezt, hol azt az osztályt igyekszik hol megnyerni, hol megalázni s valamennyit egyformán felháborítja maga ellen, amelynek gyakorlati bizonytalansága felette komikus ellentétben van a kormányhatározatok parancsoló, kategorikus, a nagybácsit engedelmesen másoló stílusával.

Iparnak és kereskedelemnek, tehát a középosztály üzleteinek, az erős kormány alatt mint melegágyban kell felvirágozniok. Számtalan vasúti koncesszió kiadása. De hát a bonapartista lumpenproletariátusnak meg kell gazdagodnia. Tripotage* e vasúti koncessziókkal a tőzsdén az előre beavatottak részéről. De nem jelentkezik tőke a vasútépítésre. A Bank kötelezése arra, hogy vasútrészvényekre előlegeket adjon. De a Bankot egyúttal személyesen is ki kell zsákmányolni, s ezért kedvében kell járni. A Bank felmentése ama kötelessége alól, hogy jelentését hetenként közzétegye. A Banknak oroszlánrészt juttató szerződés a Bank és a kormányzat között. A népet foglalkoztatni kell. Állami építkezések elrendelése. De az állami építkezések fokozzák a nép adóterheit. Tehát az adók leszállítása a járadékosok bőrére, az 5 százalékos járadékoknak $4^1/_2$ százalékosakká való konvertálásával. De a középrendnek megint kapnia kell valami douceurt**. Tehát a boradó megduplázása a nép számára, amely a bort kicsinyben vásárolja, s a boradó leszállítása a felére a középrend számára, amely a bort nagyban issza. A valóságos munkásegyesülések feloszlatása, de eljövendő egyesülési csodák beígérése. A parasztokon segíteni kell. Jelzálogbankok, amelyek meggyorsítják a parasztok eladósodását és a tulajdon összpontosítását. De ezeket a bankokat fel kell használni arra, hogy pénzt csiholjanak ki az Orléans-ház elkobzott javaiból. Egyetlen tőkés sem akar tudni erről a feltételről, amely a rendeletben nem szerepel, s a jelzálogbank puszta rendelet marad stb. stb.

Bonaparte valamennyi osztály patriarchális jótevőjeként szeretne feltűnni. De egyiküknek sem adhat anélkül, hogy a másiktól el ne vegyen. Miként a fronde idején Guise hercegről azt mondták, hogy Franciaország leglekötelezőbb embere, mert valamennyi jószágát híveinek vele szemben fennálló kötelezvényeivé változtatta át, ugyanígy szeretne Bonaparte Franciaország leglekötelezőbb embere lenni és Franciaország minden tulajdonát, minden munkáját vele szemben fennálló személyes kötelezvénnyé változtatni. Szeretné egész Franciaországot ellopni, hogy Franciaországnak ajándékozhassa, vagyis in-

* — szélhámoskodás; manipuláció — *Szerk.*
** — édesítőt; kárpótlást; borravalót — *Szerk.*

kább, hogy Franciaországot francia pénzen visszavásárolhassa, mert a December 10-i Társaság főnökeként mindent meg kell vásárolnia, amiről azt akarja, hogy az övé legyen. S vásárlási intézménnyé lesz minden államintézmény, a szenátus, az államtanács, a törvényhozó testület, a becsületrend, a katonai érdemrend, a mosóházak, az állami építkezések, a vasutak, a legénység nélküli nemzetőrség état-majorja*, az Orléans-ház elkobzott javai. Vásárlási eszközzé lesz minden poszt a hadseregben és a kormánygépezetben. A legfontosabbak azonban ebben a folyamatban — amikor is Franciaországtól elvétetik, hogy adassék neki[335] — azok a százalékok, amelyek a forgalom közben a December 10-i Társaság feje és tagjai számára lehullanak. Az a szójáték, amellyel L. grófnő, de Morny úr metresze, az Orléans-javak elkobzását jellemezte: „C'est le premier vol de l'aigle"**, ráillik minden repülésére ennek a *sasnak*, amely inkább *holló*. Ő maga és hívei napról napra odakiáltják önmaguknak azt, amit az a bizonyos olasz karthauzi kiáltott oda a zsugorinak, aki dicsekedve sorolta fel javait, amelyeket még évekig élvezhet: „Tu fai conto sopra i beni, bisogna prima far il conto sopra gli anni."*** Hogy ne számítsák el magukat az években, percekben számolnak. Az udvarba, a minisztériumokba, a közigazgatás és a hadsereg élére egy sereg olyan fickó tódul, akiknek a legjobbjáról az mondható, hogy nem tudni, honnan jön; zajos, rossz hírű, fosztogatásra éhes bohème, amely ugyanazzal a groteszk méltósággal búvik a sujtásos kabátba, mint Soulouque főméltóságai. A December 10-i Társaság e felső rétegét úgy képzelhetjük el jól magunknak, ha megfontoljuk, hogy *Véron-Crevel*° az erkölcsprédikátora és *Granier de Cassagnac* a gondolkodója. Guizot, amikor miniszterségе idején ezt a Granier-t egy zuglapban a dinasztikus ellenzékkel szemben felhasználta, ezzel a fordulattal szokta volt őt dicsérni: „C'est le roi des drôles", „a bolondok királya ez". Igazságtalanok lennénk, ha Louis Bonaparte udvarával és pereputtyával kapcsolatban a régenssségre[336] vagy XV. Lajosra emlékeztetnénk. Hiszen „Franciaország már sokszor megért metresz-uralmat, de homme entretenuknek°° az uralmát még soha"°°°.

Helyzete ellentmondó követelményeitől űzetvén, egyúttal kénytelen lévén, mint egy szemfényvesztő, folytonos meglepetésekkel önmagára mint Napóleon

* — vezérkara — *Szerk*

** Vol — repülést és lopást jelent. — *Marx jegyzete.* („Ez a sas első repülése (lopása)") — *Szerk.*

*** „Te a javaidat számlálod, de előbb éveidet kellene megszámlálnod." — *Marx jegyzete.*

° Balzac a „Cousine Bette"-ben („Betti néni") Crevel alakjában, akit dr. Véronnak, a „Constitutionnel" tulajdonosának képére formált, a leglehább párizsi nyárspolgárt ábrázolja. — *Marx jegyzete.*

°° — kitartott férfiaknak; striciknek — *Szerk*

°°° Girardin asszony szavai. — *Marx jegyzete.*

helyettesére irányítani a közönség figyelmét, tehát mindennap egy miniatűr államcsínyt végrehajtani, Bonaparte az egész polgári gazdaságot összekuszálja, mindenhez hozzányúl, amit az 1848-as forradalom érinthetetlennek tekintett, egyeseket forradalomba belenyugvókká, másokat forradalmat akarókká tesz, s magát az anarchiát idézi elő a rend nevében, miközben egyúttal letépi az egész államgépezetről a dicsfényt, profanizálja az államgépezetet, utálatossá és egyúttal nevetségessé teszi. Megismétli a trieri szent köntös[337] kultuszát Párizsban, a napóleoni császári palást kultuszában. De ha a császári palást végre Louis Bonaparte vállára hull, ledől majd Napóleon ércszobra a Vendôme-oszlop tetejéről.[338]

1851. december—1852. március.

Marx és Engels Művei. 8. köt.
1962. 105—196. old.

ELŐSZÓ A „LOUIS BONAPARTE BRUMAIRE TIZENNYOLCADIKÁJA" MÁSODIK (1869-ES) KIADÁSÁHOZ

Túl korán elhunyt barátom, *Joseph Weydemeyer**, 1852. január 1-től kezdve egy politikai hetilapot szándékozott kiadni New Yorkban. Felszólított, hogy e hetilap számára írjam meg a coup d'état** történetét. Ezért február közepéig hetente írtam számára cikkeket a következő címmel: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája". Időközben Weydemeyer eredeti terve meghiúsult. Ezzel szemben 1852 tavaszán egy havi folyóiratot tett közzé „*Die Revolution*" címmel, amelynek első füzete az általam írt „Brumaire tizennyolcadiká"-ból áll. Ennek néhány száz példánya akkoriban utat talált Németországba, de anélkül, hogy a tulajdonképpeni könyvkereskedelembe bekerült volna. Egy roppantul radikáliskodó német könyvkereskedő, akinek a terjesztést felajánlottam, igazi erkölcsi iszonyattal válaszolt erre az oly „időszerűtlen feltételezésre".

Ezekből az adatokból látható, hogy a szóbanforgó írás az események közvetlen nyomása alatt keletkezett és történelmi anyaga nem terjed túl február haván (1852). Mostani újramegjelenése részben könyvkereskedelmi keresletnek, részben németországi barátaim unszolásának tulajdonítandó.

Azok közül az írások közül, amelyek az enyémmel körülbelül *egyidejűleg* ugyanezzel a tárggyal foglalkoztak, csak kettő érdemel említést: *Victor Hugo* „*Napoléon le Petit*" és *Proudhon* „*Coup d'état*" c. munkája[339].

Victor Hugo arra szorítkozik, hogy az államcsíny felelős szerkesztőjét keserű és szellemes szidalmakkal illeti. Maga az esemény derült égből villámcsapásként jelenik meg nála. Ő ebben csupán egyetlen egyén erőszakos tettét látja. Nem veszi észre, hogy ezt az egyént nem kicsinnyé, hanem naggyá teszi azzal, hogy a kezdeményezés olyan személyes erejét tulajdonítja neki, amely példa nélkül állna a világtörténelemben. Proudhon a maga részéről igyekszik az államcsínyt a megelőző történelmi fejlődés eredményeként ábrázolni. Ámde az államcsíny történelmi konstrukciója észrevétlenül az államcsíny hősének

* Az amerikai polgárháború alatt a St. Louis kerület katonai parancsnoka — *Marx jegyzete.*

** — államcsíny — *Szerk.*

történelmi apológiájába csap át nála. Ilyenformán a mi úgynevezett *objektív* történetíróink hibájába esik. Én viszont azt mutatom ki, hogyan teremtett az *osztályharc* Franciaországban olyan körülményeket és viszonyokat, amelyek egy középszerű és groteszk szereplőnek lehetővé tették a hősszerep eljátszását.

Egy átdolgozás megfosztotta volna a szóbanforgó írást sajátos színezetétől. Ezért pusztán sajtóhibák kijavítására és most már nem érthető célzások törlésére szorítkoztam.

Írásom befejező mondata — „De ha a császári palást végre Louis Bonaparte vállára hull, ledől majd Napóleon érczszobra a Vendôme-oszlop tetejéről" — — máris teljesedésbe ment.

Charras ezredes nyitotta meg a támadást a Napóleon-kultusz ellen az 1815-ös hadjáratról írt művében. Azóta, és főleg az utóbbi években, a francia irodalom a történetkutatás, a kritika, a szatíra és az élc fegyvereivel halálos csapást mért a Napóleon-legendára. Franciaország határain kívül ezt az erőszakos szakítást a hagyományos néphittel, ezt a roppant szellemi forradalmat kevéssé vették észre és még kevésbé értették meg.

Végül remélem, hogy írásom hozzá fog járulni az úgynevezett *cézarizmus* mostanában, főleg Németországban dívó iskolás frázisának kiküszöböléséhez. Ennél a felületes történelmi párhuzamnál megfeledkeznek a fődologról, tudniillik arról, hogy a régi Rómában az osztályharc csak egy kiváltságos kisebbségen belül, a szabad gazdagok és a szabad szegények között folyt, míg a népesség nagy termelő tömege, a rabszolgák, a csupán passzív talapzatot alkották ama harcolók számára. Megfeledkeznek *Sismondi* jelentős mondásáról: A római proletariátus a társadalom költségén élt, míg a modern társadalom a proletariátus költségén él. Az ókori és a modern osztályharc anyagi, gazdasági feltételeinek ily teljes különbözőségénél fogva politikai szüleményeiknek sem lehet több közük egymáshoz, mint a canterburyi érseknek Sámuel főpaphoz.

London, 1869. június 23.

Karl Marx

Marx és Engels Művei. 8. köt.
1962. 547—548. old.

ELŐSZÓ A „LOUIS BONAPARTE BRUMAIRE TIZENNYOLCADIKÁJA" HARMADIK (1885-ÖS) KIADÁSÁHOZ

Hogy harminchárom évvel első megjelenése után szükségessé vált a „Brumaire tizennyolcadika" egy új kiadása, ez azt bizonyítja, hogy ez a kis írás még ma sem vesztett semmit értékéből.

S valóban zseniális munka volt. Közvetlenül az után az esemény után, amely az egész politikai világot derült égből jövő villámként lepte meg, amelyet egyesek az erkölcsi felháborodás hangos kiáltásával kárhoztattak, mások mint a forradalomból való menekvést s annak eltévelyedéseiért való büntetést elfogadtak, amelyet azonban mindenki csak megbámult és senki meg nem értett — közvetlenül ez után az esemény után lépett fel Marx egy rövid, epigrammaszerű ábrázolással, amely a francia történelem egész menetét a februári napok óta belső összefüggésében fejtegette, december másodikának csodáját ennek az összefüggésnek természetes, szükségszerű eredményévé feloldotta, s emellett még arra sem volt szüksége, hogy az államcsíny hősével másként, mint a jól megérdemelt megvetéssel bánjék. És oly mesteri kézzel volt e kép megrajzolva, hogy minden új, időközben bekövetkezett leleplezés csak újabb bizonyítékokkal szolgált arra, hogy milyen híven tükrözi a valóságot. Az élő napi történelem e kiváló megértése, az események világos áttekintése abban a pillanatban, melyben megtörténnek, valóban példa nélkül áll.

De ehhez az is kellett, hogy valaki olyan pontosan ismerje a francia történelmet, mint Marx. Franciaország az az ország, amelyben a történelmi osztályharcokat, inkább mint bárhol másutt, mindig a döntésig végigharcolták, ahol tehát a váltakozó politikai formák is, amelyekben ezek mozognak és amelyekben eredményeik összegeződnek, a legélesebb körvonalakban domborodnak ki. Franciaország, amely a középkorban a feudalizmus központja, a reneszánsz óta pedig az egységes rendi monarchia mintaországa volt, a nagy forradalomban szétrombolta a feudalizmust, és oly klasszikus módon alapozta meg a burzsoázia tiszta uralmát, mint egyetlen más európai ország sem. És a feltörekvő proletariátusnak az uralkodó burzsoázia elleni harca is olyan akut formában lép itt fel, amely másutt ismeretlen. Ezért tanulmányozta Marx nemcsak az elmúlt francia történelmet különös előszeretettel, de a folyamatban levőt is

minden részletében nyomon követte, az anyagot jövőbeli felhasználásra összegyűjtötte, s így az események sohasem érték meglepetésszerűen.

Ehhez azonban még egy másik körülmény is járult. Éppen Marx volt az, aki elsőnek fedezte fel a történelem nagy mozgástörvényét, azt a törvényt, amely szerint minden történelmi harc, akár politikai, akár vallási, filozófiai, vagy más ideológiai téren játszódik le, valójában csak a társadalmi osztályok harcának többé-kevésbé világos kifejezése, s hogy ezeknek az osztályoknak a létezését és ezzel összeütközéseiket is viszont gazdasági helyzetüknek a fejlődési foka, termelésüknek a módja és az ezáltal megszabott cseréjüknek a módja szabja meg. Ez a törvény, amely a történelem számára ugyanazzal a jelentőséggel bír, mint az energia átalakulásának törvénye a természettudomány számára — ez a törvény itt is megadta Marxnak a kulcsot a második francia köztársaság történetének megértéséhez. Ezen a történeten próbálta itt ki Marx a maga törvényét, s még harminchárom év elmúltával is azt kell mondanunk, hogy e próba fényesen sikerült.

F. E.

1885.

Marx és Engels Művei. 8. köt.
1962. 549—550. old.

A BRIT URALOM INDIÁBAN

London, 1853. június 10., péntek.

Bécsi táviratok jelentik, hogy a török, a szardíniai és a svájci kérdés békés megoldását ott biztosra veszik.

Tegnap este az alsóházban a szokott unalmas modorban tovább folytatták a vitát Indiáról. Blackett úr azzal vádolta Sir Charles Wood és Sir J. Hogg felszólalásait, hogy azok hazug optimizmus bélyegét viselik. A minisztérium és az igazgatótanács számos szószólója, amennyire tudta, visszautasította ezt a vádat, a minden lében kanál Hume úr pedig a vitát összefoglalva felszólította a minisztereket, hogy vonják vissza törvényjavaslatukat. A vitát elnapolták.

Hindusztán ázsiai méretű Itália; Alpesei a Himalája, Lombardiája a bengáli síkság, az Appenineknek a Dekkan, Szicíliának pedig Ceylon szigete felel meg. Mindkettőre egyaránt a föld termékeinek gazdag változatossága és a politikai struktúra széttagoltsága jellemző. Ugyanúgy, ahogy Itáliában a hódító kardja időnként egyesítette a különböző nemzeti tömegeket, Hindusztán is, ha nem állt a mohamedánok vagy a mogulok vagy a britek nyomása alatt, annyi független, egymással viszálykodó államra oszlott, ahány várost, sőt ahány falut számlál. Társadalmi szempontból azonban Hindusztán nem Itáliája, hanem Írországa a Keletnek. És Itáliának meg Írországnak, az érzéki gyönyör és a szenvedés világának ezt a különös keverékét a hindusztáni vallás ősi hagyományai előrevetítik. Ez a vallás az érzéki bujaság vallása és egyben az önkínzó aszkézis vallása, a lingam és a Dzsagannáth vallása, a szerzetes és a bajadér vallása.[340]

Nem osztom azoknak a nézetét, akik hisznek Hindusztán aranykorában, véleményem alátámasztására azonban nem hivatkozom, mint Sir Charles Wood, Kuli kán tekintélyére.* De gondoljunk például Aurangzeb korára; vagy arra a korszakra, amikor északon a mogul jelent meg, délen pedig a portugálok; vagy a mohamedán invázió és a dél-indiai heptarchia idejére[341]; vagy ha úgy tetszik, menjünk vissza még messzebbre az őskorba, s vegyük ala-

* *Vö. Marx és Engels Művei. 9. köt. 117. old. — Szerk.*

pul maguknak a bráhmanáknak mitológiai időszámítását, akik az indiai nyomor kezdetét még régebbi korszakba helyezik, mint a keresztények a világ teremtését.

Ámde nem kétséges, hogy az a nyomorúság, amelybe a britek taszították Hindusztánt, lényegileg különböző és végtelenül nagyobb fokú mindannál, amit Hindusztán régebben elszenvedett. Nem az európai zsarnokságra célzok, amelyet a Brit Kelet-Indiai Társaság az ázsiai zsarnokságba ojtott és ezt olyan kombinációvá tette, amely szörnyűségesebb mindazoknál az isteni szörnyeknél, amelyek a salsette-i templomban rémülettel töltenek el bennünket.[342] Ez nem a brit gyarmati uralom megkülönböztető vonása, hanem csak a holland gyarmati uralom utánzata, olyannyira, hogy a Brit Kelet-Indiai Társaság működésének jellemzésére elegendő szó szerint idéznem azt, amit Sir Stamford Raffles, Jáva *angol* kormányzója, a régi Holland Kelet-Indiai Társaságról mondott:

„A Holland Társaság, amelyet csak a nyereségvágy hajtott, és amely kevesebb gonddal vagy kímélettel bánt alattvalóival, mint azelőtt egy nyugat-indiai ültetvényes a birtokán dolgozó rabszolgahaddal, mert hiszen az ültetvényes vételárat fizetett az emberi portékáért, a Társaság pedig nem — ez a Társaság a zsarnokság egész rendelkezésére álló gépezetét arra használta, hogy az emberekből utolsó fillérüket is kipréselje adóba, munkaerejük utolsó cseppjét is kisajtolja, s így a szeszélyes és félbarbár kormányzat okozta bajokat tetézte azáltal, hogy ezt a kormányzatot a politikusok minden gyakorlati leleményességével és a kereskedők monopóliumra törő önzésével befolyásolta."

Az összes polgárháborúk, inváziók, forradalmak, hódítások, éhínségek, bármily különösen bonyolultnak, rohamosnak és rombolónak látszik is Hindusztánra gyakorolt sorozatos hatásuk, csak a felszínt érintették. Anglia lerombolta az indiai társadalom egész szerkezetét, az újjáépítésnek azonban mind ez ideig semmi jele sincs. A régi világ letűnt, de új nem lépett a helyébe, s ez sajátos melankolikus jelleget kölcsönöz a hinduk mostani nyomorúságának, és elszakítja a brit uralom alatt álló Hindusztánt minden ősi hagyományától, egész történelmi múltjától.

Ázsiában időtlen idők óta általában csak három kormányzati ágazat volt: a pénzügy, vagyis a belföld fosztogatása; a hadügy, vagyis a külországok fosztogatása; és végül a közmunkák igazgatási ágazata. Az éghajlat és a területi feltételek — különösen a Szaharától Arábián, Perzsián, Indián és Tatárföldön át a legmagasabb ázsiai felföldekig terjedő roppant sivatagsávok — a keleti mezőgazdaság alapjává a csatornákkal és vízművekkel történő mesterséges öntözést tették. Az áradásokat mind Egyiptomban és Indiában, mind Mezopotámiában, Perzsiában és más országokban felhasználják a talaj megtermékenyítésére; a magas vízállást kihasználják az öntözőcsatornák felduzzasztására. A víz gazdaságos és közös felhasználásának ez az elsőrendű szükségessége, amely Nyugaton, így Flandriában és Itáliában, a magánvállalkozást önkéntes

társulásra késztette, Keleten, ahol a civilizáció túl alacsony és a területi kiterjedés túl nagy volt ahhoz, hogy önkéntes társulás jöhessen létre, a kormány központosító hatalmának közbelépését követelte meg. Ezért minden ázsiai kormányra egy gazdasági funkció hárult, a közmunkákról való gondoskodás funkciója. A talajnak ez a mesterséges megtermékenyítése, amely a központi kormánytól függ és az öntözési és lecsapolási munkák elhanyagolása esetén nyomban veszendőbe megy, magyarázatul szolgál arra az egyébként különös tényre, hogy egykor kitűnően megművelt nagy területek, mint Palmyra, Petra, valamint Jemen romjai, és Egyiptomnak, Perzsiának és Hindusztánnak nagy tartományai ma terméketlen sivatagok; ez magyarázatul szolgál arra is, hogy egyetlen pusztító háború hogyan népteleníthetett el egy országot évszázadokra, hogyan foszthatta meg egész civilizációjától.

Mármost a britek Kelet-Indiában átvették elődeiktől a pénzügyet és a hadügyet, de a közmunkák ügyét teljesen elhanyagolták. Ezért indult romlásnak az a mezőgazdaság, amelyet nem lehet a szabad verseny brit elve, a laissez faire és laissez aller elve[343] alapján irányítani. De ázsiai birodalmakban már hozzászoktunk ahhoz, hogy a földművelés az egyik kormány alatt leromlik, s egy másik kormány alatt ismét feléled. A termés ott úgy függ a jó vagy rossz kormánytól, ahogy Európában változik a jó vagy rossz időjárás szerint. Ezért a földművelés tönkretételét, elhanyagolását, akármilyen nagy kárt okozott is, nem tekinthetnők a brit betolakodó által az indiai társadalomra mért halálos csapásnak, ha nem kísérte volna egy teljesen más jelentőségű, az ázsiai világ krónikájában teljesen újszerű körülmény. Bármennyire változatos is India múltjának politikai képe, társadalmi viszonyai a legősibb időktől fogva egészen a XIX. század első évtizedéig nem változtak. E társadalom szerkezetének két alappillére a kézi szövőszék meg a rokka volt, amelyek rendre kitermelik a fonók és a szövők miriádjait. Európa időtlen idők óta vásárolta az indiaiak keze munkájával készült csodálatos kelméket, cserébe pedig nemesfémeket szállított, s ezáltal elátta nyersanyaggal az aranyművest, az indiai társadalomnak ezt a nélkülözhetetlen tagját; ez a társadalom ugyanis annyira szereti a cicomát, hogy még a legalsóbb néposztály tagjainak is, akik csaknem mezítelenül járnak, rendszerint van egy pár arany fülbevalójuk, és valamilyen arany csecsebecse lóg a nyakuk körül. A kéz- és lábujjakon viselt gyűrű is mindennapos látvány. Asszonyok és gyermekek gyakran viseltek tömör arany és ezüst kar- és bokapereceket, a házakban pedig istenségek arany és ezüst szobrocskái láthatók. A brit betolakodó törte össze az indiai kézi szövőszéket, rombolta szét a rokkát. Anglia előbb kiszorította az indiai pamutárukat az európai piacról; aztán fonalat vitt be Hindusztánba, és végül a pamut szülőhazáját elárasztotta pamutáruval. 1818-tól 1836-ig Nagy-Britannia indiai fonalexportja 1 : 5200 arányban emelkedett. 1824-ben az Indiába exportált brit muszlin alig ért el egymillió yardot, 1837-ben viszont már a 64 millió yardot is meghaladta. Ám

ugyanezen idő alatt Dacca lakossága 150 000 főről 20 000-re apadt. Csakhogy a brit uralom legsúlyosabb következménye korántsem a kelméikről híres indiai városok hanyatlása volt. A brit gőzerő és a brit tudomány széttépte Hindusztán egész területén azokat a kötelékeket, melyek a földművelést és a kézműipart egymáshoz fűzték.

Ez a két körülmény — hogy a hinduk egyrészt mint minden keleti nép, a nagy közmunkáknak, földművelésük és kereskedelmük fő feltételeinek gondját a központi kormányzatra bízták, másrészt, hogy az ország területén szétszórtan éltek és kis központokba tömörültek a földművelő és a kézműves foglalatosság házijellegű egysége folytán — ez a két körülmény a legrégibb idők óta sajátos jellegű társadalmi rendszert hozott létre, az úgynevezett *falurendszert*, amely e kis egységek mindegyikének független szervezetet és különálló életet biztosított. E rendszer sajátszerű jellegét megítélhetjük a következő leírásból, mely a brit alsóháznak az indiai ügyekre vonatkozó egyik régi hivatalos jelentésében foglaltatik:

„Egy falu földrajzi szempontból tekintve olyan földterület, amely néhány száz vagy ezer acre szántóföldet és ugart ölel fel; politikai szempontból nézve testülethez vagy mezővároshoz hasonló. Voltaképpeni hivatalnoki kara és segédszemélyzete a következő tagokból áll: a patel vagy főlakos; ő vezeti általában a falu ügyeit, ő dönti el a lakosok közti vitákat, rendőri hatalmat gyakorol, és ellátja falujában az adószedő teendőit, mert erre a feladatra személyes befolyása, valamint az emberek helyzetének és ügyeinek tüzetes ismerete a legalkalmasabbá teszi. A karnam nyilvántartást vezet a földművelésről, és mindent feljegyez, ami ezzel kapcsolatos. A felügyelő és a tóti: az előbbi feladata a bűntettek és a vétségek vizsgálata, s az egyik faluból a másikba vándorló személyek kísérete és védelme; az utóbbi hatásköre úgy látszik közvetlenebbül a falura korlátozódik, és munkája többek között abban áll, hogy őrzi a termést és méréséné segédkezik. A határcsősz a faluhatár sértetlenségére ügyel, és erre vonatkozó viták esetén tanúskodik. A víztartályok és vízárkok felügyelője elosztja a földművelés céljaira szolgáló vizet. A bráhman a vallásgyakorlat teendőit látja el a faluban. Az iskolamester a falusi gyermekek körében látható, amint a homokban olvasni és írni tanítja őket. Továbbá a naptárbráhman vagy csillagjós stb. Ezekből a személyekből áll rendszerint a falu hivatalnoki kara és segédszemélyzete; de az ország némely vidékén kisebb létszámú, mert néhány fentebb említett tisztet és funkciót egyazon személy egyesít; másutt viszont meghaladja az egyének fentemlített számát. A községi kormányzatnak ebben az egyszerű formájában éltek az ország lakosai emberemlékezet óta. A faluhatárok csak ritkán változtak; és noha magukat a falvakat időnként háború, éhínség vagy járvány sújtotta, sőt el is pusztította, ugyanaz a név, ugyanazok a határok, ugyanazok az érdekek, sőt ugyanazok a családok egész korszakokon át folytatódtak. Királyságok összeomlása vagy

felosztása nem ökozott gondot e falvak lakosainak; amíg falujuk épségben marad, nem törődnek azzal, milyen hatalom kezére jut, milyen uralkodó birtokába kerül; belső gazdasága nem változik. A patel továbbra is a főlakos, továbbra is gyakorolja a faluban a békebíró vagy elöljáró, az adószedő vagy adóbérlő tisztjét."

A társadalmi szervezet e kicsiny sztereotíp formái — nem annyira a brit adószedő és a brit katona durva beavatkozása, mint inkább az angol gőzerő és az angol szabadkereskedelem következményeképpen — nagyrészt felbomlottak és letűnőben vannak. A családi közösségek a háziiparon alapultak, a kézi szövésnek, kézi fonásnak és kézierővel űzött földművelésnek ama sajátos összekapcsolásán, amely önellátó erővé tette őket. Az angol beavatkozás áthelyezte a fonót Lancashire-be, a szövőt pedig Bengáliába, vagy a hindu fonót és szövőt egyaránt elsöpörte, s minthogy felrobbantotta gazdasági alapjukat, felbomlasztotta ezeket a kis félbarbár, félcivilizált közösségeket, és így létrehozta a legnagyobb és, őszintén szólva, az egyetlen *társadalmi* forradalmat, amely valaha is lezajlott Ázsiában.

Ámde ha az emberi érzésnek viszolyognia kell is attól a látványtól, hogy e szorgos, patriarchális és ártalmatlan társadalmi szervezetek miriádjai széthullanak, a szenvedések tengerébe vetve, egységeikre bomlanak, egyedi tagjaik pedig elvesztik civilizációjuk ősi formáját és egyúttal hagyományos létfenntartási eszközeiket is, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek az idillikus faluközösségek, bármily ártalmatlannak látszanak is, mindenkor szilárd alapzata voltak a keleti despotizmusnak, hogy az emberi szellemet a lehető legszűkebb körre korlátozták, a babona engedelmes eszközévé tették, a hagyományos szabályok rabjává süllyesztették, megfosztották minden nagyságtól és történelmi energiától. Nem szabad megfeledkeznünk a barbár önzésről, amely valami nyomorúságos földdarabra összpontosulva nyugodtan szemlélte birodalmak pusztulását, kimondhatatlan kegyetlenségek elkövetését, nagy városok lakosságának lemészárlását, és nem fordított erre több figyelmet, mint a természeti eseményekre, miközben maga is tehetetlen prédája volt bármely támadónak, aki egyáltalán arra méltatta, hogy észrevegye. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez a méltatlan, tespedő és tengődő élet, ez a passzív létforma a másik oldalon, ellenkező végletként, vad, céltalan, féktelen romboló erőket idézett fel, és magát a gyilkosságot vallásos rítussá avatta Hindusztánban. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek a kis közösségek kaszt-megkülönböztetésekkel és rabszolgasággal szennyeződtek, hogy az embert a külső körülményeknek vetették alá, ahelyett hogy a körülmények urává emelték volna, hogy egy önfejlődő társadalmi állapotot változhatatlan természeti végzetté alakítottak át, és ilyképpen egy brutalizáló természetkultuszt hoztak létre, amely szem elé tárja lealacsonyodását azzal, hogy az ember, a természet ura, áhítatosan térdre hullott Hanumán, a majom és Sabalá, a tehén előtt.

Igaz, hogy Angliát a hindusztáni társadalmi forradalom előidézésében csak a leghitványabb érdekek fűtötték, és hogy ostoba módon juttatta érvényre ezeket az érdekeket. De nem ez a kérdés. A kérdés az, hogy az emberiség teljesítheti-e rendeltetését anélkül, hogy alapvető forradalom következzék be az ázsiai társadalmi állapotban? Ha nem, akkor Anglia, bármilyen bűnöket követett is el, e forradalom felidézésével a történelem öntudatlan eszközéül szolgált.

Akkor, ha még oly keserűséggel tölt is el bennünket egy régi világ összeomlásának látványa, a történelem szemszögéből jogosan kiálthatunk fel Goethe szavaival: „Sollte diese Qual uns quälen, / Da sie unsere Lust vermehrt; / Hat nicht Myriaden Seelen / Timurs Herrschaft aufgezehrt?"*

Marx és Engels Művei. 9. köt.
1964. 120—125. old.

* — „Kínjokat mért venni számba, /Abból gyönyörünk ha forrt?/ — Hisz Timurnak büszke lába /Porba milljókat tiport!"[344] — *Szerk.*

AZ INDIAI BRIT URALOM VÁRHATÓ EREDMÉNYEI

London, 1853. július 22., péntek.

Ebben a cikkemben le akarom zárni Indiára vonatkozó észrevételeimet.

Hogyan jött létre az angol főhatalom Indiában? A nagymogul teljhatalmát a mogul alkirályai törték meg. Az alkirályok hatalmát megtörték a maráthák.[345] A maráthák hatalmát megtörték az afgánok, és miközben mindenki harcolt mindenki ellen, a britek benyomultak az országba és mindannyiukat leigázhatták. Ez az ország megoszlott nemcsak nohamedánok és hinduk között, hanem törzs és törzs, kaszt és kaszt között is; e társadalom szerkezete olyanfajta egyensúlyon alapult, amelyet általános taszítás és valamennyi tagjának konstitucionális elszigeteltsége eredményez. Ilyen ország, ilyen társadalom nem eleve elrendelt zsákmánya-e a hódításnak? Ha semmit sem tudnánk Hindusztán történelmi múltjáról, nem volna-e elegendő az az egy nagy és vitathatatlan tény, hogy Indiát jelenleg is India költségére fenntartott indiai hadsereg tartja angol rabságban? India tehát nem kerülhette el a legyőzetés sorsát, és egész történelmi múltja, ha van ilyen, nem egyéb sorozatos hódítások történeténél, amelyeket el kellett szenvednie. Az indiai társadalomnak egyáltalán nincs történelme, legalábbis ismert történelme. Amit történelmének nevezünk, csupán az egymást követő betolakodók története, akik birodalmukat ennek az ellen nem álló és változatlan társadalomnak passzív bázisára alapozták. A kérdés tehát nem az, hogy az angoloknak volt-e joguk meghódítani Indiát, hanem az, hogy a török, a perzsa vagy az orosz hódoltság alatt álló Indiát előnyösebbnek tartanók-e a brit hódoltság alatt álló Indiánál.

Angliának kettős küldetést kell betöltenie Indiában: az egyik romboló, a másik újjáalkotó — a régi ázsiai társadalom megsemmisítése, és a nyugati társadalom alapjainak lefektetése Ázsiában.

Az Indiát egymás után lerohanó arabok, törökök, tatárok, mogulok hamarosan *hinduizálódtak*, mivel örök történelmi törvény, hogy a barbár hódítókat magukat is meghódítja a leigázott népek magasabb civilizációja. A britek voltak az első olyan hódítók, akik fölötte álltak a hindu civilizációnak, s ezért nem kerülhettek hatása alá. Tönkretették ezt a civilizációt azáltal, hogy az indiai

közösségeket szétzúzták, az indiai ipart kiirtották és mindent lesüllyesztettek, ami az indiai társadalomban nagy és kiemelkedő volt. Indiai uralmuk történetének lapjai pusztításon kívül másról alig beszélnek. Az újjáalkotás munkája a romhalmazból alig tűnik ki. Mindamellett megkezdődött.

India újjáalkotásának első feltétele a politikai egység volt, szilárdabb formában és nagyobb területre kiterjesztve, mint bármikor a nagymogulok idején. Ezt az egységet, amelyet a britek karddal kényszerítettek ki, most majd megerősíti és állandósítja a villamos távíró. A bennszülött hadsereg, amelyet a brit őrmester szervezett meg és képezett ki, elengedhetetlen feltétele volt az indiai önfelszabadításnak és annak, hogy India ne legyen többé bármely idegen betolakodó prédája. A szabad sajtó, amely ázsiai társadalomban itt jelent meg először, s főképp hinduk és európaiak közös leszármazottainak irányítása alatt áll, az újjáépítés új és hatalmas tényezője. Még a zamíndárí és a raijatvárí[316] is — bármilyen visszataszítók — két határozott formája a föld-magántulajdonnak, amelyre az ázsiai társadalom annyira vágyik. A Kalkuttában — kelletlenül és gyéren — angol felügyelet alatt kiképzett indiai bennszülöttekből új osztály alakul, amely már rendelkezik a kormányzáshoz szükséges felkészültséggel és az európai tudomány hatása alatt áll. A gőz rendszeres és gyors összeköttetést teremtett India és Európa között, India fő kikötőit összekötötte az egész délkeleti óceán kikötőivel, s kiragadta az országot az elszigetelt helyzetből, amely tespedésének fő oka volt. Nincs többé messze az a nap, amikor az idővel mért távolság Anglia és India között a vasutak és gőzhajók együttes segítségével nyolc napra rövidül meg, és amikor ez az egykori mesebeli ország ily módon valóban a nyugati világhoz csatolódik.

Nagy-Britannia uralkodó osztályainak mindeddig csak esetlegesen, átmenetileg és kivételesen állt érdekükben India haladása. A földarisztokrácia meg akarta hódítani, a pénzarisztokrácia ki akarta fosztani, a gyárarisztokrácia pedig olcsóbb áruival akarta legyűrni. De most megfordult a helyzet. A gyárarisztokrácia felfedezte, hogy Indiának újratermelő országgá való átalakítása létfontosságúvá lett számára, és hogy ebből a célból mindenekelőtt öntözési berendezésekkel és a belföldi közlekedés eszközeivel kell ellátnia Indiát. Most vasúti hálózatot szándékozik létesíteni egész Indián át. És ezt meg is fogja tenni. Ennek felmérhetetlen következményekkel kell járnia.

Közismert, hogy India termelőerőit megbénítja a különféle termékeinek szállításához és cseréjéhez szükséges eszközök óriási hiánya. Sehol sem találkozunk nagyobb szociális nyomorral a természeti bőség közepette, mint Indiában, éppen a csere lehetőségeinek hiánya miatt. A brit alsóház egy 1848-ban ülésező bizottsága előtt bebizonyították, hogy „amikor a gabonát quarterenként 6—8 shillingért árusították Kandeshban, 64—70 shillinget kértek érte Poonában, ahol az emberek éhen haltak az utcán, mert az agyagos utak járhatatlanok voltak és Kandeshból nem lehetett élelmet hozatni".

A vasutak bevezetése a mezőgazdaság céljaira is könnyen felhasználható, ha ott, ahol a vasúti töltéshez földet emelnek ki, víztartályokat létesítenek és a különböző vasútvonalak mentén vízvezetéket építenek. Ilyen módon nagymértékben kiterjeszthetnék az öntözést, mely Keleten a mezőgazdaság elengedhetetlen feltétele, és elháríthatnák a vízhiány okozta gyakori helyi éhínségeket. A vasutak általános jelentősége ebből a szemszögből nézve nyilvánvalóvá válik, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az öntözött föld, még a Ghat-hegységek melletti körzetekben is, háromszor annyi adójövedelmet hoz, tízszer-tizenkétszer annyi munkaalkalmat nyújt és tizenkétszer-tizenötször annyi nyereséget hajt, mint ugyanaz a terület öntözés nélkül.

A vasutak lehetővé teszik a katonai apparátus nagyságának és költségeinek csökkentését is. Warren ezredes, Fort St. William térparancsnoka, az alsóház egy különbizottsága előtt kijelentette:

„Az a lehetőség, hogy az ország távoli részeiből annyi óra alatt kapjunk híreket, mint ahány nap vagy éppen hét szükséges ehhez jelenleg, és hogy utasításokat s egyben csapatokat és ellátmányt a legrövidebb idő alatt továbbítsunk, olyan szempont, amelynek jelentőségét nem is lehet eléggé felmérni. Csapataink távolabbi és egészségesebb helyeken állomásozhatnának, mint most, s ezáltal sok, betegségből származó emberveszteségnek elejét vehetnők. Nem lenne szükség ekkora készletekre a különböző raktárakban, és elkerülhetnénk a készletek romlása és az éghajlat pusztító hatása okozta veszteséget is. A csapatok számát hatékonyságukkal egyenes arányban csökkenthetnénk."

Tudjuk, hogy a faluközösségek községi szervezetét és gazdasági alapját szétzúzták, de túlélte őket legrosszabb vonásuk: a társadalomnak változatlan és elkülönült atomokra oszlása. A falvak elszigeteltsége okozta az utak hiányát Indiában, az utak hiánya pedig állandósította a falvak elszigeteltségét. Így a faluközösség megrekedt egy adott alacsony életszínvonalon, más falvakkal alig érintkezett, s nem ismerte a társadalmi haladáshoz elengedhetetlen vágyakat és erőfeszítéseket. A britek megtörték a falvaknak ezt az önelégült renyheségét, a vasutak pedig biztosítják majd a közlekedés és érintkezés új szükségletét. Egyébként „a vasúthálózat egyik következménye az lesz, hogy minden faluban, amelyet érint, elhozza más országok találmányainak és berendezéseinek olyan ismeretét és beszerzésüknek olyan eszközeit, amelyek India örökletes és javadalmazott falusi kézműveseit először is képességeik teljes kifejtésére, másodszor fogyatékosságaik kiküszöbölésére késztetik". (Chapman: „The Cotton and Commerce of India".)[347]

Tudom, hogy az angol gyárarisztokrácia kizárólag azért akarja Indiát vasutakkal boldogítani, hogy kevesebb költséggel szerezze meg tőle a gyapotot és más nyersanyagokat gyárai számára. De ha egy vassal és szénnel rendelkező ország közlekedését már gépesítettük, azt nem lehet többé visszatartani gépek gyártásától. Vasúthálózatot egy óriási országban nem lehet fenntartani

anélkül, hogy meg ne honosítsuk mindazokat az ipari eljárásokat, amelyek a vasúti közlekedés közvetlen és folyamatos szükségleteit kielégítik, ebből pedig az következik, hogy gépeket alkalmaznak majd a vasúttal nem közvetlenül kapcsolatos iparágakban is. Ezért Indiában a vasúthálózat valóban a korszerű ipar előfutára lesz. Annál biztosabb ez, mivel maguk a brit hatóságok is elismerik, hogy a hinduknak különös képességük van teljesen új munkához való alkalmazkodásra és a gépekhez szükséges ismeretek elsajátítására. Eléggé bebizonyították ezt rátermettségükkel és jártasságukkal a bennszülött gépészek a kalkuttai pénzverdében, ahol évek óta rájuk bízzák a gőzgépek kezelését; a hardwari szénvidék bennszülött munkásai, akik különböző gőzgépek mellett dolgoznak, és más példák is. Maga Campbell úr, akit pedig erősen befolyásolnak a Kelet-Indiai Társaság előítéletei, kénytelen elismerni, „hogy az indiai nép zöme nagy *ipari energiával* rendelkezik, igen rátermett tőke felhalmozására, feltűnik a világos matematikai gondolkodás képességével, a számok és az egzakt tudományok iránti érzékével". „Értelmességük", mint mondja, „kiváló". A vasúthálózat nyomán létrejövő korszerű ipar fel fogja bomlasztani a hagyományos munkamegosztást, márpedig ezen alapulnak az indiai kasztok, India haladásának és hatalmának ezek a legfőbb kerékkötői.

Mindaz, amit az angol burzsoázia netán tenni kényszerül, nem fogja felszabadítani a nép tömegeit, s anyagilag sem fogja szociális helyzetüket megjavítani, mert ez nemcsak a termelőerők fejlettségétől függ, hanem attól is, hogy a nép kisajátítsa őket. De az anyagi feltételeket mindkettőhöz kétségtelenül meg fogja teremteni az angol burzsoázia. S tett-e a burzsoázia valaha ennél többet? Hozott-e létre valaha haladást anélkül, hogy egyéneket és népeket ne vonszolt volna véren és szennyen, nyomoron és megaláztatáson keresztül?

Az indiaiak mindaddig nem fogják learatni a gyümölcsét azoknak az új társadalmi elemeknek, amelyeket a brit burzsoázia elhint közöttük, amíg az ipari proletariátus magában Nagy-Britanniában nem szorítja ki a helyükről a mostani uralkodó osztályokat, vagy amíg a hinduk maguk nem lesznek elég erősek ahhoz, hogy végképp lerázzák az angol igát. Mindenesetre biztosan számíthatunk rá, hogy előbb vagy utóbb tanúi lehetünk e nagy és érdekes ország megújhodásának, amelynek nemes szülöttei, még a legalsóbb osztályokban is, Szaltikov herceg kifejezésével élve, „plus fins et plus adroits que les Italiens"*, akiknek még az alázatosságát is bizonyos nyugodt előkelőség ellensúlyozza, akik természetes tunyaságuk ellenére bámulatba ejtették a brit tiszteket bátorságukkal, akiknek országa nyelveink és vallásaink bölcsője volt, és akik a régi germán típusát képviselik a dzsátban[348] és a régi görög típusát a bráhmanában.[349]

* — „kifinomultabbak és ügyesebbek az olaszoknál" — *Szerk.*

Nem szakadhatok el az indiai kérdéstől néhány zárómegjegyzés nélkül. A burzsoá civilizáció mélységes képmutatása és veleszületett barbársága leplezetlenül szemünk elé tárul, ha anyaországától, ahol tiszteletreméltó formákat ölt, a gyarmatok felé fordulunk, ahol mezítelenül lép fel. A tulajdon védelmezője, de elindított-e valaha forradalmi párt olyan agrárforradalmakat, mint amilyenek Bengáliában, Madrasban és Bombayban zajlottak le? Nem folyamodott-e Indiában — magának Lord Clive-nak, ennek a nagy rablónak a kifejezésével élve — kegyetlen zsarolásokhoz, ha kapzsiságának kielégítését egyszerű korrupcióval nem tudta elérni? Míg Európában az államadósság sérthetetlen szentségéről fecsegett, nem kobozta-e el Indiában a rádzsák[350] osztalékait, akik megtakarított pénzüket a Kelet-Indiai Társaság kötvényeibe fektették? Nem tiltotta-e meg Indiában a kereszténység hirdetését, míg ugyanakkor a francia forradalom ellen „szent vallásunk védelme" ürügyén harcolt, és nem foglalkozott-e a Dzsagannáth templomában űzött emberölés és prostitúció iparával, hogy pénzt csináljon az orissai és bengáliai templomokban özönlő zarándokokból? Íme, ezek a „tulajdon, a rend, a család és a vallás" bajnokai.

Az angol ipar pusztító hatása Indiára, egy olyan óriási országra, amelynek területe 150 millió acre, akkora, mint Európa, nyilvánvaló és megdöbbentő. De nem szabad elfelejtenünk, hogy ez csupán szerves következménye a termelés ma fennálló egész rendszerének. Ez a termelés a tőke korlátlan uralmán nyugszik. A tőkének mint független hatalomnak létezéséhez elengedhetetlen a tőkecentralizáció. Ennek a centralizációnak romboló hatása a világ piacaira csupán óriási arányokban fedi fel a politikai gazdaságtan azon belső organikus törvényeit, amelyek ma minden civilizált városban hatnak. A történelem burzsoá szakaszának meg kell teremtenie az új világ anyagi bázisát – egyrészt az emberiség kölcsönös függőségén alapuló egyetemes érintkezést és ennek az érintkezésnek az eszközeit, másrészt az ember termelőerőinek fejlődését és az anyagi termelés átalakítását természeti erők fölötti tudományos uralommá. A burzsoá ipar és kereskedelem megteremti egy új világnak ezeket az anyagi feltételeit, ugyanúgy, ahogyan a geológiai forradalmak megteremtették a föld felszínét. Ha majd egy nagy szociális forradalom úrrá lesz a polgári korszak eredményein, a világpiacon és a korszerű termelőerőkön, és alávetni ezeket a leghaladottabb népek közös ellenőrzésének, csak akkor nem lesz többé az emberi haladás ahhoz az irtózatos pogány bálványhoz hasonlatos, aki csak megöltek koponyájából issza a nektárt.

Marx és Engels Művei. 9 kot
1964. 209—214. old.

BESZÉD A „PEOPLE'S PAPER" ÉVFORDULÓJÁN LONDONBAN, 1856. ÁPRILIS 14-ÉN[351]

Az úgynevezett 1848-as forradalmak csak gyönge epizódok voltak, kicsiny törések és repedések az európai társadalom száraz kérgén. Mégis megmutatták, mit rejt a mélység. Elárulták, hogy a látszólag szilárd felszín alatt a folyékony anyag óceánjai vannak, amelynek csak terjednie kell, hogy darabokra törjön szét szilárd kőzetből való kontinenseket. Lármásan és zavarosan meghirdették a proletariátus felszabadítását, azaz a XIX. század titkát és e század forradalmának titkát.

Igaz, ez a társadalmi forradalom nem volt 1848-ban felfedezett újdonság. A gőz, a villamosság és a selfactor Barbès, Raspail és Blanqui polgártársaknál is sokkal veszedelmesebb forradalmárok voltak. De noha a légkör, amelyben élünk, 20 000 fontnyi súllyal nehezedik mindenkire, érezzük-e vajon? Nem jobban, mint ahogyan az európai társadalom 1848 előtt érezte azt a forradalmi légkört, amely minden oldalról körülvette és nyomást gyakorolt rá.

Van egy nagy tény, amely ezt a mi XIX. századunkat jellemzi, olyan tény, amelyet egyetlen párt sem mer tagadni. Egyfelől olyan ipari és tudományos erők keltek életre, aminőkről az emberi történelem egyetlen előző korszakának soha még csak sejtelme sem volt. Másfelől a hanyatlás olyan tünetei mutatkoznak, amelyek messze meghaladják a római birodalom utolsó korszakáról feljegyzett szörnyűségeket.

Napjainkban úgy látszik, hogy minden a maga ellentétét hordja méhében. Látjuk, hogy a gépi berendezés, melynek megadatott az a csodatevő erő, hogy rövidebbé és termékenyebbé tegye az emberi munkát, éhezteti és agyondolgoztatja azt. A gazdagság új forrásai valami furcsa, végzetes varázslat folytán a nélkülözés forrásaivá válnak. Mintha a technika győzelmeit a jellem elvesztése árán vásárolnák meg. Úgy látszik, hogy amilyen mértékben az emberiség úrrá lesz a természet felett, olyan mértékben válik az ember más embereknek vagy a saját aljasságának rabjává. Úgy látszik, még a tudomány tiszta fénye is csak a tudatlanság sötét hátterén ragyoghat. Mintha minden találmányunk, minden haladásunk arra vezetne, hogy anyagi erőket szellemi élettel ruháznak fel, az emberi életet pedig anyagi erővé tompítják. Ez az antagonizmus egyfelől

a modern ipar és tudomány, másfelől a modern nyomorúság és bomlás között, ez az antagonizmus korunk termelőerői és társadalmi viszonyai között kézzelfogható, parancsoló és vitathatatlan tény. Egyes pártok siránkozhatnak ezen; mások, úgy lehet, szeretnének megszabadulni a modern technikától, hogy megszabaduljanak a modern konfliktusoktól. Vagy azt képzelhetik, hogy ilyen jelentős előrehaladás az iparban kiegészítésül ugyanilyen jelentős visszafejlődést követel a politikában. Ami bennünket illet, mi nem ismerjük félre annak a fortélyos szellemnek az alakját, amely állandóan megnyilvánul mindezekben az ellentmondásokban. Mi tudjuk, hogy a társadalom új erőinek jó működéséhez csak az szükséges, hogy új emberek legyenek úrrá rajtuk — és ezek az emberek a munkások.

A munkások éppúgy a jelenkor találmányai, mint maguk a gépek. Azokban a jelekben, melyek zavarba ejtik a középosztályt, az arisztokráciát és a visszafejlődés szánalmas prófétáit, mi felismerjük derék barátunkat, Robin pajtást, a vén vakandot, amely oly gyorsan tud áskálni[352] a föld alatt, ezt a jeles úttörőt, a forradalmat. Az angol munkások a modern ipar elsőszülött fiai. Bizonyára nem utolsókként segítik hát majd a társadalmi forradalmat, amelyet ez az ipar létrehozott, egy olyan forradalmat, amely osztályuk felszabadítását jelenti az egész világon, s amely éppoly egyetemes, mint a tőke uralma és a bérrabszolgaság. Ismerem a hősi harcokat, melyeket az angol munkásosztály a múlt század közepe óta megvívott, s amelyek csak azért nem oly híresek, mert a polgári történetírók homályba burkolták és elhallgatták őket. Az uralkodó osztályok gaztetteinek megbosszulására a középkori Németországban létezett egy titkos ítélőszék, az úgynevezett Feme-törvényszék. Ha egy házon vörös keresztjelet láttak, az emberek tudták, hogy a ház tulajdonosát a Feme elítélte. Ma Európa minden házán ott a titokzatos vörös kereszt. Az ítélőbíró a történelem, végrehajtója a proletariátus.

Marx és Engels Művei. 12. köt.
1967. 1—2. old.

A NEMZETKÖZI MUNKÁSSZÖVETSÉG ALAPÍTÓ ÜZENETE

A SZÖVETSÉG ALAPÍTTATOTT 1864, SZEPTEMBER 28-ÁN, ST. MARTIN'S HALLBAN (LONG ACRE, LONDON) TARTOTT NYILVÁNOS GYŰLÉSEN[358]

Munkások!

Vitathatatlan tény, hogy a munkástömegek nyomora 1848 és 1864 között nem csökkent, holott ez az időszak az ipar fejlődése és a kereskedelem növekedése tekintetében egyedülálló. 1850-ben a brit középosztálynak egy igen jól tájékozott, mérsékelt irányzatú lapja azt jósolta, hogy ha Anglia kivitele és behozatala 50 százalékkal emelkednék, az angol pauperizmus nullára süllyedne. De jaj! 1864. április 7-én a pénzügyminiszter azzal a kijelentéssel örvendeztette meg parlamenti hallgatóságát, hogy Anglia teljes behozatala és kivitele 1863-ban 443 955 000 font sterlingre növekedett, „amely bámulatos összeg mintegy háromszorosa a viszonylag nem messzi 1843-as időszak kereskedelmének"! Mindazonáltal ékes szavakat mondott a „szegénységről". „Gondoljanak azokra" — kiáltott fel —, „akik a nyomor határán vannak", a „bérekre... amelyek nem emelkedtek", az „emberi életre... amely tíz eset közül kilencben csupán a létért való küzdelem!"[354] Nem beszélt Írország népéről, amelyet fokozatosan kiszorítanak északon a gépek, délen a juhlegelők, bár ebben a szerencsétlen országban még a juhok is megfogyatkoznak, igaz, nem oly rohamos ütemben, mint az emberek. Nem ismételte el azt, amit a felső tízezer legfőbb képviselői éppen akkor árultak el hirtelen támadt rémületükben. A garrotte[355] keltette pánik csúcspontján ugyanis a Lordok Háza egy bizottságot küldött ki a deportálás- és fegyházügy megvizsgálására. A bizottság jelentése nyilvánosságra került az 1863. évi testes Kékkönyvben,[356] és hivatalos adatokkal és számokkal bizonyítja, hogy az elítélt gonosztevők legalja, Anglia és Skócia fegyencei, sokkal kevesebbet robotolnak és sokkal jobban táplálkoznak, mint Anglia és Skócia mezőgazdasági munkásai. De ez még nem volt minden. Mikor az amerikai polgárháború következtében Lancashire és Cheshire munkásai az utcára kerültek, ugyancsak a Lordok Háza egy orvost küldött ki az iparvidékekre azzal a megbízással, vizsgálja meg, mi az a lehető legkisebb mennyiségű szén és nitrogén, a legolcsóbb és legegyszerűbb alakban, amely átlagosan éppen még elégséges lehet az „éhségbetegségek elhárítására". Dr. Smith, az orvosmegbízott megállapította, hogy 28 000 grain szén és 1330 grain nitrogén az a heti

fejadag, amely egy átlagos felnőttet... éppen még az éhségbetegségek szintje fölött tartana, továbbá azt tapasztalta, hogy ez a mennyiség meglehetősen közel jár ahhoz a szűkös táplálkozáshoz, amelyre a végső ínség nyomása a pamutipari munkásokat valóban rászorította.* De most figyeljetek! Ugyanezt a tudós doktort később ismét kiküldte a Titkos Államtanács orvostisztviselője, hogy vizsgálja meg a munkásosztály szegényebb rétegeinek a táplálkozását. Kutatásainak eredményeit a „Hatodik közegészségügyi jelentés" foglalja magában, amelyet a parlament rendeletére az idén közzétettek. Mit fedezett fel a doktor? Azt, hogy a selyemszövők, varrónők, kesztyűsök harisnyakötő munkások és így tovább, átlagban** még a pamutipari munkások ínséges adagját sem kapják meg, még azt a szén- és nitrogénmennyiséget sem, amely „éppen még elégséges az éhségbetegségek elhárítására".

„Mi több" — a jelentést idézzük —, „a mezőgazdasági népességből megvizsgált családokra vonatkozóan kitűnt, hogy több mint egyötödük kevesebb széntartalmú táplálékkal és több mint egyharmaduk kevesebb nitrogéntartalmú táplálékkal él a megállapított minimumnál, és hogy három grófságban (Berkshire, Oxfordshire és Somersetshire) a nitrogéntartalmú táplálék elégtelensége jellemzi az átlagos helyi étrendet." „Emlékeztetnünk kell arra" — teszi hozzá a hivatalos jelentés —, „hogy a tápláléktól való megfosztást igen rosszul tűri az ember, és hogy a nagyon szűkös étrend rendszerint csak akkor következik be, mikor már más nélkülözések megelőzték... Még a tisztaság is költségessé vagy nehezen megvalósíthatóvá válik, s ha még vannak önérzetes törekvések a fenntartására, minden ilyen törekvés csak tetézi az éhség gyötrelmeit." „Fájdalmas gondolatok ezek, kivált ha emlékezetünkbe idézzük, hogy a szegénység, amelyre utalnak, nem a restség megérdemelt szegénysége; valamennyi esetben dolgozó népesség szegénysége ez. Sőt, az a munka, amellyel a szűkös adag táplálékot megszerzik, többnyire rendkívül hosszúra nyújtott." A jelentés rámutat arra a különös és eléggé váratlan tényre, „hogy az Egyesült Királyság részei" — Anglia, Wales, Skócia és Írország — „közül Anglia" — a leggazdagabb rész — „mezőgazdasági népessége a legislegrosszabbul táplált"; de hogy még Berkshire, Oxfordshire és Somersetshire mezőgazdasági munkásai is sokkal jobban táplálkoznak, mint London keleti részének számos tanult otthonmunkása.

Ilyenek azok a hivatalos megállapítások, amelyeket a parlament rendeletére

* Bizonyára aligha szükséges emlékeztetnünk az olvasót, hogy — a víz és bizonyos szervetlen anyagok elemeitől eltekintve — szénből és nitrogénből áll az emberi táplálék nyersanyaga. De ezeket az egyszerű vegyi összetevőket ahhoz, hogy az emberi szervezetet táplálhassák, növényi vagy állati anyagok formájában kell nyújtani. A burgonya például főleg szenet tartalmaz, míg a búzakenyérben kellő arányban vannak szén- és nitrogéntartalmú anyagok. — *Marx jegyzete az 1864. évi angol kiadáshoz.*

** *A német fordításban:* évről évre átlagban — *Szerk*

közzétettek 1864-ben, a szabadkereskedelem ezeréves birodalma[357] idején, olyan időben, amikor a pénzügyminiszter az alsóháznak kijelentette, hogy „a brit munkás átlagos helyzete oly mértékben javult, hogy az tudomásunk szerint rendkívüli és példátlan bármely ország vagy bármely kor történelmében". E hivatalos szerencsekívánatok között disszonáns hang a hivatalos közegészségügyi jelentés száraz megjegyzése: „Egy ország közegészsége tömegeinek egészségét jelenti, a tömegek pedig aligha lesznek egészségesek, ha nincsenek — a legalsóbb rétegekig — legalább mérsékelt jólétben."

A pénzügyminiszter, elkápráztatva a „nemzet haladását" kimutató statisztikáktól, melyek a szeme előtt táncolnak, vad eksztázisban így kiált fel: „1842-től 1852-ig az ország megadóztatható jövedelme hat százalékkal növekedett; az 1853-tól 1861-ig eltelt nyolc év alatt, ha 1853-at vesszük alapnak, húsz százalékkal növekedett! A tény olyan bámulatos, hogy szinte hihetetlen!... A gazdagság és hatalom e szédítő növekedése" — teszi hozzá Gladstone úr — „teljesen a vagyonos osztályokra korlátozódik!"[358]

Ha tudni akarjátok, hogy a dolgozó osztályok a megtört egészség, megfertőzött erkölcsök és szellemi romlás milyen feltételei között termelték és termelik „a gazdagság és hatalom e szédítő növekedését, amely teljesen a vagyonos osztályokra korlátozódik", tekintsetek arra a képre, amelyet a legutóbbi „Közegészségügyi jelentés" a szabók, nyomdászok és varrónők műhelyeiről rajzol! Vessétek össze a „Gyermekek foglalkoztatását vizsgáló bizottság" 1863-as jelentésével, amely megállapítja például, hogy „a fazekasok mint osztály, férfiak és nők egyaránt, testileg és szellemileg igen elkorcsosult népesség", hogy „a beteg gyermekből majdan beteg szülő lesz", hogy „a faj további romlása elkerülhetetlen", és hogy "Staffordshire népességének elkorcsosulása még nagyobb volna a szomszédos vidékről való állandó rekrutálódás és egészségesebb fajokkal való összeházasodás nélkül". Vessetek egy pillantást Tremenheere úrnak a „Péklegények panaszairól" szóló Kékkönyvére! És ki ne borzadna meg a gyárfelügyelőknek a legfőbb anyakönyvvezető által alátámasztott ama paradox megállapításától, hogy a lancashire-i munkások egészsége — jóllehet az ínséges táplálékadagon tengődtek — valójában megjavult, mert a gyapotínség miatt egy időre kizárták őket a pamutgyárakból, és hogy a gyermekek halandósága csökkent, mert az anyáknak most végre módjuk volt arra, hogy Godfrey „cardial"-ja[359] helyett saját keblüket nyújtsák nekik.

Nézzük meg újra az érem másik oldalát! Az 1864. július 20-án az alsóház elé terjesztett jövedelem- és vagyonadókimutatások azt tanúsítják, hogy azoknak a személyeknek a száma, akiknek évi jövedelmét az adószedő 50 000 font sterlingre vagy többre becsüli, 1862. április 5-től 1863. április 5-ig, egyetlen év alatt tizenhárommal emelkedett, 67-ről 80-ra. Ugyanezek a kimutatások feltárják azt a tényt is, hogy mintegy 3000 személy 25 000 000 font sterling évi jövedelmet oszt fel egymás között, ami több, mint Anglia és Wales összes

mezőgazdasági munkásainak teljes évi keresete. Nézzük meg az 1861-es népszámlálás adatait, és látni fogjuk, hogy Anglia és Wales földtulajdonos férfiainak száma, amely 1851-ben 16 934 volt, 1861-ig 15 066-ra apadt, úgyhogy a föld koncentrációja tíz év alatt 11 százalékkal fokozódott. Ha az ország földjének kevesek kezében való koncentrációja ugyanilyen arányban folytatódik, a földkérdés olyan rendkívüli módon leegyszerűsödik, mint a római birodalomban abban az időben, amikor Nero elvigyorodott azon a felfedezésen, hogy Africa provincia fele hat gentleman tulajdonában van.

Azért időztünk ilyen hosszan ezeknél az „olyan bámulatos, hogy szinte hihetetlen tényeknél", mert Anglia a kereskedelmi és ipari Európa élén halad*. Emlékszünk arra, hogy néhány hónappal ezelőtt Lajos Fülöp egyik száműzött fia nyilvánosan szerencsekívánatait fejezte ki az angol mezőgazdasági munkásoknak, mert sorsuk kedvezőbb, mint a Csatorna másik oldalán élő kevésbé szerencsés társaiké. Valóban, az angliai tények, más couleur locale-lal** és némileg korlátoltabb mértékben a kontinens minden ipari és haladó országában ismétlődnek. 1848 óta mindegyikben soha nem látott ipari fejlődés és a behozatal és kivitel soha nem álmodott kiterjedése tapasztalható. Mindegyikben igazán „szédítő" volt a „gazdagság és hatalom növekedése, amely teljesen a vagyonos osztályokra korlátozódik". Mindegyikben, akárcsak Angliában, a munkásosztály egy kisebbségének némileg emelkedett a reálbére***; a legtöbb esetben azonban a bérek pénzbeli emelkedése éppúgy nem jelentette a jólét valóságos növekedését, mint ahogy például a londoni szegényház vagy árvaház lakójának igen kevés haszna volt abból, hogy elemi létfenntartási eszközei 1861-ben 9 font sterling 15 shilling 8 pennybe kerültek az 1852-es 7 font sterling 7 shilling 4 pennyvel szemben. A munkásosztály nagy tömege mindenütt mélyebbre süllyedt, legalább olyan arányban, mint amilyenben a fölötte állók szociális szintje emelkedett. Ma Európa minden országában nyilvánvaló igazság ez minden előítélettől mentes elme számára, és csak akiknek érdekük, hogy mások a balgák paradicsomában maradjanak, csak azok tagadják, hogy sem a gépi berendezés tökéletesítése,° sem a tudomány alkalmazása a termelésben, sem közlekedési találmányok, sem új gyarmatok, sem kivándorlás, sem piacok megnyitása, sem szabadkereskedelem, sem mindezek együttvéve nem szüntetik meg a dolgozó tömegek nyomorát; sőt, hogy a mostani fonák alapon a munka termelőerőinek minden új fejlődése el kell hogy mélyítse a társadalmi ellentéteket és ki kell hogy élezze a társadalmi antagonizmusokat.

* *A német fordításban kiegészítve:* és valóban képviseli azt a világpiacon — *Szerk.*

** — helyi színezettel — *Szerk.*

*** *A német fordításban kiegészítve:* azaz a pénzbérrel megszerezhető létfenntartási eszközmennyiség — *Szerk.*

° *A német fordításban kiegészítve:* sem vegyi felfedezések, — *Szerk.*

A gazdasági haladás e szédítő korszakában az éhhalál a brit birodalom fővárosában már-már intézményessé vált. A világ évkönyveiben ezt a korszakot a kereskedelmi és ipari válságnak nevezett társadalmi dögvész egyre gyorsuló visszatérte, egyre nagyobb kiterjedése, egyre halálosabb hatása jellemzi.

Az 1848-as forradalmak kudarca után a kontinensen a munkásosztály valamennyi pártszervezetét és pártlapját szétzúzta az erőszak vasökle, a munka leghaladottabb fiai kétségbeesetten menekültek az óceánon túli köztársaságba, és a felszabadulás rövidéletű álmai szétfoszlottak az ipari láz, erkölcsi rothadás és politikai reakció korszakának beálltával. A kontinens munkásosztályának veresége, amely részben az angol kormány diplomáciájának tulajdonítható —ez a kormány akkor éppúgy, mint most, testvéri szövetségben működött együtt a szentpétervári kabinettel —, csakhamar éreztette fertőző hatását a Csatorna innenső oldalán is. Európai testvéreinek elbukása az angol munkásosztályt elbátortalanította, és megtörte a saját ügyébe vetett hitét; a föld és a pénz urainak ellenben visszaadta némileg megrendült önbizalmukat. Arcátlanul visszavontak már bejelentett engedményeket. Új aranyföldek felfedezése óriási arányú kivándorlást indított meg, ami pótolhatatlan űrt hagyott a brit proletariátus soraiban. Korábban tevékeny tagjai közül mások a több munka és több bér átmeneti megvesztegető hatása alá kerültek, és „politikai sztrájktörőkké" lettek. A chartista mozgalom fenntartására vagy újjáalakítására tett minden erőfeszítés teljes kudarcot vallott; a munkásosztály sajtószervei sorjában kimúltak a tömegek fásultsága következtében, és valóban úgy látszott, hogy az angol munkásosztály annyira beletörődött a politikai semmiség állapotába, mint soha azelőtt. Ha abban az időben nem is volt akcióegység a brit és a kontinentális munkásosztály között, vereségükben mindenesetre egyek voltak.

Mindamellett az 1848-as forradalmak óta eltelt időszaknak volt jó oldala is. Itt csak két nagy tényre mutatunk rá.

Harmincéves, csodálatos kitartással vívott küzdelem után az angol munkásosztálynak, kihasználva a föld és a pénz urai közti pillanatnyi viszályt, sikerült keresztülvinnie a tízórás törvényt.[360] Az e törvényből a gyári munkásokra származó mérhetetlen testi, erkölcsi és szellemi előnyöket, amelyekről a gyárfelügyelők jelentései félévenként beszámolnak, ma már mindenütt elismerik. A kontinens legtöbb kormányának az angol gyári törvényt át kellett vennie többé vagy kevésbé módosított formában, és az angol parlament maga évről évre kénytelen kiterjeszteni a törvény hatáskörét. De gyakorlati jelentőségén kívül még valami fokozta a munkások e rendszabályának csodálatos sikerét. A középosztály a maga legismertebb tudományos szócsövei, dr. Ure, Senior professzor és más hasonló vágású bölcsek útján megjövendölte és szíve szerint be is bizonyította, hogy a munkaidő minden törvényes korlátozása elkerülhetetlenül megkondítja a brit ipar halálharangját, hiszen ez az ipar, mint valami vámpír, csak akkor élhet, ha vért szív, méghozzá gyermekvért is. Az ősidőkben

a gyermekgyilkosság Moloch vallásának titokzatos szertartása volt, de csak néhány igen ünnepélyes alkalommal gyakorolták, talán egyszer egy évben, és akkoriban Molochnak nem kizárólag a szegények gyermekeire volt étvágya. Ez a munkaidő törvényes korlátozásáért vívott harc még ádázabbul dühöng, mióta — a megrémült fösvénységtől eltekintve — valójában arról a nagy küzdelemről van szó, amely a kínálat és a kereslet törvényeinek vak uralma, azaz a középosztály politikai gazdaságtana és a társadalmi előrelátás által ellenőrzött társadalmi termelés, azaz a munkásosztály politikai gazdaságtana között folyik. A tízórás törvény ezért nem csupán nagy gyakorlati siker volt, hanem egy elv győzelme; ez volt az első eset, hogy a középosztály politikai gazdaságtana fényes nappal alulmaradt a munkásosztály politikai gazdaságtanával szemben.

De hátra volt a munka politikai gazdaságtanának egy még nagyobb győzelme a tulajdon* politikai gazdaságtana fölött. A szövetkezeti mozgalomról beszélünk, kiváltképpen azokról a szövetkezeti gyárakról, amelyek néhány merész „kéz" [„hands"**] senkitől nem támogatott erőfeszítése folytán jöttek létre. E nagy társadalmi kísérletek értékét nem lehet túlbecsülni. Érvek helyett tettekkel bizonyították be, hogy a nagyarányú és a modern tudomány követelményeivel összhangban levő termelés megvalósítható a kezek osztályát alkalmazó munkáltatók osztályának létezése nélkül; hogy a munkaeszközök gyümölcsözők akkor is, ha nem monopolizálják őket magának a dolgozónak az elnyomására és kizsákmányolására szolgáló eszközként; és hogy éppúgy, mint a rabszolgamunka, éppúgy, mint a jobbágymunka, a bérmunka is csak átmeneti, alacsonyrendű forma***, melynek az a sorsa, hogy eltűnjék a társult munka előtt, amely feladatát készséges kézzel, tiszta fejjel, vidám szívvel fogja végezni. Angliában a szövetkezeti rendszer magvait Robert Owen hintette el; a munkásoknak a kontinensen végzett kísérletei valójában gyakorlati eredményei voltak az 1848-ban nem felfedezett, de hangosan meghirdetett elméleteknek.

Ugyanakkor az 1848-tól 1864-ig terjedő időszak tapasztalatai kétségkívül bebizonyították°, hogy bármily kiváló is elvben és bármily hasznos is a gyakorlatban a szövetkezeti munka, ha elszigetelt munkások alkalmi erőfeszítéseinek szűk körére korlátozódik, soha nem lesz képes arra, hogy feltartóztassa a monopólium mértani haladványban folyó növekedését, hogy felszabadítsa a tömegeket, sőt, még arra sem, hogy érezhetően könnyítsen nyomoruk terhén. Talán éppen ezért történt, hogy az ilyen szerepben tetszelgő arisztokraták,

* *A német fordításban:* a tőke — *Szerk.*

** *Angol szóhasználat:* munkások — *Szerk.*

*** *A német fordításban:* alacsonyrendű társadalmi forma — *Szerk.*

° *A német fordításban kiegészítve:* azt, amit a munkásosztály legöntudatosabb vezetői 1851-ben és 1852-ben az angliai szövetkezeti mozgalommal szemben már kifejezésre juttattak — *Szerk.*

emberbarát középosztálybeli fecsegők, sőt szenvtelen közgazdászok egyszerre emelyítő bókokkal fordultak ugyanazon szövetkezeti munkarendszer felé, amelyet hiába próbáltak csírájában elfojtani azzal, hogy az álmodozók utópiájának csúfolták vagy a szocialisták szentségtörésének bélyegezték. A szövetkezeti munkát ahhoz, hogy a dolgozó tömegeket megmenthesse, nemzeti méretűvé kell fejleszteni, következésképpen nemzeti eszközökkel kell elősegíteni. Ámde a föld és a tőke urai mindig fel fogják használni politikai kiváltságaikat gazdasági monopóliumaik megvédésére és megörökítésére. Nemcsak hogy nem segítik elő a munka felszabadítását, hanem továbbra is minden lehetséges módon akadályt fognak gördíteni útjába. Emlékezzünk arra a gúnyra, amellyel Lord Palmerston az alsóház legutóbbi ülésszakán ledorongolta az ír bérlőjogokról szóló törvényjavaslat védelmezőit. „Az alsóház" — kiáltotta — „a földtulajdonosok háza."[361]

Ezért a politikai hatalom meghódítása a munkásosztály nagy kötelessége. Úgy látszik, hogy a munkásosztály megértette ezt, mert Angliában, Németországban, Olaszországban és Franciaországban egyidejűleg mutatkoztak az újjáéledés jelei, és egyidejűleg tettek erőfeszítéseket a munkáspárt politikai újjászervezésére.

A siker egy eleme birtokukban van — a számuk; a szám azonban csak akkor nyom a latban, ha szövetkezés egyesíti és tudás vezeti. A múlt tapasztalata megmutatta, hogy ha a munkások semmibe veszik azt a testvéri köteléket, amelynek fenn kell állnia a különböző országok munkásai között és ösztönöznie kell őket arra, hogy szilárdan kitartsanak egymás mellett a felszabadulásért vívott minden küzdelmükben, akkor összhang nélküli erőfeszítéseik közös kudarcával bűnhődnek. Ez a felismerés indította arra különböző országok munkásait, akik 1864. szeptember 28-án nyilvános gyűlésen gyűltek össze a St. Martin's Hallban, hogy megalapítsák a Nemzetközi Szövetséget.

Még egy meggyőződés hatotta át ezt a gyűlést.

Ha a különböző országok munkásosztályainak felszabadulásához testvéri együttműködésük szükséges, hogyan tölthetik be e nagy küldetésüket, amíg egy bűnös célokat követő külpolitika nemzeti előítéleteket játszik ki egymás ellen és kalóz háborúkban herdálja el a nép vérét és vagyonát? Nem az uralkodó osztályok bölcsessége, hanem Anglia munkásosztályának bűnös esztelenségükkel szemben tanúsított hősies ellenállása mentette meg Nyugat-Európát attól, hogy hanyatt-homlok belevesse magát egy becstelen kereszteshadjáratba, amelynek célja a rabszolgaság megörökítése és terjesztése lett volna az Atlanti-óceán túlsó oldalán.[362] Az az arcátlan helyeslés, hazug részvét vagy ostoba közöny, amellyel Európa felsőbb osztályai végignézték, hogyan ejti zsákmányul Oroszország a Kaukázus hegyi erődjét, hogyan gyilkolja le a hős Lengyelországot; a hallatlan és ellenállás nélkül tűrt túlkapásai ennek a barbár hatalomnak, amelynek feje Szentpétervárott van, keze pedig ott van Európa valameny-

nyi kabinetjében — mindez megtanította a munkásosztályokat arra a kötelességükre, hogy behatoljanak a nemzetközi politika misztériumaiba; hogy szemmel tartsák kormányuk diplomáciai tevékenységét; hogy szükség esetén azt minden hatalmukban álló eszközzel meghiúsítsák; ha nem tudják elejét venni ennek a tevékenységnek, egyesüljenek egyidejű leleplezésére és szálljanak síkra azért, hogy az erkölcs és igazság egyszerű törvényei, amelyeknek a magánemberek közötti viszonyt kormányozniok kellene, a nemzetek közötti érintkezésnek is legfőbb szabályai legyenek.

Az ilyen külpolitikáért vívott harc része a munkásosztály felszabadításáért folyó általános küzdelemnek.

Világ proletárjai, egyesüljetek!

1864. október 21. és 27. között.

Marx és Engels Művei. 16. köt.
1964. 3—11. old.

A NEMZETKÖZI MUNKÁSSZÖVETSÉG IDEIGLENES SZERVEZETI SZABÁLYZATA

Tekintettel arra,

hogy a munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell kivívnia; hogy a munkásosztály felszabadításáért folyó harc nem osztálykiváltságokért és monopóliumokért, hanem egyenlő jogokért és kötelességekért, minden osztályuralom megszüntetéséért vívott harcot jelent;

hogy a szolgaság minden formájának, minden társadalmi nyomorúságnak, szellemi elkorcsosodásnak és politikai függésnek alapja a munkás gazdasági alávetettsége azoknak, akik monopolizálják a munkaeszközöket, azaz az élet forrásait;

hogy ezért a munkásosztály gazdasági felszabadítása a nagy cél, amelynek minden politikai mozgalmat mint eszközt alá kell rendelni;

hogy az összes erőfeszítések, amelyek e nagy célra irányultak, azért hiúsultak meg eddig, mert hiányzott az összetartás minden egyes országban a sokfajta munkaág között, és mert nem volt testvéri szövetség a különböző országok munkásosztályai között;

hogy a munka felszabadítása nem helyi vagy nemzeti, hanem társadalmi kérdés, amely valamennyi országra kiterjed, ahol modern társadalom áll fenn és amelynek megoldása a leghaladottabb országok — gyakorlati és elméleti — együttműködésétől függ;

hogy a munkásosztály mostani újjáéledése Európa haladott ipari országaiban, bár új reményt kelt, egyszersmind ünnepélyes figyelmeztetés is, hogy ne essenek vissza a régi hibákba, s azt követeli, hogy múlhatatlanul egyesítsék a még mindig össze nem hangolt mozgalmakat;

ezekből az okokból

az 1864. szeptember 28-án a londoni St. Martin's Hallban tartott nyilvános gyűlés határozata által meghatalmazott bizottság alulírott tagjai megtették a szükséges lépéseket a Nemzetközi Munkásszövetség megalapítására.

Kijelentik, hogy ez a Nemzetközi Szövetség és a hozzá csatlakozó valamennyi egyesület és egyén az igazságot, az igazságosságot és az erkölcsöt ismeri el az egymás és minden ember iránti magatartás alapjául, tekintet nélkül színre, vallásra vagy nemzetiségre.

Az ember kötelességének tekintik, hogy követelje az emberi és polgári jogokat, nemcsak a maga számára, hanem mindenki számára, aki teljesíti kötelességét. Nincs jog kötelesség nélkül és nincs kötelesség jog nélkül.[364]

Ebben a szellemben állították össze a Nemzetközi Szövetség itt következő ideiglenes szervezeti szabályzatát:

1. A Szövetség azért alakult, hogy a különböző országokban fennálló és ugyanarra a célra, tudniillik a munkásosztály védelmére, haladására és teljes felszabadítására törekvő munkásegyesületek érintkezésének és együttműködésének központi szerve legyen.

2. A társaság neve „Nemzetközi Munkásszövetség".

3. 1865-ben Belgiumban összeül egy általános munkáskongresszus, amely a Nemzetközi Szövetséghez addig csatlakozó munkásegyesületek képviselőiből áll majd. A kongresszus hivatott kinyilvánítani Európa színe előtt a munkásosztály közös törekvéseit, dönteni a Nemzetközi Szövetség végleges szervezeti szabályzatáról, fontolóra venni a sikeres működéshez szükséges eszközöket és kinevezni a Szövetség Központi Tanácsát.[365] Az általános kongresszusnak évenként egyszer kell összeülnie.

4. A Központi Tanács Londonban székel és a Nemzetközi Szövetségben képviselt különböző országok munkásaiból áll. A Központi Tanács a saját tagjai közül megválasztja az ügyek viteléhez szükséges tisztségviselőket, mégpedig: elnököt, pénztárnokot, főtitkárt, a különböző országok ügyeivel megbízott titkárokat stb.

5. Az általános kongresszus évenkénti ülésein nyilvános beszámolót kap a Központi Tanács előző évi tevékenységéről. A kongresszus által évenként kinevezett Központi Tanácsnak joga van új tagokkal kiegészíteni magát. Sürgősség esetén a Központi Tanács a rendes évi időpontnál előbb is összehívhatja az általános kongresszust.

6. A Központi Tanács nemzetközi ügyvivőséget alkot a különböző együttműködő szövetségek között, úgy, hogy egy-egy ország munkásai állandóan tájékozva legyenek osztályuknak valamennyi többi országban folyó mozgalmairól; hogy a különböző európai országok társadalmi állapotáról egyidejűleg és közös irányítással folyjék vizsgálat; hogy a valamely tagegyesületben felmerült, általános érdeklődésre számot tartó kérdéseket valamennyi tagegyesület megtárgyalja, és hogy ha azonnali gyakorlati lépésekre van szükség, például nemzetközi viszályok esetén, a Szövetség tagegyesületei egyidejűleg és egységesen cselekedjenek. A Központi Tanács, valahányszor ez időszerűnek látszik, vállalja a különböző nemzeti vagy helyi egyesületek elé terjesztendő javaslatok kezdeményezését.

7. Minthogy a munkásmozgalom sikere minden egyes országban csak az egyesülés és szervezettség erejével biztosítható, másrészt pedig a Nemzetközi Központi Tanács hasznossága jelentékeny mértékben attól függ, hogy munkás-

szövetségek kevés nemzetközi központjával vagy kis és elszigetelt helyi egyesületek sokaságával van-e dolga, ezért a Nemzetközi Szövetség tagjainak — mindegyiknek a maga országában — minden erejüket latba kell vetniök, hogy az elszigetelt munkásegyesületeket nemzeti központi szervek által képviselt nemzeti szervezetekbe egyesítsék. Magától értetődik azonban, hogy e szabály alkalmazása az egyes országok sajátos törvényeitől függ, és, a törvényes akadályoktól eltekintve, egyetlen független helyi szervezetnek sincs megtiltva, hogy közvetlenül levelezzen a londoni Központi Tanáccsal.

8. Az első kongresszus összeüléséig az 1864. szeptember 28-án megválasztott bizottság működik Ideiglenes Központi Tanácsként, igyekszik kapcsolatot teremteni a különböző nemzeti munkásszövetségek között, tagokat toborozni az Egyesült Királyságban, megtenni az előkészületeket az általános kongresszus összehívására és megvitatni a nemzeti és helyi egyesületekkel a kongresszus elé terjesztendő fő kérdéseket.

9. A Nemzetközi Szövetség minden egyes tagja, aki egyik országból másik országba költözik, a Szövetségbe szervezett munkások testvéri támogatásában részesül.

10. A Nemzetközi Szövetséghez csatlakozó munkásegyesületek, habár a testvéri együttműködés örök szövetségében egyesülnek, sértetlenül megőrzik fennálló szervezetüket.

1864. október 21. és 27. között.
Marx és Engels Művei. 16. köt.
1964. 12—14. old.

PROUDHONRÓL[366]

LEVÉL J. B. V. SCHWEITZERNEK

London, 1865. január 24.

Igen tisztelt Uram!

Tegnap levelet kaptam, amelyben Ön *Proudhon* részletes bírálatát kéri tőlem. Idő hiányában nem tudom kívánságát teljesíteni. Azonkívül Proudhon írásai közül *egyik* sincs itt a kezem ügyében. De hogy tanújelét adjam készségemnek, sebtében papírra vetek egy rövid vázlatot. Ön azután kiegészítheti, hozzátehet vagy elhagyhat belőle, egyszóval: azt tehet vele, amit jónak lát.*

Proudhon első kísérleteire már nem emlékszem. A „Langue universelle"-ről írt iskolás dolgozata[367] mutatja, milyen fesztelenül mert nekivágni olyan problémáknak, amelyek megoldásához még elemi előismeretei is hiányoztak.

Első műve, „Qu'est-ce que la propriété?"[368], feltétlenül a legjobb műve. Korszakalkotó, ha nem is új tartalma, de az új és merész mód révén, ahogy a régit kimondja. A francia szocialisták és kommunisták, akiket ismert, műveikben a „propriété"-t** természetesen nemcsak sokoldalúan bírálták, hanem egyszersmind utopisztikusan *„megszüntették"*. Ebben a munkájában Proudhon körülbelül úgy viszonylik Saint-Simonhoz és Fourier-hoz, ahogy Feuerbach Hegelhez. Hegellel összehasonlítva Feuerbach nagyon szegényes. Mégis Hegel *után* korszakalkotó volt, mert *hangsúlyozott* bizonyos, a keresztény tudatnak kellemetlen és a kritika haladása szempontjából fontos pontokat, amelyeket Hegel misztikus félhomályban hagyott.

Proudhonnak ebben az írásában — ha szabad magamat így kifejeznem — még a stílus izmossága uralkodik. E munka fő érdemének stílusát tartom. Látszik, hogy még ott is, ahol csak régi dolgokat ismétel, Proudhon ezeket önállóan fedezte fel; hogy az, amit mond, neki magának új volt és újnak számít. Kihívó dac, amellyel hozzányúl a közgazdaságtan „szentekszentjéhez", szellemes paradoxonok, amelyekkel a közönséges polgári értelmet ugratja, megsemmisítő ítéletek, keserű irónia, a fennállónak a gyalázatossága

* Leghelyesebbnek véltük az írást *változtatás nélkül* közölni. — *A „Sozialdemokrat" szerkesztőségének jegyzete.*

** — „tulajdont" — *Szerk.*

feletti felháborodás itt-ott átszűrődő mély és igaz érzéke, forradalmi komolyság — mindezzel a „Qu'est-ce que la propriété?" felvillanyozta az olvasókat, és első megjelenésekor nagy hatást keltett. A politikai gazdaságtan szigorúan tudományos történetében ez az írás aligha volna említésreméltó. De az ilyen szenzációs írásoknak éppen úgy megvan a maguk szerepe a tudományokban, mint a regényirodalomban. Vegyük például *Malthus* írását a „népesedésről". Első kiadásában nem egyéb, mint *„sensational pamphlet"**, méghozzá *plágium* elejétől végéig. Mégis mekkora hatást keltett ez *az emberi nemet gyalázó gúnyirat*!

Ha Proudhon munkája előttem volna, könnyű volna *kezdeti modorát* néhány példán kimutatni. Azokban a paragrafusokban, amelyeket maga is a legfontosabbaknak tart, azt utánozza, ahogy *Kant* az *antinómiákat* kezelte — Kant volt az egyetlen német filozófus, akit akkor fordításokból ismert — és azt az erős benyomást kelti bennünk, hogy számára is, mint Kant számára, az antinómiák feloldása olyasvalami, ami *„túl"* van az emberi értelmen, azaz amivel saját értelme sincs tisztában.

Minden látszólagos egetostromlás ellenére már a „Qu'est-ce que la propriété?"-ben megtaláljuk azt az ellentmondást, hogy Proudhon egyrészt a francia parcellás paraszt (később petit bourgeois**) álláspontjáról és szemével bírálja a társadalmat, másrészt pedig a szocialistáktól hagyományozott mércét alkalmazza.

A mű hiányosságait már a címe is jelzi. A kérdést olyan helytelenül tette fel, hogy nem lehetett rá helyesen válaszolni. Az *antik „tulajdonviszonyok"* megsemmisültek a *feudális* tulajdonviszonyokban, a feudálisak a *„polgáriakban"*. A történelem így maga gyakorolt bírálatot a múltbeli *tulajdonviszonyok* fölött. Amiről Proudhonnál tulajdonképpen szó volt, az a fennálló *modern polgári tulajdon*. Arra a kérdésre, hogy mi is ez, csak úgy felelhetett volna, ha kritikailag elemzi a *„politikai gazdaságtant"*, amely ezeknek a *tulajdonviszonyoknak* egészét átfogja, nem *jogi* kifejezésükben, mint *akarati viszonyokat*, hanem reális alakjukban, vagyis mint *termelési viszonyokat*. Mivel azonban Proudhon ezeknek a gazdasági viszonyoknak összességét *„a tulajdon"*, *„la propriété"* általános jogi képzetébe keverte bele, nem is juthatott túl azon a válaszon, amelyet *Brissot* egy hasonló írásban már 1789 előtt ugyanazokkal a szavakkal adott: „La propriété c'est le vol."***

Ebből a legjobb esetben is csak az következik, hogy a *„lopás"* polgári jogi képzetei a polgár saját *„becsületes"* szerzeményére is ráillenek. Másrészt Proudhon, mivel a *„lopás"* mint a tulajdon erőszakos megsértése *előfeltételezi*

* — *„szenzációs pamflet"* — *Szerk.*
** — kispolgár — *Szerk.*
*** — „A tulajdon — lopás." — *Szerk.*

a tulajdont, mindenféle, önmaga előtt sem világos agyszüleményekbe bonyolódott bele *az igazi polgári tulajdont* illetően.

1844-ben, párizsi tartózkodásom alatt, személyes kapcsolatba kerültem Proudhonnal. Ezt itt azért említem meg, mert bizonyos fokig én is felelős vagyok az ő *„sophistication"-jéért*, ahogyan az angolok a kereskedelmi cikkek meghamisítását nevezik. Hosszú, gyakran hajnalig tartó vitákban nagy kárára megfertőztem őt hegelianizmussal, amelyet azonban ő, mert németül nem tudott, nem tanulmányozhatott rendesen. Amit én megkezdtem, azt Párizsból való kiutasításom után *Karl Grün* úr folytatta. Neki mint a német filozófia tanítójának velem szemben még az az előnye is megvolt, hogy ő maga semmit sem értett belőle.

Kevéssel második jelentős műve, a „Philosophie de la misère etc." megjelenése előtt Proudhon ezt a könyvet maga jelentette be nekem egy igen részletes levélben, amelyben többek közt e szavak találhatók: *„J'attends votre férule critique."** Ez azonban csakhamar olyan módon zúdult rá („A filozófia nyomorúsága stb.", Párizs 1847, c. írásomban), amely barátságunknak örökre véget vetett.

Az itt elmondottakból láthatja, hogy Proudhon *„Philosophie de la misère ou Système des contradictions économiques*[369] c. műve tartalmazta csak tulajdonképpen a választ a kérdésre: „Qu'est-ce que la propriété?" Valójában csak ez utóbbi írásának megjelenése után kezdte meg gazdaságtani tanulmányait; rájött arra, hogy az általa felvetett kérdésre nem lehet *szitokkal* megfelelni, hanem csak a modern *„politikai gazdaságtan" elemzésével*. Egyszersmind megpróbálta a gazdasági kategóriák *rendszerét* dialektikusan ábrázolni. *Kant* feloldhatatlan *antinómiáinak* helyébe a *hegeli „ellentmondásnak"* kellett lépnie a kifejtés eszközeként.

Kétkötetes, vaskos művének bírálatát illetően elleniratomra kell Önt utalnom. Ebben többek között kimutattam, milyen kevéssé hatolt be Proudhon a tudományos dialektika titkába; másrészt mennyire osztozik ő is a spekulatív filozófia illúzióiban, amikor a *gazdasági kategóriákat — ahelyett hogy történeti, az anyagi termelés meghatározott fejlődési fokának megfelelő termelési viszonyok elméleti kifejezéseinek* fogná fel — eleve létező, *örök eszmékké* fecsegi; és hogyan érkezik el ezen a kerülő úton ismét a polgári gazdaságtan álláspontjára.**

Továbbá kimutatom még, mennyire hiányosak, sőt részint iskolásak isme-

* — *„Várom szigorú bírálatát."— Szerk.*

** „Amikor a közgazdászok azt mondják, hogy a jelenlegi viszonyok — a polgári termelés viszonyai — *természetesek*, ezzel azt akarják értésünkre adni, hogy ezek olyan viszonyok, amelyek között a gazdagság létrehozása és a termelőerők fejlődése a természeti törvényeknek megfelelően történik. Ezek a viszonyok maguk tehát az idők befolyásától független *természeti törvények*. *Örök törvények*, amelyeknek mindig uralkodniok kell a társadalmon. Vagyis történelem volt, de többé már nincs." (Lásd művem 113. oldalát[370].) — *Marx jegyzete.*

retei a „politikai gazdaságtanban", amelynek bírálatára vállalkozott, és hogy az utopistákkal együtt hogyan vadászik egy úgynevezett „*tudományra*", amelynek segítségével a „szociális kérdés megoldására" egy formulát lehet a priori* kiagyalni, ahelyett hogy a tudományt a történeti mozgás kritikai megismeréséből merítené, amely mozgás maga termeli ki a *felszabadulás anyagi feltételeit.* Nevezetesen pedig kimutatom, hogy az egésznek alapzatát, a *csereértékét* illetően Proudhon megáll a homályosnál, tévesnél és felemásnál, sőt a *ricardói* érték-elmélet utopista értelmezését egy új tudomány alapzatának nézi. Általános álláspontjáról összefoglaló ítéletem a következő:

„Minden gazdasági viszonynak van egy jó és egy rossz oldala; ez az egyetlen pont, amelyben Proudhon úr nem hazudtolja meg önmagát. Úgy látja, hogy a jó oldalt a közgazdászok fejtették ki, a rosszat a szocialisták állították pellengérre. A közgazdászoktól az örök viszonyok szükségességét veszi kölcsön, a szocialistáktól pedig azt az illúziót, amely a nyomorban csak a nyomort látja" (ahelyett hogy meglátná benne a forradalmi, romboló oldalt, amely a régi társadalmat meg fogja dönteni). „Mindkettővel egyetért, miközben a tudomány tekintélyére igyekszik hivatkozni. A tudomány az ő számára egy tudományos formula ösztövér méreteire zsugorodik; ő az az ember, aki formulákra vadászik. Ily módon Proudhon úr azzal hízeleg magának, hogy megbírálta mind a politikai gazdaságtant, mind a kommunizmust — holott mélyen alatta áll egyiknek is, másiknak is. Alatta áll a közgazdászoknak, mert azt hiszi, hogy mint filozófus, akinek egy bűvös formula van a birtokában, megengedheti magának, hogy tisztán közgazdasági részletekbe ne mélyedjen bele; a szocialistáknak pedig azért, mert sem elegendő bátorsága, sem elegendő éleslátása nincs ahhoz, hogy, akár csak spekulatíve, felülemelkedjék a burzsoá látókörön... Mint a tudomány embere, a burzsoák és a proletárok felett akar lebegni; pedig ő csak kispolgár, aki állandóan ide-oda hányódik a tőke és a munka, a politikai gazdaságtan és a kommunizmus között."**

Bármily keményen hangzik a fenti ítélet, ma is alá kell írnom minden szavát. Ugyanakkor azonban gondoljuk meg, hogy abban az időben, amikor én Proudhon könyvét a petit bourgeois szocializmusa kódexének minősítettem és ezt elméletileg kimutattam, Proudhont még mint *ultra*forradalmárt átkozták ki politikai gazdászok és szocialisták egyaránt. Ezért később sem kiáltoztam soha együtt azokkal, akik őt a forradalom „*elárulásával*" vádolták. Nem az ő hibája, ha másoktól és önmagától eredetileg félreértve, jogosulatlan reményeket nem váltott valóra.

A „Philosophie de la misère"-ben a proudhoni előadásmód összes hiányosságai, ellentétben a „Qu'est-ce que la propriété?"-vel, igen előnytelenül ki-

* — előre, a tapasztalat előtt — *Szerk.*

** Uo. 119., 120. old.[371] — *Marx jegyzete.*

ütköznek. A stílus gyakran olyan, amit a franciák ampoulénak* neveznek. A fellengző spekulatív zagyvaság, amely német-filozófiai akar lenni, szabályszerűen előkerül, valahányszor a gall éleselméjűség cserbenhagyja. A vásári, öndicsérő, hetvenkedő hang, kivált az állandó bosszantó fecsegés a „*tudományról*" és a hamis nagyzolás vele folyvást bántja az ember fülét. Az igazi melegség helyett, amely az első írását átfűti, itt bizonyos helyeken rendszeresen saját szavalásával heviti fel magát. Tetejébe az autodidakta gyámoltalan-ellenszenves tudálékossága, akinek önálló eredeti gondolkodásán érzett spontán büszkesége már megtört és aki most, mint a tudomány parvenüje, úgy véli, hogy azzal kell pöffeszkednie, ami nem sajátja és amije nincs. Aztán a kispolgári érzület, hogy egy olyan férfiút, mint *Cabet*, aki tiszteletreméltó a francia proletariátus melletti gyakorlati állásfoglalása folytán, illetlen durvasággal — nem szellemesen, nem alaposan, még csak nem is jogosan — megtámad, ezzel szemben például egy *Dunoyer-val* (aki persze „államtanácsos") illedelmeskedik, noha ennek a Dunoyer-nak egész jelentősége abban a komikus komolyságban van, amellyel három vastag, elviselhetetlenül unalmas köteten keresztül a rigorizmust prédikálja, amelyet Helvétius így jellemez: „*On veut que les malheureux soient parfaits.*" (Azt kívánják, hogy a szerencsétlenek tökéletesek legyenek.)

A februári forradalom Proudhonnak valójában nagyon rosszkor jött, mert éppen néhány héttel azelőtt bizonyította be megcáfolhatatlanul, hogy „*a forradalmak kora*" örökre elmúlt. Fellépése a nemzetgyűlésben[372], bármily kevés bizonyítékát adta a fennálló viszonyok megértésének, minden dicséretet megérdemel. A júniusi felkelés *után* ez nagyon bátor cselekedet volt. Azonkívül azzal az előnyös következménnyel járt, hogy *Thiers* úr Proudhon javaslatai elleni beszédében, amelyet azután külön kiadtak, egész Európának bebizonyította, hogy milyen kisgyermek-katekizmusi talapzaton állott a francia burzsoáziának ez a szellemi pillére. Thiers úrral szemben *Proudhon* valóban özönvíz-előtti óriássá nőtt.

Az „*ingyen hitel*" felfedezése és az erre alapozott „*népbank*" (banque du peuple) voltak Proudhon utolsó gazdaságtani „tettei". „*A politikai gazdaságtan bírálatához*" c. írásomban, *1. füzet, Berlin 1859* (59—64. old.), megtalálható a bizonyítéka annak, hogy nézetének elméleti alapzata a polgári „politikai gazdaságtan" alapelemeinek, nevezetesen az *áru* és a *pénz* viszonyának félreértéséből ered, míg a gyakorlati felépítmény jóval régebbi és sokkal jobban kidolgozott terveknek puszta ismétlése. Hogy a hitelügy, egészen úgy, ahogy ez pl. Angliában a XVIII. század elején, majd később a XIX. század elején ismét arra szolgált, hogy egyik osztály vagyonát a másikra vigye át, meghatározott gazdasági és politikai körülmények között a dolgozó osztály felszabadításának meggyorsítását szolgálhatja, ahhoz a legcsekélyebb kétség sem fér, az

* — dagályosnak — *Szerk.*

magától értetődik. De a *kamatozó tőkét a tőke fő formájának* tekinteni, a hitelügynek egy különös alkalmazását, a kamat állítólagos eltörlését a társadalom átalakulásának bázisává tenni, ez teljesen *nyárspolgári* képzelődés. Ezért ezt a képzelődést széltében kiteregetve csakugyan megtaláljuk már a *XVII. századbeli angol kispolgárság gazdaságtani szóvivőinél.* Proudhon polémája Bastiat-val a kamatozó tőkéről (1850)[373] mélyen alatta áll a „Philosophie de la misère"-nek. Sikerül eljutnia odáig, hogy még Bastiat-val szemben is alulmarad, és bohózatos szitkokban tör ki, valahányszor ellenfele a fejére üt.

Néhány évvel ezelőtt Proudhon egy pályamunkát írt — azt hiszem a lausanne-i kormány felhívására — az *„adókról"*.[374] Itt a zsenialitásnak utolsó nyoma is eltűnik. Nem marad más, csak a petit bourgeois tout pur*.

Ami Proudhon politikai és filozófiai írásait illeti, valamennyiben ugyanaz az ellentmondásos, kettős jelleg mutatkozik meg, mint gazdaságtani munkáiban. Amellett csak helyi, francia értékük van. Támadásai a vallás, az egyház stb. ellen helyileg mégis nagy szolgálatot tettek egy olyan korban, amikor a francia szocialisták illőnek tartották, hogy a XVIII. század polgári voltairianizmusát és a XIX. század német istentelenségét vallásosságukkal szárnyalják túl. Nagy Péter az orosz barbárságot barbársággal verte le, Proudhon pedig minden tőle telhetőt megtett, hogy a francia frázishalmozást a frázissal gyűrje le.

Nemcsak rossz írásnak, hanem aljasságnak, bár a kispolgári álláspontnak megfelelő aljasságnak kell minősíteni a „Coup d'état"-ról szóló írását, amelyben Louis Bonaparte-tal kacérkodik és őt valójában a francia munkások szájaízének megfelelővé igyekszik formálni, úgyszintén legutolsó írását *Lengyelország* ellen[375], amelyben a cár tiszteletére szinte agyalágyult cinizmusról tesz tanúságot.

Proudhont sokszor hasonlították *Rousseau-hoz*. Mi sem lehet tévesebb ennél. Inkább hasonlít *Nicolas Linguet-hez*, akinek „Théorie des lois civiles"-je[376] egyébként nagyon zseniális könyv.

Proudhon természettől hajlott a dialektikára. De minthogy a valóban tudományos dialektikát sohasem értette meg, csak a szofisztikáig jutott el. Valójában ez kispolgári álláspontjával függött össze. A kispolgár, mint *Raumer* történetíró, egyfelőlből és másfelőlből van összetéve. Így gazdasági érdekeiben és *ezért* politikájában, vallási, tudományos és művészeti nézeteiben is. Így erkölcsében, így in everything**. Maga az eleven ellentmondás. Ha emellett, mint Proudhon, szellemes ember is, akkor hamarosan megtanul játszani saját ellentmondásaival és azokat a körülmények szerint feltűnő, zajos, olykor botrányos, olykor ragyogó paradoxonokká dolgozza ki. A tudományos sarlatánság és a politikai

* — színtiszta kispolgár — *Szerk.*
** — mindenben — *Szerk.*

alkalmazkodás elválaszthatatlan az ilyen álláspontól. Csak egy indíték marad még hátra, az egyén *hiúsága*, és mint minden hiú embert, már csak a pillanatnyi siker, a napi feltűnés érdekli. Így szükségszerűen kialszik az az egyszerű erkölcsi érzék, amely pl. egy Rousseau-t mindig távol tartott még a látszatkompromisszumtól is a fennálló hatalmakkal.

Az utókor talán azzal fogja jellemezni a franciaság legutóbbi korszakát, hogy Louis Bonaparte volt a Napóleonja és Proudhon a Rousseau-Voltaire-ja.

Mármost Önnek kell vállalnia a felelősséget azért, hogy, ily kevéssel ennek a férfinak halála után, rám kényszerítette a halottbíró szerepét.

Teljes tisztelettel

Karl Marx

1865. január 24.

Marx és Engels Művei. 16. köt.
1964. 22—28. old.

A POROSZ KATONAI KÉRDÉS ÉS A NÉMET MUNKÁSPÁRT[377]

(Részlet)

II

A porosz burzsoázia — amelynek, lévén a legfejlettebb része az egész német burzsoáziának, ebben az esetben joga van, hogy ezt az utóbbit is képviselje — a bátorság olyan nagyfokú hiányában tengeti politikai létezését, amely még e merésznek éppenséggel nem nevezhető osztály történetében is páratlan és csak az egyidejű külső eseményekkel menthető némileg. 1848 márciusában és áprilisában nyeregbe jutott, de alighogy elkezdődtek a munkásosztály első önálló megmozdulásai, a burzsoázia nyomban megijedt és visszamenekült ugyanannak a bürokráciának és ugyanannak a feudális nemességnek a védelme alá, amelyet csak az imént győzött le a munkások segítségével. A Manteuffel-korszak[378] lett ennek elkerülhetetlen következménye. Végül — a polgári ellenzék közreműködése nélkül — elkövetkezett az „új éra". A nem várt szerencse elcsavarta a polgárok fejét. Teljesen megfeledkeztek arról a helyzetről, amelyet ismételt alkotmányrevíziókkal, a bürokratáknak és a feudálisoknak való behódolásukkal (egészen a feudális tartományi és járási rendek[379] visszaállításáig) és pozícióról pozícióra való folytonos meghátrálásukkal maguk teremtettek maguknak. Azt hitték most, hogy ismét nyeregben vannak, és teljesen megfeledkeztek arról, hogy ők maguk állítottak helyre minden velük szemben ellenséges erőt, amelyek, azóta megerősödve, kezükben tartották a valódi államhatalmat, egészen úgy, mint 1848 előtt. Ekkor gyújtóbombaként csapott közéjük a hadsereg átszervezése.

A burzsoáziának csak ' ét útja van a politikai hatalom megszerzésére. Minthogy ő maga olyan hadsereg, amelynek csak tisztjei vannak katonák nélkül, és ezeket a katonákat csak a munkásokból teremtheti meg magának, vagy biztosítania kell magának a munkások szövetségét, vagy pedig darabonként meg kell vásárolnia a politikai hatalmat a fölötte és vele szemben álló erőktől, nevezetesen a királyságtól. Az angol és a francia burzsoázia története mutatja, hogy más út nem létezik.

Ám a porosz burzsoáziának — mégpedig minden ok nélkül — teljesen elment

a kedve attól, hogy becsületes szövetséget kössön a munkásokkal. 1848-ban az akkor még a fejlődés és a szervezkedés kezdetén levő német munkáspárt kész volt arra, hogy igen szerény feltételek mellett elvégezze a munkát a burzsoázia számára, ez azonban jobban félt a proletariátus legcsekélyebb önálló megmozdulásától, mint a feudális nemességtől és a bürokráciától. A szolgaság árán megvásárolt nyugalom kívánatosabbnak tűnt neki a szabadsággal párosult harcnak még a puszta *kilátásánál* is.[380] Azóta e szent félelem a munkásoktól hagyományossá vált a polgároknál, míg végül Schulze-Delitzsch úr megkezdte takarékpersely-agitációját. Ennek az volt a rendeltetése, hogy bebizonyítsa a munkásoknak, nem érheti őket nagyobb szerencse, mint hogy egész életükben, sőt még utódaikban is a burzsoázia iparilag kizsákmányolja őket; mi több, hogy nekik maguknak hozzá kell járulniok ehhez a kizsákmányoláshoz azzal, hogy mindenféle ipari szövetkezetek útján sajátmaguknak mellékkeresetet, s ezzel a tőkéseknek munkabércsökkentési lehetőséget teremtenek. És bár bizonyos, hogy az ipari burzsoázia, a lovashadnagyok mellett, a legműveletlenebb osztálya a német nemzetnek, mindazonáltal egy szellemileg annyira fejlett népnél, mint a német, az ilyen fajta agitációnak eleve nem volt semmi kilátása tartós sikerre. A világosabban látó burzsoá fők maguk is kénytelenek voltak megérteni, hogy ebből nem lehet semmi, és a munkásokkal való szövetség ismét megbukott.

Maradt hát az alkudozás a kormánnyal a politikai hatalomért, amelyért készpénzzel fizettek — természetesen a nép zsebéből. A burzsoázia *valódi* hatalma az államban csupán a — ráadásul kikötésekkel nagyon korlátozott — adómegszavazási jogban állt. Itt kellett tehát nekifeszíteni az emelőt, és egy osztály, amely olyan kiválóan ért az alkudozáshoz, itt feltétlenül előnyben volt.

De nem így történt. A porosz polgári ellenzék — teljes ellentétben a XVII. és XVIII. századi angol klasszikus polgársággal — úgy értelmezte a dolgot, hogy kialkudja a hatalmat, *anélkül* hogy pénzt fizetne érte.

Ha tisztán polgári álláspontról indulunk ki és teljességgel figyelembe vesszük a viszonyokat, amelyek között a hadsereg átszervezésével előálltak, mi lett volna a polgári ellenzék helyes politikája? Ha tisztában volt erejével, tudnia kellett, hogy, miután csak az imént emelték fel — és valóban a saját közreműködése nélkül — a manteuffeli megaláztatásból, bizonyosan nem áll hatalmában, hogy megakadályozza a terv *tényleges* keresztülvitelét, amelyhez már hozzá is láttak. Tudnia kellett, hogy minden meddő ülésszakkal nehezebb lesz felszámolni a ténylegesen már fennálló új berendezkedést, hogy tehát a kormány évről évre kevesebbet kínál majd a képviselőház beleegyezésének elnyeréséért. Tudnia kellett, hogy még korántsem tart ott, hogy kinevezhessen és elmozdíthasson minisztereket, hogy tehát minél tovább húzódik a konfliktus, annál kevésbé áll majd szemben kompromisszumra hajló miniszterekkel. Végül pedig tudnia kellett volna: mindenekelőtt a saját érdeke kívánja, hogy ne élezze ki

a dolgokat a végsőkig. Hiszen a kormánnyal való komoly konfliktus, a német munkások fejlettségi színvonalát tekintve, szükségszerűen egy független munkásmozgalmat hív életre, és a burzsoáziát végső esetben ismét az elé a dilemma elé állítja: vagy szövetség a munkásokkal, de ezúttal sokkal kevésbé kedvező feltételekkel, mint 1848-ban, vagy pedig térdre a kormány előtt, és: pater, peccavi!*

A liberális és haladó burzsoáziának[382] ezért elfogulatlan tárgyilagos vizsgálat alá kellett volna vennie a hadseregátszervezést és a békeállomány ettől elválaszthatatlan felemelését, aminek során valószínűleg körülbelül ugyanarra az eredményre jutott volna, mint mi. Közben nem lett volna szabad megfeledkeznie arról, hogy mégsem képes megakadályozni az újítás ideiglenes bevezetését, és végleges lerögzítését is csupán késleltetheti, hiszen a terv olyan sok helyes és használható elemet tartalmaz. Mindenekelőtt óvakodnia kellett tehát attól, hogy eleve egyenesen ellenséges álláspontot foglaljon el az átszervezéssel szemben; ellenkezőleg, ezt az átszervezést és a rá megszavazandó pénzösszegeket arra kellett felhasználnia, hogy minél nagyobb egyenértéket vásároljon érte az „új érától", hogy a 9 vagy 10 milliónyi új adót minél több politikai hatalomra váltsa át önmaga számára.

És mi minden tennivaló akadt itt még! Itt volt az egész Manteuffel-féle törvényhozás a sajtóról és az egyesülési jogról; itt volt az abszolút monarchiától változtatás nélkül átvett egész rendőri és hivatalnoki hatalom; a bíróságok kiküszöbölése hatásköri összeütközések által; itt voltak a tartományi és járási rendek; és itt volt mindenekelőtt az alkotmány Manteuffel idején uralkodó értelmezése, amellyel szemben új alkotmányos gyakorlatot kellett megállapítani; itt volt a városi önkormányzat megnyomorítása a bürokrácia által és még száz egyéb dolog, amelyeket minden más, hasonló helyzetben levő burzsoázia szívesen megvásárolt volna fejenként fél talléros adóemeléssel, és amelyeket mind megszerezhettek volna, ha csak valamennyire is ügyesen járnak el. De a polgári ellenzék másképpen gondolkodott. Ami a sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot illeti, Manteuffel törvényei éppen azt a mértéket állapították meg, amelyben a polgárok kellemesen érezték magukat. Szelíd fellépésüket a kormány ellen nem akadályozták; a szabadság bármilyen megnövelése rájuk nézve kevesebb előnnyel járt, mint a munkásokra nézve, és a burzsoázia szívesebben tűrt el valamivel több megszorítást a kormány részéről, mint hogy szabadságot adjon a munkásoknak egy önálló mozgalomhoz. A rendőri és a hivatalnoki hatalom korlátozásával ugyanez volt a helyzet. A burzsoázia azt hitte, hogy az „új éra" kormánya által már alávetette magának a bürokráciát, és jó szemmel nézte, hogy ez a bürokrácia megtartotta cselekvési szabadságát a munkásokkal szemben. Teljesen megfeledkezett arról, hogy a bürokrácia jóval erősebb és életképesebb, mint bármilyen polgárbarát kormány. Aztán meg

* — atyám, vétkeztem![381] — *Szerk.*

elhitette önmagával, hogy Manteuffel bukásával eljött a polgárok ezeréves birodalma, és hogy most már nincs is szó egyébről, mint hogy betakarítsa az érett termést, a polgári egyeduralmat, anélkül hogy egy fillért is fizetne érte.

De hát az a sok megszavazásra váró pénz, miután már az 1848 óta eltelt néhány esztendő annyi pénzbe került, annyira megnövelte az államadósságot és felemelte az adókat! — Uraim, Önök a világ legfiatalabb alkotmányos államának a képviselői, és nem tudják, hogy a konstitucionalizmus a világ legköltségesebb kormányformája? majdnem költségesebb még, mint a bonapartizmus, amely — après moi le déluge* — a régi adósságokat egyre újabbakkal fedezi és így tíz év alatt leszámítolja egy évszázad pénzforrásait? A korlátozott abszolutizmus arany napjai, amelyek még mindig az Önök szeme előtt lebegnek, sohasem térnek vissza többé.

De hát mi lesz az egyszer már megszavazott adók további szedésével kapcsolatos alkotmányos kikötésekkel? — Mindenki tudja, mennyire szemérmes volt az „új éra" a pénzkövetelésben. Azzal, hogy írásban pontosan lefektetett ellenengedmények fejében az átszervezés költségeit felvették a rendes szükséglet-rovatba, azzal még nem sokról mondtak le. Arról volt szó, hogy új adókat szavazzanak meg, amelyek fedeznék ezeket a költségeket. Itt aztán lehetett fukarkodni, és ehhez kívánni se lehetett volna jobb kormányt, mint az „új éra" kormányát. Hiszen még nyeregben volt annyira a burzsoázia, amennyire azelőtt, és új hatalmi eszközökre tett szert más területeken.

De hát a reakció megerősödése, ha fő eszközét, a hadsereget megkétszerezik? — Ez olyan terület, ahol a haladópárti polgárok a legfeloldhatatlanabb konfliktusba keveredtek önmagukkal. Azt kívánják Poroszországtól, hogy játssza el a német Piemont szerepét. Ehhez erős, ütőképes hadseregre van szükség. Van egy „új érás" kormányuk, amely szép csendben ugyanezeket a nézeteket vallja, a legjobb kormány, amellyel az adott körülmények között rendelkezhetnek. *Megtagadják* ettől a kormánytól a hadsereg megerősítését. — Napról napra, reggeltől estig Poroszország dicsőségét, Poroszország nagyságát, Poroszország hatalmának fejlődését hajtogatják; de *megtagadják* Poroszországtól a hadsereg olyan megerősítését, amely pedig csak pontos arányban állna azzal, amelyet a többi nagyhatalom 1814 óta megvalósított. — Miért van mindez? Mert attól félnek, hogy ez a megerősítés csak a reakciónak válik majd javára, felemeli a lezüllött tiszti nemességet és egyáltalában erőt ad a feudális és bürokratikus-abszolutista pártnak ahhoz, hogy államcsínnyel eltemesse az egész konstitucionalizmust.

Elismerjük, a haladópárti polgároknak igazuk volt abban, hogy nem kívánták a reakció megerősítését és hogy a hadsereg volt a reakció legbiztosabb támasza. De adódott-e valaha jobb alkalom arra, hogy a hadsereget a képviselő-

* — utánam az özönvíz — *Szerk.*

ház ellenőrzése alá helyezzék, mint éppen ez az átszervezés, melyet olyan polgárbarát kormány javasolt, amilyennel Poroszország nyugalmas időkben még sohasem rendelkezett? Mihelyt késznek nyilatkoztak volna arra, hogy bizonyos feltételek mellett megszavazzák a hadsereg megerősítését, nem lehetett volna éppen akkor tisztázni a hadapródiskolák, a nemesi előjogok és az összes többi vádpont kérdését és olyan biztosítékokat szerezni, amelyek polgáribb jelleget adnának a tisztikarnak? Az „új éra" számára csak egy dolog volt világos: hogy a hadsereg megerősítését keresztül kell vinni. A kerülő utak, amelyeken az átszervezést az életbe becsempészte, mindennél jobban bizonyították rossz lelkiismeretét és félelmét a képviselőktől. Ezt két kézzel meg kellett volna ragadni; még egy ilyen esélyt a burzsoázia az elkövetkező száz évben nem várhat. Mi mindent lehetett volna itt apránként kicsiholni ebből a kormányból, ha a haladópárti polgárok nem fösvények, hanem nagystílű spekulánsok módjára fogják fel a dolgot!

Hát még az átszervezés gyakorlati következményei magára a tisztikarra! Tiszteket kellett találni kétszer annyi zászlóalj számára. A hadapródiskolákból korántsem futotta már erre. Olyan liberalizmus nyilvánult meg, mint még soha azelőtt békeidőkben; úgyszólván jutalomként kínálták a hadnagyi tisztségeket diákoknak, bírósági gyakornokoknak, minden művelt fiatalembernek. Aki az átszervezés után látta viszont a porosz hadsereget, nem ismert rá a tisztikarra. Nem mendemondák, hanem saját megfigyeléseink alapján beszélünk erről. A sajátos tiszti zsargon háttérbe szorult, a fiatalabb tisztek természetes anyanyelvükön beszéltek és semmiképpen sem tartoztak holmi zárt kaszthoz, hanem inkább, mint 1815 óta valaha, az állam valamennyi művelt osztályát és valamennyi tartományát képviselték. Ezt a pozíciót tehát az események szükségszerűsége folytán máris megnyerték; most már csak tartani kellett, és kihasználni. A haladópárti polgárok azonban ehelyett figyelemre sem méltatták mindezt és továbbra is úgy beszéltek, mintha ezek a tisztek mind nemesi kadétok lennének. Pedig 1815 óta soha nem volt Poroszországban több polgári származású tiszt, mint éppen most.

Mellesleg szólva azt, hogy a porosz tisztek bátran léptek fel az ellenséggel szemben a schleswig-holsteini háborúban, főképpen e friss vér beömlesztésének tulajdonítjuk. A régi állománybeli alsóbb tisztek egymaguk nem mertek volna ilyen sokszor a saját felelősségükre cselekedni. Ebben a vonatkozásban igaza van a kormánynak, ha az átszervezésnek lényeges befolyást tulajdonít a sikerek „eleganciájára"; hogy a dánok szempontjából az átszervezés milyen más tekintetben volt félelmetes, azt nem tudjuk.

Végül pedig a fő kérdés: vajon a békebeli hadsereg megerősítése megkönnyíti-e egy államcsíny végrehajtását? — Teljesen helytálló, hogy a hadseregek olyan eszközök, amelyekkel államcsínyeket hajtanak végre, s hogy tehát a hadsereg mindenfajta megerősítése növeli egy államcsíny keresztülvitelének lehe-

tőségét. Ám a hadseregnek egy nagyhatalom számára szükséges létszáma nem az államcsínyekre való nagyobb vagy kisebb kilátáshoz, hanem a többi nagyhatalom hadseregének nagyságához igazodik. Aki á-t mondott, annak bé-t is kell mondania. Aki elfogadja a porosz képviselői mandátumot, aki Poroszország nagyságát és európai nagyhatalmi helyzetét írja zászlajára, annak abba is bele kell egyeznie, hogy létrehozzák azokat az eszközöket, amelyek nélkül Poroszország nagyságáról és nagyhatalmi helyzetéről szó sem lehet. Ha ezek az eszközök nem hozhatók létre államcsínyek megkönnyítése nélkül, annál roszszabb a haladópárti uraknak. Ha 1848-ban nem viselkednek oly nevetségesen gyáván és ügyetlenül, valószínűleg réges-rég elmúlt volna az államcsínyek korszaka. A fennálló körülmények között azonban nem tehetnek egyebet, mint hogy ilyen vagy amolyan formában végül mégiscsak elismerik a hadsereg megerősítését, az államcsínyekre vonatkozó aggályaikat pedig megtartják maguknak.

De a kérdésnek még más oldalai is vannak. Először is, még mindig tanácsosabb volt, hogy egy „új érás" kormánnyal, semmint hogy egy Bismarck-kormánnyal tárgyaljanak ennek az államcsíny-szerszámnak a megszavazásáról. Másodszor, az általános hadkötelezettség valóságos keresztülvitelére irányuló minden újabb lépés magától értetődően csökkenti a porosz hadsereg alkalmasságát arra, hogy államcsínyek eszköze legyen. Mihelyt az önkormányzás vágya és a szembeszegülő elemek elleni harc szükségessége a nép egész tömegét áthatotta, a 20—21 éves fiatalembereket is magával kell hogy ragadja a mozgalom, és egy államcsíny végrehajtása az ő közreműködésükkel, még feudális és abszolutista tisztek vezetése alatt is, egyre nehezebbé válik. Minél inkább előrehalad az országban a politikai művelődés, annál kellemetlenebbé válik a behívott újoncok hangulata. Erről már a kormány és a burzsoázia mostani harcának is bizonyságot kellett tennie.

Harmadszor, a kétéves szolgálati idő elegendő ellensúly a hadsereg megnövelésével szemben. Abban a mértékben, ahogyan a hadsereg megerősítése a kormány számára gyarapítja a puccsokhoz való anyagi eszközöket, ugyanabban a mértékben csökkenti a kétéves szolgálati idő az erre szolgáló morális eszközöket. Lehetséges, hogy a harmadik szolgálati évben az abszolutista tanok örökös magolása és az engedelmesség megszokása pillanatnyilag, és a szolgálat tartamára, terem valami gyümölcsöt a katonáknál. A harmadik szolgálati évben, amikor az egyes katonának már szinte semmi katonai tanulnivalója nincsen, általános hadkötelezettünk valamelyest megközelíti már a francia—osztrák rendszer hosszú évekre behívott katonáját. Már van benne valami a hivatásos katonából, és mint ilyen minden esetben sokkal könnyebben felhasználható, mint a fiatalabb katona. Ha az államcsíny lehetőségéből indulunk ki, a harmadik szolgálati évüket töltők elbocsátása minden bizonnyal kiegyenlítené a további 60 000—80 000 ember behívását.

Ehhez azonban még egy további pont járul, éspedig a döntő. Nem kívánjuk

tagadni, hogy jöhetnek olyan viszonyok — ehhez túl jól ismerjük burzsoáziánkat —, amelyek között még mozgósítás nélkül, egyszerűen békebeli állományú hadsereggel is lehetségessé válhat államcsíny. Ez azonban nem valószínű. Egy nagy puccs végrehajtásához majdnem mindig mozgósítani kell. És ekkor következik be a fordulat. A békeidők porosz hadserege bizonyos körülmények között puszta eszközzé válhat a kormány kezében, amelyet felhasználhat az ország belsejében; a háborús idők porosz hadserege egészen bizonyosan soha. Akinek valaha alkalma nyílt arra, hogy egy zászlóaljat előbb békeállapotban, majd hadiállapotban lásson, tudja, milyen óriási különbség van az emberek egész magatartásában, az egész tömeg jellegében. Azok az emberek, akik félig gyermekként léptek be a hadseregbe, most férfiként térnek vissza soraiba; tarsolyukban önbecsülést, önbizalmat, magabiztosságot és jellemességet hoznak magukkal, és ez az egész zászlóaljnak javára válik. A katonák viszonya a tisztekhez, a tiszteké a katonákhoz nyomban megváltozik. A zászlóalj katonai szempontból sokat nyer, de politikai szempontból — abszolutista célokra — teljességgel megbízhatatlanná válik. Ezt még a Schleswigbe való bevonuláskor is látni lehetett, ahol a porosz katonák, az angol hírlaptudósítók nagy meglepetésére, mindenütt nyíltan részt vettek a politikai tüntetéseken és félelem nélkül hangoztatták korántsem ortodox nézeteiket. És ezt az eredményt — a mozgósított hadsereg politikai használhatatlanságát abszolutista célokra — főképpen a Manteuffel-korszaknak és a „legújabb" érának köszönhetjük. 1848-ban még egészen más volt a helyzet.

Hiszen a porosz hadügyi berendezkedés egyik legjobb vonása, az átszervezés előtt éppúgy, mint utána, éppen az, hogy Poroszország *ezzel* a hadügyi berendezkedéssel sem népszerűtlen háborút nem viselhet, sem tartósnak ígérkező államcsínyt nem hajthat végre. Mert még ha a békebeli hadsereg hagyná is, hogy egy kisebb államcsínyhez felhasználják, az első mozgósítás és az első háborús veszély mégis elegendő volna ahhoz, hogy minden „vívmányt" ismét kérdésessé tegyen. A háborús hadsereg jóváhagyása nélkül a békebeli hadsereg hőstettei a „belső Düppelen" csak rövidéletű jelentőségűek lennének; ezt a jóváhagyást pedig egyre nehezebb lesz elérni. Néhány reakciós lap a kamarákkal szemben a „hadsereget" nyilvánította az igazi népképviseletnek. Természetesen csak a tiszteket értették ezen. Ha valaha sor kerülne arra, hogy a „Kreuzzeitung"[383] urai államcsínyt hajtanak végre, amelyhez *mozgósított* hadseregre lenne szükségük, ugyancsak meglepődnének ezen a népképviseleten, efelől nyugodtak lehetnek.

Végső soron azonban nem is ebben rejlik a fő biztosíték az államcsíny ellen. Abban rejlik, hogy egyetlen kormány sem képes államcsíny útján olyan kamarát összehozni, amely megszavaz neki új adókat és kölcsönöket; továbbá, hogy ha összehozna is egy erre hajlandó kamarát, egyetlen bankár sem akadna Európában, aki ilyen kamarai határozatokra hitelt nyújtana neki. A legtöbb

európai államban másként állnának a dolgok. De hiába, Poroszország az 1815-ös ígéretek és az 1848 előtti hasztalan pénzszerzési manőver óta abban a hírben áll, hogy jogérvényes és megtámadhatatlan kamarai határozat nélkül egy fillért sem szabad kölcsönözni neki. Még Raphael von Erlanger úr, aki pedig kölcsönt nyújtott az amerikai konföderáltaknak,[381] még ő is aligha bízna készpénzt egy államcsíny nyomán létrejött porosz kormányra. Ezt egyesegyedül az abszolutizmus korlátoltságának köszönheti Poroszország.

Ebben rejlik a burzsoázia ereje; abban ugyanis, hogy a kormány, ha pénzszűkében van — és ez előbb vagy utóbb bizonyosan bekövetkezik —, *maga* kénytelen *a burzsoáziához fordulni pénzért*, éspedig ezúttal nem a burzsoázia politikai képviseletéhez, amely végső soron tudja: azért van, hogy fizessen, hanem a pénzarisztokráciához, amely jó üzletet akar csinálni a kormánnyal, amely ugyanazzal a mércével méri egy kormány hitelképességét, mint bármely magánemberét, és amelynek teljesen közömbös, hogy a porosz államnak sok vagy kevés katonára van-e szüksége. Ezek az urak csak három aláírással ellátott váltókat számítolnak le, és ha a kormányon kívül csak a főrendiház írta alá, a képviselőház nélkül, vagy pedig egy olyan képviselőház, amely strómanokból áll, akkor ezt váltószédelgésnek tekintik és köszönettel lemondanak az üzletről.

Itt végződik a katonai kérdés és kezdődik az alkotmány kérdése. Mindegy, hogy milyen hibák és bonyodalmak folytán, de a polgári ellenzék most olyan helyzetbe került, hogy vagy végigharcolja a katonai kérdést, vagy pedig azt a maradék politikai hatalmát is elveszti, amellyel még rendelkezik. A kormány már az egész költségvetésjóváhagyási jogát kétségbe vonta. Ha mármost a kormány előbb-utóbb mégiscsak *kénytelen* lesz békét kötni a kamarával, nem a legjobb politika-e egyszerűen kitartani, amíg ez az időpont elkövetkezik?

Miután már ilyen messzire mentek a konfliktusban — feltétlenül igen. Hogy ezzel a kormánnyal lehetséges-e elfogadható alapon megegyezni, az több mint kétséges. A burzsoázia önnön erejének túlbecsülésével olyan helyzetbe hozta magát, hogy ebben a katonai kérdésben ki kell próbálnia, vajon a döntő elem-e az államban, vagy pedig semmi. Ha győz, ezzel egyszersmind kivívja magának azt a hatalmat, hogy miniszterekét nevezzen ki és váltson le, azt a hatalmat, amellyel az angol alsóház rendelkezik. Ha alulmarad, akkor alkotmányos úton soha többé nem tesz szert semmiféle jelentőségre.

Ám rosszul ismeri német polgárainkat az, aki azt hiszi, hogy ilyen kitartás elvárható tőlük. A burzsoázia bátorsága politikai dolgokban mindenkor egyenes arányban áll az adott ország polgári társadalmában elért súlyával. Németországban a burzsoázia társadalmi ereje sokkal kisebb, mint Angliában vagy akár Franciaországban; a német burzsoázia sem nem szövetkezett a régi arisztokráciával, mint Angliában, sem nem semmisítette meg azt a parasztok és a munkások segítségével, mint Franciaországban. A feudális arisztokrácia Németországban még mindig hatalom, a burzsoáziával szemben ellenséges és

ráadásul a kormányokkal szövetkező hatalom. A gyáripar, a modern burzsoázia egész társadalmi erejének alapja, Németországban sokkal kevésbé fejlett, mint Franciaországban és Angliában, bármilyen óriási haladást tett is meg 1848 óta. A hatalmas tőkefelhalmozások egy-egy kézben, amelyek Angliában és még Franciaországban is gyakoriak, Németországban ritkábban fordulnak elő. Innen ered egész burzsoáziánk kispolgári jellege. A viszonyok, amelyek között él, a látókör, amelyet kialakíthat magának, kicsinyesek; nem csoda hát, hogy egész gondolkodásmódja éppilyen kicsinyes! Honnan lenne hát bátorsága ahhoz, hogy egy ügyért a végsőkig harcoljon? A porosz burzsoázia nagyon is jól tudja, hogy a saját ipari tevékenységét illetően mennyire függ a kormánytól. A koncessziók[385] és a közigazgatási ellenőrzés lidércként nyomják. A kormány minden új vállalkozásnál akadályokat gördíthet az útjába. Hát még politikai téren! A katonai kérdésben támadt konfliktus alatt a burzsoá kamara csak tagadólag léphet fel, merőben védekezésre van utalva; a kormány ugyanakkor támadólag jár el, a maga módján értelmezi az alkotmányt, megrendszabályozza a liberális hivatalnokokat, érvényteleníti a liberális városi választásokat, megmozgatja a bürokratikus erőszak minden eszközét arra, hogy megértesse a polgárokkal alattvalói álláspontjukat, ténylegesen egyik pozíciót a másik után foglalja el és olyan helyzetet vív ki magának, amilyen még Manteuffelnak sem volt. A költségvetés nélküli pénzkiadás és adókivetés időközben nyugodtan halad a maga útján, a hadsereg átszervezése pedig fennállásának minden évével újabb erőre tesz szert. Röviden, a burzsoázia kilátásban levő végső győzelme évről évre forradalmibb jelleget ölt, a kormány napról napra, minden területen sokasodó részgyőzelmei pedig egyre inkább befejezett tények alakját öltik. Ehhez jön a burzsoáziától és a kormánytól egyaránt teljesen független munkásmozgalom, amely arra kényszeríti a burzsoáziát, hogy vagy tegyen igen végzetes engedményeket a munkásoknak, vagy készüljön el arra, hogy a döntő pillanatban kénytelen lesz a munkások nélkül cselekedni. Lesz-e a porosz burzsoáziának ilyen körülmények között bátorsága ahhoz, hogy a végsőkig kitartson? Ehhez csodálatosan meg kellett volna javulnia 1848 óta — a saját szellemében —, és az a sóvárgó kompromisszum-vágy, amely a haladópárt soraiban a jelenlegi ülésszak megnyitása óta nap mint nap megnyilvánul, nem erről tanúskodik. Attól tartunk, a burzsoázia ezúttal sem riad majd vissza attól, hogy elárulja önmagát.

III

„Mi hát a munkáspárt álláspontja ezzel a hadseregátszervezéssel és a kormányzat, valamint a polgári ellenzék között ebből keletkező konfliktussal kapcsolatban?"

A munkásosztálynak politikai tevékenysége teljes kibontakozásához sokkal

nagyobb térre van szüksége, mint amit a mai szétforgácsolt Németország egyes államai nyújtanak. A sokállamiság a proletariátus számára mozgási akadállyá lesz, de jogosult létezéssé, a komoly gondolkodás tárgyává sohasem. A német proletariátus sohasem fog birodalmi alkotmányokkal, porosz vezetéssel, triásszal[386] és ilyesmikkel foglalkozni, hacsak nem azért, hogy leszámoljon velük; neki közömbös az a kérdés, hogy hány katonára van a porosz államnak szüksége ahhoz, hogy nagyhatalomként tovább vegetáljon. Hogy az átszervezés a katonai terheket valamelyest növeli-e vagy sem, az a munkásosztálynak *mint osztálynak* nem sokat számít. Ezzel szemben az egyáltalán nem közömbös neki, hogy az általános hadkötelezettséget tökéletesen megvalósítják-e vagy sem. Minél több munkást képeznek ki a fegyverforgatásra, annál jobb. Az általános hadkötelezettség az általános szavazati jog szükségszerű és természetes kiegészítése; a szavazóknak módot ad arra, hogy határozataikat minden államcsíny-kísérlettel szemben fegyverrel a kezükben érvényesítsék.

Az általános hadkötelezettség minél következetesebb megvalósítása az az egyetlen pont a porosz hadseregátszervezésben, amely Németország munkásosztályát érdekli.

Fontosabb az a kérdés, hogy milyen álláspontot kell elfoglalnia a munkáspártnak a kormányzat és a kamara között ebből felmerülő konfliktusban.

A modern munkás, a proletár, a nagy ipari forradalom terméke, amely főként az utóbbi száz évben teljesen forradalmasította minden civilizált országban az egész termelési módot, először az iparét és azután a mezőgazdaságét is, és amely forradalom következtében már csak két osztály vesz részt a termelésben: a tőkések, akik a munkaeszközöknek, a nyersanyagoknak és a létfenntartási eszközöknek a birtokosai, és a munkások, akiknek sem munkaeszközeik, sem nyersanyagaik, sem létfenntartási eszközeik nincsenek, hanem ez utóbbiakat előbb munkájukkal meg kell vásárolniok a tőkésektől. A modern proletárnak tehát csak egy társadalmi osztállyal van közvetlenül dolga, amely ellenségesen szembenáll vele, kizsákmányolja őt: a tőkések, a burzsoák osztályával. Az olyan országokban, ahol ez az ipari forradalom tökéletesen megvalósult, mint Angliában, a munkásnak valóban csak a tőkésekkel van dolga, hiszen a falun a nagybérlő sem más, mint tőkés; az arisztokratával, aki csak felemészti birtokai földjáradékát, a munkásnak egyáltalán semmi társadalmi érintkezési pontja nincs.

Más a helyzet az olyan országokban, ahol ez az ipari forradalom csak megvalósulóban van, mint Németországban. Itt a korábbi feudális és postfeudális állapotokból még egy sereg társadalmi elem megmaradt, ezek, hogy így fejezzük ki magunkat, a társadalmi közeget (médiumot) zavarják, akadályozzák, hogy Németország társadalmi állapota azt az egyszerű, tiszta, klasszikus jelleget öltse, amely Anglia fejlődési állapotát jellemzi. Azt látjuk, hogy egy napról napra modernebbé váló légkörben és egészen modern tőkések és munkások között

elevenen járnak-kelnek itt a legcsodálatosabb vízözönelőtti kövületek: feudális urak, úriszékek, parlagi junkerek, botbüntetések, kormánytanácsosok, kerületi főnökök, céhek, illetékességi konfliktusok, közigazgatási büntetőhatalom stb. És azt látjuk, hogy a politikai hatalomért folyó harcban mindezek az eleven kövületek összesereglenek a burzsoázia ellen, amely, mivel tulajdona révén az új korszak leghatalmasabb osztálya, az új korszak nevében magának követeli tőlük a politikai uralmat.

A burzsoázián és a proletariátuson kívül a modern nagyipar még egyfajta közbülső osztályt termel ki kettőjük között, a kispolgárságot. Ez részint a korábbi félig középkori nyárspolgárság maradványaiból, részint némileg feltört munkásokból áll. Helyét nem annyira áruk termelésében, mint elosztásában találja meg; fő szakmája a kiskereskedés. Míg a régi nyárspolgárság a társadalom legstabilabb osztálya volt, ez a modern kispolgárság a legtöbbet változó osztály; a csőd intézménnyé vált nála. Kis tőkéje révén a burzsoáziának, exisztenciájának bizonytalansága révén a proletariátusnak az élethelyzetében osztozik. Politikai állásfoglalása éppoly ellentmondásos, mint társadalmi léte; általánosságban azonban legszabatosabb kifejezése a „tiszta demokrácia". Politikai hivatása az, hogy a burzsoáziát a régi társadalom maradványai elleni és főként saját gyöngesége és gyávasága elleni harcában előrehajtsa, és segítsen azoknak a szabadságoknak a kiharcolásában — sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési szabadság, általános választójog, helyi önkormányzat —, amelyek nélkül, habár polgári természetűek, egy félénk burzsoázia bizonyára elboldogulhat, de a munkások sohasem vívhatják ki felszabadulásukat.

A régi, vízözönelőtti társadalom maradványai és a burzsoázia között vívott harc folyamán mindenütt eljön valamikor az a pillanat, amikor mindkét küzdő fél a proletariátushoz fordul és támogatását kéri. Ez a pillanat rendszerint egybecsik azzal, amikor a munkásosztály maga kezd mozgolódni. A hanyatló társadalom feudális és bürokrata képviselői odakiáltják a munkásoknak, hogy velük együtt rontsanak neki a kiszipolyozóknak, a tőkéseknek, akik a munkások egyedüli ellenségei; a burzsoák felhívják a munkások figyelmét arra, hogy ők ketten együtt az új társadalmi korszakot képviselik, és ezért a hanyatló régi társadalmi formával szemben mindenesetre azonosak az érdekeik. Ez idő tájt ébred azután a munkásosztály fokozatosan annak tudatára, hogy önálló osztály önálló érdekekkel és önálló, független jövővel; és ezzel felmerül a kérdés, amely egymás után Angliában, Franciaországban és Németországban is előtört: milyen álláspontot kell a munkáspártnak elfoglalnia a harcoló felekkel szemben?

Ez mindenekelőtt attól fog függni, hogy a munkáspárt, azaz a munkásosztálynak az a része, amely az osztály közös érdekeinek tudatára ébredt, miféle célokra fog törni az osztály érdekében?

Amennyire ismeretes, Németország leghaladottabb munkásai ezt a követelést állították fel: a munkások felszabadítása a tőkésektől állami tőkének a szövet-

kezett munkásokra való átruházása révén, hogy a termelés közös számlára és tőkések nélkül folyjon; és e cél megvalósításának eszközeként a politikai hatalom meghódítása az általános, közvetlen választójog révén.[387]

Annyi mármost világos, hogy sem a feudális-bürokrata párt, amelyet röviden *reakciónak* szoktak nevezni, sem a liberál-radikális burzsoá párt nem lesz hajlandó arra, hogy ezeket a követeléseket önként teljesítse. A proletariátus azonban hatalommá válik attól a pillanattól fogva, amikor önálló munkáspártot alkot magának, a hatalommal pedig számolni kell. Mindkét ellenséges párt tudja ezt, tehát adott pillanatban hajlandó lesz arra, hogy a munkásoknak látszólagos vagy valódi engedményeket tegyen. Melyik oldalon érhetik el a munkások a legnagyobb eredményeket?

A reakciós párt szemében már a burzsoák és proletárok létezése is szálka. Hatalma azon nyugszik, hogy a modern társadalmi fejlődést megint elfojtják vagy legalábbis gátolják. Különben lassanként minden vagyonos osztály tőkésekké, minden elnyomott osztály proletárokká változna, és ezzel a reakciós párt önmagától eltűnne. A reakció, ha következetes, persze meg akarja szüntetni a proletariátust, de nem úgy, hogy a szövetkezés felé halad előre, hanem úgy, hogy a modern proletárokat megint céhlegényekké és egész vagy féljobbágy paraszti zselléiekké változtatja vissza. Segítség-e a mi proletárainknak egy ilyen változás? Visszakívánkoznak-e újból a céhmester és a „nagyságos úr" atyai fegyelme alá, ha ilyesmi lehetséges volna? Bizonyára nem. Hiszen éppen a munkásosztálynak minden korábbi látszattulajdontól és látszatkiváltságtól való elszakadása, a tőke és a munka közti pőre ellentét megteremtése az, ami egyetlen nagy, közös érdekekkel bíró munkásosztály, egy munkásmozgalom, egy munkáspárt létezését egyáltalán lehetővé tette. És ezenkívül a történelem ilyen visszafordítása teljes lehetetlenség. A jelen gőzgépei, mechanikai fonógépei és szövőszékei, gőzekéi és cséplőgépei, vasúti és elektromos távírói, gőzműködésű sajtói nem engednek meg ilyen abszurd visszalépést, ellenkezőleg, fokozatosan és könyörtelenül megsemmisítik a feudális és céhes állapotok minden maradványát, és valamennyi korábbról átvett kis társadalmi ellentétet a tőke és a munka egyetlen világtörténelmi ellentétévé oldanak fel.

Ezzel szemben a burzsoáziának nincs semmi más történelmi pozíciója, mint hogy a modern társadalom említett óriási termelőerőit és érintkezési eszközeit minden oldalról gyarapítsa és a legmagasabb fokra emelje, hiteltársulatai révén a korábbi időkből átörökölt termelési eszközöket is, főként a földtulajdont, a maga kezére játssza, minden termelési ágat modern segédeszközökkel űzzön, a feudális termelés és a feudális viszonyok minden maradványát megsemmisítse, és ennélfogva az egész társadalmat a tőkések osztályának és a nincstelen munkások osztályának egyszerű ellentétére vezesse vissza. Ugyanabban a mértékben, ahogy a társadalmi osztályellentéteknek ez a leegyszerűsödése végbemegy, nő a burzsoázia ereje, de még nagyobb mértékben nő a proletariátus ereje, osztály-

öntudata és győznitudása; csak a burzsoázia erejének ez a megnövekedése juttatja a proletariátust fokról fokra oda, hogy az államban többséggé, túlnyomó többséggé váljon, ahogy ez Angliában már megtörtént, de Németországban, ahol falun a különböző fajta parasztok, a városokban pedig a kisiparosok, kiskereskedők stb. túlsúlyban vannak vele szemben, semmi esetre sem.

Tehát: a reakció minden győzelme gátolja a társadalmi fejlődést, feltétlenül távolabb tolja azt az időpontot, amikor a munkások győzni tudnak. Ezzel szemben a burzsoázia minden győzelme a reakció fölött bizonyos szempontból egyszersmind munkásgyőzelem, hozzájárul a tőkés uralom végső bukásához, közelebb hozza azt az időpontot, amikor a munkások a burzsoázia fölött győzni fognak.

Nézzük a német munkáspárt helyzetét 1848-ban és most. Él még Németországban elég veterán, akik közreműködtek 1848 előtt egy német munkáspárt megalapításának első lépéseinél, akik a forradalom után segédkeztek kiépítésében, amíg a kor viszonyai megengedték. Mindnyájan tudják, micsoda fáradságba került még azokban az izgatott időkben is munkásmozgalmat létrehozni, működésben tartani, a reakciós-céhszerű elemeket eltávolítani, és hogyan aludt el néhány év múlva újból az egész dolog. Ha most mondhatni önmagától keletkezett egy munkásmozgalom, honnan ered ez? Onnan, hogy 1848 óta a burzsoá nagyipar Németországban példátlan haladást tett, mivel egy sereg kisiparost és más, munkás és tőkés közti közbülső elemet megsemmisített, egy sereg munkást közvetlenül ellentétbe állított a tőkével, egyszóval jelentős proletariátust hozott létre ott, ahol ez korábban nem vagy csak kismértékben állt fenn. Ennek az ipari fejlődésnek a következtében a munkáspárt és a munkásmozgalom szükségszerűséggé vált.

Ezzel nem mondjuk azt, hogy nem jöhetnek olyan pillanatok, amikor a reakció tanácsosnak látja, hogy a munkásoknak engedményeket tegyen. De ezek az engedmények mindig egészen sajátos fajtájúak. Sohasem politikai természetűek. A feudális-bürokratikus reakció nem fogja kiterjeszteni a választójogot, és a sajtó, az egyesülés és a gyülekezés jogát sem fogja megadni, sem a bürokrácia hatalmát nem fogja korlátozni. Az engedmények, amelyeket tesz, mindig közvetlenül a burzsoázia ellen irányulnak, és olyan jellegűek, hogy a munkások politikai hatalmát semmiképpen sem gyarapítják. Így vitték keresztül Angliában a tízórás törvényt a gyári munkások számára a gyárosok akarata ellenére. Így követelni lehetett volna a poroszországi kormányzattól, hogy a gyárakban pontosan tartsák be a munkaidőre vonatkozó előírásokat — amelyek most csak a papíron léteznek —, továbbá követelni lehetett volna a munkások egyesülési jogát[388] stb., és talán el is lehetett volna érni ezeket. De a reakciónak mindezeknél az engedményeinél fennáll az, hogy a munkások bármiféle ellenszolgáltatás nélkül érik el ezeket, éspedig joggal, mert a reakció már azzal, hogy a burzsoá életét megkeseríti, elérte a célját, és a munkások nem tartoznak neki hálával, nem is hálálkodnak neki sohasem.

Mármost van még a reakciónak egy fajtája, amelynek az utóbbi időben nagy

sikere volt, és bizonyos embereknél nagyon divatba jött: az a fajta, amelyet manapság bonapartizmusnak neveznek. A bonapartizmus a szükségszerű államforma olyan országban, ahol a munkásosztályt, amely a városokban fejlődése magas fokán áll, de falun a kisparasztok számszerűen felülmúlják, nagy forradalmi harcban legyőzi a tőkésosztály, a kispolgárság és a hadsereg. Amikor Franciaországban az 1848 júniusi óriási harcban a párizsi munkásokat legyőzték, egyszersmind a burzsoázia e győzelemben teljesen kimerült. Tudta, hogy még egy ilyen győzelmet nem bír elviselni. Névlegesen még uralkodott, de túl gyönge volt az uralomra. Az élre a hadsereg, a tulajdonképpeni győztes állt, arra az osztályra támaszkodva, amelyből elsősorban rekrutálódott, a kisparasztokra, akik azt akarták, hogy nyugtuk legyen a városi zavargóktól. Ennek az uralomnak a formája magától értetődően a katonai despotizmus volt, természetes főnöke ennek vérszerinti örököse, Louis Bonaparte.

Mind a munkásokkal, mind a tőkésekkel szemben a bonapartizmus azáltal tűnik ki, hogy megakadályozza őket abban, hogy egymásnak rontsanak. Azaz megvédi a burzsoáziát a munkások erőszakos támadásaitól, elősegít egy kis békés csatárharcot a két osztály között, egyébként pedig mind az egyiktől, mind a másiktól a politikai hatalom minden jelét megvonja. Egyesülési jog nincs, gyülekezési jog nincs, sajtószabadság nincs, általános választójog olyan bürokratikus nyomás alatt van, hogy ellenzékiek megválasztása csaknem lehetetlen; rendőruralom, amely még a rendőrösített Franciaországban is példa nélkül állt eddig. Emellett mind a burzsoázia, mind a munkások egy részét közvetlenül *megvásárolják*; az egyiket kolosszális hitelszédelgések révén, melyekkel a kistőkések pénzét a nagyok zsebébe csalogatják; a másikat kolosszális állami építkezések révén, amelyek a természetes, önálló proletariátus mellett egy mesterséges, császári, a kormányzattól függő proletariátust koncentrálnak a nagyvárosokban. Végül hízelegnek a nemzeti büszkeségnek látszólag heroikus háborúkkal, amelyeket azonban mindig Európa magas hatósági engedélyével a mindenkori általános bűnbak ellen viselnek, és csak olyan feltételekkel, hogy a győzelem előre biztosítva van.

A legtöbb, amit ilyen kormányzat alatt mind a munkások, mind a burzsoázia nyerhetnek, az, hogy kipihenik a harc fáradalmait, hogy az ipar — egyébként kedvező körülmények között — erőteljesen fejlődik, hogy tehát kialakulnak az új és hevesebb harc elemei, és hogy ez a harc kitör, mihelyt egy ilyen nyugvópont szükséglete nem létezik többé. A legnagyobb fokú ostobaság volna többet várni a munkások számára egy olyan kormányzattól, amely éppen azért létezik, hogy a munkásokat a burzsoáziával szemben fékentartsa.

Térjünk mármost rá az előttünk fekvő speciális esetre. Mit nyújthat a reakció Poroszországban a munkáspártnak?

Nyújthat-e ez a reakció a munkásosztálynak valódi részesedést a politikai hatalomban? — Semmi esetre sem. Először is és az újabbkori történelemben sem

Angliában, sem Franciaországban sohasem fordult elő, hogy reakciós kormányzat ezt megtette volna. Másodszor a jelenlegi harc Poroszországban éppen akörül folyik, hogy a kormányzat magában egyesítsen-e minden valódi hatalmat, vagy ossza-e meg azt a parlamenttel. És a kormányzat igazán nem azért mozgat meg minden eszközt a burzsoáziának a hatalomtól való megfosztására, hogy ezt a hatalmat utána a proletariátusnak ajándékozza!

A feudális arisztokrácia és a bürokrácia Poroszországban megtarthatja valóságos hatalmát parlamenti képviselet nélkül is. Hagyományos helyzetük az udvarnál, a hadseregben, a hivatalnoki karban biztosítja nekik ezt a hatalmat. Még csak különös képviseletet sem kell kívánniok, hiszen nemesekből és hivatalnokokból álló kamarák, amilyenek Manteuffel idejében voltak, manapság tartósan mégiscsak lehetetlenek Poroszországban. Ezért az egész kamararendszert is a pokolba kívánják.

Ezzel szemben a burzsoázia és a munkások valóságos szabályozott politikai hatalmat csak parlamenti képviselet révén gyakorolhatnak; és ez a parlamenti képviselet csak akkor ér valamit, ha részt vehet a vitában és a határozathozatalban, másszóval, ha kezében tarthatja „az erszény gombját". De éppen ez az, amit Bismarck bevallottan meg akar akadályozni. Kérdezzük: érdeke-e a munkásoknak, hogy ez a parlament minden hatalomtól megfosztassék, ez a parlament, amelybe — azt remélik — az általános, közvetlen választójog kivívása révén maguk is bekerülnek és amelyben egyszer majd többség lesznek? Érdekük-e az agitáció minden emeltyűjét mozgásba hozni, hogy bekerüljenek egy olyan gyülekezetbe, amelynek végeredményben semmi szava nincs? Bizonyára nem.

De ha a kormányzat a fennálló választási törvényt hatálytalanítaná és oktrojálná az általános, közvetlen választójogot? Igen, *ha*! *Ha* a kormányzat ilyen bonapartista csínyt tenne, és a munkások ráállnának erre, ezzel már eleve elismernék a kormányzat jogát arra, hogy egy új oktrojálással, mihelyt kedve támad rá, megint megszüntesse az általános, közvetlen választójogot, és akkor mit érne az egész általános, közvetlen választójog?

Ha a kormányzat oktrojálná az általános, közvetlen választójogot, akkor eleve úgy foglalná pontokba, hogy az éppenséggel nem lenne többé általános, közvetlen választójog.

Ami pedig magát az általános, közvetlen választójogot illeti, csak Franciaországba kell menni, hogy meggyőződjünk arról, micsoda jámbor választásokat lehet lebonyolítani ezzel, ha nagyszámú ostoba falusi lakosságunk, jól szervezett bürokráciánk, alaposan megrendszabályozott sajtónk, a rendőrség által kellően fékentartott egyesületeink vannak, és egyáltalán nincs politikai gyűlésezés. Hány munkásképviselőt hoz hát be az általános, közvetlen választójog a francia kamarába? Pedig a francia proletariátus sokkal koncentráltabb, mint a német, és több harci és szervezeti tapasztalata van.

Ez átvezet bennünket még egy másik kérdésre. Németországban a falusi

népesség kétszer akkora, mint a városi népesség, azaz az emberek kétharmada a mezőgazdaságból, egyharmada az iparból él. És mivel Németországban a nagybirtok a szabály és a kisparcellás paraszt a kivétel, ez más szavakkal azt jelenti, hogy míg a munkások egyharmada a tőkés parancsnoksága alatt áll, kétharmada *a feudális úr parancsnoksága alatt*. Azok, akik szakadatlanul a tőkésekre rontanak rá, de a feudálisok ellen egy haragos szavuk sincs, megszívlelhetnék ezt. A feudálisok Németországban éppúgy közvetlen ellenségei a munkásoknak, mint a kapitalisták. De ez még korántsem minden. A patriarchális gazdálkodás a régi feudális birtokokon a falusi napszámosnak vagy zsellérnek „nagyságos urától" való öröklött függőségét hozza létre, ami nagyon megnehezíti a mezőgazdasági proletár bekapcsolódását a városi munkások mozgalmába. A papok, a rendszeres butítás a falun, a rossz iskolai oktatás, az emberek világtól való elzártsága megteszi a többit. A mezőgazdasági proletariátus a munkásosztálynak az a része, amely a legnehezebben és a legkésőbben érti meg saját érdekeit, saját társadalmi helyzetét, másszóval az a része, amely a legtovább marad öntudatlan eszköz az őt kizsákmányoló kiváltságos osztály kezében. És melyik ez az osztály? Németországban nem a burzsoázia, hanem a *feudális nemesség*. Még Franciaországban is, ahol pedig szinte kizárólag csak szabad földtulajdonú parasztok léteznek, ahol a feudális nemesség régóta meg van fosztva minden politikai hatalomtól, az általános választójog a munkást nem vitte be a kamarába, hanem csaknem teljesen kizárta onnan. Mi lenne az általános választójog eredménye Németországban, ahol a feudális nemesség még tényleges társadalmi és politikai hatalom, és ahol két mezőgazdasági napszámos jut egy ipari munkásra? A feudális és bürokratikus reakció elleni harc — hiszen a kettő nálunk most elválaszthatatlan — Németországban egyet jelent a falusi proletariátus szellemi és politikai felszabadításáért vívott harccal, és amíg a falusi proletariátus nem sodródik bele a mozgalomba, addig a városi proletariátus Németországban a legcsekélyebbet sem érheti és éri el, addig az általános, közvetlen választójog a proletariátus számára nem fegyver, hanem *csapda*.

Talán ez az igen szókimondó, de szükséges fejtegetés fel fogja bátorítani a feudálisokat arra, hogy az általános, közvetlen választójogért fellépjenek. Annál jobb.

Vagy a kormányzat csak azért csonkítaná meg a polgári ellenzék sajtóját, egyesülési jogát, gyülekezési jogát (ha a mostani állapotok között egyáltalán van még sok csonkítanivaló), hogy a munkásokat szabad sajtóval, szabad egyesülési és gyülekezési joggal ajándékozza meg? Valóban, vajon a munkásmozgalom nem nyugodtan és zavartalanul járja-e a maga útját?

Éppen itt a bökkenő. A kormányzat *tudja*, és a burzsoázia is tudja, hogy az egész mostani német munkásmozgalom csak *megtűrt* valami, csak addig él, amíg a kormányzatnak *tetszik*. Amíg a kormányzatnak hasznos, hogy ez a mozgalom fennáll, hogy a polgári ellenzéknek új, független ellenfele nőtt fel, addig

megtűri a mozgalmat. Attól a pillanattól kezdve, amikor ezáltal a kormányzatra veszélyessé válik, a dolognak egyszerre vége szakad. Az a mód, ahogyan a haladópártiak agitációját a sajtóban, egyesületekben és gyűléseken megakadályozták, legyen figyelmeztetés a munkásoknak. Ugyanazok a törvények, rendeletek és intézkedések, amelyeket akkor alkalmaztak, bármelyik nap alkalmazhatók őellenük és végezhetnek az ő agitációjukkal; sor is kerül erre, mihelyt ez az agitáció veszélyessé válik. Igen fontos, hogy a munkások ebben a kérdésben tisztán lássanak, hogy ne essenek ugyanabba a tévedésbe, mint a burzsoázia az új éra idején, amikor szintén csak *megtűrték*, de már a nyeregben hitte magát. És ha valaki azt képzeli, hogy a mostani kormányzat meg fogja szabadítani a sajtót, az egyesülési és gyülekezési jogot mostani bilincseitől, az éppenséggel azok közé az emberek közé tartozik, akikkel kár minden szóért. Márpedig sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési jog nélkül nem lehetséges semmilyen munkásmozgalom.

A fennálló porosz kormányzat nem olyan együgyű, hogy el akarná vágni a saját torkát, És ha a dolog odáig jutna, hogy a reakció a német proletariátusnak némi politikai látszatengedményt lökne oda csalétekül — akkor a német proletariátus remélhetőleg az ősi Hildebrand-ének[389] büszke szavaival fog válaszolni:

„Mit gêrû scal man geba infâhan, ort widar orte."
„Lándzsával kell az adományt fogadni, hegyet hegy ellen."

Ami a *szociális* engedményeket illeti, amelyeket a reakció a munkásoknak tehetne — a munkaidő megrövidítését a gyárakban, a gyári törvények jobb alkalmazását, egyesülési jogot stb. —, minden ország tapasztalata azt bizonyítja, hogy a reakció tesz ilyen javaslatokat, anélkül hogy a munkásoknak a legcsekélyebb fizetséget kellene nyújtaniok érte. A reakciónak szüksége van a munkásokra, a munkásoknak azonban nincs szükségük a reakcióra. Amíg tehát a munkások saját önálló agitációjukban ragaszkodnak ezekhez a pontokhoz, számíthatnak rá, hogy eljön az a pillanat, amikor reakciós elemek ugyanezeket a követeléseket felállítják, csak hogy a burzsoáziát bosszantsák: ezzel a munkások sikereket érnek el a burzsoáziával szemben, anélkül hogy a reakciónak valamiféle hálával tartoznának.

Ha azonban a munkáspárt a reakciótól nem várhat egyebet, mint kis engedményeket, amelyeket különben is megkap, anélkül hogy koldulnia kellene értük — mit várhat akkor a polgári ellenzéktől?

Láttuk, hogy burzsoázia és proletariátus mindketten egy új korszak gyermekei, hogy mindketten társadalmi tevékenységükben arra törekszenek, hogy a korábbi időből ittmaradt kacat maradványait félretolják. Egymás között igen komoly harcot kell ugyan eldönteniök, de ezt a harcot csak akkor vívhatják majd végig, ha csupán egymással állnak szemben. Csak azáltal, hogy a régi ócskaságot ki-

vetik a korláton, lesz „a hajó ütközetre kész" — csakhogy ezúttal az ütközet nem két hajó között folyik, hanem egyetlen hajón a tisztek és a legénység között.

A burzsoázia nem harcolhatja ki politikai uralmát, nem fejezheti ki ezt a politikai uralmat alkotmányban és törvényekben anélkül, hogy egyidejűleg ne adjon a proletariátusnak fegyvereket a kezébe. A régi, születés által megkülönböztetett rendekkel szemben az emberi jogokat, a céhrendszerrel szemben a kereskedelem és iparűzés szabadságát, a bürokratikus gyámkodással szemben a szabadságot és az önkormányzatot kell zászlajára írnia. Következésképp tehát az általános, közvetlen választójogot, sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot s a népesség egyes osztályai ellen hozott minden külön törvény megszüntetését kell követelnie. De ez minden, amit a proletariátusnak a burzsoáziától követelnie kell. Azt nem kívánhatja meg, hogy a burzsoázia szűnjék meg burzsoázia lenni, de azt igen, hogy saját elveit következetesen valósítsa meg. Ezzel azonban a proletariátus a kezébe kapja mindazokat a fegyvereket is, amelyekre végső győzelméhez szüksége van. A sajtószabadsággal, a gyülekezési és egyesülési joggal meghódítja magának az általános választójogot, az agitáció fönti eszközeivel párosult általános, közvetlen választójoggal minden egyebet.

A munkásoknak tehát érdekük, hogy a burzsoáziát minden reakciós elem elleni harcában támogassák, *amíg az önmagához hű marad.* Minden siker, amelyet a burzsoázia a reakciótól kicsikar, ezzel a feltétellel a munkásosztálynak végül is javára válik. A német munkásoknak is megvolt ez a helyes ösztönük. Minden német államban, teljes joggal, mindenütt a legradikálisabb jelöltekre szavaztak, akiknek kilátásuk volt arra, hogy bejussanak.

De mi lesz, ha a burzsoázia hűtlenné válik önmagához, elárulja saját osztályérdekeit és a belőlük következő elveket?

Akkor a munkások számára két út marad!

Vagy előrehajtják saját akarata ellenére a burzsoáziát, és amennyire lehet, kényszerítik, hogy a választójogot terjessze ki, a sajtót, az egyesülést és a gyülekezést tegye szabaddá, és ezzel a proletariátusnak teremtsen olyan területet, amelyen szabadon mozoghat és megszervezheti magát. Ezt tették az angol munkások az 1832-es Reform Bill[390], a francia munkások az 1830-as júliusi forradalom óta, és éppen ezzel a mozgalommal, amelynek közvetlen céljai tisztán polgári természetűek voltak, mozdították előre, jobban, mint bármilyen más eszközzel, saját fejlődésüket és szervezettségüket. Ez az eset mindig be fog következni, mert a burzsoázia, híján lévén a politikai bátorságnak, időről időre mindenütt hűtlenné válik önmagához.

Vagy pedig a munkások teljesen visszahúzódnak a polgári mozgalomtól és a burzsoáziát sorsára hagyják. Ez az eset következett be Angliában, Franciaországban és Németországban az 1848 és 1850 közötti európai munkásmozgalom kudarca után. Ez az eset csak hatalmas és pillanatnyilag terméketlen erőfeszítések után lehetséges, amelyek után az osztálynak nyugalomra van szüksége. A munkás-

osztály egészséges állapotában ez lehetetlen; hiszen teljes politikai lemondással lenne egyenlő, és erre huzamosabb időn át egy természeténél fogva bátor osztály, olyan osztály, amely semmit sem veszthet és mindent megnyerhet, képtelen.

Még abban a legvégső esetben, ha a burzsoázia, a munkásoktól való félelmében, a reakció szoknyája mögé bújik és a vele ellenséges elemek hatalmához folyamodik védelemért a munkások ellen — még akkor sem marad más hátra a munkáspárt számára, mint hogy a polgárok ellenére folytassa a polgári szabadságért, a sajtószabadságért, a gyülekezési és egyesülési jogért való, a polgárok által cserbenhagyott agitációt. E szabadságok nélkül maga sem mozoghat szabadon; ebben a harcban saját életeleméért küzd, a levegőért, amelyre a lélegzéshez szüksége van.

Magától értetődik, hogy mindezekben az esetekben a munkáspárt nem a burzsoázia puszta uszályaként, hanem tőle tökéletesen különböző, önálló pártként fog fellépni. A burzsoáziának minden alkalommal emlékezetébe fogja idézni, hogy a munkások osztályérdekei a tőkésekéivel szöges ellentétben állnak, és hogy a munkások tudatában vannak ennek. Saját szervezetét a burzsoázia pártszervezetével szemben meg fogja tartani és tovább fogja fejleszteni, és az utóbbival csak úgy fog tárgyalni, mint egyik hatalom a másikkal. Ily módon tiszteletet parancsoló helyzetet fog magának biztosítani, fel fogja világosítani az egyes munkásokat osztályérdekeikről, és a legközelebbi forradalmi viharkor — és ezek a viharok most oly szabályszerűen térnek vissza, mint a kereskedelmi válságok és a napéjegyenlőségi viharok — kész lesz a cselekvésre.

Ebből magától következik a munkáspárt politikája a porosz alkotmánykonfliktusban:

mindenekelőtt megtartani a munkáspárt szervezettségét, amennyire csak a mostani állapotok engedik;

a haladópártot előrehajszolni a *valódi* haladás felé, amennyire ez lehetséges; rákényszeríteni őket, hogy saját programjukat tegyék radikálisabbá, és ahhoz tartsák magukat; minden következetlenségüket és gyengeségüket kíméletlenül megbüntetni és nevetségessé tenni;

a tulajdonképpeni katonai kérdést hagyni a maga útján, annak tudatában, hogy egyszer a munkáspárt is megcsinálja majd a saját, *német* „hadseregátszervezését";

a reakció képmutató csábításaira pedig ezt felelni: „Lándzsával kell az adományt fogadni, hegyet hegy ellen."

1865. január vége—február 11.
Marx és Engels Művei. 16. köt.
1964. 51—72. old.

JEGYZETEK

MUTATÓK

JEGYZETEK

[1] Marx úgy tervezte, hogy a „Deutsch-Französische Jahrbücher" további számaiban folytatólagosan közzéteszi munkáját a hegeli jogfilozófia kritikájáról. (Ennek befejezetlen kéziratát lásd Marx—Engels Művei. 1. köt. 203—336. old.) Marx ezt a munkáját nem fejezte be, mert — mint a „Gazdasági-filozófiai kéziratok" előszavában írja — kritikáját eredetileg „a *hegeli* jogfilozófia kritikájának formájában hirdette meg. A sajtó alá rendezés során megmutatkozott, hogy a csupán a spekuláció ellen irányuló kritikának maguknak a különböző anyagoknak a kritikájával való összecelegyítése nagyon hozzá nem mért, gátolja a kifejtést, nehezíti a megértést. Azonfelül a feldolgozandó tárgyak gazdagsága és különfélesége csak egészen aforisztikus módon engedte volna meg az *egy* írásba való összesűrítést, ugyanakkor az ilyen aforisztikus ábrázolás egy önkényes rendszerezés *látszatát* hozta volna létre." Ezért Marx úgy határozott, hogy a jog, az erkölcs, a politika stb. kritikáját különálló brosúrákban teszi közzé, s ezt lezárja egy átfogó munkával, amely az idealista, spekulatív filozófia kritikáját tartalmazza. Ezt a munkát a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban megkezdte. A körülmények azonban úgy alakultak, hogy először az ifjúhegeliánusokkal és a polgári és kispolgári német ideológia más képviselőivel való eszmei leszámolást dolgozta ki és készítette elő kiadásra Engelsszel közös munkáiban, a „Szent család"-ban és a „Német ideológiá"-ban. — 8

[2] Vö. Biblia, II. Mózes 33, 20—23. — 8

[3] Vö. Shakespeare: A velencei kalmár. — 8

[4] Shakespeare: Hamlet, III. felv. 1. szín. — 11

[5] Az ún. szeptemberi törvényeket 1835 szeptemberében hozta a francia kormányzat a július 28-án a király ellen elkövetett merényletre hivatkozva. Korlátozták az esküdtszékek jogkörét és szigorú rendszabályokat vezettek be a sajtó ellen; az időszakosan megjelenő nyomtatványok adóját felemelték, súlyos pénz- és börtönbüntetést vezettek be azok ellen a személyek ellen, akik a tulajdonnal és a fennálló államrenddel szemben felléptek. — 15

[6] Vö. Sieyès: Qu'est-ce que le Tiers-Etat? (Mi a Harmadik Rend?). — 16

[7] „A szent család" Marx és Engels első közös műve. A „szent család" kifejezés gúnyos elnevezése a Bauer-testvéreknek és híveiknek, akik az „Allgemeine Literaturzeitung" körül csoportosultak. — 30

[8] Cercle social (Társadalmi kör) — demokrata értelmiségiek szervezete, amely a francia forradalom első évében lépett fel. Ideológusa, C. Fauchet követelte a föld egyenlő felosztását, a nagy tulajdon korlátozását és azt, hogy minden munkaképes polgár dolgozzék. Azt a kritikát, amelyet Fauchet a francia forradalom proklamálta formális egyenlőségen gyako-

rolt, J. Roux, a „veszettek" (enragés) egyik vezetője vitte tovább még sokkal radikálisabban. — 31

[9] Robespierre: Rapport sur les principes de morale politique qui doivent guider la Convention nationale etc., fait au nom du comité de salut public (Jelentés a politikai erkölcs elveiről, amelyeknek vezetniök kell a Nemzeti Konventot stb. beterjesztve a közjóléti bizottság nevében), 1794. febr. 5. (pluviôse 17.). — 33.

[10] Saint-Just: Au nom des comités de salut public et de sûreté générale (A közjóléti és általános biztonsági bizottság nevében beterjesztett jelentés), 1794. márc. 31. (germinal 11.). — 33

[11] Saint-Just: Rapport sur la police générale (Jelentés az általános rendőrségről), 1794. ápr. 25. (II. év germinal 26.). — 34

[12] Conciergerie — a párizsi Palais de Justice középkori része. — 34

[13] 1799. brumaire 18-án (nov. 9-én) tetőződött be Franciaországban a burzsoá ellenforradalom; Napóleon megdöntötte a forradalom folytatásától és a királyság restaurációjától egyaránt rettegő direktóriumot, amely Franciaország kormányzata volt 1794-től. Ezzel teljessé vált Napóleon egyeduralma. — 34

[14] Cabanis „Rapports du physique et du moral de l'homme"-jának (A testi és a szellemi összefüggése az embernél) (Párizs 1824) első kiadása 1802-ben jelent meg Párizsban „Traité du physique et du moral de l'homme" címmel; az írás nagy része már 1798—1799-ben megjelent a Francia Tudományos Akadémia közleményei sorában. — 37

[15] Janzenisták — Cornelius Jansen (1585—1638) louvaini tanár és későbbi yperni püspök követői. Az eretnekségként üldözött janzenista tanítás Franciaországban hasonló volt a kálvini predesztinációhoz, és szintén a burzsoázia egy részének elégedetlenségét fejezte ki a hivatalos katolicizmus feudális ideológiájával. A janzenisták és a katolicizmus (elsősorban a jezsuiták) között elkeseredett viták folytak. — 38

[16] Anaxagorasz szerint a világ végtelen sok különbözőfajta parányi részecske (homoiomeria) összességéből áll. Démokritosz szerint a világ a semmi és az egynemű — csak nagyságra és alakra különböző — parányi részecskék (atomok) összetevődése. — 39

[17] A Qual Böhme sokértelmű kifejezése (benne foglaltatik a latin qualitas=minőség, a német Qual=kín és quellen=sarjadni értelme) a dolgok belső önmozgására. — 39

[18] Condillac: L'essai sur l'origine des connaissances humaines (Tanulmány az emberi ismeretek eredetéről). — 40

[19] Helvétius: De l'homme, de ses facultés intellectuelles et de son éducation (Az emberről, szellemi képességeiről és neveléséről). — 41

[20] Lamettrie: L'homme machine (Az ember-gép). — 41

[21] Holbach: Système de la nature, ou des lois du monde physique et du monde moral (A természet rendszere, vagy a fizikai világ és az erkölcsi világ törvényei). — 41

[22] Hegel: Geschichte der Philosophie (A filozófia története), „Werke", XV. köt. 500. old. — 41

[23] Robinet: De la nature (A természetről). — 41

[24] Mandeville: The Fable of the Bees: or Private Vices, Public Benefits (A méhek meséje; vagy Magánbűnök — közjótételek). — 42

[25] Hegel: Geschichte der Philosophie (A filozófia története), „Werke", XV. köt. 506. és kk. old., 513. old. — 42

[26] „Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst" a baloldali hegeliánusok irodalmi és filozófiai folyóirata; 1841 júliusától jelent meg Lipcsében, Ruge és Echtermeyer szerkesztésében. Azelőtt (1838—1841) „Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst" címmel jelent meg. — 42

[27] Helvétius: De l'ésprit (A szellemről). — 43

[28] Bentham: Théorie des peines et des récompenses (A büntetések és jutalmazások elmélete). — 45

[29] A „Deutsch-Französische Jahrbücher" („Német-francia évkönyvek") Marx és Ruge szerkesztésében jelent meg Párizsban német nyelven. Csak első (kettős) füzete jelent meg, 1844 februárjában. — 47

[30] Sziléziában 1844-ben takácslázadások törtek ki, a lázadások központjai Langenbielau és Peterswaldau sziléziai falvak voltak; a felkelést katonai erővel verték le. Ugyanebben az évben Csehországban a Litomeřice- és Prága-kerületi munkások megrohanták a textilgyárakat és szétrombolták a gépeket. — 50

[31] Symons: Arts and Artisans at Home and Abroad: with Sketches of the Progress of Foreign Manufactures (Művességek és művesek nálunk és külföldön; a külföldi iparok előrehaladásának vázlatával). — 50

[32] Feme-bíróság — Vesztfáliában és a szomszédos területeken a középkor végéig működő, a XIV. századtól titkos bírósági szervezet, mely a császártól nyert pallosjog alapján főbenjáró bűnügyekben ítélt. A beismerésben levő vádlottat azonnal halálra ítélte és a helyszínen kivégeztette. — 56

[33] A hagyomány szerint Menenius Agrippa római patríciusnak sikerült az i. e. 494-ben a mons sacerre kivonult plebejusokat leszerelnie példázatával, amelyben a test tagjai megtagadják az ingyenélő gyomor táplálását és ezzel önmagukat teszik tönkre. — 56

[34] Ure: Philosophy of Manufactures; or an Exposition of the Scientific, Moral and Commercial Economy of the Factory System of Great Britain (A manufaktúrák filozófiája; vagy a nagy-britanniai gyárrendszer tudományos, erkölcsi és kereskedelmi gazdaságosságának kifejtése). — 57

[35] Spy-outbreakeknek nevezték a Sheffieldben, Bradfordban és más városokban provokátorok által kirobbantott összetűzéseket chartisták és rendőrség között. Az összetűzések következtében a mozgalom számos vezetőjét és résztvevőjét letartóztatták. — 62

[36] „The Weekly Dispatch" („Heti Értesítő"), „The Weekly Chronicle" („Heti krónika") és „The Examiner" („A Vizsgáló") c. londoni lapokról van szó. — 65

[37] Hazai-kolóniáknak (Home-Colonies) nevezték Owen kommunista mintaközösségeit. — 66

[38] A Mechanics' Institutionok (mechanikusok intézetei) esti iskolák, amelyekben a munkások általános és technikai képzést kaptak; az első ilyen iskolákat 1823-ban Glasgow-ban és 1824-ben Londonban létesítették. A 40-es években már több mint 200 működött, elsősorban Lancashire és Yorkshire gyárvárosaiban. A burzsoázia igyekezett ezeket az iskolákat arra felhasználni, hogy az ipar számára szükséges szakképzett munkásokat neveljen és saját érdekében befolyásolja gondolkozásukat. — 68

[39] Bibliai eredetű beszédzáró szólam; vö. Biblia, Ezék. 3, 17—19. (és I. Móz. 19, 17.). — 68

[40] Egy sor angol kiadó jelentetett meg filléres árakon klasszikus filozófiai és szépirodalmi műveket munkások számára, így H. Hetherington (ő adta ki Strauss könyvét 1842-ben hetenként megjelenő egypennys füzet-sorozatban), a leedsi J. Hobson, a manchesteri A. Heywood, a londoni J. Cleave. Ilyen kiadásokban megjelent pl. Shelley „Queen Mab"-je (Mab királynő), Thomas Paine művei, Buonarroti könyve Babeuf összeesküvéséről (kétpennys sorozatban), Rousseau „Társadalmi szerződés"-e (másfélpennys sorozatban, 13 füzet) stb. stb. A francia felvilágosítók műveinek vannak régebbi angol fordításaik is. — 69

[41] A tézisek 1845 tavaszán keletkeztek Brüsszelben és Marx 1845—1847-es jegyzetkönyvében maradtak fenn, „I. ad Feuerbach" cím alatt. Először Engels tette közzé őket nyomtatásban, függelékként „Ludwig Feuerbach" c. írásának 1888-as különkiadásához, „Marx Feuerbachról" címmel. Főszövegben a tézisek Marxtól eredő első megfogalmazását adjuk, lábjegyzetben közöljük az 1888-as Engels-féle kiadás eltéréseit. — 70

[42] Feuerbach: Das Wesen des Christentums (A kereszténység lényege). — 70

[43] A fejezet terve, az egész mű felépítési tervével együtt, a „Német ideológiá"-n végzett munka során nagyfokú változásokon ment át; szövegét nem dolgozták ki teljesen, a fejezet befejezetlen. Feuerbach voltaképpeni részletes tárgyalására nem is kerül sor benne; a fejezet néhány — a további kidolgozás tervét jelző — megjegyzéssel végződik. Valószínű, hogy a fejezet meglevő részét is kiadás előtt még kisebb-nagyobb mértékben átírták volna. A fejezethez tisztázatban fennmaradtak a szöveg legelejének egy újabb megfogalmazása (ezt a piszkozati fogalmazvány eltéréseinek megjelölésével a főszövegben adjuk), továbbá egy összefoglaló jellegű részlet (ennek a piszkozatban nincs megfelelője; szövegét a fejezet végén külön közöljük). A piszkozati kézirat („főkézirat") még a „Német ideológia" kidolgozásának egy korai szakaszából származik, amikor még nem alakult ki a mű felépítésének terve, s még ezen a szövegrészen belül voltak feldolgozva olyan kérdések, amelyek utóbb a mű későbbi fejezeteibe kerültek. A fejezet eredeti szövegét tartalmazó ívek nagyobbik részét kiemelték (az eredeti ívszámozás 1-től 92-ig terjedt; a rostálás után ebből kevesebb mint 19 ív maradt meg a fejezetben), a kiemelt ívek nem maradtak fenn, de feltehető, hogy tartalmukat beledolgozták későbbi fejezetekbe. Erre mutat, hogy a fejezet anyagában megmaradt ívekben is számos áthúzott rész van (teljes áthúzott oldalak is, amelyeket azonban nem lehetett kiemelni, mert hátlapjukon kitörletlen szöveg volt), és ezek a törölt részek szinte kivétel nélkül ilyen vagy olyan formában visszatérnek a „Lipcsei zsinat" fejezet valamelyik helyén. Az ívek kiemelése után a fejezetet új oldalszámozással látták el, az újraszámozás szerint a szöveg szinte hézagtalan; a bevezető áthúzott rész után a számozás 8-cal kezdődik és 72-ig tart, hiányzik a 29. és a 36—39. old. (ezek alkalmasint később vesztek el). Címek alig vannak, ellenben egy sor széljegyzet került az említett átcsoportosítás során a szövegbe; ezek a széljegyzetek részben tagolják is a fejtegetéseket. Az újraszámozás után már nem történt további szerkesztési változtatás a fejezet szövegén. A kézirat

utolsó oldalán Engels öregkori kézírásában ceruzával ez áll: „I. Feuerbach. A materialista és az idealista szemlélet ellentéte." — A fejezet nem véglegesen kidolgozott volta arra indította az 1932-es eredeti nyelvű kiadás (MEGA I, 5) és az azt követő kiadások és fordítások szerkesztőit, hogy a fejezet szövegét feltagolják és témakörök szerint rendezve újracsoportosítsák. Jelen kiadás a fejezetet pontosan abban az elrendezésben közli, ahogy az ránkmaradt. — 74

[44] A diadokhoszok Nagy Sándor hadvezérei, akik halála után elkeseredett harcot vívtak egymással a hatalomért. E harc során (i. e. IV—III. sz. fordulója) Nagy Sándor birodalma kis részekre esett szét. — 74

[45] Caput mortuum (halott fej; visszamaradt hasznavehetetlen anyag, bedöglött maradék, üledék) — a régi vegytanban a lepárlás után az edényben visszamaradó szilárd termék elnevezése. — 74

[46] Érintkezés (Verkehr) — a fiatal Marx és Engels tág kifejezése; magában foglalja a termelési viszonyok egészét, sőt az emberek minden társadalmi élettevékenységét, olykor azonban csak a termelést vagy a forgalmat jelenti. — 78

[47] Bauer, B.: Charakteristik Ludwig Feuerbachs (Ludwig Feuerbach jellemzése). — 81

[48] Vö. Goethe: Faust, I. rész (Égi prológus). — 81

[49] Marx—Engels: A szent család vagy a kritikai kritika kritikája; lásd *Marx—Engels* Művei. 2. köt. 1—210. old. — 87

[50] Vö. Biblia, Róm. 9, 16. — 88

[51] Kontinentális rendszer az I. Napóleon által elrendelt, Anglia elleni gazdasági zárlat. A francia flotta trafalgari veresége után Napóleon gazdaságilag igyekezett Anglia hatalmát megtörni; 1806. nov. 21-i berlini dekrétumában többek között kijelenti: „A brit szigetek blokád alatt vannak... a brit szigetekkel való kereskedés és a velük való bármiféle kapcsolat tilos." A blokádban — Napóleon oroszországi veresége — Franciaország minden csatlósa és szövetségese részt vett. — 91

[52] Stirner (M. St.): Rezensenten Stirners (Stirner recenzensei). — 91

[53] Vö. Biblia, Jeremiás 7, 34. — 93

[54] A „Marseillaise" a francia forradalom indulója (utóbb nemzeti himnusz); szövegét 1792-ben Rouget de Lisle írta egy katonainduló dallamára. — A „Carmagnole" tulajdonképpen táncdal, amelyre a francia forradalom egyik legnépszerűbb és legradikálisabb szövegét énekelték; e szöveg 1792-ben keletkezett: különböző más aktuális strófákat is énekeltek e dallamra. A forradalom veresége után betiltották. — „Ça ira!" (Menni fog!) a „Carillon national" (Nemzeti dallam) nevű 1789-ben keletkezett forradalmi, arisztokrata-ellenes dal refrénjének kezdete; szövegét Ladré, zenéjét Bécourt írta. — 93

[55] Bauer, B.: Geschichte der Politik, Kultur und Aufklärung des achtzehntens Jahrhunderts (A politika, a kultúra és a felvilágosodás története a XVIII. században). — 97

[56] Rajna-dal — N. Becker „Der deutsche Rhein" c. költeménye, amely 1840-ben keletkezett

és a rákövetkező években több ízben megzenésítették. A német nacionalisták dala volt. — 97

[57] Feuerbach (névtelenül): Über „Das Wesen des Christentums" in Beziehung auf den „Einzigen und sein Eigentum" (A „Kereszténység lényegé"-ről, vonatkozással az „Egyetlen és a tulajdoná"-ra). — 97

[58] Feuerbach: Grundsätze der Philosophie der Zukunft (A jövő filozófiájának alapelvei). — 97

[59] Hegel: Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie (Előadások a filozófia történetéről), „Werke", XIII—XV. köt. Berlin 1833—1836. — 100

[60] National Anti-Corn-Law-League (Nemzeti Gabonatörvény-ellenes Liga) szabadkereskedő egyesület, Cobden és Bright gyárosok alapították 1838-ban Manchesterben. A Liga teljes kereskedelmi szabadságot követelt és küzdött a gabonatörvények eltörléséért; a gabona árának csökkentése ugyanis feltétele volt a munkabér csökkentésének és a földbirtokos arisztokrácia gazdasági és politikai gyengítésének. — 102

[61] A hajózási törvényeket (Navigation Acts) 1651-ben, 1660-ban, 1663-ban és 1673-ban hozták. Kimondják, hogy külföldről a legtöbb árut csak angol hajón vagy a származási ország hajóján szabad behozni; az angol partmenti hajózást kizárólagosan angol hajók számára tartották fenn. E rendszabályok elsősorban a holland közvetítőkereskedelem ellen irányultak. A törvényeket 1793 és 1854 között fokozatosan hatályon kívül helyezték. — 108

[62] Vö. Aikin: Description of the Country from 30 to 40 miles round Manchester (A Manchestert 30—40 mérföld távolságig körülvevő vidék leírása). — 109

[63] Pinto: Lettre sur la jalousie du commerce (Levél a kereskedelem féltékenységéről); Traité de la circulation et du crédit (Értekezés a forgalomról és a hitelről), 234., 283. old. — 109

[64] Smith: An Inquiry into the Nature and Causes on the Wealth of Nations (Vizsgálódás a nemzetek gazdagságának természetéről és okairól). — 110

[65] Vö. Sismondi: Nouveaux principes d'économie politique (A politikai gazdaságtan új alapelvei) és Cherbuliez: Riche ou pauvre (Gazdag vagy szegény). — 121

[66] Amalfi a X—XI. században virágzó földközi-tengeri kereskedőváros; Amalfi tengeri joga (Tabula Amalphitana) egész Itáliában érvényes volt és a Földközi-tengeren hajózó országokban általában is mércéül szolgált. — 125

[67] A római plebejusok harcának eredményeképpen i. e. 367-ben elfogadták Licinius és Sextius néptribunusok földtörvényét, amely szerint egy római polgár legfeljebb 500 jugerum (kb. 125 ha) földet birtokolhat az állami közföldekből, a plebejusok földigényét pedig kielégítik a háborús hódítások útján szerzett földekből. — 127

[68] Proudhon: Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère (A gazdasági ellentmondások rendszere vagy a nyomorúság filozófiája). — 130

[69] Faucher, L.: Les coalitions condamnées par les ouvriers anglais (Az angol munkások elítélik az egyesüléseket). — 131

[70] Az 1791-ben az alkotmányozó gyűlés által elfogadott ún. Le Chapelier-törvény és az 1810-es napóleoni büntetőtörvénykönyv (Code pénal) szigorú büntetések terhe mellett megtiltotta a munkások egyesülését és szervezkedését. (A szervezkedés tilalmát Franciaországban csak 1884-ben oldották fel.) — 132

[71] National Association of United Trades (Az Egyesült Szakmák Nemzeti Szövetsége) 1845-ben alapított angol trade-unionista szervezet; tevékenysége a munkaerő jobb eladási feltételeiért és a jobb gyári törvényhozásért vívott harcra szorítkozott. A szövetség a 60-as évek elejéig állt fenn, de már az 50-es évek kezdetétől nem volt jelentős szerepe a szakszervezeti mozgalomban. — 134

[72] G. Sand: Jean Ziska. Episode de la guerre des Hussites (Jan Žižka. Epizód a huszita háborúból). — 136

[73] A „Kommunista Párt kiáltványa" a Kommunisták Szövetsége II. londoni kongresszusa (1847. nov. 29—dec. 8.) megbízásából — Engels különböző közlései szerint 1847 decemberében, ill. 1848 januárjában — íródott. Marx és Engels levélváltásából és más adatokból kitűnik, hogy az együttes munkához decemberben a kongresszust közvetlenül követő néhány nap, majd pedig legfeljebb tíznapos együttes brüsszeli tartózkodásuk állt rendelkezésükre. A „Kiáltvány" végső megfogalmazása nyilván Marxtól származik. Az első kiadás 1848 februárjában (valószínűleg a hónap legvégén) jelent meg a londoni J. E. Burghard-féle „Bildungsgesellschaft für Arbeiter"-nél (Munkás Művelődési Társaság) 23 oldalnyi terjedelemben. A szöveget 1848 márciusától júliusáig folytatólagosan közölte a „Deutsche Londoner Zeitung", a német demokratikus emigránsok lapja. Ugyanez évben szintén Burghardnál megjelent a „Kiáltvány"-nak egy újabb, 30 oldalas kiadása, amelyben az első kiadás néhány sajtóhibáját kiigazították, az interpunkción javítottak. Ez a 30 oldalas kiadás szolgált a „Kiáltvány" későbbi kiadásainak alapjául. Kiadásunk alapja — lényegtelen pontosításokkal — az 1848-as 30 oldalas kiadás; a szövegben, lábjegyzetben közöljük a későbbi kiadásokhoz fűzött szerzői jegyzeteket, valamint szerkesztőségi lábjegyzetekben megadjuk a különféle kiadások néhány leglényegesebb eltérését és kiegészítését. — 137

[74] „A Kommunista Párt követelései Németországban"-t Marx és Engels 1848. márc. 21. és 29. között, közvetlenül a német forradalom kitörése után írta Párizsban, a Kommunisták Szövetsége programjaként. 1848. március végén röplap formájában nyomatták ki, amelyet átadtak a Kommunisták Szövetsége Németországba visszatérő tagjainak, április elején pedig több demokrata lapban jelent meg. — 183

[75] A frankfurti német nemzetgyűlésbe a különböző német államokban 589 képviselőt választottak; 1848. máj. 18-án a megnyitásra 384 képviselő gyűlt egybe a Szent Pál templomban. A képviselők között 122 közigazgatási tisztviselő, 95 igazságügyi tisztviselő, 103 tudós, 81 ügyvéd, 21 lelkész, 17 gyáros és kereskedő, 15 orvos, 12 tiszt, 40 földbirtokos volt, munkás és kisparaszt egy sem. — A frankfurti nemzetgyűlés tanácskozásairól szóló cikkeikben Marx és Engels a nemzetgyűlés gyorsírói jelentéseit használták fel. — 185

[76] Raveaux a frankfurti nemzetgyűlés máj. 19-i ülésén javaslatot tett, hogy azoknak a porosz képviselőknek, akiket egyidejűleg a berlini és a frankfurti gyűlésbe is beválasztottak, joguk legyen mindkét mandátum elfogadására. Auerswald porosz belügyminiszter 1848. máj. 22-i leirata ugyanebben az értelemben nyilatkozott. — 185

[77] Vö. Fiat justitia, pereat mundus! (Legyen meg az igazság, vesszen a világ!) — állítólag I. Ferdinánd császár jelmondata. — 186

[78] Korlátolt alattvalói értelem — von Rochow porosz belügyminiszter Németország-szerte közismertté lett mondása; Rochownak egy 1838. jan. 15-i rendeletében ugyanis ez áll: „Nem illő, hogy az alattvaló az államfő cselekedeteit a maga korlátolt belátásának mércéjéhez szabja." — 186

[79] Marx, Engels és harcostársaik a német forradalom kitörése után a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének intenciójára Németország több városában alakítottak munkásegyletet. — 187

[80] Az előparlament, amely 1848. márc. 31-től ápr. 4-ig ülésezett Majna-Frankfurtban, a német államok olyan képviselőiből állt, akik — a szövetségi gyűlés összetételével ellentétben — vagy a fennálló rendi gyűlések tagjai, vagy pedig valamely egyesület, ill. népgyűlés küldöttei voltak. Az előparlament részvevőinek túlnyomó többsége az alkotmányos monarchista irányzathoz tartozott. Az előparlament határozatot hozott egy össznémet nemzetgyűlés egybehívásáról és kidolgozta a „német nép alapjogainak és követeléseinek" tervezetét, amely meghirdetett ugyan egyes polgári szabadságjogokat, de az akkori Németország félfeudális, abszolutista államrendjéhez nem nyúlt. — Az előparlament nem volt hajlandó magát permanensnek nyilvánítani, hanem 1848 áprilisában megválasztotta saját kebeléből az ötvenek választmányát, amely a szövetségi gyűléssel a kiegyezést kereste. A többségében polgári liberálisokból álló ötvenek választmánya a nemzetgyűlés összeülteig működött. — 187

[81] A szövetségi gyűlés tizenhét „bizalmi férfiúja", akik a német államok kormányait képviselték, 1848. márc. 30-tól máj. 8-ig ülésezett Majna-Frankfurtban és egy alkotmányos monarchista szellemű birodalmi alkotmánytervezetet dolgozott ki. — 187

[82] A párizsi júniusi felkelésről szóló cikkek szerzőségéről vö. Engelsnek 1884-ben írt tanulmányát: „Marx és a »Neue Rheinische Zeitung«", továbbá Hermann Schlüterhez írt 1885. máj. 15-i levelét, amelyből kitűnik, hogy a harc egész leírása stb. Engelstől, míg (a jún. 29-én megjelent) „A júniusi forradalom" c. cikk Marxtól származik. — 189

[83] „Le National" („Nemzeti Újság") — francia lap, 1830-tól 1851-ig jelent meg Párizsban, alapítói Thiers, Mignet és Carrel, a 40-es években az A. Marrast vezette mérsékelt polgári republikánusok lapja volt. — A lap mellett álló politikai csoport az ipari burzsoáziára és a liberális értelmiség egy részére támaszkodott. — 189

[84] „La Réforme" („A Reform") — francia napilap, 1843-tól 1850-ig jelent meg Párizsban, Ledru-Rollin és Flocon szerkesztésében; demokratikus köztársaságpárti újság. — A lap körül tömörülő kispolgári demokrata republikánusok vezetője Ledru-Rollin, a hozzájuk csatlakozó kispolgári szocialistáké pedig Louis Blanc volt. — 189

[85] Végrehajtó bizottság — a francia köztársaságnak az alkotmányozó nemzetgyűlés által 1848. máj. 10-én létrehozott kormánya, amely a teljhatalmáról lemondott ideiglenes kormány helyébe lépett. 1848. jún. 24-ig, Cavaignac katonai diktatúrájának kezdetéig állt fenn. — 189

[86] Dinasztikus ellenzékiek — a júliusi monarchia idején a francia küldött-kamara egyik csoportja, vezetője O. Barrot volt; a csoport az ipari és kereskedelmi burzsoázia mérsékelt liberális köreinek politikai felfogását fejezte ki, és reformpolitikával (választójogi reform stb.) elejét akarta venni a forradalomnak és fenntartani a júliusi monarchiát. — 190

[87] Legitimisták — az 1830-ban megdöntött („legitim") Bourbon-uralkodóház hívei, az örök-

letes nagybirtok érdekeinek képviselői; egy részük az uralmon levő orléanisták ellen, akik a pénzarisztokráciára és a nagyburzsoáziára támaszkodtak, a szociális demagógia fegyveréhez folyamodott és a dolgozóknak a burzsoá kizsákmányolás elleni védelmezőjeként lépett fel. — 190

[88] 1848. máj. 15-én a felháborodott párizsi munkások benyomultak a nemzetgyűlésbe, s követelték a februári forradalom után kapott ígéretek betartását, munkaalkalom megteremtését, a gazdagokra kivetendő különadókat stb., majd pedig feloszlatták a követeléseiket megtagadó nemzetgyűlést és Barbès, Blanqui, Albert, Blanc, Proudhon, Cabet stb. részvételével ideiglenes kormányt alakítottak. E forradalmi akció megbukása és vezetőinek letartóztatása után a kormány hozzálátott a nemzeti műhelyek feloszlatásához, betiltotta a csoportosulásokat és bezáratott több demokratikus klubot. — 191

[89] A liliom a Bourbon-ház címerjele. — 191

[90] Brennus gallus vezér szavai a rómaiakhoz Rómának a gallusok által történt elfoglalásakor (i. e. 390). — 191

[91] A Rajna-vidéken Napóleon uralma alatt megszüntették a feudális viszonyokat, és 1815 után sem állították helyre őket; Poroszország többi részében viszont lényegében 1848-ig fennmaradtak. — 193

[92] Allodifikationszins — a hűbéri köteléknek alá nem vetett, szabad birtok után, ill. a hűbéri birtok megváltásakor fizetendő járadék. Siegelgelder — névváltoztatás, különböző diszpenzációk stb. alkalmából fizetendő illeték; Schutzgeld, Jurisdiktionszins — az úriszék teendőinek ellátásáért beszedett úrbér; Bienenzehnt — méhek után fizetendő tized. — 193

[93] Code civil des Français (A franciák polgári törvénykönyve) — 1804-ben lépett életbe, 1807-ben Code Napoléon (Napóleon törvénykönyve) néven újjáalakították. A franciák bevezették az elfoglalt nyugat- és délnyugat-németországi területen, s a Rajna-tartományban még a Poroszországgal való egyesítés után is érvényben maradt. A Code Napoléon a formális polgári egyenlőség talaján állt. — 193

[94] Vö. Biblia, II. Mózes 3, 5. — 193

[95] A cheruszk (teutoburgi) erdőkben semmisítették meg i. sz. 9-ben a felkelő germánok Hermann (Arminius) cheruszk törzsfőnök vezetésével Varus római helytartó három légióját. A teutoburgi csatát a XIX. sz. elejétől a német nemzeti nagyság jelképének tekintették. — 193

[96] Heine: Deutschland. Ein Wintermärchen (Németország. Téli rege), VIII. fej. — 193

[97] A gyorsan elterjedt „merész belemarkolás" kifejezést először Mathy képviselő és Gagern elnök — a német központi hatalom megteremtésével kapcsolatban — használta. — 193

[98] 1789. aug. 4-én éjszaka az alkotmányozó gyűlés — az egész Franciaországban fellángoló parasztfelkelések nyomására — eltörölte a nemesség több feudális kiváltságát. — 197

[99] Vö. Celanói Tamás „Dies irae": „Tanú rá Dávid és Sibylla". — 197

[100] Az 1848. okt. 12. és 1849. jan. közepe közötti időszakban — Engelsnek és a „Neue Rheini-

sche Zeitung" más szerkesztőinek kényszerű távolléte folytán — Marx majdnem egyedül írta és szerkesztette az egész újságot, így a belpolitikai válsággal foglalkozó fontosabb cikkek szerzője is Marx. E cikkek között központi helyet foglal el „A burzsoázia és az ellenforradalom" c. hosszabb lélegzetű cikksorozat, amelynek fogalmazványából egy lap Marx kézírásában fenn is maradt. — 198

[101] A berlini porosz nemzetgyűlést (kiegyező-gyűlést) 1848. máj. 22-re hívták egybe. Az 1848. ápr. 8-i választási törvény a képviselők megválasztását ugyan az általános választójog alapján rendelte el, de ennek jelentőségét erősen csorbította a közvetett (kétlépcsős) választási rendszer. A képviselők többsége a burzsoáziából és a porosz hivatalnokokból került ki. — 198

[102] 1848. dec. 5-én a nemzetgyűlés feloszlatásával egyidejűleg érvénybe lépett a „Verfassungsurkunde für den preussischen Staat" (Alkotmányokirat a porosz állam számára), az ún. „oktrojált alkotmány"; ennek 60. cikkelye kimondja, hogy „a törvényhozó hatalmat a király közösen gyakorolja a két kamarával. A király és mindkét kamara közötti egyetértés minden törvényhez megkívántatik". A két kamarába történő választások kétlépcsősek (közvetettek) voltak; elektorválasztók (Urwähler) választották az elektorokat (Wahlmänner). A második kamara választásaiban csak ún. „önálló poroszok" vehettek részt. Az első kamarába való választásoknál vagyoni cenzussal korlátozták a szavazati jogot, ezenfelül az első kamara tagjai „sem útiköltséget, sem diétát" nem kaptak, úgyhogy ez az ún. felsőház (Herrenhaus) a kiváltságos rétegekből tevődött össze, sőt kilátásba helyeztetett az is, hogy az első kamara tagjainak egy részét a király nevezi ki. „A végrehajtó hatalom" a 43. cikkely szerint „egyedül a királyt" illeti: „ő nevezi ki és bocsátja el a minisztereket". „A királynak jogában áll hadat üzenni, békét kötni és idegen kormányokkal szerződéseket létrehozni." (46. cikkely.) „A király hívja össze a kamarákat és rekeszti be ülésezéseiket." Mindenkor feloszlathatja őket. (49. cikkely.) Mindkét kamara tagjai kötelesek a királynak „hűség- és engedelmességi esküt" tenni. (107. cikkely.) Háború vagy zendülés esetén az alkotmányban biztosított személyes szabadság, a lakás sérthetetlensége, a sajtószabadság stb. „időnként és körzetenként hatályon kívül helyezhető" (110. cikkely). Ezt az „oktrojált alkotmányt" az ellenforradalom előbb a tömegek megtévesztésére, majd forradalmi megmozdulásaik leverésére használta fel. — 198

[103] K. A. Kortum „Die Jobsiada. Ein komisches Heldengedicht" (A Jobsiada. Komikus hősköltemény) c. szatirikus költeményéről van szó, amelyben egy tréfás, útvesztős térkép található. — 198

[104] A Camphausen és Hansemann által képviselt kiegyezési elmélet (Vereinbarungstheorie) abban állt, hogy a berlini porosz nemzetgyűlés tevékenységének, megmaradván a „törvényesség talaján", csak a koronával való kiegyezésre szabad korlátozódnia. — 198

[105] A porosz herceg (később I. Vilmos porosz király, majd német császár), a berlini nép ellen elkövetett katonai erőszakosságok főbűnöse, a márciusi harcok idején Angliába menekült. Palotáját nemzeti tulajdonnak nyilvánították. De a Camphausen-kormány már május elején kezdeményezte a visszahívását, nem törődve a berliniek tiltakozásával. Jún. 8-án Wirsitz járás képviselőjeként a „Kartácsherceg" már meg is jelent a porosz nemzetgyűlésben. — 199

[106] Posen Nagyhercegségben az 1848-as márciusi forradalom után a lengyel nemzeti függetlenségi mozgalom felkelt Poroszország ellen. Ebben először vettek részt tömegesen parasztok és kézművesek a lengyel kisnemesség vezetésével. A főnemesség azonban visszariadt a

forradalmi demokrata mozgalomtól és igyekezett a porosz királlyal megegyezni. A porosz kormányzat a népi megmozdulás láttán 1848. március végén megígérte, hogy egy bizottságot alakít Posen Nagyhercegség nemzeti átszervezésére, ami lengyel hadsereg felállítását, lengyeleknek közigazgatási és más hivatalokba való behelyezését és a lengyel nyelv hivatalos elismerését jelentette volna. A porosz kormányzat megbízottjának, Willisennek, ilyen ígéretekkel sikerült megkötnie a jarosławieci egyezményt és a felkelőket fegyverletételre késztetnie. Az ígéreteket megszegve a porosz király már 1848. ápr. 14-én elrendelte Posen két részre való osztását: a keleti, lengyel részre és a nyugati, „német" részre, amelyet nem érintett az átszervezés, és amelyet azonnal bekebeleztek a Német Szövetségbe. Az ápr. 26-i királyi leirat további területeket zárt ki az átszervezésből. Mindezen intézkedések és a porosz csapatok állandó provokációi következtében a felkelők ismét harcba kezdtek és Miłosławnál legyőzték a porosz csapatokat, de 1848. máj. 9-én a túlerő előtt le kellett tenniök a fegyvert. Willisen utóda, von Pfuel tábornok, a legbrutálisabb eszközökkel üldözte a felkelés és a partizánmozgalom volt résztvevőit. A következő hónapokban a poroszok a demarkációs vonalat egyre keletebbre tolták, míg végül a Poroszországhoz csatolt rész már Posen Nagyhercegség háromnegyedét ölelte fel. — 199

[107] Az 1848-as német forradalom kitörése után az akkor Dániához tartozó Schleswig-Holstein német lakosságának szeparatista mozgalma forradalmi jelleget öltött, és Schleswig-Holstein visszatérése a német államba minden haladó erő követelésévé lett. A Schleswig-Holsteinban megalakult ideiglenes kormány nyílt konfliktusba került a dán királysággal. Poroszország megbízatta magát a Német Szövetség által a Dánia elleni háború vezetésével, hogy Németország érdekei megmentésének ürügyén saját pozícióját erősítse, a német tömegek forradalmi hangulatát levezesse és Schleswig-Holstein demokratikus fejlődését megakadályozza. Ezért a porosz katonai kamarilla csak látszatháborút folytatott, amikor pedig Anglia és Oroszország fenyegető jegyzéket küldött, Poroszország 1848. aug. 26-án Malmöben (Svédország) hét hónapra fegyverszünetet kötött, semmibe véve a német központi hatalom utasításait és cserbenhagyva a schleswig-holsteini ideiglenes kormányt. A frankfurti nemzetgyűlés 1848. szept. 16-án némi kezdeti vonakodás után jóváhagyta a malmöi fegyverszüneti szerződést. A rákövetkező napon 20 000 demokrata tiltakozott Frankfurt környékén e határozat ellen, Frankfurtban pedig szept. 18-án barikádharcokat vívtak a porosz és osztrák csapatokkal. — 1849. márc. végén ismét megkezdődtek a hadműveletek, amelyek Dánia győzelmével végződtek, és Schleswig-Holstein dán fennhatóság alatt marad. — 199

[108] Vö. Heine: Bei des Nachtwächters Ankunft zu Paris (Az éjjeliőr Párizsba érkezik). — 199

[109] Wrangel tábornokot 1848. szept. 15-én kinevezték a brandenburgi katonai körzet főparancsnokává. Brandenburg őrgrófsága a XIX. sz. közepéig két részből, Kurmarkból és Neumarkból állt, innen a „mindkét Mark főparancsnoka" kifejezés. — 199

[110] Gondolkodó történelembarát (denkender Geschichtsfreund) — célzás Rotteck könyvének alcímére („Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntnis bis auf unsere Zeiten. Für denkende Geschichtsfreunde bearbeitet von Karl von Rotteck") („Egyetemes történet a történeti ismeretek kezdetétől korunkig. Gondolkodó történelembarátok számára feldolgozta Karl von Rotteck"). — 199

[111] Az első egyesült Landtag IV. Frigyes Vilmos 1847. febr. 3-i pátense alapján ült össze. Ez a Landtag a nyolc poroszországi tartományi Landtag egyesítése volt, a király belátása szerint hívták össze és két kúriára oszlott: a főrendi kúriára és a három rend kúriájára. Az első egyesült Landtag jogköre új kölcsönök jóváhagyására és új adókivetések, adóemelések

megszavazására korlátozódott; törvényjavaslatokat illetően csak tanácskozási joga volt és petíciókat intézhetett a királyhoz. Megalakításával a porosz király a maga alkotmányos ígéreteit és az államadóssági törvény rendelkezéseit akarta megkerülni. — Az első egyesült Landtagban erős liberális ellenzék volt, amely a rajnai nagyburzsoáziától (Hansemann, Camphausen, von Beckerath) és a keletporosz nemesség egy részétől (von Vincke, von Auerswald) indult ki. — Az 1847. ápr. 11-én megnyitott első egyesült Landtagot már jún. 26-án a király parancsára hazaküldték, mert többsége elvetette a kormány pénzügyi kívánságait és leszavazta az új államkölcsönt. — A második egyesült Landtagot, amely a nyolc poroszországi tartományi Landtag képviselőiből állt, 1848. ápr. 2-án hívták össze. A Camphausen-kormány indítványára ápr. 8-án elfogadta a kétlépcsős választási törvényt, továbbá hozzájárult egy 25 millió talléros kölcsönhöz, amelyet az első egyesült Landtag visszautasított. Két nappal később, 1848. ápr. 10-én feloszlatták. — 200

[112] Vö. Goethe: Faust, I. rész (Dolgozószoba): „az élet aranyfája". — 204

[113] Camphausen korábban zsiradékkal és gabonával kereskedett, Hansemann pedig gyapjúkereskedőként kezdte pályáját. — 204

[114] Úrhatnám polgár — Molière azonos című vígjátékának a hőse, aki mindenáron a nemességhez akar dörgölőzni. — 205

[115] Vö. Hobbes: Elementa philosophiae. De cive (A filozófia elemei. A polgárról). — 206

[116] Comité de salut public (közjóléti bizottság) — a nemzeti konvent 9—12 tagú bizottsága, Robespierre idején a jakobinus diktatúra irányító szerve; rendelkezéseit a hadiállapot kikényszerítette szükségintézkedéseknek tekintette. — 206

[117] „Kölnische Zeitung" („Kölni Újság") — német napilap, e címmel 1802-től jelent meg Kölnben; a 30-as években és a 40-es évek elején a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság; 1842—43-ban dühödt ellenfele volt a „Rheinische Zeitung"-nak, 1848—49-ben pedig a „Neue Rheinische Zeitung"-nak. — 206

[118] A Camphausen-féle porosz kormányt az Auerswald—Hansemann-kormány, az ún. „tett kormánya" váltotta fel (1848. jún. 26.—1848. szept. 21.). Elnöke Auerswald volt, Hansemann pedig, a kabinet tulajdonképpeni feje, megmaradt pénzügyminiszternek, mint Camphausen idején. — 208

[119] Vö. Hildebrandt: Kuno von Schreckenstein oder die weissagende Traumgestalt (Kuno von Schreckenstein, vagy a jövendőmondó álomalak). — 208

[120] Horvátok (Kroaten) — az osztrák császári hadsereg eredetileg horvát származású katonákból álló könnyű lovassági és gyalogsági alakulatai; brutális és kíméletlen harcmodorukról voltak nevezetesek. — 209

[121] Fekete-fehér — a porosz állami lobogó színei (korábban fehér alapon fekete kereszt: a német lovagrend jelvénye). — 209

[122] Az 1794-es „Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten" (A porosz államok általános joga) — a polgári, kereskedelmi, váltóügyi, tengeri és biztosítási jognak, továbbá a büntető-, egyház-, állam- és közigazgatási jognak az összefoglalása; Landrechtnek nevezték a külön tartományi (országos) jogokat, megkülönböztetve az általános német jogtól.

A maradi porosz Landrecht egyes lényeges részei egészen a polgári törvénykönyv bevezetéséig (1900) érvényben voltak. — 211

[122] Konstáblereknek nevezték a Berlinben 1848 nyarán a rendőrség mellett létrehozott fegyveres polgári alakulatot, amelynek rendeltetése a népi megmozdulások leverése és kémkedés volt (az angol special constable analógiájára, amely mint az angol rendőrségnek polgári személyekből álló tartaléka hasonló célokat szolgált). — 211

[124] Belgiumnak a polgári forradalom után, 1831-ben elfogadott alkotmánya a magas vagyoni cenzussal a lakosság nagy részét kizárta a választójogból. — 213

[125] A Seehandlung (Tengeri Kereskedés) 1772-ben II. Frigyes által alapított pénz- és kereskedelmi intézet, amelynek feladata volt „porosz lobogó alatt tengerhajózást folytatni". A társaság egy sor kiváltságot élvezett, közvetítette a kormány ügyleteit és nagy kölcsönöket bocsátott rendelkezésére. 1810-ben a társaság részvényeit és kötelezvényeit államadósági jegyekkel pótolták, és ezzel kiküszöbölték a társasági formát. A Seehandlung végül 1820-ban a porosz állam pénzügyi szervévé és bankjává vált, és segítségével kijátszották az ugyanakkor kibocsátott államadósági törvényt. — 213

[126] Fra Diavolo (Ördög Testvér) — igazi nevén Michele Pezza, délolasz haramiavezér; 1798—1806-ban harcolt a francia hódítók ellen, akik 1806-ban elfogták és felakasztották. — 214

[127] Patow: Promemoria, betreffend die Massregeln der Gesetzgebung, durch welche die zeitgemässe Reform der guts- und grundherrlichen Verhältnisse und die Beseitigung der noch vorhandene Hemmungen der Landeskultur bezweckt wird (Promemoria a törvényhozás azon rendszabályait illetőleg, amelyek a földesúri és urasági viszonyok korszerű reformját és a földművelés még meglevő akadályainak kiküszöbölését célozzák). — 214

[128] Dioszkuroszok (Zeusz-gyermekek) — Kasztór és Polüdeukész (Castor és Pollux), istenként tisztelt testvérpár a görög mondákban. — 215

[129] A nagy földbirtokosoknak „junkerparlament"-ként is emlegetett, 1848. aug. 18-ra Berlinbe egybehívott kongresszusáról van szó, amely „a porosz nép összes osztályai közgyűlésének" nevezte magát; a kongresszust „A tulajdon védelmét és az összes néposztályok jólétét előmozdító egylet" szervezte a földbirtokosok érdekében. — 215

[130] Kommunális Landtag (Kommunallandtag) — egy járás vagy egy kerület községeinek gyűlése. — 215

[131] 1848. aug. 3-án a schweidnitzi várcsapatok tüzet nyitottak a polgárőrségre és 14 polgárt megöltek. A katonaságnak ez a fellépése arra indította a porosz nemzetgyűlést, hogy aug. 9-én némi módosításokkal elfogadja Stein képviselő javaslatát a következőkben: „A hadügyminiszter úr nyilatkozzék egy a hadseregnek adott rendeletben olyaténképpen, hogy a tisztek minden reakciós törekvéstől tartózkodjanak, s ne csak kerüljék a civilekkel való mindenfajta konfliktust, hanem a polgári lakossághoz közeledve és vele egyetértésben mutassák meg, hogy őszintén és odaadással közre akarnak működni az alkotmányos jogállapot megvalósításában; azoknak a tiszteknek pedig, akiknek a politikai meggyőződésével ez nem egyeztethető össze, tegye becsületbeli kötelességükké a hadseregből való kilépést." Schreckenstein hadügyminiszter a gyűlés határozata ellenére sem bocsátott ki ilyen parancsot. Ezért Stein a nemzetgyűlés szept. 7-i ülésén megismételte javaslatát; a többség

megszavazta, hogy fel kell szólítani a kormányt e határozat sürgős végrehajtására, mire az Auerswald—Hansemann-kormány lemondott. A rákövetkező Pfuel-kormány — enyhített formában — végre kiadta a szóban forgó hadparancsot, de az csak papíron maradt. — 215

[132] Wrangelnak, a brandenburgi katonai körzet vezénylő tábornokának 1848. szept. 17-én kiadott hadparancsa megmutatta, hogy a porosz katonai klikk rátér a forradalom vívmányainak nyílt megtámadására. A hadparancsban Wrangel hangsúlyozta, hogy az ő feladata „a köznyugalmat fenntartani", és megfenyegette mindazokat az „elemeket, akik törvénytelenségre akarnak csábítani". Befejezésül felhívta a katonákat, hogy szorosan tömörüljenek tisztjeik és a király köré. — 216

[133] IV. Frigyes Vilmos az első egyesült Landtag megnyitásakor, 1847. ápr. 11-i trónbeszédében kijelentette, hogy Poroszország berendezkedését „az évszázadok és egy páratlan örökletes bölcsesség, nem pedig egy *darab papír*" hozta létre, s hogy ő „sem most, sem soha meg nem engedi, hogy az Ég Ura és országunk közé, mintegy második Gondviselésként, egy *teleírt papírlap* furakodjék...". — 216

[134] A XVIII. Lajos által 1814-ben oktrojált Charte constitutionelle (Alkotmány-charta) 14. paragrafusa így szól: „A király az állam legfőbb feje ... ő bocsátja ki a törvények végrehajtásához és az állam biztonságához szükséges határozatokat és rendeleteket." — 217

[135] Magna Charta Libertatum (A szabadságok nagy chartája) — az angol alkotmány 1215-ből származó alaptörvénye. — 217

[136] Biblia, Jób 1, 21. — 217

[137] 1849. jan. közepétől Engels ismét teljesen bekapcsolódott a „Neue Rheinische Zeitung" munkájába. Az olasz és a magyar szabadságharccal, s ezekkel összefüggésben a cári Oroszország politikájával, valamint a pánszlávista mozgalommal foglalkozó cikkek szerzője Engels, amit többek között a cikkek stílusa, a tárgyalt témák egybekapcsolódása és a katonai vonatkozások részletes tárgyalása is bizonyít. — Az itáliai mozgalommal egyébként Engels már 1847 óta foglalkozott; ami pedig a magyar forradalmi háborút illeti, erről Engels már a „Párizstól—Bernig" c. útinaplója megírásakor készített magának feljegyzéseket, valószínűleg Marxnak azzal az 1848. nov. 29-i levelével összefüggésben, amelyben kérte őt, hogy még Svájcból küldjön a „Neue Rheinische Zeitung" számára cikkeket, többek között Magyarországról is. — 218

Engels „A magyar harc" c. cikkében foglalkozik az ún. szláv kérdéssel is. Ezzel kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy az osztrák monarchiában élő pánszlávisták 1848 június 2-án Prágában tartott kongresszusán két irányzat harcolt egymással. A jobboldali mérsékelt liberálisok a Habsburg-monarchia megtartasára, ezen belül az egyenjogú nemzetiségek föderációjára törekedtek. A baloldali, demokratikus irányzat ezzel szemben a német és a magyar forradalommal akart együttműködni. Végül is a jobboldali irányzat győzött. Marx és Engels a cseh nemzeti mozgalmat a prágai felkelés leveréséig (1848 június) haladónak tartották (lásd pl. *Marx—Engels* Művei, 5. köt. 72—73., 99—100. old.). Később azonban (a lengyelek kivételével) az összes ausztriai szlávokat élesen elítélték akkori ellenforradalmi szerepük miatt. Éppen ezért Engels — a forradalom közvetlen követelményeiből kiindulva — úgy vélte, hogy az osztrák monarchiában élő kis szláv népek életképtelenek és az életképes nagyobb népekbe be fognak olvadni („A demokratikus pánszlávizmus", lásd *Marx—Engels* Művei, 6. köt.). Engelsnek ez a nézete azonban nem bizonyult helytállónak; a polgári forradalmaknak és bennük a nemzeti kérdésnek későbbi marxista elemzése kimutatta,

hogy a kapitalizmusban nemcsak a centralizációnak, a kis népek beolvadásának tendenciája van meg, hanem az a tendencia is, hogy ezek a népek függetlenségük kivívására és saját államiságuk megteremtésére törekednek.

[138] Sztaroszta — egy-egy koronauradalom (sztarosztai birtok) birtokában levő, s ott a hatóságokat képviselő lengyel nemes. — 220

[139] Ruténoknak nevezték a Galíciában, Kárpátalján és Bukovinában élő ukránokat. — 220

[140] 1846 februárjában a lengyel területeken — elsősorban lengyel forradalmi demokraták (Dembowski stb.) — felkelést készítettek elő, amely Lengyelország nemzeti felszabadítását tűzte ki céljául. A kisnemesi árulás és a mozgalom vezetőinek a porosz rendőrség által történt letartóztatása következtében az általános felkelés meghiúsult és csak elszigetelt forradalmi zavargásokra került sor. Csupán az 1815-ös bécsi szerződések alapján Ausztria, Oroszország és Poroszország közös ellenőrzése alá vetett Krakkói Szabadállamban sikerült febr. 22-én diadalra vinni a felkelést és nemzeti kormányt alakítani, amely kiáltványában eltörölte a feudális terheket. Ugyanakkor kirobbant a galíciai ukrán parasztok felkelése. Az osztályellentétek és nemzeti ellentétek kihasználásával az osztrák hatalmi szerveknek helyenként sikerült összeütközéseket előidézni a felkelő kisnemesi csapatok és a lázadó parasztok között. 1846. március elején osztrák, porosz és orosz csapatok leverték a krakkói felkelést, azután pedig eltiporták a galíciai parasztmozgalmat is. 1846 novemberében Ausztria, Oroszország és Poroszország szerződést írtak alá, amelynek értelmében Krakkót Ausztriához csatolták. — 220

[141] Illíreknek nevezték a horvát nacionalisták önmagukat és valamennyi délszláv népet együttesen. — 220

[142] Szlavóniaiakon itt a szlovének értendők. — 222

[143] Martell Károly vezetésével a frankok 732-ben nagy győzelmet arattak a poitiers-i csatában az arabok fölött. — 222

[144] A wahlstatti (Szilézia) csatában német és szláv csapatok 1241-ben megállították a mongoloknak nyugat felé való előretörését; utána a mongolok délkeletnek, Magyarország felé vonultak. — 222

[145] Sonderbund (különszövetség) — a hét gazdaságilag legelmaradottabb svájci katolikus kanton 1843-ban kötött reakciós szövetsége; célja a haladó polgári átalakulások megakadályozása, valamint az egyház és a jezsuiták kiváltságainak megvédelmezése volt. — A Sonderbund 1847-ben polgárháborút robbantott ki, amikor a polgári liberálisok és radikálisok a legtöbb kantonban és ennélfogva a Tagsatzungban is túlsúlyra kerültek, különféle reformokat fogadtak el, és végül 1847 júliusában a Tagsatzung határozatot hozott a Sonderbund feloszlatásáról. Ezt a Sonderbund nem ismerte el, és november elején csapataival megtámadta a többi kantont. Nov. 23-án a szövetségi kormány csapatai megverték a Sonderbundot; a győzelem után 1848-ban Svájc egy új alkotmány elfogadásával államszövetségből szövetségi állammá alakult át. — 223

[146] 1848. jún. 2-án Prágában összeült a szláv kongresszus. A kongresszuson az elnyomott szláv népek nemzeti mozgalmának két irányzata harcolt egymással. A jobboldali, mérsékelt liberális irányzat, amelyhez a kongresszus vezetői, Palacký és Šafařik is tartoztak, a

Habsburg-monarchia megtartására és megszilárdítására, ezen belül az egyenjogú nemzetiségek föderációjára törekedett. A baloldali, demokratikus irányzat (Sabina, Frič, Libelt stb.) határozottan ellenezte ezt, s a német és magyar forradalmi demokrata mozgalommal akart együttműködni. Végül is a jobboldali irányzat győzött. A kongresszus radikál-demokrata küldöttei aktívan részt vettek a prágai felkelésben, amiért kegyetlen megtorlásokat kellett elszenvedniök. A Prágában maradt mérsékelt liberális küldöttek 1848. jún. 16-án meghatározatlan időre elnapolták a kongresszust. — 223

[117] Vö. Hegel: Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte (Előadások a történelem filozófiájáról). Bevezetés. — 224

[118] Kossuth 1848. nov. 9-i képviselőházi beszédéből („Közlöny", 1848. nov. 11.). — 226

[119] A „Bérmunka és tőke"-t abban a formában közöljük, ahogy a „Neue Rheinische Zeitung"-ban vezércikksorozatként első ízben kinyomatták; az Engels által sajtó alá rendezett 1891-es kiadás lényegesebb változtatásait és kiegészítéseit lábjegyzetekben tüntettük fel, míg csupán stiláris igazításait, sajtóhiba-javításait stb. hallgatólag átvettük. Frank és centime helyett az 1891-es kiadás márkát és pfenniget ír; mi megtartottuk a korábbi szöveg francia pénzegységeit. — 228

[120] Vö. Biblia, Máté 8. 22. — 249

[121] A vezércikksorozat megígért folytatása elmaradt; vö. Engels bevezetését az 1891-es kiadáshoz (Marx—Engels Művei. 6. köt. 587—594. old.), s a kézirat folytatása sem maradt ránk. Fennmaradt azonban a „Munkabér" kézirata, amely nyilvánvalóan az 1847-es brüsszeli előadássorozat befejezésének vázlata, s tartalmilag részben egybeesik a „Bérmunka és tőke"-vel, részben annak kiegészítése (vö. Marx—Engels Művei. 6. köt. 517—538. old.). — 251

[122] A jobbágyok szabad költözését és a birtokbírhatást már a korábbi országgyűlések törvénybe iktatták; a kötelező örökváltság és a köztherviselés tárgyában az országgyűlés a forradalom kitörése előtt nem jutott el határozathozatalig, bár elvben mindkét reformot magáévá tette; a zsidók emancipációját ezen az országgyűlésen még nem mondták ki. — 252

[123] A felelős kormány követelése az országgyűlés előtt először Kossuth márc. 3-i felirati javaslatában merült fel. — 252

[124] 1848. máj. 17-én a császár és a császárné, majd később az egész osztrák udvar a forradalom elől Innsbruckba menekült. — 252

[125] Június 6-án. — 252

[126] A császár Jellachichot jún. 19-én fogadta Innsbruckban, báni tisztébe azonban csak szept. 4-én helyezte vissza. — 253

[127] Százhúsz. — 253

[128] Az országgyűlés Kossuthot szept. 16-án az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjává, okt. 8-án pedig ennek elnökévé választotta. — 253

[129] István főherceg nádor szept. 23-án menekült Bécsbe. — 253

160 A császár okt. 4-én adta ki a magyarokhoz intézett manifesztumát. — 253

161 A bécsi népi felkelés kezdetén, 1848. okt. 7-én az osztrák császár Olmützbe menekült. — 253

162 Bukovinából nem Malkowski, hanem Urban ezredes, a naszódi román határőrgyalogezred parancsnoka tört be. — 254

163 Bem dec. 25-én szabadította fel Kolozsvárt, amelyet Puchner csapatai előzőleg szintén megszálltak. — 255

164 Pontosabban a bukovinai Dorna-Watráig. — 255

165 Dembiński csak Kápolnáig nyomult előre. — 256

166 Görgey hadteste már febr. közepén egyesült a honvédsereg főerőivel és maga is részt vett a kápolnai ütközetben. — 256

167 A Duna—Tisza közén lezajlott hadiesemények előbb Dembiński, majd Vetter s végül Görgey főparancsnoksága alatt mentek végbe; az ütközetek felsorolása nem teljesen pontos. — 256

168 Arad csak jún. 27-én nyitotta meg kapuit Vécsey előtt. — 257

169 Pancsován. — 257

170 Görgey csak Győr vonaláig nyomult előre. — 257

171 A magyar seregben ténylegesen csak háromezernyi lengyel harcolt. — 257

172 A Szent Szövetség az ellenforradalmi hatalmak egyesülése volt Európa minden haladó megmozdulása ellen; 1815. szept. 26-án alakították I. Sándor cár kezdeményezésére a Napóleon felett győztes hatalmakból; a szövetség magva Oroszország, Ausztria és Poroszország volt. Az uralkodók kötelezték magukat egymás kölcsönös támogatására, ha bárhol forradalom törne ki. — 257

173 Vö. erről a kérdésről Engels és Marx későbbi megállapításait (pl. Engels: „Forradalom és ellenforradalom Németországban", XII. fej.; Marx: „Vogt úr", X. fej. Lásd Marx—Engels Művei. 8., ill. 14. köt.). — 258

174 A képviselőház által ápr. 24-én megajánlott újoncok száma csupán 50 000 volt, ezeknek a besorozása tehát csak a már előző évben megajánlott 200 000 főt egészítette volna ki 250 000 főnyire. — 258

175 Az 1830. nov. 29-én kitört lengyel forradalom a cárizmus ellen irányult és nem tűzte ki célul az égető társadalmi problémák megoldását; a demokratikus elem nagyon gyenge volt és a felkelés vezetése a lengyel nemesség kezében maradt. Az I. Miklós cár által 1831. január végén a felkelés leverésére indított háború 1831. szept. 7-én Varsó elestével végződött, de lekötötte a cári hadsereget Lengyelországban és megakadályozta a nyugat-európai forradalom tervezett eltiprását. — 258

[176] 1832. jún. 5-én Párizsban Lamarque tábornok temetése alkalmából a republikánus párt balszárnya és a titkos társaságok, köztük a „Nép barátainak társasága", tüntetést szerveztek, s ez a kormány provokációja folytán felkelésbe csapott át, amelyet a csapatok nagy mészárlással levertek; a barikádharc jún. 6-a délutánjáig tombolt. — Az 1834. áprilisi lyoni felkelést, amelyet az „Emberi és polgári jogok társasága" nevű republikánus titkos társaság vezetett, és amely a francia proletariátus egyik első tömegmegmozdulása volt, az robbantotta ki, hogy az 1834 februárjában lefolyt lyoni sztrájk szervezőit bíróság elé állították. Hat napig tartó véres utcai harcok után ápr. 15-én a felkelést, amely több más városban, de főleg Párizsban visszhangra talált, kegyetlenül elfojtották. — Az 1839. máj. 12-i felkelést, melyben szintén a forradalmi munkásoké volt a főszerep, az „Évszakok társasága" nevű, Auguste Blanqui és Armand Barbès vezette szocialista republikánus titkos társaság szervezte meg. A felkelés a szűk körre szorítkozó összeesküvő taktikára épült, a tömegekkel nem volt szervezeti kapcsolata, miért is könnyen leverték. — 261

[177] Robert Macaire — agyafúrt üzletember Benjamin Antier és Frédérick Lemaitre „Robert et Bertrand" c. vígjátékában. Robert Macaire alakja a júliusi monarchia idején uralkodó finánctőkés arisztokrácia jelképe. — 262

[178] Vö. pl. Mathieu-Dairnvaell: Histoire édifiante et curieuse de Rothschild Ier, Roi des Juifs (Első Rothschildnak, a zsidók királyának épületes és különös története). Ez a pamflet különböző alcímekkel kb. 16 kiadásban jelent meg 1846-ban és 1847-ben Párizsban. — 263

[179] Buzançais-ben (Indre département) 1847 januárjában éhező munkások megrohanták a gabonaraktárakat, s két gazdag gabonaspekulánst megöltek. A résztvevők közül hármat halálra, sokakat pedig életfogytiglani, ill. több évi fegyházbüntetésre ítéltek. A halálos ítéleteket ápr. 16-án a francia közvélemény tiltakozása ellenére végrehajtották. — 264

[180] „La Gazette de France" („Franciaországi Újság") — francia napilap, 1631 óta jelent meg Párizsban; a XIX. század 40-es éveiben a legitimisták szócsöve volt. — 266

[181] Az ideiglenes kormány első napjaiban Párizs forradalmi munkásai azt követelték, hogy a vörös zászlót, amelyet a párizsi munkásnegyedekben már az 1832. júniusi felkelés során kitűztek, nyilvánítsák nemzeti lobogóvá, míg a burzsoázia képviselői ragaszkodtak a háromszínű (trikolor), kék-fehér-vörös zászlóhoz, amely a francia forradalom idején, majd I. Napóleon alatt Franciaország nemzeti zászlaja, később pedig a „National" körül csoportosuló burzsoá-republikánusok jelvénye volt. A vita végül Lamartine közbenjárására kompromisszummal végződött: a köztársaság zászlajává a háromszínű lobogót nyilvánították, de a zászlórúdra vörös rozettát tűztek. — 268

[182] „Le Moniteur universel" („Általános Értesítő") — francia napilap, 1789-től 1901-ig jelent meg Párizsban: 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap. A „Moniteur universel" közölte a parlamenti tudósításokat és a kormányrendeleteket. — 268

[183] Lamartine-nak 1848. febr. 24-én a képviselőházban tett nyilatkozata, melyet a „Moniteur universel" 1848. febr. 25-i, 56. száma közölt. — 269

[184] 1825-ben a francia királyi hatalom egymilliárd frank kártérítést utalt ki azoknak az arisztokratáknak, akiknek vagyonát a forradalom idején elkobozták. — 272

[185] Lazzarone — a deklasszált elemek, lumpenproletárok elnevezése Itáliában, főként a Nápolyi Királyságban; az abszolutisztikus kormányok gyakran mozgósították őket ellenforradalmi célokra a liberális és demokratikus mozgalom ellen. — 273

[186] Az 1834-es angliai „új szegénytörvény" a szegénykérdés megoldására egyetlen módszert ismer; a segélykérők dologházba (workhouse) zárását és kényszermunkán való foglalkoztatását. A dologházakat gúnyosan „szegénytörvény-bastille-oknak" nevezték. — 273

[187] A XVI. és a XVII. századi spanyol vígjátékokban az urak és inasaik gyakran szerepet cserélnek, ami nevetséges bonyodalmakat idéz elő. — 273

[188] A nemzetőrség vezérkarának márc. 18-ára és a nemzetgyűlés tagjainak ápr. 9-ére kitűzött választásáról van szó. A Blanqui, Dézamy és mások körül csoportosuló párizsi munkások azért követelték elhalasztását, hogy legyen idő a megfelelő felvilágosító tevékenységre. — 274

[189] Az 1848. máj. 15-i tüntető tömeg az alkotmányozó nemzetgyűlést kényszeríteni akarta azoknak az ígéreteknek a beváltására, hogy a munkára való jogot biztosítják és hogy munkaminisztériumot létesítenek. A tüntetők megkísérelték szétkergetni a nemzetgyűlést, s új ideiglenes kormányt alakítani. A megmozdulás vereséggel végződött, vezetőit, Blanquit, Barbèst, Raspailt, Albert-t és Sobrier-t letartóztatták. — 277

[190] „Meghalt a forradalom! Éljen a forradalom!" — Marx a francia feudális monarchia mondására utal: „Le roi est mort! Vive le roi!" — „Meghalt a király! Éljen a király!" — 280

[191] „Journal des Débats politiques et littéraires" („A politikai és irodalmi viták lapja") — francia polgári napilap, 1789-től kezdve jelent meg Párizsban különféle címekkel; a júliusi monarchia idején kormánylap, az orléanista burzsoázia lapja, az 1848-as forradalomban az ellenforradalmi burzsoázia, a rendpárt nézeteinek képviselője. A cikk, amelyre Marx utal, az 1848. aug. 28-i szám vezércikke. — 282

[192] Vö. Biblia, II. Mózes 20, 5. — 283

[193] Amphitrüon — Plautus, illetve Molière vígjátékának hőse. — 284

[194] „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam" (Egyébként úgy vélem, hogy Karthágót le kell rombolni) — ezekkel a szavakkal fejezte be rendszerint a beszédeit az id. Cato. — 285

[195] Az alkotmánytervezetet, amelyet egy bizottság dolgozott ki, Armand Marrast terjesztette a nemzetgyűlés elé 1848. jún. 19-én. A tervezetet a „Moniteur universel" 1848. jún. 20-i (172.) száma tette közzé. — 286

[196] Homunkulusz — laboratóriumban mesterségesen előállított ember. — 288

[197] A bibliai monda szerint Saul atyjának elveszett szamarait kereste és királyságot talált: ő lett a zsidók első királya (I. Sámuel 9—10.). A filiszteusokkal vívott harcban Saul „ezeret", fegyverhordozója és védence, Dávid azonban „tízezeret" győzött le. (I. Sámuel 18, 7.) — 288

[198] A liliom a Bourbon-ház címerjele, az ibolya pedig a bonapartistáké. — 289

[199] Marx itt egy dec. 18-i párizsi sajtótudósításra céloz, amely Ferdinand Wolff jelzésével a „Neue Rheinische Zeitung" 1848. dec. 21-i (174.) számában jelent meg. — 289

[200] A XII. év floréal 28-i (1804. máj. 18-i) senatus consultum elrendelte a császárság felállítá-

sát és kimondta, hogy a császári cím és hatalom Napoléon Bonaparte családjában öröklődik. — 290

[201] Vö. Laurence Sterne: The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman (Tristram Shandy úr élete és nézetei), I. könyv 11. fej. — 290

[202] A görög mítosz szerint Midász frígiai király az Apollón és Pán közti zenei versengésben az utóbbinak ítélte az elsőbbséget, ezért Apollón szamárfüleket varázsolt rá. — 291

[203] „Az őrjöngő Roland" (L'Orlando furioso) Ariosto olasz költő (1474—1533) főműve. — 293

[204] Bourges városában folyt le 1849. márc. 7-től ápr. 3-ig az 1848. máj. 15. események résztvevőinek a pere. Blanquit tíz évi magánzárkára, Barbèst és Albert-t életfogytiglani deportálásra, de Flotte-ot, Sobrier-t és Raspailt börtönbüntetésre, Louis Blanc-t, Caussidière-t, Hubert és másokat száműzetésre ítélték. — 303

[205] Bréa tábornokot a párizsi proletariátus 1848. júniusi felkelésének leverésében részt vevő egyik csapattest parancsnokát jún. 25-én Fontainebleau-nál felkelők megölték. Emiatt két felkelőt kivégeztek. — 303

[206] „La Démocratie pacifique" („A békés demokrácia") — a francia fourieristák napilapja (és a lap körül tömörülő irányzat — a „békés demokraták" — neve); a lap 1843 augusztusától 1851 novemberéig jelent meg Párizsban, Considérant szerkesztésében. — 308

[207] Az alkotmány barátainak demokratikus egyesülete egy kiáltványban, amelyet a „Peuple" 1849. jún. 13-i (206.) száma közölt, a párizsi polgárokat békés tüntetésre szólította fel, tiltakozásul a végrehajtó hatalom „arcátlan túlkapásai" ellen. — 308

[208] Vö. Athénaiosz: „Deipnoszophisztai", XIV. könyv. „A hegy vajúdott; Zeusz pedig félt. A hegy azonban egeret szült." — A hegypárt (Montagne) kiáltványát a „Réforme" és a „Démocratie pacifique", továbbá Proudhon „Le Peuple" c. lapja közölte 1849. jún. 13-án. — 309

[209] A garde municipale (községi őrség) az 1830-as júliusi forradalom után alakított párizsi lovascsendőrség, amely a rendőrfőnöknek volt alárendelve; az 1848-as februári forradalom után feloszlatták. — 312

[210] IX. Pius pápa három bíborosból álló bizottsága, amely a római köztársaság levérése után a francia hadsereg támogatásával reakciós rendszert honosított meg. A bíborosok vörös ornátust viseltek. — 312

[211] „Le Siècle" („A Század") — francia napilap, 1836-tól 1939-ig jelent meg Párizsban, a 40-es években a mérsékelt alkotmányos reformokat óhajtó kisburzsoázia lapja. — 313

[212] „La Presse" („A Sajtó") — francia polgári napilap, 1836-tól jelent meg Párizsban, 1857-ig Girardin szerkesztésében; 1848—49-ben a polgári republikánusokat, később a bonapartistákat támogatta. — 313

[213] A görög mondabeli hyperboreus nép messze északon lakott. Hyperboreikus a. m. mesébe illő, hihetetlennek tetsző. — 313

[214] Haynaunak, a magyar és az olasz szabadságharc elnyomójának kegyetlensége és vérszomja annyira hírhedt volt Európa-szerte, hogy 1850-ben, külföldi utazása során, Londonban és Brüsszelben munkások, megtudva kilétét, bántalmazták. — 313

[215] Ez a Saint-Simontól való mondás teljes alakjában így hangzik: „A chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres." (Mindenkinek képessége szerint, minden képességnek munkája szerint.) Lásd: Doctrine de Saint-Simon. 2. kiad. Párizs 1830. 41. old. — 313

[216] Emsben (és néha Wiesbadenban) tartózkodott a Bourbon-ház trónkövetelője, Chambord gróf, aki V. Henriknek nevezte magát. — 313

[217] Vö. Vergilius: Aeneis, II. ének 274. sor. — 314

[218] London közelében, Claremontban élt Lajos Fülöp, miután a februári forradalom következtében elmenekült Franciaországból. — 314

[219] „Motu proprio" (saját elhatározásánál fogva) — a pápák olyan üzeneteinek kezdő szavai, amelyeket a bíborosok meghallgatása nélkül bocsátottak ki, mégpedig rendszerint az egyházi állam belpolitikai és adminisztratív ügyeiben. Itt IX. Pius pápa 1849. szept. 12-i üzenetéről van szó. — 314

[220] Vö. Georg Herwegh: Aus den Bergen (A hegyekből). — 314

[221] Ez a maga idejében helyes következtetés, mely szerint a proletárforradalom győzelme csak a legelőrehaladottabb tőkés országokban egyidejűleg lehetséges és a forradalomnak egy országban való győzelme lehetetlen, a leghatározottabb megfogalmazásban Engelsnek „A kommunizmus alapelvei" c. munkájában (1847) található meg. Vö. Marx—Engels Művei. 4. köt. 358—359. old., továbbá 4. köt. X. old. — 319

[222] A fenti számítás nem pontos. Valószínűleg sajtóhiba történt, 538 millió helyett 578 milliónak kellene állnia. A számoknak ez az eltérése azonban nem változtat a végkövetkeztetésen: akár 538, akár 578 millió az összeg, a lakosságra fejenként 25 frank nettótermék sem jut. — 323

[223] Du Gard département-ban pótválasztásra került sor, minthogy de Beaune legitimista képviselő meghalt. Abszolút többséggel (36 000 szavazat közül 20 000-rel) Favaune hegypárti jelöltet választották meg. — 324

[224] A kormány, hogy az 1850. márc. 10-re kitűzött törvényhozó gyűlési pótválasztásoknál a választókra nyomást gyakoroljon, Franciaország területét öt nagy katonai kerületre osztotta be. Párizst és a környező département-okat körülvette a többi négy kerület, amelyeknek az élére a leghírhedtebb reakciósokat állították. — 324

[225] Soulouque üzenete — Louis Bonaparte-nak arról az üzenetéről van szó, amelyben közölte a törvényhozó gyűléssel, hogy a Barrot-kormányt felmentette és új kormányt alakított („Le Moniteur universel", 1849. nov. 1-i (305.) sz.). — Az 1849. nov. 10-i üzenetben Carlier, akit újból kineveztek rendőrfőnöknek, „a szocializmus elleni szociális liga" megalakítását javasolta „a vallás, a munka, a család, a tulajdon és a kormányhűség" védelmére („Le Moniteur universel", 1849. nov. 11-i (315.) sz.). — 325

[226] „Le Napoléon" („A Napóleon") — bonapartista napilap, Louis Bonaparte szócsöve, 1850. jan. 6-tól máj. 19-ig jelent meg Párizsban. — 325

[227] Az 1848-as februári forradalom győzelme után szabadságfákat ültettek Párizs utcáin. Szabadságfák — rendszerint tölgyek vagy nyárfák — ültetése Franciaországban már a XVIII. század végi polgári forradalom idején hagyománnyá lett, s ezt annak idején konventhatározat is megerősítette. — 328

[228] A Bastille-téren emelt júliusi oszlopot 1840. júl. 28-án, az 1830-as júliusi forradalom tizedik évfordulójának napján avatták fel. Az 1848-as februári forradalom évfordulóján a nép az emlékművet szalmavirág-koszorúkkal díszítette; ezeket a rendőrség éjszaka eltávolította. — 328

[229] Amikor Pascal Duprat képviselő 1850. febr. 16-án a törvényhozó gyűlésen azt mondta, hogy Louis Bonaparte-nak választania kell, kinek a szerepét akarja játszani, nagybátyjáét, vagy Washingtonét, a baloldalról az egyik képviselő közbekiáltotta: „vagy Soulouque-ét". — 329

[230] De Flotte az 1850. márc. 10-i választáson 126 643 szavazatot kapott. — 330

[231] Bertalan éj — 1572 augusztusában Párizsba gyűlt kb. 2000 hugenotta Navarrai Henrik és Valois Margit házasságának megünneplésére. Ezt az alkalmat felhasználva a katolikusok Guise Henrik és Medici Katalin vezetésével aug. 24-én éjjel lemészárolták a hugenottákat. Miután a vérengzés a vidékre is kiterjedt, az egész országban kb. 10 000 hugenottát gyilkoltak meg. — 330

[232] Koblenz a francia forradalom idején az ellenforradalmi emigráció központja volt. — 331

[233] A februári forradalmat bankettkampány előzte meg, amelynek jelszava a választójogi reform volt. Innen a bankettkérdés kifejezés, mely a forradalomban többé-kevésbé érdekelt összes osztályok megmozgatására alkalmas, a forradalmat közvetlenül kirobbantó kérdést jelent. — 331

[234] Lásd Proudhonnak Frédéric Bastiat polgári közgazdásszal a „Voix du Peuple" („A Nép Szava") c. lapban 1849 októberétől 1850 februárjáig folytatott polémiáját, amely könyvalakban is megjelent: „Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon" („A hitel ingyenessége. Vita Fr. Bastiat úr és Proudhon úr között"), Párizs 1850. — 333

[235] Hogy az Angol Bankot a bukástól megmentse, a kormány 1797-ben külön rendelkezést adott ki (Restriction Act of 1797), amely a bankjegyekre kényszerárfolyamot állapított meg és felhatalmazta a bankot, hogy szüntesse be a bankjegyek beváltását aranyra. Csak 1821-ben vezették be újra egy 1819. évi törvény alapján a bankjegyeknek aranyra való beváltását. — 333

[236] Ezt a gúnynevet adták — Victor Hugo „Les burgraves" („A várgrófok") c. drámája (1843) nyomán — hatalomvágyuk és reakciós törekvéseik miatt a törvényhozó gyűlés ama 17 orléanista és legitimista képviselőjének, akiket a belügyminiszter 1850. máj. 1-i rendeletére megbíztak az új választójogi törvény tervezetének kidolgozásával. Várgrófnak hívták annak idején Németországban az egyes városok és körzetek kormányzóit, akiket a császár nevezett ki. — 335

[237] „L'Assemblée Nationale" („A Nemzetgyűlés") — francia monarchista napilap, 1848-tól 1857-ig jelent meg Párizsban. 1851-ig a két dinasztikus párt, a legitimisták és az orléanisták egyesítésére irányuló törekvéseket képviselte. — 337

[238] „Le Constitutionnel" („Alkotmányos Újság") — francia napilap, 1815-től 1870-ig jelent meg Párizsban; a 40-es években a mérsékelt orléanisták lapja Thiers szerkesztésében, 1848—49-ben a Thiers vezette ellenforradalmi burzsoázia lapja, 1851 decembere után bonapartista. — 337

[239] Baiser Lamourette (Lamourette-csók) — utalás a francia forradalom egyik ismert epizódjára. Adrien Lamourette püspök, a törvényhozó gyűlés tagja 1792. júl. 7-én azt javasolta, hogy a royalisták és ellenfeleik egy testvéri csókkal vessenek véget minden pártvillongásnak. A rendkívüli szenvedéllyel előterjesztett javaslat hatására az ellenséges pártok képviselői egymás nyakába borultak, másnapra azonban ezt a „testvéri csókot" természetesen elfelejtették. — 338

[240] „Le Pouvoir" („A Hatalom") — bonapartista lap, 1849 áprilisától 1850 júniusáig „Le Dix décembre, journal de l'ordre" (December 10, a rend lapja), majd 1850 júniusától 1851 januárjáig „Le Pouvoir, journal du dix décembre" (A hatalom, december 10 lapja) címmel jelent meg Párizsban Granier de Cassagnac szerkesztésében. — 339

[241] In partibus infidelium (a hitetlenek tartományaiban) — a nem-katolikus országokbeli egyházmegyékbe kinevezett püspökök (címzetes püspökök) címének kiegészítése; átvitt értelme: csak látszólag létező, sehol nem létező. A legitimisták által tervezett kormányról van szó, de Lévis, de Saint-Priest, Berryer, de Pastoret és d'Escars részvételével. Ez a kormány Chambord gróf legitimista trónkövetelő hatalomra jutása esetére alakult. — 340

[242] Az ún. wicsbadeni kiáltványról van szó, arról a körlevélről, amelyet Chambord gróf megbízásából de Barthélemy, a törvényhozó gyűlés legitimista frakciójának titkára bocsátott ki 1850. aug. 30-án. Ez a körlevél meghatározza a legitimisták politikáját uralomra jutásuk esetére. Chambord kijelentette, hogy ő „hivatalosan és kategorikusan elutasít a néphez való bármilyen folyamodást, mert az lemondást jelentene az örökös monarchia nagy nemzeti elvéről". Ez a kijelentés — minthogy számos monarchista, élükön Larochejaquelein képviselővel, tiltakozott ellene — polémiát indított meg a sajtóban. — 340

[243] December 10-i Jótékonysági Társaság — a burzsoázia lezüllött, kalandor elemeiből és lumpenproletárokból létrehozott szervezet, amelynek segítségével Louis Bonaparte 1851-ben államcsínyjét végrehajtotta. Elnevezése onnan ered, hogy Louis Bonaparte-ot 1848-ban ezen a napon választották meg francia köztársasági elnöknek. — 341

[244] Engels bevezetését annak idején a Németországi Szociáldemokrata Párt opportunista vezetői meghamisítva tették közzé. 1895 márciusában a „Vorwärts", a párt központi lapja, önkényesen kiragadott részeket közölt a bevezetésből. Kautskyhoz írt 1895. ápr. 1-i levelében Engels így nyilatkozott erről: „Csodálkozással látom ma a »Vorwärts«-ben bevezetésem kivonatát, amelyet tudtom nélkül közöltek, és annyira megnyirbáltak, hogy úgy tűnök fel, mint a mindenáron való törvényesség békességért lihegő rajongója. Annál fontosabbnak tartom, hogy a »Neue Zeit«-ben most az egész jelenjék meg és ez a gyalázatos benyomás eltöröltessék." De sem a „Neue Zeit", sem az „Osztályharcok" 1895-ben megjelent különkiadása nem közölte Engels bevezetését csonkítatlanul. Az újabb szocialistaellenes törvény veszélyére hivatkozó német szociáldemokrata pártvezetés követelésére Engels

kénytelen volt a bevezetés legélesebb helyeit törölni. A német szociáldemokrata pártvezetés arra törekedett, hogy Engels bevezetésének megrövidített szövegét opportunista politikájának igazolására használja fel. A bevezetés teljes szövegét először a Szovjetunióban hozták nyilvánosságra. A jelen kiadás alapjául az 1895-ös kefelevonatok szolgáltak. Az ott áthúzott szövegrészeket csúcsos zárójelbe tettük; a szövegmódosításokat lábjegyzetben közöljük. — 344

[245] A Sachsenwald-uradalmat 1871-ben adományozta I. Vilmos német császár Bismarck kancellárnak. — 346

[246] III. Napóleon idején Franciaország részt vett a krími háborúban (1854—55), Olaszország miatt háborút viselt Ausztriával (1859), Angliával együtt részt vett a Kína elleni háborúkban (1856—58, majd 1860), megkezdte Indokína meghódítását, expedíciót szervezett Szíriába (1860—61) és Mexikóba (1862—67), végül 1870-ben Poroszország ellen indított háborút. — 350

[247] Az 1870—71-es német—francia háború eredményeképpen egyrészt létrejött a német császárság Ausztria nélkül (ezért nevezi Engels kisnémet császárságnak), másrészt a vereséget szenvedett Franciaországban 1870. szept. 4-én forradalom tört ki és létrejött a köztársaság. — 350

[248] Az 1871. máj. 10-én megkötött frankfurti békeszerződés értelmében Franciaország 5 milliárd frank hadisarcot fizetett Németországnak. — 351

[249] Szocialistaellenes törvény — a német Reichstag 1878. okt 19-én a szocialisták ellen irányuló törvényt fogadott el. Ezt a törvényt kezdetben két és fél évre hozták, később azonban hatályosságának idejét meghosszabbították és 1890-ig volt érvényben. A törvény értelmében feloszlattak minden munkásszervezetet, betiltották a munkásújságokat és folyóiratokat, elkobozták a szocialista irodalmat, tömegesen fogságba vetették a szociáldemokrata párt tagjait. A pártot a kivételes törvény váratlanul érte; vezetői rövid időre meginogtak, a pártot feloszlatták, de nem gondoskodtak ugyanakkor semmilyen illegális szervezet létrehozásáról. A párt tömegei központi utasítás nélkül földalatti szervezetet építettek ki, megszervezték az illegális pártmunkát. A legális és az illegális munka helyes összekapcsolása, a legális lehetőségek maximális kihasználása azzal az eredménnyel járt, hogy a párt kapcsolata a dolgozó tömegekkel évről évre erősödött. — 351

[250] Idézet a Francia Munkáspárt programjának Marx fogalmazta bevezető részéből. A programot 1880-ban a Le Havre-ban tartott kongresszuson fogadták el. — 352

[251] 1870. szept. 4-én megdöntötték III. Napóleon kormányát és kikiáltották a köztársaságot. 1870. okt. 31-én a blanquisták kísérlete a „nemzeti védelem kormányának" megdöntésére kudarcba fulladt. — 355

[252] Zemszkij Szobor — a XVI. és a XVII. században az orosz rendek gyűlése. 1864 óta a cári Oroszországban kerületi és kormányzósági képviseletek, ún. zemsztvók működtek, amelyeket antidemokratikus módon választottak, és amelyek a földbirtokos nemesség és a tőkések érdekeit szolgálták. A századforduló idején a zemsztvókban konstitucionalista törekvések mutatkoztak. A növekvő forradalmi mozgalom hatására a liberális nagybirtokosok és a tőkések egy legfelsőbb népképviselet mellett szálltak síkra. II. Miklós cár 1859. jan. 17-én a zemsztvók és a városok képviselői előtt mondott beszédében „értelmetlen álmodozásoknak" minősítette az alkotmány bevezetésére irányuló törekvéseket. — 357

[253] 1866-ban, Poroszországnak Ausztria ellen viselt háborúja után, Bismarck megfosztotta trónjától a hannoveri királyt, a hesseni választófejedelmet és a nassaui herceget; államaikat, valamint Schleswig-Holsteint és Majna-Frankfurt szabad birodalmi várost Poroszország bekebelezte. A háború eredményeként megszűnt a Német Szövetség, amely 1815 óta valamennyi német államot egyesítette, és Bismarck létrehozta az Északnémet Szövetséget, amely a Majnától északra elterülő 22 kisállamot Poroszország vezetése alatt egyesítette; a három délnémet állam: Bajorország, Württemberg és Baden, valamint Hessen egy része pedig a Szövetségen kívül maradt. Az Északnémet Szövetség 1866. aug. 18-tól 1870. dec. 31-ig állt fenn. — 358

[254] Juvenalis: Satirae (Szatírák). II. 24. — 358

[255] Köller belügyminiszter 1894. dec. 5-én új szocialistaellenes törvény javaslatát terjesztette a Reichstag elé. A javaslatot bizottsági tárgyalás után 1895. máj. 11-én elvetették. — 359

[256] A Központi Vezetőség üzenetét Marx és Engels 1850. márc. végén írták a Kommunisták Szövetsége emigrációban élő, valamint Németországban dolgozó tagjai közti illegális terjesztés végett. 1851-ben, miután a porosz rendőrség a Szövetség néhány letartóztatott tagjánál megtalálta az Üzenetet, a „Kölnische Zeitung" és a „Dresdner Journal und Anzeiger", majd Wermuth és Stieber rendőrhivatalnokok „Die Kommunistenverschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts" (A tizenkilencedik század kommunista összeesküvései) c., Berlinben 1853-ban kiadott könyve közölte a szöveget. Kötetünkben az Üzenetet az Engels által átnézett és 1885-ben Marx „Leleplezések a kölni kommunista perről" c. műve új kiadásában függelékként csatolt szöveg alapján adjuk. — 360

[257] Forradalmi Bábel — Párizs, amelyet a francia forradalom óta az európai forradalmak központjának tekintettek. — 361

[258] Adómegtagadóknak nevezték a porosz nemzetgyűlésnek azokat a baloldali polgári képviselőit, akik az ellenforradalmi támadás ellen passzív ellenállással és adómegtagadással akartak harcolni. — 361

[259] A frankfurti nemzetgyűlés szélső balszárnya (Ruge, Schlöffel, Zitz, Trützscher, Simon és mások) főképpen a kispolgárságot képviselte. A német munkásság egy része támogatta ezt a frakciót, amely a köztársasági és a forradalmi harci módszerek mellett tett hitet, de állandó határozatlanságot mutatott, amikor a fellépő ellenforradalommal szemben forradalmi intézkedésekhez kellett volna folyamodni és a tömegek mozgósítására lett volna szükség. A frakció vezetőinek kispolgári-föderalisztikus nézetei megakadályozták, hogy Németország nemzeti egységének kérdésében pontosan meghatározott állást foglaljanak el. 1849 április—májusában, miután kiváltak a konzervatívok, úgyszintén a liberális képviselők jelentős része, a nemzetgyűlésben a kispolgári demokraták (a baloldaliak és a szélsőbaloldaliak) jutottak többségbe. Mivel félő volt, hogy a nemzetgyűlést Majna-Frankfurtban szétkergetik, ezért 1849. máj. 30-án üléseinek helyét Württemberg fővárosába, Stuttgartba tette át; a württembergi kormány ui. a várakozó semlegesség álláspontjára helyezkedett. A nemzetgyűlés itt is folytatta régi politikáját: visszatartotta a népet a nyílt forradalmi harctól. Mivel a porosz király a császári koronát visszautasította, s a birodalmi kormányzó, János osztrák főherceg árulást követett el, a kb. 100 főre leapadt nemzetgyűlés 1849. jún. 6-án saját soraiból öttagú (Raveaux, Vogt, Simon, Schüller és Becher) birodalmi régenstanácsot választott. A régenstanácsnak az a kísérlete, hogy a forra-

dalom győzelmét parlamentáris eszközökkel biztosítsa, teljességgel kudarcba fulladt; jún. 18-án württembergi csapatok szétkergették a nemzetgyűlést. — 362

[260] „Neue Oderzeitung" („Új Oderai Újság") — polgári demokratikus napilap, amely 1849-től 1855-ig jelent meg Breslauban. Az 50-es években a legradikálisabb újságnak számított Németországban, a kormányszervek üldözték. — 364

[261] A „Forradalom és ellenforradalom Németországban" c. cikksorozat az 1848—49-es német forradalom elvi kérdéseit tárgyalja. Megírására közvetlen indítékot is adott, hogy Ch. Dana, a „New York Daily Tribune" egyik szerkesztője 1851. aug. elején felszólította Marxot, működjön közre a lapban. Marx, minthogy közgazdasági tanulmányai erősen igénybe vették, Engelst kérte fel a cikksorozat megírására. Forrásul Engels többek közt a „Neue Rheinische Zeitung"-ot használta fel; ezenkívül főleg „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" c. cikksorozatát (vö. Marx—Engels Művei. 7. köt. 105—190. old.). — 369

[262] Az első ún. ópiumháborúról van szó, amely Kínát félgyarmattá tette. Az 1842-ben megkötött Nanking-szerződésben az angol gyarmatosítók arra kényszerítették Kínát, hogy öt kínai kikötőt megnyisson az angol kereskedelem előtt. — 369

[263] Észak-Itália 1848-ban felkelt az osztrák uralom ellen Itália egységéért és nemzeti függetlenségéért. A bécsi forradalom győzelmének hírére márc. 18-án megmozdult a nép Milánóban, a felkelők ötnapos elkeseredett harcban Radetzkyt 15 000 osztrák katonájával a város elhagyására kényszerítették. Márc. 22-én liberális burzsoá ideiglenes kormányt alakítottak. Károly Albert, Szardínia és Piemont királya a felszabadító mozgalom élére állt, hogy ezzel királyságát egész Észak-Itáliára kiterjessze. A parancsnoksága alatt álló szárd-lombardiai hadsereg először visszaszorította Radetzky csapatait, de azután Károly Albertnak és tábornokainak habozó magatartása következtében számos vereséget szenvedett. Milánó ismét osztrák kézre került. Károly Albert, félelmében, hogy addigi tartományait is elveszíti, 1848. aug. 9-én áruló fegyverszünetet kötött Ausztriával, amelyet hat hét elteltével megújítottak. 1849. márc. 20-án ismét megkezdődtek a katonai akciók, de az osztrákok már márc. 23-án megverték Károly Albertot, aki lemondott a trónról. Az új király, II. Viktor Emánuel márc. 26-án megkötötte a fegyverszünetet és 1849. aug. 6-án aláírták a békeszerződést. — 376

[264] Az első felelős magyar (Batthyány-) kormány 1848. máj. 14-én útnak indította akkreditált követeit (ifj. Pázmándy Dénest és Szalay Lászlót) a frankfurti német nemzetgyűléshez. Pázmándy rövidesen visszatért, mert az országgyűlés képviselőháza elnökké választotta. Szalayt aug. 26-án hivatalosan is elismerték Magyarország követének. Szept. 11-én azonban az osztrák kormány tiltakozott azellen, hogy Frankfurt olyan önálló magyar követet ismerjen el, aki nem képviseli egyszersmind Ausztriát is. Ezek hatására szept. 15-én Frankfurtban visszavonták Szalay elismerését, aki még az ősz folyamán kénytelen volt távozni. — 383

[265] Vö. Heine: Deutschland. Ein Wintermärchen (Németország. Téli rege). VII. fej. — 383

[266] Biblia, Salamon bölcsessége (apokrif) II, 17. — 398

[267] A huszita háborúkat a cseh nép 1419-től 1436-ig a német feudális urak és a katolikus egyház ellen folytatta. A plebejus szellemű husziták vallási jelszó alatt a nemzeti függetlenségért is harcoltak. — 396

[268] Vö. Heine: „Bei des Nachtwächters Ankunft zu Paris" („Az éjjeliőr Párizsba érkezik"). — 390

[269] 1849. ápr. 10-én a chartisták Londonban tömegtüntetést szerveztek. A terv szerint a tüntetőknek a parlamenthez kellett volna vonulniok, hogy petíciót adjanak át, melyben a Népcharta elfogadását követelik. A kormány a tüntetést betiltotta, s megakadályozására katonaságot és rendőrséget vont össze Londonban. A chartista vezetők, akik közül sokan ingadoztak, a tüntetés lefújása mellett határoztak. Az akció sikertelenségét a reakciós erők a munkások és a chartisták elleni megtorló intézkedésekre használták fel. — 390

[270] 1848. ápr. 16-án a párizsi munkások békés tüntetését a polgári nemzetőrség szétkergette. — 390

[271] 1848. máj. 15-én a párizsi munkások egy tüntetés alkalmával benyomultak a nemzetgyűlésbe, követelték a februári forradalom után kapott ígéretek betartását, majd pedig feloszlatták a követeléseiket megtagadó nemzetgyűlést, és ideiglenes kormányt alakítottak. A tüntetőket azonban a nemzetőrség és a katonaság hamarosan szétverte. A munkások vezetőit (köztük Blanquit) letartóztatták. — 390

[272] 1848. máj. 15-én II. Ferdinánd nápolyi király (aki Messina ágyúzásáért a Bomba-király nevet kapta) leverte a nápolyi felkelést, feloszlatta a nemzetőrséget, szétkergette a parlamentet és visszavonta az 1848 februárjában a néptömegek nyomására bevezetett reformokat. — 390

[273] Az osztrák kormány 1848. ápr. 1-én ún. ideiglenes rendelkezést bocsátott ki, mely az újságok kiadását magas óvadékösszeg letételéhez kötötte. A cenzúra, valamint a rendelet, amely szerint a sajtóvétségek a közigazgatási bíróság és nem az esküdtbíróság hatáskörébe tartoznak, az állami hivatalnokoknak lehetőséget nyújtott bármilyen kiadvány betiltására. — 394

[274] Az 1848. ápr. 25-i alkotmány szerint a szenátus 200 tagja közül 150-et „a választási periódus egész tartamára a legtekintélyesebb földbirtokosok a saját kebelükből választanak meg". — 394

[275] Az 1848. máj. 8-i császári pátens a nép nagy részét kirekesztette a választójogból, mivel elrendelte, hogy „napi és heti bérért dolgozó munkások, cselédek és jótékonysági közintézményektől segélyt élvező személyek nem vehetnek részt a választásokon". — 394

[276] Az akadémiai légió egyetemi hallgatókból állt és a legradikálisabb volt a polgári katonai szervezetek között. — 394

[277] A „Wiener Zeitung" — „Österreichisch-Kaiserliche Wiener Zeitung" („Osztrák Császári Bécsi Újság") c. lapról van szó. — 396

[278] Ez az ütközet pontosabban Pákozdnál zajlott le, és az itt harcoló csapatok élén nem Perczel hanem Móga János altábornagy állott. — Ugyanez vonatkozik a 400. oldalra is. — 396

[279] Az 1848 októberében a Lajta mentén felvonult magyar főerők élén nem Perczel, hanem továbbra is Móga állott; Perczel ekkor a muraközi magyar csapatok parancsnoka volt. — Ugyanez vonatkozik a 400. oldalra is. — 398

[280] Lancaster-iskola — J. Lancaster angol pedagógusról elnevezett elemi iskola szegény szülők gyermekei számára. Ezek az iskolák, ahol a kölcsönös oktatás rendszerét alkalmazták, vagyis a tanítóhiány pótlására az idősebb és előrehaladottabb tanulóknak kellett tanítaniok a fiatalabb tanulókat, a XIX. sz. első felében Angliában és több más országban erősen elterjedtek. — 403

[281] Vö. Hegel: Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte (Előadások a történelem filozófiájáról), harmadik rész. (Engels az 1851. dec. 3-i Marxhoz írt levelében említi ezt a passzust.) — 405

[282] 1848—51-ben a „Réforme" c. lap körül csoportosuló republikánusokat nevezték hegypártnak (Montagne). A kispolgári demokraták vezetője Ledru-Rollin, a hozzájuk csatlakozó kispolgári szocialisták pedig L. Blanc volt. — 405

[283] Bedlam — londoni őrültekháza. — 407

[284] 1848. dec. 10-én választották meg Louis Bonaparte-ot köztársasági elnökké. — 407

[285] Hic Rhodus, hic salta! (Itt van Rhodosz, itt ugorj!; most mutasd meg, mit tudsz!) Aesopus egyik meséjében felelték ezt valakinek, aki azzal hencegett, hogy Rhodosz szigetén mekkorát ugrott. — Itt a rózsa, itt táncolj! Ugyanennek a mondásnak hegeli variációja (Rhodosz görögül a sziget neve is és „rózsa" is) a „Rechtsphilosophie" előszavában. — 408

[286] Az 1848-as francia alkotmány szerint minden negyedik év május második vasárnapján új köztársasági elnököt kellett választani; Louis Bonaparte elnöki megbízatása tehát 1852 májusában járt volna le, s ugyanazt a személyt kétszer egymás után nem lehetett megválasztani. — 408

[287] Chiliaszták — misztikus vallási tanítást hirdető szekta, amely Jézus visszatértét és ezeréves földi uralmát várta. — 408

[288] I. e. 390 táján a gallok Róma ellen vonultak, és be is vették a várost a Capitolium kivételével, amelynek védőit az ellenség meglepetésszerű éjszakai támadásakor a hagyomány szerint felébresztette Juno libáinak gágogása. — 409

[289] A dinasztikus pártokon egyrészt a legitimisták értendők, másrészt az orléanisták (vagy Fülöp-pártiak), a júliusi monarchia hívei, akik a pénzarisztokrácia és az ipari nagyburzsoázia érdekeit képviselték. — 409

[290] Kék republikánusoknak a polgári republikánusokat (a „National" pártját), vörös republikánusoknak a szocialistákat nevezték. — 409

[291] Afrikának a hősei azok a tábornokok, akik részt vettek Algéria elfoglalásában (Cavaignac stb.). — 409

[292] Goethe: Faust. I. rész (Dolgozószoba). — 409

[293] A monda szerint Nagy Konstantinnak 312-ben hadbavonulása előtt megjelent az égen egy kereszt, amely alatt ez a felírás volt: „In hoc signo vinces!" (E jelben győzni fogsz!) Ennek hatására keresztény lett, seregének zászlóit pedig kereszttel és e jelmondattal látta el. — 412

[294] Crapülinski — Heine: „Zwei Ritter" c. költeményének hőse, akiben a deklasszálódott lengyel nemest (szlachcicot) gúnyolja ki. A név a francia crapule (kicsapongó, hitvány, züllött) szóból ered. Crapulinskin itt Louis Bonaparte értendő. — 412

[295] Az 1814. szept. 18. és 1815. jún. 9. között lefolyt bécsi kongresszuson Napóleon legyőzői találkoztak össze győzelmük kiaknázására. A kongresszus célja — bár a nemzetek felszabadítását hirdette — a francia forradalom előtti feudális-reakciós rendszer visszaállítása volt; Franciaországot visszaszorították 1792-es határai közé. A francia gyarmatokat Anglia kapta meg. Németország és Olaszország szétdaraboltságát, Lengyelország felosztottságát, Magyarország leigázottságát a kongresszus megerősítette. — 415

[296] A forradalom kitörésekor Lajos Fülöp első rémületében 1848. febr. 24-én reggel aláírta lemondását unokája, Párizs grófja javára, akinek kiskorúsága folytán anyjának, az orléans-i hercegnének a régensségére számítottak. — 413

[297] Alkotmány-charta (Charte constitutionnelle) — az 1830-as polgári forradalom után elfogadott alkotmány, a júliusi monarchia alaptörvénye. Formálisan meghirdette a nemzet szuverén jogait és valamelyest korlátozta a királyi hatalmat. Érintetlenül hagyta azonban a rendőri-bürokratikus gépezetet s a munkáscllenes és demokrataellenes törvényeket. — 414

[298] Elíziumi mezők (franciául: Champs Elysées) — a görög mitológia szerint az erényes lelkek túlvilági pihenője; Elysée a francia köztársasági elnök palotája Párizsban az Avenue des Champs-Elysées-n. — 416

[299] Az aszketikus életmódjukról nevezetes trappista szerzetesek közönése. — 416

[300] Clichy — adósok börtöne Párizsban 1826 és 1867 között. — 416

[301] Pretoriánusok — a régi Rómában a császár vagy hadvezér kiváltságos testőrsége. Ezeknek a megvesztegethető pretoriánusoknak rendszerint nagy szerepük volt a palotaforradalmakban. — Átvitt értelemben: a December 10-i Társaság. — 418

[302] A római köztársaság ellen 1849 májusától júliusáig végrehajtott intervencióról van szó. 1849. febr. 9-én a római alkotmányozó gyűlés eltörölte a pápa világi hatalmát és proklamálta a köztársaságot. Franciaország, Ausztria és a Nápolyi Királyság intervenciója folytán a római köztársaság 1849. júl. 3-án elbukott. — 418

[303] Louis Bonaparte 1832-ben felvette a svájci állampolgárságot, 1848-ban pedig Angliában önként jelentkezett special constable-nek. — Special constable az angol rendőrségnek polgári személyekből álló tartaléka volt, amely jelentős szerepet játszott az 1848. ápr. 10-i chartista tüntetés szétverésében. — 418

[304] 1848. dec. 20-án Cavaignac lemondott, és Louis Bonaparte, akit ezen a napon az alkotmányozó gyűlés köztársasági elnöknek proklamált, kinevezte első kormányát, melynek élére O. Barrot került. — 419

[305] A vallásos francia parasztság megnyerése és az európai reakció védelme céljából már Cavaignac, utána pedig Louis Bonaparte fegyveresen, francia csapatokkal támogatta IX. Pius pápát a római köztársaság ellen. A kormány az expedícióhoz szükséges anyagi eszközök megszavazását azzal az ürüggyel csalta ki az alkotmányozó nemzetgyűléstől 1849 áprilisában, hogy a francia csapatok támogatni fogják Piemontot az Ausztria elleni harcá-

ban és megvédik a római köztársaságot. De az Oudinot tábornok parancsnoksága alatt álló expedíciós sereg, amely 1849. ápr. 5-én partra szállt Civitavecchiában, részt vett a római köztársaság leverésében. — 420

306 Quaestor-bill — 1851. nov. 6-án a törvényhozó nemzetgyűlés royalista quaestorai (a gyűlés gazdasági ügyeivel, pénzügyeivel és védelmével megbízott személyek) által beterjesztett törvénytervezet, amelyet nov. 17-én éles viták után elvetettek. — 422

307 Fronde — a nagy hűbéruraknak a megszilárdult abszolutizmus elleni szétforgácsolt mozgalma Franciaországban XIV. Lajos kiskorúsága, illetve Ausztriai Anna régenssége idején (1648—1653). — 424

308 Schlemihl — Chamisso „Die seltsame Geschichte Peter Schlemihls" c. elbeszélésének hőse, aki eladta árnyékát az ördögnek egy kiapadhatatlan pénzeszacskóért. — 424

309 Tuileriák — királyi palota Párizsban. Utalás Louis Bonaparte-nak arra a tervére, hogy IX. Pius pápa kezéből kapja meg a francia koronát. (A Biblia szerint Dávid a királyi kenetet Sámuel főpaptól kapta meg.) — 433

310 Austerlitznél 1805-ben a szövetséges orosz és osztrák seregek megsemmisítő vereséget szenvedtek I. Napóleontól. — 433

311 Utalás Louis Bonaparte „Des idées napoléoniennes" („Napóleoni eszmék") c. könyvére. — 437

312 A boradót az alkotmányozó nemzetgyűlés határozata értelmében 1850. jan. 1-én kellett volna törölni. Tíz nappal e határidő előtt, 1849. dec. 20-án a törvényhozó gyűlés újból bevezette. Egy dec. 13-i ideiglenes törvény hat hónapra felhatalmazta a prefektusokat, hogy önkényesen elmozdíthatnak minden tanítót, aki „érzülete és tanítási módszere folytán hivatására méltatlannak mutatkozik". A még Falloux-tól származó és márc. 15-én megszavazott tanügyi törvény a népoktatást kiszolgáltatta a papságnak. — 437

313 Vö. Biblia, Máté 5, 37. — 438

314 A törvényhozó nemzetgyűlés által 1850. júl. 16-án hozott új sajtótörvény jelentősen felemelte annak az óvadéknak az összegét, amelyet a lapkiadóknak letétbe kellett helyezniök, továbbá bélyegilletéket vezetett be, amelyet a brosúrákra is kiterjesztettek. Ez az új sajtótörvény folytatása volt más reakciós intézkedéseknek, amelyek gyakorlatilag felszámolták a sajtószabadságot Franciaországban. — 441

315 Louis Bonaparte-nak a júliusi monarchia alatt megkísérelt államcsínyeiről van szó. Először 1836. okt. 30-án néhány bonapartista érzelmű tiszt segítségével fellázított két tüzérezredet a strasbourg-i helyőrségben, de a lázadókat néhány óra alatt lefegyverezték, őt pedig letartóztatták és Amerikába száműzték. Másodszor 1840. aug. 6-án partra szállt Boulogne-ban egy maroknyi összeesküvővel és megpróbált lázadást szítani az ottani helyőrség katonái között. A csődöt mondott kísérlet után életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, de 1846-ban Angliába szökött. — 445

316 Vö. Shakespeare: Szentiványéji álom, I. felv. 2. szín. — 445

317 Schufterle és Spiegelberg — Schiller: „Die Räuber" („A haramiák") c. drámájának két visszataszító jellemű szereplője. — 445

[318] Vö. Schiller: An die Freude (Az örömhöz): „Öröm, öröm, égi szikra, Elízium lánya Te...". — 450

[319] Ófrancia parlament — a francia forradalom előtti parlamentek, amelyek inkább felsőfokú bírósági intézmények voltak. Az ország több városában működtek; legjelentősebb volt a párizsi parlament, amely a királyi dekrétumokat regisztrálta és amelynek úgynevezett remonstrációs (óvási) joga volt, valóságos hatalommal azonban nem rendelkezett. — 453

[320] Vö. Schiller: Die Bürgschaft (A kezesség): „...tekintsetek engem / Mint harmadikat frigyetekben". — 457

[321] Vö. Athénaiosz: Deipnoszophisztai (Bölcsek lakomája). XIV. könyv; ott Takhosz egyiptomi fáraó mondja a segítségére jött alacsony termetű Agészilaosz királynak: „A hegy vajúdott: Zeusz pedig félt. A hegy azonban egeret szült." Amire Agészilaosz ezt válaszolja: „Egérnek tetszem neked, de egyszer majd oroszlánnak fogsz látni." — 457

[322] Erisz — a viszály istennője a görög mitológiában; a legszebb nőnek szánt aranyalmáját Parisz Aphroditénak, a szerelem istennőjének ítélte oda, aki hálából segítségére volt Parisznak Helené elrablásánál, ami a trójai háborút előidézte. — 457

[323] A legitimista táboron belüli taktikai nézeteltérésekről van szó; a restauráció idején XVIII. Lajos és Villèle elővigyázatosabb, d'Artois gróf (később X. Károly) és Polignac viszont erőteljesebb reakciós rendszabályokat akartak foganatosítani. — A Marsan-pavilon a Tuileriák egyik épülete, d'Artois gróf rezidenciája. — 461

[324] „The Economist" („A Közgazdász") — angol gazdasági és politikai hetilap, 1843 szeptemberétől jelenik meg Londonban; az ipari nagyburzsoázia lapja. — 462

[325] Londoni ipari kiállítás — az első kereskedelmi és ipari világkiállítás; 1851 májusától októberéig tartott. — 465

[326] Jacquerie — a francia parasztság 1358. évi nagy felkelése; átvitt értelme: általában parasztfelkelés. — 467

[327] „Le Messager de l'Assemblée" („A Nemzetgyűlés Hírnöke") — francia antibonapartista napilap, megjelent Párizsban 1851. febr. 16-tól dec. 2-ig. — 467

[328] Hosszú parlament — az angol polgári forradalom idején 13 évig (1640—53) újjáválasztás nélkül ülésező parlament. Cromwell 1653-ban szétkergette. — 470

[329] Shakespeare: Hamlet, I. felv. 5. szín. — 475

[330] Cevennes — hegység Dél-Franciaországban, a XVIII. sz. elején protestáns parasztfelkelések színhelye; a felkelés a vallásszabadságért kezdődött, majd kifejezetten antifeudális jelleget öltött. — 477

[331] Vendée — tartomány Nyugat-Franciaországban, ahol a forradalom alatt, 1793 tavaszán a nemesség vezetésével ellenforradalmi felkelés tört ki, mely e gazdaságilag elmaradt terület parasztságára támaszkodott. A Vendée az ellenforradalmi megmozdulások szimbólumává vált. — 477

[332] Montalembert az általános választójog eltörléséről folytatott viták idején úgy nyilatkozott,

hogy Franciaország „belsejébe" kell egy római expedíciót küldeni, amin a pápának és a katolikus egyháznak a támogatását értette. — 481

[334] A katolikus egyház megszilárdítására összehívott konstanzi zsinat 1414-től 1418-ig ülésezett, elítélte Wycliffe és Husz tanait, megszuntette az egyházszakadást, új pápát választván az egymással vetélkedo három pápa helyett. — 482

[335] Az ún „igazi szocializmus"-ról van szó; ez a kispolgári szocialista politikai és irodalmi irányzat a XIX. sz. negyvenes éveiben keletkezett Németországban; a szocializmust homályos szeretet-tanok hirdetésével, osztályharc nélkül vélték elérhetőnek. Marx és Engels számtalanszor bírálták. — 482

[345] Vo. Biblia Máté 13, 12 — 484

[376] Orléans-i Fulop régensségéről van szó, amely XV. Lajos kiskorúsága idején (1715—1723) a feslettség es tékozlás, a teljes pénzügyi anarchia hírhedt korszaka volt. — 484

[7] Trieri szent kontos — a trieri székesegyházban őrzott ereklye, amelyet a zarándokok mint Jézus kontoset tiszteltek — 485

[?] A zsakmanyolt ágyúkból ontott Vendôme-oszlopot 1806—10-ben emelték I. Napóleon 1805-os gyozelmei emlekére a parizsi Vendôme-téren. Louis Bonaparte (III. Napóleon) 1863-ban az I Napoleont tábori egyenruhában ábrázolo szobrot kicseréltette egy teljes császári díszbe oltozott szoborral Louis Bonaparte trónfosztása után fél évvel (1871. máj. 16-an) a Párizsi Kommun ledontotte a Vendôme-oszlopot mint a sovinizmus szimbólumát A Kommun leverése utan helyreállitották — 485

[339] Hugo, V . „Napoleon le Petit" („A kis Napoleon"), Proudhon „La revolution sociale démontrée par le coup d'etat du 2 décembre" („A társadalmi forradalom a december 2-i államcsíny tukreben") — 486

[340] Lingam — Siva isten nemzotagja. Siva a termekenység, a legzabolatlanabb orgiák es egyben az onkinzas istene Egyik ritozatos szokasa, hogy koponyából iszik. Ezt utánoztak a vezeklo hivek — Dzsagannáth (juggernaut) — Visnu isten egyik neve, Visnu képmasat Puriban evente hatalmas szekéren korulhordozták, a zarándokok tomegesen vetették magukat a szekér alá, hogy a kerekek szétmorzsoljak oket. Ugyanez az isten pásztorlanyokkal szerelmi tancot lejt a holdfényben. Temploma Orissaban (Kelet-India) volt A templom papjai a Kelet-Indiai Társaság védelmét élvezték es óriási hasznot húztak a zarándoklásból, valamint a templom költségén élő asszonyok prostitúciójából — 490

[341] Mogulok — torok eredetu hoditok, akik a XVI. sz. elején Kozep-Ázsia keleti reszebol benyomultak Indiába es 1526-ban megalapitottak a Nagymogulok Birodalmát (az itt uralkodó dinasztiáról elnevezve). A koltársak a Mogul Birodalom megalapitóiban a Dzsingisz kán korabeli mongol hódítók egyenes utodait látták A Mogul Birodalom hatalma kulonosen akkor novekedett meg, amikor a XVII. sz kozepen leigázta majdnem egesz Indiát es Afganisztán egy reszét. A parasztfelkelesek, India népeinek fokozódó ellenállása a muzulmán hodítókkal szemben, az állando viszályok, valamint a novekvő szeparatista tendenciák a birodalom széthullásához vezettek, a XVIII. sz. első felében a Mogul Birodalom úgyszólván megszűnt — Heptarchia (hetes uralom) — hét onállo részre szétforgácsolt birodalom (pl. a hét angolszász királyságra oszlott Anglia a VI—VIII sz.-ban). Itt ez a

kifejezés a Dekkannak (Közép- és Dél-India) a muzulmán hódítás előtti feudális szétaprózottságára utal — 490

[312] Salsette szigete, Bombaytól északra, 109 buddhista sziklatemplomáról híres — 491

[313] „Laissez faire, laissez aller" (engedd tenni, engedd menni) — az erők szabad játékának" liberalista gazdasági alapelve, a fiziokratáktól az állami be nem avatkozást hirdető közgazdászok, utóbb a szabadkereskedők jelszava — 492

[314] Goethe West-östlicher Diwan An Suleika (Nyugat keleti divan Zuleikához) — 495

[315] Marathák — indiai népcsoport a Dekkán északnyugati részén. A XVII. század közepén a marathák harcot indítottak az idegen mogul feudálisok ellen és győzelmük hozzájárult a Mogul Birodalom bukásához. E harc folyamán független maratha állam alakult, melynek első regense hamarosan hódító háborúkat indított. A XVII. század végére a marathák állama az urak közti viszálykodások miatt nagyon meggyöngült. A XVIII. század kezdetén a maratha fejedelemségek ismét szoros szövetségre léptek, melynek élén a főnök — a pesvái — állt. 1761-ben az indiai hegemóniáért vívott harcban az afgánok megverték a marátha fejedelemségeket, amelyek e harctól és a belső viszályoktól elvérezve az 1803—05-ös angol—maratha háborúban vereséget szenvedtek és a Kelet-Indiai Társaság uralma alá kerültek — 496

[316] Zamindári, rajjatvári rendszer — ellentétes jellegű, arisztokratikus illetve demokratikus agrárformálódalom (lásd Marx—Engels Művei 9. köt. 206—207. old.) — 497

[317] Chapman: The Cotton and Commerce of India (Az indiai gyapotról és kereskedelemről), 91. old. — 498

[318] Dzsat — északi indiai kaszt, amelyhez főként parasztok és földművesek tartoztak, akik a XVII. században ismételten felkeltek az idegen feudálisok ellen. — 499

[319] Brahmana — a négy ősi hindu kaszt közül a legfelső, tagjai eredetileg a vallási szertartásokat végző papok, akik kiemelkedő kivaltságokat élveztek, később azonban igen sokan közülük már különböző világi foglalkozásokat folytattak — 499

[320] Nabob (navab) és rádzsa — a belföldi hindu fejedelmek címe — 500

[321] A „People's Paper" megalapításának negyedik évfordulóján, 1856. ápr. 14-én rendezett bankettre a chartisták a londoni emigráns vezetők közül csak Marxot hívták meg, ezzel hangsúlyozva, hogy az általa képviselt irányt tekintik szövetségesüknek. Az ünnepség első szónoka Marx volt, aki e beszédével is ígyekezett forradalmi szocialista szellemben befolyásolni az angol munkásmozgalmat. — „The People's Paper" („A Nép Ujsága") — a chartisták hetilapja, Ernest Jones, a chartisták balszárnyának egyik vezetője Marx és Engels barátja alapította Londonban 1852 májusában. Marx és Engels cikkeket írtak a lap számára, amely a „New York Daily Tribune"-ban megjelent fontosabb cikkeiket is átvette. 1852 októberétől 1856 decemberéig működtek közre a lapban, amely ebben az időszakban következetesen képviselte a munkásosztály érdekeit. Amikor azonban Jones közeledett a polgári radikálisokhoz, Marx és Engels beszüntették közreműködésüket és ideiglenesen szakították Jonesszal. 1858 júniusában a lap polgári üzletemberek kezébe ment át. — 501

[322] Robin pajtás vagy Puck — angol mondai alak, az embereket védelmező és segítő, bonyo-

dalmakat szövő lény; Shakespeare: Szentivánéji álom c. vígjátékának egyik szereplője. — Vö. még Shakespeare: Hamlet, I. felv. 5. szín: „...vén vakand! oly gyorsan áskálsz?" — 502

[353] 1864. szept. 28-án a londoni St. Martin's Hallban nagy nemzetközi munkásgyűlést tartottak, amelyet a londoni trade-unionok vezetői és a párizsi munkások egy proudhonista csoportja készített elő. Angol és francia munkásokon kívül részt vettek ezen a Londonban élő német, olasz és más munkások képviselői, valamint az európai kispolgári és forradalmi demokrata emigráció vezető egyéniségei. A gyűlés határozatot hozott a Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) megalapításáról, és ideiglenes bizottságot választott. Marxot mint a német munkások képviselőjét beválasztották a bizottságba, ennek első, okt. 5-i ülésén pedig a Szövetség program-okmányait kidolgozó albizottságba. Okt. 27-én az albizottság jóváhagyta a Marx által teljesen újonnan megfogalmazott két okmányt, „A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete"-nek nevezett kiáltványt és a Szövetség „Ideiglenes Szervezeti Szabályzatá"-t. — 503

[354] Gladstone pénzügyminiszter 1854. ápr. 7-i beszédét Marx a „Times" 1864. ápr. 8-i száma alapján idézi. — 503

[355] A garrotterek (fojtogatók) angliai rablók, akiknek az volt a módszerük, hogy áldozataik torkának estek. A 60-as évek elején Londonban rablótámadásaik olyan gyakoriakká váltak, hogy 1863-ban a parlament foglalkozott az üggyel és megszigorította a büntetőtörvényeket. — 503

[356] Kékkönyvek (Blue Books) — az angol parlament időszakos dokumentumközlő kiadványai. E kék borítólapjukról elnevezett könyveket Angliában a XVII. század óta adták ki. — 503

[357] Ezeréves birodalom — misztikus vallási hiedelem, amely a Biblia különböző helyeire hivatkozva (vö. pl. János Jel. 20, 4.) azt hirdeti, hogy Jézus vissza fog térni és ezer évig uralkodni fog a földön. Ez az „ezeréves birodalom" lesz az igazságosság, az általános egyenlőség és jólét megvalósulása. — 505

[358] Ezzel a Gladstone 1863. ápr. 16-i beszédéből vett idézettel kapcsolatban Lujo Brentano német közgazdász a hetvenes években névtelenül rágalomhadjáratot indított Marx ellen. A vonatkozó mondatot ugyanis ápr. 17-én csaknem valamennyi londoni lap közölte, a parlamenti viták Hansard-féle félhivatalos kiadásából azonban — melynek szövegét a szónokok utólag módosíthatták — kihagyták. Brentano azzal vádolta meg Marxot, aki az újságok alapján idézett, hogy hamisított. Marx a „Volksstaat" c. lap szerkesztőségének írott két levélben (1872. máj. 23. és júl. 28.) válaszolt e rágalomra. Marx halála után Taylor angol közgazdász 1883 novemberében megismételte Brentano állításait: Eleanor Marx a „To-Day" c. folyóirathoz intézett két levelében, később pedig Engels a „Tőke" negyedik német kiadásához írott előszavában (1890) és „Brentano contra Marx etc." c. brosúrájában (1891) cáfolta meg a rágalmat. — 505

[359] Godfrey's cordial — ópiumpreparátumokból, főleg laudanumból készült „szíverősítő" folyadék, amelyet dolgozó nők adtak gyermekeiknek, hogy csendben maradjanak; számos halálesetet okozott. — 505

[360] A harc a munkanap törvényes korlátozásáért a XIX. század elején indult meg. A proletariátus egy sor részleges törvényhozási intézkedést vívott ki, ezeket azonban a gyárosok minden lehető és lehetetlen módon kijátszották. Az 1802-es törvény néhány iparágban 12 órára korlátozta a fiatal személyek munkanapját és eltiltotta éjszakai munkán való foglalkoztatásukat. A törvény betartásának ellenőrzését nem biztosították. Az 1819-es törvény egyes iparágakban megtiltotta 9 éven aluli gyermekek foglalkoztatását és a 16 éven alulinak éjszakai munkáját; a munkanapot ugyanezekben az iparágakban 12 órára korlátozták, amibe nem számították bele az étkezési szünetek. Az étkezési idők önkényes kijelölésével a tőkések megakadályozták az ellenőrzést, és a munkanapot ténylegesen 14 és még több órára nyújtották. Az 1825-ös törvény szabályozta az étkezési szüneteket és kimondta, hogy a munkanap szünetekkel együtt sem haladhatja meg a $13^1/_2$ órát. Gyárfelügyelői ellenőrzést ez a törvény sem biztosított. A harmincas évektől a munkanap korlátozásáért vívott harc a proletariátus széles rétegeit ragadta magával. 1833-ban és 1844-ben új parlamenti törvényeket hoztak, de ezek nem jelentettek lényeges változást a fennálló gyakorlathoz képest. A negyvenes években a proletariátus a munkanap korlátozásáért vívott harcában fel tudta használni a burzsoázia és az arisztokrácia közötti gabonatörvények kérdésében kiéleződött ellentétet; 1847. jún. 8-án a parlament — bizonyos megszorításokkal — elfogadta a tízórás törvényt (Ten Hours' Bill), amely a fiatal személyek és a nők munkanapját tíz órára korlátozta. — 507

[361] Palmerston miniszterelnök ezt 1863. jún. 23-án mondta, amikor a parlament azt az ír képviselők által beterjesztett törvényjavaslatot tárgyalta, amely a bérlők védelmében korlátozni kívánta a landlordok önkényét; Palmerston a követeléseket „kommunista doktrínának" nevezte, amelyek „a társadalmi rend minden alapelvének aláásására" törekszenek. — 509

[362] Az angol munkások 1861 végén és 1862 elején, az amerikai polgárháború idején, tiltakoztak azellen, hogy az angol kormány a rabszolgatartó déli államok oldalán beavatkozzék a háborúba. A munkások harca különösen kiéleződött a „Trent"-incidens idején. Az északiak átkutatták a „Trent" angol postagőzöst és letartóztatták a delikvenseket, akik ezen a hajón Angliába igyekeztek. Az angol burzsoázia ezt ürügyül használta fel arra, hogy háborút készítsen elő az északi államok ellen. Az angol munkások energikusan kiálltak az északiak mellett, számos gyűlésen követelték, hogy az angol burzsoázia szüntesse be a háborús előkészületeket; tömegmozgalmuk megakadályozta az intervenciót. — 509

[363] Marx a Nemzetközi Munkásszövetség Ideiglenes Szervezeti Szabályzatát az Alapító Üzenettel együtt dolgozta ki. Teljesen átírta az ideiglenes bizottság 1864 okt. 18-i ülése elé terjesztett okmány bevezető részét. A Szervezeti Szabályzat franciára fordítása során, 1864 végén, a párizsi szekció proudhonista vezetőségének kezdeményezésére a szöveget több helyütt elferdítették; bizonyos elemek e torzításokat később felhasználták a Főtanács elleni harcukban (vö. Marx—Engels Művei. 16. kot. 377—378., 405—406. old.). A genfi kongresszus 1866. szept. 5-i ülésén jóváhagyta a Szervezeti Szabályzat szövegét és Ügyviteli Szabályzattal egészítette ki, amelyet a szept. 8-i ülésen fogadtak el. — 511

[364] Ezt és a megelőző ugyancsak deklaratív jellegű bekezdést Marx, miként erről 1864. nov. 4-én Engelsnek írott levelében beszámol, az albizottság többi tagjának unszolására vette fel a Szervezeti Szabályzat bevezetésébe. — 512

[365] A Nemzetközi Munkásszövetség első kongresszusa az eredeti tervtől eltérően nem 1865-ben Brüsszelben, hanem 1866. szept. 3-tól 8-ig Genfben ülésezett. Az Internacionálé szék-

ciói 1865-ben sem ideológiai, sem szervezeti tekintetben nem voltak még eléggé szilárdak, ezért a Központi Tanács Marx javaslatára elhatározta, hogy a kongresszus helyett zárt körű előzetes konferenciát hív egybe Londonba. — 512

[366] Marx ezt a cikket Proudhon halála alkalmából Schweitzernek, a „Sozialdemokrat" szerkesztőjének felkérésére írta. Marx kézirásos tervezetének egy része fennmaradt. — 514

[367] Proudhon „Essai de grammaire générale" c. tanulmányáról van szó, amely megjelent Bergier „Les éléments primitifs des langues" (A nyelvek alapelemei) c. könyvében, Besançon 1837. — 514

[368] Proudhon: „Qu'est-ce que la propriété? ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Premier mémoire (Mi a tulajdon? avagy vizsgálódások a jog és a kormányzat elvéről. Első értekezés). — 514

[369] Proudhon: Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère (A gazdasági ellentmondások rendszere, vagy a nyomorúság filozófiája). — 516

[370] Vö. Marx—Engels Művei. 4. köt. 133—134. old. — 516

[371] Vö. Marx—Engels Művei. 4. köt. 137. old. — 517

[372] Proudhon a francia nemzetgyűlés 1848. júl. 31-i ülésén beszédet mondott, melyben előterjesztette kispolgári utópista javaslatait (a kamat eltörléséről stb.), majd elítélte az 1848. júniusi párizsi proletárfelkelés résztvevői ellen alkalmazott terrorintézkedéseket. E beszéd részletes értékelése megtalálható a „Proudhon beszéde Thiers ellen" c. cikkben (lásd Marx—Engels Művei. 5. köt. 291—294. old.). — 518

[373] Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon (A hitel ingyenessége. Fr. Bastiat úr és Proudhon úr vitája). — 519

[374] Proudhon: Théorie de l'impôt, question mise au concours par le conseil d'état du canton de Vaud an 1860 (Az adóügy elve; Vaud kanton államtanácsa által pályázatra 1860-ban kiírt kérdés). — 519

[375] Proudhon: Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du futur congrès (Érvényüket vesztették-e az 1815-ös szerződések? A következő kongresszus aktái). — 519

[376] Linguet: Théorie des lois civiles, ou principes fondamentaux de la société (A polgári törvények elmélete, vagy a társadalom alapvető elvei). — 519

[377] „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" a hatvanas években támadt németországi forradalmi válság kapcsán foglalt állást a német munkásosztály stratégiájának és taktikájának kérdésében. A porosz hadsereg átszervezése a hatvanas évek elején ürügyet szolgáltatott a porosz kormány és a Landtag polgári liberális többsége között támadt ún. alkotmány-konfliktusra. A képviselőház polgári liberális többsége 1860 februárjában nem volt hajlandó elfogadni a hadseregátszervezés tervét, melyet Roon hadügyminiszter terjesztett be. Nem sokkal ezután azonban a kormány elérte, hogy a burzsoázia megszavazza „a hadsereg további hadi készültségéhez és fokozott harcképességéhez" szükséges összeget, ami a tervezett átszervezés kezdetét jelentette. A kamarák liberális többsége 1862 márciusában nem volt hajlandó engedélyezni a katonai kiadásokat, a kormány erre válaszul fel-

oszlatta a Landtagot és új választásokat tűzött ki. 1862. szept. végén megalakult az ellenforradalmi Bismarck-kormány, mely ugyanazon év októberében ismét feloszlatta a Landtagot és megkezdte a hadügyi reform végrehajtását anélkül, hogy az ehhez szükséges pénzt a Landtag megszavazta volna. A konfliktus csak 1866-ban ért véget, amikor a porosz burzsoázia az osztrákokon aratott porosz győzelem nyomán behódolt Bismarcknak. — 521

[378] Manteuffel-korszak — a szélsőségesen reakciós Manteuffel-kormány 1850-től 1858-ig volt uralmon Poroszországban. Ebben az időszakban felszámolták a forradalom vívmányait, a szólás-, sajtó-, egyesülési szabadságot. A többször módosított alkotmány fikcióvá lett. A nemesség rendi előjogait helyreállították. A hatalom a junkerek és az udvari kamarilla kezében volt. — 521

[379] A tartományi és járási rendeket (Landtagokat, rendi gyűléseket) Poroszországban 1823-ban hozták létre. Tagjai voltak a fejedelmi családok fejei, a nemességnek, a városoknak és a falusi községeknek a képviselői. A Landtag-választásokon való részvétel feltétele a földbirtok volt; ez kirekesztette a lakosság legnagyobb részét és biztosította a Landtagok nemesi többségét. A Landtagokat a király hívta egybe, illetékességük helyi gazdasági és közigazgatási kérdésekre szorítkozott. Politikai téren csak korlátozott tanácskozási funkcióik voltak. Miután a tartományi és járási rendek az 1848—49-es forradalom idején háttérbe szorultak, az ötvenes évek reakciós uralma idején ismét jelentőségre tettek szert. — 521

[380] Ezt a megfogalmazást Marx tanácsolta Engelsnek (lásd 1865. febr. 11-én Engelsnek írott levelét). — 522

[381] Vö. Biblia, Lukács 15, 21. — 523

[382] Az 1861 júniusában megalakított haladópártról van szó. A párt legismertebb személyiségei Waldeck, Virchow, Schulze-Delitzsch, Forckenbeck, Hoverbeck stb. voltak. A haladópárt programjában követelte Németország egyesítését porosz vezetés alatt, egy össznémet parlament egybehívását, valamint egy erős liberális kormány megalakítását, mely a képviselőháznak tartozik felelősséggel. A népi forradalomtól való félelmében nem támogatta az alapvető demokratikus követeléseket — az általános választójog, az egyesülési, a gyülekezési és a sajtószabadság követelését. 1866-ban a haladópárt jobbszárnya különvált nemzeti liberális párt néven; ez behódolt a Bismarck-kormánynak. — 523

[383] „Neue Preussische Zeitung" („Új Porosz Újság") — német napilap, 1848 júniusától jelent meg Berlinben, az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerek érdekeit képviselte. „Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt. — 527

[384] Konföderáltaknak az 1861—65-ös amerikai polgárháború idején a déli rabszolgatartó államok konföderációjának híveit nevezték. — 528

[385] Poroszországban a hatvanas évek közepén különböző iparágak üzése koncesszióhoz, különböző hatósági engedélyhez volt kötve. E feudális-burokratikus intézkedések gátolták a tőkés termelés fejlődését. — 529

[386] Porosz vezetés (vagy „porosz csúcs" — „preussische Spitze") — IV. Frigyes porosz király 1848. márc. 20-án kijelentette, hogy „Németország megmentése végett" kész az egész haza csúcsára, élére állni. Ezzel a kifejezéssel jelölték meg azt a törekvést, hogy Németországot porosz hegemónia alatt egyesítsék. — Triász — a Német Szövetség újjászervezésének egyik

terve; Ausztria és Poroszország mellett harmadik hatalomként a német kis- és középállamok szövetségének kialakítását célozza. A porosz és osztrák hegemóniát ellenző, elsősorban bajor és szász törekvések kifejezése. — 530

387 Marx tanácsolta 1863. febr. 11-i levelében Engelsnek e passzus ilyen megfogalmazását, hogy ne lehessen a lassalleánus jelszavak elfogadásaként értelmezni. — 532

388 A porosz Landtag 1865 januárjában tárgyalt az egyesülési jogról azzal kapcsolatban, hogy a munkások egyre határozottabban felléptek az érvényben levő ipartörvény ellen. A burzsoázia képviselői a munkásmozgalom fellendülését felhasználták arra, hogy az ipartörvénynek elsősorban a tőkéseket gátló paragrafusait érvénytelenítsék. Schulze-Delitzsch és Faucher haladópárti képviselők a képviselőházban indítványozták az ipartörvény 181. §-ának törlését, amely megtiltotta a vállalkozóknak, hogy a munkások engedékenységre bírása céljából szüneteltessék a termelést. Demagóg módon követelték a haladópártiak a 182. § törlését is, amely büntetőjogilag üldözendő cselekménynek nyilvánította a munkásoknak a munka beszüntetésére vagy akadályozására irányuló megállapodását. A munkások mindezen felül elsősorban a 183. § törlését követelték, mely rendőrségi engedélyhez kötötte a munkások egyesülését, továbbá a 184. §-ét, amely megtiltotta a munkabeszüntetést. A porosz Landtag 1865. febr. 14-én csak az ipartörvény 181. és 182. §-át törölte. — 533

389 Hildebrand-ének (Hildebrandslied) — töredékesen fennmaradt ó-felnémet hősi ének a VIII. századból. — 537

390 A Reform Billt 1831-ben szavazta meg a parlament és 1832. jún. 7-én erősítette meg a király. A törvény megszüntetett ötvenhat 2000 lakoson aluli lélekszámú szavazókerületet (azelőtt voltak vidéki kerületek, amelyekben 12 lakos választott egy-egy képviselőt, míg például Londonnak 1821-ben, amikor lakosainak száma már 1 379 000-re növekedett, csak négy képviselője volt), és megadta a választójogot azoknak, akik évente legalább 10 £ föld- vagy házadót fizettek. A reform a liberális burzsoázia kompromisszuma volt a földbirtokos és finánccarisztokráciával, amelynek politikai monopóliumát a törvény megtörte, kiküszöbölve az angol választójogból a legdurvább feudális maradványokat és bejuttatva az ipari burzsoázia képviselőit a parlamentbe. A proletariátus és a kispolgárság, amely a reformért folytatott harc főereje volt, nem kapott szavazati jogot. — 538

NÉVMUTATÓ

A

Aikin, John (1747—1822) — angol orvos, történész és publicista; radikális. — 109

Ailly, Pierre d' (1350—1420 v. 1425) — francia bíboros, teológus, a konstanzi zsinat résztvevője. — 482

Aiszkhülosz (i. e. 525—456) — görög drámaíró. — 10

Alais, Louis-Pierre-Constant (szül. kb. 1821) — francia rendőrügynök. — 446, 449

Albert, III. (Merész) (1443—1500) — szász herceg 1464—1500; az 1491—92-es németalföldi népfelkelést és a fríz parasztok 1497-es felkelését leverő büntető csapatok vezére. — 265, 266, 276

Anakharszisz (kb. i. e. VI. sz.) — szkíta filozófus; a hét görög bölcs közé számították. — 11

Anaxagorasz, klazdomenai-i (i. e. kb. 500—428) — görög materialista filozófus. — 39

Anglas lásd Boissy d'Anglas

Antonius, Marcus (i. e. 83—30) — római politikus és hadvezér, Julius Caesar híve. — 34

Ariszteidész, (i. e. kb. 540—467) — athéni politikus és hadvezér, mérsékelt demokrata. — 33

Arkwright, Sir Richard (1732—1792) — angol vállalkozó; az ipari forradalom időszakában megkaparintott különféle szabadalmakat, s emiatt a fonógép feltalálójának tartották. — 50

Arnauld, Antoine (1612—1694) — francia filozófus, janzenista, Descartes ismeretelméletének híve. — 38

Arsenius, szent (kb. 354—kb. 450) — római nemes, Theodosius császár fiainak nevelője; később 40 évet töltött remeteségben az egyiptomi sivatagban. — 473

Ashworth, Edmund (1801—1881) — lancashire-i gyáros, a szabadkereskedelem híve, a munkásegyesülések aktív ellensége. — 57

Auerswald, Rudolf von (1795—1866) — porosz államférfi, a polgárosodott liberális nemesség képviselője; 1848. jún.—szept. külügyminiszter és miniszterelnök. — 187, 208, 211

Augustus, Cajus Julius Caesar Octavianus (i. e. 63—14) — római császár i. e. 27—14. — 82

Aurangzeb (1618—1707) — 1658—1707 uralkodó Indiában; a nagymogul dinasztia kiemelkedő alakja. — 490

B

Babeuf, François-Noel (Gracchus) (1760—1797) — francia forradalmár, utópikus kommunista, az „egyenlők" összeesküvésének megszervezője. — 31, 160

Bacon, Francis, Viscount St. Albans and Baron Verulam (1561—1626) — angol materialista filozófus, természetkutató és történész; egy időben lordkancellár. — 39, 40

Bailly, Jean-Sylvain (1736–1793) — francia író és csillagász, a forradalom alatt a nemzetgyűlés elnöke és Párizs polgármestere, girondista, 1793-ban kivégeztek — 406

Bakunyin, Mihail Alekszandrovics (1814—1876) — orosz forradalmár, az 1848-as német forradalom résztvevője, később anarchista, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen, 1872-ben kizárták az I Internacionáléból — 167, 171 176

Balzac, Honoré de (1799—1850) — francia regényíró — 484

Baraguay D'Hilliers, Louis Achille, comte (1795—1878) — francia tábornok, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, bonapartista — 453, 462

Barbès, Armand (1809—1870) — francia forradalmár, kispolgári demokrata — 295, 330, 501

Baroche, Pierre-Jules (1802—1870) — francia jogász, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, bonapartista — 440, 449, 456

Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon (1791—1873) — francia ügyvéd és politikus, a júliusi monarchia idején a liberális dinasztikus ellenzék vezetője, 1848 dec.—1849 okt. miniszterelnök — 264, 282, 290—293, 295—296, 306, 312 314—315 420—424, 434, 435, 443, 454, 456, 461, 467

Bassermann, Friedrich-Daniel (1811—1855) — mannheimi könyvkereskedő meggyökerült liberális politikus, 1848—49 a badeni kormányzat képviselője a szövetségi gyűlésben, az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép) — 186, 198

Bastiat, Frédéric (1801—1850) — francia vulgáris közgazdász szabadkereskedő 261, 519

Bastide, Jules (1800—1879) — francia politikus és publicista, polgári republikánus, 1836—46 a „National" igazgatója, 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, külügyminiszter — 285

Bauer, Bruno (1809—1882) — német ifjúhegeliánus filozófus, bibliakritikus, 1866 után nemzeti liberális 30 31, 42, 81, 83, 92, 93, 95, 96, 97

Bauer, Edgar (1820—1886) — az előbbi öccse, német ifjúhegeliánus filozófus és publicista — 31

Bauer, Heinrich — cipész, az Igazak Szövetségének egyik vezetője, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja, 1851-ben Ausztráliába emigrált — 184

Bayle, Pierre (1647—1706) — francia szkeptikus filozófus — 38, 39

Baze, Jean-Didier (1800—1881) — francia ügyvéd és politikus, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, orleanista; az államcsíny után szamuzték. — 460, 470

Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de (1732—1799) — francia drámaíró — 298

Bebel, August (1840—1913) — esztergályos a II Internacionálé és a német szociáldemokrácia egyik alapítója és vezére, 1867-től Reichstag-képviselő — 352

Bedeau, Marie-Alphonse (1804—1863) — francia tábornok és politikus, polgári republikánus, részt vett a párizsi júniusi felkelés levérzésében, az all otmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés elnöke — 424, 454

Bem József (1794—1850) — lengyel tábornok, az 1830—31-es lengyel felkelés egyik vezetője, 1848 októberében részt vesz a forradalmi Bécs védelmében, 1848 novemberétől a magyar honvédsereg tábornoka a magyar szabadságharc bukása után belép a török hadseregbe. — 255, 257

Benoît (Benoist) d'Azy, Denis, comte (1796—1880) — francia pénzember, gyáros; 1849—51 a törvényhozó nemzetgyűlés alelnöke; legitimista. — 456, 460

Bentham, Jeremy (1748—1832) — angol polgári társadalomfilozófus, a hasznossági elmélet szélsőségesen burzsoá irányzatának (az utilitarizmusnak) hirdetője. — 42, 43, 44, 45, 69

Bernard — francia ezredes, katonai bizottságok elnöke; az államcsíny után az antibonapartista republikánusok törvényszéki üldöztetésének egyik megszervezője. — 418

Berryer, Pierre-Antoine (1790—1868) — francia ügyvéd, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, legitimista. — 315, 427, 440, 454, 460, 461, 462, 465

Billault, Auguste-Adolphe-Marie (1805—1863) — francia ügyvéd, az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, orléanista, a dinasztikusellenzék tagja; később bonapartista; 1854—58 belügyminiszter. — 456

Birley, Thomas Hornby (1815—1885) — manchesteri gyáros. — 59

Bismarck, Otto, Fürst von (1815—1898) — porosz politikus, 1862-től miniszterelnök, 1871—90 birodalmi kancellár; reakciós úton egyesítette Németországot; a szocialistaellenes kivételes törvény megalkotója. — 180, 347, 350, 352, 358, 359

Blackett, John Fauweek Burgoyne (1821—1856) — a parlament tagja. — 490

Blanc, Jean-Joseph-Louis (1811—1882) — francia kispolgári szocialista, történész és újságíró; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja; 1871-ben a versailles-iak mellé állt. — 163, 265, 266, 269, 273, 275—276, 282, 329, 405

Blanqui, Louis-Auguste (1805—1881) — francia forradalmár, több titkos társaság alapítója; 1848-ban a francia proletariátus egyik vezére, utópikus kommunista, életéből 36 évet börtönben töltött. — 275, 295, 328, 330, 351, 410, 473, 501

Blum, Robert (1807—1848) — lipcsei könyvkereskedő és publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament alelnöke és a frankfurti nemzetgyűlés baloldalának vezére; részt vett az 1848. októberi bécsi felkelésben; Bécs eleste után főbe lőtték. — 188, 403, 404

Boissy d'Anglas, Jean-Gabriel, comte de (1782—1864) — a júliusi monarchia idején a küldöttkamarának, később a törvényhozó nemzetgyűlésnek tagja. — 463

Boguslawski, Albert von (1834—1905) — porosz altábornagy, reakciós katonai író. — 358

Boisguillebert, Pierre Le Pesant, sieur de (1646—1714) — francia közgazdász, a fiziokraták előfutára. — 320

Bourbonok — francia uralkodóház 1589—1792 és 1814—1830. — 36, 224, 301, 315, 419, 425, 426, 457, 458, 460, 476

Böhme, Jakob (1575—1624) — német cipész, misztikus filozófus. — 39

Brandenburg, Friedrich Wilhelm, Graf von (1792—1850) — porosz tábornok; 1848. nov.—1850. nov. az ellenforradalmi kormány elnöke. — 199, 216

Bright, John (1811—1889) — angol gyáros és politikus; a Gabonatörvény-ellenes Liga egyik vezetője; több ízben miniszter. — 318

Brissot (de Warville), Jacques-(Jean-)Pierre (1754—1793) — francia politikus, a girondisták egyik vezetője és teoretikusa. — 318, 515

Broglie, Achille-Charles-Léonce-Victor, duc de (1785—1870) — francia politikus; 1835—36 miniszterelnök; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, orléanista. — 440, 461

Brutus, Marcus Junius (i. e. kb. 85—42) — római államférfi, a Julius Caesar elleni összeesküvés egyik kezdeményezője. — 33, 34, 406

Brüggemann, Karl Heinrich (1810—kb. 1887) — nemzetgazdász, liberális publicista; 1846—55 a „Kölnische Zeitung" főszerkesztője. — 206, 207

Buchez, Philippe-Joseph-Benjamin (1796—1865) — francia politikus és történész, polgári republikánus, Saint-Simon tanítványa, az újkatolikus szocializmus hirdetője; 1848-ban az ideiglenes kormány elnöke. — 32

Bugeaud de la Piconnerie, Thomas-Robert (1784—1849) — Franciaország marsallja, orléanista, a júliusi monarchia idején a küldöttkamara tagja; 1848—49 az alpesi hadsereg főparancsnoka, a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. — 291

Buonarroti, Filippo Michele (1761—1837) — olasz származású francia forradalmár, utópikus kommunista, Babeuf harcostársa; küzdött a babeufi hagyományoknak a forradalmi munkásmozgalomban való feleleventéséért. — 31

Bussey, Peter — angol vendéglős, chartista, a „fizikai erő" híve; a sikertelen yorkshire-i felkelés után Amerikába emigrált. — 62

Byron, George Noël Gordon, Lord (1788—1824) — angol költő. — 69

C

Cabanis, Pierre-Jean-George (1757—1808) — francia orvos és filozófus. — 37

Cabet, Etienne (1788—1856) — francia jogász és publicista, utópikus kommunista. — 42, 162, 177, 275, 518

Caesar, Cajus Julius (i. e. kb. 100—44) — római hadvezér és államférfi. — 33, 34, 314, 406

Caligula, Cajus Caesar Augustus Germanicus (i. sz. 12—41) — római császár, i. sz. 37—41; hírhedt volt kegyetlenségéről, pazarlásáról és kicsapongó életmódjáról. — 421

Campbell, Sir George (1824—1892) — 1843—74 megszakításokkal gyarmati tisztviselő Indiában, 1875—92 a parlament tagja, liberális; könyveket írt Indiáról. — 499

Camphausen, Ludolf (1803—1890) — kölni bankár, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az egyesült Landtag tagja, 1848. márc.—jún. porosz miniszterelnök, 1848. júl.—1849. ápr. Poroszország küldötte az ideiglenes központi hatalomnál. — 199, 200, 202, 204—207, 208, 209, 378, 380, 386

Capefigue, Jean-Baptiste-Honoré-Raymond (1812—1872) — francia író és történész, újságíró és politikus. — 337

Carlier, Pierre-Charles-Joseph (1799—1858) — 1849—51 Párizs rendőrfőnöke, bonapartista. — 325, 437, 446, 450, 468

Carlos, Don (1788—1855) — spanyol trónkövetelő. — 224

Carlyle, Thomas (1795—1881) — angol publicista, történész és idealista filozófus, tory; hőskultuszt propagált, romantikus álláspontról bírálta a burzsoáziát; 1848 után a munkásmozgalom nyílt ellensége; a német irodalom angol fordítója. — 56

Carnot, Lazare-Nicolas-Marguerite (1753—1823) — francia matematikus, politikus és katonai szakértő, polgári republikánus; a francia forradalomban jakobinus, majd thermidorista; 1795-ben a direktórium tagja, 1800-ban Napóleon hadügyminisztere, Napóleon császárrá választását ellenezte; 1814-ben Napóleon mellé állt; 1815-ben a Bourbonok elől Németországba menekült. — 218, 329, 330

Cassius, Cajus Longinus (i. e. kb. 85—42) — római politikus, a Julius Caesar elleni összeesküvés egyik kezdeményezője. — 34

Catilina, Lucius Sergius (i e kb 108—62) — romai politikus, osszeeskuvest szervezett az arisztokratikus koztarsasag ellen — 33, 34

Cato, Marcus Porcius Uticensis (az ifjabb) (i e 96—46) — romai allan ferfi, az arisztokrata koztarsasagi part egyik vezere, sztoikus, Caesar gyozelme utan ongyilkos lett — 34, 285

Caussidiere, Marc (1808—1861) — francia kispolgari szocialista, 1834-ben reszt vett a lyoni felkelesben, a juliusi monarchia idejen forradalmi titkos tarsasagok szervezoje 1848 febr —maj Parizs rendorfonoke, az alkotmanyozo nemzetgyules tagja, a juniusi felkeles leverese utan Anglhaba, majd Amerikaba emigralt — 269, 282, 405

Cavaignac, Louis-Eugene (1802—1857) — francia tabornok es politikus, mersekelt polgari republikanus, 1848-ban Algeria kormanyzoja, majustol hadugyminiszter, jun—dec miniszterelnok, az alkotmanyozo nemzetgyules altal diktatori teljhatalommal felruhazva a parizsi juniusi felkelest veres kegyetlenseggel nyomta el — 189, 190, 281, 284—285, 287, 288, 289, 290, 293—294, 298, 299, 304, 308, 392, 414, 417—419, 424, 455, 464, 470

Chambord, Henri-Charles d'Artois, duc de Bordeaux, comte de (1820—1883) — X Karoly unokaja, V Henrik neven a legitimistak tronkovetelője — 339, 340, 427, 444, 459, 460, 462

Changarnier, Nicolas-Anne-Theodule (1793—1877) — francia tabornok, orleanista, 1848—49 az alkotmanyozo és a torvenyhozo nemzetgyulés tagja, 1848 juniusa utan a parizsi nemzetőrseg es a parizsi helyőrseg parancsnoka; az 1849 jun 13-i tuntetes szetveresenek egyik megszervezoje, Louis Bonaparte rivalisa, az 1852-es allamcsiny utan szamuztek. — 291, 296—297, 309, 312, 339, 341—343, 386, 421—422, 424, 429, 433, 446—447, 449 452—454, 457, 461, 463, 467, 469, 470

Chapman, John (1801—1864) — angol publicista, polgari radikalis — 498

Charras, Jean-Baptiste-Adolphe (1810—1865) — francia ezredes, katonai iro, mersekelt polgari republikanus, az alkotmanyozo es a torvenyhozo nemzetgyules tagja, reszt vett a parizsi juniusi felkeles elfojtasaban, kesobb fellepett Louis Bonaparte ellen, az allamcsiny utan szamuztek — 470, 487

Cherbuliez, Antoine-Elisee (1797—1869) — svajci francia kozgazdasz Sismondi kovetoje — 121

Clive, Robert, Lord (1725—1774) — 1757—60 es 1765—67 Bengalia angol kormanyzoja, a gyarmati kizsakmanyolas legszelsosegesebb modszereit honositotta meg Indiaban — 500

Clodius Pulcher, Publius (megh i e 52) — romai politikus, Julius Caesar parthive — 33

Cobden, Richard (1804—1865) — angol gyaros es politikus, szabadkereskedő, a Gabona-torveny-ellenes Liga egyik vezetoje, a parlament tagja, tobb pacifista kongresszuson vett reszt — 318

Collins, John Antony (1676—1729) — angol deista filozofus — 40

Condillac, Etienne-Bonnot de (1715—1780) — francia szenzualista filozofus, fiziokrata kozgazdasz — 38, 40

Constant de Rebecque, Henri-Benjamin (1767—1830) — francia polgari liberalis politikus, publicista es iro, allamjogi es vallastorteneti kerdesekkel is foglalkozott — 406

Constantinus, I (Nagy) Flavius Valerius (kb 274—337) — romai csaszar 306—337 — 359

Cousin, Victor (1792—1867) — francia idealista filozofus, eklektikus, a juliusi monarchia alatt Thiers kormanyaban kozoktatasugyi miniszter, 1848 utan reszt vett a reakcios tanugyi torveny (Falloux-torveny) kidolgozasaban — 406

Coward, William (kb 1656—1725) — angol orvos es filozofus — 40

Cremieux, Isaac-Moïse, dit Adolphe (1796—1880) — francia ugyved és liberalis politikus, az 1848-as forradalom utan az ideiglenes kormany igazsagugyminisztere (1848 febr —maj), az alkotmanyozo es a torvenyhozo nemzetgyules tagja, 1870—71 a nemzeti vedelem kormanyanak tagja — 265, 298

Creton, Nicolas-Joseph (1798—1864) — francia ugyved, orleanista, az alkotmanyozo es a torvenyhozo nemzetgyules tagja — 320, 458

Crompton Samuel (1753 1827) — angol mechanikus, a mule fonogep feltalaloja — 55

Cromwell, Oliver (1599 —1658) — angol allamferfi, az angol polgari forradalom vezetoje Anglia, Skocia es Irorszag lordprotektora (allamfoje) 1653—1658 — 406, 470

Csorich (Čorić), Antun, baro (1795—1864) — horvat szarmazasu osztrak altabornagy, egyike az 1848-as oktoberi becsi felkeles leveroinek, majd hadosztalyparancsnok a Magyarorszag ellen harcolo csaszari sereg 2 hadtesteben, 1850—53 hadugyminiszter — 256

Cubieres, Amedee-Louis Despans de (1786—1853) — francia tabornok es politikus, orleanista, 1839—40 hadugyminiszter, 1847-ben megvesztegethetőseg es hivatali hatalommal valo visszaeles miatt lefokoztak — 319

Czartoryskiak — lengyel hercegi csalad — 220

D

Dahlen, Hermann, Baron von — osztrak altabornagy, 1848-ban a Magyarorszag ellen harcolo Nugent-hadtest tartalekhadosztalyanak parancsnoka — 254, 255

Dante Alighieri (1265—1321) — olasz kolto — 182

Danton, Georges Jacques (1759—1794) — parizsi ugyved a francia forradalomban a jakobinusok joobszarnyanak vezere — 33, 218, 405

Darwin, Charles (1809—1882) — angol termeszetbuvar, a fejlodestan megalapozoja — 169

Dembinski, Henryk (1791—1864) — lengyel tabornok, szabadsagharcos, 1830—31-ben a lengyel felkelo sereg foparancsnoka, 1849 jan vegetol a magyar honvedsereg altabornagya es marc elejetol majd jul vegen es aug elejen foparancsnoka, a szabadsagharc leverese utan Torokorszagba, majd Parizsba emigralt — 256

Demokritosz, abderai (i e kb 460—370) — gorog materialista filozofus — 37, 38

Demoszthenesz (i e 384—322) — gorog politikus szonok, a makedon uralom ellenzoje — 33

Descartes, Rene (1596 —1650) — francia filozofus matematikus — 36, 37, 38, 40, 41, 43

Desmoulins, Lucie-Simplice Camille, Benoît (1760—1794) parizsi ugyved, forradalmar, Danton baratja — 405

Dezamy, Theodore (1803—1850) — francia publicista, az utopikus kommunizmus forradalmi iranyzatanak kepviseloje — 42

Diderot, Denis (1713—1784) — a francia felvilagosodas legkiemelkedobb filozofusa, az enciklopedistak vezetoje, harcos materialista es ateista — 41, 68

Diocletianus Cajus Aurelius Valerius (kb 245—313) — romai csaszar 284—305 — 359

Doblhoff-Dier, Anton, Freiherr von (1800—1872) — osztrak politikus, mersekelt liberalis, 1848-ban kereskedelmi, majd belugyminiszter — 395

Dodwell, Henry, Jun (megh 1784) — angol deista filozofus — 40

Duchâtel, Charles-Marie-Tanneguy, comte (1803—1867) — francia politikus, orleanista, 1834—36 kereskedelmi miniszter, 1839, 1840—48 belugyminiszter, malthusianus — 460

Duclerc, Charles-Theodore-Eugène (1812—1888) — francia ujsagiro es politikus 1840—46 a „National" szerkesztőségének tagja, 1848—49 az alkotmanyozo nemzetgyűles kepviseloje, 1848 maj —jun penzugyminiszter, később a „Credit Mobilier" bank egyik igazgatoja, 1875-ben a francia nemzetgyules alelnoke, 1882—83 miniszterelnok — 298

Ducoux, François-Joseph (1808—1873) — francia orvos es politikus, polgari republikanus — 191

Dufaure, Jules-Armand-Stanislas (1798—1881) — francia ugyved es politikus, orleanista, 1830—40 kozmunkaugyi miniszter, 1848—51 az alkotmanyozo es a torvenyhozo nemzetgyules tagja, 1848 okt —dec es 1849 jun —okt belugyminiszter, 1871—73, 1875—76, 1877—79 igazsagugyminiszter, 1876, 1877—79 miniszterelnok — 287, 319

Dumont, Joseph (1811—1861) — ujsagiro mersekelt liberalis, 1831-tol a „Kolnische Zeitung" tulajdonosa — 207

Dunoyer, Barthelemy-Charles-Pierre-Joseph (1786—1862) — francia vulgaris kozgazdasz es polgari politikus — 518

Duns Scotus, Johannes (1265—1308) — angol ferencrendi skolasztikus, a nominalizmus kepviseloje — 39

Dupin Andre-Marie-Jacques (1783—1865) — francia jogasz, orleanista, 1832—39 a kepviselohaz elnoke, 1849—51 a torvenyhozo nemzetgyules elnoke, kesobb bonapartista — 336, 446, 449

Dupont de L'Heure, Jacques-Charles (1767—1855) — francia liberalis politikus, reszt vett az 1789—94-es, majd az 1830-as forradalomban, a 40-es evekben a dinasztikus ellenzek kepviseloje, a mersekelt polgari republikanusokhoz allt kozel, 1848-ban az ideiglenes kormany elnoke — 265

Dupratt, Pascal (1815—1885) — francia ujsagiro es politikus, burzsoa republikanus, az alkotmanyozo es a torvenyhozo nemzetgyűles tagja, Louis Bonaparte ellenfele az allamcsiny utan szamuztek — 449, 451

Dupuis, Charles-François (1742—1809) — francia filozofus, felvilagosito — 41

E

Epikurosz (i e kb 341—kb 270) — gorog materialista filozofus, ateista — 37

Esselen, Christian (1823—1859) — radikális publicista, kispolgari demokrata, 1848-ban a frankfurti Munkasegylet vezetője es a frankfurti „Allgemeine Arbeiterzeitung" egyik kiadója, 1849-ben Svajcba, majd Amerikaba emigralt — 186

F

Falloux, Alfred-Frederic Pierre, comte de (1811—1886) — francia politikus, klerikalis iro, legitimista kezdemen e esere oszlattak fel 1848-ban a nemzeti muhelyeket, 1848—49 kozoktatasugyi miniszter — 291, 299, 307, 315, 424, 434—435, 461, 463

Faucher, Leon (1803—1854) — francia publicista, kozgazdasz, orleanista, majd bonapartista; 1848—51 az alkotmanyozo es a torvenyhozo nemzetgyules tagja, 1848-ban kozmunkaugyi miniszter, 1848 dec —1849 maj es 1851-ben belugyminiszter 131, 261, 291, 295, 297, 325, 441, 456, 460

Ferdinand, I (1793—1875) — osztrak csaszar 1835—1848 (mint magyar kiraly V Ferdinand). — 253

Ferdinand II (Bourbon Karoly) (1810—1859) — Szicilia es Napoly kiralya 1830—1859; Messina agyuzasaert a Bomba-kiraly nevet kapta — 390

Ferenc, II (1768— 1835) — nemet-romai csaszar 1792—1806, I Ferenc neven osztrak csaszar 1804—1835 — 390

Ferenc Jozsef, I (1830—1916) — osztrak csaszar 1848—1916, magyar kiraly 1848—1849 és 1849—1916 (1867 ig koronazatlanul) — 253, 372, 374

Feuerbach, Ludwig (1804—1872) — nemet materialista filozofus — 36, 37, 38, 70, 71, 72, 74, 75, 80, 81, 83, 97, 514

Flocon, Ferdinand (1800—1866) — francia kispolgari radikalis politikus es publicista, a „Reforme" szerkesztoje, 1848 ban az ideiglenes kormany tagja — 264

Flotte, Paul-Louis-François-Rene de (De Flotte) (1817—1860) — francia tengeresztiszt, demokrata es szocialista, Blanqui hive, az 1848 majus 15-i esemenyek es a juniusi felkeles aktiv resztvevoje, 1850—51 a torvenyhozo nemzetgyules tagja Az allamcsiny utan szamuztek Reszt vett Garibaldi vezetese alatt az olasz szabadsagharcban — 329, 440

Fouche, Joseph (1759—1820) — francia politikus, pap, a forradalom idejen jakobinus, majd thermidorista, a direktorium es I Napoleon alatt rendőrminiszter, 1814-ben atallt a Bourbonokhoz a szaznapos uralom alatt ismet Napoleon rendorminisztere, majd XVIII Lajos kormanyanak tagja, elvtelensegerol hirhedt — 325

Fould, Achille (1800—1867) — francia bankar es politikus, orleanista, majd bonapartista; 1848—49 az alkotmanyozo nemzetgyules tagja, 1849—60, 1861—67 penzugyminiszter. — 272, 293, 319, 320, 436, 456—457, 462

Fouquier Tinville, Antoine Quentin (1746—1795) — a francia forradalom alatt kozvadlo a forradalmi torvenyszeken — 300

Fourie, François-Marie-Charles (1772—1837) — francia utopikus szocialista — 42, 160 162, 514

Frigyes, II (Nagy) (1712—1786) — porosz kiraly 1740—1786 — 356

Frigyes Vilmos, IV (1795—1861) — porosz kiraly 1840—1861 — 15

Frost, John (1784—1877) — angol szovomunkas, az 1839-es newporti chartista felkeles vezetoje, halalra iteltek, az iteletet eletfogytiglani ausztraliai szamuzetesre valtoztattak; 1856-ban kegyelmet kapott — 62

Frobel, Julius (1805—1893) — nemet kispolgari demokrata publicista, konyvkiado, 1848-ban a frankfurti nemzetgyules tagja (baloldal), 1849-ben Amerikaba emigralt — 403

G

Gaj, Ljudevit (1809—1872) — horvát filológus, politikus és újságíró; az „illír" nemzeti mozgalom vezetője, pánszlávista. — 223

Gassendi, Pierre (1592—1655) — francia materialista filozófus, fizikus és matematikus. — 37

Gay, Jules (1807—kb. 1876) — francia publicista, utópikus kommunista. — 42

Gierke — stettini városi jogtanácsos, liberális; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (balközép), márc.—szept. porosz földművelésügyi miniszter. — 193, 197, 208

Girardin, Delphine de (1804—1855) — francia írónő, E. de Girardin felesége. — 484

Girardin, Emile de (1806—1881) — francia politikus és publicista, 1836—57 megszakításokkal a „Presse" szerkesztője; orléanista, burzsoá republikánus, majd bonapartista. — 336, 451

Giraud, Charles-Joseph-Barthélemy (1802—1881) — francia történész, jogász és politikus; monarchista; 1851-ben közoktatásügyi miniszter. — 468

Gladstone, William Ewart (1809—1898) — angol politikus, tory, majd peelista; később a liberális párt vezetője; 1852—55 és 1859—66 pénzügyminiszter; 1868—74, 1880—85, 1886 és 1892—94 miniszterelnök. — 505

Godwin, William (1756—1836) — angol író és publicista, racionalista, Malthus ellenfele; az anarchizmus előfutára. — 69

Goethe, Johann Wolfgang von (1749—1832) — német költő és tudós. — 495

Goudchaux, Michel (1797—1862) — francia bankár, polgári republikánus, 1848-ban pénzügyminiszter az ideiglenes kormányban. — 282

Görgey Artur (1818—1916) — volt császári tiszt, 1848 nyarától honvédtiszt, októbertől tábornok; novembertől a feldunai hadtestnek, 1849. márc. végétől a honvédsereg főerőinek parancsnoka, májustól hadügyminiszter is; a honvédsereg élén a forradalom jobbszárnyának képviselője; 1849. aug. 11-én diktátor, két nappal később leteszi a fegyvert a cári csapatok előtt. — 255—257, 401

Götz, Christian (1783—1849) — osztrák ezredes, majd tábornok; 1848—49-ben dandár-, ill. hadosztályparancsnok a Magyarország ellen harcoló császári seregben. — 256

Gracchus testvérek — Tiberius Sempronius Gracchus (i. e. 162—133) és Cajus Sempronius Gracchus (i. e. 153—121) — római néptribunok; az elszegényedő római parasztság érdekeit képviselték az arisztokráciával szemben. — 406

Graham, Sir James George (1792—1861) — angol államférfi, whig, majd Peel híve, 1841—46 belügyi államtitkár; később ismét szakít a konzervatívokkal. — 55

Grandin, Victor (1797—1849) — francia gyáros és konzervatív politikus, 1839—48 a képviselőház tagja, 1848—49 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés ultrareakciós tagja. — 261

Granier de Cassagnac, Bernard-Adolphe (1806—1880) — francia újságíró, történész; a júliusi monarchia alatt orléanista, a februári forradalom után bonapartista; 1852—70 a törvényhozó testület tagja. — 337, 484

Grün, Karl (Ernst von der Haide) (1817—1887) — német kispolgári publicista, a 40-es években az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője. — 159, 516

Guinard, Auguste-Joseph (1799—1874) — francia kispolgári demokrata, 1848—49 az alkot-

mányozó nemzetgyűlés tagja, az 1849. jún. 13-i tüntetésen való részvételéért életfogytiglani száműzetésre ítélték. — 330

Guise, Henri de Lorraine, duc de (1614—1664) — a fronde egyik vezetője. — 483

Guizot, François-Pierre-Guillaume (1787—1874) — francia történész és politikus; orléanista, 1840—48 Franciaország bel- és külpolitikájának irányítója, a finánctburzsoázia érdekeinek képviselője. — 137, 190, 263—264, 278, 285, 291, 296, 312, 316, 406, 415, 460—461, 474, 484

H

Habsburgok (1780-tól Habsburg-Lotaringiaiak) — osztrák uralkodóház 1273—1918. — 220, 225

Hanow, Friedrich — árvaházigazgató Züllichauban; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (balközép), 1849-ben a második kamara tagja (baloldal). — 214

Hansemann, David Justus Ludwig (1790—1864) — nagytőkés, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1847-ben az egyesült Landtag tagja, 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő, márc.—szept. pénzügyminiszter. — 193, 197, 199—202, 208, 209—217, 378, 380, 386

Harney, George Julian (1817—1897) — a chartisták balszárnyának vezére; a „Northern Star" szerkesztője; Marx és Engels barátja. — 170

Hartley, David (1705—1757) — angol orvos, ateista filozófus. — 40

Haussez, Charles Lemercher de Longpré, baron d' (1778—1854) — francia reakciós politikus, 1829—30 tengerészeti miniszter. — 329

Hautpoul, Alphonse-Henri Beaufort, marquis d' (1789—1865) — francia tábornok, legitimista, majd bonapartista; 1849—50 hadügyminiszter. — 315, 324, 329, 336, 341, 436, 440, 446—447, 448

Haxthausen, August, Freiherr von (1792—1866) — porosz állami tisztviselő, közgazdasági író; elsőnek írta le az oroszországi paraszti földközösségi rendszert. — 137

Haynau, Julius Jacob, Freiherr von (1786—1853) — osztrák táborszernagy, az ő nevéhez fűződik a magyar forradalom utáni terror. — 313, 386

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — német objektív idealista filozófus. — 12, 36, 41, 42, 74, 76, 77, 83, 100, 405, 514, 516

Heine, Heinrich (1797—1856) — német költő és író. — 390

Helvétius, Claude-Adrien (1715—1771) — francia filozófus, mechanikus materialista, ateista. — 38, 41, 42, 43, 68, 518

Henrik, V. *lásd* Chambord

Henrik, VI. (1421—1471) — angol király 1422—1461. — 458

Henrik, VIII. (1491—1547) — angol király 1509—1547. — 107

Herzen, Alekszandr Ivanovics (1812—1870) — orosz forradalmi demokrata filozófus, publicista és író, a „Kolokol" szerkesztője és kiadója. — 171

Hess, Moses (1812—1875) — német publicista, a „Rheinische Zeitung" egyik alapítója és munkatársa; a 40-es évek közepén az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője, később lassalleánus. — 91

Heydt, August, Freiherr von der (1801—1874) — elberfeldi nagytőkés, jobboldali politikus; 1848. dec.—1862. kereskedelmi, 1866—69 pénzügyminiszter; 1849-ben a második kamara tagja. — 201

Hirschfeld, Alexander Adolf von (1787—1858) — porosz tábornok; 1848-ban részt vett a poseni felkelés leverésében. — 156, 158

Hobbes, Thomas (1588—1679) — angol filozófus, mechanikus materialista; az abszolút monarchia híve. — 37, 39, 40, 206

Hogg, Sir James Weir (1790—1876) — angol politikus, peelista, a parlament tagja; 1846—47, 1852—53 a Kelet-Indiai Társaság igazgatótanácsának elnöke. — 490

Holbach, Paul-Henri-Dietrich, baron d' (1723—1789) — francia filozófus, mechanikus materialista, ateista. — 41, 43, 68

Hugo, Victor (1802—1885) — francia író; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; az államcsíny után emigrált. — 315, 435, 486

Hüser, Hans Gustav Heinrich von (1782—1857) — porosz tábornok; 1844—49 Mainz városparancsnoka. — 187

I

István (1817—1867) — osztrák főherceg, 1847—48 Magyarország nádora. — 253

J

János, (1782—1859) — osztrák főherceg, 1848. jún.—1849. dec. német birodalmi kormányzó. — 582

Jellachich (Jelačić), Josip, Graf von Buzim (1801—1859) — horvát származású osztrák tiszt; 1848 márciusában tábornok, horvát bán és zágrábi főhadparancsnok, később altábornagy; a Magyarország ellen támadó császári hadsereg 1. hadtestének parancsnoka; 1849-ben táborszernagy. — 205, 225, 226, 253, 256, 394, 396, 398, 400

Joinville, François-Ferdinand-Philippe-Louis-Marie, duc d'Orléans, prince de (1818—1900) — Lajos Fülöp harmadik fia; az 1848-as februári forradalom után Angliába emigrált. — 460

József, II. (1741—1790) — német-római császár 1765—1790 (1780-tól koronázatlanul magyar király). — 371, 372

K

Kant, Immanuel (1724—1804) — német filozófus. — 316, 515, 516

Károly, I. („Nagy") (kb. 742—814) — frank király 768—814; római császár 800—814. — 384

Károly, X. (1757—1836) — francia király 1824—1830. — 329

Károly Albert (1798—1849) — szárd király 1831—1849. — 299

Knićanin, Štefan (kb. 1807—1855) — szerb fejedelemségbeli ezredes, majd tábornok; 1848-ban a délvidéki felkeléshez csatlakozó szerbiai önkéntesek parancsnoka. — 254

Kodrosz — a monda szerint Athén utolsó királya, aki önként feláldozta életét hazájáért. — 34

Kossuth Lajos (1802– 1894) — a magyar liberalis nemesi mozgalom vezetoje, 1848-ban az elso fuggetlen magyar kormany penzugyminisztere, szeptembertol az Orszagos Honvedelmi Bizottmany feje, 1849 aprilisaban Magyarorszag kormanyzo-elnoke, a szabadsagharc bukasa utan Torokorszagba emigral, majd Angliaban s utobb Olaszorszagban el — 218, 252—254

Koller, Ernst Matthias von (1841—1928) — porosz konzervativ politikus, 1894—95 belugyminiszter — 359

Kuli kan lasd Nadir sah

Kühlwetter, Friedrich, Christian Hubert von (1809—1882) — porosz politikus, 1848 ban az Auerswald-Hansemann-kormany belugyminisztere — 208, 211, 215

L

Lacrosse, Bertrand-Theobald-Joseph, baron de (1796—1865) — francia politikus, orleanista, kesobb bonapartista, 1848—49, 1851 kozmunkaugyi miniszter, az alkotmanyozo es a torvenyhozo nemzetgyüles alelnoke — 308

Laffitte, Jacques (1767—1844) — francia bankar es politikus, a financburzsoazia kepviselője. — 260

Lahitte (La Hitte), Jean-Ernest Ducos, vicomte de (1789—1878) — francia tabornok, bonapartista, 1849—51 kulugy- es hadugyminiszter — 329, 440

Lajos, XI (1423—1483) — francia kiraly 1461—1483 — 219

Lajos, XIV (1638—1715) — francia kiraly 1643—1715 — 320, 477

Lajos, XV (1710—1774) — francia kiraly 1715—1774 — 484

Lajos, XVIII (1755—1824) — francia kiraly 1814 es 1815—1824 — 406

Lajos Fulop (1773—1850) — orleans-i herceg, francia kiraly 1830—1848 — 189, 190, 260—262, 264, 284, 287, 290, 311, 314, 317—319, 337, 339—340, 374, 409—410, 413, 414, 418, 424, 433, 444, 458, 460—462, 473, 475, 506

Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de (1790—1869) — francia kolto, tortenesz es politikus, a 40-es evekben a mersekelt republikanusok egyik vezetője, 1848-ban az ideiglenes kormany kulugyminisztere es tulajdonképpeni feje, az alkotmanyozo nemzetgyules es a vegrehajto bizottsag tagja — 189, 264, 269, 275, 456

Lamettrie (La Mettrie), Julien Offray de (1709—1751) — francia orvos es filozofus, mechanikus materialista — 37, 41

Lamoriciere, Louis-Christophe-Leon Juchault de (1806—1865) — francia tabornok es politikus, mersekelt republikanus, 1848-ban reszt vesz a juniusi felkeles levereseben, 1848 jun—dec hadugyminiszter, az alkotmanyozo es a torvenyhozo nemzetgyules tagja, az allamcsiny utan szamuztek — 424, 470

Larochejaquelein (La Rochejacquelein), Henri-Auguste-Georges, marquis de (1805—1867) — francia politikus, a legitimistak egyik vezetoje, 1848—51 az alkotmanyozo es a torvenyhozó nemzetgyules tagja, III Napoleon alatt szenator — 191

Lassalle, Ferdinand (1825– 1864) — nemet iro es politikus, 1848-ban reszt vesz a nemet forradalomban, 1848 nov—1849 maj letartoztatasban, az Altalanos Nemet Munkasegylet megalapitoja (1863), tamogatta Nemetorszag „felulrol" valo egyesiteset, titkos egyezsegre

lépett Bismarckkal; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. — 171, 176, 352

Latour, Theodor, Graf Baillet von (1780—1848) — osztrák táborszernagy, az abszolút monarchia híve; 1848-ban hadügyminiszter, a bécsi októberi felkeléskor megölték. — 253, 396

Law of Lauriston, John (1671—1729) — skót közgazdász, 1719—20-a pénzügyek főfelügyelője Franciaországban; papírpénzkibocsátási spekulációja 1720-ban összeomlással végződött. — 38

Leclerc, Alexandre — párizsi kereskedő, a rendpárt híve, becsületrendet kapott, amiért fiaival együtt nemzetőrként részt vett az 1848. júniusi felkelés leverésében. — 335

Leclerc, Théophile (szül. 1771) — a francia forradalomban a konvent tagja, a „veszettek" egyik vezetője. — 31

Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste (1807—1874) — francia ügyvéd, publicista és politikus, a kispolgári demokraták egyik vezetője; a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere. — 163, 264, 272, 275, 280, 282, 289, 295, 298—299, 303—304, 306—307, 309, 319, 330, 335, 386, 414, 425, 429, 431

Leflô (*Le Flô*), Adolphe-Emmanuel-Charles (1804—1887) — francia tábornok, diplomata, rendpárti; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny után száműzték; 1870—71 a nemzeti védelem kormányában hadügyminiszter. — 422, 470

Leibniz, Gottfried Wilhelm, Freiherr von (1646—1716) — német matematikus és idealista filozófus. — 36, 38, 40, 41

Lelewel, Joachim (1786—1861) — lengyel történész és forradalmár; az 1830-as lengyel felkelés résztvevője és az ideiglenes kormány tagja, a lengyel emigráció demokrata szárnyának egyik vezetője; 1847—48 a brüsszeli Association démocratique vezető tagja. — 258

Lemoinne, John-Emile (1815—1892) — francia publicista, a „Journal des Débats" angliai tudósítója. — 337

Lerminier, (Lherminier), Jean-Louis-Eugène (1803—1875) — francia jogász és publicista; a 30-as évek végén konzervatív, 1831-től az összehasonlító jogtudomány professzora a Collège de France-on, 1839-ben a diákok tiltakozása miatt kénytelen lemondani tanszékéről. — 296

Leroy (Le Roy, De Roy), Henry (1598—1679) — holland orvos, filozófus. — 37

Licinius Stolo, Cajus (i. e. 350 körül) — római államférfi, mint néptribun Sextiusszal együtt a plebejusok érdekeit védő törvényeket dolgozott ki. — 127

Linguet, Simon-Nicolas-Henri (1736—1794) — francia író, jogász; bírálta a felvilágosítók és a fiziokraták polgári liberális eszményeit. — 519

List, Friedrich (1789—1846) — német közgazdász, az 1848 előtti német burzsoázia képviselője, védővámos, a német vámegyesülés előharcosa. — 11

Locke, John (1632—1704) — angol közgazdász, szenzualista filozófus. — 37, 39, 40, 41, 406

Lovett, William (1800—1877) — angol kézműves, a chartista mozgalom egyik alapítója, a jobbszárny vezetője, az „erkölcsi erő" és a burzsoáziával való együttműködés híve. — 60

Löwenstein, Lipmann Hirsch (megh. 1848) — orientalista; 1848-ban a frankfurti Munkásegylet elnöke. — 187

Lubomirskiak — lengyel hercegi család. — 220

Lubomirski (Lubomirscy), Jerzy, herceg (1817—1872) — lengyel pánszlávista, reakciós; 1848-ban a prágai szláv kongresszus résztvevője; 1848—49 az osztrák Reichstag tagja. — 220

Lukianosz, szamoszatai (kb. 120—kb. 180) — görög szatirikus író. — 10

Luther, Martin (1483—1546) — a német reformáció vezére; a parasztháborúval szemben szövetkezik a katolikus ellenforradalommal; a Biblia fordítója. — 13, 405

Lükurgosz (i. e. IX. sz. második fele) — spártai törvényhozó. — 33, 34

M

Macfarlane, Helen — A „Kommunista Kiáltvány" első angol fordítója. — 170

Macmahon, Marie-Edme-Patrice-Maurice de, duc de Magenta (1808—1893) — Franciaország marsallja, a Kommün ellen harcoló versailles-i seregek főparancsnoka; a Harmadik Köztársaság elnöke 1873—1879. — 350

Magnan, Bernard-Pierre (1791—1865) — francia tábornok, bonapartista; 1851 decemberétől marsall; részt vett az 1831-es és 1849-es lyoni, az 1845-ös lille-i és roubaix-i munkásfelkelések, valamint az 1848-as párizsi júniusi felkelés leverésében; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny egyik szervezője. — 462, 468, 470

Malebranche, Nicolas de (1638—1715) — francia vallásos-idealista filozófus. — 36, 38, 40, 41

Malkowski (Malkovsky), Ignaz (1784—1854) — osztrák altábornagy; 1849 tavaszán egy a Temesközre törő császári hadtest parancsnoka. — 254, 255

Malleville, Léon de (1803—1879) — francia politikus, orléanista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1848 decemberének második felében belügyminiszter. — 456

Malthus, Thomas Robert (1766—1834) — angol pap és reakciós közgazdász; a dolgozók nyomorát szükségszerűnek feltüntető népesedési elmélet szerzője. — 515

Mandeville, Bernard de (1670—1733) — angol orvos, szatíraíró és közgazdász, a hasznossági elmélet képviselője. — 42

Manteuffel, Edwin Hans Karl, Freiherr von (1809—1885) — porosz tábornok, 1873-tól vezértábornagy, az 1866-os porosz—osztrák háborúban a majnai hadsereg parancsnoka. — 521

Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von (1805—1882) — porosz reakciós politikus; 1848. nov.—1850. dec. belügyminiszter, 1850—58 miniszterelnök és külügyminiszter. — 523, 529

Marche — francia munkás, 1848-ban a nép nevében követelte az ideiglenes kormánytól a munkára való jog proklamálását. — 266

Marie de Saint-Georges, Alexandre-Thomas (1795—1870) — francia ügyvéd, polgári republikánus; 1848-ban az ideiglenes kormány közmunkaügyi minisztere, a végrehajtó bizottság tagja, az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke, a Cavaignac-kormány igazságügyminisztere. — 273

Marrast, Armand (1801—1852) — francia publicista, mérsékelt republikánus; a „National" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja, Párizs polgármestere, az alkotmányozó nemzetgyűlés elnöke, támogatta a júniusi felkelés leverését. — 189, 281, 284—285, 287, 298, 304, 406, 422

Masaniello (Tomaso Aniello) (1620—1647) — nápolyi halász; az 1647-es spanyolellenes nápolyi felkelés vezére. — 470

Mathieu de la Drôme, Philippe-Antoine (1808—1865) — francia kispolgári demokrata; 1848—51 az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1851-es államcsíny után Belgiumba emigrált. — 296

Mauguin, François (1785—1854) — francia jogász és politikus, a júliusi monarchia idején a dinasztikus ellenzék egyik vezére; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. — 449, 450

Maupas, Charlemagne-Emile de (1818—1888) — francia ügyvéd, bonapartista; 1851-ben Párizs rendőrfőnöke, az államcsíny egyik szervezője; 1852—53 rendőrminiszter. — 468

Maurer, Georg Ludwig, Ritter von (1790—1872) — bajor politikus és történész; a németországi földmagántulajdon történelmi kialakulását vizsgálta. — 137

Märker (Märcker), Friedrich August (1804—1889) — a berlini büntetőtörvényszék vezetője, liberális; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő, jún.—szept. igazságügyminiszter. — 208

Messenhauser, Caesar Wenzel (1813—1848) — osztrák katonatiszt és író; az 1848-as bécsi októberi felkelés idején a nemzetőrség parancsnoka és Bécs városparancsnoka; a felkelés leverése után agyonlőtték. — 398

Metternich, Clemens Wenzel Lothar, Fürst von (1773—1859) — osztrák politikus; 1809—21 külügyminiszter, 1821—48 kancellár; a Szent Szövetség egyik létrehozója. — 137, 369, 370, 372—374, 376, 389, 394

Miklós, I. (1796—1855) — orosz cár, 1825—1855. — 137

Miklós, II. (1868—1918) — orosz cár, 1894—1917. — 357

Milde, Karl August (1805—1861) — breslaui kartongyáros, liberális; az egyesült Landtag tagja; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés képviselője és elnöke (jobboldal), jún.—szept. kereskedelmi miniszter. — 208

Miltiadész (megh. i. e. 489) — athéni államférfi és hadvezér. — 33

Molé, Louis-Mathieu, comte (1781—1855) — francia politikus, orléanista; 1836—39 miniszterelnök; az alkotmányozó gyűlés és a törvényhozó gyűlés tagja, a rendpárt egyik vezetője. — 312, 461

Moll, Joseph (1812—1849) — kölni órás, az Igazak Szövetségének és a Kommunisták Szövetségének vezető tagja; 1848. júl.—szept. a kölni Munkásegylet elnöke; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni Biztonsági Bizottságnak tagja; 1849-ben elesett a badenpfalzi felkelésben. — 184, 360, 440

Monk (Monck), Georg, Duke of Albermarle (1608—1670) — angol tábornok és politikus; Cromwell seregében harcolt, de annak halála után elősegítette a Stuart-dinasztia restaurálását. — 296

Montalembert, Charles, comte de (1810—1870) — francia politikus és publicista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, a katolikus párt feje, támogatta Louis Bonaparte államcsínyjét. — 320, 336, 454, 461, 481

Moore, Samuel (1830—1912) — angol bíró, Marx és Engels barátja, a „Kommunista Kiáltvány"-nak és a „Tőke" első kötetének angol fordítója. — 176

Morny, Charles-Auguste-Louis-Joseph, duc de (1811—1865) — francia pénzember és politikus. Louis Bonaparte féltestvére, bonapartista; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny egyik szervezője; 1851. dec.—1852. jan. belügyminiszter. — 484

Mosle, Johann Ludwig (1794—1877) — oldenburgi katonatiszt és politikus; 1848—49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja; Oldenburg megbízottja a szövetségi gyűlésben és a központi hatalomnál; 1848 augusztusában és októberében birodalmi biztos Ausztriában. — 403

N

Nádir sah (Kuli kán) (1688—1747) — perzsa sah 1736—1747; 1738—39-ben rablóhadjáratot vezetett India ellen. — 490

Napóleon, I. (Bonaparte) (1769—1821) — francia császár 1804—1814 és 1815. — 34, 35, 262, 288, 289, 290, 293, 294—300, 303, 306—307, 316, 320, 324—326, 328—330, 339—343, 367, 405, 406, 419, 422, 425, 427, 429, 432—437, 439, 440—448, 450, 452—455, 457, 458, 461, 464, 465, 467—478, 480, 481, 482, 483, 485, 520

Napóleon, III. (Louis Bonaparte) (1808—1873) — 1848—52 a második köztársaság elnöke; francia császár 1852—1870; Napóleon unokaöccse. — 180, 227, 284, 290, 291, 292, 305, 313, 314, 321, 325, 346, 350, 413, 418, 420, 476, 481, 482, 485, 486, 487, 519, 534

Nero, Claudius Caesar Germanicus (37—68) — római császár 54—68. — 506

Neumayer, Maximilian-Georg-Joseph (1789—1866) — francia tábornok, rendpárti, 1848—50 az I. hadosztály parancsnoka, Changarnier vezérkari főnöke. — 342, 446, 447

Newton, Sir Isaac (1642—1727) — angol fizikus, csillagász és matematikus. — 37

Ney, Napóleon-Henri-Edgar, comte de (1812—1882) — francia katonatiszt, bonapartista, Louis Bonaparte elnök szárnysegéde. — 314, 435

Nugent, Laval, Graf (1777—1862) — skót származású osztrák táborszernagy, majd tábornagy; 1848—49 az Itália elleni hadjárat résztvevője, 1848-ban egy Stájerországból Magyarországra törő császári hadtest parancsnoka. — 254, 255

O

Oastler, Richard (1789—1861) — angol politikus és szociálreformer, filantróp tory; harcolt a munkanap törvényes korlátozásáért. — 62

Orléans-ok — a Bourbonok ifjabb ága, francia királyi család 1830—1848. — 315, 419, 425, 473, 476, 483, 484

Orléans, Hélène-Louise-Elisabeth de Mecklenburg-Schwerin, duchesse d' (1814—1858) — Ferdinand-nak, Lajos Fülöp legidősebb fiának özvegye. — 314, 413, 457

Oudinot, Nicolas-Charles-Victor (1791—1863) — francia tábornok, orléanista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1849-ben a Római Köztársaság elleni expedíció parancsnoka; az államcsíny idején megkísérelt ellenállást szervezni. — 300, 305, 306, 422, 432, 435

Owen, Robert (1771—1858) — angol utópikus szocialista. — 42, 66, 67, 71, 160, 162, 508

P

Pagnerre, Laurent-Antoine (1805—1854) — francia kiadó és politikus, polgári republikánus, 1848-ban az ideiglenes kormány és a végrehajtó bizottság főtitkára, az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja. — 298

Palacký, František (1798—1876) — cseh történész, polgári liberális, pánszlávista, a cseh nemzeti mozgalom egyik vezetője; 1848 júniusában a prágai szláv kongresszus elnöke, 1848—49 a bécsi és a kremsieri Reichstag tagja, a föderális Habsburg-monarchia híve. — 223, 225, 387

Palmerston, Henry John Temple, Lord (1784—1865) — angol politikus, whig. Külügyminiszter, később miniszterelnök. — 509

Parmentier — francia gyáros és pénzember, 1847-ben hivatali megvesztegetés miatt bíróság elé állították. — 319

Passy, Hippolyte-Philibert (1793—1880) — francia közgazdász és politikus, orléanista, a júliusi monarchia alatt többször volt a kormány tagja, 1848—49 pénzügyminiszter. — 314, 319

Patow, Erasmus Robert, Freiherr von (1804—1890) — porosz politikus, mérsékelt liberális; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (jobboldal), ápr.—jún. kereskedelemügyi miniszter; 1858—62 pénzügyminiszter. — 195, 214

Pelz, Eduard (1800—1876) — radikális publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban a frankfurti Munkásegylet egyik vezetője és az „Allgemeine Arbeiterzeitung" kiadója; később Amerikába emigrált. — 186

Perczel Mór (1811—1899) — magyar liberális, majd radikális politikus; 1848-ban országgyűlési képviselő; 1848 őszétől honvédezredes, utóbb tábornok; a szabadságharc bukása után Törökországba, majd Angliába emigrált, később hazatért. — 257, 396, 398, 400

Perrot, Benjamin-Pierre (1791—1865) — francia tábornok; részt vett az 1848-as párizsi júniusi felkelés leverésében. — 453

Persigny, Jean-Gilbert-Victor Fialin, comte (1808—1872) — francia politikus, bonapartista; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny egyik szervezője; 1852—54, 1860—63 belügyminiszter. — 457, 467

Péter, I. (Nagy) (1672—1725) — orosz cár 1682—1725. — 388

Pfuel, Ernst Heinrich Adolf von (1779—1866) — porosz tábornok; 1832—48 Neuchâtel kormányzója; 1848 márciusában Berlin városparancsnoka, ápr.—máj. a poseni felkelés leverője, szept.—nov. porosz miniszterelnök és hadügyminiszter. — 215, 216

Pinto, Isaac (1715—1787) — holland tőzsdespekuláns, gazdasági író; a holland állam tanácsadója és pénzembere. — 109, 199

Piso, Lucius Calpurnius (szül. i. e. 101) — római konzul, részt vett a Catilina-féle összeesküvésben, Julius Caesar híve. — 33

Pius, IX. (1792—1878) — római pápa 1846—1878. — 137, 299, 314

Platón (i. e. kb. 427—kb. 347) — görög idealista filozófus. — 286

Polignac, Auguste-Jules-Armand-Marie, prince de (1780—1847) — francia politikus, legitimista, klerikális; 1829—30 külügyminiszter és miniszterelnök. — 461

Potockiak — lengyel mágnáscsalád. — 220

Priestley, Joseph (1733—1804) — angol kémikus és fizikus, materialista filozófus. — 40

Proudhon, Pierre-Joseph (1809—1865) — francia publicista, kispolgári szocialista, az anarchizmus megalapítója. — 28, 30, 69, 130, 131, 132, 159, 171, 176, 333, 486, 514—520

Publicolák — Publius Valerius Publicola (i. e. VI. sz.) — római államférfi, a római köztársaság híve, a Tarquiniusok legyőzője. Lucius és Hellius Publicola (i. sz. I. sz.) — apa és fia, az apa híres hadvezér, a fiú részt vett Julius Caesar megölésében. — 406

Puchner, Anton, Freiherr von (1779—1852) — osztrák tábornok, majd táborszernagy; erdélyi főhadparancsnok és 1849 áprilisáig a magyar forradalom ellen Erdélyben harcoló osztrák császári sereg parancsnoka. — 255

R

Radetzky, Joseph, Graf (1766—1858) — osztrák tábornagy; 1848—49 az Itália ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. — 390, 394, 397

Raffles, Sir Thomas Stamford (1781—1826) — angol gyarmati tisztviselő, 1811—16 Jáva kormányzója. — 491

Ramberg, Georg Heinrich (1786—1855) — osztrák altábornagy; 1848 decemberétől hadosztályparancsnok a Magyarország ellen harcoló császári seregben. — 256

Raspail, François-Vincent (1794—1878) — francia természettudós és publicista, szocialista republikánus, részt vett az 1830-as és az 1848-as forradalomban, az „Ami du Peuple" kiadója, 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; mint az 1848 máj. 15-i megmozdulás egyik vezetőjét börtönre ítélik, majd száműzik, Belgiumban él. — 275, 284, 289, 295, 501

Rateau, Jean-Pierre Lamotte (1800—1887) — francia ügyvéd, bonapartista, az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. — 293—294, 296—297

Raumer, Friedrich Ludwig Georg von (1781—1873) — romantikus történész, a berlini és breslaui egyetem professzora, liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép).— 519

Raveaux, Franz (1810—1851) — kölni dohánykereskedő, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament tagja és a frankfurti nemzetgyűlés balközepének egyik vezetője, augusztustól német birodalmi követ Svájcban. — 185, 187

Regnault (Regnaud), de Saint-Jean d'Angely, August-Michel-Étienne (1797—1870) — francia tábornok, bonapartista. — 453

Remusat, Charles-François-Marie, comte de (1797—1875) — francia politikus és író, orléanista; 1840-ben belügyminiszter; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; az államcsíny után rövid ideig emigrációban élt; 1871—73 külügyminiszter. — 454

Richárd, III. (1452—1485) — angol király 1483—1485. — 458

Robespierre, Maximilien-Marie-Isidore de (1758—1794) — a francia forradalom politikusa, a jakobinusok vezetője, 1793—94 a forradalmi kormány feje. — 33, 34, 285, 405

Robinet, Jean-Baptiste-René (1735—1820) — francia filozófus és természetbúvár. — 41

Rotschild — nemzetközi bankház. — 263

Rotschild, James, baron de (1792—1868) — a párizsi Rotschild-bankház vezetője; a júliusi monarchia alatt nagy politikai befolyásra tett szert. — 262

Rottek (Rotteck) Karl Wenzeslaus Rodecker von (1775—1840) — német történész, liberális politikus. — 35

Rouher, Eugène (1814—1884) — francia ügyvéd, politikus, bonapartista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1849—52 több ízben igazságügyminiszter; az államcsíny után ismét igazságügyminiszter. — 456

Rousseau, Jean-Jacques (1712—1776) — francia felvilágosító, kispolgári demokrata. — 519 520

Roux, Jacques (1752—1794) — francia forradalmár, eredetileg pap; a „veszettek" vezetője Marat újságának folytatója. — 31, 311

Royer-Collard, Pierre-Paul (1763—1845) — francia filozófus és politikus; az alkotmányos monarchia híve. — 406

Rössler, Konstantin (1820—1896) — publicista, az államtudományok professzora, Bismarck híve. — 358

Rukavina, Georg (Duro, György) báró (1777—1849) — horvát származású császári altábornagy, majd táborszernagy; 1848—49 a magyar forradalommal szembeforduló temesvári várőrség parancsnoka. — 254

S

Saint-Arnaud, Armand-Jacques-Achille Leroy de (1801—1854) — francia tábornok, bonapartista; 1852-től marsall, 1851—54 hadügyminiszter, az államcsíny egyik szervezője; 1854-ben a francia csapatok főparancsnoka a Krímben. — 422

Saint-Just, Louis-Antoine-Léon (1767—1794) — francia forradalmár, a jakobinusok egyik vezetője, Robespierre barátja. — 33, 34, 405

Saint-Priest (St. Priest), Emmanuel-Louis-Marie Guignard, vicomte de (1789—1881) — francia tábornok és diplomata, legitimista; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. — 460

Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760—1825) — francia utópikus szocialista. — 160, 514

Sainte-Beuve, Pierre-Henri (1819—1855) — francia gyáros és földbirtokos; a szabadkereskedelem híve, rendpárti; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; antibonapartista. — 463

Sallandrouze de Lamornais, Charles-Jean (1808—1867) — francia gyáros; az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; támogatta az államcsínyt. — 470

Sand, George (Amandine-Lucie-Aurore Dupin, baronne Dudevant) (1804—1876) — francia romantikus regényírónő. — 136

Sándor, Nagy (i. e. 356—323) — makedon király i. e. 336—323. — 105, 342, 446

Say, Jean-Baptiste (1767—1832) — francia vulgáris közgazdász. — 406

Schapper, Karl (1813—1870) — forradalmár, az Igazak Szövetsége és a Kommunisták Szövetsége vezető tagja; 1848—49 a „Neue Rheinische Zeitung" korrektora, a demokraták rajnai kerületi bizottságának tagja; 1849. febr.—máj. a kölni Munkásegylet elnöke; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor a Marx-ellenes frakció egyik vezetője.

majd szakít a frakciózással és újra csatlakozik Marxhoz; 1865-ben az I. Internacionálé Főtanácsának tagja. — 184

Schlick (Schlik), Franz Heinrich, Graf (1789—1862) — osztrák altábornagy; 1848 decemberétől a Magyarország ellen harcoló császári sereg 3. hadtestének parancsnoka. — 254, 255—257

Schlöffel, Friedrich Wilhelm (1800—1870) — sziléziai gyáros, demokrata; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben a baden-pfalzi felkelés résztvevője; Svájcba, majd Amerikába emigrált. — 186, 187

Schramm, Rudolf (1813—1882) — német publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal), a berlini demokrata klub elnöke; a forradalom után Angliába emigrált, támadta Marxot; a 60-as évektől Bismarck híve. — 447

Schreckenstein, Ludwig, Freiherr Roth von (1789—1858) — porosz tábornok; 1848. jún.—szept. hadügyminiszter. — 208

Schultz(e) — igazságügyi biztos Wanzlebenben, demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal). — 215, 216

Schulze (-Delitzsch), Franz Hermann (1808—1883) — kispolgári közgazdász és politikus: Németország porosz vezetés alatt való egyesítéséért harcolt, a Nemzeti Egylet egyik alapítója, a 60-as években a haladópárt egyik vezére; a forradalom után szövetkezeti rendszerével akarta ellensúlyozni a forradalmi munkásmozgalmat. — 522

Schwarzenberg, Felix, Fürst zu (1800—1852) — osztrák politikus és diplomata, reakciós; az 1848. októberi bécsi felkelés leverése után miniszterelnök és külügyminiszter. — 376

Schwarzer, Ernst (1808—1860) — osztrák publicista és politikus; liberális; 1848-ban az osztrák Reichstag tagja, júl.—szept. közmunkaügyi miniszter. — 395

Schweitzer, Johann Baptist von (1834—1875) — német ügyvéd, publicista, 1865—71 az Általános Német Munkásegylet elnöke, a „Sozialdemokrat" kiadója és főszerkesztője; Bismarck politikájának támogatója és képviselője a munkásmozgalomban; 1872-ben leleplezték a kormányhoz való viszonyát és kizárták az Általános Német Munkásegyletből. — 514

Sébastiani, Horace-François-Bastien, comte (1772—1851) — francia politikus és diplomata, Franciaország marsallja; 1830—32 külügyminiszter, 1835—40 londoni követ. — 190, 278

Ségur d'Agnesseau, Raymond-Joseph-Paul, comte de (1803—1889) — francia ügyvéd és politikus, minden uralmon levő párthoz csatlakozott; a törvényhozó nemzetgyűlésben rendpárti. — 330

Senior, Nassau William (1790—1864) — angol vulgáris közgazdász, a kapitalizmus apologétája. — 507

Sharp, William, Jun. (1805—1896) — bradfordi seborvos. — 57

Shelley, Percy Bysshe (1792—1822) — angol forradalmár költő. — 69

Simunich (Simunić), Balthasar, Freiherr von (1785—1861) — horvát származású osztrák altábornagy; 1848—49 hadtestparancsnok a Magyarország ellen harcoló császári seregben. — 256

Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773—1842) — svájci francia közgazdász és történész, a politikai gazdaságtan romantikus kritikusa. — 121, 487

Smith, Adam (1723—1790) — angol filozófus és klasszikus közgazdász — 110

Smith, Thomas Southwood (1788—1861) — londoni orvos, szociálpolitikus, egészségvédelmi reformok kérdésével foglalkozott, a gyermekmunka-bizottság tagja. — 503

Soulouque, Faustin (kb. 1782—1867) — 1847-től Haiti néger köztársaság elnöke; J. Faustin néven császár 1849—1859; a Soulouque gúnynevet adták Louis Bonaparte-nak. — 325, 328

Spinoza, Benedictus de (Baruch Despinoza) (1632—1677) — németalföldi filozófus, panteista, bibliakritikus. — 36, 38, 39, 40, 41, 42

St.-Jean d'Angely lásd Regnault

Stadion, Franz, Graf (1806—1853) — osztrák politikus, a galíciai és csehországi nemzeti mozgalmak elfojtásának egyik megszervezője; 1848—49 belügyminiszter. — 403

Stein, Julius (1813—1883) — breslaui tanító, publicista, demokrata; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (baloldal), a berlini demokrata klub elnöke; 1849-ben a második kamara tagja (szélsőbaloldal); később a „Breslauer Zeitung" főszerkesztője. — 215, 216

Stein, Lorenz von (1815—1890) — német filozófus, közgazdász és államjogász, 1846-tól professzor Kielben, később Bécsben; a porosz kormány titkos ügynöke. — 215

Stephens, Joseph Raynor (1805—1879) — angol metodista lelkész, szociálreformer, 1837—39-ben aktív résztvevője a chartista mozgalomnak. — 61, 65

Stirner, Max (Johann Kaspar Schmidt) (1806—1856) — német idealista filozófus, a kispolgári individualizmus és anarchizmus ideológusa. — 76, 91, 95, 97, 100, 101, 113

Strauss, David Friedrich (1808—1874) — német filozófus és publicista, ifjúhegeliánus; 1866 után nemzeti liberális. — 69, 74, 76

Sturge, Joseph (1793—1859) — angol politikus, polgári radikális, a szabadkereskedelem híve; küzdött a négerek felszabadításáért; egy időben csatlakozott a chartista mozgalomhoz, és igyekezett azt polgári befolyás alá vonni. — 64

Sue, Eugène (1804—1857) — francia nyárspolgári író, érzelgős társadalmi regények szerzője; kispolgári demokrata; 1850—51 a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; Louis Bonaparte államcsínyje után emigrált. — 325, 335, 337, 441

Symons, Jelinger Cookson (1809—1860) — angol liberális publicista, szociális kérdésekkel foglalkozó különféle bizottságok tagja. — 50

Szaltikov, Alekszej Dmitrijevics (1806—1859) — orosz utazó, író és művész, 1841—43 és 1845—46 beutazta Indiát. — 499

T

Taylor, John (1804—1841) — angol orvos, a chartisták balszárnyához tartozott. — 62

Teste, Jean-Baptiste (1780—1852) — francia ügyvéd és politikus, orléanista, a júliusi monarchia idején kereskedelmi, igazságügyi és közmunkaügyi miniszter; megvesztegethetőség és hivatali hatalommal való visszaélés miatt elítélték. — 319

Thiers, Louis-Adolphe (1797—1877) — francia polgári történész és politikus, orléanista; több ízben miniszter és miniszterelnök; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1871—73 köztársasági elnök, a Párizsi Kommün vérbefojtója. — 312, 315, 325, 336, 338, 350, 429, 432, 454, 460, 463, 465, 467, 469, 470, 518

Thorigny, Pierre-François-Elisabeth (1798—1869) — francia jogász, 1834-ben a lyoni felkelés résztvevői elleni bírósági eljárás vezetője; bonapartista; 1851-ben belügyminiszter. — 468

Tocqueville, Alexis-Charles-Henri-Maurice Clérel de (1805—1859) — francia polgári történész, publicista; legitimista és az alkotmányos monarchia híve; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1849. jún.—okt. külügyminiszter. — 461

Todorovich (Todorović), Kusman — szerb származású osztrák tábornok; 1848 őszétől hadosztályparancsnok a Magyarország ellen harcoló császári seregben. — 254

Toussaint-Louverture (L'Ouverture, dit Toussaint), François-Dominique (1743—1803) — haiti néger hadvezér, a felszabadító mozgalom vezetője; a francia forradalmi kormány tábornoknak, majd életfogytiglani kormányzónak nevezi ki; 1802-ben Leclerc, Bonaparte tábornoka foglyul ejti. — 291

Trélat, Ulysse (1795—1879) — francia orvos és politikus, polgári republikánus; a „National" egyik szerkesztője; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés alelnöke, máj.—jún. közmunkaügyi miniszter. — 190, 276

Tremenheere, Hugh Seymour (1804—1893) — angol tisztviselő, publicista. — 505

U

Ure, Andrew (1778—1857) — angol kémikus, vulgáris közgazdász, szabadkereskedő. — 56, 57, 507

V

Vatimesnil, Antoine-François-Henri Lefebvre de (1789—1860) — francia politikus, legitimista; 1828—51 közoktatásügyi miniszter; a törvényhozó nemzetgyűlés tagja. — 456

Vauban, Sébastien le Prêtre, marquis de (1633—1707) — francia marsall, hadmérnök és közgazdász. — 320

Venedey, Jakobus (1805—1871) — német radikális publicista; az 1848-as forradalomban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés baloldali tagja; később liberális. — 97

Vetter Antal (doggenfeldi) (1803—1882) — 1848-ban Magyarországon állomásozó német származású császári tiszt; 1848 őszén honvédezredes, majd tábornok és a honvédsereg táborkari főnöke; 1849 márciusában altábornagy és a honvédsereg főerőinek parancsnoka; a fegyverletétel után az országban bujdosik; 1850-ben emigrál. — 256

Vidal, François (1814—1872) — francia közgazdász, kispolgári szocialista, Louis Blanc híve. — 329, 330, 335, 441

Vieyra — francia ezredes, bonapartista; 1851-ben a nemzetőrség vezérkari főnöke; az 1849. jún. 13-i tüntetés után a demokratikus lapok helyiségeit szétromboló nemzetőrök vezetője; az államcsíny aktív résztvevője. — 432

Villèle, Jean-Baptiste-Séraphin-Joseph, comte de (1773—1854) — francia politikus, legitimista; 1821—28 miniszterelnök. — 461

Vilmos, I. (1797—1888) — porosz király, 1861—1888, német császár 1871—1888; 1848-ban mint porosz herceg az ellenforradalmi udvari kamarilla feje, 1849-ben a baden-pfalzi felkelés ellen bevetett porosz csapatok főparancsnoka („Kartácsherceg"). — 350

Vilmos, II. (1859—1941) — német császár 1888—1918. — 357

Vivien, Alexandre-François-Auguste (1799—1854) — francia ügyvéd, orléanista, 1840-ben igazságügyminiszter, 1848-ban közmunkaügyi miniszter a Cavaignac-kormányban. — 287

Volney, Constantin-François Chasseboeuf, comte de (1757—1820) — francia felvilágosító; filozófus, történész és nyelvész. — 41

Voltaire (François-Marie Arouet) (1694—1778) — francia író és történész, felvilágosító, deista filozófus. — 38, 313, 326

W

Warren, Sir Charles (1798—1866) — angol katonatiszt, 1858-tól tábornok, 1816—19 és 1830—38 Indiában szolgált; részt vett a krími háborúban. — 498

Weitling, Christian Wilhelm (1808—1871) — eredetileg szabó, az első német munkásíró, az utópikus egyenlősítő kommunizmus teoretikusa. — 172, 177

Welcker, Karl Theodor (1790—1869) — német jogász és publicista; liberális. — 35, 403

Welden, Franz Ludwig, Freiherr von (1780—1853) — osztrák altábornagy, majd táborszernagy; 1848-ban hadtestparancsnok az Itália elleni hadjáratban; 1848. nov.—1849. ápr. Bécs kormányzója; 1849. ápr.—máj. a Magyarország ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. — 205, 256, 257

Werner, Johann Peter — koblenzi ügyvéd; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balközép). — 187

Weydemeyer, Joseph (1818—1866) — német forradalmár, volt tüzértiszt, a Kommunisták Szövetségének tagja; Marx és Engels barátja; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849—50 a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1851-ben Amerikába emigrált, az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; a marxizmus első propagandistája az Egyesült Államokban. — 486

Windischgrätz (Windischgraetz), Alfred, Fürst zu (1787—1862) — osztrák tábornagy; 1848—49 az osztrák ellenforradalom egyik vezére; az 1848-as prágai júniusi felkelés és a bécsi októberi felkelés leverője; 1849 áprilisáig a Magyarország ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. — 205, 218, 225, 226, 254, 255, 256, 388, 394—396, 398, 403

Wohlgemuth, Ludwig, Freiherr von (1788—1851) — osztrák tábornok, majd altábornagy; 1848-ban dandárparancsnok az Itália ellen harcoló császári seregben; 1849 áprilisától a Magyarország ellen harcoló császári sereg 4. hadtestének parancsnoka, 1849 júliusától Erdély osztrák polgári és katonai kormányzója. — 256

Wolff (Wolf), Wilhelm (Lupus) (1809—1864) — tanító és újságíró, Marx és Engels barátja, a Kommunisták Szövetsége vezető tagja; 1848-ban a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni Biztonsági Bizottságnak tagja; a forradalom után Svájcba, majd Angliába emigrált; emlékének ajánlotta Marx a „Tőke" 1. kötetét. — 184

Wood, Sir Charles, Lord Halifax (1800—1885) — angol politikus, whig, 1846—52 kincstári kancellár; 1852—55 az indiai ügyek ellenőrző testületének elnöke; 1855—58 az Admiralitás első lordja; 1859—66 az indiai ügyek minisztere. — 490

Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst, Graf von (1784—1877) — porosz tábornok; 1848-ban a berlini 3. hadtest vezérlő tábornoka, a novemberi ellenforradalmi államcsíny résztvevője. — 199, 216

Y

Yon — francia rendőrbiztos. — 445, 449

Z

Zaszulics, Vera Ivanovna (1851—1919) — orosz forradalmár, részt vett a Munka Felszabadítása csoport megalakításában; Marx néhány munkáját lefordította oroszra; levelezett Marxszal és Engelsszel; tagja az „Iszkra" szerkesztőbizottságának; 1903 után mensevik. — 171

Zitz, Franz Heinrich (1803—1877) — mainzi ügyvéd és politikus, demokrata; 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben a baden-pfalzi felkelés résztvevője, utána Amerikába emigrál. — 186

Zsófia (1805—1872) — osztrák főhercegné, Ferenc Károly főherceg felesége, I. Ferenc József anyja. — 253

TÁRGYMUTATÓ

Abszolutizmus 199 200 202 369 370 524; *lásd még* Monarchia

Adók 252 261 271 314 318 319 323 362 479 519 524
- egyes termékek megadóztatása 213 292 320—321 437 483
- progresszív adó 184 286 368

Adósságok 283 317 318 322

Agitáció 61 62 66 373 456 535 539

Alkotmány, alkotmányozó gyűlés
- Franciaországban 216 285 286 287 288 296 297 298 306 307 309 313 314 340 341 409 415 416 417 431 432 442 458 459 461 462 471
- Németországban 185 212 217 359 394 523 528

Állam 12 31 33 35 78 87 102 108 114 123 124 139 161 184 261 280 317 362 367 407 424 436 475
- államformák 87 92 192 316
- államgépezet birtokbavétele vagy lerombolása 165—166 173 475 481
- államhatalom meghódítása 363; *lásd még* Politika
- és egyház szétválasztása 184

Államcsíny 288 296 325 350 442 467 468 478 482 486 488 519 524 526 527; *lásd még* Brumaire 18-a; December 2-i államcsíny

Amerika 107 121 124 138 146 167 412

Amnesztia 300 315 329

Anarchia 210 235 272 287 326 327 328 374 377 378 412 474

Anglia 11 90 121 125 132 146 259 284 332 349 391 490—495 496—500 535
- angol filozófia 39—40
- forradalmi és munkásmozgalma 46—49 66—67 134 163 203 269 319 390 502 507 509; *lásd még* Chartizmus; Forradalom
- gazdasági és társadalmi helyzete 106—107 109 131 229 317 318 334 466 503—507 528 530

Anyag 37 39

Ár 232—235 236 238 242 246

Arisztokrácia 61 154 299 375 376 459 478 502 528 535; *lásd még* Feudalizmus; Földtulajdon

Áru 130 230 231—235 236 238 242 518; *lásd még* Ár; Csere; Csereérték; Tőke

Ateizmus 38 320

Ausztria 14 181 199 218 219 220 221 223 252—259 263 279 284 298 299 317 349 357 369—374 380 381 383
- bécsi felkelés 374—376 381 393—398 398—404; *lásd még* Diákok a bécsi felkelésben

Ázsiai társadalmi-termelési alakulatok 491 492 494 495 496

Bankok 110 183 271 333 463 465 483; *lásd még* Fináncarisztokrácia

Barbárság 119 120

Barikádharc 185 191 282 309 353—355 360 377 393 410

Belgium 228 356

Bérmunka, bérrabszolgaság 147 148 149 150 160 161 267 502 508
- és tőke 228—251 286 305 346 428
- *lásd még* Munka; Tőke

Bírák, igazságszolgáltatás 183 287 320

Bonapartizmus 472—485

Brumaire 18-a 35 346 350; *lásd még* Államcsíny; December 2-i államcsíny

Bulgária 356

Burzsoázia 16 35 59 62 99 108 113 123 124 139—142 147 150 155 160 189 190 222 245 261 262 285 289 301 310 317 330 353 361 374 375 411 413 419 426 433 456 464—465 471 472 475 482 499—500 528 529 531 532 533 538 539
– és az ellenforradalom 198—217 302
– liberális burzsoázia 378 380 381 383 437 523
– megdöntése 147 279 473 479
– és proletariátus 48—49 53 69 135 138 142 144—145 146 169 172 209 267 274 278 310 347 349 361 374 377 395 488 530 534 535 537; *lásd még* Proletariátus
– republikánus burzsoázia 276 280—281 340 390 412—413 419 423 428
– *lásd még* Demokrácia; Fináncarisztokrácia; Kispolgárság; Legitimisták; Orléanisták, Republikánusok; Royalisták; Tőkések

Bürokrácia 199 200 205 212 362 370 372 378 392 479 521 522 523 535

Céhrendszer, céhek 103—104 106 108 128 138 157 349 371 372 373 532

Cenzúra 15 373

Chartizmus 60—62 64—69 507

Család 84 87 127 140 146 150—151 156 302 377 482

Császárság 288 350 372 394 395 435 472

Csavargás 106—107

Csehország 384 386—387 388 389

Csere 19 102 103 230 489
– csereérték 238 243 517
– *lásd még* Áru; Tőke

Dánia 389 392

December 2-i államcsíny 346 408 417 420 421 422 467 473 474 476 488; *lásd még* Államcsíny; Brumaire 18-a

December 10-i Társaság 341 444—446 448 450 451 455 457 468 470 472 475 481 482 483 484

Deficit 261 262 271 284 292 301

Demokrácia 153 163; *lásd még* Egyesülési jog; Sajtó, sajtószabadság; Szabadságjogok
– polgári, kispolgári 212 362—363 364—368 430 431 442 457 471; *lásd még* Kispolgárság

Diákok a bécsi felkelésben 375—376 396 397

Dialektika 516 519

Diktatúra
– burzsoá 279 285 310 323 325 326 331 428 471
– katonai 285 418
– proletár 153 279 304 323 326 328

Diplomácia 510

Egyesülési jog 50 132 133 200 280 297 311 326 414 434 523 531 533 534 538 539

Egyház 184 519

Egyiptom 95

Elbocsátások 248—249

Eldologiasodás 121

Elidegenülés 71 89
– a munka elidegenülése 19—29
– önelidegenülés 8 22—25 27 33 34 123

Elkobzás 368

Ellenforradalom 198—217 220 225 260 261 272 302 303 311 313 326 361 391 401 424

Ellentmondások 87 112 135 516

Elmélet 13 14 70 71 82

Elnyomott és elnyomó osztályok 138 146 189 508

Elosztás 243 346

Előfeltételek a marxista filozófiában 77 80 83

Elsajátítás 122 146 150 286 346; *lásd még* Tulajdon

Ember (egyén), emberi lényeg 7 12 13 17 23—25 33 72 77 80 82 94 95 101 115 116 117 118 121 122 123 127
– az ember és az állat különbsége 23—25 78 85
– az ember nembelisége 23—25

Emberi jogok *lásd* Szabadságjogok

Érdekek 41 87 88 99 100 116 124 131 436 465 475

Érintkezés 78 85 89 91 92 93 94 104 105—106 107 111 112 117 118 119 120 121 122 123

126 127 141 156 302 498 500 532; *lásd még* Forgalom; Termelés, termelési viszonyok
Erkölcs 79 94 146 152 156
Érték 132; *lásd még* Ár; Áru; Csere; Cseréérték
Eszmék; *lásd még* Ideológia
– a kommunista társadalom eszméi 153
– az uralkodó osztály eszméi 98—101 152

Falanszterek 162
Faluközösség, falurendszer 493 498; *lásd még* Obscsina
Felépítmény 426
Felfegyverzés, munkásoké 365 375
Felkelés 54 63—64 144 261 296 308 329 353—355 364—366 430
– 1848. június 13-i 305—310 313 431 432 433 440 442 472
– parlamenti 307 310
– *lásd még* Ausztria, bécsi felkelés; Barikádharc; Forradalom; Németország, berlini felkelés
Felvilágosodás 34—35 36 203 438
Feudalizmus 116 120 124 128—129 138 141 202 361 488
– felbomlása, lerombolása, feudális terhek megszüntetése 107 139 183 194—197 209 252 267 366
– maradványai, továbbélése 154—156 530 531
– *lásd még* Arisztokrácia; Jobbágyok
Filozófia 8 11 36 73; *lásd még* Idealizmus; Materializmus
– és proletariátus szövetsége 18
– megszüntetése—megvalósítása 12 18 80
Finánctőkearisztokrácia 261 262—263 264 266 267 284 301 310 317 318 319 320 327 328 411 413 419 426 432 436 462—463 497.
Flandria 106
Forgalom 104 105 107; *lásd még* Érintkezés
Forradalom 13 14 15 16 89 94 123 135 136 206 220 225 280 290 312 323 326—327 328—329 334—335 345 357 375 407 433 474 502 539
– 1648-as angol 202—203 348 406
– 1789-es francia 31 33—34 36 148 190 197 202—203 218 272 278 347 366 405 422—423 475 478
– 1830-as francia 31 36 154 265 347 354 538
– 1848. februári francia 165 170 189 190 201 203 208 252 264 265 267 269 272 274 277 278 347 374 377 407 409—410 413 423 471 518
– 1848. júniusi párizsi 170 189—192 208 228 277 278 286 304 308 310 347 354 391 411 412 423 430 433 440 471 518 534
– 1848—49-es forradalmak 181 260 305 344 345 360 385 405 501 507; *lásd még* Ausztria; Franciaország; Lengyelország; Magyarország; Németország
– kommunista, proletár 92—93 123 146 153 164 228 267 286 310 350—351 408 474 481
– permanens 35 218 328 363 368
– polgári 217 377 408
Földművelés *lásd* Mezőgazdaság
Földtulajdon 20 103 107 124 128 153 196 232 252 459
– kis földtulajdon 167 322 323 406 478; *lásd még* Parasztság
– nagy földtulajdon, földbirtokosok 167 183 200 220 275 301 317 362 366 369 426 475 497; *lásd még* Arisztokrácia; Feudalizmus
– *lásd még* Obscsina
Franciaország 31—36 121 125 146 163 172 189—192 203 209 215 259 260—343 349 350—351 352 356 390—391 405—485 487 488 509 535
– forradalmai *lásd* Forradalom
– francia filozófia 36—39 41—45 67 68 514
– társadalmi-gazdasági helyzete 11 17 90 106 109 156 345 390 528 529 531 536
– *lásd még* Kormány; Köztársaság; Nemzetgyűlés

Gabonatörvények 62 102 131
Garde mobile 272—273 277 284 289 291 294 296 411 445
Gazdaság, gazdasági viszonyok 228 264 344 345 349 511 516 517; *lásd még* Termelés, termelési viszonyok
Gépi berendezés 47 92 130 131 138 143 144 156 243 245 247 248 249 250 322 372 501 502 506

– géprombolás 50 144
Görögország, ókori 10 11 33 128
Gőzerő 47 138
Gyakorlat 70 71 72 94
Gyarmatosítás, gyarmatok 107 108 138 490—495 496—500 506

Háború 108 119 127 351 400
– világháború 227 228 280 319 351
Hadkötelezettség 526 530
Hadsereg 183 199 205 285 308 410 419 442 452 453 471 473 497 521—539
– közeledése a forradalomhoz 284 307 328 354 440
– mint a reakció eszköze 191 212 254 264 272 275 277 298 303 306 336 341 353 354 355 370 378 391 392 393 394 433 479 481
Haza, a munkásoknak nincs hazájuk 151
Házasság 151
Háztartás, közös 112—113
Hegeliánusok 76—77
Hegypárt 289 290 295 298 300 302 304 305 306 307 308 309 310 311 329 335 337 405 422 423 425 428—429 430—431 432 441 450 455 456 469 471
Hitel 270 271 272 282 283 327 362 369 463 518 519
Hivatalnokok 320 373 436 523
– díjazása 184 480
– *lásd még* Bürokrácia
Humanizmus 37

Idealizmus 36 70
Ideológia, német ideológia kritikája 74—129
– az uralkodóosztály ideológiája mint uralkodó ideológia 98—101
Illúziók 7 87 95 98 101 124 139 189 191 265 275 348
India 91 95 490—495 496—500
Ipar 35 46 48 81 102 108 123 125 126 129 138 139 143 154 220 222 262 318 332 406 459 466 499 501 503 534
– nagyipar 47 102 110—111 120 124 134 147 156 533
– virágzása 332 333 336
Ipari kiállítás 466
Irodalom, világirodalom 141 371 373 409
Írország 46 228 490 503

Jelzálog 322 323 437 479 481 483
Jobbágyok 103 116 128 138 146 201 232 369 372 373 508 532; *lásd még* Arisztokrácia; Feudalizmus
Jog 125 126 158 184 291 336; *lásd még* Állam

Kapitalizmus *lásd még* Magántulajdon; Tőke, tőkés társadalmi viszonyok
– kialakulása 46—48 102—116 122—123
Kereskedelem 35 48 81 90 101 105 106 108 110 113 123 125 126 129
Kereslet-kínálat 232—235 236 508; *lásd még* Ár; Áru; Csereérték
Kereszténység 359
Kína 91 369
Királyság 129 190 203 265 279 312 316 378 410 458—459; *lásd még* Monarchia; Royalisták
Kisajátítás 194
Kispolgárság 61 108 146 156—157 159 261 268 270 274 282 283 286 287 289 319 390 410 411 433 434 517 519 531 534
– demokrata kispolgárság 280 284 307 310 335 361—363 364 365 367 368 413 423 428 429 430 431 442 457 471
– és a proletariátus 8 184 212 279 302 349 350 374 419 427 440
Kizsákmányolás 139—140 148 152 153 323 508 522
Klubok (munkásklubok) 294 295 296 297 298 303 365 366
Kommunista Kiáltvány 137—164 165—182 344 352 360
Kommunisták Szövetsége 165 170 360—368
Kommunizmus, kommunista mozgalom, kommunista társadalom 31 41 43 67 80 88—89 90 92 117 137 149 150 152 154 172 177 328 368 377 412 413 514 517
– kommunista forradalom *lásd* Forradalom
– kommunisták, kommunista párt 147—154 162—164 183—184; *lásd még* Munkáspárt
Kongresszus 512 513

Konkurrencia 19 20 52 53 54 65 89 109 112 113 120 124 130 134 141 144 156 200 233 245 247 248 264 327 406
Kormány 320 493 510 529 535 536
– francia kormányok 1848—52-ben 190 264—265 266 269 270 272 280 282 287 304 409 413 424 435 439 440 454 455 457 468
– munkáskormány 365
– német kormányok 1848—49-ben 198—217 378 383 389 393 522
Középosztály 327 482 502 507 508; *lásd még* Kispolgárság
Közlekedés 112 113 139 141 153 184 498 506
Közösség 114 116 124 127
Köztársaság 183 189 191 265 266 269 288 291 307 312 316 338 367 379 409 419 423 427 432 434 462 471 472
– alkotmányos 323 330 332 341 343 471
– parlamentáris 444 457 472 473 475 477
– polgári 274 276 277 285 293 295 302 349 410 411
– proletár 296 313 323 326
Közvélemény 337
Kritika 7—8 9 31 75 76 94 158 161

Lassalleanizmus 171 176
Legitimisták 266 276 301 305 311 312 314 315 317 324 325 326 338 339 340 425—426 427 434 435 437 454 459 460 461 467 471
Lengyelország 163 179—180 181 220 221 223 225 228 257 258 263 279 349 350 369 370 383 384 385—386 388 389 509 519
Lét 37
– és tudat 79—80
Létfenntartási eszközök 236 237 241 264
Lumpenproletariátus 263 273 411 439 444 450 472 481 482; *lásd még* Garde mobile

Magántulajdon, tőkés tulajdon 18 19 27—29 87 102 103 120 121 124—125 282; *lásd még* Bérmunka; Tőke
– megszüntetése 90 91 123 148—149 150 363
Magyarország 180 181 218—227 228 252—259 279 303 305 311 313 349 369 370 371 372 376 383 389 391 396 399—402
Manufaktúrák 106 107 108 109 110 138 349
Materializmus 36—45 70 71 80 83 344; *lásd még* Történelem
– a feuerbachi materializmus kritikája 70—73 74—129
– és szocializmus 41—42
Megismerés 37
Megváltás (feudális terheké) 195—197
Metafizika 37—39 41 43 79
Mezőgazdaság 46 102 154 167 220 262 318 322 492 493 498 530
– nagyüzemi 367
Monarchia 296 301 316 332 423 488
– abszolút 369 370 474 475; *lásd még* Abszolutizmus
– alkotmányos 201 209 217 379 410 413
– júliusi 414 419 423 427 437 473 475
Monopólium 11 20 509
Mozgás 39
Munka 19 54 116 121 122—123 235
– elidegenülése 20—29
– felhalmozott és eleven munka 237 238 244
– jog a munkára 286
– mint áru 230—231
Munkabér 19 47 51 52 53 54 130 131 134 143 144 149 229 230 232 238 240 241 242 243 244 248 506
Munkaerő 229 230 231 232 236 238 239
Munkaidő 235 243 282 507—508 533
Munkakötelezettség 153
Munkamegosztás 19 47 85—86 87 88 91 95 98 101 102 104 114 115 121 122 126 127 138 143 156 245 247 248 250 322
– *lásd még* Szellemi és fizikai munka; Város és falu
Munkanélküliség 51 308 395
Munkásegyesülések 51 54 56 60 130—136 144 313
Munkásmozgalom 46 50—53 111 146 162 310 348 529 532 533 536
– nemzetközisége 512 513
– *lásd még* Chartizmus; Felkelés; Forradalom; Munkásegyesülések; Nemzetközi Munkásszövetség; Szociáldemokrácia; Trade-unionok
Munkások, munkásosztály 19—29 48 49 54 105 107 111 131 172 181 189—192 228

244 277 305 319 372 373 502 503—505 508 509 511 512 530 534 535 539; *lásd még* Proletariátus

Munkáspárt 362—363 364 366 379 411 507 521—539

Műveltség 150

Nacionalizmus 413

Nemesség 129 200 204 205 369 374 378 390 392 521 522 536; *lásd még* Arisztokrácia; Feudalizmus

Németország 7 121 124 146 163 172 180 181 183—184 185—188 198—217 229 257 259 311 349 351—353 356—357 360—368 373 376—404 509 528 529 531 533 536
- berlini felkelés 374 376—380
- 1848. márciusi forradalom és ellenforradalom 198—217 228 274 521
- forradalom szükségessége Németországban 13—18
- német filozófia 11 36 74—129 157—158
- német nyomorúság, német állapotok 8—18 11—12 157—159 193—197 209

Nemzet, nemzeti elkülönülés 11 32 107 109 110 123 126 140 141 144 146 151 152 156 220 221 319 385 418 509 510 534

Nemzetgazdaság 11 19 54

Nemzetgyűlés, francia
- alkotmányozó 190—191 261 275 276 280 281 284 288 289 291 292 293 294 296 297 298 300 303 304 306 307 320 409 410 412 413 414 417 418 420 421 424 425 429 432 434 435 457 471 518
- törvényhozó 301 302 304 305 306 307 308 314 315 324 325 326 329 330 338 340 409 415 416 421 422 423 425 437 439 440 443 444 452 457 463 468 471

Nemzetgyűlés, német 185—188 206
- frankfurti 379 380—384 392—393 400 401 402 403 404

Nemzeti műhelyek 184 273—274 277 294 445

Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) 170—171 176 167 350
- Alapító Üzenete 503—510
- Ideiglenes Szervezeti Szabályzata 511—513

Nemzetőrség 264 265 272 273 274 294 308 309 310 375 376 394 395 396 398 410 420 424 429 430 432—434 453 472 475

Nép 7 189 191 200 201 206 209 264 279 287 307 309 341 347 353 381 431 441 469
- forradalmi és reakciós népek 221—227

Népfelfegyverzés 183

Népvándorlás 120 140

Nevelés 71 151 154 184 326 329 371 437 472 536

Norvégia 480

Női és gyermekmunka 143 249—250

Nyelv 85 252

Nyersanyag 231 235

Obscsina 168

Olaszország 106 125 180 181—182 199 225 228 274 279 284 299 311 356 369 370 383 389 390 490 509; *lásd még* Római expedíció

Orléanisták 276 301 305 312 314 315 316 338 340 425—426 427 434 436 437 454 458 459 460 461 467 471 473

Oroszország 167—168 179 199 223 257 258 269 279 305 357 386 388 509

Ostromállapot 286 296 297 298 303 310 311 382 391 414 417 418 429 434 471 472

Osztályok, osztályharc 15 87 92—93 102 113 116 134—135 137—138 144—145 153 161 169 172 228 229 260—343 345 347 349 356 374—375 395 411 425 426 431 438 459 463 465 486 488—489 530
- az osztályok megszüntetése 93 135 154 173 328 363 511
- uralkodó osztály, osztályuralom 98—99 100 114 124 145 347 475

Örökösödési jog 363

Pánszlávizmus 223 224 387—389; *lásd még* Szláv népek

Pápa 298—299 314 435 482

Papság 155—156 320 371 373 433 472 479 480 536

Parasztság 106 183 220 229 252 266 268 271—272 275 284 285 288 363 366 410 419
- harca a feudális terhek ellen 14 194 196 197 320 321 376 477; *lásd még* Megváltás
- közeledése a proletariátushoz, forradal-

masodása 279 287 302 323 326 349 350 367 437 477—478 479
– osztályhelyzete 156 214—215 261 304 322 323 372 373 476—481 483
Párizsi Kommün 165 172 350—351 352
Parlament, parlamentarizmus 356 383 392 420 434 439 441 452 453 455 457 461 462 464 468 471 474 535
Pénz, pénzgazdálkodás 20 92 102 109 110 111 120 140 230 261 267 270 463 518; *lásd még* Áru; Csere; Forgalom; Tőke
Piac 138 243 267 506
– világpiac 91 107 109 110 139 140 152 244 466 500
Polgárháború 189—190 278 279 391 406
Polgári társadalom 15—16 17 32 33 34 35 73 90 93 123 124 138 149 150 154 158 192 200 237 245 263 267 272 275 318 334 405 406 411 436 479 482
Polgárőrség 212 215 365
Politika, politikai viszonyok 78 95 103 134 136 511
– a politikai hatalom meghódítása 87 147 151 154 200 265 287 442 463 482 509 521 522 531 534
Politikai gazdaságtan 11 291 500 508 515 516 517 518
Poroszország 14 257 259 279 305 350 372 376 378 381 383 392 521—539
Profit 19 51 130 131 243 244 319
Proletárgárda 365 398
Proletárdiktatúra *lásd* Állam, államgépezet; Diktatúra, proletár; Kormány, munkáskormány; Párizsi Kommün; Politika, a politikai hatalom meghódítása; Proletariátus, harca felszabadulásáért, uralkodó osztállyá válása
Proletárgárda 365 398
Proletariátus 17 46 69 115 134—135 142—147 147—154 155 212 228 250 287 289 295 305 307 360 361 364 374—375 391 413 419 423 427 428 440 442 471 473 487 537
– és burzsoázia 17 48—49 50—53 60 65 69 111 135 138 144 146 147 153 154 160—161 169 172 203 266—267 274 276 278—279 293 310 347 349 377 395 488 531 532 537 538
– harca felszabadulásáért, uralkodó osztállyá válása 87 116 135 146 152 153 154 159 172 268 270 272 308 319 327 348 350 363
– osztályhelyzete, történelmi szerepe 18 89 111 122 123 146 302 304 326 328—329 365 379 410 430 472
– és parasztság 323 326 349 350 367 479
– *lásd még* Munkások, munkásosztály
Prostitúció 151 479
Proudhonizmus 171 176 514—520
Provokáció 328 329

Rabszolgaság 34 87 119 127 231—232 508
Reakció 185 213 332 336 345 366 392 524 532 533 536 538 539
Reform 213 228 286 327
Reformáció 13—14
Rendőrség 34 60 212 213 320 437 472 523 535
Rendpárt 301 302 310 311 312 316 318 319 325 326 329 330 334 336 337 338 339 340 341 342 343 358 419 422 423 424 425 427 428—429 431 432 434 440 441 442 448 450 454 455 456 457 458 460—461 462 464 469 471
Republikánusok 275 276 278 280 281 284 291 301 306 311 313 317 425 426 454 457
Restauráció 8 210 272 301 302 311 316 320 338 391 419 426 433 435 437 454 455 458 472 475
Róma, ókori 32 33 34 119—120 125 127 128 359 406 487 501
Római expedíció 298—299 300 303 306 312 314 420 422 429 433 435 480
Románia 356 370
Royalisták 281 296 301 305 311 312 313 315 317 330 338 425 426 459 472

Sajtó, sajtótörvény 284 295 311 336—337 339 341 360 371 391 394 409 434 441 443 452 463 472 533 535 536 537
– demokratikus, szocialista sajtó 192 225 330 335 336 337 441 456 472 507
– sajtószabadság 15 158 200 269 326 373 375 377 414 497 523 531 538 539
Spanyolország 352 354

Svajc 163 228 263 352 356 362 480

Szabadkereskedelem 149 160 318 326
Szabadság 114 115 149 158 415
Szabadsagjogok 35 376 414 538, *lasd meg* Egyesulesi jog; Sajto, Valasztojog
Szellemi es fizikai munka 86 98 102
Szemelyiseg 149 150
Szent Szovetseg 257 263 279 285 299 312 361
Szervezettseg 365
Szlav nepek 218 219 222 223 224—225 226 253 384—385 387—388 395, *lasd meg* Panszlavizmus
Szocialdemokracia 303 326 351 358 359 424 427 428 440
Szocialistaellenes torveny 351 353
Szocializmus 41 66 172 177 326—327 328 346 351 368 374 377 412 413 438 514
– burzsoa 159—160 327 346
– feudalis 154—156 346
– „igazi" 157—159
– kispolgari 156—157 327 346 427—428 517, *lasd meg* Szocialdemokracia
– utópikus 160—162 172 177 327 346
Szovetkezetek (munkasszovetkezetek) 313 508—509
Sztrajkok 50—51 53 56 57 60 130—136
Szuverenitas 185 204 382 443
Szuksegletek 22 82 104 105 241
Szuksegszerűseg 33
– es veletlen 116—117

Tarsadalom 7 15 137 407 533
– tagozodasa 9 78 123 127
– tarsadalmi formacio 406, *lasd meg* Ázsiai tarsadalmi-termelesi alakulatok
– tarsadalmi let es felepitmenyek 426
– tarsadalmi viszonyok 72 78 84 86 94 140 426 502
Termeles 22 24—25 78 98 105 120 140 237 489 500
– az anyagi elet termelese 83 84 122 152 169 302 516
– kommunista szabalyozasa 90
– termelesi viszonyok 154 237 267 334 515 516, *lasd meg* Érintkezes, Szabadsag, Tarsadalom
Termelesi eszkozok 102 119 122 140—141 153 156 231 235 237 247 250 286 322 346 412
Termelesi koltseg 234—236 243 246
Termelesi mod 84 91 93 100 119 150 153 247 477 530
Termeloerok 84 86 89 92 94 105 111 112 117 118 121 122 126 141 237 334 363 406 497 500 502 506 532
Termeszet 21 24 26 77 82 85 95 101 237 501
Terror 34 35 279 313 324 374 406
– voros 218 313 326
Testveriseg 189—190 191 269 278
Tevekenyseg 88 161 231
Tobbseg es kisebbseg 347 348 349 351 361
Toke, tokes tarsadalmi viszonyok 19 20 47 94 102 103 104 120 124 128 134 148 231 237 238 286 323 327 362 426 479 497 500 519, *lasd meg* Szabadkereskedelem
– es bermunka 150 160 161 228—251 286 346 428
– koncentracioja 106 156 159 500
– a termelo toke novekedese 239 240 241 244 245 248 250 251
Tokesek 19 52 107 111 149 200 231 369 530 532; *lasd meg* Burzsoazia
Tomegek 13 348 356 392 395
Torokorszag 219 221 224
Tortenelem 8 10 77 81 83 90 91 92 93 95 99 100 112 114 119 169 172 237 323 349 358 401 486 488 502 532
– materialista tortenelemfelfogas 83—93 94 344 405 489
Torveny 59 124 133 145 146 358 489
Tozsde 271 317 369 436
Trade-unionok 50—51 132 134 171
Tudat 86 98
– es lét 78—79 152
Tudomany 39 501 502 506 508
Tulajdon, tulajdonviszonyok 102 124—125 127 128 141 148—149 163 194—195 196—197 283 302 330 336 367 377 398 412 482 514; *lasd meg* Elsajatitas, Magantulajdon
– szemelyi tulajdon 149
Tultermeles 466

Uzsora 322 323 362

Választójog, választások 183 264 275 287 292 312 329 331 336 340 352—353 356 366 377 407 409 443 536 538
– választási törvény 335 337 338 378 394 441 442 448 535
– választójog 60 65 87 152 266 379 468 531 533

Vallás 7—8 13 21 26 32 36 71 72 76 79 94 95 146 152 155—156 200 291 302 359 377 412 482 519; *lásd még* Elidegenülés

Válságok 142 144 250 264 270 332 334—335 345 456 465 466 507

Vámok 10 108 110 160 326 332 413

Város és falu 47 102 103 112 126 127 129 141 154 161 426

Világ, megváltoztatása, forradalmasítása 73 80

TARTALOM

Előszó 5

Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés 7

Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből (Részlet) 19

Marx és *Engels:* A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen (Részletek) 30

Engels: A munkásosztály helyzete Angliában (Részletek) 46

Marx: Tézisek Feuerbachról 70

Marx és *Engels* A német ideológia (Részlet) 74

Marx: A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiájá"-ra (Részlet) 130

Marx és *Engels:* A Kommunista Párt kiáltványa 137

Marx és *Engels:* Előszó a Kommunista Párt kiáltványa 1872-es német kiadásához 165

Marx és *Engels:* Előszó az 1882-es orosz kiadáshoz 167

Engels: Előszó az 1883-as német kiadáshoz 169

Engels: Előszó az 1888-as angol kiadáshoz 170

Engels: Előszó az 1892-es lengyel kiadáshoz 179

Engels: Az olasz olvasóhoz 181

Marx és *Engels:* A Kommunista Párt követelései Németországban 183

Engels: A frankfurti gyűlés 185

Marx: A júniusi forradalom 189

Marx és *Engels:* A feudális terhek megszüntetéséről szóló törvény tervezete 193

Marx: A burzsoázia és az ellenforradalom 198

Engels: A magyar harc 218

Marx: Bérmunka és tőke 228

Engels: Magyarország 252

Marx: Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig 260

Engels: Bevezetés az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" 1895-ös kiadásához 344

Marx és *Engels:* A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez. 1850. március 360

Engels: Forradalom és ellenforradalom Németországban (Részlet) 369

Marx: Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája 405

Marx: Előszó a „Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája" második (1869-es) kiadásához 486

Engels: Előszó a „Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikája" harmadik (1885-ös) kiadásához 488

Marx: A brit uralom Indiában 490

Marx: Az indiai brit uralom várható eredményei 496

Marx: Beszéd a „People's Paper" évfordulóján Londonban, 1856. április 14-én 501

Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete 503

Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség Ideiglenes Szervezeti Szabályzata ... 511

Marx: Proudhonról. Levél J. B. Schweitzernek 514

Engels: A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt (Részlet) 521

Jegyzetek 543

Névmutató 581

Tárgymutató 605

VÁLOGATTA: VÖRÖS GYULA
SZERKESZTETTE: RECSKI ÁGNES
A SZERKESZTŐ MUNKATÁRSA: CSIBRA JUDIT

FELELŐS KIADÓ A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
A BORÍTÓ ÉS A KÖTÉSTERV ERDÉLYI JÁNOS MUNKÁJA
MŰSZAKI VEZETŐ: MÓZES TIBOR
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: SZAKÁLOS MIHÁLY

77/4541. Franklin Nyomda, Budapest. Felelős: Vágó Sándorné igazgató